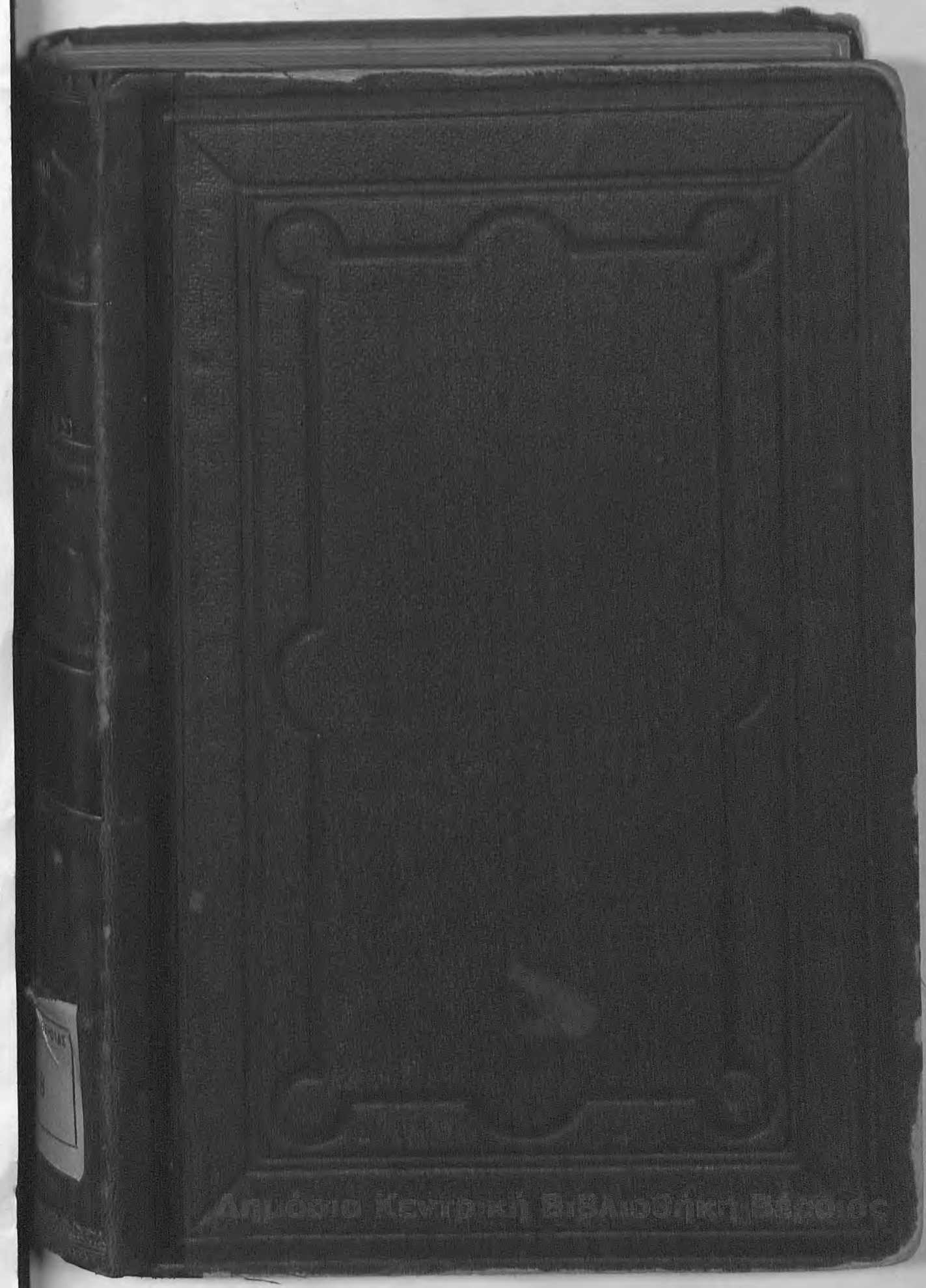

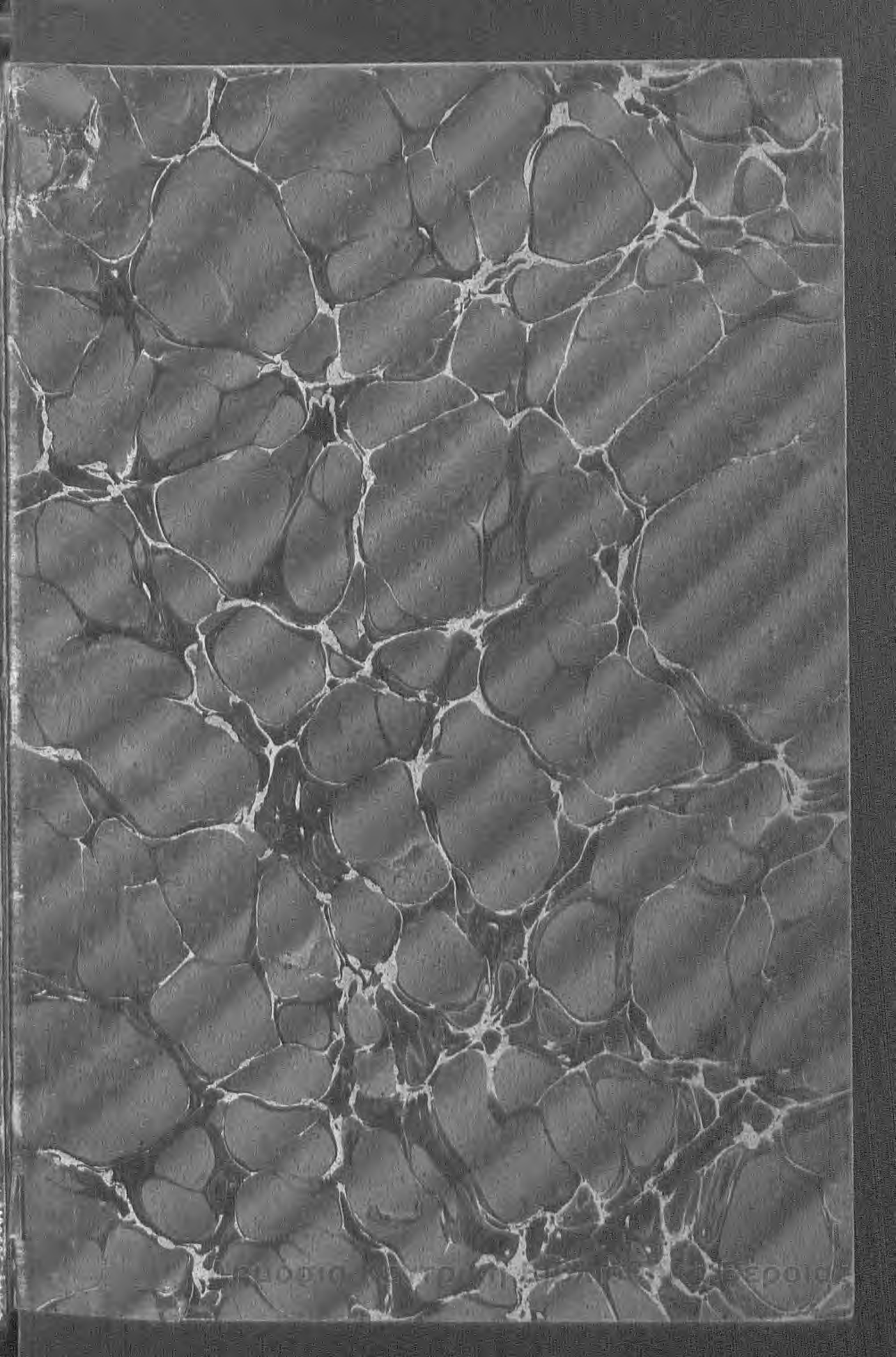
Ανδρέας Κεϊνίδης, Β. ΣΑΛΩΝΙΚΗ, 1900

ΔΗΜΟΣΙΑ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΒΕΡΟΙΑΣ

61-36-00621

31348

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Βέροιας

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Βέροιας

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Βέροιας

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΜΑΡΑΣΛΗ

ΣΥΛΛΟΓΗ

ΕΚΚΡΙΤΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΩΝ ΞΕΝΩΝ ΤΕ ΕΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ, ΜΕΤΑΦΡΑΣΕΙ
ΚΑΙ ΠΡΩΤΟΤΥΠΩΝ ΣΥΓΓΡΑΜΜΑΤΩΝ

ΕΚΔΙΔΟΜΕΝΗ ΣΥΝΕΡΓΕΙΑ, ΤΩΝ Κ.Κ.

ΣΠ. ΒΑΣΗ (καθ. ἐν τῷ Πανεπ.), *Γ. ΒΕΡΝΑΡΔΑΚΗ* (καθ. ἐν τῷ Πανεπ.),
ΑΓΓΕΛΟΥ ΒΛΑΧΟΥ, † *Σ. Α. ΚΟΥΜΑΝΟΥΔΗ* (καθ. ἐν τῷ Πανεπ.), *Π.*
ΚΑΡΟΛΙΔΟΥ (καθ. ἐν τῷ Πανεπ.), *Α. ΚΟΥΡΤΙΔΟΥ* (καθ. τῆς φιλ.), *ΣΠΥΡ.*
Π. ΛΑΜΠΡΟΥ (καθ. ἐν τῷ Πανεπ.), *Μ. ΛΑΠΠΑ* (δ. φ.), *Θ. ΛΙΒΑΔΑ*
(δ. φ.), *Μ. ΕΥΑΓΓΕΛΙΔΟΥ* (καθ. ἐν τῷ Πανεπ.), † *Ι. ΠΑΝΤΑΖΙΔΟΥ* (καθ.
ἐν τῷ Πανεπ.), *Θ. ΠΑΠΑΔΗΜΗΤΡΑΚΟΠΟΥΛΟΥ* (καθ. γυμν.), *Ν. Γ. ΠΟ-*
ΛΙΤΟΥ (καθ. ἐν τῷ Πανεπ.), *Α. ΠΡΟΒΕΛΕΓΓΙΟΥ* (δ. φ.), *Ε. ΡΟΙΔΟΥ*
(δ. ν.), *Σ. Κ. ΣΑΚΕΛΛΑΡΟΠΟΥΛΟΥ* (καθ. ἐν τῷ Πανεπ.), *Ι. ΣΒΟ-*
ΡΩΝΟΥ (διευθ. νομισμ. μουσ.), *Γ. ΣΩΤΗΡΙΑΔΟΥ* (γυμνασιάρχ.), *ΧΡ*
ΤΣΟΥΝΤΑ (ἐφ. τ. ἀρχ.), *Δ. ΦΙΛΙΟΥ* (ἐφ. τ. ἀρχ.), *Γ. ΧΑΤΖΙΔΑΚΙ* (καθ. ἐν
τῷ Πανεπ.) καὶ ἄλλων λογίων

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ, ΔΕ

ΔΥΣΑΝΔΡΟΥ Γ. Χ. ΚΩΝΣΤΑ

ΚΡΟΥΜΒΑΧΕΡ

ΙΣΤΟΡΙΑ

ΤΗΣ ΒΥΖΑΝΤΗΝΗΣ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑΣ

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

ΤΥΠΟΙΣ Π. Α. ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΟΥ

ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟΝ ΚΑΡΟΛΟΥ ΜΠΕΚ

1900

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΜΑΡΑΣΛΗ

ΞΡΟΥΜΒΑΧΕΡ

ΙΣΤΟΡΙΑ

ΤΗΣ

ΒΥΖΑΝΤΙΝΗΣ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑΣ

ΜΕΤΑΦΡΑΣΘΕΙΣΑ

ΥΠΟ

ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΣΩΤΗΡΙΑΔΟΥ

ΤΟΜΟΣ ΤΡΙΤΟΣ

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

ΤΥΠΟΙΣ Π. Δ. ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΟΥ

1900

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Βέροιας

ΔΩΡΕΑ
ΝΙΚ. ΔΙΑΜΑΝΤΟΠΟΥΛΟΥ
1977

900
BUT.

Αριθμ. είσεγ. 31348
Έτος 1977

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Βέροιας

ΤΜΗΜΑ ΤΡΙΤΟΝ

ΔΗΜΩΔΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ

«Μαντεύομεν βεβαίως, ὅτι ὁ βίος κατὰ τοὺς πρώτους χρόνους τοῦ μέσου αἰῶνος διάφορον ὄψιν εἶχεν καὶ ὅτι ἄλλην γλῶσσαν οἱ ἄνθρωποι ἔκεῖνοι ἐλάλουν, ἢ τὴν τῶν χρονογραφῶν καὶ ἐπισήμων ἐγγράφων. Ἀλλὰ κατὰ πρῶτον ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς δημοτικῆς ποιήσεως καὶ γλώσσης ἀποκαλύπτεται ἡ ἱστορία τοῦ ἐθνικοῦ πνεύματος».

K. Müllenhoff, Deutsche Altertumskunde
1 (1870) σελ. v.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

328. Ἐξήγησις τῆς ἐννοίας τοῦ δημῳδου. Ὅπως ἐν ταῖς λατινικαῖς καὶ ἐκλατινισθεῖσαις χώραις διεπλάσθησαν παραλλήλως πρὸς τὴν ἐνιαίαν γραπτὴν γλῶσσαν δημοτικὰ ἰδιώματα, τοιοῦτοτρόπως καὶ ἐν τῇ ἐλληνικῇ Ἀνατολῇ ἀπεμακρύνθη προϊόντος τοῦ χρόνου ἡ ζῶσα γλῶσσα ἐκ τῆς ἐν συνόλῳ ἀμεταβλήτου παραμεινάσης γραπτῆς τοσοῦτον, ὥστε πάντες κατενόρουν πλεον τὴν διαφορὰν καὶ ἄλλο ὄνομα διὰ τῆς εἰς τὸ νεογέννητον ἰδιῶμα ἔδωκαν. Τὴν ἀπλὴν καὶ δημοτικὴν γλῶσσαν οἱ Ἕλληνες ὠνόμασαν δημῳδή, ἀπλῆν, ἀπλοελληνικὴν, καθημαξευμένην, καθωμιλημένην, Ρωμαίικην, κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὴν ἀττικὴν, ἐλληνικὴν καὶ

τὴν κοινὴν διάλεκτον. Ἄλλ' ἐνῶ ἐν τῇ Δύσει ἡ μία λατινικὴ γλῶσσα διεκλαδίσθη εἰς διαφόρους κατὰ τόπους ἐθνικὰς γλῶσσας, ἐν τῇ Ἀνατολῇ ἴσχυσεν ἡ ἐνότης. Τοπικαὶ διάλεκτοι ἐγεννήθησαν ἀληθῶς καὶ ἐνταῦθα, διαφέρουσαι τῶν ἀρχαίων διαλέκτων κατὰ τε τὸν οἰκεῖον χαρακτῆρα καὶ τὴν ἐδαφικὴν ἐξάπλωσιν· ἀλλ' αἱ διαφοραὶ δὲν ἦσαν ἀρκετὰ σημαντικαί, ὥστε ἐξ αὐτῶν νὰ προκύψῃ διχασμὸς εἰς τὴν γλῶσσαν· ἤθελεν ἀντιπράξῃ ἄλλως σπουδαίως εἰς πάντα τοιοῦτον χωρισμὸν ἡ συγκεντρωτικὴ τάσις τοῦ βυζαντινοῦ κράτους, τὸ ὅποιον κατὰ τοὺς κρίσιμους αἰῶνας τῆς διαπλάσεως τῶν νέων γλωσσῶν συνήγου ἔτι ὑπὸ τὸ σκῆπτρόν του τὰς πλείστας ἐλληνικὰς χώρας. Πολὺ σπουδαιότερα ἐπακόλουθα ἔσχεν ἄλλη διαφορὰ ἐν τῇ γλωσσικῇ ἀναπτύξει Ἑλλήνων καὶ Λατίνων. Ἡ ἀποδερμάτωσις οὕτως εἰπεῖν τῶν γλωσσῶν συνετελέσθη ἐν τε τῇ Ἀνατολῇ καὶ τῇ Δύσει καθ' ὅμοιον σχεδὸν τρόπον καὶ κατὰ τὸν αὐτὸν χρόνον· ἀλλ' ἐνῶ τὰ λατινικὰ ἔθνη εὐγνωμόνως ἀπεδέχθησαν τὰ εὗρωστα νέα ιδιώματα καὶ μετὰ πολλῆς φροντίδος ἐθεράπευσαν, οἱ Ἕλληνες δὲν ἠθέλησαν ν' ἀποβάλωσι τὸ ἐκ παλαιότητος ὠχρίασαν ἐορτάσιμον τῆς λογοτεχνίας τῶν ἑνδύμα, ἡ ἠρκέσθησαν νὰ ἐπικαλύψωσι τὰ κατεσχισμένα αὐτοῦ μέρη διὰ νέων τεμαχίων. Ἡ λατινικὴ γλῶσσα ἐξεβλήθη ὑπὸ τῶν τοπικῶν ιδιωμάτων βραδέως μὲν ἀλλ' ἐπιμόνως κατὰ πρῶτον ἐκ τῶν δημοτικῶν εἰδῶν τῆς λογοτεχνίας, ἔπειτα καὶ ἐκ τῶν ὑψηλοτέρων, παραμείνασα ἐν τέλει ἀπλῶς ὡς νεκρὸν γραπτὸν ἰδίωμα ἐντέχνως θεραπευόμενον· ἀλλ' ἐν τῇ ἐλληνικῇ ἀνατολῇ οὐδέποτε ἐπῆλθε τοιοῦτος σαφὴς χωρισμὸς μεταξὺ τῆς ἀρχαίας καὶ νεωτέρας, μεταξὺ τῆς νεκρᾶς καὶ ζώσης γλώσσης. Ἡ σχολειακὴ παράδοσις εἶχεν ἐνταῦθα τόσῃν δύναμιν ἀντιστάσεως, ὥστε ἡ δημοτικὴ παρέμεινεν ἀσθενὴς αὐτῆς ἀνταγωνίστρια καὶ ἐν οὐδενὶ κλάδῳ ἴσχυσεν ἐπὶ πολὺ ὡς γραπτὴ γλῶσσα. Ἡ οὐσιωδὴς ἐπὶ τῆς γραμματικῆς καὶ τοῦ λεξικοῦ τῆς ἀρχαίας βασιζομένη βυζαντινὴ τῶν βιβλίων γλῶσσα ἐπεκράτησεν εἰς τὰ σπουδαιότατα τῆς λογοτεχνίας εἶδη, εἰς τὴν

ιστοριογραφίαν, φιλοσοφίαν, θεολογίαν, ῥητορικὴν, φιλολογίαν καὶ εἰς αὐτὴν τὴν ποίησιν· τὸ κράτος δὲ αὐτῆς ἔμεινεν ἀσάλευτον καὶ μετὰ τὰς μεγάλας πολιτικὰς μετατροπὰς, αἵτινες ἐπῆλθον ἐκ τῆς πρώτης καὶ τῆς δευτέρας ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως, καὶ τοιοῦτον μένει μέχρι τῆς σήμερον μετὰ τινων μόνον τροποποιήσεων. Οἱ Ἕλληνες δὲν ἀπέκτησαν τὸν Δάντην των, ὅστις δι' ἔργων ἀναμφισβητήτου αισθητικῆς ἀξίας θὰ εἶχε δώσῃ ὠρισμένον τύπον εἰς τὴν περιφρονημένην γλώσσαν καί, τὴν ἐκφραστικότητά αὐτῆς οὕτως ἀποδεικνύων, θὰ ἀπέδιδεν εἰς αὐτὴν τὰ νόμιμα δικαιώματά της. Ἀντὶ τούτου μάλιστα ἐγεννήθη κατὰ τὸν 16^{ον} αἰῶνα, καθ' ὃν δηλονότι χρόνον εὐνοϊκώταται ἦσαν αἱ συνθήκαι πρὸς διάπλασιν τῆς νέας γλώσσης, ἔνεκα τῆς ἀναγεννήσεως τῶν κλασικῶν σπουδῶν τοιαύτη πρὸς καθαρογλωσσίαν τάσις, ὥστε ἔτι μᾶλλον νῦν ἢ γραφομένη ἀπεμακρύνθη ἀπὸ τῆς ζώσης. Μολονότι δὲ ἡ δημοτικὴ εἶχε κατακτήσῃ θέσεις τινὰς ἐν τῇ λογοτεχνίᾳ ἀπὸ τοῦ 16^{ου} αἰῶνος καὶ ἐντεῦθεν, οἱ λογάδες καὶ οἱ σοφοὶ τοῦ ἔθνους περιεφρόνησαν αὐτὴν πάντοτε ὡς ταπεινὴν καὶ χυδαίαν, ὡς ὄργανον ἄχρηστον πρὸς ἐκφρασιν λεπτοτέρων ἰδεῶν καὶ ἀνεπιτήδειον πρὸς καλλιτεχνικὴν διαμόρφωσιν. Ἡ περιφρονημένη αὐτῆς θέσις μαρτυρεῖται ἐκ τούτου ἤδη, ὅτι πλὴν ἐλαχίστων ἐξαιρέσεων (τοῦ Προδρόμου¹⁾, Γλυκᾶ) οἱ συγγραφεῖς μεταχειρίζονται ἢ ἀποκλειστικῶς τὴν γραφομένην ἢ ἀποκλειστικῶς τὴν δημοτικὴν, ὁ χωρισμὸς δὲ οὗτος τόσῳ μᾶλλον βαρύνει εἰς τὴν πλάστιγγα, καθόσον ἄλλως παρὰ τοῖς Βυζαντινοῖς ἐπικρατεῖ ἐντελῶς ἀπεριόριστος σύμμιξις τῶν λογοτεχνικῶν εἰδῶν καὶ τοῦ ὕφους αὐτῶν.

Τοιοιυτοτρόπως ἡ ἐν Ἑλλάδι γλωσσικὴ ἀνάπτυξις ἀπὸ τοῦ μέσου ἤδη αἰῶνος ἐτράπη ἄλλην ἢ παρὰ τοῖς ῥωμανικοῖς λαοῖς ὁδόν. Ἡ ἰταλική, γαλλικὴ καὶ ἰσπανικὴ λογοτεχνία ἐμφανίζεται ἀπὸ τοῦ 17^{ου} αἰῶνος καὶ 18^{ου} αἰῶνος ὡς ἐνιαῖον δημιούργημα,

¹⁾ Κατὰ πόσον καὶ ὁ Προδρόμος εἰς τοὺτους ἀνήκει, ἐξαρτᾶται ἐκ τοῦ ζητήματος περὶ τῆς ὑπάρξεως ἐνὸς ἢ δύο Προδρόμων. Πρβ. ἀνωτ. Β' τόμου σελ. 760.

ἐνῶ παρὰ τοῖς Ἑλλησιν ἀπαντῶμεν τὸν διχασμὸν ἐκεῖνον, ὅστις μέχρι τοῦδε τὸ κράτος του σώζει καὶ θὰ διατηρήσῃ ἴσως πάντοτε. Ἐκ τούτου δὲ προέρχεται καὶ τὸ ὅτι δὲν ἔχομεν ὄνομα διὰ τὴν μέσσην καὶ νεοελληνικὴν γλῶσσαν. Νεοελληνικὴν δὲν δυνάμεθα νὰ καλέσωμεν αὐτήν, διότι ἡ ἔννοια αὕτη ἐξ ἑνὸς ἀποκλείει τὴν μεσαιωνικὴν δημοτικὴν καὶ ἐξ ἑτέρου συμπεριλαμβάνει τὴν σημερινὴν τεχνητὴν γραφομένην. Ἀρμοδιωτέρα θὰ ἦτο ἡ ὀνομασία ἐκείνη, ἥτις ἐγεννήθη μετὰ τὴν εἰς τὸ ῥωμαϊκὸν κράτος συγχώνευσιν τῶν Ἑλλήνων καὶ σήμερον δ' ἔτι ἐπικρατεῖ παρὰ τῷ λαῷ, τουτέστιν ἡ ῥωμαϊκὴ· ἀλλ' ἐπειδὴ ξένην ἐθνικότητα σημαίνει καὶ εὐκόλως δύναται νὰ παράσχῃ ἀφορμὴν εἰς ἐσφαλμένας παραστάσεις, δὲν εὔρε πολλοὺς ὁπαδοὺς. Διὸ εἰμεθα ἡναγκασμένοι δι' ἑλλειψιν καλλιτέρου νὰ μεταχειρισθῶμεν τὸν ὅρον δημώδης ἢ δημοτικὴ ἑλληνικὴ ἄνευ χρονικοῦ περιορισμοῦ καὶ περὶ τῆς ἀρχαίας καὶ περὶ τῆς μεσαιωνικῆς καὶ περὶ τῆς νεωτέρας τοῦ λαοῦ γλώσσης. Κατ' ἀντιπαράθεσιν δὲ πρὸς αὐτὴν ὁμιλοῦμεν περὶ τῆς ἐντέχνου καὶ γραπτῆς εἴτε τῶν ἀρχαίων εἴτε τῶν μεσαιωνικῶν εἴτε τῶν νεωτέρων Ἑλλήνων γλώσσης. Ἐνταῦθα δὲ ὅταν λέγωμεν δημώδης ἢ δημοτικὴ ἄνευ ἄλλης προσθήκης, ἐννοοῦμεν πάντοτε τὴν μεσαιωνικὴν τοῦ λαοῦ γλῶσσαν.

Ἐκ τῶν εἰρημένων ἐξάγεται ὅτι ὁ ὅρος δημώδης (δημοτικὴ) ἑλληνικὴ δὲν εἶνε ἐντελῶς ἀνάλογος πρὸς τὸν ἀντίστοιχον περὶ τῆς ἀπλοποιηθείσης λατινικῆς γλώσσης ἐν χρήσει ἐν τῇ γλωσσικῇ ἐπιστήμῃ¹⁾. Περὶ δημοτικῆς ἢ κοινῆς λατινικῆς δύναται νὰ γίνῃ λόγος μόνον μέχρι τῶν χρόνων ἐκείνων, καθ' οὓς ἐμφανίζονται ὡς αὐθύπαρκτοι γλῶσσαι τὰ τοπικὰ ἰδιώματα· τούναντίον ἡ δημοτικὴ ἑλληνικὴ λαμβάνει σημασίαν μεγαλειτέραν ἀκριβῶς ἀπὸ ταύτης τῆς ἐποχῆς, καθ' ἣν ἡ δημοτικὴ λαμβάνει νέαν ὑπόστασιν, μετουσιουμένη εἰς τὰ διάφορα το-

¹⁾ Οἱ Γερμανοὶ λέγουσι *Vulgärgriechisch* — *Vulgärlatein*, ἧτοι δημοτικὴ ἑλληνικὴ — δημοτικὴ λατινικὴ γλῶσσα. Σ. Μ.

πικά ιδιώματα. Ἡ κοινὴ ἐπαρχιωτικὴ λατινικὴ παύει ὑπάρχουσα κατὰ τὸν θ' ἢ ι' αἰῶνα· ἀλλ' ἡ ἀντίστοιχος ἀπλοποιημένη, δημοτικὴ ἐλληνικὴ εἶνε ἡ ἔκτοτε μέχρι σήμερον παράτασις τῆς γλώσσης. Ἀνάγκη δὲ νὰ προφυλάξωμεν τὸν ἀναγνώστην καὶ ἀπὸ τῆς συγχύσεως ἐκείνης, ἥς ἕνεκα ἡ δημοτικὴ ἐλληνικὴ ταυτίζεται πολλάκις πρὸς τὴν «κοινήν». Ἡ «κοινὴ» εἶναι ἡ γραπτὴ γλῶσσα, ἣτις διέστη ἀπὸ τῆς ἀττικῆς, παραλαβοῦσά τινα ἐκ τῆς γλώσσης τοῦ λαοῦ, ἐκ τῆς στρατιωτικῆς καὶ τῆς τῶν πολιτικῶν γραφείων γλώσσης, ἴσως δὲ καὶ ἐκ τῆς μακεδονικῆς καὶ τῆς τῶν Ἀλεξανδρέων διαλέκτου καὶ κατόπιν ὑπὸ τὴν μορφήν ταύτην στερεότυπος παραμείνασα· ἀλλ' ἡ πρὸς τὴν ἀττικὴν αὕτη διάστασις δὲν ἀποβλέπει τόσον εἰς τὴν γραμματικὴν ὅσον εἰς τὸ λεξικὸν καὶ τὴν σύνταξιν. Καὶ βεβαίως μὲν αὕτη ἡ κοινὴ γραπτὴ εἶνε πολὺ συγγενεστέρα πρὸς τὴν ἐπὶ τῶν ἀλεξανδρινῶν καὶ ρωμαϊκῶν χρόνων πράγματι λαλουμένην γλῶσσαν, παρὰ ἡ ὑπὸ τῶν κλασικῶν γραφεῖσα ἀττικὴ· ἀλλ' εἶνέ τι ἄλλο παρὰ ἡ κοινὴ τοῦ λαοῦ γλῶσσα, ἣτις ὑπόκειται εἰς ἀέναον μεταβολὴν φθόγγων, τύπων, λέξεων, συντάξεως. Ἡ κοινὴ ἴσταται ἐν τῷ μέσῳ μεταξὺ τῆς καθαρᾶς ἀττικῆς καὶ τοῦ ἀσταθοῦς ιδιώματος τοῦ λαοῦ¹⁾.

329. Ἱστορικὴ ἐπισκόπησις. Κοινότερός τις καὶ δημωδέστερος τρόπος γλωσσικῆς ἐκφράσεως, ἐκδηλούμενος ἐν τῇ παραμείψει τῆς ὀρθῆς προφορᾶς καὶ τοῦ σχηματισμοῦ τῶν προτάσεων, ἐν τῇ ἀναλύσει τῶν τύπων τῆς γραμματικῆς, ἐν τῇ χρήσει ἐξ ἀναλογίας σχηματισμῶν καὶ ἐν τῇ συγχύσει καὶ ἀπλοποιήσει τοῦ λεξικοῦ, ἐμφανίζεται καὶ παρὰ τοῖς Ἑλλήσιν ὡς παρὰ τοῖς Λατίνοις εὐθὺς ἀφοῦ ἐδημιουργήθη γλωσσικὸς κανὼν καὶ γνώμων διὰ πλουσίας καὶ σπουδαίας λογοτεχνίας. Τοῦτο ἐγένετο ἐν Ἑλλάδι διὰ τῶν μεγάλων συγγραφέων τῆς λαμπρᾶς τῶν Ἀθηνῶν ἐποχῆς, ἐκ τῆς πρὸς τὸν κανόνα δὲ τοῦτον ἀντιπαραθέσεως διαγιγνώσκονται ἐν γένει αἱ ιδιότητες τοῦ λαϊκωτέρου τῆς ἐκφράσεως τρόπου. Εὐθὺς δὲ μετὰ τὴν ἔξοδον τῆς περιόδου ταύ-

¹⁾ Πρβ. K. Krumbacher, Ein irrationaler Spirant im Griechischen σ. 434 ἔ.

της ἐμφανίζονται τὰ πρῶτα βέβαια ἔχνη τοῦ δημοτικοῦ ιδιώματος, τὸ ὅποιον ἀφίσταται τῶν γραφομένων διαλέκτων. Τὰ ἔχνη ταῦτα εὕρισκamen ἀπὸ τοῦ δευτέρου πρὸ Χριστοῦ αἰῶνος ἐν αἰγυπτιακοῖς παπύροις, ἐν ἐπιγραφαῖς καὶ συγγράμμασι, ἀλλαχοῦ μὲν πολυπληθέστερα, ἀλλαχοῦ δὲ μεμονωμένα καὶ ἀλλαχοῦ μὲν συνεχῶς, ἀλλαχοῦ δὲ κατὰ μεγαλειτέρα χρονικά διαλείμματα, ὅπως ἡ τύχη παρέδωκε μέχρις ἡμῶν τὰ κείμενα. Τὸ κοινὸν τοῦτο ἰδίωμα δὲν παρέμεινεν ἀμετάβλητον, ἀλλὰ διεπλάσθη σὺν τῷ χρόνῳ μετ' αὐτοῦ συµμεταβαλλόμενον¹⁾. Κλονισμὸν

¹⁾ Τὸ κατὰ βάθος φυσικώτατον καὶ ἀπλούστατον τοῦτο γεγονός, ὅτι δηλονότι καὶ ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα ὅπως πᾶσα ἄλλη ἔχει τὴν ἱστορίαν της, διελθοῦσα περιόδους ἀναπορεύτων μεταβολῶν, παρεγνώρισαν πολλάκις σπουδαῖοι ἐρευνηταί. Ὁ μὲν Κ. Ν. Σάθας (Μεσαιων. βιβλιοθ. β. Πρόλ. σελ. η' - μη') κ. ἄ. ἰσχυρίσθησαν κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἦτον (ἡτῶς, ὅτι ἡ σημερινὴ δημοτικὴ γλῶσσα ὑπῆρχεν ἤδη ἐπὶ Πτολεμαίων, ἄλλοι δὲ οἷον ὁ Σκαρλάτος Βυζάντιος (ἐν τῇ προσομίῳ τοῦ λεξικοῦ του) καὶ ὁ Ραγκαβῆς (ἐν τῇ προσομίῳ τῆς νεοελληνικῆς γραμματικῆς του) ἐνόμισαν ὅτι ἐξεπλήρουν φιλοπατρίας καθήκον, προσπαθοῦντες νὰ καταστήσωσι πιστευτὸν, ὅτι ἡ «καθαρεύουσα» ἐλαλήθη πάντοτε ὑπὸ τῶν λογικωτέρων ὡς ἡ ὑψηλότερα τῆς κοινωνίας γλῶσσα. Καὶ αὐτὸς ὁ Β. G. Niebuhr, Ueber das Aegyptisch - Griechische, Kleine historische und philologische Schriften, 2. Sammlung, ἐν Βόννῃ 1843 σελ. 197 - 208, κατέχειται ὑπὸ ὁμοίων ἰδεῶν καὶ φρονεῖ π. χ. ὅτι ἡ νεοελληνικὴ εὐρίσκεται ἐν ὁμοίᾳ σχέσει πρὸς τὴν ἀρχαίαν, ἐν ᾗ καὶ ἡ γλῶσσα τῶν Κροῶλων πρὸς τὴν ἀγγλικὴν καὶ γαλλικὴν. [Περὶ τοῦ ζητήματος τῆς γενέσεως τῆς νέας ἑλληνικῆς γλώσσης λαμβάνομεν καὶ ἐνταῦθα (πρὸς ἀνωτέρω Β' τόμου σελ. 614) ἀφορμὴν νὰ παραπέμψωμεν εἰς τὴν ἐν τῇ περιοδικῇ 'Εστῖα τόμῳ 2ῳ τῆς 11 'Ιουλίου 1893 σελ. 17 - 20 διατριβὴν τοῦ 'Ανδρέου Σκιᾶ, Ὁ συγγραφεὺς αὐτῆς ζητεῖ νὰ ἀνεύρῃ ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς γλώσσης «γλωσσικὸν φαινόμενον διὰ μιᾶς ὁλόκληρον τὴν κατασκευὴν τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης μεταλλάξαν καὶ ἀκολουθίως πλείστας καὶ ἐξικνωτάτας ἀλλοιώσεις ἐν αὐτῇ προκαλέσαν» καὶ τοιοῦτον θεωρεῖ τὴν «ἀρξαμένην μὲν ἐν τέλει τοῦ πρώτου, συντελεσθεῖσαν δὲ κατὰ τὸν δεύτερον καὶ τὸν τρίτον μετὰ Χριστὸν αἰῶνα μεταβολὴν τῆς ποιότητος τοῦ τόνου τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης». Διότι «ὁ τόνος τῆς ἀρχαίας ἦτο ὅλιος διάφορος τοῦ εἰς ἡμᾶς γνωστοῦ, ἦτοι ἡ τονιζομένη συλλαβὴ δὲν ἀπηγγέλλετο διὰ φωνῆς ἐν τονιστέρας ἢ αἱ ἄλλοι, ὡς συμβαίνει παρ' ἡμῖν, ἀλλ' ἡ φωνὴ οὖσα ἐξ ἴσου ἔντονος καθ' ἁπάτας τὰς συλλαβὰς τῆς λέξεως διέφερε μόνον κατὰ τὸ μουσικὸν αὐτῆς ὄψος, ἦτοι κατὰ μὲν τὴν ἀπαγγελίαν τῆς τονιζομένης συλλαβῆς ἡ φωνὴ ἐγένετο ὀξυτέρα, κατὰ δὲ τὰς ἀτόνους βαρυτέρα. . . . Ἐπειδὴ δὲ οὐδεμία λέξις ὑπάρχει ἄνευ τόνου, οὐδεμία δύναται νὰ μεῖνῃ ἐντελὴς ἀμετάβλητος μετὰ τὴν ἀλλαγὴν τοῦ ποιοῦ τοῦ τόνου». Καὶ πρῶτον μὲν ἀποτέλεσμα τῆς ἐπικρατήσεως τοῦ νέου τονισμοῦ ὑπῆρξε τοῦτο, ὡς παρατηρεῖ ὁ Σκιᾶς, ὅτι ὁλόκληρον τὸ σύστημα τῆς ἀρχαίας μετρικῆς ἔπαυσε ἔχον τὰ στοι-

μέγαν ὑπέστη ἡ παντοδυναμία τῆς ἀττικῆς καὶ κοινῆς διὰ τοῦ χριστιανισμοῦ, τοῦ ὁποῖου οἱ συγγραφεῖς πολλάκις τολμηρῶς ὑπερεπήδησαν τοὺς κανόνες τοῦ σχολείου, ἐπειδὴ εἶχον ἀνάγκην τῆς γλώσσης ὡς πρακτικοῦ συνεννοήσεως ὀργάνου. Ὅπως δὲ ἡ καὶ νῦν Διαθήκη ἤδη πολὺ μᾶλλον εἶνε μνημεῖον τῆς δημοτικῆς παρὰ τῆς κοινῆς, τοιοῦτοτρόπως εἰσδύουσι πολλὰ τῆς δημοτικῆς στοιχεῖα εἰς τὰ συναξάρια, τοὺς ὕμνους καὶ τὰ κατανυκτικὰ βιβλία, ἅπερ πάντα ἀπετεινόντο πρὸς τὸν πολὺν λαόν. Ἀλλ' ὅμως αἱ ἐλευθερίαι αὗται ὑπεργορεύοντο πολὺ μᾶλλον ὑπὸ πνεύματος σιωπηλοῦ συμβιβασμοῦ πρὸς τὰς ἀνάγκας τοῦ λαοῦ παρὰ ὑπὸ σκοπίμου μεταρρυθμιστικῆς τάσεως. Κατὰ τῆς τυραννίας τῆς τεχνητῆς λογίας γλώσσης δὲν ἠγέρθησαν φανερῶς οὐδὲ οἱ χριστιανοὶ Ἕλληνες συγγραφεῖς, ἐν συνόλῳ δὲ καὶ ἡ ἐπίσημος ἐκκλησιαστικὴ γλῶσσα ἠκολούθησε μετὰ δέους πάντοτε μέχρι τέλους τοῦ βυζαντινοῦ αἰῶνος τοὺς ὑπὸ τοῦ σχολείου ἐπιβαλλομένους κανόνες. Ἐνῶ Γρηγόριος ὁ μέγας χωρὶς νάπτοθη διόλου ἐξέφρασε τὴν ἀληθῶς μεγάλην ἰδέαν, ὅτι ἀναξιοπρεπὲς θεωρεῖ νὰ ὑποτάξῃ τοὺς λόγους τῆς θείας ἀποκαλύψεως εἰς τοὺς κανόνες τοῦ Δονάτου¹⁾, ἐν Ἑλλάδι οἱ σπουδαιότατοι ἀκριβῶς τῶν ἐκκλησιαστικῶν πατέρων καὶ οἱ ἀνώτατοι ἱεράρχαι ἄκρως ἐπεμελήθησαν τῆς καθαρογλωσσίας καὶ ὀρθοεπειας.

Κατὰ παράδοξον δὲ τρόπον δὲν ἤνοιξε τοὺς ὀφθαλμοὺς τῶν

γεία τῆς ὑπάρξεως, διότι οὐδεὶς ἤδυνάτο πλέον νὰ αἰσθανθῇ τὸν βυθὸν τῶν παλαιῶν στίχων ἄμεσον δ' ἐπακολουθήμα τοῦ αὐτοῦ φαινομένου ἦτο καὶ ἡ μεγίστη ἴσως τῶν φθογγολογικῶν διαφορῶν τῆς νέας ἑλληνικῆς γλώσσης ἀπὸ τῆς ἀρχαίας, ἥτοι ἡ ἔλλειψις τῆς διακρίσεως τῶν μακρῶν καὶ τῶν βραχείων φωνηέντων. — Ἀλλὰ περισσώτερα δὲν δυνάμεθα νὰ παραθέσωμεν ἐνταῦθα ἐκ τῆς μελέτης τοῦ συγγραφέως, εἰς ἣν δὲν ἐδόθη νομίζομεν ἡ δέουσα προσοχὴ ὑπὸ τῶν εἰδικωτέρων. Σ. Μ.]

¹⁾ « Διότι, καθὰ καὶ τῆς ἐπιστολῆς ταύτης τὸ ὕψος ἐξαγγέλλει, δὲν ἀποφεύγω τοῦ ἰσοτακισμοῦ τὴν σύγκρουσιν, δὲν ἐκκλίνω τοῦ βαρβαρισμοῦ τὴν σύγχυσιν, τῶν προθέσεων τὴν σύνταξιν καταφρονῶ, ἐπειδὴ σφόδρα ἀνάξιον θεωρῶ νὰ ὑποβάλω τοὺς λόγους τοῦ θεοῦ μαντείου εἰς τὸν ζυγὸν τῶν κανόνων τοῦ Δονάτου (quia indignum vehementer existimo, ut verba coelestis oraculi restringam sub regulis Donati). Gregorius Magnus, Expositio in Librum S. Job, παρὰ Migne, Patrol. latina 75, 516.

πεπαιδευμένων θεολόγων, ἵνα ἰδῶσι τὸ ἄτοπον ἅμα καὶ ἀνωφελές τῶν σχολαστικῶν των προσπαθειῶν, οὐδ' αὐτὴ ἡ ἀπὸ ἡμέρας εἰς ἡμέραν φανερωτέρα γινομένη δυσκολία, ὅτι ὁ πολὺς λαὸς δὲν ἠδύνατο πλέον νὰ ἐννοῇ τῆς καλλιπεῖς ὁμιλίας των¹⁾. Ὁ ἐπαπειλῶν κίνδυνος τῆς κατὰ μικρὸν ἀποξενώσεως τοῦ λαοῦ ἀπὸ τῆς ἐκκλησιαστικῆς δογματικῆς καὶ ἠθικῆς ἐλαμβάνετο ὀλιγώτερον ὑπ' ὄψιν παρὰ ἡ παράδοσις τῶν γραμματικῶν καὶ ῥητορικῶν κανόνων. Χαρακτηριστικὴ τῶν ἰδεῶν τοῦ ἀνωτέρου κλήρου, ἰδίως κατὰ τοὺς χρόνους τῆς λογοτεχνικῆς ἀναγεννήσεως τοῦ 11^{ου} καὶ 12^{ου} αἰῶνος, εἶνε ἡ ἱστορία, ἣν ἀφηγεῖται ὁ Βαλσαμὼν περὶ τοῦ πατριάρχου Νικολάου Μουζαλῶν (1147-1151). Μία τῶν συνοδικῶν τούτου ἀποφάσεων κατεδίδαξε τὴν βιογραφίαν τῆς ἐκ Καλλικρατείας ἀγίας Παρασκευῆς, «ὡς συντεταγμένην ὑπὸ ἀγροίκου ἀνθρώπου εἰς γλῶσσαν χυδαίαν καὶ τοῦ ἀγγελικοῦ τῆς ἀγίας βίου ἀναξίαν»· τὴν προδήλως εἰς δημώδη γλῶσσαν γεγραμμένην τούτην βιογραφίαν διέταξεν ὁ πατριάρχης νὰ ρίψωσιν εἰς τὸ πῦρ, ἀνέθεσε δὲ εἰς τὸν διάκονον Βασιλικὸν νὰ γράψῃ ἄλλην²⁾. Τὸν μωρὸν τοῦτον κλασικισμὸν ἐναργῶς ἀπεικονίζουσι τὰ παράπονα τοῦ λογίου μητροπολίτου Ἀθηνῶν Μιχαὴλ Ἀκομινάτου, ὅτι τὸ ἀπαιδευτον ποιμνίον του δὲν τὸν ἐνόει, ὅμοια δὲ παράπονα θὰ ἤκούομεν χιλιοπλάσια, ἐὰν ὁ λαὸς ἐζήτει νὰ διαιωνίσῃ τὰ ἑαυτοῦ αἰσθήματα περὶ τῶν ἐντυπώσεών του ἐκ τοῦ πομπώδους κηρύγματος τῶν ἐκκλησιαστικῶν του ποιμένων.

Ἐν τῇ θύραθεν λογοτεχνίᾳ τῶν χρόνων τῶν Ρωμαίων αὐτοκρατόρων χρησιμεύουσι τὰ ὑπὸ τῶν ἀττικιστῶν κατα-

¹⁾ Δυστυχῶς τὸ παράδοξον τοῦτο παρατηρεῖται καὶ σήμερον: οἱ ἀπὸ τοῦ ἁμῶνος κήρυκες τοῦ θεοῦ λόγου εἶνε πολλάκις σχολαστικώτεροι τῶν ἀπὸ καθέδρας διδασκάλων. Οἱ σκοτεινοὶ τῆς δουλείας αἰῶνες ἔσχον μεγάλους προδρόμους ῥιζικῆς ἀνακαινίσεως τῆς πρακτικῆς διὰ τοῦ κηρύγματος διδασκαλίας τοῦ χριστιανικοῦ ποιμνίου· προχείρως δύναται ὁ βουλούμενος νὰ εὕρῃ ὅρατα δείγματα τῆς λαμπρᾶς ἐκείνης ἀπὸ τοῦ ἁμῶνος ῥητορικῆς ἐν τῷ παραρτήματι τῆς νεοελληνικῆς φιλολογίας τοῦ Σάβα. Ἄλλ' ὁ ἀνεκτίμητος Μηνιάτης εὐρίσκει σήμερον θαυμαστάς τινας μόνον, μιμητὴν δὲ οὐδένα. Σ. Μ.

²⁾ Πρὸς Μ. Ι. Γεδεών, Πατριαρχικὸν πίνακες, ἐν Κπόλει 1899 σελ. 356.

δικαζόμενα, ἵνα κρίνωμεν ποίαν ἐπιρροὴν εἶχεν ἡ δημώδης ὁμιλία εἰς τὴν γραφομένην γλῶσσαν. Μνημεῖον ἀξιοπερίεργον, παρέχον εἰς ἡμᾶς ὑπὸ τὴν πρώτην του μορφὴν εἰκόνα τῆς κατὰ τὸν τρίτον μετὰ Χριστὸν αἰῶνα κοινῆς λαλιᾶς, εἶνε ὁ δίγλωσσος ὁδηγὸς σὺν λεξιλογίᾳ τοῦ Ψευδοδωσιθέου. Μορφολογικά τινα καὶ λεξιλογικά ἔχνη τῆς δημώδους γλώσσης εὐρίσκονται ἐν τοῖς εἰδικοῖς ἐπιστημονικοῖς συγγράμμασι, μάλιστα δὲ ἐν τοῖς ἱατρικοῖς. Ἐκ τῶν εἰρημένων δὲ σαφὲς νομίζω καθίσταται, ὅτι ἡ δημώδης ἑλληνικὴ δὲν δεικνύει, ὡς ἄλλοτε ἐνομιζέτο, ἀποτελέσματα τῆς «ἐκβαρβαρώσεως» καὶ τῆς «ἀποσυνθέσεως τοῦ ἑλληνισμοῦ διὰ τῶν ξένων φυλῶν», ἀλλ' εἶνε τὸ προῖον τῆς φυσικῆς μεταμορφώσεως τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης, ἣτις ἤρχισεν ἤδη ἀπὸ τῶν πρὸ Χριστοῦ χρόνων καὶ σχεδὸν ἐντελῶς ὑπῆρξε ξένη πρὸς ἐπιδράσεις ἀλλοτρίας.

Τὸ πρῶτον ἐκτεταμένον σύνταγμα, ἐν τῷ ὁποίῳ τὸ δημοτικὸν ἰδίωμα κατίσχυσε τῆς γραφομένης γλώσσης, εἶνε ἡ χρονογραφία τοῦ Μαλάλα. Ἀλλὰ δὲν δύναται ὁμοῦς αὕτη νὰ συγκαταλεχθῇ μετὰ τῶν δημωδῶν ἑλληνικῶν ἔργων τοῦ μέσου αἰῶνος διὰ τὸν αὐτὸν λόγον, δι' ὃν καὶ ὁ Γρηγόριος ὁ ἐπίσκοπος Τούρ, ὁ Φρέδεγαρ καὶ ἄλλοι Γαλάται συγγραφεῖς τοῦ 5' μέχρι τοῦ 9' αἰῶνος δὲν δύνανται νὰ συναριθμηθῶσι μετὰ τῶν Γάλλων συγγραφέων. Τοῦ Μαλάλα ἡ γλῶσσα εἶνε δημοτικὴ κατὰ τὴν ἀρχαίαν ἔννοιαν, τουτέστι καθ' ὃν τρόπον καὶ ἡ γλῶσσα ἐπισήμων τινῶν ἐν παπύροις ἐγγράφων καὶ ἡ ἐπιγραφή τοῦ Σίλκου· ἀλλὰ μεσαιωνικὴ δημοτικὴ ἢ «ῥωμαϊκὴ» γλῶσσα δὲν εἶνε, διότι κατ' ἐκείνους τοὺς χρόνους καὶ ἡ ζῶσα γλῶσσα δὲν εἶχε φθάσῃ ἀκόμη εἰς τὴν μορφὴν ἐκείνην, ὑπὸ τὴν ὁποίαν δίδομεν εἰς αὐτὴν τὸ ὄνομα τῆς δημοτικῆς μεσαιωνικῆς ἢ ῥωμαϊκῆς γλώσσης. Ἐνα περίπου αἰῶνα μετὰ τὸν Μαλάλαν ἐμφανίζονται ὡς σημαντικοὶ προάγγελοι τῆς ὑπὸ στενωτέραν ἔννοιαν δημώδους ἑλληνικῆς λογοτεχνίας οἱ ἐν εἰδει λαϊκῶν βιβλίων βίαι τοῦ ἀρχιεπισκόπου Ἀλεξανδρείας Ἰωάννου τοῦ ἐλεήμονος καὶ τοῦ μο-

ναχοῦ Συμεῶν τοῦ διὰ Χριστὸν σαλοῦ, οὗς συνέγραψεν ὁ ἐπὶ αὐτοκράτορος Κώνσταντος Β' (642-668) ἐπίσκοπος τῆς ἐν Κύπρῳ Νεαπόλεως Λεόντιος. Πρβ. Α' τόμου σελ. 382 ἐ. Μέγα μνημεῖον τῆς συγκερασμένης δημοτικῆς ἐκ τῶν ἀρχῶν τοῦ 9' αἰῶνος εἶνε ἡ χρονογραφία τοῦ Θεοφάνους, τῆς ἡποίας ἡ ἀξία καὶ ἐν τούτῳ ὑπὸ πλήρες φῶς ἐφάνη τὸ πρῶτον διὰ τῆς ἐξαιρέτου ὑπὸ τοῦ Καρόλου δὲ - Βὼρ κριτικῆς ἐπεξεργασίας. Κατὰ τὸν ἐπόμενον αἰῶνα σημασίαν ἔχουσι πρὸς τὴν σπουδὴν τῆς ἱστορίας τῆς δημώδους ἑλληνικῆς πρὸ πάντων τὰ συγγράμματα τοῦ Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου.

Πλὴν τούτων καὶ ἄλλων συγγραμμάτων, ἐν οἷς ἡ δημώδης ἑλληνικὴ ἐμφανίζεται ἀνάμικτος ἔτι καὶ τεθλωμένη ὑπὸ τῆς τεχνικῆς γραπτῆς, ἱστορικῆς τῆς γενέσεως αὐτῆς μνημεῖα εἶνε μικρά τινα κείμενα περιεχόμενα ἐν τοῖς ἀπὸ τοῦ ἐβδόμου αἰῶνος ἱστορικοῖς συγγράμμασιν, οἷον τὰ ὑπὸ τῶν φατριῶν τοῦ δήμου ἀδόμενα τῶν τριόδων ᾠσμάτια, στίχοι σκωπτικοί, ἐπευφημίαι, παροιμιώδεις ἐκφράσεις, λόγια περρέοντα καὶ αἱ περίφημοι ἐπιφωνήσεις τοῦ λαοῦ καὶ τοῦ στρατοῦ. Τοιαῦτα παραδείγματα εἶνε π. χ. τὰ ἐξῆς· ἐν ἔτει 600 ἐνέδυσαν ἄνθρωπον, ὁμοιάζοντα κατὰ τὴν μορφήν πρὸς τὸν αὐτοκράτορα Μαυρίκιον, μαῦρον μανδύαν, ἐστεφάνωσαν διὰ στεφάνου σκόρδων καὶ ἐπόμπευσαν ἐπὶ ὄνου διὰ τῆς πόλεως, τοῦ λαοῦ τραγουδοῦντος τὸ ἐξῆς σκωπτικὸν ᾄσμα, ὅπερ προδήλως ἐλέγχει τὴν μορφήν τῆς τότε δημοτικῆς:

*Εὗρηκε τὴν δαμαλίδα ἀπαλὴν καὶ τρυφερὰν
καὶ ὥς τὸ καινὸν ἀλεκτόριν οὕτως αὐτὴν πεπήδηκεν
καὶ ἐποίησε παιδία ὥς τὰ ξυλοκούκουδα.
Καὶ οὐδεὶς τολμᾷ λαλῆσαι, ἀλλ' ὅλους ἐφίμωσεν.
"Αγιέ μου, ἄγιε, φοβερὸ καὶ δυνατέ,
δὸς αὐτῷ κατὰ κρανίου, ἵνα μὴ ὑπεραῖρηται·
κἀγὼ σοὶ τὸν βοῦν τὸν μέγαν προσαγάγω εἰς εὐχὴν¹⁾.*

¹⁾ Τὸ ἑλληνικὸν κείμενον ἀποκατεστάθη διὰ συνδυασμοῦ τοῦ ὑπὸ τὸ ὄνομα Ἰωάννου

Οἱ στίχοι 1, 3, 4 καὶ 6-7 εἶνε τροχαῖκοι πολιτικοὶ δεκαπεντασύλλαβοι· τὸ αὐτὸ μέτρον δύναται ν' ἀποκατασταθῇ καὶ ἐν στίχῳ 2 διὰ μικρᾶς μεταβολῆς (οἷον τὴν ἀντὶ αὐτῆν;). Ἡ ἐπὶ κλησις ἐν στίχῳ ἕφ, δι' ἧς ἄρχεται τὸ δεύτερον τοῦ ᾠσματοῦ μέρος, σύγκειται ἐκ δύο καταληκτικῶν τροχαϊκῶν τετραποδιῶν¹⁾.

Ὀλίγον κατόπιν (ἐν ἔτει 602) ὑπεδέχθη ἡ φατρία τῶν γαλαζίων τὴν ἄρπαγα τοῦ θρόνου Φωκᾶν ἐν τῷ ἵπποδρομίῳ διὰ τῶν λέξεων: Μαυρίκιος οὐκ ἀπέθανε, Μάθε τὴν ἀλήθειαν (υ-υ- | υ-υ- || -υ-υ-υ-), ἐξ οὗ ὁ Φωκᾶς ἀφορμὴν ἔλαβε νὰ παραδώσῃ εἰς θάνατον τὸν ἐκθρονισθέντα Μαυρίκιον μετὰ τῶν τέκνων του²⁾. Κατὰ τοῦ αὐτοῦ δὲ πάλιν Φωκᾶ ἐτραγουδῆσεν ἐν ἔτει 608 ἡ φατρία τῶν πρασίνων τὰ δύο ἱαμβικὰ δίστιχα:

*Πάλιν 'ς τὸν καῦκον ἔπιες,
πάλιν τὸν νοῦν ἀπώλεσας³⁾.*

μοναχοῦ ἀποσπάσματος 218^a παρὰ C. Müller, *Fragmenta histor. graec.* V 36 πρὸς Θεοφάνους ἐκδόσ. de Boor I 283 (= ἐκδόσ. Βόννης I 437). Ἐντελῶς παραμορφωμένον εἶνε τὸ ᾠσμάτιον παρὰ Κεδρηνῶ ἐκδόσ. Βόννης I 703. — Ὁ πρωτότυπος ἱστορικὸς τῆς βασιλείας τοῦ Μαυρικίου Θεοφύλακτος ἀναφέρει διὰ βραχείων τὸ συμβᾶν τοῦτο καὶ χωρὶς νὰ παραθέτῃ τοὺς στίχους (σελ. 331, 19 ἐκδόσ. Βόννης = σελ. 301, 4 ἐκδόσ. de Boor). — Εἰς τὴν ἀρχικὴν του μορφὴν ἐξήγησε ν' ἀποκαταστήσῃ τὸ ᾠσμάτιον ὁ Σπυρ. Λάμπρος ἐν *Παρνασσῶ* 3 (1879) 400-407.

¹⁾ [Τὴν ἀκόλουθον γερμανικὴν τοῦ ᾠσματοῦ μετάφρασιν παρέχει ὁ συγγραφεὺς τοῦ παρόντος βιβλίου]:

Eine Kuh hat er gefunden, appetitlich, zart gebaut
und wie's junge Hähnchen hat er über sie sich hergemacht;
Kinder machte er nun zahllos wie der Tischler Hobelspäne.
Niemand aber darf sich mucksen; allen hat er's Maul gestopft.
Heil'ger Vater, heil'ger Vater! Furchtbarer und Mächtiger!
Gib ihm eine auf den Schädel, dass er nicht zu üppig wird!
Dann will ich den grossen Ochsen bringen dir zum Opfer dar.

²⁾ Ἐνθ' ἀνωτέρω ἀπόσπασμα 218^d παρὰ C. Müller FHG V. 37. — Ὁ Θεοφύλακτος (σελ. 335, 17 ἐκδόσ. Βόννης = σελ. 304, 17 ἐκδόσ. de Boor) παραδίδει τὸ δίστιχον ὡς ἀκολουθῶν: Ὑπαγε, μάθε τὴν κατάστασιν· ὁ Μαυρίκιος οὐκ ἀπέθανεν, πρὸς ἐπιλέγων: Καλὸν γὰρ καὶ τῆς ἰδίας τοῦ φωνῆς μνήμην ποιήσασθαι. Ἐξ αὐτοῦ δὲ βεβαίως ἠντλήσεν ὁ Θεοφάνης I 448, 1 ἐκδόσ. Βόννης = I 289, 29 ἐκδόσ. de Boor.

³⁾ Ἐνθ' ἀνωτ. ἀπόσπασμα 218^e παρὰ C. Müller, FHG V. 37. Θεοφάνης ἐκδόσ.

Ὁ αὐτοκράτωρ Μιχαήλ Β' (820—829) ἀνήγγειλε τὰ ἐξῆς πρὸς τὸν φρούραρχον τῆς Σανιάνης διὰ τινος ἀπεσταλμένου :

Ἄκουσε, κὺρ Οἰκονόμε,
τὸν Γυβέρν, τί σου λέγει·
Ἄν μου δῶς τὴν Σανιάναν,
μητροπολίτην σὲ ποίσω,
Νεοκαισάρειάν σου δώσω ¹⁾.

Τὸν διάδοχόν του Θεόφιλον (829-842) ἐχαιρέτισεν ὁ λαὸς ὡς νικητὴν ἐν τῷ ἀγῶνι διὰ τῶν λέξεων: Καλῶς ἦλθες, ἀσύγ-
γριτε φακτονάρη ²⁾. Τὰ παραδείγματα δὲ ταῦτα ἠδύναντο καὶ νὰ
τριπλασιασθῶσι ³⁾. Ἡ συνήθεια τοῦ βυζαντινοῦ λαοῦ τοῦ νὰ

de Boor I 296, 26 (= ἐκδόσ. Βόννης I 457, 20). Πρβ. τὸν Ἀνώνυμον παρὰ Cramer, Anecd. Parisina 2 (1839) 333.

¹⁾ Ἐν τοῖς μετὰ τὸν Θεοφάνην (Theophanes continuatus) ἐκδόσ. Βόννης σελ. 72, 18 ἔ, ὅπου τὸ κείμενον εἶνε ἐφθαρμένον.

²⁾ Γεώργιος μοναχὸς ἐκδόσ. Βόννης σ. 799, 3. Λέων γραμματικὸς ἐκδόσ. Βόννης 221, 9.

³⁾ Πρβ. ταῦτα παρὰ Σπυρ. Λάμπρω, Collection des romans grecs. Introduction σελ. 8 ἐπ. καὶ J. Psichari, Essais de grammaire hist. néo-grecque I (1886) 23 ἔ. [Τοιοῦτοι στίχοι εἶνε οἱ ἐξῆς αὐτόθι: Ἀδαλδέροτος κόμης κούρτης, μακροσπάθης, κοντοπί-
στης, ἀναφερόμενος ὑπὸ Λουίτπράνδου, Antapodosis II 34 ἐν Pertz, Monumenta Ger-
maniae historica V 295. Ἔτι δὲ: ὁ μωρὸς ὁ Μονομάχος I 8, τ' ἤθελεν ἐποίησεν (παρὰ
Ζαμπελλῶ σελ. 362): οἱ παρὰ Ἀννη Κομνηνῇ I 98 ἐκδόσ. Βόννης:]

Τὸ σάββατον τῆς τυρινῆς
χαρεῖς, Ἀλέξι, ἐννόησ' το,
καὶ τὴν δευτέραν τὸ πρωτ'
εἶπα καλῶς γεράκιμ μου.

Πρὸς τούτοις: Ἐδιώξαμεν ἀλώπεκα καὶ εἰσέδησε λεοντάρην (εἶπε τὴν παροιμιώδη
φράσιν ὁ καῖσαρ Βάρδας περὶ τοῦ Βασιλείου). Ὅμοιως τὸ παροιμιώδες: ὁ κακὸς χρόνος
ἐρχεται μετὰ δεκατρεῖς μῆνας (εἶπεν αὐτὸ ὁ αὐτοκράτωρ Λέων ε' ἀποθνήσκων περὶ τοῦ ἀδελ-
φοῦ του Ἀλεξάνδρου). Τέλος τὸ παροιμιώδες ὁμοίως: ἐγὼ σε ἔκτισα φοῦρνε, ἐγὼ σε χα-
λάσω ἦτοι ἐγὼ σ' ἔκτισα, φοῦρνέ μου, ἐγὼ νὰ σὲ χαλάσω (ὁ πατριάρχης Μιχαήλ Κηρου-
λάριος περὶ τοῦ αὐτοκράτορος Ἰσαὰκ Κομνηνοῦ παρὰ Σκυλιτζῆ II 643 ἐκδόσ. Βόννης)].
— Τὰ παραδείγματα, τὰ ὅποια παραθέτει ὁ Σπ. Ζαμπελλῶς, ἄσματα δημοτικὰ, ἐν
Κερκύρᾳ 1852 σ. 353 ἔ, εἶνε οὐχὶ ἀξιόπιστα, διότι κατὰ τὴν κακὴν του συνήθειαν λησμονεῖ
ν' ἀναφέρῃ τὰς πηγάς.

ἐκφράζει δι' ἀνευφημιῶν τὴν εὐαρέσκειαν ἢ δυσαρέσκειάν του πρὸς τὸν αὐτοκράτορα καὶ ἄλλους ἀνωτέρους λειτουργοὺς — ἀνάλογος πρὸς τι ἔθος τῶν ὀρεινῶν Βαυαρῶν — διήρκεσε καὶ κατόπιν· ἀλλὰ τὰ ἀπὸ τοῦ ια' αἰῶνος ἀναφερόμενα ὑπὸ τῶν ἱστορικῶν παραδείγματα δὲν ἔχουσι πολλὴν σημασίαν, διότι κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ἐμφανίζεται ἡδὴ καθ' ἑαυτὴν καὶ αὐτοτελὴς ἡ δημώδης γλῶσσα ἐν ἰδιαιτέροις λογοτεχνικοῖς μνημείοις.

Τὰ ἀρχαιότερα ἐκτενέστερα ποιήματα, ἐν οἷς χρήσις ἔγινε τῆς δημοτικῆς τοῦ ἔθνους γλώσσης, ἦσαν πιθανώτατα ἐκεῖνα τὰ ἐθνικὰ ἔπη, τὰ ὅποια βραδύτερον συνηνώθησαν εἰς τὸ ἔπος τοῦ Διγενῆ Ἀκρίτα ὑπὸ ἡμιπαιδευτῶν λογίων, ἐνῶ οὐδὲν ὡς φαίνεται τῆς πρώτης αὐτῶν μορφῆς λείψανον διεσώθη. Ἀρχαιότατα πεζὰ τῆς δημοτικῆς μνημεῖα δύνανται νὰ θεωρηθῶσι τὰ ἐν τῇ κάτω Ἰταλίᾳ συνταχθέντα ἐπίσημα ἔγγραφα τοῦ ι' αἰῶνος, δημοσιευθέντα ἐν τῇ συναγωγῇ τοῦ Τριγέρεα (ἴδε Α' τόμου σ. 449). Ἐν τῇ πρωτευούσῃ τοῦ κράτους οἱ λόγιοι μετεχειρίσθησαν τὴν δημοτικὴν ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ ια' αἰῶνος εἰς συμβουλευτικά, ἐγκωμιαστικά καὶ ἱκετευτικά ποιήματα. Εὐρύτερον ἔδαφος κατακτᾷ ἡ δημοτικὴ ἐν τῇ βυζαντινῇ λογοτεχνίᾳ ἀπὸ τοῦ ιγ' καὶ ιδ' αἰῶνος. Πρῶται δὲ ἐν τῇ σειρᾷ ταύτῃ εἶνε κατὰ τὴν ἑκτασιν καὶ τὴν σημασίαν μυθιστορίαι ἀρχαίας ἢ μεσαιωνικῆς ὑποθέσεως ἢ καὶ κατὰ μίμησιν φραγκικῶν προτύπων. Ἰδιαιτέραν ὁμάδα ἀποτελοῦσιν αἱ ποιητικαὶ ζωολογίαι καὶ φυτολογίαι, ὧν κέντρον καὶ ἀρχὴ εἶνε ὁ φυσιολόγος. Πρὸς τὸ ἐθνικὸν ἔπος τοῦ Διγενῆ Ἀκρίτα συνάπτονται μεταγενέστερά τινα ἔπη, πραγματευόμενα ἱστορικὰ συμβάντα ἐπὶ τὸ ποιητικώτερον. Μεμονωμένον εὐρίσκομεν κατὰ τε τὰς ιδέας καὶ τὴν ὑπόθεσιν τὸ μέγα χρονικὸν τοῦ Μωρέως. Πρὸς τούτοις εἰς τὴν σειρὰν ταύτην ἀνήκουσι ποιήματα ποικίλου περιεχομένου, ἔρωτικά τραγούδια, διδακτικά, κατανυκτικά καὶ ἀλληγορικά. Ἀφθονα εἶνε τὰ μικρὰ ποιητικά προϊόντα ἀπὸ τῶν μέσων

τοῦ ἐ' αἰῶνος ἰδίως ἐν Κρήτῃ. Τὰ περὶ δημοτικὰ ἐκπροσωποῦνται διὰ τῶν μνημονευθέντων ἑλληνοῖταλικῶν ἐπισήμων ἐγγράφων, τινῶν λαϊκῶν βιβλίων, συλλογῶν νόμων καὶ χρονογραφιῶν, ὡς καὶ διὰ παμπληθῶν, ἐν τῷ κοινορτῷ τῶν βιβλιοθηκῶν ἔτι κειμένων παραφράσεων ἱστορικῶν, ὀρησκευτικῶν καὶ ἱατρικῶν συγγραμμάτων.

Πρὸς ἐπιστημονικὴν πραγματείαν περὶ τῆς δημοτικῆς ἑλληνικῆς λογοτεχνίας λείπουσιν ἔτι αἱ ποικίλαι ἀπαιτούμεναι προκαταρκτικαὶ ἐργασίαι. Ἐπὶ τοῦ παρόντος δὲν δύναται νὰ στηριχθῇ ἐπὶ ἀσφαλοῦς βάσεως οὐδὲ ἡ ἐξωτερικὴ συγκρότησις τῆς τοιαύτης ἐργασίας, ἡ διαίρεσις δηλονότι κατὰ τὸν χρόνον καὶ τόπον τῆς παραγωγῆς τῶν ἔργων· ὀλίγιστα ἐξ αὐτῶν ἔχουσιν ἀσφαλῆ χρονολογίαν καὶ πατρίδα. Ἐν γένει ὅμως ἀναγνωρίζεται νῦν ὅτι κυρίως παρήχθησαν εἰς ὀλίγους τόπους, εἰς Κωνσταντινουπόλιν, Κύπρον καὶ Κρήτην. Ἐτι ἐπισφαλεστέρα εἶνε ἡ γνῶσις ἡμῶν περὶ τῆς χρονολογίας τῶν πλείστων ἔργων· δυστυχῶς καὶ αἱ ἀκριβέσταται καὶ περιεκτικώταται περὶ τῆς γλώσσης αὐτῶν ἔρευναι δὲν θὰ μᾶς ὀδηγήσωσιν εἰς ἀσφαλέστερα ἀποτελέσματα. Οὐδεμία ἐργασία ἔτι ἔγινε πρὸς ἐξερεύνησιν τῆς μεταξὺ τῶν διαφόρων ἔργων καὶ γενῶν βαθυτέρας σχέσεως ὡς καὶ τῶν σχέσεων καθόλου, αἵτινες συνδέουσι τὰ δημόδη ἑλληνικὰ συγγράμματα τοῦτο μὲν πρὸς τὴν ἀρχαίαν ἑλληνικὴν καὶ τὴν βυζαντινὴν λογοτεχνίαν, τὰ συναξάρια καὶ τὴν νεοελληνικὴν δημοτικὴν ποίησιν ¹⁾ καὶ μυθολογίαν, τοῦτο δὲ πρὸς τὰς λογοτεχνίας καὶ λαϊκὰς παραδόσεις τῶν ἀνατολικῶν, σλαβικῶν καὶ δυτικῶν ἐθνῶν ²⁾. Ὅ,τι δὲ ἐγὼ ἐν-

¹⁾ Πρὸ πάντων ἄξιον τοῦ κόπου εἶνε νὰ ζητηθῶσι τὰ στοιχεῖα τῆς δημοτικῆς ποιήσεως, τὰ ὅποια πολυπληθῆ ὑπάρχουσιν ἐν τῇ μεσαιωνικῇ δημόδῃ λογοτεχνίᾳ. Πρὸς ἐν πρώτοις Σπυρ. Λάμπρου, *Collection de romans grecs*, Introduction σ. 20 ἔ. καὶ J. Psichari, *La ballade de Lénore en Grèce*, ἐν *Revue de l'histoire des religions* 1884 σελ. 39. Ἐτι δὲ §§ 338, 341, 345-347, 349-350, 364, 373 τοῦ παρόντος βιβλίου.

²⁾ Πρὸς τὴν βιβλιολογίαν ἐν E. Kuhn, *Zur vergleichenden Litteraturgeschichte*.

ταῦθα παρέχω, εἶνε ὅσον μόνον χρειάζεται πρὸς ἐξέγερσιν τοῦ ἐνδιαφέροντος καὶ διευκόλυνσιν μελλουσῶν εἰδικῶν σπουδῶν, ἀναγραφὴ δηλονότι τῶν κυριωτέρων ἀντικειμένων καὶ βιβλιογραφία.

330. Γλῶσσα καὶ μέτρον. Τὸ λεκτικὸν τῶν δημοτικῶν ἔργων διαφέρει καθ' ἕκαστον αὐτῶν σημαντικῶς κατὰ τε τὴν φθολογολογίαν καὶ τὸ τυπικὸν ὡς καὶ κατὰ τὸ λεξικὸν καὶ τὴν σύνταξιν. Αἱ διαφοραὶ αὗται ἐξηγοῦνται τοῦτο μὲν ἐκ τῆς διαφόρου χρονολογίας καὶ πατρίδος, τοῦτο δὲ ἐκ τῆς διαφόρου θέσεως, ἣν ἐλάμβανον οἱ συγγραφεῖς ἀπέναντι τῆς δημοτικῆς καὶ τῆς γραπτῆς γλώσσης. Αἱ διαφοραὶ τοῦ πρώτου εἶδους εἶνε εὐνόητοι· διότι εἶνε φυσικὸν ὅτι ἡ δημοτικὴ τοῦ 15' αἰῶνος ἄλλην ὄψιν εἶχεν ἢ ἡ τοῦ 15' καὶ ὅτι ὁ Κύπριος ἄλλην γλῶσσαν ἐλάλει πρὸς τοὺς συντοπίτας του ἢ ὁ Κρής. Πραγματικὴν δυσχέρειαν παρουσιάζει μόνον τὸ ζήτημα τῆς σχέσεως τῶν συγγραφέων πρὸς τὴν δημοτικὴν καὶ γραφομένην, τουτέστι τὸ ζήτημα κατὰ πόσον τὰ ἐν δημῳδῇ γλώσσῃ γεγραμμένα ἔργα κατοπτρίζουσι τὴν πραγματικὴν κατὰστασιν τοῦ συγχρόνου τοπικοῦ ιδιώματος. Ἐνταῦθα δὲν προτίθεται νὰ εἰσέλθω εἰς τὰ κατὰ τὸ ζήτημα τοῦτο καὶ τὴν ἱστορίαν αὐτοῦ, ἀλλ' εἶνε ἀνάγκη νὰ ὑποδείξω πῶς ἔχουσι τὰ κατ' αὐτὸ ἵνα διευκολύνω τὴν περὶ τῆς γλώσσης τῶν ἐν λόγῳ ἔργων κρίσιν. Καθὼς πάντοτε περὶ ἐπιστημονικῶν πραγμάτων συμβαίνει, καὶ ἐν τούτῳ δύο ἄκραι γινῶμαι ἀντετάχθησαν κατ' ἀρχὰς πρὸς ἀλλήλας, ἀσυμβίβαστοι κατὰ τὸ φαινόμενον. Οἱ μὲν ἰσχυρίσθησαν, ὅτι ἡ γλῶσσα τῶν μεσαιωνικῶν δημῳδῶν συγγραμμάτων εἶνε μῆγμα ἐκ στοιχείων τῆς γραφομένης καὶ τῆς ζώσης φωνῆς καὶ ἐκ νεοτεύκτων λέξεων καὶ διὰ τοῦτο σχεδὸν ἄχρηστον εἰς ἐπιστημονικὴν ἔρευναν· οἱ δὲ ἐξέλαβον τὸ δῆθεν συγκεχυμένον καὶ ἄχρηστον τοῦτο κρᾶμα ὡς γνήσιον ἰδίωμα τῆς κατὰ χρόνον καὶ τόπον μεταβαλλομένης ἐλληνικῆς φωνῆς. Ἄλλ' ἡ ἀλήθεια κεῖται

chrte, ἐν Wissenschaftlicher Jahresbericht über die morgenländischen Studien 1877, 1 σελ. 32 ε.

ἐν τῷ μέσῳ. Ἐν πρώτοις δὲν πρέπει νὰ παρίδωμεν, ὅτι τὸ ζήτημα δὲν εἶνε γενικὸν ἀλλὰ χρήζει ἰδιαιτέρας ἐρεύνης καθ' ἓνα ἕκαστον συγγραφέα καὶ καθ' ἓν ἕκαστον σύγγραμμα. Ἀναμφισβήτητον εἶνε π. χ. ὅτι ἱκανὰ κρητικὰ ποιήματα τοῦ 15' αἰῶνος ἀπεικονίζουσι πιστῶς τὴν ἐν ταῖς κρητικαῖς πόλεσι συνήθη δημοτικὴν γλῶσσαν, ἥτις φέρει καὶ χροιάν τινα ἰδιαιτέραν ἐπιβληθεῖσαν ἐκ τοῦ πρὸς τοὺς ξένους συγχρωτισμοῦ· ἀλλὰ τὸν χαρακτηρισμὸν τοῦτον δὲν δυνάμεθα νὰ γενικεύσωμεν, ἐφαρμόζοντες εἰς πάντα τὰ λοιπὰ δημώδη προϊόντα. Τὴν ὑπαρξίν σημαντικοῦ μακαρονισμοῦ εἰς τὰ ἔργα ταῦτα δὲν δυνάμεθα ν' ἀρνηθῶμεν. Τινὰ ἐξ αὐτῶν ταλαντεύονται πραγματικῶς ἀναποφασίστως μεταξὺ γραφομένης καὶ ἰδιωτικῆς, διὸ καὶ τὸ ὕψος των εἶνε τόσον ἀσταθές, ὥστε παρέχουσιν ὄχι ὀλίγας δυσκολίας εἰς τὴν κατανόησιν· διότι ἀμφίβολον πολλάκις εἶνε, ἐὰν λέξις τις κεῖται ἐν τῇ ἀρχαίᾳ τῆς ἢ τῇ σημερινῇ ἢ ἐν ἰδιαιτέρᾳ τινὶ μεσαιωνικῇ σημασίᾳ. Ἐν γένει ἀληθεύει, ὅτι ἡ πιστὴ ἀπόδοσις τοῦ λαλουμένου φθόγγου καὶ τῆς λαλουμένης λέξεως συνηθεστέρα γίνεται σὺν τῇ προϊούσῃ ἀναπτύξει τῆς δημώδους ἑλληνικῆς λογοτεχνίας. Ἐντελῶς δὲ εἶνε ἀπηλλαγμένη τῶν ἐκ τῆς γραφομένης πιπτουσῶν τούτων κηλίδων καὶ ἰδιᾶν διάπλασιν δεικνύει ἡ δημοτικὴ γλῶσσα τῶν κρητικῶν ποιημάτων τοῦ 15' καὶ 16' αἰῶνος. Ὅτι ἡ δημώδης δὲν ἠδύνατο νὰ φθάσῃ ἀμέσως εἰς τὴν καθαρωτέραν ταύτην κατάστασιν, εἶνε ὅλως διόλου φυσικόν. Ὁ συγγραφεὺς ὅστις ἤξευρε γραφὴν καὶ ἀνάγνωσιν, ἤδη ἐκ τούτου καὶ ἐκ τῆς ἀκροάσεως τῆς χριστιανικῆς ἀκολουθίας ἐν τῷ ναῷ ὑφίστατο ἀσυνειδήτως τὴν ἰσχυρὰν ἐπίδρασιν τῆς τεχνητῆς γραπτῆς γλώσσης. Διότι καὶ αὐτὴ ἡ στοιχειώδης διδασκαλία ἐδασίζετο ἐν Βυζαντίῳ ἀποκλειστικῶς ἐπὶ τῆς ἀρχαίας γραμματικῆς καὶ τῶν ἀρχαίων συγγραφέων, εἰς οὐδεμίαν δὲ βυζαντηνὴν ἐκκλησίαν ἠκούσθη ποτὲ εὐχὴ ἢ τροπάριον συντεταγμένον εἰς γλῶσσαν δημώδη. Ὑπὸ τοιαύτας δὲ συνθήκας θαῦμα θὰ ἦτο, ἐὰν οἱ τολμηροὶ νεωτερισταί, οἱ πρῶτοι τὴν δημοτικὴν μεταχειρισθέντες γραπτῶς, ἤθελον κατορ-

θώσῃ ἀμέσως καὶ ἀνεπισφαλῶς νὰ κάμωσι τελείαν τὴν διάκρισιν μεταξὺ τῆς συγχρόνου γλώσσης τοῦ λαοῦ καὶ τῆς ἐν τῷ σχολείῳ ἀσκουμένης τεχνητῆς γλώσσης φθογγολογικῶς, μορφολογικῶς, λεξιλογικῶς καὶ συντακτικῶς. Εἰς τὸ τέλος τοῦτο ἔφθασαν μετὰ μακρὰν συνήθειαν καὶ ἀσκήσιν. Διὸ δύσκολον καθίσταται ἐν μιᾷ ἐκάστη περιπτώσει νὰ χαράξωμεν ἀκριβῆ τὰ ὅρια μεταξὺ τῶν ἐπιρροῶν τῆς γραφομένης καὶ τῆς γενικωτέρας δημοτικῆς ἢ τῆς τοπικῆς διαλέκτου. Πρὸς τοῦτο ἀπαιτεῖται μέθοδος ἀκριβεστάτη, γλωσσικὸν αἶσθημα πάνυ ἀνεπτυγμένον, μακρὰ πείρα ἐκ τῆς μελέτης τῶν ἔργων, καὶ πρὸ πάντων κοινὴ πολλῶν συνεργασία· τότε μόνον δύνανται νὰ διασαφηθῶσι καὶ εἰς τὴν λύσιν των νὰ προσεγγίσωσι τὰ ζητήματα ἐκεῖνα, ἐφ' ὧν νῦν παχὺ σκότος φαίνεται ὅτι ἐπικύβηται.

Τὸ μέτρον τῆς δημοτικῆς ἐλληνικῆς ποιήσεως εἶνε σχεδὸν ἐν πᾶσιν ὁ πολιτικὸς στίχος, περὶ τοῦ χαρακτῆρος καὶ τῆς ἱστορίας τοῦ ὁποίου ἐπραγματεύθημεν ἐν Β' τόμου σελ. 491 ἐ. Πλὴν αὐτοῦ ἐν τισιν ἔχομεν, ὅσον ἐν τῇ Ἰλιάδι τοῦ Ἑρμῶνιανου, ἐν τοῖς χρησμοῖς Λέοντος τοῦ σοφοῦ, ἐν τῇ ἱστορίᾳ τοῦ σοφοῦ γέροντος, ἐν ποιήμασι τοῦ Φορτίου, Τριβόλη καὶ ἄλλων, τὸν τροχαϊκὸν ὀκτασύλλαβον, ὅστις ἀπαντᾷ καὶ ἐν ἔργοις τῆς γραφομένης τῶν Βυζαντινῶν (πρβ. τὴν ἐν Β' τόμου σελ. 494 παρατεθεῖσαν πραγματείαν τοῦ Fr. Hanssen, *Accentus grammatici* κτλ.). Ἄλλα μέτρα κατὰ τονισμὸν εἶνε σπανιώτατα καὶ εἰς ἐκτενέστερα τοῦλάχιστον ποιήματα δὲν ἀπαντῶσι πρὸ τοῦ 15' αἰῶνος.

331. Ὡς πρὸς τὴν παράδοσιν τῶν χειμένων τῶν δημοτικῶν ἔργων συμβαίνει ὅ,τι καὶ εἰς τὰ τῆς λατινικῆς ἢ τῶν τοπικῶν ῥωμανικῶν γλωσσῶν δημῶδη συγγράμματα. Τὰ δημῶδη ἐλληνικὰ κείμενα δὲν θεωροῦντο ἄθικτα ὅπως τὰ κλασικὰ καὶ τὰ τῆς ἀγίας Γραφῆς, ὡς δημιουργήματα τέλεια κατὰ τὴν μορφήν καὶ τὴν ὕλην, ἀλλ' ὡς γνήσια λαϊκὰ βιβλία ὑφίσταντο, κατὰ τὴν μεταβαλλομένην αἰσθητικὴν καὶ τὰς ἀνάγκας τῶν χρόνων, διασκευὰς ἄλλοτε ἐπιπολαιότερας καὶ ἄλλοτε βαθυτέρας, ἀνα-

φερομένας εἴτε εἰς τὴν ἐπὶ τὸ νεωτεριστικώτερον μεταβολὴν τῆς γλώσσης καὶ τὸν καλλωπισμὸν τῶν στίχων, εἴτε εἰς τὴν ἐπέκτασιν, τὴν ἀποστρογγύλωσιν ἢ καὶ τὴν συντόμευσιν τοῦ περιεχομένου. Διὰ τῶν νέων ὁμῶς τούτων ἐκδόσεως ἀπεκρύπτετο σχεδὸν ἡ ἡλλοιωμέντος ἢ πρώτη μορφή τοῦ ἔργου. Πολλῶν ἐκ τούτων ὑπάρχουσι δύο ἢ καὶ περισσότεραι παραλλαγαί, εἰς τὰς ὁποίας δύναται νὰ παρακολουθήσῃ τις τὰς βαθμιαίας μεταβολὰς καὶ ἐκ τοῦ φερτοῦ τῶν προσθηκῶν νὰ ἐκκαθαρίσῃ μέχρι τινὸς τὰ παλαιότατα στοιχεῖα· ἀλλὰ καὶ εἰς τὰ ὑπὸ μίαν μορφήν παραδοθέντα δυνάμεθα νὰ ἐξαγάγωμεν συμπεράσματα περὶ ὁμοίων ἐκ διασκευῆς ἡλλοιώσεων τοῦ κειμένου, ὁρμώμενοι ἐκ τῶν παρατηρήσεων, ἃς συνελέξαμεν ἐξ ἔργων ἐν διαφόροις ἐκδόσεσι παραδοθέντων. Ἡ συγκριτικὴ μελέτη τῶν βαθμιαίων τούτων ἡλλοιώσεων καὶ διακλαδώσεων ἀρχικῶς τινος ἔργου, ἐν τῇ ὁποίᾳ ἡ αὐστηροτάτη διπλωματικὴ μέθοδος τῆς ἀρχαίας φιλολογίας ἀπεδείχθη ταχέως ὡς ἀμβλὺ ὄργανον, εἶνε ὁ σπουδαιότατος, μέχρι τοῦδε μὴ ἐκπληρωθεὶς ὅρος πρὸς καταρτισμὸν σχεδιάσματος τῆς ἱστορίας τῆς δημώδους ἑλληνικῆς λογοτεχνίας κατὰ τὴν χρονολογίαν καὶ γένεσιν τῶν ἔργων αὐτῆς. Ἐξωτερικὸν γνώρισμα τῶν βαθμιαίως πολλαπλασιζομένων διασκευῶν εἶνε ὁ σὺν τῷ χρόνῳ αὐξάνων ἀριθμὸς τῶν στίχων· ἀλλ' ὁ κανὼν οὗτος δὲν ἔχει ἀποκλειστικὸν κύρος, καθὼς ἀποδεικνύει ἡ παράδοσις τῆς περὶ τοῦ σοφοῦ γέροντος ἱστορίας. Τὰ χειρόγραφα τῶν δημοτικῶν ἑλληνικῶν ἔργων εἶνε εὐαριθμότερα ἢ ὅσον ἡδυνάμεθα νὰ ὑποθέσωμεν περὶ βιβλίων, χρησιμευσάντων ποτὲ ὡς ἀνύγνωσμα πολλῶν καὶ διαδοθέντων βεβαίως διὰ πολλῶν ἀντιτύπων. Ἡ αἰτία τῆς ἀπωλείας τῶν πλείστων χειρογράφων κεῖται προφανῶς ἐν τῇ ἀδιαφορίᾳ ἢ περιφρονήσει τῶν θύραθεν καὶ ἐκκλησιαστικῶν σοφῶν πρὸς τὰ δημώδη προϊόντα. Εἰς τὰς μεγαλειτέρας ἰδιωτικὰς βιβλιοθήκας σπανίως εὑρίσκον εἰσοδὸν ἕνεκα τῆς ἐξωτερικῆς καὶ ἐσωτερικῆς ἀσημότητός των, ἐκ δὲ τῶν μοναστηρίων ἀπεκλείοντο ἤδη ἕνεκα τοῦ ἐρωτικοῦ αὐτῶν πολλάκις ἢ ἄγαν

ἀγροίκου περιεχομένου των, ὥστε ἡ διατήρησις των ἀφέθη ὅλως διόλου εἰς τὴν τύχην. Ἐξ ὅλων τῶν μέχρι τοῦδε γνωστῶν δημοτικῶν χειρογράφων τὴν πρώτην θέσιν κατέχει κατὰ τὸν πλοῦτον καὶ τὴν ποικιλίαν τοῦ περιεχομένου ὁ περίφημος κώδιξ, ὅστις γραφεὶς μεταξὺ τοῦ 1508 καὶ 1560 περιῆλθεν εἰς τὴν κατοχὴν τοῦ Α. Βουσθεκ πρεσβευτοῦ τοῦ αὐτοκράτορος Φερδινάνδου Α' μετὰ πολλῶν ἄλλων χειρογράφων ἐν Κωνσταντινουπόλει καὶ μετηνέχθη εἰς Βιέννην, νῦν αὐτόθι κώδιξ βιενναῖος θεολογικὸς ἐλληνικὸς 244 (Nessel, 297 παρὰ Lambecius). Περιγράφουσιν αὐτὸν ὁ Κ. Σάθας καὶ Γ. Βάγνερ ἐν τοῖς *Carmina graeca medii aevi* edidit W. Wagner σελ. IX-XIV. Ἄλλοι κώδικες δημοτικῶν περιεκτικοὶ ἔργων εἶνε οἱ ἀμβροσιανὸς Υ'. 89 sup., βοδλημιανὸς μικτὸς 287, τῆς Κωνσταντινουπόλεως τοῦ παλαιοῦ σεραῖου ἀρ. 35 τοῦ ἔτους 1461 (πρβ. Fr. Blass ἐν *Hermes* 23, 224), τῆς Κρυπτοφερράτας Ζ. α. 44, τοῦ Ἑσκουριάλ Ψ'. IV. 22 τοῦ 15' αἰῶνος (;) (ἐν αὐτῷ τὸ μυθιστόρημα Λυδίστρος καὶ Ροδάμνη, ὁ πουλολόγος καὶ ὁ ψαρολόγος· περιγράφεται ὑπὸ R. Wünsch ἐν *Buζαντ. Δελτ.* 6, 1897 σ. 158-163), Λουγδούνου Βαταυῶν (*Leidensis Scalig.* 55), τοῦ Λουγδούνου ὁμοίως Vule. 93, οἱ μαρκιανοὶ 408, IX 32, XI 19, XI 24, νεαπολιτανὸς III A. a. 9 τοῦ 15' αἰῶνος, νεαπολιτανὸς III. B. 27 τοῦ 15' αἰῶνος, τῆς Ὁξωνίας *Aedis Christi* 49 τοῦ 15' αἰῶνος, παρισιανὸς ἐλληνικὸς 396, 929, 2027, 2909, παρισιανὸς συμπληρωτικὸς ἐλληνικὸς 444, παρισιανὸς κοῖσλινιανὸς 316, οὐατικανὸς 1139.

Γενικὰ βοηθήματα εἰς τὴν μεσαιωνικὴν ἑλληνικὴν βιβλιολογίαν:

1. Γενικαὶ ἐκδόσεις: Ad. Ellissen, *Analekten der mittel- und neugriechischen Litteratur*, ἐν τόμοις πέντε, ἐν Λειψίᾳ 1855-1862. — Δ. I. Μαυροφρύδου, Ἐκλογή μνημείων τῆς νεωτέρας ἑλληνικῆς γλώσσης, ἐν Ἀθήναις 1866 (μετὰ γλωσσαρίου). — Κ. Ν. Σάθα, Ἑλληνικὰ ἀνέκδοτα, ἐν τόμοις δυσὶ, ἐν Ἀθήναις 1867. — Κ. Ν. Σάθα, Μεσαιωνικὴ βιβλιοθήκη, ἐν τόμοις ἐπτά, ἐν Βενετίᾳ

1872-1894. — K. N. Σάθα, Κρητικὸν θέατρον, ἐν τόμοις δυσί, ἐν Βενετίᾳ 1878. — E. Legrand, Collection de monuments pour servir à l'étude de la langue néo-hellénique, I série. ἐν τόμοις δεκαεννέα Nouvelle série, ἐν τόμοις ἐπτά, ἐν Παρισίοις 1869-1875. — E. Legrand, Recueil de poèmes historiques en grec vulgaire relatifs à la Turquie et aux principautés Danubiennes, ἐν Παρισίοις 1877 = Publications de l'école des langues orientales vivantes, τόμ. 5 (κείμενα τοῦ 15' καὶ 17' αἰῶνος). — E. Legrand, Bibliothèque grecque vulgaire, ἐν τόμοις ἐπτά, ἐν Παρισίοις 1880-1895. — W. Wagner, Medieval greek texts: being a collection of the earliest compositions in vulgar Greek, prior to the year 1500, ἐν Λονδίῳ 1870. Ἐκτενῶς περὶ τοῦ βιβλίου διέλαβεν ὁ A. Ellissen ἐν Göttingische Gelehrte Anzeigen 1871 σελ. 1521-1557 καὶ A. Eberhard ἐν Bursians Jahresbericht τόμ. 5 (1878) 246-253. — W. Wagner, Carmina graeca medii aevi, ἐν Λειψίᾳ 1874 (περιέχει κατὰ τὸ πλεῖστον κείμενα ἐκ τοῦ πολλῶν περιεκτικοῦ κώδικος βιενναίου 244). — W. Wagner, Trois poèmes grecs du moyen-âge, ἐν Βερολίῳ 1881 (ἐκ τῶν μετὰ θάνατον ὑπὸ Wagner καταλειφθέντων ἐξέδωκεν ὁ Δημ. Βικέλας). — Σπυρ Λάμπρος, Collections de romans grecs en langue vulgaire et en vers publiés pour la première fois d'après les mss de Leyde et Oxford, ἐν Παρισίοις 1880.

2. Βιβλιολογία: Βιβλιολογία πάσης τῆς δημόδους ἑλληνικῆς λογοτεχνίας δὲν ὑπάρχει ἀλλὰ διὰ τὰ ἐκ παλαιοῦ ἐκτυπωθέντα κείμενα, ἰδίως διὰ τὰ δυσπρόσιτα λαϊκὰ βιβλία βενετικῆς ἐκδόσεως, δύναται τις νὰ συμβουλευθῇ βιβλιολογικὰ ἔργα, ἐν οἷς σημειοῦνται τὰ ἀπὸ τοῦ 15' αἰῶνος ὑπὸ Ἑλλήνων ἐκδοθέντα βιβλία. Πρῶτος τοιοῦτόν τι ἀπεπειράθη ὁ A. Παπαδόπουλος Βρετός, Νεοελληνικὴ φιλολογία ἤτοι κατάλογος τῶν ἀπὸ πτώσεως τῆς Βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας μέχρι ἐγκαθιδρύσεως τῆς ἐν Ἑλλάδι βασιλείας τυπωθέντων βιβλίων, ἐν τόμοις δυσί, ἐν Ἀθήναις 1854-1857. — Καθ' ὅμοιον σχέδιον εἶνε ἡ τοῦ K. N. Σάθα, Νεοελληνικὴ φιλολογία. Βιογραφίαι τῶν ἐν τοῖς γράμμασι διαλαμπάντων Ἑλλήνων ἀπὸ τῆς καταλύσεως

τῆς Βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας μέχρι τῆς ἐλληνικῆς ἐθνεγεροσίας (1453-1821), ἐν Ἀθήναις 1868. Ἔτι τοῦ Δημητράκοπούλου, Προσθήκαι καὶ διορθώσεις εἰς τὴν νεοελληνικὴν φιλολογίαν Κ. Ν. Σάθα, ἐν Λειψία 1871.— Πάντα ταῦτα κατὰ πολὺν ὑπερέβησαν ὡς πρὸς τὸ βιβλιολογικὸν μέρος τὰ συγγράμματα τοῦ E. Legrand, *Bibliographie hellénique ou description raisonnée des ouvrages publiés en Grec par des Grecs au XVe et XVIe siècles*, ἐν τόμοις δυσὶ, ἐν Παριείοις 1885 καὶ: *Bibliographie hellénique ou description raisonnée des ouvrages publiés par des Grecs au XVIIe siècle*, ἐν τόμοις τρισὶ, ἐν Παριείοις 1894-1895. Ἀμφότερα ταῦτα εἶνε λαμπρῶς κατηρτισμένα βιβλία καὶ πληροῦσι πάσας τὰς ἀπαιτήσεις τῆς σημερινῆς βιβλιολογικῆς ἐπιστήμης.

3. Συμβολαὶ εἰς τὴν ἱστορίαν καὶ κριτικὴν τῶν δημοτικῶν συγγραμμάτων: Δείπει γενικώτερον περὶ τούτου σύγγραμμα. Δὲν πραγματεύονται διόλου περὶ τοῦ μεσαιῶνος τὰ περὶ τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας βιβλία τοῦ I. Ρίζου Νερουλοῦ ἐν Γενεύῃ 1828 καὶ τοῦ Ραγκαβῆ (ἐν Βερολίνῳ 1877) καὶ τοῦ Ραγκαβῆ-Sanders (ἐν Λειψία ἄνευ ἔτους ἐκδόσεως), ἐπιπολαίως δὲ μόνον καὶ ἄνευ οὐδὲ τῆς ἐλαχίστης περὶ τοῦ ἀντικειμένου γνώσεως ἢ τοῦ R. Nicolai, *Geschichte der neugriechischen Litteratur* (ἐν Λειψία 1876). — Περὶ τῶν δημοτικῶν ποιήσεων, αἵτινες παρήχθησαν ἐκ φραγκικῶν προτύπων ἢ τοῦλάχιστον ὑπέστησαν τὴν ἐπίδρασιν τοῦ φραγκικοῦ πολιτισμοῦ, πραγματεύεται μετὰ κριτικῆς μὲν ὀλίγης, πολλῆς δὲ φαντασίας ὁ Ch. Gidel, *Études sur la littérature grecque moderne*, ἐν Παριείοις 1866. Πρβ. τὰ περὶ τοῦ βιβλίου διαληφθέντα ἐν τῇ *Revue critique* 1866 II 392-400. — Εἰς ποικίλα ἀντικείμενα τῆς μεσαιωνικῆς καὶ νεοελληνικῆς βυζαντινῆς λογοτεχνίας ἀναφέρεται ὁ Ch. Gidel, *Nouvelles études sur la littérature grecque moderne*, ἐν Παριείοις 1878. Πρβ. τὰ περὶ τοῦ τόμου τούτου ἐκτενῶς διαληφθέντα ὑπὸ E. Miller ἐν *Journal des savants* 1878 σελ. 208-219, 351-361. — Ἄνευ ἀξίας εἶνε: Hartung, *Die byzantinische Novelle*, ἐν *Herrigs Archiv für das Studium der neueren Sprachen und Literaturen* 50 (1872) 1-38.— J. P. Sozovic, *Die byzantinische romantische Dichtung*, ἐν War-

schauer Universitätsnachrichten (ῥωσσιστί) 1891 N° 6 σελ. 1-14.

— Συμβολὰς ἱκανὰς εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς λογοτεχνίας περιέχουσιν αἱ εἰσαγωγαὶ εἰς τὰς ἐκδόσεις Legrand, Σάθα καὶ Λάμπρου. — Καλὰς διορθώσεις εἰς πολλὰ δημοτικὰ κείμενα παρέσχεν ὁ Σ. Δ. Παπαδημητρίου, Κριτικαὶ μελέται περὶ μεσαιωνικῶν δημοτικῶν κειμένων I-III ἐν τοῖς Χρονικοῖς Ὁδηγοῦ (ῥωσσιστί) 4 (1894) 150-177. IV-VII, ἐν Βυζαντ. Χρονικοῖς 1 (1894) 614-656.

4. Περὶ τῶν πραγματευομένων φημηγορίας βυζαντινῶν βιβλίων: V. Istrin, Ἡ περὶ τῆς Ἰνδικῆς αὐτοκρατορίας φημηγορία, ἐν ταῖς Ἑργασίαις τῆς σλαβικῆς ἐπιτροπῆς παρὰ τῇ αὐτοκρ. ἀρχαιολογ. ἐταιρείᾳ τῆς Μόσχας, τόμ. 1, ἐν Μόσχᾳ 1893 (συνάπτων τὰ ἑαυτοῦ πρὸς τὰς ἐργασίας τοῦ Fr. Zanke πραγματεύεται περὶ τῆς φημηγορίας τοῦ «ἱερέως Ἰωάννου»). — A. N. Veselovskij, Die Sage vom babylonischen Reiche ἐν Archiv für slavische Philologie 2 (1877) 129-143, 308-333. — Τοῦ αὐτοῦ, Δοκίμιον περὶ τῆς ἱστορίας τῆς ἀναπτύξεως τῶν χριστιανικῶν συναξαρίων (περὶ ἄλλων τε καὶ περὶ τῆς ἀποκαλύψεως τοῦ Μεθοδίου καὶ τῆς βυζαντινογερμανικῆς φημηγορίας), ἐν τῇ (ῥωσσ.) ἐφημερίδι τοῦ ὑπ. τῆς παιδ. 1875-1876. — Περὶ τῆς φημηγορίας ταύτης πρβ. καὶ V. Jagitsch ἐν Archiv für slav. Philologie 2 (1877) 20 καὶ 11 (1888) 630 ἔ. A. N. Veselovskij ἐν Archiv für slav. Phil. 3 (1878) 84-86. — Πρβ. τὴν ἀνωτέρω ἐν Β' τόμῳ σελ. 443-449 παρατεθεῖσαν βιβλιογραφίαν. — A. N. Veselovskij, Beiträge zur Erklärung des russischen Heldenepos, ἐν Archiv für slav. Phil. 3 (1878) 549-593. Eduard Heidenreich, Constantin der Grosse in den Sagen des Mittelalters, ἐν Deutsche Zeitschrift für Geschichtswissenschaft 9 (1893) 1-27 (περὶ τοῦ ἑλληνικοῦ Μαρτυρίου τοῦ Εὐσειγνίου, περὶ τοῦ κρανίου ὅπερ καὶ περ νεκρὸν δύναται ἔτι νὰ βλάψῃ κτλ.). — Περὶ τῶν μεσαιωνικῶν φημηγοριῶν περὶ Φειδίου, Πραξιτέλους καὶ τῆς θυγατρὸς τοῦ Ἰπποκράτους πραγματεύεται ὁ K. N. Σάθας ἐν Annuaire de l'association 16 (1882) 122-149. — Περὶ τοῦ αὐτοῦ θέματος ὁ N. Πολίτης ἐν Δελτίῳ τῆς ἱστορ. καὶ ἐθνολογ. ἐταιρείας τῆς Ἑλλάδος 1 (1883-1884) 77-101. — Arthur Amiaud, La légende syriaque de Saint Alexis, l'homme de

dieu, ἐν Παρισίοις 1889 (= Bibliothèque de l'école des hautes études, 79 fascic.)· ὡς πρότυπον ταύτης ἀποδεικνύεται βυζαντινόν τι διήγημα. — Albert Thumb, Eine Klostergründungssage aus Amorgos, ἐν Βυζαντ. Δελτ. 2 (1893) 294-296. — Πρβ. τὰ ὑπὸ Christ, Griechische Litteraturgeschichte γ' ἐκδόσεως § 705 παρατιθέμενα συγγράμματα τοῦ Usener καὶ Harnack. — Τὴν πλήρη ἀπαρίθμεισιν τῶν πολὺν πληθυνθέντων βιβλίων, ἅτινα ἀμέσως ἢ ἐμμέσως ἀναφέρονται εἰς τὰς βυζαντινὰς φημιγορίας, παραλείπω ἐνταῦθα. Πρὸς ἐξήγησιν τῶν ἐν τῇ δημῳδῇ λογοτεχνίᾳ ἀναφερομένων λαϊκῶν ἠθῶν καὶ ἐθίμων καὶ τῶν τοιούτων πραγματεύεται ἰδίως ὁ Ν. Πολίτης, Μελέτη ἐπὶ τοῦ βίου τῶν νεωτέρων Ἑλλήνων, Μέρος α' καὶ β', ἐν Ἀθήναις 1871-1874 καὶ ὁ Bernh. Schmidt, Das Volksleben der Neugriechen und das hellenische Alterthum, ἐν Λειψία 1871 (προσθῆκαι εἰς ταῦτα ἐν τοῖς ἔκτενῶς περὶ τοῦ βιβλίου διαληφθεῖσι ὑπὸ C. Wachsmuth, ἐν Göttinger Gelehrte Anzeigen 1872 σελ. 241-264) καὶ: Griechische Märchen, Sagen und Volkslieder, ἐν Λειψία 1877, ὅπου ἀναγράφεται καὶ ἡ λοιπὴ εἰς τὴν ἑλληνικὴν μυθολογίαν καὶ λαογραφίαν ἀναφερομένη βιβλιολογία. — Μεγάλῃ βιβλιολογίᾳ περὶ τῆς ἑλληνικῆς λαογραφίας πρόκειται νὰ ἐκδοθῇ ὑπὸ τοῦ ἀρίστου γνώστου αὐτῆς Ν. Πολίτου.

5. Γλωσσικὰ βοήθηματά: Α. Λεξικά: Meursius, Glossarium Graecobarbarum, ἐν Λουγδούνῳ Βατανῶν 1610, β' ἐκδοσις τὸ 1614. — Πολὺ ἀνώτερον αὐτοῦ εἶνε τὸ Du Cange, Glossarium mediae et infimae Graecitatis, ἐν Λουγδούνῳ 1688. Εἶνε μὲν πληρὲς λαθῶν καὶ παρεννοήσεων, ἀλλὰ μέχρι τῆς σήμερον εἶνε ὁ πληρέστατος θησαυρὸς τῆς δημῳδούς μεσαιωνικῆς γλώσσης. — Συμπλήρωμα τοῦ Du Cange εἶνε τὸ τοῦ Al. da Somavera, Tesoro della lingua Greca-volgare ed Italiana, ἐν Παρισίοις 1709, ἐν τῷ ὁποίῳ ἀποκλειστικῶς ὑπ' ὅσων ἐλήφθη μόνον ἡ ζῶσα τῆς ἐποχῆς ἐκείνης γλῶσσα. — Τὸ χρησιμώτατον λεξικὸν τῆς σημερινῆς δημοτικῆς ἔγραψεν ὁ Σκαρλάτος Βυζάντιος, Λεξικὸν τῆς καθ' ἡμᾶς ἑλληνικῆς διαλέκτου, γ' ἐκδοσις ἐν Ἀθήναις 1874. — Μόνον ὡς ἐν παραρτήματι τὴν νέαν δημοτικὴν λαμβάνει ὑπ' ὅσων ὁ E. A. Σοφοκλῆς, Greek lexicon of the Roman and Byzantine periods, γ' ἐκ-

δοσις ἐν Νέα Ὑόρκη 1888.— Μικρὰ γλωσσάρια ἐν ταῖς ἀνωτέρω (σημ. 1) μνημονευθείσαις γενικαῖς ἐκδόσεσι ταῖς ὑπὸ Μαυροφρύδου καὶ Λάμπρου.

Β. Γραμματικάί: Αἱ ὑπάρχουσαι γραμματικαὶ ἀποβλέπουσιν ἀποκλειστικῶς σχεδὸν εἰς τὴν νεωτέραν γλῶσσαν. Τὴν ἀρχαιοτάτην τῆς δημοτικῆς γλώσσης γραμματικὴν συνέγραψεν ὁ Νικόλαος Σοφινός κατὰ τὸ πρῶτον ἥμισυ τοῦ 15' αἰῶνος. Ἐκ παρισιανοῦ χειρογράφου ἐξέδωκεν αὐτὴν ὁ Ε. Legrand, Collection de monum. N. S. τόμ. 2. Πρβ. Ε. Legrand, Bibliographie hell. 1 (1885) Indroduct σ. 187-194.— Ἡ πρώτη ὑπὸ τοῦ συγγραφέως τῆς διὰ τοῦ τύπου ἐκδοθεῖσα δημώδης ἑλληνικὴ γραμματικὴ εἶνε ἡ τοῦ Ἰταλοῦ Ἱησουΐτου Girolamo Germano, ἐν Ρώμῃ 1622.— Κατόπιν ἐδημοσιεύθη τὸ ἐξαίρετον βιβλίον τοῦ Simon Portius, ἐν Παρισίοις 1632.— Νεωστὶ ἐξέδωκεν αὐτὸ αὐθις μετὰ πολλῶν σχολίων καὶ ἀξιολόγου εἰσαγωγῆς ὑπὸ J. Psichari ὁ W. Meyer-Lübke, ἐν Παρισίοις 1889 (= Bibl. de l'école des hautes études, 78 fascic.). Περὶ τοῦ Σίμωνος Πορτίου πρβ. Gabriel Ledos, Simon Portius, Bibliothèque de l'école des chartes 50 (1889) 678-681, Ε. Legrand, Contribution à la biographie de Simon Portius, ἐν Revue des études grecques 4 (1891) 74-81 καὶ Amenduni, Di alcuni particolari della vita letteraria di Simone Porzio incerti o ignoti finora, ἐν Νεαπόλει 1890. Ὑλικὸν περὶ τοῦ Σίμωνος Πορτίου, ὅπερ δὲν ἐλήφθη ἔτι ὑπ' ὄψιν (ἐπιστολὴ πρὸς πάπον Οὐρβανὸν Η' καὶ ἐπιγράμματα εἰς τὸν θάνατον τοῦ καρδινάλιου Carlo Barberini) διασώζει ὁ κῶδιξ βαρβερίνος II 100 ἐν φύλλῳ 250-253.— Ἀπηρχαιωμένον νῦν καὶ ἀνεπαρκὲς ὁμοίως κατὰ τὸ ἱστορικόν του μέρος εἶνε τὸ βιβλίον τοῦ Mullach, Grammatik der griechischen Vulgarsprache, ἐν Βερολίνῳ 1856.— Ε. Legrand, Grammaire grecque moderne, ἐν Παρισίοις 1878.— Ὁφελίμους τινὰς νύξεις περὶ τῶν ἀρχαιοτέρων βαθμίδων τῆς γλώσσης παρέχει ὁ A. Thumb, Handbuch der neugriechischen Volkssprache, ἐν Στρασβούργῳ 1895.— Δὲν ἀναφέρονται εἰς τὴν μεσαιωνικὴν δημοτικὴν τὰ πρακτικὰ περὶ τῆς νεοελληνικῆς βιβλία τοῦ Α. Βλάχου (ἐν Λειψία 1876), Γιανναράκη (ἐν Ἀννοβέρῳ 1877), τοῦ Vincent

καὶ Dickson (ἐν Λονδίῳ 1879· γερμανιστὶ ἐπὶ τὸ πομπωδέστερον ὑπὸ D. Sanders ἐν Λειψία 1881, β' ἔκδ. 1890) κτλ. — Μόνον ἵνα προφυλάξω ἀπὸ τοῦ βιβλίου τὸν ἀναγνώστην ἀναφέρω τὸ ἐλκυστικὸν τίτλου ἄχρηστον πόνημα τοῦ H. C. Muller, Historische Grammatik der hellenischen Sprache oder Uebersicht des Entwicklungsganges der altgriechischen zu den neugriechischen Formen κτλ, ἐν τόμοις δυοῖ, ἐν Leiden (Ὁλλανδίας) 1891-1892. Ἡ ἀνάγκη ἐπιστημονικῆς ἱστορικῆς γραμματικῆς τῆς δημοτικῆς γλώσσης εἶνε πρόδηλος, τὴν πλήρωσιν δὲ αὐτῆς ὑπεσχέθη πρὸ εἰκοσαετίας ὁ Karl Foy.

Γ. Συμβολαὶ εἰς τὴν ἱστορίαν, φθογγολογίαν, μορφολογίαν, ἐτυμολογίαν καὶ σύνταξιν τῆς δημοτικῆς ἑλληνικῆς: Πρὸς πλήρη ἀπαρίθμῃσιν τῶν μονογραφιῶν δὲν εἶνε ἐνταῦθα ὁ τόπος· ἀναφέρω μόνον τὰ σπουδαιότατα καὶ παραπέμπω διὰ τὰ λοιπὰ εἰς τὰ κατωτέρω παρατιθέμενα καὶ εἰς τὰ ἀναγραφόμενα παρὰ G. Meyer, Griechische Grammatik β' ἔκδοσ. (1886) σελ. XXXV ἔ. καὶ Neugriechische Studien I. Versuch einer Bibliographie der neugriechischen Mundartenforschung, ἐν Sitzungsberichte der Wiener Akad. τόμ. 130 (1894), ὥς καὶ εἰς τὰς βιβλιολογικὰς πληροφορίας τοῦ A. Thumb ἐν τῷ Anzeiger für indogermanische Sprach-und Altertumskunde. — C. G. Cobet, Commentatio de emendanda ratione grammaticae graecae discernendo orationem artificialem ab oratione populari, ἐν Ἀμστελδαμῷ 1853. — E. Beulé, An vulgaris lingua apud veteres graecos existerit? ἐν Παρισίοις 1853. — M. F. Talbert, De lingua graeca vulgari quatenus, quoad declinationes, cum rustica Romana conveniat, ἐν Παρισίοις παρὰ E. Thorin 1874. — Δ. Ι. Μαυροφρύδου, Δοκίμιον ἱστορίας τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης, ἐν Σμύρνῃ 1871 (ἐδημοσιεύθη μετὰ τὸν θάνατον τοῦ συγγραφέως, διὸ καὶ δὲν εἶνε ἐν πλήρει τάξει καὶ ἔξεργασίᾳ). — G. Morosi, Studi sui dialetti Greci della terra d'Otranto, ἐν Lecce 1870. Dialetti romaici del mandamento di Bova in Calabria, ἐν Archivio glottologico 4 (1878) 1-116. L'elemento greco nei dialetti dell'Italia meridionale. Parto

prima; Provincia di Reggio, ἐν Archivio glottologico 12 (1890-1891) 76-96. Προσῆται ὑπὸ G. Meyer, Archivio glottologico 12 (1890-91) 137-140. — M. Deffner, Neograeca, ἐν τοῖς Curtius Studien 4 (1871) 231-322 Τοῦ αὐτοῦ: Eine Abhandlung über das Zakonische, ἐν Sitzungsberichte der Berliner Akad. 1875 σελ. 15-30, 176-195 καὶ περὶ τῶν ἀπαρεμφάτων ἐν ταῖς διαλέκτοις τοῦ Πόντου, αὐτόθι 1877 σελ. 191-230. Zakonische Grammatik, ἐν Βερολίῳ 1881 (ἔμεινεν ἀτελείωτος). Archiv für Mittel- und neugriechische Philologie, ἐν Ἀθήναις 1880 (μόνον ἐν διπλοῦν τεύχος ἐξεδόθη). — G. Meyer, Analogiebildungen der neugriechischen Deklination, ἐν Bezzenbergers Beiträge 1 (1877) 227 ἔ. Neugriechisches, αὐτόθι 19 (1893) 150-158. Neugriechisch ἄμια ἁρτάνα, ἐν Indogermanische Forschungen 2 (1893) 370. Neugriechische Etymologien, ἐν Indog. Forsch. 3 (1894) 63-73. Συμβολαὶ εἰς τὴν νεοελληνικὴν γραμματικὴν ἐν τοῖς «Analecta graeciensia ἐν Graz 1893 σελ. 1-23. Ἑτυμολογικά ἐν Βυζαντ. Δελτ. 3 (1894) 156-164. Neugriechische Studien I-IV. ἐν Sitzungsberichte der Wiener Akad. τόμ. 130 καὶ 132, ἐν Βιέννῃ 1894-1895. Ἰκανὰς συμβολὰς εἰς τὴν ἑτυμολογίαν τῆς μέσης καὶ νεωτέρας ἑλληνικῆς περιέχουσι καὶ τοῦ αὐτοῦ τὸ Etymologisches Wörterbuch der albanesischen Sprache, ἐν Στρασβούργῳ 1891 καὶ ἐν Türkische Studien I, ἐν Sitzungsberichte der Wiener Akad. τόμ. 128, ἐν Βιέννῃ 1893. — Nicolaos Dossios, Beispiele der Volksetymologie im Neugriechischen, ἐν Bezzenbergers Beiträge 2 (1878) 338 ἔ. καὶ 3 (1879) 87. Beiträge zur neugriechischen Wortbildungslehre, ἐν Ζυρίχῃ 1879. Περὶ τῶν ἐν τῇ συνηθείᾳ παρατακτικῶν συνθέτων τῶν παρὰ τοῖς Ἰνδοῖς γραμματικοῖς Dvandva καλουμένων, ἐν Ἀθηναίῳ 9 (1880) 327 ἔ. Alt- und neugriechische Volksetymologien, ἐν Bezzenbergers Beiträge 6 (1881) 230 ἔ. — Karl Foy, Lautsystem der griechischen Vulgärsprache, ἐν Λειψία 1879. Beiträge zur Kenntniss des Vulgärgriechischen, ἐν Bezzenbergers Beiträge 6 (1881) 220-230. Griechische Vokalstudien αὐτόθι 12 (1887) 38-75. Τὸ ζήτημα τῶν ἀπαρεμφατικῶν τύπων ἐν τῇ νεοελληνικῇ γλώσσῃ,

ἐν Ἑμερολογίῳ τῆς Ἀνατολῆς 1886 σελ. 207-216 καὶ 1887 σελ. 148-169. Vulgärgriechisches ἐν Bezenbergers Beiträge 14 (1888-1889) 33, ἔ. — Γ. Ν. Χατζάκι, Μελέτη ἐπὶ τῆς νέας ἑλληνικῆς, ἐν Ἀθήναις 1884. Περὶ τῶν ἀπαρεμφατικῶν λευμάνων ἐν τῇ νεωτέρῃ ἑλληνικῇ, ἐν τῷ Ἑμερολογίῳ τῆς Ἀνατολῆς 1887 σελ. 132-148. Zur Präsenbildung des neugriechischen, ἐν Kuhns Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung 27 (1882-85) 69-84. Zum Vokalismus des Neugriechischen, ἐν Kuhns Zeitschrift 30 (1890) 357-398. Zur Geschichte des Mittel- und Neugriechischen, ἐν Kuhns Zeitschrift 31 (1890) 103-156. Neugriechische Miscellen, αὐτόθι 33 (1893) 105-124. Zur Wortbildungslehre des Mittel- und Neugriechischen, ἐν Βυζαντ. Δελτ. 2 (1893) 235-286. Ἐτι δὲ πολυάριθμοι πραγματεῖαι διακρινόμεναι διὰ τὴν ἀγχίνοιαν καὶ ἐμβρίθειαν ἐν 10ῳ τόμῳ τοῦ Ἀθηναίου, ἐν τῷ περιοδικῷ Πλάτων, ἐν Δελτίῳ, ἐν Ἀθηνῶν, ἐν τῇ ἐπετηρίδι τοῦ ἐθνικοῦ πανεπιστημίου (ἐν Ἀθήναις 1888) καὶ ἀλλαχοῦ. Κύριον καὶ περιεκτικὸν σύγγραμμα: Einleitung in die neugriechische Grammatik, ἐν Λευρία, παρὰ Breitkopf καὶ Härtel 1892. Προβ. τὰ περὶ τοῦ βιβλίου διαληφθέντα ὑπὸ W. Meyer ἐν Βυζαντ. Δελτίῳ 2, 142 ἔ. — K. Krumbacher, Beiträge zu einer Geschichte der griechischen Sprache ἐν Kuhns Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung 27 (1882-85) 481-545 (ἐν τῇ εἰσαγωγῇ σχεδίασμα περὶ τῆς ἱστορίας τῶν περὶ τῆς δημοτικῆς γλώσσης μελετῶν). Προσθήκη: ἐν Kuhns Zeitschrift 29 (1888) 138-192. Ein irrationeller Spirant im Griechischen, ἐν Sitzungsberichte der bayer. Akad. 1886 σελ. 359-444. Jean Psichari, Essai de phonétique néo-grecque, Mémoires de la société de linguistique 5 (1884) 349-393. Essais de grammaire historique néo-grecque, ἐν τόμοις δυοῖ, ἐν Παρισίοις 1886-1889. Questions d'histoire et de linguistique ἐν τῷ περιοδικῷ τοῦ φιλολ. συλλ. Κπόλεως, Εἰκοσιπενταετηρίς (παράρτημα τοῦ 11' τόμου 1886) 441-497. Τὸ ταξίδι μου, ἐν Ἀθήναις 1888 (ὑπὸ τὸν τύπον περιγραφῆς ταξιδιοῦ πραγματεύεται κατὰ πρακτικὸν τρόπον περὶ τῆς νεοελληνικῆς φωνητικῆς, μορφολογίας, συντάξεως καὶ

λεξικοῦ). Études de philologie néo-grecque, recherches sur le developpement historique du grec, ἐν Παρισίοις, παρὰ Bouillon 1892. Ἐν τούτῳ τῷ βιβλίῳ (σελ. CLX) ὑπάρχει καὶ ἀναγραφή τῶν λοιπῶν τοῦ Ψιγάρη συμβολῶν εἰς τὴν δημοτικὴν γλῶσσαν, τὴν λογοτεχνίαν καὶ λαογραφίαν. — Ἱστορικὰς εἰδήσεις περὶ τοῦ ζητήματος τῆς νέας ἑλληνικῆς γλώσσης πολλὰς παρέχει ὁ Δ. Θερεσιανός, Ἀδαμάντιος Κοραΐς, ἐν τόμοις τρισί, ἐν Τεργέστη 1889-1890, ἰδίως ἐν τῷ δευτέρῳ τόμῳ. — K. Burésch, Gégonan und anderes Vulgärgriechisch, ἐν Rhein. Mus. 46 (1891) 193-232. Kritischer Brief über die falschen Sibyllinen, ἐν Philologus 51 (1892) 84-112, 422-464 (ἐν τῇ εἰσαγωγῇ ἀξία ἀγαθῆς μνείας, ἀλλ' ἀνεπιτυχῆς ἀπόπειρα τῆς κατὰ χώρας διανομῆς τῶν προῳμῶν φαινομένων τῆς δημοτικῆς γλώσσης, ἰδίως τοῦ αἰγυπτιακοῦ καὶ τοῦ μικρασιατικοῦ ἰδιώματος). — D. C. Hesseling, Essai historique sur l'infinif grec, ἐν τοῖς τοῦ Psichari Études de philologie néo-grecque (ἴδε ἀνωτ.) σελ. 1-44. Ἡ προσωπικὴ ἀντωνυμία τοῦ α' καὶ β' προσώπου ἐν τῇ μέσῃ ἑλληνικῇ, ἐν Βυζαντ. Δελτ. 1 (1892) 379-391. — Κατ' ἀρχὴν σπουδαία εἶνε ἡ ἀπόδειξις ὅτι ἱκαναὶ σημεριναὶ διαλεκτικαὶ ἑκφράσεις χρησιμεύουσιν εἰς ἐξήγησιν σπανίων καὶ σκοτεινῶν βυζαντινῶν ὄρων: Γ. Δεστούνη, Ζῶντα λείψανα τῆς βυζαντινῆς ὀνοματολογίας, ἐν τοῖς Χρονικοῖς τῆς ἐν Ὀδησσῷ ἱστορ. καὶ φιλολ. εταιρείας II 1892 βυζαντ. τμῆμα 1 σελ. 1-24 (ῥωσιστί), πρβ. E. Kurtz ἐν Βυζαντ. Δελτ. 2, 137. — Alb. Thumb, Μελέτη περὶ τῆς σημερινῆς ἐν Αἰγίνῃ λαλουμένης διαλέκτου, ἐν Ἀθηνᾶ 3 (1891) 95 ἔ. Beiträge zur neugriechischen Dialektkunde, ἐν Indogerm. Forschungen 2 (1892) 65 ἔ. καὶ 7 (1896) 1-37. Die neugriechische Sprachforschung in den Jahren 1890-1891 καὶ 1892-1895, Anzeiger für Indogerm. Sprach- und Altertumskunde 1 (1892) 38 ἔ, 146 ἔ. καὶ 6 (1896) 210 ἔ. Die neugriechische Sprache, ἐν Freiburg im B. 1892. — Wilh. Schultz, Alt- und Neugriechisches, ἐν Kuhns Zeitschrift 33 (1893) 224-233 (μετάβασις τοῦ λ εἰς ρ καὶ τοῦ μ εἰς ν· ὁ τύπος ψωμάς-ψωμοῦ· ἡ σύνδεσις διὰ σὺν καὶ, μετὰ καὶ κτλ.). — [Karl Dieterich, Untersuchungen zur Geschichte der griechischen Sprache von der hellenistischen Zeit bis zum 10. Jahrhundert nach Christo, ἐν Αειψίᾳ 1898, ὡς πρῶτον τεῦχος τοῦ Byzantinisches Archiv].

ΠΡΩΤΟΝ ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ

ΠΟΙΗΣΙΣ

1. Διδακτικὰ καὶ περιστατικὰ ποιήματα. Παντοῖα.

332. Σπανέας. Τὸ ὄνομα τοῦτο φέρει δημοτικόν τι διδακτικὸν ποίημα, βατιζόμενον ἐπὶ τοῦ Πρὸς Δημόνικον λόγου τοῦ Ψευδοῖσοκράτους, ὅστις ὑπὸ τῶν Βυζαντινῶν ἀνεγινώσκετο πολὺ. Ἐχομεν δὲ αὐτὸ ἐν πολλαῖς καὶ ἀλλήλων πολὺ διαφερούσαις παραλλαγαῖς, αἵτινες ἀνήκουσιν εἰς διαφόρους διασκευαστάς καὶ εἰς διαφόρους ἐποχάς. Παλαιότερον κατὰ τὴν μορφήν εἶνε τὸ ὑπὸ τοῦ Λεγρὰνδ ἐκδοθὲν ποίημα, ὅπερ διακρίνεται τῶν λοιπῶν διὰ τὴν ἀντικειμενικότητα, τὴν ἀξιοπρεπῆ ἔκφρασιν καὶ τὴν καλὴν οἰκονομίαν. Ἀντιθέτως πρὸς ταύτην διάφοροι ἄλλαι παραλλαгаὶ εἶνε κατὰ τὸ περιεχόμενον μὲν χονδροειδέστεραι, κατὰ δὲ τὴν γλῶσσαν παραμορφωμέναι, εἰς τὰς ὁποίας δὲν διεφυλάχθη καὶ ἡ πρὸς τὸν Ψευδοῖσοκράτη συνάφεια. Εἰς τὴν ὁμάδα ταύτην ἀνήκουσιν ἡ παραλλαγή τῆς ἀρχαίας βενετικῆς ἐκδόσεως, ἡ τοῦ Μαυροφρύδου, τὰ ὑπὸ Βάγνερ εἰς ἓν ποίημα συγχωνευθέντα δύο κείμενα, ἡ τοῦ νεαπολιτανοῦ κώδικος III. A. a. 9, ἡ τοῦ χειρογράφου τῆς Κρυπτοφερράτας κ. ᾱ. Καὶ τὸ ὑπὸ Λεγρὰνδ ὑπὸ τὸν τίτλον Διδαχὴ Σολομῶντος περὶ τοῦ αὐτοῦ υἱοῦ Ροβοὰμ ἐκδοθὲν ποίημα εἶνε ἀπόσπασμα τοῦ Σπανέα τῆς δευτέρας ὁμάδος. Κοινὴν ἔχουσιν αἱ διασκευαὶ αὗται τὴν μικρὰν εἰσαγωγὴν καὶ τοὺς ὑπαινιγμοὺς εἰς ὠρισμένα ἰδιωτικῆς φύσεως πράγματα, τὴν πολυλογίαν καὶ τὴν ἀμφιβόλου ση-

μασίας ἡθικότητα τῶν πατρικῶν νοθεσιῶν. Μοναδική ὅλως διόλου εἶναι ἡ παραλλαγή τοῦ κώδικος τῆς Ὁξφόρδης, ἥτις φέρει μὲν ἐν τῇ ἐπιγραφῇ τοῦ Σπανέα τὸ ὄνομα καὶ φυλάττει τὸν τύπον πατρικῆς νοθεσίας, ἀλλὰ κατὰ τὰ ἄλλα ὀλίγον ὁμοιάζει πρὸς τὰ ποιήματα τοῦ Σπανέα. Ἀλλήν αὐθόπαρκτον ὁμοίως διασκευήν, ἐν τῇ ὁποίᾳ ὡς ἐν τῷ ὑπὸ Λεγρόνδ ἐκδοθέντι ἀποσπασματι ὁ Σολομών εἶνε ὁ νοθετῶν, περιέχουσιν αἱ κώδικες βαρβερίνος II. 99, ἀθηναϊκὸς 712 καὶ ἀθωνιτικὸς 3816, ἴσως καὶ ὁ ἀθηναϊκὸς 720.

Ὡς συγγραφεὺς τοῦ πονηματίου ἐμφανίζεται ἐν ταῖς εἰσαγωγικοῖς στίχοις τῶν ἀρίστων χειρογράφων ὁ Ἀλέξιος, ὁ υἱὸς τοῦ αὐτοκράτορος Ἰωάννου Κομνηνοῦ, ὅστις συνεβασίλευσε μὲν μετὰ τοῦ πατρὸς του, ἀλλ' ἀπέθανε πρὶ αὐτοῦ. Ὁ δὲ νέος, πρὸς ὃν ἀποτείνονται αἱ νοθεσίαι, εἶνε ὁ ἀνεψιὸς τοῦ Ἀλεξίου, ὁ υἱὸς τῆς διδύμου ἀδελφῆς του Μαρίας, ἥτις ἐνυμφεύθη τὸν καίσαρα Ἰωάννην Ρογῆρον. Ἐπειδὴ ὁ Ἀλέξιος ἀπέθανεν ἐν ἡλικίᾳ τριάκοντα ἑξ ἐτῶν ἐν ἔτει 1142, τὸ ποίημα συνεγράφη πρὶ τοῦ 1142, καὶ ἐπειδὴ ἐν τῇ εἰσαγωγῇ ὀνομάζεται μακάριος, ἐδημοσιεύθη μετὰ τὸν θάνατόν του. Βραδύτερον διεσκευάσθη ὁ Σπανέας ὅλως διόλου ἐλευθέρως, τροποποιηθέντων τῶν ἀρχικῶν στίχων τῆς εἰσαγωγῆς ἢ παραλειφθέντων ὅλως διόλου· ἐν τισὶ χειρογράφοις ὁ Σπανέας ὀνομάζεται συγγραφεὺς τοῦ ποιήματος, ἔκτοτε δὲ τοῦτο τὸ ὄνομα κατέστη ὡς φαίνεται τυπικὸν διὰ τὰ παραινετικά ποιήματα· καὶ ὧντως εὐρίσκομεν αὐτὸ προτασσόμενον τῶν ἐμμέτρων παραινέσεων, αἵτινες κατὰ τὰ λοιπὰ ὀλίγην σχέσιν ἔχουσι πρὸς τὸν Σπανέαν (π. χ. ἐν τῇ τοῦ κώδικος τῆς Ὁξωνίας, τοῦ βαρβερίνου, ἀθηναϊκοῦ καὶ ἀθωνιτικοῦ). Ἡ αἰσθητικὴ κρίσις θὰ εὗρη βεβαίως πολὺ ἀσθενὲς τὸ πατρικὸν τοῦτο παραινετικὸν ποίημα, ἀλλ' ἡ ἀξία του εἶνε μεγάλη διὰ τὴν ἱστορίαν τῆς μέσης ἑλληνικῆς γλώσσης καὶ τοῦ τότε πολιτισμοῦ. Ὅπως αἱ ἱπποτικά τοῦ Θεόγνιδος ὑποθῆκαι καὶ αἱ κατηγορηματικά νοθεσίαι τοῦ πρεσβυτέρου Κάτωνος ἐκφράζουσι τὸ πνεῦμα τῆς ἐποχῆς των, οὕτω κατοπτρίζεται καὶ ἐν

τῷ Σπανέα ὁ βυζαντηνὸς χαρακτήρ μὲ τὰς μηχανορραφίας καὶ τὴν κρυψινοίαν του, μὲ τὴν δυσπιστίαν του καὶ τὴν τὸ ἐπίχρυσμα τῆς εὐσεβείας φέρουσιν ἀκολασίαν του. Πόσον εὐηρέσκει τὸ ἔργον εἰς τὴν βυζαντηνὴν καλαισθησίαν, ἀποδεικνύουσιν αἱ πολυάριθμοι διασκευαὶ καὶ τὰ πολλὰ χειρόγραφα. Εἰς ὑστάτους ἔτι χρόνους ἀπηχεῖ ἁπλῶς εἰς τοὺς ἀγροικοτέρους περὶ τοῦ βίου κανόνας τοῦ Σαχλίκη (ἴδε § 343) καὶ εἰς τὰς πατρικὰς νοουθεσίας τοῦ Μάρκου Δεφανάρα (ἴδε § 352)· ὡς παραιτέρω ἀνάπτυξις τῆς αὐτῆς ὕλης φαίνεται ὅτι εἶνε καὶ τὸ ποίημα τοῦ Μαρίνου Φαλιέρη (ἴδε § 350). Ἐσχάτως ἐξῆλθον εἰς φῶς καὶ δύο σλαυκαὶ ἐπεξεργασίαι. Ἐν τῇ λογίᾳ γλώσσῃ ἀντίστοιχον πρὸς τὸ τοῦ Σπανέα εἶνε τὸ ἡθικὸν ποίημα τοῦ Γεωργίου Λαπίθου (ἴδε ἄνωτ. Β' τόμ. § 326).

1. Ἐκδόσεις: Κατὰ πρῶτον ἐδημοσιεύθη εἰς Σπανέας μετὰ τῶν λοιπῶν δημοτικῶν βιβλιαρίων, τὰ ὅποια ἐξετυπῶντο ἐν Βενετίᾳ ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ 15' αἰῶνος: Διδασκαλία παραινετικῆ κυροῦ Ἀλεξίου Κομνηνοῦ τοῦ λεγομένου Σπανέα. Ἐνετίησι παρὰ Χριστοφύρῳ τῷ Ζανέτῳ (ἄνευ ἔτους ἐκδόσεως· περὶ τὰ 1550). Πρβ. E. Legrand, Bibliogr. hell. 1 (1885) 285 ἔ.— Ὑπὸ Μαυροφρύδου, Ἐκλογὴ σελ. 1-16 (480 στίχοι). — Ὑπὸ W. Wagner, Carmina σελ. 1-27 (647 στίχοι, ἀλλ' ὁ ἀριθμὸς οὗτος ἐπετεύχθη διὰ συγχωρεύσεως τοῦ κώδ. βιενναίου θεολογ. ἑλλην. 244 μετὰ τοῦ κώδ. μαρκιανοῦ XI 24). — Ὑπὸ E. Legrand, Bibliogr. gr. vulg. 1, 1-10 (285 στίχοι), αὐτόθι σελ. 11-16 ἢ Διδαχὴ Σολομῶντος — Τὴν δευτέραν, ἀνωτέρω μνημονευθεῖσαν παραλλαγὴν, ἐν ἣ ὁ Σολομὼν εἶνε ὁ παραινῶν, ἐξέδ. ὁ M. I. Γεδεὼν ἐν Παρνασσῷ 1 (1877) 526. Ἀρχή: ὁ βασιλεὺς ὁ Σολομὼν εἶρηκε πάσαι λόγον. Πρβ. J. Schmitt ἐν Βυζαντ. Δελτ. 1 (1892) 328. — Τὴν παραλλαγὴν τοῦ κώδ. βιενναίου θεολογ. ἑλλην. 193 (Nessel) ἐξέδ. ὁ Fr. Hanna, ἐν Jahresberichte des K. K. Akademischen Gymnasiums in Wien, ἐν Βιέννῃ 1896. Ὁ Hanna προτίθεται νὰ δημοσιεύσῃ καὶ τὴν παραλλαγὴν τοῦ κώδ. βιενναίου suppl. 77 καὶ τοῦ βοδλημιανοῦ μικτοῦ 284. — Παραλλαγὴν ἐκ τοῦ κώδ. 114 τοῖς ἐν Ἀθῶν μονῆς Δοχειαρίου (= ἀθωνικὸς

2788) καὶ μικρὸν ἀπόσπασμα ἐκ τοῦ κώδ. 126 τῆς ἐν Ἀθῶ μονῆς τῶν Ἰβήρων ἐξέδ. ὁ Σπυρ. Π. Λάμπρος ἐν Δελτίῳ τῆς ἱστορ καὶ ἐθνολ. ἑταιρ. 5 (1896) 103-122. — Γενικὴν ἔκδοσιν πασῶν τῶν τοῦ Σπανέα διασκευῶν παρασκευάζει ὁ John Schmitt.

2. Βοηθήματα: Περὶ τῆς σχέσεως τοῦ Σπανέα πρὸς τὸν Ἰσοκράτη παρατηρήσεις τινὲς παρὰ B. Keil, Epikritische Isokratesstudien, ἐν Hermes 33 (1888) 381 ἔ.— Περὶ τοῦ κειμένου: Γ. Ν. Χατζιδάκις, Kritische Bemerkungen zu einigen mittellgriechischen Autoren, ἐν Βυζαντ. Δελτ. 1 (1892) 101 ἔ.— Σ. Α. Παπαδημητρίου, Κριτικαὶ μελέται εἰς μεσαιωνικὰ ἑλληνικὰ κείμενα, ἐν τοῖς Χρονικοῖς Ὁδησοῦ IV (1894) βυζαντ. τμῆμα 2 σελ. 158—172 (ὥσσοισί). — Fr. Hanna, Textkrit. Bemerkungen zu Spaneas, Serta Harteliana, ἐν Βιέννῃ 1896 σελ. 93-96. — Κύρια συγγράμματα: J. Psichari, Le poème à Spanéas, Mélanges Renier=Bibliothèque de l'école des hautes études, 73 fascicule, ἐν Παρισίοις 1887 σελ. 261—283, Περὶ τοῦ αὐτοῦ Essais de grammaire hist. néo-grecque 1 (1886) 22, 117 ἔ.— John Schmitt, Ueber den Verfasser des Spaneas, ἐν Βυζαντ. Δελτ. 1 (1892) 316-332. Ὁ συγγραφεὺς ἐξετάζει πρὸ παντὸς τὸ περὶ τοῦ συγγραφέως ζήτημα, ἀλλ' ἐγγίζει καὶ τὸ περὶ τῆς σχέσεως τῶν διαφορῶν διασκευῶν. Ἀπαριθμεῖ δεκαῖς χειρόγραφα, εἰς ἃ προσθετέον καὶ τοὺς κώδικας ἀθηναϊκὸν 712 καὶ 720 (;), ἀθωνικὸν 2788 καὶ 3816 καὶ τῆς Πετρουπόλεως 202· ἴδε I. Α. Σακελίωτος, Κατάλογος τῶν χειρογράφων τῆς ἐθνικῆς βιβλιοθήκης τῆς Ἑλλάδος σ. 130 καὶ 132, Σπυρ. Λάμπρου, Catalogue of the Greek mss on Mount Athos 1 (1895) 250 καὶ 401 καὶ Hesseling, ἐν Museum 2 (Groningen 1894) σελ. 89. Ὁ Schmitt παρέχει καὶ πανομοιότυπα μιᾶς σελίδος τοῦ κειμένου ἐκ τοῦ κώδικος οὐατικανοῦ παλατίνου ἑλλην. 367 καὶ μιᾶς ὥραιας μικρογραφίας τοῦ κώδικος οὐατικανοῦ οὐρβ. 2, ἐπὶ τῆς ὁποίας παριστάνεται ὁ συγγραφεὺς τοῦ Σπανέα Ἀλέξιος ὁμοῦ μετὰ τοῦ πατρός του Ἰωάννου. — V. Jagitsch, Das byzantinische Lehrgedicht Spaneas in der kirchenslavischen Uebersetzung, ἐν Sitzungsberichte der Wiener Akad. 127 (1892) (μέχρι τοῦδε γνωστὰ εἶνε μόνον δύο πεζαὶ διασκευαί, μία σερβοβουλ-

γαρική καὶ μία σερβική· ὁ Jagitsch ἀναλύει ἀμφοτέρας καὶ παρέχει μέγα μέρος τοῦ σερβοβουλγαρικοῦ κειμένου. — P. Brakenheimer, Τοῦ Ἀλεξίου Κομνηνοῦ ποίημα παραινετικόν, παραβαλλόμενον πρὸς τὸ ῥωσικὸν Domostroi (ἦτοι βιβλίον περὶ οἰκονομίας), ἐν Ὁδησσῷ (ῥωσιστὶ) (ἐκτενὲς ἀλλὰ ἀδύνατα ἰσχυριζόμενον βιβλίον).

[Σ. Μ. Παρέχομεν ἑνταῦθα βραχέα τινὰ δείγματα τῆς γλώσσης καὶ τοῦ τρόπου τοῦ ποιήματος]:

- Στ. 7 ἐ. Ὡς θέλεις νὰ ἔνι ὁ φίλος σου, παιδὶν μου, πρὸς ἐσέναν,
τοιοῦτος ἄς ἦσαι πρὸς αὐτὸν καὶ οὐ μὴ σε λείψη φίλος...
Στ. 39 ἐ. Πρέσχε αὐτοῦ ὅπου ἡκούμπισες κ' ἐτάχθης νὰ δουλεύης,
νὰ ἔχῃς τιμὴν, ἀσχόλησιν καὶ καθαρὰν ἀγάπην,
καὶ ᾧμα γίνου ἂν ἡμπορῇς καὶ ἄς σε καταπατῶσι,
κ' ἐξακολούθῃ θέλημα καὶ ἄς εἶσαι εἰς τὴν βουλήν τους
καὶ ὥς γνήσιον καὶ ποθητὸν παιδὶν νὰ σὲ ὀνομάσουν.
Στ. 48 ἐ. Ἀγάπα τὰ στρατιωτικά, πάντοτε μάνθανέ τα,
στρατιῶται ἦσαν οἱ ὅλοι σου καὶ πάπποι καὶ προπάπποι,
καὶ ὅλον τὸ γενολόγιν σου καλοὺς στρατιώτας εἶχε.
Στ. 52 ἐ. Εἰς τὸ κυνήγιν σπούδαζε καὶ τρέχε καὶ γοηγόρει
ὅτι ὠφελεῖ τὸν ἄνθρωπον μεγάλως εἰς στρατίαν.
Στ. 56 ἐ. Μὴ προλαμβάνῃ ἡ γλῶσσά σου ποτὲ τὸν λογισμόν σου,
πολλοὺς ἀπὸ συναρπαγῆς ἀπώλεσεν ἡ γλῶσσα·
δι' αὐτό, παιδὶν μου, πρόσεχε πρῶτον καλὰ καὶ σκόπει,
καὶ τότε λάλει ὀλιγοστὰ καὶ μεμελετημένα.

Ἐκ τῆς Διδαχῆς Σολομώντος:

- Στ. 44 ἐ. Υἱέ μου, ἂν ἔχῃς μισταργὸν εἴτε ὑποταγάτην
καὶ συνταγῆς του τίποτε, βλέπε μὴ τον κομπώσης
τὸ χάρισμα, τὴν ῥύγαν του καὶ τὴν φιλοτιμίαν του.
Στ. 54 ἐ. Υἱέ μου, ἄς εἶσαι ταπεινὸς καὶ μὴ ᾧσαι τραχηλιάρης
ἀμμέ ἀγάπα τὴν πραότητα καὶ τὴν φιλοξενίαν.
Στ. 58 ἐ. Υἱέ μου βλέπε μὴ ταγῆς, βλέπε μηδὲ χαρίζῃς
πρῶγμα τὸ οὐδὲν ἡπορεῖς, οὐδ' ἐξουσίαν τὸ ἔχεις!
μὴ θεραπεύσης φίλον σου μὲ ψευδῆν συντυχίαν
καὶ κάμῃς τὸν ἀντίδικον κ' ἔχῃ σε ψευδιστάτην.

333. Ὁ Θεόδωρος Πρόδρομος, ὅστις ἕνεκα τῆς πτωχείας του αὐτοκαλεῖται Πτωχοπρόδρομος εἰς τὰ ἱκετευτικά του ποιήματα, εἶνε εἷς τῶν ὀλίγων Βυζαντινῶν συγγραφέων, οἵτινες κατέχουσι θέσιν ἐν τε τῇ λογοτεχνίᾳ τῆς γραφομένης γλώσσης καὶ ἐν τῇ τῆς δημώδους. Περὶ τοῦ βίου καὶ τῶν πολυαρίθμων του ἔργων τῶν ἐν τῇ λογίᾳ γλώσσῃ ἐπραγματεύθημεν ἐν § 313¹⁾. Τὴν δημώδη γλῶσσαν καὶ τὸν πολιτικὸν στίχον μετεχειρίσθη ὁ Πρόδρομος εἰς τινὰ ἱκετευτικά ποιήματα, τὰ ὅποια κατὰ τὴν μορφήν καὶ τὸ περιεχόμενον ἀνήκουσιν εἰς τὰ περιεργότατα μνημεῖα τοῦ ἑλληνικοῦ μέσου αἰῶνος. Τὰ προϊόντα ταῦτα, τὰ ὅποια κατὰ τὴν πρωτοτυπίαν ὑπερέχουσι κατὰ πολὺ τῶν στίχων τοῦ Σπανέα καὶ Γλυκᾶ, κοινὸν γνώρισμα ἔχουσι τὴν οἰκειότητα τοῦ ταπεινόφρονος, τὴν εὐφυσολογίαν τοῦ ἀπέλπιδος καὶ τὴν ἀγροικίαν τοῦ φυσικοῦ ἀνθρώπου.

Ἐν τῷ πρώτῳ ποιήματι (274 πολιτικοὶ στίχοι) περιγράφει ὁ Πρόδρομος εἰς τὸν αὐτοκράτορα Ἰωάννην Κομνηνὸν (1118-1143) τὰ ἀνυπόφορα βάσανα τοῦ συζυγικοῦ του βίου.

[Σ. Μ. Τὸ ἐξῆς αὐτοῦ δεῖγμα δύναται νὰ παράσχη σαφεῖ ἰδέαν τῆς τε γλώσσης καὶ τοῦ περιεχομένου τοῦ «ποιήματος», τὸ ὅποιον δὲν θὰ ἦτο τόσον ἀνάξιον λόγου, ὅσον νῦν φαίνεται, ἐὰν δὲν ἐνεπνεέετο ὑπὸ τοῦ ὅλως διόλου ἐξευτελιστικοῦ σκοποῦ τῆς μούσης τοῦ ἐπαίτου ποιητοῦ] :

Στ. 15 ε. *Κᾶν φαίνωμαι γάρ δέσποτα γελῶν ὁμοῦ καὶ παίζων*

*ἀλλ' ἔχω πόνον ἄπειρον καὶ θλίψιν βαρυτάτην,
καὶ χαλεπὸν ἀρρώστημα καὶ πάθος ἀλλὰ πάθος!
Πάθος ἀκούσας τοιγαροῦν μὴ κήλην ὑπολάβης,
μὴδ' ἄλλο τι χειρότερον ἐκ τῶν μυστικωτέρων,
μὴ κερατᾶν τὸ φανερόν, μὴ ταντανοτραγάτην . . .
ἀλλὰ μαχίμου γυναικὸς πολλὴν εὐτραπέλιαν . . .*

¹⁾ Κατὰ τὰ εἰρημένα ἐκεῖ (ἐν Β' τόμῳ σελ. 721 σημ. 3) περὶ τῆς ὑπάρξεως δύο ποιητῶν Προδρόμων, Θεοδώρου καὶ Ἰλαρίωνος, ὡς ἀπέδειξεν ὁ Γ. Ν. Χατζιδάκις, ἀνάγκη νὰ τροποποιηθῶσι καὶ τὰ ἐνταῦθα καὶ κατωτέρω περὶ Θεοδώρου Προδρόμου λεγόμενα. Σ. Μ.

Καὶ θέλω δεῖξαι προφανῶς τὴν ταύτης μοχθηρίαν,
 ἀλλὰ φοβοῦμαι δέσποτα τοὺς ἡαμωδεστέρους
 μήπως ἐμὲ ἀκούσωσι καὶ ὑπάγουν εἰς τὸ σπῖιν
 καὶ νὰ μὲ πιτακώσωσιν ἐκ τῶν ἀπροσδοκῆτων
 καὶ κρεῖσσον εἶχον, δέσποτα, τὸ νὰ μὲ θάψουν ζῶντα
 καὶ νὰ μὲ βάλουν εἰς τὴν γῆν καὶ νὰ μὲ περιχώσουν
 παρὰ νὰ μάθῃ τίποτε τῶν ἄρτι γραφομένων.
 Φοβοῦμαι γὰρ τὸ στόμαν της, φοβοῦμαι τὴν ὀργὴν της,
 τὰς ἀπειλὰς της δέδοικα καὶ τὴν ἀποστροφὴν της.
 Εἰ δὲ πολλάκις δόξει τὴν καὶ φθάσει ὁ καρκατζᾶς της
 καὶ ὀρίσει τὰ ψυχάρια της καὶ τὴν πρωτοβαῖν της
 καὶ πιάσουν καὶ ταυρίσουν με καὶ σύρουν με εἰς τὴν μέσῃν,
 καὶ δώσουν με τὰ τρίκωλα καὶ τὰ χαρκατικά μου
 τίς ἔλθοι κ' ἐκδικήσῃ με κ' ἐκβάλῃ με ἀπ' ἐκείνης; . . .
 οὐ γὰρ φέρω γάρ, ὦ δέσποτα τὴν ταύτης μοχθηρίαν,
 τοὺς καθ' ἡμέραν χλευασμοὺς καὶ τὰς δνειδίσιας.
 «τό, κύρι, οὐκ ἔχεις προσοχήν· τό, κύρι πῶς τὸ λέγεις;
 τό, κύρι, πῶς προσέθηκας; τὸ κύρι, τί ἐπεκτίσω;
 ποῖον ἱμάτιον μ' ἔρραψας ποῖον δῖμιτον μ' ἐποίησας;
 καὶ ποῖον γυνὴν μ' ἐφόρεσας; οὐκ οἶδα πασχαλίαν
 ἔχεις με χρόνους δώγεκα ψυχρὸν καὶ ἀσβολωμένον,
 οὐκ ἔβαλ' ἀπὸ κόπον σου τατίκιν εἰς ποδάριν,
 οὐκ ἔβαλα εἰς τὴν ῥάχιν μου μεταξωτὸν ἱμάτιν.
 οὐκ εἶδα εἰς τὸ δακτύλιν μου κρικέλιν δακτυλίδιν
 οὐδὲ βραχιόλιν μ' ἔφερές ποτε νὰ τὸ φορέσω.

Στ. 172 ἐ. Ὡς δ' οὐδὲ ῥάβδον ἐφευρεῖν ὁ τάλας ἠδυνήθην,
 ἀπαίρω τὸ σκουπόρραβδον γοργὸν ἀπὸ τὴν χρεῖαν . . .
 μὴ παίξῃ κοντογύρισμα καὶ πάρῃ τὸ ῥαβδὸν μου
 καὶ δώσῃ καὶ ποιήσῃ με στραβὸν παρὰ διαβόλου.

Στ. 271 ἐ. Ἄν οὖν μὴ φθάσῃ με τὸ σὸν φιλεύσπλαγχρον, αὐτάναξ,
 καὶ δώροισι καὶ χαρίσμασι τὴν ἄπληστον ἐμπλήσῃς,
 τρέμω φοβοῦμαι δέδοικα μὴ φονευσθῶ πρὸ ὤρας,
 καὶ χάσῃς σου τὸν Πρόδρομον, τὸν κάλλιστον εὐχέτην.

Ἐν τῷ δευτέρῳ ποιήματι (117 στίχοι) ζητεῖ ὁ Πρόδρομος τὴν προστασίαν τοῦ σεβαστοκράτορος, πιθανῶς τοῦ Ἀνδρονίκου Κομνηνοῦ, δευτέρου υἱοῦ τοῦ αὐτοκράτορος Ἰωάννου. Εἰσηγεῖται δὲ ἐνταῦθα δι' ἀπαριθμήσεως τῶν ποικίλων οἰκογενειακῶν του ἀναγκῶν καὶ τελευτᾷ, ἀποτεινόμενος αὐθις ὡς ἐν τῷ ἀνωτέρῳ, εἰς τὸν αὐτοκράτορα, ἵνα κορέσῃ τὰς ἀπλήστους αἰτήσεις του. Τὸ βραχὺ τοῦτο ποίημα ἔχει ἀρκετὴν γλωσσολογικὴν καὶ πολιτιστικὴν σημασίαν ἕνεκα τῆς ἐν εἰδῇ λεξιλογίου ἀναγραφῆς τῶν ἐν βυζαντηνῇ οἰκογενείᾳ χρησίμων τότε ἀντικειμένων, ὡς ἐμφαίνουσιν οἱ ἐξῆς π. γ. στίχοι:

Στ. 35 ἐ. Οὐ θέλουν εἰς τὸ σπῖν μου λινάριν καὶ βαμβάκιν,
 βαψίματα, δαψίματα, πετζώματα, πετζία,
 ἄλεστικόν, φουρνιατικόν, βαλανικόν, σαπῶνιν,
 τριψιδογαροπίπερον, κύμινον, καρναβάδιν,
 μέλιν, ὀξεῖδιν, σύσγουδον, ἄλας, ἄμανιτάριν,
 σέλινον, προασομάρουλον καὶ κάρδαμον καὶ ἡντίειν,
 σπανάκιν, χρυσολάχανον, γογγύλιν, μαντζιζάνιν,
 φρούγιον, κράμβην καὶ γουλλν καὶ ἀπὸ τὸ κουνουπίδιν;
 Οὐ θέλουν εἰς τὰ κόλνβα τῶν προτελευτησάντων
 ἀμύγδαλα, ῥοῖδια, καρυδοκουκκουνάγια,
 καὶ παραβοῦριν καὶ φακὴν καὶ στραγαλοσταφίδας;

Τὸ τρίτον ποίημα (655 στίχοι) ἀπευθύνεται πρὸς τὸν αὐτοκράτορα Μανουὴλ καὶ περιέχει πλήρη πάθους κατηγορίαν κατὰ ἡγουμένων. Ἵνα τελειώσῃ ἡσύχως τὰς ταλαιπωρημένας ἡμέρας του ἀπεφάσισεν ὁ Πρόδρομος νὰ ἀποσυρθῇ εἰς μοναστήριον ὑπὸ τὸ μοναχικὸν ὄνομα Ἰλαρίων· ἀλλὰ ἀπὸ τῆς Σκύλλης ἐνέπεσεν εἰς τὴν Χάρυδιν. Περισσότερον ἢ ὑπὸ τῆς γυναικὸς του βασανίζεται νῦν ὑπὸ δύο ἡγουμένων· εἰς τὸ ἄσυλον, ὅπερ ὁ Πρόδρομος ἐξέλεξεν, ἄρχουσι, παρὰ τὰ εἰωθότα καὶ νόμιμα, δύο ἡγούμενοι:

Στ' 32 ἐ. Ὅπόταν γὰρ εἰς ἔννοιαν ἔλθω τῶν ἡγουμένων,
 (δύο γὰρ ἄρχουσιν ἐκεῖ, δέσποτα, παρανόμως,
 καὶ παρὰ τὴν διάταξιν πατρὸς τοῦ πανοσίου,
 πατὴρ, υἱός, τὸ κάκιστον, ὃ θεία δίκη, ζεῦγος!) κτλ.

Διὰ τοῦτο παρακαλεῖ ὁ ποιητὴς τὸν αὐτοκράτορα νὰ προστατεύσῃ αὐτὸν κατὰ τῆς ὑπεροψίας τῶν ἡγουμένων καὶ νὰ διευκολύνῃ τῆς μετανόιας του τὸν βίον. Μολονότι ὁ Πρόδρομος κατὰ τὴν συν-
 ἡθειάν του ἐπὶ τὸ ὑπερβολικώτερόν πως ἐκθέτει τὰ πράγματα,
 ἀλλ' ἡ περιγραφή του εἶνε πιστὴ καὶ ἀληθοῦς καὶ τινα χαρακτη-
 ριστικὰ τοῦ ὑπ' αὐτοῦ ἀπεικονιζομένου μοναστηριακοῦ βίου δύνα-
 ταί τις καὶ σήμερον ν' ἀναγνωρίσῃ εἰς τὰ μοναστήρια.

Τὸ τέταρτον ποίημα (167 στίχοι), ὅπερ χρονολογικῶς προηγεῖται τοῦ τρίτου, εἶνε πάλιν ἰκεσία πρὸς τὸν αὐτοκράτορα Μηνουήλ. Ὁ ποιητὴς, ὅστις γνωρίζει νὰ παρουσιάσῃ τὴν ὑπόθε-
 σίν του ἐκ ποικίλης ἐκάστοτε ἀπόψεως, λαμβάνει ἐνταῦθα ὡς
 ἀφετηρίαν τὴν μελαγχολικὴν περιγραφὴν τῆς καθ' ὕλην
 ἔποψιν ἀχρηστίας τῆς ἐπιστημονικῆς σπουδῆς.
 Πολλάκις, λέγει, ὁ πατὴρ του τὸν συνεβούλευσε :

Στ. 1 ἐ. Ἀπὸ μικρόθεν μ' ἔλεγεν ὁ γέρον ὁ πατὴρ μου·
 « παιδὶν μου, μάθε γράμματα καὶ ὥς ἂν ἐσέαν ἔχῃ·
 βλέπεις τὸν δεῖνα, τέκνον μου, πεζὸς περιεπάτει,
 καὶ τώρα διπλοεντέλινος καὶ παχυμουλαράτος.

Παραβάλλων ὁ Πρόδρομος κατὰ τοιοῦτον ἀστείον τρόπον ἐπαγ-
 γέλματά τινα πρὸς τὸ ἐπάγγελμα τοῦ λογίου, σχεδιογραφεῖ θαυ-
 μασίως τὸν ἀγοραῖον βίον τοῦ μεσαιωνικοῦ Βυζαντίου :

Στ. 23 ἐ. Εἰδάρε τότε ἂν μ' ἔποικαν τεχνίτην χρυσορράπτην,
 ἂπ' αὐτοῖς ὁποῦ κάμνουσι τὰ κλαπωτὰ καὶ ζωοί,
 κ' ἔμαθα τέχνην κλαπωτὴν τὴν περιφρονημένην,
 οὐ μὴ ἦνοιγα τὸ ἀρμάριον μου καὶ ἠΰρησκα δι γέμει

ψωμῖν, κρασὶν πληθυντικὸν καὶ θυννομαγειρίαν
καὶ παλαμιδοκόμματα καὶ τζίρους καὶ σκουμβούρια
παρ' οὗ ὅτι ἀνοίγω το, βλέπω τοὺς πάτους ὅλους,
καὶ βλέπω χαρτοσάκκουλα γεμάτα τὰ χαρτία.

Κατὰ τὴν ὑπόθεσιν συγγενὲς πρὸς τὸ θλιβερώτατον τοῦτο ποίημα, ὅπερ ποτὲ ἢ μοῦτα τῶν εἰς πενίαν πάντοτε καταδεδικασμένων διδασκάλων ἔψαλε, εἶνε τὸ δραμᾶτιον τοῦ Ἀπλούχειρος (ἴδε § 320).

Τὸ τρίτον καὶ τέταρτον ποίημα σώζονται ἐν διπλῇ παραλλαγῇ τοιαύτῃ, ὥστε ὁ Λεγράνδ ὁρθῶς ποιῶν ἐδημοσίευσεν ἀμφοτέρας ταύτας. Εἰς τὸ τρίτον ποίημα ἡ διαφορὰ συνίσταται εἰς τροποποιήσεις τινὰς τοῦ στίχου ἄνευ ἀλλοιώσεως τοῦ περιεχομένου καὶ μεταβολῆς τοῦ ποιοῦ· ἀλλ' εἰς τὸ τέταρτον ἔχομεν μίαν βραχεῖαν, τὴν ἀρχικὴν βεβαίως ἔκδοσιν, καὶ μίαν πολὺ ἐκτενεστέραν (ἐκ 397 στίχων πρὸς 167 τῆς ἄλλης). Ἀμφοτέραι αἱ διασκευαὶ τῶν δύο τούτων ποιημάτων εἶνε φαίνεται ἔργον αὐτοῦ τοῦ Προδόρου· χρῆζει ὅμως ἔτι διασαφήσεως ἢ ἀμοιβαία αὐτῶν σχέσις. Περίεργον εἶνε ὅτι ὁ Πρόδρομος καὶ εἰς τὰ δημῶδη ποιήματά του δὲν ἠδύνατο νὰ στερηθῇ ὅλως διόλου τὴν λογίαν γραφομένην γλῶσσαν· ἀλλὰ χρῆσιν αὐτῆς ἔκαμε κατὰ διάφορον ἢ ὁ Γλυκᾶς τρόπον. Ἐνῶ οὗτος παρεμβάλλει μεταξὺ τῶν δημῶδων στίχων τοῦ καὶ τοῦ ἀρχαίου ἐλληνικοῦ, ὥστε ἐκ τούτου γεννᾶται γλωσσικὸν ψηφιδωτόν, ὁ Πρόδρομος μεταχειρίζεται τὴν ἀρχαίαν ὡς πλαίσιον τῆς δημῶδους ἀφηγήσεως, μόνον ἐν τῇ εἰσαγωγῇ ἢ ἐν τῷ ἐπιλόγῳ ἢ καὶ εἰς ἀμφοτέρας. [Σ. Μ. Ἀλλ' οὐχ ἦσαν καὶ ἐντὸς τῶν στίχων, ἐν οἷς συχνότατα τύποι καὶ λέξεις μαρτυροῦσιν ὅτι ὁ ποιητὴς ἁδιαφόρως ἀντλεῖ ἐκ τε τῆς λογιωτέρας καὶ τῆς δημῶδους γλώσσης, τὴν ὁποῖαν προδήλως ὁ ἕτερος τῶν δύο Προδόρων μεταβάλλει εἰς εἶδος καθαρευούσης].

Ἄνευ ἐπαρκoῦς βεβαιότητος ἀποδίδονται εἰς τὸν Πρόδρομον ἐπὶ τὰ μικρότερα ἐρωτικὰ ποιήματα, δημοσιευθέντα ὑπὸ Ε. Λεγράνδ (ἴδε κατωτέρω).

1. Ἐκδόσεις: κατ' ἀρχὰς ἐξέδωκε δύο ποιήματα (ἀνὰ μίαν παραλλαγὴν τοῦ 3ου καὶ 4ου) ὁ Ἀδ. Κοραῆς ἐν τοῖς Ἀτάκτοις, τόμ. 1, ἐν Παριείοις 1828 μετὰ σπουδαίων σχολίων. — Χειροτέρα ἀνατύπωσις τῆς ἐκδόσεως ταύτης (ἄνευ τῶν σχολίων) ὑπὸ Μαυροφρύδου ἐν Ἐκλογῇ σελ. 17-72. — E. Miller, *Mélanges de philologie et d'épigraphie* ἐν Παριείοις 1876 σελ. 129-171, ἐξέδ. τὸ πρῶτον δεύτερον καὶ τέταρτον ποίημα (ἐν ἄλλῃ ἢ ὁ Κοραῆς παραλλαγῇ) μετὰ γαλλικῆς μεταφράσεως ὑπὸ Λεγρὰνδ. Ἀνατύπωσις τῆς ἐκδόσεως ταύτης καὶ παρὰ E. Legrand, *Collection de mon. N. S.* τόμ. 7 ἐν Παριείοις 1875. — Γενικὴ ἔκδοσις τῶν 4 (ἢ 6 μετὰ τῶν παραλλαγῶν) ποιημάτων ὑπὸ E. Legrand, *Bibl. gr. vulg.* 1, 38-124 (ἄνευ μεταφράσεως). — Τὰ ἑπτὰ μικρὰ ποιήματα ἐξέδ. ἐκ τῶν μετὰ θάνατον ὑπὸ E. Miller καταλειφθέντων ὁ E. Legrand, *Poésies inédites de Théodore Prodrome*, ἐν *Revue des études gr.* 4 (1891) 70-73.

2. Βοηθήματα: Κύριον σύγγραμμα πρὸς γλωσσικὴν ἐρμηνείαν εἶνε καὶ σήμερον ἔτι τὰ σχόλια τοῦ Κοραῆ (ἴδε ἄνωτ.). — Παρατηρήσεις τινὲς καὶ δείγματα γερμανικῆς μεταφρ. ὑπὸ K. O. Müller, ἀνελύοντος τὴν ἔκδοσιν τοῦ Κοραῆ, ἐν *Göttinger Gelehrte Anzeigen* 1830, 140 ἀνετυλώθη ἐν K. O. Müllers *Kleine deutsche Schriften* 1 (ἐν Breslau 1847) 266-273. — E. Miller, *Un poète de la cour des Comnènes*, lu dans la séance publ. annuelle des cinq académies le 28 octobre 1874 (μόνον ἀνάλυσις τῶν ὑπὸ Miller ἐκδοθέντων ποιημάτων). — J. Psichari, *Essais de gram. hist. néo-grecque* 1 (1886) 9, 66, 120 ἔ. (περὶ τῆς γλώσσης καὶ τῆς παραδόσεως τῶν κειμένων τοῦ Προδρόμου). — Κριτικαὶ καὶ ἐξηγ. σημειώσεις ὑπὸ Γ. Ν. Χατζιδάκι ἐν *Βυζαντ. Δελτ.* 1 (1892) 99 ἔ. — Γλωσσάριον τῶν δημοτικῶν ποιημάτων τοῦ Προδρόμου συνταχθὲν ὑπὸ La Porte du Theil κεῖται χειρόγραφον ἐν τῇ ἐθνικῇ βιβλιοθήκῃ τῶν Παρισίων ὡς κώδιξ παρισιανὸς suppl. gr. 845.

3. Περὶ τῆς παραδόσεως τῶν κειμένων: Ἡ ἑκτενὴς ἔκδοσις τοῦ τρίτου καὶ τετάρτου ποιήματος (παρὰ Legrand ἀρ. 4 καὶ 6) κεῖται ὑπὸ μορφὴν ἁπλως διαφέρουσαν τῆς ἐντύπου ἐν τῷ μὴ χρησιμοποιοιθέντι ἔτι κώδικι παρισιανῷ suppl. gr. 1034 (πρβ. H. Oumont).

Inventaire sommaire 3, 332). Ὁ H. Pernot ἀντέγραψεν αὐτὸν ἀλλὰ δὲν ἐδημοσίευσεν ἀκόμη.

334. Μιχαήλ ὁ Γλυκᾶς ἔγραψε ποίημα συγκείμενον ἐκ πολιτικῶν στίχων 581, ἀνήκον εἰς τὰ ἀρχαιότατα μνημεῖα τῆς δημώδους ἐλληνικῆς. Ἐν τοῖς χειρογράφοις ἐπιγράφεται ὡς ἐξῆς: Στίχοι γραμματικοὶ Μιχαήλ τοῦ Γλυκᾶ, οὗς ἔγραψε καθ' ὃν κατεσχέθη καιρὸν ἐκ προσαγγελίας χαιρεκάκου τινός. Κατ' ἄλλας ἐν τῷ ποιήματι ἀπαντήσας πληροφορίας ὁ Γλυκᾶς κατεδικάσθη εἰς εἰρκτήν, διαβληθεὶς ὑπὸ γείτονος. Παρακαλεῖ δὲ τὸν αὐτοκράτορα νὰ ἐλευθερώσῃ αὐτὸν τῆς εἰρκτῆς, διότι τὸ κακὸν προεκάλεσε παρενόησις, χρήζουσα ταχίστης διευκρινήσεως. Ὁ Γλυκᾶς ὀρηνολογεῖ τὴν ἐν τῇ εἰρκτῇ δυστυχίαν του, καὶ ἐν τοιαύτῃ καταστάσει ὅπως ἔχει ὀρεξιν νὰ εὐφυσολογήσῃ:

*Ἡ παπαδιὰ παρέπεσεν, ἐξύβρισε τὴν κοίτην,
καὶ καθαιροῦσι τὸν παπᾶν, αἶ' συμφορὰ μεγάλη!
Ἐκείνη παρενόμησε καὶ τοῦτον τιμωροῦσιν·
οὐκ ἔνι τοῦτο πλανταμός, οὐκ ἔν' μελαγχολία;
Ἐλάττισεν ὁ γάϊδαρος καὶ δέρονσι τὸ σάγμα
νὰ γίνη καλοπαίδευτον, ἄλλο νὰ μὴ λακτίσῃ.*

[Καὶ κατόπιν ὑπὸ τῆς θλίψεως πάλιν καπτόμενος ἐξακολουθεῖ ἐν ἀπελπισίᾳ καὶ πικρίᾳ λίαν εὐνοήτῳ διὰ τὴν συμφορὰν του ὡς δεσμώτου]:

*Ἡ θάλασσα ζαλίζεται, βρυχᾶται, κυματίζει,
καὶ τὸν περάτην τὸν πτωχὸν ὡς πταίστην ἀνατάσσουν.
Ἄρτι καὶ νόμος ἀπρακτεῖ τελείως ὁ κελεύων
ἂ παρ' ἐτέρων γίνονται μὴ καταβλάπτειν ἄλλους·
καὶ τί ὠφελοῦν τὰ περισσὰ τὰ τοῦτα καὶ τὰ ἐκεῖνα,
ἐδῶ τὸ δός, ἐκεῖ τὸ δός, παρέκει οὐκ ἔλαθέ μας;
Ὅπου τὸν φοῦρνον ἔκτισε, πάλε ἄς τὸν χαλάσῃ,
ἄς μείνῃ ὁ τόπος ἔρημος, ἄς γένη ὡς ἦτον πρῶτον.
ἀλλ' ὁ παρέκει οὐ δύναμαι κρατῶ καὶ οὐχ ὑπομένω·*

βλέπεις, ἀπῆρέ με ἡ χολή, τὸ τί λαλῶ οὐκ ἐξεύρω,
 ἔβρασεν ἡ καρδία μου, παρέκει οὐδὲν βαστάζω,
 νὰ δώσω εἰς πέτραι καὶ λυθῶ, νὰ ποίσω θέαμα μέγα,
 ἀπὸ στενοχωρίας μου νὰ πνίξω τὸν ἑαυτὸν μου,
 παντὶ νὰ γένη ἐξάκουστον, ὁ κόσμος νὰ θαυμάσῃ
 καὶ νὰ τὸ ποιήσω οὐ μέλει με, πολλὰ παρεπονήθην·
 ἐγὼ ψηφίζω θάνατον, χρεωσιῶ καὶ νὰ τὸν δώσω.
 "Ἦλθον εἰς κόσμον σήμερον, σήμερον ὑπαγαίνω·
 ἔδε καὶ τί χολομανῶ καὶ τί βαρεὰ στριγγίζω,
 καὶ λέγω τὰ οὐκ ἐνδέχονται καὶ τὰ με οὐδὲν ἀρμόζουν·

Διατί ὁ Γλυκᾶς μετεχειρίσθη τὸ δημῶδες ἰδίωμα ἐν ὑποθέσει
 τόσον σπουδαία, δὲν γνωρίζομεν· ἴσως διότι ὁ αὐτοκράτωρ Μα-
 νουήλ, ὅστις καὶ τοῦ Πτωχοπροδρόμου τὰς παρακλήσεις καὶ τὰ
 εὐχαριστήρια ἀπεδέχθη εἰς τὴν αὐτὴν γλῶσσαν, ἠρέσκετο εἰς τὰ
 εὐφυολογήματα αὐτῆς ἢ ἐκ συγκαταβάσεως δὲν ᾔθελε νὰ τὴν
 ἀποκρούσῃ. Ἰσως δὲ ἐπέβαλλεν αὐτὴν καὶ ἡ ἀνάγκη νὰ ὁμιλήσῃ
 ὁ ποιητὴς τὴν γλῶσσαν τῆς καρδίας¹⁾. Ἀλλ' ὅπως καὶ ἂν ἔχῃ
 τοῦτο, ὁ Γλυκᾶς δὲν κατῴρθωσε νὰ δώσῃ εἰς τὴν περιγραφὴν τῆς
 σοβαρᾶς τοῦ θέσεως φαιδρὸν χαρακτῆρα. Ἐὰν πρέπει νὰ πιστεύ-
 σωμεν εἰς τὰ ὑπὸ τὸ ποίημα σημειούμενα, ὁ αὐτοκράτωρ, ὅστις
 τότε διέτριβεν ἐν Κιλικίᾳ, ἔπεμψεν εἰς Κωνσταντινούπολιν τὴν
 διαταγὴν τῆς ἀμέσου τυφλώσεως τοῦ καθεργμένου. Ποῖον ἦτο
 τὸ οὕτω σκληρῶς τιμωρηθὲν ἔγκλημα τοῦ Γλυκᾶ, μένει τόσον
 σκοτεινὸν ὅσον εἶνε καὶ τὸ πταῖσμα τοῦ δι' ὅμοιον λόγον ἐξορισθέν-
 τος εἰς Τόμους Ὁζιδίου. Τὸ ποίημα ἐγράφη κατὰ τὸ 1158 ἢ 1159·
 διότι ἡ περὶ τῆς ἐν Κιλικίᾳ διαμονῆς τοῦ αὐτοκράτορος ὑποσημειώ-
 σις ἀναφέρεται πιθανώτατα εἰς τὴν ἐν ἔτει 1158 ἐκστρατείαν
 αὐτοῦ.

¹⁾ Καὶ ἄλλο δημοτικὸν ἔργον ὁρᾶται ἐξ ἀφορμῆς ὁμοίας. Ὁ Κρῆς Σαχλίκης (κατὰ
 τὸν 15^{ον} αἰῶνα) περιγράφει ἐν τῇ εἰσαγωγῇ τοῦ πρώτου ποιήματος τὰ δεινὰ τῆς ἐγκαλειρξέως
 του. "Ἰδε § 343.

1. Ἔκδοσις: Ἔκδοσις ἀρχικὴ ὑπὸ E. Legrand, Bibl. gr. vulg. 1, 18-37 (ἐκ τοῦ ὠραίου κώδικος παρισιανοῦ 228 τοῦ ιγ' αἰῶ-
νος, ὅστις περιέχει καὶ τὰς παροιμίας καὶ ἐπιστολὰς τοῦ Γλυκᾶ). Πρὸς
τοῦ Legrand τὴν εἰσαγωγὴν σελ. 14 ἔ.

2. Βοηθήματα: Κριτικά καὶ ἐρμηνευτικά ὑπὸ Γ. Ν. Χατζι-
δάκι, Kritische Bemerkungen zu einigen mittelgriechischen
Autoren, ἐν Βυζαντί. Δελτ. 1 (1892) 98-106. — K. Krumba-
cher, Michael Glykas, ἐν Sitzungsberichte der bayer. Akad.
1894 σελ. 405 ἔ. — Περὶ τοῦ βίου καὶ τῶν λοιπῶν τοῦ Γλυκᾶ συγ-
γραμμάτων, ἴδε τόμ. Α', σελ. 773 ἔ. 169.

335. Ἀφήγησις περὶ τοῦ Πτωχολέοντος ἢ Περὶ τοῦ
γέροντος τοῦ φρονίμου μουτζοκουρεμένου¹⁾. Ὁ πλούσιος Λέων
ἀποβάλλει τὰ ὑπάρχοντα ἐν εἰσβολῇ τῶν Ἀράβων, διὸ παρακα-
λεῖ τοὺς συγγενεῖς του νὰ τὸν πωλήσωσιν ὡς δοῦλον· οἱ υἱοὶ του
τὸν φέρουσιν εἰς τὸν θησαυροφύλακα τοῦ αὐτοκράτορος εἰς Κων-
σταντινούπολιν, λέγοντες ὅτι ὁ δοῦλος εἶνε κάτοχος μεγάλης σο-
φίας, γνωρίζων τοὺς ἀνθρώπους, τοὺς πολυτίμους λίθους καὶ τοὺς
ἵππους. Οὕτως πωλεῖται ὁ γέρων Λέων, ὅστις ἀμεληθεὶς κατ' ἀρ-
χάς, κατόπιν παρέχει τεκμήρια τῆς σοφίας του. Κρίνων ἓνα πο-
λύτιμον λίθον, ὃν ἠγόρασεν ὁ βασιλεὺς, λέγει ὅτι οὐδεμίαν
ἀξίαν ἔχει, καθόσον κρύπτει ἐν ἑαυτῷ σκώληκα, ὅπερ καὶ ἀπο-
δεικνύεται ἀληθές. Τὸν γέροντα ἀρχίζουσι διὰ τοῦτο νὰ μεταχει-
ρίζωνται καλλίτερον, παρέχοντες αὐτῷ δύο ἄρτους ἀντὶ ἐνός.
Εἰς τὸν βασιλέα θέλοντα νὰ νυμφευθῇ λέγει ὁ δοῦλος, ὅτι ἡ μνη-
στὴ του εἶνε ταπεινῆς καταγωγῆς καὶ θυγάτηρ μωαμεθανοῦ· καὶ
πάλιν δὲ ἐπαληθεύει ὁ λόγος του. Τέλος παρακαλεῖ ὁ βασιλεὺς
τὸν σοφὸν Πτωχολέοντα, νὰ φανερώσῃ εἰς αὐτὸν τὸ μυστήριον τῆς
ιδίας καταγωγῆς, ὅπερ μετὰ ματαίαν ἄρνησιν πράττει ὁ δοῦλος,
ἀποκαλύπτων ὅτι ὁ βασιλεὺς δὲν εἶνε υἱὸς τοῦ νομίμου πατρὸς αὐ-

¹⁾ Πρὸς ἐξήγησιν τῆς λέξεως πρὸς. στ. 96 τῆς πρώτης παραλλαγῆς τοῦ ποιήματος:
καὶ πομπεύει καὶ κορυβεύει
καὶ μονιζώνει καὶ ἐξομίζει.

τοῦ Πέτρου, ἀλλ' ἐλεεινοῦ τινος δούλου. Ὅντως δὲ ὁ βασιλεὺς ἀνακρίνας τὴν ἑαυτοῦ μητέρα μανθάνει ὅτι ὁ Πτωχολέων εἶπε τὴν ἀλήθειαν, διὸ παρακαλεῖ αὐτὸν νὰ μὴ ἀποκαλύψῃ τὸ πρᾶγμα καὶ πλουσιοπαρόχως ἀνταμείβει. Τοιοῦτοτρόπως τιμᾷ ὁ Θεὸς τοὺς σοφοὺς.

Ὁ χαρακτήρ τῆς ὅλης ἀρηγήσεως ὑποδηλοῖ ἀνατολικήν, πιθανῶς μάλιστα ἰνδικὴν ἀρχὴν τοῦ ποιήματος. Ἐξ ἀρχαιοτέρας ἀπολεσθείσης ἐπεξεργασίας τῆς ὑποθέσεως ταύτης ἔλαβε κατὰ τὸν 15' αἰῶνα ὁ Gautier d'Arras τὴν ἰδέαν τοῦ ἔπους Erakles, τοῦ ὁποίου ὑπάρχει καὶ γερμανικὴ παραλλαγή· ὁ Erakles οὗτος, μολονότι ὁ Gautier τὴν σκηνὴν τοῦ ποιήματος θέτει ἐν Ρώμῃ κατὰ τὴν συνήθειαν τῶν Δυτικῶν (ἴδε § 393), οὐδεὶς ἄλλος εἶνε ἢ ὁ βυζαντινὸς αὐτοκράτωρ Ἡράκλειος, εἰς τὴν περὶ τοῦ ὁποίου ἀφήγησιν ἐχρησιμοποιήθησαν ἰδιαίτερά τινα χαρακτηριστικὰ ἀναφερόμενα ἤδη ἐν τῷ Πασχαλίῳ χρονικῷ. Ἐξ ὁμοίας πηγῆς προέρχεται καὶ τὸ ρωσσικὸν ἔσμα περὶ τοῦ Ἰβάν, υἱοῦ ἐμπόρου τινός, καὶ τὸ τουρκικὸν διήγημα «ὁ σοφὸς περιηγητὴς καὶ ὁ νόθος σουλτάνος». Ὅμοίως καὶ ἡ δημώδης ἑλληνικὴ ἀφήγησις περὶ τοῦ Πτωχολέοντος εἶνε ὡς φαίνεται μεταγενεστέρα διακλάδωσις ἐκείνης τῆς ὑπὸ τοῦ Gautier χρησιμοποιοῦμένης πηγῆς. Τὸ ποιημάτιον διεσώθη εἰς τρεῖς πολὺ ἀπ' ἀλλήλων διαφερούσας διασκευάς, ὧν ἡ ἀρχαιοτάτη περιλαμβάνει στίχους 384, ἡ δευτέρα 939, ἡ τρίτη (τοῦ 15' αἰῶνος) 409· τὸ μέτρον καὶ τῶν τριῶν εἶνε ὁ αὐτὸς τροχαϊκὸς ὁκτασύλλαβος, ὅστις εἶνε γνωστὸς ἐκ τῆς Ἰλιάδος τοῦ Ἑρμωνιακοῦ (ἴδε § 371) καὶ ἐξ ἄλλων βυζαντινῶν ἔργων. Ἐκ τῆς παραβολῆς τῶν τριῶν ἐκδόσεων ὅτι προέκυπτε πλῆθος ὠφελίμων παρατηρήσεων, διότι σαφέστερον εἰς ταύτας ἢ ἀλλὰχοῦ ἐκφαίνεται ἡ προϊοῦσα μεταβολὴ τῆς γλωσσικῆς καὶ πολιτιστικῆς βάσεως καὶ τῆς μεθόδου, καθ' ἣν διεσκευάζοντο ἀρχαιότερα ἔργα. Δυστυχῶς λείπει ἐνταῦθα ὁ χῶρος ἵνα ἐρευνήσωμεν λεπτομερέστερον τὸ ἀντικείμενον τοῦτο καὶ ἄλλα ὅμοια προβαλλόμενα ὑπὸ τοῦ περιέρχου τούτου μνημείου.

1. Ἐκδόσεις: Τὴν πρώτην παραλλαγὴν ἐξέδωκεν ἐκ τοῦ κώδικος παρισιανοῦ ἑλληνικοῦ 390 ὁ E. Legrand, ἐν *Annuaire de l'assoc.* 6 (1872) 53-102 = *Collection de monum.* τόμ. 19, ἐν Παρισίοις 1872 μετὰ σημειώσεων ἐριμνηνευτικῶν ὑπὸ E. Legrand καὶ G. Wyndham καὶ μετὰ σχεδιάσματος γραμματολογικοῦ ὑπὸ Ch. Gidel, ἀνατυπωθέντος καὶ ἐν ταῖς αὐτοῦ *Nouvelles études* σ. 385-400. Τὴν δευτέραν παραλλαγὴν ἐξέδ. ἐκ τοῦ κώδ. βιενναίου 244 ὁ W. Wagner, *Carmina* σελ. 277-303. — Τὴν τρίτην ἐξέδ. ἐκ χειρογράφου τῆς ἐν Βυτίῃ ἑλληνικῆς σχολῆς ὁ E. Legrand, *Coll. de mon. N. S.* τόμ. 1, ἐν Παρισ. 1874 σ. 257-285. — Ἡ δευτέρα παραλλαγὴ κεῖται (μετὰ σημαντικῶν διαφορῶν ἀπὸ τοῦ βιενναίου κώδ.) καὶ ἐν κώδ. νεαπολιτανῶ III. A. a 9 ἐν φύλ. 25^v - 33^v.

2. Περὶ τῆς πρώτης ἀρχῆς καὶ τῶν ἐν τῇ Δύσει διασκευῶν τῆς ὑποθέσεως: Dunlop, *Geschichte der Prosadichtungen*, übersetzt v. Liebrecht, ἐν Βερολίῳ 1851 σελ. 212. — N. Πολίτης, Ἱστορία τοῦ Πτωχολέοντος, ἐν Παρθενῶνι 1872 σ. 1125-1130. — Alessandro d'Ancona, ἐν *Romania* 3 (1874) 164 ἔ. — J. Perles ἐν *Frankels Monatsschrift für die Geschichte und Wissenschaft des Judentums* 22 (1873) 68 ἔ. — A. N. Veselovskij ἐν *Archiv für slav. Phil.* 3 (1878) 576 ἔ. — A. Schiefner ἐν *Mémoires de l'academie de St - Pétersbourg*, VIIe série, τόμ. 22, ἀρ. 7 (1875) σελ. IV ἔ. καὶ 7. — Felix Liebrecht, *Zur Volkskunde*, ἐν Heilbronn 1879 σ. 203. — Georg Huth, *Die Reisen der drei Söhne des Königs von Serendippo*, ἐν *Zeitschrift für vergl. Litteraturgesch.* N. F. 2 (1889) 406-414. — Περὶ τῆς γερμανικῆς ἐπεξεργασίας: Karl Goedeke, *Grundriss zur Geschichte der deutschen Dichtung* I² (1884) σελ. 84. — Περὶ τῆς γαλλικῆς: Gaston Paris, *La litt. française au moyen âge*, ἐν Παρισίοις 1888 σελ. 251 ἔ. — H. P. Junker, *Grundriss der Geschichte der französischen Litteratur*, ἐν Münster 1889 σελ. 89 ἔ.

[Ἡ ἀρχὴ τοῦ ποιήματος ἔχει ὥς ἑξῆς]:

στ. 1 ἔ. Στέκει μὲ τὸ καζάδιν του ὡς ἕνας ἀγέλαρχης,
μὲ τὴν γειειάδαν τὴν μακρεά, τὴν ἀσπροχιονάτην,

καὶ μὲ τὴν κότταν τὴν μακρειὰν ὁμοιάζει ὥσάν σουγλία,
καὶ τὸ ταχὺν τὸν γέροντα παίρνουν τον ἅπ' τὸ χέρι·
δεμένον μὲ τὸν κἀνναβον στὸν βασιλεῖα τὸν πᾶσι.

Δείχνουσί τον μικρὴν πέτραν,
εἰπὼν τον « Εἰπέ μας, γέρον,
τί νὰ ἀξίζῃ ἡ πέτρα ; »

Ἀπολογᾶται ὁ γέρον
ὁμπρὸς εἰς τὸν βασιλεῖα.

« Ἀκουσε ἀφέντη βασιλεῦ,

διὰ τοῦτο τὸ πειράκι,

ἐν πρᾶγμα μικρὸν ἀξιάζει

ἓνα κοῦφον καρύδιν

καὶ ἓνα μικρὸν φυκάκιν ».

Παίρνουσι τὸν γεροντίτζη,

εἰς τὴν φυλακὴν τὸν βάλλουν,

βάλλουν τον εἰς φυλακὴν

καὶ ἓνα ψωμὶν τὸν δίδουν.

. 336. Οἱ χρησιμοὶ Λέοντος τοῦ σοφοῦ. Ἐκ τῶν ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ αὐτοκράτορος Λέοντος χρησμῶν (ἴδε Β' τόμου σελ. 446 σημ. 3), οἵτινες ἐγράφησαν εἰς τὴν βυζαντινὴν λογίαν γλῶσσαν καὶ εἰς ἱαμβικούς τριμέτρους, προῆλθον κατὰ τοὺς ὑστέρους χρόνους τοῦ μέσου αἰῶνος δημῳδοὶς ἐκδόσεις εἰς ἀνομοιοκαταλήκτους τροχαίκοις ὀκτασυνλλάβους, οἵτινες, ὅσον τὰ ἔξωθεν δεινὰ τοῦ κράτους ἠϋξάνον, τόσῳ μᾶλλον ἀνεγινώσκοντο ὑπὸ τοῦ κοινοῦ, διδάσκοντες ἡμᾶς ὑπὸ τίνων κακῶν προαισθήσεων περὶ τῆς ἑαυτοῦ τύχης κατείχετο ὁ βυζαντινὸς λαὸς κατὰ τοὺς τελευταίους αἰῶνας τοῦ κράτους. Ἐννοεῖται ὅτι τὰ ἐν τῇ λογίᾳ γλῶσση πρότυπα δὲν μετεφράζοντο ἀπλῶς, ἀλλὰ διὰ προσθηκῶν ἐπλουτίζοντο καὶ κατὰ τὰς μεταβαλλομένας ἐκ τῆς πολιτικῆς καταστάσεως περιστάσεις διεσκευάζοντο. Ποιήματά τινα τοιαῦτα κεῖνται ἐν κώδικι παρισιανῷ 929 ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν: Λίνιγμα λέξεων Λέοντος τοῦ σοφωτάτου. Τὰ σπουδαιότατα, κατὰ τὸ μᾶλ-

λον ἢ ἥττον ἀμυδρῶς ὑποδηλούμενα συμβάντα εἶνε ἡ κατάκτησις τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν Λατίνων, ἡ παλινόρθωσις τῶν Παλαιολόγων καὶ ἡ ἄλωσις τῆς « νέας Βαβυλῶνος » ὑπὸ τῶν Τούρκων. Ἡ χρονολογία καὶ ἡ γενεαλογία τῶν ποιημάτων τούτων, τὰ ὅποια εἶνε ἄξια νὰ μελετηθῶσι καὶ ἐν σχέσει πρὸς τοὺς ἀρχαίους χρησμούς, δὲν διεσαφήθησαν ἔτι ἀποχρώντως. Ἡ κατανόησις τῶν κειμένων δυσχεραίνεται σφόδρα ἐκ τῆς μυστηριώδους γλώσσης καὶ τῆς ἀλληγορικῆς ἐκφράσεως.

Ἐξεδόθησαν ὁ E. Legrand ἐν *Annuaire de l'assoc.* 8 (1874) 150-192 μετ' εἰσαγωγῆς ὑπὸ Ch. Gidel (καὶ ἐν ταῖς αὐτοῦ *Nouvelles études* σ. 303-312). — Ἀνετυπώθησαν ἐν *Coll. de mon. N. S.* τόμ. 5, ἐν Παρισίοις 1875. — Πρβ. τὴν βιβλιολογίαν ἐν Β' τόμῳ σελ. 446 σημ. 3.

337. Ἀκολουθία τοῦ σπανοῦ. Τὸ ἀλλόκοτον τοῦτο πόνημα ἐπιγράφεται ἐν τῷ βιενναίῳ χειρογράφῳ: Ἀκολουθία τοῦ ἀνοσίου τραγογενῆ [τραγογένη;] σπανοῦ τοῦ οὐρίου καὶ ἐξουρίου, μηνὶ τῷ αὐτῷ, πέρυσι ἐν ἔτει ἐφέτω. Διὰ τῆς ἐντελῶς βαναύσου καὶ ἀχρεiolόγου ταύτης σατύρας σατυρίζονται ἀρκετὰ ἀνοσιῶς οἱ σπανοί, εἰς τοὺς ὁποίους ὁ ἑλληνικὸς λαὸς ἀποδίδει ἐγκληματικὰς διαθέσεις καὶ πράξεις¹⁾. Κατὰ τὴν μορφήν ἀνήκει εἰς τὸ εἶδος τῶν ἐν § 278 μνημονευθεισῶν παρῳδιῶν. Ἡ ἀκολουθία ἄρχεται ἀπὸ τῶν Στιχηρῶν κατὰ τὸν πλάγιον δ', ἔπεται ἐν ἀπολυτίκιον, διάφοροι ᾠδαί²⁾ ἐν κάθισμα, ἐν κοντάκι, ἐν συναξάριον

¹⁾ Ταύτην τὴν ἔννοιαν ἔχει ὡς φαίνεται ὁ κανὼν τοῦ μοναστηρίου τοῦ ἁγίου Σάββα περὶ ἀποκλεισμοῦ τῶν σπανῶν καὶ εὐνούχων ἐκ τοῦ μοναχικοῦ τάγματος: Δεῖ φυλάττειν τὰ παρὰ τοῦ δόσιου καὶ μακαρίου πατρὸς ἡμῶν Σάββα θεοπισθέντα καὶ μηδ' αὐτῶς ἢ εὐνοῦχον ἢ ἄγ' ἐν εἰσὶν ἐν τῇ λαύρᾳ δεχέσθαι. Τυπικὸν τοῦ ἁγίου Σάββα ἐκδόσ. Dmitrijenskij, ἐν *Trudy Kievskoj duch. ak.* 1890 Ἰανουαρ. σ. 170. - Εἶνε γνωστὴ καὶ ἡ σημερινὴ παροιμία: Ἀπὸ σπανὸν ἄνθρωπον μακρὰ τὰ βροῦχά σου. Ἀραβαντινοῦ Παροιμιαστήριον, ἐν Ἰωαννίνοις 1863 σελ. 127. Πρβ. τὰς Δημῳδούς παροιμίας τοῦ Γ. Βενιζέλου 6' ἐκδόσεις, ἐν Ἐρμουπόλει 1867 σελ. 22, 283 καὶ σελ. 26, 338 καὶ Κ. Ν. Κανελλὰ καὶ Χιακὰ ἀνάλεκτα, ἐν Ἀθήναις 1890 σελ. 283, 537 καὶ 286, 560.

²⁾ Περὶ τῆς σημασίας τῶν ὅρων τούτων ἴδε § 285 καὶ W. Christ et M. Paraniakas, *Anthologia graeca carm. christ., Prolegomena*.

εἰς πεζὸν λόγον. Ἐν τέλει ἔρχεται ἐν προκοσύμφωνον κατὰ τὴν σύναψιν γάμου τῆς θυγατρὸς τοῦ ἱερέως πρὸς τὸν σπανόν. Ἐγράφη δὲ ὁ βάναισος οὗτος λίβελλος, ὡς ἐξάγεται ἐκ γλωσσικῶν καὶ ἄλλων λόγων κατὰ τὸν ἰδ', ἴσως μάλιστα κατὰ τὸν ἰγ' αἰῶνα, ἀλλ' εἶνε φανερὰ καὶ τὰ ἔχνη μεταγενεστέρας διασκευῆς. Παρὰ πᾶσαν τὴν βαναυσότητα αὐτῆς ἡ ἀκολουθία τοῦ σπανοῦ εἶνε ἐν τῶν περιεργωτάτων μνημείων τῆς δημόδους· περιέχει γλωσσικὸν ὕλικόν προσοχῆς ἄξιον καὶ πολλοὺς ὑπαινιγμοὺς εἰς δημῳδεῖς ἰδέας καὶ ἔθιμα. Πολλὰ βεβαίως εἶνε ἀνάγκη νὰ διασπληθῶσι πρῶτον, ἀφοῦ καὶ τοῦτο ἀκόμη δὲν διευκρινήθη ἔτι ποῖος εἶνε ὁ κύριος σκοπὸς τοῦ ἐλεεινοῦ ἔργου. Ἄν καὶ οἱ σπανοὶ ἐμπαίζονται πολὺ συχνὰ ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων, δὲν ἐννοοῦμεν ὅμως διαπὶ ὁ σατυρισμὸς αὐτῶν ἀκριβῶς περιεβλήθη τὴν μορφήν ἐκκλησιαστικῆς ἀκολουθίας καὶ ἴσως πρέπει ν' ἀναζητήσωμεν τὴν βαθυτέραν αὐτοῦ ἐννοιαν καὶ τὸν σκοπὸν εἰς τὰς σατανικὰς θρησκολογικὰς παρεκτροπὰς τοῦ μέσου αἰῶνος καὶ τῆς σήμερον ἔτι. Ὅτι εἰς τὴν ἀκολουθίαν ταύτην δὲν εὐρίσκονται ἢ δὲν ὑποδηλοῦνται βλασφημίαι κατὰ τοῦ θείου καὶ ρυπαραὶ παρωδίαί τῆς θρησκευτικῆς τελετουργίας, ὥπως συνειθίζονται ὡς λέγεται εἰς τὴν «μαύρην λειτουργίαν», ἐξηγεῖται ἐκ τοῦ φόβου τῶν ἐκκλησιαστικῶν καὶ πολιτικῶν ἀρχῶν καὶ δύναται τις νὰ συμπεράνη ὅτι πλὴν τοῦ γνωστοῦ κειμένου ὑπῆρχε καὶ ἄλλο χειρότερον ἐσωτερικόν. Ὅλως διόλου ἀστήρικτος εἶνε ἢ ἐν Ἑλλάδι διαδεδομένη γνώμη¹⁾ ὅτι ἐν τῷ σπανῷ σατυρίζεται ὁ ἅγιος Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος, τὸν ὁποῖον ἡ ἐκκλησιαστικὴ ἀγιογραφία παριστάνει νέον σχεδὸν ἀγένειον. Τὸ ἐπίγραμμα ὅπερ παραθέτει ὁ Λεγράνδ²⁾ παραλαμβάνων ἐκ τοῦ ἐν Βενετίᾳ ἐντύπου τοῦ 1817, ἐμποιεῖ τὴν ἐντύπωσιν, ὅτι ζητεῖ ν' ἀποκρύψῃ τὴν ἀληθῆ τῆς ἀκολουθίας ἐννοιαν ὑπὸ τὴν προσωπίδα ἀθώας σατύρας. Ἀλλ' ὅτι τὸ βδελυκτὸν ἔργον ἀνεγινώσκειτο πολὺ ὑπ' ἀνθρώπων παραδεδο-

¹⁾ Πρὸς. L e g r a n d, Bibl. gr. vulg. 2 (1887) Introduct. σελ. 25 ἔ.

²⁾ L e g r a n d ἐνθ' ἀνωτ. σελ. 27.

μένων εις τὸν διαβολισμόν, μαρτυροῦσιν ἀναμφισβητήτως οἱ στίχοι 3-4 τοῦ ἐπιγράμματος :

*ληφθεὶς γὰρ αἰσχρῶς ἐν πράξει δαιμόνων
ὥς εἶχες, ἦλθες ταύτας ἐπιζητῆσαι*

1. Ἐκδόσεις: Κατ' ἀρχὰς ἐξεδόθη πολλάκις ὡς βενετικῆς ἐκδόσεως δημοτικὸν βιβλίον π. χ. ἐν Βενετίᾳ 1627, 1643, 1700 καὶ 1817 ἀλλ' ὑπὸ μορφὴν πολὺ διαφέρουσαν τοῦ βιενναίου κειμένου. — Ἀρχαιότερόν τι ἴσως ἔντυπον κεῖται ἐν τῇ Bibliotheca Barberina ἄνευ ἔτους μὲ τὴν ὑπογραφὴν G. G. G. VI. 49. — Ἐκ τοῦ βιενναίου κώδικος 244 ἐξέδ. ὁ E. Legrand, Bibl. gr. vulg. 2 (1881) 28-47. Δὲν ἔπρεπε ὅμως νὰ ἐκτυπωθῇ ὡς πεζὸν (πλὴν τοῦ συναξαρίου)· ὁ μετρικὸς χαρακτήρ παρὰ τὴν παραμόρφωσιν τοῦ κειμένου εἶνε ἔτι εὐδιάγνωστος. Πρβ. §§ 282 ἔ.

2. Ὅμοίαν τῶν ἱερῶν βεβήλωσιν ὁποία εἶνε ἡ ἀκολουθία τοῦ σπανοῦ περιέχει καὶ ἡ Φιλοσοφία τοῦ κρασοπατέρα, ποίημα συνιστάμενον ἐξ 112 πολιτικῶν στίχων. Ὁ κρασοπατέρας εὐχεται εἰς τὸν Χριστὸν νὰ διατηρήσῃ τοῦλάχιστον τὴν ἁγίαν κοινωνίαν, καθὼς δὲ ὑπάρχουσι πολλοὶ ἅγιοι μυροβρύται, οὕτω ζητεῖ καὶ αὐτὸς παρὰ τοῦ Θεοῦ τὴν χάριν νὰ γίνῃ κρασοβρύτης. Ἡ κρασοθηδονὴ αὕτη ἐνθυμίζει τὴν σάτυραν τοῦ Ψελλοῦ εἰς τὸν μοναχὸν Ἰάκωβον (ἴδε Β' τόμου σελ. 571 ἔ). Ἐξέδ. ὁ E. Legrand, Coll. mon. N. S. 1 (1874) 2-11 (μετὰ γαλλικῆς μεταφρ.).

338. Θρησκευτικὰ ποιήματα. Πρὸς θρησκευτικὴν διδασκαλίαν τοῦ ἀμαθοῦς λαοῦ, ὅστις κατὰ μικρὸν ἤρχισε νὰ μὴ ἐννοῇ καὶ αὐτὴν τὴν συγκεκριμένην γλῶσσαν τῶν ἐκκλησιαστικῶν ὕμνων, συνετάχθησαν θρησκευτικὰ ποιήματα εἰς τὴν κοινὴν γλῶσσαν, ἃν καὶ ἡ ἐκκλησία ἐπέμενεν εἰς τὴν γραπτὴν ἐκκλησιαστικὴν. Ἐν τῶν ἀρχαιοτάτων τούτων μνημείων εἶνε ἡ Ἀμαρτωλοῦ παράκλησις (16 ἀνομοιοκατάληκτοι πολιτικοὶ στίχοι), ἥτις συνετάχθη ἴσως ἤδη κατὰ τὸν 16' αἰῶνα. Οἱ τρεῖς πρῶτοι στίχοι παραδόξως ὁμοιάζουσι πρὸς νεώτερόν τι δημοτικὸν ποίημα (πρβ. λ. χ. Passow, Popularia carmina ἀρ. 157). Κατὰ τὸ

περιεχόμενον συγγενές, ἀλλὰ κατὰ τὴν μορφήν ἐγγύτερον εἰς τὴν λογίαν γλῶσσαν εἶνε οἱ Στίχοι θρηνητικοὶ Ἀδὰμ καὶ παρ-
ραδείσου (118 ἀνομοιοκατάληκτοι πολιτικοὶ στίχοι), ἐν οἷς
ἀμαρτωλὸς τις θρηνολογεῖ τὰς ἀμαρτίας του. Ἀμφότερα ταῦτα
ὡς καὶ ὁ κατανυκτικὸς ἀλφάβητος εἶνε δημῳδαὶς ἀπηγήσεις
τῆς ἐλληνικῆς ὕμνολογίας, ἡ ὁποία ἐπέδρασεν ἐπὶ τε τῆς φράσεως
καὶ τῶν νοημάτων αὐτῶν.

Ἐξέδ. ὁ E. Legrand, Bibl. gr. vulg. I 17 καὶ XI ε. περὶ § 342.

339. Αἱ σελτζουκικαὶ γνῶμαι. Εἰς τινὰ χειρόγραφα τοῦ
περσικοῦ διδακτικοῦ ποιήματος Rabābnāma τοῦ σουλτάνου Βα-
λᾶδ εἶνε παρεμβεβλημέναι δημῳδαὶς ἐλληνικαὶ γνῶμαι γεγραμ-
μέναι δι' ἀραβικῶν στοιχείων, τὸ περιεχόμενον τῶν ὁποίων ἀπο-
τελοῦσι μυστικάι ιδέαι περὶ τῆς σχέσεως τῆς ψυχῆς πρὸς τὸν
Θεόν, περὶ τῆς φθαρτότητος τοῦ ἀνθρώπου κτλ. Εἶνε εἰκοσιδύο
δίστιχα, ὧν ἕκαστον σύγκειται ἐκ δύο τροχαϊκῶν ἐνδεκασυλλάβων
συνδεδεμένων διὰ παρηγήσεως π. χ.:

Τίς ἔδωκεν τὴν ψυχὴν του, ἔζησεν
τίς ἔδω τσακώην, ὅλους νίκησεν.

Τὸ κατὰ τοῦτον τὸν παράδοξον τρόπον διασωθὲν μνημεῖον τῆς
μεσαιωνικῆς δημοτικῆς ἐγγραφῆ κατὰ τὸ τέλος τοῦ ἰγ' ἢ τὴν ἀρ-
χήν τοῦ ιδ' αἰῶνος· ἐθεωρήθη ὡς μαρτύριον διαλεκτικὸν τοῦ Ἰκο-
νίου, ἀλλ' ἐκ τοῦ ἀνασυσταθέντος κειμένου δὲν ἐξάγεται ὠρισμένη
τις διάλεκτος. Ἡ ἀνάγνωσις καὶ ἐξήγησις τῶν στίχων, αἵτινες εἶνε
γεγραμμένοι εἰς ἀλφάβητον ὅλως ἀναρμόδιον εἰς τὴν ἐλληνικὴν
γλῶσσαν καὶ παρεμορφώθησαν συνάμα πολὺ ὑπὸ τῶν ἀντιγρα-
φῶν, παρέχει μεγάλαν ἔτι δυσκολίαν.

1. Ἐκδόσεις: Τὸ πρῶτον ἐξέδ. τοὺς στίχους κατὰ βιενναῖον χει-
ρόγραφον ἐν τῇ πρωτοτύπῳ γραφῇ μετ' οὐκ ἐπιτυχοῦς ἐξηγήσεως ὁ
J. v. Hammer ἐν Wiener Jahrbücher der Litteratur 48
(1829) Anzeige-Blatt σελ. 108. — Πολὺ μᾶλλον προήγαγε τὸν κα-

ταρτισμὸν συνεχοῦς κειμένον, ὑποστηριζόμενος ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων Δεσπούνῃ καὶ Πελαγίδου, ἐπὶ τῇ βάσει χειρογράφου τῆς Βούδας-Πέστης ὁ C. Salemann, Noch einmal die seldschukischen Verse, ἐν Bulletin de l'academie impériale des sciences de St Pétersbourg 34 (1892) 359-365 (= Mélanges asiatiques 10. 239-245) — Τέλος ἐξέδ. τοὺς στίχους κατὰ χειρόγρ. τοῦ "Οξφορντ μετ' ἐκτενῶν σχολίων καὶ ἀγχίνου ἐρμηνείας λέξεων μὴ κατανοηθεῖσων πρότερον ἢ κακῶς ἐρμηνευθεῖσων ὁ Gustav Meyer, Die griechischen Verse im Rabābnāma, ἐν Βυζαντ. Δελ. 4 (1895) 401-411.

2 Κατὰ τὸ ὕψος καὶ τὴν φράσιν τοὺς στίχους τούτους ἐνθυμίζουσιν οἱ χωλαίνοντες στίχοι τοῦ κώδικος ἀθωνικοῦ 3309 τοῦ 15^{ου} αἰ. φύλλο 207^ν, τῶν ὁποίων δεῖγμα παρέχει ὁ Σπ. Λάμπρος ἐν Catalogue of the greek mss on Mount Athos 1 (1895) 304.

340. Λόγος παρηγορητικὸς περὶ εὐτυχίας καὶ δυστυχίας (776 ἀνομοιοκατάληκτοι πολιτικοὶ στίχοι). Τὸ ἀνώνυμον ποιημάτιον συγγενεῦει πρὸς τὸ ἀλληγορικὸν καὶ ἠθικὸν ἔπος τοῦ Μελιτηνιώτου. Ὁ ποιητὴς διηγεῖται τὴν τύχην νέου ἀτυχοῦς. Ὑπὸ τῆς δυστυχίας καταδιωκόμενος, ἐγκαταλείπει τὴν πατρίδα του, ἵνα ἐν τῷ κάστρῳ τῆς Δυστυχίας μάθῃ, τίς εἶνε αὕτη καὶ πῶς ταλαιπωρῇ τοὺς ἀνθρώπους. Μετὰ ἐξάμηνον ὁδοιπορίαν συναντᾷ νέον ἄνδρα, ἐρυθρὸν περιβόλαιον φέροντα, τὸν Χρόνον, ὅστις ἀνὰ χεῖρας φέρει τὸ βιβλίον τοῦ εὐτυχοῦς καὶ δυστυχοῦς. Ὑπ' αὐτοῦ ἐνθαρρύνεται νὰ ἀναζητήσῃ τὴν Εὐτυχίαν. Ἐρχεται εἰς τὸ κάστρον τοῦ Χρόνου, ὅπερ περιγράφεται ὀλίγον κατ' ὀλίγον ὅπως τὰ διάφορα κάστρα τῶν μυθιστοριῶν (ἴδε §§ 377-379), λαμβάνει συστατικὴν ἐπιστολὴν πρὸς τὴν Δυστυχίαν, ἣτις διαγράφει τὸ ὄνομά του ἐκ τοῦ καταλόγου τῆς καὶ εἰσέρχεται τέλος εἰς τὴν εὐνοίαν τῆς ἀδελφῆς τῆς Εὐτυχίας. Ἀπ' εὐθείας πηγὴ τῆς ἀφηγήσεως ταύτης δὲν εἶνε γνωστὴ· ἀλλὰ τὴν βάσιν ἀποτελεῖ προδήλως, ὡς παρατηρεῖ ὁ Ε. Κούν, ἀρχαιότερόν τι ἑλληνικὸν κείμενον τοῦ γνωστοῦ εἰς τὰς ἀνατολικὰς γλώσσας, τὰς δυτικὰς καὶ τὴν σλαβικὴν παραμυθίου περὶ τῆς πρὸς τὴν τύχην ὁδοιπορίας.

*Ἐκδοσις ἀρχικὴ ὑπὸ Σπυρ. Λάμπρου, Coll. de rom. gr. σελ. 289-321 (ἐκ τοῦ κώδ. βοδληϊανοῦ 282). — Περὶ τῆς πηγῆς αὐτοῦ πρβ. E. Kuhn, Zur byzantinischen Erzählungslitteratur ἐν Βυζαντ. Δελτ. 4 (1895) 246 ἔ.

341. Τὰ «*ροδιακὰ*» ἐρωτικὰ ἄσματα. Ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν Στίχοι περὶ ἔρωτος καὶ ἀγάπης σώζεται ἐν χειρογράφῳ τοῦ 15 αἰῶνος (Addit. mss τοῦ βρεττανικοῦ μουσείου ἀρ. 8241) συλλογὴ ἐρωτικῶν ἁσμάτων, τὰ ὅποια ὁ ἐκδότης αὐθαιρέτως ἐπέγραψεν ἀλφάβητον τῆς ἀγάπης καὶ νῦν δὲ ἔτι γνωστὰ εἶνε ὑπὸ τὸ κατὰ συνθήκην ὄνομα τῶν «*ροδιακῶν ἁσμάτων*». Δυστυχῶς εἶνε πολὺ ἐφθαρμένον τὸ κείμενον τοῦ μόνου χειρογράφου τῆς μικρᾶς συλλογῆς (707 ἀνομοιοκατάληκτοι πολιτικοὶ στίχοι). Ὁ ἀντιγραφεὺς, ὅστις ὁ ἴδιος καὶ κατήρτισε τὴν συλλογὴν, πρὸ ὀφθαλμῶν εἶχε κείμενα πλήρη χασμάτων. Ἀλλὰ καὶ ἔτι εὐδιάκριτα εἶνε ἐν τῷ συνόλῳ αὐτῆς τὰ ἔχνη διαφόρων ὁμάδων ἁσμάτων.

1. Ἡ ἀρχὴ σύγκειται ἐξ ἑνδεκα κατὰ στοιχεῖον ἀκροστιχικῶς (A-M) διατεταγμένων ἁσμάτων διαφόρου μεγέθους φαλλομένων ἀμοιβαῶν ὑπὸ νέου καὶ νέας, τὰ ὅποια προφανῶς εἶνε λείψανα πλήρους ὁμάδος μέχρι τοῦ στοιχείου Ω. 2. Κατόπιν ἔρχεται ὁμὰς δεκαπέντε διστίχων (μόνον ἐν τέλει ἐν τρίστιχον), ἐν τοῖς ὁποίοις μεθ' ὅλα τὰ χάσματα διακρίνεται ἔτι ἡ ἀλφαβητικὴ ἀκροστιχίς A-Ω. Δὲν περιέχουσιν ὅμως ἀμοιβαῖα ἄσματα, ἀλλὰ μόνον τὰ παράπονα ἐνὸς ἀνδρός. 3. Ἀπὸ τοῦ 27ου ποιήματος ἀρχεται τὸ τρίτον κύριον τμήμα τῆς συλλογῆς, ὅπερ σύγκειται ἐκ μιᾶς ἀφηγήσεως καὶ δεκαεννέα ἐγκατεσπαρμένων ἐρωτικῶν ἁσμάτων. Νέος τις ἀγαπᾷ ἐπὶ δύο ἔτη κόρην, εἰς ἣν ἀνοίγει τέλος τὴν καρδίαν του· αὕτη ἀπαντᾷ ὅτι εἶνε πολὺ νέος, ἀλλ' αὐτὸς λέγει, ὅτι καὶ οἱ μικροὶ γνωρίζουσι τί εἶνε ἔρως. Ἡ κόρη ἀπαιτεῖ τότε ἀπάντησιν εἰς ἑκατὸν ἐρωτικοὺς λόγους ἐπὶ ἀνταποδόσει φιλημάτων. Καὶ ὅτε πλέον ἡ κόρη οὐδὲν ἀρνεῖται εἰς τὸν νέον, οὗτος τρέπεται εἰς εἰρωνείας. Ὡστε τὸ ὅλον ποίημα εἶνε διήγημα ἐρωτικόν, εἰς

τὸ ὅποιον παρενεβλήθη συλλογὴ ᾠσμάτων διατεταγμένη κατ' ἀριθμητικὴν ἀκροστιχίδα. Ἀλλὰ καὶ αὕτη ἡ συμπλοκὴ τῶν μερῶν εἶνε ἑλλιπῶς παραδεδομένη. Ἡ ἰδέα τῆς ἀριθμητικῆς ἀκροστιχίδος φαίνεται ὅτι εἶνε νέα ὅλως διόλου· ἐγὼ τοῦλάχιστον οὐδὲν ὅμοιον παράδειγμα γνωρίζω ἄλλοθεν. Καὶ εἰς τὰ ᾠσματα δὲ τὰ ἀκολουθοῦντα ἐν ἑκάστῳ τῶν τριῶν σαφῶς διακρινομένων μερῶν διακρίνονται ὁμάδες τινὲς καὶ λείψανα ὁμάδων, π. χ. διάφορα συνδεόμενα πρὸς ἄλληλα ᾠσμάτια, περιέχοντα ἐρωτικὰ παρὰ κέρους, ἔπειτα δύο ὁμάδες ἐρωτικῶν ᾠσμάτων ἐνὸς νέου καὶ ἀλφειτικὸν ἀμοιβαῖον ᾠσμα δύο ἐρώντων. Ὡστε εἶνε ἐντελῶς βέβαιον, ὅτι τὸ ὑπὸ Βάγνερ ὡς συνεχὲς ἐκδοθὲν ποίημα, οὐπερ ἡ τάξις διεταράχθη δῆθεν ἐν τοῖς χειρογράφοις, σύγκειται ἐκ διαφόρων, (ἐπτὰ ἢ ὀκτώ) ἀρχικῶς ἐντελῶς ἀνεξαρτήτων μικρῶν συλλογῶν, αἱ ὅποιαι ἐν ἀρχῇ μετεβιβάζοντο ἀπὸ χειρὸς εἰς χεῖρα χωριστά, ἔπειτα δὲ ὑπὸ φίλου τινὸς τῆς δημοτικῆς ποιήσεως συνηνώθησαν εἰς ἓν χειρόγραφον. Τούτου νῦν γνωστοῦ ὄντος, πίπτουσιν ἄρ' ἐαυτῶν καὶ αἱ πικρατηρήσεις τοῦ Βάγνερ περὶ τοῦ χρόνου καὶ τοῦ τόπου τῆς γενέσεως τῆς ὅλης συναγωγῆς. Τὸ ζήτημα ἀνάγκη νῦν νὰ τεθῇ χωριστὰ περὶ μιᾶς ἐκάστης ὁμάδος· διότι καὶ ἂν περίπου κατὰ τὸν αὐτὸν χρόνον ἀπηρτίσθη αὕτη ὑπὸ τὴν παροῦσαν τοῦλάχιστον γλωσσικὴν μορφήν, δὲν εἶναι ὅμως ἀνάγκη νὰ δεχθῶμεν καὶ ἓνα καὶ τὸν αὐτὸν τόπον τῆς γενέσεως αὐτῆς, διότι πλὴν ὅτι ἡ δημοτικὴ ποίησις οὐδαμοῦ καὶ οὐδέποτε περιορίζεται ἐντὸς τοπικῶν ὁρίων, ὁ συλλογεὺς δυνατόν νὰ συνήγαγεν ἢ ὁ ἴδιος διάφορα ᾠσματα ἀποδημῶν εἰς διαφόρους τόπους ἢ δι' ἄλλων ἐμμέσως. Βέβαιον εἶνε, ὅτι ὁμάδες τινὲς καὶ ἐπομένως ὅλη ἡ συλλογὴ ἴσως δὲν εἶνε νεωτέρα τοῦ 10' ἢ τοῦ πρώτου ἡμίσεος τοῦ 11' αἰῶνος· πλὴν τῆς ἡλικίας τοῦ χειρογράφου, εἰς τὴν ὅποιαν ἂτε ἀπροσδιόριστον, δὲν δυνάμεθα πολὺ νὰ βασισθῶμεν, ἐμποδίζουσι σπουδαῖοι ἐσωτερικοὶ λόγοι, καὶ ἰδίως ἡ μνεία τῶν Τουρκοπούλων, τοῦ αὐτοκράτορος καὶ λογοθέτου τοῦ Βυζαντίου, ὡς καὶ ἡ ὑψηλὴ ἰδέα περὶ τῆς ἰσχύος καὶ τοῦ ἀσαλεύ-

του κύρους τοῦ αὐτοκρατορικοῦ χρυσοβούλλου, νὰ θέσωμεν τὴν συλλογὴν εἰς τοὺς μετὰ τὴν ἄλωσιν χρόνους. Ἀλλ' ἐντελῶς ἀβέβαιος εἶνε ὁ τόπος, ἔνθα ἐγεννήθησαν αἱ διάφοροι ὁμάδες· ἐκ τοῦ περὶ Ρόδου ὑπαινιγμοῦ (32, 11 παρὰ Βάγνερ) δὲν ἐξάγεται τίποτε, τοῦλάχιστον δὲν ἐξάγεται τὸ ὑπὸ Βάγνερ ὑποτεθὲν ὅτι τὰ ποιήματα ἐγεννήθησαν ἐν Ρόδῳ. Ἀλλὰ τὸ εἰς τὸν ἔρωτα Ἑλληνίδος καὶ ἱππότη τοῦ τάγματος τῶν Ἰωαννιτῶν ὑπαινισσόμενον «τραγοῦδι» (3 παρὰ Βάγνερ) ἐποιήθη ὡς φαίνεται ἐν Ρόδῳ. Ὁ ἄγνωστος συλλογεὺς εἶχεν αἰσθημα καὶ καλαισθησίαν. Ἡ ποιητικὴ ἀξία τῶν ῥοδιακῶν ἄσμάτων εἶνε πάσης ἀμφιβολίας ὑπερτέρα· ἀνήκουσιν εἰς τὰ ἄριστα καὶ περιεργότατα προϊόντα συμπάσης τῆς δημοτικῆς ἐλληνικῆς ποιήσεως.

[Πρὸς π. χ. τὰ ἐξῆς] :

ποίημα 26.

Ἐβδομηντάθυρον κλουεῖν ἦτον εἰς τὴν αὐλήν μου,
ἀδόνιν εἶχε τὸ κλουεῖν ἡμερον ἐδικόν μου
γλυκόλαλον, πανέμορφον κι' ὥραϊον φρουμισμένον.
Καὶ μετὰ μέραις καὶ καιροὺς ἐχούμισε τ' ἀδόνιν,
καὶ πιάσ' το ἄλλος κυνηγός, γλυκοκαταφιλεῖ το
κι' ὄντιαν διαβῶ 'κ τὴν ῥύμνην τοῦ κι' ἀπὸ τὴν γειτονιάν του
κι' ἀκούσω το καὶ κηλαδεῖ. τὰ μέλη μου τρομάζουν,
μαραίνεται ἡ καρδιά μου, ὑπομονὴν δὲν ἔχω,
ὥς νὰ τὸ στρέψω στὸ κλουεῖν, ὥς ἦτον μαθημένο.

ποίημα 43 :

Ζηλεύουν τὴν ἀγάπην μας, κυρά μου, οἱ γείτονές σου,
διατὶ κρατεῖται δυνατὴ ὡς πύργος σιδηρένιος.
Θωροῦν τὴν ὅτι ἐπλέκτηκεν ὡς χρυσὸν ἄλυσίδιν,
καὶ φάνη τους πολὺν κακόν, θέλουν νὰ μᾶς χωρίσουν,
νὰ μὴ τὸ ᾄδῃν τὰ μάτια τους, μὴ τὸ χαρῇ ἡ ψυχὴ των
ἀμμή τὸ θέλουν εἰς ἡμᾶς, ἀπάνω τους νὰ ᾄδουσιν,
νὰ τὸ θλιβοῦν οἱ φίλοι τους, νὰ τὸ χαροῦν οἱ ἐχθροὶ των,

διατὶ βουλὴν ἐδώκασιν γὰ μᾶς ἀποχωρίσουν
δίχως κανέναν πταίσιμον, δίχως κανένα δίκαιον

ποίημα 52 :

Καὶ τίς τὰς νύκτας πορπατεῖ καὶ τὰς ἀνγὰς δδεύει
καὶ τίς ἐμοῦ ἐπήρπαξε τὸ ὄρηόν μου τὸ πουλάκιν ;
ὥραϊον πουλοτράχηλον, τὸ φύλλον τῆς καρδιάς μου !
ἤθελα τοῦτον τὸν καιρὸν νᾶμουν ἀποθαμένη,
ὅτι, ὡς πότ' ἐγὼ γὰ ζῶ καὶ πορπατῶ σιτὸν κόσμον,
ἀγαστενάζω θλιβερά στήν ἀποχωρισίᾳ μας

ποίημα 56 :

Κυρά μου, ἔρωτοδέσποινα, ποθοκρατόρισσά μου,
ποῦ γέμουν τὰ ματάκια σου τοῦ κόσμου τὴν ἀγάπην,
τοὺς ἔρωτας τὰ χεῖλη σου πλεκτοὺς τὸ ἄλυσίδιν.
Νὰ 'πιχαρῆς, ὦ λυγερή, πέψε μ' ὀλίγον πόθον,
ὅτι λιγόνομαι, κυρά, διὰ τὴν πολλὴν σου ἀγάπην.
'Εὐὸν κρατεῖς τοὺς ἔρωτας καὶ δὸς ἐμὲν τὸν πόθον.
Πολλά, κυρά, παρέδειξα, νύκταις καὶ μεσημέρια,
ἐμέναν ὠνειδίσασιν οἱ ἐδικοὶ καὶ ξένοι.

1. Ἑκδόσις: Ἀλφάβητος τῆς ἀγάπης. Das ABC der Liebe. Eine Sammlung rhodischer Liebeslieder zum erstenmale herausgegeben, metrisch übersetzt und mit einem Wörterbuche versehen von W. Wagner. ἐν Λειψίᾳ 1879. Ἐπειδὴ ὁ ἐκδότης, ὅστις τὴν συνάφειαν τῶν διαφόρων ὁμάδων δὲν διέκρινε, τὴν ὅλην συλλογὴν διέταξεν ἀλφαβητικῶς, συγχύσας οὕτως ἐντελῶς τὴν σειρὰν τῶν τμημάτων καὶ τῶν ᾄσμάτων, τὸ κείμενον κατ' ἀνάγκην πρέπει ν' ἀναδημοσιευθῇ ἵνα κατασταθῇ εὐνόητον. Πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον κατήρτισε χάριν μου ἀκριβῆ νέαν ἀντιβολὴν τοῦ χειρογράφου ὁ ἑξαίρετος γνώστης τῆς νεοελληνικῆς φιλολογίας E. Emmer-son.

2. Μεταφράσεις: Γερμανικὴ μετάφρασις ἐν τῇ ἐκδόσει τοῦ Βάγνερ. — Ἄλλη ὑπὸ H. Lübke, Neugriechische Volks- und Liebeslieder, ἐν Βερολίῳ 1895 σελ. 209-222. — Ἰταλικὴ μετά-

φρασὶς ὑπὸ Vito Palumbo ἐν Λευφίᾳ, μνημονευομένη ἐν Le Muséon 1 (1892) 620.

3. Βοηθήματα: Πρβ. τὰ περὶ τῆς ἐκδόσεως Βάγνερ διαληφθέντα ὑπὸ C. Bursian, ἐν Literar. Centralblatt 1880 σελ. 237 ἔ., Gust. Meyer, ἐν Beilage zur allgemeinen Zeitung 1880 σ. 2123, H. F. Tozer, ἐν The Journal of Hellenic studies 1 (1880) 308-313 καὶ N. Πολίτης ἐν τῇ Κλειοῦ τῆς 1 καὶ 8 Μαρτίου 1880 (ἀρ. 976-977). — Γλωσσικαὶ καὶ κριτικαὶ παρατηρήσεις ὑπὸ C. Foy, ἐν Bezzenbergers Beiträge 6 (1881) 220-230. — Ἡ ἀνακάλυψις τῆς συνθέσεως τῆς ὅλης συναγωγῆς εἶνε κατόρθωμα τοῦ E. C. Holzer ἐν Berliner philol. Wochenschrift 1885 σελ. 514 ἔ., 545 ἔ. — Ἀλλας παρατηρήσεις ἰδίως περὶ τῆς συνθέσεως τοῦ τελευταίου μέρους προσέθηκεν ὁ Aug. Heisenberg ἐν Βυζαντ. Δελτ. 2 (1893) 549-562.

4. Ἡ τρίτη ὁμὰς τῶν «ῥοδιακῶν» ᾠσμάτων διεσώθη ἐφθαρμένη μὲν πως ὑπὸ τοῦ χρόνου, ἀλλ' εὐδιάκριτος μέχρι σήμερον εἰς τὸ στόμα τοῦ λαοῦ, ὅπερ εἶνε σπουδαῖον πρὸς ἀναγνώρισιν τοῦ δημῶδους χαρακτήρος τῆς συλλογῆς ὡς καὶ τῆς ἱστορίας τῆς γενέσεως ἱκανῶν μερῶν τῆς νεοελληνικῆς δημοτικῆς ποιήσεως. Χιακὸν δημοτικὸν τραγοῦδι, ἐκδοθὲν ὑπὸ K. N. Κανελλάκη, Χιακὰ ἀνάλεκτα, ἐν Ἀθῆναις 1890 σελ. 82 ὑπὸ τὸν τίτλον «οἱ Ἀριθμοί», περιέχει τὴν αὐτὴν ἐρωτικὴν ἱστορίαν, ἣν καὶ τὸ διήγημα τοῦ ἀλφαβήτου. Σύγκειται ἐκ 38 πολιτικῶν στίχων τ. ἔ. 19 διστίχων, ἔξ ὧν οἱ πρῶτοι δέκα συνδέονται ἀκροστιχικῶς διὰ τῶν ἀριθμῶν 1-10, οἱ δὲ τελευταῖοι 9 διὰ τῶν δεκάδων 20-100. Πολλοὶ στίχοι (3, 5, 6, 19, 25, 26) συμφωνοῦσι κατὰ τὸ νόημα καὶ ἐν μέρει κατὰ τὰς λέξεις πρὸς τοὺς στίχους τοῦ Ἀλφαβήτου. Ὀλιγώτερον κατὰ τὰς λέξεις εἶνε ὁμοία, ἀλλὰ τὴν αὐτὴν ἀκροστιχίδα ἔχει ἡ ὑπὸ A. Conze (δὲν λέγει πόθεν ἔλαβεν αὐτήν) δημοσιευθεῖσα παραλλαγή παρὰ A. Passow, Popularia carmina graeciae recentioris, ἐν Λευφίᾳ 1860 σελ. 478 ἔ. Τὸ αὐτὸ σύστημα ᾠσμάτων καὶ διηγημάτων, προηγουμένως ἤδη λαβόντων τὴν λογοτεχνικὴν των διατύπωσιν, βλέπομεν ὑφιστάμενον καὶ εἰς τὰ ἀκριτικὰ ποιήματα (ἴδε § 358), εἰς τὸν Ἀπολλώνιον Τύριον (ἴδε § 375), εἰς τὸν Ἐρωτόκριτον (ἴδε § 383) καί, ἵνα νεώτερον παράδειγμα ἀναφέρω-

μεν, εἰς τὴν ὥραίαν βοσκοπούλῃαν τοῦ Νικολάου Δριμυτικοῦ· πρβ. G. Meyer, Essais und Studien 2 (ἐν Στρασβούργῳ 1893) 156 ἔ. καὶ K. N. Κανελλάκης, Χιακὰ ἀνάλεκτα σελ. 113 ἔ. — Περὶ τῆς ἀκροστιχίδος τῶν ἀριθμῶν πρβ. καὶ τὸ ποιητικὸν ἀριθμητικὸν παίδιον, ὅπερ δημοσιεύει ὁ Κωνστ. Βαρζόκας ἐν τῷ τοῦ ἑλλ. φιολ. συλλόγου Κπόλεως περιοδικῷ Ζωγραφεῖῳ ἀγῶνι 1 (1891) 8 ἔξ Ἡπειροῦ: "Ἄς το ποῦμε ἓνα. "Ἐνα τ' ἀηδονάκι κτλ. "Ἄς τὸ ποῦμε δύο. Δύο πέρδικες γραμμένες κτλ.

5. Ἄλλη συλλογὴ δημοτικῶν «ἐρωτικῶν τραγουδιῶν», ἐν τῇ ὁποίᾳ εὐρίσκομεν ὁμοίως ἐρωτικὸν ἀλφάβητον, ἐξεδόθη ἐκ τοῦ κώδικος βιενναίου 244 ὑπὸ E. Legrand, Coll. de mon. N S 1 (1874) 11-71. Καὶ ἐν ταύτῃ εὐρίσκομεν ἱκανὰ μέρη ἔχοντα βαθὺ αἶσθημα καὶ γνήσιον δημοτικὸν πνεῦμα.

6. Ἐν κώδικι μαρικιανῷ τοῦ 15' αἰῶνος κεῖται συλλογὴ ἐρωτικῶν τραγουδιῶν ἐν τῇ νέᾳ κυπριακῇ διαλέκτῳ. Τὰ πλεῖστα εἶνε μεταφράσεις ἐκ τῶν τοῦ Petrarca μὲ τὸ αὐτὸ μέτρον τοῦ πρωτοτύπου. Ἡ μικρὰ συναγωγὴ εἶνε γλωσσικῶς ἀξία προσοχῆς, ὥς ἐν τῶν μεσαιωνικῶν καὶ νεοκυπριακῶν μνημείων. Ἐξεδόθη ὑπὸ E. Legrand Bibl. gr. vulg. 2, 58-93 (κατ' ἐκλογὴν). Πρβ. τὴν εἰσαγωγὴν αὐτοῦ σελ. 64 ἔ.

7. Μικρὸν ἐρωτικὸν τραγούδι, ὅπερ ἐκ τῆς γλώσσης ὁρμώμενοι καὶ τῶν περιστατικῶν τῆς παραδόσεως θὰ θύσωμεν εἰς τὸν 15' αἰῶνα, ἔξεδ. ἐκ τοῦ ἐν Βενετίᾳ χειρογράφου τοῦ Προκοπίου (κώδικος μαρικιανοῦ 398) ὁ Σπυρ. Π. Λάμπρος, Ein byzantinisches Volkslied, ἐν Βυζαντ. Δελτ. 3 (1894) 165 ἔ.

*"Ἀσπρη ξανθὴ πανέμροστη, ὁ κῦρ Κατῆς μισσεύει
καὶ ὑπάγει ὁ κῦρ Κατῆς μακρὴν καὶ τὸ ταξίδιν μέγα»
Καὶ ἡ κόρη ἀπὸ τῆς λύπης τῆς τοὺς μῆνας καταρᾶται·
« τὰ κῆς Φλεβάρη, φλέγεις με, καὶ Μάρτι, ἐμάρανές με
Ἀπρίλι ἀπριλοφόρητε καὶ Μᾶ κατακαμμένε,
τὸν κόσμον καὶ ἂν ἐγέμισες τὰ θύτζια καὶ τὰ ῥόδα,
τὴν ἰδικὴν μου τὴν καρδιάν τοὺς πόνοὺς καὶ τὰ δάκρυα».*

8. Ἀνέκδοτον ἔτι εἶνε τὸ Κρητικὸν παράπονον κόρης ἐν κώδικι

βοδληιανῶ βαροκκιανῶ 216 φύλλῳ 179· ἀρχή: Ἀλλέμονον ἢ τάλαινα πῶς ἄρξωμαι τοῦ λέγειν. Ἐὰν ὁ H. O. Cox e, Catal. codicum mss bibl. Bodl. 1 (1853) 380 τὸ περιεχόμενον τοῦ ποιήματος ὀνομάζει: παράπονον κόρης περὶ τοῦ ἔραστοῦ αὐτῆς Ἀλλέμονο, προδήλως ἐξέλαβε τὸ ἐπιφώνημα Ἀλλέμονον (ἀλοῖμονον) ὡς ὄνομα, ὅπως ὁ Λαμπέκιος τὸ διήγημα περὶ τοῦ ταμίου γαιδάρου ὠνόμασε συναξάριον τοῦ ἁγίου Γαδάρου (ἴδε § 389).

342. Ἀλφάβητος κατανυκτικὸς καὶ ψυχωφελὴς τοῦ ματαιίου κόσμου τούτου ἐπιγράφεται τὸ ἐν κώδικι βιενναίῳ 244 καὶ σημαντικῶς παρηλλαγμένον ἐν κώδικι μόντεπεσσουλανῶ 405 ἀνώνυμον ποίημα, ἐξ 24 πεντασυλλάβων στροφῶν μετ' ἀλφάβητικῆς ἀκροστιχίδος (στίχων 120 πολιτικῶν ἐνιαχοῦ ὁμοιοκαταληκτῶν). Τὸ περιεχόμενον εἶνε θρησκευτικαὶ ὑποθῆκαι περὶ τῆς ματαιότητος τῶν ἐγκοσμίων, τῆς ἀνάγκης τῆς μετανοίας καὶ τῆς δευτέρας παρουσίας. Ἰνα φέρῃ ὁ συγγραφεὺς εἰς πέρας τὴν ἀλφάβητικὴν σειρὰν τῶν στροφῶν, ἐπαναλαμβάνει ἀκαταπαύστως τὴν αὐτὴν ιδέαν ὑπὸ νέαν μορφήν. Φράσεις τινὰς (π. χ. στίχον 41) παραλαμβάνει ἐκ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ποιήσεως, ἐκ τῆς ὁποίας ἄλλως ὑπὲρ τὸ δεῖον ὀλίγα ἐδιδάχθη. Καὶ ὅμως καὶ αὐτὸς ἔσχε τὸν μιμητὴν τοῦ· τοὺς στίχους 6-8 τοῦ ἀλφάβητου παρέλαβεν ὁ συγγραφεὺς τοῦ περὶ τῆς ξενιτείας ποιήματος (στ. 431 ἐ.) μετὰ τινων τροποποιήσεων.

1. Ἐκδοσις: Ἐκδοσις ἀρχική: W. Wagner, Carmina σελ. 242-247.

2. Βοηθήματα: Ἐκ τῶν ἐν τῇ λογίᾳ γλώσσει ἔργων παραβλητέον ἰδίως τὸ Ἀλφαβητάριον πάνυ ὠφέλιμον, ὅπερ ἐξέδ. ὁ Chr. Walz, Arsenii Violetum σελ. 515. — Πρβλ. § 297 σημ. 3.

3. Παράδοσις τοῦ κειμένου: Ἰδιόρρυθμον θέσιν κατέχει ὁ μὴ ἐξετασθεὶς ἐτι προσηκόντως κώδιξ βιενναῖος φιλολ. ἑλλ. 178 (Nessel) φύλλῳ 26-27. Ἐνταῦθα ἔχει τὸ ποίημα ἄλλην ἐπιγραφὴν ἢ ἐν τῷ χειρογράφῳ τοῦ Wagner καὶ βεβαίως οὐχὶ ὀρθῶς ἀποδίδεται εἰς τὸν

παντογράφον ποιητὴν Φιλῆν, ὅστις βεβαίως οὐδέποτε μετεχειρίσθη λογοτεχνικῶς τὴν δημοτικὴν. Ἡ ἐπιγραφὴ ἔχει ὥς ἑξῆς: Στίχοι πολιτικοὶ περὶ κρίσεως ψυχῆς τοῦ στιχοπλόκου φίλῃ. Καὶ ἄλλως ἔχει τὸ χειρόγραφον πολλὰ τὰ ἰδιόζοντα· αἱ στροφαὶ σύγκεινται κατὰ τὸ πλεῖστον ἐκ 4 στίχων ἀντὶ ἐκ 5· τὸ κείμενον ἄλλοτε μὲν συμφωνεῖ πρὸς τὸν κώδικα βιενναῖον 244, ἄλλοτε δὲ πρὸς τὸν μοντεπεσσουλιανὸν 405, ὥστε ἔξ οὐδετέρου αὐτῶν προῆλθεν, ἀλλ' ἔξ ἀρχαιοτέρας ἐκδόσεως, ὅπερ ἀποδεικνύει ὅτι ὁ κατασκευαστὴς ἀλφάβητος ὑπέστη πολλὰς διασκευάς. — Ὁμοίως δὲν ἐξηρησιμοποιήθησαν ἔτι οἱ κώδικες παρισιανὸς ἑλλην. 2315 φύλλω 291^v - 293^v, ἐν τῷ ὁποίῳ τὸ ποίημα φέρει τὴν ἀλλόκοτον ἐπιγραφὴν: Τετράστιχα πέρσιχα κατὰ ἀλφαβήτου, ὁ ἀθωνιτικός 149 καὶ ὁ ἀθωνιτικός 2798 (ἀρ. 8).

4. Ἀνέκδοτος ἔτι εἶνε ὁ κατασκευαστὴς ἀλφάβητος τοῦ κώδικος παρισιανοῦ suppl. gr. 680 τοῦ 15^u αἰῶνος φύλλω 66 - 68. Ἀρχὴ (διορθομένων τῶν ἀνορθογραφῶν): Ἀνθρῶπε, πῶς ἀποκοτάεις τὸν κόσμον καὶ ἀδικαίεις; || Ἰδὲς τὸν φοβερὸν κριτὴν πῶχαις καὶ σὺ νὰ πάῃς. — Ἐν τῷ αὐτῷ χειρογράφῳ φύλλω 68 κεῖνται ἀλφαβητικά δις στιχα εἰς στίχους πολιτικούς εἰς τὴν Θεοτόκον (Ἄνοιξον, δέομαι, ἀγνή, τὸ ταπεινόν μου χεῖλος (χεῖλοι ὁ κῶδ.) καὶ φύλλω 69 - 73 δύο εἰς πολιτικούς στίχους ὁμοίως ἀλφαβήτους περὶ τοῦ θανάτου, ὃν τὸ πρῶτον σύγκειται ἐκ τετραστίχων στροφῶν, τὸ δεύτερον ἐκ διςτίχων. Τὸ πρῶτον ἔχει σημασίαν διότι εἰσάγει τὴν δημόδιαν ἰδέαν περὶ τοῦ Χάρου (ἴδε § § 347, 349). Ἐπιγραφὴ καὶ ἀρχὴ (διορθ. τῶν ἀνορθ.): Ἐδῶ διαλέγεται ὁ Χάρος μὲ τὸν ἄνθρωπον. Ἀρχοντες, ἀγροικήσατε διὰ λεξιν τοῦ Χάρου. || Ὁ Χάρος μὲ τὸν ἄνθρωπον στέκουν καὶ κοντραστάρουν. Ὁ δεύτερος ἀλφάβητος, ὃν παραδίδει καὶ ὁ κώδιξ ἀθωνιτικός 3820 (ἀρ. 22) ἀρχίζει ἄνευ ἐπιγραφῆς: Ἀρχοντες καὶ μεγιστάνοι μετὰ τὴν πτωχὴν λογιά, || Θάνατος μᾶς πανταχάινει, νέους γέροντας καὶ παιδιὰ. — Δύο κατασκευαστὴς ἀλφάβητους (εὐχὴν πρὸς τὴν Θεοτόκον καὶ διάλογον μεταξὺ διαβόλου καὶ ἁμαρτωλοῦ) καὶ ἄλλα θρησκευτικὰ ποιήματα εἰς τὴν δημοτικὴν περιέχει ὁ κώδιξ ἀθωνιτικός 2161 τοῦ 17^u αἰ. Ὁ διάλογος μεταξὺ διαβόλου καὶ ἁμαρτωλοῦ καὶ ἐν κώδικι ἀθωνικῷ 3820 τοῦ 18^u αἰ. (ἀρ. 21) καὶ ἀθωνικῷ 4053 τοῦ 17^u αἰ. (ἀρ. 5). — Κατασκευαστὴς ἀλφάβητος, ἀλφαβητικοὶ θρηνητικοί

στίχοι εἰς τὴν ἑξαρίαν τοῦ Ἀδὸμ (διάφοροι τοῦ ἐν § 338 μνημονευομένου ποιήματος) καὶ ἀλφαβητικὴ διάλεξις μεταξὺ ἀνθρώπου καὶ Χάρου (διάφορος τοῦ ἄνω μνημονευθέντος ἀλφαβήτου) κεῖνται ἐν κώδικι ἀθωντικῷ 2430 τοῦ 15' αἰῶνος.

343. Στέφανος ὁ Σαχλίκης Κρῆς συνέγραψε κατὰ τὸ δεύτερον ἡμῖσι τοῦ 15' αἰῶνος εἰς χρητικὸν ἰδίωμα διάφορα ποιήματα περιέργα διὰ τὸ ἄξεστον τῆς γλώσσης καὶ τὴν χονδροειδῆ ἀπλότητα τῶν ἰδεῶν. Κατόπιν συνεχωνεύθησαν εἰς δύο ὁμάδας, ἀλλὰ τὰ ἔγνη ἐπανειλημμένης διασκευῆς διακρίνονται ἔτι σαφῶς εἰς τὰς οὐσιώδεις τῶν χειρογράφων παραλλαγάς. 1. Τὸ πρῶτον ποίημα περιέχει τὴν πολὺ ὀλίγον οἰκοδομητικὴν αὐτοβιογραφίαν τοῦ ποιητοῦ, ὅστις ἀφηγεῖται ὅτι νέος ὢν ἐμίσει σχολεῖον καὶ βιβλία μέχρι θανάτου, ἦτο δὲ παραδεδομένος εἰς τρυφηλὸν βίον, διὸ περιῆλθεν εἰς μεγάλην πενίαν, ἀναγκασθεὶς νὰ ἐγκαταλείψῃ καὶ τὴν πόλιν του (τὸν Χάνδακα προφανῶς), ἵνα ζήσῃ ὡς κυνηγὸς καὶ κυνοτρόφος μετὰ τῶν χωρικῶν, τῶν ὁποίων τὴν βαναυσότητα μὲ ἀριστοκρατικὴν ὑπεροφίαν ὀνειδίζει. Ἐπανελθὼν πάλιν εἰς τὴν πόλιν διωρίσθη δικηγόρος ὑπὸ τοῦ διοικητοῦ, ἀλλὰ μετ' οὐ πολὺ ἐρρίφθη εἰς τὰ δεσμὰ ἕνεκα τῆς ὑπ' αὐτοῦ πικρῶς καταδιωχθείσης ἐταίρας Κουταγιώταινας. Ἐν ἄλλῳ δὲ τμήματι, ὅπερ ἐγράφη ἐν τῇ φυλακῇ, περιγράφει τὰς ταλαιπωρίας αὐτῆς καὶ τὴν σκληρότητα τῶν δεσμοφυλάκων, οἵτινες ἐμπαίζοντες αὐτὸν ἐτραγώδουν λατινικὰ (ἤτοι ἰταλικά) ᾄσματα καὶ προέπινον λέγοντες βαίνειν μπέβρε οὖν τράτον (veni bevre un tratto). Τέλος μᾶς προσφέρει ὁ Σαχλίκης «ὁ Χάρος τῶν πολιτικῶν» (ἐταιρῶν), ὅπως αὐτοκαλεῖται, ἐκ μίσους πρὸς τὴν τοσαῦτα κακὰ ἐπενεγοῦσαν αὐτῷ γυναῖκα, μακρὰν σάτυραν τοῦ βίου τῶν ἐν Κρήτῃ ἐταιρῶν, ἣτις κατὰ τὴν βαναυσότητα ἀμιλλᾶται πρὸς τὰ σκαιότατα προϊόντα τῆς κατὰ τὸν 15' καὶ 15' αἰῶνα γερμανικῆς καὶ γαλλικῆς μούσης τῶν καπηλείων καὶ τῶν ἀποκρέω. Ἐν τῇ ἐκδόσει τοῦ Βάγνερ, ἣτις βασίζεται ἐπὶ τῶν κωδίκων παρισιανοῦ 2909

καὶ μοντεπεσσουλανῶ 409 σύγκειται τὸ ποίημα ἐκ στίχων πολιτικῶν 712, ὁμοιοκαταληκτούντων ἀπὸ τοῦ στίχου 378· πολὺ διαφέρουσα παραλλαγή, ἐκτενεστέρα κατὰ πολὺ ἐν ἀρχῇ καὶ ἐν τέλει (857 στίχοι), κεῖται ἐν κώδικι νεαπολιτανῶ III. A. a. 9, ὅστις ἔγινε γνωστὸς διὰ τοῦ Παπαδημητρίου (ἴδε κατωτέρω). 2. Εἰς τὸ δεύτερον, προδήλως ἀργότερα συγγραφὲν ποίημα (365 πολιτικοὶ στίχοι, πάντες ὁμοιοκατάληκτοι) ἐμφανίζεται ὁ Σαχλίκης ὡς ἠθικολόγος. Ὁ παράδοξος ἄγιος ἀποτείνει σοβαρὰς νοθεσίας πρὸς τινὰ Φραγκίσκον, υἱὸν φίλου τοῦ ὑψηλὸν ἀξίωμα περιβεβλημένου. Ἰδίως συμβουλεύει αὐτὸν ν' ἀποφεύγῃ τὰς κινδυνώδεις παρεκτροπὰς τῶν νυκτερινῶν διασκεδάσεων καὶ τῆς κυβείας :

*Περίκοψε τὰ σκοτεινὰ παιδὶν μου, νὰ προκόψῃς
τῆς νύκτας τὰ γυρίσματα νὰ τ' ἀπολησμονήσῃς
καὶ τῆς ἡμέρας τὴν τιμὴν νὰ τὴν ἀποκινήσῃς·
ἔξάφῃς τα τὰ σκοτεινὰ κι' ἀγάπα τὴν ἡμέραν.*

Τὸν πλεῖστον χρόνον κατέχει καὶ ἐνταῦθα ἡ σκαιὰ περιγραφὴ τοῦ βίου τῶν πανούργων καὶ πλεονεκτικῶν ἐταίρων. Ἡθικὸν στοιχεῖον οὐδὲν ὑπάρχει ἐν τῷ ποιήματι· οἱ λόγοι δὲ δι' ὧν ὁ Κρῆς Σωκράτης ζητεῖ νὰ φέρῃ τὸν Ἀλκιβιάδην εἰς τὴν ὁδὸν τῆς ἀρετῆς, εἶνε ἀπλῶς πρακτικοί. Τὴν ἥκιστα καλὴν ἠθικὴν κατὰστασιν, ἥτις ἐκράτει εἰς τὰς πόλεις τῆς Κρήτης ἐπὶ Βενετῶν, διαφωτίζουνσιν ἀμφοτέρω τὰ ποιήματα ταῦτα.

1. Ἐκδόσεις: Τὸ δεύτερον ποίημα ἐξέδ. μετὰ γλωσσικῶν ἐξηγήσεων ὁ E. Legrand, Coll. de mon. τόμ. 15, ἐν Παρισίοις 1871 = Annuaire de l'association 5 (1871) 201-242. — Ἀμφοτέρω τὰ ποιήματα ἐξέδωκεν ὁ W. Wagner, Carmina σελ. 62-105. — Τὸ πρῶτον ποίημα ἐξέδωκε κατὰ τὴν πολὺ διαφέρουσαν παραλλαγὴν τοῦ κώδικος νεαπολιτανοῦ III. A. a. 9 ὁ Σ. Δ. Παπαδημητρίου, Στέφανος Σαχλίκης καὶ τὸ ποίημα αὐτοῦ « Ἀφήγησις πα-

ράξενος», ἐν Ὁδησσῷ 1896 (ρωσσισί, μετὰ ἀγγίνου ἐρεΐνης περὶ τοῦ βίου καὶ τῶν ἔργων τοῦ Σαχλίκου, σχολίων σπουδαίων καὶ γλωσσαρίου).

2. Βοηθήματα: E. Legrand, Bibl. hell. 2 (1885) 262. — Διορθώσεις ὑπὸ Σ. Δ. Παπαδημητρίου ἐν Βυζαντ. Χρονικοῖς 1 (1894) 649-656. Ἀνευπωθήσαν ἠδὲξημένοι ἐν τῇ μνημονευθείσῃ ἐκδόσει σελ. 193-226.

3. Ὄνομα: Τὸ οἰκογενειακὸν ὄνομα Σαχλίκου εὐρίσκεται ἐν τινι κρητικῷ ἐγγράφῳ τοῦ ἔτους 1206. Acta et diplomata graeca medii aevi ediderunt Miklosich et Müller 6 (1890) 151.

344. Συμβουλευτικὸν ποίημα πρὸς γέροντα μνηστῆρα: Περὶ γέροντος νὰ μὴ πάρῃ κορίτσι, ἀνωνύμως φερόμενον ἐν κώδικι βιενναίῳ 244, ἐκ στίχων ὁμοιοκαταληκτούντων πολιτικῶν 198, περιγράφει μὲ σοβαρότητα ἐν πάσῃ ἀηδεῖ λεπτομερεῖα τὰ κακὰ ἀποτελέσματα τοῦ γάμου γέροντος καὶ νεαρᾶς κόρης. Καὶ ἐνταῦθα (στίχῳ 74-79) εἰσάγεται ὁ Χάρος τῆς λαϊκῆς μυθολογίας (πρβ. §§ 345-347, 349). Τὸ εὐτελὲς ποίημα ἐγράφη ἐν τέλει τοῦ ιε' ἢ ἐν ἀρχῇ τοῦ ις' αἰῶνος καὶ δὴ πιθανῶς ἐν Κρήτῃ.

1. Ἐκδοσις ἀρχικὴ ὑπὸ W. Wagner, Carmina σελ. 106-111. — Πρβ. § 313, 11.

2. Περὶ τῆς ἀρχαίας ιδέας, ἣτις ὑπόκειται εἰς τὸ ποίημα, πρβ. τὴν γνώμην τοῦ Μενάνδρου Γέρον γενόμενος μὴ γάμει νεωτέραν (Menandri et Philemonis rel. ed. A. Meineke ἐν Βερολίῳ 1823 σελ. 316 στίχ. 110), τὴν μακρὰν ἐξήγησιν παρὰ Γεωργιλλῆ, Θανατικὸν τῆς Ρόδου στ. 396-445 καὶ τὴν νεοελληνικὴν παροιμίαν: Ἄντρας γέρος, γυναῖκες νιές, κάνουν πάντα κακὴς δουλές. I. Βενιζέλου Παροιμίαι δημῳδαί, β' ἐκδόσεως, ἐν Ἐρμουπόλει 1867 σελ. 20, 261.

345. Ἡ Ρημάτα κόρης καὶ νέου σώζεται ἐν κώδικι ἀμβροσιανῷ Υ' 89 sup. καὶ ὅχι τόσον πλήρης ἐν κώδικι βιενναίῳ 244, σύγκριται δὲ ἐξ 198 πολιτικῶν στίχων ὁμοιοκαταληκτων. Τὸ ποίημα τοῦτο εἶνε γνήσιον ὑπόδειγμα τῆς δημοτικῆς ποιή-

σεως τοῦ 15' αἰῶνος. Τοῦτο μαρτυροῦσι πολλὰ τὰ ἐνθυμίζοντα σημερινὰ δημοτικὰ ᾄσματα, ὡς καὶ ἰδιαίτερά τινα χαρακτηριστικὰ οἷον ἡ μνεία τοῦ Χάρου (στ. 74, 184). Ἡ ὑπόθεσις εἶνε ἐξ ἐκείνων, αἵτινες ἀλλαγῶν προκαλοῦσι τὴν ἐπέμβασιν τοῦ ποινικοῦ νόμου καὶ ὅχι τὴν τῆς μούσης· εἶνε νυκτερινὸς ἐκβιασμός. Ἀφοῦ δὲ ὁ νέος κατέκτησε τὴν νέαν δικαίῳ τοῦ ἰσχυροτέρου, κατόπιν ἀσπλάχνως χλευάζει αὐτήν, ὅπως παρατηρεῖται τοῦτο καὶ εἰς τὰ «ροδιακὰ ἐρωτικὰ ᾄσματα». ἐξηγούμενον ἐκ τῆς πρακτικῆς ἀντιλήψεως τοῦ ἔρωτος παρὰ τοῖς μεσημβρινοῖς λαοῖς. Ἡ γλῶσσα τοῦ ποιήματος (π. χ. εἰς μίον στ. 154) δεικνύει κρητικὴν καταγωγὴν.

Ἐκδοσις ἀρχικὴ ὑπὸ E. Legrand, Coll. de mon. N. S. 1 (1874) 21-35 μετὰ γαλλικῆς μεταφράσεως. — Πληρέστερον κατὰ τὸ χειρόγραφον τοῦ Μιλάνου ἐξέδ. ὁ E. Legrand, Bibl. gr. vulg. 2 (1881) 51-57.

346. Περὶ τῆς ξενιτείας. Ἐν στίχοις 548 πολιτικοῖς ἀνομοιοκαταληκτοῖς, σωζομένοις ἐν κώδικι βιενναίῳ 244, περιγράφει ἀνώνυμός τις ποιήσεως ἄμοιρος, Κρής πιθανῶς ὡς ἐξάγεται ἐκ τῆς γλώσσης (ἴδε π.χ. στ. 19, 21, 346), κατὰ τὸν 15' αἰῶνα τὰς λύπας καὶ ταλαιπωρίας τοῦ ξενιτεμένου. Ὁ συγγραφεὺς δὲν ἠδυνήθη νὰ πραγματευθῇ ποιητικῶς τὴν ιδέαν, ἥτις εἶνε συχνὴ εἰς τὰ νεοελληνικὰ δημοτικὰ ποιήματα· ὁ θρήνός του ὁμοιάζει πρὸς τὰ ἱπποδρόμια τῶν παιδῶν, εἰς τὰ ὅποια αἱ αὐταὶ μορφαὶ αὖθις καὶ αὖθις διέρχονται ἐνώπιόν μας. Ἀφοῦ ἐξαντληθῇ πρῶτον εἰς ἀτελευτήτους ἐπαναλήψεις, παθητικὰς ἐπικλήσεις καὶ πομπῶδεις κοινούς τόπους, μᾶς λέγει ἔπειτα ὅτι δὲν ὠμίλησε θεωρητικῶς, ἀλλ' ὅτι ἐξεκένωσε τὴν ἰδίαν ἑαυτοῦ ἐν τῇ ξενιτείᾳ πληγωθεῖσαν καρδίαν. Καθ' ὅσον προχωρεῖ ἡ περιγραφή, ἡ διάθεσις τοῦ ποιητοῦ γίνεται μελαγχολικωτέρα, τέλος δὲ παραδίδεται εἰς ἀκατανόητους θρήνους περὶ τῆς μηδαμινότητος τῶν ἀνθρώπων καὶ εἰς κατάρας κατὰ τῆς ζωῆς του. Μολονότι ὁμῶς τὸ ποίημα

εἶνε πτωχὸν εἰς ιδέας καὶ ἀκαλλές ἐξωτερικῶς, δὲν στερεῖται ἐμπνεύσεών τινων ἐκ τῆς δημοτικῆς ποιήσεως· ἐν στ. 359 καὶ 372 τὰ πτηνὰ εἶνε ἄγγελοι εἰδήσεων ὡς ἐν τῇ νέᾳ ἐλληνικῇ δημοτικῇ ποιήσει·

359. θέλω ναῦρῳ ἓνα πουλὶν, πονεϊκὸν πουλάκιν
 νὰ πάγῃ σὶδὸ σπητάκι μου, σιῆς μάνας μου τὰ χέρια·
 κ' ἀφοῦ τὸ πιάσῃ νὰ χαρῇ καὶ νὰ καλοκαρδίσῃ,
 πολλὰ φιλοδωρήματα νὰ δώσῃ σὶδὸ πουλάκιν.

372 ε. Πουλιὰ ἐπεριέσκυψαν καὶ τὸ χαρτί μου ἐπαίρνουν
 κ' ἀπὸ μακρόθεν τὸ θεωρῶ τὸ τί θέλουν νὰ ποίσουν.
 βλέπω τα καὶ συνάχθησαν ἀντάμα τὰ πουλιά,
 κάθονται συμβουλευσύνται καὶ συχνοψιθυρίζουν.
 φαίνεται μ' ἀπ' τὸ σκῆμάν τους τοῦτον τὸν λόγον λέγουν,
 « ποιόν μας ἔν' γληγορώτερον, πονεϊκὸν ἀπ' ὅλα,
 νὰ πάρῃ τοῦ ξενούτσικου ἐτοῦτον τὸ πιτάκιν,
 νὰ τὸ ὑπᾶ τῆς μάνας του, νὰ τῆς τὸ παραδώσῃ,
 νὰ ἔχῃ φιλοδώρημαν, ὅποιον τὸ ὑπάγει » ;
 καὶ τὸ τριγόνι τὸ πουλὶν λέγουσιν νὰ τὸ πάρῃ κτλ.

Ἐν στίχῳ δὲ 481 ἀναφέρεται ὁ Χάρος ὡς θεὸς τῶν νεκρῶν· ἀλλὰ καὶ ὁ τόνος καθόλου τοῦ ποιήματος ἀπὸ στίχου 300 γίνεται ζωηρότερος καὶ δημωδέστερος. Τοιοῦτοτρόπως ὡς ἀπήχησις προσωπικοῦ αἰσθήματος περὶ τῆς ἀρχαίας ιδέας τοῦ πικροῦ τῶν ξενιτεμένων βίου¹⁾ ἔχει τὸ ποίημα τοῦτο τὴν σημασίαν του ἐν τῇ ἐλληνικῇ λαογραφίᾳ, δεικνύον τὴν αὐτὴν σχέσιν πρὸς τὰ δημοτικὰ τραγούδια, τὰ ὅποια περιγράφουσι τὸν βίον τοῦ ξενιτεμένου καὶ τὴν εἰς τὴν πατρίδα ἐπιστροφὴν, οἷαν τὸ ποίημα περὶ τοῦ ἀκορέστου Ἀδου (ἴδε § 349) πρὸς τὰ σημερινὰ περὶ τοῦ Χάρου τραγούδια.

Ἔκδοσις ἀρχικὴ ὑπὸ Κ. Ν. Σάθα ἐν Πανδώρα τόμ. 22 σελ. 472-478. — Ἐξεδόθη ὑπὸ W. Wagner, Carmina σελ. 203-220. — Δὲν ἐχρησιμοποιήθη ἔτι ὁ ἀθηναϊκὸς κώδιξ 701.

¹⁾ Μεσαιωνικὴ μαρτυρία τῆς ιδέας ταύτης π. χ. ἐν Βιβλίου στ. 151 ε.

347. Ὁ ἀπόκοπος (τουτέστι ἡ μετὰ τὴν ἐργασίαν ἀνά-
 παυλα), ἔργον τοῦ ποιητοῦ Μπεργαδὴ ἀγνώστου ἄλλως κατὰ
 τὴν προσωπικότητα καὶ τὴν καταγωγὴν, περιγράφει ἐν στίχοις
 558 πολιτικοῖς ὁμοιοκαταληκτοῖς ἀποδημίαν εἰς τὸν Ἄδην
 κατ' ὄναρ. Τὴν κυρίαν ὑπόθεσιν ἀποτελεῖ σάτυρα τῆς κακῆς συν-
 ηθείας τῶν ἀνθρώπων νὰ λησμονῶσι τοὺς θανόντας. Ἐν τῇ ἀλ-
 ληγορικῇ εἰσαγωγῇ ἐχρησιμοποιήθη μετὰ τινων τροποποιήσεων ἡ
 ἐκ τοῦ μυθιστορήματος τοῦ Βαρλάμ παραληφθεῖσα ἰνδικὴ πα-
 ραβολὴ περὶ τοῦ ἀνθρώπου, τοῦ δράκοντος, τοῦ σμήνους τῶν
 μελισσῶν καὶ τῶν μυῶν· τὸ δένδρον συντρίβεται, ὁ δὲ μελιτοφά-
 γος ἦτοι ὁ ποιητὴς πίπτει εἰς τὸν φάρυγγα τοῦ δράκοντος, ὅστις
 ὡς παρὰ τῷ Πικατόρφῳ εἶνε αὐτὸς ὁ Ἄδης. Ὁ νέηλος ἐρωτᾶ-
 ται ὑπὸ τῶν σκιῶν, τί γίνεται εἰς τὸν κόσμον, ἂν κελαρύζουσιν
 ἀκόμη αἱ πηγαὶ καὶ τὰ πτηνὰ κελαδοῦσι, ἂν οἱ συγγενεῖς ὀρη-
 νοῦσι τοὺς νεκροὺς τῶν. Τὸ ζήτημα λοιπὸν τοῦτο, ὅπερ ἀπο-
 τελεῖ τὸ κύριον θέμα τοῦ ποιήματος, ἀναπτύσσεται εἰς ἐκτετα-
 μένον διάλογον. Περίεργον γνώρισμα εἶνε ἡ δριμεῖα ἐπίθεσις κατὰ
 τῆς ἀκορέστου τῶν μοναχῶν πλεονεξίας. Τὸ ποίημα ἔχει ὅχι μόνον
 χαρακτηριστικὰ τινὰ τῶν νεοελληνικῶν περὶ Χάρου ποιημάτων,
 ἀλλὰ καὶ δεικνύει προφανῇ συγγένειαν πρὸς τὴν ἰταλικὴν ποίησιν,
 ἰδίως πρὸς τὴν κόλασιν τοῦ Δάντη. Ἀλλὰ δὲν ἀπεδείχθη ὅτι
 ἔχει δυτικὴν τινὰ πηγὴν. Τὸ λεκτικὸν εἶνε ῥέον, γραφικὸν καὶ
 πολλάκις γνησίως ποιητικόν· ἀλλ' ἀκριβῶς ἕνεκα τῆς φυσικότη-
 τος ταύτης τῆς φράσεως ἡ ἀνάγνωσις δύναται νὰ δυσκολεύσῃ πολὺ
 τὸν πρωτόπειρον ἐν τῇ δημώδει ἑλληνικῇ.

1. Ἐκδόσεις: Κατ' ἀρχὰς ὡς βενετικὸν δημοτικὸν βιβλίον, ἐν
 Βενετίᾳ 1534, 1543, 1553 (ἀντίτυπον ἐν τῷ Bibl. Barberina G.
 G. G. VI. 49), 1627, 1667, 1683, 1721 καὶ κατόπιν πολλάκις. —
 Ὑπὸ E. Legrand, Coll. de mon. 9 (1870) κατὰ τὸ ἐν Βενετίᾳ
 ἔντυπον τοῦ 1667 καὶ ἐν Bibl. gr. vulg. 2 (1881) 94-122 (κατὰ
 τὴν ἔκδοσιν τοῦ 1534 μὲ τὰς διαφόρους γραφὰς τοῦ κώδικος βιεν-
 ναίου 244). Πρβ. τὴν εἰσαγωγὴν σ. 66 ἔ.

2. Βοηθήματα: Περὶ τῆς Ἰνδικῆς παραβολῆς: E. Kuhn, Der Mann im Brunnen, Festgruss an Otto von Böthlingk, ἐν Στουτγάρτῃ 1888 σελ. 68-76. — Πρβ. τὴν βιβλιολογίαν εἰς § 392.

3. Ὄνομα: Αἱ ἐκδόσεις τοῦ 1534 καὶ 1543 ὀνομάζουσι τὸν συγγραφέα Μπερναδὴν, αἱ δὲ τοῦ 1667 καὶ 1721 Μπερναήν. Ἄλλ' οὐδέτερον εἶνε ὡς φαίνεται ὀρθόν, τὸ μόνον δὲ ὀρθὸν εἶνε πιθανῶς Μπερναδῆς. Τὸ ὄνομα Μπερναδῆς, Μπεναρδῆς καὶ τὸ ἐκ τούτου παράγωγον Βερναρδάκης (ἀντὶ Μπερναρδάκης) δὲν εἶνε σπάνιον ἐν Ἑλλάδι.

348. Γεώργιος Χοῦμνος ἐκ Χάνδακος τῆς Κρήτης συνέγραψεν ἐν τέλει τοῦ 15' ἢ ἐν ἀρχῇ τοῦ 15' αἰῶνος ἐκλογὴν ἐκ τῆς παλαιᾶς Διαθήκης, ἐν ᾗ ἐξαίρονται αἱ ἠθικαὶ διδακταλῖαι. Ἡ ἀνέκδοτος ἐτι αὕτη ἔμμετρος Γραφή, συγκειμένη ἐκ 2800 ὁμοιοκαταληκτούντων πολιτικῶν στίχων, κεῖται ἐν τοῖς κώδιξι βιενναίῳ θεολογικῷ ἐλληνικῷ 244 (Nessel) φύλλῳ 2-19 καὶ μαρκιανῷ ἐλληνικῷ κλασικῷ IX 17 φύλλῳ 1-70. Ἡ ἐπιγραφή ἐν τῷ βιενναίῳ κώδικι ἔχει ὡς ἐξῆς: Παλαιὸν διὰ στίχων ποιηθὲν παρὰ κύρου (;) Γεωργίου Χοῦμνου τοῦ ἐκ τῆς περιβοήτου τῶν νήσων καὶ εὐδαίμων (οὕτως) Κρήτης ἐκ τῆς πόλεως Χανδάκου, ἐν δὲ τῷ βενετικῷ ἀπλῶς: Ἡ κοσμογένησις (οὕτως) μεταβαλμένη πρὸς ῥήμα (γράφει: ῥίμα) παρὰ τοῦ κυροῦ Γεωργίου Χοῦμνου. Ἐκ τῆς πρώτης ἐπιγραφῆς ἡδύνατό τις νὰ ἐξαγάγῃ τὸ συμπέρασμα ὅτι τὸ ἔργον ἔχει συνάφειαν πρὸς τὴν λεγομένην Παλαιάν (ἴδε τόμ. Α', σελ. 807). Ἰδέαν τινὰ περὶ τῆς γλώσσης τοῦ Χοῦμνου, ἣτις ἐλέγχει τὸν σύγχρονον καὶ συμπολίτην τοῦ Σαχλίκη συγγραφέα, δύνανται νὰ δώσωσιν οἱ ἐξῆς στίχοι (κατὰ τὸ βενετικὸν χειρόγραφον):

Λέομαι τρισυπόστατε Κύριε καὶ πατέρα,
τὴν χάριν σου ἀπόστειλε ἐτούτην τὴν ἡμέρα
καὶ φώτισόν μου τὴν καρδίαν, τὸν νοῦν καὶ τὴν κοιλίαν (!!)
Νὰ ξηγηθῶ τοῦ Μωϋσῆ τὴν θέαν ὁμιλίαν.

1. Ἀνώνυμον παράφρασιν τῆς παλαιᾶς καὶ νέας Διαθήκης ὑπὸ τύπον διαλόγου μεταξὺ τοῦ ἀνθρώπου, τοῦ Χάρου καὶ τῆς Ἑλένης διατηρεῖ ὁ ἐν ἔτει 1635 γραφεὶς, προφανῶς ἐκ τῆς βενετοκρατουμένης Κρήτης προερχόμενος κῶδιξ μαρκιανὸς XI 19 φύλλω 244-338ν. Τὸ ἀλλόκοτον τοῦτο εὐτελὲς ἔργον, γεγραμμένον ὡς καὶ τὰ λοιπὰ πλεῖστα τοῦ κώδικος διὰ λατινικῶν χαρακτήρων, περιλαμβάνει 5136 στίχους. Ὁ τίτλος των εἶνε: *Palea kie nea dhiathiki Pyma omorfortato kie poli ofelimon istus Christianus camomeni* (οὕτως) *in modho dhialogo opu cani o Gharos me ton anthropro*. Ἔπειτα ἀκολουθεῖ ἡ ἐπιγραφή τῆς σκηνῆς: *Athropos kie Gharos. Athropos idhe ton gharo kie xipase*. Ὁ διάλογος ἀρχίζει ὡς ἑξῆς: *Anthropos: Pios in to ulepo kie erghese mauros scotijnasmenos, assusumos (= ἀνόμιος) kie anegnoros kie xecocalismenos* κτλ. Ποίαν σχέσιν ἔχει τὸ ποίημα πρὸς τοῦ Χούμνου τὴν παράφρασιν, δὲν δύναμαι νὰ ὀρίσω ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἐξ ἀμφοτέρων ὀλίγων σημειώσεών μου.

2. Ἐν κώδικι μαρκιανῷ κλασικῷ IX 17 κεῖνται πλὴν τοῦ ἔργου τοῦ Χούμνου διάφορα ἄλλα εἰς ὁμοιοκαταληκτοὺς πολιτικοὺς ποιήματα καὶ εὐχαὶ θρησκευτικαί, οἷον πρῶτον ποίημα εἰς τὸν Ἰησοῦν (περὶ τοὺς 222 στίχους), ἔπειτα εὐχή, δι' ἣν ὁ πάπας Ἰωάννης KB' (1316-1334) ἔδιδεν ἄφεσιν 300ήμερον, εὐχαὶ εἰς τὸ ἅγιον Πνεῦμα, εἰς τὴν Θεοτόκον, εἰς τὸν ἅγιον Φραγκῖσκον, εὐχὴ τοῦ ἁγίου Θωμᾶ τοῦ ἐξ Ἀκουίνου εἰς τὴν ἁγίαν εὐχαριστίαν, δημόδης ἑλληνικὸς ἀκάθιστος (ἀρχή: Χαῖρε: κορώνα τῆς κυριᾶς, στέμμα τῆς παρθενιότης || Χαῖρε καντήλα το' ὁμορφιάς, χαῖρε δεντρὸν τῆς νιότης), στίχοι εἰς τὴν Θεοτόκον, Ρῆμα (ῥίμα) περὶ τοῦ θανάτου (ἀρχή: Τρομάσω τον τὸν θάνατον, ὅταν ψυχὴ χωρίσῃ), εὐχὴ ἀφέσεως τοῦ πάπα Σίξτου Δ' (1471-1484), τινὸς πατρὸς Ἀνδρέου Σκλέτζα ἐγκώμιον εἰς τὴν Θεοτόκον (Αἶνοι πρὸς τὴν ζωοδόχον πηγὴν πεπονημένοι παρὰ τοῦ περ ἀνδρέου σκλέτζα), τέλος ἐν πεζῷ λόγῳ διδασκαλία, περὶ τῆς ὠφελείας τῶν μνημοσύνων καὶ τὰ τοιαῦτα. Συνδυάζοντες τὴν παράφρασιν τοῦ Γεωργίου Χούμνου πρὸς ταῦτα τὰ ἑλληνοκαθολικῆς πηγῆς (βενετικῆς βεβαίως) κατανυκτικά ἔργα δυνάμεθα νὰ εἰκάζωμεν, ὅτι ὁ Χούμνος ἦτο καθολικός.

349. Ἰωάννης Πικατόρος ἐκ Ρεθύμνου τῆς Κρήτης ἔγραψε, πιθανῶς ἐν ἀρχῇ τοῦ 15' αἰῶνος, ἐν τῇ ἐγγωρίῳ διαλέκτῳ: Ρίμαν θρηνητικὴν εἰς τὸν πικρὸν καὶ ἀκόρεστον "Αἶδην (563 ὁμοιοκατάληκτοι πολιτικοὶ στίχοι). Ὁ ποιητὴς ἐκσφενδονίζεται ὑπὸ μαύρου ἀνθρώπου εἰς τὸν φάρυγγα φοβεροῦ δράκοντος· φθάσας εἰς τὰ ἔνδον τοῦ θηρίου, βλέπει ὅτι εὑρίσκεται ἐν τῷ "Αἶδι· πρὸ τῆς πύλης κάθεται τρικέφαλος ὄφις· ὁ Χάρος σπεύδει πρὸς αὐτὸν ἔφιππος καὶ ἐρωτᾷ, διατί ἦλθεν εἰς τὸν "Αἶδην, μήπως ἔχασε τὸν δρόμον καὶ ἐλπίζει ὅτι θὰ ἐπανέλθῃ πάλιν εἰς τὸν κόσμον. Ὁ δυστυχὴς ἀπαντᾷ ὅτι ἦλθεν ἵνα γνωρίσῃ τὸν θρόνον, τὰ μέγαρα, τὰς χώρας καὶ τοὺς δεσμώτας τοῦ Χάρου. Ὁ Χάρος τὸν λαμβάνει ἐπὶ τοῦ ἵππου του, καὶ οὕτως ἀμφότεροι φέρονται διὰ τῶν φρικτῶν τόπων τοῦ Ταρτάρου. Ἐντὺς μιᾶς συζητήσεως περὶ τῶν αἰτίων τοῦ θανάτου καὶ τῶν μυστηρίων τῆς κοσμογονίας διακόπτεται τὸ ἐν τέλει ἡκρωτηριασμένον ποίημα. Πολλῆς προσοχῆς ἀξία εἶνε πρὸς τὴν σπουδὴν τῶν δημωδῶν θρησκευτικῶν ἰδεῶν τῶν νέων Ἑλλήνων ἡ περιέργος συγχώνευσις τῆς ἀρχαίας περὶ τοῦ "Αἶδου παραστάσεως πρὸς τὴν δημοτικὴν περὶ τοῦ Χάρου καὶ πρὸς τὰς θεολογικὰς ἰδέας. Τὸ ποίημα ἀντιστοιχεῖ οὕτως πρὸς τοὺς διαλόγους Τιμαρίωνα (ἴδε § 198) καὶ Μάζαριν (ἴδε § 241).

Ἐκδοσις ἀρχικὴ ὑπὸ W. Wagner, Carmina σελ. 224—241 (ἐκ τοῦ κώδικος βιενναίου 244).

350. Μαρτῖνος Φαλιέρης. Ὑπὸ τὸ ὄνομά του φέρονται τρία στιχουργήματα, σωζόμενα ἐν μέρει μὲν ἐν κώδικι ἀμβροσιανῷ Υ. 89. sup. (15' αἰῶνος), ἐν μέρει δὲ ἐν κώδικι νεαπολιτανῷ III. B. 27 ἐν φύλλῳ 101 - 118, 121^v - 124 καὶ 168 - 173^v καὶ ἐν κώδικι βαλλικελλιανῷ C. 46 φύλλῳ 411 - 424. 1. Τὸ πρῶτον ἄνευ ἐπιγραφῆς ἐν τῷ χειρογράφῳ κείμενον στιχούργημα εἶνε θρησκευτικὸν ποίημα ἀποτεινόμενον πρὸς φίλον (ἐκ 283 πολιτικῶν ὁμοιοκαταλήκτων) καὶ περιέχον σκέψεις

διὰ μακρῶν ἐκτιθεμένους περὶ τῆς ματαιότητος τῶν ἐπιγείων, περὶ τῆς εὐτελείας τοῦ ἐν τῷ κόσμῳ βίου, περὶ θανάτου, ἀμαρτίας καὶ μετανοίας. Τὸ ποίημα εἶνε ἐντελῶς ἀπηλλαγμένον τῶν ἀγροικιῶν τῆς μούσης τοῦ Σαχλίκου καὶ Δεφαράνα, ἀλλὰ βαρύνει τὸν ἀναγνώστην διὰ τῆς χαλαρότητος καὶ γενικότητος τῶν ἰδεῶν καὶ τῆς ἐλλείψεως χρωματισμοῦ τοπικοῦ ἢ τῆς ἐποχῆς καθ' ἣν ἐγράφη. Εἰς τοὺς τελευταίους δύο στίχους ὀνομάζει ἑαυτὸν ὁ ποιητής: Ὡς ἐδεπᾶ τελειώθηκεν ἡ ῥίμα τοῦ Φαλιέρου | Τᾶφέντη τοῦ μισερ Μαρή, τοῦ παλαιοῦ τοῦ γέρου. 2. Ἱστορία καὶ ὄνειρο τοῦ εὐγενεστάτου ἄρχοντος κυρίου (οὕτως) Μαρίνου Φαλιέρου. Ὁ συγγραφεὺς διηγεῖται ὡς ὁ Πικατόρος καὶ Μπεργαδῆς διάλογον ὃν ἔκαμεν ἐν ὀνείρῳ. Τὰ πρόσωπα τοῦ διαλόγου εἶνε ὁ Φαλιέρης, ἡ Μοῖρα, ἡ Ποθοῦλα (πόθος) καὶ ἡ Ἀθοῦσα (ἀθωότης). Ὁ Φαλιέρης διαλέγεται πρῶτον ἐπὶ μακρὸν πρὸς τὴν Μοῖραν πράγματα κενὰ ἐννοίας, εἶτα δὲ ἐμφανίζονται ἡ Ποθοῦλα καὶ ἡ Ἀθοῦσα. Ὁ ποιητής αἰσθάνεται φλέγοντα ἔρωτα πρὸς ταύτην καὶ θερμῶς ἱκετεύει αὐτὴν νὰ δεχθῇ τὸν ἔρωτά του, εἰς ὃ βοηθὸν ἔχει καὶ τὴν Ποθοῦλαν. Ἡ Ἀθοῦσα ὅμως ἐπιμόνως ἀποκρούει τοὺς λόγους του. Τέλος ὀρκίζεται εἰς αὐτὴν πίστιν αἰώνιαν ἐν ὀνόματι τοῦ Χριστοῦ καὶ τῆς Παναγίας, ἀπαιτῶν καὶ παρ' αὐτῆς τὸ αὐτό. Τότε ἡ Ἀθοῦσα ὁμολογεῖ τὸν ἔρωτά της, ἐκεῖνος δὲ ἀπαιτεῖ φίλημα παρ' αὐτῆς — ἀλλ' ἐν τῷ μέσῳ τῆς εὐτυχίας της ἐξεγείρεται τοῦ ὕπνου ὑπὸ δῆγματος ψύλλου. Διὰ τούτου τοῦ κωμικοῦ περιστατικοῦ τελειώνει τὸ ποίημα. Καὶ τοῦτο ὅμως τὸ ἀρκετὰ ξηρὸν στιχοῦργημα, τελευταῖον εἰς τὴν σειρὰν τῶν ἀλληγορικῶν διαλόγων τοῦ Τζέτζη, Ἀπλούχειρος, Φιλῆ, ἀνυψοῦται κατὰ τὴν περιγραφὴν τῆς ἐρωτικῆς ἱκεσίας τοῦ Φαλιέρη, ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν ἐμπνεύσεων ἐκ τῆς δημοτικῆς ποιήσεως, εἰς θερμὸν αἰσθημα καὶ ζωηρὰν παράστασιν. 3. Τὸ τρίτον ποίημα εἶνε κατὰ τὸ περιεχόμενον πολὺ συγγενὲς πρὸς τὸ δεῦτερον· εἶνε ὁμοίως ἱστορία ἐρωτικὴ ἐν ὀνείρῳ, ἄνευ ἐπιγραφῆς ἐν τῷ χειρογράφῳ. Ὁ ποιητής βλέπει ἐν ὀνείρῳ γυναῖκα καὶ τὸν ἔρωτα ὥπλι-

σμένον μὲ βέλος καὶ τόξον, ὅστις λέγει πρὸς αὐτὸν ὅτι ὑπὸ τῆς Μοίρας ἐξελέγη νὰ γίνῃ σύζυγος τῆς γυναικὸς ταύτης. Ὁ ποιητὴς μέλλει ἤδη νὰ φιλήσῃ τὴν δι' αὐτὸν προορισθεῖσαν, ὅτε κρούει τὴν θύραν ἡ Μοῖρα· ὁ ποιητὴς μὲ τὸν χιτωνίσκον μόνον σπεύδει ν' ἀνοίξῃ καὶ τῆς προσφέρει κάθισμα. Ἀλλ' εὐθὺς φωνεῖ ὁ ἀλέκτωρ· τὸ ὄνειρον διαλύεται, μετ' αὐτοῦ δὲ ἐξαφανίζονται μοῖρα, ἔρως, νύμφη. Τὸ τέλος ἀποτελεῖ ἱκανῶς ἄσχετος πρὸς τὰ προηγούμενα νοουθεσία πρὸς τοὺς νέους νὰ τιμῶσι τὸν φοβερὸν θεὸν ἔρωτα. Τὰ περὶ τῆς ἐρωτοκρατίας εἰς τὸ διήγημα παρεμβалόμενα συγγενεύουσι πολὺ πρὸς τὴν περὶ τοῦ ἐρωτοκάστρου (chateau d'amour) ἱστορίαν ἐν τῷ μυθιστορήματι Βέλανθρος καὶ Χρυσάντζα. Τὸ ἐδῶ ὡς καὶ ἐκεῖ ἐγειρόμενον ζήτημα, ἂν τὰ περὶ ἐρωτοκάστρου, ἔρωτος κτλ. ἐγεννήθησαν ἀμέσως ἐξ ἀρχαίων ἐλληνικῶν ἰδεῶν ἢ ἐὰν ὁ ἔρως κατὰ πάσας αὐτοῦ τὰς μεταμορφώσεις ἀπὸ Βεργιλίου μέχρι Πετράρχα ἐξ Ἰταλίας εἰς τὴν Ἑλλάδα μετενόστευσε, μένει ἐπὶ τοῦ παρόντος ἄλυτον. Ἄν καὶ ἡ ἔννοια τοῦ ἔρωτος ἐν τῇ βυζαντινῇ καὶ νέᾳ ἐλληνικῇ δημοτικῇ ποιήσῃ δὲν εἶνε ἐντελῶς ἄγνωστος, ἀλλὰ πολὺ ἀπέχει τοῦ νὰ εἶνε τόσον δημοτική, ὅσον ὁ Χάρος, αἱ Μοῖραι καὶ ἄλλα μυθολογικά πρόσωπα.

Οὐδὲν γνωρίζομεν περὶ τοῦ προσώπου τοῦ συγγραφέως· ἴσως τὸ περίφημον βενετικὸν ὄνομα ἔλαβεν ἀνώνυμός τις ἵνα συστήσῃ τὸ ἔργον του. Ἀλλ' εἶνε ἀναμφίβολον ὅτι καὶ τὰ τρία ποιήματα ἀνήκουσιν εἰς τὸν αὐτὸν συγγραφέα, ὡς ἀποδεικνύουσιν ὅχι μόνον αἱ ἐπιγραφαὶ τοῦ πρώτου καὶ δευτέρου ποιήματος ἀλλὰ καὶ ἡ φανερά ὁμοιότης τῆς ἀντιλήψεως καὶ τοῦ ὅφους, ἥτις ἐκτείνεται μέχρι τῆς ἐπαναλήψεως φράσεων τινων (οἷον γλυκώτατέ μου ταῖρι). Ἡ γλῶσσα τῶν ποιημάτων εἶνε ἡ καθαρὰ δημοτική· πρὸς ὀρισμὸν τῆς διαλέκτου λείπουσιν αἱ ἀσφαλεῖς ἐνδείξεις· ἀλλ' οἱ λέξεις δαμάκι καὶ δουμάκι (ἐν κώδικι ἀμβροσιανῷ Υ'. 89. sup. φύλλῳ 96^v, 99) φέρουσιν ἡμᾶς εἰς Κρήτην. Τὸ κείμενον ὡς παρεδόθη δεικνύει τὴν αὐτὴν περὶ τὴν ὀρθογραφίαν ἀμέλειαν, ἣν καὶ τὰ πλεῖστα χειρόγραφα καὶ τὰ ἐντυπα δημοτικὰ βιβλία

τῆς Βενετίας, ἀπρόσιτα σχεδὸν ἔνεκα τούτου εἰς τὸν πρωτόπειρον καθιστάμενα.

1. Ἐκδόσεις: Δείγματα ἐκ τῶν δύο πρώτων ποιηματίων ἔξεδ. ὁ E. Legrand, Bibl. gr. vulg. 2 (1881) ἐν εἰσαγωγῇ σελ. 62 ἔ. — Ἀνωτέρω ἀνέλυσα τὸ κείμενον διελθὼν τὸ ἐν Μιλάνῳ χειρόγραφον. — Τὸ τρίτον ποίημα ἔξεδ. ἐκ τοῦ νεαπολιτανοῦ κώδικος ὁ John Schmitt, Ποίημα ἀνέκδοτο τοῦ Μαρίνου Φαλιέρη ἐν Δελτίῳ τῆς ἱστορ. καὶ ἐθνολ. ἑταιρ 4 (1893) 291-308 (μετὰ τοῦ ἐν κώδ. ἀμβροσιανῷ λείποντος τέλους τοῦ δευτέρου ποιήματος). Ἐντελῶς ἀχρησιμοποίητος μένει ἔτι ὁ ἀνωτέρω μνημονευθεὶς κώδιξ βαλλικελλιανός, ὅστις περιέχει τὸ πρῶτον ποίημα ὑπὸ τὸν τίτλον Ποίημα τοῦ εὐγενεστάτου ἄρχοντος μισέρ μαρί φαλιέρου.

2. Ἐν τῷ ἄνω μνημονευθέντι κώδικι νεαπολιτανῷ III. B. 27 φύλλῳ 118-121 καὶ 124^v κεῖνται ἐρωτικά τινα ποιήματα παντελῶς ἄτεχνα, προσοχῆς δὲ ἄξια μόνον ὡς γλωσσικὰ μνημεῖα.

351. Εἰς Βενετίαν (84 ἀνομοιοκατάληκτοι πολιτικοὶ στίχοι). Ὁ συγγραφεὺς τοῦ ὕμνου τούτου εἶνε ἐντελῶς ἀπαίδευτος ἄνθρωπος, ὅστις κατὰ τρόπον ἀπλαϊκὸν ἐκφράζει δι' εὐλήπτων λέξεων τὴν ἐκπληξίν του διὰ τὰ ὑγρά κέλευθα τῆς Βενετίας, τὴν ἐκκλησίαν τοῦ ἁγίου Μάρκου καὶ τὸ ἀνάκτορον τῶν δουκῶν· ἀλλ' ἡ ἀνεπιτηδεϊότης του ὡς ποιητοῦ εἶνε μοναδική σχεδὸν ἐν τοῖς δημοτικοῖς μνημείοις.

Ἐκδοσις ἀρχικὴ ἐκ τοῦ κώδ. βιενναίου 244 ὑπὸ W. Wagner Carmina σελ. 221-223. — Τὸ ποίημα σώζεται ὡς φαίνεται καὶ ἐν κώδικι 35 τοῦ παλαιοῦ σεραΐου, ὅστις κατὰ τὸν Fr. Blass ἐν Hermes 23 (1888) 224 περιέχει κείμενον «Στοιχοὶ πολοὶ» (οὕτως) τῆς Βενετίας.

352. Μάρκος Δεφαράνας ἐκ Ζακύνθου ἔγραψεν ἐν ἀρχῇ τοῦ 15' αἰῶνος δύο ποιήματα, τὰ ὅποια κατὰ τὸ ἀγροϊκὸν τῆς ἀντιλήψεως καὶ τῆς φράσεως δύνανται νὰ παραβληθῶσι πρὸς τοῦ Σαχλίκη τὰ ἔργα. 1. Λόγοι διδακτικοὶ τοῦ πατρὸς πρὸς

τὸν υἱὸν (788 ὁμοιοκατάληκτοι πολιτικοὶ στίχοι). Πρότυπον εἶχεν ὁ συγγραφεὺς τὴν παραίνεσιν τοῦ Σαχλίκη (ἴδε § 343), πρὸς τὴν ὁποίαν κοινὴν ἔχει τὴν χυδαιότητα τῆς φράσεως καὶ πολλοὺς στίχους. Χαρακτηριστικά τινα ὑποδεικνύουσιν ἰταλικὴν πηγὴν. 2. Ἱστορία ἐκ τῶν τοῦ Δανιήλ περὶ τῆς Σωσάννης (376 ὁμοιοκατάληκτοι πολιτικοὶ στίχοι), πιθανῶς διασκευὴ ἀρχαιοτέρου προτύπου συνηρμωμένου πρὸς τὰς ἀνάγκας τῆς ἐποχῆς. Ὅτι ἡ ὕλη αὕτη ἐχρησιμοποιήθη ποιητικῶς καὶ ὑπὸ προγενεστέρου, δεικνύει ποίημα ἐν τῇ λογίᾳ γλώσσει συγκείμενον ἐξ 80 ὁμοιοκαταληκτῶν πολιτικῶν στίχων, ὅπερ διεσώθη ἐν κώδικι μαρκιανῷ 408 φύλλω 153^v - 154^v.

1. Ἐκδόσεις: Οἱ Διδακτικοὶ λόγοι διεσώθησαν μόνον ἐν βενετικῷ ἐντύπῳ τοῦ 1543 σχεδὸν μὴ ἀναγινωσκομένῳ ἕνεκα τῆς τελείας ἀθλιότητος τῆς ὀρθογραφίας· τοῦ ἐντύπου τούτου γνωστὰ εἶνε μόνον δύο ἀντίτυπα. Πρὸ πολλῶν ἐτῶν ἠτοίμασα νέαν ἔκδοσιν τοῦ γλωσσικῶς καὶ πολιτιστικῶς ἐνδιαφέροντος πονηματίου, δὲν εὗρον ὅμως ἔτι ἐκδότην.

B. Ἱστορία τῆς Σωσάννης: Κατ' ἀρχὰς ἐν Βενετίᾳ 1638, 1671 καὶ πολλάκις ἔπεται. — Ἐξέδ. ὁ E. Legrand, Bibl. gr. vulg. I 269 - 282. — Τὸ μνημονευθὲν ποίημα τῆς Σωσάννης τὸ ἐν κώδικι μαρκιανῷ ἐξέδ. ὁ E. Legrand, Bibl. gr. vulg. II 48 ἔ. Πρβ. καὶ εἰσαγωγὴν αὐτοῦ σελ. 28 ἔ.

2. Βοηθήματα: Περὶ τῆς πρὸς τὸν Σαχλίκην σχέσεως πρβ. Σ. Δ. Παπαδημητρίου, Στέφανος Σαχλίκης, ἐν Ὁδησῶ 1896 σελ. 227-234. — Ἡ εἰκασία τοῦ E. Legrand, Bibl. hellen. I (1885) 289, ὅτι ὑπὸ τοῦ Δεφανάρα ἐγράφη καὶ ἡ ὁμοιοκατάληκτος διασκευὴ τῆς ἱστορίας Ἀλεξάνδρου τοῦ μεγάλου, εἶνε ἀστήρικτος. Πρβ. Παπαδημητρίου ἐνθ' ἄνωτ. σελ. 230 ἔ.

353. Λεονάρδος Φόρτιος συνέγραψεν ἐν ἀρχῇ τοῦ 15' αἰῶνος ποίημα Περὶ στρατιωτικῆς πραγματείας (912 ὁμοιοκαταληκτοῦντες τροχαῖκοι ὀκτασύλλαβοι). Ὁ συγγραφεὺς, ὅστις αὐτοκαλεῖται Ρωμαῖος καὶ κόμης παλατῖνος, εἶναι ἄγνωστος ἄλ-

λως. Τὸ ἰδίωμα τοῦ εἶνε ποικιλόχρουν διὰ τὴν πολλὴν ἀνάμειξιν λέξεων ἐκ τῆς λογίας γλώσσης καὶ ἐκ τῆς ἰταλικῆς.

Ἐκδοσις ἀρχικὴ ἐν Βενετίᾳ 1531.—Ὁρθογραφικῶς βελτιωμένη ἔκδοσις ὑπὸ E. Legrand, Coll. de mon. τόμ. 17, ἐν Παρισίοις 1871.

354. Ἡ οὐσία τοῦ Ἀβραάμ εἶνε εἶδος θρησκευτικοῦ δράματος (1154 πολιτικοὶ ὁμοιοκατάληκτοι). Θρησκευτικοὺς διαλόγους καὶ θρησκευτικὰ δράματα γνωρίζομεν ἐκ τοῦ παλαιότερου βυζαντηνοῦ αἰῶνος (ἴδε § 266). ἀλλὰ τὸ παρὸν ἀνάγεται ὡς φαίνεται μᾶλλον εἰς ἰταλικὴν πηγὴν παρὰ εἰς βυζαντηνὸν πρότυπον. Τὸ σωζόμενον κείμενον, τὸ ὅποσον προέρχεται ἐξ ἀνθρώπου ἐμπείρου περὶ τὸ γράφειν, δὲν εἶνε ἀρχαιότερον τοῦ 15' αἰῶνος.

1. Ἐκδοσις ἀρχικὴ εἶνε πιθανῶς τὸ βενετικὸν ἔντυπον τοῦ 1535. Ἀνετυπώθη ἐν Βενετίᾳ τὸ 1668, 1694, 1709 καὶ πολλάκις κατόπιν. — Νέα ἔκδοσις κατὰ τὴν ἔκδοσιν τοῦ 1535 ὑπὸ E. Legrand, Bibl. gr. vulg. I 226-268. — Μόνον ἐπιδεικνύουσιν διαφόρους γραφὰς παρῆκει κατὰ τὸν E. Legrand ἐνθ' ἀνωτ. σελ. XXVI ὁ κώδιξ μαρκιανὸς XI 19 τοῦ ἔτους 1635, περιέχων ἐν φύλ. 210-231 τὸ κείμενον διὰ λατινικῶν χαρακτήρων. Οἱ δύο πρῶτοι στίχοι: *Xirna Auraam, xirna auraam, giru chiapano stassu || madato apò tūs uranūs su fernu chiafucrassu.*

2. Ἐκ τοῦ τέλους τοῦ 15' ἢ τῆς ἀρχῆς τοῦ 16' αἰῶνος ἔχομεν τὸ ποίημα Πένθος θανάτου, περιέχον σκέψεις περὶ τῆς ματαιότητος τῶν ἐπιγείων καὶ περὶ θανάτου. Ἐτυπώθη τὸ πρῶτον ἐν Βενετίᾳ 1524. Ἐπεὶ αὐτόθι 1543. πρβ. E. Legrand, Bibl. hell. 1 (1885) 179, 238 ἑ. — Κεῖται ἐν κώδικι νεαπολιτανῶ III. B. 27 ἐν φύλλῳ 1-12.

3. Δημοτικὰ ποιήματα περὶ τῶν παθῶν τοῦ Χριστοῦ, τῆς ἱστορίας τοῦ Ἰωσήφ κτλ. κεῖνται ἐν κώδικι τῆς Ὁξωνίας Aedis Christi 49 τοῦ 16' αἰῶνος ἐν φύλλῳ 166-229 (ἐν μέρει πρὸς δημοσίευσιν ἀντεγράφησαν ὑπὸ τοῦ ἐν Ἰασίῳ διδάκτορος E. Δοσίου). — Δημοτικὸν ποίημα περὶ Δαυὶδ κεῖται ἐν κώδ. Arund. (τοῦ βρετανικοῦ μουσείου) 528 τοῦ 16' αἰ.

355. Θεολόγητος Μοσχολέος Κρής ἔγραψεν ἐν ἀρχῇ τοῦ ἱζ' αἰῶνος Βίον τοῦ ἁγίου καὶ μεγάλου Νικολάου ἐν στίχοις 268 πολιτικοῖς ὁμοιοκαταληκτοῖς. Τὸ ἔργον εἶνε ὡς φαίνεται, ὅπως ἡ Σωσάννα τοῦ Δεφαράνα μόνον διασκευὴ ἀρχαιοτέρου ποιήματος περὶ τοῦ αὐτοῦ θέματος, ὅπερ γνωστὸν εἶνε καὶ ἐν τῇ λατινικῇ ποιήσει τοῦ μέσου αἰῶνος.

1. Ἐκδοσις ἀρχικὴ ἐν Βενετίᾳ 1626. — Νέα ἔκδοσις ὑπὸ E. Le-grand, Bibl. gr. vulg. I 321-329.

2. Εἰς τὸν ἱζ' αἰῶνα πρέπει νὰ ἀνήκῃ καὶ ὁ ἀγνώστου προσωπικότητος Λεονάρδος Δελλαπόρτα ἢ Τελαμπώρτα, τοῦ ὁποῖου ὁ κώδιξ ἀθωνικὸς 1174 τοῦ ἱζ' αἰ. περιέχει διάφορα δημοτικὰ καταναυτικὰ ποιήματα ἐν στίχοις πολιτικοῖς. Πλείότερα παρὰ Σπυρ. Λάμπρω, Catalogue of the greek mss on Mount Athos 1 (1895) 107.

3. Ἀνώνυμον ποίημα περὶ τύχης καὶ θανάτου (108 πολιτικοὶ στίχοι), ὅπερ ὅπως ὁ Ἀπόκοπος (§ 347) ἀρχίζει ἀπὸ τῆς περιγραφῆς τοῦ ὕπνου, κεῖται ἐν κώδικι ἀθωνικῷ 3293 τοῦ ἱζ' αἰ. φύλλω 320-322. Ἀρχή: Ἀνάγνωθι, ὦ ἄνθρωπε, κατάλαβε τὸν πλοῦτον || Τὸν χρόνον τε καὶ τὸν τροχόν, τὸν πλάνον κόσμον τοῦτον. || Ὡς ἀπὸ κόπου νύσταξα κ' ὕπνος με περεχύθη, || Ἐκούμπησα στὴν κλίνην μου, ὀλίγον ἐκοιμήθην.

4. Τινὰ διδακτικὰ κατὰ τὸ πλεῖστον καὶ θρησκευτικὰ ποιήματα ἐν μέρει μὲν ἐκ τοῦ ὑστέρου μέσου αἰῶνος, ἐν μέρει δὲ ἐκ τοῦ ιε'-ιη' αἰῶνος ἔξεδ. ὁ M. I. Γεδεών ἐν Παρνασσῷ 1 (1877), 525-537, 746-756· βιβλιογραφία ἐν σελ. 856-869.

5. Ἀνέκδοτον ἔτι εἶνε τὸ δημοτικὸν ποίημα ἐν κώδικι 4 τῆς ὀλίγον γνωστῆς συλλογῆς ἑλληνικῶν χειρογράφων τοῦ Collegio Greco ἐν Ρώμῃ (φύλλω 272): Σύναξις εὐγενικῶν γυναικῶν καὶ ἀρχόντων.

2. Μυθολογικά καὶ ἱστορικά ποιήματα ἐθνικῆς ὑποθέσεως.

356. Γενικὴ ἐξήγησις. Ὅπως εἰς τὴν Δύσιν, τοιοῦτοτρόπως καὶ εἰς τὸ Βυζάντιον ἐγεννήθησαν κατὰ τὸν μέσον αἰῶνα ἐπικά ποιήματα, ὑμνήσαντα πράξεις περιφήμων ἡρώων καὶ σπουδαῖα γεγονότα τῆς ἐθνικῆς ἱστορίας ἢ προσωπικὰς ἀτόμων περιπετείας. Τὰ ἔπη ταῦτα περιέχουσι καὶ δραματικὰ στοιχεῖα· ἡ ἀφήγησις διακόπτεται ὑπὸ διαλόγων βραχυτέρων ἢ μακροτέρων, ἐν οἷς τὰ δρῶντα πρόσωπα ἐκφράζουσι τὰ αἰσθήματά των ἢ τὰς ἀποφάσεις καὶ τὰς περιπετείας των ἀφηγοῦνται. Εὐρίσκομεν δηλονότι εἰς ταῦτα τὴν αὐτὴν δραματικὴν ζώην, ἣν παλαιότατα καὶ ἄριστα ἐκπροσωπεῖ ὁ Ὀμηρος, καὶ τῆς ὁποίας τὰ ἔχνη καὶ ἀφοῦ ἐντελῶς ἀπωλέσθη ἡ δραματικὴ τέχνη οὐδέποτε ἐξέλιπον παρὰ τῷ ἑλληνικῷ λαῷ. Τὰ βυζαντινὰ ταῦτα *chansons de geste*, κατὰ παλαιὸν ἔθος ψαλλόμενα ὑπὸ περιοδευόντων ῥαψωδῶν, — ἀπολέσαντα τὸν τοπικόν των χαρακτῆρα, κατέστησαν κοινὸν τοῦ ἔθνους κτῆμα· ὀλίγον κατ' ὀλίγον ἤρχισαν ἔπειτα νὰ γράφωσιν αὐτά, διάφορα δὲ ἄσματα συνηνώθησαν εἰς ἓν ὅλον. Δυστυχῶς ὅμως τοῦτο διέφθειρε τὴν ἀρχικὴν αὐτῶν ὄψιν, τὸ γνήσιον κείμενον ηὔξησε διὰ παρεμβολῶν καὶ ἐπ' αὐτῆς ἔτι τῆς γλώσσης ἐπέδρασε τὸ σχολεῖον μὲ τοὺς κανόνας τῆς ἑαυτοῦ γραμματικῆς περισσότερον τοῦ δέοντος. Σχεδὸν πάντα τὰ χειρόγραφα τῶν μεσαιωνικῶν δημοτικῶν ποιημάτων τῆς Ἑλλάδος φέρουσι τὰ ἔχνη τοιούτων διασκευῶν.

Ὁ χρόνος τῆς γενέσεως τῶν ἐθνικῶν ἐπῶν εἶνε πιθανῶς ἴσος πρὸς ἅπαντα τὸν βίον τοῦ βυζαντινοῦ κράτους, οἱ δὲ τόποι,

εἰς τοὺς ὁποίους αἱ πράξεις ὑπόκεινται καὶ τὰ ἔπη διεδόθησαν, εἶνε διεσκορπισμένοι ἐντὸς ὧν τῶν ὁρίων τοῦ κράτους, — καὶ αἱ ἀφορμαὶ τόσον ποικίλαι ὅσον καὶ ἡ ἱστορία τοῦ μεγάλου τούτου ὀργανισμοῦ. Παρεδόθησαν ὅμως τὰ κείμενα κακῶς· ἐξ ἑνὸς μὲν διεσκευάσθησαν ὡς εἵπομεν πολὺ τὰ ὀλίγα διὰ χειρογράφων παραδοθέντα ποιήματα, ἀφ' ἑτέρου δὲ φρικωδῶς κατέπνιξαν πᾶσαν ποιητικὴν φωνὴν τοῦ μεσαιωνικοῦ ἐλληνικοῦ ἔθνους αἱ ἀτελείωτοι συμφοραί, αἵ ἡ ἐλληνόγλωσσος Ἀνατολὴ ὑπέστη ἀπὸ τοῦ ἰγ' αἰῶνος, καὶ τελευταῖον ἡ αἱματηρὰ ὑποδούλωσις αὐτῆς εἰς ἔθνος παντάπασι ξένον κατὰ τε τὴν γλῶσσαν, τὰ ἥθη καὶ τὴν θρησκείαν. Ἵνα κατορθώσωμεν νὰ λάβωμεν γνῶσιν ἐπαρκῆ τῶν προϊόντων τῆς δημοτικῆς βυζαντηνῆς ποιήσεως καὶ τῆς φύσεως αὐτῶν, ἀνάγκη μετὰ προσοχῆς νὰ ἐγκύψωμεν εἰς τε τὰ καταλειφθέντα ὑπὸ τῆς λογοτεχνίας λείψανα καὶ εἰς τὰς ἐκ τῆς μεσαιωνικῆς μούσης ζώσας ἔτι ἐμπνεύσεις τῶν ποιητικῶν ἔργων τοῦ ἐλληνικοῦ λαοῦ ἢ καὶ ἄλλων λαῶν, ἐπὶ τῶν ὁποίων οἱ Βυζαντινοὶ ἐπέδρασαν.

Ὅπως αἱ μεσαιωνικαὶ τῶν Δυτικῶν ἐθνῶν ποιήσεις κατανέμονται σήμερον κατὰ τὰς ποιητικὰς ὑποθέσεις, τοιοῦτοτρόπως δυνάμεθα νὰ διακρίνωμεν καὶ εἰς τὴν δημοτικὴν ποιήσιν τῶν Βυζαντινῶν καὶ τῶν ἀπογόνων αὐτῶν κυρίας τινὰς ὁμάδας. Τοῦτο καθίσταται σαφές ἐν τῇ νεωτέρᾳ δημοτικῇ ποιήσει, ἥτις πρὸς τὴν βυζαντινὴν στενῶς συγγενεὺει κατὰ τὴν μορφήν καὶ τὰς ὑποθέσεις. Ἐν αὐτῇ εὐρίσκομεν κύκλον ἁσμάτων ἀναφερομένων εἰς τὴν ἄλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ τὸν θάνατον τοῦ τελευταίου βυζαντινοῦ αὐτοκράτορος· ἄλλος κύκλος ἀναφέρεται εἰς τὴν ἄλωσιν τῆς Τραπεζοῦντος· τρίτος εἰς τὴν μυστηριώδη κτίσιν τῆς γεφύρας τῆς Ἀρτης. Πολὺ διαδεδομένος εἶνε ὁ κύκλος τῶν ἁσμάτων, ὅστις ἀφηγεῖται τὴν ἄλωσιν «τοῦ κάστρου τῆς πανώρης», καὶ κρύπτει βεβαίως ἱστορικόν τινα πυρῆνα. Τραγικὸν ἐπεισόδιον τοῦ βίου Πέτρου Α' Λουζινιαν προεκάλεσεν ἐν Κύπρῳ τὰ σήμερον ἔτι εἰς τὰ στόματα τοῦ λαοῦ φερόμενα ἄσματα περὶ τοῦ θανάτου τῆς Ἀροδαφνούσης.

Εἰς ἀπειράριθμα ἄσματα περιγράφεται ἡ ἀναγνώρισις χωρισμένων ἐπὶ μακρὸν συζύγων καὶ ἡ ἐπιστροφή τοῦ ἀνδρός καθ' ἣν στιγμὴν ἡ σύζυγος πρόκειται νὰ νυμφευθῇ. Πάντων τῶν κύκλων τούτων πρωτεύει κατὰ τὴν παλαιότητα, τὴν ἀσυνήθην διάδοσιν καὶ τὴν ἑκτακτον πολιτιστικὴν σπουδαιότητα ὁ ἀκριτικός. Ἐν ταῖς ἐπομένοις θ' ἀναγράφωμεν πλὴν τῶν κυρίως ἐπῶν καὶ τὰ ἱστορικά καὶ χρονολογικά ποιήματα.

1. Ἐκδόσεις: Ἀριθμὸν τινα μικροτέρων ἱστορικῶν ᾠσμάτων ἐξέδ. ὁ E. Legrand, Coll. de mon. N. S. 1 (1873) 74-93, 182-197 (θάνατος τοῦ αὐτοκράτορος Κωνσταντίνου Δραγάτση, ἄλωσις τῆς Τραπεζοῦντος, ἄλωσις τοῦ Παλαιοκάστρου, ἄλωσις Κορυδύλλης, ἀκριτικὸς κύκλος κτλ.). — Δημοτικά ἄσματα βασιζόμενα εἰς μεσαιωνικὰς ὑποθέσεις, οἷον τὰ ἄσματα τοῦ Ἀνδρονίκου, τοῦ Θεοφυλάκτου, τοῦ Διγενῆ, τῶν τριῶν ἀδελφῶν Διαφυλάκτου, Ἀλιαντρῆ καὶ Μανώλῃ ἐξέδ. ὁ Α. Α. Σακελλάριος, Τὰ Κυπριακά, τόμ. β', ἐν Ἀθήναις 1891 σελ. 9 ἑ. — Ἴδε καὶ τὴν βιβλιολογίαν ἐν ταῖς ἐπομέναις §§.

2. Βοηθήματα: Ch. Gidel, La chanson d'Arodaphnusa, Nouvelles études sur la litt. gr. mod., ἐν Παρισίοις 1878 σελ. 445-475. — Πρὸς χαρακτηρισμὸν τῶν μεσαιωνικῶν δημοτικῶν ποιήσεων: Σπυρ. Λάμπρος, Coll. de rom. gr. Introduction σ. 7 ἑ. — Γ. Δεστούνης, Ἐρευναι περὶ τῶν ἑλληνικῶν ἐποποιῶν τοῦ μέσου αἰῶνος Δοκίμιον μεταφραστικῆς καὶ ἐρμηνευτικῆς συλλογῆς. Ἐν Περτροπόλει 1883 (ῥωσσ.) ἴδε (ῥωσσ.) ἐφημ. τοῦ ὑπ. παιδ. 1884 τόμ. 234 Ἰουλίου σ. 142-145. — Περὶ νεοελληνικῶν δημοτικῶν ᾠσμάτων, ἐν οἷς δῆθεν ζῇ ἡ μνήμη τοῦ αὐτοκράτορος Νικηφόρου Φωκά πρβ. P. Syrkū, Ἡ βυζαντινὴ διήγησις περὶ τῆς δολοφονίας τοῦ αὐτοκράτορος Νικηφόρου Φωκά κατ' ἀρχαίαν βουλγαρικὴν σύνταξιν. Ἐν Περτροπόλει 1883 (ῥωσιστί). — Περὶ τῆς εὐρείας διαδόσεως τῶν ᾠσμάτων τῶν περὶ τῆς γεφύρας τῆς Ἀρτης μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων, Ἀρωμούνων (Κουτσοβλάχων), Ἀλβανῶν, Βουλγάρων, Σέρβων κτλ. πραγματεύεται ὁ Kurt Schladebach, Die aromunische Ballade von der Artabrücke, Erster Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache zu Leipzig, herausgeg. von Gust. Weigand,

ἐν Λευσίᾳ 1894 σ. 79-121.—Πρὸς βαθυτέραν σπουδὴν τοῦ ἀντικειμένου εἶνε ἀνάγκη νὰ ληφθῶσιν ὑπ' ὄψιν καὶ ὅλαι αἱ συλλογαὶ νεοελληνικῶν δημοτικῶν ᾠσμάτων.

357. Τὸ περὶ τοῦ Βελισαρίου μυθιστόρημα. Οὐδεὶς στρατηγὸς Ἑλλήν ὑπὲρ τοῦ μέγαν Ἀλεξάνδρου ἦτο ἀρμοδιώτερος νὰ κατασταθῇ δημοτικὸς ἀνὴρ ἢ ὁ Βελισάριος. Πῶς διὰ τολμηροῦ πραξικοπήματος κατέπνιξε τὴν αἱματηρὰν στάσιν τῶν φατριῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει, πῶς διὰ μιᾶς ταχείας προελάσεως κατέρριψε τῶν Βανδάλων τὸ κράτος, πῶς κατέκτησε τὴν Σικελίαν καὶ Ἰταλίαν, πῶς κατεδάμασε τὸν φόβον ἐμπνέοντα βασιλέα τῶν Περσῶν καὶ πῶς ἐπὶ τέλους ὑπέκυψεν εἰς τὰς διαβολὰς τῶν αὐλικῶν καὶ ὑπέπεσεν εἰς τὴν δυσμένειαν τοῦ Ἰουστινιανοῦ, πάντα ταῦτα ἦτο ἐπόμενον ζωηρῶς νὰ ἐντυπωθῶσιν εἰς τῶν συγχρόνων τὴν μνήμην καὶ νὰ ζήσωσιν εἰς τὰς ἀφηγήσεις τῶν μετὰ ταῦτα ἐπὶ τὸ ὑπερβολικώτερον ἐξωραϊσμένα. Ἀλλ' ἡ ἱστορία τοῦ Βελισαρίου δὲν ἦτο δυνατὸν πλέον νὰ γίνῃ κοινὸν κτῆμα πάντων τῶν μεσαιωνικῶν ἐθνῶν ὅπως ἡ τῶν ὁμηρικῶν ἡρώων καὶ τοῦ μεγάλου Ἀλεξάνδρου. Ὅτε ἤρχισαν νὰ ὑμνῶσι τὸν Βελισάριον ὡς ἐθνικὸν ἥρωα, ὁ ἐλληνικὸς κόσμος εἶχεν ἀποχωρισθῇ ἤδη ἀπὸ τοῦ ῥωμανικοῦ καὶ γερμανικοῦ κατὰ τὴν γλῶσσαν, τὰ ἦθη καὶ τὸν τρόπον τοῦ βίου· οὕτως ἡ ὑπόθεσις αὕτη δὲν ἦτο δυνατὸν πλέον νὰ ἐκλατινισθῇ καὶ νὰ μεταφυτευθῇ εἰς τὸ δυτικὸν ἔδαφος. Δὲν γνωρίζομεν κατὰ ποῖον χρόνον ὁ ἥρωας οὗτος τοῦ Βυζαντίου κατέλαβε θέσιν εἰς τὸν δημοτικὸν ὄρθρον. Ἡ διήγησις ὅτι ὁ Βελισάριος τυφλωθεὶς ὑπὸ τοῦ Ἰουστινιανοῦ κατήντησεν ἐπαίτης, ἀπαντᾷ τὸ πρῶτον εἰς τὰ Πάτρια τῆς πόλεως¹⁾, ἅπερ συνεγράφησαν περὶ τὰ τέλη τοῦ 1' αἰῶνος, ἔπειτα μετὰ τινος τροποποιήσεως τοῦ Τζέτζης²⁾, ὅστις ὁμῶς ῥητῶς παρατηρεῖ ὅτι ἄλλοι χρονογράφοι

¹⁾ Γεώργιος Κωδινός, Περὶ σημείων ἐκδόστ. Βόννης σελ. 29. Πρὸς σ. 423 τοῦ Α' τόμου τοῦ παρόντος βιβλίου.

²⁾ Ἐν Χιλιάσι III 339 ἔ. Ὀλιγώτερον κριτικῶς ἢ ὁ Τζέτζης θεωρεῖ ὁ Lord Mahon ἱστορικὴν ἀλήθειαν ὅτι ὁ Βελισάριος ἐτυφλώθη καὶ κατέστη ἐπαίτης εἰς τὸ μακροσκελές του βιβλίον *The life of Belisarius*, ἐν Λονδίῳ 1829.

ἀγνοοῦσι τὸ περιστατικὸν τοῦτο. Αἱ σωζόμεναι τοῦ Βελισαρίου ἱστορίαι ἀνέγκουσιν ἐξέκπαντος μόλις εἰς τὸν ιε' καὶ ις' αἰῶνα καὶ ἡ πηγὴ δὲ αὐτῶν δὲν δύναται νὰ εἴνε προγενεστέρα τῶν Παλαιο-λόγων, ὡς ἀποδεικνύεται ἐκ τῶν ἐν στ. 296 ἐ. τῆς ἀρχαιοτάτης παραλλαγῆς παρατιθεμένων ὀνομάτων βυζαντηνῶν εὐγε-νῶν, τὰ ὅποια ἐπανερχονται ἐντελῶς ὅμοια καὶ εἰς τὴν δευτέραν καὶ τρίτην παραλλαγήν, ὡς καὶ ἡ κοινὴ τῶν τριῶν ἡθικολογία ἡ ἐν τέλει τοῦ ποιήματος περὶ τῶν ὀλεθρίων ἀποτελεσμάτων τῶν βυζαντηνῶν ἐρίδων, αἵτινες ὠφελοῦσι τοὺς ἀκαθέκτους Τούρκους. Ἀλλ' εἴνε καὶ ὅχι ἀδύνατον, ὅτι ὑπῆρξαν ἀρχαιότερα πρότυπα τῆς ἱστορίας τοῦ Βελισαρίου, ἀποκρυβέντα ἐντελῶς ὑπὸ τῶν νεωτέρων διασκευῶν ἢ ἐξαλειφθέντα ἐν αὐταῖς.

Ἡ ἐξ ὑπαμοιβῆς νίκη καὶ ἥττα τῶν διαβολῶν καὶ τοῦ φό-νου τῶν αὐλικῶν, ἡ ἀγνωμοσύνη καὶ ἡ μετάνοια πάλιν τοῦ αὐτοκράτορος ἦσαν προφανῶς γόνιμα στοιχεῖα πρὸς ἐπεξεργασίαν εἰς τεχνικὸν ὅλον ὑπὸ ἱκανοῦ τινος συγγραφέως, ὅπως ἀποδεικνύει τὸ μεγάλην ὑπόληψιν ἄλλοτε ἀπολαῦσαν μυθιστόρημα τοῦ Μαρμοντέλ¹⁾. Ἐν τῷ δημοτικῷ διηγήματι δὲν ἐχρησιμοποιήθησαν ἀρκετὰ πάντα τὰ πλεονεκτήματα ταῦτα τῆς ὑποθέσεως. Ἰδοὺ αὕτη κατὰ τὴν ἀρχαιοτάτην παραλλαγήν: Οἱ αὐλικοὶ διαβάλλουσι τὸν ἀνδρεῖον Βελισάριον, ὅστις ἐπὶ τρία ἔτη μένει ἐν σκοτεινῷ πύργῳ καθειργμένος. Κατὰ τὸν χρόνον τοῦτον παρασκευάζει ὁ αὐτοκράτωρ στόλον κατὰ μακρυνοῦ ἐχθροῦ. Οἱ μεγιστᾶνες ἐρίζουσι περὶ τῆς ἀρχηγίας, ἀλλ' ὁ λαὸς στασιάζει καὶ ζητεῖ ἀρχηγὸν τὸν Βελισάριον. Ὁ αὐτοκράτωρ ὑπακούει. Ὁ Βελισάριος πλέει εἰς τὴν Ἀγγλίαν (Ἑγγλητέρα), καίει ὅπισθεν αὐτοῦ τὸν στόλον, κυριεύει τὸ κάστρον τῆς Ἀγγλίας, συλλαμβάνει αἰχμάλωτον τὸν αὐτοκράτορα καὶ φορτωμένος λάφυρα τοῦ πολέμου ἐπιστρέφει εἰς Κων-

¹⁾ Εἰς τὸν Βελισάριον τοῦ Μαρμοντέλ, ὅστις μεγίστην ἐντύπωσιν ἔκαμε κατὰ τὴν πρῶ-την ἐμφάνισίν του (1767), βασίζεται ἡ κατόπιν χρησιμοποίησις τῆς ὑποθέσεως ὑπὸ δραμα-τικῶν (E. von Schenk), μουσουργῶν (Donizetti), ζωγράφων (David) καὶ ἀνδριαντο-ποιῶν.

σταντινούπολιν. Ἐκ νέου διαβάλλουσιν αὐτὸν οἱ ἐχθροὶ ἐπὶ ἐσχάτῃ προδοσίᾳ. Ὁ αὐτοκράτωρ πιστεύει εἰς αὐτοὺς καὶ διατάσσει τοῦ Βελισαρίου τὴν τύφλωσιν. Ἀλλ' ἀμέσως ἐνσκήπτουσι κίνδυνοι κατὰ τοῦ κράτους ἐκ τῶν Περσῶν καὶ Σαρακηνῶν. Ὁ αὐτοκράτωρ ἀνακηρύσσει τότε ἀρχηγὸν τὸν υἱὸν τοῦ Βελισαρίου Ἀλέξιον, ὅστις νικᾷ τοὺς ἐχθρούς.

Μέχρι τοῦδε γνωρίζομεν τρεῖς παραλλαγὰς τῆς ἱστορίας ταύτης. Ἡ ἀρχαιοτάτη (556 ἀνομοιοκατάληκτοι πολιτικοὶ δεκαπεντασύλλαβοι) κεῖται ἐν κώδικι βιενναίῳ θεολογικῷ 244· ἡ δευτέρα (840 ἀνομοιοκατάληκτοι δεκαπεντασύλλαβοι πλὴν τοῦ τελευταίου μέρους) εἶνε ἔργον τοῦ Ροδίου ποιητοῦ Ἑμμανουὴλ Γεωργιλλᾶ (ἴδε § 366)· ἡ τρίτη (997 ὁμοιοκατάληκτοι δεκαπεντασύλλαβοι) παρεδόθη ὑπὸ διαφόρων ἐντύπων τῆς Βενετίας καὶ ὑπὸ χειρογράφου, εὐρισκομένου εἰς χεῖρας τοῦ E. Legrand. Καὶ αἱ τρεῖς διασκευαὶ συμφωνοῦσι κατὰ τὴν σειρὰν τῆς διηγήσεως καὶ τὴν ἀντίληψιν καθόλου, ἐπομένως γενεαλογικῶς συνέχονται πρὸς ἀλλήλας, ἂν καὶ δὲν γνωρίζομεν ἀκριβῶς τὴν ἀμοιβαίαν αὐτῶν σχέσιν.

1. Ἐκδόσεις: Ἡ ἀρχαιοτάτη παραλλαγή ἐξεδόθη ὑπὸ W. Wagner, Programm, ἐν Ἀμβούργῳ 1873. — Ἡ τοῦ Γεωργιλλᾶ ὑπὸ Allen Giles, ἐν Ὁξφόρδῃ 1843 (μόνον ἐν ἐξήκοντα ἀντιτύποις ἐτυπώθη). Ἐπειτα ὑπὸ W. Wagner, *Medieval gr. texts* σελ. 110-140. — Ἡ ὁμοιοκαταληκτοῦσα παραλλαγή ἐτυπώθη ὡς βενετικὸν δημοτικὸν βιβλίον, ἐν Βενετίᾳ 1525 (;) 1548, 1554, 1562, 1577 (ἀντίτυπον τῆς ἐκδόσεως ταύτης εὐρίσκεται κατ' ἀνακοίνωσιν τοῦ Dr J. Seger ἐν Βρεσλαυίᾳ) καὶ πολλάκις ἴσως κατόπιν. Ἴδε E. Legrand, *Bibl. hell.* 1 (1885) 281, 296· 2 (1885) 190. — Γενικὴ ἔκδοσις τῶν τριῶν παραλλαγῶν ὑπὸ W. Wagner, *Carmina* σ. 304-378.

Ὡς πρώτην ἔκδοσιν τῆς ὁμοιοκαταλήκτου παραλλαγῆς θεωρεῖ ὁ E. Legrand, *Bibl. hell.* 1 (1885) 281 τὸ βενετικὸν ἐντυπον τοῦ 1548, τὸ μόνον γνωστὸν ἀντίτυπον τοῦ ὁποίου ὑπάρχει ἐν τῇ δημο-

σία βιβλιοθήκη (Staatsbibliothek) τοῦ Μονάχου (A. gr. 6 47. 4°). Ἄλλ' ὑπάρχει ἢ ὑπῆρχε καὶ ἔκδοσις βενετικὴ τοῦ 1525. Διότι ὁ μέχρι τοῦδε παραμεληθεὶς κώδιξ τῆς Μοδένης (Mutinensis) III. A 24 περιέχει τὴν ὁμοιοκαταληκτοῦσαν παραλλαγὴν μετὰ μετρικῆς ὑπογραφῆς, καὶ ἦν τὸ βιβλίον ἐδόθη εἰς τὸ τυπογραφεῖον τὸν Ἰανουάριον τοῦ 1525. Δὲν ἠδυνήθην νὰ διακρίνω ἂν ὁ κώδιξ εἶνε ἀντίγραφον τοῦ ἐντύπου τούτου ἢ αὐτὸ τὸ ἀντίτυπον τοῦ τυπογραφείου.

2. Βοηθήματα: Περὶ τῆς μυθογραφίας τοῦ Βελισαρίου πρβ. G Finlay, A history of Greece τόμ. 1 (ἐν Ὁξφόρδῃ 1877) 429-431. — Ἄλλαι ἀποδείξεις περὶ τῆς δημοτικότητος τῆς τραγικῆς μορφῆς τοῦ Βελισαρίου ἐν τοῖς ὑστέροις βυζαντηνοῖς χρόνοις εἶνε ἡ χωριστὴ ἐν χειρογράφοις παράδοσις τῆς παρὰ Προκοπίῳ (ἐν Ἀνεκδότοις 4 = III 33, 13 ε. ἐκδόσ. Βόννης) ἐπιστολῆς τῆς Θεοδώρας πρὸς τὸν Βελισάριον, ἣτις κεῖται π. χ. ἐν κώδιξι παρισ. ἑλλ. 3023 φύλλῳ 24 καὶ βοδλιανῶ κανονικῶ 41 φύλλῳ 137^v, ὡς καὶ τῶν περὶ ταύτης στίχων τοῦ Τζέτζη, οἷον ἐν κώδ. παρισ. ἑλλ. 3025 τοῦ 15° αἰ. φύλλῳ 19 καὶ ἀθωνικῶ 3881 τοῦ 15° αἰ. φύλλῳ 198.

3. Παράδοσις. Κακὸν κείμενον τῆς ἀρχαιοτάτης παραλλαγῆς (Wagner, Carmina σ. 304-321) περιέχει ὁ κώδιξ νεαπολιτανὸς III. B. 27 φύλλῳ 59^v-74^v. Ὁ διασκευαστὴς «διώρθωσε» τὸ κείμενον κατὰ τὴν κοινὴν γραμματικὴν, χωρὶς νὰ προσέξῃ ὅτι τοιοῦτο-τρόπως κατέστρεψε τοὺς στίχους.

358. Βασίλειος Διγενῆς Ἀκρίτας εἶνε ὁ ἥρωες δημοτικοῦ ποιήματος φέροντος τὸ ὄνομα αὐτοῦ καὶ δυναμένου νὰ θεωρηθῇ ὡς τὸ γνήσιον τῶν βυζαντηνῶν ἐθνικὸν ἔπος. Τὸ ὄνομα Διγενῆς ἔλαβε, διότι ὁ μὲν πατὴρ του ἦτο Ἄραψ, ἡ δὲ μήτηρ του Ἑλληνίς· οὕτω καὶ ὁ Παχυμέρης (I 309, 14 ἐκδόσ. Βόννης) ὀνομάζει τοὺς Γασμούλους ἥτοι τὰ τέκνα Ἑλληνίδος μητρὸς καὶ Λατίνου πατρὸς «διγενεῖς». Ἀκρίτας δὲ (ἀκρίτας ἢ ἀκρίτης παρὰ τὸ ἄκρα, ἥτοι μεθόρια) σημαίνει παρὰ Βυζαντηνοῖς τοὺς ὑπερασπιστὰς τῶν ἐσχάτων τοῦ κράτους ὁρίων. Οἱ ἀκρίται ἦσαν ἀνεξάρτητοι σχεδὸν ἀπὸ τῆς αὐλῆς, διὸ καὶ εὐστόχως παρέβαλεν αὐτοὺς ὁ Σάθας πρὸς τοὺς κατὰ τὸν μεσαιῶνα ἐν Γερμανίᾳ Mark-

grafen. Ἰδίως ἐνήργουν οὗτοι εἰς τὰ μεμακρυσμένα, ἐντὸς τῆς ἐχθρικῆς χώρας εἰσδύοντα μεσημβρινὰ καὶ ἀνατολικά σύνορα τοῦ κράτους, ἀπὸ τοῦ φαραγγώδους Καυκάσου μέχρι τῆς γελώσης παροχθίου χώρας τοῦ Εὐφράτου καὶ τῶν ἀμμωδῶν ἀκτῶν τῆς Ἐρυθρᾶς θαλάσσης. Ἐνταῦθα ἀδιάκοποι ἦσαν αἱ ἐχθροπραξίαι ἕνεκα τῶν εἰσβολῶν τῶν μωαμεθανῶν καὶ τῶν ἀπελατῶν. Ἀπελάτης ἐσήμαινε κατ' ἀρχὰς τὴν ἀπελάτην κτηνῶν, ἔπειτα δὲ ἐν γένει τὸν ληστήν, φέροντα τὴν μυθιστορικὴν αἰγλήν τοῦ περιφρονητοῦ τῆς πολιτικῆς τάξεως καὶ εἰρήνης. Οἱ ἀπελάται εἶνε ἐν Βυζαντίῳ ὅ,τι οἱ ληστοῖς πτόται ἐν τῇ Δύσει τοῦ μέσου αἰῶνος καὶ οἱ κλέφται τῆς τουρκοκρατουμένης Ἑλλάδος. Οἱ μακροί, σπανίως διακοπτόμενοι ἀγῶνες τῶν βυζαντινῶν ὁροφυλάκων ἐν τῇ ἀπωτάτῃ Ἀνατολῇ πρὸς τοὺς ἀπίστους καὶ ἀπελάτας, ἀποτελοῦσι τὴν βάσιν τοῦ ἀκριτικοῦ ἔπους. Αὕτῃ δὲ ἡ ἱστορία τοῦ Διγενῆ σκηνὴν ἔχει, ὡς ἀσφαλῶς ἐξάγεται ἐκ διαφόρων ὑπαινιγμῶν τοῦ ποιήματος, τὴν Καππαδοκίαν καὶ τὴν παρὰ τὸν Εὐφράτην γῶραν κατὰ τὰ μέσα τοῦ δεκάτου αἰῶνος· ἀλλ' ἄτοπον θὰ ἦτο ἐὰν ἐζητοῦμεν νὰ ὀρίσωμεν ἐπακριβῶς πάντα τὰ ἐν τῷ ἔπει ἀπαντῶντα πρόσωπα καὶ νὰ συνδέσωμεν αὐτὰ πρὸς ἱστορικὰς παραδόσεις. Εἶνε ἀναμφισβήτητον ὅτι τὸ ἔπος τοῦ Ἀκρίτα ἔχει ἱστορικὸν πυρῆνα, ἀλλ' εὐθὺς περιπίπτομεν εἰς ἀμφιβολίας, ἅμα θελήσωμεν τὰ καθέκαστα αὐτοῦ νὰ πραγματευθῶμεν, ὡς ἐν ἐπρόκειτο περὶ ἱστορικοῦ μνημείου. Ἡ ἱστορικὴ τῶν λεπτομερειῶν ἐρμηνεία θὰ ἐπιτύχῃ καὶ ἐνταῦθα τόσον ὀλίγον, ὅσον εἰς τὸ περὶ Ρολάνδου μεσαιωνικὸν γαλλικὸν ἢ εἰς τὸ περὶ τοῦ Σιδ ἰσπανικὸν ἔπος, τὰ ὅποια κατὰ τὴν ὕλην, τὴν οἰκονομίαν καὶ τὴν ἱστορικὴν βάσιν ἔχουσι καὶ τὴν στενωτάτην πρὸς τὸ ἀκριτικὸν ἔπος συγγένειαν.

Ὁ Βασίλειος Διγενῆς εἶνε υἱὸς τοῦ ἐκ Συρίας ἐμίρου Μουσούρ καὶ τῆς θυγατρὸς τοῦ Ἀνδρονίκου Δούκα, ἣν ἀπήγαγεν ἐκεῖνος ἀρπάσας κατὰ τινα εἰσβολήν. Οἱ πέντε ἀδελφοὶ τῆς κόρης ἀπῆτησαν αὐτὴν παρὰ τοῦ ἐμίρου, ἀλλ' οὗτος χριστια-

νός γενόμενος, συνεζεύχθη πρὸς τὴν ἀρπαγεῖσαν ἐκ βασιλικοῦ γένους παρθένον. Ὁ υἱός, ὅστις ἐκ τοῦ γάμου τούτου ἐγεννήθη, αὐξάνει θαυμασίως τάχιστα κατὰ τε τὸ σῶμα καὶ τὸ πνεῦμα. Δωδεκαετὴς ἐκτελεῖ ὁ Διγενὴς κινδυνώδη ἔργα ὡς κυνηγός· κατόπιν ὁρμᾷ κατὰ τῶν ἀπελατῶν καὶ θανατώνει πλῆθος αὐτῶν διὰ τοῦ ροπάλου του. Εἰς τίνα τῶν ἐκστρατειῶν του ἐλκύει τὸν ἔρωτα τῆς ὥραιας Εὐδοκίας ἐκ τοῦ γένους τῶν Δουκῶν· ἐπειδὴ ὁ πατήρ αὐτῆς δὲν ἐπέτρεπε τὸν γάμον, ἀπάγει τὴν ἐρωμένην του καὶ τοὺς διώκτας του κακὴν κακῶς διασκορπίζει. Τέλος ἐπέρχεται ἡ συμφιλίωσις καὶ τελεῖται ὁ γάμος. Ἡ νεαρὰ σύζυγος συνοδεύει νῦν πανταχοῦ εἰς τὰς ἐπιχειρήσεις του τὸν ἄνδρα. Ἐν Καππαδοκίᾳ συναντᾷ τὸν αὐτοκράτορα Ρωμανὸν (τὸν Ρωμανὸν Λακαπηνὸν ἐννοεῖ τὸ ποίημα, 912-944), ὅστις πλείστας τιμὰς ἀπονέμει εἰς αὐτόν. Περίεργα καὶ γνησίως ἐθνικὰ βυζαντινὰ ἐπεισόδια εἶνε ἐκεῖνα, εἰς τὰ ὅποια περιγράφεται πῶς ὁ ἥρωας Διγενὴς, ὁ πιστὸς σύζυγος, ὑποπίπτει εἰς πειρασμόν, ἀλλὰ μετὰ πολλῆς πανουργίας ἀποκρύπτει ἀπὸ τῆς συζύγου τὸ ἀμάρτημά του. Μετὰ πολλὰς ἥρωϊκὰς πράξεις ἀποσύρεται ὁ Ἀκρίτας μετὰ τῆς ὥραιας Εὐδοκίας εἰς τὴν Εὐφρατίαν χώραν καὶ ἐγκαθίσταται ἐνταυθα ἡγεμονικῶς. Ἐν ἡλικίᾳ τριάκοντα τριῶν ἐτῶν περιπίπτει εἰς βαρεῖαν ἀσθένειαν καὶ ἀποθνήσκει· κατὰ τίνα παραλλαγὴν τοῦ ποιήματος ἀποχαιρετίζων τὸ ὕστατον τὴν σύζυγόν του τόσον ἰσχυρῶς συνέθλιψεν αὐτὴν ὥστε τὴν ἀπέπνιξε. Οὗτος εἶνε ὁ διὰ πολλῶν ἐπεισοδίων περικοσμούμενος πυρὴν τοῦ ἔπους τοῦ Διγενῆ Ἀκρίτα.

Ὅπως τὰ ἀρχαιότερα ᾄσματα τῶν ἐπῶν τοῦ Ρολάνδου καὶ Σιδ, τοιοῦτοτρόπως καὶ τὰ ἀρχέγονα ἔπη τῶν ἄθλων τοῦ Διγενῆ ἀπωλέσθησαν. Σῶζονται ὅμως τέσσαρες ἐποποίαι, εἰς τὰς ὁποίας εἶνε συγκεχωνευμένα εἰς ἓν ὅλον ὑπὸ διαφόρων διασκευαστῶν ᾄσματα περὶ τοῦ Διγενῆ. Τὸ οὐχὶ πρὸ πολλοῦ παντάπασιν ἄγνωστον τοῦτο μνημεῖον τῆς βυζαντινῆς δημόδους ποιήσεως ἀνευρέθη ἐν χειρογράφῳ τῆς Τραπεζοῦντος ἐλλίπει ἐν ἀρχῇ

καὶ ἐν τέλει τοῦ 15' αἰῶνος (3182 πολιτικοὶ στίχοι). Ἀφοῦ διὰ τῆς δημοσιεύσεως τοῦ ποιήματος τούτου προσειλκύνθη ἡ προσοχὴ τῶν λογίων εἰς τὸ ἀντικείμενον, ἔγιναν ταχέως γνωστὰ καὶ ἄλλα χειρόγραφα, ἐν μὲν τοῦ 18' αἰῶνος ἐν Κρυπτοφερράτῃ (3749 στίχοι), ἐν δὲ τοῦ 19' αἰῶνος ἐν Ἀνδρῷ (4778 στίχοι, νῦν = κώδιξ ἀθηναϊκὸς 1074), καὶ ἐν τῆς Ὁξφόρδης τοῦ 19' αἰῶνος (3094 στίχοι)¹⁾. Εὐστάθιος τις ὀνομάζει ἑαυτὸν διασκευαστὴν τῆς παραλλαγῆς τοῦ ἐν Ἀνδρῷ χειρογράφου· τὸ τῆς Ὁξφόρδης χειρόγραφον, ὅπερ διακρίνεται τῶν λοιπῶν διὰ τῶν ὁμοιοκαταληκτούντων στίχων, ἐτελειώθη τὸ 1670 ἐν Χίῳ ὑπὸ τοῦ μοναχοῦ Ἰγνατίου Πετρίτση. Αἱ ἄλλαι δύο διασκευαὶ παρεδόθησαν ἀνωνύμως· ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ τοῦ τραπεζουντίου χειρογράφου ἀναγνωρίζομεν τὴν χεῖρα ἐνὸς ποιητοῦ, ὅστις τὴν ἐν πολλοῖς ἄσμασι εἰς τὰ στόματα φερομένην ὕλην συνήνωσεν εἰς ἓν ὅλον συνεχές, φθείρας σπουδαίως τὸ πρόσφατον χρῶμα τῶν προτύπων, τὸ ὁποῖον φέρουσιν ἔτι ἱκανὰ τῶν σημερινῶν περὶ τοῦ Ἀκρίτα δημοτικῶν ἁσμάτων, ἐπειδὴ προσεπάθησε ν' ἀνταποκριθῇ εἰς τὰς ἀπαιτήσεις τῶν κανόνων τῆς γραμμικτικῆς, τῆς ἐκκλησιαστικῆς γλώσσης καὶ τῆς ἰδίας ἑαυτοῦ ἀπειροκάλου αἰσθητικῆς. Τὰ ὀρθόδοξα φρονήματά του ἐκδηλώνει εἰς θεολογικὰς παρεκβολὰς καὶ χωρία τῆς Γραφῆς περισσώτερον ἢ ὅσον εἶνε ἀνάγκη· δεικνύει ὅμως καὶ δημώδη τινὰ γνῶσιν τῆς ἀρχαίας λογοτεχνίας, μεταχειρίζεται μυθολογικὰς παραβολὰς καὶ αὐτὸν τὸν Ὅμηρον λαμβάνει ὡς πρότυπον²⁾. Ὡσαύτως καὶ ἡ παραλλαγὴ τοῦ ἐν Κρυπτοφερράτῃ χειρογράφου ἐβλάβη μεγάλως ἐκ τῆς σχολαστικῆς ἐπεξεργασίας τοῦ ἀμούσου συντάκτου αὐτῆς, ὅστις καὶ προοίμιον προέταξεν εἰς τὸ ἔργον εἰς κακοὺς βυζαντινοὺς τριμέτρους.

Ἀνάγκη ῥητῶς νὰ παρατηρήσωμεν ὅτι ἡ γνησιότης τῶν μεσαιωνικῶν τούτων ἐπῶν εἶνε ἐκτὸς πάσης ἀμφιβολίας. Ἐφόσον

¹⁾ Εἰς ταύτας πρέπει νὰ προστεθῇ νῦν καὶ τὸ ὑπὸ τοῦ κυρίου Πασχάλη ἐν Ἀνδρῷ εὑρεθὲν, ἀνέκδοτον ἔτι περὶ Διγενῆ διήγημα. Σ. Μ.

²⁾ Πρβ. Α. Eberhard ἐν τῇ κατωτέρῳ μνημονευμένῳ βιβλίῳ.

ἐν μόνον χειρόγραφον ἦτο γνωστόν, ἡδύνατό τις νὰ ἐκφράσῃ δι-
σταγμούς τινας, ἀποβλέπων εἰς τὰς διαβοήτους νοθείας τοῦ Σιμω-
νίδου καὶ ἄλλων, ἂν καὶ δυσκόλως κιβδηλοποιός τις θὰ συνελάμ-
θανε τὴν ιδέαν τῆς συντάξεως τοιοῦτου μεταγενεστέρου καὶ πολὺ
ὀλίγον προσδοφόρου ἔργου· ἀλλ' ἀφοῦ εὐρέθησαν παραλλαγαὶ
τοῦ Διγενῆ καὶ εἰς ἄλλα χειρόγραφα καὶ δὴ εἰς ἐκεῖνα, τὰ ὅποια
πρὸ πολλοῦ εἶνε γνωστὰ ὡς κτῆμα παλαιῶν βιβλιοθηκῶν, ἐξέ-
λιπε καὶ ὁ ἐλάχιστος δισταγμός. Ἀλλὰ δι' αὐτὸ τοῦτο περίεργον
εἶνε τὸ ἐξῆς· ἥδη πολὺ πρὸ τῆς ἀνακαλύψεως τῶν μεσαιω-
νικῶν ἐπῶν γνωστὰ ἦσαν νεώτερα δημοτικὰ ᾄσματα ἐκ τῆς
τραπεζουντίας χώρας, ἐκ τῆς Καππαδοκίας καὶ ἐξ αὐτῆς τῆς Κύ-
πρου, ἀφηγούμενα ἐπεισόδια τοῦ αὐτοῦ ἡρώϊκου κύκλου. Ἰκανὰ
ἐξ αὐτῶν εἶχον πρὸ πολλοῦ δημοσιευθῇ εἰς τὰς συλλογὰς νε-
οελληνικῶν δημοτικῶν ᾄσμάτων, οἷον τοῦ Πάσσωβ καὶ ἄλ-
λων, ἄλλα δὲ ἐδημοσιεύθησαν μετὰ τὴν ἐκτύπωσιν τοῦ χειρο-
γράφου τῆς Τραπεζοῦντος, καὶ ὁ ἀπὸ ἡμέρας εἰς ἡμέραν αὐξάνων
ἄριθμός αὐτῶν δίδει ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον σαφεῖς ιδέαν κολοσ-
σιαίας διαδόσεως τῆς δημώδους ταύτης ὕλης. Τοῦτο σημαίνει ὅτι
οἱ μῦθοι, τῶν ὁποίων αἱ ρίζαι κρύπτονται εἰς περίοδον πολιτισμοῦ
πρὸ πολλοῦ σβεσθεῖσαν, διατηρήθησαν μετὰ τῆς θαυμαστῆς ἐκεί-
νης ἀντοχῆς, μεθ' ἧς οἱ Ἕλληνες διέσωσαν καὶ τὴν γλῶσσαν,
τὰς παροιμίας, τὰ ἔθνη καὶ τὰ ἔθιμα αὐτῶν, μεταδιδόμενα μέχρι
τῆς σημερινῆς ἡμέρας οὐχὶ διὰ τῶν ἔργων τῶν συγγραφέων,
ἀλλ' εἰς τὸ στόμα τοῦ λαοῦ. Τέλος Ρῶσσοι λόγιοι κατέστη-
σαν γνωστόν, ὅτι ὁ ἀκριτικὸς μῦθος εἰσέδυσσε καὶ εἰς τὴν δη-
μώδη ποίησιν τῶν σαρματικῶν στεππῶν καὶ ἐκεῖ διε-
δόθη διὰ πολλῶν μεταφράσεων ἢ μιμήσεων, ὅπερ διόλου δὲν θὰ
εὕρωμεν θαυμαστόν, ὅταν ἀναλογισθῶμεν πόσον ἀναμφισβήτητος
εἶνε ἡ ἐπιρροή τῆς βυζαντινῆς ὀρησκείας, τῆς λογοτεχνίας καὶ
τοῦ πολιτισμοῦ εἰς τὰς βαρβάρους τῶν «Σκυθῶν» χώρας, ὅπως
δὲν θαυμάζομεν διόλου διότι εὐρίσκομεν βυζαντινὰς μικρογραφίας
εἰς ἀρχαῖα σλαβικὰ χειρόγραφα ἢ βυζαντινὰς παροιμίας ἀκούο-

μεν μεταξὺ τῶν σημερινῶν Ρώσων. Τὸ ἀκριτικὸν ἔπος μετεβί-
 βάσθη εἰς τοὺς Ρώσσους πιθανῶς διὰ νοτισσλαυικῶν μεταφρά-
 σεων, τῶν ὁποίων ἔγνη εὐρίσκουμεν ἔτι εἰς λέξεις τινὰς καὶ φρά-
 σεις τοῦ ρώσικοῦ κειμένου « Αἱ πράξεις καὶ ὁ βίος τοῦ Δευγε-
 νίου Ἀκρίτα ». Τοιοῦτοτρόπως ἀπεκαλύφθη ὁλόκληρος ἐποποιία,
 ἣτις δὲν ἔχει μικροτέραν σημασίαν διὰ τὴν Ἀνατολὴν ἢ ὅτην
 ἔχουσιν αἱ πρὸ πολλοῦ γνωστὰ μεσαιωνικὰ ἐποποιίαι διὰ τὴν
 Δύσιν. Ὁ Σίδ, ὁ μέγας ἥρωας τῆς Δύσεως, el mas famoso Ca-
 stellano, εὐρῆκεν ἐν τῇ ἀνατολικωτάτῃ γωνίᾳ τοῦ πεπολιτισμένου
 μεσαιωνικοῦ κόσμου τὸν ἀντίστοιχόν του. Διὰ τῆς μελέτης δὲ τοῦ
 ἀκριτικοῦ ἔπους, ἐκ τοῦ ὁποίου πνέει πρὸς ἡμᾶς ἡ ὁροσερὰ τοῦ
 θάσου αὖρα μετὰ τὴν κονιορτώδη σχολεικὴν σοφίαν, ἀνοίγονται
 καὶ νέοι ὀρίζοντες πρὸς κατανόησιν τοῦ βυζαντηνοῦ πολιτισμοῦ, ὅστις
 μέχρι τοῦδε ὑπὲρ τὸ δέον ἀποκλειστικῶς ἐκρίθη ἐκ τῶν οὐχὶ εὐα-
 ρέστων προϊόντων ξηρᾶς λογιότητος καὶ δογματικῆς πολεμικῆς.

Παρὰ τῆς ἐπιστημονικῆς ἐρεῦνης ἀναμένει τὸ ἔπος τοῦτο
 τὴν λύσιν πολλῶν ζητημάτων. Δὲν εἴμεθα βέβαιοι οὐδὲ καὶ περὶ
 τοῦ χρόνου, καθ' ὃν συνετάχθησαν αἱ εἰς ἡμᾶς σωζόμεναι παραλ-
 λαγαὶ (πλὴν τῆς τοῦ Πετρίτση). Τὰ χειρόγραφα δὲν δύνανται νὰ
 χρησιμεύσωσιν ὡς βάσις, διότι ἐγράφησαν ἐν χρόνοις μεταγενε-
 στέροις (κατὰ τὸν 15' ἢ 16' καὶ 17' αἰῶνα). Ἀλλ' ἀσφαλῶς τοῦτο
 εἶνε δυνατόν νὰ λεχθῇ ἀπὸ τοῦδε, ὅτι οὐδεμία παραλλαγή ἀνέ-
 γεται εἰς τοὺς χρόνους καθ' οὓς διεπλάσθη ὁ μῦθος. Ἀκολουθῶς
 ἔρχεται τὸ ζήτημα, τοῦ ὁποίου τὰς γενικὰς γραμμὰς ἐχάραξαν ὁ
 Σίθας, Λεγράνδ, Λάμπρος, Βεσελόφσκη, Ραμζώ καὶ ἄλλοι, ἥτοι
 ἡ ἐξακρίβωσις τῆς ἱστορίας καὶ τῆς διαδόσεως πάσης τῆς
 ἀκριτικῆς ἐποποιίας διὰ τῆς σπουδῆς ὅχι μόνον τῶν παραδε-
 δομένων λογοτεχνικῶν ἔργων ἀλλὰ καὶ τῶν ἀνὰ τὰ στόματα τοῦ
 λαοῦ ἔτι φερομένων ᾠσμάτων, πρὸς δὲ τῶν σλαυικῶν ἀπηχήσεων
 αὐτῶν καὶ μεμαχρυσμένων τινῶν ἔτι πραγμάτων, οἷον τοῦ μύ-
 θου τῆς Λεωνόρας, ἃν καὶ ἡ συνάφεια αὐτοῦ πρὸς τὸ ἀκριτι-
 κὸν ἔπος δὲν ἀπεδείχθη ἀκόμη.

1. Ἑκδόσεις: Παραλλαγή τοῦ χειρογράφου τῆς Τραπεζοῦντος: Ἐξεδόθη ὑπὸ Κ. Σάθα καὶ E. Legrand, Coll. de monum. N. S. τόμ. 6, ἐν Παρισίοις 1875· τὸ κείμενον χρήζει διορθώσεως συνοδεύεται ὑπὸ γαλλικῆς μεταφράσεως, γλωσσαρίου καὶ μακρᾶς εἰσαγωγῆς, ἐν ἣ τὸ πρῶτον καταδεικνύεται ἡ σπουδαιότης τοῦ ἔπους. — Δευτέρα ἔκδοσις τῆς αὐτῆς παραλλαγῆς ὑπὸ Σάββα Ἰωαννίδου, ἐν Κωνσταντινουπόλει 1887 μετ' εἰσαγωγῆς περὶ τῆς ἱστορίας τοῦ ἔπους καὶ διαφόρων νεωτέρων ἀκριτικῶν ἁσμάτων. — Παραλλαγή τοῦ Πετρίτου: Ἐξεδόθη ὑπὸ Σπυρ. Λάμπρου, Coll. des romans grecs 111-237 μετὰ γλωσσαρίου· πρβ. Introduction σ. 88 ἑ. — Παραλλαγή τοῦ χειρογράφου τῆς Ἀνδρου: ἔξεδόθη ὑπὸ Ἀντωνίου Μηλιαράκη, ἐν Ἀθήναις 1881 μετὰ βραχείας εἰσαγωγῆς, γλωσσαρίου καὶ πανομοιότηπου τοῦ χειρογράφου. — Παραλλαγή τοῦ χειρογράφου τῆς Κρυπτοφερράτας: Δείγματα τινὰ ἔξεδωκεν ὁ Σπυρ. Λάμπρος ἐνθ' ἄνωτ. Introduction σ. 90 ἑ. πλήρη ἔκδοσιν ὑπεσχέθη ὁ Jos. Müller· ἀντὶ ὑπ' αὐτοῦ ὁμως ἔξεδόθη ὑπὸ E. Legrand, Bibl. gr. vulg. VI (1892). — Νεώτερα ἀκριτικὰ ἅσματα: ὑπὸ E. Legrand, Coll. de mon. N. S. τόμ. 1, 182 ἑ., ἴδε καὶ τοῦ αὐτοῦ Chansons populaires grecques, ἐν Παρισίοις 1876 σ. 18. — Διάφορα νεώτερα ἅσματα καὶ εἰς τὰς πολυαρίθμους συλλογὰς νεοελληνικῶν δημοτικῶν ἁσμάτων, εἰς τὰς εἰσαγωγὰς τῶν ἐκδόσεων τοῦ Διγενῆ Ἀκρίτα καὶ εἰς τὰ κατωτέρω παρατιθέμενα βοηθήματα.

2. Βοηθήματα εἰς τὴν κριτικὴν τῶν ἑλληνικῶν κειμένων: Ἡ ἔκδοσις τοῦ Σάθα-Legrand προεκάλεσε πολυαρίθμους βιβλιογραφίας καὶ κρίσεις, ὧν τὰς σπουδαιότητας ἔγραψεν ὁ Κ. Παπαρρηγόπουλος ἐν τῷ Αἰῶνι τῆς 21 Αὐγούστου 1875. — Ὁ Σπ. Λάμπρος ἐν Ἀθηναίῳ 4 (1875) 173-189 μετὰ πολλῶν διορθώσεων. — E. Miller ἐν Journal des Savants 1876 σ. 18-32. — A. Rambaud ἐν Revue des deux mondes τῆς 15 Αὐγ. 1875 (καλῶς χαρακτηρίζει). — W. Wagner ἐν Literar. Centralblatt 1876 σ. 16 ἑ. — K. Bursian ἐν Jenaer Literaturzeitung 1876 σ. 695. — A. Eberhard ἐν Bursians Jahresbericht τόμ. 5 (1878) 233-246 (μετὰ πολλῶν διορθώσεων). — Εἰς τὴν ἀκριτικὴν ἐποποιίαν ἀναφέ-

ρονται πρὸς τούτοις: Α. Σακελλάριος, τὰ Κυπριακὰ 2 (ἐν Ἀθήναις 1891) 14 ἔ.—Κ. Ν. Σάθας, Μεσαιων. βιβλιοθ. 2 (1873) σελ. με'-ν' (κυπριακὰ ἀκριτικά ποιήματα). — Bernh. Schmidt, Griechische Märchen, Sagen und Volkslieder, ἐν Λειψία 1877 σ. 37-40. — Ch. Gidel, Nouvelles études sur la liter. gr. moderne, ἐν Παρισίοις 1878 σ. 291 - 302. — Alfr. Eberhard, Ueber ein mittelgriechisches Epos, ἐν Verhandlungen der 34. Philologenversammlung zu Trier, ἐν Λειψία 1879· λεπτομερὲς ἀνάλυσις τῆς τραπεζουντίας παραλλαγῆς καὶ ἔρευνα περὶ τῆς ἱστορικῆς βάσεως τοῦ ἔπους. — A. Lubet, Digenis Akritas, Progr., ἐν Σαλτσβούργῳ 1885· βραχεῖα ἀφήγησις τῆς ὑποθέσεως μετὰ τινων δειγμάτων μεταφράσεως εἰς τὸ γερμανικόν. — Περὶ τῆς ἱστορικῆς βάσεως τοῦ ἔπους καὶ τῶν μακροχρονίων πολέμων μεταξὺ Βυζαντινῶν καὶ Ἀράβων πρβ. G. Schlumberger, Nicéphore Phokas σ. 115 ἔ., 177 ἔ., 353 ἔ. — Ὁ Α. Τουργούτης πραγματεύεται περὶ τριῶν νεοελληνικῶν ᾄσμάτων τοῦ ἀκριτικοῦ κύκλου ἐν Νεολόγου ἑβδομαδιαίᾳ ἐπιθεωρήσει τῆς 4 Ἀπριλίου 1893. — Ἀσμάτᾳ τινὰ τοῦ ἐπικοῦ τούτου κύκλου μετέφρασεν εἰς τὸ γερμανικόν ὁ H. Lübke, Neugriechische Volks- und Liebeslieder, ἐν Βερολίῳ 1895 σελ. 273 ἔ.

3. Σχέσεις τοῦ Διγενῆ πρὸς τὴν σλαβικὴν δημοτικὴν ποίησιν καὶ πρὸς τὸν μῦθον τῆς Λεωνόρας: Κύριον σύγγραμμα: Α. Ν. Veselovskij ἐν Röttgers Russ. Revue, τόμ. 6 (ἐν Πετροπόλει 1875) 539-570. Τοῦ αὐτοῦ πραγματεία ἐν Vjestnik Evropy, ἐν Πετροπόλει, Ἀπριλίου 1875 (ῥωσιστί). — A. Rambaud, La Russie epique, ἐν Παρισίοις 1876 σ. 421-428. — W. Wollner, Der Leonorenstoff in der slavischen Volkspoesie, ἐν Archiv für slav. Phil 6 (1882) 239-269. — J. Psichari, La ballade de Lénore en Grèce, ἐν Revue de l'histoire des religions 9 (1884) 27-64. — Κατὰ τοῦ Wollner καὶ Psichari γράφει ὁ Ν. Πολίτης, Τὸ δημοτικὸν ᾄσμα περὶ τοῦ νεκροῦ ἀδελφοῦ, ἐν Δελτίῳ τῆς ἱστορ. καὶ ἔθνολ. ἱστορ. 2 (1885-1889) 193-261· προσοδῆται ἐν σελ. 552-557. — Κατὰ τοῦ Πολίτου ἔγραψαν ὁ J. Girard, ἐν Journal des savants 1886 σ. 143-152 καὶ W. Meyer

-Lübke ἐν Deutsche Litteraturzeitung 1886 σ. 1197 ἔ. — V. Jagitsch ἐν Archiv für slav. Phil. 7 (1884) 89 ἔ. — A. N. Veselovskij ἐν τῇ (ῥωσσ.) ἐφημ. τοῦ ὑπουργ. τῆς παιδ. 1885, τόμ. 242 Νοεμβρ. 71-79 — Γ. Δεστούνης αὐτόθ. 1886 τόμ. 244 Μαρτ. 76-100. — M. Gaster, Greeko-Slavonic, ἐν Λονδίνῳ 1887 σ. 105 ἔ. — K. Krumbacher, Ein Problem der vergleichenden Sagenkunde und Litteraturgeschichte, ἐν Zeitschrift für vergl. Litteraturgesch. 1 (1887) 214-220, ἐνθα καὶ ἡ λοιπὴ βιβλιολογία. — J. Sozonovic, Τοῦ Bürger ἡ Λεωνόρα καὶ αἱ συγγενεῖς πρὸς αὐτὴν ὑποθέσεις ἐν τῇ εὐρωπαϊκῇ καὶ ῥωσικῇ δημοτικῇ ποιήσει, ἐν Βαρσοβίᾳ 1893 (ῥωσιστί). Πρὸβ. τὰ διαληφθέντα ὑπὸ W. Wolflner ἐν Βυζαντ. Δελτ. 3 (1894) 175-181. — J. D. Schischmanov, Der Leonorenstoff in der bulgar. Volkspesie, ἐν Indogerman. Forschungen 4 (1894) 412-448. — Γενικὴ βιβλιολογία περὶ πάντων τῶν προσιτῶν ἁλβανικῶν, βουλγαρικῶν, σερβικῶν, ἑλληνικῶν καὶ ῥωμουνικῶν παραλλαγῶν τοῦ ἔσματος καὶ τοῦ παραμυθίου περὶ τοῦ νεκροῦ ἀδελφοῦ (ἐν ὄλφ 140) θὰ δημοσιευθῇ ὑπὸ J. D. Schischmanov ἐν Sbornik τοῦ βουλγαρικοῦ ὑπουργείου τῆς παιδείας.

4. Πρὸς αὐτὸν τὸν περὶ τοῦ (ἐλβετικοῦ) Τέλλου μῦθον φαίνεται ὅτι ἔχει σχέσιν ὁ ἡμέτερος Διγενής. Ἐκτὸς ἐὰν τὸ ὄνομα Διγενὴς κατήντησεν ἐν Ἀνατολῇ ἐν γένει τυπικὸν πρὸς δήλωσιν τοῦ γενναίου ἥρωος. Περίτινος τρανσυλβανικοῦ-βουλγαρικοῦ μῦθου, ἐν τῷ ὁποίῳ ὁ ἥρωος Διγενὴς τοξεύει κατὰ τοῦ μήλου ὑπὸ ὁμοίας περιστάσεις ὡς ὁ Τέλλος, ὁμιλεῖ ὁ G. v. Wilsloeki ἐν Zeitschrift für deutsche Philologie 22 (1889) 103-106.

5. Ἀκροῖται καὶ ἀπελάται: Οἱ ἀκροῖται διεδέχθησαν τοὺς ρωμαϊκοὺς ὁροφύλακας, milites limitanei· συγγενεῖς πρὸς αὐτοὺς εἶνε οἱ milites claustrini, ἦτοι οἱ κλεισουράρχαι τῶν Βυζαντινῶν. Ὁ Κωνσταντῖνος Πορφυρογέννητος περιγράφει ἐν τῷ περὶ τῆς βασιλείου τάξεως συγγράμματι (I 489, 6 ἔ. ἐκδόσ. Βόννης) μίαν τῶν σπουδαιοτάτων ὑπηρεσιῶν τῶν ἀκριτῶν: Ὅτε δὲ ἀποβάλλῃ ὁ βασιλεὺς εἰς τὰς ἐρήμους, οὔτε ἡ κόρτη προλαμβάνει οὔτε τὰ βασιλικά πράγματα οὔτε ἄλλου τινὸς οἰονδήποτε πρᾶγμα, πλὴν οὖς ἔχει ὀρί-

σιν ὁ δρουγγάριος τῆς βίγλης ἀπὸ προστάξεως τοῦ βασιλέως ἐκ τῶν θειμάτων, προφυλάττουσι καὶ περιπατοῦσι ἔμπροσθεν τοῦ βασιλέως ὡς ἀπὸ μιλίων δύο ἀκριῖται φ', ἄνδρες ἑξωπλισμένοι, καὶ ἕτερον θέμα, οἷον ὀρίσει, ἵνα ᾧσι πλαγιοφυλάκες ὡς ἀπὸ διαστήματος τοῦ βασιλέως μιλίων δύο καὶ ἕτερα δύο θέματα, οἷα ὀρίσει ὁ δρουγγάριος τῆς βίγλης ἐκ προστάξεως τοῦ βασιλέως, ἵνα ᾧσιν ὀπισθοφυλάκες. Ἡδη κατὰ τὸν ιβ' αἰῶνα κατέστη δημοτικὸν πρόσωπον ἀκριτῆς τις διακρινόμενος διὰ τὴν ῥώμην καὶ ἀνδρείαν, ὅστις βεβαίως ταυτίζεται πρὸς τὸν ἥρωα τοῦ ἡμετέρου ποιήματος, τὸ δὲ ὄνομα Ἀκριτῆς, ἐν χρήσει ὡς κύριον ὄνομα προσέλαβε τὴν σημασίαν γνωστοῦ ἥρωος. Τοῦτο ἀποδεικνύουσι δύο χωρία εἰς τὰ ποιήματα τοῦ Πτωχοπροδρόμου (ἴδε § 333)· εἰς τὸ κατὰ ἡγουμένων ποίημα στίχ. 180 (σελ. 58 ἐκδόσ. Legrand) εὐχεται ὁ Πρόδρομος: «καὶ τίς Ἀκριτῆς ἕτερος ἐκεῖ νὰ βρέθῃ τότε» ἵνα τιμωρήσῃ τοὺς κακοὺς ἡγουμένους τῆς μονῆς του, καὶ εἰς τὴν δευτέραν σύνταξιν τοῦ αὐτοῦ ποιήματος στ. 546 α (σελ. 96 ἐκδόσ. Legrand) ὁ ποιητὴς ὀνομάζει τὸν Μανουὴλ Κομνηνόν: Τὸν πολεμάρχην τὸν στεργρόν, τὸν νέον τὸν Ἀκριτῆν. — Καὶ ὡς ταπογραφικὸν ὄνομα ἀπαντᾷ ὁ Ἀκρίτας ἡδη ἐνωρίς· οὕτως ὁ ἅγιος Θεόδωρος ὁ Στουδίτης ἀπέθανεν ἐν τῇ νήσῳ τοῦ ἁγίου μεγαλομάρτυρος Τρύφωνος πλησίον τοῦ ἐμπορίου τοῦ ἐπονομαζομένου Ἀκρίτα τῆς Βυθυνῶν ἐπαρχίας. Migne, Patrol. gr. 99, 105 C. Παρ. αὐτόθι 105 A, 221 C, 320 A. Τὸ αὐτὸ ἐμπόριον τοῦ Ἀκρίτα μνημονεύει ὁ Συμεὼν μάγιστρος ἐκδόσ. Βόννης 679, 7 ἐν διηγῇσει ἐκ τῶν τελευταίων χρόνων τοῦ Μιχαὴλ Γ' (842-867).

Ἡ λέξις ἀπελάτης ἡρμηνεύθη κακῶς μέχρι τοῦδε ὑπὸ πάντων. Ὁ Σάθας, Μεσαιων. βιβλ. 2 σελ. με' καὶ 6 (1894) σελ. ις', μα', ὁ Σάθας-Legrand ἐν τῇ ἐκδόσει αὐτῶν σελ. 286, ὁ Λάμπρος ἐν τῇ ἐκδόσει του σ. 328, ὁ Eberhard ἐνθ' ἀνωτ. σελ. 2, ὁ Luber ἐνθ' ἀνωτ. σελ. 9, ὁ Schlumberger, Nicéphore Phocas σ. 356, ὁ J. B. Bury, A history of the later Roman empire II 312, ὁ Σακελλάριος, Τὰ Κυπριακά 1 (1890) 397 ἐκλαμβάνουσι τὸ ἀπελάτης παθητικῶς = ἀπόβλητος (banni, verbannte, vertriebene Leute, outlaws). Ἀλλ' ἡ λέξις, ὡς δεικνύει ἡδη ὁ σχηματισμὸς τῆς, ἔχει ἐνεργητικὴν σημασίαν ἥτοι ἀρχικῶς ἐσήμαινε τὸν ἀπελαύνοντα κτήνη,

τὸν ζωοκλέπτην, κατόπιν δὲ τὸν ληστήν, « κλέφτην » (τὸν abigens, abigeator, abactor τῆς ῥωμαϊκῆς νομολογίας), πρβ. Wölfflin's Archiv für latein. Lexicographie I 428. Καὶ εἰς ἄλλα δημώδη ἑλληνικὰ ποιήματα μνημονεύονται οἱ ἀπελάται, π. χ. μετὰ λογοπαγνίου ἐτυμολογικοῦ ἐν τῷ Βελθάνδρῳ στ. 104: Νὰ διώκη κι' ἀπελάση σε ὡς μέγας ἀπελάτης. Ἐκ τοῦ ἀπελάτης ἐσχηματίσθη ἡ ἐν συγχρῇ χρήσει λέξις ἀπελατίκι(ν), ἥτοι κορούνη, ῥόπαλον τοῦ ληστοῦ π. χ. ἐν Βελθάνδρῳ στ. 207: καὶ σύντομα ὁ Βέλθανδρος σύρει τὸ ἀπελατίκι. Καὶ αὕτη δὲ ἡ λέξις παρεξηγήθη: Ὁ Jacob Grimm, Sendschreiben an Karl Lachmann über Reinhart Fuchs, ἐν Λειψία 1840, ἐξηγεῖ εἰς τὸ γλωσσάριόν του τὸ ἀπελατίκι ἕκ τινος ἰταλικοῦ pelato (κατὰ τὸ γαλλικὸν pelé = ξεφλουδισμένος), ὥστε κατ' ἀρχὰς ἐσήμαινε δῆθεν βακτηρίαν ξεφλουδισμένην! Καὶ ὁ A. Ellissen, Analecten 5 (1862) 231 καὶ H. F. Tozer, ἐν Journal of hellenic studies 4 (1883) 199 δίδουν ἀτόπους ἐρμηνείας. — Ὡς οἰκογενειακὸν ὄνομα ἀπαντᾷ τὸ Ἀπελάτις (γράφει Ἀπελάτης) εἰς μολυβδόβουλλον, G. Schlumberger, Sigillographie de l'empire byzantin σ. 618, ὅπου ἡ λέξις ἀτόπως ἐκλαμβάνεται ὡς περσικῆς προελεύσεως. — Χωρία πρὸς μαρτυρίαν περὶ τῆς σημασίας τῶν λέξεων ἀπελάτης καὶ ἀπελατίκι προσάγει ὁ K. N. Σάθας, Documents inédits relatifs à l'histoire de la Grèce au moyen âge 4 (1883) Préface 77 ἔ. — Πρβ. καὶ N. Πολίτην ἐν Λεξικῷ ἐγκυκλοπαιδικῷ, ἐν Ἀθήναις 1889 ἔ. ἐν λέξει Ἀκρίτας καὶ Ἀπελάτης. — Περὶ τῶν ἐν Κύπρῳ ἀπελατῶν πρβ. A. A. Σακελλάριον, Τὰ Κυπριακὰ 1 (1890) 397 ἔ.

[Σ. Μ. Παρέχομεν ἐνταῦθα δείγματά τινα τοῦ ἔπους, τῶν ὁποίων τὴν ποιητικὴν ἀξίαν δὲν ἡμαῦρωσεν ἐντελῶς ἡ διδασκαλικὴ διασκευὴ τῶν ἀρχικῶν ᾄσμάτων]:

τῆς ἐκδόσεως Ἄντ. Μηλιαράκη

Στ. 362 ἔ μονομαχία Κωνσταντίνου καὶ Ἀμυρά:

*Εὐθὺς τοὺς ἵππους ἔττυψαν, κατῆλθον εἰς τοὺς κάμπους,
ὡς δράκοντες ἐσύριζον, ὡς λέοντες ὠρυῶντο
καὶ ὡς ἀετοὶ πετάμενοι ἐνώθησαν οἱ δύο,
καὶ τὰ κοντάρια κρούσαντες ἐκλάσθησαν τῶν δύο,*

ἕτερος δὲ τὸν ἕτερον οὐκ ἴσχυσεν κρημνῖσαι
καὶ τὰ σπαθία ἔσυρον ἐνσιτατικῶς πεσόντες,
ἀλλήλους συνεκόπτοντο ἐπὶ πολλὰς τὰς ὥρας.
Καὶ τότε ἔβλεπες πόλεμον καλῶν παλληκαριῶν
καὶ ἐκ τοῦ τύπου τοῦ πολλοῦ οἱ κάμποι ἐφοβοῦντο,
τὰ ὄρη ἀντιδονούσασιν καὶ τὰ βουνὰ ἔρροντοῦσαν,
καὶ ὁ ἰδρῶς κατέρρεεν εἰς τὰ σκαλόλκυρά των.
Τοῦ Κωνσταντίνου ταχύτερος ἐτύγγανεν ὁ μαῦρος,
καὶ θαυμαστὸς νεώτερος ἦτον ὁ καβαλλάρης·
ζαβδέαν δὲ τὸν Ἀμυρᾶν προσέκρουσε μεγάλῃν
καὶ τότε αὐτὸς ἀπήρξατο νὰ τρέμῃ δειλιάζων.

Στ. 1609 εἴ ἡ ζωὴ τῶν ἀπελατῶν:

Ἄν καυχῇθῃς, νεώτερε, νὰ γίνῃς ἀπελάτης,
τὴν δάβδον ταύτην ἔπαρε καὶ κάτελθε εἰς βίγλαν,
καὶ ἂν νηστεῦσαι δύνασαι ἡμέρας δεκαπέντε,
μηδ' ὕπνον εἰς τὰ βλέφαρα λάβῃς τῶν ὀφθαλμῶν σου,
καὶ μετὰ ταῦτα ἀπελθὼν λέοντας νὰ σκοτώσῃς,
καὶ ἐκείνων τὰ δερμάτια νὰ φέρῃς ἐδῶ πάντα,
καὶ πάλιν ἔὰν δύνασαι εἰς βίγλαν νὰ κατέβῃς
ὅταν περνοῦν οἱ ἄρχοντες μετὰ πολλοῦ τοῦ πλήθους,
ἔχοντας νύμφην καὶ γαμβρὸν νὰ ἔμβῃς εἰς τὸ μέσον
νὰ πάρῃς νύμφην καὶ γαμβρὸν ἐνθάδε νὰ ἐλθῇτε,
τότε πληροφορηθῇ νὰ γίνῃς ἀπελάτης.

Στ. 2836 περιγραφὴ τοπίου:

Τὸ ἔδαφος μὲ τ' ἄνθη ἦτο δὲ στολισμένον,
τόπον χαρούμενον καλὸν καὶ στολισμένον εἶχον,
ρόδα, τριαντάφυλλα πολλὰ κόκκινα μυρωδάτα,
δένδρα πυκνότατα πολλὰ, ὑψίκομα, μεγάλα·
ἦσαν λαμπρὰ οἱ κλάδοι τοὺς καλῶς περιπλεγμένοι·
ἡ εὐωδία τῶν καρπῶν ὁμοίαιζε τοῖς ἄνθοις,
τὰ δένδρα ἐπενδύοντο ὁμοῦ μετὰ κλημάτων,
ἀναελαστάνασιν ὁμοῦ κλήματα μὲ τὰ δένδρα,
καὶ ἄνθη ὠραιότατα ἦσαν στὴν γῆν ἀπάνω,

κισσὸς ἀνάθαλλε χλωρός, τριαντάφυλλα καὶ κοντζάδες,
 κρύο νερόν τε ἔτρεχε στήν μέσην τοῦ λειμῶνος,
 καὶ πανταχοῦ διέτρεχε σὲ κείνῳ τε τῷ τόπῳ·
 χαράδραις ἦσαν ἀνοικταῖς εἰς τὴν πηγὴν ἐκείνην,
 καθρέπτεις ἦτον τὸ νερόν στὰ δένδρη τε καὶ ἄνθη,
 τὰ πάντα, ὅλα φαίνοντο ὅσα ἄνθη τε καὶ δένδρη.
 Καὶ τὰ πουλιὰ πὺν κάθοντο 'πάνω εἰς τοὺς κλάδους
 ἐκλαδοῦσαν τὴν αὐγὴν καὶ ἀγάλλετο ψυχὴ μου.
 Ἦσαν ὀρνέων γένη ἱκανὰ πὺν ἔβοσκον εἰς δάσος,
 ἦσαν παγῶνια ἡμέρα καὶ ψιττακοὶ καὶ κύκνοι
 οἱ κύκνοι τε ἔβοσκοντο εἰς τὰ νερά τῆς βρύσης,
 τὰ παγῶνια ξάπλωναν τὰς πτέρυγας εἰς τ' ἄνθη,
 ἀντέλαμπον αἱ πτέρυγες ταῖς τῶν ἀνθῶν χροαῖς
 τὰ δὲ ἐπίλοιπα πουλιὰ ἐπέτοντο τοῖς κλάδοις,
 (ἔπαιζον καὶ ἐπέτοντο ἅπάνω εἰς τοὺς κλάδους)
 καὶ λιγυρῶς ἐπέδουσαι ὑπὲρ Σειρήνων μέλη,
 καὶ τὰ παγῶνια ἀγάλλοντο τῇ τῶν περῶν κοσμήσει.

Στ. 3733 ἢ Ἀμαζῶν Μαξιμῶ:

Καὶ ὅταν ἡμέρα γέλασε καὶ ἥλιος ἐφάνη,
 καὶ τοῦ ἡλίου λάμπαντος ἐπὶ τῆς ἀκρωρείας,
 καὶ τότε μόνη ἡ Μαξιμῶ ἐφάνη εἰς τὸν κάμπον·
 ἵππον ἐκαβαλλίκευεν ἄσπρον ὥσάν χιόνιν,
 τὰ τέσσαρα ὀνύχια τοῦ δηλωθέντος ἵππου
 βαμμένα ὅλα ἦσαν κίτρινα μὲ τὸν κρόκον·
 λωρίων θαυμαστότατον καὶ κατωχρωμένον,
 ἅπάνω στὸ λωρίκιον λαμπρὸν ἐφόρει χρυσοῦν,
 πολύτιμον καὶ θαυμαστὸν διὰ λιθομαργάρων·
 ἐν τῇ χειρὶ ἐβάσταζε πολλὰ λαμπρὸν κοντάρι,
 κοντάρι ἀραβίτικον, βένετον, χρυσομένον,
 σπαθίον εἰς τὴν μέσην τῆς, ἀρτάχιν εἰς τὴν σέλλαν,
 σκοπιῶν ἐκράτει ἀργυρὸν, γύροθεν χρυσομένον,
 στήν μέσην εἶχεν λέοντα ὁλόχρυσον ἐκ λίθων,
 καὶ διὰ τάχους ἤρχετο διὰ τὰ πολεμήση.

359. Ὁ υἱὸς τοῦ Ἀνδρονίκου. Τοιοῦτοτρόπως ἐπέγραψαν ποίημα στίχων ἐξήκοντα τεσσάρων, ἀνῆκον εἰς τὸν ἀκριτικὸν κύκλον, ὅπερ ἦτο γνωστὸν πολὺ πρὸ τῶν μεγάλων τοῦ Διγενῆ ἐπῶν. Ἦδη ὁ Μ. Βύδιγκερ εἶχεν εἰκάσῃ, ὅτι ὁ Ἀνδρόνικος εἶνε ἱστορικὸν πρόσωπον, ταυτίσας αὐτὸ πρὸς τὸν γιγαντιαίας σωματικῆς ῥώμης αὐτοκράτορα Ἀνδρόνικον Κομνηνόν (1183-1185), τοῦ ὁποίου ὁ βίος πραγματικῶς εἶνε μεστὸς ἐπεισοδίων καταλλήλων πρὸς ἐπικήν διάπλασιν, οἷα εἶνε αἱ ἐρωτικαὶ αὐτοῦ διαμάχαι καὶ αἱ τυχοδιωκτικαὶ μεταξὺ τῶν Τούρκων περιπλανήσεις του. Νέον φῶς εἰς τὸ ἀντικείμενον τοῦτο ἔρριψεν ἡ ἐν Τραπεζοῦντι ἀνεύρεσις τοῦ ἀκριτικοῦ ἔπους, διότι κατ' αὐτὸ ἡ μήτηρ τοῦ Διγενῆ εἶνε θυγάτηρ τοῦ στρατάρχου Ἀνδρονίκου Δούκα· περὶ τοῦ αὐτοῦ λοιπὸν Ἀνδρονίκου ὡς φαίνεται εἶνε ὁ λόγος καὶ ἐν τῇ ἡμετέρῳ μικρῷ ποιήματι, τοῦ ὁποίου τὸ περιεχόμενον ἀποτελεῖ ἀναμφιβόλως ἐν ἐπεισόδιον τοῦ ἀκριτικοῦ κύκλου. Σαρακηνοὶ καὶ λησταὶ ἐπιπίπτουσι κατὰ τοῦ Ἀνδρονίκου καὶ αἰχμαλωτίζουν τὴν γυναῖκά του, ἐγκυμονοῦσαν. Ὁ γεννηθεὶς υἱός, ὅστις ὅπως ὁ Διγενὴς τάχιστα αὐξάνει καὶ εἰς τὸ πρῶτον μὲν ἔτος ζώννυται τὸ ξίφος, εἰς δὲ τὸ δεύτερον πάλλει τὸ δόρυ,

Χρονιὸς ἐπιάσε τὸ σπαθὶ καὶ διέτης τὸ κοντάρι,

Κι διὰν ἐπάτησε τοὺς τρεῖς κρατεῖται παλληκᾶρι.

Οἱ Σαρακηνοὶ δεσμεύουσιν αὐτὸν εἰς τριπλᾶς ἀλύσεις, ἀλλ' οὗτος συντρίβει αὐτὰς καὶ φεύγει πρὸς τὸν πατέρα του, ὅπου ἐπέρχεται ἡ εὐφρόσυνος ἀναγνώρισις. Ὁ ἱστορικὸς χαρακτήρ τοῦ ποιήματος φέρει τύπον ἀρχαῖόν, ὅπως καὶ ὁ τοῦ ἔπους τοῦ Διγενῆ, ἀλλ' ἡ σωζομένη παραλλαγή αὐτοῦ εἶνε μεταγενεστέρα, πιθανῶς τοῦ 13^{ου} αἰῶνος.

Δεύτερον ποίημα συνεχόμενον πρὸς τὸν ἀκριτικὸν κύκλον εἶνε τὸ μεσαιωνικὸν ᾄσμα τοῦ Ἀρμούρη. Ὁ ἀνδρεῖος υἱὸς τοῦ γέροντος Ἀρμούρη νυμφεύεται μετὰ πολλὰς ἡρωϊκὰς ἐπιχειρήσεις τὴν θυγατέρα τοῦ Σαρακηνοῦ Ἐμίρου, καθ' οὗ πρότερον ἐπολέμει.

Καὶ τὸ τραπεζούντιον ᾄσμα τοῦ Ξανθίνου συναριθμεῖται μετὰ τούτων.

1. Ὁ υἱὸς τοῦ Ἀνδρονίκου: Ἐδημοσιεύθη κατ' ἀρχὰς ὑπὸ Σπ. Ζαμπελίου ἐν τῇ πραγματείᾳ του: Πόθεν ἡ κοινὴ λέξις τραγουδῶ; ἐν Ἀθήναις 1859 κείμενον ὑπ' αὐτοῦ νοθευθέν.— Τὸ αὐτὸ κείμενον ἀνετυπώθη (ὑπὸ τὸν τίτλον ἡ ἀναγνώρισις) ὑπὸ Th. Kind, Anthologie neugriechischer Volkslieder, ἐν Λειψία 1861 σ. 2 ἔ, ὑπὸ M. Büdinger, Mittelgriechisches Volksepos, ἐν Λειψία 1866 καὶ W. Wagner, Medieval gr. texts, Proleg. σ. 22 ἔ.— Πρῶτος ὁ E. Legrand ἀνεκάλυψε τὴν νοθείαν, ἐκδώσας καὶ τὸ αὐθεντικὸν κείμενον ἐν Coll. de monum. 12 (1870) 18-25· ἔπειτα αὖθις ἐν Coll. de monum. N. S. 1 (1874) 186-190.— ᾄσμα τῆς Κεφαλληνίας συγγενὲς πρὸς τὸν υἱὸν τοῦ Ἀνδρονίκου ἐξέδωκεν ὁ Bernh. Schmidt, Griechische Märcen, Sagen und Volkslieder, ἐν Λειψία 1877 σ. 198 ἔ. πρβ. τὰς παρατηρήσεις αὐτοῦ ἐν σελ. 274 ἔ.— Παραλλαγή τοῦ κειμένου τούτου, τῆς ὁποίας ἀπόσπασμα ἐδημοσίευσεν ὁ Arn. Passow, Popularia carmina Graeciae recentioris, ἐν Λειψία 1860 σ. 402 ἔ. ἐδημοσιεύθη ὁλόκληρος ὑπὸ N. Πολίτου ἐν τοῖς Νεοελληνικοῖς ἀναλέκτοις 1 (1870) 342-349.— Κυπριακὸν κείμενον ἐδημοσίευσεν ὁ A. A. Σακελλάριος, Τὰ Κυπριακά 2 (1891) 9 ἔ.— Κατὰ τῆς ἑρμηνείας τοῦ Büdinger περὶ τοῦ ᾄσματος ὡς ἱστορικὴν βάσιν ἔχοντος ἔγραψεν ὁ A. Ellissen, ἐν Göttingische Gel. Anzeigen 1871 σ. 1525-1529.— Πρβ. N. Πολίτου, Νεοελληνικὴν μυθολογίαν 2 (1874) 523-527.

2. Τὸ ᾄσμα τοῦ Ἀρμούρη ἐξέδ. ὁ Γαβρ. Δεστούνης ἐν Πετροπόλει 1877 μετ' ἐμβριθεῶς εἰσαγωγῆς, ῥωσικῆς μεταφράσεως, σχολίων καὶ πανομοιότυπον τοῦ χειρογράφου.— Ἐκ τούτου ἀνετυπώθη ἐν τῷ Ἀθηναίῳ 8 (1879) 385-394.— Ἀνάλυσις τοῦ ποιήματος μετ' ἐρεῦνης περὶ τῆς λογοτεχνικῆς αὐτοῦ σημασίας ὑπὸ A. Vesselovskij ἐν Archiv für slav. Phil. 3 (1878) 549 ἔ.— Τὸ ᾄσμα τοῦ Ξανθίνου ἐξέδ. ὁ Γ. Δεστούνης μετὰ ῥωσικῆς μεταφράσεως καὶ σχολίων, ἐν Πετροπόλει 1881 (=παράρτημα τοῦ 39. τόμου τῶν Ὑπομνημάτων τῆς αὐτοκράτορ. ἀκαδ. τῶν ἐπιστημῶν ἀρ. 6).

[Ἡ ἀρχὴ τοῦ ἔσματος τοῦ Ἀρμούρη ἔχει ὡς ἑξῆς:]

Σήμερον ἄλλος οὐρανός, σήμερον ἄλλη ἡμέρα,
σήμερον τὰ ἀρχοντόπουλα θέλουν καβαλλικεύσει
μόνον τοῦ κῆρ Ἀρμούρη ὁ υἱὸς οὐδὲν καβαλλικεύει.
Καὶ τότε πάλαι τὸ παιδὶν εἰς τὴν μάναν του ὑπαγαίνει.
« μάνα, νὰ πιχαρῆς τ' ἀδέλφια μου
ν' ἰδῆς καὶ τὸν πατέρα μου, μάνα ἅς καβαλλικεύσω »,
καὶ τότε πάλιν ἡ μάνα τοῦ Ἀρμούρη συντυχαίνει
« ἔσὺ μικρὸς καὶ ἀνέλικον, καβάλλα δὲν σὲ πρέπει,
ἀμμή ἂν θέλῃς, νιὲ καλέ, διὰ νὰ καβαλλικεύσῃς,
ἀπάνω κρέμεται τὸ κοντιάρι τοῦ πατρός σου,
τὸ ἄρπαξεν ὁ κύρης σου ἐκ τὴν Βαβυλωνίαν,
ἀπάνω κάτω ὀλόχρυσον διὰ λίθου μαργαριτάρ
καὶ ἂν τὸ λυγίσῃς μίαν φορὰν καὶ ἂν τὸ λυγίσῃς δύο,
ἂν τὸ λυγίσῃς τρεῖς φοραῖς, τότε νὰ καβαλλικεύσῃς »
Καὶ τότε πάλιν τὸ παιδὶν τὸ μικρὸν Ἀρμουροπούλιν
κλαίοντας ἀναιδαίνει τὴν σκάλαν, γελῶντας καταβαίνει.
Πρὸ τοῦ τὸ πιάσῃ ἐπιάνετον, πρὸ τοῦ τὸ σείσῃ ἔσειετον,
εἰς τὸν βραχίονά του τό' δεσεν, ἔσειστη, ἔλνγιστη.
Καὶ τότε πάλιν τὸ παιδὶν εἰς τὴν μάναν του ὑπαγαίνει
« Θέλεις, θέλεις μάνα μου ὀμπρός σου νὰ τὸ τσακίσω; »
καὶ τότε πάλιν ἡ μάνα του τοὺς ἄρχοντας ἐλάλει
ἄμετε, ἰδέτε οἱ ἄρχοντες καὶ στρώσετε τὸν μᾶρον·
. στρώσετε τὸν μᾶρον τοῦ πατρός του
ὁ τοῦ ἔχει χρόνους δώδεκα, νερὸν οὐδὲν ἐπίε
ὁποῦ ἔχει χρόνους δώδεκα, οὐδὲν ἐκαβαλλικεύθη
καὶ τρώγει τὸ καρποπέταλον στέκει παλουκωμένον » . . .
Ἐκεῖ ἐδιέ καὶ ἀναιδοκατέβαινε ἀντίπεραν τὸν Ἀφράτην,
ἀνέβη καὶ κατέβη τον κτέ.

Στ. 9ῃ μὰ τὸν κῆρ ἥλιον τὸν γλυκόν, μὰ τὴν γλυκεῖάν του μάνα
σαράντα μίλια τὸν ἐδίωχνε πεζὸς μὲ τὰ γονάτια,
ἐκεῖ τὸν ἐκατέφθασε εἰς τῆς Συρίας τὴν πόρταν·
καὶ ἐβγαίνει τὸ σπαθίτζι του καὶ παίρνει του τὸ χέρι·
« ἄμε καὶ ἐσύ, Σαρακηνέ, νὰ πῇς καὶ σὺ μαντῆτο »,

Ἐκ τοῦ ἔσματος τοῦ Ξανθίνου:

ἡ ἀρχή:

Ἦ Ο Ξάνθινον ὁ πάνδεινον κι' ὁ παντολαλεμένον,
 ποῦ εἶχεν τὴν βροντὴν λαλήαν καὶ τὰ χαλάζια δάκρυα
 καθέτον κ' ἐδιαρμένευεν τὸν νύονατ τὸν Βασίλῃν.
 « Στόλα τὰ κάστρα ἄγωμε, στόλα τὰ πανογύρια
 ἀκεῖ στὸ χάλκινον στ' ἄλὸν καὶ στὸ λευρὸν τ' ἀπίδιν,
 ἐκεῖ καστρὸν ἐχάλασα, Βασίλ' ἐκεῖ μὴ πάγῃς ».
 Ἄτὸς τὸν κύρνατ 'κ' ἔκουσεν, κ' αὐτὸς ἐκεῖ ἐπῆγεν.
 ἐκεῖ μέ τ' ἀγροβοῦβαλον τοὺς δὺς ζευγὰρ ἐποῖκαν.
 αὐτὸν ζευγὰρ ἐποίκανε καὶ κουβαλεῖ λιθόρρα
 Ἐποῖκαν χάλκινον ζυγὸν καὶ σιδηρᾷ ζευλίᾳ,
 Σαρακιανὸν κι' ἀγροίκιστον ἐποῖκαν ζυγονιάτην.

360. Τὸ χρονικὸν τοῦ Μωρέως. Διὰ τοῦ κατὰ συνθή-
 κην τούτου ὀνόματος καλεῖται ἡ ἐκτεταμένη ἑμμετρος χρονο-
 γραφία, ἡ ἀφηγουμένη τὴν γένεσιν καὶ ἀνάπτυξιν τῶν μετὰ τὴν
 τετάρτην σταυροφορίαν ὑπὸ Γάλλων εὐγενῶν ἐν Πελοποννήσῳ
 ἰδρυθέντων τιμαριωτικῶν κρατιδίων. Κατὰ τὸ χειρόγραφον τῆς
 ἐτέρας τῶν δύο ἐλληνικῶν παραλλαγῶν (ἐκ τοῦ ἄλλου λείπει ἡ
 ἀρχή) ἡ ἐπιγραφὴ ἔχει ὡς ἐξῆς: Χρονικὸν τῶν ἐν Ρωμανίᾳ καὶ
 μάλιστα ἐν Μορέᾳ πολέμων τῶν Φράγκων. Τὴν δευτέραν ἐλλη-
 νικὴν παραλλαγὴν ἐπέγραψεν ὁ Buchon ἄνευ ἀποχρῶντος λόγου:
 Βιβλίον τῆς Κουγκέστας τῆς Ρωμανίας καὶ τοῦ Μωραίως, καθ' ὃν
 τίτλον ἐνίοτε καὶ αἱ παραπομπαὶ γίνονται εἰς τὸ βιβλίον. Κατὰ
 πρῶτον συντόμως πραγματευόμεθα περὶ τῆς ἱκανῶς περιπλόκου
 ἱστορίας τῆς παραδόσεως τοῦ κειμένου τούτου, τοῦ
 ὁποίου ἔχομεν δύο μὲν ἑμμέτρους ἐλληνικὰς παραλλαγάς,
 μίαν δὲ γαλλικὴν, μίαν ἀραγωνικὴν καὶ μίαν ἰταλικὴν
 σιασκευήν.

1. Αἱ ἐλληνικαὶ παραλλαγαί. Ἡ ἀρχαιοτέρα καὶ πιστο-
 τέρα παράδοσις τοῦ προτύπου κειμένου κεῖται ἐν τῷ χειρο-

γράφῃ τῆς Κοπεγχάγης (τμῆμα Φαβρικού ἀρ. 57), ἐν τῷ ὁποίῳ τὸ ποίημα ἀποτελεῖται ἐξ 9219 πολιτικῶν στίχων. Στενὴν συγγένειαν πρὸς αὐτὸ ἔχει ὁ κῶδιξ τοῦ Τουρίνου c. III. 9 (κατὰ τὴν νέαν ὀνοματοθεσίαν B. II. 1). Τὸ κείμενον τοῦ ἐν Κοπεγχάγῃ χειρογράφου διεσκέυασεν ἐλευθέρως Ἑλλήν τις, ἐξομάλυνας τὸ πρωτότυπον γλωσσικῶς καὶ μετρικῶς καὶ τὰς καθ' ὑπερβολὴν πικρὰς κατὰ τῶν Ἑλλήνων μομφὰς ἢ μετριάσας ἢ ἐξαλείψας. Τὴν διασκευὴν ταύτην παραδίδουσι τρία χειρόγραφα, ὁ παρισιανὸς ἐλληνικὸς κῶδιξ 2898 καὶ δύο νεώτερα ἀντίγραφα αὐτοῦ, ὁ πλήρης λαθῶν παρισιανὸς ἐλληνικὸς κῶδιξ 2753 καὶ ὁ τῆς Βέρνης 509. Τὸ ποίημα σύγκειται ἐν τούτῳ ἐκ στίχων 8191. Εἰς ταῦτα προσθετέα ἢ ἐν ἀρχῇ τοῦ ἱζ' αἰῶνος συνταχθεῖσα ἐπιτομή, ἣν Δωρόθεος ὁ ἐπίσκοπος Μονεμβασίας προσήρτησεν εἰς τὴν ἑαυτοῦ ἀπὸ δημιουργίας μέχρι τοῦ 1629 καθήκουσαν χρονογραφίαν, τυπωθεῖσαν τὸ 1634 ἐν Βενετίᾳ τὸ πρῶτον (πρβ. § 401).

2. Ἡ γαλλικὴ παραλλαγή. Ἐν χειρογράφῳ τῶν Βρυξελλῶν τοῦ 15' αἰῶνος (ἀρ. 15702) κεῖται γαλλιστὶ πεζὸν σύγγραμμα, φέρον τὴν ἐπιγραφὴν: C'est le livre de la conquête de Constantinople et de l'empire de Romanie, et dou pays de la princée de la Morée, qui fu trouvée en un livre qui fu jadis del noble baron messire Bartholomée Guys, le grant conestable, lequel livre il avoit en son chastel d'Estives (τουτέστι εἰς τὸ ἐν Θήβαις κάστρον του). Τοῦτο τὸ περὶ τῆς κατακτήσεως τῆς Πελοποννήσου βιβλίον ταυτίζεται καθόλου κατὰ τὸ περιεχόμενον του πρὸς τὸ ἐλληνικὸν χρονικὸν τοῦ Μωρέως. Ἐπειδὴ δὲ ὁ συγγραφεὺς τῆς ἐλληνικῆς χρονογραφίας ἀναφέρει ὡς πηγὴν τῆς ἱστορίας τῆς πρώτης σταυροφορίας ἐν βιβλίῳ τῆς κουγκέστας, ὁ Buchon, ὅστις πρὸ παντὸς ἐπεθύμει ν' ἀποδείξῃ ὅτι τὸ γαλλικὸν κείμενον εἶνε προγενέστερον καὶ πρωτότυπον, εἶκασεν ὅτι ὁ Ἑλλήν συγγραφεὺς λέγων «βιβλίον τῆς κουγκέστας» ἐννοεῖ τὸ ἐν τῷ χειρογράφῳ τῶν

Βρυξελλῶν σωζόμενον σύγγραμμα. Ἄλλ' ἡ γνώμη αὕτη ἐκ πολλῶν λόγων ἀποδεικνύεται ἀμφισβητήσιμος. Πιθανῶς ὁ Ἑλλήν συγγραφεὺς τῆς χρονογραφίας ἀναφέρειν τὸ βιβλίον τῆς ἀλώσεως ὡς πηγὴν τῆς ἱστορίας τῆς πρώτης σταυροφορίας, οὐχὶ δὲ τῆς ἐν Πελοποννήσῳ ἱστορίας τῶν Φράγκων, ἐννοεῖ τὸ σύγγραμμα Γουλιέλμου τοῦ ἐκ Τύρου. Τοιοῦτοτρόπως δὲν δικαιολογεῖται πλέον καὶ ὁ τίτλος Βιβλίου τῆς Κουγκέστας, ὃν ἔδωκεν ὁ Buchon εἰς τὸ κείμενον τῆς Κοπεγχάγης, καὶ τὸ γαλλικὸν livre de la conquēte εἶνε ἐπομένως ἐλευθέρα μετάφρασις ἑλληνικῆς χρονογραφίας πολὺ συγγενοῦς πρὸς τὸ κείμενον τῆς Κοπεγχάγης, ἐν τῇ ὁποίᾳ ἡ ἀφήγησις ἐπεξετάθη πέραν τοῦ τελευταίου ὁρίου τοῦ πρωτοτύπου (1292) μέχρι τοῦ ἔτους 1304, συνεπληρώθη δὲ ἐν τέλει διὰ πίνακος χρονολογικοῦ φθάνοντος εἰς τὸ ἔτος 1333. Τὸ γαλλικὸν βιβλίον συνετάχθη, ὡς ἐξάγεται ἀσφαλῶς ἐκ τινος χρονολογικῆς ὑποδηλώσεως, κατὰ τὰ ἔτη 1333-1341. Ἐν ἀντίτυπον, κτῆμα τοῦ Βενετοῦ Γύζη, κατήντησεν ἐκ τοῦ παρὰ τὰς Θήβας μεγάρου Σαῖντ-Ὁμέρ εἰς Φλανδρίαν, ὅπου ἀντεγράφη ὑπὸ τοῦ βιβλιογράφου τοῦ κώδικος τῶν Βρυξελλῶν.

3. Ἡ ἀραγωνία παραλλαγή εἶνε ἐν ἐκ τῶν βιβλίων ἐκείνων, τὰ ὁποῖα ἐγράφησαν κατ' εἰσήγησιν τοῦ μεγάλου μαῖστωρος τοῦ τάγματος τῶν Ἰωαννιτῶν Ἰωάννου Φερνανδὲζ δὲ Ἑρέδια (περίπου 1310 μέχρι περίπου 1396), ἐνθέρμου φίλου τῆς λογοτεχνίας καὶ τῆς ἐπιστήμης. Ἐτελειώθη ἐν ἔτει 1393 καὶ ἀποτελεῖ μέρος τοῦ διτόμου συγγράμματος Grand cronica de los conquiridores· προτάσσεται τῆς χρονογραφίας ἱστορία ἀντληθεῖσα ἐκ τοῦ Ζωναρᾶ περὶ τῶν βυζαντηνῶν αὐτοκρατόρων ἀπὸ Κωνσταντίνου ε' μέχρι τοῦ Ἀλεξίου Κομνηνοῦ (780-1118). Ἡ διήγησις βαίνει περαιτέρω ἢ ἐν τῇ γαλλικῇ παραλλαγῇ, ἥτοι μέχρι τοῦ ἔτους 1377· πλὴν τοῦ Χρονικοῦ τοῦ Μωρέως ὁ Ἀραγωνίος διασκευαστὴς μετεχειρίσθη καὶ ἄλλας, ἀγνώστους εἰς ἡμᾶς πηγάς.

4. Ἰταλικὴ μετάφρασις τοῦ χρονικοῦ τοῦ Μωρέως καὶ

ται ἐν βενετικῷ χειρογράφῳ (κώδικι μαρκιανῷ παραρτήμ. ἰταλ. κλασ. VII 712) ὑπὸ τὸν τίτλον *Istoria della Morea*. Ὁ Ἰταλὸς διασκευαστὴς ἐχρησιμοποίησε τὸ ἐλληνικὸν κείμενον καὶ δὴ ἐν τῇ παραλλαγῇ τῆς Κοπεγχάγης· ἀλλὰ πόσον ὀλίγον ἐνόησε τὸ πρωτότυπόν του, ἀποδεικνύουσι πολλαὶ γελοῖαι παρεννοήσεις.

Τὸ χρονικὸν τοῦ Μωρέως διαίρεται εἰς δύο κύρια μέρη· τὸ πρῶτον, ὅπερ δύναται νὰ ἐνομασθῇ τὸ προοίμιον, πραγματεύεται κεφαλαιωδῶς τὴν ἱστορίαν τῆς πρώτης σταυροφορίας καί, ὑπερπηδῶν χρονικὴν περίδον ἑκατὸν ἐτῶν, τὴν ὑπὸ τῶν Φράγκων κατὰκτησιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως (τὸ 1204) μετὰ τῶν ἀμέσως ἀκολουθούντων συμβάντων· τὸ πολὺ μακρότερον δὲ ὑπερὸν μέρος, ἢ κυρίως χρονογραφία, ἀφηγεῖται τὴν ἱστορίαν τῆς Πελοποννήσου ἀπὸ τῆς κατακτήσεως ὑπὸ Γουλιέλμου τοῦ Champ-Litte καὶ Γοδοφρείδου Βιλλαρδουίνου (Ville-Hardouin) ἀνεψιοῦ τοῦ περιφήμου χρονογράφου (ἴδε Α' τόμ. σ. 573), ἐν ἔτει 1205 μέχρι τοῦ ἐτους 1292. Ἐπεισοδιακῶς ἀναφέρονται καὶ μεταγενέστερά τινα γεγονότα, ὧν τὰ τελευταῖα πίπτουσιν εἰς τὴν τρίτην δεκαετηρίδα τοῦ ἰδ' αἰῶνος· μέρος τι, ἐν ᾧ μνημονεύεται ὁ θάνατος ἱππότου ἀποθανόντος τὸ 1388, ἀπεδείχθη ὡς μεταγενέστερα προσθήκη. Τὸ ἐλληνικὸν χρονικὸν τοῦ Μωρέως εἶνε τὸ ἔργον Γασμούλου ἢ ἐξελληνισθέντος Φράγκου, συγχρόνου πρὸς τὰ ἐξιστορούμενα πράγματα καὶ καλῶς γνωρίζοντος τὰ ἐν Πελοποννήσῳ (ἴδε κατωτέρω ἐν σημειώσει 4). Πλὴν τῶν καὶ ἄλλως γνωστῶν πραγμάτων ὁ συγγραφεὺς ἀφηγεῖται πλῆθος λεπτομερειῶν περὶ τῶν κατὰ τὰς φραγκικὰς ἡγεμονίας τῆς Πελοποννήσου, περὶ τῶν ἀτελευτήτων ἀμοιβαίων πολέμων τῶν Φράγκων βαρῶνων, περὶ τῶν φρουρίων αὐτῶν, περὶ τῶν ἐνεργειῶν τῆς ἐκκλησίας, περὶ τῆς εἰσαγωγῆς τοῦ φεουδαλικοῦ κώδικος κτλ. Ἐκ λογοτεχνικῆς ὀφείας τὸ χρονικὸν εἶνέ τι ὅλως ἔκτροπον, εἶνε ἄχαρις, ἐνίοτε πομπώδης πεζὺς λόγος εἰς στίχους χωλαίνοντας. Ὁ χρονογράφος, τὸν ὁποῖον πρέπει νὰ φαντασθῶμεν ἄνθρωπον τῶν ὅπλων, δὲν γνωρίζει διόλου τί εἶνε ποιητι-

κὺς ἐνθουσιασμός, καὶ οὐδένα φόβον τοῦλάχιστον γεννᾷ ὅτι ὑπὸ τῆς φαντασίας ἄγεται εἰς παραμόρφωσιν τῶν πραγμάτων. Διηγείται ἀπλῶς καὶ χονδροειδῶς, ὅπως δύναται καὶ ὅσον γνωρίζει τὰ πράγματα. Ἡ ἀντικειμενικότης τοῦ παραβλάπτεται ὑπὸ τοῦ ἐκπεφρασμένου πρὸς τοὺς Ἑλλήνας μίσους τοῦ. Βαθύτατα κατείλημμένος ὑπὸ τοῦ φραγκικοῦ ἐθνικοῦ αἰσθήματος, περὶ τῶν Ἑλλήνων κακὰ μόνον ἔχει νὰ εἴπῃ. Προφανῶς ἔγραφεν οὐχὶ διὰ τοὺς ὀρθοδόξους Ἑλλήνας, ἀλλὰ διὰ τοὺς ἐλληνιστὶ λαλοῦντας Γάλλους καὶ τοὺς Γασμούλους. Ὅτι τὸ χρονικὸν τοῦτο, τὸ ὁποῖον ἀπετείνετο πρὸς τοὺς Φράγκους ἢ πρὸς τοὺς ὁμόφρονας αὐτῶν, ἡδύνατο νὰ συνταχθῇ εἰς τὴν δημοτικὴν ἐλληνικὴν, ἀποδεικνύει ἐκ νέου τὸ καὶ ἄλλως ἀποδεδειγμένον γεγονός ὅτι οἱ ἐν Ἑλλάδι ἐγκατασταθέντες Δυτικοὶ ἐν βραχεὶ ἐξελληνίσθησαν. Πότε συνετάχθη τὸ ἐλληνικὸν Χρονικὸν δὲν εἶνε ἀκριβῶς γνωστόν, διότι τὰ ἐν τοῖς σωζομένοις κειμένοις ὑπάρχοντα χρονολογικὰ τεκμήρια προέρχονται ὡς φαίνεται ἐκ μεταγενεστέρας διασκευῆς· τελευταῖον ἔριον δύναται νὰ ληφθῇ τὸ ἔτος 1326, διότι εἰς ἀμφοτέρας τὰς ἐλληνικὰς παραλλαγὰς (τῆς Κοπεγχάγης στ. 5955 καὶ τῶν Παρισίων σελ. 169, 16) γίνεται περὶ τούτου λόγος, ὅτι ἡ καταλανικὴ ἐταιρεία εἰσέτι ἄρχει ἐν Ἀθήναις, ὅπερ δὲν ἦτο πλέον δυνατόν νὰ λεχθῇ μετὰ τὸ ἔτος 1326. Πρὸς κριτικὴν ἐξακρίβωσιν τῶν περιεχομένων καὶ πρὸς συμπλήρωσιν τοῦ χρονικοῦ χρησιμεύουσι τὸ καταλανικὸν χρονικὸν τοῦ Ραμὼν Μουντάνερ, τὸ τοῦ Βερνάρδου δ' Ἐκλώ (d'Esclot) καὶ ἰδίως τὸ μετὰ τῶν ἐτῶν 1328 καὶ 1333 συνταχθὲν χρονικὸν τοῦ Βενετοῦ Μαρίνου Σανούδου Τορσέλλου, Ἱστορία τοῦ βασιλείου τῆς Ρωμανίας ἥτοι τοῦ Μωρέως. Ἀλλ' ἐὰν ἡ ἱστορικὴ ἀξία τοῦ χρονικοῦ τοῦ Μωρέως ἐλαττοῦται ἐκ τῆς ὑπάρξεως τούτων καὶ ἄλλων δυτικῶν πηγῶν, παραμένει ὅμως τοῦτο ὡς ἐν τῶν σημαντικωτάτων μνημείων τοῦ μικτοῦ ἐκείνου πολιτισμοῦ, ὅστις προῆλθεν ἐκ τοῦ συνδυασμοῦ τοῦ δυτικοῦ ἱποτισμοῦ πρὸς τὸν βυζαν-

τηνὸν λαόν καὶ τῆς μέσης δημοτικῆς γλώσσης, ἐφ' ἧς κατὰ τόπους ἐπέδρασαν ἰσχυρῶς φραγκικὰ στοιχεῖα.

1. Ἐκδόσεις: Τὸ σχέδιον τῆς ἐκδόσεως τοῦ Χρονικοῦ, ὅπερ ἤδη κατὰ τὸν 15' αἰῶνα συνέλαβον ὁ Du Cange καὶ ὁ Boivin, ἐπραγμάτωσεν ὁ συμπολίτης των J. A. Buchon, ἐργασθεὶς καθ' ὅλον τὸν βίον του πρὸς διερεύνησιν καὶ δημοσίευσιν τοῦ χρονικοῦ καὶ πασῶν τῶν εἰς αὐτὸ ἀναφερομένων πηγῶν. Δυστυχῶς αἱ μελέται αὐτοῦ εἶνε μακροσκελεῖς καὶ ὄχι πρακτικαί, ὁ δὲ καταρτισμὸς τῶν ἑλληνικῶν κειμένων ἀτελέστατος διὰ τὴν ἀνεπάρκειαν τῶν γλωσσικῶν γνώσεων τοῦ ἐκδότου: J. A. Buchon, *Chroniques étrangères relatives aux expéditions françaises pendant le XIII. siècle*, ἐν Παρισίοις 1840 (τινὰ τῶν ἀντιτύπων φέρουσι χρονολογίαν 1841)· ὁ τόμος περιέχει τὴν παρισιανὴν παραλλαγὴν τοῦ ἑλληνικοῦ χρονικοῦ μετὰ γαλλικῆς μεταφρ., τὴν ἐπιτομὴν τοῦ Δωροθέου καὶ τὰς καταλανικὰς χρονογραφίας τοῦ Muntaner καὶ τοῦ B. d'Escot. — J. A. Buchon, *Recherches historiques sur la principauté française de Morée et ses hautes baronnies*, ἐν τόμοις δυοῖ, ἐν Παρισίοις 1845· ὁ πρῶτος τόμος περιέχει τὸ γαλλικὸν χρονικὸν (τὸ Livre de la conquête), ὁ δεῦτερος τὴν παραλλαγὴν τῆς Κοπεγχάγης τοῦ ἑλληνικοῦ χρονικοῦ κ. ἄ. — Ἀραγωνικὸν χρονικόν: *Chronique de Morée aux 13. et 14. siècles*, publié et traduite pour la première fois par Alfred Morel-Fatio, ἐν Γενεύῃ 1885 (= Publications de la Société de l'Orient latin, série historique τόμ. IV)· μετὰ γαλλικῆς μεταφρ. καὶ ἱστορικοῦ πίνακος. — Ἰταλικὸν χρονικόν: *Chroniques gréco-romanes etc.* par Charles Hopf, ἐν Βερολίῳ 1873 σ. 414-468. — Μέρος τοῦ ἑλληνικοῦ χρονικοῦ μετ' εἰσαγωγῆς ἱστορικῆς καὶ κριτικῆς καὶ γερμανικῆς μεταφρ. ὑπὸ Ad. Ellissen, *Analekten der mittel- und neugriechischen Litteratur*, 2ter Theil, ἐν Λειψία 1856. — Τὸ μέγιστον μέρος τοῦ προοιμίου τοῦ ἑλληνικοῦ χρονικοῦ ἐξεδόθη μετὰ λατινικῆς μεταφράσεως καὶ κριτικῶν σχολίων ὑπὸ E. Miller ἐν τῷ *Recueil des historiens grecs des croisades* 1 (ἐν Παρισίοις 1875) 2, 581-623. — Μικρὸν μέρος τοῦ Livre de la conquête ἀνετυ-

πρώτη ὑπὸ Tafel καὶ Thomas, Oesterreichische Geschichtsquellen, 2. Abtheilung, τόμ. 12. (ἐν Βιέννῃ 1856) 315 ἔ. — Κριτικὴν ἔκδοσιν τοῦ ἑλλήν. χρονικοῦ παρασκευάζει ὁ John Schmitt.

2. Βοηθήματα: Πρὸς ἐξήγησιν τῶν περιεχομένων καὶ συμπλήρωσιν τοῦ χρονικοῦ χρησιμεύουσι λατινικαί, γαλλικαί, ἰταλικαί χρονογραφίαι, ἐπίσημα ἔγγραφα, σφραγίδες, νομίσματα, μετάλλια, γενεαλογικαὶ καὶ τοπογραφικαὶ μονογραφίαι κτλ., ἅπερ ἐδημοσιεύθησαν εἰς τὰ ἑξῆς ἰδίως συγγράμματα: J. A. Buchon, Recherches et matériaux pour servir à une histoire de la domination française au 13, 14. et 15. siècles dans les provinces démembrées de l'empire Grec, ἐν τόμοις δυσὶ, ἐν Παρισίοις 1841. — Τοῦ αὐτοῦ, Nouvelles recherches historiques sur la principauté française de Morée et ses hautes baronnies, ἐν τόμοις δυσὶ, ἐν Παρισίοις 1843. — Τοῦ αὐτοῦ, La Grèce continentale et la Morée, ἐν Παρισίοις 1843 (ὁδοιπορικὸν βιβλίον), — Τοῦ αὐτοῦ, Voyage dans les îles de l'Archipel et de la mer Jonienne, ἐν Παρισίοις 1845 (ὁ συγγραφεὺς τοῦλάχιστον μνημονεύει αὐτὸ ὡς ὑπὸ τὰ πιεστήρια εὑρισκόμενον ἐν Recherches histor. I σ. X). Τοῦ αὐτοῦ, Histoire des conquêtes et de l'établissement des Français dans les états de l'ancienne Grèce etc., I. τόμ. ἐν Παρισίοις 1846 (φθάνει μέχρι τοῦ 1290· ὁ συγγραφεὺς ἀπέθανε πρὶν τελειώσῃ τὸ σύγγραμμα τοῦτο). — Μετὰ τὸν Buchon σπουδαιότητα ἔχουσιν ἰδίως αἱ ῥηξικέλευθοι ἔργασαι τοῦ Karl Hopf: De historiae ducatus Atheniensis fontibus, ἐν Βόννῃ 1822. Veneto-byzantinische Analekten, ἐν Sitzungsberichte der Wiener Akad. 32 (1859) 365 ἔ. Geschichte Griechenlands ἐν Ersch — und Gruber'sche Encyclopädie, I. Sektion τόμ. 85 καὶ 86 (1867-68). Chroniques gréco-romanes, ἐν Βερολίῳ 1873 (ἰδίως εἶνε σπουδαῖον διὰ τοὺς προσηρημένους γενεαλογικοὺς πίνακας). — Ἀπαραίτητον βοήθημα εἶνε τὸ καταπλήσσον διὰ τὴν γνῶσιν τοῦ κολοσσαίου ὕλικου σύγγραμμα τοῦ G. Schlumberger, Numismatique de l'Orient latin, ἐν Παρισίοις 1878. — Προσέτι τοῦ αὐτοῦ, Les principautés franques du Levant d'après les plus recentes découvertes de la numismatique, ἐν Παρισίοις 1877. — Ch. A. Beving, La

principauté d'Achaïe et de Morée 1204-1430, ἐν Βρυξέλλαις 1879. — Jules Gauthier, Othon de la Roche, conquérant d'Athènes et sa famille, Académie des sciences, belles-lettres et arts de Besançon 1880 σ. 139-155 (σφραγίδες, οἰκόσημα, ἐπιτάφια μνημεῖα κτλ. τῆς οἰκογενείας de la Roche). — Marquis Terrier de Loray, Le parlement de dames au XIIIe siècle, Académie des sciences, belles-lettres et arts de Besançon, 1880 σ. 205-221· ἐν σελ. 217-221 κριτικὴ σημείωσις περὶ τοῦ Livre de la conquête, ἐν ᾗ ὁ συγγρ. ἰσχυρίζεται ὅτι τὸ ἑλληνικὸν χρονικὸν εἶνε τὸ πρωτότυπον. — Οὐσιωδῶς ἐπὶ τοῦ Buchon καὶ Hopf στηριζομένην ἀνασκοπὴν περιέχει ὁ De Mas Latrie, Les princes de Morée ou d'Achaïe 1203-1461, ἐν Βενετίᾳ 1882 (= Monumenti storici pubblicati della R. deputazione Veneta di storia patria, τόμ. 8). — H. F. Tozer, The Franks in the Peloponnese, ἐν Journal of hellenic Studies 4 (1883) 165-236 (ἀξίαν ἔχει ἰδίως διὰ τὰς τοπογραφικὰς συμβολάς). — J. B. Bury, The Lombards and Venetians in Euboea, ἐν Journal of hellenic Studies 7 (1886) 309-352 καὶ 8 (1887) 194-213. — R. Bisson de Sainte Marie, Histoire du duché d'Athènes et de la baronie d'Argos, ἐν Παρισίοις 1883. — Περὶ τινων μόνον πρὸς τὸ Χρονικὸν συνεχομένων ἀντικειμένων ἀκροθιγῶς πραγματεύεται ὁ Delaville le Roulx, La France en Orient au XIVe siècle, ἐν τόμοις δυοί, ἐν Παρισίοις 1886 (=Bibl. des écoles franç. d'Athènes et de Rome, fascic. 44-45). — Baronne Diane de Guldenerone, L'Achaïe féodale (1205-1456), ἐν Παρισίοις 1866 (σύνοψις ἐπὶ τὸ δημοδέστερον). — A. Christomanos, Abendländische Geschlechter im Orient, ὡς συνέχεια τοῦ Du Cange Familles d'outre mer, 1. Lieferung, ἐν Βιέννῃ 1889 (δὲν θὰ ἐξακολουθήσῃ ὡς φαίνεται). — F. Gregorovius, Geschichte der Stadt Athen im Mittelalter, ἐν τόμοις δυοί, ἐν Στουτγάρτῃ 1889, ἰδίως I 380 ἔ., 472 ἔ., II 324 ἔ. — Περὶ τοῦ πόσον οἱ Καταλάνοι συμμετέσχον εἰς τὸν ἐκλατινισμόν τῆς Ἀνατολῆς, πραγματεύονται οἱ E. Σταματιάδης, οἱ Καταλάνοι ἐν τῇ Ἀνατολῇ ἐν Ἀθήναις 1869. — D. Antonio Rubió y Lluch, La expedicion y domina-

cion de los Catalanes en oriente juzgadas por los Griegos, Memorias de la real academia de buenas letras de Barcelona, τόμ. IV 1, 1883. Τοῦ αὐτοῦ, Los Navarros en Grecia y el ducado Catalan de Atenas en la época de su invasión, ἐν Βαρκελώνῃ 1886 (λαμβάνει ἰδίως ὑπ' ὄψιν τὸ βαρκελώνειον χρονικόν). — Rubió y Lluch, Συμβολαὶ εἰς τὴν ἱστορίαν τῶν Καταλωνίων ἐν Ἑλλάδι, ἐν Δελτίῳ τῆς ἱστορ. καὶ ἐθνολ. ἐταιρείας 2 (1885-89) 458-466. — Τοῦ αὐτοῦ, Περὶ τῆς ἐποχῆς καθ' ἣν οἱ Καταλάνοι ἀπώλεσαν τὰς Ἀθήνας, αὐτόθι 4 (1894) 535-546. — Περὶ τοῦ μεγάλου μαγίστρου Heredia, κατ' εἰσήγησιν τοῦ ὁποίου ἐγράφη τὸ ἀραγωνικὸν χρονικόν, πρβ. Karl Herquet, Juan Fernandez de Heredia, ἐν Mühlhausen in Th. 1878 καὶ τοῦ αὐτοῦ συγγραφέως τὴν πραγματείαν ἐν Cottas Zeitschrift für allgemeine Geschichte 4 (1887) 769-792. — Κύριον σύγγραμμα περὶ τῆς ἀμοιβαίας σχέσεως τῶν παραλλαγῶν καὶ χειρογράφων τοῦ Χρονικοῦ: John Schmitt, Die Chronik von Morea, Dissert., ἐν Μονάχῳ 1889. — Περὶ τοῦ ἐν Κοπεγχάγῃ χειρογράφου πραγματεύεται ὁ John Schmitt, ἐν Romanische Forschungen herausgegeben von K. Vollmöller 5 (1890) 519-538.

Τέλος πρέπει νὰ συμβουλευθῶμεν καὶ τὰ σχετικὰ γενικὰ ἱστορικὰ καὶ γεωγραφικὰ συγγράμματα, ἰδίως: J. Ph. Fallmerayer, Geschichte der Halbinsel Morea während des Mittelalters, ἐν τόμοις δυσὶ, ἐν Στουτγάρτῃ καὶ Τυβίγγῃ 1830. — Expedition scientifique de Morée ordonnée par le gouvernement français etc, ἐν τόμοις τρισὶ, ἐν Παρισίοις 1831-38. — Leake, Peloponnesiaca, ἐν Λονδίνῳ 1846 (σελ 136-160 περὶ τοῦ Χρονικοῦ τοῦ Μωρέως). — E. Curtius, Peloponnesos ἐν τόμοις δυσὶ, ἐν Gotha 1851-52. — G. Finlay, A history of Greece, τόμ. 4 ἐν Ὁξφόρδῃ 1877. — Χάρτην γεωγραφικὴν τῆς Πελοποννήσου βενετικὸν ἔξεδ. ὁ K. Σάθας, Documents inédits relatifs à l'histoire de la Grèce, 1. série, τόμ. 1, ἐν Παρισίοις 1880. — Πρβλ. τὴν βιβλιολογίαν παρὰ H. G. Lolling, Hellenische Landeskunde Handbuch der Klass. Altertumswissenschaft III 159 ἔ.

3. Περὶ τῆς καταγωγῆς τοῦ ὀνόματος Μωρέας ἴδε Β' τόμ. σ. 11 ἔ.

4. Γασμοῦλος ἢ Βασμοῦλος ὀνομάζεται ὁ γόνος ὁ ἐκ μικτοῦ γάμου φραγκοελλήνων, ἰδίως δὲ ὁ υἱὸς Φράγκου πατρὸς καὶ Ἑλληνίδος μητρός. Αἱ πρόφην ἐτυμολογικαὶ ἀπόπειραι ἀπεδείχθησαν ἀτυχεῖς· πρβ. π. χ. J. A. Buchon, Recherches I σ. XVII σημ. Νῦν εἶνε πλέον ἡρμηνευμένη ὀρθῶς ἡ λέξις ἐκ τοῦ γαλλικοῦ gas (= garçon) καὶ τοῦ mulus (μουλάρι, ἡμίονος). <Δ. Θερεϊανὸς>, Ὀλίγα περὶ τῆς λαλουμένης καὶ γραφομένης γλώσσης, ἐν Νέα Ἡμέρᾳ $\frac{3}{15}$ Ἀπριλίου 1893 (ἀρ. 957).

5. Τὴν ἱστορικὴν ὕλην τοῦ χρονικοῦ τοῦ Μωρέως ἐπραγματεύθη μυθιστορικῶς ὁ Α. Ρ. Ραγκαβῆς ἐν τῷ διηγήματι ὁ αὐθέντης τοῦ Μωρέως, Γερμανιστὶ μετεφράσθη τοῦτο ὑπὸ Ad Ellissen, Analecten der mittel- und neugriechischen Litteratur 2 (1856) 111-285.

361. Θρῆνος περὶ Ταμυρλάγγου, ἀνώνυμον ποίημα εἰς 96 ἀνομοιοκαταληκτοὺς πολιτικοὺς στίχους, κείμενον εἰς τὸν ἐν ἔτει 1403 γραφέντα παρισιανὸν κώδικα 2914, ἐπομένως κατὰ τὸν χρόνον τῆς καταστρεπτικῆς εἰσβολῆς τοῦ Τιμούρ. Ὁ συγγραφεὺς ἀρχίζει τὴν ἱστορίαν ἀπὸ τῆς πολιορκίας τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τοῦ Βαγιαζήτ, ἣτις ἤρθη ἔνεκα τῆς αἰφνιδίας ἐμφανίσεως τοῦ Μογγόλου κατακτητοῦ, ἀναφέρει δι' ὀλίγων τὴν παρὰ τὴν Ἀγκυραν 1402 ἦτταν τοῦ τουρκικοῦ στρατοῦ καὶ κατόπιν περιγράφει δι' ἐκφραστικῶν λόγων τὰ ἀνήκουστα κακά, τὰ ὅποια διέπραξαν ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ τοῦ Τιμούρ τὰ ἄγρια πλήθη.

Ἐκδοσις ἀρχικὴ ὑπὸ W. Wagner, Medieval greek texts σ. 105-109.—Ἀνετυπώθη ἐν Carmina σ. 28-31.—Ἀμφότεραι αἱ ἐκδόσεις βρῖθουσι χονδροειδῶν λαθῶν ἐκ κακῆς ἀναγνώσεως καὶ παρενοήσεων. Τὸ ἐξαγόμενον νέας ἀντιβολῆς τοῦ παρισιανοῦ κώδικος ὑπὸ J. Psichari καὶ E. Legrand ἐν J. Psichari, Essais de grammaire hist. néo-grecque 2 (1889) 230-233 πρβ. αὐτόθι 1 (1886) 26.—Τῇ βοήθειᾳ τῆς ἀντιβολῆς ταύτης κατήρτισε νέαν ἔκδοσιν εὐάναγνωστον ὁ Σ. Δ. Παπαδημητρίου ἐν τοῖς Χρονικοῖς Ὁδησοῦ IV βυζαντ. τμῆμα 2 (1894) 172-177.

362. Παρασπόνδουλος Ζωτικός, ἄγνωστος παντελῶς ἀνὴρ, συνέγραψεν εἰς στίχους 465 ἀνομοιοκαταλήκτους πολιτικούς περιγραφὴν τῆς ἀποφασιστικῆς παρὰ τὴν Βάρναν μάχης ἐν ἔτει 1444, ἐν ᾗ ὁ σουλτάνος Μουράτ Β' ἐνίκησε τοὺς ἠνωμένους στρατοὺς τῶν Οὐγγρων καὶ Πολωνῶν. Ὁ συγγραφεὺς ἰσχυρίζεται ὅτι διηγεῖται ὡς αὐτόπτης μάρτυς, κρυφθεὶς εἰς δάσος, ὅπου ἀπελιθώθη ἡ καρδιά του ἰδόντος τὸν μέγαν ἀνθρώπινον ὄγκον. Εἴτε ἀληθὲς εἶνε τοῦτο εἴτε μή, ἡ ἀφήγησις τοῦ ποιητοῦ τούτου πολεμικοῦ ἀνταποκριτοῦ δὲν αἵρεται ὑπεράνω φαντασιώδους τινὸς περιγραφῆς πλήρους ὑπερβολῶν ὡς πρὸς τοὺς ἀριθμούς. Ἄλλ' ἐν γένει ὅμως ἀποδίδει ὁρθῶς τὰ πράγματα, περιέχει δὲ καὶ λεπτομερείας τινὰς ἀγνώστους ἄλλοθεν ἢ τοῦλάχιστον οὐχὶ ἐπαρκῶς ἄλλοθεν βεβαιουμένας. Τὸ λεκτικὸν αὐτοῦ ἐλέγχει μετρίαν ἀναστροφὴν ἐν βιβλίοις τῆς γραφομένης λογίας γλώσσης, ἐξ ὧν ἐδιδάχθη νὰ παρεμβάλλῃ καὶ μακροὺς λόγους καὶ ἐπιστολάς.

1. Ἐκδόσεις: Ἐκδοσις ἀρχικὴ ὑπὸ E. Legrand, Coll. de mon. N. S. τόμ. 5 (1875) 51-84.—Νέα ἔκδοσις μετὰ γλωσσικῶν ἐρμηνειῶν καὶ λεξιλογίου ὑπὸ Wilh. Peez, Τοῦ Παρασπονδύλου Ζωτικοῦ ποίημα περὶ τῆς ἐν Βάρνα μάχης, ἐν Βουδαπέστη, ἐκ τοῦ ἐκδοτικοῦ καταστήματος τῆς Ἀκαδημ. τῶν ἐπιστημῶν 1894 (οὐγγριστί).

2. Βοηθήματα: Περὶ τῆς παρὰ τὴν Βάρναν μάχης πρβ. G. Hertzberg, Geschichte der Byzantiner und des osmanischen Reiches, ἐν Βερολίῳ 1883 σ. 564 ἐ.—W. Peez, Ζωτικός καὶ Ἱεράξ περὶ τῆς παρὰ τὴν Βάρναν μάχης, ἐν τῷ περιοδικῷ Századok 1894 (οὐγγρικῇ μετάφρασις τοῦ Ζωτικοῦ καὶ τῆς εἰς τὴν μάχην τῆς Βάρνης ἀναφερομένης ἀφηγήσεως τοῦ πούηματος τοῦ Ἱεράκος μετὰ σημειώσεων ἱστορικῶν).—Βραχεῖα γερμανικὴ ἐπιτομὴ τῆς πραγματείας ταύτης ὑπὸ W. Peez ἐν Ungarische Revue 14 (1894) 85-88.

3. Ἐν κώδικι 35 τοῦ παλαιοῦ σεραγίου κεῖται ποίημα περὶ τῆς μάχης τῆς Βάρνης (Πόλεμος τῆς Βάρνης λέγεται) ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ

Γεωργίου Ἀργυροπούλου. Προβ. Fr. Blass ἐν Hermes 23 (1888) 224. Δὲν γνωρίζομεν ποία εἶνε τοῦ ποιήματος τούτου ἡ σχέσις πρὸς τὸ τοῦ Ζωτικῆς.

363. Ἀλωσις τῆς Κωνσταντινουπόλεως (1044 πολιτικοὶ στίχοι σποραδικῶς ὁμοιοκαταληκτοῦντες). Τὸ ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν ταύτην ἐν μόνῳ τῷ κώδικι παριστανῶ 2909 κείμενον ποίημα ἀπεδίδετο ἄλλοτε οὐχὶ ὁρθῶς εἰς τὸν Ρόδιον Ἐμμανουὴλ Γεωργιλλᾶν (ἴδε § 366). Καὶ τὸ σύνθηρες παρὰ τοῖς νεωτέροις ὄνομα Θρηῆνος Κωνσταντινουπόλεως δὲν μαρτυρεῖται ὑπὸ τῶν χειρογράφων καὶ οὐδένα λόγον ἔχει. Διότι τὸ κύριον τοῦ ποιήματος θέμα προδήλως δὲν εἶνε ὁ θρηῆνος ἐπὶ τῇ ἀλώσει τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἃν καὶ ὁ ποιητὴς πολλὰ δάκρυα χύνει, ἀλλ' ἢ πολὺ πρακτικὴ καὶ εἰς ἀξιολογὰ ἐπιχειρήματα στηριζομένη ἐπικλησις εἰς τὰς εὐρωπαϊκὰς δυνάμεις πρὸς ἀνάκτησιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ ἀπελευθέρωσιν τῶν χριστιανῶν τῆς Ἀνατολῆς ἀπὸ τοῦ τουρκικοῦ ζυγοῦ. Πόσον σοβαρῶς ὁ ποιητὴς τὴν παράκλησιν ταύτην ἀποτείνει, ἐξάγεται ἐκ τῶν ἀκριβῶν αὐτοῦ πληροφοριῶν περὶ τῶν πολεμικῶν δυνάμεων τοῦ σουλτάνου (στ. 748 ἐ.) καὶ περὶ τοῦ πληθυσμοῦ τῶν ὑπὸ τὴν Τουρκίαν Ἑλλήνων (στ. 943 ἐ), ὡς καὶ ἐκ τῆς ἐπανειλημμένης παρακλήσεως ὅπως ἀντιγραφῇ ἀκριβῶς τὸ ἔργον τοῦ καὶ ληφθῇ φροντὶς πρὸς διάδοσιν αὐτοῦ ἐν τῇ Δύσει (στ. 837 ἐ, 1008 ἐ). Ἐν τῇ εἰσαγωγῇ ὁμολογεῖ ὁ ποιητὴς ὅτι τῆς φρικτῆς καταστροφῆς ὑπαίτιοι εἶνε αὐτοὶ οἱ Ἕλληνες διὰ τὴν ἀδιόρθωτον αὐτῶν διχόνοιαν, τὴν μικρολόγον πλεονεξίαν καὶ τὰς κενὰς ἐλπίδας:

*Τρία πράγματα ἐχάλασαν τὴν Ρωμανίαν δλην,
ὁ φθόνος, ἡ φιλαργυρία καὶ ἡ κενὴ ἐλπίδα (στ. 834 ἐ).*

Ἡ ὁμολογία αὕτη εἶνε βεβαίως εἰλικρινής, ἀλλ' ἔχει καὶ τὸν σκοπὸν νὰ διαθέσῃ ἡπιώτερον τὰς δυνάμεις. Σπουδάζων ὁμιλεῖ ὁ ποιητὴς καὶ ὅταν προτρέπη εἰς χριστιανικὴν ἔνωσιν. Ἀναμφιβόλως

ἦτο εἰλικρινὴς ὀρθόδοξος Ἕλληνα, ἀλλ' ἀνῆκεν εἰς τὴν μερίδα τῶν μετριοπαθῶν, οἵτινες κατὰ τὰς ἡμέρας ἐκείνας τῶν βαρυτάτων συμφορῶν προσεδόκων τὴν σωτηρίαν τοῦ ἀνατολικοῦ κόσμου παρὰ τῶν καθολικῶν δυνάμεων, ἔτοιμοι νὰ προσφέρωσιν ὡς θυσίαν εἰς τὴν ἀπελευθέρωσιν ἀπὸ τῶν βρβάρων καταστροφῶν πάσης παιδείας καὶ ἡμερώσεως τὴν ἐκκλησιαστικὴν ὑποχώρησιν. Ἡ λογοτεχνικὴ τοῦ ποιήματος ἀξία εἶνε ἐλαχίστη· ἐπειδὴ προσπαθεῖ ὁ συγγραφεὺς νὰ ὁμιλήσῃ ὅσον δύναται περισσότερον ἐντόνως καὶ πειστικῶς, περιπίπτει ἀπὸ μιᾶς ἐπαναλήψεως εἰς ἄλλην, διὸ πολυλαχοῦ τὸ πόνημα ὁμοιάζει μᾶλλον πρὸς κακὸν ἄρθρον ἐφημερίδος καὶ πρὸς ἀδέξιον μυστικὸν διπλωματικὸν ἔγγραφον παρὰ πρὸς ποίημα· εἰς τινα χωρία ἀναλαμβάνει τὸν τόνον εὐγενοῦς ἐνθουσιασμοῦ, ἀλλὰ τὸ κλαυθμηρὸν ὕψος καὶ τὸ ἀμέτρως μακροσκελὲς τοῦ λόγου καθιστῶσι τὸ σύνολον ἀπειρόκαλον. Τὴν δημώδη πραγματολογίαν τοῦ λεκτικοῦ κοινῆν ἔχει ὁ συγγραφεὺς πρὸς ἄλλους στιχοῦργους τῶν χρόνων ἐκείνων· ἄνευ ὑποστολῆς λέγει π. χ. ἐν στίχῳ 562 πρὸς τὸν πορθητὴν Μεχμέτ Νὰ χέσῃ τὸ συκώτιν του καὶ ὅλην τὴν οὐσίαν του. Ὅτι ὁ ἄσπονδος οὗτος τῶν Τούρκων ἐχθρὸς δὲν ἔζη πολὺ ἔξω τῶν ὁρίων τοῦ κράτους των, ἐξάγεται ἐκ τοῦ ἀλλοκότου τρόπου, καθ' ὃν ὑποδεικνύει μὲν τὴν ταυτότητά του εἰς τοὺς οἰκειοτάτους φίλους διὰ τινων σωματικῶν σημείων, ἀλλὰ τὸ ὄνομά του ἀποκρύπτει εἰς τοὺς ἄλλους (στ. 1019-1026). Πρὸς τοῦτοις ῥητῶς παρατηρεῖ ὅτι τὸ ἔργον συνέγραψε κατ' εἰσῆγησιν ἄλλων (στ. 940). Δὲν ἀποδεικνύεται ὅμως ὁ ἰσχυρισμὸς τοῦ Κ. Παπαρρηγοπούλου, ὅτι ὁ ποιητὴς ἀνῆκεν εἰς τὸ μέγα κομητάτον, ὅπερ ἀντεπροσωπεύθη καὶ εἰς τὸ ἐν Μαντούῃ συνέδριον τῶν ἡγεμόνων. Ἐκ διαφόρων παρατηρήσεων προκύπτει ἀσφαλῶς, ὅτι τὸ ποίημα συνετάχθη κατ' αὐτὸ τὸ ἔτος 1453 ὀλίγον μετὰ τὴν ἄλωσιν.

1. Ἐκδόσεις. Ἐκδοσις ἀρχικὴ ὑπὸ Α. Ellissen, *Analekten der mittel- und neugriechischen Litteratur*, 3. Theil, ἐν Λειψία 1857 (μετ' εἰσαγωγῆς καὶ γερμανικῆς μεταφράσεως). — Ὑπὸ W.

Wagner, *Medieval gr. texts* σ. 141-170 (μετὰ τινων διορθώσεων τοῦ κειμένου, ἀλλ' ἄνευ νέας ἀντιβολῆς τοῦ χειρογράφου).—Υπὸ E. Legrand, *Bibl. gr. vulg.* 1 (1880) 169-202 (οὐσιωδῶς βελτιωμένον κείμενον ἐπὶ τῇ βάσει νέας ἀντιβολῆς τοῦ χειρογράφου).

2. Βοηθήματα: A. Κοραΐ, "Ἀτακτα II Πρόλ. σελ. 2 ἔ.—Ch. Gidel, *Études sur la littérature grecque moderne*, ἐν Παρισίοις 1866 σ. 66.—"Οτι δὲν ἐπῆρχε λόγος ν' ἀποδοθῇ τὸ ἔργον εἰς τὸν Γεωργιλλᾶν ἀνεγνώρισε κατ' ἀρχὰς ὁ A. Ellissen, *Analekten*, 3 Theil σ. 12 ἔ. Ἐκτενέστερον δὲ ἐξήγησε τὴν γνώμην του, ὁμιλῶν περὶ τῆς ἐκδόσεως τοῦ Βάγνερ, ἐν *Göttingische Gelehrte Anzeigen* 1871 σ. 1538-1566 καὶ (ὁσαύτως ὁμιλῶν περὶ ἑνὸς τεύχους τῶν Νεοελληνικῶν ἀνεκδότων) αὐτόθι 1874 σ. 475-478.—Ἀμφιβολίας περὶ τῆς πατρότητος τοῦ Γεωργιλλᾶ ἐξέφρασαν μετὰ τὸν Ellissen καὶ ὁ E. Egger, *L'Hellénisme en France* 1 (1869) 439 σημ. καὶ ὁ Σπ. Λάμπρος, ἐν Ἑστία 22 (1886) 822.—Εἰς τὸ αὐτὸ ἐξαγόμενον κατήντησεν, ὥς ὁ Ellissen, ἀλλ' ἐν ἀγνοίᾳ τῶν ἐν Gött. G. Anz. ἐργασιῶν τούτου, τὸ μὲν διὰ τῶν αὐτῶν λόγων, τὸ δὲ δι' ἀγχίνου γλωσσικῆς ἐρεύνης ὁ Γ. Ν. Χατζιδάκις, *Ist Georgilas der Verfasser des Gedichtes von der Eroberung Konstantinopels?* ἐν Βυζαντ. Δελτ. 3 (1894) 581-598 (μετὰ καλῶν διορθώσεων).

3. Τὸν αὐτὸν σκοπὸν ὥς καὶ ὁ ἀφελὴς συγγραφεὺς τῆς ἀλώσεως ἐπεδίωξε κατόπιν δι' ἄλλων μέσων Ἑλλήν τις ἀνθρωπιστής. Ὁ λόγιος Κερκυραῖος Ἀντώνιος Ἐπαρχος ἐτύπωσεν ἐν ἔτει 1544 εἰς ἡρωϊκὰ δίστιχα καὶ εἰς ἐπικὴν διάλεκτον Θρῆνον εἰς τὴν Ἑλλάδος καταστροφὴν, εἰς ὃν προσκαλεῖ τοὺς θεοὺς τοῦ Ὀλύμπου ἵνα ἐξεγείρωσι τοὺς δυνάστας τῆς Εὐρώπης πρὸς ἀπελευθέρωσιν ἀπὸ τοῦ βαρβαρικοῦ ζυγοῦ. Τὸ ποίημα μετετυπώθη παρὰ Κ. Ν. Σάθα, Νεοελληνικὴ φιλολογία, ἐν Ἀθήναις 1868 σ. 163-168.—Περὶ τῆς πρώτης ἐκδόσεως πρβ. E. Legrand, *Bibl.* 1 (1885) 259-262.

364. Ἀνάκλημα τῆς Κωνσταντινόπολιν ἦτοι Θρῆνος εἰς τὴν ἄλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως (1453) εἰς 118 ἀνομοιοκαταληκτοὺς πολιτικοὺς στίχους, ἀγνώστου συγγραφέως,

κεῖται ἐν κώδικι παρισιανῷ 2873. Ἐκ τοῦ διαλόγου, ὅστις συνάπτεται μεταξὺ δύο πλοίων συναντηθέντων παρὰ τὴν Τένεδον, ὣν τὸ ἕτερον προέρχεται « ἐκ τῆς κατακεραυνωθείσης πόλεως », μανθάνομεν τὸ θλιβερὸν γεγονός· ἀπλῶς καὶ συγκινητικῶς περιγράφονται τὰ κατὰ τὴν ἄλωσιν κακὰ, ἡ βεβήλωσις τῶν ἱερῶν καὶ ἡ αἰσχρὰ ὑποδούλωσις τοῦ χριστιανικοῦ λαοῦ. Τὸ δραματικὸν ἔνδυμα, τοῦ ὁποίου πολλὰ παραδείγματα ὑπάρχουσιν εἰς τὴν νέαν δημοτικὴν ποίησιν τῆς Ἑλλάδος, ἡ ἀπουσία τῆς ὁμοιοκαταληξίας, ὡς καὶ ὁ τόνος καθόλου τῆς ἀφηγήσεως, καθιστῶσι πιθανόν, ὅτι τὸ ποίημα βασίζεται ἐπὶ δημοτικοῦ ᾄσματος· ὥστε κατὰ τοῦτο ὁ πυρὴν τοῦ ἔργου εἶνε ἐν τῶν ἀρχαιοτάτων σήμερον ἔτι ζώντων ᾄσμάτων περὶ τῆς ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ τοῦ θανάτου τοῦ τελευταίου τῶν Παλαιολόγων. Εἶνε περίεργον ὅτι χωρία τινὰ τοῦ ποιήματος ἐνθυμίζουσι τὴν ἐκ τῆς αὐτῆς ἀφορμῆς γραφεῖσαν ἄλωσιν (ἴδε § 363). Ἐπειδὴ δὲ αὕτη ἐγράφη ἤδη ἐν ἔτει 1453, πρέπει νὰ θεωρήσωμεν τὸν πρωτοτυπότερον ἄλλως καὶ δημῶδη ποιητὴν τοῦ Ἀνακλήματος ὡς τὸν μιμητὴν, ὅπερ δὲν θὰ ἐκπλήξῃ οὐδένα εἰδήμονα τῆς νεοελληνικῆς δημοτικῆς ποιήσεως. Ἐκ τῆς ζωηρᾶς μνείας τῆς Κρήτης καὶ τῶν Κρητῶν (στ. 38 ἐ.) δυνάμεθα πιθανῶς νὰ συναγάγωμεν, ὅτι τὸ ποίημα ἐγράφη ἐν Κρήτῃ ἢ τοῦλάχιστον ὑπὸ Κρητός.

1. Ἐκδοσις ἀρχικὴ ὑπὸ E. Legrand, Coll. de mon. N. S. τόμ. 5 (1875) 85-100 (μετὰ γλωσσarioy). — Τὸ μόνον χειρόγραφον, δι' οὗ παρεδόθη τὸ ποίημα, εἶνε τοσοῦτον γνήσιον ὑπόδειγμα ἀπολύτως πλημμελοῦς γραφῆς, ὥστε ἡδυνάτο τις νὰ τὸ συστήσῃ πρὸς ἀσκήσεις κριτικὰς φροντιστηρίου. Πλὴν τῶν λαθῶν, τὰ ὅποια ἐξηγοῦνται ἐκ τοῦ ἰωτακισμοῦ καὶ τῆς ὁμοιότητος φθόγγων τινῶν, εὐρίσκομεν συχνότατα τὴν σύγχυσιν ἐκείνην κατὰ τὸν χωρισμὸν καὶ τὴν σύνδεσιν τῶν λέξεων, ἣτις καὶ τὴν ἀνάγνωσιν τῶν ἐντύπων τῆς Βενετίας καθιστᾷ πολὺν δύσκολον· ἀναγινώσκομεν π.χ. τὰς καίβυ ἀντὶ τὰ σκεύη, νὰ φαντασθῇ τικᾶμου ἀντὶ νὰ φᾶν τὰ σωτικά μου, παρθέναισι γουμέναις ἀντὶ παρθέναις, ἡγουμέναις κτέ. — Περὶ τοῦ κειμέ-

νου πρβ. A. Eberhard ἐν Bursians Jahresbericht τόμ. 3 (1877) 554.

2. Ἐν τῷ ἀθωνικῷ κώδικι 3226 τοῦ ιζ' αἰ. φύλλω 8-14 κεῖται θρῆνος ἐπὶ τῇ ἀλώσει τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐν στίχοις πολιτικοῖς 160. Συγγραφεὺς τοῦ ποιήματος εἶνε πιθανῶς ὁ ἱερεὺς Συναδινός, τοῦ ὁποίου ὁ αὐτὸς κῶδιξ περιέχει καὶ ἄλλα συγγράμματα. Ἐκδοσις ἀρχικὴ ὑπὸ Σπ. Λάμπρου ἐν Ἑστία 22 (1886) 821-825 Ἀρχή: Ἀλλοίμονον, ἀλλοίμονον ᾧ τὸ γένος τῶν Ῥωμαίων.

3. Ἀν ἐδόθη προσοχὴ ἔτι εἰς τὸν ποιητικὸν διάλογον μεταξὺ Κωνσταντινουπόλεως, Ἱερουσαλήμ, Ἀλεξανδρείας, Ἀντιοχείας καὶ ξένου, ὑπόθεσιν ἔχοντα ὡσαύτως τὸν θρῆνον ἐπὶ τῇ ἀλώσει τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Κεῖται, ὡς ἐπίλογος δημώδους χρονογραφίας ἀπὸ τῆς Χριστοῦ γεννήσεως μέχρι Κωνσταντίνου Θ' Παλαιολόγου, ἐν κώδικι μαρκιανῷ VII 43 φύλλω 127 ε.

365. Θρῆνος εἰς τὴν ὑπὸ τῶν Τούρκων ἄλωσιν τῶν Ἀθηναίων (1458) ὑπὸ συγγραφέως ἀγνώστου κεῖται ἐν χειρογράφῳ τῆς Πετροπόλεως ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν: Περὶ τῆς ἀναλώσεως καὶ τῆς αἰχμαλωσίας, ἣ γέγονεν ὑπὸ τῶν Περσῶν εἰς Ἀττικὴν Ἀθῆνα (69 ἀνομοιοκατάληκτοι πολιτικοὶ στίχοι). Μετ' ἀνασκόπησης ἱστορικῆς περὶ τοῦ κλέους τῆς πόλεως, ἥτις ἐξῆλθε Γρηγόριον τὸν Ναζιανζηνόν, τὸν Βασίλειον καὶ τὸν Χρυσόστομον, ὁ συγγραφεὺς ἀρῇνει νὰ λαλήσῃ αὐτὴ ἢ προσωποποιημένη Ἀθῆνα, ἥτις διὰ στίχων χονδροειδεστάτων καὶ τοῦ μεγάλου τῆς ὀνόματος ἀναξίων θρηνηλογεῖ τὴν ταπείνωσιν, τὸ αἶσχος καὶ τὴν δουλείαν τῶν τέκνων τῆς, ἐπικαλεῖται δ' ἐν τέλει τὴν πολιούχον Μαρίαν πρὸς ἐκδίκησιν καὶ σωτηρίαν.

Ἐξεδόθη ὑπὸ Γαβριὴλ Δεστούνη, ἐν Πετροπόλει 1881 μετ' εἰσαγωγῆς, σχολίων καὶ μεταφράσεως (ῥωσιστῇ). Πρβ. Gregorovius, Geschichte der Stadt Athen 2, 382 ε. — Δημ. Γρ. Καμπούρογλους, Ἱστορία τῶν Ἀθηναίων 1 (1889) 117 ε.

366. Ἐμμανουὴλ Γεωργιλλῆς ὁ Λιμενίτης, Ρό-

διος, ἀφωσιωμένος φίλος τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἐνώσεως, ἤκμασε κατὰ τὸ δεύτερον ἡμισυ τοῦ ιε' αἰῶνος. Ἀκριβῶς ὁ χρόνος οὗτος ὀρίζεται ἐκ τοῦ περὶ τῆς ἐν Ρόδῳ πανώλους ποιήματος, ὃπερ συνέγραψε κατὰ τὸ 1500 περίπου ὑπὸ τὴν πρόσφατον ἐντύπωσιν τῆς φοβερᾶς νόσου καὶ δὴ κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ὡς ἀνὴρ ὠρίμου ἡλικίας. Ὁ Γεωργιλλᾶς δεικνύει πολὺ μικρὰν δεξιότητα κατὰ τὸ λεκτικὸν καὶ εἶνε πολυλόγος, χονδροπρεπής, ὀρηνώδης, ἐνίοτε δὲ καὶ ἀγροῖκος ὅσον δὲν ἐπιτρέπεται· ἀλλ' ἐξιλεώνει ἡμᾶς πρὸς τὰς ἐλλείψεις ταύτας ἡ συγκινητικὴ ἀλήθεια τῆς περιγραφῆς του, ἡ εἰλικρινὴς φιλοπατρία καὶ τὸ ἐνδόμυχον αἶσθημα εἰς τὴν περιγραφὴν τῆς φύσεως (π. χ. ἐν τῷ περὶ Βελισσαρίου ποιήματι στ. 474 ἐ, Θανατικοῦ στ. 90 ἐ.). Δύο ποιήματα αὐτοῦ ἔχομεν, ἀξιοσημεῖωτα τὴν μορφήν κατὰ τοῦτο, ὅτι ἐν αὐτοῖς βλέπομεν τὴν μετὰ θάσιν ἀπὸ τῆς ἀνομοιοκαταληκτοῦ εἰς τὴν ὁμοιοκατάληκτον στιχορρίαν.

1. Ἱστορικὴ ἐξήγησις περὶ Βελισσαρίου (840 πολιτικοὶ στίχοι· ἐν τῷ 810 στίχῳ καὶ ἐξῆς ἐμφανίζεται αἰφνης ἡ ὁμοιοκαταληξία). Τὸ ποίημα τοῦτο εἶνε διασκευὴ καὶ ἐπέκτασις ἀρχαιοτέρου (ἴδε § 357). Ἐν τῇ εἰσαγωγῇ (στ. 17 ἐ.) καὶ ἐν τέλει (στ. 803 ἐ.) ὑπαινίσσεται ὁ συγγραφεὺς εἰς τὴν κατὰκτησιν τῆς Κ)πόλεως καὶ προσκαλεῖ πάντα τὸν χριστιανικὸν κόσμον εἰς σταυροφορίαν πρὸς ἀνάκτησιν τῆς «Πόλεως».

2. Τὸ θανατικὸν τῆς Ρόδου (644 ὁμοιοκατάληκτοι πολιτικοί). Τὸ ποίημα ἀναφέρεται εἰς τὸν φοβερόν ἐν Ρόδῳ λοιμὸν κατὰ τὰ ἔτη 1498 καὶ 1499. Ὁ Γεωργιλλᾶς διαβλέπει ἐν αὐτῷ θείαν τιμωρίαν, διὸ τοὺς ὀρήνους του συνοδεύει δι' ἐντόνων νοουθεσιῶν πρὸς ἐπιστροφὴν εἰς βίον ἀπλούστερον καὶ ἀγνότερον. Ἡθολογῶν δὲ μάρτυρας ἐπικαλεῖται αὐτὸν τὸν Πλάτωνα καὶ Ἀριστοτέλη καὶ Κάτωνα καὶ Ὁρειβάσιον (στ. 513, 536 ἐ.). Λογοτεχνικῶς τὸ ποίημα δύναται νὰ παραβληθῇ πρὸς τὰ παραινετικὰ συγγράμματα τοῦ Σπανέα, Λαπίθου, Σαχλίκη καὶ Δεφάρανα.

1. Ἐκδόσεις: Α. Περὶ Βελισαρίου: ἴδε § 357 — Θανατικὸν τῆς Ρόδου: ἔκδοσις ἀρχικὴ ὑπὸ W. Wagner, *Medieval greek texts* σ. 171-190· ἀνετυπώθη ἐν *Carmina* σ. 32-52. — Ὑπὸ E. Legrand, *Bibl. gr. vulg.* 1 (1880) 203-225 (οὐσιωδῶς βελτιωμένον κείμενον).

2. Βοηθήματα: Περὶ Γεωργιλλᾶ πρὸ Κοραῆ, "Ατακτα II Πρόλογ. σ. 3. ἐ. — Περὶ τῆς γλώσσης καὶ τῆς κριτικῆς τοῦ κειμένου: J. Psichari, *Essais de gram. hist. néo-grecque* 1 (1886) 73 ἐ. 114 (καὶ πανταχοῦ), 2 (1889) 247 ἐ. — Γ. Ν. Χατζιδάκις ἐν *Βυζαντ. Δελτ.* 3 (1894) 587 ἐ. — Διορθώσεις εἰς τὸ θανατικὸν ὑπὸ E. Δ. Παπαδημητρίου ἐν *Βυζαντ. Χρον.* 1 (1894) 641-647.

3. Παράδοσις τῶν κειμένων: Ἀμφότερα τὰ ποιήματα ὡς καὶ ἡ "Αλωσις (§ 363) κεῖνται ἐν μόνῳ τῷ παρισιανῷ κώδικι 2909.

367. Μανουὴλ Σκλάβος, Κρῆς ἄγνωστος, περιέγραψε διὰ στίχων 284 πολιτικῶν οὓς ἐπιγράφει *Συμφορὰ τῆς Κρήτης*, τὸν καταστρεπτικὸν ἐν τῇ νήσῳ συμβάντα σεισμὸν ἐν ἔτει 1508. Λογοτεχνικῶς ἀνήκει τὸ ποίημα εἰς τὴν σειρὰν τῶν θρήνων εἰς τὴν ἄλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, εἰς τὸ θανατικὸν τῆς Ρόδου κτλ. Ὁ συγγραφεὺς ἀφηγεῖται ἀτέχνως ἐπεισόδιόν τινα τοῦ συμβάντος· μόλις δὲ ἀπὸ τοῦ 175ου στίχου γίνεται ζωηρότερος ὁ λόγος, εἰσαγομένου νέου στοιχείου, ἐκ τῆς δημοτικῆς ποιήσεως προδήλως παρειλημμένου, τοῦ διαλόγου μεταξὺ ξένου καὶ τῆς προσωπεποιημένης Κρήτης.

Ἐκδοσις ἀρχικὴ ὑπὸ W. Wagner (ἐκ τοῦ βιενναίου κώδικος 244), *Carmina* σ. 53-61. — Διορθώσεις ὑπὸ Σ. Δ. Παπαδημητρίου ἐν *Βυζαντ. Χρονικοῖς* 1 (1894) 647-649.

368. Ἰωάννης Κορωνάτος ἔγραψεν ἐν ἔτει 1519 μακρὸν καὶ ἄμοιρον ποιήσεως ἔπος: Ἀνδραγαθήματα Μερκουρίου Μπούα (περίπου πεντακισχίλιοι ὁμοιοκατάληκτοι). Ὁ ἥρως τοῦ ποιήματος, ἀνδρεῖος Ἀλβανὸς ἐκ Ναυπλίου, εἰσῆλθε τὸ 1495 εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τῶν Βενετῶν καὶ κατόπιν ἐπὶ αὐτοκράτορος Μαξιμιλιανοῦ διοικῶν Ἑλληνας μισθοφόρους, τοὺς λεγομένους καὶ ἐν

τῇ Δύσει «στρατιώτας», ἐδοξάσθη πολὺ. Ἀπέθανε μετὰ τὸ 1527 ἐν Τρεβίζῳ, ὅπου ἐν τῷ ναῷ τῆς S. Maria Maggiore εὐρίσκεται ἔτι ὁ τάφος του. Ὁ Κορωναῖος ἐπελήφθη τοῦ ἔργου του μετὰ τῆς εὐσυνειδησίας ἱστορικοῦ, λαβὼν, ὡς αὐτὸς ἀφηγεῖται, ὅχι μόνον προφορικὰς πληροφορίας παρὰ τοῦ Μπούα, ἀλλὰ μελετήσας καὶ τὰ οἰκογενειακὰ τούτου ἔγγραφα, μεταβὰς καὶ εἰς τὴν Ἑλλάδα ὅπως πληροφορηθῇ τὰ περὶ τοῦ γένους τοῦ Μπούα. Τὸ πολυτελὲς ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Κορωναίου γραφὲν ἀντίτυπον εὐρίσκεται ἐν τῇ βιβλιοθήκῃ τοῦ Τουρίνου.

Ἐκδοσις ἀρχικὴ ὑπὸ Κ. Ν. Σάθας, Ἑλληνικά ἀνέκδοτα 1 (1867) 4-153 μετ' ἐκτενοῦς ἱστορικῆς εἰσαγωγῆς. — Πρβ. Ch. Gidel, Nouvelles études sur la littérature gr. mod. σ. 533-557. — Περὶ τῶν λεγομένων «στρατιωτῶν» (γαλλιστὶ Estradiots), ἦτοι τῶν σιφῶν Ἑλλήνων μισθοφόρων, οἵτινες σπουδαίως μετέσχον τῶν κατὰ τὸν 15' αἰῶνα ἐν Ἰταλίᾳ γενομένων πολέμων (κατέχουσι θέσιν ἐν τῇ ἱστορίᾳ ἀνάλογον πρὸς τοὺς Landsknechte τῶν Γερμανῶν κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου), ἐδημοσίευσεν ἀφθονον ὕλην ἐκ λατινικῶν καὶ ἰταλικῶν ἔγγραφων μεθ' ἱστορικῆς ἐρεῖνης ὁ Κ. Ν. Σάθας, Documents inédits relatifs à l'histoire de la Grèce, τόμ. 7 καὶ 8, ἐν Παρισίοις 1888.

369. Ἰάκωβος Τριβώλης, Κερκυραῖος ἀνωτέρας περικοπῆς, συνέγραψε κατὰ τὸ πρῶτον ἡμισυ τοῦ 15' αἰῶνος πανηγυρικὸν ποίημα (εἰς στίχους 313 ὀκτασυλλάβους τροχαϊκοὺς ὁμοιοκαταλήκτους) περὶ τῶν ἀνδραγαθημάτων τοῦ κόμητος Ταγιαπιέρα: Ἱστορία τοῦ Ταγιαπιέρα ἐπιγραφόμενον. Ὡς πλοῖ-αρχος ἐν τῷ βενετικῷ στόλῳ ἠνδραγάθησεν ὁ Ταγιαπιέρας τιμωρήσας τοὺς πειρατὰς, σώζων ἀπ' αὐτῶν τὴν Κέρκυραν, διὸ ἀνυψώνει αὐτὸν ὁ ποιητὴς ὑπὲρ τοὺς ἥρωας τῆς Ἰλιάδος, Ἄλλο τι ὁμοιοκατάληκτον στιχοῦργημα τοῦ Τριβώλη, ἢ Ἱστορία τοῦ ῥέ τῆς Σκωτίας μετὰ τὴν ῥήγισσα τῆς Ἑγγλητέρας (376 ὁμοιοκατάληκτοι δεκαπεντασύλλαβοι) εἶνε ἐλευθέρα μίμησις τῆς ἐβδό-

μης τοῦ Δεκαήμερου τοῦ Βοκκακίου. Τὸ λεκτικόν του εἶνε ὅλως διόλου ἀκατέργαστον καὶ ὡς τὸ τῶν πλείστων Ἑπτανησίων τῆς ἐποχῆς του κατὰ τρόπον φρικτὸν ὑποκείμενον εἰς τὴν ἰταλικὴν ἐπιρροήν.

1. Ἡ ἱστορία τοῦ Ταγιαπιέρα ἐτυπώθη ἐν Βενετία τὸ 1528 καὶ πολλάκις κατόπιν. — Νέα ἔκδοσις ὑπὸ E. Legrand, Coll. de mon. vol. 3 (1869) καὶ τὸ δεύτερον ἐν Coll. de mon. N. S. τόμ. 4 (1875) μετ' εἰσαγωγῆς, σχολίων καὶ γαλλικῆς μεταφράσεως. — Περὶ τοῦ κειμένου πρβ. A. Eberhard ἐν Bursians Jahresber. über die Fortschritte der class. Altertumswiss. τόμ. 3 (1877) 551 ἔ.

2. Ἱστορία τοῦ ῥῆ τῆς Σκωτίας: Πολλάκις ἐτυπώθη ἐν Βενετία, τὸ πρῶτον πιθανῶς τὸ 1540 ἔπειτα τὸ 1577, 1779, 1795. — Νέα ἔκδοσις ὑπὸ E. Legrand, Coll. de mon. τόμ. 13 (1871). — Πρβ. E. Legrand, Bibliogr. hell. 1 (1885) 202 ἔ.

3. Μυθιστορία: ρωμαντικά ἔμμετροι, ἔχουσαι ὑποθέσεις ἀρχαίας.

370. Προθεωρία. Ἡ ρωμαντικὴ διασκευὴ ἀρχαίων ὑποθέσεων δὲν εὔρεν ἐν Βυζαντίῳ τόσον εὐνοϊκὸν τὸ ἔδαφος ὅσον ἐν τῇ Δύσει. Τὰ οὐσιωδέστατα στοιχεῖα αὐτῆς εὐρίσκονται ἀληθῶς ἤδη εἰς ἑλληνικὰ συγγράμματα, οἷον εἰς τὰ τερατολογήματα Σισύφου τοῦ Κόφου, ἅτινα εἰς τοὺς μεταγενεστέρους διεδιδάσθησαν κυρίως διὰ τοῦ Μαλάλα, ὡσαύτως δὲ εἰς τὸν Ψευδοκαλλισθένη καὶ εἰς ὅμοια κατασκευάσματα· ἀλλ' οἱ Βυζαντινοὶ ἔνεκα τῶν φιλολογικῶν των μελετῶν καὶ τῆς ἐκπαιδεύσεώς των ἐγνώριζον τόσον καλῶς τὰ πρωτότυπα, ὥστε ἐκ τούτου ἐπὶ πολὺ παρεμποδίσθη ἡ ἐπὶ τὸ δημωδέστερον καὶ κατὰ τὸ σύγχρονον πνεῦμα διασκευὴ τῶν ἀρχαίων μύθων. Διὰ ταύτην δὲ τὴν αἰτίαν καὶ τὰ βιβλία τοῦ Δίκτυος καὶ Δάρητος, ἐξ ὧν κυρίως προῆλθεν ἡ ρωμαντικὴ διασκευὴ τῶν ὁμηρικῶν ἐπῶν, δὲν ἔλαβον ἰδίαν αὐθιγὸς ἀνάπτυξιν. Οἱ Βυζαντινοὶ ἐνέδυσαν τοὺς ἀρχαίους ἥρωας αὐλικὰς στολὰς τὸ πρῶτον, ἂν δὲν ἀπατῶσιν ἡμᾶς αἱ ὑπάρχουσαι ἐνδείξεις, ὅτε ὑπέστησαν τὴν ἐπίδρασιν δυτικῶν προτύπων. Αὐτὴ ἡ ἐπὶ ἑλληνικοῦ ἐδάφους γεννηθεῖσα μυθογραφικὴ ἱστορία τοῦ Ἀλεξάνδρου δὲν ἀνεπτύχθη ἐν Βυζαντίῳ μετὰ τόσου ζήλου οὐδὲ διεκοσμήθη ποιητικῶς τόσον ὅσον ἐν τῇ Δύσει. Κατωτέρω θὰ λαλήσωμεν πρῶτον περὶ δύο δημωδῶν διασκευῶν τῶν ὁμηρικῶν ἐπῶν, ἔπειτα περὶ τῆς ρωμαντικῆς Ἀχιλλεΐδος, τέλος περὶ τοῦ μυθιστορήματος τοῦ Ἀλεξάνδρου καὶ τῆς ἱστορίας Ἀπολλωνίου τοῦ Τυρίου.

Γενικὰ βοηθήματα: Τὰ γνωστότατα τερατολογικὰ περὶ τοῦ τρωϊκοῦ πολέμου βιβλία, τὰ τοῦ Δίκτυος καὶ Δάρητος, ἀνήκουσιν ἔξαιρέτως εἰς τὴν λατινικὴν λογοτεχνίαν· τὰς ἐκδόσεις καὶ τὰ βοηθήματα ἀναγράφει ὁ W. S. Teuffel, *Geschichte der römischen Litteratur*, ε' ἐκδόσ. (1890) §§ 423, 471.—Περὶ τῶν γαλλικῶν, ἀγγλικῶν καὶ γερμανικῶν μυθιστορημάτων τρωϊκῆς ὑποθέσεως πρβ. Gaston Paris, *La litt. française au moyen âge*, ἐν Παρισίοις 1888 σ. 76 ἔ, 139.—H. P. Junker, *Grundriss der Geschichte der französ. Litteratur*, ἐν Münster 1889 σ. 86 ἔ, 150.—Gust Körting, *Grundriss der Geschichte der englischen Litteratur*, ἐν Münster 1887 σ. 113 ἔ.—Karl Goedeke, *Grundriss zur Geschichte der deutschen Dichtung I β'* ἐκδόσ. (1884) σ. 87 ἔ, 126, 218. —'Εκ τῶν εἰδικῶν συγγραμμάτων πρβ. ἰδίως: H. Hunger, *Die Sage vom trojanischen Kriege in den Bearbeitungen des Mittelalters und ihre antiken Quellen*, Programm, ἐν Δρέσδῃ 1869. Τοῦ αὐτοῦ: *Diktys-Septimius*, Programm, ἐν Δρέσδῃ, 1878. Τοῦ αὐτοῦ: *De Dictye-Septimio Vergilii imitatore*, Progr. ἐν Δρέσδῃ 1886.—Wieh. Greif, *Die mittelalterlichen Bearbeitungen der Trojanersage. Ein neuer Beitrag zur Dares-und Diktysfrage*. Marburg 1866 (= Ausgaben und Abhandlungen aus dem Gebiet der romanischen Philologie, veröffent. von E. Stengel N° 61) (ὁ συγγραφεὺς πραγματεύεται ἔκτενῶς καὶ περὶ τῆς βυζαντινῆς παραδόσεως, ἥτοι τοῦ Σισύφου, Μαλάλα, Ἰωάννου Ἀντισχέως, Ἰσαὰκ Πορφυρογεννήτου, Κεδρηνοῦ, Τζέτζη κτλ.). M^l de Queux de Saint-Hilaire, *Homère dans le moyen âge occidental*, ἐν *Annuaire de l'assoc.* 14 (1880) 80-98.—E. Collilieux, *Étude sur Dictys de Crète et Dares de Phrygie*, ἐν Grenoble 1886.

2. Ὁ ἑλληνικὸς Δίκτυς: Ἡ βεβαίωσις τοῦ Α. Σεπτιμίου, ὅτι διεσκεύασε λατινιστὶ ἑλληνικὸν κείμενον Δίκτυος τοῦ Κρητός, δημωφισθητήθη ἔσχατως πολὺ καὶ πρὸς τὸν H. Hunger συνεφώνησαν πάντες, ἀποκρούσαντα πανόπλως διὰ τῆς πραγματείας Dictys-Septimius, ἐν Δρέσδῃ 1878 τὴν τελευταίαν ἔκτενῃ ὑπεράσπισιν τοῦ ἑλληνικοῦ Δίκτυος ὑπὸ τοῦ G. Körting, *Dictys und Dares* (1874).

Οἱ Θεόδ. Mommsen, U. v. Wilamowitz, A. Ebert καὶ Teuffel-Schwabe (*Geschichte der römischen Litteratur*, ε' ἐκδόσ. (1890) § 423 σημ. 2 ἐπέμειναν ἔτι εἰς τὴν γνώμην περὶ τῆς ὑπάρξεως ἑλληνικοῦ πρωτοτύπου, περιέργως λόγον ποιούμενοι περὶ τοῦ πράγματος· ἀλλ' οἱ πλεῖστοι τῶν λογίων ἐθεώρησαν τὸ ζήτημα λευμένον· πρβ. π. χ. H. Dessau ἐν *Hermes* 28 (1892) 573. Ἀλλὰ πάλιν δύο ἄλλοι λόγιοι συγχρόνως σχεδὸν καὶ ἀνεξαρτήτως ἀπ' ἀλλήλων ἀναμφισβητήτως ἀπέδειξαν, ὅτι ὁ Σεπτίμιος λέγει τὴν ἀλήθειαν, ὅτι πραγματικῶς ὑπῆρξεν ἐκτενέστερος ἑλληνικὸς Δίκτυς καὶ ὅτι εἰς τοῦτον, οὐχὶ δὲ εἰς τὴν συντομωτέραν λατινικὴν διασκευὴν τοῦ Σεπτιμίου ἀνάγεται ἢ ἐκ τοῦ Δίκτυος παρὰ τοῖς Βυζαντινοῖς ὑπάρχουσα ὕλη, ἰδίως παρὰ τῷ Μαλάλα καὶ Ἰωάννῃ Ἀντιοχείας, οἵτινες διεβίβασαν αὐτὴν εἰς τοὺς μεταγενεστέρους: E. Patzig, *Dictys Cretensis*, ἐν *Βυζαντ. Δελτ.* 1 (1892) 131-152. — Ferd. Noack, *Der griechische Dictys*, ἐν *Philologus*, συμπληρωτ. τόμῳ VI 2. Hälfte (1892) 403-500. — Περὶ τῆς ἀμοιβαίας σχέσεως τῶν πραγματειῶν τούτων ἴδε K. K(umbacher) ἐν *Βυζαντ. Δελτ.* 2 (1893) 162 ἔ. — Περὶ τῶν πηγῶν τῶν Βυζαντινῶν, οἵτινες παρέχουσιν ὕλην ἐκ τοῦ Δίκτυος, ἐπραγματεύθη αὖθις ὁ E. Patzig, *Die Hypothesis in Dindorfs Ausgabe der Odysseescholien*, ἐν *Βυζαντ. Δελτ.* 2 (1893) 413-440. — Πρβ. καὶ A. Sonny, *Dictys bei Arethas*, ἐν *Βυζαντ. Δελτ.* 1 (1892) 590. — Ἀποδειχθέντος ἅπαξ τοῦ πρωτοτύπου ἑλληνικοῦ κειμένου τοῦ Δίκτυος, ὁλόκληρος ἡ περὶ αὐτὸν μυθολογία ἀνακτᾷ τὴν σπουδαιότεραν ἐκ τῆς σημασίαν ἐν τῇ καθόλου μυθογραφικῇ ἐρευνῇ· διότι τὸ πρωτότυπον τοῦτο ἦτο ἀρχαιότερον τοῦ τετάρτου αἰῶνος, εἰς ὃν ἐκ συμφώνου πάντες ἀναβιβάζουσι τὴν λατινικὴν ἐφημερίδα. Καὶ ἡ καθόλου δὲ περὶ τῶν τοιούτων συγγραμμάτων κρίσις, τὰ ὅποια ὑπὲρ τὸ δέον εὐκόλως καταδικάζουσι διὰ τοῦ ὀνόματος «τερατολογικά», ἀνάγκη νὰ ἀναθεωρηθῇ νῦν.

3. Ἐκ βυζαντινῶν πηγῶν προέρχονται διάφοροι σλαβικαὶ περὶ τῶν τρωϊκῶν ἀφηγηήσεις· πρβ. V. Jagitsch, ἐν *Archiv für slav. Phil.* 7 (1884) 79 ἔ. — A. Vesselovskij, *Die altslavische Erzählung vom trojanischen Kriege*, αὐτόθι 10 (1887) 27-42, ὅπου ἀναγράφεται καὶ ἄλλη βιβλιολογία περὶ τῶν εἰς τοὺς Σλαύους

μεταβιβασθέντων στοιχείων τοῦ μύθου τούτου.—M. Gaster, *Greeko-Slavonic*, ἐν Λονδίνῳ 1887 σ. 101 ἔ.—Ἀφήγησις περὶ τῆς ἀλώσεως τῆς Τρωάδος, συγγραφεῖσα πιθανῶς ὑπὸ Βουλγάρου, εἰς ἣν παρενεβλήθησαν στοιχεῖα ἐκ τοῦ Διγενῆ Ἀκρίτα, ἐκ τῆς περὶ Γίλου ἢ Γιλούδης ἱστορίας καὶ τῶν περὶ Σολομῶντος μύθων, ἐξεδόθη ὑπὸ P. Syrku ἐν *Archiv für slav. Phil* 7 (1884) 81-87, περὶ ἧς ἐκδόσεως διέλαβεν ὁ W. Moculjskij, *Zur mittelalterlichen Erzählungslitteratur bei den Südslaven*, ἐν *Archiv für slav. Phil* 15 (1893) 371-380.

4. Ρωμουνικὴ διασκευὴ τῶν τρωϊκῶν κρύπτεται ἐν ῥωμουνικῇ τινι χρονογραφίᾳ, ἧς σώζονται δύο ἐκδόσεις, μία ἐκτενεστέρα καὶ ἄλλη βραχυτέρα. Τὸ περὶ τῶν τρωϊκῶν κεφάλαιον ἀνάγεται προδήλως εἰς ἑλληνικὰς πηγὰς, ἀλλ' ἴσως οὐχὶ ἀπ' εὐθείας ἢ οὐχὶ ἀποκλειστικῶς τύποι ὀνομάτων ὡς *Parisch* ἐμφαίνουσι σλαυικὴν ἐπιρροήν. Τὸ ἐκτενέστερον κείμενον ἐξέδωκεν ἐκ χειρογράφου τῆς ἰδίας ἑαυτοῦ βιβλιοθήκης ἐν γερμανικῇ μεταφράσει ὁ M. Gaster, *Die rumänische Version der trojanischen Sage*, ἐν *Buζαντ. Δελτ.* 3 (1894) 528-552.—Πρβ. K. Prächter, *Das griechische Original der rumänischen Troika*, ἐν *Buζαντ. Δελτ.* 4 (1895) 519-546.—V. Istrin, *Beiträge zur griechisch-slavischen Chronographie*, ἐν *Archiv für slav. Phil* 17 (1895) 416-429.

371. Ἡ Ἰλιάς τοῦ Ἑρμονιακοῦ. Ἐν ἀρχῇ τοῦ ἰδ' αἰῶνος ὁ ἄγνωστος ἀλλαχόθεν Κωνσταντῖνος Ἑρμονιακὸς ἔλαβε παρὰ τοῦ δεσπότης τῆς Ἡπείρου Ἰωάννου Β' Κομνηνοῦ Ἀγγέλου Δούκα (1323-1335¹) τὴν ἐντολήν, «ἐμπροστάχθην καθὼς ὁ ἴδιος λέγει, τοῦ πεζεῦσαι | ἐκ τὰς δυσκολούσας λέξεις | τοῦ Ὁμήρου ῥαψωδίας | εἰς παντοίαν σαφηνείαν, | ἐπὶ τὸ σαφὲς ἐπίπαν». Ἡ δημώδης αὕτη διασκευὴ τῶν τρωϊκῶν τοῦ Ἡπειρώτου

¹) Περὶ τοῦ ἡγεμόνος τούτου πρβ. K. Hopf ἐν *Ersch- und Gruber'sche Encyclopädie* I. Sekt. Bd. 86 σ. 421, 429 καὶ G. Schlumberger, *Numismatique de l'Orient latin*, ἐν *Παρισίαις* 1878 σ. 369.

αὐλικοῦ ποιητοῦ σύγκειται ἐξ 8779 ὀκτασυλλάβων, ἀνομοιοκαταληκτῶν, τροχαϊκῶν στίχων εἰς 24 ῥαψωδίας διανεμομένων. Ἡ ἀρχὴ ἐκάστης ῥαψωδίας κοσμεῖται δι' ἀλφαθητικῆς ἀκροστιχίδος (Α-Ω). Ἡ πρώτη ῥαψωδία ἀφηγεῖται τὰ τῆς καταγωγῆς καὶ τοῦ βίου τοῦ Ὀμήρου καὶ περὶ τῆς κρίσεως τοῦ Πάριδος, ἡ δευτέρα περὶ τῆς ἀποδημίας τοῦ Πάριδος εἰς τὸ ἱερὸν τοῦ Ἀπόλλωνος καὶ τῆς μετὰ τῆς Ἑλένης συναντήσεώς του, ἡ τρίτη καὶ ἡ τετάρτη ἰδίως περὶ τῶν χαρακτηριστικῶν τῆς μορφῆς τῶν Ἑλλήνων ἡρώων, ἡ πέμπτη περὶ τῆς πρώτης μάχης μεταξὺ Ἑλλήνων καὶ Τρώων, περὶ τῆς κατασκευῆς ἐλεπόλεως κττ. Τὸ τελευταῖον γεγονός, περὶ οὗ ἀφηγεῖται ὁ Ἑρμονιακός, εἶνε ἡ ἐκδίκησις τῆς Ἑκάβης, ἡ τύφλωσις τοῦ βασιλέως Πολυμήστορος καὶ ὁ φόνος τῶν ὀκτὼ αὐτοῦ υἱῶν. Ἐν δὲ τῷ ἐπιλόγῳ ὁμιλεῖ παραδόξως περὶ τοῦ τί ἐστὶν ὁ ἄνθρωπος καὶ περὶ τῆς γενέσεως αὐτοῦ, περὶ τῶν τεσσάρων κράσεων καὶ περὶ τῶν κινδύνων, ταλαιπωριῶν καὶ ἀθλιότητων τοῦ βίου. Ἦδη ἐκ τῆς ἑλλιποῦς ταύτης ἀναλύσεως τοῦ περιεχομένου δυνάμεθα νὰ ἐξαγάγωμεν, ποῦ πρέπει νὰ ζητήσωμεν τὰς πηγὰς τῆς μεσαιωνικῆς ταύτης Ἰλιάδος. Ἡ πλήρης ἀκανθὼν γλῶσσα τοῦ γνησίου Ὀμήρου ἐνέπνεε φόβον εἰς τε τὸν ἀγαθὸν Ἑρμονιακὸν καὶ τὸν φιλομαθῆ αὐθεντην του· διὸ ἀπέφυγε νὰ ἀντλήσῃ διὰ τὴν ἐποποιίαν του ἐξ αὐτῆς τῆς Ἰλιάδος καὶ μετεχειρίσθῃ τὰς ἀλληγορίας καὶ ῥαψωδίας τοῦ Τζέτζη, εἰς ὃν καὶ παραπέμπει¹⁾, ἔτι δὲ τὴν ἔμμετρον τοῦ Κωνσταντίνου Μανασσῆ χρονογραφίαν. Ἄλλ' ὅτι ὁ Ἑρμονιακὸς καὶ αὐτοὺς τοὺς πολιτικοὺς τοῦ Τζέτζη στίχους δὲν ἐνόει, ἀποδεικνύουσι διάφοροι παρεννοήσεις. Λογοτεχνικῶς καὶ αἰσθητικῶς κρινόμενον τὸ ἔργον τοῦτο, εἰς τὸ ὁποῖον ἀνεμειγμένα εἶνε κατ' ἀρχαιότερα βυζαντινὰ πρότυπα στοιχεῖα ὁμηρικὰ, τῆς ἀγίας Γραφῆς καὶ μεσαιωνικά²⁾, εἶνε κατώτερον πάντων τῶν προί-

¹⁾ Ἐν σελ. 61 στ. 59 ἐκδόσ. Legrand.

²⁾ Ὁ Ἀχιλλεὺς ἐκστρατεύει κατὰ τῆς Τρωάδος στρατὸν ἔχων Βουλύβρων, Οὐγγρων καὶ Μυρμιδόνων (ἐκ τοῦ Τζέτζη Προοίμ. εἰς τὴν Ἰλ. στ. 423). Οἱ Τρῶες

όντων βυζαντηνῆς ἀπειροκαλίας. Πῶς ἦτο δυνατόν νὰ γεννηθῇ τοιοῦτον τερατῶδες ἔργον, εἶνε αἰνιγμα πολιτιστικῶς ἅμα καὶ λογοτεχνικῶς, ἐξηγούμενον μόνον ἂν παραδεχθῶμεν ὅτι παραδόξως εἶχον συνενωθῇ εἰς τε τὸν διασκευαστὴν καὶ τὸν ἐντολέα τὰ μειονεκτήματα σπανίας πνευματικῆς πτωχείας καὶ σκαιότητος. Ἡ ἐπιχείρησις ἦτο καταδεδικασμένη εἰς ἀποτυχίαν ἤδη ὑπὸ τοῦ μέτρου, ὅπερ ὁ ποιητὴς ἐξέλεξε· διότι ἐνῷ οἱ Βυζαντινοὶ εἰς τὴν διδακτικὴν καὶ ἐπικὴν ποίησιν μετεχειρίσθησαν πολὺ ἀρμοδίως τὸν δωδεκασύλλαβον τρίμετρον ἢ τὸν δημῶδη πολιτικὸν στίχον, ὁ Ἑρμονιακὸς συνέλαβε τὴν ἰδέαν νὰ εἰσαγάγῃ εἰς τὸ ἔπος τὸ δι' ἀνακρεόντεια μόνον καὶ σατυρικά¹⁾ ποιήματα κατάλληλον μέτρον. Ἐπειδὴ δὲ ἡ μονοτονία δὲν θεραπεύεται οὔτε διὰ τῆς ὁμοιοκαταληξίας καὶ τῆς εἰς στροφὰς διαιρέσεως οὔτε διὰ τῆς ἐναλλάξ χρήσεως καταληκτικῶν καὶ ἀκαταλήκτων στίχων, ὁ οὕτω παραγόμενος τόνος βασανίζει τὸν ἀναγνώστην ὅπως τὸ κτύπημα τοῦ ἐκκρεμοῦς ὥρολογίου ἀγιορειτικοῦ ἐν καιρῷ νυκτός. Καὶ ἂν ἦσαν τοῦλάχιστον οἱ στίχοι κανονικῶς κατεσκευασμένοι! Ἀλλ' ἵνα κανονίσῃ τοὺς τροχαίους τοῦ ὁ Ἑρμονιακὸς μεταχειρίζεται ἀνηκούστους τόνους καὶ παραγεμίζει τὰ ἀπειροπληθῆ χάσματα, κενώνων εἰς αὐτὰ σάκκους ὅλους ἐμβαλωμάτων ἄνευ ἐννοίας· τὰ γὰρ ἐκεῖνα καὶ οὖν καὶ τέ καὶ δε²⁾. Πῶς κατήντησεν εἰς τὸ μέ-

πέμπουσι πρὸςδεῖαν εἰς τὸν Δαυὶδ ζητοῦντες βοήθειαν, ἀλλ' ἀποκρούεται ἡ αἰτησίς των ὡς ὑπόπτων ἕνεκα τῆς εἰδιωλοατρικῆς των θρησκείας (ἐκ τοῦ Μανασσῆ στ. 1357 - 1368. Πρωτογενὴς πηγὴ εἶνε ὁ Ἰωάννης Ἀντιοχεὺς ἀποσπ. σαλμας. 24, 3, ὅστις πάλιν λέγει ὅτι ἐκ τοῦ Δάκτους ἀντλεῖ).

¹⁾ Πρὸς. § 325. Καλλίστην ἐπὶ τὸ ἀστείωτερον χρῆσιν τῶν διτασυλλάβων τροχαϊκῶν (ἀλλ' ἐναλλάξ εἰς καταληκτικοὺς καὶ μὴ στίχους) ἔκαμεν εἰς τὰ θελκτικά του ἔργα ὁ Moritz Busch.

²⁾ Ἀδυναμίαν ἔχει εἰς τὸν γὰρ. Οὕτω π.χ. ἐν σελ. 7 στ. 14 ἔ. ἐκδός, Legrand λέγει:

Οὕτως βούλομαι κ' ἐγὼ γάρ
Πρὸς τὴν οἴην γὰρ βασιλείαν
Καὶ τοὺς ἐπὶ σοῦ γὰρ δούλους
Τὺς τε σκοτεινὰς γὰρ λέξεις
Τῆς Ὀμήρου βαρφοδίας κτῆ.

τρον τοῦτο ὁ Ἡπειρώτης, εἶνε μυστήριον, εἰκάζομεν ὁμῶς, ὅτι πρότυπον ἔλαβε τὸ γαλλικὸν περὶ τῶν τρωϊκῶν μυθιστόρημα τοῦ Benoît de Sainte-More, τοῦ ὁποῖου μέτρον εἶνε τὸ ὀκτασύλλαβον ἰαμβικόν. Οὐδὲν δὲ τὸ παράδοξον ἔχει ὅτι καὶ τόσον ἀμαθὴς Ἑλλήν ἐγνώριζε κατὰ τὸν ἰδ' αἰῶνα τὴν φραγκικὴν ποίησιν. Ὅποια εἶνε ἡ γλῶσσα τοῦ βιβλίου, δύναται νὰ κρίνη τις ἐκ τοῦ ἀνωτέρω δείγματος, ἀλλὰ διὰ τὴν ἱστορικὴν ἔρευναν τῆς δημώδους ἑλληνικῆς ἔχει χρησιμότητά τινα αὕτη, ἃν καὶ δὲν πρέπει νὰ λησμονῶμεν ὅτι χρησιμοποιοῦντες τοιοῦτον ὕλικόν ἀνάγκη πολὺ νὰ προσέχωμεν, διότι πολλοὶ ἐκ τῶν ιδιωτισμῶν του εἶνε βεβαίως γεννήματα βεβιασμένα τῆς ιδιοτροπίας τοῦ συγγραφέως καὶ τῆς ἀτυχοῦς ὑπ' αὐτοῦ μιμήσεως ἀρχαιοτέρων ἑλληνικῶν προτύπων. Τὸ χερίστον τοῦ ἔργου μειονέκτημα εἶνε ἡ τελεία ἔλλειψις ποιητικοῦ αἰσθήματος καὶ ποιητικῆς δημιουργικῆς δυνάμεως· εἶνε στίχοι Ἑξαρχοπουλικοί, φάλλοντες ὁμηρικούς ἥρωας κατὰ τὸν τύπον ἐκείνων τοῦ Πυράμου ἐν τῷ ὀνείρῳ θερινῆς νυκτὸς τοῦ Σαίξπηρου: «Ὡ νύξ, μαύρη νύξ, μαύρη ὡς τοῦ κόρακος ἡ μαυρίλλα, ὦ νύξ ἥτις ἔρχεσαι πάντοτε, ἄμα ἡ ἡμέρα παρέλθῃ». Ἀλλ' ὅτι καὶ αὕτη ἡ οἰκτρὰ Ἰλιάς εἶχε τοὺς ἀναγνώστας τῆς, μαρτυροῦσι τὰ τρία εἰς ἡμᾶς σωθέντα χειρόγραφα (δύο παρισιανὰ καὶ ἐν τοῦ Λογδούνου Βαταυῶν). Καὶ κατ' αὐτὸν δ' ἔτι τοῦ ἀνθρωπισμοῦ τὸν αἰῶνα ἔσχε τὸ ἔργον τὸν θαυμαστὴν του ἐν τῷ Νικολάφ Λουκάνῃ, ὅστις πρότυπον καλλίτερον τῆς ὑπ' αὐτοῦ ἐν ἔτει 1526 ἐκδοθείσης Ἰλιάδος δὲν εὐρίσκειν ἢ τὸν Κωνσταντῖνον Ἑρμονιακόν.

1. Ἐκδόσεις: Κατ' ἀρχὰς ἐξέδωκε μακρὸν δεῖγμα (ἐκ 3044) στίχων κατ' ἀντίγραφον ἐσφαλμένον τοῦ παρισιανοῦ κώδικος συμπληρωτ. ἑλλην 444 ὑπὸ Σπ. Ζαμπελίου ὁ Μαυροφρύδης, Ἐκλογὴ κτλ. σελ. 73-182. — Εἰς τὸν ἀχάριστον κόπον πλήρους κριτικῆς ἐκδόσεως ὑπεβλήθη ὁ E. Legrand, *La guerre de Troie par Const. Hermoniacos*, ἐν Bibl. gr. vulg. V, ἐν Παρισίοις 1890 (μετ' ἀκριβοῦς πίνακος τῶν διαφορῶν γραφῶν τῶν τριῶν χειρογράφων καὶ γραμ-

ματικοῦ εὐρετηρίου). — Περὶ τῶν πηγῶν: J. Psichari, *Revue critique* v. 12 Ἰανουαρ. 1891 σ. 29. — E. Patzig ἐν *Βυζαντ. Δελτ.* 1 (1892) 139.

2. Ἡ πρώτη ἔκδοσις τῆς Ἰλιάδος τοῦ Νικολάου Λουκάνη (ἐν Βενετία 1526) ἀνετυπώθη μετ' εἰσαγωγῆς τοῦ K. N. Σάθα ὑπὸ E. Legrand, *Coll. de mon. tom.* 5 (1870). Ἀλλὰ τὸ τομίδιον πωλεῖται δυστυχῶς ἀτελές (XII, 112 σελίδες), ἐπειδὴ τὰ ἀντίτυπα τοῦ δευτέρου τεύχους κατεστράφησαν ἐν πυρκαϊᾷ κατὰ Μάϊον τοῦ 1871. Περὶ τοῦ Λουκάνη καὶ τῆς πρὸς τὸν Ἑρμονιακὸν σχέσεώς του πρβ. E. Legrand, *Bibliogr. hell.* 1 (1885) 188-192.

372. Πόλεμος τῆς Τρωάδος. Ἐνῷ ὁ Ἑρμονιακὸς ἦν-τλησε τὴν Ἰλιάδα τοῦ ἐξ ἑλληνικῶν τοῦλάχιστον πηγῶν, ἂν καὶ πολὺ θολῶν, ὁ ἀνώνυμος ποιητὴς τοῦ πολέμου τῆς Τρωάδος κατεδέχθη νὰ ἀρυσθῇ τὰς περὶ τῶν ὁμηρικῶν ἐπῶν γνώσεις τοῦ παρὰ «βαρβάρου» Φράγκου. Διότι τὸ ἔργον τοῦ οὐδὲν ἄλλο εἶνε ἢ κατὰ λέξιν σχεδὸν μετὰ φρασίς τοῦ περιφήμου ἀρχαίου γαλλικοῦ περὶ τῶν τρωϊκῶν μυθιστορήματος τοῦ Benoît de Sainte-More. Τὴν φραγκικὴν πηγὴν ἐλέγχουσιν ἤδη τὰ ἄλλοκότως παραμορφωμένα κύρια ὀνόματα Ἑρκουλες, Μάρος (ἦτοι Mars, ὁ Ἄρης), Κουβὰ (Ἑκάβη), Πάντρουκλος¹) καὶ πολλάκις φραγκικὰ ἄλλα οἷον τζιάμπρα (chambre) κτλ. Τὸ ποίημα εἶνε συντεταγμένον εἰς ἀκαταλήκτους πολιτικούς δεκαπεντασυλλάβους καὶ ἀνήκει ἴσως εἰς τὸν ἰδ' αἰῶνα.

1. Ἐκδόσεις: Μέχρι τοῦδε ἐξεδόθησαν μόνον δείγματά τινα ἐκ τοῦ παρισιανοῦ κώδικος 2878 (ἰδ' αἰῶνος) ὑπὸ Μανροφρυδου, Ἐκλογὴ κτλ. σ. 183-211.

2. Βοηθήματα: Παραβολὴ τοῦ ἑλλ. παρισιανοῦ κώδικος 2878 τοῦ 15 αἰ (ἀρχή: Ὁ βασιλεὺς τῆς ἑποικεν μεγάλῃν χαρμῶσύνῃ) πρὸς τὸν Benoît de Sainte-More ὑπὸ Ch. Gidel, *Études sur la litt. gr. mod.* σ. 197-229.

¹) Ὁ τύπος ὁμοῦς οὗτος εὐρίσκεται καὶ ἐν τῇ Ἀχιλλεΐδι, διὸ ἴσως πρόκειται περὶ δημϊόδους παρετυμολογίας.

3. Παράδοσις τοῦ κειμένου: Ἐν τῶν κυρίων χειρογράφων εἶνε ὁ κῶδιξ τοῦ πανεπιστημίου τῆς Βονωνίας 3567, ἐν ᾧ τὸ ποίημα ἀριθμεῖ 11074 στίχους. Ἐπιγραφή καὶ ἀρχή: Ἀρχὴ τῆς Τρωάδος. Ἦν τοῖς Ἑλλήνοις βασιλεὺς εὐγενικός, ἀνδρεῖος || Πλούσιος δὲ πανευτυχής, χώρας δὲ Μυρμιδόνων. Τέλος: Γέγονε θλίψις φοβερὰ καὶ ζημία μεγάλη || Ὅποῦ πολλοὺς τὴν ἔκλειαν χρόνους οἱ Ἑλληνίδες. Πρβ. Olivieri, *Indice de' Codici Greci Bolognesi*, ἐν *Studi ital. di filol. class.* 3 (1895) 434. — Ἄλλα χειρογράφα εἶνε: Ὁ περίφημος κῶδιξ βιενναῖος θεολ. 244 (Nessel) φύλλ. 260-324 Ὁ ἐν ἀρχῇ καὶ ἐν τέλει ἑλλιπτής κῶδιξ παρισιανὸς ἑλλην. 1732 Α τοῦ ιε' αἰ, ὅστις περιέχει μόνον 7000 στίχους· ἀρχή: Ὅποῦ εἶδεν μὲ τὰ μμάτια του τρισχίλιους ἀποθαμένους· Ὁ κῶδιξ παρισιανὸς κοῖσινιανὸς 344 τοῦ ις' αἰ, φύλλ. 7-192. Μόνον ἐπιτομὴν ἐν κακῇ καταστάσει περιέχει, ὡς φαίνεται, ὁ κῶδιξ παρισιανὸς συμπληρ. ἑλλ. 926 τοῦ ις' αἰ.

373. Ἀχιλλεύς. Ἡ ῥωμαντικὸν ἔνδυμα περιβεβλημένη αὕτη ἱστορία τοῦ ὁμηρικοῦ ἥρωος παρεδόθη εἰς δύο ἀλλήλων πολὺ διαφερούσας παραλλαγάς· ἡ μὲν βραχυτέρα περιέχει 761, ἡ δὲ μακροτέρα 1820 ἀνομοιοκαταλήκτους πολιτικούς στίχους. Ἄν καὶ κατὰ τὴν ἑκτασιν διαφέρουσιν αὗται, κατὰ τὴν πορείαν ὅμως τῆς τάξεως εἶνε ὅμοιαι· τὰ αὐτὰ ἐπεισόδια ἔχουσιν ἀμφοτέραι καὶ πολλάκις τοὺς αὐτοὺς στίχους. Τὸ μακρότερον ποίημα εἶνε προδήλως διακεκοσμημένη ἐπεξεργασία τοῦ βραχυτέρου. Ἡ ὑπόθεσις ἔχει ὡς ἐξῆς κατὰ τὴν ἐκτενεστέραν παραλλαγὴν: Ὁ κραταῖος βασιλεὺς τῶν Μυρμιδόνων, ἀποῦ ἔζησεν ἑγγαμος ἐπὶ δωδεκαετίαν ἄνευ τέκνων¹, ἀποκτᾷ υἱὸν ὀνομασθέντα Ἀχιλλέα· ἀνατρέφεται καλῶς καὶ παιδεύεται εἰς πᾶσαν σοφίαν. Ὁκταετῆς ἤδη συμπληρώνει τὰς σπουδάς του καὶ ἔκτοτε ἀφιερώνεται εἰς ἀσκήσεις ἵπποτικάς· ἐν τῷ σταδίῳ καταβιβασμένον φέρων τὸ κράνος ἐπὶ τοῦ προσώπου καταβάλλει τοὺς ἀντιπάλους του. Ἡμέ-

¹ Τὸ ἐλαττήριον τοῦτο ἀγαπῶσι πολὺ τὰ μυθιστορήματα, οὕτω π. χ. τοῦ Φλώρου καὶ τῆς Πιασαφλώρας.

ραν τινά ἀγγέλλεται ὅτι ξένος ἡγεμὼν εἰσέβαλεν εἰς τὴν χώραν. Ὁ Ἀχιλλεὺς ἐκστρατεύει κατ' αὐτοῦ μετὰ δώδεκα ἐκλεκτῶν ἵπποτων, βλέπει τὴν Πολυξένην, τὴν ὡραίαν θυγατέρα τοῦ ἀντιπάλου βασιλέως καὶ κινεῖ τὸν ἔρωτά της διὰ πιττακίων ἐρωτικῶν· οὕτως ἐπέρχεται συνδιαλλαγή καὶ ἀκολουθεῖ ὁ γάμος. Κατὰ τὰς γαμηλίους ἑορτὰς καταβάλλει Φράγκος εὐγενὲς πάντας τοὺς ἱππότες τοῦ Ἀχιλλέως, καὶ τὸν Πάτροκλον, ἀλλ' ὑπὸ τοῦ Ἀχιλλέως καταρρίπτεται ἀπὸ τοῦ ἵππου καὶ αὐτός. Μετὰ ἐξ ἐτῶν εὐτυχῇ βίον ἀποθνήσκει ἡ Πολυξένη. Ἐν δὲ ἔτος μετὰ τὸ δυστύχημα ἐκστρατεύει ὁ Ἀχιλλεὺς μετὰ τῶν Μυρμιδόνων κατὰ τῆς Τρωάδος. Ὁ Πάρις ὑπισχνεῖται νὰ δώσῃ εἰς αὐτὸν τὴν ἀδελφὴν του εἰς γάμον πρὸς εἰρήνευσιν τῶν Τρώων καὶ Ἑλλήνων· ὁ Ἀχιλλεὺς ἐμπιστεύεται εἰς τοὺς λόγους του, ἀλλ' ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ, ὅπου ἔμελλε νὰ στεφανωθῇ τὴν κόρην, δολοφονεῖται ἀπίστως ὑπὸ τοῦ Πάριδος καὶ Δηϊφόβου. Ὁ ποιητὴς ἀναφέρει τέλος ὡς πηγὰς του τὸν Ὅμηρον, Ἀριστοτέλη καὶ Πλάτωνα, τελευτᾷ δὲ θρηνηολογῶν διὰ τὴν ἀστάθειαν τῶν ἐπιγείων.

Τὸ ἀρχαῖον χρῶμα ἐξηφανίσθη ἐν τῇ Ἀχιλλιδίᾳ ἔτι μᾶλλον ἢ ἐν ταῖς ἄνω μνημονευθείσαις τρωϊκαῖς ἱστορίαις. Ἐὰν ἀφαιρέσωμεν τὰ ἐλληνικὰ ὀνόματα, ὑπολείπεται ῥωμαντικὸν αὐλικὸν μυθιστόρημα μετὰ τῆς συνήθους περιγραφῆς ἀγώνων ἱπποτικῶν, σεμνῶν παρθένων, μεγάρων καὶ κήπων, προστιθεμένου καὶ τοῦ γνησίου βυζαντηνοῦ παρεμβλήματος, τῆς χρυσῆς πλατάνου μὲ τὰ αὐτόματα πτηνά της· τῆς μεσαιωνικῆς ποιήσεως ἐλαττήριον εἶνε καὶ οἱ δώδεκα ἐκλεκτοὶ ἱππότες τοῦ Ἀχιλλέως, οἵτινες συμμερίζονται τὰ μυστικά του καὶ ἐν κινδύνῳ συσπειροῦνται περὶ αὐτόν. (πρβ. τὴν δυτικὴν μυθογραφίαν τοῦ βασιλέως Artus) Κατὰ τὰ λοιπὰ ἡ περιγραφή τῶν τόπων καὶ προσώπων εἶνε ἀρκετὰ ὁμιχλώδης· μόνον ἡ συχνὴ μνεία τῶν Φράγκων, τῶν Φράγκων ἱπποτῶν καὶ τῶν φραγκικῶν ἡθῶν δίδει ἀμυδρόν τινα τοπικὸν χρωματισμόν. Ἄμεσος πηγὴ τοῦ ἔργου δὲν εἶνε ὡς φαίνεται γνωστὴ· τινὰ χαρακτηριστικὰ ἀνά-

γουςιν ἡμῶς εἰς τὸν Μαλάλαν ὡς πηγὴν, ὅσον τὸ ὄνομα Πολυξένη καὶ ἡ ἀφήγησις περὶ τοῦ σχεδιασθέντος γάμου τοῦ Ἀχιλλέως καὶ τῆς ἀδελφῆς τοῦ Πάριδος¹⁾. Ἀλλ' ὅμως δὲν εἶνε βέβαιον ἐὰν ὁ συγγραφεὺς ἦντλησεν ἐξ αὐτοῦ τοῦ Μαλάλα. Κατὰ τὴν καλαιστορίαν καὶ τὴν ποιητικὴν δυνάμιν ἡ Ἀχιλλῆς εἶνε ἀνωτέρα τῶν δύο ἀνωτέρω μνημονευθεισῶν τρωϊκῶν ιστοριῶν· ἰδίως θερμὸν αἶσθημα δεικνύουσι καὶ καλῶς εἶνε συντεταγμένα ἱκανὰ τῶν κατεσπαρμένων ἐρωτικῶν πιττακίων. Ὁ δημόδης τόνος ἐκφαίνεται καλῶς ἐν τῇ εἰσαγωγῇ τοῦ Χάρωνος (στ. 1624) καὶ ἐν τῇ περιγραφῇ τοῦ οἴκτου τῆς χελιδόνης (στίχ. 1063 ἐ.)²⁾. Ἰνα ἐννοήσωμεν τὸν θεμελιώδη τοῦ ποιήματος χαρακτῆρα, ἀνάγκη εἶνε νὰ προσέξωμεν ἰδίως εἰς τὴν ἀναμφισβήτητον ὁμοιότητα τοῦ Ἀχιλλέως πρὸς τὸν βυζαντηνὸν ἐθνικὸν ἥρωα Διγενῆ Ἀκρίταν· τὰ σπουδαιότατα χαρακτηριστικά εἶνε κοινὰ εἰς ἀμφοτέρους, ἡ ἐκπληκτικὴ ταχεῖα αὐξήσις, τὰ ἐν νεαρᾷ ἡλικίᾳ ἡρωϊκὰ ἀνδραγαθήματα, ὁ πρόωρος θάνατος τῆς συζύγου καὶ αὐτοῦ τοῦ ἥρωος. Κατὰ βάθος ἡ ὑπόθεσις αὐτοῦ παρὰ τὰ ἐμμηρικὰ ὀνόματα εἶνε συγγενεστέρα πρὸς τὸν ἀκριτικὸν κύκλον καὶ τὰ παραμύθια παρὰ πρὸς τὰς τρωϊκὰς ιστορίας. Ἄγνωστον πότε ἐγράφη ἡ Ἀχιλλῆς· ἀλλὰ πιθανῶς ἀμφοτέραι αἱ διασκευαὶ ἀνήκουσιν εἰς τὸν 18^{ον} αἰῶνα.

Ἐκδόσεις: Ἡ βραχυτέρα παραλλαγή (τοῦ κώδικος βοδληιανοῦ) ἐξεδόθη ὑπὸ Κ. Ν. Σάθα ἐν *Annuaire de l'assoc.* 13 (1879) 126-175.—Ἡ ἐκτενεστέρα κατὰ τὸν κώδικα νεαπολιτανὸν III. B. 27 φύλ. 13-59, ἀλλ' ἄνευ συμπαραβολῆς τοῦ ἐν τῷ βρεττανικῷ μουσεῖῳ χειρογράφου, ὅπερ περιέχει τὸ αὐτὸ ποίημα, ὑπὸ W. Wagner, *Trois poèmes gr.* σ. 1-55.

¹⁾ Μαλάλας ἐκδόσ. Βόννης σ. 130 ἐ.

²⁾ Ἡ συμπαθεια τῶν πτηνῶν πρὸς τὰς τύχας τῶν ἀνθρώπων σημαντικὴν θέσιν κατέχει ἐν τῇ νεοελληνικῇ ποιήσει. Πρβ. A. Lueber, *Die Vögel in den historischen Liedern der Neugriechen*, Programm, ἐν Salzburg 1882.

374. Τὸ περὶ τοῦ μεγάλου Ἀλεξάνδρου μυθιστορημα. Ἡ ἱστορία τῆς γενέσεως καὶ ἀναπτύξεως τοῦ μυθιστορηματος τούτου εἶνε καὶ πῶς ἀκριβέστερον γνωστὴ παρὰ ἢ τῶν τρωϊκῶν ἱστοριῶν. Ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ λογίου Καλλιस्थένους, ὅστις συνέγραψε τὴν περίφημον, ἀλλὰ μὴ περισωθεῖσαν δυστυχῶς ἱστορίαν τῶν στρατειῶν Ἀλεξάνδρου τοῦ μεγάλου, διεδόθη ἀπόκρυφός τις ἱστορία τοῦ μεγάλου Ἀλεξάνδρου, ἥς ὁ πυρὴν πιθανῶς ἐσχηματίσθη ἐν Ἀλεξανδρείᾳ ἐπὶ Πτολεμαίων κατόπιν δέ, ἰδίως ἐν ἀρχῇ τοῦ γ' μετὰ Χριστὸν αἰῶνος, διεσκευάσθη ἔτι μᾶλλον ἢ ἱστορία τοῦ ψευδοκαλλιस्थένους καὶ μετεφράσθη εἰς διαφόρους γλώσσας. Ἡ ἐλληνικὴ σύνταξις αὐτῆς παρεδόθη εἰς τρεῖς παραλλαγάς, μίαν ἀρχαίαν, ἣτις πλησιάζει περισσότερον τῶν ἄλλων εἰς τὴν πρωτότυπον μορφήν, καὶ δύο νεωτέρας, παραμορφωθείσας διὰ προσθηκῶν καὶ παρεμβολῶν. Κατόπιν ἔρχονται ἡ λατινικὴ μετάφρασις τοῦ Ἰουλίου Οὐαλερίου, γραφεῖσα πρὸ τοῦ 340, πιθανῶς δὲ ἐν ἀρχῇ τοῦ δ' αἰῶνος, ἡ ἀρμενικὴ τοῦ ε' αἰῶνος, ἡ τὸ πολὺ βραδύτερον τοῦ Γ', ἣτις πλησιάζει περισσότερον εἰς τὸν ἀρχικὸν Ψευδοκαλλιस्थένην, ἐχρησιμοποιήθη δὲ ἤδη ὑπὸ τοῦ Μωυσέως τοῦ ἐκ Χωρηνῆς, τέλος ἡ συριακὴ διασκευή, ἣτις πιθανῶς ἀνήκει ὡσαύτως εἰς τὸν ε' αἰῶνα. Ἡ λατινικὴ μετάφρασις τοῦ Ἰουλίου Οὐαλερίου ὑπεχώρησε βραδύτερον εἰς ἄλλην νεωτέραν, τὴν λεγομένην Ἱστορίαν περὶ μαχῶν (*Historia de preliis*), ἣν ἠρύσθη ἐξ ἐλληνικοῦ χειρογράφου ὁ ἀρχιπρεσβύτερος Λέων κατὰ τὸ πρῶτον ἡμῶν τοῦ ι' αἰῶνος, ἀνεξαρτήτως ἀπὸ τοῦ Ἰουλίου Οὐαλερίου. Τὸ ἔργον αὐτοῦ, ἐν ᾧ κατοπτρίζεται πιστῶς ὁ δυτικὸς χαρακτήρ τοῦ ι' αἰῶνος, ἐπεκροτήθη καὶ διὰ πολλῶν μεταφράσεων διεδόθη εἰς πᾶσαν τὴν Δύσιν.

Ὡς παρὰ τοῖς Ρωμάνοις καὶ Γερμανοῖς, οὕτω καὶ παρὰ τοῖς Ἑλλήσι τὸ ἀρχικὸν τοῦ Ψευδοκαλλιस्थένους κείμενον συνηρημώσθη πρὸς τὸ νεώτερον πνεῦμα, πρὸς τὴν μεταβληθεῖσαν δηλονότι καλαισθησίαν καὶ τὰς ἀνάγκας τοῦ μέσου αἰῶνος. Μεσαιωνικὴν

ἑλληνικὴν ἐπεξεργασίαν τῆς μυθογραφικῆς τοῦ Ἀλεξάνδρου ἱστορίας εἰς στίχους πολιτικούς ἀνομοιοκαταλήκτους 6147 περιέχει ὁ ὠραῖος μαρκιανὸς κώδιξ 408, ὅστις προέρχεται ἐκ τῆς βιβλιοθήκης τοῦ καρδινάλιου Βησσαρίωνος. Τὸ χειρόγραφον τοῦτο ἐγράφη, ὡς δηλοῦται διὰ τριῶν τελευταίων στίχων, ἐν ἔτει 1388, αὐτὸ δὲ τὸ ποίημα συνεγράφη πιθανῶς οὐχὶ πολὺ πρότερον καὶ πάντως οὐχὶ πρὸ τοῦ ἰδ' αἰῶνος. Ὁ ἄγνωστος συγγραφεὺς δεικνύει καλαισθησίαν καὶ παραστατικὸν πνεῦμα. Ἡ γλῶσσά του εἶνε ῥέουσα, ἀλλ' ἐνίοτε ὑποπίπτει εἰς λάθῃ ἐνεκα τῆς ἀνεπιτυχοῦς μιμήσεως ἀρχαίων ἑλληνικῶν συντάξεων καὶ τύπων. Δυστυχῶς ἡ μόνη ἔκδοσις τοῦ ἔργου εἶνε ἀναξιόπιστος, πρὸς λεπτομερεῖν δὲ γλωσσικὴν ἔρευναν ἀπαιτεῖται πολλὴ προσοχή. Ἀλλῃ τις δημώδης ἑλληνικὴ διασκευὴ ἑμμετρος ἐτυπώθη πολλάκις ὡς λαϊκὸν βιβλίον βενετικῆς ἐκδόσεως. Πλὴν τούτων τῶν ἐμμέτρων ἔργων ἀξία εἶνε μεγίστης προσοχῆς περὶ τις διασκευὴ, σωζομένη ἐν κώδικι βιενναίῳ θεολογικῷ 244 (Nessel). Ἡ μακρὰ ἐπιγραφὴ ἔχει ὡς ἑξῆς: Διήγησις καὶ γέννησις καὶ ἡ ζωὴ τοῦ Ἀλεξάνδρου· τὸ πῶς ἐγεννήθη καὶ ἀνετράφην κτλ. Ἀλλῃ περὶ διασκευὴ κεῖται ἐν κώδικι ἀθωντικῷ 3309 τοῦ 15' αἰῶνος φύλλῳ 159^v - 207^v.

1. Ἐκδόσεις: Τὸ περὶ Ἀλεξάνδρου ᾄσμα τοῦ κώδικος μαρκιανοῦ ἐξέδ. ὁ W. Wagner, *Trois poèmes Gr.* σ. 56-241.—Τοὺς πρώτους 800 στίχους ἐξέδ. ταυτοχρόνως ὁ E. Legrand, *Bibl. gr. vulg.* 2 (1881) σ. XXXV-LIX.—Ἡ δευτέρα διασκευὴ ἐξεδόθη τὸ πρῶτον ἐν Βενετίᾳ 1529 κατόπιν αὐτόθι 1553. Πρβ. Legrand, *Bibl. hell.* 1 (1885) 205, 286 ἑ.—Ἐκ τοῦ μαρκιανοῦ κώδικος καὶ ἐκ τοῦ βιενναίου πεζοῦ κειμένου ἔδωκε δείγματα τὸ πρῶτον ὁ St. Kapp, *Mittheilungen aus griechischen Handschriften als Beitrag zur Geschichte der Alexandersage im Mittelalter*, Programm, ἐν Βιέννῃ 1872.—Πλήρης ἔκδοσις τοῦ βιενναίου πεζοῦ κειμένου παρὰ A. N. Veselovskij, *Aus der Geschichte des Romans und der Erzählung* 1 (ἐν Πετροπόλει 1886) Anhang

σελὶς 1-80. — "Ἄλλας ἀνακοινώσεις χειρογράφων ὑπισχνεῖται ὁ V. Istrin.

2. *Βοηθήματα:* Περὶ τοῦ ἀρχαίου ἑλληνικοῦ ψευδοκαλλισθένους: W. Christ, Griechische Litteraturgesch. γ' ἐκδόσ. § 614 σελ. 819. — Περὶ 'Ιουλίου Οὐαλερίου: N. S. Teuffel, Geschichte der römischen Litteratur ε' ἐκδόσ. (1890) § 399. — Περὶ τῆς Historia de preliis πρβ. ἰδίως O. Hartwig, Die Uebersetzungslitteratur Unteritaliens in der normanisch-staufischen Epoche, ἐν Centralblatt für Bibliothekswesen 3 (1886) 161-190, 223-225, 505 ἔ. — Περὶ τῶν ἀνατολικῶν διασκευῶν: Ἐν γένει ἴδε Fr. Spiegel, Die Alexandersage bei den Orientalen, ἐν Λειψία 1851. — Τὴν συριακὴν διασκευὴν ἐξέδ. ὁ E. A. Wallis Budge, The history of Alexander the Great, being the Syriac version of the Pseudo-Callisthenes, ἐν Cambridge 1889. — Κατόπιν ὁ Th. Nöldeke, Beiträge zur Geschichte des Alexanderromans, Denkschriften der Wiener Akad. phil.-hist. Classe 38 (1890) ἠρεύνησε τὰ περὶ τοῦ χρόνου τῆς συγγραφῆς τῆς συριακῆς ταύτης μεταφράσεως καὶ περὶ τῆς σχέσεως αὐτῆς πρὸς τὰ ἑλληνικὰ καὶ τὰ ἄλλα κείμενα· εὔρε δὲ ὅτι τὴν μετάφρασιν ἔκαμε Σύρος ἐκ τῆς ἀνατολικῆς Συρίας, ὅστις κατὰ τὸν ἡ' αἰῶνα μετέφρασεν εἰς τὴν συριακὴν γλῶσσαν μετάφρασιν περσικὴν (Pehlevī) τοῦ Ψευδοκαλλισθένους συγγενῇ πρὸς τὸν κώδικα A γραφεῖσαν κατὰ τὸν ζ' περίπου αἰῶνα. — Εἰς τὸ συριακὸν κείμενον ἀναφέρεται καὶ ὁ E. A. Wallis Budge, Alexander the Great and Gog and Magog, ἐν Zeitschrift für Assyriologie 6 (1891) 357-404. — Γερμανιστὶ μετέφρασε τὸ συριακὸν κείμενον ὁ V. Ryssel, Die syrische Uebersetzung des Pseudocallisthenes, ἐν Archiv für das Studium der neueren Sprachen und Litteraturen 90 (1893) 83-134, 269-288, 353-402. — Περὶ τῆς ἀρμενικῆς διασκευῆς: J. Gildemeister, Pseudocallisthenes bei Moses von Khoren, ἐν Zeitschrift der deutschen morgenländ. Gesellschaft 40 (1886) 88 ἔ. — Αἰθιοπικὰς διασκευὰς τοῦ περὶ Ἀλεξάνδρου μυθιστορήματος ἐξέδ. μετ' ἀγγλικῆς μεταφρ. καὶ σχολίων ὁ E. A. Wallis Budge, The life and ex-

ploits of Alexander the Great, being a series of Ethiopic texts etc., ἐν τόμοις δυσί, ἐν Λονδίνῳ 1896. — Γεωργιανὴ διασκευή: A. Chachanov, Ἡ γεωργιανὴ ἀφήγησις περὶ Ἀλεξάνδρου τοῦ Μακεδόνα καὶ ἡ σερβικὴ Ἀλεξάνδρεϊς, ἐν τῇ (ῥωσσ.) ἐφημερ. τοῦ ὑπουργ. τῆς παιδ. 1893 τόμ. 289 Σεπτ. σ. 241-252. — Περὶ τῶν γαλλικῶν, ἀγγλικῶν καὶ γερμανικῶν διασκευῶν: Th. Grässe, Lehrbuch einer allgemeinen Litterärgeschichte II 3 (1842) 435-456. — Gaston Paris, La litt. française au moyen âge, ἐν Παρισίοις 1888 σ. 74, ἐ. 251. — H. P. Junker, Grundriss der Geschichte der französischen Litteratur, ἐν Münster 1889 σελ. 85 ἐ. — Gust. Körting, Grundriss der Geschichte der englischen Litteratur, ἐν Münster 1887 σελ. 112 ἐ. — Karl Goedeke, Grundriss zur Geschichte der deutschen Dichtung I β' ἐκδόσ. (1884) σ. 59 ἐ. — Καὶ ὁ Boccaccio ἐχρησιμοποίησεν ὥς φαίνεται παραλλαγὴν μυθιστορήματος τοῦ Ἀλεξάνδρου ἴδε Marcus Landau, Die Quellen des Dekameron, ἐν Στουτγάρτῃ 1884, σ. 293 ἐ. — Ch. Gidel, La légende d'Aristote au moyen âge, Nouvelles études sur la litt. gr. moderne, ἐν Παρισίοις 1878, σ. 331-334. — W. Hertz, Aristoteles in den Alexanderdichtungen des Mittelalters, ἐν Abhandl. der bayer. Akad. 19. Bd 1. Abth (1890). — Dario Carraroli, La leggenda di Alessandro Magno, ἐν Mondovi 1892. — Adolf Ausfeld, Zur Kritik des griechischen Alexanderromans, Programm des Gymnasiums zu Bruchsal, ἐν Karlsruhe 1894 (περὶ τῆς ἀρχικῆς συνθέσεως καὶ τῶν πηγῶν τοῦ ἔργου). — H. Christensen, Die Sprache des byzantinischen Alexandergedichtes, ἐν Βυζαντ. Δελτ. 6 (1897). — Καὶ περὶ τῆς σχέσεως τοῦ μεσαιωνικοῦ ἑλληνικοῦ ποιήματος πρὸς τὰς διαφόρους παραλλαγὰς τοῦ Ψευδοκαλλισθένους ἔγραψεν ὁ Christensen πραγματείαν, δι' ἣν δὲν εὐρέθη ἔτι ἐκδότης. — Κύριον σύγγραμμα: Julius Zacher, Pseudokallisthenes, ἐν Χάλλῃ 1867.

3. Ἰδιαίτερας προσοχῆς ἄξιοι εἶνε αἱ κατὰ τὰ πλεῖστον ἐκ Βυζαντίου πηγᾶσαι σλανικαὶ καὶ ῥωμανικαὶ διασκευαί: A. Veselovskij, Zur bulgarischen Alexandersage, ἐν Archiv für

slav. Phil. 1 (1876) 608-611. Τοῦ αὐτοῦ παρατηρήσεις: αὐτόθι 3 (1879) 572. Τοῦ αὐτοῦ: Περὶ τοῦ ζητήματος τῶν πηγῶν τῆς σερβικῆς Ἀλεξανδρείδος, ἐν τῇ (ῥωσσ.) ἐφημ. τοῦ ὑπουργ. τῆς παιδ. 1884 τόμ. 233 Μαΐον σ. 149-197· τόμ. 235 Σεπτ. σ. 16-85. Τοῦ αὐτοῦ: Δύο παρατηρήσεις περὶ τοῦ ζητήματος τῶν πηγῶν τῆς σερβικῆς Ἀλεξανδρείδος, αὐτόθι 1885 τόμ. 241 Σεπτ. - Ὀκτωβρ. 169-209. Τοῦ αὐτοῦ: Die Wunderepisode der mittelgr. Alexandreis, ἐν Archiv für slav. Phil. 11 (1888) 327-343 (περὶ τινος παλαιοσερβικῆς διασκευῆς μετὰ δειγμάτων μεσαιων. ἑλληνικῆς παραλλαγῆς εἰς τὸ πεζόν). — A. Veselovskij, M. Gaster, J. Garkovij, Νέαι χρονολογίαι περὶ τῆς ἱστορίας τοῦ μυθιστορήματος τοῦ Ἀλεξάνδρου, ἐν Sbornik otdjel. russk. jaz imp. akad. nauk T. 53 N° 7 ἐν Πετροπόλει 1892. — Κείμενον παλαιοσερβικὸν τοῦ μυθιστορ. τοῦ Ἀλεξάνδρου ἐξέδ. ὁ St. Novakovic, ἐν Βελιγραδίῳ 1878. Πρβ. τὰ διηγηθέντα ὑπὸ Jagitsch, ἐν Archiv für slav. Phil. 3 (1879) 734. — Περὶ ἐκδόσεως ἀρχαίων βοεμικῶν ἀποσπασμάτων περὶ Ἀλεξάνδρου πρβ. V. Jagitsch, ἐν Archiv für slav. Phil. 5 (1881) 669 ἔ. — Περὶ τοῦ βουλγαροσλοβενικοῦ κειμένου: P. Syrku καὶ V. Jagitsch, αὐτόθι 7 (1884) 78-88. — Ρωσσικὸν περὶ τοῦ Ἀλεξάνδρου μυθιστορημα ἐξέδ. ἡ ῥωσσικὴ ἐταιρεία τῶν βιβλιοφίλων, ἐν Πετροπόλει 1880-1886, N° 67, 87. — Περὶ τῆς μυθογραφίας τοῦ «ἱερέως Ἰωάννου» παρὰ τοῖς Σλαύοις καὶ τῆς πρὸς τὸν Ψευδοκαλλισθένην σχέσεως αὐτῆς πραγματεύεται ὁ V. Istrin, Ἡ μυθογραφία περὶ τῆς Ἰνδικῆς αὐτοκρατορίας, ἐν ταῖς Ἑργασίαις τῆς σλανικῆς ἐπιτροπῆς παρὰ τῇ αὐτοκρατ. ἀρχαιολ. ἐταιρείᾳ τῆς Μόσχας τόμ. 1, 1893 (ῥωσσισί). Δύο κύρια συγγράμματα περὶ τῶν σλανικῶν διασκευῶν: A. N. Veselovskij, Ἐκ τῆς ἱστορίας τοῦ μυθιστορήματος καὶ τοῦ διηγήματος 1 (ἐν Πετροπόλει 1886) 131-511 (ῥωσσισί). Ἐνταῦθα προσφέρεται μετὰ ἄλλων ἐκτενὲς ἀνάλυσις καὶ ἔρευνα περὶ τῶν πηγῶν τῆς σερβικῆς παραλλαγῆς. Ὡς ἄμεσος πηγὴ τοῦ σερβικοῦ μυθιστορήματος ἐχρησίμευσεν πιθανῶς οὐχὶ βυζαντινὴ παραλλαγή, ἀλλὰ δυτικὰ μυθιστορήματα, τὰ ὅποια ἐγνώριζεν ὁ συγγρ. ὡς γίνεται δῆλον ἐξ ἰχνῶν τινων, ὥστε δυνάμεθα νὰ ὑποθέσωμεν ἐπιδράσαν ἐπ' αὐτοῦ δυτικὴν τινα παραλλαγὴν τοῦ εἴδους τῆς Historia de preliis. Πρβ. V. Ja-

gitsch, ἐν Archiv für slav. Phil. 10 (1887) 233-243.— V. Istrin, Ἡ Ἀλεξανδρεὺς τῶν Ρώσσιων χρονογράφων. Ἐρευνα καὶ κείμενον. Ἐν Μόσχᾳ 1893 (ῥωσιστί). Πρὸς V. Jagitsch, ἐν Archiv für slav. Phil. 16 (1894) 224-229.— Περὶ ῥωμουνικῆς τινος διασκευῆς πραγματεύεται ὁ M. Gaster, Literatura populara romana, ἐν Βουκουρεστίῳ 1883 σ. 7-31. Πρὸς τοῦ αὐτοῦ: Greeko-Slavonik, ἐν Λονδίνῳ 1887 σ. 97 ἔ.

375. Ἀπολλώνιος ὁ Τύριος εἶνε ὁ ἥρως ἑλληνικοῦ μυθιστορήματος, γραφέντος πιθανώτατα κατὰ τὸν τρίτον μετὰ Χριστὸν αἰῶνα. Τὸ ἔργον δεικνύει κατὰ τε τὸ σχέδιον καὶ τὴν ὑπόθεσιν μεγάλην συγγένειαν πρὸς τὰ σοφιστικὰ μυθιστορήματα, ἰδίως πρὸς τοῦ Ξενοφῶντος τοῦ Ἐφεσίου, εἰς ὃν ἴσως καὶ ὡς ὑπόδειγμα ἐχρησίμευσε. Ἀντὶ τοῦ ἀναμφιδόλως ἀπολεσθέντος εἰδωλολατρικοῦ ἑλληνικοῦ πρωτοτύπου ἔχομεν λατινικὴν διασκευήν, εἰς ἣν συνεχωνεύθησαν καὶ στοιχεῖα χριστιανικὰ καὶ ῥωμαϊκὰ τῶν ὑστέρων χρόνων καὶ ἥτις πιθανῶς ἐγράφη βραδύτατα κατὰ τὴν ἀρχὴν τοῦ Γ' αἰῶνος. Κατὰ τὸν μέσον αἰῶνα ἀπέβη τὸ λατινικὸν μυθιστόρημα τοῦ Ἀπολλωνίου περιζήτητον λαϊκὸν βιβλίον, ὅπερ πάντα σχεδὸν τὰ ἔθνη παρέλαβον. Τότε δὲ ἐπέστρεψε τὸ διήγημα τοῦτο ἐκ τῆς Δύσεως εἰς τὴν ἑλληνικὴν Ἀνατολήν, ὅπου πρὸ πολλοῦ εἶχεν ἐκλείψει πᾶν ἔχνος τοῦ ἀρχαίου πρωτοτύπου. Τὸ δημῶδες περὶ τοῦ Ἀπολλωνίου μυθιστόρημα διεσώθη εἰς δύο ἐμμέτρους διασκευάς: 1. τὴν ἀρχαιοτέραν ἀνήκουσαν εἰς τὰ τέλη τοῦ ἰδ' ἢ τὴν ἀρχὴν τοῦ ιε' αἰῶνος (857 ἀνομοιοκατάληκτοι πολιτικοὶ στίχοι) καὶ κειμένην ἐν κώδικι παρισιανῷ 390· ἐπιγράφεται: Μεταγλώττισμα ἀπὸ Λατινικὸν εἰς Ῥωμαϊκόν. Διήγησις πολυπαθοῦς Ἀπολλωνίου τοῦ Τύρου. Πράγματι δὲ τὸ ποίημα εἶνε ἐπεξεργασμένον κατὰ τὸ λατινικὸν κείμενον καὶ μάλιστα κατὰ τὴν παραλλαγὴν (B'') τῆς Historia Apollonii regis Tyrii (ἐκδόσ. A. Riese, ἐν Λειψίᾳ 1871), ἣν καλλίτερον γνωρίζομεν ἐκ τῶν

ἀποσπασμάτων Tegernsee¹⁾. 2. τὴν δευτέραν διασκευήν, ἣτις ἐγράφη περὶ τὰ τέλη τοῦ 15^{ου} αἰῶνος καὶ ἣτις διακρίνεται τῆς πρώτης, διότι εἶνε μακροτέρα καὶ ὁμοιοκαταληκτεῖ (1894 πολιτικοὶ στίχοι). Ἐν τῇ βιβλιολογίᾳ ἄλλοτε μὲν ἀποδίδεται εἰς τινὰ Γαβριήλ Κοντιανόν, ἄλλοτε εἰς τινὰ Κωνσταντῖνον Τήμενον. Πραγματικῶς ὅμως ἀμφότεροι εἶνε πιθανώτατα ἀντιγραφεῖς μόνον τοῦ ἔργου²⁾. Ἐὰν δὲ σήμερον ἔτι ἡ ἱστορία τοῦ Ἀπολλωνίου εἰς τὰ μικρασιατικά παράλια ζῇ εἰς τὸ στόμα τοῦ λαοῦ³⁾, τοῦτο δὲν πρέπει νὰ θεωρηθῇ ὡς ἀντίφως τοῦ ἀρχαίου ἐλληνικοῦ μυθιστορήματος, ἀλλ' ἀπλῶς ἀνάμνησις τοῦ περιζητήτου καὶ ἀπὸ τοῦ 15^{ου} αἰῶνος διὰ τῶν βενετικῶν ἐκδόσεων διαδοθέντος δημώδους ἐλληνικοῦ βιβλιαρίου⁴⁾.

1. Ἐκδόσεις: Τὴν ἀρχαιοτέραν παραλλαγὴν ἐξέδ. τὸ πρῶτον ὁ W. Wagner, *Medieval greek texts* σ. 57-104 (κατ' ἀντίγραφον λανθασμένον τοῦ παρισιανοῦ κώδικος 390). — Καλλίτερον, κατ' ἀκριβῆ ἀντιβολὴν ὑπὸ E. Legrand, ἐξέδ. αὐτὴν ὁ W. Wagner, *Carmina* σ. 248-276. — Ἡ ἔμμετρος παραλλαγὴ ἐτυπώθη ὡς ἓν τῶν βενετικῶν λαϊκῶν βιβλίων, ἐν Βενετίᾳ 1534, 1553 καὶ πολλάκις κατόπιν.

2. Βοηθήματα: Περὶ τῶν βενετικῶν ἐκδόσεων πρβ. E. Legrand, *Bibl. hell.* 1 (1885) 219, 289 ἑ. — Τὰς πολυαριθμοὺς εἰς τὸν λατινικὸν Ἀπολλώνιον καὶ τὰς λοιπὰς δυτικὰς διασκευὰς ἀναφερομένας πραγματείας ἀναγράφουσιν: ὁ Th. Grässe, *Lehrbuch einer allgemeinen Litterärsgeschichte* II 3 (1842) 457-460, W. S. Teuffel, *Geschichte der römischen Litteratur*, ε' ἐκδόσ.

¹⁾ Πρβ. L. Traube, *Neues Archiv der Gesellschaft für ältere deutsche Geschichtskunde* 10 (1884) 382.

²⁾ Πρβ. E. Legrand, *Bibliogr. hell.* 1 (1885) 290, ὅπου πρέπει νὰ διορθωθῇ, ὅτι ἐν τῷ ἀμβροσιανῷ κώδικι Υ. 89 sup. τὸ ὄνομα δὲν γράφεται Ἀκοντιάνος, ἀλλὰ Ἀκοτιάνος (γαυριτῆλ ἀκοτιάνω).

³⁾ J. G. v. Hahn, *Griechische und albanesische Märchen* I. 273 ἑ. καὶ II 250 ἑ.

⁴⁾ Τοῦτο ὀρθῶς ἀνεγνώρισεν ὁ B. Schmidt, *Griechische Märchen* ἐν *Λεξικῷ* 1877 σελ. 7.

(1890) § 489 καὶ Karl Goedeke, Grundriss zur Geschichte der deutschen Dichtung I β' ἐκδόσ. (1884) 367 ἔ. — Ἰδίως πρβ. M. Haupt, Ueber die Erzählung von Apollonius von Tyrus, Opuscula 3 (1876) 4-29 (ὅπου ὁμως ἐσφαλμένως ὡς πρότυπον θεωρεῖται ὁ λατινικὸς Ἀπολλώνιος). — J. C. Dunlop, History of Prose Fiktion 1 (1888) 82-85. — Πολλὰς ἀνακοινώσεις περὶ τῶν λατινικῶν διασκευῶν τοῦ λατινικοῦ Ἀπολλωνίου, περὶ τῶν ἑλληνικῶν πηγῶν κτλ. περιέχει καὶ τὸ προοίμιον τῆς νέας ἐκδόσεως τοῦ λατινικοῦ μυθιστορήματος ὑπὸ Al. Riese, ἐν *Leipzig Biblioth. Teubneriana* 1893. — Τὴν ἐπιβίωσιν τῆς περὶ Ἀπολλωνίου ὑποθέσεως ταύτης εἰς τὰς μεσαιωνικὰς λογοτεχνίας μέχρι τῶν νεωτέρων χρόνων (οἷον Shakespeare κτλ.) περιγράφει ὁ S. Singer, *Apollonius von Tyrus*, ἐν *Χάλλη* 1895. — Ἐπισκόπησις τῶν πραγματειῶν περὶ τῶν βοεμικῶν, πολωνικῶν καὶ ῥωσικῶν διασκευῶν ὑπὸ M. Murko, ἐν *Archiv für slav. Phil.* 13 (1890) 308-311. — M. Murko, Die russische Uebersetzung des Apollonius von Tyrus und der Gesta Romanorum, ἐν *Archiv für slav. Phil.* 14 (1892) 405-421. — Ἀνάλυσις τοῦ μυθιστορήματος παρὰ E. Rohde, *Der griechische Roman* σ. 408 ἔ. — Th. Kors', Παρατηρήσεις περὶ τοῦ κειμένου τοῦ περὶ Ἀπολλωνίου τοῦ Τύρου ποιήματος, ἐν τοῖς Χρονικοῖς Ὁδησοῦ II βυζαντ. τμήμα 1 (1892) 107-155 (πολὺ τολμηραὶ μεταβολαὶ τοῦ ὑπὸ Wagner ἐκδοθέντος ἑλλην. κειμένου).

3. Ὁ W. Wagner λέγει ἐν *Liter. Centralblatt* 1876 σ. 18, ὅτι ἀπέδειξεν ἐν τῷ περιοδικῷ *Academy* 4, 147, ὅτι ὁ δημόδης ἑλληνικὸς Ἀπολλώνιος συνεγράφη ἐν Κύπρῳ. Ἐπειδὴ ὁ Wagner παραπέμπει εἰς τὰ ἑαυτοῦ λανθασμένως, ἀγνοῶ ποῦ στηρίζει τὴν γνώμην του. Διὰ γλωσσικῶν δὲ μόνον στοιχείων τοιαύτη ἀπόδειξις δυσκόλως δύναται νὰ εἶνε πειστικὴ ἐν τῇ σημερινῇ καταστάσει τῆς περὶ διαλέκτων ἐρεῦνης.

4. Παράδοσις τοῦ κειμένου: Εἰς τὰ ὑπὸ E. Legrand, *Bibl. hell.* 1 (1885) 290 σημειούμενα χειρόγραφα προσθετός ὁ νεαπολιτανὸς κώδιξ III. B. 27, ὅστις ἐν φύλλ. 125-167 περιέχει διασκευὴν ἑμμετρον. Κατὰ πόσον ταυτίζεται πρὸς τὴν ἀνωτέρω σημειωθείσαν, δὲν δύναται νὰ βεβαιώσω, ἑλλειπούσης βενετικῆς ἐκδόσεως.

4. Ρωμαντικά ποιήματα μεσαιωνικῆς καὶ ἐν μέρει δυτικῆς ὑποθέσεως.

376. Προθεωρία. Ἐν τῷ τμήματι τούτῳ περιλαμβάνομεν ῥωμαντικά τινα ποιήματα εἴτε ἐγχωρίου μυθοπλαστικῆς ὑποθέσεως εἴτε φραγκικῆς ἀπομιμήσεως εἴτε ἀμφιβόλου καταγωγῆς. Κοινὸν αὐτῶν γνώρισμα εἶνε ὁ γνήσιος μεσαιωνικός, ῥωμαντικός χαρακτήρ τοῦ ἀντικειμένου καὶ ἡ παράστασις αὐτοῦ. Ἡ πολιτιστικὴ δὲ κατάστασις, ἐξ ἧς προέκυψαν αἱ ἱπποτικαὶ καὶ μυθοπλαστικαὶ αὗται ἀφηγήσεις παρὰ τοῖς Ἑλλησι ἢ ὑπὸ τῆς ὁποίας τοῦλάχιστον ἡ διάδοσις αὐτῶν ἠὲν ὤθη, διεπλάσθη εἰς τὰς λατινικὰς ἡγεμονίας, αἵτινες ἀνεβλάστησαν ἀπὸ τῆς τετάρτης σταυροφορίας εἰς τὰ πολύδενδρα ὄρη τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος καὶ τῆς Πελοποννήσου, εἰς τὰς θελκτικὰς νήσους τοῦ Αἰγαίου πελάγους καὶ εἰς τὰς εὐφόρους πεδιάδας τῶν μικρασιατικῶν παραλίων. Ἡ ζωὴ ἐσφρίγα εἰς τὰς χώρας ταύτας, ὅπου ἐπλανῶντο τολμηροὶ τυχοδιῶκται καὶ θαυμάσια πράγματα συνέβαινον ἢ τραγικὰ γεγονότα ἐξετυλίσσοντο, ὅπου ἱππόται ὡς ὁ Λίβυστρος ἐξεστράτευον ἵνα ἀποκτήσωσι βασιλοκόρας καὶ κυριεύσωσι θρόνους καὶ φρούρια. Ὅτι οἱ Βυζαντινοὶ κατὰ τοὺς ὑστέρους βυζαντινοὺς χρόνους παρέλαβον ὑποθέσεις δυτικῶν διηγημάτων, εἶνε ἀναμφίβολον (ἴδε §§ 380 - 382). Δυσκολωτέρη εἶνε ἡ λύσις τοῦ ἀντιθέτου ζητήματος, ἐὰν μεσαιωνικὰ διηγήματα τῆς Δύσεως ἀνατρέχουσιν εἰς μεταγενεστέρas ἑλληνικὰς ἢ δυτικὰς πηγάς. Ὁ Ε. Ρῶδε¹⁾ εἵκασεν ὅτι τὸ ἱστορημα τοῦ Βοκκακίου Γαλέζος καὶ Ἰριγένεια

¹⁾ E. Rohde, Der griechische Roman σ. 538 ἑ.

(διήγημα H, 1) βασιίζεται ἐπὶ ἑλληνικοῦ πρωτοτύπου Κυπριακᾶ ἐπιγραφομένου. Ὁ Gautier Arras ἐχρησιμοποίησε διὰ τὸν Ἡράκλειόν τοῦ πρωτότυπον ἑλληνικόν, μὴ περισωθὲν εἰς ἡμᾶς (ἴδε § 335). Ὑποθέσεων τινων, οἷον τῶν γαλλικῶν διηγημάτων περὶ τοῦ αὐτοκράτορος Κώνσταντος, περὶ τοῦ Ἱππομέδοντος καὶ τοῦ Φλωρεντίου τῆς Ρώμης, μεταγενέστερα ἑλληνικὰ ἢ βυζαντινὰ πρότυπα εἶνε τοῦλάχιστον πιθανά. Ἴσως δὲ καὶ αὐτὸς ὁ γνησίως γερμανικὸς φυσιολόγος κατάγεται ἐκ τῆς Ἀνατολῆς (ἴδε § 385).

1. Τὰ κύρια συγγράμματα, ἅπερ ἀναφέρονται εἰς τὰ τοῦ παρόντος κεφαλαίου εἶνε τὰ ἀνωτ. σ. 25 σημ. 3 παρατεθέντα τοῦ Ch. Gidel, ὅστις ὅμως ἐξ ἐπιστημονικῆς τρόπον τινὰ φιλοπατρίας προσπαθεῖ νὰ ἀποδώσῃ ὅσον τὸ δυνατόν περισσότερα εἰς τοὺς συμπατριώτας τοῦ καὶ αὐτὰ τὰ προφανῶς ἑλληνικὰ ἢ εἰς πάντας τοὺς λαοὺς διαδεδομένα πράγματα. Λίαν ἐπείγουσα ἀνάγκη τῆς ἱστορίας τῆς δημώδους ἑλληνικῆς λογοτεχνίας εἶνε ἀντικειμενικὴ ἐξερεύνησις πάντων τῶν ἔργων, τὰ ὅποια Λυτικοὶ καὶ Βυζαντινοὶ ἀντήλλαξαν πρὸς ἀλλήλους ἢ ἐδανείσθησαν παρ' ἀλλήλων, πρὸς ὃν σκοπὸν σήμερον ἔχομεν καὶ πολὺ περισσότερα καὶ καλλίτερα κείμενα ἢ ὅσα ὁ Gidel ἠδύνατο νὰ ἔχῃ πρὸ ὀφθαλμῶν. — Περὶ ἑλληνικῶν καὶ βυζαντινῶν προτύπων τῶν δυτικῶν διηγημάτων παρατηρήσεις τινὰς κάμνει ὁ Cholevius, *Geschichte der deutschen Poesie nach ihren antiken Elementen*, εἰς δύο μέρη, ἐν Λειψίᾳ 1854. — Ὀλίγα χρήσιμα παρὰ Hartung, *Die byzantinische Novelle*, ἐν Herrig's Archiv für das Studium der neueren Sprachen und Litteraturen 50 (1872) 1-38. — Περὶ τῶν ἑλληνικῶν λέξεων ἐν τῷ ἀρχαίῳ γαλλικῷ μυθιστορήματι Florimont καὶ τῆς ὑποθετικῆς ἑλληνικῆς αὐτοῦ πηγῆς πραγματεύεται ὁ J. Psichari, ἐν ταῖς *Études romanes dédiées à Gaston Paris*, ἐν Παρισίοις 1891 σ. 507-550. — Τὸ αὐτὸ θέμα πραγματεύεται ὁ Alfred Risop, *Ungelöste Fragen zum Florimont*, ἐν *Abhandlungen Herrn Prof. Dr. Adolf Tobler etc. dargebracht*, ἐν Χάλλῃ 1895 σ. 430-463 (ἐρμηνεύει τοὺς ἑλληνικοὺς στίχους ἐν μέρει κατὰ διάφορον ἢ ὁ Ψιχάρης τρόπον καὶ ἀποκροῦει τὴν

γνώμην περὶ ἀμέσου λατινικοῦ ἢ ἑλληνικοῦ προτύπου, φρονῶν ὅτι τὸ ποίημα, ὅσον καὶ ἂν περιέχει ἑλληνικὸν πυρῆνα, εἶνε προῖον γνησίου μεσαιωνικοῦ γαλλικοῦ πνεύματος καὶ ἡθους).—Τὸ βεβαίως προϋποθετόν χριστιανοελληνικὸν πρότυπον τῶν γαλλικῶν διηγημάτων περὶ τοῦ αὐτοκράτορος Κώνσταντος ἀνεγνώρισεν ἐν ἀραβικῇ καὶ αἰθιοπικῇ διασκευῇ ὁ Ε. Kuhn, Zur byzantinischen Erzählungslitteratur, ἐν Βυζαντ. Δελτ. 4 (1895) 241-249. Ἐνταῦθα καὶ ἄλλη βιβλιολογία περὶ τοῦ διηγήματος τούτου ὥς καὶ περὶ τοῦ ὅλου κεφαλαίου τῆς παρὰ τῶν Βυζαντινῶν παραλαβῆς ὑποθέσεων.—Περὶ τοῦ ὅλου ζητήματος πρβ. τὰ περὶ τῆς βιβλιολογίας διαληφθέντα ὑπὸ Ε. Freymond περὶ τοῦ ἀρχαίου γαλλικοῦ ἔπους, ἰδίως τὰ κεφάλαια «ἀρχαῖαι ὑποθέσεις» καὶ «βυζαντιναὶ καὶ ἀνατολικαὶ ὑποθέσεις», ἐν Kritischer Jahresbericht über die Fortschritte der romanischen Philologie herausgegeben von K. Vollmöller καὶ R. Otto 1 (1892-1895) 382-388.

2. Ὅτι βυζαντινὰ μυθιστορήματα ἢ διηγήματα ἀπωλέσθησαν, ἀποδεικνύει πλὴν ἄλλων τὸ ἐν τῷ Διγενῇ Ἀκρίτᾳ χωρίον στ. 2817 ἐ (ἐκδόσ. Σάθα καὶ Legrand), ὅπου μνημονεύεται ἡ ἄλλως ἄγνωστος ἱστορία τοῦ Ἀλδελάγα καὶ τῆς Ὀλόπης.—Περὶ τοῦ ἀπολεσθέντος μυθιστορήματος τοῦ Κωνσταντίνου Μανασσῆ πρβ. Α' τόμ. σ. 766.

377. Τὰ κατὰ Καλλίμαχον καὶ Χρυσορρόην. Ἑρωτικὸν διήγημα (2607 ἀνομοιοκατάληκται πολιτικοὶ στίχοι). Βασιλεὺς τις εἶχε τρεῖς υἱούς, Νικοκλέα, Ξάνθιππον καὶ Καλλίμαχον, πάντας διακρινομένους διὰ τὸ κάλλος καὶ τὰ λοιπὰ προσόντα. Ἐπειδὴ ὁ πατὴρ ἀμφέβαλλε, τίς ἦτο ἀξιώτερος νὰ διαδεχθῇ αὐτὸν εἰς τὸν θρόνον, ὥρισε διάδοχον ἐκείνον, ὅστις ἤθελε διακριθῇ περισσότερον διὰ τινος ἀνδραγαθήματος. Καὶ οἱ τρεῖς λοιπὸν ἀναχωροῦσιν ἵνα ὑποδυθῶσι κινδύνους καὶ μετὰ ὁδοιπορίαν πλήρη ταλαιπωριῶν δι' ἀγρίου καταφύτου ὄρους φθάνουσιν εἰς τὸ Δρακοντόκαστρον. Ὁ Καλλίμαχος παρὰ τὰς συμβουλὰς τῶν ἀδελφῶν του ἀποφασίζει νὰ εἰσδύσῃ εἰς αὐτό. Ἀνέρχεται τὰ τεῖχη καὶ διαβαίνει θαυμασίον ἄλσος καὶ ἀνθρώπων ἐρήμους αἰθούσας,

ἐν αἷς τράπεζαι παντοδαπῶν ἐδεσμάτων ἦσαν παρατεθειμέναι, φηάνει εἰς θάλαμον ὡραιότατον, ὅπου βλέπει παρθένον κρεμαμένην ἐκ τῆς κόμης. Φωναὶ ἄγριαι καὶ βρονταὶ προαγγέλλουσι μετ' οὐ πολὺ τὴν ἄφιξιν τοῦ δράκοντος. Ὁ Καλλίμαχος κατὰ συμβουλήν τῆς παρθένου κρύπτεται εἰς ἀργυροῦν πίθον. Ἀφοῦ δὲ ὁ δράκων κατὰ τὴν συνήθειάν του ἐβασάνισε τὴν παρθένον καὶ ἔδωκεν εἰς αὐτὴν τροφὴν ἄρτον καὶ ὕδωρ, ἐστιᾶται ὁ ἴδιος πολυτελῶς καὶ κατόπιν βυθίζεται εἰς βαθὺν ὕπνον. Ὁ Καλλίμαχος ἀποτέμνει τὴν κεφαλὴν τοῦ βέγγχοντος θηρίου καὶ ἐλευθερώνει τὴν παρθένον, ἥτις νῦν διηγεῖται τὰ δεινὰ ὅσα ὑπέστη. Λέγει ὅτι ὀνομάζεται Χρυσορρόη καὶ ὅτι κατάγεται ἐκ βασιλικοῦ γένους· ὁ δράκων ἐρασθεὶς αὐτῆς μανιακῶς, ἐθανάτωσε τοὺς γονεῖς της, καὶ τὴν ἀπήγαγεν· ἀλλ' αὕτη ὑπέστη καρτερικῶς πάντα τὰ μαρτύρια, σώσασα τὴν ἀγνότητά της. Οὕτω συνδέεται ἡ κόρη πρὸς τὸν Καλλίμαχον καὶ τὸ εὐτυχὲς ζεῦγος ἀφιεροῦται εἰς τὸν ἔρωτα καὶ τὴν ἀπόλαυσιν ἐντὸς τοῦ Δρακοντοκάστρου. Ἀλλ' αἱ ἐβδομάδες τοῦ μέλιτος λαμβάνουσι φρικαλέον τέλος· νεαρὸς βασιλόπαις διερχόμενος μετὰ τοῦ στρατοῦ του παρὰ τὸ Δρακοντόκαστρον, βλέπει τὴν Χρυσορρόην καὶ ἀποφασίζῃ νὰ κατακτήσῃ κάστρον καὶ πυργοδέσποιναν. Ἐπειδὴ δὲ οἱ στρατηγοὶ του θεωροῦσι τὴν ἑαυτοῦ δύναμιν ἀνεπαρκῆ πρὸς κατάκτησιν τοιοῦτου φρουρίου, ἐπιστρέφει ὁ βασιλόπαις εἰς τὴν πατρίδα του, ἵνα ὀπλίσῃ πολυαριθμότερον στρατόν. Ἐνταῦθα ἀσθενεῖ ἐκ τοῦ ἔρωτος· γραῖα μάγισσα ὑπισχνεῖται νὰ τὸν θεραπεύσῃ καὶ τῷ δίδει χρυσοῦν μῆλον μετ' ἐπιγραφῆς μαγικῆς, ὅπερ θανατώνει τὸν ἄνθρωπον, εἰς οὗ τὸ στῆθος ἐπιτεθῇ, ὑπὸ τὴν ῥίνα δὲ τεθὲν ἀνακαλεῖ αὐτὸν εἰς τὴν ζωὴν· κατόπιν ὁδηγεῖ τὸν βασιλόπαιδα μεθ' ἑκατὸν ὀπαδῶν εἰς τὸ Δρακοντόκαστρον, δι' ἀπάτης καλεῖ πρὸς ἑαυτὴν τὸν Καλλίμαχον καὶ δίδει εἰς αὐτὸν τὸ μῆλον, ὅπερ εὐθὺς φέρει τὸ θανάσιμον ἀποτέλεσμά του. Ἡ Χρυσορρόη εὐκόλως πλέον συλλαμβάνεται καὶ ἄγεται εἰς τὴν πρωτεύουσιν. Ἐν τῷ μεταξὺ μανθάνουσι δι' ὀνείρου οἱ δύο πρεσβύτεροι ἀδελφοί, ὅτι ὁ Καλλίμαχος εὕρισκεται εἰς

κίνδυνον· ἐπιστρέφουσι λοιπὸν εἰς τὸ Δρακοντόκαστρον καὶ ἀποδίδουσι τὴν ζωὴν εἰς τὸν νεκρὸν ἀδελφόν, προσενεγκόντες εἰς τὴν ὄσφρησιν αὐτοῦ τὸ ἐπὶ τοῦ στήθους μῆλον. Ὁ Καλλίμαχος μανθάνει τὰ κατὰ τὴν Χρυσορρόην καὶ ὡς ὑπομίσθιος κηπουρὸς λαμβάνει θέσιν εἰς τὸ μέγαρον τοῦ ἀπαγωγέως της, ἵνα εὕρῃ εὐκαιρίαν καὶ ἐπανίδῃ τὴν ἀγαπημένην του. Διὰ δακτυλίου πληροφορεῖ αὐτὴν τὴν παρουσίαν της, οἱ ἔρασταὶ συναντῶνται καὶ εἰς περίπτερον τοῦ κήπου βλέπονται ἀνὰ πᾶσαν νύκτα, καθὰ μετὰ ῥωμαντικῆς ἐλευθερίας ἐκτίθεται ἐν τῷ ποιήματι. Τέλος ὅμως ἀνακαλύπτεται ὁ μυστικὸς ἐρωτικὸς σύνδεσμος καὶ ὁ βασιλεὺς φέρει ἐνώπιον δικαστηρίου τοῦ λαοῦ τὴν Χρυσορρόην καὶ τὸν ὑποτιθέμενον κηπουρόν· ἐν αὐτῷ ἀπολογεῖται ἡ νέα γυνὴ δι' ἄλληγορικῆς διηγήσεως, ὁ Καλλίμαχος ἀποκαλύπτει τὴν ἡγεμονικὴν του καταγωγὴν, ὁ βασιλεὺς ἀναγνώριζεν τὴν ἀδικίαν τοῦ, προστάζει νὰ κατῇ ἡ μάγισσα εἰς φλέγουσαν κἀμινον καὶ ἀποπέμπει τὸν Καλλίμαχον καὶ τὴν Χρυσορρόην μετὰ πλουσίων δώρων εἰς τὴν πατρίδα των.

Πόθεν προῆλθεν ἡ φανταστικὴ αὕτη ἀφήγησις, δὲν ἀνευρέθη μέχρι τοῦδε· ἀλλ' εἶνε προφανές, ὅτι πρόκειται περὶ παραμυθίου. Ἐὰν παραβάλωμεν τὰ ὑπὸ τοῦ J. G. v. Hahn ¹⁾ ἐκδοθέντα νεοελληνικά παραμύθια, ἀνευρίσκομεν εἰς αὐτὰ τὰ πλεῖστα συμδάντα τοῦ μεσαιωνικοῦ ποιήματος· εἰς ἓν καὶ μόνον παραμύθιον δὲν ἀνευρίσκομεν ἄληθῶς ὅλην τὴν σειρὰν τῆς πράξεως, ἀλλὰ δυνάμεθα νὰ συναπαρτίσωμεν ἐκ διαφόρων παραμυθίων τὰ διάφορα στοιχεῖα καὶ τὰ χαρακτηριστικὰ γνωρίσματα. Οὕτω δὲ ἔπραξε καὶ ὁ συγγραφεὺς τοῦ μεσαιωνικοῦ ποιήματος· διότι, ὅτι ἡ διήγησις του συναπηρτίσθη ἐκ διαφόρων τύπων παραμυθίων, ἀποδεικνύει ἡ ἐπανάληψις τῶν αὐτῶν στοιχείων, οἷον ἡ ἐκτενὴς διπλῇ περιγραφῇ τῶν ἀπολαύσεων τοῦ ἐρωτικοῦ ζεύγους κατ' ἀρχὰς ἐν τῷ μεγάρῳ τοῦ δράκοντος καὶ κατόπιν ἐν τῷ πε-

¹⁾ Griechische und albanesische Märchen ἐν τόμοις δυοῖ, ἐν Λειψζ 1864. Πρὸς ἰδίως τόμ. II ἀρ. 64 καὶ τὴν παραλλαγὴν ἐν σ. 259 ἔ.

ριπτέρῳ τοῦ κήπου. Ἡ γλῶσσα τοῦ ποιήματος ἀπέχει τῆς δημώδους ἀπλότητος περισσότερο παρὰ ἢ τοῦ Προδρόμου καὶ Γλυκᾶ' ἐκ τῆς ἀναγνώσεως ὡς φαίνεται βιβλίων ἀνέμιξεν ὁ συγγραφεὺς πολλὰ καὶ πλησιάζει αὐτὴν τοιοῦτοτρόπως εἰς τὴν βυζαντηνὴν γραφομένην τῶν λογίων. Καὶ ἄλλως δὲ ἐπιδεικνύει ὁ συγγραφεὺς τὰς σχολειακὰς τοῦ γνώσεως' ἐν τῷ μεγάρῳ τοῦ δράκοντος εὕρισκει ὁ Καλλίμαχος εἰκόνας τῶν ἐρώτων τοῦ Ἄρεως καὶ τῆς Ἀφροδίτης, εἰκόνας τῆς Ἀθηνᾶς, τῶν Χαρίτων καὶ τοῦ Ἑρωτος. Εἰς τὰς ἐξωτερικὰς ὁλως διόλου μετὰ τοῦ διηγήματος συγκεκολλημένας «ἐκφράσεις» περὶ τῆς λαμπρότητος τοῦ ἄλσους καὶ τοῦ μεγάρου¹⁾, εἰς τὴν ὑπερβολικὴν χρῆσιν τῆς εὐνοίας τῆς Τύχης, εἰς τοὺς ἔρκους μὰ τὸν Ἑρωτα καὶ τὴν Ἀφροδίτην καὶ εἰς πολλὰ ἄλλα χαρακτηριστικὰ βλέπομεν ἄρκετὰ σαφῶς τὴν ἐπιρροὴν τῆς τέχνης τῶν ἐλληνοβυζαντηνῶν σοφιστικῶν μυθιστορημάτων. Πιθανῶς μάλιστα εἶχεν ὁ συγγραφεὺς πρὸ ὀφθαλμῶν ἤδη τὰ μεγάλα μυθιστορήματα τοῦ αἰῶνος τῶν Κομνηνῶν (ἴδε §§ 155, 313, 318, 319), μετὰ τῶν ὁποίων καὶ τῶν γνησίως ῥωμαντικῶν ποιημάτων οἷον Βελθάνδρου, Φλωρίου κττ. τὸ ἔργον του κατέχει τὸ μέσον, ἴσως μάλιστα καὶ χρονολογικῶς. Τῆς συγγραφῆς ὁ χρόνος δὲν καθωρίσθη ἔτι ἀσφαλῶς· ἀλλὰ τεχνικοὶ λόγοι καὶ ἔχνη τινὰ ἀρχαιοτέρου σταδίου τῆς δημώδους γλώσσης²⁾ ἀνάγουσιν ὡς φαίνεται τὸ διὰ κλασικῶν ῥακῶν καλλωπισμένον τοῦτο ἀνατολικὸν καὶ βυζαντηνὸν παραμῦθιον εἰς τὸν 17^{ον} αἰῶνα. Πρὸς ἀσφαλῆ κρίσιν ἀπαιτεῖται καὶ εἰς τοῦτο ὅπως καὶ εἰς τὰ πλεῖστα δημώδη ἐλληνικὰ μυθιστορήματα λεπτομερεστάτη ἔρευνα γλωσσική, μετρικὴ καὶ λογοτεχνική.

¹⁾ Ἀπὸ τοῦ στίχου 274 ἄρχεται σειρὰ ἀδιάκοπος κεκαλλωπισμένων περιγραφῶν τοῦ κήπου, τοῦ λουτροῦ, τῶν θυρῶν αὐτοῦ, τῶν προπετασμάτων καὶ τοῦ θερμαντηρίου, τῆς πλουσίας τραπέζης, τοῦ ἀνακλίντρου κτλ., ἀνευ φειδῶς χρυσοῦ, μαργαριτῶν καὶ πολυτίμων λίθων, ὅπως σπανίως ἀπαντῶμεν τοῦτο καὶ εἰς αὐτὰ τὰ παραμῦθα.

²⁾ Ἰσως πρέπει εἰς ταῦτα νὰ καταλέξωμεν τὸ ὑπὸ τοῦ στίχου συνιστώμενον τονισμὸν ἀκομὴ ἐν στ. 2000, ὅστις ἀπαντᾷ καὶ ἐν τῷ ἀπὸ τοῦ δεσμωτηρίου ποιήματι τοῦ Γλυκᾶ στ. 178 καὶ ἐν τῷ Λυδίστρῳ στ. 1424 καὶ 3779.

1. Ἐκδοσις: Τὸ ποίημα παρεδόθη δι' ἑνὸς καὶ μόνου χειρογράφου τοῦ 15' αἰ. (Cod. Scal. 55 Λουγδούνου Βατανῶν), ὅπερ ἐχρησιμοποίησεν ἤδη ὁ Meursius διὰ τὴν δευτέραν ἑκδοσιν τοῦ *Glossarium Graecobarbarum* αὐτοῦ (ἐν Λουγδούνῳ Βατανῶν 1614), ἔκτοτε δὲ εἶχε λησμονηθῆ ἑντελῶς σχεδόν. Ἐκ τούτου ἐδημοσίευσεν αὐτὸ ὁ Σπυρ. Λάμπρος, Coll. de rom. gr. 1-109' πρβ. *Introduc.* σ. 63-87.

2. Βοηθήματα: Εἰς τὸ χειρόγραφον τοῦ Λουγδούνου Βατανῶν εἶχεν ἐπιστήσῃ τὴν προσοχὴν ἤδη ὁ E. Rohde, *Der griechische Roman* σ. 535 ἑ.—Περὶ τῆς χρονολογίας πρβ. J. Psichari, *Essais de grammaire historique néo-gr.* I. 6, 70.

3. Ὁ συγγραφεὺς: Οὐχὶ ἑντελῶς ἀσφαλῆ βάσιν πρὸς ἐξακρίβωσιν τοῦ συγγραφέως τοῦ Καλλιμάχου ἀποτελεῖ τὸ ἐπίγραμμα τοῦ Μανουὴλ Φιλῆ «εἰς ἑρωτικὸν ποίημα τοῦ ἑξαδέλφου τοῦ αὐτοκράτορος» (πρβ. σ. 778). Κατὰ τὰς ἀνακοινώσεις τοῦ Φιλῆ τὸ βιβλίον τοῦτο ἦτο ἢ τὸ αὐτὸ καὶ ὁ Καλλίμαχος ἢ πολὺ συγγενές. Ἄν ἀληθεύῃ τὸ πρῶτον, τότε συγγραφεὺς εἶνε ὁ Ἀνδρόνικος Κομνηνὸς Δούκας Παλαιολόγος, υἱὸς τοῦ σεβαστοκράτορος Κωνσταντίνου καὶ ἑξάδελφος τοῦ αὐτοκράτορος Ἀνδρονίκου τοῦ πρεσβυτέρου. Τὸ βιβλίον θὰ συνεγράφη τότε ἐν τέλει τοῦ 13' ἢ ἐν ἀρχῇ τοῦ 14' αἰῶνος. E. Martini, *A proposito d'una poesia inedita di Manuele File*, ἐν *Rendiconti del R. Istituto Lombardo di scienze e lettere*, serie II vol. 29 (1896).

378. Βέλθανδρος καὶ Χρυσάντζα. Διήγησις ἐξαίρετος Βελθάνδρου τοῦ Ρωμαίου (1348 πολιτικοὶ στίχοι). Ροδόφιλος, ὁ βασιλεὺς τῆς Ρωμανίας, εἶχε δύο υἱούς, τὸν Φίλαρμον καὶ τὸν Βέλθανδρον. Ὁ νεώτερος, ὅστις παρ' ἀξίαν ὑπὸ τοῦ πατρὸς του ἀπεξενώθη τῶν τιμῶν, ἀπεφάσισε νὰ ζητήσῃ τὴν τύχην του εἰς τὰ ξένα καὶ ἀπῆλθεν ἐκ τῆς πατρίδος μετὰ τριῶν ὁπαδῶν. Μετὰ τὴν ἀναχώρησίν του κατορθώνει ὁ Φίλαρμος, ὅστις εὐκρινῶς ἡγάπα τὸν ἀδελφόν, νὰ πρᾶνῃ τὸν πατέρα, ἐκπέμψαντα νῦν 24 ἱππότεας ἵνα ἀνακαλέσωσι τὸν ἀπόβλητον υἱόν· ἀλλ' οὗτος

δὲν πείθεται νὰ ἐπανέλθῃ. Πλανώμενος δὲ διὰ τῶν χωρῶν τῆς Ἀνατολῆς καὶ τῆς Τουρκίας, ἥτις τίθεται ἀκόμη εἰς τὴν Ἀνατολὴν καὶ δὴ ἐγγὺς τῆς Ἀρμενίας, διαπράττει ἀνδραγαθήματα ὅμοια πρὸς τὰ τοῦ Διγενῆ Ἀκρίτα. Παρὰ τὴν Ταρσὸν βλέπει εἰς τινα ποταμὸν θαυμαστὸν ἀστέρα πυρός· ἀνέρχεται λοιπὸν τὸν ποταμὸν πρὸς ἀναζήτησιν τῆς πηγῆς του καὶ ἀνακάλυψιν τοῦ πυρίνου ἀστέρος. Μετὰ δέκα ἡμέρας ἔφθασεν εἰς μέγαρον λαμπρὸν ἐκ σαρδόνυχος ὠκοδομημένον, ἐξ οὗ ἐπήγαγεν ὁ πύρινος ποταμός. Ἐκ τῶν ἐπάλξεων αὐτοῦ ἀτενίζουσι χρυσαῖ κεφαλαὶ λεόντων καὶ δρακόντων. Εἰς τινα ἀδαμαντίνην πύλην ἀνακαλύπτει ἐπιγραφὴν, ἐξ ἧς μανθάνει ὅτι εὐρίσκεται εἰς τὸ Ἐρωτόκαστρον. Διατάξας τὸν ὑπασπιστὴν του νὰ τὸν περιμείνῃ εἰσέρχεται εἰς αὐτό. Νῦν περιγράφεται ἡ καλλιτεχνικὴ τοῦ μεγάρου κατασκευή. Μεταξὺ ἄλλων βλέπει ἐνταῦθα ἐν θαυμάσιον πτηνόν, τὸν γρύπα, πολύτιμον τὰ ὥ, ἐκ τῶν ὁμμάτων καὶ τοῦ ῥάμφους τοῦ ὁποίου πηγάζει τὸ πύρινον ἐκεῖνο ρεῦμα, εἰκόνας παριστώσας τοῦ ἔρωτος τὸ κράτος, ἐπιγραφὰς ἐρώντων, οἵτινες διηλώνισαν ἐνταῦθα τὴν τύχην των, καὶ τέλος ἐπιγραφὴν δηλοῦσαν τὴν ἰδίαν αὐτοῦ τύχην: Βέλθανδρος ὁ υἱὸς τοῦ βασιλέως τῶν Ρωμίων Ροδοφίλου ἔρᾳται τῆς Χρυσάντζης, θυγατρὸς τοῦ βασιλέως τῆς Ἀντιόχειας, ἧς σύζυγος προώρισται νὰ γίνῃ. Ἀφοῦ ἀνέγνωσε τὰ παρήγορα ταῦτα, βλέπει ἐμφανιζόμενον εἰς αὐτὸν πτερωτὸν Ἐρωτα, καλοῦντα αὐτὸν ἐνώπιον τοῦ βασιλέως τοῦ ἔρωτος· οὗτος τῷ προσφέρει θαυμάσιον σκῆπτρον ἐκ χρυσοῦ καὶ τοπαζίου καὶ προστάσσει νὰ ἐγχειρίσῃ αὐτὸ εἰς τὴν ὠραιότητα ἐκ τῶν τεσσαράκοντα εὐγενῶν παρθένων, τὰς ὁποίας φέρει ἐνώπιόν του. Ὁ Βέλθανδρος ἐπιθεωρεῖ αὐτάς καὶ ἀρκετὰ ἀφιλοφρόνως λέγει τὰ σωματικὰ τῶν πλείστων ἐλαττώματα, ἐν τέλει ἀπομένουσι τρεῖς παρθένοι, ἐκ τῶν ὁποίων περισκεμμένως ἐκλέγει τὴν ὠραιοτάτην. Νῦν ἀναμιμνήσκεται καὶ τῆς ἀγαθὰ οἰωνιζομένης ἐπιγραφῆς καὶ καταλείπει τὸ Ἐρωτόκαστρον ἀπερχόμενος εἰς Ἀντιόχειαν. Ἐνταῦθα γίνεται δεκτὸς ὑπὸ τοῦ ἡγεμόνος ὡς ὑποτελὲς τιμαριοῦχος καὶ

ἀναγνωρίζει ἐν τῇ Χρυσάντζῃ, θυγατρὶ τοῦ βασιλέως τούτου τὴν κόρην, εἰς ἣν ἔδωκε τὸ βραβεῖον τοῦ κάλλους ἐν τῷ Ἑρωτοκάστρῳ. Μετὰ νυκτερινὴν συνέντευξιν, ἣν λαμβάνει μετὰ τῆς Χρυσάντζης ἐν τῷ ἄλσει, συλλαμβάνεται ὑπὸ τῶν φρουρῶν καὶ ρίπτεται εἰς τὰ δεσμά. Φαιδροκάζα, ἡ πιστὴ θαλαμηπόλος τῆς ἡγεμονίδος, ἀναδέχεται ἐφ' ἑαυτῆς τὴν εὐθύνην καὶ ὁ Βέλθανδρος ὁμολογεῖ πρὸ τοῦ δικαστηρίου τοῦ βασιλέως, ὅτι εἰς τὸν κῆπον εἰσέδυσσε χάριν τῆς Φαιδροκάζας. Δίδεται λοιπὸν συγγώμη εἰς αὐτὸν ὑπὸ τὸν θρονὸν νύ νυμφευθῇ τὴν θαλαμηπόλον. Ἀποῦ δὲ ὁ Βέλθανδρος ὑπὸ τὸ πρόσχημα τοῦ κατὰ τὸ φαινόμενον γάμου πρὸς τὴν Φαιδροκάζαν, ἐξηκολούθησε τὰς μετὰ τῆς βασιλοκόρης συνεντεύξεις του, καταλαμβάνεται ὑπὸ φόβου μήπως ἀνακαλυφθῇ καὶ ἀπάγει τὴν ἑρωμένην. Κατὰ τὴν φυγὴν πνίγονται οἱ στρατιῶται τοῦ Βέλθανδρου καὶ ἡ πιστὴ Φαιδροκάζα εἰς τὸν ποταμόν, ὁ Βέλθανδρος καὶ ἡ Χρυσάντζα παρασύρονται μέχρι τῆς θαλάσσης καὶ διασώζονται ἐπὶ πλοίου, τὸ ὅποιον εἶχεν ἀποστείλῃ πρὸς ἀναζήτησιν τοῦ ἀπολεσθέντος υἱοῦ ὁ βασιλεὺς τῶν Ρωμαίων. Διότι ἐν τῷ μεταξὺ ἀπέθανεν ὁ Φίλαρμος καὶ διάδοχος τοῦ θρόνου κατέστη ὁ Βέλθανδρος. Μετὰ πενθήμερον πλοῦν φθάνει τὸ διασωθὲν ζεῦγος εἰς τὴν αὐλήν (τοῦ Βυζαντίου!) καὶ ὁ πατριάρχης τελεῖ τὸν γάμον.

Πρότυπον ἄλλο τοῦ ῥωμαντικοῦ τούτου διηγήματος δὲν ἀνευρέθη μέχρι τοῦδε· ἀλλ' ὁ Gidel προσεπάθησε ν' ἀποδείξῃ, ὅτι τὸ πρότυπον τοῦτο ἦτο ἱπποτικόν τι γαλλικὸν μυθιστόρημα ἀπολεσθὲν ἢ ἄγνωστον σήμερον. Στήριζεται δὲ εἰς τὰ ἀκόλουθα τεκμήρια· 1ον Ὁ υἱὸς τοῦ βασιλέως τῶν Ρωμαίων γίνεται δεκτὸς ὡς Λίζιος (στ. 789) ὑπὸ τοῦ βασιλέως τῆς Ἀντιοχείας, ὁ ὅποιος ἐν τῷ ποιήματι νοεῖται ὡς Φράγκος¹⁾, 2ον πρότυπον τοῦ

¹⁾ Ἡ δυτικὴ αὖτις ἔννοια τῶν ὑποτελῶν τιμαριούχων εἶνε γνωστὴ εἰς τοὺς Βυζαντινοὺς διὰ τῶν σταυροφοριῶν· ἦδη ἡ Ἀννα ἡ Κομνηνὴ μεταχειρίζεται τὴν λέξιν λίζιος (λατίν. ligius, γαλλιστὶ lige), ὁ Κίνναμος σ. 223, 5 ἐκδόσ. Βόννης τὴν ἐξηγεῖ εὐφυῶς δοῦλος ἐθελόδοστος. Καὶ οἱ μὲν ἱστορικοὶ συνοδεύουσιν αὐτὴν συχνάκις δ' ἐρμηνευτικῶν φράσεων καὶ ζητοῦντες συγγνώμην διὰ τὴν χρῆσιν της, ἀλλ' ὁ ἡμέτερος ποιητὴς προϋποθέτει ὡς γνωστὸν τὸν φραγκικὸν τοῦτον θεσμόν.

Ἐρωτοκάστρου εἶνε, ὡς φαίνεται τὸ ἐκ τῆς προβιγκιανῆς ποιήσεως γνωστὸν Château d'amour. Ὡν Ἡ ἀφήγησις φέρει τὸν τύπον πολλῶν ἀρχαίων γαλλικῶν ποιημάτων· ὁ συγγραφεὺς δηλονότι κατ' ἀρχὰς προσκαλεῖ (στ. 1-5) τοὺς ἀκροατὰς του νὰ προσέξωσι καὶ ἐκθέτει εἰς αὐτοὺς τὸ σχέδιον τοῦ ποιήματος. Καθ' ὅμοιον τρόπον προσκαλοῦσι καὶ οἱ Γάλλοι τροβαδοῦροι τοὺς ἀκροατὰς των νὰ ἐνωτισθῶσι τὰ λεγόμενα ¹⁾ καὶ ὡσαύτως προαγγέλλεται ἡ ὑπόθεσις ἐν τοῖς Chansons de geste ²⁾. 4ον Εἰς τὴν αὐλὴν τοῦ βασιλέως τῆς Ἀντιοχείας μνημονεύεται τὸ διὰ τῶν ιεράρχων κυνήγιον, μεταχειρίζεται δὲ ὁ ποιητὴς τὴν ῥωμανικὴν λέξιν φαλκῶνιν (στ. 791 ἐ.), ὥν Τρία κύρια ὀνόματα εἶνε φραγκικῆς καταγωγῆς, ἤτοι τὸ Ροδόφιλος ὅπερ εἶνε ἐξελληνισίς τοῦ Rodolphe, τὸ Φίλαρμος ὅπερ εἶνε τὸ γαλλικὸν Willerm καὶ Βέλθανδρος-Bertrand. Ἐν τῷ ποιήματι ῥητῶς σημειοῦται, ὅτι ὁ βασιλεὺς ἐλληνιστὶ λέγεται Ροδόφιλος, ὁ δὲ υἱὸς Βέλθανδρος· Ροδόφιλος ὀκτάτις, τὸ ὄνομα Ρωμαϊκὸν (στ. 25 ἐ.), Βέλθανδρος δὲ ὁ δευτερος τὴν τῶν Ρωμαίων λέξιν (στ. 31)· αἱ παρατηρήσεις αὗται δὲν κατανοοῦνται εἰμὴ ἐὰν δεχθῶμεν ὅτι ὑποδηλοῦσι τὴν ἐξελληνισιν ὀνομάτων ξένων. 6ον Ἐντελῶς ἀσήμαντα εἶνε τὰ λοιπὰ τεκμήρια, ἅπερ ὁ Gidel ἐπάγεται, ὅπως καὶ τοῦτο ἔτι, ὅτι ἡ ἐπέμβασις τῆς κυρίας τῶν τιμῶν ὑπὲρ τῆς δεσποίνης αὐτῆς ἀπαντᾷ καὶ εἰς γαλλικὰ μυθιστορήματα, ὅτι ὁ Βέλθανδρος εἶνε ξανθὸς καὶ κομοτροφεῖ ὡς οἱ Φράγκοι ἱππότες, ὅτι εἶνε καλὸς κυνηγὸς κττ.

¹⁾ Οὕτως ἀρχεῖται π. γ. τὸ ποίημα Floire et Blancheflor (ἐκδ. ὑπὸ Edélestand de Ménil, ἐν Παρίσις 1856 σ. 125) :

Seignor baron, or entendez
Faites pais et si escoutez
Bone estoire, par tel senblant
Que Diex vos soit a toz garant.

²⁾ Πρὸς τὴν ὑπὸ Βενεδικτίνων μοναχῶν ἀρξαμένην, ὑπὸ μελῶν δὲ τοῦ Ἰνστιτούτου συγχοισθεῖσαν Histoire littéraire de la France t. 22 (ἐν Παρίσις 1852) 259 ἐ.

Ὁ Gidel ἀναμφιβόλως ὑπερετίμησε τὴν ἀποδεικτικὴν δύναμιν τῶν ἀνωτέρω τεκμηρίων. Ἡ μνεΐα τοῦ φεουδαλισμοῦ δὲν ἀποδεικνύει αὐτὴ μόνη τὴν ὑπαρξίν φραγκικοῦ προτύπου, ἀλλὰ μόνον τὴν γνωριμίαν πρὸς τὰ φραγκικὰ πράγματα· ἢ πρὸς τοὺς ἀκροατὰς πρόσκλησις ἵνα προσέξωσιν εἰς τὸ ποίημα ἐξηγείται καὶ ἐκ τῆς ἀπομιμήσεως τοῦ ἐναργοῦς τρόπου τῆς ἀφηγήσεως ἀνατολικῶν καὶ ἐλληνικῶν παραμυθίων, τὴν ἰδέαν δὲ διασαφητικῆς τοῦ περιεχομένου εἰσηγήσεως διόλου δὲν ἦτο ἀνάγκη νὰ παραλάβῃ παρὰ ξένων ὁ Ἑλλήν ποιητής, καὶ ἂν ἀκόμη ἐξ ἀκοῆς μόνον ἐγνώριζε τὰς ἀρχαίας ὑποθέσεις. Καὶ τὸ ἔθος τῆς ἱερακοῦ ἡγίας δὲν εἶνε διόλου φραγκικὸν ἐπινόημα. Παρὰ τὰ φραγκικὰ ὀνόματα ἔχομεν τὰ γνησίως ἐλληνικὰ Φαιδροκάζα καὶ Χρυσάντζα, εἶνε μάλιστα ἀξιοσημείωτον ὅτι ἡ Ουγάτηρ καὶ ἡ ἀμφίπολος τοῦ Φράγκου βασιλέως φέρουσιν ἐλληνικὰ ὀνόματα, ὁ δὲ βασιλεὺς τῶν Ρωμαίων καὶ οἱ υἱοὶ τοῦ φραγκικῆ¹⁾. Ἄλλως δὲ δὲν εἶνε καὶ βέβαιον ἂν τὸ Ροδόφιλος εἶνε φραγκικῆς καταγωγῆς ὄνομα· διότι παρὰ τῇ Ἰωάννῃ Καμενιάτῃ σ. 569, 7 ἐκδόσ. Βόννης μνημονεύεται μετὰ τῶν ἐν ἔτει 904 αἰχμαλωτισθέντων κατὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Θεσσαλονίκης καὶ τις εὐνοῦχος τοῦ αὐτοκράτορος ὀνόματι Ροδοφύλλης²⁾. Ἄλλοι χρονογράφοι ὀνομάζουσιν αὐτὸν Ροδοφύλλιον, Ροδόφυλλον, Ροδοφύλιν· πρβ. Συμεῶνα μάλιστα σ. 707, 22, Γεώργιον μοναχὸν ἐκδόσ. Βόννης 863, 7 καὶ 14, Λέοντα γραμματικὸν ἐκδόσ. Βόννης 277, 9. Εἰς τὴν πλάστιγγα τῶν ἀποδείξεων φαίνεται ὅτι βαρύνει περισσότερον τὸ Ἐρωτόκαστρον· ἀλλὰ καὶ εἰς τοῦτο δὲν ἐπιβάλλεται κατ' ἀνάγκην ἡ παραδοχὴ φραγκικοῦ προτύπου, διότι ἂν μὴ τὸ Ἐρωτόκαστρον, ἀλλὰ κάστρα ἀλληγορικὰ ἄλλα ἀπαντῶσι συχνάκις καὶ εἰς πρωτότυπα ἐλληνικὰ μεσαιωνικὰ ποιήματα³⁾. Πρὸς τοῦ-

¹⁾ Ἡ μήπως ἴσως λέγων ὁ ποιητὴς «βασιλεὺς τῆς Ρωμανίας» ἐννοεῖ ἓνα τῶν Λατίνων αὐτοκρατόρων τοῦ Βυζαντίου (1204 - 1261);

²⁾ Ἀρὰ γε δὲν εἶνε τοῦτο ὁ μεσαιωνικὸς πρόγονος τοῦ σημερινοῦ ὀνόματος Τριανταφύλλης; Σ. Μ.

³⁾ Π. Χ. τὸ κάστρον τῆς Δυστυχίας ἐν τῇ Παρηγορητικῇ λόγῳ ἐκδόσεως Σπ. Λάμ-

τοῖς ἄν χαρκτηριστικά τινα τῆς ἀφηγήσεως εὐρίσκονται καὶ εἰς γαλλικά μυθιστορήματα, πρέπει ἐξ ἑτέρου νὰ σημειωθῇ, ὅτι ἐξ ἀντιθέτου πολλὰ ἄλλα στοιχεῖα ἐνθυμίζουσι τὰ ἐλληνικά σοφιστικά μυθιστορήματα· ἡ περιγραφὴ τοῦ πτηνοῦ γρυπὸς καὶ ἡ ἐμφάνις τοῦ ἔρωτος δύνανται νὰ παραβληθῇ πρὸς τοιαυτά τινα παρ' Εὐσταθίου¹⁾, ὅσα δὲ παρεμβάλλονται ἐκ τῶν ἰδιαίτερον χαρκτηριστικῶν τῶν παραμυθίων, οἷον ἡ περιγραφὴ τῶν πολυτελῶν δωματίων κττ, εὐρίσκονται παρόμοια καὶ εἰς τὰ σοφιστικά μυθιστορήματα, εἰς τὸν Καλλίμαχον καὶ τὴν Χρυσορρόην καὶ εἰς ἄλλα· αὐτόματα πτηνὰ καὶ ὅμοια καλλιτεχνήματα εἶνε γνωστὰ ὡς γνησίως βυζαντινὰ ἐπινοήματα. Τέλος πρέπει νὰ μνημονευθῇ ὅτι ὁ μὲν αὐτοκράτωρ τῆς Ρωμανίας πάνυ ὀρθῶς κατ' ἀρχαῖον βυζαντινὸν ἔθος ὀνομάζεται βασιλεὺς (στ. 25) ἢ αὐτοκράτωρ (στ. 1333), ὁ δὲ Φράγκος ἡγεμὼν τῆς Ἀντιοχείας ῥήγας (στ. 387 καὶ πολλαχοῦ). Βέβαιον λοιπὸν εἶνε τοῦτο τὸ ἐξαγόμενον καὶ μόνον, ὅτι τὸ ποίημα συνεγράφη μὲν ὑπὸ Ἕλληνας, ἀλλ' εἰς χώραν, ὅπου ὁ φραγκικὸς πολιτισμὸς ἐπὶ πολὺν ἤδη χρόνον ἦτο γνωστός. Ὅπως δὲ ἐκ τῶν δύο κυρίων προσώπων τὸ μὲν φέρει ἐλληνικὸν ὄνομα, τὸ δὲ φραγκικόν, οὕτω καὶ τὸ ποίημα εἶνε ἐν ἐκ τῶν μικτῶν ἐκείνων προϊόντων, τὰ ὁποῖα ἐγεννήθησαν ἐπὶ τοῦ ἀρχαίου ἐδάφους τοῦ βυζαντινοῦ πολιτισμοῦ, ἀφοῦ εἰς αὐτὸ μετεφυτεύθη ὁ δυτικὸς ῥωμαντισμός. Ἀκριβέστερον δὲν εἶνε δυνατόν ἐπὶ τοῦ παρόντος νὰ διακριθῶσι τὰ ξένα ἀπὸ τῶν ἐγχωρίων συστατικῶν στοιχείων, ἰδίως δὲ τὸ κύριον ζήτημα, εἰς ὃν πυρὴν τῆς διηγήσεως εἶνε φραγκικῆς καταγωγῆς ἢ ἑλληνο-ανατολικῆς, θὰ μείνῃ κατ' ἀνάγκην ἐπὶ τοσοῦτον ἄλυτον, ἐφ' ὅσον δὲν εὐρίσκεται πραγματικῶς προφανές τι πρότυπον.

Ἄλλ' ὁποθενδῆποτε καὶ ἂν ἐλήφθη ἡ ὑπόθεσις τοῦ ποιήματος, ὁ ποιητὴς ἐπραγματεύθη αὐτὴν μετὰ δεξιότητος. Τὸ αἶσθημα

πρου, Coll. de rom. Gr. σ. 288 ἔ. τὸ κάστρον τῆς Σωφροσύνης παρὰ Μελιτηνιώτη (ἴδε § 327)· τὸ Δρακοντόκαστρον ἐν τῇ Καλλιμάχῳ (ἴδε § 377).

¹⁾ Βιβλ. 2, 10 ἔ, 3, 1 ἔ, 6, 18 (σ. 25 ἔ, 30 ἔ, 106 ἔ ἐκδόσ. Hilberg).

αὐτοῦ εἶνε ζωηρὸν καὶ ἡ παραστατικότης του μεγάλη· ἡ ὥραία πρὸς τὴν φύσιν ἀποστροφή ἐν στ. 129 ἐ. ἐνθυμίζει τὸν περίφημον θρῆνον τοῦ Προμηθεὺς παρ' Αἰσχύλῳ καὶ τοὺς θαυμασιωτάτους φλόγγους τῆς νεοελληνικῆς λύρας¹⁾. Ἡ θεμελιώδης ἠθικὴ ἰδέα εἶνε σοβαρὰ καὶ οὐδὲν ἐν τῷ ποιήματι ὑπάρχει δυνάμενον νὰ παραβληθῇ πρὸς τὴν κεκαλλωπισμένην λαγνείαν καὶ τὴν ἀσύστολον φιληδονίαν γαλλικῶν μυθιστορημάτων τοῦ μέσου αἰῶνος. Μεμονωμένοι εἶνε αἱ συγχίζουσαι ἀδεξιότητες, οἷον ἐν στ. 587, ὅπου ὁ Βέλθανδρος ἔνεκα τοῦ κόπου, εἰς ὃν ὑποβάλλεται πρὸς ἐκλογὴν τῆς ὥραιότητος παρθένου : ἐκ τοῦ ἰδρωτός τοῦ πολλοῦ κατὰ βροχὸς ἐγίνη. Παραβαλλόμενος πρὸς τὸν Πρόδρομον καὶ τὸν Νικήταν Εὐγενιανὸν ὁ ἡμέτερος ποιητὴς εἶνε πρότυπον καλλαισθησίας καὶ λεπτότητος. Πότε τὸ ποίημα ἐγράφη δύναται νὰ ὁρισθῇ κατὰ προσέγγισιν ἐξ ἐσωτερικῶν μόνον λόγων. Σπουδαῖον εἶνε τοῦτο ἰδίως, ὅτι ἡ Τουρκία ὑπονοεῖται ἀκόμη ὡς κράτος περιοριζόμενον εἰς τὸ ἐσωτερικόν τῆς Μικρᾶς Ἀσίας (στ. 218, 220, 234) καὶ ὅτι ἡ Ἀντιόχεια, ἥτις ἐν ἔτει 1269 κατελήφθη ὑπὸ τοῦ σουλτάνου τοῦ Ἰκονίου, ἐμφανίζεται ἀκόμη ὡς χριστιανικὸν κράτος. Ἐν τῇ πρώτῃ αὐτοῦ μορφῇ τὸ ποίημα ἴσως ἐγεννήθη κατὰ τὸν ιγ' αἰῶνα· ἀλλὰ τὸ σωζόμενον κείμενον φέρει δείγματα μεταγενεστέρας ἐπεξεργασίας, γενομένης ἴσως κατὰ τὸν ιε' αἰῶνα.

1. Ἐκδόσεις : Ἐκ τοῦ μόνου μέχρι τοῦδε γνωστοῦ χειρογράφου τοῦ παρισιανοῦ κώδικος 2909 ἐξεδόθη τὸ πρῶτον ὑπὸ Ad. Ellis-sen, *Analekten der mittel und neugriechischen Litteratur*, τόμ.

¹⁾ Ἐν τῶν καλλίστων παραδειγμάτων τοῦ βιθέας πρὸς τὴν φύσιν αἰσθήματος εἶνε τὸ ἐκ Καρδαμύλης τῆς Χίου διστίχον :

Χαρὰ στὴ τύχη σας, βουνά, ποῦ Χάρο δὲ φοδᾶστε,
Μόνου πάντ' ἔχει· ἀνοιξὶ καὶ πράσινα λαγᾶστε.

[Πασίγνωστον εἶνε καὶ τὸ ἀθάνατον τοῦ Διάκου διστίχον :

Γιὰ ἰδὲς καιρὸ ποῦ διάλεξε ὁ Χάρος νὰ μὲ πάρῃ,
Τώρα π' ἀνθίζουν τὰ κλαριά καὶ βγάν' ἡ γῆ χορτάρει].

5, ἐν Λειψία 1862· ἡμαρτημένον κείμενον μετὰ γερμανικῆς μεταφράσεως καὶ σχολίων, ἀπαιτούντων ἔλεγχον κατὰ τὴν χρῆσιν. — Ἐξεδόθη καὶ ὑπὸ Μαυροφρύδου, Ἐκλογὴ κτλ. σ. 212-256 (πολὴ ἀνακριβὴς περὶ τὴν ἀπόδοσιν τῶν ὅσα παρέχει αὐτὸ τὸ χειρόγραφον). — Τελειότερα ἔκδοσις ἡ τοῦ E. Legrand, Bibl. gr. vulg. I 125-168.

2. Βοηθήματα: Περὶ τῆς σχέσεως τοῦ ἔργου πρὸς τὴν φραγκικὴν ποιήσιν: Ch. Gidel, Études sur la litt. gr. mod., ἐν Παρισίοις 1866 σ. 105-150. — Α. Κοραῆ, Ἀτακτα II προλεγόμε. σ. 7.

379. Λύθιστρος καὶ Ροδάμνη (3841 ἀνομοιοκατάληκτοι πολιτικοὶ στίχοι):

*Σίχοι πολὺν ἔρωτικοί, ἀφήγησις Λυθίστρον,
Πῶς ὁ φίλος ὁ Κλειτοβὸς διηγεῖται τῆς Μυρτάνης.*

Ὁ κύριος πυρὴν τοῦ ἔργου ἐν τῇ νῦν, οὐχὶ ἀρχικῇ ἴσως μορφῇ αὐτοῦ περιβάλλεται διπλοῦν ἔνδυμα. Ὅλον τὸ μυθιστόρημα, καθὰ καὶ ἡ ἐπιγραφὴ καὶ οἱ τελευταῖοι στίχοι δεικνύουσιν, ἀφηγεῖται ὁ Κλειτοβὸς (ἡ Κλειτοβῶν)¹⁾ μετὰ τὴν οἴκαδε ἐπιστροφὴν εἰς τὴν ἐρωμένην τῆς νεότητός του Μυρτάνην, ἣν ἐπανευρίσκει χήραν. Ἀλλὰ τὸ πρῶτον μέρος τῶν συμβάντων ἀφηγεῖται ὁ Λύθιστρος εἰς τὸν Κλειτοβόν, ὃν συναντᾷ πορευόμενος εἰς Αἴγυπτον. Ὁ Κλειτοβός, ὅστις ἀφηγεῖται τὸ μυθιστόρημα, ἀκολουθεῖ νέον τινὰ πολεμιστὴν ἐπὶ στενῆς ἀτραποῦ, ἐπειδὴ δὲ ἀκούει ὅτι οὗτος συχνάκις ἀναστενάζει καὶ ἄφθονα δάκρυα χύνει, ἀποτολμᾷ νὰ ὁμιλήσῃ πρὸς αὐτόν, ἐρωτῶν τὴν αἰτίαν τοῦ πόνου του. Ἀρνηθεὶς τὸ πρῶτον, κατόπιν ἐμπιστεύεται εἰς αὐτὸν ὁ ξένος, ὅστις μετὰ ταῦτα γνωστὸν ποιεῖ τὸ ὄνομά του ὡς ἡγεμόνος Λυθίστρον ἐκ τῆς χώρας τῶν Λατίνων, δυνάστου τῆς Λιβάνδρου, πάντα τὰ μυστικά τοῦ βίου του. Δὲν ἐγνώριζε λέγει τί εἶνε ἔρωτος· ἀλλὰ φονεύσας ποτὲ ἐν τῷ κυ-

¹⁾ Διότι ἀμφότεροι οἱ τύποι ὡς δράκος καὶ δράκων συμβαδίζουσιν ἐν τῷ ποιήματι. Ὑπόδειγμα τοῦ ὀνόματος εἶνε βεβαίως τὸ Κλειτοβῶν ἐν τῷ μυθιστορηματι τοῦ Ἀχιλλέως Τατίου.

νηγίφ τρυγόνα, εἶδε καὶ τὴν σύντροφον αὐτῆς ἐκ λύπης διὰ τὴν ἀπώλειαν τοῦ συντρόφου πίπτουσιν πρὸ τῶν ποδῶν του νεκράν.¹⁾ Ἐκ τούτου κατέμαθεν ὁ Λύβιστρος τὴν δύναμιν τοῦ ἔρωτος. Ἄλλα δ' ἔτι περὶ τούτου μανθάνει ἐξ ὀνείρου· ἡ Ἀγάπη καὶ ὁ Πόθος ὁδηγοῦσιν αὐτὸν εἰς τὸ ἱερὸν τοῦ Ἐρωτος, ὅπου δύο γυναῖκες, ἡ Δικαιοσύνη καὶ ἡ Ἀλήθεια, διδάσκουσιν αὐτὸν τὰ κατὰ τὸν ἔρωτα· τέλος δὲ λαμβάνει, ὡς ὁ Βέλθανδρος ἐν τῷ Ἐρωτοκάστρῳ, καὶ τὴν προφητείαν, ὅτι σύζυγον θὰ λάβῃ τὴν Ἰνδὴν βασιλόπαιδα Ροδάμνην, θυγατέρα τοῦ βασιλέως Χρύσου· ὅτι κατόπιν θὰ χάσῃ αὐτὴν ἐξ αἰτίας κακῆς μαγίσσης, θὰ περιπλανηθῇ δὲ ἐν ἔτος ἀκόμη πρὸς ἀνεύρεσίν της· ἐν τέλει θὰ καταστῇ βασιλεὺς τοῦ Ἀργυροκάστρου²⁾. Ὁ Λύβιστρος, τοῦ ὁποίου ἡ καρδιά διὰ δευτέρου ὀνείρου φλογίζεται ὅλως διόλου, ἐκκινεῖ μεθ' ἑκατὸν ἀνδρείων ἵπποτῶν πρὸς ἀναζήτησιν τῆς Ροδάμνης. Μόχθους ὑποστὰς καὶ ταλαιπωρίας, φθάνει τέλος πρὸ τῆς πόλεως Ἀργυροκάστρου, τῆς πρωτεύουσας τοῦ βασιλέως Χρύσου. Τὰ θαυμάσια αὐτῆς, μάλιστα δὲ οἱ δώδεκα πύργοι, τὰ ἀλληγορικὰ ἀγάλματα τῶν δώδεκα ἀρετῶν, τῶν δώδεκα μηνῶν καὶ τῶν δώδεκα Ἐρώτων περιγράφονται ἐκτενῶς. Ὁ Λύβιστρος τοξεύων πέμπει ὀκτῶ ἔρωτικά πιττάκια εἰς τὸν πύργον, συνάπτει ἔπειτα γνωριμίαν πρὸς τὴν Ροδάμνην κατὰ τι κυνήγιον καὶ κερδίζει τὸν ἔρωτά της. Ἐπειδὴ δὲ Βερδερῖχος ὁ βασιλεὺς τῆς Αἰγύπτου, ὅστις ζητεῖ τὴν χεῖρα τῆς Ροδάμνης, καταβάλλεται μονομαχῶν ὑπὸ τοῦ Λυβίστρου, ἐκλέγει γαμβρόν του ὁ βασιλεὺς Χρῦσος τὸν νικητὴν καὶ καθιστᾷ αὐτὸν διάδοχον τοῦ θρόνου, ἅτε μὴ ἔχων υἱοὺς κληρονόμους. Μετὰ εὐτυχῇ συζυγικὸν βίον δύο ἑτῶν ἐκπληροῦται τὸ δεύτερον μέρος τῆς προρρήσεως τοῦ

¹⁾ Τὴν ἰδέαν ταύτην ἀπαντῶμεν καὶ ἐν τῷ φυσιολόγῳ. E. Legrand, Coll. de mon. τόμ. 16 στ. 726 f.

²⁾ Τὸ ποιητικὸν ὄνομα Ἀργυροκάστρου καὶ σήμερον ἀπαντᾷ εἰς τὴν Ἀνατολὴν τὸ γνωστότατον εἶναι τὸ ἐν Ἠπείρῳ, ἄλλο (τουρκιστὶ Gümüşch-chané) εἶναι τὸ παρὰ τὴν Τραπεζοῦντα [βεβαίως ὅμως ἔνεκα τῶν ἐκεῖ ἀργυρείων].

οἰκίρου. Κυνηγοῦντες ἀπαντῶσιν ὁ Λύβιστρος καὶ ἡ Ροδάμνη ταξιδιωτὴν ἔμπορον ἐκ Βαβυλωνος, ὃν συνοδεύει ἐπὶ καμήλου γραῖα· ὁ Βαβυλωνίος προσφέρει εἰς τὸ ἡγεμονικὸν ζεῦγος ἵππον καὶ δακτύλιον. Ἡ μαγικὴ δύναμις τοῦ δακτυλίου ρίπτει τὸν Λύβιστρον νεκρὸν χαμαί· ὅτε δὲ οἱ φίλοι ἀπέσπασαν τὸν δακτύλιον, συνῆλθε μὲν ὁ Λύβιστρος, ἀλλὰ μανθάνει ὅτι ἡ Ροδάμνη καὶ ὁ ξένος ἔμπορος ἔγιναν ἄφαντοι. Πρὸς ἀνεύρεσιν λοιπὸν τῆς ἀρπαγείσης συζύγου, ἀρχίζει αὐθις νὰ περιτρέχῃ τὸν κόσμον. Ἐνταῦθα δὲ τελειώνει τοῦ Λυβίστρου ἡ ἀφήγησις καὶ μετ' αὐτῆς τὸ πρῶτον μέρος τοῦ μυθιστορήματος. Ἀντὶ τούτου ἔρχεται νῦν νὰ διηγηθῇ τὴν ἱστορίαν του καὶ ὁ Κλειτοβός, ὅστις μέχρι τοῦδε ἔμεινεν ἄγνωστος εἰς τὸν ἀναγνώστην. Κατάγεται, λέγει εἰς τὸν ταχέως ἀποκτηθέντα φίλον, ἐκ Λιταβίας, τμήματος τῆς Ἀρμενίας, ἀνεψιὸς ὦν τοῦ ἐκεῖ βασιλέως· ἡ θυγάτηρ αὐτοῦ, ἡ ὡραία Μυρτάνη, ὠρκίσθη ἔρωτα εἰς αὐτόν, ἃν καὶ ἦτο ἤδη μεμνηστευμένη πρὸς τὸν βασιλέα τῆς Περσίας. Ὁ πατὴρ ἀγανακτεῖ ἐπὶ τούτῳ καὶ ρίπτει τὸν ἀνεψιὸν εἰς τὰ δεσμά, ὃν ἀπειλεῖ διὰ θανάτου ὁ ἐκ πολέμου ἐν τῷ μεταξύ ἐπανελθὼν Πέρσης βασιλεὺς. Ἐνταῦθα δὲ τελειώνει ἀποτόμως τοῦ Κλειτοβοῦ ἡ διήγησις ἣτις εἶνε τόσοσιν σύντομος καὶ πενιχρὰ ὅσον ἡ τοῦ Λυβίστρου μακρὰ καὶ ἐκτεταμένη, καὶ ἃν δὲν πρέπει νὰ δεχθῶμεν χάσμα ἐν τῷ κειμένῳ, ἀνάγκη νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι διὰ τῆς φυγῆς ἐσώθη ἀπὸ τῶν ἀπειλούτων αὐτὸν κινδύνων ὑπὸ τε τοῦ θεοῦ καὶ τοῦ ἀντεραστοῦ. Μετὰ τὴν ἀφήγησιν τοῦ Κλειτοβοῦ, ἣτις ὡς συνδετικὸς κρίκος εἶνε παρεμβεβλημένη εἰς τὸ ποίημα, ἄρχεται τὸ δεύτερον μέρος τοῦ μυθιστορήματος. Ἀφοῦ δηλονότι ὁ Λύβιστρος καὶ ὁ Κλειτοβός εἰς ἀλλήλους τὰ καθ' ἑαυτοὺς ἐνεπιστεύθησαν, ἀποφασίζουσι νὰ ἐξακολουθήσωσιν ἀπὸ κοινοῦ τὴν ὁδὸν πρὸς ἀνεύρεσιν τῆς ἀρπαγείσης συζύγου. Δι' ὃν εἰρου μανθάνουσιν ὅτι ἡ Ροδάμνη εὐρίσκεται εἰς τὰς χεῖρας τοῦ βασιλέως τῆς Αἰγύπτου. Ἐκεῖσε δὲ πορευόμενοι ἀπαντῶσι καθ' ὁδὸν τὴν Βαβυλωνίαν μάχισσαν, ἣτις ἐβοήθησε τὸν βασιλέα

Βερδερίχον πρὸς ἐκτέλεσιν τοῦ σχεδίου, κατόπιν ὅμως ἀγνωμοσύνην παρ' αὐτοῦ συνεκόμισεν. Ἀφοῦ ἀνεγνώρισαν ἀλλήλους, μανθάνουσιν οἱ δύο φίλοι παρὰ τῆς μαγίσσης τὰ συμβάντα τῆς Ροδάμνης· ὁ Βερδερίχος δὲν ἤγγισεν αὐτήν, διότι ὡς ὅρον ἔθεσεν ἡ Ροδάμνη ἀναβολὴν τεσσάρων ἐτῶν, ὡς ξενοδόχος δὲ κατοικεῖ εἰς τὸ παραθαλάσσιον, ἐλπίζουσα ν' ἀκούσῃ τι περὶ τοῦ Λυβίστρου. Ὁ Κλειτοβόος, ὅστις ἐν γένει εἰς τὸ δεύτερον τοῦ μυθιστορήματος μέρος εἶνε ὁ κατ' οὐσίαν πρωταγωνιστῶν, ἀναζητεῖ τὴν Ροδάμνην καὶ παρασκευάζει αὐτήν εἰς τὴν αἰφνιδίαν εὐτυχίαν· ἀκολουθεῖ ἐκτενὲς περιγραφή τῶν συγκινητικῶν σκηνῶν τῆς ἀναγνωρίσεως τῶν ἀγαπωμένων συζύγων. Φεύγουσι μετὰ τοῦ φίλου εἰς Ἀργυρόκαστον. Ἐνταῦθα ὁ Κλειτοβόος νυμφεύεται τὴν ὠραίαν ἀδελφὴν τῆς Ροδάμνης Μελανθίαν, ἀλλὰ μετὰ τὸν αὐτῆς θάνατον ἐπιστρέφει εἰς τὴν πατρίδα του, ὅπου εὕρισκει χήραν τὴν ἀγαπητὴν τῆς νεότητός του Μυρτάνην, διηγεῖται εἰς αὐτὴν τὰ ἑαυτοῦ καὶ τὰ τοῦ Λυβίστρου συμβάντα καὶ τὸ ποίημα τελειώνει, ἐνῶ ὁ Κλειτοβόος ὁμολογεῖ αὐτῇς τὸν πρὸς τὴν Μυρτάνην ἔρωτα καὶ ἀποφασίζει μετ' αὐτῆς ν' ἀπολαύσωσιν ἀπὸ κοινοῦ τὴν πατρικὴν περιουσίαν.

Τοῦ ῥωμαντικοῦ τούτου ποιήματος στοιχεῖά τινα, οἷον τὴν ἀπαγωγὴν τῆς συζύγου τῇ ἀρωγῇ γραίας μαγίσσης, εὕρισκόμεν καὶ εἰς τὸ μυθιστοριογραφικὸν παραμῦθιον τοῦ Καλλιμάχου καὶ τῆς Χρυσορρόης. Ἀλλὰ πολὺ βαθυτέρα εἶνε ἡ συγγένεια τοῦ ὅλου ἔργου πρὸς τὸν Βέλθανδρον καὶ τὴν Χρυσάντζαν. Εἰς ἀμφότερα τὰ μυθιστορήματα παρακινεῖται ὁ ἥρωις πρὸς ἀναζήτησιν τῆς ἐρωμένης διὰ μυστηριωδῶν προρρήσεων· καὶ ὁ μὲν τρόπος τῆς ἀνακοινώσεως τοῦ χρησμοῦ δὲν εἶνε ὁ αὐτός, ἀλλὰ τὸ ὄνειρον τοῦ Λυβίστρου μετὰ τῶν ἀλληγορικῶν του εἰκόνων καὶ τῶν μακρῶν λόγων ὁμοιάζει πλεῖστον ὅσον πρὸς τὸν Ἑρωτόκαστρον τοῦ Βελθάνδρου. Ἀμφοτέρων τῶν μυθιστορημάτων κρατοῦσα ἰδέα εἶνε ἡ ἀπόκτησις τῆς ἐρωμένης διὰ καρτεροψυχίας καὶ ἀνδρείας· εἰς ἀμφότερα εὕρισκόμεν τὰς αὐτάς ἐκτενεῖς

περιγραφὰς θαυμασίων ἀνακτόρων καὶ καλλιτεχνημάτων· κοινὴ ἀμφοτέρων εἶνε καὶ ἡ θεμελιώδης ἡθικὴ ιδέα καὶ ἡ σεμνὴ παράστασις τῶν ἐρωτικῶν πραγμάτων. Ἀλλὰ τὸ σπουδαιότατον κοινὸν ἀμφοτέρων γνώρισμα εἶνε ἡ ἀνάμιξις τοῦ φραγκικοῦ πολιτισμοῦ πρὸς τὸν ἐλληνοανατολικὸν τρόπον. Ὁ πολιτιστικὸς οὗτος διχασμὸς ὑποδεικνύεται ἤδη διὰ τῆς διαφοροῦ ἐθνικῆς καταγωγῆς τῶν δύο πρωτευόντων προσώπων· ὅπως ἐν τῷ Βελθάνδρῳ Ἑλλήν βασιλόπαις νυμφεύεται φραγκικὴν πριγκίπισσαν, τοιοῦτοτρόπως ἐν τῷ Λυβίστρῳ λαμβάνει Λατῖνος ἡγεμονίδης τὴν θυγατέρα ἡγεμόνος τῆς Ἀνατολῆς. Τὸ σπουδαιότατον διαγνωστικὸν τῶν δυτικῶν ἡθῶν, ἥτοι τὰς φεουδαλικὰς σχέσεις, παρέχουσιν ἀμφοτέρα τὰ μυθιστορήματα, ἀλλὰ μετ' ἀξιοσημειώτου διαφορᾶς· ἐνῷ δηλονότι ἐν τῷ Βελθάνδρῳ (στίχ. 789) ἡ λέξις *λίζιος* κεῖται ἐν τῇ ἀρχικῇ της σημασίᾳ, ἐν τῷ Λυβίστρῳ ἔχει μεταφορικὴν σημασίαν: *Λίζιος* τοῦ θελήματος καὶ τοῦ προστάγματός σου (στ. 327 ἐκδόσ. Wagner). Δουλώνομαι εἰς τὸν Ἑρωτα, *λιζιώνομαι* εἰς τὸν Πόθον (στ. 295 ἐκδόσ. Μαυροφρύδου)· ἴσως δὲ γραπτέον καὶ ἐν στίχ. 449 ἐκδόσ. Wagner Δουλώνομαι εἰς τὸν Ἑρωτα, *λίζιος* τοῦ νὰ γένω ἀντὶ ζήλιος τοῦ νὰ γένω. Καὶ εἰς ἄλλα δὲ σαφὴς γίνεται ἡ συνοικεῖσις πρὸς τὸν φραγκικὸν πολιτισμόν· οἷον ἐν στ. 3768 ἀποτείνεται ὁ Λύβιστρος πρὸς τοὺς φίλους του, τοὺς συγγενεῖς, τοὺς τοπάρχας καὶ δουκάδεις· ἐν στ. 1890 λέγεται ῥητῶς, ὅτι ἡ Ροδάμνη εἶχε φραγκικὴν ἀμφίεσιν: Λατίνικα τὰ ῥοῦχά της ἤσασι τῆς ὥραίας· ἐν στ. 1966 ὁμολογεῖ ἡ Ροδάμνη ὅτι ἀγαπᾷ τὸ ἀνδρεῖον τῶν Λατίνων γένος: Ποθῶ γὰρ τὸ Λατίνικο, τὸ γένος τῶν ἀνδρείων¹⁾ Δυτικὰ ἤθη μαρτυρεῖ τέλος ἡ ἱποποτικὴ μονομαχία τῶν δύο ἀντεραστῶν. Ἐκ τῶν κυρίων ὀνομάτων τοῦ ποιήματος ἐν μόνον εἶνε φραγκικῆς καταγωγῆς καὶ

¹⁾ Ὅτι ἡ ἐν τῇ ἐκδόσει Wagner (Σάθα) ἡ γραφή: Ποθεῖ γὰρ τὸ Λατίνικον τὸ γένος τὴν ἀνδρείαν δὲν εἶνε ὀρθή, μαρτυρεῖ ὁ ἐπόμενος στίχος. Τὸ δευθὲν κεῖται ἤδη παρὰ Μαυροφρύδην (στ. 896).

παραδόξως τὸ τοῦ βασιλέως τῆς Αἰγύπτου, διότι Βερδερίχος εἶνε βεβαίως οὐδὲν ἄλλο ἢ τὸ ἐξελληνισθὲν Friedrich (Φρειδερίκος). Ἐν παραλλαγῇ τινι εὗρέθη μάλιστα, ὡς ὑπετέθη, καὶ μία γερμανικὴ λέξις· ἐν τῇ ἐπιτομῇ, ἣν ἐκ τοῦ χειρογράφου παρέσχεν ὁ Μ. Κροῦσιος, ἐπιφωνεῖ ὁ Δύδιστρος πρὸς τὸν ἐκ τοῦ ἐφιππίου κρημνισθέντα Βερδερίχον: Τώρα ἀποθνήσκεις, σκέλπε! Τὸ αἰνιγματῶδες τοῦτο σκέλπε ἐθεωρήθη ταῦτόν πρὸς τὴν γερμανικὴν λέξιν Schelme (πανουργός), ἐξ οὗ καὶ ὑπετέθη ὅτι τὸ ποίημα εἶνε γερμανικῆς καταγωγῆς. Ἀλλὰ τοῦτο βεβαίως δὲν εἶνε ὀρθόν, διότι τῶν ὕβριστικῶν λέξεων ἡ διεθνὴς διάδοσις εἶνε εὐκολωτάτη, ὥστε καὶ ἂν τὸ ὄνομα τοῦτο ἦτο ὄντως γερμανικόν, τὸ πολὺ θὰ ἐνέφαινε μόνον ὅ,τι καὶ αἱ λοιπαὶ δυτικαὶ ἐκφράσεις καὶ ἔννοιαι, ἥτοι μεγάλην συνοικείωσιν πρὸς φραγκικὰ ἔθνη. Ἐκτὸς δὲ τούτου ἡ λέξις σκέλπε δὲν εὐρίσκεται εἰς τὰς σωζομένας παραλλαγάς. Πλὴν τῶν φανερῶν τούτων ἰχνῶν ξένου πολιτισμοῦ παρατηρεῖται ἐν τῷ Καλλιμάχῳ ὡς καὶ ἐν τῷ Βελθάνδρῳ ἡ ἀναμφισβήτητος ἐπίδρασις τοῦ ἑλληνικοῦ μυθιστορήματος. Τῶν ἀλληγορικῶν εἰκόνων τῶν δώδεκα ἀρετῶν καὶ τῶν δώδεκα μηνῶν τὸ πρότυπον εὐρίσκεται ἐν τῷ μυθιστορήματι τοῦ Εὐστάθιο¹⁾. ἰδιαίτέρως δὲ πρέπει εἰς τοῦτο νὰ ἐπιστήσωμεν τὴν προσοχήν, ὅτι ὁ ποιητὴς ἀγνοεῖ ὅλως διόλου τὴν παντελῶς διάφορον παράστασιν τῶν κύκλων τῶν μηνῶν, ἣτις συνειθίζετο εἰς τὴν Δύσιν²⁾. Ὁ Εὐστάθιος εἶνε τὸ πρότυπον καὶ τῆς περιγραφῆς τοῦ Ἑρωτος καὶ τῶν συμβόλων αὐτοῦ³⁾. Ἐγνώρισε δὲ φαίνεται ὁ ποιητὴς καὶ τὸν Ἀχιλλέα Τάτιον⁴⁾. Ἴσως καὶ αὐτὸ τὸ ιδιόρρυθμον περὶ βλημα τοῦ πυρῆνος τῆς ἀφηγήσεως (ἴδε ἀνωτέρω) ὀφείλεται εἰς ἑλληνικὰ ἔργα· διότι ὁμοίαν οἰκονομίαν δεικνύουσι καὶ τὰ μυθιστορήματα τοῦ Ἡλιοδώρου καὶ τοῦ μι-

¹⁾ Βιβλ. 2, 2 ε, 4, 5 ε. (σ. 15 ε, 49 ε, ἐκδόσ. Hilberg). Πρβ. § 313, 9 σημ. 3.

²⁾ Πρβ. Bruno Keil, ἴδε κατωτ. σ. 140.

³⁾ Βιβλ. 2, 10 ε, 3, 1 ε. (σελ 25 ε, 30 ε, ἐκδόσ. Hilberg).

⁴⁾ Πρβ. Gidel ἴδε κατωτ. σ. 171 ε.

μητοῦ αὐτοῦ Προδρόμου, ἐν οἷς διὰ τῆς κατόπιν παρεμβαλλομένης ἀφηγήσεως μανθάνομεν τὰς προτέρας τῶν ἐραστῶν τύχας.

Ὅστε ἀμφότερα τὰ μυθιστορήματα εἶνε μικτὰ προϊόντα φραγκικοῦ καὶ ἀνατολικοῦ πολιτισμοῦ· ἀμφότερα ἐγεννήθησαν εἰς ἐκείνας τὰς χώρας τοῦ βυζαντηνοῦ κράτους, αἵτινες διὰ τῆς φραγκικῆς κατακτήσεως ἐγνώρισαν καλῶς τὰ δυτικά ἤθη· ἀλλ' ὅμως δὲν εἶνε ἐντελῶς ὅμοιοι οἱ κοινοὶ οὗτοι παράγοντες. Διότι ἐνῷ εἰς τὸν Βέλανδρον δὲν φαίνεται ἔτι πλήρης ἡ συγχώνευσις τοῦ φραγκικοῦ καὶ ἐλληνικοῦ πολιτισμοῦ, ὁ Λύθιστρος ἀνήκει εἰς χρόνους, καθ' οὓς ὁ φραγκικὸς βίος εἶχεν ἀναπτυχθῆ καλλίτερον καὶ βαθύτερον εἰσδύσῃ εἰς τὸ βυζαντηνὸν ἔδαφος, ἀλλ' ἕνεκα τοῦ ἐλληνικοῦ περιβάλλοντος εἶχεν ἤδη ἀρχίσῃ νὰ ἀφομοιώνηται καὶ ἀπορροφῇται¹⁾. Ἵνα ἐξηγηθῇ καὶ ἀποδειχθῇ ἐντελῶς τὸ εἰρημένον, ἀνάγκη ὅα ἦτο ν' ἀναλυθῶσιν ἀμφότερα τὰ ποιήματα πολὺ ἐκτενέστερον καὶ νὰ παραβληθῶσι πρὸς ἀλλήλα κατὰ τὰς ιδέας, εἰκόνας καὶ τὰς γλωσσικὰς ιδιότητας πολὺ λεπτομερέστερον ἢ ὅσον ὁ γῶρος ἐνταῦθα ἐπιτρέπει· διὰ τοῦτο ὅα ἐκλέξωμεν τινὰ μόνον χαρακτηριστικὰ σημεῖα πρὸς παράστασιν τοῦ ἐξαγομένου τῆς ἐρεύνης ταύτης. Εἰς τὸν Λύθιστρον ὑπάρχει μεγαλειτέρα ποιικιλία συμβάντων, αἰσθημάτων καὶ ἀποφάσεων τῶν δρώντων προσώπων. Ἰδίως δὲ ἀκριβοῦς ἐπεξεργασίας ἔτυχον πάντα τὰ ἐρωτικά πράγματα. Τοῦ ἐρωτευμένου τὸ ἔργον κατήντησεν, ὅπως καὶ εἰς τὴν ποίησιν τῶν τρουβαδούρων καὶ τῶν Γερμανῶν τραγουδιστῶν τοῦ ἔρωτος, ἀληθῆς γυμνασία, εἰς ἣν ὀφείλει νὰ ἀσχοληθῇ ὁ «ἐρωτοπαιδευμένος»²⁾· ἡ δύναμις καὶ οἱ ἀφορισμοὶ τοῦ ἔρωτος εἶνε δογματικῶς κανονισμένοι. Τὰ διὰ τῶν βελῶν πεμπόμενα παθητικὰ ἐρωτικά γραμμάρια, δι' ὧν ὁ Λύθιστρος ζητεῖ νὰ πλῆξῃ τὴν καρδίαν τῆς βασιλοκόρης, καταδεικνύουσι ποῖον κόπον ὁ ποιητὴς κατέβαλεν, ἵνα παραστήσῃ ὑπὸ νέαν ὄψιν τὸ περὶ ἔρωτος

¹⁾ Τοῦτο συνετελέσθη μετὰ θαυμαστῆς τυχύτητος καὶ πληρέστατα, ὡς γνωστόν, εἰς τὴν Κύπρον ὡς καὶ εἰς τὰς λοιπὰς ἐπὶ τῆς ἐλληνικῆς γῆ· δυναστείας τῶν Φράγκων.

²⁾ Στ. 1, 5, 19.

θέμα. Καὶ διὰ μέσου δὲ τοῦ πλήθους τῶν ῥητορικῶν φράσεων καὶ στερεοτύπων ἀλληγοριῶν οὐχὶ σπανίως ἀναπηδᾷ ἡ φλόξ γνησίας αἰσθηματικότητος καὶ πολλοὶ στίχοι δεικνύουσι τὴν πρωτοτυπίαν ἐκείνην, ἣτις διακρίνει τὰ « ῥοδιακὰ » ἐρωτικά ᾄσματα (ἴδε § 341) ἀπὸ τῶν πλείστων μεσαιωνικῶν ἑλληνικῶν ποιημάτων. Ὅπως ἡ οἰκονομία καὶ ἡ ἰδέα, οὕτω καὶ ἡ γλῶσσα ἐν τῷ Λυβίστρῳ εἶνε ὀλιγώτερον ἀπλῆ ἢ ἐν τῷ Βελθάνδρῳ· βρίθκει ἐπιτετηδευμένων φράσεων, λεπτολόγων παραβολῶν καὶ ἄλλων μέσων τοῦ τορνευτοῦ ὕφους. Ἐκ τῶν ειδικωτέρων λεπτομερειῶν ἀναφέρομεν μίαν μόνην, ὅτι ἐν τῷ Βελθάνδρῳ στ. 791 ἐ ῥωμανικὸν φαλκῶνιν ἐν τῷ Λυβίστρῳ ἀντικατεστήθη διὰ τοῦ ἐλληνικοῦ γερράκιν (στ. 38, 95, 123, 126 καὶ ἀλλαχοῦ)· ἐσκέφθη φαίνεται ὁ ποιητὴς ὅτι τὸ ἔθος τῆς διὰ ἱεράκων θήρας, ὅπερ κατ' ἀρχὰς ἐνεφανίσθη ὡς φραγκικὸν ἵπποτικόν, δὲν ἦτο ἄγνωστον καὶ εἰς τὴν Ἀνατολήν, καὶ ὅτι τὸ θηρευτικὸν πτηνὸν εἶχε καὶ τὸ ἐλληνικόν τοῦ ὄνομα. Ἐκ τῶν κυρίων ὀνομάτων ἐν μόνον ἀκόμη εἶνε φραγκικόν· ἡ λέξις δὲ λίζιος προϋποτίθεται ὡς παντάπασι γνωστή, διὸ καὶ γίνεται χρῆσις αὐτῆς ἐν μεταφορικῇ σημασίᾳ. Τὰ πάντα δὲ δηλοῦσιν ὅτι τὸ ποίημα ἀνεβλάστησεν ἐκ τοῦ ἐδάφους, ὅπου τὸ δένδρον τοῦ φραγκικοῦ πολιτισμοῦ, πρὸ πολλοῦ ἤδη καρποφορήσαν, εἶχεν αὖθις καταβληθῆ ὑπὸ τῶν περιβαλλόντων ἑλληνικῶν φυτῶν. Ἀλλ' ἐννοεῖται ὅτι ἀκριβέστερον δὲν δύναται νὰ ὀρισθῇ οὔτε ὁ τόπος οὔτε ὁ χρόνος τῆς γενέσεως τοῦ ἔργου. Καταλληλόταται πρὸς παραγωγὴν τοιούτων μικτῶν προϊόντων ἦσαν βεβαίως αἱ μεγάλαι νῆσοι τῶν παραλίων τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, αἵτινες διαρκῶς παρέμειναν ὑπὸ τοὺς Φράγκους, ἐκ τούτων δὲ πάλιν ὅχι τόσον αἱ ὑπὸ τῶν πρακτικῶν Ἰταλῶν ἐμπόρων κυβερνηθεῖσαι βορειότεραι Λέσθος καὶ Χίος, ὅσον ἡ ἡλιόλουστος Ρόδος καὶ ἡ πλουσία Κύπρος, ἐν αἷς ἐξαιρέτως ἦνθησεν ὁ φραγκικὸς ἵπποτισμὸς καὶ ἡ ῥωμαντικὴ ποίησις. Δύσκολον εἶνε μόνον νὰ ὀρίσωμεν εἰς ποίαν πρέπει νὰ δοθῇ ἡ ἐκλογή· πρὸς μὲν τὴν Κύπρον φέρουσιν ἡμᾶς ιδιότητές τινες διαλεκτικαὶ — ἐφόσον δυνάμεθα νὰ

στηριχθῶμεν εἰς τὰς μικρὰς τοπικὰς διαφορὰς τῆς μεσαιωνικῆς δημοτικῆς ἑλληνικῆς — καὶ τοῦτο ἔτι, ὅτι ἐν τῶν ἡμετέρων χειρογράφων (ὁ κῶδιξ Σκαλιγέρου 55) ἐγράφη, ὡς φαίνεται, ἐν Κύπρῳ¹⁾. Ἡ πρώτη διατύπωσις τοῦ ποιήματος πρέπει νὰ ἀναχθῇ πάντως εἰς τὸν 18^{ον} αἰῶνα· ἀλλ' ὅτι τὸ ἔργον ὑπέστη καὶ ῥιζικὴν διασκευήν, γίνεται φανερόν ἤδη ἐκ τῆς παραβολῆς τῶν δύο παραλλαγῶν· πρὸ πάντων ὡς παντελῶς εἰς τὸν ἀρχικὸν πυρῆνα ἐγκεντρισθεῖσα προσθήκη πρέπει νὰ θεωρηθῇ ὅλη τοῦ Κλειτοβοῦ ἢ ἱστορία, ὅστις πρὸς ἀμοιβὴν τῆς συνέσεως καὶ ἐπιτηδείότητός του γυναικὰ λαμβάνει τῆς Ροδάμνης τὴν ἀδελφὴν, ἀλλὰ καὶ ἐγκαίρως πάλιν βλέπει λυόμενον τὸν μετ' αὐτῆς δεσμόν, ἵνα συζευχθῇ τὴν ἐν τῷ μεταξὺ χηρεύσασαν ἐρωμένην τῆς νεότητός του.

1. Ἐκδόσεις: Ἐκδοσις ἀρχικὴ ὑπὸ Μαυροφρύδου, Ἐκλογὴ σ. 324-428 (2853 στίχοι δυσνοήτως ἀντιγραφέντες ἐκ τοῦ παρισιανοῦ κώδικος 2910). — Ὑπὸ W. Wagner, *Trois poèmes gr.* σ. 242-349 (381 στίχοι κατὰ τὸν νεαπολιτανὸν κώδικα καὶ τὸν τοῦ Σκαλιγέρου); τῆς δημοσιεύσεως ἐπεμελήθησαν ἐκ τῶν μετὰ θάνατον καταλειφθέντων τοῦ Wagner ὁ Σάβας καὶ Βικέλας· ἡ ἔκδοσις ἔχει τὰς συνήθεις ἐλλείψεις τῶν μετὰ θάνατον τοῦ συγγραφέως ὑπὸ ἄλλων γινομένων δημοσιεύσεων. — Ὡστε εἶνε ἀναγκαῖα νέα κριτικὴ ἔκδοσις.

2. Βοηθήματα: Martin Crusius, *Turco-Graecia*, ἐν Βασιλείᾳ 1584 σ. 489 ἔ, παρέχων ἀνάλυσιν ἐκ χειρογράφου μὴ ἀνευρεθέντος ἔκτοτε. Ἀνετυπώθη παρὰ Fabricius, *Bibl. gr. ed. Harl.* 8, 154 ἔ. — Πρὸς F. G. A. Mullach, *Conjectaneorum byzantinorum libri duo*, ἐν Βερολίνῳ 1852 σ. 33 ἔ. — Ἀνάλυσις καὶ λογοτεχνικὴ ἔρευνα ὑπὸ Ch. Gidel, *Études sur la litt. gr. mod.* σ. 151-196. — Περιγραφὴ τοῦ κώδικος Σκαλιγέρου παρὰ Λάμπρου *Coll. de rom. gr. Introd.* σ. 83 ἔ. — Κρίσις περὶ τῶν ἐν τῷ μυθιστορηματι παραστάσεων τῶν δώδεκα μηνῶν καὶ σύγκρισις αὐτῶν πρὸς τοὺς κύκλους τῶν μηνῶν τῆς δυτικῆς καὶ βυζαντινῆς τέχνης ὑπὸ

¹⁾ Σπ. Λάμπρος, *Coll. de rom. Gr. Introd.* σ. 87.

Bruno Keil, ἐν Wiener Studien 11 (1889) 120-142, ὅπου ἀνακοινοῦται τὸ περὶ τῶν δώδεκα μηνῶν τεμάχιον μετὰ κριτικῶν καὶ ἐξηγητικῶν σχολίων καὶ μετ' ἀναλύσεως καὶ κριτικῆς τοῦ ποιήματος. Πρβ. § 313, 9.

3. Παράδοσις τοῦ κειμένου: Τρία χειρόγραφα αὐτοῦ γνωρίζομεν μέχρι τοῦδε: τὸν παρισιανὸν κώδικα 2910, τὸν νεαπολιτανὸν III A a 9 (φύλλ. 44-116) καὶ τὸν τοῦ Σκαλιγέρου 55 (ὅστις περιέχει καὶ τὸν Καλλιμαχὸν καὶ Χρυσορρόην). Ὁ δὲ Μαρτίνος Κρούσιος εἶχεν ἄλλο χειρόγραφον, ἐξ οὗ ἐπιτομὴν παρέσχε, διότι ὁ μνημονευθεὶς στίχος μετὰ τῆς λέξεως σκέλπε δὲν ὑπάρχει εἰς τὰ λοιπὰ. Ἡ ἀμοιβαία σχέσις τῶν τριῶν χειρογράφων δὲν διασαφίζεται ἐν τῇ ἐκδόσει τοῦ Wagner τὸ μόνον ἐξαγόμενον τῆς παραβολῆς αὐτῆς πρὸς τὴν τοῦ Μαυροφρύδου εἶνε, ὅτι πρόκειται περὶ δύο πολὺν διαφορουσῶν παραλλαγῶν. Τέταρτον (ἢ πέμπτον μετὰ τοῦ χειρογρ. τοῦ Κρουσίου) χειρόγραφον εὑρεν ὁ R. Wünsch ἐν τῷ Ἑσκουριάλ (cod. Escorial. Ψ. IV. 22). Τὸ περὶ τῶν δώδεκα μηνῶν τεμάχιον κεῖται καὶ ἐν κώδικι βαρβερίνῳ ἐλλ. I 172.

380. Ὁ πρέσβυς ἱππότης (306 ἀνομοιοκατάληκτοι πο-
λιτικοὶ στίχοι), ἐλληνικὸν ποίημα ἐκ τοῦ κύκλου τῶν περὶ τῶν
ἱπποτῶν τῆς στρογγύλης τραπέζης ποιημάτων. Εἶνε
μὲν συντεταγμένον ἐν τῇ κατὰ συνθήκην γραπτῇ γλώσσῃ, ἄλ-
λ' ἔνεκα τῆς ὑποθέσεώς του ἀνήκει εἰς τοῦτο τὸ κεφάλαιον ¹⁾.
Κατὰ τὸ περιεχόμενον εἶνε ἐλευθέρᾳ ἐπιτομὸς καὶ ἱκανῶς ξηρὰ
διασκευὴ τοῦ ἐν τέλει τοῦ 16' αἰῶνος συγγραφέντος γαλλικοῦ
πεζοῦ μυθιστορήματος Gyron le Courtois. Ὁ ἥρως τοῦ
ποιήματος εἶνε γέρων ἱππότης, ὅστις καταβάλλει πάντας τοὺς
νεαροὺς ἱππότες τῆς αὐλῆς τοῦ βασιλέως Ἄρτου. Ἐννοιοὶ καὶ
ὀνόματα τῆς μυθογραφίας ταύτης τοῦ Ἄρτου εἶνε ἐν μέρει κατὰ
λέξιν μεταπεφρασμέναι εἰς τὸ ἐλληνικόν· τοιαῦται εἶνε τὰ :

¹⁾ Τὸν τίτλον ἔδωκεν ὁ πρῶτος ἐκδοτὴς· ἀλλ' ὁ Brunet de Preville δικαίως παρατηρεῖ ὅτι κυρίως ἔπρεπε νὰ ἐπιγράφεται: Ὁ πρεσβύτης ἱππότης, διότι μόνον οὗτος ὁ τύπος εἶνε ἐν χρήσει ἐν τῷ ποιήματι. Ἴδε Gidel ἐν τῷ κατωτέρῳ συγγράμματι σ. 100.

«στρογγύλη τράπεζα», «Λανσελῶτος ὁ ἐκ Λίμνης» (Lancelot du Lac). Ἀλλ' αἱ πισταὶ αὗται μεταφράσεις δὲν ἐμποδίζουσι τὸν συγγραφέα νὰ μιμῆται καὶ τὸν Ὅμηρον· παρ' αὐτοῦ δανεῖζεται εἰκόνας καὶ αὐτὸν μιμεῖται καὶ κατὰ τὴν ἀφήγησιν, ἀδιαφορῶν περὶ τῆς διαφορᾶς τῶν ἡθῶν τῆς αὐλῆς τοῦ Πριάμου καὶ τοῦ Βρεταννοῦ βασιλέως. Ὁ βασιλεὺς Ἄρτος ὁμιλεῖ πρὸς τὴν σύζυγόν του Ντζενέβραν (Genièvre) μὲ τὰς αὐτὰς λέξεις στ. 139 ἐ. ¹⁾, μὲ τὰς ὁποίας ὁ Ἑκτωρ ἀποτείνεται πρὸς τὴν Ἀνδρομάχην. Τὸ χειρόγραφον τοῦ πρεσβύτου ἱππότου ὑποτίθεται ὅτι ἐγράφη ἐν τέλει τοῦ ἰγ' ἢ ἐν ἀρχῇ τοῦ ιδ' αἰῶνος καὶ κατὰ τὸν αὐτὸν χρόνον συνετάχθη καὶ τὸ ποίημα. Ἡ σημασία αὐτοῦ ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς βυζαντινῆς λογοτεχνίας καὶ τοῦ πολιτισμοῦ εἶνε πολὺ κατωτέρα ἢ ἡ τῶν ἄλλων ὑπὸ δυτικῶν ἰδεῶν διαπνεομένων ἐλληνικῶν μυθιστορημάτων· ἡ περὶ τῆς στρογγύλης τραπέζης μυθογραφία δὲν εἰσέδυσεν ἐν Ἀνατολῇ εἰς βαθύτερα στρώματα καὶ τὸ ποίημα τοῦ πρεσβύτου ἱππότου δὲν ἔχει ἄλλην σημασίαν ἢ τὴν τῆς μεμονωμένης ἰδιωτικῆς ἀποπείρας πρὸς ποιάντινα ἐξελλήνισιν ὑποθέσεως ξένης.

1. Ἐκδόσεις: Κατὰ πρῶτον ἐκ τοῦ μόνου οὐατικανοῦ κώδικος ἐξεδόθη ὑπὸ F. H. von der Hagen, ἐν Βερολίῳ 1821.—Ἀνατύποις τῆς ἐκδόσεως ταύτης παρὰ Fr. Michel, Tristan, recueil de ce qui reste des poèmes relatifs à ses aventures etc. (ἐν τόμοις τρισίν, ἐν Λονδίῳ καὶ Παρισίοις 1835-39) τόμ. 2, 267-297.—Ὑπὸ Ad. Elissen ἐν: Nachtrag zum ersten Theil des Versuchs einer Polyglotte der europäischen Poesie, ἐν Λειψία 1846 (μετ' εἰσαγωγῆς περὶ τῆς ταυτότητος τοῦ ποιήματος πρὸς τὸ γαλλικὸν μυθιστόρημα καὶ μετὰ γερμανικῆς μεταφράσεως).

2. Βοηθήματα: Von der Hagen, Ueber ein mittelgriechisches Gedicht von Artus und den Rittern der Tafelrunde,

¹⁾ Ὁ Γάλλος μυθιστοριογράφος τόσον μόνον λέγει: Le roy la fist oster de devant luy, et dist qu'il ne s'en tiendroit pour rien au monde Gidel ἐν τῷ κατωτέρῳ συγγράμμ. σ. 90

Phil. und histor. Abhandl. der Berliner Akad. der Wiss. 1848 σ. 243-260 (παραβλέπων τὴν πραγματείαν τοῦ Ellissen παραπέμπει αὐτὴς εἰς γαλλικὴν πηγὴν τοῦ ποιήματος). — Ἐρευνα κατὰ τὴν λογοτεχνικὴν ἔποψιν ὑπὸ Ch. Gidel, Études sur la litt. gr. mod. σ. 75-103. — A. Ellissen ἐν Göttinger Gel. Anzeigen 1871 σ. 1533 ἔ. — Περὶ τῶν γαλλικῶν καὶ γερμανικῶν ἔργων τοῦ περὶ Ἄρτου ἔπους πρβ. Gaston Paris, La litt. française au moyen-âge, ἐν Παρισίοις 1888 σ. 86 ἔ. — H. P. Junker, Grundriss der Geschichte der französischen Litteratur, ἐν Münster 1889 σ. 76 ἔ. — Karl Goedeke, Grundriss zur Geschichte der deutschen Dichtung I β' ἐκδόσ. (1884) σ. 77 ἔ.

381. Φλώριος καὶ Πλατζιαφλώρα (1874 ἀνομοιοκατάληκτοι πολιτικοὶ στίχοι)· ἡ κατὰ τὸ χειρόγραφον ἐπιγραφὴ ἔχει ὡς ἑξῆς:

Διήγησις ἐξαίρετος, ἔρωτικὴ καὶ ξένη

Φλωρίου τοῦ πανευτυχοῦς καὶ κόρης Πλατζιαφλώρης.

Ἡ ἔρωτικὴ αὕτη ἱστορία τοῦ Σαρακηνοῦ ἡγεμόνος Φλωρίου καὶ τῆς ἐν αἰχμαλωσίᾳ γεννηθείσης χριστιανῆς Πλατζιαφλώρας εἶνε ἐλευθέρᾳ ἐπεξεργασία τῆς κατὰ τὸν 16' ἤδη αἰῶνα ἐν τῇ Προβιγκίᾳ γνωστῆς καὶ εὐθὺς κατόπιν παρὰ τοῖς πλείστοις τῶν ἔθνων τῆς Δύσεως διαδοθείσης μυθογραφίας περὶ τοῦ Flore καὶ τῆς Blanchefleur. Ἡ πρώτη ποιητικὴ διασκευὴ αὐτῆς εἶνε τὸ κατὰ τὸν 13' αἰῶνα γεννηθὲν γαλλικὸν μυθιστόρημα Floire et Blanceflor. Ἄλλ' ὁ Ἕλλην ποιητὴς οὐτε ἐκ γαλλικοῦ τινος προτύπου ἤντλησεν, οὐτε, ὡς ὑπέθεσεν ὁ Gidel, ἀμέσως ἢ ἐμμέσως ἐκ τοῦ ὑπὸ Βοκκαίου περὶ τὸ 1349 γραφέντος Filocolo, ἀλλ' ἐκ τοῦ Cantare di Florio e Biancifiore, ὅπερ ὑπάρχει ἤδη πρὸ τοῦ Φιλοκόλου καὶ κατὰ τὸν Crescini ἐχρησίμευσεν ὡς πρότυπον τοῦ τε ἑλληνικοῦ ποιήματος καὶ τοῦ Φιλοκόλου καὶ ἰσπανικοῦ τινος ποιήματος. Ἐννοεῖται δὲ ὅτι ὁ Ἕλλην ποιητὴς δὲν μετεγλώττισε τὸ πρωτότυπον κατὰ λέξιν, ἀλλὰ διεσκεύασεν ἐλευθέ-

ρως, μεταβολῶν τινα ἢ προσθέσας καὶ ἀφαιρέσας. Ὁ συγγραφεὺς τοῦ ποιήματος, ὅστις ἤχμασε βεβαίως κατὰ τὸ δεύτερον ἡμῖς τοῦ ἰδ' ἢ ἐν ἀρχῇ τοῦ ἰε' αἰῶνος, δὲν ἦτο γνήσιος Ἑλληνας, ἀλλὰ Γασμουῦλος ἢ ἐξελληνισθεὶς Φράγκος· τοῦτο ἀποδεικνύεται ἐκ τοῦ ὅτι ὅσον καὶ ἂν ἐλευθέρως διεσκεύασε τὸ πρωτότυπον, δι-
τήρησεν ὅμως πολλὰ ἀναφερόμενα εἰς τὸ δόγμα τῶν κυρίων προ-
σώπων· ὁ πατήρ τῆς Πλατζιαφλώρας εἶνε εὐγενὴς ἱππότης Ρω-
μαῖος· μεταβαίνει εἰς προσκύνησιν εἰς St Jago di Compostella ἐν Ἰσπανίᾳ· οἱ γονεῖς τοῦ Φλώρου ἀσπάζονται τέλος μετὰ παντὸς τοῦ λαοῦ αὐτῶν τὸν καθολικισμόν. Ὁ παδὸς τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας, ἥτις κατὰ τὸν ἰδ' αἰῶνα εὕρισκετο ἐν πλήρει ἀντιθέσει πρὸς τὴν δυτικὴν, δυσκόλως θὰ ἄφηνεν ἄθικτα τοιαῦτα στοιχεῖα τῆς διηγήσεως.

1. Ἐκδόσεις: Ἐκδόσις ἀρχικὴ ἐκ τοῦ βιενναίου θεολογικοῦ κώδικος 244 ὑπὸ I. Bekker ἐν Abhandl. der Berliner Akad. 1845 σ. 127-180. — Ὑπὸ Μαυροφρύδου, Ἐκλογή σελ. 257-323 (πολὺ ἡμαρτημένη). — Ὑπὸ W. Wagner, Medieval gr. texts σ. 1-56· καὶ τοῦτο τὸ κείμενον χρήζει διορθώσεως.

2. Βοηθήματα: Διορθώσεις εἰς τὴν ὑπὸ Bekker ἔκδοσιν ὑπὸ A. Mullach, Conjectaneorum Byzantinorum libri duo, ἐν Βερολίῳ 1852 σ. 37-60. — Ἐρευνα κατ' ἔποψιν λογοτεχνικὴν ὑπὸ Ch. Gidel, Études sur la litt. gr. mod. σελ. 231-255. — Édéléstand du Ménil, Floire et Blanceflor, poèmes du XIIIe siècle, ἐν Παρισίοις 1856, παρέχει δύο γαλλικὰ ποιήματα καὶ ἐν ἐπεισόδιον ἐκ τρίτης τινὸς γαλλικῆς παραλλαγῆς· περὶ τοῦ ἑλληνικοῦ ποιήματος Introd. σ. 21 ἔ. 84 ἔ. περὶ τοῦ Φιλοκόλου σ. 67 ἔ, 179 ἔ. — Filocolo: ἐτυπώθη πολλάκις π. χ. ἐν τοῖς Opere volgari di Giovanni Boccaccio, τόμ. 7, ἐν Φλωρεντίᾳ 1829. — Τὸν Cantare di Fiorio e Biancifiore ἐξέδ. ὁ E. Hausknecht, ἐν Herrigs Archiv für das Studium der neueren Sprachen und Litt. 71 (1884) 1-48. — Τὸν Cantare ὡς πηγὴν τοῦ Φλωρίου ὑπέδειξε πρῶτος ὁ Crescini, Due studi riguardanti opere minori del Boccaccio, ἐν Παδοῦῃ 1882 σ. 16· ἐκτενέστερον κατέδειξε τοῦτο ὁ Cre-

scini, il Cantare di Fiorio e Biancifiore, ἐν Βονωνίᾳ 1889 τόμ. 1 σελ. 81-467. Πρβ. τοῦ αὐτοῦ Contributo agli studi sul Boccaccio 1887 σ. 70 ἔ. — G. Körting, Boccaccios Leben und Werke, ἐν Λειψίᾳ 1880 σελ. 463. — H. Köstlin, Zu Phlorius und Platziaphlora, ἐν Βυζαντ. Δελτ. 1 (1892) 392-398 (περὶ τινων εἰς τὸ κείμενον ὑπείσελθουσῶν ἐμμέτρων σημειώσεων περὶ τοῦ περιεχομένου· εἰκασίαι). — John Schmitt, Zu Phlorios und Platziaphlora, ἐν Βυζαντ. Δελτ. 2 (1893) 212-220 (πραγματεύεται συμφώνως πρὸς τὸν Crescini περὶ τῆς πηγῆς τοῦ ποιήματος καὶ πολεμῶν τὰς μεταβολὰς τοῦ Köstlin ὑπερασπίζει πολλαχοῦ ἐπιτυχῶς τὰς παραδεδομένας γραφάς). — E. Teza, Del nome Μπεχίλ nella Διήγησις Φλωρίου καὶ Πλάτζια Φλώρης, ἐν Rendiconti della R. accademia dei Lincei, classe di scienze morali, storiche e filologiche, Serie quinta, τόμ. 4 (1895) 511-520 (ἔξηγεῖ τὸ ὄνομα Μπεχίλ ἢ Μπεχηλδά, ὅπερ ἀπαντᾷ ἐν στ. 1617, 1631, 1635 ἐκδόσ. Wagner, ἐκ τοῦ γερμανικοῦ Beraht-hild ἢ Peraht-hild). — Περὶ τῶν ἀγγλικῶν, γαλλικῶν καὶ γερμανικῶν διασκευῶν τῆς ὑποθέσεως: Gust. Körting, Grundriss der Geschichte der englischen Litteratur, ἐν Münster 1887 σ. 115 ἔ. — Gaston Paris, La litterature française au moyen âge ἐν Παρισίοις 1888 σ. 82, 252. — H. P. Junker, Grundriss der Geschichte der französischen Litteratur, ἐν Münster 1889, σ. 90 ἔ. — G. Gervinus, Geschichte der deutschen Dichtung I ε' ἐκδόσ. σελ. 635 ἔ. — Karl Gödeke, Grundriss zur Geschichte der deutschen Dichtung I β' (1884) 103 ἔ, 353 ἔ. 463. — Ἡ πρώτη γερμανικὴ διασκευὴ συντάχθη ἐν ἀρχῇ τοῦ γ' αἰῶνος ὑπὸ τοῦ Σουεβοῦ ἢ Ἑλβετοῦ ποιητοῦ Konrad Fleck.

3. Ἀλλότριον πρὸς τὴν ὑπόθεσιν τοῦ παρόντος συγγράμματος εἶνε τὸ ζήτημα, ποῦ πρέπει νὰ ζητηθῇ ὁ πρῶτος πυρὴν τῆς περὶ Flore καὶ Blanchefleur διηγήσεως. Édélestand du Mériel ἐνθ' ἄνωτ. σελ. 182 ἔ, Gervinus ἐνθ' ἄνωτ. σ. 638 καὶ Gaston Paris ἐνθ' ἄνωτ. σ. 82 πιστεύουσιν ὅτι ἡ ὑπόθεσις ὠρμήθη ἐκ Βυζαντίου, ὥστε τὸ δημῶδες ἑλληνικὸν ποίημα παριστάνει τὸ τέρμα λογοτεχνικῆς ἀνακυκλώσεως. Εἴθε ἀρμόδιός τις ἀνιχνευτὴς νὰ ἀζητήσῃ τὴν ἀτρα-

πὸν ταύτην εἰς τὸ παρθενικὸν δάσος τοῦ δυτικοῦ καὶ ἀνατολικοῦ μυθολογικοῦ κόσμου !

382. Ἡμπέριος καὶ Μαργαρώνα. Διάφοροι παραλλαγαὶ ὑπάρχουσι τοῦ δημώδους ἑλληνικοῦ ποιήματος, ὅπερ φέρει τὴν ἐπιγραφὴν:

*Διήγησις ἐξαίρετος, ἔρωτικὴ καὶ ξένη
Τοῦ Ἡμπερίου θανμαστοῦ καὶ κόρης Μαργαρώνας.*

Τὴν ὑπόθεσιν περιττὸν νὰ ἐξιστορήσωμεν ἐνταῦθα· διότι ὡς καὶ ἐκ τῆς ἐπιγραφῆς δῆλον, τὸ ποίημα εἶνε ἀπλῶς διασκευὴ τῆς πασιγνώστου γαλλικῆς ἀφηγήσεως: Pierre de Provence et la belle Maguelonne. Ὁ Ἕλλην διασκευαστὴς δὲν μετεγλώττισε τὸ Pierre εἰς Πέτρος, ἀλλὰ μετέφερεν ἀκριβῶς τὸ En Pierre εἰς Ἡμπέριον, τὴν δὲ Maguelonne παρετυμολογῶν ἑλληνιστὶ κατὰ τὰ μαργαρίτα καὶ μαργαριτάριν μετωνόμασε Μαργαρώναν. Ἡ πρώτη ἐπεξεργασία τῆς ἐν τῇ μεσημβρινῇ Γαλλίᾳ γεννηθείσης μυθολογίας περὶ τῆς ὡραίας Μαγελώνης ἀποδίδεται εἰς ἱερέα τῆς ἐκκλησίας τῆς Μαγελώνης ὀνόματι Bernard Triviez, ὅστις ἔζησε περὶ τὰ 1178· ἡ ἀρχαιοτάτη δὲ σωζομένη διασκευὴ εἶνε τὸ γαλλικὸν πεζὸν μυθιστόρημα, ὅπερ τὸ πρῶτον ἐτυπώθη ἐν ἔτει 1453. Ἀλλὰ πρότυπον ὅμως τοῦ ἑλληνικοῦ ποιήματος δὲν εἶνε ὡς φαίνεται τὸ πεζὸν τοῦτο ἔργον, ἀλλ' ἀρχαιότερόν τι προβιγκιανὸν ἕμμετρον μυθιστόρημα, εἰς ὃ ἀνατρέχει καὶ ἡ πεζὴ γαλλικὴ διασκευή. Πόσον ἡ πανταχοῦ ἐν Εὐρώπῃ διαδεδομένη αὕτη ἀφήγησις ἤρεσκε καὶ εἰς τοὺς Ἕλληνας ἀποδεικνύεται ἐκ τοῦ ὅτι τὸ ποίημα μεθαρμοσθὲν διὰ παραλλαγῶν διαφόρων εἰς τὰς μεταβεβλημένας ἀνάγκας τῆς ἐποχῆς εἰσέδυσσε πανταχοῦ, τελευταῖον μάλιστα δι' ἀπειραρίθμων ἐντύπων ἐκδόσεων. Αἱ δύο παλαιότεραι παραλλαγαὶ (ἡ μὲν ἐκ στίχων 814, ἡ δὲ ἐξ 862) ἐγράφησαν εἰς ἀνομοιοκαταλήκτους δεκαπεντασυλλάβους· ὁμοιοκατάληκτός τις διασκευὴ πλαδαρο-

τέρα (ἐκ 1046 στίχων) συμπεριελήφθη εἰς τὴν βενετικὴν συλλογὴν ἑλληνικῶν δημοτικῶν βιβλίων. Αἱ δύο ἀνομοιοκατάληκτοι παραλλαγαὶ ἐγράφησαν πιθανῶς κατὰ τὸ πρῶτον ἡμῖς τοῦ ιε', ἡ δὲ ὁμοιοκατάληκτος οὐχὶ πρὸ τῆς ἀρχῆς τοῦ ιΓ' αἰῶνος.

1. Ἑκδόσεις: Τῆς ὁμοιοκαταληκτοῦσης παραλλαγῆς ὑπάρχουσι πολλοὶ ἔντυποι βενετικαὶ ἐκδόσεις. Ἡ ἀρχαιοτάτη εἶνε βεβαίως ἡ τοῦ 1553 (bibl. Barber. G. G. G. VI. 49). Ἄλλη ἐκδοσις, ἣς ὁμοῦς οὐδὲν ἀντίτυπον εὗρέθη, ὑποτίθεται ὅτι εἶνε τοῦ ἔτους 1562. Πρβ. E. Legrand, Bibliogr. hell. 1 (1885) 313 ἔ. Ἄλλαι ἀνατυπώσεις εἶνε αἱ τοῦ 1638, 1666, 1770, 1779, 1806. Ἐπειδὴ τὰ λαϊκὰ ταῦτα βιβλία σήμερον εἶνε πολὺ σπάνια καὶ περιέχουσι μόνον τὴν ὑστάτην παραλλαγὴν, εἵμεθα ἠναγκασμένοι νὰ καταφύγωμιν εἰς τὰς νέας κριτικὰς ἐκδόσεις. — Ὑπὸ W. Wagner ἐν τῇ τοῦ Legrand, Coll. de mon. N. S. τόμ. 3 (ἀνομοιοκατάληκτος παραλλαγή κατὰ τὸν βιενναῖον θεολογικὸν κώδικα 244 μετὰ σχολίων γραμματικῶν καὶ κριτικῶν). — Ὑπὸ Σπυρ. Λάμπρου, Coll. de rom. grecs σ. 239-288 (ἀνομοιοκατάληκτος παραλλαγή κατὰ τὸν μικτὸν βοδλημιανὸν κώδικα 287, χρησιμοποιοῦντος καὶ τοῦ ἀνωτέρω κώδ. βιενναίου καὶ τοῦ νεαπολιτανοῦ III. B. 27). — Ὑπὸ Gustav Meyer, Gymnasialprogramm, ἐν Πράγῃ 1876 (ὁμοιοκαταληκτοῦσα παραλλαγή κατὰ τὸ βενετικὸν ἔντυπον τοῦ 1638).

2. Βοηθήματα: Ἐρευνα κατὰ τὴν λογοτεχνικὴν ἔποψιν ὑπὸ Ch. Gidel, Études sur la litt. gr. mod. σ. 269-288. — Κριτικαὶ συμβολαὶ εἰς τὸ κείμενον τῶν ἐκδόσεων Wagner καὶ Meyer ὑπὸ S. Eberhard, ἐν Bursians Jahresbericht τόμ. 5 (1878) 253-255. — Περιεργον εἶνε ὅτι κατὰ τοὺς ἑλληνικοὺς δημῳδοὺς θρύλους ἡ ὥραία Μαργαρώνα ἴδρυσεν τὴν μονὴν τοῦ Δαφνίου (παρὰ τὰς Ἀθῆνας). Πρβ. Α. Γ. Καμπούρογλου. Πόθεν τὸ ὄνομα τοῦ Δαφνίου, ἐν τῇ Ἑστῇ τῆς 31 Ἰανουαρ. 1893 σ. 65. — Περὶ τῶν γερμανικῶν διασκευῶν (τὸ πρῶτον ὑπὸ τοῦ Magister Veit Warbeck, ἐν Αὐγούστη 1536) πρβ. Karl Goedeke, Grundriss zur Geschichte der deutschen Dichtung II β' ἐκδόσεως (1886)

20. Τελευταῖος ἐπεξεργάσθη τὸν μῦθον τοῦ Ἰμπερίου ὁ Baumbach. Πρβ. Aug. Wünsche, Baumbachs Abentheuer und Schwänke und ihre Quellen, ἐν Beilage zur Münchener Allgem. Zeitung τῆς 12 Μαΐου 1894, Νῖ 130.

3. Σημειωτέον πρὸς τούτοις, ὅτι ἡ ἐν τῷ γαλλικῷ μυθιστορήματι La Manekine (τοῦ 17' αἰῶνος) ὑποκειμένη μυθογραφία περὶ τῆς παρθένου, ἣς ὁ ἀποκοπεῖς βραχίων ἀποκατεστάθη πάλιν διὰ θαύματος τῆς Θεοτόκου, εἶνε γνωστὴ καὶ ἐν Ἑλλάδι. Ὑποκρύπτεται ἐν τῇ Ἀμαρτωλῶν σωτηρίᾳ τοῦ μοναχοῦ Ἀγαπίου, δημοσιευθεῖση ἐν Βενετίᾳ τὸ 1641 ὡς τρίτον μέρος τῶν συναξαρίων Νέος παράδεισος. Ἄλλ' οὐδείς διεσάφησεν ἔτι εἰς ποίαν γενεαλογικὴν πρὸς ἄλληλα σχεῖσιν εὐρίσκονται τὰ δύο κείμενα. Πρβ. Ch. Gidel, Études sur la litt. gr. mod. σ. 289-301. — Th. de Puymaigre, La fille aux mains coupées, ἐν Revue de l'histoire des religions 10 (1884) 193 ἔ. — Léon Sichler, La fille aux bras coupés, ἐν Revue de l'histoire des religions 13 (1886) 83 ἔ 215 ἔ. — René Basset, A. Gaidoz καὶ F. Liebrecht, Mélusine 2 (ἐν Παρισίοις 1884-85) στήλη 309 ἔ, 392 ἔ. 446 ἔ. — H. P. Junker, Grundriss der Geschichte der französischen Litteratur, ἐν Münster 1889 σ. 129 ἔ.

4. Δημώδης ἑλληνικὴ μετάφρασις τῆς Θησηίδος τοῦ Βορκακίου εἰς ὀκταστίχους στροφὰς ἐδημοσιεύθη ἐν Βενετίᾳ τὸ 1529 ὑπὸ τὸν τίτλον: Θησεὺς καὶ γάμοι τῆς Ἑμυλίας (οὕτως!). Μετεφράσθη πάντως μετὰ τὴν πρώτην δημοσίευσιν τοῦ ἰταλικοῦ κειμένου (ἐν Φερράρᾳ τὸ 1475). Μέχρι τοῦδε παρέμεινεν ἀπρόσιτον σχεδὸν εἰς πᾶσαν ἔρευναν, διότι τῆς βενετικῆς ἐκδόσεως ὀλίγα μόνον ἀντίτυπα εἶνε γνωστὰ (ἐν Κοπεγχάγῃ, ἐν τῷ βρετανικῷ μουσεῖῳ, ἐν τῇ βασιλικῇ βιβλιοθήκῃ τῆς Δρέσδης, ἐν τῇ βιβλιοθήκῃ τοῦ πρίγκηπος Γ. Μαυρογορδάτου καὶ ἐν τῇ βιβλιοθήκῃ τοῦ γυμνασίου Κερκύρας). Ἔτι δὲ κεῖται ἡ μετάφρασις ἐν κώδικι παρισιανῷ ἑλληνικῷ 2898 καὶ ἐν κώδικι οὐατικανῷ παλατίνῳ ἑλληνικῷ 426 (H. Stevenson, Codices mss Palatini graeci bibl Vaticanae, ἐν Πώμῃ 1885 σ. 276), ἐξ ὧν προτίθεται νὰ ἐκδώσῃ αὐτὴν ὁ John Schmitt. — Δείγματά τινα ἀνεκοίνωσεν ὁ E. G. Sandras, Études sur Chaucer, ἐν Παρι-

σίοις 1859 σ. 286 (ἐκ τοῦ παρισιανοῦ κώδικος 2898) καὶ ὑπὸ Κ. Σάθα, Ἑλληνικὰ ἀνέκδοτα I. Προλεγόμε. σελ. πβ' καὶ ἐξῆς).—Πρβ. E. Legrand, Bibl. hell. 1 (1885) 206 ἐ.—John Schmitt, La Théséide de Boccace et la Théséide grecque, Études de philologie néo-grecque Publiées par Jean Psichari, ἐν Παρισίοις 1892 σ. 279-345 (ἐρευνᾶται ἡ ἀμοιβαία σχέσις τοῦ πρωτοτύπου καὶ τῆς μεταφράσεως καὶ παρατίθενται πολλὰ δείγματα ἐκ τοῦ ἑλληνικοῦ κειμένου).

5. Ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ εἰς τὴν Ἀνατολὴν εἰσαχθέντος δυτικοῦ πολιτισμοῦ ἐγεννήθη καὶ ἡ μὴ δημοσιευθεῖσα ἀκόμη περιγραφὴ «τζίστρας» ἥτοι ἱπποτικοῦ ἀγῶνος μεταξὺ Γερμανοῦ καὶ Ἑλλήνου, ἀγωνοθετοῦσης τῆς Μαργαρίτας Πορφυρογεννήτου. Ἡ ἀρχὴ τοῦ ἐξ ἀνομοιοκαταλήκτων πολιτικῶν στίχων συγκειμένου ποιήματος, ὅπερ κεῖται ἐν τῷ οὐατικανῷ παλατίνῳ ἑλλήν. κώδικι 426 τοῦ 15' αἰῶνος φύλλ. 65-94, ἔχει ὥς ἐξῆς: Καὶ πιλαλοῦσιν τὰ φαριὰ καὶ δώσουν κονδαρίες. Ἐκ τοῦ περιεχομένου θὰ διαφωτισθῇ ἴσως καὶ τὸ ζήτημα περὶ τοῦ χρόνου καὶ τοῦ τόπου τῆς συγγραφῆς τοῦ ποιήματος. Ἡ ἀγωνοθέτις δυσκόλως δύναται νὰ εἶνε ἢ μετὰ τὸν γάμον αὐτῆς μετὰ τοῦ αὐτοκράτορος Ἰσαὰκ Ἀγγέλου (τὸ 1185) Μαρία μετονομασθεῖσα θυγάτηρ Βέλα τοῦ βασιλέως τῆς Οὐγγαρίας Μαργαρίτα, ἀλλ' ἴσως ἡ δευτέρα σύζυγος τοῦ μαρκίωνος Μομφερράτου Θεοδώρου Β' Παλαιολόγου (τὸ 1403) πρβ. Du Cange, Familiae Byz. 204) ἢ, πιθανῶς τοῦλάχιστον, ἡ Μαργαρίτα Παλαιολογίνα, ἡ θυγάτηρ τοῦ μαρκίωνος Μομφερράτου Γουλιέλμου Παλαιολόγου (τῶν ἀρχῶν τοῦ 15' αἰῶνος. Du Cange ἐνθ' ἀνωτ. σ. 205) ἢ τέλος μία τῶν διαφόρων ὁμωνύμων ἡγεμονίδων ἡγεμονίας τινὸς καθαρῶς φραγκικῆς τῆς Ἀνατολῆς.

383. Ὁ Ἑρωτόκριτος εἶνε μακρὸν ῥωμαντικὸν ἔπος, συγκείμενον ἐξ ὁμοιοκαταλήκτων πολιτικῶν στίχων 11,400, τοῦ ὁποίου ὁ συγγραφεὺς Βιτζέντζος ὁ Κορνάρος κατήγετο ἐκ Σιτίας τῆς Κρήτης καὶ βενετικῆς ὡν καταγωγῆς πιθανώτατα ἤμασε κατὰ τὸ μέσον τοῦ 15' αἰῶνος. Ὑπόθεσιν ἔχει τὰς τύχας τοῦ Ἑρωτοκρίτου, υἱοῦ τοῦ Πεζοστράτου, ὑπουργοῦ τοῦ βασιλέως

τῶν Ἀθηνῶν Ἡρακλέους, ἐρασθέντος τῆς Ἀρετούσης θυγατρὸς τοῦ βασιλέως τούτου. Ὅσον καὶ ἂν εἶνε πολυάριθμα τὰ ἀρχαῖα ὀνόματα καὶ οἱ κλασικοὶ τόποι, ὁ χαρακτήρ τοῦ ποιήματος εἶνε γνήσιος μεσαιωνικὸς ῥωμαντικός. Ὁ βασιλεὺς Ἡρακλῆς διωργάνωσε λαμπρὸν ἵπποτικὸν ἀγῶνα, ὑποσχεθεὶς εἰς τὸν νικητὴν βραβεῖον τὴν χεῖρα τῆς θυγατρὸς του. Πανταχόθεν συνέρρευσαν εὐγενεῖς ἡγεμονίδαι, ὁ βασιλεὺς τῆς Εὐβοίας, οἱ ἡγεμόνες τῆς Μεθώνης, Κορώνης, Μακεδονίας, Καραμανίας, Σθλαβονίας, ὁ υἱὸς τοῦ αὐτοκράτορος τοῦ Βυζαντίου κ. ἄ. Ἐκ τοῦ μακροῦ ἀγῶνος ἐξέρχεται νικητὴς ὁ Ἐρωτόκριτος. Ἡ Ἀρετούσα, ἥτις πρὸ πολλοῦ εἶχεν ἀνταποκριθῆ εἰς τὸν ἔρωτα τοῦ Ἐρωτοκρίτου, λαμβάνει συνέντευξιν μετ' αὐτοῦ τὴν νύκτα. Ἀλλ' ὅτε ὁ πατὴρ τοῦ Ἐρωτοκρίτου ἀπετόλμησε νὰ ζητήσῃ διὰ τὸν υἱόν του φανερώς τὴν χεῖρα τῆς βασιλοκόρης, ἀπεκρούσθη καὶ ὁ Ἐρωτόκριτος ἀναγκάζεται νὰ ἐγκαταλείψῃ τὰς Ἀθήνας. Ὁ ὑπὸ τοῦ βασιλέως τῶν Βλάχων κατὰ τῶν Ἀθηνῶν κηρυχθεὶς πόλεμος παρέχει εὐκαιρίαν εἰς τὸν Ἐρωτόκριτον νὰ σώσῃ τὴν τιμὴν τῆς πατρίδος του μονομαχῶν πρὸς τὸν ἀνεψιὸν τοῦ βασιλέως τῶν Βλάχων. Τοιοῦτοτρόπως γίνεται γαμβρὸς καὶ διάδοχος τοῦ βασιλέως τῶν Ἀθηνῶν. Τὸν σημερινὸν ἀναγνώστην στενοχωρεῖ ἐν τῷ ῥωμαντικῷ τούτῳ ποιήματι τὸ μακρὸν τῆς ἀφηγήσεως καὶ τὸ μῆκος τῶν λόγων καὶ θρήνων· ἀλλ' ὁ μὴ πεπαιδευμένος καὶ ἀπλοῖκός λαὸς δὲν προσκρούει εἰς τὰ τοιαῦτα καὶ ἡ ἀναμφισβήτητος ζωηρότης τῆς διηγήσεως, ἡ εὐγενὴς ἐξύμνησις τῆς ἵπποτικῆς ἀνδρείας, τοῦ ἔρωτος, τῆς φιλίας καὶ τῆς πίστεως τῶν ὑπηκόων κατέστησαν τὸν Ἐρωτόκριτον προσφιλέστατον ἀνάγνωσμα τοῦ νέου ἐλληνικοῦ λαοῦ. Ἡ δημοτικότης του ἐξέπληξε τοὺς Εὐρωπαίους περιηγητὰς ἰδίως ἐν ἀρχῇ τοῦ λήξαντος αἰῶνος· καὶ σήμερον δ' ἔτι, ὡς γνωστόν, ψάλλονται ὑπὸ τῶν χωρικῶν ἐν τῇ ἀνατολικῇ Κρήτῃ τεμάχια τοῦ Ἐρωτοκρίτου. Οὕτως ἡδύνατο καὶ ὁ Κοραῆς δικαίως νὰ ὀνομάσῃ τὸν Κορνάρου Ὁμηρον τῆς χυδαϊκῆς φιλολογίας (πρβ. E. Legrand, Bibliogr. hell. 1, 1885, σ. CXCIH). Τὰ πρότυπα τοῦ Ἐρωτοκρί-

του πρέπει ν' ἀναζητήσωμεν βεβαίως ἐν τῇ ἰταλικῇ λογοτεχνίᾳ καὶ ὅη πιθανῶς ἐν τῇ ποιητικῇ διασκευῇ τῶν *Realì di Francia*, ἣτις κατηρτίσθη τὸ 1534 ἐν Φλωρεντίᾳ ὑπὸ Χριστοφόρου τοῦ Φλωρεντίνου. Ὡστε ὁ Κορνάρος, ὃν καὶ ἑλληνιστὶ ἔγραφε καὶ προδῆλως ἦτο ἐντελῶς ἐξηλληνισμένος, δὲν ἐλησμόνησεν ὅλως τὴν ἰταλικὴν του καταγωγὴν. Ἀλλὰ καὶ ἐντυπώσεις τινὲς ἐκ τοῦ περσικοῦ ἔπους Σάχ-Ναμέ ἐπέδρασαν ὡς φαίνεται ἐπὶ τοῦ ποιητοῦ ἀμέσως ἢ ἐμμέσως.

1. Ἐκδόσεις: Ἀγνοῶ πότε τὸ πρῶτον ἐξεδόθη. — Βενετικὰ ἐντυπα τοῦ 1756 καὶ 1772 ἀναφέρει ὁ Σάθας, Νεοελληνικὴ φιλολογία, ἐν Ἀθήναις 1868 σ. 603. — Ἐν τῇ βιβλιοθήκῃ τοῦ Μονάχου εἶχον πρὸ ὀφθαλμῶν τὴν ἔκδοσιν τοῦ 1804, ἐπιγραφομένην: Ποίημα ἑρωτικὸν λεγόμενον Ἐρωτόκριτος, συντεθὲν ἀπὸ τὸν ποτὲ εὐγενέστατον Βιζέντζον τὸν Κορνάρον, ἀπὸ τὴν χώραν τῆς Σιτίας τοῦ νησιοῦ τῆς Κρήτης, Ἐνετίῃσιν 1804. — Νέα βενετικὴ ἔκδοσις εἶνε ἡ τοῦ 1817.

1. Βοηθήματα: Ἐκτενὴς ἀνάλυσις καὶ φιλολογικὴ ἔρευνα ὑπὸ Ch. Gidel, *Nouvelles études sur la littérature grecque moderne*, ἐν Παρισίοις 1878 σ. 477-532. — Περὶ ῥωμουνικῆς τινος ἀπομυμήσεως τοῦ Ἐρωτοκρίτου πρβ. M. Gaster, *Literatura populara romana*, ἐν Βουκουρεστίῳ 1883 σ. 129-131. — Περὶ τῆς γλώσσης: J. Psichari, *Essais de grammaire historique néo-grecque* 2 (1889) 57-61· 273-277 καὶ Γ. Ν. Χατζιδάκις, ἐν Kuhn's *Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung* 31 (1890) 147. — Κύριον σύγγραμμα: Α. Γιάνναρης, Περὶ Ἐρωτοκρίτου καὶ τοῦ ποιητοῦ αὐτοῦ, ἐν Ἀθήναις 1889.

3. Παράδοσις τοῦ κειμένου: Διήθεν χειρόγραφον τοῦ 15' αἰῶνος εἶνε ὁ κῶδιξ Harl. 5644 (ἐν τῷ καταλόγῳ σημειούμενος «Kornari Rhotocritus»).

384. Ἐρωφίλη, ἔργον τοῦ Γεωργίου Χορτάτζη (ἢ ἐπὶ τὸ λογιώτερον Χορτακίου) τοῦ ἐκ Ρεθύμνης τῆς Κρήτης, τὸ περιφημότετον προῖον τῆς γονίμου κρητικῆς δραματουργίας. Ὁ κατὰ

προσέγγισιν χρόνος τῆς συγγραφῆς αὐτοῦ κεῖται μεταξύ τῶν ἐτῶν 1581 καὶ 1637. Ὑπόθεσιν ἔχει τὰς ἐρωτικὰς περιπετείας καὶ τὸν πικρὸν θάνατον τῆς Ἑρωφίλης, θυγατρὸς τοῦ βασιλέως τῆς Αἰγύπτου Φιλογόνου. Ὡς ἐν τῷ Ἑρωτοκρίτῳ, οὕτω καὶ ἐν ταῦθα τὸν ῥωμαντικὸν χαρακτῆρα ἐλέγχει σαφέστατα ὁ ἱπποτικὸς ἀγὼν, ἐν τῷ ὁποίῳ νικητὴς ἀναδεικνύεται ὁ ἐραστὴς τῆς Ἑρωφίλης Πανάρετος. Κρύφα νυμφεύεται τὴν βασιλοκόρην, ἀλλ' ὁ βασιλεὺς μόλις μαθὼν τοῦτο προστάσσει νὰ θανατωθῇ σκληρῶς ὁ Πανάρετος, μεθ' ὃ αὐτοκτονεῖ ἡ Ἑρωφίλη. Μεταξὺ τῶν πράξεων τοῦ δράματος παρεμβάλλονται τέσσαρες ἄλλαι (ιντερμέδιο πρῶτο κτλ.), ὑπόθεσιν ἔχουσαι ἄσχετον ὅλως διόλου πρὸς τὴν τραγωδίαν τῆς Ἑρωφίλης, τὰ κατὰ Ρινάλδον καὶ Ἀρμίδαν καὶ τὴν ἄλωσιν τῆς Ἱερουσαλὴμ ὑπὸ Γοδοφρείδου τῆς Βουιλλώνης. Καὶ ἡ Ἑρωφίλη σύγκειται ὡς ὁ Ἑρωτόκριτος ἐκ πολιτικῶν ὁμοιοκαταλήκτων· ὁ χορὸς μόνον ὁμιλεῖ ἐν ἱαμβικοῖς τριμέτροις, οἵτινες εἶνε σπανιώτατοι εἰς τὴν δημώδη λογοτεχνίαν. Παραδείγματα αὐτῶν παρέχει ἡ νέα ἐλληνικὴ ποίησις εἰς τὰ δημοτικὰ τραγούδια παρὰ Α. Passow, *Popularia carmina Graeciae recentioris* ἐν Λειψία 1860 ἀρ. 520-523 καὶ εἰς τὸ καππαδοκικὸν ἄσμα, ὅπερ ἐδημοσίευσεν ὁ Α. Ἀλεκτορίδης ἐν τῷ Δελτίῳ τῆς ἱστορικῆς καὶ ἐθνολογικῆς ἐταιρείας τῆς Ἑλλάδος 1 (1883-1885) 727.

Ὁ Χορτάτζης ἔλαβε τὴν ὑπόθεσιν τῆς τραγωδίας τοῦ ἐκ τοῦ ἰταλικοῦ, ἰδίως δὲ ἐκ τῆς Orbeche τοῦ Giovanni Battista Giralaldi τοῦ ἐπονομαζομένου Cinthio (γεννηθέντος ἐν Φερράρα ἐν ἔτει 1504, ἀποθανόντος αὐτόθι ἐν ἔτει 1573), ἥτις διὰ τοῦ τύπου ἐδημοσιεύθη τὸ πρῶτον ἐν ἔτει 1547, εἶτα δὲ τὸ 1561 ἐν Βενετίᾳ. Ἀλλὰ διὰ τῶν μακρῶν γνωμολογικῶν καὶ ἐρωτικῶν διαλόγων ὁ Χορτάτζης ἐξησθένησε τὴν δραματικὴν δύναμιν τοῦ πρωτοτύπου. Αἱ δὲ τέσσαρες παρέμβλητοι πράξεις πηγάζουσιν ἐκ τῆς Ἠλευθερωμένης Ἱερουσαλὴμ τοῦ Τορκουάτου Τάσσου, ἥτις τὸ πρῶτον ἐν ἔτει 1581 πλήρης ἐδημοσιεύθη διὰ τοῦ τύπου ἐν Πάρμα.

1. Ἐκδόσεις. Ἡ ἀρχικὴ ἔκδοσις ἐδημοσιεύθη ἐν Βενετίᾳ τὸ 1637. Ὁ ἐκδότης Ματθαῖος Σιγάλας μετέγραψεν ἑλληνιστὶ τὸ διὰ λατινικοῦ ἀλφαβήτου γεγραμμένον χειρόγραφον τοῦ Χορτάτζη, μεταβαλὼν ἐνιαχοῦ αὐθαιρέτως καὶ τὸ κείμενον. — Ἀνετυπώθη ἡ ἔκδοσις αὕτη ἐν Βενετίᾳ τὸ 1648. — Καλλιτέρα εἶνε ἡ ὑπὸ Ἀμβροσίου Γραδενίγου ἔκδοσις ἐν Βενετίᾳ τὸ 1676 (μετὰ προοιμίου ἐκ λογοτεχν. ἀπόψεως πάνυ ἀξιολόγου ὑπὸ τοῦ τυπογράφου Νικολάου Γλυκύ). — Ἄλλαι ἔκδοσεις ἐγιναν ἐν Βενετίᾳ τὸ 1772, 1804, 1820. — Περὶ τῶν παλαιότερων ἐκδόσεων πρβ. E. Legrand, *Bibl. hell. du XVIIe siècle* 1 (1894) 358 ἔ, 2 (1894) 38 ἔ, 335 ἔ. — Τὴν ἔκδοσιν τοῦ 1772 ἀνετύπωσεν ὁ K. N. Σάθας, Κρητικὸν θέατρον, ἐν Βενετίᾳ 1879 σ. 283-467. — Κατὰ χειρόγραφον ἀκέφαλον καὶ ἑλλιπὲς ἐν τέλει, περιέχον τὸ κείμενον καὶ τὸ ἀνωτέρω μνημονευθὲν αὐτόγραφον τοῦ Χορτάτζη τὸ διὰ λατινικῶν χαρακτήρων, ἐξέδωκε τὴν Ἑρωφίλην ὁ E. Legrand, *Bibl. hell. gr. vulg.* 2 (1881) 335-399. Πρβ. τὴν εἰσαγωγὴν αὐτοῦ σ. LXXXVI-CVII. — Ἀπαιτεῖται νέα ἔκδοσις, πρὸς ἣν πρέπει νὰ χρησιμοποιηθῇ τό τε τοῦ Λεγρὰνδ χειρόγραφον καὶ ὁ κῶδιξ τοῦ Μονάχου 590 καὶ ἡ σπανιωτάτη δυστυχοῦς ἔκδοσις τοῦ 1676.

2. Βοηθήματα: M. Leake, *Researches in Greece*, ἐν Λονδίῳ 1814 σ. 117-122 (ἀνάλυσις καὶ δείγματα τοῦ κειμένου). — Conr. Bursian, *Erophile. Vulgärgriechische Tragödie von Georgios Chortatzes aus Kreta. Ein Beitrag zur Geschichte der neugriechischen und der italiänischen Litteratur*, ἐν *Abhandlungen der phil.-histor. Cl. d. k. sächs. Gesellsch. der Wiss.* 5 (1870) 549-635 (ἀκριβὴς ἀνάλυσις ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ χειρογράφου τοῦ Μονάχου καὶ ἔρρενα περὶ τῆς σχέσεως τῆς τραγωδίας πρὸς τὴν ἰταλικὴν δραματογραφίαν). — E. Teza, *Βιβλιογραφεῖ τὴν ἔκδοσιν τοῦ Σάθα*, ἐν *Ateneo Veneto serie VIII*, τόμ. 1 (1884) 589-593. — E. Teza, *Dalla Erofile di G. Chortatzes, saggi di vecchie e nuovi edizioni*, *Rendiconti della R. Accademia dei Lincei, classe dei scienze morali, storiche e fil.*, serie quinta, τόμ. 4 (1895) 561-571 (σύγκρισις τῶν ἐκδόσεων καὶ χειρογράφων). — Περὶ τῆς γλώσσης: J. Psichari, *Essais de grammaire historique néo-grecque* 2 (1889) 52-57, 259-286. — Γ. Ν. Χατζι-

174 4. *Μυθιστορίαι ἑωμαντ. μεσαιων. καὶ ἐν μέρει δντ. ὑποθέσεως.* (§ 384)

δάκις, *Einleitung in die neugriechische Grammatik*, ἐν Λειψία 1892 σ. 274.

3. Μικροτέρας σημασίας εἶνε αἱ κρητικαὶ τραγωδίαι Ζήνων, Στάθης καὶ Γύπαρις, ἃς συνεδημοσίευσεν ὁ Σάθας μετὰ τῆς Ἐρωφίλης ἐν τῷ Κρητικῷ θεάτρῳ 1879 σ. 2-282.

5. Αἱ περὶ τὰ ζῶα ἱστορίαι.

385. Προθεωρία. Ἡ δημῶδης ἀντίθετος ὄψις τῆς φυσικῆς ἐπιστήμης προφαίνεται παρὰ τοῖς Ἑλλησι πρῶτως ἐν τῇ συναγωγῇ παραδόξων καὶ θαυμαστῶν διηγήσεων περὶ τῶν ὄντων τῆς φύσεως. Ὁ πολὺς λαὸς ἡγάπα ἐκεῖνα μόνον τῆς ἐπιστήμης τὰ ἀντικείμενα, τὰ ὅποια ἔδιδον τροφήν εἰς τὴν περιέργειαν αὐτοῦ. Τὴν πρὸς τὸ δημῶδες δὲ ταύτην μετασκευὴν τῆς ὕλης οὐδεὶς κλάδος τῆς φυσικῆς ἐπιστήμης ἠδύνατο νὰ διαφύγῃ. Τὴν ἐπιστημονικὴν μαθηματικὴν καὶ ἀστρονομίαν ἀκολουθεῖ κατὰ πόδας ἡ μυστικὴ ἀστρολογία· πρὸς τὴν σοβαρὰν ἐξερεύνησιν περὶ τῆς οὐσίας τῆς ὕλης συνδέεται ἡ ἀλχημεία· ἡ ἐπιστημονικὴ ζωολογία ὑποκύπτει εἰς τὸν δημῶδη ἀντίζηλόν της, τὸν φυσιολόγον, ὅστις ἔνεκα τῆς δογματικῆς χριστιανικῆς τάσεώς του ἀπέκτησεν ἐπὶ τοῦ πολιτισμοῦ καὶ τῆς λογοτεχνίας ἐπιρροὴν μείζονα ἢ πᾶσα ἄλλη δημῶδης διακλάδωσις τῆς φυσικῆς ἐπιστήμης. Πρὸς τὸν φυσιολόγον συγγενῇ εἶνε τὰ μεσαιωνικὰ περὶ τῶν ζώων ἔπη· καὶ τούτων βάσις εἶνε ἡ ποιητικὴ διάγνωσις ἀνθρωπίνων παρὰ τοῖς ζώοις ιδιοτήτων. Διὰ τοῦτο εἰς ἓν κεφάλαιον περιλαμβάνομεν ὁμοῦ πάντα ταῦτα τὰ περὶ ζώων πραγματευόμενα συγγράμματα, συνάπτοντες εἰς αὐτὰ καὶ ἐν περὶ τῶν φυτῶν, τὸν Πωρικολόγον, ἃν καὶ οὗτος εἶνε εἰς τὸ πεζὸν συντεταγμένος καὶ ὡς ἐκ τούτου τὴν θέσιν του θὰ εἶχε μᾶλλον ἐν τῷ δευτέρῳ τμήματι.

Ἄν καὶ τὰ κυριώτατα τοῦ φυσιολόγου καὶ τοῦ περὶ τῶν ζώων ἔπους ἐγεννήθησαν ἐπὶ τοῦ ἑλληνικοῦ καὶ ἀνατολικοῦ ἐδάφους, μικρὰν σπουδαιότητα ἀπέκτησεν ἡ δημῶδης καὶ χριστιανικὴ φυσικὴ ἐπιστήμη παρὰ τοῖς Βυζαντηνοῖς· οὐδὲ ἔχνος εὕρισκομεν

ἐν τῇ νέᾳ Ρώμῃ τῆς ἀπείρου ἐκείνης ἐπιδράσεως ἐπὶ τῆς ποιήσεως, τῆς τέχνης καὶ τῆς διανοίας τοῦ λαοῦ, ἣν ἐνήσκησαν ἐν τῇ Δύσει ὁ φυσιολόγος καὶ αἱ λοιπαὶ περὶ τὰ ζῶα ἱστορίαι. Τὰ αἷτια τοῦ ἀναμφισβητήτου τούτου γεγονότος κεῖνται ἐν τῇ διαφορᾷ τῆς καθόλου ἀναπτύξεως τοῦ πολιτισμοῦ. Ἐν τῇ Δύσει ἀνεβλάστησαν νέαι καὶ σφριγῶσαι φυλαί, αἵτινες ἀνεξάρτητοι ἀπὸ ἀρχαίων συστημάτων ἐβάδισαν τὴν οἰκίαν αὐτῶν ὁδὸν καὶ ἀφόβως μετεχειρίσθησαν τὰ δημῶδη ἰδιώματα ὡς ὄργανον ἐκφράσεως τῶν διανοημάτων καὶ αἰσθημάτων αὐτῶν· ἡ ἀφελὴς θεωρία τῆς φύσεως καὶ ἡ συμβολικὴ ἢ καλλιτεχνικὴ χρησιμοποίησις αὐτῆς ὑπὸ ποιητῶν, ὑποκριτῶν, γλυπτῶν, ἱεροκηρύκων καὶ διδασκάλων εὔρεν ἐνταῦθα πολὺ εὐνοϊκώτερον ἔδαφος ἢ παρὰ τοῖς Ἑλλήσι τοῦ μεσαιῶνος, οὓς περιέσφιγγον ὑπὲρ τὸ δέον τὰ δεσμὰ τῆς λογίας παραδόσεως καὶ οἵτινες βραδέως μόνον καὶ κατὰ μικρὸν κατήντησαν μέχρι τοσούτου, ὥστε ν' ἀποδώσωσι τὰ ἐν τῇ λογοτεχνίᾳ δικάιᾳ τῶν εἰς τὴν ζῶσαν γλῶσσαν καὶ εἰς τὸ πνεῦμα τοῦ ἀπλοῦ λαοῦ. Μέχρι τοῦδε γνωρίζομεν τὰ ἐξῆς δημῶδη ἑλληνικὰ ἔργα περὶ τῆς μυθοπλαστικῆς φυσικῆς ἱστορίας: 1. τὸν φυσιολόγον, 2. τὴν ἱστορίαν τῶν τετραπόδων, 3. τὸν πουολόγον, 4. δύο ποιήματα τῆς ὑποθέσεως τοῦ δυτικοῦ ἔπους περὶ τῆς κυρᾶς Ἀλεποῦς, 5. τὸν πωρικολόγον, 6. τὸν ἀνέκδοτον ἔτι ψαρολόγον.

1. Ὡς γενικὸν βοήθημα χρησιμεύουσι τὰ ἐν § 386 παρατεθέντα συγγράμματα, ἰδίως τὸ βιβλίον τοῦ Lauchert. — C. Prantl, Einige Reste des Thierepos bei den Sammelschriftstellern und Naturhistorikern des späteren Altertums, ἐν Philologus 7 (1852) 61-76. — Ἐν τῇ ἐρευνῇ περὶ τῆς ἀρχῆς τῶν περὶ τὰ ζῶα ἱστοριῶν καὶ ἰδίως τῆς φλανδρικῆς καὶ γαλλικῆς ἱστορίας τῆς κυρᾶς Ἀλεποῦς πρέπει νὰ μὴ λησμονηθῇ ἡ ἑβραϊκὴ διήγησις, ὅτι ὁ ῥαββὴ Μεΐρ, περίφημος ταλμουδιστὴς διδάσκαλος κατὰ τὸν β' μετὰ Χριστὸν αἰῶνα, ἦτο κάτοχος συναγωγῆς τριακοσίων μύθων περὶ τῆς ἀλώπεκος· ἀλλ' οἱ μῦθοι οὗτοι δὲν διεσώθησαν, ἤδη δὲ καθ' οὓς χρόνους συνε-

τάχῃ τὸ ταλμούδ, ἥτοι κατὰ τὸν δ'-ε' αἰῶνα μετὰ Χριστόν, εἶχον λησμονηθῇ πάντες πλὴν τριῶν. Πρβ. Landsberger, Die Fabeln des Syntipas, ἐν Zeitschrift der deutschen morgenl. Gesell. 12 (1858) 151 ἔ. — Κύριον σύγγραμμα: O. Keller, Untersuchungen über die Geschichte der griechischen Fabel, ἐν Jahns Jahrbücher συμπληρωτικῷ τόμῳ 4 (1861-67) 309-418. — Ἐξαίρετος ὁδηγὸς εἶνε: Carl Voretzsch, Jacob Grimms Deutsche Tiersage und die moderne Forschung, Preussische Jahrbücher 80 (1895) 417-484. — Ἐμβριθῆς ἔρευνα περὶ τῆς γενέσεως τοῦ περὶ ζῳῶν ἔπους παρὰ A. Ludwig, Die homerische Batrachomachia, ἐν Λειψία 1896, Εἰσαγωγή.

2. Πλὴν τῶν παραλλαγῶν τοῦ φυσιολόγου, εἰς ἃς ἀναμειγνύεται ἡ χριστιανικὴ συμβολικὴ, καὶ τῶν ποιητικῶς διεσκευασμένων ἱστοριῶν τῶν ζῳῶν, οἱ Βυζαντινοὶ καὶ οἱ Λατινοὶ εἶχον κατὰ τὸν μέσον αἰῶνα καὶ ἄλλας ζωολογικὰς καὶ φυσικὰς συλλογὰς, αἵτινες εἶνε καθαφαὶ ἀπὸ ἀναμίξεως χριστιανικῶν ἢ ποιητικῶν στοιχείων. Τοιαῦται εἶνε π. χ. αἱ ἐκλογαὶ ἐκ τοῦ Τιμοθέου Γάζης (ἴδε § 261) καὶ τὰ φυσικὰ ἔρωτήματα τοῦ Θεοφυλάκτου Σιμοκάττου (ἴδε § 105). — Μεμονωμένα ἔχνη τῶν ἐν τῷ φυσιολόγῳ καὶ ἀλλαχοῦ διεσπαρμένων μυθολογικῶν ἱστοριῶν ζῳῶν εὐρίσκονται καὶ ἐν μεσαιωνικοῖς ἑλληνικοῖς μυθιστορήμασι, π. χ. ἐν τῷ Λυβίστρῳ στ. 128 ἔ, 166 ἔ. Κατὰ τὰ ἄλλα ἡ βυζαντινὴ λογοτεχνία δὲν ὀκειοποιήθη ὥς φαίνεται ὅσας ἀφῆρμάς παρεῖχεν εἰς αὐτὴν ὁ φυσιολόγος.

386. Ὁ φυσιολόγος, τὸ ἐπιστημονικὸν ἐγχειρίδιον τοῦ μέσου αἰῶνος, ἡ πηγὴ πασῶν τῶν θαυμασιῶν ἀφηγήσεων περὶ τοῦ οἰκειοθελῶς θυσιαζομένου πελεκᾶνος, τοῦ ἐκ τῆς τέφρας τοῦ ἀναγεννωμένου φοίνικος, τοῦ ἀξιοπεριέργου ῥινόκερω καὶ ἄλλων παραδόξων ζῳῶν — ἀκολουθῶ ἐν μέρει τὸν ὑπὸ Μ. Γολδστάουβ δοθέντα ὀρισμὸν — περιγραφὴ πραγματικῶν καὶ μυθωδῶν ζῳῶν, φυτῶν καὶ λίθων, ἐρμηνευομένων θρησκευτικῶς καὶ συμβολικῶς κατὰ τὰς ἀληθεῖς ἢ ὑποθετικὰς αὐτῶν ιδιότητας, ἥτοι ὡς τύπων τοῦ Χριστοῦ, τοῦ διαδόλου, τῆς ἐκκλησίας ἢ τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ

ιδέα τοῦ παραδειγματισμοῦ ἐκ φαινομένων τῆς φύσεως, ιδίως δὲ ἐκ τοῦ βασιλείου τῶν ζώων, εὐρίσκεται ἐφηρμοσμένη ἤδη ἐν τῇ παλαιᾷ καὶ νέᾳ Διαθήκῃ· οἱ ἐκκλησιαστικοὶ δὲ πατέρες ἠκολούθησαν τὴν ἀγίαν Γραφὴν καὶ κατὰ τὸν μέσον αἰῶνα οὐδὲν ἄλλο χαρακτηρίζει τόσον καλῶς τὴν εὐσέβειαν τῶν ἀνθρώπων, ὅσον ἡ προσπάθεια εἰς τὸ ν' ἀνευρίσκωσιν ἐν τῇ φύσει μυστηριώδεις προρρήσεις καὶ ἀναλογίας τῶν χριστιανικῶν ἀληθειῶν καὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν θεσμῶν. Ἡ χριστιανικὴ τέχνη εὗρεν ἐν τῇ πλουσίῳ διαμορφωθείσῃ ταύτῃ συμβολικῇ ὑποθέσει χρησιμωτάτας καὶ τὰ ἔχνη τοῦ φυσιολόγου προσατενίζουσιν ἡμᾶς ἐκ τῶν πυλῶνων καὶ ἀμβώνων ῥωμανικῶν καὶ πρωτογοθικῶν μητροπόλεων, ἐκ τῶν ἐν περιθωρίοις σχεδιογραφημάτων καὶ ἐκ τῶν ἀρχικῶν γραμμῶν χειρογράφων. Οὐχὶ ὀλιγώτερον ἐπέδρασεν ὁ φυσιολόγος εἰς τὰ σχολεῖα καὶ τὴν ἐπιστήμην· δύναται τις μάλιστα νὰ ἰσχυρισθῇ, ὅτι πᾶσα ἡ μεσαιωνικὴ περὶ τῆς φύσεως ἔρευνα ἀκολουθεῖ τὸ πνεῦμα τοῦ φυσιολόγου. Γνωστὸν δὲ εἶνε ὅτι ἱκαναὶ αὐτοῦ ιδέαι σώζονται ἔτι ἐν τῇ νεωτέρᾳ γλωσσικῇ χρήσει δι' εἰκόνων κοινοτάτων ἅμα καὶ τετριμμένων. Τίς συνέλαβε πρῶτος τὴν ιδέαν τοῦ καταρτισμοῦ χριστιανικῆς συμβολικῆς τῆς φύσεως ἐκ τῶν ἁγίων Γραφῶν καὶ ἐκ τῆς θύραθεν ζωολογικῆς ἐπιστήμης, δὲν εἶνε παραδεδομένον. Ὑπετέθη μετὰ πιθανότητος, ὅτι τὸ πρῶτον τοῦ εἶδους τούτου βιβλίον ἐγράφη κατὰ τὸν 6' μετὰ Χριστὸν αἰῶνα ἐν Αἰγύπτῳ, ὅπου συνηντήθησαν καὶ ἐκαρποφόρησαν αἱ ἑλληνικαί, ἐβραϊκαὶ καὶ ἀνατολικαὶ ιδέαι. Βεβαίως δὲ ἀνευρίσκονται ἔχνη τοῦ φυσιολόγου ἤδη εἰς τοὺς Ἑλληνας πατέρας τῆς ἐκκλησίας τοῦ γ' καὶ δ' αἰῶνος, ἥτοι Κλήμεντα τὸν Ἀλεξανδρέα, Ὡριγένην, Ἰωάννην τὸν Χρυσόστομον κ. ἄ. Καὶ αὐτὸς ὁ Ἰουστίνος ὁ μάρτυς (ἐμαρτύρησε τὸ 165) ἐχρησιμοποίησεν ιδέας τοῦ φυσιολόγου. Εἰς τὰ ἄριστα τῶν χειρογράφων τοῦ ἑλληνικοῦ φυσιολόγου ἀποδίδεται τὸ ἔργον εἰς τὸν ἐπίσκοπον Ἐπιφάνιον (ἀπέθ. τὸ 403)· ἀλλ' ἡ πατρότης αὐτοῦ δὲν εἶνε ἱκανῶς βεβαιωμένη. Τὰ ἔχνη τοῦ λατινικοῦ φυσιολό-

γου ἀνέρχονται μέχρι τῶν ὀρίων τοῦ δ' καὶ ε' αἰῶνος. Κατὰ τὸν μέσον αἰῶνα διεσκευάσθη ὁ φυσιολόγος εἰς τὴν αἰθιοπικὴν γλῶσσαν, τὴν ἀρμενιакήν, συριακὴν, ἀραβικὴν, ἀρχαίαν γερμανικὴν, ἀγγλοσαξωνικὴν, ἰσλανδικὴν, γαλλικὴν, δημῶδη ἐλληνικὴν, ῥωμουνικὴν, σερβικὴν, ῥωσσικὴν καὶ ἄλλας.

Ὁ δημῶδης ἐλληνικὸς φυσιολόγος σύγκειται ἐκ 1131 ἀνομοιοκαταλήκτων πολιτικῶν στίχων· μεταξὺ τῶν ἐμμέτρων ὑπάρχουσιν, ἴσως ἓν καὶ τῆς κακῆς παραδόσεως τοῦ κειμένου, καὶ δύο μικρὰ πεζὰ τεμάχια. Τὸ ὅλον διαιρεῖται εἰς 48 κεφάλαια (ἢ 49 κατ' ἄλλην ἀρίθμησιν). Τὰ πρῶτα πραγματεύονται κυρίως περὶ τῶν χερσαίων ζώων, ὅσον ἐλέφαντος, ἐλάφου, βασιλίσκου κττ, ἔπειτα περὶ τῶν διφυῶν, τοῦ Σατύρου καὶ τοῦ Κενταύρου, τελευταῖον περὶ τῶν πτηνῶν, ὅσον ταῷ, γυπὸς, τρυγόνος, φοῖνικος, πελεκᾶνος κτλ. Ὅπως κατὰ τὸ περιεχόμενον ὁ ἔμμετρος οὗτος φυσιολόγος εἶνε παραλλαγή μεταγενεστέρα καὶ ἀπειροκάλως νενοθευμένη, οὕτω κατὰ τὴν μορφήν ἀνήκει εἰς τὰ χείριστα προϊόντα τῆς δημῶδους ἐλληνικῆς λογοτεχνίας· τὸ μέτρον εἶνε ἀνώμαλον καὶ ἡμαρτημένον· ἡ γλῶσσα δύσκαμπτος, ξηρὰ καὶ ἄψυχος· ὁ συγγραφεὺς ἐντρυφᾷ ὅπως ὁ Ἑρμονιακὸς εἰς μακαρονισμούς, εἰς ἡμιαρχαῖζοντας ἐσφαλμένους σχηματισμούς καὶ εἰς παραπληρωματικὰς λέξεις ἄνευ οὐδεμιᾶς ἐννοίας (οἷα τὰ τοίνυν, γάρ κττ). Τὴν ἀθεράπευτον τῶν Βυζαντηνῶν περὶ τὰ γραμματικὰ μανίαν καταδεικνύει τὸ ὅτι καὶ τὸ δημοτικὸν τοῦτο ζωολογικὸν ἐγχειρίδιον δὲν ἔμεινεν ἀμιγές τῆς ἐτυμολογικῆς τῶν σοφίας· οὕτως ἐν κεφαλαίῳ 32^ο λέγεται ὅτι γυψ ἐκλήθη ἐκ τοῦ ἀπὸ γῆς ὑψοῦσθαι· λίαν πνευματωδῶς ὁμοίως ἐτυμολογεῖται ἐν στίχῳ 826 ἡ λέξις χελιδών· καὶ μὲ τὰ χεῖλη κηλαδεῖ καὶ χελιδὼν ἀκούει. Ἐξετάσεως χρήζει ἐκ τίνος πηγῆς ἠντλήθη ὁ δημῶδης ἐλληνικὸς φυσιολόγος καὶ τίς ἡ σχέσις αὐτοῦ πρὸς τὸν πολολόγον καὶ τὰ ἄλλα περὶ τῶν ζώων ἔπη. Καὶ ἡ χρονολογία τοῦ ποιήματος εἶνε ἀμφίβολος· τὰ δύο καὶ μόνον μέχρι τοῦδε γνωστὰ (παρισιανὰ) χειρόγραφα εἶνε τοῦ 15' αἰῶνος· ἡ δὲ

δι' αὐτῶν παραδεδομένη παραλλαγή ὡς φαίνεται εἶνε τούτου ἢ τοῦ προηγούμενου αἰῶνος.

1. Ἐκδόσεις: Ὑπὸ E. Legrand ἐν *Annuaire de l'association* 7 (1873) 225-286 = *Coll. de mon. vol. 16* (1873) μετ' ἐπιπολαίας εἰσαγωγῆς ἐκ λογοτεχν. ἀπόψεως ὑπὸ Ch. Gidel καὶ μικροῦ γλωσσarioύ. Ἡ πραγματεία τοῦ Gidel ἀνετυπώθη εἰς τοῦ αὐτοῦ τὰς *Nouvelles études sur la litt. gr. mod.* ἐν Παρισίοις 1878 σ. 401-443. Κριτικὴ ἔκδοσις τοῦ εἰς τὸν Ἐπιφάνιον ἀποδιδόμενου πεζοῦ φυσιολόγου παρὰ Fr. Lauchert, *Geschichte des Physiologus* σελ. 229-279.—Ἐκλογὰς ἐξ ἑλληνικῆς πεζῆς παραλλαγῆς κειμένης ἐν χειρογράφῳ βενετικῷ παρέσχεν ὁ Μουστοξύδης, *Σύλλογὴ ἀποσπασμάτων ἀνεκδότων*, 2. τεύχει, ἐν Βενετίᾳ 1817.—Πολὴ σπουδαίαν ἑλληνικὴν παραλλαγὴν παραδοθεῖσαν ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Πέτρου Ἀλεξανδρέως, εἰς ἣν ἀνάγονται ὁ ἄρμενιакὸς καὶ ἄρχαῖός τις λατινικὸς φυσιολόγος, ἐξέδωκεν ἐκ τοῦ συνοδικοῦ κώδικος τῆς Μόσχας 432 (317 παρὰ Βλαδιμήρφ) τοῦ 1α' αἰῶνος, μετ' εἰσαγωγῆς περὶ τῶν συγγενῶν αὐτῇ παραλλαγῶν καὶ σχολίων ὁ A. Karnejev, *Der Physiologus der Moskauer Synodalbibliothek*, ἐν Βυζαντ. Δελτ. 3 (1894) 26-63.—Ἐν ἀποσπάσμασι σωζομένην καὶ εἰς κακὴν δημώδη γλῶσσαν συντεταγμένην διασκευὴν ἀνεῦρεν ἐν τῷ κώδικι τῆς βιβλιοθ. τοῦ πανεπιστημ. τῆς Βονωνίας ἀρ. 2702 τοῦ 15' αἰῶνος ὁ V. Puntoni, *Frammenti di una recensione Greca in prosa del Physiologus*, ἐν *Studi italiani di filologia classica* (1894) 169-191. Παρατηρήσεις περὶ τοῦ κειμένου ἐν Βυζαντ. Δελτ. 4 (1895) 179 ἔ.—Ἡ τελευταία ἔκφανσις τῆς σοφίας τοῦ φυσιολόγου ἐπὶ ἑλληνικοῦ ἑδάφους εἶνε ἡ διασκευὴ τοῦ Δαμασκηνοῦ Στουδίτου, ἣτις ἀφιερώθη εἰς τὸν Μιχαὴλ Καντακουζηνὸν μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1566 καὶ 1570 καὶ τὸ πρῶτον ἐτυπώθη ἐν Βενετίᾳ τὸ 1643. Περιγράφει τὴν ἀρχικὴν ταύτην ἔκδοσιν ὁ E. Legrand, *Bibl. hellen. du XVIIe siècle* 1 (1894) 442-445. Περὶ τοῦ βίου καὶ τῶν συγγραμμάτων τοῦ Δαμασκηνοῦ Στουδίτου πρβ. K. N. Σάθα *Νεο-ἑλλην. φιλολογ.* σ. 152 ἔ. καὶ E. Legrand, *Bibl. hellen.* 2 (1885) 12-15.

2. Γενικὰ βοηθήματα καὶ ἐκδόσεις ἄλλων φυσιο-
λόγων: J. B. Pitra, *Spicilegium Solensmense* tom. 3 (ἐν
Παρισίοις 1855) κύριον σύγγραμμα περὶ τῆς χριστιανικῆς συμβολικῆς
τῆς φύσεως μετὰ συναγωγῆς διαφορῶν παραλλαγῶν τοῦ φυσιολόγου·
σελ. 338 ἔ. ἑλληνικὴ διασκευὴ ἐν πεζῷ λόγῳ, σελ. 374 ἔ. ἀρμενιακὸς
φυσιολόγος. — A. Mai, *Classicorum auctorum* tom. 7 (ἐν Ρώμῃ
1835) 588-596· ἀποσπάσματα ἑκ τινος λατινικοῦ φυσιολόγου ἀξιοπε-
ριέργου διὰ τὸν σκεπτικισμὸν αὐτοῦ, ἀναγομένου εἰς ἑλληνικὸν πρό-
τυπον. — Τὸ περίφημον *Bestiaire divin* Γουλιέλμου τοῦ Νορμανδοῦ
(τοῦ 11^{ου} αἰῶνος) ἐξέδωκε τὸ πρῶτον πλήρες μετὰ κριτικῆς εἰσαγω-
γῆς καὶ γλωσσarioῦ ὁ Robert Reinsch, ἐν Λειψίᾳ 1890. —
Ἡ ἑκδοσις τοῦ Charles Cahier, ἐν *Mélanges d'archéologie*
2 (ἐν Παρισίοις 1851) 85-232, 3 (1853) 203-288, 4 (1856) 55-87
φυλάττει τὴν ἀξίαν τῆς ἔνεκα τῆς δημοσιεύσεως πολυαρίθμων εἰκό-
νων τοῦ φυσιολόγου ἐξ ἀρχαίων χειρογράφων. — Ch. Cahier,
Nouveaux Mélanges d'archéologie, ἐν Παρισίοις 1874 σελ. 106-
164 (γαλλικὴ μετάφρασις ἀρμενιακοῦ φυσιολόγου κ. ἄ.). — N. Land,
Anecdota Syriaca τόμ. 4 (ἐν Λουγδούνῳ Βατανῶν 1875) 115 ἔ.
(πραγματεία περὶ τοῦ φυσιολόγου μετὰ πολλῶν παραπομπῶν εἰς τὴν
σχετικὴν βιβλιολογίαν). — Fr. Hommel, *Die äthiopische Ueber-
setzung des Physiologus*, ἐν Λειψίᾳ 1877. Ἐν τῷ παραρτήματι
μετάφρασις τοῦ ἰσλανδικοῦ φυσιολόγου. — Ἀγγλοσαξωνικὴ παραλλαγή
παρὰ Mätzner, *Altenglische Sprachproben* I (ἐν Βερολίνῳ
1867) 55 ἔ. — Prof. Gust. Körting, *Grundriss der Geschi-
chte der englischen Litteratur*, ἐν Münster 1887 σελ. 51 ἔ. —
Παλαιογερμανικὴ παρὰ K. Müllendorff καὶ W. Scherer,
*Denkmäler deutscher Poesie und Prosa aus dem 8-12 Jahr-
hundert* N° 81· πρὸ σ. 498. — Ed. Koloff, *Die sagenhafte
und symbolische Tiergeschichte des Mittelalters*, ἐν Rauners
histor. Taschenbuch 1867 σ. 177-269 (πολὴ ἀξιόσυστατον πρὸς
διαφώτισιν περὶ τοῦ ἀλληγορικοῦ περιεχομένου τοῦ φυσιολόγου). —
V. Carus, *Geschichte der Zoologie*, ἐν Μονάχῳ 1872 σ. 109-145
(σπουδαῖον!). — O. Zöckler, *Geschichte der Beziehungen
zwischen Theologie und Naturwissenschaft* 1 (1877) 93 ἔ. —

Πραγματείαν εἰς τσεχικὴν γλῶσσαν περὶ τοῦ φυσιολόγου ὑπὸ J. Gebauer ἀναφέρει ὁ V. Jagitsch, ἐν Archiv für slav. Philol. 2 (1877) 752. — Karl Ahrens, Zur Geschichte des sogen. Physiologus, Programm, ἐν Ploen 1885, πραγματεύεται περὶ συριακοῦ φυσιολόγου καὶ πειρᾶται νὰ ταξινομήσῃ πάντας τοὺς φυσιολόγους. — Νεώτατα κύρια συγγράμματα: Fr. Lauchert, Geschichte des Physiologus, ἐν Στρασβούργῳ 1889. v. Moculskij, Ἀρχὴ τοῦ φυσιολόγου καὶ αἱ πρῶται αὐτοῦ τύχαι ἐν τῇ λογοτεχνίᾳ τῆς Ἀνατολῆς καὶ τῆς Δύσεως, ἐν Βαρσοβίᾳ 1889 (ῥωσιστί). Περὶ ἀμφοτέρων διὰ μακρῶν διέλαβε ὁ A. Carnejev ἐν τῇ (ῥωσσ.) ἐφημερ. τοῦ ὑπουργ. τῆς Παιδ. 1890 τόμ. 276 τεύχει Ἰανουαρ. σ. 172-208. περὶ τοῦ Lauchert καὶ ὁ Roethe ἐν Deutsche Litteraturzeit. 1892 σ. 190 ἔ. — Παρὰ Lauchert καὶ Reinsch ἔνθ' ἂνωτέρω εὐρίσκεται καὶ ἄλλη περὶ τοῦ φυσιολόγου βιβλιολογία. — Περὶ τῆς κριτικῆς τοῦ λατινικοῦ φυσιολόγου (μέχρι τοῦ 1890) πραγματεύεται συντόμως ὁ L. Traube ἐν Wochenschrift für klass. Philol. 1890 σ. 322 ἔ. — A. Karnejev, Ὑλὴ καὶ παρατηρήσεις εἰς τὰς περὶ τοῦ φυσιολόγου πραγματείας, ὡς ἀρ. 92 τῶν δημοσιευμάτων τῆς αὐτοκρ. ῥωσσ. ἐταιρείας τῶν φίλων τῶν ἀρχαίων συγγραφέων, ἐν Πετροπόλει 1890 (ῥωσιστί). Ἔτι δὲ τοῦ αὐτοῦ συγγραφέως τὴν ἄνω παρατεθεισαν ἔκδοσιν. — Fr. Lauchert, Zum Physiologus, Romanische Forschungen herausgeg. von K. Vollmöller 5 (1890) 3-36. — Max Goldstaub, Die Entwicklung des latein. Physiologus, Verhandlungen der 41. deutschen Philologenversammlung zu München, ἐν Λειψία, παρὰ Teubner 1892 σελ. 212-221. — Max Goldstaub und Richard Wendrin, Ein toscovenezianischer Bestiarius herausgegeben und erläutert, ἐν Halle, παρὰ M. Niemeyer 1892 (ἐν τῇ περὶ τῶν πηγῶν ἐρευνῇ ἔξετάζονται κατ' ἀντιπαραβολὴν καὶ ὁ Ψευδοεπιφάνιος καθὼς καὶ αἱ μεσαιωνικαὶ σλανικαὶ καὶ ῥωμουνικαὶ διασκευαί) — M. Goldstaub, Zwei Beschwörungsartikel der Physiologuslitteratur, ἐν Romanische Abhandlungen zu Ehren Adolf Tobler's, ἐν Halle, 1875 σ. 355-380 (περὶ τῆς Ἀσπίδος καὶ τῆς Γοργόνος). — Ὁ M. Goldstaub ἀσχολεῖται ἀπὸ πολλοῦ καὶ περὶ τὴν περιλη-

πτικὴν ἔρευναν τῆς μεσαιωνικῆς τοῦ φυσιολόγου παραδόσεως. — Ὑποδεικνύει ἔχνη τοῦ φυσιολόγου ἐν χρονογραφίᾳ καὶ ἐν συλλογαῖς παρομιῶν ὁ K. Krumbacher Michael Glykas, ἐν Sitzungsberichte der bayer. Akad 1894 σ. 393, 403 ἔ — G. Polivka, Zur Geschichte des Physiologus in den slavischen Litteraturen, ἐν Archiv für slav. Phil 14 (1891) 374-404 καὶ 15 (1892) 246-273 — G. Polivka, Ein Nachtrag zum Physiologus, ἐν Archiv für slav. Philol 17 (1895) 635. — A. Alexandrov, Physiologus Denkschriften der Universität Kazan 1893 (ἐκδοσις σλαβικοῦ φυσιολόγου). — Περὶ τῆς ἐπιρροῆς τοῦ φυσιολόγου εἰς τὴν τέχνην τοῦ μέσου αἰῶνος πρβ. τὸ σύγγραμμα τοῦ ἀγγλίνου Ἀμερικανοῦ E. P. Evans, Animal Symbolism in Ecclesiastical Architecture, ἐν Λονδίῳ καὶ Νέα Ὑόρκῃ 1895. — Εἰς τὴν ἔρευναν περὶ τῆς πρώτης ἀρχῆς τῶν ἰδεῶν τοῦ φυσιολόγου δύναται τις νὰ συμβουλευθῇ τὸ βιβλίον τοῦ Ang. de Gubernatis, Zoological mythology, ἐν τόμοις δυσὶ, ἐν Λονδίῳ 1872, ὅπου ὁμοῦς ὁ συγγραφεὺς δὲν ἀπέβλεψεν εἰς τὸν φυσιολόγον (καὶ γερμανιστὶ μετεφράσθη ὑπὸ M. Hartmann ὑπὸ τὸν τίτλον: Die Thiere in der indogerman. Mythologie, εἰς μέρη δύο, ἐν Λειψίᾳ 1874) καὶ Sylvio Köhler, Das Tierleben im Sprichwort der Griechen und Römer, ἐν Λειψίᾳ 1881. — Ἄλλην βιβλιολογίαν εἰς τὸν δυτικόν, ἰδίως εἰς τὸν γαλλικόν φυσιολόγον ἀναγράφει ὁ Max Fr. Mann, Kritischer Jahresbericht, herausgegeben von K. Vollmöller und R. Otto 1 (1892-1895) 432 ἔ.

3. Τίτλος καὶ συγγραφεὺς: Φυσιολόγος δὲν ἐσήμαινε κατ' ἀρχὰς βιβλίον, ἀλλὰ τὸν περὶ τὰ φυσικὰ ἀσχολούμενον. Τίς ὁμοῦς τὸ πρῶτον οὕτως ὠνομάσθη, ὥς ὁ κατ' ἔξοχὴν φυσιολόγος, ἀγνοοῦμεν· δικαίως ὥς τοιοῦτος ὑπετέθη ὁ Ἀριστοτέλης. Πρβ. Ahrens ἐνθ' ἄνωτ. σ. 13 καὶ Lauchert, Geschichte des Physiologns σελ. 44. Συμφώνως πρὸς τοῦτο, ἐν τῷ τίτλῳ τῶν ἑλληνικῶν παραλλαγῶν προαγγέλλεται πραγματεία περὶ τοῦ Φυσιολόγου (Εἰς τὸν Φυσιολόγον ἢ Ἐκ τοῦ Φυσιολόγου). Εἰς τὰς γαλλικάς, ἀγγλικὰς καὶ ἄλλας μεσαιωνικάς διασκευὰς ἀντικαθίσταται ἡ ἀρχαία ἐπιγραφή συνήθως διὰ λέξεως δημώδους εὐλήπτου (οἷον Bestiaire, Bestiary κτλ).

Συγγραφεῖς φυσιολόγου ἐθεωρήθησαν κατὰ τὸν μέσον αἰῶνα πάντες, ὅσους ἠδύνατό τις νὰ φαντασθῇ, οἱ περιήρημοι συγγραφεῖς ἐθνικοί, Ἰουδαῖοι καὶ χριστιανοί, ὁ Σολομών, ὁ Ἀριστοτέλης, ὁ Δημόκριτος, Πέτρος ὁ Ἀλεξανδρεὺς, ὁ Ἐπιφάνιος, Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος, ὁ Ἰερώνυμος, ὁ Ἀμβρόσιος κ. ἄ. *Περ. Pitra* ἐνθ' ἀνωτέρω σελ. 101 καὶ *Lauchert, Geschichte des Physiologus* σ. 65 ἔ. Ἐν ἀληθείᾳ ὅμως πρέπει νὰ θεωρηθῇ ἀνώνυμον βιβλίον.

4. Ὅπως πολλὰ ἄλλα δημώδη βιβλία, οὕτω καὶ ὁ φυσιολόγος μετέβη ἀπὸ τῶν Βυζαντινῶν εἰς τοὺς λοιποὺς λαοὺς τῆς ἀνατολικῆς Εὐρώπης. *Περὶ τῶν ῥωμουρικῶν καὶ σλαβικῶν παραλλαγῶν τοῦ φυσιολόγου* ἴδε *R. Reinsch* ἐνθ' ἀνωτέρω σελ. 156-183. *Fr. Lauchert, Geschichte des Physiologus*, καὶ ἰδίως *G. Polivka* ἐνθ' ἀνωτέρω.

387. Διήγησις Παιδιόφραστος τῶν τετραπόδων ζώων. Ἐν τῷ ποιήματι τούτῳ, ὅπερ σύγκειται ἐκ στίχων ἀνομοιοκαταλήκτων πολιτικῶν 1082, περιγράφεται συνέλευσις τῶν τετραπόδων ζώων. Ἐπὶ τοῦ θρόνου κάθεται ὁ βασιλεὺς λέων μετὰ τοῦ ἐλέφαντος· ὁ πάνθηρ καὶ ἡ λεοπάρδαλις παρακάθηνται ὡς ὑπουργοί· οἱ ἄλλοι αὐλικοὶ εἶνε ὁ λύκος, ὁ κύων καὶ ἡ ἀλώπηξ. Ὁ βασιλεὺς λέων ἀποφασίζει νὰ ἐνιδρύσῃ αἰωνίαν εἰρήνην εἰς τὸ κράτος του. Πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον συγκαλοῦνται πάντες οἱ ὑπῆκοι εἰς ἐκκλησίαν διὰ τῶν πρεσβευτῶν γάτας καὶ μυός, οὓς συνοδεύει ὁ πίθηκος. Ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ἐγείρονται μακραὶ λογομαχίαι μετὰ τῶν ἀντιπάλων ζώων, ὧν ἕκαστον μέμφεται τοῦ ἄλλου τὰς κακίας καὶ ἐγκωμιάζει τὰς ἰδίας ἀρετάς, πρώτη ὁμιλεῖ ἡ γάτα, κατόπιν ὁ ποντικός, ὁ κύων, ἡ ἀλώπηξ, ὁ λαγός, ἡ ἔλαφος, ὁ χοῖρος, τὸ πρόβατον, ἡ αἶξ. Τελευταῖος ἐγερθεὶς ὁ λέων κηρύσσει ὅτι ἱκανὰ ἐλέγχθησαν, ὅτι ἡ ἀνακωχὴ λύεται καὶ τὰ σαρκοβόρα πρέπει καὶ πάλιν νὰ καταδροχθίζωσι τὰ λοιπὰ ζῶα, ὅπως ἀνέκαθεν εἶνε ἡ συνήθεια. Τοιοῦτοτρόπως συγκροτεῖται αἰματηρὰ μάχη, ἕως οὗ ἀμφοτέρω τὰ μέρη ἀπαυδῶσι καὶ ἡ ἐπελθοῦσα νύξ δίδει τέλος εἰς τὴν σφαγὴν. Ὁ συγγραφεὺς τελειώνει

μὲ τὴν παρατήρησιν, ὅτι τότε ἐπληρώθη ὁ λόγος τοῦ ὑμνογράφου, ὅτι «ὁ βασιλεὺς οὐ σώζεται ἐν τῇ πολλῇ δυνάμει καὶ γίγας οὐ σωθήσεται ἐν πλήθει τῆς ἰσχύος». Ἐκτοτε τὰ τετράποδα ζῶσιν ἐν αἰωνία ἐχθρότητι.

Τὸν σκοπὸν τοῦ ποιήματος διδάσκει ἡ εἰσαγωγὴ:

*Διήγησις παιδιόφραστος περὶ τῶν τετραπόδων,
ἵνα ἀναγινώσκωνται καὶ χρῶνται ταῦτα παῖδες,
οἱ φοιτηταὶ καὶ νεαροὶ διὰ τὴν εὐνοσίαν·
γέγραπται γὰρ εἰς ἔνωσιν μαθήσεως καὶ πόθου.*

Πρὸς ταῦτα δὲ συνάπτεται διὰ τῶν ἐξῆς σκοτεινῶν λόγων ὁ ἠθικὸς τοῦ βιβλίου σκοπός:

*Ἔχουσιν δ' ὁμῶς ἔννοιαν καὶ βάρος τὰ τοιαῦτα·
νόησε μόνον ἀκριβῶς τὴν ἔννοιαν τὴν ἔχουν·
διὰ τὰ ἔθνη μεθ' ἡμῶν ποιοῦσιν ψευδοαγάπην,
ὑπερβαροῦντες εἰς ἰσχὺν ἄρδην ἡμᾶς δλέσαι,
σώζει ἡμᾶς τὸ δίκαιον καὶ ἀψευδὲς τοῦ θεοῦ
Θεὸς γὰρ νέμει τὴν εὐχὴν ὡς κριτὴς τῶν ἀπάντων.*

Ἀλλὰ ὅταν ἐννοεῖ τις διόλου πῶς δύνανται ταῦτα νὰ συνδυασθῶσι πρὸς τὸ ποίημα. Ὁ Gidel φρονεῖ ὅτι σκοπὸν ἔχει τοῦτο νὰ διδάξῃ τὰ παιδιὰ τὰ διάφορα εἶδη τῶν ζώων καὶ τὰς ιδιότητας αὐτῶν, ἀλλ' ἡ ὑπόθεσις αὕτη ἀντιφάσκει πρὸς τὴν μορφήν καὶ τὸ περιεχόμενον τοῦ ποιήματος. Ἐν τῷ βυζαντινῷ κράτει εἰς τὰ παιδιὰ ἔδιδον τὴν ἀγίαν Γραφήν καὶ τὰ συνήθη διδακτικὰ βιβλία οἷον τὸν Ὅμηρον, Ἰσοκράτη, Ἰωάννην Χρυσόστομον κτλ, ἀλλ' οὐχὶ τοιαῦτα, τῶν ὁποίων ἡ γλῶσσα ἦτο ἐκ διαμέτρου ἀντίθετος πρὸς τὴν βαθέως ἐρριζωμένην σχολειακὴν παράδοσιν. Ἐτι δὲ μᾶλλον ἀντέκειτο εἰς τὴν εἰσαγωγὴν τοῦ βιβλίου εἰς τὰ σχολεῖα τὸ περιεχόμενον αὐτοῦ, ὅπερ βρίθκει ἀσχημόνων χωρίων. Ὅσον δὲ ἐννοοῦμεν τὴν διαβεβαίωσιν, ὅτι ἡ διήγησις εἶνε παιδιόφραστος, τόσον ὀλίγον καταλαμβάνομεν καὶ «τὴν βαθεῖαν ἔννοιαν», ἣν ὑπο-

κρύπτει δῆθεν αὕτη κατὰ τὸν συγγραφέα, διότι τὸ κέντρον τῆς παραβολῆς κεῖται ἐν τῇ αἰωνίᾳ ἐχθρότητι, ἣτις ἄρχει μεταξὺ ἀνθρώπων καὶ μεταξὺ ζώων. Τὴν πρὸς τὸν φυσιολόγον συγγένειαν δεικνύει ἡ ὑποδαλλομένη συμβολικὴ ἐρμηνεία καὶ ἡ περιγραφὴ ζώων τινῶν οἷον τοῦ ἀνευ ἀρμῶν καὶ ἀστραγάλων ἐλέφαντος (στ. 20, 943 ἐ). Πρὸς τὸ ποίημα δύνανται νὰ παραβληθῶσι τὰ δυτικὰ ἔπη, ἐν οἷς περιγράφονται συναθροίσεις ζώων· δὲν γνωρίζομεν ὅμως οὐδὲν ἄμεσον φραγκικὸν πρότυπον τῆς παιδιοφράστου διηγήσεως, ἣτις καθόλου εἶνε αὐθυπόστατον ἐλληνικὸν ἔργον. Τὸ κύριον αὐτῆς χαρακτηριστικὸν εἶνε ἀγροῖκος ἀπλοϊκότης καὶ κωμικότης πολλάκις χονδροειδής. Ἄλλ' οἱ διάλογοι τῶν ζώων εἶνε σχοινοτενεῖς, μονοτονία δὲ ἐπικρατεῖ εἰς τὰ διαλεγόμενα πρόσωπα, τὴν ὑποίαν ἐνέπνευσε μὲν τὸ δημοτικὸν ἄσμα (ἐὰν μὴ τὸ ἀρχαῖον ἔπος), ἀλλ' ἣτις ἐνταῦθα εἶνε κουραστικὴ. Τῶν τόπων ἡ περιγραφὴ, ἐν οἷς ἡ σκηνὴ ὑπόκειται, εἶνε ἡμελημένη, ἡ δὲ οἰκονομία ἀτελής. Ἡ σατυρικὴ τάσις ἐκδηλοῦται μόνον ἄπαξ εἰς τὸν χλευασμὸν τῆς ῥωμαϊκῆς ἐκκλησίας καὶ τῶν Ἰουδαίων· ἐν στ. 385 ἐ καυχᾶται ὁ χοῖρος, ὅτι τὰ «φραγγοπαπαδούρια» μεταχειρίζονται τὰς τρίχας τῆς χαίτης τοῦ πρὸς ῥαντισμὸν τοῦ ἡγιασμένου ὕδατος, ἐν δὲ στίχῳ 424 χλευάζει διὰ παροιμιώδους τινὸς ἐκφράσεως τὴν κακοσμίαν τῶν Ἑβραίων. Ἡ γλῶσσα διὰ τῶν ἐπιτυχῶν κατὰ τὸν τρόπον τοῦ Προδρόμου συνθέσεων ἀποκτᾷ δύναμιν ἐκφράσεως καὶ εἶνε πολλάκις πρωτότυπος· κατὰ τᾶλλα δὲν λείπει καὶ ἐδῶ ἡ ἀνάμιξις λογίων καὶ δημοτικῶν στοιχείων. Ὡς ἐν τῷ φυσιολόγῳ, οὕτω καὶ ἐν τῇ παιδιοφράστῳ διηγῆσει ἀποκαλύπτεται ὁ βυζαντηνὸς διδάσκαλος, ὅστις θέτει εἰς τὸ στόμα τῆς ἐλάφου (ἐν στ. 335) τὴν ἐτυμολογίαν: Πτώξ γραφικῶς ὁ λαγῶς, ὡς πτήσσω τὸ φοβοῦμαι. Πρὸς χρονολογικὸν καθορισμὸν τοῦ ποιήματος προσοχῆς ἀξία εἶνε ἡ ἐν στ. 11 παρατήρησις, ὅτι ἡ συνάθροισις τῶν τετραπόδων συνέβη ἐν ἔτει 1365· διότι πιθανὸν εἶνε ὅτι τὸ ἔτος τοῦτο σημαίνει τὸν χρόνον τῆς συγγραφῆς. Ἐξάπαντος δὲ δὲν πρέπει νὰ καταδιβασθῇ τὸ ἔργον μέχρι τοῦ ιε' αἰῶνος.

1. Ἑκδοσις: Ἐκ τοῦ παρισιανοῦ κώδικος 2911 καὶ ἐκ τοῦ βιενναίου θεολογικοῦ 244 ὑπὸ W. Wagner, Carmina σ. 141-178.

2. Βοηθήματα: Ἐκ λογοτεχν. ἀπόψεως παρατηρήσεις ὑπὸ Ch. Gidel, Études sur la litt. gr. mod. σ. 303-331.— Περὶ τῆς εἰς τὸν Προδόρομον ἀπονομῆς τοῦ ἔργου ἴδε τοῦ παρόντος βιβλίου τόμ. Β' σελ. 719 ἀρ. 20.— Περὶ τοῦ κειμένου: G. Meyer, Neugriechisches, ἐν Bezzenbergers Beiträge 19 (1893) 154 (διορθώνει ἐν στ. 672 κίσαλα εἰς βίσαλα τουτέστι βήσσαλα = πλίνθους ἐκ τοῦ λατινικοῦ bessalis).

3. Ἐν τῷ ἀρχαίῳ καταλόγῳ τῆς βιβλιοθήκης τοῦ καρδινάλιου Siret, τὸν ὁποῖον ἐξέδωκεν ὁ E. Miller, Catalogue de mss grecs de la Bibl. de l'Eseurial σ. 305 ἔ, ἀναφέρεται χειρόγραφον (νῦν βεβαίως ἐν Ρώμῃ εὐρισκόμενον), ἐν ᾧ περιέχεται: Παιδιοφράστου διήγησις τῶν τετραπόδων, πεζῇ φράσει (Miller ἐνθ' ἄνωτ. σ. 327 N° 29). Ἡ διήγησις αὕτη εἶνε βεβαίως ἡ περὶ ἧς ἐνταῦθα λαλοῦμεν· διότι πάντως πρέπει νὰ γραφῇ: παιδιόφραστος, ἡ δὲ παρατήρησις: πεζῇ φράσει δὲν πρέπει νὰ μᾶς ἀπατήσῃ· διότι δημῳδεις δεκαπεντασύλλαβοι, οὔτινες ἐν τοῖς χειρογράφοις πολλάκις γράφονται καταλογάδην, ἐκλαμβάνονται ἐνίοτε καὶ ἐν νεωτέροις ἐντύποις καταλόγοις ὥς πεζὸς λόγος.

[Οἱ ἑξῆς ὀλίγοι στίχοι δεικνύουσι τὴν γλῶσσαν καὶ τὸ ὕφος τοῦ ἔργου].

Ἐκάθησεν ὁ βασιλεὺς πάντων τῶν τετραπόδων
λέων ὁ ἀγριόφθαλμος καὶ γακλαδοραδάτος·
εἶχεν καὶ συγκαθήμενον ἑλέφαντα τὸν μέγαν,
τὸν μὴδ ἄρμους· μὴ γόνατα, μὴδ ἄστραγάλους ἔχων.
Πλησίον δ' εἶχεν μετ' αὐτὸν δύο πρωτοσυμβούλους,
πάρδον καὶ λεοντόπαρδον τοὺς ἀποφουμιστάδες.
Ἦσαν δὲ καὶ τὰ ἕτερα· αἰμόβορα θηρία,
λύκος ὁ νυκτοβαδιστὴς καὶ ὁ αἱματοπότης,
κύων ὁ ὑποτακτικὸς καὶ ποθεινὸς ἀνθρώποις,
ὁ πάντα τρώγων βρώματα καὶ πάντα κατεσθίων,
ἀλλὰ καὶ ἡ ἀλώπεκα ἡ φουνδοσυραδάτη
καὶ ἡ ὀρνιθοπνίκτρια, ἡ παμπονηροτάτη.

Πρῶτον τὸν κήτη στέλλουσιν, διότι νυκτοζέλει,
καὶ μετ' αὐτοῦ τὸν ποντικόν, μεγαλομουστακόν,
μακρύμυτον, μακρύουρον, εἰς συντροφίαν τοῦ κήτη.

Ἐβαλαν οὖν διαλαλητὴν λαγὸν τὸν μεγαλόπτην,
ὥς γοργοπόδαρον, ταχύν, ἵνα συνάξῃ πάντας.

Καθισάντων οὖν τοῦ βοῦς ἅμα μὲ τὸ βουβάλιν,
καὶ ἄλογον τὸ θαυμαστόν. ὄνος ὁ πολυρράδεης,
ὁ ῥιδοροῦφος ἔλαφος, ὁμοῦ σὺν τὸ ἀγρίμῳ,
ἢ αἶγα καὶ τὸ πρόβατον, ὁ πολυφάγος χοῖρος...

Αὐτοὶ δὲ ἀποστέλλουσιν ἄλλους ἑτέρους πρέσβεις,
τὸ ἄλογον τὸ φροερόν, τὸν θρόνον τῶν ἀνθρώπων
καὶ ὄνον μεγαλόπυλον καὶ μεγαλορχιδάτον·
εἶχασιν δὲ καὶ μετ' αὐτοὺς ὁποῦ νὰ τοὺς δουλεύῃ
καμήλαν τὴν κυμπόρραχην καὶ μακροσπονδυλάτην
διὰ νὰ τοὺς παίζῃ νὰ γελοῦν, νὰ τοὺς παραμυθίζῃ
καὶ νὰ ὀρχᾶται νὰ πηδᾷ ὥς κακογυρισμένη

« Εἴ τις καλὸς κί' ἀπόκοτος, ὅς ἔλθῃ εἰς τὸ μέσον ».
'Απὸς γοργὸς ἐπήδησεν ὁ ταπεινὸς ὁ κήτης
καὶ ἐλοιδύρησεν αὐτόν, λέγει τοιοῦτους λόγους
« μακρύμυτε, μακρύουρε, μεγαλομουστακάτε
τί μοῦ σεῖς τὸ μουστάκιν σου ἀπάνω τε καὶ κάτω,
ἐνθεν ἀκκεῖθεν θεωρεῖς νὰ εὖρης τρύπα νᾶμψης;
τζουκαλογλύφε, τυροφᾶ καὶ ψωμοκαταλύτη,
μαγαρισμένη πονδικὴ ὁποῦ μαίνεις πάντα,
τὰ σῦκα, τὰς σταπίδας τε, τ' ὀξύγαλον, τὸ γάλα,
κρέας, ὀφάριν καὶ τ' αὐγά καὶ ὅσα τὰ τοιαῦτα . .
τὰ μὲν ἐσθίεις, μυσαρέ, τὰ δὲ οὖρεῖς καὶ χέζεις,
τὰ δ' ἄλλα μὲ τὰ πόδια σου σκορπᾷς καὶ καταχύνεις.

Χαρά στήν τὴν κυρ' ἄλωποῦ, χαρά στήν τὴν κορδόναν . .
ἀλλ' ἔχεις καὶ ἐσὺ δαμὴν μικρὸν ὀκάτι ψέγος . .
καὶ οὔτε ἡ ἀγάπη σου ἔνε στερεωμένη,
οὔτε ἡ φιλία σου ἔνε ἐμπιστεμένη,

ἀλλ' εἶσαι ψεματάρισσα, κλέπτρια καὶ τζιγκάνα
 μαγγαναρέα, φλύαρη, κοιλιοχορδοφᾶσσα...
 ἔαν δὲ στήσουν μάγγανον πολλάκις νὰ σὲ πιάσουν,
 ὥστε νὰ ζῇς νὰ ἀναπνῆς θέλουν σὲ κοπανίζει,
 νὰ χέξης τὰ σταφύλια καὶ νὰ τοιλῇς τὰς δώγας...

388. Πουολόγος, ποίημα ἐκ στίχων 650, στενῶς συγγενεῦον κατὰ τε τὴν οἰκονομίαν καὶ τὸ περιεχόμενον πρὸς τὴν Διήγησιν τῶν τετραπόδων. Ὁ βασιλεὺς ἀετὸς συγκροτεῖ κατὰ τοὺς γάμους τοῦ υἱοῦ του μεγάλην εὐωχίαν, εἰς τὴν ὁποίαν συγκαλοῦνται πάντα τὰ πτηνὰ. Τρώγουσι καὶ πίνουσι, ἀλλὰ καὶ εἰς φιλονεικίαν καταντῶσιν ἐν τῷ συμποσίῳ (ἡφέραν καὶ δικάσιμον ἀπάνω εἰς τὸ τραπέζιν). Ἡ φιλονεικία, ἥς ἡ ἀφορμὴ παρασιωπᾶται, συνάπτεται μεταξὺ δύο ἐκάστοτε πτηνῶν. Ὁ πελαργὸς χλευάζει τὸν κύκνον, ὁ κύκνος τὸν πελαργόν· ὁ λάρος φιλονεικεῖ πρὸς τὴν χῆνα, ὁ τροχίλος πρὸς τὸν φασιανόν, ἡ κορώνη πρὸς τὴν τρυγόναν, ἡ γλαυξ πρὸς τὴν ὄρνυγα, ὁ βύας πρὸς τὸν σπῖνον κτλ. Τέλος ἐπιτάσσει σιγὴν πρὸς τοὺς φιλονεικοῦντας ὁ βασιλεὺς, ἀπειλῶν ὅτι θὰ πέμψῃ κατ' αὐτῶν τὸν ἱέρακα καὶ τὸν γυπάετον· πάντα τὰ πτηνὰ τείνουσι τὰ οὖς εἰς τοὺς λόγους του, παύουσι τὴν φιλονεικίαν καὶ τελειώνουσιν ἐν εἰρήνῃ καὶ φαιδρότητι τὴν εὐωχίαν τοῦ γάμου.

Διδακτικὸν σκοπὸν δυνάμεθα νὰ δεχθῶμεν εἰς τὸ ποίημα τοῦτο εὐκολώτερον παρὰ εἰς τὴν παιδιόφραστον τῶν τετραπόδων διήγησιν· μολονότι καὶ εἰς τοῦτο ἀπαντῶσιν ἀγροῖκοι φράσεις (π. χ. στ. 216 ἐ.), ὅμως λείπουσιν αἰσχρολογίαι χονδροειδεῖς καὶ διὰ τοῦ πλήθους τῶν ἀπαριθμουμένων ὀνομάτων τῶν πτηνῶν γίνεται ὅμοιον τὸ ποίημα πρὸς ἐγχειρίδιον ὀρνιθολογίας. Ἀναμφισβήτητος ὅλως διόλου εἶνε ἡ σατυρικὴ τὰσις. Ἐκ τῆς διαρκoῦς ἀναμίξεως ζῳωδῶν καὶ ἀνθρωπίνων πραγμάτων εἰς τοὺς χλευαστικούς τῶν πτηνῶν λόγους προκύπτουσι πολυάριθμοι ὑπαινιγμοὶ εἰς γενικὰς ἀνθρωπίνους ἀδυναμίας καὶ εἰς τὰ ἐκκλησια-

στικὰ, πολιτικὰ καὶ ἐθνογραφικὰ πράγματα τοῦ
βυζαντηνοῦ κράτους. Ὁ τροχίλος π.χ. ὀνειδίζει τὸν φασιανόν:

*Παραγιαλῆς ἤρξατο ἀφασιανὸν ὑβρίζειν,
καὶ λόγους ἐπεχείρησε τοιούτους νὰ τοῦ λέγῃ·
«ὅπου σὲ βλέπει, ἀφασιανός, ὅτι φορεῖς τὸ ῥοῦχον
αὐτὸ τὸ λέγουν αὐτουπὶν, νᾶχῃ τὰς χρὰς κομμάρια,
παρέξω νᾶχῃ κόκκινον καὶ πράσινον κομμάτι,
καὶ γερανὸν καὶ κίτρινον ὀξὺν καὶ τὸ γαλάσιον,
νὰ ποῦν εἰς ἄρχοντόπουλον ἀπὸ τοῦς σεβαστάδες*

ὁ φασιανὸς ἐξ ἑτέρου ὀνειδίζει ἐκεῖνον:

*Ἀφασιανὸς ἐγύρισεν καὶ λέγει πρὸς ἐκεῖνον·
«ἐμὲν τὰ λέγῃς, ἔλεεινέ, ταῦτα παραγιαλῆς;
οὐκ εἶσαι σὺ τζαγκάρη υἱὸς τοῦ πεισσοκαταλύτη,
ὅπου καθέζουν κ' ἔρραπτες μὲ χοιρινὴν τὴν τρίχαν
κ' ὑπῆγες καὶ δανείστηκες ὀκάποθεν λογάριν
κ' ἠγόρασες τὴν θάλασσαν κ' ἐγίνης χρειωμένος;*

Ἡ ὄρνις καυχᾶται καὶ λέγει πρὸς τὸν καρκατσάνον:

*Μωρὲ πάντες σὲ ξέρουσιν, ἀπὸ τὴν Ρώμην ἦσουν
καὶ σὺ σπιτάλιν ἐπεικες φρέρης κἂν ἔξη χρόνους
καὶ βρῆκάν σε μὲ Φράγκισσαν καθάλλαριον γυναικάν.*

Πλείστην ὕλην πρὸς χλευασμοὺς παρέχει τὸ ποικίλον πλῆθος τῶν
γειτονικῶν τοῦ Βυζαντίου λαῶν· αἱ πικραὶ εἰρωνεῖται κατὰ τῶν
Φράγκων, Βλάχων, Βουλγάρων, Ταρτάρων καὶ Χαζάρων μετα-
φέρουσι τὸν ἀναγνώστην εἰς τὴν ἀτμοσφαῖραν τῶν σημερινῶν φυ-
λετικῶν συγκρούσεων: (πρβ. Ἐγὼ γὰρ Ταρταρόκοπε, Βουργαρο-
αναθρεμμένε | ἀνακαρᾶ Ταρτάρικε, λέγει ἡ κίχλα πρὸς τὸν βύαν).
Ἰδιαιτέρας προσοχῆς ἄξιος καθίσταται ὁ Πουλολόγος διὰ τὴν
καθαρότητα καὶ ἀποστραγγύλωσιν τῆς δημώδους γλώσσης. Εἶνε
ἀληθὲς ὅτι ἡ κατανόησις δυσχεραίνεται σπουδαίως διὰ σπανίων
λέξεων καθὼς καὶ διὰ πολλῶν φθορῶν τοῦ κειμένου, ἀκριβῆ δὲ

σχόλια θὰ ἦσαν ἀναγκαιότατα ἐνταῦθα ὡς καὶ εἰς πολλὰ τῶν δημοτικῶν ἐλληνικῶν κειμένων. Ὁ χρόνος καὶ ὁ τόπος τῆς γενέσεως τοῦ ποιήματος μόνον κατὰ προσέγγισιν δύνανται νὰ ὁρισθῶσιν, ἂν καὶ συχνοὶ εἶνε οἱ ἐθνογραφικοὶ καὶ γεωγραφικοὶ ὑπαινιγμοί. Τὸ πρωῒμώτατον ὄριον προκύπτει ἐκ τῆς μνείας τῆς ναυτικῆς πυξίδος (ἐν στ. 531), ἧς ἡ χρῆσις δυσκόλως δύναται ν' ἀποδειχθῇ ὡς προγενεστέρα τῶν πρώτων δεκαετηρίδων τοῦ ἰδ' αἰῶνος· ἐξ ἄλλου δὲ γλωσσικοὶ λόγοι καὶ ὁ τρόπος, καθ' ὃν ὁ συγγραφεὺς ὑποθέτει τὰς μεταξὺ Βυζαντηνῶν καὶ τῶν γειτονικῶν ἐθνῶν σχέσεις, δὲν ἐπιτρέπουσι νὰ κατέλθωμεν εἰς τὰς τελευταίας δεκαετηρίδας τοῦ βυζαντηνοῦ κράτους. Ὡστε τὴν γένεσιν αὐτοῦ πρέπει νὰ θέσωμεν εἰς τὸν ἰδ' αἰῶνα καὶ δὴ μᾶλλον εἰς τὸ πρῶτον παρὰ εἰς τὸ δεύτερον ἡμισυ αὐτοῦ. Περὶ δὲ τοῦ τόπου ἐνθα ἐγράφη τοῦτο μόνον δύναται νὰ λεχθῇ, ὅτι πολυάριθμοι ὑπαινιγμοὶ μεταφέρουσιν ἡμᾶς εἰς τὰς χώρας, ἐν αἷς οἱ Ἕλληνες ἦσαν συνωκειωμένοι πρὸς τὰ φραγκικὰ ἔθιμα. Διότι ὅμως ἀναφέρει τὴν Γλαρέντσαν (ἐν στ. 629), δὲν δυνάμεθα νὰ υποθέσωμεν ὅτι ἐγράφη εἰς τὴν Πελοπόννησον, διότι ὁμοίως ἀναφέρονται καὶ ἄλλοι τόποι πολὺ ἀπ' ἀλλήλων ἀπέχοντες, οἷον ἡ Ζαγορά καὶ ἡ Νίκαια.

1. Ἔκδοσις: Ὑπὸ W. Wagner, Carmina σελ. 179-198 (ἐκ τοῦ βιενναίου θεολογικοῦ κώδικος 244).

2. Βοηθήματα: Φανταστικὴ ἀπόπειρα ἀλληγορικῆς ἐρμηνείας ὑπὸ K. N. Σάθα, Μεσαιων. βιβλιοθ. 7 (1894) σ. λε' καὶ ἐπ.

3. Παράδοσις τοῦ κειμένου: Δὲν ἐχρησιμοποιήθησαν ἔτι τὸ παρισιανὸν χειρόγραφον, ὅπερ ὁ Du Cange ἀναφέρει εἰς τὸ Glossarium mediae et infimae Graecitatis, Index Auctorum Col. 38 ἐν λ. Pulologus, ὁ κώδιξ τοῦ Ἑσκουριάλ Ψ. IV 22 καὶ ὁ κώδιξ 35 τοῦ παλαιοῦ σεραΐου. ἐν τῷ ὁποίῳ ἀποδίδεται τὸ ἔργον τοῦτο ὡς καὶ ἡ διήγησις τῶν τετραπόδων εἰς τὸν Θεόδωρον Πρόδρομον καὶ εἰσαγωγή προτάσσεται ἀποτεινομένη πρὸς τὸν αὐτοκράτορα Μανουὴλ Κομνηνόν. — Πουλολόγος εἶνε ἴσως (ἐκτὸς ἐὰν εἶνε ἔμμετρος διασκευὴ)

τοῦ στεφανίτου καὶ ἰχνηλάτου· ἴδε § 394) καὶ τὸ εἰς 18 φύλλα περιεχόμενον, δι' εἰκόνων τῶν πτηνῶν κοσμούμενον ποίημα ἐν κώδικι ἀθηναϊκῷ 701 τοῦ 15 αἰῶνος· Λόγος τοῦ ἰχνηλάτου περὶ τῶν πουλίων.

4. Ἐπιγραφὴ καὶ ἀναμνήσεις ἐκ τοῦ πουλολόγου· Ἡ λέξις ἐσχηματίσθη ὡς τὸ πωρικολόγος καὶ ψαρολόγος κατ' ἀναλογίαν τοῦ φυσιολόγος, ὡς τὸ volucraire κατὰ τὸ bestiaire. Ἀλλὰ σημαίνει καὶ τὸν πτηνοθήραν. Πρβ. τὸν ἐνδέκατον αἰσώπειον μῦθον ἐν τῇ δημῳδῇ ἑλληνικῇ διασκευῇ. Ἐν Βενετίᾳ 1543 : Πουλολόγος καὶ ὄχεντρα, καὶ τὴν νεοελληνικὴν παροιμίαν : Πουλολόγος καὶ ψαροῦς ἔρρημο τὸ σπῆτί του. Βενιζέλου, Παροιμίαι δημῳδαί, β' ἐκδόσ. ἐν Ἑρμουπόλει 1867 σ. 260, 194. — Ἰδέαι συγγενεῖς πρὸς τὰς τοῦ πουλολόγου ἐπικρατοῦσιν ἔτι παρὰ τῷ λαῷ. Πρβ. τὴν παροιμίαν : Ἐμαζεύτηκαν τὰ ὄρνια κα' ἔκαμαν τὸ μπουῖφο πρῶτο Βενιζέλου ἐνθ' ἄνωτ. σ. 76, 161.

389. Συναξάριον τοῦ τιμημένου γαδάρου (393 ἀνομοιοκατάληκτοι στίχοι). Γαδάρου, λύκου καὶ ἄλουποῦς διήγησις ὠραία (540 ὁμοιοκατάληκτοι πολιτικοὶ στίχοι). Τὰ δύο ταῦτα ποιήματα εἶνε παραλλαγὰὶ ἐνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ ἔργου, διὸ ἀπαιτοῦσι κοινὴν τὴν ἐξέτασιν. Τὴν ὑπόθεσιν τῆς ἀφηγήσεως παρέχομεν κατὰ τὴν ὁμοιοκατάληκτον διασκευὴν, ἐπειδὴ αὕτη εἶνε πληρεστέρα καὶ περιέχει τινὰ ἐλλείποντα ἐκ τῆς ἀνομοιοκατάληκτου. Ὁ δυστυχὴς ὄνος διαφυγὼν τὸν σκληρόν του δεσπότην, καταφεύγει εἰς γειτονικὸν λειμῶνα εἰς τὴν βοσκήν. Ἐνταῦθα ἔρχονται ὡς σύντροφοι πρὸς αὐτὸν ὁ λύκος καὶ ἡ ἀλώπηξ ἐπὶ τῷ σκοπῷ νὰ καταβάλωσιν αὐτὸν δολίως καὶ ἀπὸ κοινοῦ τὸν καταφάγωσι. Μάτην ζητεῖ ὁ ὄνος ν' ἀπαλλαγῇ τῶν ἐπικινδύνων φίλων του, ἀπειλῶν ὅτι ὁ κύριός του εἶνε δῆθεν ἐγγὺς συνοδευόμενος ὑπὸ φοβερῶν θηρευτικῶν κυνῶν. Ἡ ἀλώπηξ τοῦναντίον τὸν προσκαλεῖ νὰ προσκολληθῇ εἰς τὴν συντροφίαν των, διότι σκοπεύουσι νὰ διέλθωσι τὴν θάλασσαν μεταβαίνοντες εἰς τὴν Ἀνατολήν, ἵνα συναθροίσωσι χρήματα καὶ διανεμηθῶσιν αὐτὰ πρὸς ἀλλήλους. Τοιοῦτοτρόπως βαδίζουσι καὶ οἱ τρεῖς εἰς τὴν

παραλίαν καὶ ἀνέρχονται εἰς τὸ πλοῖον, τοῦ ὁποῖου πλοίαρχος μὲν γίνεται ὁ λύκος, κυβερνήτης δὲ ἡ ἀλώπηξ καὶ κωπηλάτης ὁ ὄνος. Ἡ ἀλώπηξ τότε διηγεῖται ὅτι ὠνειρεύθη φοβεράν τρικυμίαν, διὸ θεωρεῖ φρόνιμον νὰ ἐξομολογηθῶσι καὶ μετανοήσωσιν. Ὁ λύκος λοιπὸν ἐξομολογεῖται ὅτι κατεσπάραξε πρόβατα, αἰγας, ἐλάφους, μόσχους, βόας καὶ χοίρους, τῶρα ὅμως θέλει νὰ μετανόηση, νὰ μεταβῇ εἰς τὸ ἅγιον Ὅρος καὶ νὰ γίνῃ μοναχός. Ἡ ἀλώπηξ οἶδαι τότε ἄφесιν ἁμαρτιῶν εἰς τὸν ἐξομολογούμενον. Κατόπιν ἐξομολογεῖται αὕτῃ ἡ ἰδία, ὅτι εἰσδύει εἰς τὰ χωρία, πνίγει νήσσας, ὄρνεις καὶ χῆνας· ἡ ζῶή τῶν ὀρνίθων εἶνε ὁ θάνατός μου, λέγει. Ἰδίως τὴν συνείδησίν της βαρύνει, ὅτι ἐστέρησέ ποτε δυστυχῇ χήραν τὴν μόνην παρηγορίαν της, τὴν ὄρνιθα, ἣτις ἐγέννα αὐγὰ μὲ δύο κρόκους. Πλὴν τῆς ὄρνιθος ταύτης εἶχεν ἡ χήρα καὶ μέγαν ἐρυθρότριχα γάτον, μετεχειρίζετο δὲ τὰ δύο ζῶα ὡς υἱὸν καὶ θυγατέρα. Ἡ ἀλώπηξ λοιπὸν εἰσέδυσέ ποτε εἰς τὴν καλύβην της καὶ ἐκάθησε πλησίον τῆς τυφλῆς σχεδὸν γραιίας, ἣτις ἐθώπευσεν αὐτὴν νομίζουσα ὅτι εἶνε ὁ γάτος της· ἐκεῖθεν καιροφυλακτήσασα ἤρπασε τὴν ἄκακον ὄρνιθα. Διὰ τὸ κακούργημα τοῦτο μετανοεῖ νῦν καὶ θέλει νὰ λάβῃ τὴν κουράν, ἵνα μεταβῇ εἰς τὸ Ὅρος καὶ γίνῃ μοναχή. Τοιοῦτοτρόπως λαμβάνει καὶ ἡ ἀλώπηξ ἄφесιν ἁμαρτιῶν. Τέλος ἔρχεται καὶ ἡ σειρὰ τοῦ ὄνου. Ὁ λύκος φέρει τὸν νομοκάνονα¹⁾ καὶ λαμβάνει γραφίδα καὶ χάρτην, ἵνα καταγράψῃ τὰς ἁμαρτίας τοῦ ὄνου ἐξομολογούμενου. Ἀλλ' ὁ δυστυχὴς δὲν ἔχει νὰ εἴπῃ ἄλλο ἔγκλημα ἢ ὅτι παρανόμως ὠκείοιποίηθαι ποτὲ φύλλον θρίδακος, δι' ὃ ἐδάρη ἀνηλεῶς ὑπὸ τοῦ κυρίου. Ἀλώπηξ καὶ λύκος συνομολογοῦσιν ὅτι κατὰ τοὺς κανόνας τὸ κακούργημα τοῦτο εἶνε ἄξιον βαρυτάτης ποινῆς· πρέπει ν' ἀποκοπῇ ἡ χεὶρ του, νὰ ἐξορυχθῇ ὁ ὀφθαλμός, κατὰ τὸ δωδέκατον μάλιστα κεφάλαιον τῶν νόμων πρέπει ν' ἀπαγχονισθῇ. Ἐν μέσῳ τοῦ κινδύνου τούτου ἐπινοεῖ τὴν ἐξῆς πανουργίαν ὁ ὄνος· πρὶν ἀπολάνῃ, λέγει, ἐπιθυμεῖ ν' ἀποκαλύψῃ ἐν μυστικόν· ὁ ὀπίσθιος πούς του ἔχει

¹⁾ Ἰδὲ ἀνωτ. Β' τόμου σελ. 399.

μυστηριώδη δύναμιν· ὅστις ἀτενίσῃ πρὸς αὐτόν, δύναται νὰ πορευθῇ ὁδὸν τεσσαράκοντα ἡμερῶν καὶ ν' ἀκούσῃ εἰς τόσῃν ἀπόστασιν καὶ τοὺς ἐχθροὺς πάντας νὰ τρέψῃ εἰς φυγὴν. Ἀλώπηξ καὶ λύκος ὑπισχνοῦνται νὰ συγχωρήσωσι τὸν ὄνον καὶ φιλίαν νὰ συνάψωσι πρὸς αὐτόν, ἐὰν φανερώσῃ τὸ μυστικόν του, ἀλλὰ κρυφίως σχεδιάζουσι, μόλις ἀποκτήσωσι τὴν μαγικὴν ταύτην δύναμιν νὰ κατασπαράξωσι καὶ καταφάγωσιν αὐτόν. «Ἐκεῖνοι ἐλέγασιν αὐτὰ καὶ αὐτὸς ἔκαμε ἄλλα. Κι' ἔκαμε πράγματα πολλά, καμώματα μεγάλα». Προστάζει τὸν λύκον ἐπὶ τρεῖς ὥρας νὰ μείνῃ γονυκλινὴς εἰς τὴν πρύμνην, ἀπαγγέλλων τὸ Πάτερ ἡμῶν. Ἀφοῦ δὲ ὁ λύκος παρεσκευάσθῃ τοιοῦτοτρόπως ἵνα δεχθῇ τὴν μαγικὴν δύναμιν, λακτίζει αὐτόν ὁ ὄνος τόσον ἰσχυρῶς, ὥστε τὸν καταρρίπτει ἔξω τοῦ πλοίου. Ἐπειδὴ δὲ ἡ ἀλώπηξ εἶδε πόσον ἐπικίνδυνα εἶνε τοῦ ὄνου τὰ κινήματα, ἀρχίζει νὰ τρέμῃ καὶ ἐκουσίως ρίπτεται εἰς τὴν θάλασσαν. Λύκος καὶ ἀλώπηξ φέρονται ὑπὸ τῶν κυμάτων εἰς τὴν ἀκτὴν καὶ ἀναλαμβάνουσιν ἐκ τῆς ἥττης των. Ἡ διήγησις τελειώνει εἰς τὸ ἐγκώμιον τοῦ ὄνου, ἀναπεμπόμενον ὑπὸ τῆς ἀλώπεκος. Τοῦ λοιποῦ πρέπει νὰ ὀνομάζεται οὐχὶ πλέον ὄνος, ἀλλὰ Νίκος¹⁾).

Τὸ ταξείδιον τοῦτο τῶν τριῶν τετραπόδων εἶνε προφανῶς λείψανον τῆς περιφήμου ἱστορίας τοῦ ἐν τῇ δυτικῇ μυθογραφίᾳ Reinhart Fuchs. Τὰ σπουδαιότατα γνωρίσματα τῆς ἀφηγήσεως ἐπανευρίσκονται ἐν ταύτῃ· ἀλλ' ἐν τῷ ἐλληνικῷ ποιήματι εἶνε συνηνωμένα εἰς ἓν ὄλον, καὶ τοιοῦτον πρότυπον ἀλλαχόθεν δὲν εἶνε γνωστόν. Ἀλλ' ὅπωςδήποτε ἡ ἰδέα τοῦ ἔργου προέρχεται ἐκ δυτικῶν διηγήσεων περὶ ζώων, ὥστε ἡ μυθογραφία, ἧς ὁ πυρὴν ἀρχικῶς ἴσως ἐκ τῆς Ἑλλάδος προῆλθε, ἐν τέλει τοῦ μέσου αἰῶνος μεγάλως ἤδη διαμεμορφωμένος ἐπανῆλθεν αὖθις εἰς τοὺς

¹⁾ Ἦτοι Νικόλαος - νικητὴς παρὰ τὸ νικάω. Τὸ ὄνομα ἐνθυμίζει τὸν ὀνηλάτην Εὐτυχὴ καὶ τὸν ὄνον Νίκωνα. οὗς ὁ Αὔγουστος διηκόνισε διὰ χαλκῶν εἰκόνων μετὰ τὴν ἐν Ἀκτίῳ νίκην. Μιχαὴλ Γλυκᾶς ἐκδόσ. Βόννης σ. 380, 9-15. Ἀντὶ Εὐτυχῆς γράφει ὁ Νικήτας Ἀκομινάτος ἐκδόσ. Βόννης σ. 860, 18 Νικάνδρος.

Ἑλληνας. Ὁ χαρακτήρ τῶν ζώων εἶνε εἰς τὰς ἑλληνικὰς ἀφηγήσεις ὁ αὐτὸς ὅποιος καὶ εἰς τὰς δυτικὰς παραλλαγὰς· οἱ ὑπαινιγμοὶ περὶ μοναχῶν καὶ ἐκκλησίας εἶνε τόσον συχνοὶ ὅσον καὶ εἰς τὰ ωραιότατα μέρη τῆς δυτικῆς μυθογραφίας. Ὁ σατυρικὸς σκοπὸς ὑποδηλοῦται ἤδη ἐν τῷ τίτλῳ τοῦ ἀρχαιοτέρου ποιήματος: Συναξάριον, ὅπερ ἐν τῇ πεζῇ διασκευῇ χάριν ἰσως εὐσεβῶν ἀναγνωστῶν μετεβλήθη ¹⁾. Πρὸς τὰς λοιπὰς τῶν ζώων ιστορίας συμφωνεῖ καὶ τοῦτο, ὅτι λύκος καὶ ἀλώπηξ προσαγορεύουσιν ἀλλήλους σύντεκνον καὶ συντέκνισσαν. Ἄλλ' εὐρίσκονται καὶ ἰκαναὶ διαφοραὶ ἀπὸ τῆς συνήθους παραδόσεως. Εἰς τὴν ἐξομολόγησιν δίδεται ἀφορμὴ ἰδιαιτέρα διὰ τοῦ ὀνείρου τῆς ἀλώπεκος· τὸ ταξείδιον τῶν ζώων, τὸ ὅποιον ἐν ταῖς ἄλλαις ιστορίαις ὑποτίθεται ὡς διὰ ξηρᾶς γινόμενον, ἐνταῦθα γίνεται κατὰ θάλασσαν — ὅπερ εἶνε χαρακτηριστικὸν τοῦ ναυτικοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους — καὶ δὴ πρὸς τὸ ἄγιον Ὅρος ὡς εἰς τόπον προσκυνήσεως. Ἰδιάζουσα διαφορὰ προκύπτει ἐκ τοῦ ὅτι ἡ ἀλώπηξ εἰς τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν εἶνε γένους θηλυκοῦ, ὥστε εἰς τὸν μοναχὸν λύκον ἀντιστοιχεῖ ἐνταῦθα ἡ μοναχὴ ἀλώπηξ. Καὶ ἡ ιστορία περὶ τῆς γραίας χήρας, ἣν ἡ ἀλώπηξ ἐξαπατᾷ ὡς ὁμοιάζουσα πρὸς τὸν γάτον, δὲν ἀπαντᾷ ὡς φαίνεται ἀλλαχοῦ. Γνησίως ἑλληνικὸν εἶνε καὶ τοῦτο, ὅτι ἡ ἀλώπηξ καλεῖ ἑαυτὴν μαθήτριαν τοῦ σοφοῦ Λέοντος (στ. 104: καὶ τοῦ κύρ Λέου τοῦ σοφοῦ ἐγὼ μουνε μαθεῦτρα· ὁμοίως ἐν στ. 508), ὑπὸ τὸ ὅποιον ὄνομα δὲν πρέπει νὰ νοήσωμεν, ὡς ὁ Γρίμμ ²⁾ ἐνόμισε, τὸν βασιλέα τῶν τετραπόδων, ἀλλὰ τὸν αὐτοκράτορα Λέοντα τὸν σοφόν, ὅστις διὰ τῶν χρησμῶν τοῦ κατέστη δημοτικὸν πρόσωπον (ἴδε §§ 300 καὶ 336). Τὰ γνωστὰ κύρια

¹⁾ Εἰς τὸν πειρακτικὸν τίτλον τοῦ ἀρχαιοτέρου ποιήματος χρεωστὲί ὁ τιμημένος γάδος τὴν εἰς τοὺς ἀγίους κατὰταξιν. Ἐν τῇ περιγραφῇ τοῦ βιενναίου κώδικος 214 (297) ἀναγιγνώσκονται τὰ ἐξῆς ἐπὶ λέξει (λατινιστί): "Λωνόμου τινὸς συγγραφείως συναξάριον περὶ τινος Γαδαροῦ ἐνδόξου ἁγίου (de quodam Gadaro sanctitate vitae clara lingua graecobarbara". V. Lambecii comentariorum de Augustissima bibliotheca Caesarea Vindobonensi liber V (1778) 551.

²⁾ Εἰς τὸ κατωτέρω παρατιθέμενον σύγγραμμα σ. 70, 105.

ὀνόματα τῆς μυθογραφίας, τὰ ὅποια παρὰ τοῖς Γερμανοῖς καὶ Ρωμάνοις ἔλαβον τυπικὴν σημασίαν, ἦσαν ἀδιανόητα εἰς τοὺς Ἑλληνας καὶ διὰ τοῦτο παρελείφθησαν.

Ἡ πρὸς ἄλληλα σχεῖσις τῶν δύο ποιημάτων δὲν εἶνε ἐντελῶς σαφής· ἀλλὰ πιθανῶς ἡ νεωτέρα παραλλαγή δὲν κατάγεται ἐκ τῆς παλαιότερας, ἀλλ' ἀμφότεραι ἐκ τινος κοινοῦ ἐλληνικοῦ προτύπου. Τόπος τῆς συγγραφῆς τῶν ποιημάτων, ὧν τὸ δευτερον ἰδίως βρίθῃ ἰταλικῶν λέξεων, δύναται νὰ εἶνε ἡ μία τῶν Ἰονίων νήσων ἢ ἡ Κρήτη. Ὅτι ἀμφότεραι αἱ διασκευαὶ ἀνήκουσιν εἰς πολὺ μεταγενεστέρους χρόνους, ἀποδεικνύεται ὅχι μόνον ἐκ τῆς γλώσσης καὶ ἐν τῷ δευτέρῳ ποιήματι ἐκ τῆς ὁμοιοκαταληξίας, ἀλλὰ καὶ ἐκ λόγων πραγματικῶν, ὅσον ἐκ τῆς μνείας πυρβόλων ὅπλων· ἐν τῷ δευτέρῳ ποιήματι εὐρίσκεται ἤδη ἡ τουρκικὴ λέξις τουφέκι. Τὸ ἔσχατον χρονικὸν ὄριον θέτει ἐν τῇ πρώτῃ παραλλαγῇ ἡ ἡλικία τοῦ χειρογράφου, ὅπερ ἐγράφη μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1508 καὶ 1560, ἐν δὲ τῷ δευτέρῳ ἡ χρονολογία τῆς ἀρχαιότητος ἐκδόσεως 1539. Ὡστε κατὰ ταῦτα πρέπει νὰ τεθῇ ἡ μὲν βραχυτέρα διασκευή εἰς τὰ μέσα περίπου τοῦ 15 αἰῶνος, ἡ δὲ μακροτέρα εἰς τὰ τέλη τοῦ αὐτοῦ ἢ εἰς τὸν 16 αἰῶνα.

1. Ἐκδόσεις: Τὴν πρώτην (ἀνομοιοκατάληκτον) διασκευὴν ἐξέδωκεν ἐκ τοῦ βιενναίου θεολογ. κώδικος 244 ὁ W. Wagner, Carmina σ. 112-123. — Ἡ δευτέρα (ὁμοιοκατάληκτος) ἐξεδόθη τὸ πρῶτον ὡς δημοτικὸν βιβλίον ἐν Βενετίᾳ 1539. — Τὴν βενετικὴν ἀνατύπωσιν τοῦ 1832 ἀνετύπωσε μετ' ἐξαιρέτου εἰσαγωγῆς ἐκ λογοτεχνικῆς ἀπόψεως καὶ μετὰ γλωσσασίου πλήρους παρεννοήσεων ὁ Jac. Grimm, Sendschreiben an Karl Lachmann über Reinhart Fuchs, ἐν Λειψίᾳ 1840. — Ἐκ ταύτης δὲ ἀνετυπώθη πάλιν ὑπὸ W. Wagner, Carmina σ. 124-140.

2. Βοηθήματα: Ἀνάλυσις καὶ λογοτεχνικὴ ἔρευνα ὑπὸ Ch. Gidel, Études sur la litt. gr. mod. σελ. 431-351. — Ν. Πολίτης, Δημώδη βιβλία, ἐν Ἐστίᾳ 1877 σελ. 659-664. — Βιβλιολογικαὶ

σημειώσεις εἰς τὰς γερμανικὰς, γαλλικὰς καὶ ἄλλας ἱστορίας τῆς Ἀλου-
ποῦς: K. Goedeke, Grundriss zur Geschichte der deutschen
Dichtung I β' ἐκδόσι. (1884) 15, 32 ἐ, 70 ἐ, 484 ἐ. — Gaston
Paris, La litt. française au moyen-âge, ἐν Παρισίοις 1888 σ.
117 ἐ, 256. — H. P. Junker, Grundriss der Geschichte der
französischen Litteratur, ἐν Münster 1889 σ. 101 ἐ. — Ἀλλόκο-
τος ἀλληγορικὴ ἐρμηνεία ὑπὸ K. N. Σάθα, Μεσαιων. βιβλιοθήκη 7
(1894) σελ. κα' καὶ ἐπ.

3. Παραβλητέαι ἱκαναὶ νεοελληνικαὶ παροιμίαι, ἐν αἷς
ἀπαντῶσιν ἡ ἀλώπηξ καὶ ὁ λύκος. Π. χ. Βενιζέλος, Παροιμ. δημώ-
δεις, β' ἐκδόσι., ἐν Ἑρμουπόλει 1867 σ. 92, 5-12, σ. 196, 272-284.

390. Διήγησις τοῦ πωρικολόγου, βραχεῖα διήγησις ἐν
πεζῷ λόγῳ, περιγραφικὴ συναθροίσεως τῶν ὀπωρικῶν. Βασιλεύον-
τος τοῦ κυδωνίου συνέρχονται ὁ ἀρχιτρίκλινος τὸ ρόιδον, ὁ πρω-
τονοτάριος τὸ ἀπίδιον, ὁ λογοθέτης τὸ μῆλον, ὁ πρωτοβεστιάριος
τὸ πορτοκάλιον, ὁ πρωτοστάτωρ (οὕτως!) τὸ ροδάκινον, ὁ μέγας
δρουγγάριος τὸ λεμόνιον καὶ ἄλλοι ἐν ἀξιώμασι. Ἐνώπιόν των πα-
ρουσιάζεται τὸ σταφύλιον καὶ καταγγέλλει πολλοὺς λειτουρ-
γοὺς τοῦ κράτους τῶν ὀπωρῶν ὡς συνωμοτοῦντας ἐπὶ ἐσχάτῳ ἐγ-
κλήματι. Μάρτυρες προσέρχονται ἡ ἡγουμένησσα ἐλαία, ἡ οἰκο-
νόμος φακὴ, ἡ μοναχὴ σταφίς, τὸ γλαυκόρινον (κουκουδαίωμύτης)
ῥεβίθιον, ὁ κοιλοπρήστης καὶ μαυρόμματος φάσουλός κ. ἄ.

Κατ' αὐτῶν λαλεῖ ὁ «κύρις Κρομμύδιος μετὰ κόκκινης στο-
λῆς, δισέντυτος, τρισέντυτος, τὸ γένειον αὐτοῦ χάμαι συρόμενον»
καὶ ὁμνῶν εἰς τὸν ἀδελφόν του Σχόρδον καὶ τὸν ἐξάδελφόν του
Σινάπη κ. λ. λέγει ὅτι ἐψεύσθη ἡ Στάφυλος. Οἱ ἄρχοντες κατ' ἐ-
πιταγὴν τοῦ βασιλέως κρίνουσι, παρισταμένων καὶ τῶν βαράγ-
γων, παρόντος δὲ καὶ τοῦ κριτοῦ τοῦ φουσάτου ἰλαρωτάτου γέ-
ροντος Πέπονος, Τετραγγούρου τοῦ σακελλάριου, Ἀγκυνάρας καὶ
Μελιτζάνας τῆς ἀκανθορράχου καὶ κακοθεωρήτου, καὶ εὐρίσκουσι
ψευδῇ τὴν Στάφυλον. Οὕτως ὁ βασιλεὺς ἐκφέρει κατ' αὐτῆς τὴν
κρίσιν «ὑπὸ στραβοῦ ξύλου κρεμασθῆς, ὑπὸ μαχαιρῶν κοπῆς,

ὑπὸ ἀνδρῶν πατηθῆς καὶ τὸ αἷμά σου νὰ πίνουν οἱ ἄνδρες νὰ μεθοῦσιν, νὰ μηδὲν ἡξεύρουσι τί ποιοῦσιν καὶ νὰ λέγουν λόγια κλωθογύριστα, σάταλα πάταλα κτλ.». Οἱ ἄρχοντες ἐπευφημοῦσι τὸν βασιλέα, ἀναφωνοῦντες «εἰς πολλὰ ἔτη δέσποτα βασιλεῦ Κυδωνίε».

Τὸν πυρῆνα τῆς διηγήσεως ἀποτελεῖ ἡ περιγραφὴ τῶν ἐπικινδύνων ιδιοτήτων τοῦ οἴνου, ἀλλ' εἶνε συνάμα καὶ ἀστεία, ἀθώα παρωδία τῶν περιπλόκων ἀξιωματῶν καὶ τίτλων τῶν Βυζαντινῶν. Ἀγνωστος εἶνε ἡ ἐποχὴ τοῦ ὑπ' ὄψιν μας κειμένου, ἀλλ' ὡς δηλοῦται ἐκ τῆς μνείας τῶν Βαράγγων, ὁ πυρὴν αὐτοῦ ἴσως ἀνατρέχει εἰς τὸν 16' αἰῶνα. Ἐκ μὴ σωζομένης ἑλληνικῆς παραλλαγῆς τοῦ πωρικολόγου, ἣτις περιεῖχεν ἰδιαιτέρᾳ τινα γνωρίσματα, προῆλθε μετὰφρασις σερβοσλοβενική, τῆς ὁποίας εἶνε γνωστὰ σήμερον τρία χειρόγραφα. Παρεδόθη καὶ τουρκικὴ μετὰφρασις τοῦ ἀντιοινικοῦ διηγήματος.

1. Χειρόγραφα καὶ ἐκδόσεις: Τὸ ἑλληνικὸν κείμενον περιέχουσιν ὁ βιενναῖος θεολογικὸς κώδιξ 244 καὶ ἐν βραχυτέρᾳ μορφῇ ὁ παρισιανὸς κώδιξ 2316. — Κατ' ἀρχὰς ἐτυπώθη διασκευὴ νεωτέρα καὶ συντομωτέρα ἐν τῷ βιβλίῳ: Βίος Αἰσώπου τοῦ Φρυγίου, ἐν Βενετίᾳ 1783 σ. 93-96. — Ἐκ τοῦ βιενναίου κώδικος ἐξέδωκε τὸν πωρικολόγον κατ' ἀρχὰς ὁ Κ. Σάθας ἐν τῇ ἐφημερίδι Κλειοῦ ἀριθ. 516. — Ἐκ τοῦ αὐτοῦ κώδικος ὁ W. Wagner, *Carmina* σελ. 199-202· σελ. 380 ἐ. αἱ διάφοροι γραφαὶ τοῦ βενετικοῦ ἐντύπου. — Τὴν σερβοσλοβενικὴν διασκευὴν ἐξέδ. ὁ V. Jagitsch, ἐν *Archiv für slav. Phil.* 1 (1876) 611-617, ἐνθα καὶ διάφοροι γραφαὶ τοῦ παρισιανοῦ κώδικος 2316 σημειοῦνται. — Τὸ τουρκικὸν κείμενον ἐξέδωκεν ὁ O. Blau ἐν *Zeitschrift der deutschen morgenländ. Gesellschaft* 28 (1874) 569 ἐ. — Γερμανικὴ μετὰφρασις τοῦ τουρκικοῦ κειμένου ὑπὸ R. Köhler, ἐν *Archiv für slav. Phil.* 2 (1877) 192 ἐ.—Ποβ. Al. Wesselofsky, *Alt slavische Kreuz- und Lebenssagen*, *Russ. Revue* 13 (1878) 130-152· ἰδίως 150-152.

2. Τίτλος: Πωρικολόγος ἐσηματίσθη κατ' ἀναλογίαν τῶν φυσιο-
λόγος, πουολόγος.

3. Χρόνος συγγραφῆς: Πρὸς καθορισμὸν τοῦ προϋμωτάτου
ὄριου δυνάμεθα ἴσως νὰ στηριχθῶμεν εἰς τοὺς ὀνομαζομένους καρ-
πούς. Περὶ τοῦ λεμονίου πιστεύει ὁ V. Hehn, Kulturpflanzen
und Haustihere γ' ἐκδόσ. σ. 390 (ς' ἐκδόσ. σ. 436) ὅτι κατὰ τὸ
1240 δὲν ἦτο ἔτι γνωστὸν ἐν Εὐρώπῃ· ἀλλ' ἡ μαρτυρία αὐτοῦ κῆ-
ρος ἔχει προφανῶς μόνον διὰ τὴν δυτικὴν Εὐρώπην.

4. Ψαρολόγος: Μόνον ἐν χειρόγραφον αὐτοῦ εἶνε γνωστόν, ὁ
κῶδιξ τοῦ Ἑσκουριάλ Ψ. IV 22. Πρβ. R. Wü n s c h, zur Escu-
rial Handschrift Ψ. IV. 22, ἐν Βυζ. Δελτ. 6 (1897). Θὰ ἦτο πολὺ
καλὸν νὰ δημοσιευθῇ τάχιστα τὸ σπάνιον τοῦτο ἔργον.

5. Δημῶδες ἑλληνικὸν ποίημα περὶ γάτου καὶ ποντικοῦ κεῖται ἐν
κώδ. οὐατικανῶ 1139 φύλ. 45 ε. Ἀρχή: ὁ κάτις καὶ ὁ ποντικὸς
ἔκαμαν καλοσύνη.

ΔΕΥΤΕΡΟΝ ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ

Π Ε Ζ Α

391. Προθεωρία. Ὅπως ἡ δημώδης γλῶσσα ἐν τῇ Δύσει κατ' ἀρχὰς εἰσεχώρησεν ἐξαιρέτως εἰς τὴν ποιήσιν καὶ τὰ πεζὰ ποιήματα, οὕτω καὶ ἐν Βυζαντίῳ. Εἰς τὰ σοβαρώτερα καὶ λογιώτερα πεζὰ εἶδη διετηρήθη σχεδὸν ἀποκλειστικῶς ἡ ἐκ παραδόσεως λογία γλῶσσα. Τὴν δὲ δημώδη μετεχειρίσθησαν εἰς πεζὰ ἔργα πρὸ τῆς τουρκοκρατίας ἢ ὅταν δὲν εἶχον τὴν ἱκανότητα νὰ γράψωσιν εἰς τὴν λογίαν ἢ ὅταν προὔθετον τὴν ἄγνοιαν αὐτῆς παρὰ τοῖς ἀναγνώσταις. Οὕτως ἐξηγεῖται ἡ χρῆσις τῆς χυδαίας εἰς τὰ ἰταλιωτικὰ ἔγγραφα καὶ εἰς τὰς κυπριωτικὰς ἀσίσας καὶ χρονογραφίας. Εἰς τὰ πεζὰ ποιήματα, ὅσον εἰς τὸν Σύντιπαν, ἡ χρῆσις τῆς δημοτικῆς δὲν εἶνε διόλου παράδοξος, ὅπως οὐδὲ εἰς τὰ ἔμμετρα μυθιστορήματα. Ἡ περὶ Βαρλαάμ καὶ Ἰωσαφάτ διήγησις καὶ ὁ Στεφανίτης καὶ Ἰχνηλάτης, τὰ ὅποια συμπεριέλαβον εἰς τὸ κεφάλαιον τοῦτο, ἀνήκουσι κατὰ τὴν μορφήν εἰς τὰ λογίας παραγωγῆς ἔργα· ἀλλὰ κατὰ τὴν ὑπόθεσιν καὶ τὸ λογοτεχνικὸν γένος συνδέονται στενώτατα πρὸς τὰ δημώδη βιβλία, ὥστε δὲν δύνανται νὰ χωρισθῶσιν ἀπ' αὐτῶν. Πεζὸν λεκτικὸν προσεγγίζον εἰς τὴν δημώδη εἶχεν εὖρη περισσοτέρους ὁπαδοὺς κατὰ τοὺς πρὸ τῶν Κομνηνῶν αἰῶνας. Ὁ Μαλάλας, ὁ Θεοφάνης καὶ ὁ Κωνσταντῖνος Πορφυρογέννητος μαρτυροῦσι περὶ ἀποπείρας λίαν ἀξιοσημειώτου καὶ χαρακτηριστικῆς, γενομένης πρὸς διαμόρφωσιν τοῦ δημώδους πεζοῦ λόγου. Ἀλλ' ἡ ὁδός, τὴν ὅποιαν ἤνοιξαν οὗτοι, ἐγκατελείφθη ἔνεκα τῆς ἐπὶ Κομνηνῶν φιλολογικῆς ἀντιδράσεως. Μολονότι

δὲ καὶ κατὰ τὴν περίοδον ταύτην τῆς γλωσσικῆς καθαρολογίας δὲν ἔλειψαν οἱ ἀντιπρόσωποι τοῦ δημώδους ἢ ἡμιδημώδους λεκτικοῦ, τὸ ὅποῖον ἐκνικᾷ εἰς παραφράσεις τῶν ἐν τῇ λογίᾳ γλώσσει γεγραμμένων ἔργων, ἀλλ' ἐν γένει ὅμως ἡ λαλουμένη γλῶσσα κατέχει πολὺ κατωτέραν θέσιν ἐν τῇ πεζογραφίᾳ καὶ ὥς ἐκ συμπτώσεως οὕτως εἰπεῖν. Διὰ τοῦτο ἀνάγκη εἶναι ν' ἀναζητῶμεν εἰς τὰ κείμενα τῆς λογίας γλώσσης ἵχνη τῆς ἐπιδράσεως τῆς δημώδους, καὶ ταῦτα εἶναι πολλά. Ἡ δημοτικὴ γλῶσσα ἐξεδικήθη διὰ τὴν ἐπίσημον ἀποπομπὴν τῆς ἐκ τοῦ πεζοῦ λόγου, εἰσχωρήσασα κυρίως εἰς τὰ κείμενα. Ἀκούσiai κοινολεξίαι εὐρίσκονται εἰς πᾶσαν τὴν ἀπὸ τοῦ Γ' μέχρι τοῦ ιε' αἰῶνος πεζογραφίαν.

392. Βαρλαάμ καὶ Ἰωσαφάτ, τὸ περιφημότατον καὶ ἄριστον ἐκκλησιαστικὸν μυθιστόρημα τοῦ μέσου αἰῶνος, εἶναι διενὸς δημοτικὸν βιβλίον ἐξ ἐκείνων τὰ ὅποια ἐκ τῆς ἀπωτέρας ἀνατολῆς διεδόθησαν ἀνὰ τὴν Ἀσίαν, βορείαν Ἀφρικὴν καὶ Εὐρώπην. Ἡ ὑπόθεσις εἶναι αὕτη: Εἰδωλολάτρης βασιλεὺς τῶν Ἰνδιῶν, ὀνόματι Ἀβεννήρ, μανθάνει παρὰ τῶν ἀστρολόγων, ὅτι ὁ κατὰ τὸ κάλλος καὶ τὸ πνεῦμα ἐξέχων υἱὸς τοῦ Ἰωσαφάτ θὰ προσέλθῃ εἰς τὴν χριστιανικὴν θρησκείαν. Ἰνα παρεμποδίσῃ τὴν πλήρωσιν τῆς προρρήσεως ταύτης, οἰκοδομεῖ ὁ βασιλεὺς διὰ τὸν υἱόν τοῦ λαμπρόν ἀνάκτορον, ἵνα ἀναθρέψῃ αὐτὸν ἐνταῦθα μακρὰν τῶν κακῶν τοῦ κόσμου ἐν ἀδιαπτώτῳ εὐφροσύνῃ καὶ ἡδονῇ· τὴν ἀκολουθίαν τοῦ ἀποτελοῦσι μόνον οἱ διὰ τὴν νεότητά καὶ τὸ κάλλος διακρινόμενοι θεράποντες· εἰς οὐδένα ξένον ἐπιτρέπεται ἡ εἴσοδος, ἵνα μὴ ἀκούσῃ ὁ Ἰωσαφάτ παρὰ τινος περὶ τῆς ματαιότητος τῶν ἀνθρωπίνων. Ἀλλὰ καὶ οὕτω περιφρουρούμενος ἔρχεται ὁ βασιλόπαις κατὰ τύχην εἰς θῆαν ἐνὸς ἀσθενοῦς καὶ ἐνὸς τυφλοῦ, ἅλλοτε πάλιν ἐνὸς γέροντος καὶ τέλος ἐνὸς νεκροῦ. Ἐρωτᾷ τοὺς συντρόφους τοῦ περὶ τῶν αἰτίων τῶν ἀγνώστων πρότερον εἰς αὐτὸν φαινομένων τούτων καὶ ἀρχίζει νὰ σκέπτεται ἀδιακόπως περὶ ὧν εἶδε καὶ ἤκουσε. Ἀλλ' ἡ ἐσωτερικὴ μεταβολὴ τελεία

ἐπέρχεται εἰς τὴν ψυχὴν του, ὅτε συνήντησε τὸν αὐστηρὸν ἀσκητὴν καὶ ἐρημίτην Βαρλαάμ, ὅστις καὶ ἀποκαλύπτει εἰς αὐτὸν τὰ μυστήρια τῆς χριστιανικῆς πίστεως. Μάτην προσπαθεῖ ὁ βασιλεὺς Ἀθηννῆρ ν' ἀποτρέψῃ τὸν υἱὸν του ἐκ τῆς νέας διδασκαλίας· τέλος ἀποφασίζει νὰ διαιρέσῃ τὸ κράτος του εἰς δύο μέρη παραδίδων τὸ ἕτερον εἰς τὸν υἱὸν του. Ὁ Ἰωσαφάτ ἀναλαμβάνει τὴν βασιλείαν, ἀλλ' εὐθὺς παραιτεῖται δημοσίᾳ αὐτῆς καὶ γίνεται ἀναχωρητής. Προσηλυτίζει καὶ τὸν ὑπὸ τοῦ πατρὸς του πεμψθέντα ἀγγελιοφόρον, τέλος αὐτὸν τὴν ἴδιον Ἀθηννῆρ καὶ τοὺς ὑπηκόους αὐτοῦ. Οὕτω πληρώσας τὴν θείαν του ἀποστολὴν, ἀναχωρεῖ εἰς τὴν ἔρημον καὶ τελευτᾷ ὡς εὐσεβὴς ἐρημίτης. Τὸ σῶμά του κατατίθεται εἰς λαμπρὰν ἐκκλησίαν καὶ ἐνεργεῖ θαύματα πολλὰ καὶ ἰάσεις.

Ἡ αἰσθητικὴ ἀξία τῆς ἐνθουσιώδους ταύτης ἀπολογίας τοῦ χριστιανικοῦ βίου, ἐν τῇ ὁποίᾳ μετὰ πειστικότητος καὶ δυνάμεως περιγράφεται ὁ κατὰ τῶν ἡδονῶν τοῦ κόσμου πόλεμος, εἶνε ἀναμφισβητήτως μεγάλη. Ἡ οἰκονομία εἶνε ἐξαίρετος· αἱ ἀντιθέσεις τῶν φρονημάτων, προσώπων καὶ καταστάσεων ἐχρησιμοποιήθησαν κάλλιστα. Τοιοῦτον ὄν τὸ βιβλίον κατ' ἀνάγκην ἔμελλε νὰ ἐμποιήσῃ βαθυτάτην ἐντύπωσιν εἰς τοὺς εὐρωπαϊκοὺς λαοὺς. Καὶ ὅμως ἡ γένεσις τοῦ βιβλίου εἶνε πᾶν ἄλλο ἢ χριστιανικὴ. Ὅπως ὁ Συντίπας καὶ ὁ Στεφανίτης καὶ Ἰχνηλάτης, οὕτω καὶ τὸ μυθιστόρημα τοῦτο ἐγεννήθη εἰς τὰς Ἰνδίας· εἶνε ἡ κατὰ τὸ χριστιανικὸν πνεῦμα διασκευὴ τῆς βιογραφίας τοῦ Σιδάρθα, ὅστις ὑπὸ τὸ ὄνομα Βούδδα ἱδρύσε κατόπιν τὸν βουδδισμόν (ἀπέθανε τὸ 543 πρὸ Χριστοῦ). Ὡστε ἡ ἱστορικὴ τοῦ ἔργου βᾶσις δὲν ἀποτελεῖται ἐκ τῶν προσώπων Ἀθηννῆρ τοῦ βασιλέως καὶ Ἰωσαφάτ, οἵτινες ποτὲ δὲν ὑπῆρξαν, ἀλλ' ἐκ τοῦ Βούδδα καὶ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ, τοῦ ἐν Καπιλαβαστοῦ βασιλέως. Τὸ περίεργον τοῦτο πρᾶγμα εἶνε ἐντελῶς βεβαιωμένον ἐκ τῆς ἀκριβοῦς συμφωνίας τῆς ἱστορίας τοῦ Βαρλαάμ πρὸς τὰς ἐν Ἰνδικαῖς πηγαῖς σωζομένας εἰδήσεις περὶ τοῦ βίου τοῦ Βούδδα. Ὁ συγγρα-

φεὺς παρέλαβε τὸ ἀφηγηματικὸν μέρος μετὰ μικρῶν διαφορῶν ἐκ τῆς βιογραφίας τοῦ Βούδδα, προσθέσας τὸ χριστιανικὸν δογματικὸν περιεχόμενον. Πλὴν δὲ τῆς τοῦ Βούδδα βιογραφίας, ἥτις ἀποτελεῖ τὸν πυρῆνα τοῦ ἔργου, προσελήφθησαν καὶ ἄλλαι βουδδιστικαὶ παραδόσεις. Εἰς ταύτας ἀνήκει πρὸ παντὸς ἡ περιφήμος παραβολὴ περὶ τοῦ ἀνθρώπου, ὅστις φεύγει τὸν ματωρὸν ῥινόκερων· Πίπτει εἰς βράθρον, κρατεῖται ἐκ δενδρίου, ἀλλὰ παρατηρεῖ ὅτι εἰς λευκὸς καὶ ἄλλος μέλας ποντικὸς κατατρώγουσι τὰς ρίζας τοῦ σώζοντος αὐτὸν δένδρου, ἐνῶ εἰς τὴν πυθμένα τοῦ βράθρου φοβερὸς δράκων μὲ χαῖνον στόμα περιμένει νὰ καταπέσῃ τὸ θῆμά του· εἰς τὴν φοβερὰν ταύτην θέσιν εὐρισκόμενος βλέπει ἀποστάζον ἐκ τῶν κλάδων τοῦ δένδρου μέλι καὶ λησμονῶν τὸν κίνδυνον ῥοφεῖ τὸ μέλι. Ἡ παραβολὴ αὕτη σημαίνει τὸν ἄνθρωπον, ὅστις ὑπὸ τοῦ θανάτου (ῥινόκερω) διώκεται, οὗτινος τὸν βίον κατατρώγουσιν ἡ ἡμέρα καὶ ἡ νύξ (λευκὸς καὶ μαῦρος ποντικὸς), ὅστις ὅμως ἀμβλυωπῶν καὶ τυφλώτων τὴν ματαίαν ἡδονὴν (τὸ μέλι) ἐπιθυμεῖ, ἃν καὶ ἀπὸ λείτῃ ἤδη ὑπὸ τοῦ Ἄδου (τοῦ δράκοντος). Ἡ αὕτη ἱστορία, ἥτις ἐν Γερμανίᾳ ἔγινε δημοτικὴ διὰ τοῦ ποιητοῦ Ρύκερτ, εὐρίσκεται καὶ εἰς τὸ ἰνδικὸν βιβλίον Καλιλᾶ βα-Διμνᾶ καὶ εἰς ἄλλα ἀνατολικά βιβλία· μετεβιβάσθη δὲ καὶ εἰς τὰ μεσαιωνικά *Gesta Romanorum* λεγόμενα καὶ ἐχρησιμοποιήθη ὡσαύτως εἰς τὸ δημῶδες ἑλληνικὸν βιβλίον Ἀπόκοπος (ἴδε § 379). Ὅτι ἀπελάμβανε πολλὴν ὑπόληψιν, μαρτυροῦσι μεσαιωνικαὶ εἰκόνες, οἷον τὸ περίφημον ἀνάγλυφον ἐν τῷ βαπτιστηρίῳ τῆς Πάρμας· βυζαντινὰς παραστάσεις τῆς παραβολῆς περιγράφουσι διάφορα ποιήματα τοῦ Μανουὴλ Φιλῆ (ἴδε ἀνωτέρω Β' τόμου σελ. 753, 4). Ἐκ τῶν χριστιανικῶν τοῦ ἔργου πηγῶν ἡ σπουδαιότης εἶνε ἡ ἀπολογία τοῦ Ἀριστείδου (τοῦ β' μετὰ Χρ. αἰῶνος), τοῦ ὁποίου τὸ ἀπολεσθὲν ἑλληνικὸν κείμενον ἀποκατεστάθη ἐκ τοῦ Βαρλαάμ τούτου. Εἰς τὰ δύο χωρία, ἐνθα ἐκτενὴς γίνεται λόγος περὶ τῶν καθολικόντων τοῦ ἡγεμόνος (σελ. 308 ἐ. καὶ 331 ἐ. ἐκδόσεως

Boissonade), παρατηρεῖται ἐν πλείστοις συμφωνία πρὸς τὸ ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ Α' συγγραφέν κάτοπτρον ἡγεμόνος τοῦ Ἀγαπητοῦ (ἴδε § 190). ἀλλ' ἐπειδὴ εἰς τὸ μυθιστόρημα αἱ ἰδέαι εἶνε κατ' ἄλλον τρόπον διατεταγμέναι καὶ δὴ ὡς φαίνεται πρωτοτυπότερον ἢ παρὰ τῷ Ἀγαπητῷ, πρέπει μᾶλλον νὰ δεχθῶμεν κοινήν (ἄγνωστον) πηγὴν ἢ ἀπ' εὐθείας τοῦ Ἀγαπητοῦ χρησιμοποίησιν.

Περὶ τοῦ συγγραφέως καὶ τοῦ χρόνου τοῦ ἐλληνικοῦ Βαρλαάμ τὰ ἀμφισβητούμενα εἶνε ἔτι πολλά. Ἡ γνώμη ὅτι συγγραφεὺς εἶνε Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνός, ἐγκατελείφθη πλέον ὑπὸ πάντων· μόνον εἰς νεώτερά τινα χειρόγραφα τὸ ὄνομα τοῦτο φέρεται ὡς τὸ τοῦ συγγραφέως· ὅλων δὲ τῶν παλαιότερων ὁμόφωνος εἶνε ἡ μαρτυρία, ὅτι τὴν ψυχωφελῆ ταύτην ἱστορίαν μετέφερεν ἐξ Ἰνδιῶν εἰς Ἱερουσαλὴμ Ἰωάννης τις μοναχὸς τῆς μονῆς τοῦ ἁγίου Σάββα· Ἱστορία ψυχωφελὴς ἐκ τῆς ἐνδοτέρας τῶν Αἰθιοπικῶν χώρας, τῆς Ἰνδῶν λεγομένης, πρὸς τὴν ἁγίαν πόλιν μετενεχθεῖσα διὰ Ἰωάννου μοναχοῦ, ἀνδρὸς τιμίου καὶ ἐναρέτου μονῆς τοῦ ἁγίου Σάββα. Μόνον εἰς δύο χειρόγραφα ὑπάρχει ἡ σημείωσις, ὅτι τὸ ἔργον μετεφράσθη εἰς τὴν ἐλληνικὴν ὑπὸ Εὐθυμίου τοῦ Ἰεήρος (ἀποθ. τὸ 1026). Ὅτι ὅμως τοῦτο δὲν εἶνε ὁρθόν, ἀπέδειξεν ὁ Τσότεμπεργ' ἡ σημείωσις ὀφείλεται προφανῶς εἰς Ἰεηρά τινα μοναχόν, ὅστις ἐκ πατριωτικοῦ ἐνθουσιασμοῦ ἠθέλησε νὰ προσθήσῃ ἕνα ἔτι κλάδον εἰς τὸν στέφανον τοῦ συμπολίτου αὐτοῦ. Μετὰ βεβαιότητος λοιπὸν δύναται σήμερον τοῦτο νὰ λεχθῇ: Τὸ ἐλληνικὸν περὶ Βαρλαάμ μυθιστόρημα ἐγράφη ἐν Παλαιστίνῃ, ἐν τῇ παναρχαίᾳ μονῇ τοῦ ἁγίου Σάββα, ὑπὸ μοναχοῦ Ἑλλήνος Ἰωάννου, καὶ δὴ, ὡς ἐκ δογματικῶν ἰδίως λόγων προκύπτει, κατὰ τὸ πρῶτον ἡμισυ τοῦ ζ' αἰῶνος. Αὕτη ὑπῆρξε καὶ δι' ἄλλα ἔργα ἡ ἐποχὴ τῆς δημώδους χριστιανικῆς κομψογραφίας· τότε ἀνεγινώσκοντο δημώδεις μυθογραφίαι, οἷα ἡ τοῦ Κυρίλλου Σκυθουπόλεως (ἴδε ἀνωτέρω Α' τόμου § 83) καὶ δημώδη ἀσκητικὰ βιβλία, οἷος ὁ Λειμὼν τοῦ Ἰωάννου Μόσχου (ἴδε ἀνωτέρω Α' τόμου § 84)· τότε

ἐγεννήθησαν καὶ αἱ χάριν τοῦ πολλοῦ λαοῦ διηγῆσαις Λεοντίου τοῦ Νεαπόλεως (ἴδε ἀνωτέρω Α' τόμου § 86)· τότε ἤρχισαν νὰ διαδίδωνται καὶ τὰ αἰγυπτιακὰ μοναχικὰ μυθογραφήματα οἷον τὸ βιβλίον περὶ τοῦ 'Αδάμ¹⁾.

Τὸ περὶ Βαρλαάμ μυθιστόρημα ἀνήκει κατὰ τὴν ὑπόθεσιν, τὴν τάσιν καὶ τὴν διάδοσιν εἰς τὰ γνήσια δημοτικὰ βιβλία τοῦ βυζαντινοῦ αἰῶνος, ἀλλ' ἡ γλῶσσά του δὲν ἔχει σχέσιν πρὸς τὴν δημῳδὴν. Ὁ συγγραφεὺς του εἶνε εὐπαίδευτος ἀνὴρ, ὅστις μιμεῖται τὸ ὕφος τῶν ἐκκλησιαστικῶν πατέρων· τὸ λεκτικόν του ἀκολουθεῖ τοὺς κανόνας καὶ εἶνε ῥέον, τὸ ὕφος του ζωηρὸν καὶ πλήρες εἰκόνων μὲ τὴν ἀναπόφευκτον ἐν Βυζαντίῳ προσθήκην ῥητορικῆς χροιάς. Πραγματικοὶ δημῳδαὶ τύποι εἶνε τόσον μεμονωμένοι, ὥστε πρέπει ν' ἀποδοθῶσι μᾶλλον εἰς τινα ἀντιγραφέα²⁾. Τὸ κείμενον παρεδόθη δι' ἀπείρων χειρογράφων, ὧν τὰ ἀρχαιότατα εἶνε τοῦ ια' αἰῶνος. Εἰς τὸ μυθιστόρημα τοῦτο δὲν παρατηροῦνται ἐκεῖναι αἱ διασκευαί, προσθήκαι καὶ παραλείψεις, αἵτινες τόσον πολὺ δυσχεραίνουν τὴν ἀποκατάστασιν τοῦ κειμένου τῶν πλείστων μεσαιωνικῶν δημοτικῶν βιβλίων. Ἐθεωρεῖτο ὡς σεβαστὸν καὶ κατὰ τὴν μορφήν τέλειον γλωσσικὸν μνημεῖον, τὸ ὁποῖον ἀφῆκαν ἀνέπαφον οἱ ἀντιγραφεῖς ὅπως καὶ τοὺς κλασικοὺς συγγραφεῖς καὶ τοὺς ἐκκλησιαστικοὺς πατέρας. Εἶνε περίεργον ὅτι τὸ ἔργον ἐν ἀρχῇ δὲν διεδόθη, ὡς φαίνεται, πολὺ· μόλις ἀπὸ τοῦ ια' αἰῶνος ἀρχίζει ὁ πολλαπλασιασμὸς τῶν ἀντιγράφων τὰ ὁποῖα καὶ πολυάριθμα ἐκ τῆς ἐποχῆς ταύτης σώζονται· δὲν γίνεται δὲ καὶ μνεία τοῦ Βαρλαάμ πρότερον οὔτ' ἐν συναξαρίοις οὔτ' ἐν ὕμνοις, ἴσως διότι πολὺ βραδύτερον ἡ ἐκκλησία καθιέρωσε τὴν μνήμην του. Δημῳδὸς ἐλληνικὴ μετάφρασις τοῦ Βαρλαάμ ὑπὸ Πέτρου Κασσιμάτη κεῖται ἐν τῷ νανιανῷ κώδικι 163 (ἐν Βενετίᾳ) καὶ ἐν τῷ κανονικιανῷ 2 (ἐν Ὁξφόρδῃ, βοδληϊανῷ). Ὡστε ἡ διάδοσις τοῦ Βαρλαάμ ἄρχεται ἀπὸ τῆς ἐποχῆς, καθ'

¹⁾ Π. 6 H. Gelzer, Sextus Julius Africanus II 1, 264-273.

²⁾ Π. χ. ἡδέους σ. 110· ἐκδόσας σ. 220.

ἦν γνωσταὶ ἔγιναν καὶ αἱ ἱστορίαι τοῦ Συντίπα καὶ τοῦ Στεφανίτου — Ἰχνηλάτου. Ἡ κατὰ τὸν 10^{ον} αἰῶνα μετανάστευσις τῶν βιβλίων τούτων συνέχεται πρὸς τὴν μεγάλην κίνησιν τοῦ πολιτισμοῦ ἀπὸ δυσμῶν πρὸς ἀνατολὰς καὶ ἀπὸ ἀνατολῶν πρὸς δυσμὰς, ἣτις ὑπῆρξεν ὁ πρόδρομος τῶν σταυροφοριῶν καὶ συνώδευσεν ἅμα αὐτάς. Αἱ πλεῖσται δυτικαὶ διασκευαὶ τοῦ Βαρλαάμ προῆλθον ἐκ λατινικῆς μεταφράσεως τοῦ ἐλληνικοῦ κειμένου, πολὺ διαδοθείσης εἰς τὴν Ἰταλίαν, Γαλλίαν καὶ Γερμανίαν, ἥς τὰ ἀρχαιότατα χειρόγραφα ἀνέρχονται μέχρι τοῦ 16^{ου} αἰῶνος. Ἐν Γερμανίᾳ γνωστὸς ἔγινε κυρίως διὰ τοῦ ωραίου ποιήματος Ρουδόλφου τοῦ ἐκ τοῦ Ἑμς (περὶ τὰ 1220-περίπου 1254)· δύο ἄλλαι γερμανικαὶ παραλλαγαὶ ἀνήκουσιν ὁμοίως εἰς τὸν 15^{ον} αἰῶνα. Ἐκ τῶν αὐτῶν χρόνων κατὰγεται καὶ ἡ χριστιανικὴ ἀραβικὴ μετάφρασις τοῦ ἐλληνικοῦ κειμένου καὶ ἡ γαλλικὴ διασκευή τοῦ λατινικοῦ. Ὁ χριστιανικὸς ἀραβικὸς Βαρλαάμ μετεφράσθη εἰς τὴν αἰθιοπικὴν γλῶσσαν κατὰ τὸν 15^{ον} αἰῶνα. Μετηνέχθη δὲ ὁ Βαρλαάμ καὶ εἰς τοὺς Σλαύους καὶ ἄλλους ἀνατολικοὺς λαούς, οἷον τοὺς Γεωργιανούς καὶ Ἀρμενίους. Πλὴν τῆς χριστιανικῆς μεταφράσεως ὑπάρχει καὶ ἄλλη ἀρχαιότερα οὐχὶ χριστιανικὴ ἀραβικὴ παραλλαγή, προελθοῦσα οὐχὶ ἐκ τοῦ ἐλληνικοῦ, ἀλλ' ἐκ περσικοῦ πρωτοτύπου. Ἐκ τοιούτου δὲ ἀραβικοῦ κειμένου ἐπήγαγεν ἡ ἑβραϊκὴ διασκευή τοῦ Ἰβν-Χισδάτ (κατὰ τὸν 15^{ον} αἰῶνα). Τέλος πρέπει νὰ προυποτεθῇ καὶ ἀρχαῖόν τι συριακὸν κείμενον, ἐξ οὗ πιθανῶς κατὰγεται ἡ ἀρμενικὴ διήγησις. Τὸ δὲ συριακὸν κείμενον εἶνε ἴσως ἡ μετάφρασις ἀρχαιότερου ἀπολεσθέντος ἐλληνικοῦ πρωτοτύπου, τοῦ ὁποίου ἐκτενεστέρα διασκευή εἶνε τὸ ἐκδεδομένον ἐλληνικὸν κείμενον.

1. Ἐκδόσεις: Πρώτη ἔκδοσις τοῦ ἐλληνικοῦ κειμένου ὑπὸ Fr. Boissonade, *Anecdota graeca* 4 (1832). Ὁ Boissonade, ἵνα προλάβῃ τὴν ὑπὸ Schmidt καὶ Kopitar σχεδιαζομένην ἔκδοσιν, εἰργάσθη τροχάδην, ἐχρησιμοποίησε δὲ καὶ ἕξ αὐτῶν τῶν εἴκοσι παρι-

σιανῶν χειρογράφων μόνον δύο. Ἀνετυπώθη ἡ ἔκδοσις του (ὁμοῦ μετὰ ἅπαντα τοῦ Ἰωάννου Δαμασκηνοῦ) παρὰ Migne, Patrol. gr. 96, 857-1250. — Ἐν ἀγνοίᾳ τῆς ὑπὸ Boissonade ἐκδόσεως καὶ ἐπὶ τῇ βάσει ἀθωνικῶν χειρογράφων ἐξεδόθη ὑπὸ τὸν τίτλον: Ἱστορία συγγραφεῖσα παρὰ τοῦ ἐν ἁγίοις Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ διαλαμβάνουσα τὸν βίον τῶν ὁσίων πατέρων ἡμῶν Βαβλαὰμ καὶ Ἰωάσαφ ἀνέκδοτος οὕσα (!) ἐκδίδεται ἤδη ἑλληνιστὶ ὑπὸ Σωφρονίου μοναχοῦ Ἀγιορείτου ἐκ Παιδεστοῦ Κεχαγιόγλου ἐπὶ τῇ βάσει μεμβρανῶν χειρογράφων τῆς ἐν τῷ ἁγιωνύμῳ ὕρει ἱερᾶς σκήτης τῆς θεοπρομήτορος Ἀννης, ἐν Ἀθήναις 1884. — Λατινικὴ μετάφρασις τοῦ ἑλληνικοῦ κειμένου ἐτυπώθη πολλάκις, π. χ. ἐν τοῖς Opera Joannis Damasceni, ἐν Βασιλείᾳ 1575 σ. 815-904.

2. Βοηθήματα (προέλευσις, χρόνος συγγραφῆς, ἑλληνικὸν κείμενον): Κριτικαὶ παρατηρήσεις καὶ διάφοροι γραφαὶ τοῦ ἑλληνικοῦ κειμένου ἐκ τοῦ βιενναίου χειρογράφου ὑπὸ A. Schubert ἐν Wiener Jahrbücher der Litteratur 63 (1833) 44-83· 72 (1835) 274-288· 73 (1836) 176-203. — Φιλολογικὴ καὶ ἱστορικὴ πραγματεία ὑπὸ Val. Schmidt ἐν Wiener Jahrbücher der Litteratur 26 (1824) 25-45. — Th. Grässe, Lehrbuch einer allgemeinen Litterargeschichte II 1, 351· II 3, 460. — John Dunlop, Geschichte der Prosadichtungen, aus dem englischen übertragen von Felix Liebrecht, ἐν Βερολίνῳ 1851 σ. 27 ἔ, 462 ἔ. — History of prose fiction 1 (1888) 64 ἔ, 90. — Karl Goedeke, Every-Man, ἐν Ἀννοβέρῳ 1865 σ. 7 ἔ. — Ἀπόδειξις τῆς ἐξ Ἰνδιῶν προελεύσεως τοῦ Βαβλαὰμ: Felix Liebrecht, Die Quellen des Barlaam und Josaphat, ἐν Eberts Jahrbuch für romanische und englische Litteratur 2 (1862) 314-334. Μετὰ τινων μεταβολῶν ἀνετυπώθη ἐν F. Liebrecht, Zur Volkskunde, ἐν Heilbronn 1879 σ. 441-460. Ἱταλιστὶ μετὰ προσθηκῶν τοῦ μεταφραστοῦ ὑπὸ Emilio Teza, Fonti del Barlaam e Giosafatte, ἐν Sacra rappresentazioni dei secoli 14, 15 e 16, raccolte e illustrate per cura di Alessandro d'Ancona τόμ. 2 (ἐν Φλωρεντία 1872) 146-162. Πρὸς τούτους Liebrecht ἐν Literaturblatt für germ. u. roman. Philologie 1884 σ. 118. — E. Cos-

quin, La légende de saint Barlaam et Josaphat, ἐν Revue des questions historiques 28 (1880) 579-600. Ἀνευυπόθη ἐν τῷ συγγράμματι τοῦ αὐτοῦ συγγραφέως: Contes populaires de Lorraine 1 (ἐν Παρισίοις 1887) Introd. σ. 47-56. — Max Müller, Selected essays 1 (1881) 533 ἔ. — M. Landau, Die Quellen des Dekameron, β' ἐκδόσεως, ἐν Στουτγάρτῃ 1884 σ. 221-224. — Περὶ χειρογράφου τῆς ἐν Ἀθῶν μονῆς τῶν Ἰβήρων μὴ ἀναφερομένου παρὰ Zotenberg καὶ Kuhn πρβ. Σπυρ. Λάμπρου, Ἑλληνικά χειρόγραφα, ἐν «Ἑστία» τῆς 21 Νοεμβρ. 1893 (ἀρ. 47). — Ὅτι τὸν Βαρλαάμ ἐχρησιμοποίησε διασκευαστὴς τις τοῦ συναξαρίου τοῦ ἁγίου Μαρτινιανοῦ, ὑπὸ P. Rabbow, Die Legende des hl. Martinian. ἐν Wiener Studien 17 (1895) 271-277. — Τὰ δύο νεώτατα συγγράμματα ὀφείλονται εἰς τὸν Zotenberg καὶ Kuhn: H. Zotenberg, Notice sur le livre de Barlaam et Josaphat, ἐν Παρισίοις 1886 (= Notices et extraits 26, 1). Πραγματεύεται ἰδίως περὶ τοῦ χρόνου τῆς συντάξεως καὶ τοῦ συγγραφέως τοῦ Βαρλαάμ καὶ παρέχει ὅλην ἐκ τῶν χειρογράφων εἰς τὸ ἑλληνικὸν κείμενον, ἔτι δὲ ἐκλογὰς ἐκ τῆς χριστιανικῆς ἀραβικῆς καὶ αἰθιοπικῆς παραλλαγῆς. Πρβ τὰ διαληφθέντα ὑπὸ Gaston Paris, ἐν Revue critique 1886, Ἰουνίου σ. 444-447 καὶ J. Halévy ἐν Revue de l'histoire des religions 15 (1887) 94-107. — E. Kuhn, Barlaam und Joasaph, Abhandl. der bayer. Akad. 20 Band, 1 Abtheil. (1894) 1-88. Ἀντικείμενά τινα τῆς ἐρεῦνης τοῦ Kuhn ἐξετάζονται εὐρύτερον εἰς δύο ἀγγλικὰς πραγματείας: J. Jacobs, Barlaam and Josaphat, ἐν Λονδίνῳ 1896. — F. C. Conybeare, The Barlaam and Josaphat Legend, Folk-Lore 7 (1896) 101-142.

3. Ἑλληνικαὶ πηγαί: Ὅτι τὸ ὥς ἀπολεσθὲν θεωρούμενον ἑλληνικὸν κείμενον τῆς ἀπολογίας τοῦ Ἀριστείδου, τοῦ ὁποίου γνωστὴ ἦτο μέχρι τοῦδε μόνον μία συριακὴ καὶ ἀρμενικὴ μετάφρασις, ὑπόκειται εἰς τὴν ὁμιλίαν τοῦ Ναχὼρ (Βαρλαάμ ἐκδόσ. Boissonade σ. 239-255· πρὸς τούτοις μικρὸν τεμάχιον σ. 49), ἀνεκάλυψεν ὁ J. Armitage Robinson: The Apology of Aristides on behalf of the Christians from a Syriac ms preserved on mount Sinai edited with an introduction and translation by

J. Rendel Harris etc. With an appendix containing the main portion of the original Greek text by J. Armitage Robinson etc. ἐν Cambridge, University press 1891 (= Texts and studies, edited by J. Armitage Robinson I 1). Ὅλῳ προσθίεται ὁ M. Picard, L'apologie d'Aristide, ἐν Παρισίοις 1891. — Ἀποκατάστασιν τῆς ἀρχικῆς μορφῆς τῆς ἀπολογίας τοῦ Ἀριστείδου ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ ἀρμενικοῦ ἀποσπάσματος, τῆς συριακῆς μεταφράσεως καὶ τῆς ἐν τῷ μυθιστορήματι τοῦ Βαρλαάμ σωζομένης ἑλληνικῆς συντάξεως, πρὸς ἣν χρησιμοποιεῖ τέσσαρα νέα χειρόγραφα, πειρᾶται ὁ Edgar Hennecke, Die Apologie des Aristides, ἐν Λειψίᾳ, παρὰ Heinrichs 1893 (= Texte und Untersuchungen zur Geschichte der altchristlichen Litteratur herausg. von O. von Gebhardt und Ad. Harnack IV 3). — Ὅμοίως ἀποκατάστασιν τοῦ κειμένου παρέχει ὁ R. Seeberg, Die Apologie des Aristides untersucht und wiederhergestellt, ἐν Forschungen zur Geschichte des neutestamentl. Kanons und der altkirchl. Litt. herausgeg. von Th. v. Zahn (ἐν Ἐρλάνγῃ 1893) 159-414. — Περὶ τῆς πηγῆς τῶν λεγομένων περὶ τῶν καθηκόντων τοῦ ἡγεμόνος: K. Prächter, Der Roman Barlaam und Joasaph in seinem Verhältniss zu Agapets Königs-spiegel, ἐν Βυζαντ. Δελτ. 2 (1893) 444-460.

4. Διάδοσις τοῦ βιβλίου: Βιβλιολογία περὶ τῶν γερμανικῶν διασκευῶν παρὰ Karl Goedeke, Grundriss zur Geschichte der deutschen Dichtung I β' ἐκδόσ. (1884) σ. 120 ἔ. 373. — Περὶ τῶν ἀρχαιοτάτων γερμανικῶν ἐντύπων ἴδε R. Muther, Die deutsche Bücherillustration, ἐν Μονάχῳ 1884 σ. 11. — Γερμανικὴ μετάφρασις τοῦ ἑλλην. κειμένου ὑπὸ Felix Liebrecht, ἐν Münster 1847.

Γαλλικαὶ διασκευαί: Ἐνδιαφέροντα ἰδίως εἶνε ἀποσπάσματα γαλλικῆς μεταφράσεως, γενομένης οὐχὶ ὅπως αἱ λοιπαὶ γαλλικαὶ μεταφράσεις κατὰ τὸ λατινικὸν κείμενον, ἀλλὰ κατὰ τὸ ἑλληνικὸν πρωτότυπον: P. Meyer, Fragments d'une ancienne traduction française de Barlaam et Joasaph, faite sur le texte grec au commencement du treizième siècle, Bibl. de l'école des char-

tes VIe série 2 (1866) 313-334 (τὸ γαλλικὸν κείμενον κεῖται ἐν τῷ κώδικι 69 τῆς ἐν Ἀθῶ μονῆς τῶν Ἰβήρων εἰς τὸ περιθώριον τοῦ ἑλληνικοῦ κειμένου).

Ἀραβικαὶ διασκευαί: Zotenberg ἐνθ' ἀνωτέρω. Ἔτι δέ: Fr. Hommel, Die älteste arabische Barlaamversion, Verhandlungen des 7. internationalen Orientalistenkongresses, semit. Sektion (ἐν Βιέννῃ 1887) σ. 115 ἔ. Ὁ Hommel παρασκευάζει καὶ νέαν ἔκδοσιν τῆς πλήρους ἀραβικῆς παραλλαγῆς καὶ τοῦ ἐκ ταύτης μεταφρασθέντος περσικοῦ κειμένου.

Εβραϊκὴ ἔκδοσις: Nathan Weisslovits, Prinz und Derwisch, ein indischer Roman, enthaltend die Jugendgeschichte Buddhas, in hebräischer Darstellung aus dem Mittelalter, nebst einer Vergleichung der arabischen und griechischen Paralleltex-te. Mit einem Anhang (σ. 129-178) von Fr. Hommel, ἐν Μονάχῳ 1890. — Εἰς τὸ παράρτημα τοῦτο ἀναφέρεται τὸ ἄρθρον τοῦ R. O., Alexius, Josaphat, Buddha, ἐν τῇ Beilage zur Münchener allgemeinen Zeitung 1870 ἀρ. 207, 215, 217. Ὁ ἰσχυρισμὸς τοῦ Hommel, ὃν ἀπεδέχθη καὶ ὁ R. O., ὅτι ἡ μυθογραφία περὶ τοῦ Ἀλεξίου τοῦ ἀνθρώπου τοῦ Θεοῦ εἶνε ἀντανάκλασις τῆς ἱστορίας τοῦ Βουδδά-Βαρλαάμ, εἶνε ἐπισηφαλής.

Σλαβικαὶ καὶ ἄλλαι ἀνατολικαὶ διασκευαί: A. Kirpitschnikov, Ἑλληνικὰ μυθιστορήματα ἐν τῇ νεωτέρᾳ λογοτεχνίᾳ, 2. μέρος, ἐν Χάρκωβ (ῥωσιστί). Πρβ. τὰ λεπτομερῶς διαληφθέντα ὑπὸ A. Βεσσελόφσκη ἐν τῇ (ῥωσικῇ) ἑφημερ. τοῦ ὑπουργ. τῆς παιδ. 1877 τόμ. 192 Ἰουλίου-Αὐγούστου σ. 122-154. — St. Novakovich, Βαρλαάμ καὶ Ἰωσαφάτ, ἐν Βελιγραδίῳ 1881 (= Glasnik Srpskog Ucenog Drustva, τόμ. 50) σερβιστί. — M. Gastel, Literatura populara romana, ἐν Βουκουρεστίῳ 1883 σ. 32-53. Πρβ. τοῦ αὐτοῦ Graeco-Slavonic, ἐν Λονδίῳ 1887 σ. 111 ἔ. — Ρωσικὴν ἐπιτομὴν τοῦ Βαρλαάμ ἐδημοσίευσεν ἡ ἐταιρεία τῶν φίλων τῶν ἀρχαίων συγγραφέων ἀρ. 88, ἐν Πετροπόλει 1887. — Iv. Franko, Βαρλαάμ καὶ Ἰωσαφάτ. Ἀρχαῖον χριστιανικὸν ἐκκλησιαστικὸν μυθιστόρημα καὶ ἡ ἱστορία αὐτοῦ ἐν τῇ λογοτεχνίᾳ. Προσθήκη: Σχέδια καὶ δείγματα κειμένου ἔκτινος χειρογράφου τοῦ 15'

αἰῶνος, ἐν Zapiski τῆς ἐπιστημον. ἐταιρείας Zencenko, τόμ. 7, ἐν Lemberg 1895 (ἐν τῇ μικρορρωσσικῇ γλώσσῃ).

Γεωργιανὴ διασκευὴ: Δείγματα τοῦ κεμένου μετὰ λεπτομεροῦς διασαφήσεως ἐξέδ. ὁ N. Marr, Σοφία τοῦ Βαλανάρ. Γεωργιανὴ παραλλαγὴ τῆς ψυχωφελοῦς ἱστορίας τοῦ Βαρλαάμ καὶ Ἰωσαφάτ. Zapiski τοῦ ἀνατολικοῦ τμήματος τῆς αὐτοκρατ. ῥωσσ. ἀρχαιολογ. ἐταιρείας III 223-260. Πρβ. E. Kuhn ἐνθ. ἀνωτέρω σ. 9 ἔ.

Περὶ δύο ἀρμενικῶν παραλλαγῶν πληροφορεῖ ὁ M. Brosset ἐν Bulletin de l'Académie des Sciences de St Pétersbourg 24 (1878) 561-567.

5. Βιβλιογραφία: Πλήρης βιβλιολογικὴ ἐπισκόπησις πασῶν τῶν ἀνατολικῶν καὶ δυτικῶν παραλλαγῶν τοῦ Βαρλαάμ εὐρίσκεται ἐν τῇ μνημονευθείσῃ πραγματείᾳ τοῦ E. Kuhn.

393. Συντίπας. Τὸ περίφημον δημοτικὸν βιβλίον, ὅπερ εἰς μὲν τὰς ἀνατολικὰς παραλλαγὰς εἶνε γνωστὸν ὡς ἱστορία τοῦ φιλοσόφου Σινδβάδ, Σινδιβάδ, Σινδαβάδ, Σενδεβάδ, Σανδαβάρ ἢ Σενδαβάρ, εἰς δὲ τὴν Δύσιν ὡς ἱστορία τῶν ἐπτὰ σοφῶν, Δολόπαθος ἢ Ἑραστος, εἰς τὴν ἑλληνικὴν διασκευὴν φέρει τὸν τίτλον: Ἱστορικὸν Συντίπα τοῦ φιλοσόφου ὠραιότατον πάνυ. Ἡ ὑπόθεσις τοῦ βιβλίου, ὡς ἐπαναλαμβάνεται αὕτη οὐσιωδῶς εἰς πάσας τὰς παραλλαγὰς, εἶνε ἡ ἐξῆς: Βασιλεὺς τις ἔχει υἱὸν νοήμονα, ἀνατρεφόμενον ὑπὸ σοφοῦ διδασκάλου. Παρελθόντος τοῦ χρόνου τῆς διδασκαλίας, ἀναγνωρίζει ὁ διδάσκαλος ἐκ τῶν ἄστρον, ὅτι τὸν μαθητὴν του ἀπειλεῖ κίνδυνος καὶ προστάσσει αὐτὸν ἐπὶ ἐπτὰ ἡμέρας (ἢ κατ' ἄλλας παραλλαγὰς δέκα ἢ καὶ τεσσαράκοντα) νὰ τηρήσῃ σιωπὴν. Κατὰ τὸν αὐτὸν χρόνον ἡ μητρὺ αὐτοῦ κάμνει εἰς τὸν υἱὸν ἀσελγεῖς προτάσεις, ἐπειδὴ δὲ ἀπεκρούσθη, συκοφαντεῖ αὐτόν. Ὁ βασιλεὺς τὸν καταδικάζει εἰς θάνατον. Ἄλλ' οἱ ἐπτὰ σοφοὶ (ἢ δέκα ἢ τεσσαράκοντα βεζύραι κατ' ἄλλας παραλλαγὰς) οἱ ἐν τῇ αὐτῇ συνηθροισμένοι, ἵνα σώσωσι τὸν νέον διηγοῦνται ἕκαστος κατ' ἡμέραν ἓν τι διήγημα περὶ τῆς πανουργίας τῶν γυναικῶν καὶ τοῦ ἀτόπου τῆς ἄνευ ἀποδείξεων διαταχθείσης κατα-

δίκης. Ἡ ἐκδικητικὴ ἐν τούτοις γυνὴ διηγεῖται ἐκάστοτε ἀντίθετον ἱστορίαν, ἵνα προκαλέσῃ τὴν ἐκτέλεσιν τῆς ποινῆς. Ἀφοῦ δὲ οὕτω συνετελέσθησαν τῆς σιωπῆς αἱ ἡμέραι, ἀποκαλύπτει ὁ υἱὸς πῶς ἀληθῶς τὸ πρᾶγμα συνέβη καὶ ἀναγνωρίζεται ἡ ἀθωότης του. Ὡστε τὸ ὅλον βιβλίον ἀποτελεῖται ἐκ τῆς γενικῆς διηγήσεως καὶ τῶν κατ' ἀριθμὸν τῶν σοφῶν (ἢ βεζυρῶν) παρεμβλήτων ἱστορημάτων. Αἱ διαφοραὶ τῶν ποικίλων διασκευῶν ἔγκεινται καὶ εἰς τὴν γενικὴν διήγησιν καὶ εἰς τὸ περιεχόμενον καὶ τὴν κατὰ τὰς τῶν παρεμβλήτων ἱστορημάτων.

Τὸ διεθνὲς τοῦτο λαϊκὸν βιβλίον εἶνε κατὰ τὴν φήμην καὶ τὴν εὐρύτητα τῆς διαδόσεώς του ἐφάμιλλον τῶν ἀγίων Γραφῶν¹⁾. Τὸ σπουδαιότατον δὲ περὶ αὐτοῦ ζήτημα εἶνε τὸ περὶ τῆς καταγωγῆς του καὶ τῆς ἀμοιβαίας σχέσεως τῶν ποικίλων διακλαδώσεών του. Ὡς βέβαιον δύναται νὰ θεωρηθῇ ὅτι πατρίς του εἶνε αἱ Ἰνδίαί. Τὸ ὅτι δὲ πιθανῶς ἀπωλέσθη τὸ ἰνδικὸν πρότυπον, ἐξηγεῖ ὁ Βένφρεϋ²⁾ πᾶν πειστικῶς, δεχόμενος ὅτι αἱ πλείσται περὶ Συντίπα (Σινδβάδ) ἱστορίαι μετωχτευθήσαν εἰς ἄλλα ἰνδικὰ βιβλία, ἰδίως εἰς τὸ παντσιαντάντρα. Ὁ τύπος Σινδβάδ εἶνε, ὡς φαίνεται, ὁ εἰς τὰς μωαμεθανικὰς διασκευὰς μεταποιηθεὶς τῆς ἰνδικῆς λέξεως Σιδδά πάτι τουτέστι κύριος τῶν Σιδδάς, τῶν σοφῶν, τῶν τελείων. Ἐξ Ἰνδιῶν ἦλθε τὸ βιβλίον εἰς τὴν Περσίαν, ὅπου μετεφράσθη εἰς τὴν παλαιοπερσικὴν γλῶσσαν (Πελευί). ἐκ ταύτης πάλιν ὁ Μουσὰ μετεγλώττισεν αὐτὸ κατὰ τὸν ἡ' αἰῶνα εἰς τὴν ἀραβικὴν, ἐκ τῆς ἀραβικῆς τέλος μετεφράσθη εἰς τὴν συριακὴν, ἀρχαίαν ἰσπανικὴν (ἐν ἔτει 1253) καὶ ἐβραϊκὴν³⁾. ἐκ τῆς συριακῆς μετηνέχθη εἰς τὴν ἐλληνικὴν. Ἀλλ' ἐπειδὴ ἡ περσικὴ, ἀραβικὴ καὶ αἱ ἄλλαι παραλλαγαὶ διεσκευάσθησαν κατὰ τὸ πλεῖστον ἔτι μᾶλλον εἰς μεταγενεστέρους χρόνους, ἢ σχέσις

¹⁾ Herd. Görres, Die deutschen Volksbücher, in Heidelberg 1807 σ. 155

²⁾ Benfey, Mélanges asiatiques III 2 σ. 190

³⁾ Τὴν μετάφρασιν πρέπει νὰ νοήσωμεν κατὰ τὸν μεσαιωνικὸν τρόπον τῆς ἐλευθέρας μεταφράσεως ἢ διασκευῆς.

τῶν κειμένων καθίσταται ὅχι τόσο ἀπλῆ ὅσον θὰ ὑπέθετέ τις ἐκ τῶν εἰρημένων. Βεβαίως ὅμως ἡ πανταχόσε διάδοσις τῆς ὕλης ὁρμᾶται ἐκ τῆς ἀραβικῆς μεταφράσεως ὡς ἐκ κέντρου. Καὶ ἡ ἑλληνικὴ παραλλαγή ἔχει μεγάλην σημασίαν εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς λογοτεχνίας· διότι ἂν καὶ εἶνε ἐσχάτη ἐν τῷ γενεαλογικῷ δένδρῳ, εἶνε ὡς φαίνεται ἡ ἀρχαιοτάτη καὶ πλησιεστάτη εἰς τὸ πρωτότυπον. Ἐκ τῆς Ἀνατολῆς διεδόθη ὁ Συντίπας, συγχρόνως σχεδὸν πρὸς τὸν Βαρλαάμ καὶ Στεφανίτην, δι' ἀπειραρίθμων διαφερουσῶν διασκευῶν, ὡς ποταμὸς διαρκῶς μεγεθυνόμενος, ἐπὶ πᾶσαν τὴν Δύσιν. Ἐχομεν δὲ λατινικούς, παλαιογαλλικούς, ἰταλικούς, ἀγγλικούς, ὁλλανδικούς, σκανδιναυικούς, γερμανικούς καὶ σλαυικούς τοῦ Συντίπα ἐκγόνους. Εἰς τὰς πλείστας εὐρωπαϊκὰς διασκευὰς ὑπόκειται ἀμέσως ἢ ἐμμέσως τὸ παλαιογαλλικὸν μυθιστόρημα τῶν ἐπτὰ Ρωμαίων σοφῶν. Δευτέρα γαλλικὴ παραλλαγή, μεταποιηθεῖσα ὑπὸ τινος ποιητοῦ Ἑρβέρτου κατὰ λατινικὸν κείμενον εἰς ποίημα, ἐπιγράφεται κατὰ τὸ ὄνομα τοῦ ἥρωος Δολόπαθος. Σημειωτέον ὅτι πλὴν τῶν διασκευῶν τοῦ ὅλου Συντίπα ὑπάρχουσι καὶ αἱ οὐχὶ ὀλιγώτερον πολυπληθεῖς ἀντανакλάσεις τῶν κατὰ μέρος διηγήσεων, αἵτινες ἐπιφαίνονται εἰς βιβλία ἀνατολικά καὶ ἰδίως εἰς σύμπαντα τὰ διηγήματα τοῦ μέσου αἰῶνος. Δύο κύρια ἔργα, ἐν οἷς ὑπάρχουσι διεσκευασμένοι διηγήσεις περὶ τῶν ἐπτὰ σοφῶν, εἶνε τὰ μεσαιωνικά *Gesta Romanorum* καὶ τὸ Δεκαήμερον τοῦ Βοκκαίου.

Πάντα τὰ ἐπὶ τοῦ Συντίπα βασιζόμενα λαϊκὰ βιβλία διαιροῦνται εἰς δύο κυρίας ομάδας, τὴν ἀνατολικὴν καὶ τὴν δυτικὴν. Εἰς τὴν πρώτην ἀνήκουσι τὰ πλεῖστα ἐν ἀνατολικαῖς γλώσσαις καὶ τινα εὐρωπαϊκὰ κείμενα, τὰ ὁποῖα ἀμέσως ἐξ ἐκείνων μετεφράσθησαν, ὅπως τὸ ἑλληνικὸν καὶ παλαιοῖσπανικόν· ἡ δευτέρα περιλαμβάνει ἰδίως τὰς διασκευὰς τοῦ εὐρωπαϊκοῦ μέσου αἰῶνος, τὴν ἱστορίαν τῶν ἐπτὰ σοφῶν, τὸν Δολόπαθον, τὸν Ἑραστον κτλ, ἀλλὰ παραδόξως καὶ ἐν ἀρμενικῶν κείμενον. Πᾶσαι αἱ ἀνατολι-

καὶ παραλλαγαὶ ἔχουσι κοινὰ στοιχεῖα, μεταξὺ τῶν ὁποίων ἀναγνωρίζεται ὡς βίσις ἐν βιβλίον, ὁμοίως δὲ καὶ αἱ δυτικαί, ἀλλὰ τούτων ἡ συνάφεια πρὸς τὰς ἀνατολικὰς καθίσταται ἀδιάκριτος. Αἱ δύο αὖται ὁμάδες ἀποτελοῦσι τὰς δύο σπουδαιοτάτας φάσεις ἐν τῇ καθόλου ἱστορίᾳ τοῦ Ἰνδικοῦ βιβλίου. Μεταξὺ τῶν ποικίλων ἀλλοιωσέων, ἃς ὑπέστη ὁ Συντίπας κατὰ τὰς ἀναδρομὰς καὶ διασταυρώσεις του, ἀξιοπαρατήρητος εἶνε αὕτη, ὅτι ὁ τύπος τῶν συμβάντων ἐν τῇ διηγῇ καὶ τὰ ὀνόματα τῶν προσώπων χωροῦσιν ἀπ' ἀνατολῶν πρὸς δυσμὰς ὁμοῦ μὲ τὰς διασκευὰς καὶ οὕτως εἰς μὲν τὰς ἀνατολικὰς παραλλαγὰς ἡ σκηνὴ ὑπόκειται ἐν Κίνᾳ, ἐν Ἰνδίαῖς, ἐν Περσίᾳ, ἐν δὲ τῇ ἐτέρᾳ τῶν παλαιογαλλικῶν κατὰ πρῶτον ἐν Κωνσταντινουπόλει, μετέπειτα δὲ ἐν Ρώμῃ, ἐν δὲ ταῖς λοιπαῖς δυτικαῖς μόνον ἐν Ρώμῃ, καὶ ὁ βασιλεὺς ἐμφανίζεται ὡς Ρωμαῖος αὐτοκράτωρ (ὁ Διοκλητιανός). Διὰ τοῦτο καὶ ὁ Ἑλλήν διασκευαστὴς ἀποβλέπων εἰς τὸ ξενόηχον τοῦ Ἰνδικοῦ ὀνόματος Κουρού, ἀπεκάλεσε Πέρσην Κῦρον τὸν βασιλέα τῆς διηγῆσεώς του. Τὰς γενεαλογικὰς λεπτομερείας τῶν ἰδιαιτέρων διασκευῶν δὲν δυνάμεθα ἐνταῦθα νὰ παρακολουθήσωμεν.

Ὁ ἐλληνικὸς Συντίπας ἀνήκει, ὡς ἐλέχθη, εἰς τὴν ἀνατολικὴν ὁμάδα. Εἰς ἱαμβικὸν ποίημα, προτασσόμενον τοῦ πεζοῦ κειμένου, ἀφηγεῖται Μιχαήλ τις Ἀνδρεόπουλος, ὅτι τὸ ἐν συριακῇ γλώσσῃ συγγραφὲν βιβλίον μετέφρασεν εἰς τὴν ἐλληνικὴν κατ' ἐντολὴν τοῦ ἡγεμόνος τῆς «μελωνύμου πόλεως» Γαβριήλ, ὅστις κατὰ τὴν ἀγχίνου καὶ ἀναμφιβόλως ὀρθὴν εἰκασίαν τοῦ Κομπάρεττη εἶνε ὁ ἐκ τῆς ἱστορικῆς γνωστὸς καὶ κατ' ὄνομα ἐξαρθώμενος ἐκ τῆς βυζαντινῆς αὐλῆς ἡγεμὼν Γαβριήλ τῆς ἐν Ἀρμενίᾳ Μελιτηνῆς, ἄρξας ἐν τέλει τοῦ 11 αἰῶνος. Ὁ Ἑλλήν διασκευαστὴς ἦτο, ἐννοεῖται, ὡς καὶ ὁ ἴδιος δηλοῖ, «Χριστοῦ λάτρης» καὶ πραγματικῶς ἐν τῇ παραλλαγῇ ταύτῃ φανερά γίνονται ἔχνη χριστιανικῶν ἰδεῶν, ἃν καὶ κυριαρχεῖ ἡ ἀνατολικὴ χροιά· ὥστε ἀποτελεῖ τὸν συνδεδεμένον κρίκον μεταξὺ

τῶν γνησίως ἀνατολικῶν παραλλαγῶν καὶ τῶν δυτικῶν, αἵτινες ἐμφοροῦνται τοῦ χριστιανικοῦ ἱπποτικοῦ πνεύματος. Ὁ ἑλληνικὸς Συντίπας διεσώθη εἰς τρεῖς πολὺ ἀπ' ἀλλήλων διαφερούσας παραλλαγάς. Ἡ πρώτη κεῖται ἐν τῷ συνοδικῷ κώδικι τῆς Μόσχας 298 (436 παρὰ Βλαδιμήρῳ) ὃν ἐχρησιμοποίησεν ὁ Ματταίη καὶ ὅστις ἔκτοτε ἔμεινεν ἡμελημένος, ὁ μόνος ὅστις περιέχει καὶ τὸ μνημονευθὲν τοῦ Ἀνδρεοπούλου ποίημα· ὁμοίως ἐν τῷ ἑλληνικῷ κώδικι τοῦ Στρασβούργου 5 καὶ ἐν τῷ ἑλληνικῷ κώδικι τοῦ Μονάχου 525. Ἡ διασκευὴ αὕτη εἶνε γεγραμμένη εἰς τὴν λογίαν βυζαντινὴν γλῶσσαν. Δευτέρᾳ παραλλαγῇ, ἥτις ἴσως εἶνε πλέον τῆς προηγουμένης συγγενὴς πρὸς τὴν ἀρχικὴν μετασκευὴν, κεῖται εἰς τοὺς κώδικας βιενναῖον ἱστορικὸν ἑλληνικὸν 120, τὸν παρισιανὸν ἑλληνικὸν 2912 καὶ παρισιανὸν συμπληρωτικὸν ἑλληνικὸν 105 καὶ εἰς τὸν ἀχρησιμοποίητον ἔτι πολὺ συγγενεῦντα πρὸς τὸν βιενναῖον κώδικα μαρκιανὸν 605 ἐν φύλλῳ 264-312· εἶνε δὲ γεγραμμένη αὕτη εἰς γλῶσσαν ἀπλὴν, ρέουσαν, λεξιλογικῶς καὶ συντακτικῶς ἐπὶ τῆς δημώδους στηριζομένην, ἀλλ' οὐσιωδῶς συγκερασμένην ὥς πρὸς τοὺς τύπους ἰδίως ἕνεκα τῆς ἐπιδράσεως τῆς λογίας. Τρίτῃ παραλλαγῇ εἶνε ἡ ἐν ἔτει 1626 γενομένη νεοελληνικὴ μετάφρασις ἐν κώδικι τῆς Δρέσδης D. 33. Ἀδηλον εἰς ποίαν σχέσιν πρὸς αὐτὴν εὐρίσκεται ἡ ἀρχαιοτέρα πῶς νεοελληνικὴ μετάφρασις τοῦ ἀθωντικοῦ κώδικος 3886 τοῦ ἔτους 1624. Ὡς χρόνος τῆς γενέσεως τῆς ἐν τῷ κώδικι τῆς Μόσχας παραλλαγῆς πρέπει κατὰ τὸ μνημονευθὲν ποίημα νὰ θεωρηθῇ ὁ 1^{ος} αἰὼν· τοῦναντίον τὸ παρισιανὸν καὶ βιενναῖον κείμενον, οὗ ἡ ἀκριβὴς χρονολόγησις εἶνε οὐσιῶδες ζήτημα, δὲν δύναται ἔτι νὰ ὁρισθῇ ἀκριβῶς πότε ἐγράφη. Ἀκόμη δὲν εἶνε καλῶς γνωστοὶ οἱ κώδικες οὐατικανὸς ἑλλ. 335 ἐν φύλλῳ 58 καὶ ἀρλ. 5560.

1. Ἐκδόσεις ἑλληνικῶν κειμένων: Ἐκδοσις ἀρχικὴ ὑπὸ Fr Boissonade, ἐν Παρίσις 1828 (κατὰ τοὺς παρισιανοὺς κώδικας μετὰ σχολίων). — Ὑπὸ Alfr. Eberhard, *Fabulae Romanenses*, τόμ. 1 ἐν Λειψίᾳ, bibl. Teubneriana 1872 (αἱ δύο

ἀρχαιότεραι παραλλαγαὶ πλήρεις, τῆς δὲ νεοελληνικῆς δείγματά τινα μόνον). — Νεοελληνικὴ μεταφράσις διαφέρει οὖσα τῆς ἐν τῷ κώδικι τῆς Δρέσδης (ἄρ' ἔτι καὶ τῆς ἐν τῷ ἀθωνικῷ 3886;) ἐτυπώθη ἐν Βενετίᾳ 1805 ὑπὸ τὸν τίτλον: Μυθολογικὸν Συντίπα τοῦ φιλοσόφου τὰ πλεῖστα περιέργον.

2. Βοηθήματα: Διορθώσεις εἰς τὴν ἔκδοσιν τοῦ Eberhard ὑπὸ C. Bursian, Liter. Centralblatt 1873 σ. 1103 ἔ. — Περὶ τῆς γλώσσης: Gust. Meyer, Die sprachlichen Eigenthümlichkeiten im Syntipas, ἐν Zeitschrift für die österr. Gymnasien 1875 σ. 331-345. — Περὶ τῆς χρονολογίας: J. Psichari, Essais de grammaire historique néo-grecque 1 (ἐν Παρισίοις 1886) 25 ἔ.—N. Πολίτης, Δημώδη βιβλία, ἐν «Ἐστία» 1877 σ. 433-438.

3. Ὁ ἀριθμὸς ἐπτὰ τῶν φιλοσόφων ἐν τῷ ἑλληνικῷ Συντίπα ἔχει διάφορα ἀρχαῖα πρότυπα, οἷον τοὺς ἐπτὰ σοφοὺς τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος, τοὺς ἐπτὰ σοφοὺς τῆς ἀλλῆς τοῦ Κύρου, τοὺς ἐπτὰ Ἀθηναίους φιλοσόφους, οἵτινες κατὰ τὰ θρυλούμενα συνώδευσαν εἰς Κ)πολιν τὴν θυγατέρα τοῦ Λεοντίου, τὴν μετὰ ταῦτα σύζυγον Θεοδοσίου Β' Εὐδοκίαν, τέλος τοὺς ἐπτὰ φιλοσόφους, οἵτινες μετὰ τὴν κατάργησιν τῆς ἐν Ἀθήναις φιλοσοφικῆς σχολῆς κατέφυγον εἰς Περσίαν. Πρβ. F. Gregorovius, Ἀθηναῖς (καὶ μεταφράσις Σπ. Λάμπρου), ἐν Λευρίᾳ 1882 σ. 65 ἔ. — U. v. Wilamowitz-Möllerndorff ἐν Hermes 25 (1890) 198 ἔ.

4. Ἐκδόσεις ἄλλων τοῦ Συντίπα διασκευῶν καὶ γενικὰ βοηθήματα: Συριακὴν παραλλαγὴν ἔξεδ. ὁ Fr. Baethgen, Sindban oder die 7 weisen Meister, Dissert., ἐν Λευρίᾳ 1879. Nöldeke, ἐν Zeitschrift der deutschen morgenländ. Gesellschaft 33 (1879) 513-536, θεωρεῖ τὴν συριακὴν ταύτην παραλλαγὴν ὡς τὸ πρότυπον ὅπερ ὁ Ἀνδρεόπουλος πρὸ ὀφθαλμῶν εἶχε καὶ τὰς ὑπαρχούσας διαφορὰς θέλει ν' ἀναγῆναι κατ' οὐσίαν εἰς τὴν μακρολόγον καὶ πομπώδη μεγαλοποίησιν τοῦ Ἑλλήνου μεταφραστοῦ (:). — A. Clouston, The book of Sindibad from the Persian and Arabic with introduction, notes and appendix. Privately printed 1884 (ἄνευ τόπου ἐκδόσεως ὁ πρόλογος μόνον ἔχει σημειῶσιν ὡς ἐν Glasgōw γεγραμμένος). Περιέχει πλὴν τῶν κειμέ-

νων λαμπρὰν εἰσαγωγὴν περὶ τῆς συνθέσεως τοῦ Sindibad καὶ περὶ τῶν πηγῶν καὶ τῆς σχέσεως τῶν ἀνατολικῶν παραλλαγῶν· περὶ τῆς ἑλληνικῆς διασκευῆς ἴδε πρὸ πάντων σελ. 37 ἔ. — Περὶ ἀρμενιακῆς διασκευῆς ἀνηκούσης εἰς τὴν δυτικὴν ὁμάδα ἴδε P. Lerch ἐν τῷ περιοδικῷ *Orient und Occident* 2 (1864) 369-374. — Fr Müller, Ueber die armenische Bearbeitung der Sieben weisen Meister, ἐν *iener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes* 4 (1890) 213-216. — Ρωσρικὴν παραλλαγὴν ἔξεδ. ὁ Th. Bulgakov, ἐν Περουπόλει 1878. Πρὸς W. Nehring ἐν *Archiv für slav. Phil.* 4 (1880) 335 ἔ. — M. Murko, Die Geschichte von den sieben Weisen bei den Slaven, ἐν *Sitzungsberichte der Wiener Akad.* 122 (1890) 1-138. Πραγματεύεται ἰδίως περὶ τῶν ἐκ τῆς λατινικῆς ἱστορίας τῶν ἑπτὰ σοφῶν πηγασίας βοεμικῆς, πολωνικῆς, ῥωσικῆς συντάξεως, ἐν παρόδῳ δὲ περὶ τῆς βουλγαρικῆς καὶ σερβικῆς μεταφράσεως τοῦ ἑλληνικοῦ *Συντίπα*, ἥτις ἄλλως ἐγράφη ἐν ἀρχῇ τοῦ 19' αἰῶνος. — Τὸ βιβλίον περὶ τῶν ἑπτὰ σοφῶν μεταφράσθη ἐκ τοῦ ἑβραϊκοῦ καὶ ἑλληνικοῦ πρῶτον ὑπὸ Heinr. Sengelman, ἐν Halle 1842. — Mischle *Sindbad, Secundus-Syntipas*. Ediert, emendirt und erklärt von Paulus Cassel, ἐν Βερολίῳ 1888 (ἑβραϊκὸν κείμενον μετὰ μεταφράσεως).

Περὶ τῶν ἀνατολικῶν παραλλαγῶν, ἰδίως περὶ τοῦ προὔποτιθεμένου Ἰνδικοῦ πρωτοτύπου: Th. Benfey, *Mélanges asiati-ques tirés du bulletin historico-philologique de l'académie impériale de St Pétersbourg*, tome III 2 (ἐν Περουπόλει 1858 188-203). — Th. Benfey, *Pantschatantra*, πρῶτον μέρος, ἐν Λειψία 1859. — Karl Goedeke, *Liber de septem sapientibus*, ἐν τῷ περιοδικῷ *Orient und Occident* 3 (1864-66) 385-423.

Τὰ δύο νεώτατα κύρια συγγράμματα εἶνε: Dom. Comparetti, *Ricerche intorno al libro di Sindibad*, Memoria del R. Istituto Lombardo di scienze e lettere, classe di lettere, τόμ. 11, ἐν Μιλάνῳ 1870 καὶ Marcus Landau, *Die Quellen des Dekameron*, β' ἐκδόσις ἐν Στουτγάρτῃ 1884 σ. 28-89. — Πρὸς τοῦτοις M. Gaster, *Literatura populara romana*, ἐν Βουκου-

ρεστίφ 1883 σ. 54-72 καὶ τοῦ αὐτοῦ Greeko-Slavonik, ἐν Λονδίνῳ 1887 σ. 115 ἔ. — Ἀναγραφὴ ἐκδόσεων καὶ βοηθημάτων (ιδίως διὰ τὰς δυτικὰς παραλλαγὰς) ὑπὸ Karl Goedeke, Grundriss zur Geschichte der deutschen Dichtung I β' ἐκδόσ. (1884) 348 ἔ. 466 ἔ. — Περὶ τῶν γαλλικῶν διασκευῶν: Gaston Paris, La litt. française au moyen âge, ἐν Παρισίοις 1888 σ. 82, 255 ἔ. καὶ H. P. Junker, Grundriss der Geschichte der französischen Litteratur, ἐν Münster 1889 σ. 99 ἔ. — Περὶ τῶν ἀγγλικῶν: Gust. Körting, Grundriss der Geschichte der engl. Litteratur σ. 117 ἔ.

5. Εἰς τὸν φιλόσοφον Συντίπαν ἀποδίδει ὁ Matthaei καὶ μίαν συναγωγὴν αἰσωπειῶν μύθων, ἵτις κεῖται ἐν τῷ αὐτῷ κώδικι τῆς Μόσχας τῷ περιέχοντι καὶ τὴν ἱστορίαν τῶν ἑπτὰ σοφῶν, ὑπὸ τὸν τίτλον: Συντίπα τοῦ φιλοσόφου ἐκ τῶν παραδειγματικῶν αὐτοῦ λόγων. Ἡ ἐπιγραφὴ αὕτη ἴσως ἐτέθη ὑπὸ τινος ἀντιγραφῆς, ὅστις ἐκ τῆς ἑξωτερικῆς ὁμοιότητος ἀμφοτέρων τῶν ἔργων καὶ τῆς ἐν ἐνὶ χειρογράφῳ συνενώσεως αὐτῶν ἑξαπατηθεὶς ἐνόμισεν ὅτι προέρχονται ἐκ τοῦ αὐτοῦ συγγραφέως. Πρὸς τὴν γνώμην ταύτην δὲν ἀντιρᾷ τὸ ὅτι ἐν τῷ ἀθωνικῷ κώδικι 1025 τοῦ 12' αἰῶνος οἱ μῦθοι τοῦ Συντίπα εἶνε συνηνωμένοι ὑπὸ τὸν αὐτὸν τίτλον οὐχὶ πρὸς τὴν ἱστορίαν τῶν ἑπτὰ σοφῶν, ἀλλὰ πρὸς τοὺς μύθους τοῦ Αἰσώπου καὶ τὰ τετράστιχα τοῦ Ἰγνατίου. Ἐν τῇ νεωτέρᾳ βιβλιολογίᾳ συνέχεαν πολυτάκως τὴν διὰ τοῦ ὀνόματος τοῦ Συντίπα κοσμουμένην συναγωγὴν τῶν μύθων πρὸς τὸ γνήσιον τοῦ Συντίπα βιβλίον. Ἀραμαϊκὴ διασκευὴ τῆς αὐτῆς συναγωγῆς φέρεται ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Σόφου (βεβαίως παραμειορωμένον ἐκ τοῦ Αἰσώπου), ὅπερ δὲν ἔχει σημασίαν διὰ τὸ ζήτημα τῆς ἀρχῆς τῶν Αἰσωπειῶν μύθων. Ἐκδοσις ἀρχαῖα τοῦ Ψευδοσυντίπα τούτου ὑπὸ Chr. Fr. Matthaei, Syntipae philosophi Persae fabulae LXII graece et latine, ἐν Λευσίᾳ 1781. — Διάφοροι γραφαὶ τοῦ κειμένου ὑπὸ Chr. Fr. Matthaei, Ποικίλα ἑλληνικά seu varia graeca, ἐν Μόσχᾳ 1811 σ. 276 ἔ. — Τὴν ἀραμαϊκὴν διασκευὴν ἐξέδ. ὁ Jul. Landsberger, Mathle desuphus, Die Fabeln des Sophos. Syrisches Original (!) der griechischen Fabeln des Syntipas, ἐν Posen 1859. — Πρβ.

Landsberger ἐν Zeitsch. d. deuts. morgenl. Gesells. 12 (1858) 149. — Διέλαβον δὲ περὶ τοῦ Landsb. ὁ Th. Benfey ἐν Orient und Occident 1 (1862) 354, ὁ Geiger ἐν Zeitsch. d. deut. morg. Ges. 14 (1860) 586-593 καὶ L. Roth ἐν Heidelberg. Jahrbücher 53 (1860) 1. Hälfte σ. 49-58. Καὶ οἱ τρεῖς λόγιοι ἀποκρούουσι τὸν ἀκριτον ἰσχυρισμὸν τοῦ Landsb., ὅτι ἡ συριακὴ συναγωγὴ τῶν μύθων εἶνε πρωτότυπος, καὶ ἀποδεικνύουσι σαφῶς ὅτι αὕτη εἶνε ἐκ τοῦ ἑλλην. μετάφρ. — Πρβ. καὶ H. Grauert, De Aesopo et fabulis Aesopiis, ἐν Βόννῃ 1825 σ. 95 ἔ. — Οἱ μῦθοι κεῖνται καὶ ἐν κώδ. βιενν. φιλ. ἑλλ. 166 (Nessel) φύλλῳ 152 ἔ.

394. Στεφανίτης καὶ Ἰχνηλάτης. Οὕτως ὀνομάζεται ἐν τῇ ἑλληνικῇ διασκευῇ ἡ περίφημος ἱστορία Καλιλᾶ βᾶ Διμνᾶ, ἡ ἄλλως ἔνεκα τοῦ περιεχομένου της καὶ κάτοπτρον τοῦ ἡγεμόνος ἐπικαλουμένη. Κατὰ τὴν ὑπόθεσιν, τὴν ἱστορίαν καὶ τὴν διάδοσιν αὐτῆς ἔχει μεγάλην ὁμοιότητα πρὸς τὸν Συντίπαν. Περὶ τὸ 500 μετὰ Χριστὸν ὑπῆρχεν ἐν Ἰνδίαῖς — ἀγνοοῦμεν ἀπὸ τίνος χρόνου, ἀλλ' ἴσως ἤδη ἀπὸ τοῦ β' πρὸ Χριστοῦ αἰῶνος — σανσκριτικὸν βιβλίον συγγραφέν ὑπὸ βουδδιστῶν, τὸ ὁποῖον ὑπὸ τὸ ἔνδυμα μύθων περὶ ζώων ἢ ἀκριδέστερον διηγημάτων, ἐν οἷς ζῶα ὁρῶσιν ὡς ἄνθρωποι, ἐδίδασκε τὰ διοικητικὰ τῶν ἡγεμόνων καθήκοντα. Τὸ διδακτικὸν τοῦτο βιβλίον ἔσχε μετὰ ταῦτα ἐν αὐταῖς ταῖς Ἰνδίαῖς ποικίλας τύχας, λησμονηθέντος δὲ τοῦ ἀρχικοῦ αὐτοῦ σκοποῦ καὶ τῆς βουδδιστικῆς χροιᾶς, συνεχωνεύθη εἰς τὸ Παντσιατάντρα, κατὰ δὲ τὸν 5' αἰῶνα μετὰ Χριστὸν μετεφράσθη ὑπὸ τινος Πέρσου ἱατροῦ Βαρζόη εἰς τὴν περσικὴν (Pehlevi). Τὸ ἀπολεσθὲν τοῦτο περσικὸν κείμενον μετεφράσθη ἑκατὸν ἔτη μετὰ τὴν ὑπὸ τῶν μωαμεθανῶν κατάκτησιν τῆς Περσίας, ἤτοι τὸν 11' αἰῶνα, εἰς τὴν ἀραβικὴν, προσλαβὼν ὡς ὄνομα συγγραφέως τὸ τοῦ φιλοσόφου Βιδπαί, ὅπερ εἶνε ἐνὸς τῶν ἐν τῷ βιβλίῳ ἀπαντώντων προσώπων, ὡς συνέβη τοῦτο καὶ εἰς τὸν Συντίπαν. Εὐθὺς κατόπιν διεδόθη τὸ ἔργον εἰς ὅλα τὰ ἔθνη, ὅσα ἐσχετίσθησαν πρὸς τοὺς Ἀραβας. Δι'

έβραϊκῆς μεταφράσεως εἰσῆλθεν εἰς τὰς εὐρωπαϊκὰς λογοτεχνίας, ἐξ αὐτῆς δὲ προῆλθεν ἡ κακὴ λατινικὴ μετάφρασις Ἰωάννου τοῦ ἐκ Καπύης, γενομένη μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1263 καὶ 1278. Ἡ δὲ περὶ τὸ 1251 γραφεῖσα παλαιοῖσπανικὴ διασκευὴ ἐπήγασε πιθανῶς ἐκ λατινικοῦ κειμένου μεταφρασθέντος ἀμέσως ἐκ τῆς ἀραβικῆς. Πλὴν τούτων τῶν ἐκ τῆς ἀραβικῆς προελθουσῶν μεταφράσεων ὑπάρχει καὶ συριακὴ μετάφρασις, γενομένη κατὰ τὸ περσικὸν κείμενον καὶ θεωρουμένη νῦν, ἐξαιρέσει τῶν ἐλλειπόντων μερῶν, ὡς ἡ πιστοτάτη ἀναπαράστασις τοῦ ἀπολεσθέντος ἰνδικοῦ πρωτοτύπου. Τέλος διεδόθη κατὰ τὸν 18^{ον} καὶ 19^{ον} αἰῶνα καὶ διὰ τῶν ἰταλικῶν, γερμανικῶν, ἀγγλικῶν, ὀλλανδικῶν, δανιμαρχικῶν καὶ ἄλλων διασκευῶν. Ἡ ἀρχικὴ μορφή τοῦ ἔργου κατεμερίσθη εἰς ἀπειραρίθμους ἐκδόσεις διὰ τῶν αὐθαιρέτων μεταβολῶν, προσθηκῶν καὶ παραλείψεων τῶν μεταφραστῶν.

Ἡ ἐλληνικὴ μετάφρασις κατηρτίσθη περὶ τὰ 1080 ὑπὸ τοῦ μαγίστρου καὶ πρωτοσεκρεταρίου Συμεῶν Σήθ κατ' ἐντολήν τοῦ Ἀλεξίου Κομνηνοῦ. Οὗτος διήρесе τὸ ἔργον εἰς δύο κύρια μέρη: 1. εἰς τὴν ἀποστολὴν τοῦ πέρσου ἱατροῦ Βαρζωῆ (Περζωῆ) καὶ τὴν δύσκολον ἀπόκτησιν τοῦ διδακτικοῦ βιβλίου, 2. εἰς τὸ ἰνδικὸν βιβλίον καὶ δὴ α) εἰς τὴν ἱστορίαν τῶν δύο θάων Στεφανίτου καὶ Ἰγνηλάτου (Καλιλᾶ καὶ Διμνᾶ), β) εἰς τὴν ἱστορίαν περὶ τῆς φάσεως. Ἡ μετάφρασις τοῦ Σήθ στηρίζεται, ὅπως ἡ ἐβραϊκὴ, ἐπομένως καὶ ἡ λατινικὴ τοῦ Ἰωάννου Καπύης, ἐπὶ ἐκτενεστεράς καὶ καλλιτέρας ἀραβικῆς ἐκδόσεως ἢ ἐκείνης, ἣν γνωρίζομεν νῦν ἐκ τοῦ ὑπὸ Σιλβαῖν δὲ Σασὺ ἐκδοθέντος κειμένου. Ἀλλ' ὁ καταμερισμὸς τῆς παραδόσεως τοῦ δημώδους τούτου βιβλίου δὲν τελειώνει οὐδ' ἐνταῦθα· διότι καὶ τῆς ἐλληνικῆς μεταφράσεως εἶναι γνωστὰί τέσσαρες, ἐν μέρει πολὺ διάφοροι ἀλλήλων συντάξεις, παραδοθεῖσαι διὰ πολυαρίθμων ἀντιτύπων περὶ τῆς ἀμοιβαίας ταύτης σχέσεως πληροφορεῖ ἀκριβῶς ὁ Πουντόνι (ἴδε κατωτέρω).

Ἐξ Ἑλλάδος μετεβιβάσθη τὸ βιβλίον εἰς τοὺς Σλαύους,

τὸ βραδύτερον κατὰ τὸν ιγ' αἰῶνα, ἴσως δὲ καὶ πρότερον. Ἐκ τῶν τριῶν ἀρχαιστάτων σλαυικῶν χειρογράφων περιέχουσι δύο μὲν τὴν σερβοσλαυονικήν, τὸ δὲ τρίτον τὴν βουλγαρορωσικήν σύνταξιν τοῦ ἔργου. Ὡς φαίνεται, ἡ σλαυικὴ μετάφρασις προέρχεται ἐξ ἰδιαιτέρας, ἄλλως ἀγνώστου συντάξεως τοῦ ἑλληνικοῦ κειμένου.

1. Ἐκδόσεις: Πρὸ τοῦ ἑλληνικοῦ κειμένου ἐδημοσιεύθη λατινικὴ μετάφρασις αὐτοῦ ὑπὸ P. Possinus ἐν τῇ ἐκδόσει τοῦ Παχυμέρη (ἴδε § 126 Α' τόμου) τόμ. 1 (ἐν Ρώμῃ 1666) 545-620 πρβ. τόμ. 1, 389 ε. καὶ τόμ. 2, 482.—Τὸ ἑλληνικὸν κείμενον ἐξέδ. κατ' ἀρχὰς ὁ G. Stark ἐν Βερολίνῳ 1697 (μετὰ λατιν. μεταφρ.). — Περί τινος κώδικος τῆς Οὐψάλης ἀνεκοίνωσεν ὁ P. F. Aurivillius, *Prolegomena ad librum* Στεφανίτης καὶ Ἰγνηλάτης, ἐν Οὐψάλῃ 1780. — Ἡ ἐκδοσις τοῦ Stark ἀνετυπώθη ὡς παράρτημα τῆς ἀξιολόγου μεταφράσεως τοῦ Παντισατάντρα ὑπὸ Δημητρίου Γαλανοῦ: Χιτοπαδάσσα ἢ Παντισατάντρα (Πεντάτευχος). . . μεταφρασθέντα ἐκ τοῦ Βραχμανικοῦ παρὰ Δημητρίου Γαλανοῦ Ἀθηναίου, νῦν δὲ πρῶτον ἐκδοθέντα μελέτῃ Γεωργίου Κ. Τυπάλδου, ἐν Ἀθήναις 1851.—Πρώτη κριτικὴ ἐκδοσις τῶν τεσσάρων παραλλαγῶν τοῦ ἑλληνικοῦ κειμένου ὑπὸ Vittorio Puntoni, ἐν Φλωρεντίᾳ 1889 (= *Publicazioni della società asiatica italiana*, τόμ. II).

2. Βοηθήματα: Περὶ τῶν χειρογράφων πληροφορεῖ ὁ Emilio Teza, *Appunti per la bibliografia del Pancatantra*, ἐν *Orient und Occident* 2 (1864) 707-717. — Ἀνέκδοτόν τινα εἴτι παραλλαγὴν, ὡς συγγραφέα τῆς ὁποίας ὀνομάζει ἑαυτὸν ἱερεὺς τις Ἰωάννης ὁ ἐσκαμματισμένος, ἀναφέρει ὁ V. Puntoni, *Studi di filologia greca* publ. da E. Piccolomini τόμ. 1 (ἐν Τουρίνῳ 1882-84) 29-58. — Προσθήκη εἰς τὸ ὕλικόν τῶν χειρογράφων ὑπὸ P. Batiffol, *Comptes rendus de l'académie des inscriptions et belles-lettres* IV. série 16 (1888) 254-256 (περὶ τοῦ οὐατικανοῦ κώδικος 2098). — Ch. Graux, *Archives des missions scientifiques* III. série, τόμ. 15 (1889) 322 ε, πραγματεύεται περὶ τοῦ ἐν Οὐψάλῃ χειρογράφου καὶ παρέχει ἐξ αὐτοῦ διαφόρους γραφὰς εἰς

τὴν ὑπὸ Stark ἔκδοσιν. — Ἐκ τῶν χειρογράφων ἀξιοσημείωτον εἶνε διὰ τὰς μικρογραφίας του ὁ κώδιξ βαρβερίνος I 172 (χρησιμοποιηθεὶς ὑπὸ Puntoni). — Εἰς τὰ χειρόγραφα προσθετέον καὶ τοὺς κώδικας ἀθηναϊκὸν 1093, βοδλημιανὸν βαροκκιανὸν 131 φύλ. 507^v - 523, βοδλ. λανδ. 8, βοδλ. μικτὸν 272, Ἑσκουριάλ T. II. 1 καὶ Y. III 6, Λονγδούνου Βαταν. Βουλκ. 56, Μονάχου ἑλλ. 551, συνοδικὸν Μόσχας 298, (Βλαδιμίρου 436), παρισιανὸν 2231, παρισ. συμπληρ. ἑλλ. 118 καὶ 692, Μικρὸν ἀπόσπασμα κεῖται ἐν κώδικι τῆς Μεσσηνίας 161 φύλ. 19.

3. Νεοελληνικὴν μετάφρασιν τοῦ Στεφανίτου καὶ Ἰγνηλάτου ἔγραψε πρὸ τοῦ 1584 ὁ διὰ τῆς ἀλληλογραφίας του πρὸς τὸν Μαρτίνον Κρούσιον γνωστὸς Ἑλλήν Θεοδόσιος Ζυγομαλάς. Περιέχουσιν αὐτὴν οἱ κώδικες παρισιανὸς ἑλλήν. 2902 A, τῆς Δρεσδης Da 34, ἀθωντικὸς 3293, ὁ τῆς ἑλλήν. ἐν Πέρα σχολῆς (γραφεὶς τὸ 1584) καὶ ὁ τῆς ἑλληνικῆς κοινότητος τῆς Καλλιπόλεως. Πρβ. E. Legrand, Notice bibliographique sur Jean et Théodore Zygomalas, ἐν Παρισίοις 1889 σ. 78-80 καὶ Σπ. Λάμπρος, Catalogue of the greek mss on Mount Athos 1 (1895) 301.

4. Ἀλλαι διασκευαὶ καὶ γενικὰ βοηθήματα: Ἀραβικὴν παραλλαγὴν ἔξεδ. μετὰ σημειώσεων περὶ ἄλλων ἀνατολικῶν διασκευῶν καὶ ἀποσπασμάτων λατινικῆς μεταφράσεως ὁ Silvestre de Sacy ἐν Notices et extraits 10 (1818) 1, 94-432 καὶ 2, 1-65. Πρβ. τοῦ αὐτοῦ Not. et extr. 9 (1813) 1, 397-466. — Τὸ ἀρχαῖον συριακὸν κείμενον ἔξεδ. (μετὰ γερμαν. μεταφρ. καὶ εἰσαγωγῆς ὑπὸ Th. Benfey) ὁ Gustav Bickell, Kalilag und Damnag, ἐν Λειψία 1876 Πρβ. τὰ διαληφθέντα ὑπὸ Th. Nöldeke, ἐν Zeitschrift der deutsch. morgenländ. Gesell. 30 (1876) 752-772 καὶ τὰς προσθήκας αὐτόθι 31 (1877) 535-541· ἔτι δὲ L. Blumenthal, Kritische Emendationen zu G. Bickells K. und D., αὐτόθι 44 (1890) 267-320. — W. Wright, The book of Kalilah and Dimnah translated from Arabic in to Syriac, ἐν Ὁξφόρδῃ καὶ Λονδίνῳ 1884. Ἀγγλικὴ μετάφρασις τοῦ αὐτοῦ κειμένου ὑπὸ Keith-Falconer, Cambridge 1885. Πρβ. τὰς μεστὰς ἰδεῶν ἀναλύσεις ἀμφοτέρων τῶν δημοσιευμάτων ὑπὸ Th. Nöldeke ἐν Göttinger Gel. Anzeigen 1884 σ. 673-687 καὶ 1885 σ. 753-757. — Πρβ. W.

Wright, Syriak literature, Enzyklopaedia Britannica τόμ. 22 (1887) 850. — Δύο ἑβραϊκὰς παραλλαγὰς ἐξέδ. ὁ J. Derenbourg, Bibliothèque de l'école des hautes études, 49 fascic. (1881). — Tò Directorium vitae humanae τοῦ Ἰωάννου Καπύης ἐξέδ. ὁ J. Derenbourg, Bibl. de l'école des hautes études 72 fasc. (1887). — Σλαυικὴ μετάφρ. ἐξεδόθη ὑπὸ Th. Bulgakov, Μνημεῖα τῆς αὐτοκρ. ἐταιρείας τῶν φίλων τῶν ἀρχαίων συγγραφέων, 16 καὶ 27 τεῦχος, ἐν Πετροπόλει 1877-1878. — Δευτέρα ἔκδοσις ὑπὸ A. Viktorov ἐν Μόσχᾳ 1881. Περὶ V. Jagitsch ἐν Archiv für slav. Phil. 5 (1881) 682 ἔ. — Περὶ τῆς κατ' ἐντολὴν τοῦ κόμητος Eberhard von Württemberg συνταχθείσης γερμανικῆς μεταφράσεως πραγματεύεται ὁ Th. Benfey ἐν Orient und Occident 1 (1862) 138-187. αὐτόθι σ. 497-507 ἀναλύει ὁ Benfey παλαιὰν ἰσπανικὴν μετάφρασιν. — Περὶ τῆς ὑπὸ Nuti συνταχθείσης ἰταλικῆς διασκευῆς τοῦ ἑλλήν. κειμένου (ἐτυπώθη ἐν Φερράρᾳ 1583) ὁμιλεῖ ὁ W. Pertsch ἐν Orient und Occident 2 (1864) 261-268. Ἀνετύπωσε τὴν ἰταλικὴν διασκευὴν τοῦ 1583 ὁ Emilio Teza, Sceltà di curiosità letterarie inedite o rare dal secolo 13 al 17, τόμ. 125, ἐν Βολωνίᾳ 1872 (μετὰ σημειώσ. περὶ τῆς σχέσεως πρὸς τὰ ἑλληνικὰ κείμενα τοῦ Aurivilius καὶ τοῦ κώδ. λαυρεντ. 57, 30). — Κύριον σύγγραμμα περὶ τῶν πηγῶν, τῆς διαδόσεως καὶ τῆς μεταποιήσεως τῶν διαφόρων ἱστοριῶν τοῦ θέματος τούτου: Th. Benfey, Pantschatantra, 1. Theil, ἐν Λειψίᾳ 1859. — Πρὸς διαφώτισιν καὶ M. Müller, Selected essays 1 (1881) 514 ἔ, 548 ἔ. καὶ M. Landau, Quellen des Decameron β' ἔκδοσ. σ. 5-19.

395. Βίος Αἰσώπου. Προσφιλὲς δημοτικὸν βιβλίον ἦτο ὁ προτασσόμενος τῶν αἰσωπειῶν μύθων Βίος Αἰσώπου, ὅστις εἰς διάφορα χειρόγραφα ἀποδίδεται εἰς τὸν Μάξιμον Πλανοῦδην. Ὅτι ὁ Πλανοῦδης (ἴδε ἄνωτ. § 223) ἐπεξεργάσθη τὸ βιβλίον, ὡς καὶ τὴν συλλογὴν τῶν δημοδῶν παροιμιῶν του (ἴδε κατωτ. § 399), πρὸς παιδευτικούς σκοπούς, εἶνε δυνατόν· πάντως ἕμως πρὸ ὀφθαλμῶν ἔλαβεν ἀρχαιότερον πρότυπον, ἔπερ οὐδὲν ἄλλο εἶνε ἢ ἡ ἱστορία ἢ πρὸς τὸν περὶ Σολομῶντος θρύλον συναπτομένη περὶ τοῦ σο-

φοῦ Ἀκίρ, τοῦ σουλτάνου Σιναγρίπ καὶ τοῦ Ἀναδάμ, ἀνεψίου τοῦ Ἀκίρ. Πρώτη πηγὴ τῆς ὕλης ταύτης ἀπεδείχθη ὅτι εἶνε ἡ ἐβραϊκὴ ἱστορία περὶ Ἀκιχάρ, ἥτις λογοτεχνικὴν μορφήν ἔλαβεν ἐν τῷ πιθανῶς κατὰ τὸν 6' καὶ 7' μετὰ Χριστὸν αἰῶνα συγγραφέντι βιβλίῳ Τωβίτ. Ἰχνὴ τινὰ δυσδιάκριτα περὶ τῆς μορφῆς ταύτης τοῦ Ἀκιχάρ ἀνευρίσκονται καὶ παρὰ Στράβωνι καὶ Κλήμεντι τῷ Ἀλεξανδρεῖ. Τί μεσολαβεῖ μεταξὺ τῆς ἰουδαϊκῆς μυθολογίας καὶ τοῦ Βίου Αἰσώπου, δὲν γνωρίζομεν.

1. Ἐκδόσεις: Τὸ εἰς διάφορα χειρόγραφα εἰς τὸν Πλανούδην ἀποδιδόμενον κείμενον, ὕπερ ἄλλοτε πολλάκις ἐτυπώθη (τὸ πρῶτον παρὰ Ἀλδφ 1505) καὶ δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς ἡ κοινὴ ἔκδοσις, ἐξεδόθη τελευταῖον ὑπὸ A. Eberhard, *Fabulae Romanenses* 1 (ἐν Λειψία 1872) 226-305. — Κείμενον πολὺ διαφέρον ἐξέδωκεν ἰδίως ἐκ βρεσλαυιανοῦ χειρογράφου ὁ Ant. Westermann, *Vita Aesopi*, ἐν Braunschwedg 1845 σ. 7-57. — Τρίτη παραλλαγή συγγενεύουσα πρὸς τὴν ὑπὸ Westermann ἐκδοθεῖσαν ἦτο τὸ πρῶτον τῆς λατινικῆς μεταφρ. τοῦ Rinuccio d'Arezzo (ἴδε κατωτέρω). — Λεῖπει ἔτι περιληπτικὴ ἔρευνα πάντων τῶν χειρογράφων τοῦ ἑλλην. κειμένου καὶ διασάφησις ἐπομένως τῆς σχέσεως καὶ ἡλικίας τῶν διαφόρων διασκευῶν. Ὁ Eberhard ἐνθ' ἂνωτ. σ. 225, σημειώνει μὲν πολλὰ χειρόγραφα, ἀλλὰ χωρὶς νὰ ὀρίξῃ τὴν ἐποχὴν των, ὥστε οὐδὲ τοῦτο εἶνε βέβαιον, μήπως χειρόγραφα, περιέχοντα τὸ κείμενον ἄνευ τοῦ ὀνόματος τοῦ συγγραφέως, εἶνε ἀρχαιότερα τοῦ Πλανούδη. Εἰς τὰ ὑπὸ Eberhard σημειούμενα χειρόγραφα προσθετέον π. χ. τοὺς κώδικας ἀθηναϊκὸν 1205, συνοδικὸν τῆς Μόσχας 298 (Βλαδιμήρου 436).

2. Μεταφράσεις: Δημώδης ἑλλην. μετάφρ. τῶν μύθων τοῦ Πλανούδη, συγγραφείσα πιθανῶς ὑπὸ τοῦ Ἀνδρονίκου Νοκίου (Νουκίου, Νουντζίου), ἐτυπώθη ἐν Βενετία 1543. Πρβ. E. Legrand, *Bibl. hell.* 1 (1885) 241-243. — Δημώδης ἑλλην. μετάφρασις τοῦ Βίου εἶνε τὸ βιβλίον: Βίος Αἰσώπου τοῦ Φρυγίου, ἐν Βενετία 1783. — Λατινικὴν μετάφρασιν συνέγραψε μετὰ τὰ 1448 ὁ Rimicio, ὁρδότερον Rinuccio d'Arezzo. Ἐτυπώθη πολλάκις καὶ μετεφρά-

σθῆ εἰς διαφόρους δυτικὰς γλώσσας. Λεπτομέρειαι παρὰ Grässe, *Lehrbuch einer allgemeinen Literärgeschichte* II 2 σ. 1113-1116. Goedeke, *Grundriss zur Geschichte der deutschen Dichtung* I β' ἐκδόσ. 369 ἔ, παρὶ Grässe, *Trésor des livres rares et précieux* I, καὶ Brunet, *Manuel du libraire* I ἐν λέξει: Αἰσωπος. — Βουλγαροσλαβονικὴν παραλλαγὴν ἐξέδ. ὁ P. Syrku ἐν *Archiv für slav. Phil.* 7 (1884) 88-98 (μετὰ λατιν. μεταφρ. ὑπὸ Jagitsch). — Περὶ τουρκικῆς διασκευῆς παρὶ O. Blau ἐν *Zeitschrift der deutschen morgenl. Gesellsch.* 28 (1874) 572-575. — Περὶ ὡμωνικῶν διασκευῶν παρὶ M. Gaster, *Literatura populara romana*, ἐν *Βουκουρεστίῳ* 1883 σ. 104-113.

3. Βοηθήματα: Fabricius, *Bibl. gr.* 1, 635 (περὶ κώδικος τῆς Κρυπτοφερράτας (ἐξαφανισθέντος νῦν δυστυχῶς!) τοῦ 1α' αἰῶνος τοῦ Βίου Αἰσώπου. — J. Zündel, *Aesop in Aegypten*, ἐν *Rheinisches Museum* 5 (1847) 422-456 (ἰδίως 446 ἔ) — O. Keller, *Untersuchungen über die Geschichte der griechischen Fabel*, ἐν *Jahns Jahrbücher*, συμπληρωτ. τόμῳ 4 (1861-1867) 361 ἔ. — M. Gaster, *Litteratura populara romana*, ἐν *Βουκουρεστίῳ* 1883 σ. 104-113. — Τοῦ αὐτοῦ, *Greeko-Slavonik*, ἐν *Λονδίῳ* 1887 σ. 112-115. — Συγγενὲς συριακὸν κείμενον μνημονεύει ὁ G. Hoffmann, *Auszüge aus syrischen Akten persischer Märtyrer* (= *Abhandlungen für die Kunde des Morgenlandes* VII 3) ἐν *Λειψία* 1880 σ. 182 ἔ. — Τὸ μετὰ βεβαιότητος προϋποτιθέμενον ἑλληνικὸν κείμενον τῆς ἀνατολικῆς ἱστορίας περὶ τοῦ σοφοῦ Ἀκίρ δὲν ἀνευρέθη μέχρι τοῦδε. Τὰ κύρια βοηθήματα πρὸς ἀναπαράστασιν αὐτοῦ εἶνε τὰ σωθέντα σλαβικὰ κείμενα. Κύριον σύγγραμμα: V. Jagitsch, *Der weise Akyrios*, ἐν *Βυζαντ. Δελτ.* 1 (1892) 107-126 (μετὰ γερμανικῆς μεταφράσεως τοῦ ἐν τῇ ἐκκλησιαστικῇ σλαβικῇ γλώσσῃ κειμένου). — Συμβολαὶ πολλαὶ φιλολογικαὶ καὶ βιβλιολογικαὶ ὑπὸ E. Kuhn, *Zum weisen Akyrios*, ἐν *Βυζαντ. Δελτ.* 1 (1892) 127-130. — Bruno Meissner, *Quellenuntersuchungen zur Haikargeschichte*, ἐν *Zeitschrift der deutschen morgenl. Gessellschaft* 48 (1894) 171-197. — Chr. Loparev, *Λόγος (slovo) τοῦ ἁγίου Θεοστηρίτου*. Μνη-

μεῖα τῶν ἀρχαίων συγγραφέων ἀρ. 94 (ῥωσσιστί). Μετὰ τοῦ Βίου τούτου συμπλέκεται ὁ Συναγρίπ καὶ ὁ Ἀκίρ. Πρβ. Archiv für slav. Phil. 16 (1894) 555. — Ἄλλη βιβλιολογία ἰδίως ἐν τοῖς παρατεθειτοῖς βιβλίοις τοῦ Jagitsch, Kuhn καὶ Meissner, καὶ παρὰ W. Engelmann, Bibliotheca scriptorum classicorum 1 ἡ' ἐκδόσεως (1880) 114 ἔ.

4. Δημόδῃ ἐλληνικὴν μετάφρασιν τῶν μύθων τοῦ Αἰσώπου καὶ Βαβρίου εἰς στίχους πολιτικοὺς ὁμοιοκαταληκτοῦντας συνέγραψε Γεώργιος ὁ Αἰτωλὸς (ἀποθ. τὸ 1580). Ἐκ τοῦ κώδικος ἀθωνικοῦ τῶν Ἰβήρων 152 ἐξέδ. αὐτὴν ὁ Σπ. Λάμπρος ἐν Δελτίῳ τῆς ἱστορ. κτλ. ἐταιρείας τῆς Ἑλλάδος 5 (1896) 1-102.

396. Αἱ ἀσίζαι τῶν βασιλείων Ἱερουσαλὴμ καὶ Κύπρου. Ἡ νομοθεσία, ἣν οἱ σταυροφόροι εἰσήγαγον εἰς τὰς ὑπ' αὐτῶν ἰδρυθείσας ἐν Ἀνατολῇ ἡγεμονίας, διηρέθη εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς εἰς δύο μέρη, εἰς τὸν Κώδικα, ὅστις ἐκανόνιζε τὰς μεταξὺ Φράγκων ἡγεμόνων καὶ τῶν ὑποτελῶν τιμαριούχων σχέσεις καὶ εἰς τὸν Κώδικα, ὅστις περιεῖχε τὸ ἀστικὸν καὶ ποινικὸν δίκαιον, ἤτοι εἰς ἀσίζας ¹⁾ τοῦ ἀνωτέρου συμβουλίου (Haute court), καὶ εἰς τὰς ἀσίσας τοῦ κατωτέρου συμβουλίου (Basse court) ἢ τοῦ συμβουλίου τῶν ἀστῶν (Court des bourgeois). Τὸ εἰς ἡμᾶς σωθὲν γαλλικὸν κείμενον τῶν ἀσιζῶν τοῦ ἀνωτέρου συμβουλίου συνετάχθη κατὰ τὰ μέσα τοῦ γ' αἰῶνος (περὶ τὰ 1255) ὑπὸ τῶν δύο Γάλλοκυπρίων νομομαθῶν Φιλίππου τῆς Ναυάρρας καὶ Ἰωάννου Ἰβελίν· τὸ γαλλικὸν κείμενον τῶν ἀσιζῶν τοῦ κατωτέρου συμβουλίου εἶνε ἀνώνυμον, ἐγράφη δὲ πιθανῶς μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1173 καὶ 1188. Περὶ τοῦ χρόνου καὶ τῶν περιστατικῶν τῆς εἰσαγωγῆς τῶν κωδίκων τούτων ἐν Κύπρῳ, ἐν Πελοποννήσῳ καὶ ἐν ἄλλαις λατινικαῖς ἡγεμονίαις ἔχομεν ἀνεπαρκεῖς πληροφορίας. Εἰς ἀμφοτέρω τὰ χρονικά τοῦ Μο-

¹⁾ Absise εἶνε μετοχὴ τοῦ ἀρχαίου γαλλικοῦ ῥήματος assire κάθησθαι καὶ σημαίνει δικαστήριον καὶ νομοθεσίαν. Πρβ. Diez, Wörterbuch der romanischen Sprachen ε' ἐκδόσεως σ. 510.

ρέος, καὶ εἰς τὸ ἑλληνικὸν καὶ εἰς τὸ γαλλικόν, λέγεται ὅτι ὁ λατίνος αὐτοκράτωρ Ροβέρτος Κουρτεναί (1217-1228) ἀπένειμεν εἰς τὸν Γοδοφρείδον Β' Βιλλαρδουῖνον τὸ δικαίωμα νὰ δικάζη ἐν Ἀχαΐᾳ κατὰ τὰς ἀσίζας. Κατ' ἄλλας δὲ εἰδήσεις ἀπένειμε τὸ δικαίωμα τοῦτο εἰς τὸν ἡγεμόνα τοῦ πριγκηπάτου τῆς Ἀχαΐας ἥδη ὁ αὐτοκράτωρ Ἐρρίκος περὶ τὸ 1210. Βέβαιον εἶνε ὅτι περὶ τὸ 1275 ἐν Πελοποννήσῳ ἴσχυον αἱ ἀσίζαι τοῦ ἀνωτέρου συμβουλίου. Εἰς τὴν Εὐβοίαν εἰσήχθησαν αἱ ἀσίζαι ἐκ Πελοποννήσου πιθανῶς· ἐπιτομὴ τῶν ἀσιζῶν τοῦ ἀνωτέρου συμβουλίου συνετάχθη καὶ ἐκυρώθη ὑπὸ τῆς βενετικῆς δημοκρατίας διὰ τὴν Εὐβοίαν ἐν ἔτει 1443. Ὅτι δὲ αἱ ἀσίζαι δὲν ἦσαν ὅμοιαι εἰς ὅλα τὰ μέρη τῆς λατινικῆς Ἀνατολῆς, ὅτι μάλιστα ἦσαν πολὺ τροποποιημέναι καὶ συνεχωνεύθησαν πρὸς τὸ ἀρχαιότερον κατὰ τόπους ἐκασταχοῦ ἰσχύον δίκαιον, ἀποδεικνύει πλὴν ἄλλων ἡ ἀρμενικὴ μετάφρασις τῶν ἀσιζῶν τῆς Ἀντιοχείας τοῦ ἔτους 1265, ἐν τῇ ὁποίᾳ αἱ ἀσίζαι ἀμφοτέρων τῶν συμβουλίων εἶνε συγχωνευμέναι εἰς 39 κεφάλαια ὑπὸ τύπον πολὺ διαφέροντα τῶν λοιπῶν κωδίκων. Ἡ μεγάλη ἀξία τούτων τῶν φραγκικῶν ἀνατολικῶν νόμων πρὸς τε τὴν ἱστορίαν τῆς λατινικῆς καὶ τῆς ἑλληνοβυζαντινῆς Ἀνατολῆς, πρὸς δὲ καὶ τινων μερῶν τοῦ ὀθωμανικοῦ κράτους, ἀνεγνωρίσθη πρὸ πολλοῦ.

Ἡ ἑλληνικὴ μετάφρασις τῶν ἀσιζῶν, ἥτις κατὰ πρῶτον λόγον ἦτο προωρισμένη διὰ τὸ βασιλεῖον τῆς Κύπρου, περιλαμβάνει μόνον τοὺς νόμους τοῦ κατωτέρου συμβουλίου, περιττῆς καὶ ἴσως μάλιστα οὐχὶ ἀρμοδίας θεωρηθείσης τῆς μεταφράσεως εἰς τὴν ἐγγχωρίαν γλῶσσαν τῶν τοῦ ἀνωτέρου συμβουλίου, οἵτινες ἐκανόνιζον τὰς σχέσεις τῶν ἡγεμόνων καὶ τῶν ὑποτελῶν αὐτῶν τιμαριούχων. Πότε ἐγράφη ἡ ἑλληνικὴ μετάφρασις δὲν δύναται νὰ ὁρισθῇ ἀκριβῶς. Δὲν εἶνε ἀποδεδειγμένη ἡ γνώμη, ὅτι συνετάχθη ἥδη ἐπὶ τοῦ βασιλέως Οὐγού Α' (1205-1218), ἂν καὶ ἡ βασιλεία αὐτοῦ συνετέλεσεν, ὡς φαίνεται, εἰς παγίωσιν τῶν νόμων τούτων. Τὰ σωζόμενα κείμενα ἀνήκουσι βεβαίως εἰς

μεταγενεστέρους χρόνους καὶ δὴ μόλις εἰς τὸν 18' αἰῶνα. Ἡ ἀξία των ἔγκειται κυρίως εἰς τὸν γλωσσικόν των τύπον. Τῷ ὄντι εἰς τὰς ἀσίζας καὶ τὰς χρονογραφίας τοῦ Μαχαιρᾶ καὶ Βουστρώνη χρεωστοῦμεν τὸ ὅτι ἡ νεοκυπριακὴ διάλεκτος δύναται νὰ μελετηθῇ πληρέστερον πάσης ἄλλης νεοελληνικῆς κατὰ τὴν ἱστορικὴν τῆς γένεσιν. Ἐκεῖνο δὲ τὸ ὅποῖον πρὸ πολλοῦ ἀνεγνωρίσθη, ὅτι ὁ δυτικὸς πολιτισμὸς οὐδαμοῦ τοῦ ἐλληνικοῦ ἐδάρφους ἠδυνήθη νὰ καταλίπη βαθέα καὶ διαρκῆ ἴχνη, μαρτυρεῖται καὶ ὑπὸ τῆς παρατηρήσεως, ὅτι αἱ πλεῖσται φραγκικαὶ ἐκφράσεις, ὧν βρίθουσιν αἱ ἐλληνικαὶ ἀσίζαι, σήμερον εἶνε ἐντελῶς ἄγνωστοι καὶ ἀκατανόητοι ἐν Κύπρῳ ὁμοίως ὥς καὶ ἐν τῇ λοιπῇ ἐλληνικῇ Ἀνατολῇ. Τὸ ἐλληνικὸν κείμενον παρεδόθη διὰ δύο συγγενῶν χειρογράφων, τοῦ παρισιανοῦ ἐλληνικοῦ κώδικος 1390, τοῦ παρισιανοῦ συμπληρωτικοῦ ἐλληνικοῦ 465, γραφέντος τὸ 1512 καὶ εἰς Παρισίους μετενεχθέντος ἐκ τοῦ Ἄθω ὑπὸ τοῦ Μηναῦ Μηνωίδου, καὶ τοῦ ὑπὸ Ζαχαρίου φὸν Λίγγενταλ χρησιμοποιηθέντος δευτέρου ἁθωνιτικοῦ κώδικος τῆς Λαύρας, ὅστις ὁμοίως ἐγράφη τὸ 1512, ἀλλὰ κατὰ τὴν περιγραφὴν τοῦ Λίγγενταλ δὲν δύναται νὰ εἶνε ὁ αὐτὸς καὶ ὁ ἐν Παρισίοις εὕρισκόμενος ἁθωνιτικός. Τέταρτον χειρόγραφον τῶν ἀσιζῶν εἶχε πρὸ ὀφθαλμῶν ὁ Φλώριος Βουστρώνης (ἀποθ. τὸ 1570), ὅστις μετέφρασεν αὐτὰς εἰς τὸ ἰταλικὸν χάριν τῆς βενετικῆς δημοκρατίας. Τὰ εἰς ἡμᾶς σωθέντα τρία χειρόγραφα διαφέρουσι τοῦ πρωτοτύπου τοῦ Βουστρώνη, ὅπερ, ὥς φαίνεται, ἀπωλέσθη, συμφωνοῦντα μᾶλλον πρὸς τὴν ἀρχαιότατον τῶν γαλλικῶν κωδίκων.

1. Ἐκδόσεις: Τὰς ἐλληνικὰς ἀσίζας ἐξέδωκεν ὁ Κ. Ν. Σάθας, Μεσαιωνικὴ βιβλιοθήκη 6, ἐν Βενετίᾳ 1877. Πλὴν τῶν ἀσιζῶν περιέχει ὁ τόμος καὶ τύπους συμβολαίων, αὐτοκρατορικῶν ἀποφάσεων καὶ συναγωγῇ κορητικῶν συμβολαίων. Ἐν τῇ εἰσαγωγῇ πραγματεύεται ὁ Σάθας περὶ τῆς ἱστορίας τῆς ἐλληνικῆς γλώσσης καὶ περὶ τῆς γένεσεως τῶν ἀσιζῶν. — Γαλλικαὶ ἀσίζαι: Les livres des assises et des usages dou reyaume de Jerusalem ἔκδ. ἀρχικὴ ὑπὸ Ε. Η.

Kausler, ἐν Στουτγάρτῃ 1839. — Assises de la court des bourgeois ed. V. Foucher, ἐν Rennes 1841. — Ἀμφοτέρω τὰ βιβλία ἐχρησιμοποιήθησαν ἐν τῷ περιληπτικῷ ἔργῳ τοῦ κόμητος Beugnot, Assises de Jerusalem ou recueil des ouvrages de jurisprudence composés pendant le 13e siècle dans les royaumes de Jérusalem et de Chypre, ἐν τόμοις δυσὶ, ἐν Παρισίοις 1841-43 (=Recueil des historiens des croisades, Lois τόμ. 1-2) — Ἡ ἰταλικὴ μετάφρασις τοῦ Florio Bustrone ἀνετυπώθη κατὰ τὴν ἐν Βενετίᾳ ἔκδοσιν τοῦ 1535 ὑπὸ Canciani, Leges barbarorum, τόμ. 5 (ἐν Βενετίᾳ 1792) 109-309. — Ἀρμενικὴ μετάφρασις: Assises d'Antiochie reproduites en français et publiées par la société Mekhitariste (le père Léon Alishan) ἐν Βενετίᾳ 1876.

2. Βοηθήματα: Zachariae von Lingenthal, Historiae juris Graeco-Romani delineatio, ἐν Χαϊδελβέργῃ 1839 σ. 137-190 (πληροφορίαι περὶ τοῦ ἐν τῇ μονῇ τῆς Λαύρας ἐν Ἀθῶν χειρογράφου). — Paulin Paris ἐν Journal des savants 1841 σ. 291-309. — Francis Monnier, Godefroi de Bouillon et les assises de Jérusalem, ἐν Παρισίοις 1894. — Ἄλλη βιβλιολογία παρὰ Beugnot καὶ Σάθα.

397. Αἱ χρονογραφίαι τοῦ Λεοντίου Μαχαιρᾶ καὶ τοῦ Γεωργίου Βουστρώνη μετὰ τὰς ἀσίζας αἱ σπουδαιόταται ἑλληνικαὶ πηγαὶ πρὸς γνῶσιν τῆς μεσαιωνικῆς ἱστορίας, γεωγραφίας, τοῦ πολιτισμοῦ καὶ τῆς γλώσσης τῆς νήσου Κύπρου. Ὁ Λεόντιος Μαχαιρᾶς ἦτο υἱὸς τοῦ Σταυρινοῦ Μαχαιρᾶ, ὅστις τὸ 1382 μετέσχε τῆς ἐκλογῆς τοῦ διαδόχου Πέτρου Β' καὶ ἐψήφισεν ὑπὲρ τοῦ Ἰακώβου Α' Λουσινιάν. Καὶ ὁ Λεόντιος εἶχε στενὰς σχέσεις πρὸς τὴν φραγκικὴν αὐλὴν· τὸ 1426 ἠκολούθησε τὸν βασιλέα Ἰαννὸν εἰς τὴν ἀτυχῆ αὐτοῦ ἐκστρατείαν κατὰ τῶν εἰς Κύπρον εἰσβαλόντων Ἀράβων, τὸ δὲ 1434 ἀπῆλθεν ὡς πρεσβευτὴς πρὸς τὸν σουλτάνον τοῦ Ἰκονίου· κατὰ τὸ ταξείδιον τοῦτο συνήνητησεν ἐν Λαράνδοις τὸν Γάλλον περιηγητὴν Bertrand de la Brocquière, ὅστις ἐπαινεῖ αὐτὸν ὡς εἰδῆμονα τῆς γαλλικῆς¹⁾.

¹⁾ «Item trouva en ceste dicte ville de Larande ung gentil homme de Chypre

Ὡστε δὲν εἶνε διόλου ἀμφίβολος ἡ ἐθνικότης τοῦ Μαχαιρά. Ἀνῆκεν εἰς τοὺς συνδιαλλαγέντας πρὸς τοὺς Φράγκους κυρίους τῶν Ἑλλήνων, οἵτινες ἐκμαθόντες τὴν ξένην γλῶσσαν ὑπηρέτουν αὐτοὺς ὡς διερμηνεῖς, γραμματεῖς, διπλωμάται κτλ. Ἡ χρονογραφία τοῦ Μαχαιρά ἐπισκοπεῖ πρῶτον τὴν ἀρχαιοτέραν ἱστορίαν τῆς νήσου Κύπρου, ἀναγράφει τοὺς σπουδαιότερους ἀγίους, ἐπισκόπους καὶ τὰ μοναστήρια αὐτῆς, καὶ εἶτα ἀρχεῖται ἀπὸ τοῦ 1359 ἀπὸ τοῦ βασιλέως Πέτρου Α' Λουσινιαν (1359-1369), διήκουσα μέχρι τοῦ ἔτους 1432 ἧτοι μέχρι τοῦ θανάτου τοῦ βασιλέως Ἰαννοῦ (1398-1432). Ἐν τέλει ἐπονται βραχεῖαι τινες χρονολογικαὶ σημειώσεις μέχρι τοῦ ἔτους 1458, προερχόμεναι προφανῶς ἐκ μεταγενεστέρου τινὸς ἀντιγραφέως ἢ κατόχου τῆς χρονογραφίας. Ὡς πηγὰς μετεχειρίσθη ὁ Μαχαιρᾶς ἀρχαιοτέρας χρονογραφίας, βεβαίως δὲ καὶ ἐπίσημα ἀρχεῖα· ἀπαξ παραπέμπει εἰς τὸ ἀπολεσθὲν βιβλίον τοῦ Τζουάν τε Μιμάρς (Juan de Mimers) ὁμοίως παραπέμπει διὰ τὴν ἱστορίαν Οὐγου Δ' (1324-1359) εἰς ἀρχαιότερον, ἄγνωστον εἰς ἡμᾶς βιβλίον. Διὰ τὸ μέγιστον μέρος τῆς ἀφηγήσεώς του ἠδύνατο νὰ λάβῃ ἱκανὰς πληροφορίας παρὰ τοῦ πατρὸς του καὶ ἄλλων συγγενῶν, οἵτινες ἐσήμενον τι ἐν τῇ αὐλῇ τῶν βασιλέων τῆς Κύπρου· τὰ δὲ μετὰ ταῦτα ἐγνώριζεν ἐξ ἰδίας ἀντιλήψεως, ἅτε κατέχων θέσιν πλησιάζουσιν εἰς τὸν βασιλικὸν οἶκον. Ἀλλ' ὁ Μαχαιρᾶς δὲν ἐγνώριζε νὰ διακρίνῃ τὰ οὐσιώδη ἀπὸ τῶν ἀσημάντων καὶ νὰ ἐπεξεργασθῇ εὐλήπτως τὴν ὕλην· διὸ πολὺ μᾶλλον παρέχει ἄτακτον συναγωγὴν ὕλικου ἢ ἀφήγησιν ἱστορικὴν. Ἡ στάσις του ὁμως εἶνε πάνυ ἀξιόπαινος· διότι εἶνε μὲν ἐν τῇ ὑπηρεσίᾳ τῶν ξένων ἡγεμόνων καὶ μετὰ σεβασμοῦ περὶ αὐτῶν καὶ τῆς ἐκκλησίας τῶν ὁμιλεῖ, ἀλλὰ δὲν ἀρνεῖται τὴν ἐλληνικὴν του ἐθνότητα καὶ τὴν ὀρθοδοξίαν του, μετὰ παρρησίας ὀρηνῶν τὴν κατάπτωσιν τῆς ἐλληνικῆς γλώσ-

que l'en nomme Lyachin Castrico et ung aultre que l'en nomme Lyon Maschere, qui parloient assez bon françois». M. L. De Mas Latrie, *Histoire de l'île de Chypre* III (1855) 3.

σης ὑπὸ τὴν λατινικὴν κυριαρχίαν καὶ ὅπου εἶνε εὐκαιρία καταδικάζει δριμύτως τοὺς Ἑλληνας ἀποστᾶτας. Ἡ γλῶσσά του εἶνε ἀλλόκοτον φραγκοελληνικὸν μίγμα, διαμορφωθὲν εἰς τὰς φραγκικὰς τῆς Ἀνατολῆς αὐλᾶς. Βάσις τῆς φθογγολογίας, τοῦ τυπικοῦ καὶ τοῦ λεξικοῦ εἶναι ἡ κυπριακὴ διάλεκτος, ἀλλ' εἰς ταύτην προστίθεται πλῆθος γαλλικῶν καὶ ἰταλικῶν λέξεων, τὰς ὁποίας κατὰ τὸ δοκοῦν ὁ συγγραφεὺς ἐξελληνίζει, αὐθαιρέτως ἀλλᾶσων πτώσεις, γένη, ἀριθμούς. Ταπεινότερα δὲ ἔτι μᾶλλον ἢ ἐκ τούτου γίνεται ἡ φράσις τοῦ Μαχαιρᾶ ἐκ τῆς τελείας ἐλλείψεως ὕφους· δὲν ἐννοεῖ διόλου πῶς κατασκευάζεται μία πρότασις καὶ πῶς συνδέονται εἰς λογικὴν σειρὰν αἱ ἰδέαι. Αὐτὸς δὲ ὁ ἴδιος ἠσθάνθη ὡς φαίνεται πόσον κακὸν εἶνε τὸ λεκτικόν του, διὸ γράφει πού τὰ ἐξῆς: Καὶ ἀπὸ τότες ἀρκέψαν νὰ μαθάνουν φράνκικα καὶ βαρβαρίσαν τὰ ῥωμαῖκα ὡς γοῖον καὶ σήμερον, καὶ γράφομεν φράνκικα καὶ ῥωμαῖκα, ὅτι εἰς τὸν κόσμον δὲν ἠξεύρουν, ἵνα συντυχάνομεν (σελ. 124 τῆς πρώτης ἐκδόσεως = σ. 85 τῆς δευτέρας). Ἐκ τοῦ Μαχαιρᾶ ἤντλησαν κατόπιν πολλοί. Ὁ Διομήδης Στραμβάλδι μετέφρασεν αὐτὸν εἰς τὴν βενετικὴν ἰταλικὴν γλῶσσαν ἀτελῶς καὶ λίαν ἡμαρτημένως· ὁ Φραγκίσκος Ἀμάδι (ἀποθ. τὸ 1566) ἐχρησιμοποίησεν εἰς τὴν ἰταλιστὶ συνταχθεῖσαν κυπριακὴν χρονογραφίαν, χωρὶς καὶ νὰ ὑποδηλώσῃ ὅτι ἤντλει κατὰ λέξιν ἐκ βιβλίου ξένου· τέλος ὁ Φλώριος Βουστρώνης (ἀποθ. τὸ 1570) ἠρύσθη πολλὰ διὰ τὴν ἰταλιστὶ ἱστορίαν τῆς Κύπρου ἐκ τε τοῦ Μαχαιρᾶ καὶ τοῦ συνεχίσαντος αὐτὸν Γεωργίου Βουστρώνη.

Ὁ Γεώργιος Βουστρώνης ἢ ὡς ἑαυτὸν οὗτος ὀνομάζει Τζορτζῆς Πουστροῦς (Μπουστροῦς), Κύπριος ἐξηλλινισμένος Φράγκος ἐκ τοῦ ἀρχαίου γαλλικοῦ γένους Bustrone, ἦτο πιστὸς σύντροφος καὶ φίλος τοῦ τελευταίου τῆς Κύπρου βασιλέως Ἰακώβου Β'. Τὰ τοῦ βίου του δὲν γνωρίζομεν ἀκριδέστερον, ἀλλ' εἶνε βέβαιον ὅτι ἐν ἔτει 1458 ἐχρησιμοποιήθη ὡς πρεσβευτὴς καὶ ἐπὶ τινὰ χρόνον ἔμεινεν ὑπὸ κράτησιν ἐν τῷ φρουρίῳ τῆς Λευκωσίας

κατὰ διαταγὴν τῆς βασιλίσσης Καρλόττας· ὡς φαίνεται δὲν ἐπέζησε πολὺ μετὰ τὸ ἔτος 1501, κατὰ τὸ ὅποιον τελειώνει ἡ ἱστορία του. Ἐγραψε δὲ εἰς τὴν ἐγχωρίαν διάλεκτον χρονογραφίαν τῶν κυπριακῶν συμβάντων ἀπὸ τοῦ 1456 ἕως τοῦ 1504, ὧν αὐτόπτης κατὰ τὸ πλεῖστον ὑπῆρξε. Τὸ λεκτικόν του εἶνε τόσον κακόζηλον ὅσον καὶ τὸ τοῦ Μαχαιρά, ἀλλ' ὅπως δὴποτε ἔχει μεγαλύτεραν εὐρίαν καὶ εἶνε εὐληπτότερος αὐτοῦ. Τὸ ἔργον του ἀντέγραψε κατόπιν εἰς τὴν ἑαυτοῦ ἱστορίαν τῆς βασιλίσσης τῆς Κύπρου Λικατερίνης ὁ Ἀντώνιος Κολβεράλδος, ὁμοίως ὁ συγγενὴς του Φλώριος Βουστρώνης, ὅστις ἐντολῇ τῆς βενετικῆς δημοκρατίας μετέφρασεν εἰς τὸ ἰταλικὸν καὶ τὰς κυπριακὰς ἀσίκας (ἴδε ἄνωτ. σελ. 228), τέλος ὁ Στέφανος Λουσινιὰν εἰς τὴν ἑαυτοῦ γενικὴν ἱστορίαν τῶν βασιλείων τῆς Ἱερουσαλήμ, Κύπρου (ἐν Παρισίοις 1579).

1. Ἐκδόσεις τῶν ἐλληνικῶν χρονογραφικῶν: Ἀμφοτέρας ἐξέδωκε τὸ πρῶτον ὁ Κ. Ν. Σάβας, Μεσαιωνικὴ βιβλιοθήκη 2, ἐν Βενετίᾳ 1873. Ὁ τόμος περιέχει καὶ ἄλλα κείμενα ἀναγόμενα εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς Κύπρου, περὶ ὧν ἴδε τὴν μακρὰν εἰσαγωγὴν, καὶ ἀνέκδοτα κυπριακὰ νομίσματα μετὰ πραγματείας ὑπὸ Π. Λάμπρου. — Νέα ἔκδοσις τοῦ Μαχαιρά ἀνευ τοῦ Βουστρώνη ὑπὸ E. Miller καὶ Ν. Σάβας, ἐν τόμοις δυοῖ, ἐν Παρισίοις 1881-1882 (= Publications de l'école des langues orientales vivantes IIe série, τόμ. 2-3). Ὁ πρῶτος τόμος περιέχει τὸ διὰ τοῦ χειρογράφου τῆς Ὁξφόρδης διορθωθὲν ἐλληνικὸν κείμενον, ἔτι δὲ ἐπιστολὴν τοῦ Νικηφόρου Γρηγορά πρὸς τὸν βασιλέα Οὐγον Δ', δύο δημοτικὰ τραγούδια (ἴδε ἄνωτ. σ. 79) ἀνσφερόμενα εἰς ῥωμαντικὸν ἐπεισόδιον τοῦ βίου Πέτρου Α' Λουσινιάν, γλωσσάριον τῶν κυπριακῶν ἰδιωτισμῶν καὶ τὸ πανομοιότυπον χάρτου τῆς Κύπρου σχεδιασθέντος κατὰ τὰ μέσα τοῦ 15' αἰῶνος ὑπὸ τοῦ Βενετοῦ Baptist Agnese (ἢ Palnese). Ὁ δεῦτερος τόμος περιέχει φραγκικὴν μετάφρασιν τῆς χρονογραφίας καὶ πῖνακα πραγμάτων.

2. Πηγαὶ καὶ ἀντιγραφεῖς τῶν κυπριακῶν χρονογρα-

φιδῶν: Les gestes des Chiprois, recueil de chroniques françaises écrites en Orient aux 13e et 14e siècles (Philippe de Novaire et Gérard de Montréal) publié etc. par Gaston Raynaud, ἐν Γενεύῃ 1887 (= Publications de la société de l'Orient latin, série historique, τόμ. 5). — Ἡ κυπριακὴ χρονογραφία τοῦ Fr. Amadi καὶ ἡ ἰταλικὴ μετάφρασις τοῦ Μαχαιρᾶ ὑπὸ Diom. Strambaldi ἐξεδόθη ὑπὸ René de Mas Latrie, Collection de documents inédits sur l'histoire de France. Première série. Histoire politique, ἐν τόμοις δυοῖ, ἐν Παρισίοις 1891-1893. — Τὴν ἰταλιστὶ ἱστορίαν τῆς Κύπρου ὑπὸ Florio Bustrone ἐξέδωκε μετὰ καλῶν πραγματικῶν καὶ χρονολογικῶν πινάκων ὁ René de Mas Latrie, Collection de documents inédits sur l'histoire de France. Mélanges historiques, τόμ. 5, ἐν Παρισίοις 1886 σ. 1-533.

3. Ἱστορικὰ καὶ γεωγραφικὰ βοηθήματα: Πολὺ ἀξιόλογον ἦτο εἰς τὴν ἐποχὴν τοῦ τὸ βιβλίον τοῦ ἐν Ἑρλάγγῃ καθηγητοῦ J. P. Reinhard, Vollständige Geschichte des Königreichs Cypern, εἰς μέρη δύο, ἐν Ἑρλάγγῃ καὶ Λειψία 1766-68. — Κύριον ἔργον: Louis de Mas Latrie, Histoire de l'île de Chypre sous le règne des princes de la maison Lusignan, ἐν τόμοις δυοῖ, ἐν Παρισίοις 1852-55-61. — Τοῦ αὐτοῦ (πλὴν ἄλλων μικρῶν συμβολῶν): Nouvelles preuves de l'histoire de Chypre sous le règne des princes de la maison de Lusignan ἐν τόμοις δυοῖ, ἐν Παρισίοις 1873-74 (Extrait de la bibliothèque, de l'école des chartes τόμ. 33-35) καὶ L'île de Chypre, sa situation présente et ses souvenirs etc. ἐν Παρισίοις 1879 (τοπογραφικαὶ σημειώσεις, ἐπιγραφαὶ κτλ.). — Περὶ βασιλειῶν τινων πραγματεύεται ὁ Karl Herquet, Cyprische Königsgestalten des Hauses Lusignan, ἐν Χάλλῃ 1881 (περὶ Πέτρου Α', Ἰαννοῦ, Καρόλως, Αἰκατερίνης). — Ἄλλη παλαιότερα βιβλιολογία ἀναγράφεται ἐν τῷ φυσικοῖστορικῷ συγγράμματι τοῦ F. Unger καὶ Th. Kotschy, Die insel Cypern, ἐν Βιέννῃ 1865 σ. 595 ἔ. καὶ παρὰ Mas Latrie, Histoire de l'île de Chypre II préface σ. 2 ἔ. — Hans Müller, Der Longobardenkrieg auf Cypern 1229-1233, Dis-

sert., ἐν Χάλλη 1890. — Α. Α. Σακελλάριος, Τὰ Κυπριακά, τόμ. 1, ἐν Ἀθήναις 1890 σ. 411 ἔ. — Περιληπτικὴν μονογραφίαν περὶ τῆς ἱστορίας καὶ γεωγραφίας τῆς Κύπρου προσδοκῶμεν παρὰ Ε. Oberhummer· πρβ. τοῦ αὐτοῦ Aus Cypern, Zeitschrift der Gesellschaft für Erdkunde zu Berlin, 25 (1890) 183-240· 27 (1892) 420-486. — Der Berg des hl. Kreuzes auf Cypern, ἐν Ausland 1892 Nr 23-26. Περὶ τῶν ἀπὸ τῆς ἀγγλικῆς κατοχῆς καὶ ἐντεῦθεν μεγάλως πολλαπλασιασθεισῶν πραγματειῶν περὶ Κύπρου ἴδε ἐν Jahresbericht über die Fortschritte der klass. Altertumswissenschaft 77 (1893) 29-96. — Περὶ τῶν μεσαιωνικῶν νομισμάτων τῆς Κύπρου πραγματεύεται ὁ Schlumberger, Numismatique de l'Orient latin, ἐν Παρισίοις 1878.

4. Περὶ τῆς γλώσσης: Ἡ ἀρχαιστάτη μονογραφία περὶ τῆς νέας κυπριακῆς διαλέκτου εἶνε τὸ σπάνιον βιβλίον τοῦ Πέτρου Mercado, Nova encyclopädia missionis apostolicae in regno Cypri seu institutiones linguae graecae vulgaris, ἐν Ρώμῃ 1732 (κυπριακὴ γραμματικὴ καὶ γλωσσάριον πρὸς ἱεραποστολικούς σκοπούς). — Gust. Mayer, Zu den kyprischen Inschriften, ἐν Jahns Jahrbücher 111 (1875) 756 ἔ. (μόνον παρατηρήσεις τινές). — Τοῦ αὐτοῦ, Il dialetto delle cronache di Cipro, ἐν Rivista di filol. 4 (1875) 255-286 καὶ τοῦ αὐτοῦ μονογραφία περὶ τῶν ῥωμανικῶν λέξεων ἐν ταῖς κυπριακαῖς χρονογραφίαις, ἐν Jahrbuch für romanische und englische Sprache und Literatur 15 (= Neue Folge 3) 1876, 33-56. — Mondry Beaudoïn, Étude du dialecte chypriote moderne et médiéval, ἐν Παρισίοις 1884 (Bibl. des écoles franç. d'Athènes et de Rome, 36. fascic.). — Κύριον σύγγραμμα διὰ τὴν μεσαιωνικὴν καὶ νέαν κυπριακὴν διάλεκτον: Α. Α. Σακελλάριος, Τὰ Κυπριακά, τόμ. 2ος, ἐν Ἀθήναις 1891 (περιέχει πλὴν ἄλλων καὶ κυπριακὸν λεξικόν, ἐν ᾧ ἐξηγοῦνται 9300 λέξεις). — Ἄλλη βιβλιολογία παρὰ G. Meyer, Neugriechische Studien I, ἐν Sitzungsberichte der Wiener Akad. τόμ. 130, ἐν Βιέννῃ 1894 σ. 77 ἔ.

5. Παράδοσις τοῦ κειμένου: Τὸ βιβλίον τοῦ Μαχαιρᾶ περιέχεται ἐν κώδικι μαρκιανῷ κλασικῷ VII 16, ὅστις ἐγράφη μικρὸν

μετὰ τὸ 1571, καὶ ἐν τῷ ἐν Πάφῳ γραφέντι τὸ 1855 κώδικι βοδλημαῦ, ὅστις συμπληροῖ κενά τινα τοῦ μαρκιανοῦ. Ὁ Bustrone παρεδόθη ὑπὸ τοῦ μνημονευθέντος κώδικος μαρκιανοῦ κλασικοῦ VII 16, ἔτι δὲ ὑπὸ τοῦ μαρκιανοῦ VII 17 καὶ τοῦ ἀρουνδελ. 518 (ἐν τῷ βρετανικῷ μουσεῖῳ), ὅστις συμπληροῖ τὰ τελευταῖα μέρη τῶν βενετικῶν χειρογράφων.

398. Ἱατροσόφια, ἦσαν παρὰ τοῖς Ἑλλησι κατὰ τὸν μεσαιῶνα τόσοι διαδεδομένα ὅσον καὶ τὰ συγγενῇ λατινικὰ βιβλία ἐν τῇ Δύσει. Ὅπως δὲ οἱ συγγραφεῖς ἱατροὶ ἤδη κατὰ τὴν ἀρχαιότητα πολὺ μᾶλλον ἐπρόσεχον εἰς τὴν σαφήνειαν τοῦ λεκτικοῦ παρὰ εἰς τὴν γραμματικὴν καὶ λεξιλογικὴν καθαρότητα, οὕτω καὶ τὰ μεσαιωνικὰ δημῶδη περὶ ἱατρικῆς βιβλία συνηρμύσθησαν πάντοτε εἰς τὰς γλωσσικὰς ἀνάγκας τῆς ἐποχῆς καὶ τοῦ κύκλου τῶν ἀναγνωστῶν αὐτῶν. Τὰ ἀρχαιότερα πρότυπα ἢ ἐξηγοῦντο διὰ σημειώσεων ἐν τῷ περιθωρίῳ ἢ διεσκευάζοντο ριζικῶς κατὰ τὴν γλῶσσαν. Τοιοῦτοτρόπως δὲ ἀποδαίνουσιν αἱ διάφοροι ἐκεῖναι ἐκδόσεις χρήσιμα εὐρετήρια τῆς δημώδους τῶν φυσικῶν ὀνοματοθεσίας· διὰ τῶν ἐν τῷ περιθωρίῳ σημειώσεων ἐξηγοῦνται καὶ τὰ ἀσαφῆ ἀρχαῖα ἑλληνικὰ ὀνόματα φυτῶν, ζώων καὶ λίθων. Μετὰ τῶν ἱατροσοφίων, εἰς τὰ ὅποια ὡς σπουδαῖον θεραπευτικὸν μέσον παρουσιάζεται ἡ ζωϊκὴ συμπάθεια, συνάπτονται πολλάκις καὶ ἑξορκισμοὶ (κατὰ μαγείας, βρυκολάκων κτλ.), ῥητὰ μαγικὰ καὶ τὰ τοιαῦτα σπουδαῖα εἰς τὴν σπουδὴν τῆς ἱστορίας τῶν λαϊκῶν ἰδεῶν κείμενα. Συναγωγὴν ἐπιγραφομένην: Ἱατρικὰ διάφορα ἀληθέστατα εἰς πᾶσαν ἀσθένειαν καὶ ἄλλα πολλὰ περιέχει τὸ Γεωπονικὸν τοῦ ἐκ Κρητὸς μοναχοῦ Ἀγαπίου Λάνδου, τὸ ὅποιον μέχρι τῶν νεωτάτων χρόνων πολὺ ἀνεγινώσκετο (πρώτη ἐκτύπωσις ἐν Βενετίᾳ 1647). Τὰ διεσκορπισμένα ταῦτα περίεργα βιβλιάρια δὲν εἶνε δυνατὸν νὰ ἐρευνηθῶσι πληρέστερον, ἐφόσον ἀκόμη τὰ πλεῖστα κείμενα εἶνε ἀνέκδοτα.

Δημῶδες ἑλληνικὸν Ἱατροσόφιον, κείμενον ἐν τῷ κώδικι παρισιανῷ ἑλληνικῷ 2315, ἀντιγραφέντι ἐκ χειρογράφου τοῦ ἔτους 1384, ἐξέδω-

κεν ὁ E. Legrand, Bibl. gr. vulg. 2 (1881) 1-27. Πρβ. τὴν εἰσαγωγὴν σ. 9 ἔ. Τὸ σημειούμενον ἐν τῷ χειρογράφῳ «Διὰ χειρὸς Ἰωάννου τοῦ Σταφίδου», τὸ ὁποῖον ἀποδίδει ὁ Legrand εἰς τὸν συγγραφέα, εἶνε βεβαίως ἡ ὑπογραφή τοῦ βιβλιογράφου — Πρβ. ἄνωτ. Β' τόμου § 259, 5.

399. Παροιμίας. Τὸ πρὸς μελέτας λαογραφικὰς καὶ γλωσσικὰς σπουδαῖον τοῦτο λογοτεχνικὸν γένος δὲν ἐκπροσωπεῖται μόνον σποράδην καὶ ἐκ συμπτώσεως διὰ τῶν θεολογικῶν, ιστορικῶν καὶ ἄλλων συγγραμμάτων, ἀλλὰ καὶ δι' ὁλοκλήρων συλλογῶν. Ταύτας δὲ χρεωστοῦμεν οὐχὶ εἰς τὴν πρῶτον ἐξέγερσιν τοῦ ἐνδιαφέροντος τῶν λογίων ὑπὲρ δημῶδων ῥήσεων ἢ εἰς τὴν ἐπίνοιαν φιλολόγου τινὸς ἐπιθυμοῦντος νὰ συμπληρώσῃ τὰς ἀρχαίας παροιμιῶν συλλογὰς, ἀλλ' εἰς τὴν περίεργον συνήθειαν τοῦ νὰ χρησιμοποιοῦσι δημῶδεις παροιμίας εἰς τὴν κατήχησιν πρὸς ἐρμηνείαν δογματικὴν καὶ ἠθικὴν. Κατ' ἀρχὰς ἠκολούθουν ἐν τούτῳ τὴν ἀρχὴν τοῦ νὰ ἀναφέρωσι παροιμίαν τινὰ πρὸς ἐξήγησιν ἢ διασάφησιν ἰδέας προηγουμένως ἤδη ἀναπτυχθείσης. Πόσον δὲ ἐνωρὶς ἐφηρμόσθη εἰς τὴν κατήχησιν τὸ λαϊκὸν τοῦτο βοήθημα, ἀποδεικνύουσιν οἱ λόγοι Παυλίνου τοῦ ἐκ Νώλας (353-434) ἐν ἐπιστολῇ XVI 7: Οὕτω καὶ ὁ Μακάριος ὁ Αἰγύπτιος (περὶ τὰ 300-390 περίπου) θέλων νὰ διασαφήσῃ τὴν ἀλήθειαν ὅτι ὁ ἄνθρωπος μικρὸν κατὰ μικρὸν ἀναπτύσσεται καὶ γίνεται τελειότερος, μεταχειρίζεται τὴν παροιμιώδη φράσιν: «οὐχ ὥσπερ τινὲς λέγουσιν· Ἐνδύσαι, ἔκδυσαι¹⁾. Πολὺ περισσοτέρας παροιμίας καὶ παροιμιώδεις φράσεις παρενέβαλεν εἰς τὰ κατανυκτικὰ ἔργα τοῦ ὁ Ἰωάννης τῆς κλίμακος κατὰ τὸν 7' αἰῶνα. Καὶ παρὰ τῷ νεωτέρῳ συγχρόνῳ αὐτοῦ Ἰωάννῃ Μόσχῳ εὐρίσκονται δημῶδεις τινὲς παροιμίας. Τὸ ἔθος τοῦτο τῆς παρεισαγωγῆς ἐκφραστικῶν παροιμιῶν ἐκ τοῦ καθ' ἡμέραν βίου εἰς

¹⁾ Migne, Patrol. gr. 34,604 C. — [Ἀντίστοιχος ἵσως εἶνε αὕτη ἡ παροιμία πρὸς τὰς σημερινάς: «Ἐμπα, ἔγα», «βάλε, βγάλε». Σ. Μ.]

τὴν ὀρησκειυτικὴν διδασκαλίαν ὡς κέντρον ὅξυ καὶ εἰς τὴν χονδροειδεστέραν σάρκα τοῦ ἀπαιδεύτου λαοῦ, ἐγίνετο βεβαίως ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον κοινὸν εἰς τὴν πρακτικὴν ὁμιλητικὴν, ἃν καὶ τῶν σωζομένων ὁμιλιῶν ἡ λογία μορφή ἀπεσκορράκισε κατὰ τὸ πλεῖστον τὰς παραχωρήσεις ταύτας εἰς τὴν δημώδη ἀντίληψιν. Σὺν τῷ χρόνῳ μάλιστα ἀνεστράφη ἡ σχέσις αὕτη καὶ ἡ παροιμία κατέλαβε τὴν πρώτην ἀπὸ τῆς δευτερευούσης θέσεως, τουτέστι ἀντὶ νὰ εἶνε ἀπλοῦν βοήθημα παρεισαγόμενον εἰς τὸ κείμενον, ἐχρησίμευε πλέον ὡς ἄλλα ῥήτων τῆς Γραφῆς εἰς ὀρησκειυτικὴν ἀνάπτυξιν καὶ διδασκαλίαν. Τὴν κατήχησιν ὅμως ἔβλαψεν ὁ νεωτερισμὸς οὗτος· διότι, ἐπειδὴ ὀλίγαι μόνον παροιμίαι ἠδύναντο νὰ χρησιμεύσωσι πρὸς ἐρμηνεῖαν ὀρησκειυτικῶν ἀληθειῶν, κατέφευγον οἱ κατήχηται εἰς παντοίας αὐθαιρέτους ἐρμηνείας καὶ ἰδίως εἰς ὁλως διόλου φαντασιώδεις ἀλληγορίας. Ὁ βαθύτερος λόγος τῶν παραβεβιασμένων τούτων καὶ διὰ τὸ ἡμέτερον μάλιστα αἰσθημα σκανδαλωδῶν ἀλληγορικῶν καὶ θεολογικῶν «ἐρμηνειῶν, λύσεων, ἐξηγήσεων», πρέπει νὰ ζητηθῇ εἰς τὰς μεσαιωνικὰς ιδέας περὶ τοῦ ὅτι πᾶν ὅ,τι ὑπάρχει καὶ συμβαίνει εἰς τὴν φύσιν ὑποκρύπτει μυστηριώδη σχέσιν πρὸς τὰς ἀληθείας τῆς ἀποκαλύψεως καὶ τὰ ὀρησκειυτικὰ πράγματα. Ἐκ τούτων τῶν ιδεῶν ἀπέρρευσε ὅλη ἡ σοφία τοῦ φυσιολόγου καὶ ἄλλα τοιαῦτα διδάγματα περὶ τῆς παραλλήλου ἐνεργείας φυσικῶν καὶ ὑπερφυσικῶν πραγμάτων, οἷον τὸ λαϊκώτατον ὅτι αἱ σπουδαιόταται δῆθεν ἡμέραι διὰ τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ ἐμβρύου καὶ τὴν διάλυσιν τοῦ σώματος, ἡ τρίτη, ἡ ἐνάτη καὶ ἡ τεσσαρακοστὴ ἔχουσι βαθεῖαν σχέσιν πρὸς τὰς ἡμέρας τῶν ἐκκλησιαστικῶν μνημοσύνων (ἴδε ἀνωτέρω Β' τόμου § 259 σημ. 7). Καθ' ὅμοιον τρόπον αἱ παροιμίαι ἐθεωροῦντο ὡς εἶδος φυσικοῦ προϊόντος, ὑποκρύπτοντος μυστηριώδη τινὰ ἔννοιαν. Ὅπως ἡ σοφία τοῦ φυσιολόγου, οὕτω καὶ ἡ εἰς τὴν κατήχησιν χρησιμοποίησις τῶν παροιμιῶν ἦτο διαδεδομένη ὅχι μόνον παρὰ τοῖς Ἑλλησι, ἀλλὰ καὶ παρὰ τοῖς Γάλλοις, Γερμανοῖς, Βοεμοῖς, Πολωνοῖς καὶ βεβαίως καὶ παρὰ τοῖς λοιποῖς τῶν δυτικῶν ἐθνῶν.

Ἄγνωστον εἶνε πότε ἤρχισαν οἱ Βυζαντινοὶ ἐποικοδομοῦντες ἐπὶ δημῳδῶν παροιμιῶν θεολογικάς ἐξηγήσεις. Ἰσως ἀνεπτύχθη τὸ ἔθος τοῦτο κατὰ τοὺς σκοτεινοὺς χρόνους ἀπὸ τοῦ ζ'-θ' αἰῶνος, καθ' οὓς ἔνεκα τῆς ταχείας καὶ γενικῆς παρακμῆς τῆς ἐθνικῆς παιδείας ἐξ ἑνὸς μὲν ἐπεβάλλοντο παραχωρήσεις εἰς τὴν πνευματικὴν ἀντίληψιν τοῦ λαοῦ, ἐξ ἑτέρου δὲ ἄριστον ἔδαφος εὕρισκεν ἡ φανταστικὴ ἀλληγορία. Ἀλλὰ δὲν κατωρθώθη ὅμως μέχρι τοῦδε νὰ εὐρεθῶσι γραπτὰ μαρτύρια τῆς ἐποχῆς ταύτης περὶ τῆς θεολογικῆς τῶν παροιμιῶν ἐρμηνείας. Τὰ ἀρχαιότατα τοιοῦτου εἶδους μνημεῖα εἶνε αἱ ἀλληγορικαὶ ἐξηγήσεις δημῳδῶν ῥήσεων, π. χ. Σήμερον τὰ ἅγια κόντουρα, Κάθου βλέπε τὴν αὐλὴν καὶ μὴ τὴν θάλασσαν κτλ., τὰς ὁποίας κατὰ τὸν ια' αἰῶνα συνέγραψεν ὁ Μιχαήλ Ψελλός. Ὅτι οἱ περὶ τὸν Ψελλὸν ἐνδιεφέροντο ὑπὲρ τῶν δημῳδῶν παροιμιῶν, μαρτυρεῖ καὶ ἡ ἀνέκδοτος ἐπιστολὴ τοῦ φιλοσόφου: Πρὸς τὸν ἀνεψιὸν τοῦ πατριάρχου κυροῦ Μιχαήλ τὸν Θεοφύλακτον, ὅτι φιλοῦντα τὴν μουσικὴν, τὴν τραγωδίαν, τὰς δημοδικὰς (οὕτως!) παροιμίας ὑπὲρ τὴν τῆς φιλοσοφίας τέχνην καὶ γραφῶν ἐπιμέλειαν (ἐν κώδικι ἀθωνιτικῷ 3808 φύλλῳ 10-12). Ὁ δεύτερος Βυζαντινός, ὅστις μετὰ πλήρους βεβαιότητος δύναται νὰ μνημονευσθῇ ὡς συγγραφεὺς συλλογῶν παροιμιῶν μετὰ θεολογικῶν ἐξηγήσεων, εἶνε ὁ χρονογράφος Μιχαήλ Γλυκᾶς.

Παρ' αὐτοῦ ἔχομεν συναγωγὴν μετ' ἐξηγήσεων ἐν στίχοις πολιτικοῖς καὶ ἄλλην πάλιν μετὰ συντόμων ἐξηγήσεων ἐν πεζῷ λόγῳ. Ὁ Γλυκᾶς προσφωνεῖ τὰς ἐρμηνείας του μετὰ ποιητικοῦ προλόγου καὶ ἐπιλόγου εἰς τὸν αὐτοκράτορα Μανουὴλ Κομνηνόν. Ὅτι συγγραφεὺς εἶνε ὁ Γλυκᾶς, μαρτυρεῖται τελείως ὑπὸ τῶν χειρογράφων· ἀλλὰ καὶ ἄλλοι λόγοι πείθουσι περὶ τούτου. Διότι ἡ ἀγάπη πρὸς δημῳδαὶς παροιμίας, φράσεις καὶ παραβολὰς καὶ ἐν γένει πρὸς ἐκδηλώσεις τοῦ βίου τοῦ λαοῦ παρατηρεῖται καὶ εἰς τὰ λοιπὰ συγγράμματα τοῦ Γλυκᾶ, εἰς τὴν χρονογραφίαν του, εἰς τὸ ἱκετικὸν ἐκ τῆς φυλακῆς ποίημα καὶ εἰς τὰς θεολογικάς του ἐπιστολάς. Ἡ ποιητικὴ ὅμως μορφή, ἣν ὁ Γλυκᾶς ἐξέλεξε διὰ τὰς ἐρμη-

νείας του, παραδόξως δὲν εὔρεν ἄλλους μιμητάς, ἂν καὶ ἡ διδακτικὴ ποίησις εἶχε πολλοὺς ὁπαδούς. Αἱ κατόπιν ἐρμηνεῖαι παροιμιῶν εἶνε πᾶσαι ἐν πεζῷ λόγῳ. Τινὲς τῶν μεταγενεστέρων τούτων συλλογῶν κακῶς ἀπεδόθησαν εἰς τὸν Ψελλόν· καὶ ὁ Θεόδωρος Πρόδρομος φέρεται ἐν τινι χειρογράφῳ ὡς συγγραφεὺς τοιούτων. Τὸ ἔθος τοῦ παραδόξου τούτου τρόπου τῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας διετηρήθη μέχρι τῶν προθύρων τῶν νεωτέρων χρόνων.

Ἐπὶ πολὺν χρόνον ἦσαν ἡδὴ ἐν χρήσει ὡς βοήθημα εἰς τὴν κατήχησιν αἱ μεθ' ἐρμηνειῶν συλλογαὶ δημῳδῶν παροιμιῶν, ὅτε παρετήρησεν ὁ Μάξιμος Πλανούδης, ὅστις ὡς δεικνύει ἡ ἐπεξεργασία τοῦ Βίου Αἰσώπου, ἐνόει τὴν σημασίαν τῆς δημῳδούς σοφίας, ὅτι τὸ ἀξιολογώτατον εἰς τὰς συλλογὰς ταύτας ἦσαν τὰ λήμματα τῶν παροιμιῶν, διὸ κατήρτισε συλλογὴν αὐτῶν, παραλείψας τὰς ἐρμηνείας καὶ ἐν μέρει τοῦλάχιστον κατὰ λέξεις ἐμφαντικὰς κατατάξας τὰς παροιμίας. Ἀναμφιβόλως δὲ δὲν περιωρίσθη εἰς τὰς θεολογικὰς συλλογὰς, ἀλλ' ἤντλησε καὶ ἐξ ἄλλων πηγῶν, οἷον ἐκ τῶν κωμῳδιῶν καὶ ἐκ τοῦ στόματος τοῦ λαοῦ. Δυστυχῶς ὅμως κατὰ τὴν συνήθειαν τῆς ἐποχῆς του μετέγγισε τὴν δημῳδὴ μορφήν τῶν παροιμιῶν εἰς τὴν κρατοῦσαν σχολειακὴν γλῶσσαν, ἐπισκοτίσας οὕτως ὅχι μόνον τὸ ἀρχικὸν χρῶμα τῆς δημῳδούς ἐκφράσεως, ἀλλὰ καὶ τὸ μέτρον ἱκανῶν παροιμιῶν. Ὅπως δὲ ὁ Πλανούδης, οὕτω καὶ ἄλλοι ἄγνωστοι ἠρύσθησαν ἀπλῶς τὰς παροιμίας ἐκ τῶν θεολογικῶν συλλογῶν καὶ κατήρτισαν ἰδίαις συλλογὰς, εἰς τὰς ὁποίας εὐτυχῶς κατὰ μέγα μέρος ἐτηρήθη ἡ δημῳδὴ μορφή. Καὶ ὅπως πάλιν ὁ Πλανούδης πλὴν τῶν θεολογικῶν συλλογῶν ἐχρησιμοποίησε καὶ ἄλλας πηγὰς, τοιούτοτρόπως καὶ ἄλλοι κατὰ τοὺς αὐτοὺς χρόνους κατήρτισαν συλλογὰς δημῳδῶν παροιμιῶν, αἵτινες καθὰ φαίνεται εἶνε ἐντελῶς ἀνεξάρτητοι ἀπὸ τῶν κατηχήσεων τῶν περιεχουσῶν τοιαύτας. Τοῦ εἶδους τούτου εἶνε πρὸ πάντων μικρά τις συλλογή, ἣτις παρεδόθη ὑπὸ τὸν περιέργον τύπον «Αἰσώπου κοσμικαὶ κωμῳ-

δαίαι». Ὁμοία ἴσως εἶνε καὶ ἄλλη τις, εἰς τὸν Αἴσωπον ὡσαύτως ἀποδιδόμενη, ἧς ἡ ἀρχὴ διεσώθη ἐν τινι κώδικι τῶν Μεδίκων καὶ ἧς τὸ περιεχόμενον περιελήφθη εἰς τὴν συναγωγὴν τῶν Ἑλληνικῶν παροιμιολογῶν (Corpus paroemiographorum graecorum 2, 228-230). Ἡ σύνδεσις τοῦ ὀνόματος τοῦ Λισώπου πρὸς τὰς συλλογὰς ταύτας ἐξηγεῖται ἐκ τῶν γνωστῶν σχέσεων τῶν παροιμιῶν πρὸς τὸν μῦθον καὶ ἐκ τῆς σημαντικῆς θέσεως, ἣν αἱ βιογραφίαι τοῦ Λισώπου κατέλαβον ἐν τῇ μεσαιωνικῇ κωμῳδίᾳ. Τέλος κατὰ τὸν 15 αἰῶνα ὁ Ἀποστολῆς καὶ ὁ Ἀρσένιος (ἴδε Β' τόμου § 257) προσήρτησαν εἰς τὰς συλλογὰς τῶν καὶ μεσαιωνικῶν δημώδεις παροιμίας, τὰς ὁποίας βεβαίως ἠρύσθησαν ἐξ ἀρχαιότερων συλλογῶν ὁμοίων πρὸς τὴν τοῦ Πλανούδη.

Αἱ ὑπὸ τῶν Βυζαντινῶν συγγραφέων ἀπὸ Ἰωάννου τῆς κλίμακος μέχρι τῶν τελευταίων ἀνωτέρω μνημονευθεισῶν συλλογῶν διασωθεῖσαι παροιμίας ὁμοιάζουσι πολὺ πρὸς ἀλλήλας κατὰ τὸν τόνον καὶ τὸν χαρακτῆρα. Ἡ περὶ τῆς συλλογῆς τοῦ Πλανούδη κρίσις τοῦ Ε. Οὐζενερ: « Ἀρχαίας παραδόσεως ἔχνος δὲν ὑπάρχει, ὀλίγα μόνον λείψανα τῆς δεισιδαιμονίας, ἀλλὰ πρακτικὴ σοφία οὐσιαστικὴ καὶ χαρακτηριστικὴ τοῦ λαοῦ », ἰσχύει ἐν γένει περὶ τῶν βυζαντινῶν παροιμιῶν. Εἰς τὰς σωζομένας συλλογὰς ἀρχαίων ἑλληνικῶν παροιμιῶν εὐρίσκονται πολὺ ὀλίγα ἀντίστοιχοι πρὸς τὰς μεσαιωνικὰς ἑλληνικάς. Τοῦτο προέρχεται ἐκ τῆς πολὺ μεγάλης χρονικῆς καὶ πολιτιστικῆς ἀποστάσεως, ἥτις χωρίζει τὸν χριστιανικὸν βυζαντινισμὸν ἀπὸ τοῦ ἀρχαίου ἑλληνισμοῦ, ἐν μέρει δὲ καὶ ἐκ τοῦ ὅτι αἱ ἀρχαῖαι συναγωγαὶ πολὺ ὀλίγας πραγματικῶς δημώδεις παροιμίας περιέχουσι. Τόσῳ μεγαλύτερα ὅμως εἶνε ἡ ὁμοιότης τῶν Βυζαντινῶν παροιμιῶν πρὸς τὰς τῶν νέων Ἑλλήνων. Ἐν συγκρίσει πρὸς τὰς τῶν ἄλλων ἐθνῶν, παρατηρεῖται ὅτι αἱ μεσαιωνικαὶ καὶ νεοελληνικαὶ παροιμίας ἐντελῶς μὲν ἀφίστανται τῶν ἰταλικῶν, ἰσπανικῶν, γαλλικῶν καὶ τῶν λοιπῶν δυτικῶν, στενῶς δὲ συγγενεύουσι πρὸς τὰς τῶν ἐθνῶν τῆς χερσονήσου τοῦ Αἴμου καὶ τῆς Ἀνατολῆς, ἥτοι

τῶν Ἀλβανῶν, Βουλγάρων, Σέρβων, Τούρκων, Ἀράβων κτλ. Κοινὰ δὲ γνωρίσματα ἔχουσιν αἱ παροιμίαι τῶν μεσαιωνικῶν καὶ νέων Ἑλλήνων καὶ τῶν κοινωνῶν τοῦ αὐτοῦ πολιτισμοῦ ἄλλων ἐθνῶν τὸν πλοῦτον εἰς εἰκόνας πρωτοτύπους, ξένας εἰς τοὺς δυτικούς Εὐρωπαίους, καὶ ἰδίως τὴν ἀγάπην πρὸς τὸν ἀνεκδοτικόν, ἐπιλογικόν, συγκεκριμένον, ἐρωτηματικὸν ἢ προστακτικὸν τύπον τῆς παροιμιακῆς ἐκφράσεως, ἥτις περιορίζεται ἐντὸς τῆς προσωπικῆς καὶ ἰδιαιτέρας περιπτώσεως τοῦ νοήματος χωρὶς νὰ λαμβάνῃ τὴν μορφήν γενικοῦ κανόνος καὶ ἀφηρημένης ιδέας. Ἀνατολικὸς π. χ. εἶνε ὁ ἐξῆς τύπος, ἵνα ἐν μόνον παράδειγμα μεταχειρισθῶμεν: « σὲ κάποιον ἐχάρισαν γαῖδαρον καὶ αὐτὸς ἐκύταξε τὰ δόντια του » δυτικὸς δὲ ὁ ἐξῆς: « χαρισμένου γαιδάρου δὲν κυτᾶζουν τὰ δόντια ». Τοῦτο διακρίνει κατ' ἀρχὴν τὰς παροιμίας τῶν Βυζαντινῶν, νέων Ἑλλήνων, μεσημβρινῶν Σλαύων καὶ Ἀνατολιτῶν ἀπὸ τῶν δυτικῶν, διὰ τοῦτο δὲ δυνάμεθα νὰ διακρίνωμεν καὶ δύο ὁμάδας ἐν τῇ παροιμιολογίᾳ, τὴν ἑλληνοανατολικὴν καὶ τὴν δυτικὴν. Θὰ ἦτο δὲ ἀξιόλογος ἐργασία ἡ λεπτομερεστέρα ἔρευνα τῆς διαφορᾶς ταύτης καὶ ἰδίως ἡ ἀκριβεστέρα διάκρισις τῶν ὁρίων τῶν δύο ὁμάδων ἐπὶ τοῦ ἐδάφους τοῦ σλαυικοῦ πολιτισμοῦ.

Ἡ ἐρμηνεία τῶν μεσαιωνικῶν ἑλληνικῶν παροιμιῶν εἶνε ἐκ τῶν δυσχερεστάτων ἀντικειμένων τῆς βυζαντινῆς φιλολογίας· αἱ θεολογικαὶ « λύσεις », αἵτινες τὰ πάντα καθ' ὅμοιον τρόπον ἀλληγοροῦσιν εἰς τὸν Χριστόν, τοὺς Ἀποστόλους, τὸν διάβολον, τὸ σῶμα καὶ τὴν ψυχὴν δὲν διευκολύνουσι διόλου τὴν κατανόησιν αὐτῶν. Τούναντίον αἱ πλείσται δυσκολίαι ἤρθησαν διὰ τῆς παραβολῆς τῶν παροιμιῶν τῶν νέων Ἑλλήνων καὶ τῶν γειτονικῶν λαῶν μετὰ τὰς ἀπὸ κοινοῦ γενομένας ἐργασίας πολλῶν λογίων, ὧν αἱ πολλαχοῦ διεσκορπισμέναι συλλογαὶ κατωτέρω ἀναγράφονται, ὀλίγα δὲ μόνον μένουσι τὰ παντελῶς σκοτεινὰ καὶ ἀδιανόητα. Ἀξιοσημείωτον εἶνε ὅτι τὸ πολὺ πλῆθος τῶν μεσαιωνικῶν ἑλληνικῶν παροιμιῶν εἶνε ἔμμετροι· τὸ συνηθέστατον

δὲ μέτρον εἶνε ὁ ἱαμβικός δεκαπεντασύλλαβος· εὐρίσκονται ὅμως καὶ τροχαϊκοὶ δεκαπεντασύλλαβοι, ἱαμβικοὶ τρίμετροι καὶ διάφοροι διπλοὶ στίχοι, ὅσων δύο ἀκατάληκτοι ἱαμβικαὶ ἢ τροχαϊκαὶ τετραποδαὶ καὶ δύο καταληκτικαὶ ἱαμβικαὶ ἢ τροχαϊκαὶ τετραποδαὶ. Τὰ κατὰ τὸ πρῶτον βλέμμα μικρὰ μόνον λείψανα μεσαιωνικῆς παροιμιτικῆς σοφίας τῶν Ἑλλήνων προσφέρουσι σπουδαίαν συμβολὴν εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ καὶ τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος κατὰ τὸν μέσον αἰῶνα· εἶνε δὲ καὶ ἐκ τῶν ἀρχαιοτάτων μαρτυριῶν τῆς δημώδους ἑλληνικῆς. Ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὰς παροιμίας τῶν ἀρχαίων καὶ νέων Ἑλλήνων καὶ ἄλλων ἔθνων τῆς μεσημβρινοανατολικῆς Εὐρώπης καὶ τῆς Ἀνατολῆς πληροῦσιν ἐν κενὸν καὶ δίδουσιν ἀφορμὴν εἰς παρατηρήσεις χρησίμους εἰς γενικωτέρας ἐρεῦνας.

1. Ἐκδόσεις: Α. Τὸ πρῶτον ἐξέδωκε τὰς ἐρμηνείας τοῦ Μιχαὴλ Ψελλοῦ καὶ τοῦ Μιχαὴλ Γλυκᾶ ὁ Κ. Ν. Σάθας, Μεσαιων. βιβλιοθ. 5 (1876) 525-569. Πρβ. καὶ τὰ αὐτόθι σ. 569-578 δημῶδη αἰνίγματα καὶ ἐξηγήσεις δεισιδαιμονιῶν π. χ. Τί ἐστι Βαβουτζικάριος κτλ. — Τὴν συλλογὴν τοῦ Πλανούδη ἐξέδωκε τὸ πρῶτον ὁ Ε. Piccolomini, Estratti inediti dai codici greci, ἐν Πίσσῃ 1879 (= *Annali delle università Toscane*, τόμ. 16). — Νέα ἔκδοσις αὐτῆς μετὰ γερμανικῆς μεταφράσεως καὶ πλουσίων σχολίων ὑπὸ Ε. Kurtz, *Die Sprichwörtersammlung des Maximus Planudes* ἐν Λειψίᾳ 1886. — Συλλογὴν 80 παροιμιῶν ἐξέδωκεν ἄνευ τῶν ἐν τοῖς χειρογράφοις πεζῶν ἐρμηνειῶν ὁ Ν. Γ. Πολίτης ἐν Ἀττικῷ ἡμερολογίῳ τοῦ ἔτους 1882, ἐν Ἀθήναις 1881 σ. 361-368. — Τὴν συλλογὴν τοῦ παρισιανοῦ κώδικος 1409 ἐξέδ. μετ' εἰσαγωγῆς φιλολογικῆς καὶ ἱστορικῆς, γερμανικῆς μεταφράσεως καὶ σχολίων ὁ Κ. Krumbacher, *Eine Sammlung byzantinischer Sprichwörter*, ἐν *Sitzungsberichte der bayer. Akad.* 1887 τόμ. II σ. 43-96. — Περιληπτικὴ πασῶν τῶν συλλογῶν ἔκδοσις πλὴν τῆς τοῦ Πλανούδη, ἣτις δὲν ἦτο ἀνάγκη νὰ ἐπαναληφθῇ μετὰ τὰς ἐκδόσεις τοῦ Piccolomini καὶ Kurtz, καὶ ἐπὶ τῇ βάσει τῶν πρώτων γνωστῶν καὶ ἐπὶ

ἔτι νέων χειρογράφων ὑπὸ Κ. Krumbacher, *Mittelgriechische Sprichwörter* ἐν *Sitzungsber. der bayer. Akad.* 1893 τόμ. II σ. 1-272 (μετ' εἰσαγωγῆς περὶ τοῦ χαρακτηῖρος τῶν μεσαιωνικῶν παροιμιῶν, περὶ τῶν ἐκδόσεων καὶ χειρογράφων, περὶ τῆς σχέσεως, τῆς γενέσεως καὶ τῶν συγγραφέων τῶν συλλογῶν, σχόλια καὶ διάφορα: Παροιμίαι παρὰ τοῖς Βυζαντινοῖς συγγραφεῦσι, προσθῆκαι εἰς τὸν Πλανούδην, περὶ τῶν κοσμικῶν κωμωδιῶν τοῦ Αἰσώπου, περὶ τοῦ Ἀποστολίου, ἀλληγορικὴ ἐρμηνεία τοῦ Ψελλοῦ).—[Πρβ. καὶ τοῦ αὐτοῦ, *Die Moskauer Sammlung mittelgriechischer Sprichwörter*, αὐτόθι 1900 Heft III].

[Ἡ νεωτάτη, πάσας τὰς λοιπὰς ἐκδόσεις συμπεριλαμβάνουσα καὶ νέαν πλουσίαν ὕλην προσθέτουσα εἶνε ἡ ὑπὸ Ν. Γ. Πολίτου, Μελέται περὶ τοῦ βίου καὶ τῆς γλώσσης τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ. Παροιμίαι, τόμ. Α' 1899, τόμ. Β' 1900 (Βιβλιοθήκη Μαρασλῆ, παράρτημα 5ον), ἐν Ἀθήναις τύποις Π. Δ. Σακελλαρίου. Τὸ κολοσσιαῖον ἔργον, προῖον μακρῶν καὶ ἐμβριθῶν μελετῶν τοῦ ἐπιφανεστάτου τῶν περὶ τὴν ἑλληνικὴν λαογραφίαν ἀσχοληθέντων λογίων, εἶνε ἀνυπερβλήτον κατὰ τὴν τελειότητα καὶ τὸν πλοῦτον τῆς ὕλης, τὸν ὑπομνηματισμὸν καὶ τὸν μεθοδικὸν καταρτισμὸν αὐτῆς.—Πρβ. E. Tera ἐν *Atti del R. Ist. Veneto* τ. 59.—Κ. Krumbacher ἐν *Byz. Zts.* 1900 σ. 251-3.—Heisenberg ἐν *Berl. phil. Wochenschr.* 1900 ἀρ. 14-15.—Α. Παπαδ. Κεραμεὺς ἐν *Βυζαντ. Χρονικοῖς* 1900 σ. 250 κέ.—*Revue critique* 1900 ἀρ. 27.—P. Fournier ἐν *Revue des universités du Midi* 1900 σελ. 396-403.—Hauvette ἐν *Revue des études grecques* 1900.—H. Gaidoz ἐν *Mélusine* τ. X σ. 119 κέ.—*Archivio per lo studio delle trad. popol.* 1900 σ. 279 ἔ.]

Β. Αἱ κοσμικαὶ κωμωδίαὶ τοῦ Αἰσώπου: Ἐκδοσις ἀρχαὴ ὑπὸ Clossius, ἐν *Rheinisches Museum* 5 (1837) 331 ἔ.—Ὑπὸ V. Jernstedt, *Vergessene griechische Sprichwörter* ἐν τῇ (ῥωσσ.) ἐφημ. τοῦ ὑπουργ. τῆς παιδ. 1893 τόμ. 286 καὶ 287, Ἀπριλ. καὶ Μαΐου, τμῆμα τῆς κλασικῆς φιλολογίας σ. 23-32 καὶ 33-48. Πρβλ. Κ. Krumbacher, *Mittelgriechische Sprichwörter* (ἴδε ἄνωτ.) σ. 257 ἔ. καὶ τὰς προσθήκας ὑπὸ V. Jernstedt ἐν τῇ

(ῥωσσιζῇ) ἑφημερ. τοῦ ὑπουργ. τῆς παιδ. 1894 τόμ. 292 Μαρτίου τμήμα τῆς κλασικῆς φιλολογίας σ. 150-158.

2. Βοηθήματα: Α. Ἀνάλυσις τῆς ἐκδόσεως τοῦ Piccolomini ὑπὸ H. Usener, ἐν Deutsche Litteraturzeitung 1881 σ. 121 ἔ.

Β. Συμβολαὶ εἰς τὴν ὑπὸ E. Kurtz ἔκδοσιν: Ἀναλύσεις αἵτινες πᾶσαι περιέχουσι νέας συμβολάς, ὑπὸ O. Crusius ἐν Lit. Centralblatt 1886 ἀρ. 37, G. Knaack ἐν Berliner philol. Wochenschrift 1886 ἀρ. 48, H. Usener ἐν Deutsche Litteraturzeitung 1886 ἀρ. 50, K. Krumbacher ἐν Blätter für das bayer. Gymnasialschulwesen 23 (1887) 122-125, ὑπὸ ἀνωνύμου ἐν Berl. Wochenschr. für klass. Phil 1887 ἀρ. 9, H. Schenkl ἐν Zeitschrift für die österr. Gymnasien 1887 σ. 178-182, J. Sitzler, Neue phil. Rundschau 1887 σ. 197. — Τὰς πλείστας συμβολὰς πρὸς ἐξήγησιν τῶν παροιμιῶν τοῦ Πλανούδη παρέσχεν ὁ O. Crusius, Ueber die Sprichwörterammlung des Maximus Planudes ἐν Rhein. Museum 42 (1887) 386-425. Τέλος αὐτὸς ὁ Kurtz παρέσχε σειρὰν σπουδαίων συμβολῶν εἰς τὴν ἑαυτοῦ ἔκδοσιν, Zu den παροιμιαί δημώδεις ἐν Philologus 49 (1890) 457-468. Δύο παροιμίας τοῦ Πλανούδη ὡς λείψανα ἀρχαίων αἰνιγμάτων ἐξηγεῖ ὁ K. Ohlert, Zur antiken Rätseldichtung, ἐν Philologus 53 (1894) 753 ἔ. — Νέον χειρόγραφον τῆς συναγωγῆς τοῦ Πλανούδη (κῶδιξ οὐατικανοῦ 878) περιέγραψεν ὁ O. Crusius ἐν Rhein. Museum 42 (1887) 390 ἔ. — Τρίτον χειρόγραφον τῆς συλλογῆς ταύτης, τὸν κῶδικα βαροκκιανὸν 68, ἐμνημόνευσεν ὁ A. Kopp, Beiträge zur griechischen Excerptenlitteratur, ἐν Βερολίῳ 1887 σ. 64. Νέας ἀνακοινώσεις περὶ τοῦ κώδικος τούτου παρέσχεν ὁ M. Treu ἐν Philologus 49 (1890) 185-187.

Γ. Συμβολαὶ εἰς τὴν πρώτην ἔκδοσιν τοῦ Krumbacher (1887): Ἀναλύσεις περιεχούσας ἰδίαις συμβολὰς ἔκαμεν: ὁ Γ. Σωτηριάδης ἐν Φιλολογικῇ Ἀκροπόλει 1888 ἀρ. 14-15, ὁ F. Kurtz, Blätter für das bayer. Gymnasialschulwesen 24 (1888) 205 ἔ, ὁ C. Weyman ἐν Zeitschrift für vergl. Litteraturgeschichte, Neue Folge 1 (1887-1888) 382 ἔ, ὁ J. Psichari ἐν Revue critique 1888 ἀρ. 25 σ. 505 ἔ. πρβλ. τοῦ αὐτοῦ Essai de grammaire hi-

storique néo-grecque 2 (1889) XXXVI-XXXIX, ὁ H. Schenkl, ἐν Zeitschrift für die österr. Gymnasien 39 (1888) 217 ἔ. — Τὰς πλείστας προσθήκας παρέσχεν ὑπὸ τὸν τύπον ἰδιαίτερου ἄρθρου ὁ C. Foy, Vulgärgriechisches ἐν Bezzenbergers Beiträge 14 (1888-1889) 33-49.

Δ. Συμβολαὶ εἰς τὴν δευτέραν ἔκδοσιν τοῦ Krumbacher: Ἀναλύσεις μετὰ συμβολῶν ἰδίων ἔκαμαν ὁ Δ. Θερεϊανός ἐν «Νέα Ἡμέρα» τῆς 11 Νοεμ. 1893 ἀρ. 987, ὁ C. Weyman ἐν Historisches Jahrbuch der Görresgesellsch. 15 (1894) 225 ἔ, ὁ E. Kurtz ἐν Blätter für das bayer. Gymnasialschulwesen 30 (1894) 128-137, ὁ D. C. Hesselting, ἐν Museum 2 (ἐν Groningen 1894) ἀρ. 3, ὁ J. Sitzler ἐν Neue phil. Rundschau 1894 ἀρ. 18 καὶ 19, σ. 274-279, 290-295, ὁ Ph. Meyer ἐν Theol. Litteraturzeitung 1894 ἀρ. 22 σ. 568 ἔ, ὁ O. Crusius ἐν Litter. Centralblatt 1894 ἀρ. 50, ὁ A. Karnejev ἐν Drevnosti, Trudy Slavjanskoj Kommissii Imp. Moskovsk. Archeol. Obščestva 1 (1895) 241-248. — Πολλὰς ἀξιολόγους συμβολὰς περιέχουσιν ἀνθυπόστατοί τινες πραγματεῖαι, ἐν συναφείᾳ πρὸς τὴν ἔκδοσιν τοῦ Krumbacher: Gust. Meyer, Zu den mittelgriech. Sprichwörtern, ἐν Βυζαντ. Δελτ. 3 (1894) 396-408. — Π. Ν. Παπαγεωργίου, Zu den mittelgriechischen Sprichwörtern ἐν Βυζαντ. Δελτ. 3 (1894) 553-580. — J. Timoschenko, Βυζαντηναὶ παροιμίαι μετὰ τῶν ἀντιστοιχοῦσων σλαβικῶν ἐν φιλολογικίσεισκη βέστηκ (τῆς Βαρσοβίας) 32 (1894) 126-139, 295-304, 33 (1895) 205-218, 34 (1895) 74-86 (ῥωσιστί). — Βιβλιολογίαν περὶ τῶν σλαβικῶν παροιμιῶν ἴδε παρὰ Gr. Krek, Einleitung in die slavische Litteraturgeschichte, β' ἔκδοσ. ἐν Graz 1887 σ. 788 ἔ.

3. Παράδοσις τῶν κειμένων: Διὰ τὰς μεσαιωνικὰς παροιμίας, τὰς θεολογικὰς ἐρμηνείας καὶ τὰς ἐξηγήσεις δημωδῶν ῥήσεων καὶ ἐκφράσεων ἐλήφθησαν μέχρι τοῦδε ὑπ' ὄψιν οἱ ἑξῆς κώδικες, ὧν ἡ ἀπαρίθμησις δύναται νὰ διευκολύνῃ ἴσως τὴν ἀνέυρεσιν νέων χειρογράφων:

1. Βαρβερίνος II 61 τοῦ γ'-ιδ' αἰῶνος. Ἐμμετρος συλλογὴ τοῦ Γλακᾶ.

2. Βοδλημιανὸς βαροκκιανὸς 68 τοῦ ιε' αἰῶνος. Συλλογὴ Πλανούδη.
3. Λαυρεντιανὸς 59, 30 τοῦ ιδ'-ιε' αἰῶνος. Συλλογὴ Πλανούδη.
4. Λαυρεντιανὸς acquisto 42 τοῦ ις' αἰῶνος. Ἄνευ ἀξίας ἀντίγραφον τῶν δύο συλλογῶν τῶν κωδίκων παρισιανοῦ 1409 καὶ 2316.
5. Μαρκιανὸς 412 τοῦ ιγ'-ιδ' αἰῶνος (ἐπὶ περγαμηνῆς) Ἡ περὶ τὴν συλλογὴν τοῦ Γλυκᾶ.
6. Μαρκιανὸς III 4 τοῦ ιδ' αἰῶνος. Συλλογὴ 55 παροιμιῶν μετὰ περὶ τῶν ἐξηγήσεων.
7. Τοῦ Μονάχου 525 τοῦ ιδ' αἰῶνος. Κοσμικαὶ κωμωδίαὶ τοῦ Αἰσώπου.
8. Συνοδικὸς τῆς Μόσχας 298 (παρὰ Βλαδιμήρω 436). Κοσμικαὶ κωμωδίαὶ τοῦ Αἰσώπου.
9. Παρισιανὸς 228 τοῦ ιγ' αἰῶνος. Αἱ δύο συλλογαὶ τοῦ Γλυκᾶ.
10. Παρισιανὸς 395 τοῦ ις' αἰῶνος. Συλλογὴ 17 παροιμιῶν καὶ περὶ τῶν ἐξηγήσεων.
11. Παρισιανὸς 1182 τοῦ ιγ' αἰῶνος. Ἐξηγήσεις δημωδῶν φράσεων τοῦ Ψελλοῦ (ἐξεδόθη ὑπὸ Σάθα).
12. Παρισιανὸς 1409 τοῦ ιδ' αἰῶνος. Συλλογὴ 70 παροιμιῶν ἄνευ ἐξηγήσεων.
13. Παρισιανὸς 2316 τοῦ ιε' αἰῶνος. Συλλογὴ 34 παροιμιῶν μετὰ περὶ τῶν ἐξηγήσεων.
14. Παρισιανὸς 3058 τοῦ ις' αἰῶνος (γραφεὶς ὑπὸ τοῦ ἀρχιεπισκόπου Μονεμβασίας Ἀρσενίου). Ἐμμετρος συλλογὴ τοῦ Γλυκᾶ.
15. Τοῦ Τουρίνου B. V. 39 τοῦ ις' αἰῶνος (γραφεὶς ὑπὸ Ἀνδρέου Δαρμαρίου). Συλλογὴ 58 (59) παροιμιῶν μετὰ περὶ τῶν ἐξηγήσεων.
16. Οὐατικανὸς 695 τοῦ ις' αἰῶνος. Συλλογὴ 75 παροιμιῶν μετὰ περὶ τῶν ἐξηγήσεων.
17. Οὐατικανὸς 878 τοῦ ιδ'-ιε' αἰῶνος. Συλλογὴ Πλανούδη.
18. Ἀγνώστου εἰς ἐμὲ προελεύσεως εἶνε ὁ κῶδιξ, καθ' ὃν ὁ Ν. Πολίτης ἐν Ἀττικῷ ἡμερολογίῳ (ἴδε ἄνωτ.) ἐξέδωκε συλλογὴν παροιμιῶν 80 ἄνευ τῶν ἐν τῷ χειρογράφῳ προσηρηθέντων εἰς αὐτὰς ἐξηγήσεων. Ἀκριβὴς περιγραφὴ αὐτοῦ ἐν Ἀττικῷ ἡμερολογίῳ τοῦ 1877 σ. 324.

4. Κηρύγματα ἐπὶ παροιμιῶν ἐν τῇ Δύσει: Ἔχομεν λατινικοὺς *Sermones de tempore*, ἐν οἷς εἰσάγεται κατ' ἀρχὰς τὸ θέμα διὰ λατινικῆς ῥήσεως καὶ ἔπειτα καθορίζεται διὰ συγγενοῦς κατὰ τὴν ἔννοιαν ἀρχαίας γαλλικῆς παροιμίας. Χειρόγραφον περιέχον τοιαύτας ὁμιλίας, τὸν κώδικα παρισιανὸν λατινικὸν 14952, ἀναφέρει ὁ B. Hauréau ἐν *Notices et extraits* 32, 2 (1888) 275-338. Πρβ. G. Gröber, *Uebersicht über die latein. Litteratur von der Mitte des 6. Jahrhunderts ἕως τοῦ 1350* (*Grundriss der roman. Philol.* Bd. II) σ. 197. Δύο ἄλλα χειρόγραφα τοιούτων ἐκ Γαλλίας προερχομένων κηρυγμάτων ἐπὶ παροιμιῶν μοὶ κατέδειξεν ὁ W. Meyer, τοὺς κώδικας τοῦ Μονάχου λατιν. 2672 τοῦ 12^{ου} αἰῶνος καὶ 23372 τοῦ 13^{ου}. — Γερμανικὰς παροιμίας ἐκ λατινικῶν κηρυγμάτων ἔξεδ. ὁ K. Hofmann, ἐν *Sitzungsberichte der bayer. Acad.* 1870 τόμ. II 25-38. — Περὶ πολωνικῶν καὶ βοεμικῶν παροιμιῶν ἐν λατινικαῖς ὁμιλίαις τοῦ μέσου αἰῶνος πρβ. A. Brückner ἐν *Archiv für slav. Philol.* 15 (1893) 475.

400. Παραφράσεις καὶ μεταφράσεις. Τὰ ἐκτενέστατα πεζὰ μνημεῖα τῆς δημόδους γλώσσης κατὰ τὸν μέσον αἰῶνα, εἶνε αἱ ἐν Α' τόμου σελίδι 443 μνημονευθεῖσαι παραφράσεις ιστορικῶν καὶ χρονολογικῶν. Ἐν τῶν καλλίστων παραδειγμάτων τοῦ γένους τούτου εἶνε ἡ μετάφρασις τῆς ἰουδαϊκῆς ἀρχαιολογίας καὶ τοῦ ἰουδαϊκοῦ πολέμου τοῦ Φλαβίου Ἰωσήπου, ἥτις κεῖται ἐν τῷ διπλῷ κώδικι βαρθερίνῳ II 49-50. (1) συγγραφεύς, ἱερεὺς Μανουὴλ Χαρτοφύλαξ (χαρτοφύλαξ ἴσως σημαίνει ἀπλῶς τὸ ἐπόγγελμά του) ἐκ Κυδωνίας τῆς Κρήτης, ὀνομάζει ἑαυτὸν ἐν τῇ ἐπιγραφῇ: Φλαβίου Ἰωσήπου λόγοι εἴκοσι περὶ ἰουδαϊκῆς ἀρχαιολογίας: — Ἰουδαϊκοῦ πολέμου λόγοι ἑπτὰ: — Οἱ πάντες ἀπὸ τὴν ἀττικὴν γλῶσσαν εἰς τὴν ἀπλὴν καὶ πεζὴν τῶν Γραικῶν μεταγλωττισμένοι παρὰ Μανουὴλ ἱερέως τοῦ χαρτοφύλακος τοῦ χρητῆς τοῦ κυδωνιάτου. Πρόσωπον καὶ χρόνος τοῦ συγγραφέως εἶνε ἄγνωστα· ἔζησεν ἴσως κατὰ τὸν 16^{ον} αἰῶνα. — Περὶ ἄλλων ὁμηωδῶν παραφράσεων ἱστορικῶν καὶ ἄλλων ἔργων ἴδε

§§ 121 σημ. 4, 123 σημ. 1 Γ, 134 σημ. 1, 147 σημ. 3, 154 σημ. 1 Β, 155 (Α' τόμου σελ. 766), 167, 186, 4 (Β' τόμου σελ. 83). — Πρὸς τὴν ἱστορίαν τῆς γλώσσης σπουδαῖαι εἶναι μεταφράσεις ἱερῶν βιβλίων εἰς δημῶδη ἑλληνικὴν γεγραμμέναι δι' ἑβραϊκῶν χαρακτήρων, ἐν χρήσει παρὰ τοῖς ἑλληνογλώσσοις Ἰουδαίοις ἐν ταῖς συναγωγαῖς.

1. Ἐκδόσεις καὶ χειρόγραφα: Δημῶδης ἑλληνικὴ μετάφρασις τῆς Πεντατεύχου (δι' ἑβραϊκῶν χαρακτήρων) ἐδημοσιεύθη ἐν Κπόλει τὸ 1547, ὁμοία μετάφρασις τοῦ Ἰωβ ἐν Κπόλει τὸ 1576. — Μετάφρασις τοῦ βιβλίου Ἰωνᾶ κεῖται ἐν χειρογράφῳ τῆς Ὁξφόρδης καὶ Βολωνίας.

2. Βοηθήματα: Jo. Christoph. Wolf, Bibliotheca Hebraica, 2 (1721) 447 ἔ, 3 (1727) Appendix, 4 (1733) 1219 ἔ. (δείγματα τῆς μεταφράσεως τῆς Πεντατεύχου καὶ τοῦ Ἰωβ). — Σπ. Παπαγεωργίου, Merkwürdige in den Synagogen von Corfu in Gebrauch befindliche Hymnen, Verhandlungen des internationalen Orientalistenkongresses, II Theil 1. Hälfte, ἐν Βερολίνῳ 1882 σ. 226-232. — E. Legrand, Bibl. hellén. 2. 159. — L. Belléli, Une version grecque du Pentateuch du seizième siècle, ἐν Revue des ét. gr. 3 (1890) 289-308. — Τοῦ αὐτοῦ, Deux versions peu connues du Pentateuque faites à Cple au seizième siècle, ἐν Revue des études juives 22 (1891) 250-263. — A. Neubauer, On Non-Hebrew languages used by Jews, ἐν The Jewish quarterly review 4 (1892) 9-19 (μετὰ πολλῆς βιβλιολογίας). — J. Perles ἐν Βυζαντ. Δελτ. 2 (1893) 575 σημ.

3. Ἄνθος τῶν χαρίτων ἐπιγράφεται δημῶδες ἑλληνικὸν πεζὸν πόνημα, περιέχον ἐν 35 κεφαλαίοις ἐν εἵδει γνωμικῶν λόγια περὶ ἀγάπης, ζηλοτυπίας, χαρᾶς, λύπης, φιλάνθρωπίας, ἀπανθρωπίας, ἐλευθερίας, παιδείας κτλ., ὥστε εἶνε συγγενὲς πρὸς τὰς ἀνθολογίας τοῦ Μαξίμου, τοῦ Ψευδοϊωάννου καὶ Ἀντωνίου καὶ πρὸς τὸ ἡθικὸν διδακτικὸν ποίημα τοῦ Μανασσῆ (; ἴδε Α' τόμου σελ. 768 ἔ.). Τὰ ὀνόματα τῶν παρατιθεμένων συγγραφέων εἶνε πολλάκις ἄλλοκότως παραμορφωμένα π. χ. ὁ σένακας, ὁ βίδιος (= ὁ Ὀβίδιος). Δὲν ἡρευνήθη

ἀκόμη ποίας πηγὰς εἶχε πρὸ ὀφθαλμῶν ὁ συγγραφεὺς. Ἐδημοσιεύθη
τὸ πρῶτον ἐν Βενετίᾳ 1546. Ἀνετυπώθη ἐν Βενετίᾳ 1624. - Πρβ.
E. Legrand, Bibliogr. hell. 1 (1885) 274 ἔ. Bibliogr. hell.
du XVIIe siècle 1 (1894) 183.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

ΕΠΙΤΟΜΟΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑ

ΥΠΟ

ΕΡΡ. ΓΚΕΛΤΣΕΡ

Ἡ διαίρεσις τῆς ιστορίας εἰς περιόδους καὶ χωριστάς ἀπ' ἀλλήλων ἐποχὰς γίνεται κατὰ συνθήκην μόνον καὶ διὰ τοῦτο εἶνε ὅλως αὐθαίρετος. Πᾶν ιστορικὸν γεγονός συνδέεται πρὸς τὸ προηγούμενον καὶ ἐπόμενον κατὰ τὴν σχέσιν τοῦ αἰτίου καὶ αἰτιατοῦ καὶ διακοπὴ ἐπομένως δὲν ὑπάρχει εἰς τὴν ἀλληλένδετον ταύτην σειράν· ἡ ιστορία εἶνε ἀδιάκοπος συνέχεια. Ἐνεκα τούτου παράτολμα πρέπει νὰ θεωρηθῇ ὅτι ἐπιχειρεῖ ἐκεῖνος, ὅστις κατὰ τὰ κοινῶς παραδεδεγμένα ζητεῖ νὰ ἐξακριβώσῃ ἐν τῇ ιστορίᾳ τὸ τέλος τοῦ ῥωμαϊκοῦ κράτους καὶ νὰ χαράξῃ τὴν μεθόριον γραμμὴν τῆς ἀρχαιότητος καὶ τοῦ μέσου αἰῶνος. Εἰς τὰ σχολεῖα μάλιστα ἡ ἀκριβολογία αὕτη προβαίνει ἢ προέβαινε μέχρι τοσούτου, ὥστε καὶ τὸ ἔτος ἀκόμη τῆς σημαντικῆς ταύτης ἀπὸ τῆς μιᾶς εἰς τὴν ἄλλην περιόδον μεταβάσεως νὰ ὀρίζεται ἀλανθᾶστως. Ἐπειδὴ δὲ ἐναντίον τῆς ιστορικῆς ἀληθείας σύνηθες ἀπέβη νὰ ἀποδίδηται ἐν τούτῳ σημασία μεγάλη μόνον εἰς τὴν Δύσιν καὶ τὴν ιστορικὴν τῆς Δύσεως ἀνάπτυξιν, ὅλη ἡ προσοχὴ ἐστρέφετο πρὸς αὐτὴν καὶ τὸ τέλος ἐπομένως τοῦ ῥωμαϊκοῦ κράτους καὶ τῆς ἀρχαιότητος νὰ τίθεται ἄνευ δισταγμοῦ εἰς τὸ ἔτος 476, ἐπειδὴ κατ' αὐτὸ ἀπηλλάγη τῶν καθηκόντων του ὁ τελευταῖος νόμιμος αὐτοκράτωρ τοῦ δυτικοῦ ἡμίσεος τοῦ ῥωμαϊκοῦ κράτους, Ρωμύλος Αὐγουστύλος, ἂν καὶ τὸ γεγονός τοῦτο, κρινόμενον ἐξ

ἀπόψεως κοσμοϊστορικῆς, ἔχει ἀκριβῶς τὴν αὐτὴν σημασίαν, ἣν περίπου ἢ κατὰ τὸ 1892 παραίτησις τοῦ βασιλέως τῆς Σερβίας Μιλάνου. Οἱ σύγχρονοι ὅμως τόσον ὀλίγον ἀνεγνώρισαν τότε τὴν ἀπὸ μιᾶς δῆθεν εἰς ἄλλην τῆς ἱστορίας περίοδον μετάβασιν, ὥστε καὶ οἱ ἡττημένοι, καὶ κατὰ πρῶτον λόγον αὐτοὶ οἱ νικηταὶ Γερμανοί, ἐξηκολούθουν νὰ θεωρῶσι καὶ μετὰ ταῦτα ὡς πρότερον ἤδη τὴν ἐπικράτειαν τοῦ Ὀδοάκρου, ὅπως κατόπιν καὶ τὴν τοῦ Θεοδώριχου, ὡς τμῆμα τῆς ῥωμαϊκῆς μοναρχίας, τοὺς ἐν αὐτῇ δὲ ὑπηκόους ὡς ὑπηκόους τοῦ αὐτοκράτορος, τοῦ ὁποίου ἄλλως τὰ θεσπίσματα δὲν ἔπαυσαν νὰ εἶνε νόμος τοῦ κράτους¹⁾. Διὰ τοῦτο καὶ εἰς τὰ γερμανικὰ λεγόμενα κράτη τὰ χρυσᾶ νομίσματα ἔφερον τοῦ αὐτοκράτορος τὴν εἰκόνα, οἱ δὲ Γότθοι ἀνεγνώριζον ἐνώπιον τοῦ Ἰουστινιανοῦ ὅτι πάντοτε ἐσεβάσθησαν τοῦ αὐτοκράτορος τὰς προνομίας. Ὅλως δὲ τὸ ἀνατολικὸν τοῦ κράτους τμῆμα, ὅπερ ἡδυνήθη νὰ διαφυλάξῃ τὸν ἐκ παλαιοῦ παραδεδομένον πολιτισμὸν μετὰ μείζοντος ἐνεργητικότητος καὶ εὐτυχίας ἢ τὸ δυτικόν, ἀδύνατον νὰ διασπασθῇ εἰς δύο ἡμίση ἀνήκοντα τὸ μὲν εἰς τὴν ἀρχαιότητα, τὸ δὲ εἰς τὸν μέσον αἰῶνα, τοῦλάχιστον

¹⁾ Πραγματικῶς κατὰ τύπους οὕτως εἶγε τὸ πρᾶγμα, ἀλλὰ κατὰ τύπους — θὰ παραδειγματισθῶμεν ὅπως ὁ σοφὸς συγγραφεὺς ἐκ τῆς προσφάτου ἱστορίας — καὶ ἡ ἀνατολικὴ Ρωμυλία εἶνε αὐτόνομος ἐπαρχία τοῦ τουρκικοῦ κράτους καὶ ὁ ἡγεμὼν τῆς Βουλγαρίας ἀπλοῦς τοπάρχης τοῦ σουλτάνου ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ ταύτῃ, οἱ δὲ ὑπήκοοι τοῦ Ὀδοάκρου — Φερδινάνδου Ἑλλήνες ἀκόμη δὲν « ἀναγνωρίζουσιν » ὅτι ἐπῆλθε λίαν οὐσιώδης μάλιστα μεταβολὴ εἰς τὴν τύχην τῆς γῶρας τῶν κατ' οὐσίαν ὅμως ἑκαστος « γνωρίζει » πῶς ἔχει τὸ πρᾶγμα. Ἐκαστος ὡσαύτως γνωρίζει ποία εἶνε ἡ ἐν Κρήτῃ ἐπελθοῦσα πρὸ διετίας ἱστορικὴ μεταβολὴ — εἰς ἀμφοτέρω τὰ παραδείγματα ἐννοεῖται *mutatis mutandis* —, ἣν δὲν ἀναγνωρίζουσιν οὐδὲ θ' ἀναγνωρίσωσι ποτε οἱ μωαμεθανοὶ ὑπήκοοι τοῦ διαδόχου τῶν αὐτοκρατόρων τοῦ ἀνατολικοῦ ῥωμαϊκοῦ κράτους. Ἱστορικὰ καὶ κοσμοϊστορικὰ γεγονότα ὑπάρχουσι καὶ ἄλλα, ἐπενεγνόντα βίξικιστάς μεταβολὰς καὶ ὀλοσχρεῖς ἀλλοιώσεις, τὰς ὅπας ἡ δὲν ἀνεγνώρισαν ἢ καὶ δὲν ἐνόησαν οἱ σύγχρονοι, ἀλλὰ τόσῳ μᾶλλον ἡσθάνθη κατόπιν ὁ κόσμος καὶ ἡ ἱστορία ἀνεγνώρισε. Βαθραῖος εἶνε ἀληθέστατον ὅτι ἡ ἱστορία εἶνε ἀδιάκοπος συνέχεια, ὅπως συνεχὴς καὶ ἀδιάκοπος εἶνε ἡ ἀνάπτυξις τῶν ὁργανισμῶν ὄντων· ἀλλὰ τόσον ὀλίγον δυνάμεθα ν' ἀρνηθῶμεν εἰς ἐκείνην τὰς κατὰ περιόδους καὶ ἐποχὰς ἀλλοιώσεις, ὅσον εἰς ταύτην τὴν ἡλικίαν. Τὰ δὲ κοινῶς παραδεδεγμένα, ἀρκεῖ μόνον μετὰ νοῦ ν' ἀντιλαμβάνηται τις αὐτά, δὲν εἶνε τόσον αὐθαίρετα οὐδὲ ἐναντία πρὸς τὴν ἱστορικὴν ἀλήθειαν. Εἰ μὴ μόνον ἐφόσον μονομερῶς τὰ συμβάντα ἐξετάζονται καὶ μεροληπτικῶς ἐκτιμῶνται. Σ.Μ.

οὐχὶ πρὸ τῆς ἐμφανίσεως τοῦ ἰσλαμισμού· διότι μόλις μετὰ τὴν βασιλείαν τοῦ Ἡρακλείου καὶ κατὰ τὸν φοβερὸν περὶ ὑπάρξεως ἀγῶνα, τὸν ὁποῖον ἠγωνίσθη τὸ Βυζάντιον κατὰ τῆς ἐφόδου τῆς σημειτικῆς φυλῆς, ἐπῆλθεν ἐπὶ αἰῶνα καὶ ἤμισυν διαρκῆς πνευματικὴ ἐπισκότισις, ἥτις φανερώς εἶνε ἡ προηγηθεῖσα τῆς νέας τοῦ κόσμου ἡμέρας νύξ. Ἀλλ' ἐπιτομὴ τῆς βυζαντινῆς ἱστορίας ἀρχίζουσα π. χ. ἀπὸ τῆς ἀναρρήσεως Λέοντος τοῦ Ἰσαύρου ἤθελε στερήσῃ τὸν ἀναγνώστην τῆς γνώσεως τῶν σπουδαιωτάτων ἀκριβῶς καὶ σημαντικωτάτων ἐν τῇ βυζαντινῇ ἱστορίᾳ αἰώνων, εἰς τοὺς ὁποίους κεῖνται τὰ σπέρματα καὶ οἱ ὅροι τῆς μετὰ ταῦτα ἱστορικῆς ἀναπτύξεως κατὰ τὸν εἰδικῶς βυζαντινὸν αἰῶνα.

Ἀλλ' ὁμοίως εὐνόητον εἶνε ὅτι τῆς κατὰ περιόδους καὶ ἐποχῆς διαιρέσεως τῆς ἱστορικῆς ὕλης δὲν δυνάμεθα νὰ στερηθῶμεν. Ὀφείλομεν μόνον νὰ συναισθανώμεθα κατὰ βάθος, ὅτι τὰ βοηθήματα ταῦτα εἶνε ὡς αἱ βακτηρίαι τοῦ χωλοῦ, χρήσιμα μόνον πρὸς διάταξιν καὶ ἐπισκόπησιν τῆς ὕλης. Ἀλλὰ διὰ τοῦτο ἀνάγκη εἶνε νὰ μείνωμεν ἀπηλλαγμένοι τῆς συνήθους καθηγητικῆς σχολαστικότητος, ἥτις εἰς πᾶν νέον ἱστορικὸν βιβλίον προσπαθεῖ νὰ εἰσαγάγῃ νέας διαιρέσεις ἢ λογικῶς ὀρθοτέρας τοιαύτης διαιρέσεως ἀρχάς, καὶ ν' ἀκολουθήσωμεν ἀπλῶς τὴν τετριμμένην. Ἀπὸ πολλοῦ δὲ εἵμεθα συνειθισμένοι νὰ περιλαμβάνωμεν τὴν ἱστορίαν ἀπὸ τοῦ Ἀρκαδίου μέχρι Κωνσταντίνου ΙΑ' (395-1453) ὑπὸ τὸ ὄνομα τῆς ἀνατολικῆς ῥωμαϊκῆς ἢ βυζαντινῆς. Ἐκ λόγων πρακτικῶν θὰ διατηρήσωμεν τὴν πεπαλαιωμένην ταύτην διάταξιν, ἃν καὶ γνωρίζομεν ὅτι αὕτη ἀπαρέσκει εἰς τοὺς ἐνθουσιώδεις φίλους τῆς ἐπὶ ἀρχῶν στηριζομένης διαιρέσεως. "Ὅχι ἐντελῶς ἀδίκως ἰσχυρίσθησάν τινες, ὅτι καὶ μετὰ τὸν διχασμὸν τοῦ κράτους κατὰ τὸν θάνατον τοῦ Θεοδοσίου οἱ σύγχρονοι ἐπὶ αἰῶνας κατόπιν τὸ ῥωμαϊκὸν κράτος ἐφαντάζοντο ἐνιαῖον καὶ ἐν αὐτῇ τῇ Δύσει¹⁾. "Ὅστε κατὰ τὴν γνώμην ταύτην λόγος δύναται

¹⁾ Res publica ἢ Manus publica ἔλεγον ἐν Ἰσπανίᾳ καὶ ἐν τῷ φραγκικῷ κράτει κατὰ τὸν ζ' αἰῶνα.

νὰ γίνῃ περὶ δυτικοῦ ῥωμαϊκοῦ κράτους, ἐπομένως καὶ περὶ ἀνατολικοῦ, μόνον ἀφότου Κάρολος ὁ μέγας ἀνεσύστησε τὴν δυτικὴν ῥωμαϊκὴν αὐτοκρατορίαν. Τοῦτο ὅμως εἶνε τόσον ὀρθὸν καὶ κατ'ἀλλήλον, ἀλλὰ καὶ τόσον δογματικόν, ὅπως ὁ παρὰ τοῖς νομικοῖς ἐν χρήσει χαρακτηρισμὸς τῆς ῥωμαϊκῆς ἐξουσίας ὡς διαρχίας μὲν ἀπὸ τοῦ Αὐγούστου μέχρι τοῦ Διοκλητιανοῦ, ὡς μοναρχίας δὲ ἀπὸ τούτου καὶ ἔπειτα. Πολιτειακῶς εἶνε βεβαίως ὀρθὸν νὰ ὁμιλῶμεν ἐν τῇ περιόδῳ ταύτῃ περὶ διανομῆς τῆς ἀρχῆς μεταξὺ τοῦ ἀνωτάτου ἄρχοντος (princeps) καὶ τῆς συγκλήτου (senatus)· πραγματικῶς ὅμως δίκαιον ἔχουσιν οἱ ἄδαῖς τοῦ πολιτειακοῦ δικαίου χρονογράφοι, οἵτινες πρῶτους Ρωμαίους μονάρχας θεωροῦσι τὸν Καίσαρα καὶ Αὐγούστον, καὶ ὡσαύτως ἐναντίον τῶν διαφερουσῶν ἰδεῶν τῶν τε συγχρόνων καὶ τῶν λογίων τὰ πράγματα διδάσκουσιν, ὅτι τὸ ἀπὸ τοῦ θανάτου τοῦ Θεοδοσίου μέχρι τῆς ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπάρξαν κράτος εἶνε ἀνατολικὸν ῥωμαϊκόν, ἐλληνικὸν δὲ πλέον ἀπὸ τοῦ 5' καὶ μάλιστα ἀπὸ τοῦ 7' αἰῶνος.

Μόνον χάριν πρακτικοῦ σκοποῦ καὶ οὐχὶ ἀκολουθοῦντες «θεωρίας φιλοσοφικὰς τῆς ἱστορίας» διαιροῦμεν τὴν ὕλην εἰς τὰς ἀνέκαθεν συνήθεις οὐσας ὑποδιαιρέσεις:

A. Εἰς τοὺς πρὸ τοῦ Ἰουστινιανοῦ χρόνους . . .	395- 518
B. Εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ Ἰουστινιανοῦ καὶ τῶν διαδόχων αὐτοῦ	518- 610
Γ. Εἰς τὴν δυναστείαν τοῦ Ἡρακλείου καὶ τὸν πρὸς τὸν ἰσλαμισμόν ἀγῶνα.	610- 717
Δ. Εἰς τὴν ἀναγέννησιν ἐπὶ τῶν Ἰσαύρων ¹⁾ αὐτοκρατόρων καὶ τὴν εἰκονομαχίαν	717- 867
E. Εἰς τὴν ἀκμὴν τῆς δυνάμεως τοῦ ἀνατολικοῦ	

¹⁾ Διὰ τοὺς Ἕλληνας ἀναγνώστας προτιμῶμεν τὴν συνήθη ἐπὶ κλησιν τῶν Ἰσαύρων βασιλέων ἀντὶ Σάυρων ὡς θελεῖ ὁ συγγραφεὺς, ὡς καὶ κατωτέρω ἐν E. ὑποδιαιρῇ τὴν ἐπὶ κλησιν τῆς μακεδονικῆς ἀντὶ ἀρμενιακῆς δυναστείας. Σ. Μ.

ῥωμαϊκοῦ κράτους ἐπὶ τῆς μακεδονικῆς δυνα-	
στείας	867-1025
Z. Εἰς τὴν παρακμὴν τοῦ κράτους	1026-1081
Θ. Εἰς τὸν αἰῶνα τῶν Κομνηνῶν καὶ τῶν Ἀγγέ-	
λων	1081-1204
I. Εἰς τὴν αὐτοκρατορίαν τῆς Νικαίας.	1204-1261
K. Εἰς τὴν ἐπὶ Παλαιολόγων ἀποκατάστασιν καὶ	
τὴν κατάλυσιν τοῦ κράτους	1261-1453.

Α. ΟΙ ΠΡΟ ΤΟΥ ΙΟΥΣΤΙΝΙΑΝΟΥ ΧΡΟΝΟΙ (395-518).

379-395 Θεοδόσιος ὁ μέγας (379-395), μεγάλου πατρὸς μεγαλοφυῆς υἱός, ὁ τελευταῖος ἐν τῇ μακρᾷ ἀκολουθίᾳ τῶν στρατηγῶν καὶ σωτῆρων τοῦ κράτους, οἵτινες ἀπὸ Κλαυδίου τοῦ Γοθικοῦ μέχρι τοῦ Βαλεντινιανοῦ διὰ τῆς σιδηρᾶς των πυγμῆς συνέσφιγγαν τοὺς χαλαρωθέντας δεσμοὺς τῆς κοσμοκρατορίας, ἀνεδείχθη ἔνδοξος τοῦ κράτους προστάτης καὶ σωτὴρ ἀπὸ τοῦ ἐκ τῶν Γερμανῶν κινδύνου μετὰ τὴν φοβερὰν τοῦ Οὐάλεντος καταστροφὴν, τὸν «ἀξιοδάκρυτον πόλεμον» (lacrimabile bellum) τῆς Ἀδριανουπόλεως. Καὶ ταύτην τὴν φορὰν συνετρίβη τὸ κύμα τῆς γοθικῆς εἰσβολῆς. Ἐσωτερικῶς ἡ βασιλεία τοῦ Θεοδοσίου κατέστη ὡσαύτως σημαντικὴ διὰ τῆς κατὰ τοῦ ἀρειανισμοῦ νίκης τῆς ὀρθοδόξου ἐκκλησίας, ὑπὲρ ἧς ἐτίθετο εἰς τὴν πλάστιγγα ἡ βαρύνουσα αὐτοκρατορικὴ ἐπιρροή, καὶ διὰ τῆς ἐνεργητικότητος, μεθ' ἧς ἐπεβλήθη ὁ χριστιανισμὸς εἰς τοὺς τελευταίους ἐν τῇ ῥωμαϊκῇ ἀριστοκρατίᾳ ὁπαδοὺς τῆς παλαιᾶς πίστεως. Ἀποθνήσκων παρέδωκε

17 Ἰαν. 395 τὴν ἀρχὴν ἐν ἔτει 395 τὴν 17 Ἰανουαρίου εἰς τοὺς δύο υἱοὺς του Ἀρκάδιον καὶ Ὀνώριον, εἰς τοῦτον μὲν καταλιπὼν τὸ δυτικὸν ἥμισυ ἧτοι τὰς ἐπαρχίας Ἰταλίαν (Ἰταλίαν καὶ Ἀφρικὴν) καὶ Γαλλίαν (Γαλλίαν, Ἰσπανίαν, Βρεταννίαν), εἰς ἐκεῖνον δὲ τὸ ἀνατολικὸν ἧτοι τὰς ἐπαρχίας Ἰλλυρίδος Illyricum, (τ. ἔ. Δακίαν καὶ Μακεδονίαν) καὶ Ἀνατολὴν Oriens (τ. ἔ. Ἀσίαν, Πόντον, Ἀνατολήν, Θράκην καὶ Αἴγυπτον).

Ὁ πρὸς τὸν μνηστῆρα τοῦ θρόνου Εὐγένιον ἀγὼν τοῦ Θεοδοσίου εἶχεν ἀπογυμνώσῃ τὴν Ἀνατολὴν ἀπὸ τῶν στρατιωτικῶν δυνάμεων. Οἱ Οὐννοι ἐν τούτῳ εἰσβαλόντες διὰ τῶν Κασπίων πυλῶν ἐπόρθουν τὰς ἀνατολικὰς τοῦ κράτους χώρας, οἱ δὲ ἐν Μυσίᾳ καὶ Θράκῃ ἐγκατασταθέντες Γότθοι (ὡς foederati, σύμμαχοι) ἐλεηλάτουν ὑπὸ τὸν βασιλεῖα των Ἀλάρικον τὸ βόρειον μέρος τῆς Ἰλλυρίδος, ἀπειλοῦντες συνάμα καὶ τὴν πρωτεύουσαν. Ὁ Στιλίκων στρατεύσας ἐκ δυσμῶν ἠνάγκασε τὸν Γότθον νὰ ὀχυρωθῇ ἐν Θεσσαλίᾳ. Ἀλλ' ἐπειδὴ ὁ Ἀρκάδιος παρακινούμενος ὑπὸ τοῦ Ρουφίνου ἀπήτησεν οὐχὶ ἄνευ λόγου ἴσως τὴν ἀπομάκρυνσιν τοῦ Στιλίκωνος καὶ τὴν ἐπαναφορὰν τῶν ἀνατολικῶν δυνάμεων ἐξ Ἰταλίας εἰς Κωνσταντινούπολιν, ὥρμησαν αὐταὶ ὑπὸ τὸν Γαῖνᾶν κατὰ τῆς πρωτεύουσας. Ὁ Ρουφίνος ἔπεσε θῦμα αὐτῶν, τὴν δὲ θέσιν του ὡς ὑπουργοῦ τοῦ κράτους ἔλαβεν ὁ εὐνοῦχος Εὐτρόπιος. Ὁ Ἀλάρικος εἰσέβαλε τότε καταστρεπτικῶς διὰ τῶν Θερμοπυλῶν εἰς τὴν Ἑλλάδα. Ἡ Ἐλευσίς, ὁ Πειραιεύς, τὰ Μέγαρα, ἡ Κόρινθος, τὸ Ἄργος καὶ ἡ Σπάρτη ὑπέκυψαν εἰς τοὺς πορθητάς, οἵτινες ἐν τῷ βαρβαρικῷ αὐτῶν ζήλῳ ὑπὲρ τοῦ χριστιανισμοῦ ἐρεθιζόμενοι ὑπὸ φανατικῶν μοναχῶν ἐξεμάνησαν κατὰ τῶν κοιτίδων τούτων καὶ τελευταίων ἀκροπόλεων τῆς εἰδωλολατρείας. Ἀλλὰ πρὸς τὴν Ἥλιδα πορευόμενοι προσεδλήθησαν ἐκ τῶν νώτων ὑπὸ τοῦ ἐπελθόντος Στιλίκωνος καὶ περιεκλείσθησαν ἐπὶ τοῦ ἀρκαδικοῦ ὀροπεδίου τῆς Φολόης. Παρὰ προσδοκίαν ὁμως συνεβιάσθησαν εἰρηνικῶς καὶ ἡ κυβέρνησις τοῦ ἀνατολικοῦ ῥωμαϊκοῦ κράτους ἀνηγόρευσε τὸν ἐπίφοβον Γότθον στρατηγὸν τῆς Ἰλλυρίδος (magister militum per Illyricum).

Κινδυνωδεστέρα ἀπέβη ἡ ἐξέγερσις τῶν ἐν Φρυγίᾳ ἐγκατασταθέντων ἀνατολικῶν Γότθων (Ὀστρογότθων) καὶ Γρουθούγγων ὑπὸ τὸν κόμητα Τριβιγίλδον. Ἐν τῇ αὐλῇ τοῦ ἀνατολικοῦ ῥωμαϊκοῦ κράτους ἴσχυεν ἡ ἐθνικὴ ῥωμαϊκὴ μερίς, οἱ δὲ ἀρχηγοὶ τῶν Γερμανῶν, ὁ πανίσχυρος Γαῖνᾶς καὶ οἱ ὁπαδοὶ του, ἡσθάνθησαν βαθυτάτα τὴν προσβολὴν ταύτην. Καὶ ὁ μὲν Τριβιγίλδης ὑπέστη

βαρεῖαν ἦσαν ὑπὸ τῆς ἀνδρείας πολιτοφυλακῆς τῆς Πισιδίας. Ἄλλ' ὁ κατ' αὐτοῦ ἐκπεμφθεὶς Γαῖνᾶς συνεμάχει λάθρα πρὸς τὸν στασιαστὴν, οὕτω δὲ ἡττήθη ὁ ῥωμαῖος στρατηγὸς Λέων ὑπὸ τῶν Γόθων, προδοθεὶς ὑπὸ τοῦ συστρατήγου του. Ὁ Γαῖνᾶς καὶ ὁ Τριβιγίλδος καθίσταντο τοιοῦτοτρόπως κύριοι τῶν πραγμάτων καὶ ἠνάγκαζαν τὸν αὐτοκράτορα νὰ ἀπολύσῃ τὸν ὑπουργόν του.

399/400 Ὁ Γαῖνᾶς ἐνεφανίσθη εἰς τὴν Χαλκηδόνα καὶ τρέμων ὁ Ἀρκάδιος ἠναγκάσθη νὰ δεχθῇ ἐντὸς τῆς πρωτευούσης τὸν γοθικὸν στρατόν. Ἐπέκειτο σχεδὸν νῦν ἡ διαμέλισις τῆς Ἀνατολῆς, ἐξ ἧς δὲν ἐσώθη κατόπιν ἡ Δύσις, γερμανικὴ δὲ βασιλεία ἠπεῖλει ν' ἀντικαταστήσῃ ἐνταῦθα τὴν δυναστείαν τοῦ Θεοδοσίου. Ἄλλ' ἡ κατὰ τῶν ἀρειανῶν Γόθων ἀγανάκτησις τῶν κατοίκων τῆς πρωτευούσης, κακουμένων ὑπ' ἐκείνων, προῦκάλεσεν ἐπανάστασιν, ἣτις ἠνάγκασε τοὺς Γόθους νὰ ἀποχωρήσωσιν ἐκ τῆς πόλεως. Οἱ ἀπομείναντες ἐθανατώθησαν ὑπὸ τοῦ ἐκμανέντος λαοῦ. Ὁ Γαῖνᾶς δηώσας τὴν Θράκην ἤθελε νὰ διαπεραιωθῇ ἐκ τῆς Ἀδύδου εἰς τὴν Ἀσίαν. Ἄλλ' ὁ πιστὸς Γόθος Φραυίττας ἐξωλόθρευσε διὰ τοῦ ῥωμαϊκοῦ στόλου τὸν στρατόν του, ἡ δὲ κεφαλὴ τοῦ εἰς Θράκην διαφυγόντος ἐπαναστάτου ἀπεστάλη εἰς τὴν αὐτοκρατορικὴν αὐλὴν ὑπὸ Οὐλδου τοῦ βασιλέως τῶν Οὐννων. Ὁ Φραυίττας, ὁ σωτὴρ τοῦ κράτους, ἂν καὶ εἰδωλολάτρης, ἀντη-
401 μείφθη τιμηθεὶς διὰ τῆς ὑπατείας. Καὶ ταύτην τὴν φορὰν ἐσώθη οὕτω τὸ κράτος καὶ ὁ ῥωμαϊσμός.

Ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ Ἀρκαδίου ἐξερράγη καὶ ἐν Βυζαντίῳ ὁ πανάρχαιος μεταξὺ τῆς πολιτικῆς ἀρχῆς καὶ τοῦ ἱερατείου ἁγών, τοῦ ὁποῖου ἡ ἔκβασις ἔδωκε τὸν ἀμετάβλητον παραμείναντα χαρακτῆρα εἰς τὰς μετὰξὺ πολιτείας καὶ ἐκκλησίας σχέσεις ἐν τῇ ἀνατολικῇ Ρώμῃ.

Ὁ Ἀντισοχεύς Ἰωάννης, ὁ ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας κατόπιν Χρυσόστομος ἐπικληθεὶς, ἰσχύων μέγας καὶ διὰ τοῦ λόγου τὴν δύναμιν καὶ διὰ τοῦ λαοῦ τὴν ἀγάπην, ὅμοιος πρὸς Σκῶτον πουριτανὸν ἐμαστίγωνε καὶ τῆς αὐλῆς τὴν τρυφὴν καὶ τῶν πλου-

σίῳν τὴν διαφορὰν. Αὐστηρὸς καὶ ἀσκητικὸς ὡς ἄνθρωπος, ἐνεφορεῖτο ὡς ἱεράρχης παπικοῦ κυριαρχικοῦ πνεύματος. Περι-
 δεύων τὴν Ἀσίαν, τῆς ὁποίας ἡ μητρόπολις Ἐφεσὸς ἐκαυχᾶτο 400
 ὅτι εἶνε ἱδρυμα τοῦ μαθητοῦ, ὃν ὁ Χριστὸς ἐφίλει, δι' ἀμειλίκτου
 αὐστηρότητος ὑπέταξεν εἰς τὴν δικαιοδοσίαν τοῦ ἐν ἔτει 381 ἐξ-
 ισωθέντος πρὸς τὸν τῆς παλαιᾶς Ρώμης ἐπισκόπου νέας Ρώμης.
 Οἱ ἐχθροὶ τοῦ ἐξηγέρθησαν κατ' αὐτοῦ. Καὶ τοῦ μὲν Σύρου ἐπι-
 σκόπου Σευηριανοῦ, ἀνδρὸς πνευματικῶς κενοῦ, ὅστις ἀντεπολι-
 τεύετο αὐτὸν ἀπὸ τοῦ ἁμβωνος, ἀπηλλάγη εὐκόλως. Ἀλλὰ τὰ
 πράγματα ἔλαβον σοβαρὰν τροπὴν, ὅτε ἡ κυβέρνησις ὡς ἀντίπα-
 λον ἐξήγειρε κατ' αὐτοῦ τὸν θανάσιμον ἐχθρόν του, τὸν φιλόδοξον
 καὶ ἄνευ ἀρχῶν πάπαν Ἀλεξανδρείας Θεόφιλον. Ὁ Ἀλεξανδρεὺς
 εὕρισκετο ἐν τῇ δόξῃ του ὡς καταλυτῆς τῶν εἰδώλων διὰ τὴν
 πρόσφατον τοῦ Σεραπείου καταστροφὴν (τὸ 391)· διὰ δὲ τοῦ 391
 ἁγίου Ἀθανασίου καὶ τοῦ διαδόχου αὐτοῦ Πέτρου, ὅστις διηύ-
 θυνε τὴν λεγομένην οἰκουμενικὴν σύνοδον τοῦ 381, εἶχε συν-
 ειθίσῃ ἡ Ἀνατολὴ νὰ ἀναγνωρίζῃ ἐν ἐκκλησιαστικαῖς πράγμασιν
 ὡς ἀποφασιστικὴν τὴν ψῆφον τοῦ κατέχοντος τὸν θρόνον τοῦ
 ἀποστόλου Μάρκου. Ὁ Θεόφιλος μάλιστα ἐγνώριζε νὰ ὑποκρύ-
 πτη τὰς μηχανορραφίας του ὑπὸ τὸ ἔνδυμα τῆς ἀγιότητος, κα-
 τορθώσας νὰ προσλάβῃ σύμμαχον τὸν ὑπερεκατοντούτην παλαιὸν
 ἐχθρόν τῶν αἱρέσεων Ἐπιφάνιον ἐπίσκοπον Κωνσταντίας, ὅστις
 ἦτο μὲν λόγιος, ἀλλὰ καθ' ὑπερβολὴν περικωτισμένου πνεύματος
 ἄνθρωπος. Ἐν τῇ «παρὰ τὴν δρῦν» συνόδῳ καθηρέθη ὁ ἀρχιεπίσκο-
 πος τῆς νέας Ρώμης, ἀλλ' ἡ ἀγανάκτησις τοῦ εὐσεβοῦς λαοῦ τῆς
 πρωτευούσης ἐχορήγησεν εἰς αὐτὸν λαμπρὰν νίκην. Ὁ Θεόφιλος
 ἔφυγε, ἡ δὲ κυβέρνησις μικροψυχήσασα ὑπεχώρησεν, ἕως οὗ ὁ
 Ἰωάννης, ὃν αἱ νῆκαι καθίστων τολμηρόν, προσέβαλε προσωπικῶς
 αὐτὴν τὴν αὐτοκράτειραν σφοδρότατα. Νέα σύνοδος τὸ 404 ἐπε- 404
 σφράγισε τὴν ἀμετάκλητον πλεον καθαίρεσίν του, ἃν καὶ ἡ κυ-
 βέρνησις τοῦ δυτικοῦ κράτους καὶ ὁ πάπας Ἰννοκέντιος Δ' δρα-
 στηρίως ὑπὲρ αὐτοῦ ἐπενέβησαν. Ἐπειδὴ ἰσχυρὸς ἦτο διὰ τῆς

ἀλληλογραφίας του καὶ ἐν αὐτῇ τῇ ἐξορίᾳ ἐν Κουκουσῷ, διετά-
 χθη ἢ μεταφορὰ τοῦ ἀτυχοῦς γέροντος εἰς τὸν Καύκασον, ἀλ-
 14 Σεπτ. 407 λ' ὑπέκυψεν εἰς τοὺς κόπους τοῦ ταξειδίου, πρὶν φθάσῃ εἰς τὸν
 νέον τῆς ἐξορίας του τόπον, τὸν Πιτυοῦντα. Σύμπασα ἡ ἐκκλη-
 438 σία ἐτίμησε περιφανῶς τὴν μνήμην τοῦ «οἰκουμενικοῦ διδασκά-
 λου»· ὁ πατριάρχης Πρόκλος διέταξεν ἐν ἔτει 438 τὴν ἐπίσημον
 μετακομιδὴν τῶν λειψάνων του εἰς Κωνσταντινούπολιν καὶ ὁ Θεο-
 δόσιος Β' γονυπετῆς ἐδεήθη πρὸ τῆς λάρνακος τοῦ ἁγίου ὑπὲρ
 συγχωρήσεως τῶν ἁμαρτησάντων γονέων του. Ἄλλ' ἡ πολιτικὴ
 ἐξουσία, ὅσον καὶ ἂν ἐφέρετο νῦν συγγνωμονικῶς καὶ μεγαλοψύ-
 χως, κατ' ἀρχὴν ὅμως κατῆγε νίκην σπουδαιότητην. Πρώτην νῦν
 φορὰν ἐκανόνιζε διὰ τοῦ κυριαρχικοῦ της δικαιώματος τὴν πρὸς
 τὴν ἐκκλησίαν σχέσιν της καὶ ὁ θεσμὸς οὗτος ἔμεινεν ἔκτοτε
 ἰσχύων ἐν Βυζαντίῳ.

408 Ὁ Ἀρκάδιος ἀποθνήσκων τὸ 408 κατέλιπεν υἱὸν ἀνήλικον,
 Θεοδόσιον Β' τὸν μικρόν, ὅστις ὡς γνήσιος ἐν τῇ πορφύρᾳ
 γεννηθεὶς πρίγκηψ οὐδέποτε κατὰ τὴν μακράν του βασιλείαν
 408 450 414 408—450 ἔγινεν ἐνήλικος. Μέχρι τοῦ 414 διώκει τὰ τῆς πολι-
 τείας ὁ ἑπαρχος (praefectus praetorio) Ἀνθέμιος, τιμηθεὶς διὰ
 τῶν ἀνωτάτων τίτλων τοῦ ὑπάτου καὶ πατρικίου, πολιτικὸς ἀνὴρ
 πάνυ συνετός. Μετὰ ταῦτα τὰς ἡνίας τοῦ κράτους εἰς χεῖρας ἔλα-
 βεν ἐν συνεννοήσει πρὸς τὴν σύγκλητον ἢ μὲ πολιτικὸν νοῦν πε-
 προικισμένη γυνή, ἀδελφὴ τοῦ αὐτοκράτορος Πουλχερία, ἥτις
 συνέζευξε τὸν ἀδελφόν της ἐν ἔτει 421 πρὸς τὴν πεπαιδευμένην
 θυγατέρα τοῦ φιλοσόφου Λεοντίου Ἀθηναΐδα, ἡ Εὐδοκίαν μὲ τὸ
 χριστιανικὸν της ὄνομα, ἥτις ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τοῦ εὐνούχου Χρυ-
 σαφίου ἀπέκτησε μεγάλην ἐπιρροὴν ἐπὶ τῆς κυβερνήσεως. Μετὰ
 τὴν πτώσιν αὐτῆς ἰσχύσεν οὗτος ἐπὶ τοῦ πνεύματος τοῦ αὐτο-
 κράτορος κατὰ τὴν τελευταίαν τῆς βασιλείας του περίοδον. Δυσ-
 ηρεστημένη ἡ Πουλχερία ἀπεσύρθη εἰς τὸ ἰδιωτικὸν της ἀνά-
 κτορον.

Ἐνῷ τὸ δυτικὸν κράτος κατέρρεε, Γότθοι δὲ καὶ Σουέβοι καὶ

Βάνδαλοι ἐνεκαθίσταντο εἰς τὴν Γαλλίαν, Ἰσπανίαν καὶ Ἀφρικὴν καὶ ὁ κατ' ὄνομα μόνον αὐτοκράτωρ τῆς Δύσεως περιωρίζετο ἀκριβῶς εἰπεῖν εἰς τὴν χερσόνησον τῶν Ἀπεννίνων, τὸ ἀνατολικὸν ἥμισυ τοῦ κράτους διήρχετο αἰσίως τοὺς κρίσιμους τούτους χρόνους καὶ σχετικῶς ἐν ἡσυχίᾳ. Ἡ μακρὰ τοῦ Θεοδοσίου Β' βασιλεία εἶνε ἐν συνόλῳ ἐνδεὴς ἐξωτερικῶν συμβάντων. Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ὀνωρίου οἱ στρατηγοὶ Ἀρδαβούριος καὶ ὁ υἱὸς 425 τοῦ Ἀσπαρ ἐπενέβησαν ἐπιτυχῶς ἐν Ἰταλίᾳ· ἡ ὑπὸ τοῦ ἄρπαγος τοῦ θρόνου καταλυθεῖσα νόμιμος κυβέρνησις ἐγκαθιδρύθη καὶ πάλιν, τεθεῖσα τοιοῦτοτρόπως ὑπὸ τὴν ἐπιρροὴν τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους.

Τὸ μέγιστον πολιτικὸν λᾶθος τοῦ μεγάλου Θεοδοσίου προσεπάθησεν ἡ καταφρονημένη τοῦ μικροῦ κυβέρνησις νὰ ἐπανορθώσῃ κατὰ τὸ δυνατόν. Εἰς τὸ σπουδαιότατον ἀρμενιανὸν κράτος, τὸ ὅποιον ἀπὸ τοῦ Τιριδάτου καὶ Γρηγορίου τοῦ φωτιστοῦ εἶχε κατορθωθῇ νὰ γίνῃ σύμμαχον τῶν Ρωμαίων, ἡ ρωμαϊκὴ ἐπιρροὴ εἶχεν ἐκλείψῃ ἀπὸ τῆς ἐν ἔτει 365 αἰσχυρᾶς εἰρήνης τοῦ Ἰοβιανοῦ. Ὁ Οὐάλης ἐν συνειδήσει τοῦ τί ἐπεδίωκεν ἐνεκατέστησεν 365 ἐκεῖ πάλιν τὸν βασιλέα Πάπ καὶ τὸν ὑπεστήριξε· ἀλλ' ἀφοῦ ἀπίστωσ 367 τως ἐδόλοφονήθη οὗτος ὑπὸ τῶν Ρωμαίων, ὁ ἀγὼν ἐξερράγη μετὰ τοῦ χριστιανικοῦ κλήρου καὶ τῶν εἰς τὴν ἀρχαίαν ζωραστρικὴν θρησκείαν ἐμμενόντων εὐγενῶν. Τὸ καλῶς ἐννοούμενον συμφέρον τοῦ κράτους ὑπεγόρευε νῦν εἰς τὴν ῥωμαϊκὴν πολιτικὴν τὴν διὰ παντὸς μέσου ὑποστήριζιν τῶν Μαμικονίων ὡς ἀρχηγῶν τῆς μερίδος τοῦ κλήρου, ὅπερ καὶ ἔπραξαν οἱ νοήμονες αὐτοκράτορες τοῦ οἴκου τοῦ Κωνσταντίνου. Ἀλλ' ἀντὶ τούτου ὁ Θεοδόσιος — κατὰ τοῦτο δυνάμενος νὰ παραβληθῇ μόνον πρὸς Φρειδερίκον τὸν μέγαν τῆς Πρωσσίας—ἐν ἀκατανοήτῳ πωρῶσει ἀληθῶς συνελήθη πρὸς τὴν μεγάλην δύναμιν τῆς Ἀνατολῆς, τὴν Περσίαν, καὶ διένειμε μετ' αὐτῆς τὸ 387 τὸ ἀρμενιανὸν κράτος, παραχωρήσας εἰς τοὺς Πέρσας τὴν μερίδα τοῦ λέοντος. Μόνον τὸ πέμπτον μέρος περίπου τοῦ ἄλλοτε βασιλείου τῆς Μεγάλης Ἀρμε-

νίας μετὰ τῆς πρωτευούσης Θεοδοσιουπόλεως (Καρίν) περιῆλθεν εἰς τὴν ῥωμαϊκὴν ἐξουσίαν, πᾶν δὲ τὸ ὑπόλοιπον, ἐν τῷ ὁποίῳ ἐπὶ τεσσαράκοντα ἔτη ἀκολούθως κατ' ὄνομα μόνον ἤρχεν ὁ ὑπὸ τῶν Περσῶν διοριζόμενος βασιλεὺς, κατέλαβεν ἡ Περσία. Ὡς ἐκκλησιαστικὴν καὶ λογίαν γλῶσσαν οἱ Πέρσαι συστηματικῶς ἠνείχοντο μόνον τὴν συριακὴν, κατὰ δὲ τῆς ἐλληνικῆς ἐκήρυξαν πόλεμον ἐξολοθρευτικόν. Οἱ δύο μεγαλοφυεῖς τῆς Ἀρμενίας ἄνδρες, ὁ Μεσρώβ καὶ ὁ Σαχάκ, οἵτινες μετὰ τὴν ὑπὸ τοῦ πρώτου ἐφεύρεσιν τῆς γραφῆς μετέφρασαν εἰς τὴν ἀρμενικὴν τὰς ἱερὰς Γραφάς, καταπιεζόμενοι ὑπὸ τῶν περσικῶν ἀρχῶν ἠναγκάσθησαν νὰ καταφύγωσιν ἐπὶ ῥωμαϊκοῦ ἐδάφους. Ἡ νῦν ῥωμαϊκὴ κυβέρνησις, διορατικωτέρα τοῦ ἀρχηγέτου τῆς δυναστείας, ὑπεστήριξεν ἐπισήμως πάσῃ δυνάμει καὶ διὰ χρηματικῶν πόρων τὴν μεταφραστικὴν σχολὴν τῶν δύο μεγάλων Ἀρμενίων. Ἐκ τῶν ἐργασιῶν δὲ τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ τούτου φυτωρίου προέκυψεν ἡ ἐκ τῆς ἐλληνικῆς ὅλως ἐξαρτωμένη μεγάλη συλλογὴ μεταπεφρασμένων συγγραμμάτων τῆς ἀρμενικῆς λογοτεχνίας (ἡ περίοδος αὕτη εἶνε ὁ χρυσοῦς λεγόμενος αἰὼν), καὶ τὸ μέχρι τότε στερούμενον λογοτεχνίας ἔθνος εἰσῆλθεν εἰς τὴν χορείαν τῶν πεπολιτισμένων ἐθνῶν. Ἡ Ἀρμενία ἀπεσπάσθη τοιοῦτοτρόπως ἀπὸ τῆς βαρβάρου Ἀνατολῆς, συνδεθεῖσα διὰ παντὸς πλέον ἔκτοτε πρὸς τὸν ἐλληνικὸν πολιτισμὸν τῆς Δύσεως. Τοῦτο ὀφείλεται εἰς τὸν περιφρονημένον Θεοδόσιον τὸν μικρόν.

Ἄλλ' ἄς ἐπανέλθωμεν εἰς τὴν ἐπισκόπησιν τῶν ἐξωτερικῶν πολιτικῶν συμβάντων. Κίνδυνον πραγματικὸν ἠπειλήσε κατὰ τοῦ κράτους ἐν τοῖς χρόνοις τούτοις ἡ μεγάλη δύναμις τῶν Οὐννων. 412 Ὁ Ἀνθέμιος εἶχεν ἀποκρούσῃ τὸ 412 τοὺς εἰσβαλόντας βαρβάρους τούτους, στολίσκος δὲ ἐν τῷ Δουνάβει ἐπετήρει τὴν διάβασιν τῶν ὁρίων. Ἐν τούτοις τὸ 424 ἐπλήρωσεν ὁ αὐτοκράτωρ φόρον εἰς αὐτούς. Ἀλλὰ τὰ πράγματα ἐχειροτέρευσαν ὅτε ὁ κραταῖος στρατηλάτης Ἀττίλας ἔστησε τὸ στρατόπεδόν του ἐν Παν- 441 νονία, τὸ δὲ 441 πλὴν τῶν Οὐννων ἀπειλητικαὶ ἐνεφανίσθησαν

εἰς τὰ μεθόρια καὶ οἱ Πέρσαι, οἱ Βάνδαλοι δὲ καὶ μετ' αὐτῶν οἱ πειρατικοὶ στόλοι ἐπόρθουν τὰ παράλια τοῦ κράτους. Τὰ παραδουνάβια φρούρια Βιμινάκιον καὶ Σιγγιδουνον, ἡ Μάργος καὶ τοῦ ἱσαποστόλου Κωνσταντίνου ἡ γενέθλιος πόλις Ναῖσσός, ἡ Φιλίππου πόλις καὶ ἄλλαι τῶν σπουδαιωτάτων τοῦ κράτους πόλεων ὑπέκυψαν εἰς τὴν ἔφοδον τοῦ βασιλέως τῶν Οὐννων. Αὐτὴ ἡ πρωτεύουσα νῦν ἔτρεμεν· ἀλλ' ἡ ἀνδρεία φρουρὰ τῆς ὀχυρᾶς Ἀσημουνοτος ἀντέταξεν ἰσχυρὰν ἄμυναν καὶ ἀνεζωπύρωσε τὸ καταπεπτωχὸς φρόνημα τῶν Ρωμαίων. Τὸ 443 ἐξηγοράσθη διὰ τοῦ Ἀνατολίου 443 ἡ εἰρήνη διὰ πληρωμῆς 6000 λιτρῶν χρυσοῦ καὶ ἐτησίου φόρου 700 λιτρῶν. Νέαι ἔριδες κατὰ τὸ 447 συνεβιβάσθησαν ἐκπεμ- 447 φθέντος πρεσβευτοῦ τοῦ Μαξιμίνου· ὁ κατὰ τὴν ἀποστολὴν ταύτην ὑπηρετήσας ὡς γραμματεὺς ῥήτωρ Πρίσκοις κατέλιπεν εἰς ἡμᾶς τὴν περίφημον περιγραφὴν τῆς στρατοπεδείας καὶ βασιλικῆς ἅμα ἑδρας τῶν Οὐννων, περιγραφὴν καθαρῶς πραγματολόγον καὶ σφόδρα ἐλκυστικὴν. Ἡ εἰρήνη ἀποκατεστάθη, ἀλλ' ὁ φόρος ἐξηκολούθει νὰ πληρώνηται σχεδὸν μέχρι τοῦ θανάτου τοῦ Θεοδοσίου.

Πολὺ σπουδαιότερα καὶ ἀποφασιστικὰ μάλιστα εἶνε τὰ ποτελέσματα τῆς κυβερνήσεως ταύτης κατὰ τὰ σύγχρονα ἐκκλησιαστικά συμβάντα. Ἡ χριστιανικὴ πολιτεία κατήργησεν ἐπισήμως καὶ διὰ τῆς βίας τὴν παλαιὰν θρησκείαν· ἀλλ' ἡ ἐκκλησία ἤνοιξεν ὁρθὰς τὰς πύλας τῆς καὶ δι' ἐπιτηδείου οἰκονομίας διηυκόλυνεν εἰς τοὺς λατρευτὰς τῶν εἰδώλων τὴν εἰς τὴν χριστιανικὴν κοινωνίαν εἴσοδον. Τὰς ἀρχαίας ἐθνικὰς θεότητας ἀνεύρισκον οὕτοι εἰς τοὺς ἁγίους τοῦ χριστιανισμοῦ πολλάκις ὑπὸ λεπτὸν περίβλημα. Τὴν ἀνάγκην τοῦ πλήθους καὶ τῶν γυναικῶν, ποθούντων νὰ ἐπικαλεσθῶσι τὴν μεγάλην πολυώνυμον Θεὰν φύσιν, ἐπλήρου ἡ ἐκκλησία, προβιβάζουσα τὴν λατρείαν τῆς Θεομήτορος, καὶ οἱ ἐθνικοὶ ἤδη ἐχλεύαζον τοὺς χριστιανοὺς ἐπὶ τούτῳ, λαλοῦντες περὶ τῆς «νέας Κυβέλης» καὶ «νέας Ἰσιδος».

Οἱ Ἀλεξανδρινοὶ θεολόγοι, ἀκολουθοῦντες τὴν ἀλληγορικὴν τοῦ Ὠριγένους ἐξήγησιν, διέδιδον συνάμα μετὰ ζήλου τὴν θεο-

428-431

λογίαν ταύτην τοῦ νέου συρμοῦ, ἐνῷ ἡ σχολὴ τῆς Ἀντιοχείας, ἀντιτασσομένη διὰ τῶν μεγάλων ἀρχηγῶν τῆς Διοδώρου τοῦ Ταρσέως καὶ Θεοδώρου Μοψουεστίας κατὰ τοῦ πανισχύρου ρεύματος τῆς ἐποχῆς, μάτην προσεπάθει νὰ ὑποστηρίξῃ νηφαλιωτέραν ἐπιστημονικὴν ἐρμηνείαν τῶν ἀγίων Γραφῶν. Νεστόριος ὁ νέος πατριάρχης τῆς πρωτευούσης, ἐκ Γερμανικείας καταγόμενος καὶ πιστὸς εἰς τὰς παραδόσεις τῆς γενεθλίου του χώρας, κατεπολέμει διὰ τοῦ λόγου καὶ τῆς γραφίδος τὴν κατὰ τὴν γνώμην του εἰδωλολατρικὴν ἔκφρασιν «Θεοτόκος», σκανδαλίζων τοιοῦτοτρόπως σφόδρα τοὺς εὐσεβεῖς κατοίκους τῆς πρωτευούσης. Ὁ ἅγιος Κύριλλος, ἀνεψιὸς καὶ διάδοχος τοῦ Θεοφίλου ἐπὶ τοῦ ἀποστολικοῦ θρόνου τῆς Ἀλεξανδρείας, τιμώμενος ὡς ἱεροκλήρυξ καὶ συγγραφεὺς καὶ εἰδήμων τῶν κατὰ τὴν ἐκκλησιαστικὴν πολιτείαν ἐτέθη ἐπὶ κεφαλῆς τῶν ἀντιπάλων τοῦ Νεστορίου. Μάτην προσεπάθησε νῦν οὗτος, ἐνόσω καὶ ὑπὸ τῆς κυβερνήσεως ἀκόμη δὲν ἐγκατελείπετο, νὰ ἀνακρούσῃ πρῶτον. Ὁ ἐπὶ τοῦ θρόνου τῆς Ἀλεξανδρείας δὲν ἄφηνε νὰ παρέλθῃ ἡ ἐπιζητουμένη εὐκαιρία πρὸς ταπεινώσιν τοῦ φιλοδόξου ἐν τῇ βασιλευούσῃ ἀντιπάλου. Τὸ 431 συνεκλήθη οἰκουμένη συνόδος εἰς Ἐφεσον. Ὁ περιωρισμένου πνεύματος καὶ ἀγνώως τῶν πραγματικῶν αἰτίων τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἑριδος πατριάρχης τῆς Δύσεως, ὁ πάπας Καίλεστίνος, ἔθεσεν ἐπὶ τῆς πλάστιγγος ὅλον τὸ βάρος τῆς αὐθεντίας τοῦ πρώτου τῆς χριστιανωσύνης θρόνου ὑπὲρ τοῦ Κυρίλλου. Ἡ σύνοδος ἤρχισε τὰς ἐργασίας, χωρὶς νὰ περιμένῃ τὴν ἀφίξιν τῶν φίλων πρὸς τὸν Νεστόριον φρονούντων ἱεραρχῶν τῆς Ἀνατολῆς, ἀψηφούσα καὶ τὰς ἀντιπαρατηρήσεις τοῦ αὐτοκρατορικοῦ ἐπιτρόπου. Ὁ Νεστόριος καθηρέθη. Ἀλλ' Ἰωάννης ὁ Ἀντιοχείας, μόλις ἀφικόμενος, ἐπέτυχε τὴν συγκρότησιν ἀντισυνόδου ἐν συνεννοήσει πρὸς τὴν αὐτοκρατορικὴν κυβέρνησιν· νῦν καθηρέθησαν ὁ Κύριλλος καὶ ὁ Μέμνων Ἐφέσου. Ἀλλὰ πρὸς τὴν ἀντίδρασιν τῆς μεγάλης πλειονότητος κλήρου καὶ λαοῦ ἐδείχθησαν ἀσθενέστατοι ἢ τε κυβερνήσις καὶ ὁ Ἀντιοχεὺς ἱεράρχης. Χάριν τοῦ Κυρίλλου, ὅστις δὲν

ἄφῃκε κενὰς χρηματικῶν δωρεῶν τὰς χεῖρας τῶν σημαινόντων αὐλικῶν, ἐγκατελείφθη ὁ Νεστόριος, ὅστις καὶ ἀπέθανεν ἐξόριστος. Ὁ κληρὸς τῆς Συρίας ἀπεδέχθη ἐνωτικὸν πρὸς τὸν πατριάρχην Ἀλεξανδρείας ἐπὶ τοιούτῳ ὄρω, ὅποιον καὶ αὐτὸς ὁ καθαιρεθεὶς καὶ ἀφορισθεὶς πατριάρχης τῆς νέας Ρώμης θὰ ὑπέγραφεν ἄνευ παραβιασμοῦ τῆς συνειδήσεώς του. Αἱ πολυάριθμοι δηλώσεις, δι' ὧν ἐζήτηι ὁ Κύριλλος νὰ ὑπερασπίσῃ τὴν ἐνωτικὴν ταύτην, μαρτυροῦσι μόνον πόσον ἀσφαεῖς ἦσαν αἱ δογματικαὶ τοῦ ιδέαι καὶ παρέχουσι τελείαν ἀπόδειξιν, ὅτι ὁ μέγας Ἀλεξανδρεὺς ἱεράρχης δὲν ἐφρόντιζε τόσον περὶ τῆς πίστεως ὅσον περὶ τῆς ἀρχῆς. Πράγματι δὲ ὁ ἐκκλησιαστικὸς Φαραὼ ἀπέβη νῦν πανίσχυρος ἐν τῷ κράτει. Ἐν τῇ βασιλευούσῃ διώκουν τὰ ἐκκλησιαστικὰ πράγματα τὰ ἰδικὰ του δημιουργήματα, ἕκαστος δὲ ἐβλεπεν ὅτι ἡ κυβέρνησις ἔπαθε μεγάλην ἥτταν, ὅπως συμβαίνει πάντοτε, ὅταν ἡ θρησκευτικῶς ἀδιάφορος γραφειοκρατία τολμᾷ νὰ παλαίσῃ πρὸς τοιαύτην πρόμαχον τῆς ιδέας, ὅποια εἶνε ἡ ἐκκλησία. Σχεδὸν ἐφαίνετο, ὡς ἐὰν ἔμελλε νὰ περιέλθῃ ἡ ἐκκλησιαστικὴ παντοκρατορία εἰς τοὺς διαδόχους τοῦ ἀγίου Μάρκου. Ὅτε τὸ 449 449 ἐπίσκοπός τις Μικρασιάτης ἀνευφήμει τὸν ἱεράρχην Ἀλεξανδρείας ὡς οἰκουμενικὸν ἐπίσκοπον, ἔπραττε βεβαίως ὅ,τι ὑπηγόρευον τὰ πράγματα.

Τελείαν μεταβολὴν εἰς ταῦτα ἐπέφερεν ὁ νέος πάπας τῆς παλαιᾶς Ρώμης, Λέων ὁ μέγας (442-461), ὅστις ὁμοίως δὲν ἦτο 442-454 μὲν θεολόγος μέγας, ἀλλὰ πολιτικὸς ἔξοχος. Οὗτος εὔρε τὸν τρόπον νὰ διορθώσῃ τὸ λάθος τοῦ προκατόχου του. Ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει ἀρχιμανδρίτης Εὐτυχής, ὁπαδὸς ἐνθερμὸς τῆς ἀλεξανδρινῆς θεολογίας, κατήντησεν ἐν τῇ φιλοσοφικῇ ἡρεμίᾳ τοῦ μοναχικοῦ κελλίου εἰς τὸν καθαρὸν δοκητισμὸν, δώσας τοιούτοτρόπως ἀφορμὴν εἰς τὸν βαρυνθέντα τὸν ἀλεξανδρινὸν ζυγὸν πατριάρχην Φλαυιανὸν τὴν ἐπιθυμητὴν εὐκαιρίαν νὰ ἐπιβάλλῃ εἰς αὐτὸν ἐκκλησιαστικὰς ποινάς. Ὁ πάπας Λέων ἐπεδοκίμασε διὰ τῆς δογματικῆς του πρὸς τὸν Φλαυιανὸν ἐπιστολῆς τὰ μέτρα τοῦ

ἐν τῇ νέᾳ Ρώμῃ συναδέλφου. Ἄλλ' ὁ διάδοχος τοῦ Κυρίλλου Διόσκορος δὲν ἔμεινεν ἀπαθὴς πρὸς τὴν ἐπίθεσιν. Ὁ τοῦ αὐτοκράτορος πανίσχυρος ὑπουργὸς Χρυσάφιος ἦτο ὄργανόν του. Συγκαλεῖ λοιπὸν εἰς τὸν τόπον τῆς αἰγυπτιακῆς νίκης, τὴν Ἐφεσον, νέαν οἰκουμενικὴν σύνοδον (τὴν ληστρικὴν τοῦ 449), εἰς ἣν βεβαίως βίαια μέτρα δὲν ἔλειψαν, ἀλλὰ τοιαῦτα ὑπῆρξαν ἐν χρήσει καὶ εἰς τὰς λοιπὰς ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας ἀνεγνωρισμένας συνόδους. Ἡ Αἴγυπτος ἐθριάμβευσε καὶ πάλιν παρὰ τὰς διαμαρτυρίας τῆς Ρώμης, ἡ δὲ αἵρετικὴ κατόπιν δόξα, ἥτις μονοφυσιτισμὸς ὠνομάσθη, ἀνεγνωρίζετο σχεδὸν ὡς δόγμα πίστεως πάσης τῆς Ἀνατολῆς, καθ' ὃν χρόνον, 28 Ἰουλίου 450, ἀπέθνησκεν ὁ Θεοδόσιος. Τότε ἡ διπλωματικὴ μοναχὴ Πουλχερία ἔδωκε τὴν χεῖρά της εἰς τὸν γέροντα συγκλητικὸν Μαρκιανόν, ὅστις καὶ ἀνηγορεύθη αὐτοκράτωρ. Οὗτος εἶνε ὁ πρῶτος τῶν αὐτοκρατόρων, ὅστις ἔλαβε τὸ στέμμα ἐκ τῶν χειρῶν τοῦ πατριάρχου. Ἡ κυβερνητικὴ μεταβολὴ ἔδωκε τὸ σημεῖον εἰς τὸν ἀντιδραστικὸν ἀγῶνα. Αἱ δύο μεγάλαι ἐν Ἐφέσῳ νῆκαι παρεσκεύαζον εἰς τὸν πατριάρχην Ἀλεξανδρείας τὴν ὁδὸν πρὸς κατάληψιν τῆς ἐν τῷ κράτει ὑπερτάτης ἀρχῆς, μεταβαλλομένης τῆς ἀνατολικῆς αὐτοκρατορίας εἰς ἐκκλησιαστικὸν κράτος. Ὡστε ἡ πτώσις τοῦ Αἰγυπτίου ιεράρχου ἀπέβαινε ζωτικὸν ζήτημα διὰ τὴν βυζαντινὴν κυβέρνησιν. Πολὺ ἐπιτηδεῖως δὲ ἐσοφίσθη νὰ ζητήσῃ τὴν πολύτιμον συμμαχίαν τῆς δυτικῆς ρωμαϊκῆς κυβερνήσεως καὶ πρὸ πάντων τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ἄρχοντος τῆς παλαιᾶς Ρώμης. Ἐν τῇ συν-
451 ὁδῷ τῆς Χαλκηδόνος τὸ 451 ἀπεσπάρθη τρομοκρατικῶς ἀπὸ τοῦ σφοδρότατου ἐναντιουμένου ιεράρχου τῆς Ἀνατολῆς ὁμολογία πίστεως συμφωνηθεῖσα ἐκ τῶν προτέρων μετὰ τῆς Ρώμης· πρὸς τοῦτο εἰργάσθησαν οἱ διευθύνοντες τὰ τῆς συνόδου αὐτοκρατορικοὶ ἐπίτροποι κατὰ συνεννόησιν πρὸς τοὺς ἀπεσταλμένους τοῦ πάπα. Ὁ Διόσκορος καθηρέθη καὶ ἐξωρίσθη, ὅπως ποτὲ ὁ Νεστόριος. Οἱ πιστότατοι δὲ τούτου ὁπαδοί, Θεοδώρητος ὁ Κύρου καὶ Ἰβας ὁ Ἐδέσσης, ἀνέλαβον τὰ ἀξιώματά των. Ἡ κυβέρνησις τῆς

ἀνατολικῆς Ρώμης ἔδιδεν αὖθις νέον κῦρος εἰς τὴν κυριαρχικὴν τῆς ἐξουσίαν ἐν τοῖς ἐκκλησιαστικοῖς πράγμασι.

Ἐξωτερικῶς ὁ Μαρκιανὸς κατήγαγε νέαν νίκην, καταργήσας τὸν εἰς τοὺς Οὐννους πληρωνόμενον φόρον. Ὁ Ἀττίλας περιπλεχθεὶς εἰς τὴν Δύσιν δὲν ἠδυνήθη νὰ ἐπιχειρήσῃ τι κατὰ τοῦ Βυζαντίου. Τὸ δὲ εὐθὺς κατόπιν ἐπελθὼν τέλος τοῦ ἀπεμάκρυνε διὰ παντὸς πάντα ἐκ τῶν Οὐννων κίνδυνον ἀπὸ τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους.

Πρὸς στιγμὴν ἐφάνη ὡς νὰ ἠνέχθησαν σιωπηλῶς καὶ δουλικῶς οἱ Ἀνατολίται τὰς ἀποφάσεις τῆς ἐν Χαλκηδόνι συνόδου. Ἀλλ' ἐφάνη μόνον. Τὸ ἀλεξανδρινὸν δόγμα, κατὰ τὸ ὅποιον μονομερῶς ἐξήρετο μόνῃ ἡ θεότης τοῦ Χριστοῦ, ἡ δὲ ἀνθρωπίνη αὐτοῦ φύσις οὐδόλως σχεδὸν ἀνεγνωρίζετο, ἦτο ἄρθρον πίστεως τοῦ εὐσεβοῦς λαοῦ τῆς Ἀνατολῆς. Ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ, ἐν Συρίᾳ καὶ ἰδίως ἐν Αἰγύπτῳ ἤρχισαν νὰ ἐγείρωνται τὰ πτοηθέντα μὲν, ἀλλ' οὐχὶ ἀποθαρρυνθέντα πνεύματα τῶν ὁπαδῶν τοῦ Κυρίλλου καὶ Διοσκόρου. Πολιτικῶς κρινομένη ἡ ἀπόφασις τῆς συνόδου τῆς Χαλκηδόνος ἦτο ἴσως βαρύντατον δυστύχημα διὰ τὸ ἀνατολικὸν κράτος. Διότι ἡ πτώσις τοῦ Ἀλεξανδρείας πάπα ἐξηγοράσθη διὰ τῆς ἐσωτερικῆς πνευματικῆς διασπάσεως τῆς πολιτείας. Ἐν χρόνοις δὲ καθ' οὓς ἡ ἐκκλησιαστικὴ συνείδησις συνεχώνευεν ἐν ἑαυτῇ τὰς πολιτικὰς ἰδέας, ἡ ἀνθελληνικὴ συριακὴ καὶ αἰγυπτιακὴ ἐθνότης προσεκκλήθη εἰς τὸ ἐναντίον τῆς ἐν Χαλκηδόνι συνόδου δόγμα τῶν ἱεραρχῶν τῆς. Πεῖραν τοῦ κακοῦ τούτου σαφεστάτην ἔλαβεν ἡδὴ ὁ διάδοχος τοῦ Μαρκιανοῦ Λέων ὁ Α' (457-474). 457-474

Λέων ὁ ἐπικληθεὶς μέγας, ὁρθόδοξος Ἕλλην ἐκ Θράκης, ὤφειλε τὸν θρόνον εἰς τὸν πανίσχυρον στρατηγὸν τῆς Ἀνατολῆς (magister militum per Orientem) τὸν Ἀλανὸν Ἀσπαρ. Εἰς τοῦτον ἐμπόδιον ἦτο ὁ ἀρειανισμὸς τοῦ ν' ἀναβῆ ὁ ἴδιος εἰς τὸν θρόνον, ἀλλὰ καθ' ἅπαν τὸ πρῶτον ἡμῖς τῆς τοῦ Λέοντος βασιλείας συνεκεντροῦτο ἡ πολιτικὴ ἐξουσία εἰς χεῖράς του. Καὶ ὁ Λέων, ὡς ὁ Μαρκιανός, ἐστέφθη αὐτοκράτωρ ὑπὸ τοῦ Ἀνατολίου πατριάρχου τῆς βασιλευούσης τὴν 7 Φεβρουαρίου 457. Ὁ Ἀσπαρ, 7 Φεβρ. 457

ὡς καὶ ὁ Γαῖνᾶς, στήριγμα εἶχε τοὺς ἐν τῷ στρατῷ Γερμανοὺς, ἐφαίνετο δὲ ὡς νὰ ἔτεινε καὶ αὐτός, ὡς ὁ Ρικίμερος ἐν τῇ Δύσει, νὰ καταστῇ δημιουργὸς βασιλείων. Ἀλλὰ πρὸς τοιοῦτον σκοπὸν ἠπατήθη ἐκλέξας ὄργανον τὸν Λέοντα. Ὁ Λέων δὲν ἦτο ὀνόματι μόνον βασιλεὺς, ὡς ὁ Ἀνθέμιος ἢ ὁ Ὀλύβριος. Εἰς τοὺς Γερμανοὺς, οἵτινες διεξεδίχουν τὴν ὑπεροχὴν ἐν τῷ στρατῷ, ἀντέταξε τὴν ἐγχωρίαν σωματοφυλακὴν τῶν Ἰσαύρων. Ὁ στρατηγὸς αὐτῶν, πανοῦργος, βάρβαρος καὶ ταπεινὸς τὸν χαρακτῆρα, ὁ Ταρασικοδίσας, ἐξηλληνίσθη λαβὼν τὸ εὖηχον ὄνομα τοῦ Ζήνωνος καὶ συνεζεύχθη μετὰ τῆς θυγατρὸς τοῦ αὐτοκράτορος Ἀριάδνης. Μόλις δὲ καὶ μετὰ βίας ἀπέσπασεν ὁ Ἀσπαρ παρὰ τοῦ αὐτοκράτορος τὴν ἐκπλήρωσιν τῆς ὑποσχέσεως πρὸς ἀναγόμευσιν τοῦ υἱοῦ τοῦ Πατρικίου εἰς καίσαρα. Ἡ μεγάλη κατὰ θάλασσαν ἐκστρα-
 468 τεῖα ἐναντίον τοῦ ἀχρείου πειρατικοῦ κράτους τῶν ἐν Ἀφρικῇ Βανδάλων ἐναυάγησεν ἕνεκα τῆς τελείας τοῦ ναυάρχου Βασιλίσκου ἀνικανότητος, ὅστις ἦτο ἀδελφὸς τῆς αὐτοκρατείας. Ὡς ἐλέγετο δὲ αὐτὸς ὁ Ἀσπαρ ἐκ ζηλοτυπίας συνετέλεσεν εἰς τὸν διορισμὸν τοῦτον τοῦ ἥκιστα στρατιωτικοῦ καὶ φιλαργύρου στολάρχου, ἵνα
 471 μὴ δοξασθῇ ὁ αὐτοκράτωρ. Βραδύτερον μόλις, τὸ 471, ἐθανατώθησαν κατὰ διαταγὴν τοῦ αὐτοκράτορος ὁ Ἀσπαρ καὶ ὁ υἱὸς τοῦ Ἀρδαβούριος. Ὁ ὄλεθρος τῶν ἀνδρῶν τούτων, δι' οὗ ἀπηλλάγη ὁ αὐτοκράτωρ τῆς ἐπαχθοῦς κηδεμονίας καὶ τὸ κράτος ὁμοίως τῆς τῶν Γερμανῶν κυριαρχίας, ἐνεποίησε βαθυτάτην εἰς τοὺς συγχρόνους ἐντύπωσιν, παροιμιώδης δὲ ἡ ἀνάμνησις αὐτοῦ ἐπέζησε καὶ πολὺ μετὰ ταῦτα.

Εἰς τὰ ἐκκλησιαστικὰ πράγματα ἐξηκολούθησε συστηματικῶς ὁ Λέων τοῦ προκατόχου τοῦ τὴν πολιτικὴν. Εὐθὺς μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Μαρκιανοῦ ἐθανάτωσαν οἱ Ἀλεξανδρεῖς τὸν ἐπιβληθέντα αὐτοῖς πατριάρχην Προτέριον. Ὁ ἐλλεινὸς οὗτος ἄνθρωπος ἦτο ἄξιος τῆς τοιαύτης τύχης, διότι ἐνῷ κατ' ἀρχὰς ἀνῆχθη εἰς τὸ ἀξίωμα ὡς δημιουργήμα τοῦ Διοσκόρου, κατόπιν παρεδόθη ὡς ὄργανον εὐχρηστον εἰς τῶν ἐναντίων τὰς θελήσεις.

Ὁ θερμὸς δὲ τοῦ Διοσκόρου ὁπαδὸς Τιμόθεος ἀνυψώθη ὀχλαγωγικῶς ἐπὶ τοῦ θρόνου τοῦ ἁγίου Μάρκου. Ἀλλὰ τὰ πράγματα ταῦτα ἔλαβεν ὁ Λέων ὑπὸ σοβαρὰν ὄψιν. Καὶ ἡ μὲν σύγκλησις νέας συνόδου ἦτο ἀσύμφορος, διότι τοῦτο θὰ ἰσοδυναμεί πρὸς ἔκφρασιν δυσπιστίας κατὰ τῆς ἐν Χαλκηδόνι. Ἀλλ' ὁ αὐτοκράτωρ ἐζήτησε τὴν γνώμην τῶν μητροπολιτῶν καὶ ἐπισκόπων πασῶν τῶν ἐκκλησιαστικῶν διοικήσεων ὡς καὶ τινων τῶν ἐξεχόντων θεολόγων. Αἱ ἀποφάνσεις δὲ αὗται κατὰ τὸ πλεῖστον ἐξηνέχθησαν κατὰ τῆς ἐν Χαλκηδόνι συνόδου. Τοιοῦτοτρόπως ἐπέμψθη εἰς ἔξορίαν ὁ ἐκδιαστής, ὁ δὲ Τιμόθεος ὑπὸ τὴν ἐπωνυμίαν βασιλικὸς—κατὰ πρῶτον νῦν ὠνομάσθη βασιλικὴ (Μελχιται) ἡ τῶν ὀρθοδόξων μερίς—κατέλαβεν τὸν θρόνον τῆς Ἀλεξανδρείας. Αὕτη εἶνε μία τῶν σπανίων περιπτώσεων, καθ' ἃς ἐπιτυχῶς ἐπενέβη ἡ βυζαντινὴ κυβέρνησις εἰς τὰ πολὺ δυσμεταχειρίστα ἐκκλησιαστικὰ πράγματα. Ὁ Τιμόθεος—πρᾶγμα ἀνήκουστον ἕως τότε—ἀπεδείχθη πρᾶος καὶ ἀνεκτικὸς ἱεράρχης, ἀποκτήσας οὕτω τὴν ἀγάπην καὶ ἐκτίμησιν αὐτῶν τῶν ἐναντίων, οἵτινες ὁμῶς καὶ εἰς αὐτὸν πᾶσαν κοινωνίαν ἡρνήθησαν.

Ἀποθνήσκων ὁ Λέων, τὴν 3 Φεβρουαρίου 474, κατέλιπε τὸ 3 Φεβρ. 474 κράτος εἰς τὸν ἄνηβον ὁμώνυμον ἑγγονόν του, υἱὸν τοῦ Ζήνωνος καὶ τῆς Ἀριάδνης. Λέων δὲ ὁ νεώτερος ἔστεψε τὸ 474 τὸν πατέρα 474 του συναυτοκράτορα καὶ ἀπέθανε τόσον αἰφνιδίως, ὥστε οὗτος, ὁ μόνος νῦν κυρίαρχος, παρέσχεν ὑπονοίας ὡς ἐκτελεστής τοῦ συγγεροῦ κακούργηματος.

Ζήνων ὁ νέος αὐτοκράτωρ, ὅστις στήριγμα εἶχε τοὺς ὁμοφύλους του, τοὺς μισητοὺς Ἰσαύρους, ἦτο λίαν ἀντιδημοτικός. Διὸ προσεπάθει ἡ φιλόδοξος βρασιλομήτωρ Βερίνα ν' ἀνυψώσῃ ἐπὶ τοῦ θρόνου τὸν ἀνίκανον ἀδελφόν της Βασιλίσκον. Τῆς συνωμοσίας μετέσχεν εἰς τῶν σημαντικωτάτων Ἰσαύρων στρατηγῶν, ὁ Ἴλλος, ἐν τέλει δὲ τοῦ 475 ἠναγκάσθη ὁ Ζήνων νὰ καταφύγῃ 475 μετὰ τῆς συζύγου του εἰς τὴν Ἰσαυρίαν. Ἐν Κωνσταντινουπόλει ὁ ματιώδης ὄχλος ἐξετράπη εἰς σφαγὰς τῶν Ἰσαύρων. Ὁ Βασι-

λίσκος ἐστηρίζετο εἰς τὴν ἐπὶ μίαν γενεὰν καταπιεσθεῖσαν μερίδα τῶν μονοφυσιτῶν. Ὁ ἐξόριστος Τιμόθεος ἐπανῆλθεν εἰς τὴν Ἀλεξανδρείαν ἀνευφημούμενος ὑπὸ τοῦ λαοῦ. Οἱ δὲ Ἀσιᾶται ἐπίσκοποι ἔσπευσαν νὰ ἐκφράσωσι τὴν συναίνεσίν των πρὸς τὸ νέον δόγμα τοῦ κράτους. Ἀλλ' ὁ Βασιλίσκος ὑπέπεσεν εἰς ἀσύγγνωστον σφάλμα. Κατὰ συμβουλὴν τοῦ ἀσκέπτου Αἰγυπτίου ἠθέλησε νὰ καταργήσῃ μὲν τὴν δύναμιν τοῦ ἱεράρχου τῆς πρωτευούσης, ἣν Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος ἱδρυσε, ἡ δὲ ἐν Χαλκηδόνι σύνοδος ἐπισήμως ἐπεκύρωσε, ν' ἀποδώσῃ δὲ εἰς τὴν Ἐφεσον, τὴν πόλιν Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου, τὰ πάλαι πρωτεῖα. Διὰ τῆς πράξεως ταύτης προσέβαλε τὸν εὐσεβῆ, ὑπὸ τοῦ λαοῦ λατρευόμενον καὶ πολιτικώτατον πατριάρχην Ἀκάκιον, ὅστις βασιζόμενος εἰς τὴν ἀγάπην τοῦ λαοῦ ἐνέμεινεν εἰς τὴν ὀρθοδοξίαν, ἣν ἐθέσπισεν ἡ ἐν Χαλκηδόνι σύνοδος, παρὰ δὲ τὸν Βόσπορον ἐλάλει ἀπὸ τοῦ κλονός του ὁ στυλῖτης Δανιὴλ ὑπὲρ τῆς κινδυνευούσης ὀρθοδοξίας. Μάτην ἀνεκάλεσε νῦν ὁ Βασιλίσκος τὴν πίστιν, ἣν ἐξέθηκεν ἐν τῷ ἰδίῳ του θεσπίσματι. Ὁ Ἰλλος καὶ ὁ ἀδελφός του Τροκοῦνδος μετέστησαν πρὸς τὸν Ζήνωνα. Ὁ δὲ Βασιλίσκος καὶ ἡ οἰκογένειά του παρεδόθησαν ἐν τινὶ τῆς Ἰσαυρίας φρουρίῳ εἰς τὸν ἐξ ἀσιτίας θάνατον.

- 477 Ὁ Ζήνων ὤφειλε τὴν ἀποκατάστασίν του (477) κατὰ πρῶτον λόγον εἰς τὸν μέγαν πατριάρχην. Φρονίμως δὲ ποιῶν, ἀνέθηκεν εἰς τὸν πολιτικώτατον τοῦτον ἱεράρχην τὴν τακτοποίησιν τῶν ὀρησκευτικῶν πραγμάτων. Ὁ Ἀκάκιος ἐξεπλήρωσε θαυμασίως τὴν ἀκανθώδη ταύτην ἀποστολήν. Τὸ ὑπ' αὐτοῦ συνταχθέν, ὑπὸ δὲ τοῦ 482 Ζήωνος ἀνακηρυχθέν (482) ἐνωτικὸν ἐξησφάλισε ἐπὶ δύο γενεὰς τὴν εἰρήνην τῆς ἐκκλησίας. Τὸ ἐνωτικὸν ἀνεκήρυξε τὴν παλαιὰν καὶ γενικῶς ἀνεγνωρισμένην πίστιν τῆς Νικαίας καὶ Ἐφέσου, κατηργοῦντο δὲ κυρίως εἰπεῖν αἱ ἀτυχεῖς ἀποφάσεις τῆς ἐν Χαλκηδόνι συνόδου. Οὕτως ἀποκατασταθείσης νῦν τῆς ἀρχαίας πίστεως τοῦ ἁγίου Κυρίλλου, ἡδύναντο πλέον οἱ μονοφυσῖται πατριάρχαι Ἀλεξανδρείας καὶ Ἀντιοχείας νὰ κοινωνήσωσι

πρὸς τὴν ἐκκλησίαν τοῦ κράτους. Τὸ παράδειγμα δὲ αὐτῶν ἐξαιρέσει ἀσημάντων τινῶν σφόδρα ζηλωτῶν ἠκολούθησαν αἱ κοινότητες. Ἐκ τούτου ἐννοοῦμεν διατί αἱ μονοφυσιτικαὶ ἐκκλησίαι σήμερον ἔτι ἐορτάζουσιν ὡς ἀγίων τὴν μνήμην τοῦ Ζήνωνος καὶ τοῦ ὁμόφρονος διαδόχου αὐτοῦ Ἀναστασίου. Ἐν συγκρίσει δὲ πρὸς τὴν ἀμέτρητον ἐκ τῆς ἐκκλησιαστικῆς εἰρήνης προελθοῦσαν ὠφέλειαν ἐντὸς τῶν ὁρίων σύμπαντος τοῦ κράτους δὲν ἐσήμαινε πολὺ, ὅτι ὁ πάπας τῆς πρεσβυτέρας Ρώμης Φήλιξ Γ' ἀπεχωρίσθη ἐπισήμως τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας. Ἀπὸ τῶν Λατίνων ἦσαν ἤδη χωρισμένοι οἱ ἐν Ἀνατολῇ πολιτικῶς τε καὶ ἐθνικῶς, ὥστε ἡ ἐκκλησιαστικὴ διάστασις ἦτο ἀναγκαῖον ἐπακολούθημα. Ὁ δημιουργὸς τῆς εἰρήνης ταύτης Ἀκάκιος ὡς ὁ ἀνώτατος ἱεράρχης τῆς συνηνωμένης ἐκκλησίας ἔλαβε πρῶτος πιθανῶς τὸν κατόπιν πολλακίς διαμφισβητηθέντα τίτλον τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου.

Τὰ πολιτειακὰ ὅμως πράγματα ἐξηκολοῦθουν νὰ εἶνε καὶ κατόπιν τεταραγμένα βασιλεύοντος τοῦ Ζήνωνος. Ἡ ἀνταρσία τοῦ 479 Μαρκιανοῦ κατεστάλη ταχέως. Ἀλλὰ πολὺ κινδυνωδέστερος ἦτο ὁ μάγιστρος ὀφφικίων (mag. officiorum) Ἴλλος, ὅστις κατὰ μικρὸν τόσον παντοδύναμος κατέστη ἐν τῇ αὐλῇ, ὥστε κατὰ τοὺς προσεχεῖς χρόνους ἔλαβε τὴν θέσιν τοῦ ἀληθοῦς κυριάρχου τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους. Ὁ στρατὸς καὶ πρωτίστως οἱ συμπατριῶταί του Ἰσαυροὶ ἦσαν ἀπολύτως εἰς αὐτὸν ἀφωσιωμένοι. Πρὸς τούτοις ἐπροστάτεue τοὺς λογίους καὶ συγγραφεῖς, ἐκ τῆς τάξεως τῶν ὁποίων ἐλαμβάνοντο πολλοὶ τῶν ἀνωτέρων λειτουργῶν καὶ μετὰ τῶν ὁποίων πολλοὶ ἔτι ἦσαν φανεροὶ ἢ κρύφιοι ὁπαδοὶ τῆς εἰδωλολατρείας, ὡς ὁ στρατηγὸς τοῦ θρακικοῦ στρατοῦ Λεόντιος, ὁ Παμπρέπιος, καθηγητὴς πρῶτον ἐν Ἀθήναις, εἶτα δὲ ἐν Κωνσταντινουπόλει, πολιτικὸς ἀνὴρ διαπρεπής, ὁ Μάρσος καὶ ἄλλοι. Αἱ καυχησιολογίαι τοῦ Ἴλλου ὅτι ἡ αὐλὴ εἶχεν ἀπόλυτον αὐτοῦ ἀνάγκην προεκάλεσαν διενέξεις πρὸς τὴν ἀγέρωχον βασιλίσσαν Ἀριάδνην καὶ τέλος ἐπέφερον τὴν ῥῆξιν. Τόσῳ μᾶλλον

δὲ διὰ τοῦτο φαίνεται παράδοξον ὅτι ὁ αὐτοκράτωρ εἰς τοῦτον τὸν ἀσυνείδητον καὶ ἀνόσιον ἐνεπιστεύθη τὴν ἐν Ἀνατολῇ ἀρχιστρατηγίαν. Ὡς φαίνεται ἡ ἀνάγκη αὕτη τῷ ἐπεβάλλετο. Ὁ Ἰλλος ἀπέβαλε τότε τὸ προσωπεῖον. Συνεμάχησε πρὸς τὴν μανιωδῶς φιλόδοξον βασιλομήτορα Βερίναν, ἥτις βοηθοῦσα τὰ σχέδιά του, ἔσπεφεν ἐν Ταρσῷ τὸν Λεόντιον βασιλέα καὶ διὰ θεσπίσματος συν-
 27 Ἰουν. 484 ἔστησε πρὸς τοὺς ὑπηκόους της. Τὴν 27 Ἰουνίου 484 εἰσῆλθεν ὁ Λεόντιος θριαμβευτικῶς εἰς Ἀντιόχειαν. Ὅτι ὁ νέος αὐτοκράτωρ καὶ οἱ περὶ αὐτόν, οἵτινες ἦσαν ὄργανα ἀπλᾶ τοῦ Ἰλλου, ἐβουλεύθησαν ν' ἀναστήσωσι τὴν ειδωλολατρείαν, εἶνε ἀνόητον συμπέρασμα ἐξαχθὲν ἐκ τῶν αἱματηρῶν μαρτυριῶν φιλοσόφων καὶ γραμματικῶν, οὓς κατεδίωξεν ὁ Ζήνων ὅτε ἀποκατεστάθη εἰς τὴν βασιλείαν. Μᾶλλον δὲ ἡ νέα κυβέρνησις ἐνέγραψεν εἰς τὸ πρόγραμμα τῆς τὴν ὑπεράσπισιν τῆς ὀρθοδοξίας κατὰ τὴν ἐν Χαλκηδόνι σύνοδον. Οὕτως ἀπέκτα τὰς συμπαθείας τοῦ ἀνωτέρου ἀνατολικοῦ κλήρου, τοῦ ὁποίου οἱ διαπρεπέστατοι ἄνδρες εἶχον ἀπορρίψῃ τὸ ἐνωτικόν. Ἀλλὰ τοῦ λαοῦ ἡ μειονότης μόνον συνετάσσετο πρὸς τὸ δόγμα τοῦτο· τὸν λαὸν δὲ διηύθυνον μοναχοὶ καὶ στυλῖται, ὧν ἡ πλειονότης προσέκειτο εἰς τὸν μονοφυσιτισμὸν. Ἡ νέα κυβέρνησις δὲν εὗρισκε στήριγμα εἰς τὸν λαόν, διὸ καὶ ἄνευ δυσκολίας ἐνίκησε τὸν Ἰλλον ὁ ὑπὸ Ζήνωνος ἀποσταλὲς στρατηγός, ὁ Γότθος Ἰωάννης. Ὁ Ἰλλος ἀπεκλείσθη εἰς τὸ αὐτὸ ἰσαυρικὸν φρούριον Παπύριον, εἰς τὸ ὁποῖον περιωρίσθη καὶ ἡ
 488 ἐξέριστος αὐτοκράτειρα Βερίνα μετὰ τοῦ Μαρκιανοῦ. Τὸ 488 ἀπεστάλησαν εἰς Κωνσταντινούπολιν αἱ κεφαλαὶ τῶν ἀνταρτῶν. Τὸ φυσικὸν τῶν γεγονότων τούτων ἀποτέλεσμα ἦτο ἡ καθαίρεσις πολλῶν κληρικῶν τῆς Ἀνατολῆς καὶ ἐν τοῖς πρώτοις τοῦ πατριάρχου Ἀντιοχείας Καλανδίωνος. Οἱ ὁπαδοὶ τῆς ἐν Χαλκηδόνι συνόδου ὠφείλον νὰ τιμωρηθῶσιν ὡς εὔνοι πρὸς τὸν Ἰλλον. Εἰς τὴν Ἀντιόχειαν ἀπεστάλη ἀρχαῖός τις προστατευόμενος τοῦ Ζήνωνος, ὁ ἅπαξ ἤδη ἕνεκα τῆς ἄκρας εἰς τὸν μονοφυσιτισμὸν ἐπιμονῆς καθαιρεθεὶς Πέτρος, ἀποδεχθεὶς νῦν τὸ κατ' Ἀκάκιον ἐνω-

τικόν. Πρὸς ταύτην τὴν ἐν Ἀνατολῇ μεταβολὴν σχετίζεται καὶ τὸ κλείσιμον τῆς ἐν Ἑδέσσει περσικῆς σχολῆς, τοῦ τελευταίου τῶν νεστοριανῶν καταφυγίου, ἐν ἔτει 489. Ἡ ἐν Ἀνατολῇ προ- 489 στασία τῶν μονοφυσιτῶν, πολιτικῶς κρινομένη, ἦτο συνετὸν μέτρον. Ἐπειδὴ οἱ νεστοριανοὶ ἦσαν οἱ ἐπισήμως ἀνεγνωρισμένοι ἐν τῇ περσικῇ αὐλῇ χριστιανοί, ἡ Ρώμη δικαίως ἐπροστάτευσεν τοὺς θανασίμους αὐτῶν ἐχθρούς, ὅτινες διὰ τὴν διαφορὰν τοῦ δόγμα-τος ἤδη ἠγγυῶντο ὅτι θὰ ἔμενον πιστοὶ εἰς τὸ κράτος.

Πολὺ χειροτέραν τροπὴν εἶχον λάβῃ τὰ πράγματα ἐν τῷ εὐρωπαϊκῷ τοῦ κράτους τμήματι. Ἐτι ἅπαξ ἀπέβησαν διαρκῆς αὐτοῦ κίνδυνος οἱ ἐν Παννονίᾳ ἐγκαθιδρυμένοι καὶ ἐκεῖθεν ἀκαθέκτως πρὸς μεσημβρίαν εἰσελαύνοντες Γότθοι. Διὰ τὸν Ζήνωνα ἦτο εὐτύχημα, ὅτι ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸ βασιλικὸν γένος τῶν Ἀμάλων (κατ' ἀρχὰς πρὸς τοὺς τρεῖς ἀδελφούς, κατόπιν δὲ πρὸς τὸν μεγαλοφυῆ υἱὸν τοῦ Θεοδώριου, Θεοδώριχον τὸν μέγαν), ἰσχυρὸν κόμμα ἐσχημάτισεν ἱκανὸς τις στρατιωτικὸς ταπεινοτέρου γένους, Θεοδώριχος ὁ Στραβὸς ἢ τοῦ Τριαρίου ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων κληθεὶς. Ὁ ἀνταγωνισμὸς τῶν δύο τούτων πολέμαρχων ἔσωσεν τὸ κράτος. Ἡ κυβέρνησις, ἣτις χρημάτων δὲν ἐφείδετο, ἐγνώρι-ζεν ὅτι ὅταν ἤγειρε κατ' αὐτῆς πόλεμον εἰς τῶν δύο Θεοδώριχων, ὁ ἄλλος ἀσφαλῶς συνετάσσετο μετ' αὐτῆς. Ἀλλὰ καὶ πάλιν ὁ ἐκάστοτε σύμμαχος συνείθιζε νὰ διαπράττῃ ἐν Θράκῃ καὶ ἐν Μακεδονίᾳ ὅχι ὀλιγώτερα κακὰ ἢ ὁ φανερὸς ἐχθρὸς· οὕτω τὸ μὲν 478 478 ἐπῆλθε κατὰ τῆς βασιλευούσης ὁ υἱὸς τοῦ Τριαρίου, τὸ δὲ 481 481 Θεοδώριχος ὁ μέγας. Ἀμφότεροι ὁμῶς ἐπιτυχῶς ἀπεκρούσθησαν. Ἀνδρείος καὶ εὐτυχῆς τοῦ τελευταίου ἀντίπαλος ὑπῆρξεν ὁ στρατηγὸς τῆς ῥωμαϊκῆς κυβερνήσεως Σαβινιανός, ἀλλ' ἀποθανόντος αὐτοῦ, τὸ κράτος περιέπεσεν εἰς νέους κινδύνους, καθόσον ὁ βα- 481 σιλεὺς τῶν Γόθων, δολοφονηθέντος τοῦ υἱοῦ τοῦ Τριαρίου, ὃν 481 μάτην ἡ Ρώμη ἀνύψωσεν εἰς τὰς τιμὰς τοῦ πατρικίου καὶ ὑπάτου, ἀπηλλάγη παντὸς ἀνταγωνιστοῦ. Εἰς τοὺς ἀκατασχέτους φοιδεράτους, ὡς ὠνομάζοντο, παρεχώρησεν ἡ ῥωμαϊκὴ κυβέρνη-

σις νέας οἰκήσεις εἰς τὰς παραδουναβείους χώρας, ὅτε οἱ πρέσβεις τοῦ πρόσφυγος ἡγεμόνος τῶν Ρουγίων ἔστρεψαν τὴν προσοχὴν τοῦ μεγάλου Γότθου εἰς τὴν Ἰταλίαν. Καθὼς δὲ ἤδη ὁ Ὀδοάκερος εἶχε ζητήσῃ ν' ἀναγνωρισθῇ ἐκ Βυζαντίου ὡς αὐτοκρατορικὸς στρατηγὸς καὶ τοποτηρητὴς τῆς Δύσεως, οὕτω καὶ νῦν, ἐπειδὴ ἐνέμενον ἔτι εἰς τὴν νομικὴν ιδέαν περὶ τοῦ ἀδιαιρέτου τῆς ῥωμαϊκῆς ἀρχῆς, διωρίσθη πραγματικῶς ὁ Θεοδώριχος δι' ἐπισήμου πράξεως ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος Ζήνωνος διάδοχος τῆς ἀρχῆς καὶ συναυτοκράτωρ, οἱ δὲ φοιδερᾶτοι Γερμανοὶ ἀνεγνωρίσθησαν ὡς Ρωμαῖοι στρατιῶται. Παρὰ τοῦ αὐτοκράτορος ἐζήτησε τὴν πορφύραν καὶ ἔλαβεν αὐτὴν παρὰ τοῦ διαδόχου τοῦ Ἀναστασίου. Πάντοτε δὲ ἐδήλου ὁ Θεοδώριχος τὴν ἐκ τοῦ αὐτοκράτορος ἐξάρτησίν του. Οὗτος ὅμως ὡς ψυχρὸς τῶν πραγμάτων κριτὴς καὶ οὐχὶ θεωρητικὸς πολιτικὸς ἀνέπνευσε μόνον ὅτε ὁ νομιμόφρων ὑπὴκοός του νικήσας παρὰ τὴν Βερώνην τὸν Ὀδοάκερον ἐγκαθιδρύθη ὀριστικῶς ἐν Ἰταλίᾳ. Τοιοῦτοτρόπως τελειωτικῶς πλέον ἐλυτρώθη τὸ κράτος ἀπὸ τοῦ κινδύνου νὰ βασιλευθῇ ὑπὸ γερμανικῆς δυναστείας.

- Πόσον ἰσχυρὸν ἦτο τὸ δυναστικὸν αἶσθημα ἀπεδείχθη κατὰ
 11 Ἀπρ. 491 τὸν ἐν ἔτει 491 τὴν 11 Ἀπριλίου συμβάντα θάνατον τοῦ Ζήνωνος. Ἡ ἐκλογὴ τοῦ αὐτοκράτορος ἐξηρτᾶτο ἐκ τῆς χήρας αὐτοκρατείας Ἀριάδνης, θυγατρὸς τοῦ Λέοντος Α', ἥτις ἐξέλεξεν αὐτοκράτορα καὶ σύζυγον δεδοκιμασμένον τινὰ πολιτικὸν λειτουργ-
 491-518 γόν, τὸν σιλεντιάριον Ἀναστάσιον (491—518), ὅστις — τοῦτο χαρακτηρίζει τὸ πνεῦμα τῶν χρόνων τούτων — βραχὺ πρότερον ὀλίγον ἔλειψε νὰ προχειρισθῇ πατριάρχης Ἀντιοχείας. Ἐν συγκρίσει πρὸς τὴν τοῦ Ζήνωνος ἢ κυβέρνησιν αὐτοῦ ὑπῆρξεν ἀδιατάρακτος. Εὐθὺς ἐν ἀρχῇ ἀληθῶς ἐκινήθησαν οἱ Ἰσαυροὶ. Τὸν τραχὺν καὶ φίλεριν τοῦτον λαὸν τῆς ὀρεινῆς Μικρᾶς Ἀσίας εἶχεν ἀνυψώσῃ ἐν τῇ πρωτευσούσῃ ὁ ὁμόφυλος αὐτοῦ Ζήνων εἰς θέσιν πραιτωριανῶν σχεδόν. Οἱ συγγενεῖς καὶ ὁπαδοὶ τοῦ Ζήνωνος περιεβλήθησαν τὰ σπουδαιότατα στρατιωτικὰ ἀξιώματα. Ὁ αὐτο-

κράτωρ ἐζήτησε κατ' ἀρχὰς ν' ἀπομακρύνῃ αὐτοὺς ἐκ τῆς πρωτευούσης, χωρὶς νὰ στερήσῃ τῶν ἀξιομαμάτων καὶ τιμῶν. Ἀλλ' ὁ φιλιτάραχος ὄχλος, ἐρεθιζόμενος ὑπὸ τῶν ἀρχηγῶν, ἤρχισε τὸν ἐμφύλιον πόλεμον. Καὶ ὁ αὐτοκράτωρ ὅμως ἀνέλαβε τότε τὴν ἐνεργητικότητά του, ἀποστερήσας τοὺς Ἰσαύρους τῶν διανομῶν τοῦ σίτου καὶ δι' αἵματοχυσίας ἐκβαλὼν αὐτοὺς τῆς πρωτευούσης. Ἀλλ' ὁ ἀδελφὸς τοῦ Ζήνωνος Λογγίνος, ὅστις ἐπεβουλεύετο αὐτὴν τὴν βασιλικὴν ἀρχήν, ἐτάχθη ἀρχηγὸς τῶν ἀνταρτῶν. Ὁ πόλεμος ἐξηκολούθησεν ἐπὶ ἐξαετίαν ἐν τῇ μεσημβρινῇ Μικρᾷ Ἀσίᾳ. Τὴν ἐπανάστασιν, ἣτις ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ἐλάμβανεν ἐθνικὸν χαρακτῆρα, διηύθυνον ἀρχηγοὶ ἀπολαύοντες δημοτικότητος. Εἰς αὐτῶν ἦτο ὁ ἄλλοτε ἀρχιεπίσκοπος Ἀπαμείας Κόνων, ὅστις ἀντήλλαξε τὸ προσευχητᾶριον πρὸς τὸ ξίφος. Ἀλλὰ μετὰ τὴν μεγάλην παρὰ τὸ Κοτυάειον νίκην τὸ 493 ἡ ἐπανάστασις 493 κατήντησεν εἰς ληστρικὸν μικροπόλεμον καὶ πολιορκίαν ὀχυρῶν θέσεων. Ἡ κυβέρνησις ἀπηλλάγη τῆς ἰσαυρικῆς μάστιγος.

Αἱ ἐρημωθείσαι βόρειαι ἐν Εὐρώπῃ ἐπαρχίαι ὑπέκειντο ἀπὸ τῆς ἀποχωρήσεως τῶν Γότθων εἰς τὰς ἀκαταπαύστους εἰσβολὰς τῶν πέραν τῶν ὀρίων βαρβάρων. Ἐκ τῶν ἐτῶν 493, 505 καὶ 493, 505 507 ἔχομεν εἰδήσεις περὶ εἰσβολῶν τῶν Γετῶν, ὡς ὀνομάζον- 507 ται οἱ τότε μεταναστάντες σλαυικοὶ λαοί. Νικῶσι τοὺς Ῥωμαίους στρατηγοὺς καὶ εἰσελαύνουσιν εἰς Θράκην, Μακεδονίαν καὶ Θεσσαλίαν πορθεύοντες τὴν χώραν. Τὸ 499 οἱ φιννικοῦ γένους Βούλ- 499 γαροι νικῶσι κατὰ κράτος τοὺς Ῥωμαίους παρὰ τὸν Ζούρταν ποταμὸν καὶ τὸ 502 πορθεύσι τὴν Θράκην. Ὁ αὐτοκράτωρ ὠκοδό- 502 μησε τὰ μακρὰ τεῖχη πρὸς ὑπεράσπισιν τῆς πρωτευούσης. Ἐκ κοσμοϊστορικῆς λοιπὸν ἀπόψεως ἡ ἐποχὴ αὕτη εἶνε σημαντικὴ, διότι κατ' αὐτὴν ἤρχισεν ὁ ἐκσλαυισμὸς τῶν παρὰ τὸν Αἶμον χωρῶν. 507

Ὁ σπουδαιότατος πάντων τῶν ἐπὶ Ἀναστασίου πολέμων ἦτο ὁ κατὰ τῶν Περσῶν, περὶ τοῦ ὁποῖου εἰδήσεις λαμπρὰς ἔχομεν ἐκ τῆς συγχρόνου χρονογραφίας τοῦ Σύρου στυλίου Ὡσηέ, μοναχοῦ ἐν τῷ μοναστηρίῳ Ζουκνίν. Τὰς παλαιὰς συνθήκας παρέ-

ἐησαν ἀμφοτέρω τὰ κράτη· ἀλλ' ἀφορμὴν εὐλογον ἔδωκεν ἡ Ῥώμη,
 προσλαβοῦσα ὑπὸ τὴν ἑαυτῆς προστασίαν τοὺς χριστιανοὺς ἡγεμό-
 νας τῆς περσικῆς Ἀρμενίας. Οἱ μονοφυσίται Ἀρμένιοι διέκειντο
 φιλικῶς πρὸς τοὺς Ἕλληνας, μέχρις οὗ ἡ στρεβλή τοῦ Ἰουστι-
 νιανοῦ πολιτικὴ συνετέλεσε ν' ἀπολέσῃ ἡ ἀνατολικὴ ῥωμαϊκὴ μο-
 ναρχία πάσας τὰς συμπαθείας τοῦ ὁμόρου τούτου ἔθνους. Ὁ Κα-
 502 βάδης ἐκήρυξε τὸν πόλεμον κατὰ τὸ θέρος τοῦ 502, καταλαβὼν
 τὴν Θεοδοσιούπολιν (τὴν σήμερον Ἐρζερούμ), τὴν πρωτεύουσαν
 503 τῆς ῥωμαϊκῆς Ἀρμενίας. Ἀρχομένου τοῦ ἔτους 503 ἔπese διὰ
 προδοσίας ἡ Ἀμιδα, τὸ σπουδαιότατον φρούριον τῶν κατὰ τὴν Με-
 σοποταμίαν ὁρίων τοῦ κράτους, μετὰ τριετὴ πολιορκίαν. Ἡ ἀτυ-
 χὴς πόλις ὑπέστη ὅλην τὴν λύσσαν τοῦ ἀποθηριωμένου νικητοῦ
 504 καὶ μόλις τὸ 504 ἀπεδόθη πάλιν εἰς τοὺς Ρωμαίους. Ἐκ τῶν Ρω-
 μαίων στρατηγῶν διεκρίθη ἰδίως ὁ μάγιστρος τῶν ὀφφικίων (ma-
 gister officiorum) Κέληρ. Καὶ ἡ ῥωμαϊκὴ καὶ ἡ περσικὴ Μεσο-
 ποταμία ὑπέστησαν τὰ πάνδεινα ὑπὸ φίλων καὶ ἐχθρῶν. Τέλος
 ἀφοῦ ἐξηντλήθησαν πλέον ἐντελῶς ἀμφοτέροι οἱ διαμαχόμενοι,
 506 ὑπεγράφη τὸ 506 ἡ εἰρήνη ἐπὶ τῷ ὅρῳ νὰ μείνωσι τὰ πράγματα
 ὅπως εἶχον. Τὰς εἰς τὸ περσικὸν κράτος εἰσβολὰς τῶν βορείων
 λαῶν ἐπωφελήθη πολὺ ἐπιτηδείως ὁ αὐτοκράτωρ, ἵνα διὰ συνθή-
 κης ἐπιτύχῃ τὴν ἀνέγερσιν τοῦ σπουδαίου φρουρίου Δάρας, πρὸς
 ἐξουδετέρωσιν τῆς Νισίβιος.

Ἐσωτερικῶς μετὰ ζήλου ἐπεδίωξεν ἡ κυβέρνησις μεταρρυθμί-
 σεις. Μέγαν ἔπαινον ἀπονέμουσι σύγχρονοι καὶ μεταγενέστεροι εἰς
 τὸν αὐτοκράτορα διὰ τὴν κατάργησιν τοῦ πάσας τὰς τάξεις κατα-
 θλίβοντος φόρου τοῦ χρυσαργύρου. Καὶ τῶν ἀξιομάτων τὴν πώ-
 λησιν προσεπάθησε νὰ καταπολεμήσῃ. Χαρακτηριστικὸν τῶν
 ἀσκητικῶν καὶ μοναχικῶν ἰδεῶν τῆς ἐποχῆς εἶνε, ὅτι ἀπηγορεύ-
 θησαν καὶ αὐταὶ αἱ ἀθῶαι τῶν ἀποκρέω διασκεδάσεις, διότι ἐν αὐ-
 ταῖς διέβλεπον ἵχνη εἰδωλολατρείας. Ὅπως ὁ σύγχρονος τοῦ
 Ἀναστασίου πάπας Γελάσιος ὀριστικῶς κατήργησε τὴν ἑορτὴν τοῦ
 Λουπερχαλίων, οὕτω καὶ ὁ αὐτοκράτωρ δὲν ἐπέτρεψε πλέον τοὺς

χορούς τῶν εἰς κοράσια μετημφιεσμένων παίδων καὶ ἔδωκε τέλος εἰς τὴν κατὰ Μάιον ἑορτὴν τῶν Βρυτῶν καὶ τῶν λαϊκῶν αὐτῆς χορῶν, διότι ἡ ἀκολασία τοῦ κραιπαλῶντος ὄχλου ἐπανειλημμένως ἀφορμὴν ἔδωκεν εἰς αἱματοχυσίας καὶ φόνους. Ἀλλ' ὡς ἀποδείξεις ἀληθοῦς χριστιανικοῦ θάρρους πρέπει νὰ θεωρηθῇ ὅτι ἡ κυβέρνησις κατήργησε τοὺς σφόδρα λαοφιλεῖς ἀγῶνας τῶν μονομάχων κατὰ θηρίων ἐν τῷ ἵπποδρομίῳ.

Ἡ ἐκκλησιαστικὴ τοῦ Ἀναστασίου πολιτικὴ εἶνε σπουδαιότερα τῆς διοικητικῆς. Ὁ αὐτοκράτωρ ἦτο φίλος τῶν μονοφυσιτῶν ὅχι ἐκ λόγων πολιτικῶν, ὡς οἱ προκάτοχοί του, ἀλλ' ἐκ πεποιθήσεως ἐνδομύχου. Ὁ πρῶτος αὐτοῦ σύμβουλος, ὁ Σύρος Μαρῖνος, ἦτο ὡσαύτως ἄκρος μονοφυσίτης. Καὶ ὅμως ἐν τῇ ἐκκλησιαστικῇ πολιτικῇ ἔτεμεν ὁ Ἀναστάσιος μέσην ὁδόν. Ἐπειδὴ ἡ Εὐρώπη καὶ ἰδίως ἡ πρωτεύουσα προσέκειτο εἰς τὴν ἐν Χαλκηδόνι σύνοδον, ἠνέχθη κατ' ἀρχὰς ὡς πατριάρχην τὸν ταυτὰ προνήματα ἔχοντα Εὐφῆμιον, οὗ ἐκθρονισθέντος τὸ 496 ὑπέγραψε ⁴⁹⁶ μὲν τὸ ἐνωτικὸν ὁ Μακεδόσιος, ἀλλ' ἀντετάχθη ἀποφασιστικῶς κατὰ τῆς ἐκκλησιαστικῆς τοῦ αὐτοκράτορος πολιτικῆς. Ἐκ τῶν ἀνατολικῶν ἐπαρχιῶν ἡ Αἴγυπτος ἦτο τόσον καθαρῶς μονοφυσίτικὴ, ὅσον ἡ Παλαιστίνη μὲ τὰς πολυαρίθμους τῶν μοναχῶν ἀποικίας ὀρθόδοξος. Ἐν Συρίᾳ ἐπεκράτει ἡ πραοτέρα μερὶς τοῦ Φλαυιανοῦ. Τὸ ἐνωτικὸν ὡς σύμβολον τοῦ κράτους ἦτο γενικῶς ἀνεγνωρισμένον, ἀλλ' ἐν τῇ ἐρμηνείᾳ αὐτοῦ ἐξεδηλοῦντο αἱ ῥίζι καὶ τῶν φατριῶν διαστάσεις. Οἱ μὲν Αἰγύπτιοι καὶ ἄκροι μονοφυσῖται ἔλεγον ὅτι διὰ τοῦ ἐνωτικοῦ ἀπερρίπτετο ἡ ἐν Χαλκηδόνι σύνοδος, οἱ δὲ ἐν τῇ βασιλευούσῃ ἐφρόνουν ὅτι αἱ ἀποφάσεις αὐτῆς περιείχοντο ἐν ἐκείνῳ. Ἡ μέση μερὶς συνετῶς ποιοῦσα ἀπεισιώπα τὸ δύσκολον θέμα, ἀλλ' ἀναγκαζομένη ὑπὸ τῶν ἄκρων μονοφυσιτῶν ἀνεθεμάτισεν, ὡς ἀπῆλθον αἱ μονοφυσιτικαὶ ἀρχαί, ὅχι μόνον τὸν Νεστόριον, ἀλλὰ καὶ τοὺς ἄλλους ἀρχηγοὺς τῆς τῶν Ἀντιοχείων σχολῆς, ἰδίως Θεόδωρον τὸν Ταρσεῆ^α καὶ Θεόδωρον ^{Διόδωρον} τὸν Μοψουεστίας. Πρὸς ταῦτα ὁ Ἀναστάσιος ἐτήρησε παντελῶς

ἔμφρονα στάσιν. Εἰς τὰς ἐκ καταγωγῆς καὶ κατὰ τὴν γλῶσσαν καὶ ἱστορίαν ὅλως ἀποκεχωρισμένας ἐπαρχίας δὲν ἤγγισε διόλου τὰς μέχρι τοῦδε συνηθείας καὶ ἐρριζωμένας πεποιθήσεις. Ἡ κυβέρνησις εἰλικρινῶς ἠγωνίσθη πρὸς διατήρησιν τῆς εἰρήνης καὶ ἐπιτευξιν τῆς ἐνώσεως. Καὶ πρὸς αὐτὴν τὴν Ρώμην, τὸ καταφύγιον τῆς ὀρθοδοξίας, ἐζήτησαν ἐπανειλημμένως ὁ αὐτοκράτωρ καὶ οἱ πατριάρχαι νὰ συνδιαλλαγῶσιν. Ἐπὶ τοῦ πράου πάπα Ἀναστασίου Β' ἐφάνη ὅτι αἱ διαπραγματεύσεις ἐχώρουν κατ' εὐχὴν. Ἀλλ'

498 ὁ ἀμέσως ἐπελθὼν θάνατος αὐτοῦ ἐμάρανε τὰς περὶ εἰρηνεύσεως ἐλπίδας. Διότι ὁ ὑπὸ τῆς Ρώμης ἐπιμόνως ἀπαιτούμενος ὁρος τῆς ἐξαλείψεως τοῦ ὀνόματος τοῦ Ἀκακίου ἐκ τῶν ἐκκλησιαστικῶν βιβλίων ἦτο ἀπαράδεκτος διὰ τὴν τιμὴν τῆς νέας Ρώμης. Ἐξ ἐτέρου ἀδιακόπως ἔπειπον οἱ ἄκαμπτοι μονοφυσῖται ἐπιτροπὰς μοναχῶν εἰς τὴν πρωτεύουσαν. Οἱ ἀρχηγοὶ των, ὁ μεγαλοφυῆς Σευῆρος καὶ ὁ δραστήριος Ξεναῖας Ἱεραπόλεως, εἰσηκούοντο παρὰ τῷ αὐτοκράτορι. Σύνοδοι ἐπὶ συνόδων συνεκροτήθησαν ἄνευ ἀποτελέσματος. Εἰς τοὺς ἀνακτορικοὺς ναοὺς ἐψάλλετο τὸ Τρισάγιον μετὰ τῆς μονοφυστικῆς προσθήκης «ὁ σταυρωθεὶς δι' ἡμᾶς». Οἱ θορυβώδεις Κωνσταντινουπολίται, οἵτινες ἐνεθουσιάζοντο καὶ ἠρεθίζοντο μόνον διὰ τοὺς ἵππικοὺς ἀγῶνας καὶ γόητας τοῦ ἵπποδρομίου, ἀνέλαβον τώρα μετὰ τῆς αὐτῆς μανίας τὴν προστασίαν τῆς ὀρθοδοξίας καὶ ἐστασίαζον κατὰ τρόπον ἐπικίνδυνον ὑπὲρ τῆς πίστεως. Ὁ παροργισθεὶς αὐτοκράτωρ ἐπέταξε

512 τὴν σύγκλησιν συνόδου ἐν Σιδῶνι τὸ 512, ἣτις θὰ ἔδιδε σαφῆ εἰς ταῦτα ἀπάντησιν. Ἀλλ' οἱ συνετοὶ καὶ μετριοπαθεῖς ἀρχηγοὶ αὐτῆς, Φλαυιανὸς ὁ Ἀντιοχείας καὶ Ἡλίας ὁ Ἱεροσολύμων, ἀπέφυγον πᾶν ἄκρον μέτρον πρὸς μεγάλην λύπην τῶν ἐν τοῖς ἀντιθαλάμοις μηχανορράφων, οἵτινες ἠρέθιζον τοὺς ἀδιαλλάκτους. Ὁ αὐτοκράτωρ ἀπέβαλλε τὴν δύναμίν του, καθόσον ἐγήρασκε, καὶ ἐγίνετο δύσθυμος. Εἶχε κορεσθῇ ἐκ τῶν ἀνιαρῶν διαπραγματεύσεων πρὸς τοὺς αἰωνίως ἀδιορθώτους θεολόγους καὶ ἐρρίφθη ἀποφασιστικῶς εἰς τὰς ἀγκάλας τῶν ἄκρων μονοφυσιτῶν. Τοιοῦτο-

τρόπως ἐν πλήρει συνειδήσει ἐγκατέλιπε τὴν τέως μετριοπαθῆ ἐκκλησιαστικὴν πολιτικὴν. Κατήντησεν, ὅπως λέγει ὁ πρῶτος στυλίτης Ὡσηέ, μωρὸς ὡς ὁ γέρων Σολομών.

Ὁ Μακεδόσιος ἀντικατεστάθη ὑπὸ τοῦ ἄκρου μονοφυσίτου Τιμοθέου, ὅστις ἀμέσως ἦλθεν εἰς ἐπικοινωνίαν πρὸς τὰς ἐκκλησίας τῆς Ἀνατολῆς. Ὁ Φλαυιανὸς τῆς Ἀντιοχείας καὶ εὐθὺς μετ' αὐτὸν Ἡλίας ὁ Ἱεροσολύμων ἐστάλησαν εἰς ὑπερορίαν, ὁ δὲ πνευματικὸς ἀρχηγὸς τῶν μονοφυσιτῶν Σευῆρος ἀνῆλθεν ἐπὶ τοῦ πατριαρχικοῦ τῆς Ἀντιοχείας θρόνου. Ἐν τῇ συνόδῳ τῆς Τύρου τὸ 513 ἐπισήμως ἀνεκηρύχθη τὸ ἐνωτικὸν καὶ κατεδικάσθησαν αἱ ἐν Χαλκηδόνι. Ἀλλὰ καὶ ἐν τούτῳ ὅμως κατεδείχθη τοῦ αὐτοκράτορος ὁ πρῶτος χαρακτήρ, διότι ῥητῶς ἀπηγόρευσεν εἰς τὸν διοικητὴν τῆς παρὰ τὸ Λίβανον Φοινίκης πᾶν βίαιον μέτρον κατὰ τῶν ἀνυποτάκτων ἐπισκόπων Ἐπιφανείας καὶ Ἀρεθούσης, κηρύξας ὅτι καὶ εἰς βαρείας περιπτώσεις δὲν ἐπιθυμεῖ νὰ ἐπιβάλλῃ τιμωρίαν, ἥτις θὰ προεκάλει καὶ μιᾶς σταγόνης αἵματος ροήν.

Ἀλλ' εἰς τὰς εὐρωπαϊκὰς ἐπαρχίας ἡ μεταβολὴ αὕτη τῆς πολιτικῆς τῆς κυβερνήσεως ἀπήντησε μεγάλην ἀντίστασιν. Τὸ 512 ἐξερράγη ἐν τῇ πρωτευούσῃ φοβερὰ ἐπανάστασις, στρεφόμενὴ κατ' αὐτοῦ τοῦ μονάρχου. Ἐννοεῖται ὅτι εἰς τὴν σημαίαν των οἱ ἐπαναστάται ἐνέγραφον τὴν ὑπεράσπισιν τῆς κινδυνευούσης ὀρθοδόξιας. Αἱ οἰκίαι τοῦ Μαρίνου καὶ τοῦ ἐπάρχου Πλάτωνος ἐδηώθησαν καὶ ἐπυρπολήθησαν. Δυστυχεῖς τινες μονοφυσῖται μοναχοὶ ἔπεσαν θύματα τῆς μανίας τοῦ ὄχλου. Ἐξ ἄλλου δὲ ὁ αἰμοχαρὴς οὗτος ὄχλος ἔψαλλεν ἐν τῷ ἵπποδρομίῳ ἐπὶ ἡμέρας ὕμνους ὀρθοδόξους. Ἡδὴ εἶχον ἀνακηρύξῃ αὐτοκράτορα τὸν Ἀρεόβινδον, ὅτε αἰφνιδίως ὁ Ἀναστάσιος ἐνεφανίσθη εἰς τὸ ἵπποδρόμιον ἄνευ διαδόχου καὶ αὐτοκρατορικοῦ κόσμου καὶ διὰ τοῦ κήρυκος ἐγνωστοποίησεν ὅτι ἦτο πρόθυμος ν' ἀποθέσῃ τὸ στέμμα. Ἐπειδὴ ὅμως ἀδύνατον εἶναι νὰ κυβερνήσῃ ὁ πολυκέφαλος ὄχλος, εἰς πρέπει νὰ λάβῃ τὴν ἀρχήν. Ἡ ἀπτόητος αὕτη τοῦ αὐτοκράτορος στάσις ἐπενήργησεν ὡς μαγεία ἐπὶ τοῦ πλήθους, ὅπερ ἐπευ-

514 φημῆσαν αὐτὸν ἐκ νέου ὡς αὐτοκράτορα διελύθη. Ἡ κυβέρνησις ἀποκατέστησε μετὰ τοῦτο δραστηριώτατα τὴν τάξιν.

Τὴν κατάστασιν ταύτην τῶν πνευμάτων εἰς τὰς δυτικὰς ἐπαρχίας ἐπωφελήθη εἰς στρατηγός. Τὸ 514 ὁ ἐκ Μοισίας καταγόμενος στρατηγὸς Βιταλιανὸς, σκαιὸς καὶ φιλόδοξος ἀνὴρ, ἐξήγειρεν ἐπανάστασιν. Ἡ ὀρθοδοξία τόσον ὀλίγον τὸν ἐνδιέφερεν, ὅσον ποτὲ καὶ τὸν Ἰλλον, ἀλλ' ἀναγράφων εἰς τὸ πρόγραμμά του τὴν ὑπεράσπισιν τῆς ἐν Χαλκηδόνι συνόδου, ἐξησφάλιζε τὰς συμπαθείας τοῦ κλήρου καὶ τοῦ λαοῦ. Ἀγὼν πολυάριθμον στρατόν, πεντη-

514 κοντακισχιλίους ὡς λέγεται «Οὖννους», ὥρμησε τὸ 514 κατὰ τῆς βασιλευούσης καὶ τοσοῦτον κατεφόβισε τὸν αὐτοκράτορα, ὥστε οὗτος ἦλθεν εἰς διαπραγματεύσεις περὶ εἰρήνης, ὑποσχεθεὶς ἅμα καὶ τὴν σύγκλησιν συνόδου πρὸς ἔνωσιν μετὰ τῶν ἐν τῇ Δύσει. Ἀλλὰ μόλις ἀπεσύρθη ὁ Βιταλιανὸς καὶ ἐξεπέμφθη κατ' αὐτοῦ ὁ στρατηγὸς Κύριλλος, ὅστις ὅμως ἠττήθη. Καὶ τοῦ αὐτοκράτορος ὁ ἀνεψιὸς Ὑπάτιος ὑπέστη ὡσαύτως βαρεῖαν ἥτταν, καταστραφέντος τοῦ πλείστου τοῦ στρατοῦ καὶ αὐτοῦ τοῦ ἰδίου αἰχμαλωτισθέντος. Ὅπως δὲ πρότερον ἡ Ὀδησσὸς καὶ ἡ Ἀγχιάλος, οὕτω νῦν ὑπέκυψεν εἰς τὸν ἀντάρτην ἢ Σωζόπολιν. Καὶ κατὰ θάλασσαν ἠπείλησε νῦν τὴν Κωνσταντινούπολιν. Ὁ αὐτοκράτωρ ἠναγκάσθη νὰ ἐξαγοράσῃ τὸν ἀνεψιόν του, πληρώωνων πεντακισχιλίας χρυσοῦ λίτρας καὶ ὁ Βιταλιανὸς ἀνεγνωρίσθη ὡς στρατηγὸς (magister militum) Θράκης. Ἡ ἐν Ἡρακλείᾳ σύνοδος δὲν συνεκροτήθη, μολονότι ὁ Θεοδώριχος ἐπέτρεψεν εἰς τὸν πάπαν Ὀρμίσδαν νὰ πέμψῃ τοὺς ἀντιπροσώπους του, ὅχι τόσον διὰ τὴν διπροσωπίαν τοῦ αὐτοκράτορος, ὥς θέλει ὁ Θεοφάνης, ὅσον ἐκ λόγων ἐκκλησιαστικῆς πολιτικῆς καὶ δογματικῶν, δι' οὓς ἀδύνατος

515 καθίστατο ἢ μετὰ τοῦ Βυζαντίου ἔνωσις τῆς Ρώμης. Ἐν ἔτει 515 νέοι ἀγῶνες πάλιν συνήφθησαν μεταξὺ τοῦ ἀντάρτου Σκύθου καὶ τοῦ αὐτοκράτορος. Ἀλλ' ἡ κατὰ θάλασσαν νίκη τοῦ Μαρίνου πλησίον τῶν Συκῶν ἀπήλλαξε πάσης ἐνοχλήσεως τὴν πρωτεύου-

σαν. Ὁ Βιταλιανὸς ἀπεσύρθη πρὸς βορρᾶν· ἡ ἐπιχείρησις του ἐναυάγησε τελειωτικῶς.

Εἰς τὸν γηράσκοντα αὐτοκράτορα ὁ κληρὸς ἐξηκολούθει νὰ παρέχῃ διαρκεῖς ἐνοχλήσεις. Οἱ ἐν Παλαιστίνῃ πανίσχυροὶ μοναχοὶ καὶ ἐρημίται, ἀρχηγοὺς ἔχοντες τὸν ἅγιον Σάββαν καὶ τοὺς φίλους του, διεμαρτύροντο διὰ συλλαλητηρίων κατὰ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει ἰσχυράς αὐλικῆς θεολογίας, εἰς δὲ τὴν Ἀλεξάνδρειαν ἐπῆλθε μικρὰ ῥῆξις, διότι τὸ 517 οἱ Ἕλληνες προὔχοντες χωρὶς νὰ ζητήσωσι τὴν γνώμην κλήρου καὶ λαοῦ ἐνεθρόνισαν τὸν πατριάρχην Διόσκορον. Ἀλλ' ὁ ἐπιδέξιος ἐράρχης κατώρθωσε νὰ ἐλκύσῃ πρὸς ἑαυτὸν τοὺς ἀντιπάλους του, μεταβάς δὲ καὶ εἰς Κωνσταντινουπόλιν νὰ ἐξιλεώσῃ τὴν κυβέρνησιν. Τὸ 515 ἤδη ἀποθάνῃ ἡ Ἀριάδνη. Τὴν 9 Ἀπριλίου 518 ἀπέθανε καὶ ὁ θ' Ἀπρ. 518 ὑπέργηρος σύζυγος αὐτῆς. Ὁ ἐξησθενημένος τὸ πνεῦμα πρεσβύτης εἶχεν ἀπολέσῃ ἐπὶ τέλους πᾶσαν πρωτοβουλίαν καὶ ἀποφασιστικότητα, ὥστε, ἐνῷ εἶχε εὐφυεῖς καὶ δυνατοὺς συγγενεῖς, ἐκ μωρίας δὲν ἐσκέφθη ὁ νὰ κανονίσῃ τὰ τῆς διαδοχῆς του.

Μετὰ τοῦ Ἀναστασίου συντελευτᾶ καὶ ἡ πρώτη περίοδος τῆς ἱστορίας τοῦ ἀνατολικοῦ ῥωμαϊκοῦ κράτους. Ὁ δις ἐπικρεμασθεὶς κίνδυνος νὰ περιέλθῃ εἰς τὴν κατοχὴν γερμανικῆς πολεμικῆς τάξεως, ὅπως ἡ Δύσις, ἀπεσοβήθη ὀριστικῶς. Ἐν ἐποχῇ δέ, ἥτις κατὰ τὴν θρησκομανίαν καὶ τὸν ἐκκλησιαστικὸν ζῆλον δύναται νὰ παραβληθῇ μόνον πρὸς τὸν ΙΓ' αἰῶνα, προσηνέχθη ἡ αὐτοκρατορικὴ κυβέρνησις ἐν γένει μετὰ πολλῆς δεξιότητος καὶ σωφροσύνης. Ἐὰν παραβλέψωμεν τὰ ἀτυχῆ μέτρα τῶν τελευταίων ἐτῶν τῆς βασιλείας τοῦ Ἀναστασίου, τὰ πάντα ἐφαίνοντο ὅτι ἦσαν ἄριστα διευθετημένα· τὰ ἡρεθισμένα πνεύματα κατεπραύνθησαν πάλιν. Δευτερεῦον δὲ ἦτο ὅτι τὰ ἐν τῇ Δύσει ἦσαν μελανά. Ἀλλὰ τὰς ἀγαθὰς ταύτας ἐλπίδας κατέστρεψεν ἡ φλογερὰ φιλοδοξία μονάρχου περιωρισμένου μὲν νοῦ, μεγαλομανοῦς ὅμως.

Β'. Ο ΑΙΩΝ ΤΟΥ ΙΟΥΣΤΙΝΙΑΝΟΥ ΚΑΙ ΤΩΝ ΔΙΑΔΟΧΩΝ ΑΥΤΟΥ (518-610)

Χηρεύσαντος τοῦ θρόνου, τὰ τῆς διαδοχῆς ἀνέλαβεν ὁ πανίσχυρος κουβικουλάριος Ἀμάντιος, ὅστις ἐμελέτα νὰ ἀνακηρύξη αὐτοκράτορα τὸν ἀνεψιόν του Θεόκτιστον. Πρὸς τοῦτο ἐφωδίασε δι' ἀφθόνων μέσων τὸν Ἰλλυριὸν Ἰουστίνον, ἓνα τῶν ἀνωτάτων τῆς αὐλῆς ἀρχόντων, ἅτε διοικητὴν τῆς ἀνακτορικῆς φρουρᾶς (comes excubitorum), ἵνα διὰ τῶν δωρεῶν τούτων ἐλκύσῃ τοὺς πραιτωριανοὺς εἰς τὸ μέρος τοῦ εὐνούχου. Ἀλλ' ὁ δόλιος Ἰλλυριὸς μετεχειρίσθη αὐτὰς μετὰ γνησίας βαρβαρικῆς πανουργίας, ἵνα αὐτὸς ἀνακηρυχθῇ αὐτοκράτωρ. Γερουσία δὲ καὶ λαός, ὡς συνήθως, συνεπευφήμησαν. Ἐμπειρος τοῦ πολέμου καὶ ἀγροῖκος ὁ Ἰουστίνος, ἐθεωρεῖτο συνάμα καὶ πιστὸς ὀρθόδοξος. Ὅτι ὁ Ἀμάντιος ἀμέσως κατέστη ἐκποδὼν, ἦτο ὅλως διόλου φυσικὸν εἰς τὴν τότε ἐποχὴν. Ἡ τελεία δὲ εἰς τὰ πράγματα ἐπελθοῦσα μεταβολὴ ἐξεδηλώθη διὰ τῆς ἀνυψώσεως τοῦ Βιταλιανοῦ εἰς λαμπρὰν θέσιν, διότι ἔλα-

520 βεν ἀνώτατον ἀξίωμα ἐν τῷ στρατῷ καὶ τὸ 520 τὴν ὑπατείαν.

518-527 Ἡ βασιλεία τοῦ Ἰουστίνου (518—527) εἶνε ἐνδεὲς ἐξωτερικῶν γεγονότων, χρησιμεύσασα ὡς μεσοδασιλεία τρόπον τινὰ καὶ παρασκευὴ τῆς μακρᾶς καὶ πολυπράγμονος βασιλείας τοῦ ἀνεψιοῦ του Ἰουστινιανοῦ. Μόνον ἕνεκα τῶν ὑποτελῶν τοῦ Καυκάσου ἡγεμόνων συνέβησαν ἀσήμαντοὶ τινες καὶ ταχέως συμβιβασθεῖσαι ῥήξεις πρὸς τὴν Περσίαν. Τὸ σπουδαιότατον γεγονός τῆς βασιλείας τοῦ Ἰουστίνου εἶνε ἡ ἀποκατάστασις τῆς θρησκευτικῆς ἐνώ-

519 σεως πρὸς τὴν πρεσβυτέραν Ῥώμην τὸ 519, ἣτις ἦτο εἰς τῶν μεγίστων τοῦ παπισμοῦ θριάμβων, ἔργον τοῦ περσικὸν ὄνομα φέροντος Καμπανοῦ, τοῦ πάπα Ὀρμίσδα. Ὁ Βιταλιανὸς ὡς δεδοκιμασμένος τῆς ὀρθοδοξίας προστάτης ἦτο ἐκ τῶν πρωτίστων συνεργῶν. Τῇ ὑποκινήσει αὐτοῦ ἀνεθεματίσθη ὁ πνευματικὸς ἀρχηγὸς τῶν μονοφυσιτῶν, ὁ μεγαλοφυὴς Σευῆρος ὁ Ἀντιοχείας πατριάρχης. Εἶνε ἀναμφίβολον ὅτι ἡ κυβέρνησις μετὰ μεγαλειτέρου ὁλονὲν φόβου ἔβλεπε τὰς ἐνεργείας τοῦ βιαίου καὶ ἀχαρακτηρί-

στου, ἀλλὰ παρὰ τῷ στρατῷ λίαν δημοτικοῦ ἀνδρός. Ἐάν ᾗθελεν ἀποκτήσῃ καὶ τοῦ κλήρου τὰς συμπαθείας, θὰ καθίστατο ἐπικίνδυνος καὶ εἰς τὴν δυναστείαν, καθὼς ποτε ὁ ἀρχηγὸς τῶν πραιτωριανῶν Πλαυτιανὸς εἰς τὸν οἶκον τοῦ Σεβήρου. Εὐνόητον εἶνε λοιπόν, ὅτι ἤδη κατὰ τὸ ἐπόμενον ἔτος ἡ κυβέρνησις δὲν ἐδειλί-ασε νὰ διαπράξῃ τὸ ἀναγκαῖον καταστὰν ἔγκλημα, ποιοῦσα ἐκποδῶν τὸν συμβασιλεύοντα, ἡ δὲ κοινὴ γνώμη δὲν ἡπατήθη πάντως, ἐκλαβοῦσα τὸν ἀνεψιὸν τοῦ αὐτοκράτορος ὡς τὸν πνευματικὸν ὑπαίτιον τοῦ φόνου. Ἀλλὰ προσωρινῶς ἐκοῦσα ἄκουσα ἡ κυβέρνησις ἔπρεπε ν' ἀκολουθήσῃ ἐν τῇ ἐκκλησιαστικῇ πολιτικῇ τὴν ὑπὸ τοῦ Βιταλιανοῦ χαραχθεῖσαν ὁδόν. Ἡ ἔνωσις συνετελέσθη, ἀλλὰ τὸ τίμημα αὐτῆς ἦτο ἀνήκουστος τῆς ἀνατολικῆς Ρώμης ταπείνωσις. Ἡ μνήμη τοῦ ἐθνικωτάτου ἱεράρχου ἀνεθεματίσθη, τὸ ὄνομα τοῦ μεγάλου Ἀκακίου καὶ τῶν διαδόχων του ἐξηλείφθη ἐκ τῶν διπτύχων. Ἵνα ἐξηγήσωμεν τοῦτο, πρέπει νὰ ὑποθέσωμεν, ὅτι ὁ διάδοχος τοῦ θρόνου Ἰουστινιανός, τοῦ ὁποίου τὴν συγκατάθεσιν ἡ παπικὴ αὐλὴ παντὶ σθένει ἐπεδίωξεν, ἐννοοῦσα τὴν βαρύτητα αὐτῆς, ἤδη κατ' ἐκεῖνον τὸν χρόνον ἐμελέτα τὸ περὶ ἀνακτήσεως τοῦ δυτικοῦ κράτους σχέδιον. Πρὸς ἐξασφάλισιν λοιπὸν τῶν συμπαθειῶν τῶν λατινογλώσσων δυτικῶν χωρῶν καὶ τοῦ ἰσχυροῦ αὐτῶν ἄκρως ὀρθοδόξου κλήρου, ἀπαραίτητος ὄρος ἦτο ἡ πρὸς τὴν Ρώμην συνδιαλλαγὴ, ἥτις ἤξιζε μέγα τι ἀντάλλαγμα. Μέτρα σκληρὰ ἐπέβαλον τὴν νέαν πίστιν τοῦ κράτους ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ καὶ ἐν Ἀνατολῇ· ὑπὲρ τοὺς πεντήκοντα ἐπισκόπους, κατὰ τὸ πλεῖστον ἄνδρες εὐσεβεῖς, λόγιοι καὶ λίαν προβεβηκότες, καθηρέθησαν καὶ ἐξωρίσθησαν. Μόνον τὴν Αἴγυπτον δὲν ἐτόλμησαν νὰ ἐγγίσωσιν· ἐνταῦθα ὁ μονοφυσιτισμὸς εὐρῆκεν ἄσυλον πεντεκαίδεκα ἄλλα ἔτη καὶ οἱ καταφυγόντες αὐτόσε πρωτεύοντες ἄνδρες τῆς Συρίας καὶ Μικρᾶς Ἀσίας ἐφιλονεῖκου περὶ τῆς φθαρτότητος ἢ τοῦ ἀφθάρτου τοῦ σώματος τοῦ Χριστοῦ. Ἡ ἀποκατάστασις τῆς ἐν Χαλκηδόνι συνόδου ἦτο ἀνεπανόρθωτον λάθος τῆς ἀνατολικῆς Ρώμης. Κατὰ τὸν ἕκτον αἰῶνα πανταχοῦ

ἀφυπνίζεται ἡ ἐθνικὴ συνείδησις, ἥτις συμφώνως πρὸς τὸ πνεῦμα τῶν χρόνων τούτων ἐκδηλοῦται μόνον ἐκκλησιαστικῶς. Ἡ ἐθνικὴ ἐκκλησία τῶν Σύρων καὶ τῶν Αἰγυπτίων, ἥτις ἐγεννήθη ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ, ἐμίσησε τὸ κράτος καὶ ἀπεξενώθη πρὸς αὐτό· πάντες δὲ οἱ κάτοικοι τῶν σπουδαιοτάτων τοῦ κράτους ἐπαρχιῶν κατελήφθησαν ὑπὸ πνεύματος τοπικοῦ καὶ ἀντιδυναστικοῦ. Οὕτω πανταχοῦ εἰς τὴν τότε Ἀνατολὴν ἀντιλαμβάνομεθα ὅτι ὁπισθοδρομεῖ τὸ πολιτικὸν ῥωμαϊκὸν αἶσθημα τῶν ἀνθρώπων. Τὸ αὐτὸ δὲ ἐξ ἐνστίκτου μῖστος ἐνέπνεε καὶ τὴν ἐλληνικὴν ἐθνότητα κατὰ τῶν Λατίνων. Ἀπὸ τοῦ Ἰουστινιανοῦ ὡσαύτως ἀρχίζει ἡ κατὰ μικρὸν ἀποτίναξις τῶν ὀχληρῶν δεσμῶν τῆς ἐπισήμου λατινικῆς γλώσσης τῆς αὐλῆς καὶ τῆς καγκελλαρίας. Ὡστε ἐν τῷ συμφέροντι τοῦ κράτους ἡ μετὰ τῆς πρεσβυτέρας Ρώμης ἐνωσις εἶνε γεγονός ἀξιοθρήνητον. Ἀλλ' ὅμως ὁ Βιταλιανὸς καὶ ὁ Ἰουστινιανὸς ἔφερον
 525 εἰς πέρας ὅ,τι ᾔθελον, καὶ τὸ Πάσχα τοῦ 525 ἡξιώθησαν οἱ Κωνσταντινοπολίται νὰ ἰδῶσι τὸν πάπαν Ἰωάννην, εἰς ὃν ὁ Θεοδώριχος ἀνέθηκε τὴν ὀλεθρίαν ἀποστολὴν νὰ ζητήσῃ ἐν τῇ νέᾳ Ρώμῃ ἀνεξιθρησκείαν ὑπὲρ τῶν ἀρειανῶν, λειτουργοῦντα λατινιστὴ ἐν τοῖς πατριαρχείοις καὶ τὰ πρωτεῖα καταλαμβάνοντα ἐν αὐτοῖς. Ὁ Ἰουστινιανὸς ἐκυβέρνησεν ἤδη τὸ κράτος, ὅτε τὴν 1 Ἀπριλίου 527 ὁ Ἰουστίνος προσέλαβεν αὐτὸν συμβασιλέα καὶ ἔσπεψε. Συγχρόνως δὲ καὶ ἡ σύζυγός του Θεοδώρα, ἡ ἐν τῷ ἵπποδρομίῳ ποτὲ ὀρχηστρίς, ἐδέχθη τὸ στέμμα ἐκ τῶν χειρῶν τοῦ αὐτοκράτορος θεοῦ. Ὁ πρόην βίος τῆς ὑπὸ τοῦ Ἰουστινιανοῦ τόσον τιμηθείσης αὐγούστης, ὡς δυνάμεθα νὰ εἰκάσωμεν ἐκ τῆς κοινωνικῆς τάξεως, εἰς ἣν ἀνῆκε, δὲν ἦτο βεβαίως ἀνεπίληπτος· ἀλλὰ δὲν πρέπει νὰ λησμονήσωμεν, ὅτι αἱ διὰ τῶν αἰώνων ἐπαναληφθεῖσαι κατ' αὐτῆς ὕβρεις προέρχονται ἐξ ἀπομνημονευμάτων σφόδρα ὑπόπτων¹⁾. Πολλὰ γὰρ δύναται ν' ἀποδειχθῇ, ὅτι ὁ ἐκ τῶν ἀνακτόρων ἀπο-

¹⁾ Οἱ κατὰ τῆς πατρότητος τοῦ Προκοπίου προβληθέντες λόγοι, προκειμένου περὶ τῶν περιφήμων ἀνεκδότων αὐτοῦ, ἀπώλεσαν τὴν σημασίαν των μετὰ τὰς ἀκριβεστάτας ἐρεῦνας τοῦ Φίληκος Δάν [ἴδε ἀνωτέρω Α' τόμου σελ. 468].

μακρυνθεὶς αὐλικὸς ἐψεύσθη εἰς τὰ σκυθρωπά του γηρατεῖα ἀνηκούστως καὶ κακεντρεχῶς, τοῦτο μάλιστα ἀναγκάζει ἡμᾶς μετὰ προσοχῆς νὰ δεχώμεθα καὶ τὰς λοιπὰς αὐτοῦ εἰδήσεις. Τοῦλάχιστον ὡς βασιλίσσης ὁ βίος τῆς Θεοδώρας εἶνε ἐντελῶς ἄψογος. Ἐξοχον πνεῦμα καὶ εὐφυΐαν εἰς πολιτικὰ καὶ ἐκκλησιαστικὰ πράγματα δὲν ἀρνοῦνται εἰς αὐτὴν οὐδὲ οἱ ἐχθροί. Ἐὰν μάλιστα ὁ Ἰουστινιανὸς ἐπρόσεχε περισσότερον εἰς τὰς συμβουλὰς τῆς ἐκτάκτου γυναικός, δὲν θὰ ἔβλαπτε τοῦτο διόλου τὸ κράτος.

Τὴν 1 Αὐγούστου 527 ἀπέθανεν ὁ Ἰουστίνος καὶ ὁ Ἰουστι- 1 Αὐγ. 527
νιανὸς (527—565) κατέστη πλέον μονοκράτωρ. Τοῦ Ἰουστι- 527-565
νιανοῦ ἡ βασιλεία εἰσάγει εἰς νέαν σημαντικὴν περίοδον τῆς βυζαντινῆς ἱστορίας. Ὁ μονάρχης τῆς ἀνατολικῆς Ρώμης ἀποπειρᾶται ἅπαξ ἔτι ν' ἀνακτήσῃ τὸ εἰς τοὺς Γερμανοὺς περιελθὼν δυτικὸν κράτος καὶ ν' ἀποκαταστήσῃ τὴν ἀρχαίαν μονοκρατορίαν. Ἡ ἀμετάπτωτος ἐπιμονή, μεθ' ἧς ἐπεδίωξε τὴν ἐκτέλεσιν τῶν σχεδίων τούτων καθ' ὅλην τὴν βασιλείαν του, ἐστέφθη τέλος ὑπὸ ἐπιτυχίας καὶ κατέστησε τὸ ὄνομά του μέγα παρὰ τοῖς μεταγενεστέροις. Ἀλλ' ἡ τολμηρὰ αὕτη κατακτητικὴ πολιτικὴ ὑπερέβαινε κατὰ πολὺ τὰς στρατιωτικὰς καὶ οἰκονομικὰς τοῦ κράτους δυνάμεις, παρεσκεύασε δὲ αὐτὴ μάλιστα τὴν ἐν τῷ ἀκολουθοῦντι αἰῶνι ἐπελθοῦσαν κατὰπτωσιν. Τοῦ περιβλέπτου τούτου μονάρχου ἡ τε ἐξωτερικὴ καὶ ἡ ἐκκλησιαστικὴ πολιτικὴ ἀπέβη ἐξ ἴσου ὀλεθρία εἰς τὸ κράτος.

Οἱ κατὰ μέγα μέρος δι' ἄλλογενῶν μισθοφόρων διεξαχθέντες πόλεμοι τοῦ αὐτοκράτορος ἀπῆλθον μεγίστας δαπάνας. Τὸ ἐπὶ Ἀναστασίου ἀφθονοῦν χρημάτων θησαυροφυλάκιον τοῦ κράτους ἐκενώθη ταχέως ἐπὶ τῆς οὐχὶ φειδωλοῦ κυβερνήσεως τοῦ Ἰουστίνου, ιδίως μάλιστα ἔνεκα τῆς σπατάλης τοῦ ἐπιδιώκοντος τὴν εὐνοίαν τοῦ δήμου ἀνεψιοῦ. Πρὸς πλήρωσιν τῶν αὐξανομένων ἀναγκῶν τῆς δαπανηρᾶς κυβερνήσεως εἶχε νὰ φροντίσῃ ὁ ἑπαρχος τῆς πόλεως Ἰωάννης ὁ Καππαδόκης, ἅτε ὑπουργὸς τῶν οἰκονομικῶν, ἀνὴρ σκαιὸς καὶ βίαιος, ἀδιαφορῶν περὶ τῆς ἐκλογῆς

τῶν μέσων, ἀλλὰ καὶ δραστηριώτατος, ἐκτάκτου εὐφυΐας οἰκονομολόγος. Βεβαίως δίκαιον ἔχουσι κατὰ τὸ πλεῖστον οἱ σύγχρονοι, ὅταν ζωγραφίζωσι διὰ μελανῶν χρωμάτων τὴν πλεονεξίαν καὶ χρηματολογίαν του. Ἀλλὰ δὲν πρέπει νὰ λησμονῶμεν, ὅτι ὁ Ἀνατολίτης ἄσπονδον μὲν ἐχθρὸν θεωρεῖ τὴν πολιτείαν, ἣτις ἐντείνει τὰς οικονομικὰς δυνάμεις τῶν ὑπηκόων, τὸν δὲ ὑπουργὸν τῶν οικονομικῶν θεωρεῖ ὡς τὸ βδελυρώτατον ὄργανον τῆς δυνάμεως ταύτης, ἣτις διαρπάζει τὸ βαλάντιον τῶν ιδιωτῶν. Ὁ Ἰουστινιανὸς ἀνεγνώρισε τὸ ἀναντικατάστατον τοῦ ὑπουργοῦ του καὶ τὸν διετήρησεν ἐν τῇ ὑπηρεσίᾳ καθ' ὅλον τὸ πρῶτον ἥμισυ τῆς βασιλείας του.

Ἐσωτερικῶς ἀνέπτυξεν ἡ αὐτοκρατορικὴ κυβέρνησις μεγίστην δραστηριότητα κατὰ πρῶτον ἐναντίον τῶν φατριῶν τοῦ ἵπποδρομίου, αἵτινες κατήντησαν πανίσχυροι. Εἶνε ἄδικον νὰ ἐκλαμβάνωνται αἱ φατρίαι αὗται ἀπλῶς ὡς διεφθαρμέναι ἐταιρεῖαι τοῦ χυδαίου ὄχλου πρωτευούσης κυβερνωμένης διὰ σουλτανικῆς αὐθαιρεσίας ἢ ὡς εἶδος ἐλευθέρων τεκτόνων δυναμένων νὰ παραβληθῶσι πρὸς τὴν νεαπολιτανὴν μάφίαν. Αἱ φατρίαι ὀνομάζονται «δῆμοι» καὶ ἔχουσι τοὺς νομίμους ἀρχηγούς των. Ἡ παναρχαία ἐλληνικὴ ἰδέα τῆς «πόλεως» τελευταῖον καταφύγιον καὶ τὴν τελευταίαν ἐνσάρκωσίν της εὔρεν εἰς αὐτάς. Μᾶλλον δύνανται νὰ παραβληθῶσι πρὸς τὴν μακεδονικὴν ἐκκλησίαν τῆς Ἀλεξανδρείας ἐπὶ τῶν πρώτων Πτολεμαίων. Αἱ φατρίαι αὗται τοῦ ἵπποδρομίου ἔνεκα τῆς μεγάλης σημασίας τῆς πρωτευούσης εἶχον ἀποκτήσῃ τοιαύτην θέσιν, ὥστε ἡ κυβέρνησις ἔπρεπε νὰ λαμβάνῃ αὐτάς ὑπ' ὄψιν. Ἡ αὐλὴ καὶ οἱ λειτουργοὶ τοῦ κράτους ὤφειλον νὰ εἶνε ὑπὲρ ἐνὸς χρώματος. Ὅπως δὲ ἐπὶ Ἀναστασίου ἐδέσποσαν οἱ πράσινοι, οὕτως ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ ὑπεροχὴν ἔλαβον οἱ γαλάζιοι. Ἐν ἀρχῇ τοῦ ἔτους 532 ἡ κυβέρνησις προσεπάθησε νὰ ἐπέμβῃ μετ' ἀξιεπαίνου ἀμεροληψίας καὶ τιμωροῦσα τοὺς κακοποιούς ἀμφοτέρων τῶν φατριῶν ν' ἀπαλλαγῇ τῆς ἀναξιοπρεπεῦς αὐτῶν κηδεμονίας. Ἀλλ' οὕτως ὑπέκαυσε τὴν φοβερὰν στάσιν Νίκα.

Ἡ φρικτὴ πυρκαϊὰ ἐν τῇ πόλει ἠϋξήσε τὴν μανίαν τῶν στασιαστῶν. Μάταιαι ἀπέβησαν αἱ παραχωρήσεις τοῦ αὐτοκράτορος, ἡ ἀποπομπὴ τῶν μισητῶν λειτουργῶν τοῦ κράτους καὶ ἡ προσωπικὴ ταπείνωσις τοῦ ἰδίου ἐν τῷ ἵπποδρομίῳ ὥς ποτε ἡ τοῦ Ἀναστασίου. Οἱ πολιτικοὶ σκοποὶ τῶν ἡγετῶν ἀπεκαλύφθησαν· τὴν 19 Ἰανουαρίου ἀνηγορεύθη αὐτοκράτωρ ὁ ἀνεψιὸς τοῦ Ἀναστασίου Ὑπάτιος. Ἡ κατάστασις ἀπέβαινε πλέον κρισιμωτάτῃ. Ὁ αὐτοκράτωρ καὶ ἡ αὐλή του, αὐτὸς ὁ δεδοκιμασμένος στρατηγὸς Βελισάριος εἶχον ἀποφασίσῃ νὰ ἀποδράσωσιν. Ἀλλ' ἐν ταύτῃ τῇ στιγμῇ ἔσωσε διὰ τῆς ἀποφασιστικότητός της τὴν δυναστείαν ἡ Θεοδώρα. Ὁ Ὑπάτιος δὲν ἔδειξεν ἐν τῇ κρίσει στιγμῇ τὴν ἀπαιτουμένην δραστηριότητα. Καὶ δι' ὑποσχέσεων μὲν καὶ δωρεῶν κατεπραύνθησαν οἱ γαλάζιοι, ὁ δὲ Βελισάριος καὶ ὁ Μοῦνδος ἐπνίξαν εἰς τὸ αἷμά της τὴν ἐπανάστασιν. Οἱ ἀποπεμφθέντες λειτουργοὶ τῆς πολιτείας ἐπανῆλθον εἰς τὰς θέσεις των. Ἡ κατὰ τῆς ἀνταρσίας αὕτη νίκη ἀποτελεῖ σπουδαῖον σημεῖον ἐν τῇ ἀναπτύξει τῶν πραγμάτων ἐν τῇ ἀνατολικῇ Ρώμῃ. Λαὸς καὶ σύγκλητος παύουσι πλέον τοῦ νὰ εἶνε παράγοντες πολιτικοί. Ἡ τελεία ἀπολυταρχία καὶ ὁ ἀπεριόριστος δεσποτισμὸς ἐπικρατοῦσι τοῦ λοιποῦ.

Τώρα δὲ ἡδύνατο πλέον καὶ ὁ Ἰουστινιανὸς νὰ προβῇ εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τῶν πρὸ πολλοῦ κυφορουμένων κατακτητικῶν του σχεδίων. Πραγματικῶς εἶνε χαρακτηριστικὸν ὅτι εὐθύς κατὰ τὸ ἀκόλουθον ἔτος ἦλθον εἰς τὴν σειρὰν των οἱ Βάνδαλοι πρῶτον. Ἡ κατὰ Σεπτέμβριον τοῦ 532 συνομολογηθεῖσα πρὸς τοὺς Πέρσας 532 « αἰωνία εἰρήνη » κατέστησε δυνατὸν τὸν πρὸς δυσμὰς ἐπιθετικὸν πόλεμον. Τὸ ἀφρικανικὸν κράτος τῶν Γερμανῶν πειρατῶν εἶχεν ἐκπέσῃ πρὸ πολλοῦ τῆς δυνάμεώς του. Ἡ μικρὰ βανδαλικὴ ὁμάς τῶν κυρίων τῆς χώρας δυσπίστως προσέβλεπε τὸ μέγα πλῆθος τῶν διὰ τῆς πίστεως καὶ καταγωγῆς κεχωρισμένων ἀπ' αὐτῶν ὑπηκόων. Ὁ κατὰ τῶν ἀνεξαρτήτων Μαυριτανῶν πόλεμος διεξήγετο ἀτυχῶς. Ὁ Χιλδέρικος (523 — 530) ἔβλεπεν ὅτι τὸ κρά- 523-530 τος του ἡδύνατο νὰ σωθῇ μόνον, ἐὰν προσήγγιζε τὸ Βυζάντιον καὶ

- 530 - 533 ἐπροστάτεψε τοὺς καθολικοὺς ὑπηκόους. Ὁ Γειλάμιρος (530—533) ἀνέλαβε καὶ πάλιν τὴν « ἐθνικὴν πολιτικὴν ». Ἡ διπλωματικὴ τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἐπέμβασις ὑπὲρ τοῦ ἐκπτώτου μονάρχου ἀπέβη, ὡς καὶ ἡ κυβέρνησις τῆς ἀνατολικῆς Ῥώμης ἥλπιζεν, ἄνευ ἀποτελέσματος. Εὐλόγως ὅμως οἱ σύμβουλοι τοῦ αὐτοκράτορος ἔφερον σπουδαιοτάτας κατὰ τῆς ἐπιχειρήσεως ἀντιρρήσεις διὰ στρατιωτικὸς καὶ οἰκονομικοὺς λόγους. Αὐτὸς μάλιστα ὁ αὐτοκράτωρ ἐκλονίσθη ὡς λέγεται ὑπὸ τῆς βαρυνούσης εἰς τὴν πλάστιγγα γνώμης τοῦ ἐπὶ τῶν οἰκονομικῶν ὑπουργοῦ Ἰωάννου, ὅτε τὸ « παρὰ Θεοῦ πεμφθὲν » ὄνειρον ἐπισκόπου τινὸς τῆς Ἀνατολῆς ἐνίσχυσεν αὐτόν εἰς τὴν πρώτην ἀπόφασιν. Ἀλλ' εἰς τοῦτο περισσότερον βεβαίως συνετέλεσαν αἱ φιλορωμαϊκαὶ ἐξεγέρσεις ἐν τῇ
- Ἰουν. 533 Τριπολίτιδι καὶ ἐν Σαρδηνίᾳ. Τὸν Ἰούνιον τοῦ 533 ἐξέπλευσεν ἐκ Βυζαντίου ὁ στόλος, φέρων δεκακισχιλίους πεζοὺς καὶ πεντακισχιλίους ἵππους ὑπὸ στρατηγὸν αὐτοκράτορα τὸν Βελισάριον. Ὁ διάπλους διηκολύνθη διὰ τῆς ἀπρονοήτου προθυμίας τῆς ὀστρογοθικῆς κυβερνήσεως, ἥς οἱ ἐν Σικελίᾳ ὑπάλληλοι ἐβοήθουν παντοιοτρόπως τὴν ἐκστρατείαν. Ὁ Βελισάριος ἠτύχησεν ἐν ταύτῃ
- Σεπτ. 533 ὑπὲρ πᾶσαν προσδοκίαν. Τὸν Σεπτέμβριον τοῦ 533 ἀπεβιβάσθη εἰς τὴν Ἀφρικὴν καὶ εἴλκυσε τὰς συμπαθείας τῆς ἐπαρχίας, ἐνῶ οἱ ἐξαίφνης ὑπὸ τοῦ ἐχθροῦ καταληφθέντες Βάνδαλοι ἐσχέθησαν νὰ ἀποκρούσωσιν αὐτόν, ὅτε ἤδη οὗτος εὗρίσκετο ἐπὶ τοῦ ἐδάφους των. Εἰς τὸ δέκατον μιλίᾳριον (ad Decimum) ἐξεκίνησεν ὁ Γειλάμερος ἄγων πολυαριθμότερον στρατόν. Τοῦ Βελισαρίου ἡ νίκη ἔκρινε καὶ τὴν τύχην τῆς πρωτευούσης, ἥτις ὑπεδέχθη αὐτόν ἐν θριάμβῳ. Ὁ ἡττηθεὶς βασιλεὺς κατέφυγεν εἰς τὴν Βούλλην Βασιλικήν. Ἐνισχυθεὶς δὲ διὰ τῆς δυνάμεως τοῦ ἀδελφοῦ του Τζάτζωνος, ὅστις εἶχε καθυποτάξῃ πάλιν τὴν ἐπαναστατήσασαν Σαρδηνίαν, ἐπεξῆλθεν ἐκ νέου κατὰ τοῦ Βελισαρίου. Ἀλλὰ τὸν Δεκέμ-
- Δεκ. 533 βριον τοῦ 533 ἡττήθησαν οἱ Βάνδαλοι παρὰ τὸ Τρικάμαρον τὸ δεύτερον. Ὁ βασιλεὺς ἔφυγε τότε εἰς τὰ ὄρη τῆς Νουμιδίας.
- ἄνοιξις 534 Ἀλλὰ μετ' οὐ πολὺ παρεδόθη καὶ ἐκόσμησε τὸν δίκαιον θρίαμ-

βον τοῦ Βελισαρίου εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν. Τὰ ἐν Μαυριτανία καὶ ἐν ταῖς νήσοις ἐξαρτήματα τοῦ βανδαλικοῦ κράτους ἐσυνθηκολόγησαν ἄνευ ἀντιστάσεως. Τοιοῦτοτρόπως τετράμηνος μόνον πόλεμος ἀπέδωκεν εἰς τοὺς Ῥωμαίους τὴν Ἀφρικὴν. Ὁ ὑπὸ τοῦ Βελισαρίου τὴν ἀνωτάτην ἀρχηγίαν ἐμπεπιστευμένος ἀνδρεῖος Δομέστικος Σολομῶν εἰσήλασε μεσημβρινῶς μέχρι τῆς ὀρεινῆς χώρας, ἥτις ὑπὸ τὴν χαλαρωθεῖσαν διοίκησιν τῶν Βανδάλων εἶχεν ἀποσπασθῆ ἀπὸ τοῦ κράτους. Φρούρια ἐξησφάλισαν τὰς Ῥωμαϊκὰς κτήσεις. Μολονότι δὲ κατὰ τὰς ἀκολουθούσας δεκαετηρίδας οἱ Ῥωμαῖοι ἀρκετὰ συχνὰ εἶχον νὰ πολεμήσωσι πρὸς τε τοὺς Μαυριτανοὺς καὶ τοὺς ἰδίους ἀνυποτάκτους στρατιώτας καὶ τοὺς φιλοδόξους αὐτῶν ἀρχηγούς, καθόλου ὅμως ἐστερεώθη ἡ Ῥωμαϊκὴ ἀρχὴ ἐν Ἀφρικῇ. Ἡ Καρχηδὼν κατέστη τὸ κέντρον διοικήσεως, ἥτις ἐπὶ ἓνα καὶ ἥμισυν αἰῶνα διετέλεσεν ἔτι οὕσα ὑπὴρκος τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους.

Σχεδὸν ἀμέσως πρὸς τὴν κατάλυσιν τοῦ κράτους τῶν Βανδάλων συνεχίζεται ὁ κατὰ τῶν Ὀστρογόθων πόλεμος. Ἡ εἰκοσαετὴς ὅμως σχεδὸν αὐτοῦ διάρκεια ἐξηγεῖται ἐκ τοῦ χαρακτῆρος τοῦ Ἰουστινιανοῦ. Ὁ πόλεμος ἤρχισε καὶ κατὰ μέγα μέρος διεξήχθη δι' ἀνεπαρκεστάτων μέσων. Πολιτικὴ πλεονεκτικὴ καὶ παράτολμος συμβαδίζει μετ' οἰκτρᾶς στρατιωτικῆς ἀδυναμίας. Ἀλλὰ καὶ ἐνεθάρρυνε τὴν πλεονεξίαν ταύτην ἡ τῶν τελευταίων Ἀμάλων στρεβλὴ πολιτικὴ, ἥτις ἔφερεν αὐτοὺς εἰς τελείαν ἀντίθεσιν πρὸς τὸ ἔθνος καὶ ἐξησθένισε τὸ κράτος. Ἀμαλασβίνθα ἡ θυγάτηρ τοῦ μεγάλου Θεοδώριχου, ὡσαύτως δὲ ὁ Θεοδᾶτος, ὁ μετὰ ταῦτα συμβασιλεὺς καὶ δολοφόνος αὐτῆς, εἶχον ἀπαλλοτριωθῆ ἀμφοτέρωι τὸ ἔθνος των ἔνεκα τῆς Ῥωμαϊκῆς των μορφώσεως καὶ λογίότητος. Ἡ Ἀμαλασβίνθα ἡνύοει καὶ ὑπεστήριζε τοὺς Ῥωμαίους. Ῥωμαῖοι διώκουν τὴν πολιτείαν. Ἀμφοτέρωι δὲ οἱ κυβερνηταὶ συνῆψαν προδοτικὰς μετὰ τῶν Ῥωμαίων σχέσεις. Ἀλλ' ἡ δολοφονία τῆς συμμάχου τοῦ Ἰουστινιανοῦ βασιλίσσης παρέσχεν εἰς τὸν αὐτοκράτορα ἀφορμὴν εἰς τὴν κήρυξιν τοῦ πολέμου. Μετ'

535 7500 ἀνδρῶν ἀπεβιβάσθη ὁ Βελισάριος κατὰ τὸ θέρος τοῦ 535 ἐν Σικελίᾳ, ἥτις ὁλόκληρος σχεδὸν ὑπετάγη εἰς αὐτόν, ἐν ᾧ ὁ Μοῦνδος εἰσεχώρησεν εἰς τὴν Δαλματίαν. Ἦδη δὲ ὁ ἄθλιος Γότθος βασιλεὺς ἐμελέτα νὰ παραδώσῃ τὸ στέμμα εἰς τὸν Ἰουστινιανόν, ὅτε ἡ νίκη τῶν γοθικῶν ὅπλων ἐν Δαλματίᾳ μετέβαλε τὴν ἀπόφασίν του καὶ ἔδωκε τὸ κράτος εἰς τὴν ἐθνικὴν φιλοπόλεμον μερίδα.

Ἄνευ ἀναβολῆς εἰσῆλσε νῦν ὁ Βελισάριος εἰς τὴν ὑπὸ Ρωμαίων σχεδὸν μόνον κατοικουμένην κάτω Ἰταλίαν. Μόνον ἡ Νεάπολις ἀντέστη ἐπὶ μικρόν. Ἐν τῷ μεταξὺ δὲ ἄπρακτος διέτριβεν ὁ βασιλεὺς ἐν τῇ πρωτευούσῃ. Ἀλλὰ τότε ἐν τῇ ἀγανακτῆσει τοῦ ὁ λαὸς ἐστασίασεν. Οἱ Ἀμάλοι ἐκηρύχθησαν ἑκπτωτοὶ τοῦ θρόνου, ὁ Θεοδᾶτος ἐθανατώθη φεύγων καὶ ἐπὶ τῆς ἀσπίδος ἀνυψώθη ὁ Οὐίτιγיס, ἀνὴρ οὐχὶ βασιλικοῦ αἵματος. Ἀλλὰ τὸ γιγαντιαῖον ἔργον τῆς σωτηρίας τοῦ καταρρέοντος κράτους ὑπερέβαινε κατὰ πολὺ τὰς δυνάμεις τοῦ ἀνδρείου, ἀλλὰ μετρίου καὶ οὐχὶ ἀξίου τῶν περιστάσεων ἀνδρός. Ἀντὶ νὰ ὑπερασπίσῃ τὴν Ρώμην, ἔφυγεν εἰς τὴν Ραυένναν· διὰ τοῦ γάμου τοῦ πρὸς τὴν θυγατέρα τῆς Ἀμαλασθίνθας Ματαθύνθαν ἐσκόπει νὰ νομιμοποιήσῃ τὰ ἐπὶ τοῦ θρόνου δικαιώματα. Συγχρόνως δὲ ἡδύνατο νὰ ἐπιβλέπῃ εὐκολώτερον τοὺς ἐκ τοῦ βορρᾶ Φράγκους, ὧν τὴν φιλίαν ἐπεζήτησαν ἀμφοτέρω τὰ διαμαχόμενα μέρη. Ἀλλ' ἐν τῷ μεταξὺ τούτῳ τὸν Δεκεμβρίου τοῦ 536 καταλαμβάνει τὴν ἀσθενῶς φυλαττομένην Ρώμην ὁ Βελισάριος, προσκληθεὶς ὑπὸ τοῦ κλήρου, τῆς συγκλήτου καὶ τοῦ λαοῦ. Αἱ συμπάθειαι τοῦ λατινικοῦ λαοῦ διηυκόλυναν τὴν ἄλωσιν τῶν σπουδαιοτάτων πόλεων τῆς μέσης Ἰταλίας. Ὁ Οὐίτιγισ προσεπάθησε πάσῃ δυνάμει νὰ ἐπανορθώσῃ τὸ σφάλμα τοῦ καὶ ἄγων σύμπαντα τὸν γοθικὸν στρατὸν ἐνεφανίσθη πρὸ τῆς Ρώμης. Οὕτως ἤρχισεν ἡ ὑπὲρ τὸ ἔτος διαρκέσασα ἀξιωματικὴ πολιορκία, ἥτις διὰ τῆς μεγαλοφυοῦς διευθύνσεως τῆς ἀμύνης ὑπὸ τοῦ Βελισαρίου, παρὰ πᾶσαν τὴν ἐκ μέρους τῆς αὐτοκρατορικῆς κυβερνήσεως ἀνεπαρκῆ ἐπικουρίαν, ἀπέβη ἀτυχεστάτη εἰς τοὺς Γότθους. Διὰ τῆς καταλήψεως τοῦ σπουδαιοτάτου Ἀρμίνου

9 Δεκεμ. 536

ὑπὸ τοῦ ὑποστρατήγου τοῦ Βελισαρίου Ἰωάννου καὶ τῶν Ἰσαύρων τοῦ ὁ Οὐτίγης ἐξηναγκάσθη τὸν Μάρτιον τοῦ 538 εἰς λύσιν Μάρτ. 538 τῆς πολιορκίας. Συγχρόνως δὲ ἔφθασαν ἐκ Βυζαντίου νέαι ἐπικουρίαι. Μετ' 7000 λογάδων στρατιωτῶν ἐνεφανίσθη ὁ εὐνοῦχος Ναρσῆς ἐν Πικεντίνῃ.

Ἄλλ' αἱ ὑπὸ τῆς αὐτοκρατορικῆς κυβερνήσεως ἐπίτηδες ἀσαφῶς συντεταγμέναι ὁδηγαὶ παρεῖχον καὶ εἰς αὐτὸν ἀνεξάρτητον θέσιν. Πόσον ὀλίγην πλέον πεποίθησιν ἐνέπνεον οἱ Γότθοι, μαρτυρεῖ ἡ ἀπόπειρα τοῦ Μεδιολάνου ν' ἀποσκιρτήσῃ πρὸς τὸν Βελισάριον. Ἐκ τῆς Λιγυστικῆς ὁρμώμενος κατέλαβεν ὁ Μουνδίλας τὴν σπου- 538 δαίαν πόλιν καὶ τοὺς πλησιάζοντας τόπους. Ἀλλὰ τῶρα ἐπέτυχε τέλος ὁ βασιλεὺς τῶν Γόθων τὴν πρὸς τοὺς Φράγκους συμμαχίαν, παραχωρήσας εἰς αὐτοὺς τὴν Προβηγκίαν. Οἱ Γότθοι καὶ οἱ πεμφθέντες ὑπὸ τοῦ Θεοδιβέρτου Βουργούνδιοι ἐκυρίευσαν τὸ Μεδιόλανον. Εὐθὺς δὲ μετὰ τοῦτο ἐνεφανίσθη ὁ βασιλεὺς τῆς Αὐ- 539 στρασίας ἐν Ἰταλίᾳ, ἐνσπείρων τρόμον εἰς τοὺς Γόθους οὐχ ἥσσον ἢ εἰς τοὺς Ἕλληνας. Ἀφοῦ οἱ Φράγκοι ἀνεχώρησαν πάλιν, ὁ Βελισάριος κατέλαβε τὰ Φαίσυλα καὶ τὸ Αὔξουμον, ἐπολιόρκησε δὲ τὴν πρωτεύουσάν τῶν Γόθων Ραυένναν. Διπλωμά- 539 τῆς ἅμα ἐπιτήδειος καὶ στρατηγὸς ὁ Βελισάριος εἶχεν ἤδη κατορθώσῃ νὰ παρατείνῃ τὰς διαπραγματεύσεις ἅς οἱ Γότθοι ἐπρότειναν πρὸς διανομὴν τῆς Ἰταλίας, ὅτε αἰφνιδίως ἡ ἐπέμβασις τῆς αὐτοκρατορικῆς κυβερνήσεως ἐν ἀμφιβολίᾳ ἔθεσε καὶ αὐτὰς τοῦ τὰς ἐπιτυχίας. Ὁ Χοσρόης, τὸν ὁποῖον ἀνησύχουν τῶν Ρωμαίων αἱ νῖκαι, ἡτοιμάζετο νὰ εἰσβάλῃ εἰς τὴν Συρίαν. Ὁ Ἰουστινιανὸς ἐπομένως συμφέρον εἶχε ν' ἀπαλλαγῇ ὅπωςδὴποτε τοῦ γοθικοῦ πολέμου καὶ πρὸς τοῦτο προέτεινεν εἰς τὸν βασιλέα τῶν Γόθων τὴν κατοχὴν τῶν πέραν τοῦ Πάδου χωρῶν, ἐπιφυλάττων εἰς ἑαυτὸν τὴν ἀρχὴν ἐν τῇ λοιπῇ Ἰταλίᾳ. Ἀλλὰ τοῦ Βελισαρίου ἡ ἀχαλίνωτος φιλοδοξία ἀνέτρεψε τὰ πρακτικώτατα ταῦτα σχέδια. Προσεποιήθη ὅτι ἀποδέχεται τὸ ὑπὸ τῶν Γόθων ^{χειμὼν} προσενεχθὲν βασιλικὸν ἀξίωμα ἐν Ἰταλίᾳ. Ἡ Ραυέννα παρεδόθη, 539/540

Μάρτ. 540

ὁ δὲ Γότθος βασιλεὺς καθείρχθη. Οἱ ἐν τῇ ἄνω Ἰταλίᾳ Γότθοι ἀρχηγοὶ σχεδὸν ἀνεξαίρετως ἐκήρυξαν ὑποταγὴν καὶ πᾶσα ἡ Ἰταλία ἐφάνη τοιοῦτοτρόπως ὅτι ἀνεκτήθη ὑπὸ τῶν Ρωμαίων. Τὴν στιγμὴν ταύτην ἀνεκλήθη ὁ Βελισάριος ἵνα ἀναλάβῃ τὴν κατὰ τῶν Περσῶν ἀρχιστρατηγίαν. Ἄνευ ἐνδοιασμοῦ ὑπήκουσεν εἰς τὴν προσταγὴν καὶ μετέφερεν εἰς Κωνσταντινούπολιν τὸν βασιλέα τῶν Γόθων καὶ τοὺς θησαυροὺς του.

φθινόπ. 541

Ἄλλ' ὁ θρίαμβος τῆς Ρώμης ἦτο πολὺ πρόωρος. Ἡ ἀνόητος διαίρεσις τῆς ἀρχιστρατηγίας εἰς πολλοὺς στρατηγοὺς καὶ τὸ καταθλιπτικὸν οἰκονομικὸν σύστημα τῆς νέας κυβερνήσεως ἦσαν λάθῃ, ἐκ τῶν ὁποίων ἐπωφελήθη ἡ μερίς τῶν πατριωτῶν. Οἱ τοῦ ἐθνικοῦ κόμματος ἐπανεστάτησαν καὶ μετὰ δύο βραχείας μεσοβασιλείας, κατὰ τὰς ὁποίας ἡ ἐσχάτη σύγχυσις ἐπεκράτησεν, ἀνυψώθη ἐπὶ τῆς ἀσπίδος ἡ Βαδουίλας ἢ Τοτίλας τὸ 541. Ἐντὸς ἐνὸς ἔτους ἐπῆλθε τελεία μετατροπὴ. Οἱ Ρωμαῖοι ἐνικήθησαν εἰς διαφόρους μάχας. Ὁ δὲ βασιλεὺς τῶν Γόθων χωρὶς νὰ χρονοτριβῇ εἰς τὴν πολιορκίαν τῶν σπουδαιότερων πόλεων, διήλασε νικηφόρος τὴν μέσσην Ἰταλίαν. Τὸ 542 ὑπετάγη εἰς αὐτὸν καὶ ἡ μεσημβρινή. Τὸ 543 ἐκυριεύθη ἡ Νεάπολις. Μάτην δὲ μετεκλήθη καὶ ὁ Βελισάριος εἰς τὴν Ἰταλίαν. Κατωτέραν θέσιν ἔχων καὶ ἀνεπαρκεῖς δυνάμεις, ἄνευ χρημάτων, δὲν ἠδυνήθη νὰ ἐμποδίσῃ τὸν Τοτίλαν τοῦ νὰ καταλάβῃ τὴν Ρώμην τὸ 546. Ἡ πόλις ἀπώλεσε τοὺς κατοίκους της, ἐπυρπολήθη καὶ τὰ τείχη της καθηρέθησαν ἐν μέρει, μόνον δὲ ἡ διπλωματικὴ τοῦ Βελισαρίου ἐπέμβασις προέλαβε τὴν κατεδάφισιν αὐτῆς. Ἄλλ' ἐνῶ ὁ Γότθος βασιλεὺς ἀπεσύρθη εἰς Λευκανίαν, εἰσῆλασεν ὁ Βελισάριος εἰς τὴν Ρώμην, οἱ κάτοικοι ἐπανῆλθον εἰς αὐτὴν καὶ ἐν σπουδῇ ἀνυπομονήθησαν τὰ τείχη. Ἀπέτυχε δὲ καὶ ἀπόπειρα τοῦ Τοτίλα πρὸς ἀνάκτησιν τῆς πόλεως. Ἀλλὰ καὶ μετὰ τοῦτο ἡ θέσις τοῦ Βελισαρίου κατέστη προβληματικὴ. Ἡ αὐτοκρατορικὴ κυβερνήσις ἀφῆκεν αὐτὸν ἄνευ ἐπικουριῶν. Ἐκ κακῆς ὁμῶς θελήσεως τοῦ Ἰουστινιανοῦ δὲν προήρχετο τοῦτο. Τὴν ἀδυναμίαν τῆς

κυβερνήσεως ἐξηγγῶσιν ἱκανῶς αἱ εἰσβολαὶ τῶν βορείων λαῶν εἰς τὰς παρὰ τὸν Αἶμον χώρας καὶ ἡ τελεία τῶν οἰκονομικῶν ἐξάντλησις. Ὁ Βελισάριος ἐπανῆλθεν εἰς Κωνσταντινούπολιν. Ἡ Ρώμη κατελήφθη πάλιν ὑπὸ τῶν Γότθων καὶ ὁ Τοτίλας καθίστατο πλέον σχεδὸν ἀπόλυτος τῆς Ἰταλίας κύριος. Ὁ στόλος αὐτοῦ κατέλαβε καὶ ἐδήλωσε τὴν Σικελίαν, ἐχρηματολόγησεν ἐν Σαρδηνίᾳ καὶ ἐν τῇ ἡπειρωτικῇ ἀκτῇ.

Τὸ ἔτος 550 εἶνε ἀξιοσημείωτον διὰ τὴν μετατροπὴν τῆς πολιτικῆς τοῦ Ἰουστινιανοῦ. Γερμανὸς ὁ ἀνεψιὸς τοῦ αὐτοκράτορος, σύζυγος τῆς Ὀστρογοθίδος ἡγεμονίδος Ματασθίνθας ἐπρόκειτο ὡς ἀρχιστράτηγος ν' ἀναλάβῃ τὴν ἐν Ἰταλίᾳ ἀρχηγίαν, δημιουργῶν δὲ τοιαύτην ῥωμαιογοτθικὴν δευτερογονίαν νὰ συμβιδάσῃ τὰ διεστῶτα συμφέροντα τῶν ῥωμαϊκῶν καὶ γοτθικῶν στοιχείων. Ἀλλ' ὁ Γερμανὸς ἀπέθανεν ἐν Σαρδικῇ ἐνῶ παρεσκευάζετο πρὸς τὸν πόλεμον, ἀναγκασθεὶς νὰ παραμείνῃ ἐκεῖ ἕνεκα τῶν πλημμυρησάντων τὸ Ἰλλυρικὸν Σλαύων καὶ Οὐννων.

Τέλος ἐπέδειξε πραγματικὴν δραστηριότητα ὁ Ἰουστινιανὸς ἐν τῇ διεξαγωγῇ τοῦ πολέμου. Τὸν κατάλληλον ἀρχηγὸν εὗρεν ἐν τῷ Ναρσῇ, εἰς οὗ τὸ ὑπέροχον στρατηγικὸν πνεῦμα προθύμως πάντες ὑπεῖκον καὶ ὅστις δι' ἀφθόνων νῦν χρημάτων ἐφοδισθεὶς ἀνέλαβε τὸν πόλεμον μετ' ἐπιβλητικοῦ στρατοῦ συνιστάμενου κατὰ τὸ πλεῖστον ἐκ βαρβάρων μισθοφόρων. Πρωτεύοντες μεταξὺ αὐτῶν ἦσαν οἱ διὰ συνθήκης ὑπὸ τοῦ βασιλέως τῶν Λογγοβάρδων προσενεχθέντες. Μολονότι δὲ Φράγκοι καὶ Γότθοι προσεπάθησαν νὰ κλείσωσι τὴν ὁδὸν εἰς τὸν Ναρσῆν, ἀφίκετο οὗτος εἰς Ραυένναν. Παρὰ τὴν Ταγίνην εἰς τὰ Ἀπέννινα τῆς μέσης Ἰταλίας συνήφθη μεσοῦντος τοῦ θέρους 552 ἡ ἀποφασιστικὴ μάχη, ἥτις δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς ἡ ἐθνικὴ καταστροφὴ τῆς εὐγενοῦς φυλῆς, καταλύσασα τὴν ἐν Ἰταλίᾳ ἀρχὴν τῶν Γότθων. Ὁ ὑπὸ τὸν Τηϊαν ἀπελπιστικὸς ἀγὼν ἐτελείωσε τὸ 553 ἐν Καμπανίᾳ διὰ τῆς παρὰ τὸν Σάρνον ἥττης. Ἐπικινδυνότερα ὅμως εἰς τοὺς Ῥωμαίους κατέστη τῶν Φράγκων ἡ παράκαιρος πλέον

459

Λόγ. 552

Μάρτ. 553

ἐπέμβασις. Ἡ μέχρι τοῦδε ἀδρανὴς οὐδετερότης εἶνε ἢ τρανο-
 τᾶτῃ ἀπόδειξις τῆς πολιτικῆς νηπιότητος τῆς δυναστείας τῶν
 Μερβιγγίων. Καὶ νῦν δὲ κάκιστα διεξήγαγον τὴν ὑπόθεσιν τῶν
 οἱ Φράγχοι. Ὁ στρατὸς τῶν Ἀλλαμανῶν καὶ Φράγκων ὑπὸ τοὺς
 δοῦκας αὐτῶν Λεύθαριν καὶ Βουτιλῆνον κατεστράφη ἢ ἐκ νόσων
 551 ἢ ἐν τῇ παρὰ τὴν Καπύην μάχῃ, ἡττηθεὶς ὑπὸ τοῦ Ναρσῆ.
 Ἀπὸ δὲ ὑποστηριζόμενοι καὶ ὑπὸ τῶν λειψάνων τῶν Γότθων, ἐκα-
 θάρισαν οἱ Ρωμαῖοι τὴν χώραν καὶ ἀπὸ τοῦ ὄχλου τούτου, ἀνέ-
 κτησαν ὀριστικῶς πᾶσαν τὴν Ἰταλίαν, ἣ δὲ διευθέτησις τῶν
 πραγμάτων ἐν αὐτῇ ἀνετέθη ἀποκλειστικῶς εἰς τὸν πατρίκιον
 Ναρσῆν.

Χρονολογικῶς συνδέεται ἀμέσως πρὸς τὴν κατάλυσιν τοῦ
 γοθικοῦ κράτους ἡ ἐπέμβασις τῶν Ρωμαίων εἰς τὴν πυρρηναϊκὴν
 χερσόνησον. Πρὸς ὑποστήριξιν τοῦ μνηστῆρος τοῦ θρόνου Ἀγίλα
 κατὰ τοῦ βασιλέως τῶν Βισιγόθων Ἀθαναγίλδου ἐπέμφθη τὸ
 554 554 εἰς Ἰσπανίαν ὁ πατρίκιος Λιθέριος. Ἡ Κορδύβη κατέστη τὸ
 κέντρον μεσημβρινῆς ἰσπανικῆς ἐπαρχίας τοῦ κράτους· ἀλλ' ἡ
 πρόσκαιρος αὐτῆς κατοχὴ, ἣν ὁ Δάν καὶ ἄλλοι πολὺ σημαντικῶ-
 τέραν παρέστησαν, περιωρίσθη οὐσιωδῶς εἰς σπουδαῖά τινα παρά-
 λια φρουρία, οἷον τὴν Καρθαγένην, Μάλαγαν καὶ Ἀσσιδωνίαν.
 Οἱ κατακτητικοὶ οὗτοι πόλεμοι, οἵτινες πολὺ ὑπερέβαινον τὰς δυ-
 νάμεις τῆς ἀνατολικῆς Ρώμης, ἡμπόδιζον καὶ τὴν πολὺ ἀναγκαι-
 στέραν ὑπεράσπισιν τῶν βορείων συνόρων τοῦ κράτους. Ἀδιακόπως
 ἀκούομεν περὶ εἰσβολῶν Οὐννων, Σλαύων καὶ Ἀντῶν εἰς τὰς πρὸς
 νότον τοῦ Δουνάβεως χώρας. Τὸ Ἰλλυρικόν καὶ ἡ Θράκη εἶνε
 τὸ θέατρον τῶν καταστροφῶν. Ἰδίως δὲ φοβερά ἀπέβη ἡ εἰσβολὴ
 540 τοῦ ἔτους 540, ἥτις ἐξετάθη μέχρι τῆς Ἑλλάδος καὶ μόλις ἀνε-
 559 στάλη πρὸ τῶν ὀχυρωμάτων τοῦ Ἰσθμοῦ. Τὸ 559 ἡπείλησαν οἱ
 Οὐννοι (ἥτοι οἱ Βούλγαροι) καὶ οἱ Σλαῦοι αὐτὴν τὴν Κωνσταντι-
 νούπολιν· ὁ γέρων Βελισάριος ἀπώθησεν αὐτούς. Τὸ σύμπλεγμα
 τῶν φρουρίων, ὅπερ δὲν ἐνίσχυεν ἀρχοῦσα στρατιωτικὴ δύναμις,
 ἀπεδείχθη ἀνωφελές· ἡ δὲ διὰ χρημάτων καὶ δώρων ἐξαγορὰ τῶν

πλεονεκτικῶν βαρβάρων ἠρέθιζε μᾶλλον τὴν ὄρεξιν αὐτῶν εἰς νέας εἰσβολάς.

Ἡ ἔλλειψις διαθεσίμου στρατοῦ ἔνεκα τῶν ἐν τῇ Δύσει πολέμων κατεδείχθη καὶ ἐν τῇ χαλαρᾷ πρὸς τοὺς Πέρσας πολιτικῇ. Μικρὸν πρὸ τοῦ θανάτου τοῦ 'Ιουστίνου ἤρχισε τὸν πόλεμον ἐκ μηδαιμινῶν λόγων ὁ γέρων Καβάδης, τότε δὲ τὸ πρῶτον ὁ Βελισάριος ἀνεδείχθη ὡς στρατηγός. Ἐν τῷ πολέμῳ τούτῳ προσοχῆς ἀξία εἶναι ἡ πρώτη ἐμφάνισις τῶν Ἀράβων καὶ ἡ σπουδαία θέσις, ἣν οὗτοι ἔλαβον, κατασχόντες μεταξὺ τῶν δύο μεγάλων δυνάμεων ὡς ὑποτελεῖς ἡγεμόνες τὰς ὁμόρους χώρας, ἄλλοτε μὲν ὑπακούοντες εἰς αὐτάς, ἄλλοτε δὲ πολεμοῦντες κατ' αὐτῶν. Μουνδὶρ ὁ ὑποτελὴς ἡγεμὼν τοῦ Χιρά συνεμάχει πρὸς τοὺς Πέρσας. Τὸ 531 ὑπέταξεν ὁ 'Ιουστινιανὸς τοὺς φυλάρχους πάντων τῶν εἰς 531 τὴν Ρώμην ὑπακούοντων Σαρακηνῶν εἰς τὸν Ἀρέθαν (Hārith) υἱὸν τοῦ Γαδάλα, ἀπονεύμας αὐτῷ καὶ τὸν βασιλικὸν τίτλον, ἵνα ἐπιτηρῇ τοὺς ἐν τῷ περσικῷ κράτει ὁμοφύλους του. Κατὰ τὸ αὐτὸ ἔτος ἐξεστράτευσεν αὐτοπροσώπως καὶ ὁ βασιλεὺς τῶν Περσῶν καὶ ἐνίκησε μὲν παρὰ τὸ Καλλίνικον τὸν Βελισάριον κατὰ κράτος, ἀλλ' ἡ νίκη ἔμεινεν ἄνευ ἀποτελέσματος. Τοῦ βασιλέως ὁ θάνατος καὶ ἡ ἀνάρρησις τοῦ Χοσρόου ἐπέφερον τὸ 532 τὴν «αἰωνίαν 532 εἰρήνην», ἐπὶ ὅροις ταπεινωτικοῖς διὰ τὴν Ρώμην καὶ ἰδίως ἐπὶ ἐτησίῳ φόρῳ πρὸς διατήρησιν τῶν φρουρίων τοῦ Καυκάσου, διότι ἡ Ρώμη οὐδὲν ἄλλο ἐπόθει ἢ ἐλευθερίαν κινήσεως ἐν τῇ Δύσει. Ἀλλὰ μετὰ ὀκτὼ μόλις ἔτη ἐξήφθη δεύτερος πόλεμος, πρὸς τὸν φθινύς. 539 ὁποῖον δὲν ἐχρειάζετο ἡ ἐπέμβασις τῶν πρέσβων τοῦ Οὐτίγου καὶ τῶν καταπιεζομένων ἀρχόντων τῆς ῥωμαϊκῆς Ἀρμενίας. Ὁ Χοσρόης ἤθελε τὸν πόλεμον, διότι ἀνησύχει ἐκ τῶν νικῶν τοῦ Ρωμαίου ἀντιπάλου. Ἦδη τὸ 540 εἰσῆλασεν εἰς τὴν Συρίαν, ἥς 540 αἱ ὀχυρωμέναι πόλεις ἐξηγόρασαν τὴν σωτηρίαν διὰ μεγάλων χρηματικῶν ποσῶν. Ὅσαι ἀντετάχθησαν, ἐκυριεύθησαν ἡ μία μετὰ τὴν ἄλλην, καὶ πρώτη πασῶν ἡ πρωτεύουσα Ἀντιόχεια, ἥς τοὺς κατοίκους κατ' ἀρχαῖον ἀνατολικὸν ἔθιμον μετώκισεν ἐγγὺς τῆς 'Ιούν. 540

πρωτευούσης του, ὅπου ἔκτισε νέαν Ἀντιόχειαν, ἑλληνικὴν καὶ
 χριστιανικὴν. Εἰς τὰ ἐπόμενα ἔτη ὁ πόλεμος ἐξηκολούθησεν ἀμφί-
 ροπος ἐν Μεσοποταμίᾳ. Τὸ μάλιστα ἀξιομνημόνευτον γεγονός ἦτο
 544 ἡ ματαία πολιορκία τῆς Ἑδέσσης ὑπὸ τῶν Περσῶν τὸ 544. Οἱ
 Σύροι χριστιανοὶ ἐδραίως ἐπίστευον ὅτι ἐσώθησαν διὰ θαύματος
 τοῦ παλλαδίου τῆς πόλεως των, «τῆς ἀχειροποιήτου εἰκόνης»
 545 τοῦ Χριστοῦ. Τὸ 545 συνεφωνήθη ἀνακωχή. Ἀλλ' ὁ πόλεμος
 ἐξηκολούθει μεταξὺ τοῦ Ἀρέθα καὶ Μουνδὶρ, καὶ ἡ Λαζική δὲ
 δὲν περιελήφθη εἰς τὴν ἀνακωχὴν. Ἡ χώρα αὕτη, ἣτις εἶνε ἡ
 ἀρχαία Κολχίς, ἦτο ὑποτελὴς εἰς τὴν Ρώμην, ὁπόθεν ἀνηγορεύετο
 ὁ βασιλεὺς τῆς. Ἡ κτίσις τοῦ παραλίου φρουρίου Πέτρα, καὶ ἡ
 μονοπωλικὴ τῶν Λαζῶν ἐκμετάλλευσις ὑπὸ τῶν Ρωμαίων ὑπαλ-
 λήλων ἠρέθισε σφόδρα τὸν λαόν. Ὁ βασιλεὺς Γοβάζης μετέστη
 πρὸς τοὺς Πέρσας. Ὁ δὲ Χοσρόης, ἐπικυρίαρχος ὢν τῆς Ἰβηρίας,
 ἔδραξε τὴν εὐκαιρίαν ἵνα ἀνοίξῃ διόδον πρὸς τὴν Μαύρην θάλασ-
 σαν. Ἡ σπουδαία θέσις Πέτρα κατελήφθη ὑπὸ τῶν Περσῶν.
 549 Ἀλλὰ τὸ 549, ὅτε οἱ Ρωμαῖοι ἀνέλαβον δραστηρίως τὸν πόλε-
 μόν, μετέστησαν εἰς αὐτοὺς καὶ οἱ Λαζοί, οἵτινες ὡς πάντα τὰ
 ληστρικὰ ταῦτα κράτη συνείθιζον νὰ ὑποχωρῶσιν εἰς τὸν ἰσχυρό-
 551 τερον. Τὸ 551 ἐκυριεύθη ἡ Πέτρα αὖθις ὑπὸ τῶν Ρωμαίων, οἵ-
 τινες καὶ εἰς τὰ ἐπόμενα ἔτη διετήρησαν τὴν ὑπεροχὴν των. Τοιοῦ-
 τοτρόπως ἐξετάθη ἡ ἀνακωχή καὶ εἰς τὴν Λαζικὴν, τέλος δὲ τὸ
 562 562 συνεφωνήθη ἡ πεντηκονταετὴς εἰρήνη. Οἱ Ρωμαῖοι ὑπεχρε-
 ῶθησαν δι' αὐτῆς εἰς σπουδαίας ἐτησίας χρηματικὰς πληρωμὰς,
 ἀλλ' ἡ Λαζικὴ ὁριστικῶς ἀνεγνωρίσθη ὡς εἰς αὐτοὺς ἀνήκουσα.
 Αὕτη δὲ εἶναι καὶ ἡ μόνη αὐτῶν ἐν τῇ Ἀνατολῇ ἐπιτυχία.

Ὅπως πρὸς τὰ ἔξω ἡ βασιλεία τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἀποτελεῖ
 σπουδαῖον σταθμὸν ἐν τῇ ἀναπτύξει τοῦ βυζαντινοῦ κράτους, οὕτω
 καὶ κατὰ τὴν ἐσωτερικὴν διοίκησιν παρουσιάζει πολλοὺς σπου-
 δαίους νεωτερισμούς. Εἰς τὴν πρώτην σειρὰν αὐτῶν ἔχομεν τὰ
 νέα κτίσματα. Οὐδεμία ἴσως ἄλλη περίοδος τῆς βυζαντινῆς ἱστο-
 ρίας παρουσιάζει κατὰ τοῦτο τοσαύτην δραστηριότητα, ὅσῃν ἡ

βασιλεία τοῦ Ἰουστινιανοῦ. Ἐκτίσθησαν νέαι πόλεις, αἱ δὲ παλαιαὶ ἐκοσμήθησαν διὰ λουτρῶν, δεξαμενῶν καὶ κτιρίων. Ἐξεύχθησαν γέφυραι. Συστηματικῶς περιεζώσθησαν τὰ ὅρια τοῦ κράτους διὰ φρουρίων, τὰ ὁποῖα ἐν τούτοις ἀκριβῶς εἰς τὴν μάλιστα ἀπειλουμένην βορείαν ζώνην ἀπέτυχον ἐντελῶς σχεδὸν τοῦ σκοποῦ των. Πρὸ παντὸς ὁμῶς, συμφώνως πρὸς τὸν χαρακτῆρα τῆς ἐποχῆς, καταπληκτικὸν εἶνε τὸ πλῆθος τῶν θρησκευτικῶν κτισμάτων. Ἐκκλησίας καὶ μοναστήρια ἔκτισεν ὁ Ἰουστινιανὸς μετ' ἰδιαίτερου ζήλου. Ὁ ἐν Ἱερουσαλὴμ ναὸς (Ἑλ.-Ἀκσά) καὶ μάλιστα ἡ ἁγία Σοφία ἐν Κωνσταντινουπόλει μαρτυροῦσι σήμερον ἔτι τὴν μεγαλοπραγμοσύνην τοῦ μονάρχου, ὅστις ἠδύνατο νὰ καυχῇθῃ ὅτι ὑπερέβη καὶ τὸν Σολομῶντα. Τί δὲ ἠδύναντο νὰ κατορθώσωσι καὶ ὁμόφρονες εὐποροῦντες ὑπῆκοι, δεικνύει τὸ ἔργον τοῦ εὐσεβοῦς τραπεζίτου Ἰουλιανοῦ, τὸ θαυμαστὸν ἐν Ραυέννῃ κτίριον τοῦ ἁγίου Βιταλίου, ὃπερ ὄχι μόνον ἐκτίσθη ἀναλώμασι τοῦ ἰδιώτου τούτου, ἀλλὰ καὶ ἐκοσμήθη διὰ τῶν λαμπροχρῶμων ψηφιδωτῶν του.

Ἀλλ' ὅση καὶ ἂν ἦτο ἡ ἐξωτερικὴ λαμπρότης, ἡ ἐποχὴ τοῦ Ἰουστινιανοῦ δὲν ἦτο εὐτυχής. Ἐκτακτοὶ καταστροφαὶ συνέβησαν κατὰ τούτους τοὺς χρόνους. Ἡ φοβερὰ πανώλης τοῦ 542, ἣτις 542 τέσσαρα ἔτη διήρκεσεν, ἐθεωρήθη ὑπὸ τῶν συγχρόνων σημεῖον τῆς θείας ὀργῆς. Πολυάριθμοι σεισμοὶ κατέστρεψαν τὰς λαμπροτάτας πόλεις, ἰδίως δὲ φρικτὰ ὑπέστη ἡ Ἀντιόχεια, ἣτις διετίαν μετὰ τὴν ἐπὶ Ἰουστίνου τὸ 526 καταστροφὴν εἰς τὴν αὐτὴν 526 συμφορὰν πάλιν ὑπέπεσε. Μέγα μέρος τῶν δαπανῶν τῆς ἀνεγέρσεως ἀνελάμβανε κανονικῶς τὸ δημόσιον ταμεῖον. Ἀκατανόητον μάλιστα εἶνε πῶς ἠδύνατο τὸ κράτος νὰ ἀνταποκριθῇ ὅπωςδῆποτε εἰς τοιαύτας κολοσσιαίας ἀπαιτήσεις, ἐνῶ διεξῆγε συνάμα τόσον δαπανηροὺς πολέμους. Οἱ ὑπῆκοι παρεπονοῦντο δι' ἀνυπόφορα φορολογικὰ βάρη, ἀλλὰ καὶ μεγάλα δι' αὐτῶν κατωρθώθησαν.

Πρὸ παντὸς ὁμῶς μέγα κατέστη τὸ ὄνομα τοῦ Ἰουστινιανοῦ

παρὰ τοῖς μεταγενεστέροις διὰ τὴν ὀριστικὴν διατύπωσιν, ἣν ἔδωκεν εἰς τὸ δίκαιον. Ἀνέλαβε νὰ συμπεριλάβῃ εἰς ἓν βιβλίον πάσας τὰς πηγὰς τοῦ δικαίου, τὸ δίκαιον (*jus*) δηλαδὴ καὶ τοὺς νόμους (*leges*), δι' οὗ περιεκόπη τὸ παλαιωθὲν δίκαιον, αἱ διχογνωμίαι τῶν συγγραφέων ἐγκατελείφθησαν καὶ οὐχὶ ἀσήμαντος ἀριθμὸς ἐξηγήσεων ὑπεβλήθη εἰς νέαν διαρρύθμισιν. Ἐπιτροπὴ νομομαθῶν ὑπὸ τὴν προεδρίαν τοῦ Τριβωνιανοῦ ἀνέλαβε τὴν

529 σπουδαίαν ταύτην ἐργασίαν. Τὸ 529 ἐδημοσιεύθη ὁ ἰουστινιάνειος κώδιξ, ὅστις εἶνε ἡ συναγωγὴ πάντων τῶν γενικῶν κύρος ἔχουσῶν διατάξεων, τὸ δὲ 533 ἡ σπουδαιότατη ἐπιχείρησις, ἡ ἐκ τῶν νομικῶν συγγραμμάτων καταρτισθεῖσα νομολογία, ἥτοι οἱ πανδέκται. Πρὸς τοῦτοις κατηρτίσθησαν αἱ εἰσηγήσεις, αἵτινες εἶνε τὸ πρὸς διδακτικὸν σκοπὸν νομικὸν ἐγχειρίδιον καὶ τοῦ ὁποίου ἡ

30 Δεκ. 533 ἰσχὺς ἤρχιζε συγχρόνως μετὰ τῶν πανδεκτῶν τὴν 30 Δεκεμβρίου 533. Ἡ ἐξαετὴς ἐργασία τῆς ἐπιτροπῆς κατέδειξεν ἱκανὰς ἐλλείψεις τοῦ πρώτου δημοσιεύματος, ἥτοι τοῦ κώδικος. Διὰ

534 τοῦτο ἐδημοσιεύθη τὸ 534 ὁ ἐπαναληπτικὸς κώδιξ (*codex repetitae praelectionis*). Ὁ Ἰουστινιανὸς ἐπισήμως ἐδήλωσεν, ὅτι διὰ ταύτης τῆς ἐργασίας εἰς πέρας ἤγετο ὀριστικὸν ἢ νομολογικὴν ἐργασία. Χάριν μελλουσῶν διατάξεων ἐλήφθη πρόνοια διὰ τῶν ἰδιαιτέρων παραρτημάτων, ἥτοι τῶν νεαρῶν (*novellae constitutiones*). Ἀφότου δὲ εἰσῆλθη ἡ νέα αὕτη νομολογία, μόνον αὕτη ἐπετρέπετο εἰς τὰ δικαστήρια καὶ κατὰ ταύτην μόνην ἐγίνετο ἡ διδασκαλία εἰς τὰς ἀνεγνωρισμένους νομικὰς τοῦ κράτους σχολὰς, ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἐν Ρώμῃ καὶ ἐν Βηρυττῷ.

Τέλος πρέπει νὰ μνημονευθῇ καὶ ἡ ἐκκλησιαστικὴ τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἐργασία. Οὐδεὶς αὐτοκράτωρ ἐπέβαλε τὴν θέλησίν του τόσο ἐπιμόνως εἰς τὰ ἐκκλησιαστικὰ πράγματα, οὐδεὶς δὲ εἶδε καὶ τὴν ἐπικυρίαρχον ἐξουσίαν του παρὰ τῆς ἐκκλησίας τόσο ἀνεπιφυλάκτως ἀναγνωρίζομένην, ὅσον ὁ Ἰουστινιανός. Πραγματικῶς ἦτο βασιλεὺς καὶ ἱερεὺς ἅμα. «Ἐναντίον τῆς θελήσεως καὶ τῶν διαταγῶν τοῦ αὐτοκράτορος οὐδὲν ἐπιτρέπεται ἐν τῇ ἐκκλη-

σία» κηρύσσει ἡ σύνοδος τοῦ 536. Ὁ Ἰουστινιανὸς ἐπέδρασεν 536 ἄλλως καὶ δογματικῶς ἐπὶ τῆς ἐκκλησίας διὰ πραγματειῶν θεολογικῶν, ὡς ἀποδεικνύει ἡ πρὸς τὸν Μηνᾶν ἐπιστολὴ του περὶ τῶν αἵρετικῶν δοξῶν τοῦ Ὀριγένους καὶ τὸ περὶ τῶν τριῶν κεφαλαίων θέσπισμα τοῦ 543. Οὐδὲ δύνатаί τις ν' ἀρνηθῇ, ὅτι ἡ 543 ἐκκλησιαστικὴ πολιτικὴ του πάση δυνάμει ἔτεινεν εἰς ἐπανόρθωσιν τῶν βαρέων σφαλμάτων τοῦ 519 καὶ εἰς προσέλκυσιν τῶν μονοφυσιτῶν. Ἐν Αἰγύπτῳ ἤρχον οἱ διακρινόμενοι· ἐν Συρίᾳ καὶ Μεσοποταμίᾳ ἐτάσσετο ὑπὲρ αὐτῶν ὁ λαός, ὅπερ πᾶσα κυβέρνησις θὰ ἠναγκάζετο νὰ λάβῃ ὑπὸ σπουδαίαν ἔποψιν. Φανερώς ἐπροστάτευεν αὐτούς, ἐπιδεικνύουσα καὶ ἐν τούτῳ τὴν πολιτικὴν της ὀξυδέρκειαν, ἡ αὐτοκράτειρα Θεοδώρα, ὡσαύτως δὲ καὶ πολλὰ μέλη τοῦ αὐτοκρατορικοῦ οἴκου, καὶ τῆς αὐλῆς¹⁾. Ἡ πέτρα τοῦ σκανδάλου ἦτο ἡ ἐν Χαλκηδόνι σύνοδος. Μάτην μεθρημήνευσαν ὁ Λεόντιος καὶ οἱ Σκύθαι μοναχοὶ τοὺς τύπους τοῦ Λέοντος κατὰ τὴν ἔννοιαν τοῦ Κυρίλλου, ὥστε μὲ ὀλίγην καλὴν θέλησιν θὰ ἦτο δυνατὴ ἡ ἔνωσις μετὰ τοῦ Σευήρου, τοῦ σημαντικωτάτου τῶν μονοφυσιτῶν διδασκάλου. Μάτην ἀπέφευγεν ὁ αὐτοκράτωρ εἰς τὰ θεσπίσματα τοὺς τύπους τῶν ἐν Χαλκηδόνι. Καὶ ἡ μεγίστη προσπάθεια εἰς προσέγγισιν κατὰ τὴν ὁρησκευτικὴν διάλεξιν τοῦ 533 533 ἔμεινεν ἄνευ ἀποτελέσματος ἐπὶ τῶν μονοφυσιτῶν. Ἡ «θεοσεβὴς αὐγούστα» εἰργάζετο ἀκατάπαυστα ὑπὲρ τῶν φίλων, ἐλπίζουσα νὰ ἐπιτύχῃ ῥητὴν ἐγκατάλειψιν τῆς ἐν Χαλκηδόνι. Ἡδὴ δὲ ἀνεβιδάσθη ἐπὶ τοῦ πατριαρχικοῦ θρόνου τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὁ ὁμόφρων πρὸς αὐτὴν Ἀνθιμος. Ἀλλ' ὁ Ρωμαῖος πάπας Ἀγαπητός, παρακινούμενος ὑπὸ τοῦ Ἐφραίμ Ἀντιοχείας, ἐπενέβη ἐγκαίρως. Ἡ Δύσις, ἥτις πολιτικῶς εἶχεν ἀνακτηθῇ, ἔπρεπε νὰ μὴ ἀναγκασθῇ εἰς ἐκκλησιαστικὸν χωρισμόν. Ἡ σύνοδος τοῦ 536 ἀν- 536 εθεμάτισε τὸν Ἀνθιμον καὶ τὸν Σευῆρον. Τὸ 537 ὁ θάνατος τοῦ 537

¹⁾ Ὁ Ἰουστίνος Β' καὶ ἡ Σοφία ἐτάσσοντο πρὸς τὴν εἰς τὸν θρόνον ἀναβάσεως ὑπὲρ τῶν μονοφυσιτῶν. Κατὰ τὰς ἰδέας τοῦ λαοῦ οἱ «διακρινόμενοι» ἦσαν οἱ εὐσεβεῖς, καὶ οὐχὶ ἀδίκως ἐνομιζοντο τοιοῦτοι.

πατριάρχου Ἀλεξανδρείας Τιμοθέου καὶ ἡ αὐτόθι ἐπελθοῦσα ῥῆ-
ξις μεταξὺ τῶν εὐγενῶν καὶ τοῦ κλήρου περὶ τῆς ἐκλογῆς τοῦ δι-
αδόχου ἔδωκεν εἰς τὴν αὐτοκρατορικὴν κυβέρνησιν τὴν ἐπιθυμη-
τὴν εὐκαιρίαν, ἵνα ἀναδείξῃ νικηφόρον τὴν ἐκκλησίαν τοῦ κράτους,
εἰ καὶ ἐξωτερικῶς μόνον, ἐν τούτῳ τῷ τελευταίῳ ἀσύλῳ τοῦ μο-
νοφυσιτισμοῦ, μεταχειριζομένη τὰ βιαιότατα μέσα. Μόνον ὁ κλη-
ρος, ὅστις πλουσίως ἐπροικοδοτήθη διὰ τῆς δημευθείσης περιου-
σίας τῶν μονοφυσιτῶν, οἱ ἀνώτεροι ὑπάλληλοι καὶ μέρος τῶν
Ἑλλήνων εὐγενῶν ἦσαν προσκεκολλημένοι εἰς τὴν ἐκκλησίαν τοῦ
αὐτοκράτορος. Ἀλλὰ πᾶσαι αἱ μέχρι τοῦδε ἀποτυχίαι δὲν ἀνεχάι-
τιζον τοῦτον ἀπὸ τῆς περὶ ἐνώσεως σχέδιά του καὶ ἀπὸ τὴν νοση-
ρὰν τάσιν τῆς δογματικῆς ἐργασίας του. Ἡ καταδίκη τῶν
τριῶν κεφαλαίων ἦτο ἄλλως εὐφυὲς πολιτικὸν μέτρον. Ὁ μέγας
διδάσκαλος τῆς σχολῆς τῶν Ἀντιοχείων, Θεόδωρος ὁ Μοφουεστίας,
περὶ οὗ ἀπέφυγε νὰ εἴπῃ τι ἢ ἐν Χαλκηδόνι σύνοδος, διάφορα συγ-
γράμματα Θεοδωρήτου τοῦ Κύρου καὶ Ἰβᾶ τοῦ Ἐδέστης, ἀν-
δρῶν, ὧν τὴν ὀρθοδοξίαν εἶχεν ἀναγνωρίσῃ ἡ τετάρτη σύνοδος, ἀν-
εθεματίσθησαν τώρα ἐκ τῶν ὑστέρων, ἑκατὸν δηλονότι ἔτη βραδύ-
τερον. Τοῦτο δὲν ἀντέβαινε μόνον εἰς τὸ πνεῦμα τῆς ἐν Χαλκη-
δόνι συνόδου, ἀλλὰ καὶ σιωπηλῶς κατεδίκαζε τὴν θεολογίαν Λέ-
οντος τοῦ μεγάλου, διώρθωνε δὲ καὶ κατήργει ἐμμέσως τὴν σύνο-
δον ἐκείνην, ἣν καὶ τυπικῶς δὲν ἤγγιζεν αὐτήν. Ἀποκατέστησαν
δηλαδὴ ἀπλούστατα τὸ πρόγραμμα τῶν ἀρχαίων ἐνωτικῶν. Ὁ
ὑπὸ τῆς Ρώμης καταδικασθεὶς Ἀκάκιος καὶ ὁ ἅγιος Φλαυιανὸς
τῆς Ἀντιοχείας ἐλάμβανον οὕτω λαμπρὰν ἱκανοποίησιν. Εἰς τὰς
πρὸς ἑνωσιν παραχωρήσεις πραγματικῶς δὲν ἠδύναντο νὰ προ-
βῶσι περισσότερον. Ἀλλὰ πάντα ταῦτα ἐγίνοντο βραδύτερον τοῦ
δέοντος, οἱ πατριάρχαι καὶ ἐπίσκοποι τῆς ἀνατολῆς, συνειθισμέ-
νοι ὄντες νὰ πιστεύουσιν ὅ,τι ὑπηγόρευεν εἰς αὐτοὺς ἡ αὐτοκρατο-
ρικὴ κυβέρνησις, ὑπέκυψαν, εἰ καὶ δυσθύμως ἔχοντες. Ὁ ἀσθενὴς
καὶ ἀσταθὴς Βιγίλιος, ὅστις κατεῖχε τὸν θρόνον τοῦ Πέτρου,
οἰκτρῶς ἐπρόδιδε τὸ ἀξίωμα τῆς ῥωμαϊκῆς ἐκκλησίας ἀπέναντι

τοῦ αὐτοκράτορος, ὅστις πραγματικῶς ἐκυβέρνηα αὐτήν. Ἡ πέμπτῃ οἰκουμένηκῃ σύνοδος ἐξέδωκε τὰς ἀποφάσεις της, εὐπειθῶς ὑπακούουσα εἰς τὰς αὐτοκρατορικὰς ὑπαγορεύσεις. Καὶ μ' ὅλα ταῦτα πᾶσα αὕτη ἡ συγκλονοῦσα τὸ κράτος ἐπιχειρήσεις ἀπεδείχθη ὡς τελεία ἀποτυχία. Οἱ μονοφυσῖται ἐπέμενον εἰς τὸ σχίσμα. Ἡ Ἰταλία δὲ πάλιν καὶ ἡ Ἀφρική τὰς ἀποφάσεις ταύτας θεώρουν προσβολὴν κατὰ τῆς ἐν πάσῃ τῇ Δύσει μεγάλως τιμωμένης συνόδου τῆς Χαλκηδόνος. Οἱ ἐπίσκοποι τῆς ἁνῶ Ἰταλίας καὶ Ἰστρίας προέβησαν μέχρι σχίσματος, ὅπερ καὶ ἐπὶ γενεὰς κατόπιν παρέμεινε. Ὁ δὲ ἐν Ἀφρικῇ ἐπίσκοπος Ἑρμιανῆς Φαγοῦνδος τολμηρῶς ὠνείδισε τὸν αὐτοκράτορα, παραδειγματιζόμενος ἐκ τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης (ἀναφερόμενος εἰς τὸν Ὡζιάν, Δαθάν, Ἀβιρὼν κτλ.), ὅτι ὑπερέβαινε τὰ ὅρια τῆς ἐξουσίας του. Μόνον ὁ Χριστὸς εἶνε βασιλεὺς ἅμα καὶ ἱερεὺς, ἀπαγορεύσας εἰς τοὺς ἡγεμόνας ὅ,τι ἀνήκει εἰς τοὺς ἱερεῖς. Τὰς χορδὰς ταύτας εἶχεν ἐγγίσῃ ἤδη Δονᾶτος ὁ μέγας καὶ αἱ τάσεις αὗται ἀνήκουσι διὰ τοῦτο εἰς τὰς παλαιόθεν δικαιολογημένας τῆς Δύσεως συνηθείας. Ἡ ἐν τῇ νομιμοφροσύνῃ της μέχρι θανάτου ἐμμένουσα Ἀνατολὴ θὰ ἤκουσε τοὺς λόγους τούτους μετὰ μεγίστης ἐκπλήξεως, μάλιστα μετὰ φανερᾶς ἀγανακτήσεως· ἀλλ' εἰς τοὺς ἐπομένους αἰῶνας ἀντήχησαν οἱ αὐτοὶ καὶ ἐν Βυζαντίῳ.

Καὶ μετὰ τοσαύτας ὁμως ἀποτυχίας ὁ Ἰουστινιανὸς ἐξηκολούθει τὰς προσπάθειάς του εἰς σαγήνευσιν τῶν μονοφυσιτῶν. Καὶ κατὰ τὸ τελευταῖον τῆς βασιλείας του ἔτος ὁ ἀκούρατος δογματῶν παραγωγὸς ἱερεὺς αὐτοκράτωρ ἐξέδωκε θέσπισμα, πολὺ κακῶς ἡχῆσαν εἰς τὰ ὦτα τῶν εὐσεβῶν, δι' οὗ ἀνήγετο εἰς δόγμα τοῦ κράτους ὁ ἀφθαρτοδοκητισμός, τουτέστιν ἡ περὶ ἀφθαρσίας τοῦ σώματος τοῦ Χριστοῦ δόξα, ἣν καὶ τῶν μονοφυσιτῶν οἱ πλεῖστοι ἀπέρριπτον. Μόνον ὁ μετ' οὐ πολὺ ἐπισυμβὰς θάνατος τοῦ αὐτοκράτορος (κατὰ Νοέμβριον τοῦ 565) ἔσωσε τὸν ὁρθόδοξον Νοῦμ. 565 κληρὸν ἀπὸ μεγάλης στενοχωρίας τῆς συνειδήσεως ἢ ἀπὸ καθαιρέσεως καὶ ἐξορίας.

Ἐνῶ δὲ τοιοῦτοτρόπως ἐθεώρουν τοὺς μονοφυσίτας, ἂν καὶ « διακρινομένους », ὡς μέλη ὁμῶς τῆς καθολικῆς ἐκκλησίας, καὶ μετεχειρίζοντο αὐτοὺς μετὰ τὴν προσοχὴν ἐκείνην καὶ λεπτότητα, τὴν ὁποίαν δὲν ἀμελεῖ ποτὲ ἡ γραφειοκρατία ἐναντίον καλῶς ὀργανωμένων καὶ πιστῶν ἐκκλησιαστικῶν κοινοτήτων, κατὰ τῶν λοιπῶν, ἀριθμητικῶς ἀσθενῶν ὁμάδων τῶν ἀλλοδοξούντων προσεφέροντο ἄνευ πολλῶν διατυπώσεων.

Πολλὰ θεσπίσματα τῶν πρώτων ἐτῶν τῆς βασιλείας του δεικνύουσι μετὰ πόσης δραστηριότητος ὁ Ἰουστινιανὸς ἔσπευδεν ἵνα καταστήσῃ τὴν ἰδικήν του πίστιν, πίστιν πάντων τῶν ὑπηκόων του. Τὰ λείψανα τῶν ἀρχαίων αἰρετικῶν, μεταξὺ τῶν ὁποίων οἱ ἀρειανοὶ ἐκίνουν τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ δημοσίου ταμείου διὰ τὰ πλούτη τῶν ἰδρυμάτων αὐτῶν, ἔλαβον τρίμηνον προθεσμίαν πρὸς παραδοχὴν τοῦ ἐπισήμου δόγματος· ἄλλως ἠπειλοῦντο δι' ὑπερορίας. Καὶ εἰς τοὺς Σαμαρείτας ἐπεξετάθη ὁ βίαιος οὗτος προσηλυτισμός· ἀλλ' ὁ λαὸς οὗτος ἐξηγέρθη ἐν σώματι καὶ ἀνεκίρρυσεν ἄλλον αὐτοκράτορα. Ποταμοὶ αἱμάτων ἔρρευσαν ἵνα καταπνιγῇ ἡ ἐπανάστασις. Ἡ γῶρα κτεστράφη. Πρὸς ταῦτα συνδέεται καὶ τὸ σύγχρονον ἱεροεξεταστικὸν μέτρον κατὰ πάντων τῶν φανερῶν καὶ μυστικῶν ὁπαδῶν τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς θρησκείας. Ἀκριβῶς μεταξὺ τῶν ἐγκρίτων ἀνδρῶν καὶ τῶν ἀνωτέρων ὑπαλλήλων πολυάριθμοι ἦσαν οἱ εἰς ταύτην ἔτι ἐμμένοντες. Ἡ τιμωρία ἦτο δήμευσις τῆς περιουσίας καὶ ἀποκλεισμός ἀπὸ τῆς δημοσίας ὑπηρεσίας. Πολλοὶ τῶν ἀρχόντων ἠύτοκτόνησαν ἕνεκα τούτου. Τὸ κέντρον τῆς ἀρχαίας θρησκείας ἦσαν αἱ Ἀθῆναι καὶ ἡ νεοπλατωνικὴ αὐτῆς σχολή. Ὁ Ἰουστινιανός, ὅστις πρὸ παντὸς ἐνδιεφέρετο διὰ τὴν μεγάλην περιουσίαν τῶν ἐθνικῶν 529 σωματείων, ἐδήμευσε τὸ 529 τὰς κτήσεις τῆς πλατωνικῆς ἀκαδημίας καὶ ἀπηγόρευσε τὴν ἐν τῷ πανεπιστημίῳ τούτῳ διδασκαλίαν τῆς φιλοσοφίας καὶ τοῦ δικαίου. Οἱ ἐπὶ τὰ τελευταῖα καθηγηταὶ μετενόστευσαν εἰς Περσίαν. Ἐθνικὴ ἱεραρχία καλῶς ὀργανωμένη εἶχε πολλοὺς ὁπαδοὺς ἐν τῇ Μικρᾷ Ἀσίᾳ, μάλιστα

μεταξὺ τῶν χωρικῶν. Ἰωάννης ὁ Ἐφέσου, ὁ Σύρος ἱστορικός, ὅστις αὐτὸς ἑαυτὸν ὀνομάζει ἡγεμόνα τῶν εἰδωλολατρῶν καὶ καταλυτὴν τῶν εἰδώλων, ἀπελάμβανε δὲ πλήρη τὴν ἐμπιστοσύνην τοῦ Ἰουστινιανοῦ, εἰργάσθη κατὰ τὰς ἐπομένας δεκαετηρίδας ὑπὲρ τοῦ προσηλυτισμοῦ τούτου ἐν μεγάλῳ μέτρῳ. Καυχᾶται ὅτι ἐδάπτισε ἐβδομηκονταχιλίους ἀνθρώπους.

Ἀσυγκρίτως λαμπροτέραν εἰκόνα δεικνύει ἡ πρὸς τὰ ἔξω τῆς ἐκκλησίας ἀνάπτυξις. Ὁ Ἰουστινιανὸς ἐθεώρησεν ὡς τὸν κύριον σκοπὸν τοῦ πολιτικοθρησκευτικοῦ προγράμματός του, ὅπως ἐν τῇ αὐτοκρατορίᾳ ἀποκατέστησε τὴν ἐνότητα τῆς πίστεως, οὕτω καὶ εἰς τὰ εἰδωλολατρικὰ ἔθνη νὰ μεταδώσῃ τὴν χριστιανικὴν θρησκείαν. Καὶ αὗται αἱ διπλωματικαὶ του σχέσεις ἐχρησιμοποιήθησαν πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον διὰ τῆς οὕτως ἐξασφαλισμένης προστασίας τῶν ἱεραποστόλων ὑπὸ ἰσχυρῶν ἡγεμόνων γειτόνων λαῶν. Τοιοῦτοτρόπως καὶ τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἡ βασιλεία, ὡς αἱ τῶν ἀμέσως προκατόχων του, ἀποδεικνύεται ὡς δραστηρίως τὴν διάδοσιν τοῦ χριστιανισμοῦ προαγαγοῦσα.

Ἡ χριστιανικὴ προπαγάνδα ἐνήργει μετὰ τῆς αὐτῆς ἐπιτυχίας παρὰ τοῖς Ἑρούλοις τοῖς περὶ τὸ Σιγγιδοῦνον αἰκοῦσι, παρὰ ταῖς φυλαῖς τῶν Οὐννων βορείως τῆς Μαύρης θαλάσσης καὶ παρὰ τοῖς Καυκασίοις λαοῖς. Οἱ ἡγεμόνες προσήρχοντο εἰς τὴν πρωτεύουσάν ἵνα βαπτισθῶσι καὶ ὁ λαὸς ἠκολούθει τὴν θρησκείαν αὐτῶν. Ἐν Ἀφρικῇ εἰσέδυσεν ὁ χριστιανισμὸς εἰς τὰς δάσεις τῆς Σαχάρας. Ὁ αἰματηρὸς τῶν χριστιανῶν διωγμὸς ἐν Ἰεμένη ὑπὸ τοῦ Ἰουδαίου τοῦ θρησκευμα βασιλέως Δοῦ-Νουβᾶς ἠρέθισεν ὅλους τοὺς χριστιανούς τῆς Ἀνατολῆς. Ἡ κατάκτησις τῆς Ἰεμένης ὑπὸ τοῦ Ἀβυσσηνοῦ βασιλέως τῆς Αἰθιοπίας τὸ 526 ἡκού- 526 σθη μετὰ μεγίστης χαρᾶς καὶ διαταγῇ τοῦ αὐτοκράτορος ἐπέμφθη ἐπίσκοπος εἰς τὴν μεσημβρινὴν Ἀραβίαν ἐξ Αἰγύπτου. Δραστηρίως ὡς ἱεραπόστολοι ἐνήργησαν ἰδίως οἱ μονοφυσῖται. Σύρος μοναχὸς ἐκήρυξε τὸ εὐαγγέλιον παρὰ ταῖς Ὀρταίοις, οἳ τινες ἴσως ἦσαν κουρδικὴ φυλὴ τῆς μεσημβρινῆς Ἀρμενίας. Ἐπὶ Ἰουστι-

νιανοῦ ἤρχισε νὰ προσηλυτίζῃ τοὺς Νουβίους ὁ Ἰουλιανός, Ἀλεξανδρεὺς κληρικός, τὸ ἔργον δὲ αὐτοῦ συνεπλήρωσεν ἐπὶ τῶν διαδόχων τοῦ Ἰουστινιανοῦ ὁ ἐπίσκοπος Λογγίνος. Βασιλεὺς καὶ λαὸς τῶν Νοβατῶν ἐδέχθησαν τὸ βάπτισμα. Καὶ ὁ βασιλεὺς τοῦ « μεγάλου λαοῦ τῶν Ἀλοδαίων » ἐβαπτίσθη ὁμοίως. Ἐκτοτε ἐπὶ ἑκατονταετηρίδας ἔμεινε στενώτατα συνδεδεμένη ἡ ἐκκλησία τῆς Νουβίας μετὰ τοῦ μονοφυσιτικοῦ πατριαρχείου τῆς Ἀλεξανδρείας.

Ἐν τούτοις ὅση καὶ ἂν ἦτο ἡ ἐξωτερικὴ λαμπρότης, ὅσον μεγάλοι πραγματικῶς καὶ ἂν ἦσαν τῆς βασιλείας του οἱ σκοποί, ὁ 14 Νοεμ. 565 Ἰουστινιανὸς ἀποθνήσκων (τὴν 14 Νοεμβρίου 565) κατέλειπε κράτος ὅλως ἐξησθενημένον. Πρὸς συγκράτησιν τῶν ἐν τῇ Δύσει κατακτήσεων δὲν ἐπῆρκουν διόλου αἱ δυνάμεις του· ἔλειπον δὲ καὶ τὰ μέσα πρὸς τοῦτο. Εἰς οὐδὲν ὠφέλει καὶ ἡ μετὰ κόπου μόλις ἐπιτευχθεῖσα ἐκκλησιαστικὴ ἔνωσις ἔνεκα τοῦ βαθέος ἐθνικοῦ μίσους τῶν Ἑλλήνων καὶ Λατίνων. Ὡστε τὰ ἐκκλησιαστικὰ τοῦ αὐτοκράτορος μέτρα ἀποτελοῦσιν ἄλυσιν σφαλμάτων· ταῦτα ἀκριβῶς ἐνίσχυσαν τὰς ἐθνικὰς ἀποχωριστικὰς τάσεις τῶν Σύρων καὶ Αἰγυπτίων. Ἡ τότε ἐποχὴ ἐνέδουε τὰς ιδέας ἐκκλησιαστικὸν ἔνδυμα. Τὸ μονοφυσικὸν δόγμα ἐχρησίμευεν εἰς τοὺς Ἀνατολίτας ὡς ζωηρὰ ἔκφρασις τοῦ ἐθνικοῦ αἰσθήματος, πρὸς τὸ ὅποιον ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ξένη καθίστατο ἡ ιδέα τοῦ ῥωμαϊκοῦ κράτους. Τὴν ἀπόσπασιν τῶν ἀνατολικῶν τῆς μοναρχίας χωρῶν, ἣτις ἐπῆλθε κατὰ τὸν ἑβδόμον αἰῶνα, παρεσκεύασε κυρίως τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἡ ἐκκλησιαστικὴ πολιτικὴ, ὅπως ἡ κατακτητικὴ αὐτοῦ πολιτικὴ, ἣτις κατηνάλωσε τὰς δυνάμεις τοῦ κράτους ὑπὲρ τῶν δυτικῶν ἐπαρχιῶν, ἐχαλάρωσε τὴν πρὸς Ἀνατολὰς ἐνέργειαν.

Ἰουστίνος ὁ Β' (565-578) ὁ ἀνεψιὸς τοῦ Ἰουστινιανοῦ, ὅστις καὶ ἐκάλεσεν αὐτὸν εἰς τὴν διαδοχὴν, κατέλαβε τὸν θρόνον μετὰ ταχύτητος καὶ ἐνεργητικότητος, ἣν ἀνέπτυξεν ἰδίως ἡ φιλόδοξος σύζυγος αὐτοῦ Σοφία καὶ ὁ ἀρχηγὸς τῶν σωματοφυλάκων Τιθέριος, ἐν μέρει δὲ καὶ διὰ τῆς βίας διετήρησεν αὐτὸν ἐναντίον

τῶν δυσηρεστημένων περιγίπων τοῦ βασιλικοῦ οἴκου. Ἡ περιοδικῶς ἐπανερχομένη φρενοπάθεια τοῦ αὐτοκράτορος, ἥτις ἐν τέλει καὶ ὁλοσχερῶς κατέλαβεν αὐτόν, ἀποτέλεσμα ἔσχε τὸ 574 574 τὴν υἱοθέτησιν τοῦ Τιβερίου ὡς καίσαρος, ὅστις ἔκτοτε καὶ πραγματικῶς ἐκυβέρνησα τὸ κράτος, βραδύτερον δὲ καὶ διεδέχθη τὸν Ἰουστίνον ἀποθανόντα (578-582).

578-582

Αἱ βασιλεῖαι αὗται χαρακτηρίζουσι σπουδαίαν τινὰ μεταβολήν. Ἡδὴ ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ εἶχεν ἀρχίσῃ νὰ ἐκλίπῃ ἡ κατὰ φαντασίαν μόνον ὑπάρχουσα ἰδέα, ὅτι ἡ γλῶσσα τοῦ κράτους δῆθεν εἶνε ἡ λατινική· ἀπὸ τοῦδε ὅμως ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ἐκτοπίζεται αὕτη ὑπὸ τῆς ἐλληνικῆς. Τὴν μεταβολὴν ταύτην ὑποδηλοῦσι καὶ οἱ Λογγοθάριοι καὶ Σύροι χρονογράφοι, οἵτινες ἀπὸ τοῦ Μαυρικίου ἄρχονται ἀπαριθμοῦντες τοὺς «Ἕλληνας αὐτοκράτορας».

Ἐσωτερικῶς ὠφέλητε πολὺ τὰ οικονομικὰ τοῦ κράτους ἡ φειδῶ τοῦ Ἰουστίνου, ἀλλ' ἠϋξήτε καὶ τὴν κατὰ τῆς κυβερνήσεώς του δυσμένειαν. Ἐξ ἐναντίας ἡ δημοφιλὴς μὲν ἀλλ' ἄτοπος σπατάλη τοῦ Τιβερίου ἀπέβη ἡ κυρία αἰτία τῶν δυσκολιῶν τῆς ἐπομένης κυβερνήσεως. Ἐν σχέσει πρὸς τὴν ἐκκλησίαν ἀμφοτέρω οὔτοι οἱ αὐτοκράτορες ἦσαν ὀρθόδοξοι. Ἡ ὀλεθρία ἐνδοτικότης των εἰς τοὺς αὐλικοὺς πατριάρχας, εἰς τοὺς ὁποίους ἐπέτρεπον νὰ καταδιώκωσι τοὺς μονοφυσίτας ἢ καὶ τὴν ὑποστήριξιν των παρεῖχον, κατέστησεν ὀριστικὴν τὴν ἀποξένωσιν τῶν ἀνατολικῶν ἐπαρχιῶν.

Ἐξωτερικῶς ἡ δυναστική μεταβολὴ ἐπέφερε μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἰουστινιανοῦ ῥῆξιν τελείαν πρὸς τὴν τέως κυβερνητικὴν πολιτικὴν. Ἡ κατάστασις τοῦ κράτους ἀπῆλθε ἐπιτακτικῶς νὰ ἐπιστήσῃ ἡ αὐτοκρατορικὴ κυβέρνησις πᾶσαν τὴν προσοχὴν της εἰς τὴν ἐξασφάλισιν τῶν βορείων καὶ ἀνατολικῶν μεθορίων. Τὴν πρώτην λοιπὸν θέσιν νῦν ἔχουσιν αἱ σχέσεις πρὸς τοὺς πέραν τοῦ Δουνάβεως λαοὺς καὶ πρὸς τοὺς Πέρσας, ἐνῷ ἡ Δύσις ἐπισθοχωρεῖ. Εἰς τὰς στέππας τῆς Ἀνατολῆς εἶχεν ἰδρυθῇ τὸ ἰσχυρὸν

τουρκικὸν κράτος, πρὸς τὸν Χαγάνον (Chācān) τοῦ ὁποίου οἱ Ρωμαῖοι συνῆψαν ἀμέσως ἀγαθὰς διπλωματικὰς σχέσεις. Πολὺ σπουδαιότερον ἦτο, ὅτι περὶ τὰ τέλη τῆς Ἰουστινιανοῦ βασιλείας ἐνεφανίσθη πρὸς βορρᾶν τοῦ Δουνάβεως ἔθνος νέον ὅλως διόλου, οἱ Ἀθάροι. Ἀνατολικῶς τοῦ οὐγγρικοῦ βαθυπέδου ὑπετάχθησαν εἰς αὐτοὺς πᾶσαι αἱ σλαυικαὶ φυλαί. Ὁμοίως δὲ ἀποτελεσματικῶς ἐπενέβησαν καὶ εἰς τὰς τύχας τῶν γερμανικῶν κρατῶν τῶν ἐν Παννονίᾳ Λογγοθάρδων καὶ Γεπιδῶν, τὰ ὅποια ἐχθρικώτατα διέκειντο πρὸς ἄλληλα. Ἡ μεταβολὴ αὕτη τῶν πραγμάτων ἀπῆτει τὴν σοβαρωτάτην προσοχὴν τῆς Ρώμης.

Ἡ νέα κυβέρνησις ἐπολιτεύθη ἀποφασιστικώτατα κατὰ τῶν ἐπικινδύνων τούτων ἐχθρῶν. Τὸν ἐτήσιον φόρον, εἰς ὃν εἶχε συνειθίσῃ ὁ Ἰουστινιανὸς τοὺς Ἀθάρους, ἡρνήθη ὁ διάδοχός του, οὗτοι δὲ εὐρέθησαν νῦν ἀπησχολημένοι εἰς τὸν μεταξὺ Λογγοθάρδων καὶ Γεπιδῶν πόλεμον. Ἐπεμβάντες ὑπὲρ τῶν Λογγοθάρδων, συνετέλεσαν εἰς τὴν ἐν ἔτει 567 πανωλεθρίαν τῶν Γεπιδῶν, ἐνῶ ἡ Ρώμη δὲν ἐκινήθη ὑπὲρ τούτων. Οἱ Ἀθάροι, καταστάντες τὸ ἐν Παννονίᾳ κρατοῦν ἔθνος μετὰ τὴν αὐτόθεν ἀναχώρησιν τῶν Λογγοθάρδων, ἠπειλοῦν νῦν μετὰ τῶν πολυαρίθμων σλαυικῶν φυλῶν ἔτι μᾶλλον τὰς πρὸς μεσημβρίαν τοῦ Δουνάβεως χώρας. Ἐν ταύτῃ δὲ τῇ περιστάσει ἡ Ρώμη ἐπέδειξε μεγάλην δραστηριότητα καὶ ἐν γένει ἠγωνίσθη γενναίως· ἀλλ' ἂν καὶ ἦγε τὸν στρατὸν ὁ Τιβέριος, ὁ ῥωμαϊκὸς στρατὸς ὑπέστη βαρεῖαν ἥτταν. Ἡ εἰρήνη ἐξηγοράσθη μόνον διὰ πληρωμῆς φόρου. Ἐπὶ Τιβερίου ἀπωλέσθη καὶ τὸ σπουδαῖον μεθόριον φρούριον Σίρμιον τὸ 581 581. Τοῦτο ἐπεσφράγιζε τὴν τύχην τῶν βορείων χωρῶν.

Οὕτω καθίστατο σαφὲς πόσον εἶχεν ὑπερβῇ τὰς δυνάμεις τοῦ κράτους ἡ κατακτητικὴ τοῦ Ἰουστινιανοῦ πολιτικὴ. Ὅτε ἐνέβαλλον εἰς τὴν Ἰταλίαν οἱ Λογγοθάροι τὸ 568—μῦθος μεταγενέστερος εἶνε ὅτι ἐκάλεσεν αὐτοὺς εἰς τὴν χώραν ὁ Ναρσῆς—ἡ κυβέρνησις δὲν ἦτο εἰς κατάστασιν νὰ ὑπερασπίσῃ τὴν σπουδαίαν ἐπαρχίαν, ἀναπτύσσουσα μεγάλας δυνάμεις. Ἐντὸς ὀλίγων ἐτῶν

κατέκτησαν οἱ νικηφόροι κατακτηταὶ τὴν βορείαν Ἰταλίαν καὶ Ἑτρουρίαν· ἐν Σπολητίῳ καὶ Βενεβέντῳ (τὸ 571) ἤρχον Λογγο- 571
βάρδοι δοῦκες. Καὶ αἱ ὀχυραὶ πόλεις, αἵτινες ἀντέσχον εἰς τὴν
πρώτην ὁρμὴν, ἐσυνθηκολόγουν νῦν ἢ μία μετὰ τὴν ἄλλην, τὸ
572 τὸ Τίκινον, τὴν ἀκόλουθον δὲ γενεάν τὸ Παταύιον καὶ ἡ 572
Κρεμώνη. Αἱ ῥωμαϊκαὶ κτήσεις, ἐξαιρέσει τῆς μεσημβρινῆς Ἰτα-
λίας καὶ Σικελίας, περιωρίσθησαν εἰς τὴν Ραυένναν καὶ τὰς γει-
τονικὰς πόλεις τῆς Αἰμιλίας καὶ Πενταπόλεως, ἔτι δὲ εἰς τὴν
περίχωρον τῆς Ρώμης καὶ Νεαπόλεως. Εἰς ταύτας προσετίθεντο
αἱ παράλλαι πόλεις τῆς Λιγυστικῆς καὶ τῆς Ἑνετίας. Τὸ ὑπὸ τοῦ
Βελισαρίου ματαιωθὲν σχέδιον τῆς διανομῆς τῆς Ἰταλίας ἤθελε
καταλίπη περισσότερα εἰς τοὺς Ρωμαίους, οἵτινες καὶ ἀντὶ τοῦ
«δυσώδους» καὶ «ἀκατονομάστου» λαοῦ τῶν Λογγοβάρδων γεί-
τονας θὰ εἶχον τὴν ἰπποτικὴν καὶ εὐγενῆ τῶν Ὀστρογότθων φυ-
λὴν. Τοιοῦτοτρόπως οἱ κατόπιν χρόνοι ἀδιακόπως εἶχον νὰ φέ-
ρωσι τὰς ἀμαρτίας τοῦ παρελθόντος διὰ τὰ γενόμενα ἢ ἐπιτρα-
πέντα λάθη, ἐξ ὧν σύγκειται ἡ ὑπὸ πολλῶν θαυμασθεῖσα αὕτη
μεγαλοπράγμων πολιτικὴ τοῦ δεκάτου τετάρτου Λουδοβίκου τοῦ
ἕκτου αἰῶνος.

Τὴν ἰσχὺν τῆς Ρώμης παρέλυσεν πρὸ πάντων ὁ σύγχρονος περ-
σικὸς πόλεμος. Ἀφορμὴν εἰς αὐτὸν ἔδωκαν οἱ Ἀρμένιοι, οἵτινες
ἐχμανέντες διὰ τὴν ἐν τῇ ἱερᾷ αὐτῶν πόλει Δουὶν ἀνέγερσιν ναοῦ
τῶν πυρολατρῶν, ἐξηγέρθησαν τὸ 571 κατὰ τῶν Περσῶν καὶ 571
ζητήσαντες ἔλαβον τὴν ἐπικουρίαν τοῦ Βυζαντίου. Μετ' αὐτῶν
συνηνώθησαν καὶ οἱ Ἰβηρες. Τοιοῦτοτρόπως ἐκηρύχθη ὁ πόλε-
μος, ὅστις ὑπὸ ἀκαταπαύστων εἰρηνικῶν διαπραγματεύσεων δια-
κοπτόμενος διήρκεσεν εἴκοσιν ἔτη. Ἐνῷ οἱ Ρωμαῖοι μάτην ἐπο-
λιόρχουν τὴν Νίσιβιν, ἐκυρίευσαν οἱ Πέρσαι τὸ σπουδαῖον Δάρας. 573
Πᾶσα ἡ Συρία ἐλεηλατήθη ὑπ' αὐτῶν. Ὁ Τιβέριος, ἀναλαβὼν
τὰς ἡνίας τοῦ κράτους, ἐπέτυχεν ἀνακωχῆν, ἧς ὁμως ἐξηρέθη ἡ
Ἀρμενία. Ἐντεῦθεν δὲ εἰσῆλασεν ὁ Χοσρόης τὸ 575 μέχρι τῆς 575
Καππαδοκίας καὶ ἐπυρπόλησε τὴν Σεβάστειαν καὶ Μελιτηνήν.

Ἄλλ' ἡττηθεὶς ὑπὸ ἀνωτέρων ῥωμαϊκῶν δυνάμεων δις σπου-
δαίως, μόλις διεσώθη πέραν τοῦ Εὐφράτου. Ἡ Ἀρμενία ἦτο
576 πλέον εἰς τὰς χεῖρας τῶν Ρωμαίων. Ἀλλὰ τὸ 576 ἐξεβλήθησαν
πάλιν ἐντεῦθεν καὶ ὁ πόλεμος ἐξηκολούθησεν. Ὁ κόμης τῶν ἐξ-
κουβίτων Μαυρίκιος ἔλαβε παρὰ τοῦ αὐτοκράτορος τὴν ἀρχηγίαν
τοῦ στρατοῦ ἐν τῇ Ἀνατολῇ καὶ μετέφερε νικηφόρως τὸ θέατρον
τοῦ πολέμου εἰς τὸ περσικὸν ἔδαφος. Τὴν εὐνοϊκὴν ἔκβασιν τῶν
πολλάκις συναφθεισῶν περὶ εἰρήνης διαπραγματεύσεων ἐμπόδισεν
579 ὁ ἐν ἔτει 579 θάνατος τοῦ Χοσρόου. Κατὰ τοῦ φιλοπολέμου δὲ
υἱοῦ καὶ διαδόχου αὐτοῦ Ὀρμίσδου ἐξηκολούθησεν ὁ Τιβέριος
581 δραστηρίως τὸν πόλεμον. Τὸ 581 κατήγαγον οἱ Ρωμαῖοι παρὰ τὴν
Κωνσταντίνην λαμπρὰν νίκην.

582-602 Τὸ ἀκόλουθον ἔτος ἀνέβη τὸν θρόνον ὁ Μαυρίκιος (582—
602). Οὗτος ἐσωτερικῶς μὲν προσεπάθησεν ἰδίως νὰ ἀνταπο-
κριθῇ εἰς τὰς ποικίλας τοῦ κράτους ἀνάγκας διὰ φειδωλοῦ οἰκο-
νομικῆς πολιτικῆς, ἧς ὅμως ἕνεκα ἐξῆγειρε καὶ τὴν δυσαρέσκειαν
ἐκείνην, ἣτις ἐστέρησεν αὐτὸν ἐν τέλει τοῦ θρόνου. Εἰς δὲ τὰ ἐκ-
κλησιαστικὰ ἠκολούθησεν ἐν γένει τὴν πολιτικὴν τῶν προκατό-
χων του. Ἀλλ' ἡ καταδίωξις τῶν μονοφυσιτῶν περιωρίσθη χά-
ρις εἰς τὰς εἰσηγήσεις τοῦ πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Ἰω-
άννου τοῦ νηστευτοῦ. Ὁ ἀνὴρ οὗτος, ἀσκητὴς καὶ ἀγνότατος τὸν
βίον καὶ τὸ ὀρθόδοξον φρόνημα, ἐδείκνυε πρὸς τοὺς ἀλλοδόξους
χριστιανοὺς ἀνεξιθρησκείαν, ἣτις συνήθως δὲν κοσμεῖ τοὺς ἱεράρ-
χας οἰασδῆποτε θρησκευτικῆς ὁμολογίας. Ἀλλ' ἡ κυβέρνησις
ἀπανθρώπως ἐνήργει καταδιώκουσα τοὺς ἐν Συρίᾳ δῆθεν εἰδωλο-
λάτρας. Εἰς τούτους δὲ συνηρίθμει ὁ φανατικὸς μονοφυσιτικὸς
ὄχλος καὶ τὸν εἰς τὴν ἐκκλησίαν τοῦ κράτους ἀνήκοντα πατριάρ-
χην Ἀντιοχείας. Οὗτος ὅμως ἐγνώριζε τοὺς ἀνθρώπους του καὶ
τὴν ἀγνότητά του ἐν τῇ πίστει ἐδικαιολόγησε κτίσας μέγα ἵππο-
δρόμιον, «ναὸν τοῦ σατανᾶ», ὅπως ὠνόμασαν αὐτὸ στενάζοντες
οἱ εὐσεβεῖς διακρινόμενοι. Πολὺ σπουδαιότεραν σημασίαν εἶχεν
590-604 ἡ πρὸς τὴν παλαιὰν Ρώμην ἔρις. Ὁ πάπας Γρηγόριος Α' (590-

604) ἀπέκρουεν ὡς νεωτερισμὸν τὸν τίτλον τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου, ὃν ἔφερεν ὁ ἐν τῇ νέᾳ Ρώμῃ συνάδελφός του· ἀδίκως ὅμως· διότι ὁ τίτλος ἦτο ἤδη ἐν χρήσει ἀπὸ ἐνὸς περίπου αἰῶνος ἄνευ ἀντιρρήσεως ἐκ τῆς Ρώμης. Διὸ καὶ ἡ κυβέρνησις μετὰ τῶν ἀνατολικῶν πατριαρχῶν ἐκηρύχθησαν ὑπὲρ τοῦ ἱεράρχου τῆς πρωτευούσης, ὅστις τὸν τίτλον αὐτοῦ διετήρησεν. Εἰς δὲ τὰ συγκινητικὰ παράπονα τοῦ πάπα ἀπήντησαν ὁ αὐτοκράτωρ καὶ ὁ μεγάλως τιμώμενος Ἀναστάσιος ἀρκετὰ καταφρονητικῶς· προφανῶς ἐθεώρησαν τὴν ὑπόθεσιν ὡς μηδαμινὴν λογομαχίαν. Καὶ πραγματικῶς ἡ Ρώμη ἀθορύβως μετὰ τινὰ καιρὸν παρητήθη τῆς ἀξιώσεώς της.

Ὁ περσικὸς πόλεμος διήρκεσεν ἐπὶ ἔτη τινὰ ἀκόμη ἀμφίρροπος. Μετὰ πολλὰς Ρωμαϊκὰς νίκας ἐκυριεύθη τὸ 589 ὑπὸ τῶν Περσῶν ἡ σπουδαία Μαρτυρόπολις. Ἀλλὰ τῶρα ἐπῆλθεν ὅλως ἀπροσδόκητος μεταβολή, ἥτις παρέδωκεν εἰς τὰς χεῖρας τοῦ Ρωμαίου μονάρχου τὴν τύχην τοῦ ὁμόρου κράτους. Ἡ ἐπανάστασις τοῦ στρατηγοῦ Μπαράμ Τσιοβὶν ἀφῆρσε τὸν βασιλέα θρόνον καὶ ζώην· ὁ δὲ υἱὸς του Χοσρόης Β' Παρβέζ κατέφυγεν εἰς τοὺς Ρωμαίους. Ὁ Μαυρίκιος ἐπενέβη ὑπὲρ αὐτοῦ καὶ ἡ ἐκστρατεία τοῦ 591 ἐπανεφέρει τὸν πρόσφυγα ἐπὶ τοῦ θρόνου τῶν πατέρων του. 591 Ἀλλ' ὁ Μαυρίκιος ἦτο ἀγαθὸς μὲν στρατηγός, κακὸς ὅμως διπλωμάτης καὶ δὲν ἐνόησε πῶς νὰ ἐκμεταλλευθῇ ὑπὲρ ἑαυτοῦ τὴν ἐξάαιρετον εὐνοίαν τῆς τύχης. Ἐν τῇ εἰρήνῃ ἀπεδόθησαν μόνον τὸ Δάρας καὶ ἡ Μαρτυρόπολις· πρὸς τούτοις παρεχώρησεν ὁ βασιλεὺς τῶν Περσῶν εἰς τοὺς Ρωμαίους καὶ τὸ μέγιστον μέρος τῆς περσικῆς Ἀρμενίας. Ἡ σπουδαία ὅμως Νίσιβις ἔμεινε περσική.

Πρὸς δυσμὰς ἐπέδειξεν ὡσαύτως τὴν ἰσχύν της ἡ νέα κυβέρνησις. Διότι δὲν εἶναι ἀσήμαντόν τι, ὅτι τὸ πρῶτον ἐπὶ Μαυρικίου ἐμφανίζεται ὁ τίτλος τοῦ ἐξάρχου ἐν Ραυέννῃ καὶ ἐν Καρχηδόνι. Ἡ Ἰταλία καὶ ἡ Ἀφρική ἀπειλούμεναι ἡ μὲν ὑπὸ τῶν Λογγοθάρδων, ἡ δὲ ὑπὸ τῶν Μαυριτανῶν, ἔλαβον οὕτως στρατιωτικοὺς διοικητὰς μὲ εὐρεῖαν δικαιοδοσίαν, εἰς ἣν κατὰ μικρὸν περιελήφθη

καὶ ἡ πολιτικὴ διοίκησις. Ἡ ἰδρυσις τῶν δύο ἐξαρχάτων εἶναι τὸ προανάκρουσμα τῆς κατὰ τὸν ἑβδομον αἰῶνα ἐφαρμογῆς τῆς εἰς θέματα διαιρέσεως. Πρὸς ἀνάκτησιν τῆς βορείας Ἰταλίας συν-εμάχησεν ὁ Μαυρίκιος πρὸς τοὺς Φράγκους. Ὁ ἐπιχειρηματικὸς ἐξαρχος Σμάραγδος ἐπέδειξε πολλὴν δραστηριότητα. Ἀλλὰ διαρκές τι ἀποτέλεσμα δὲν ἐπετεύχθη ἐκ τούτου· ἐμποδίσθη μόνον ἡ περαιτέρω τῶν Λογγοβάρδων προέλασις.

Ἐν διαρκεῖ κινδύνῳ εὐρίσκοντο τὰ βόρεια τοῦ κράτους ὄρια. Ὅσάκις ἢ πρὸς τοὺς Ἀβάρους εἰρήνην ἐξηγοράζετο διὰ μεγαλειτέρου φόρου, εἰσέβαλλον οἱ ὑποτελεῖς εἰς αὐτοὺς σλαυικαὶ φυλαί, ὑπὸ τῶν ἰδίων παρακινούμεναι. Κατὰ τὴν μαρτυρίαν συγχρόνων Σύ-ρων συγγραφέων οἱ Ἀβάροι¹⁾ μετὰ τῶν Σλαύων εἰσέηλσαν πολὺ
581 πρὸς μεσημβρίαν. Τὸ 581 οἱ Σλαῦοι ὄχι μόνον τὴν Θράκην ἐδή-
ωσαν, ἀλλ' ἐγκατεστάθησαν καθ' ὁμάδας καὶ εἰς τὴν παρὰ τὴν Θεσσαλονίκην χώραν καὶ διήλυσαν μέχρι τῆς Πελοποννήσου, ἵνα ἐγκατασταθῶσι καὶ αὐτοῦ. Τότε λέγεται ὅτι, ἂν καὶ ἡ παράδοσις αὕτη εἶνε μεταγενεστέρα καὶ ἐπισφαλής, οἱ κάτοικοι τῆς ἐν τῇ Λακωνικῇ Ἐπιδαύρου Λιμηρᾶς, φεύγοντες τοὺς εἰσβαλόντας Σλαῦους, μετόκησαν εἰς τὴν ἀπέναντι βραχὺδὴ χερσόνησον, καὶ ἱδρυσαν οὕτω τὴν μετὰ ταῦτα σπουδαίαν ἀποδοῦσαν Μονεμβασίαν. Πραγματικῶς δὲ ἓνα καὶ ἥμισυ αἰῶνα κατόπιν οἱ θαλασσοπόροι ὀνομάζουσι τὴν Κυνουρίαν «Σλαυονίαν». Πόσον ἰσχυρὸν ἦτο τὸ σλαυικὸν στοιχεῖον εἰς τὰς ἑλληνικὰς χώρας, ἀποδεικνύ-
623 ται ἐκ τοῦ ὅτι μετὰ μίαν γενεάν (τὸ 623) σλαυικὸς πειρατικὸς στολίσκος προσέβαλε καὶ ἐληλάτησε τὴν Κρήτην. Ἐξεναντίας ὅμως μῦθος πρέπει νὰ θεωρηθῇ, ὡς πρὸ πολλοῦ ἤδη ἀνεγνωρίσθη, ἡ ὑπερβολικὴ καὶ φαντασιοπληκτικὴ θεωρία τοῦ Φαλλμεράϋερ

¹⁾ Οἱ Ἀβάροι ἀποτελοῦσιν ἐν τῇ μέσῃ τῶν Σλαύων τὴν ἀλιγάρημον κρατοῦσαν τά-ξιν. Ἀξιοπαράτητον δὲ εἶνε ὅτι κατὰ τοῦτον τὸν αἰῶνα αἱ κατ' ἀριθμὸν μικρότεροι οὐρα-λο-αλταϊκαὶ φυλαὶ ὑποτάττουσι Γερμανοὺς καὶ Σλαῦους· ἦσαν λοιπὸν ὡς φαίνεται στρατιω-κῶς, πολιτικῶς καὶ πνευματικῶς ὑπέροχοι. Παράδειγμα ἔχομεν τοὺς Οὐννους (ἐπικυριάρχους τῶν Γότθων καὶ ἄλλων Γερμανικῶν φυλῶν), τοὺς Ἀβάρους, τοὺς Βουλγάρους.

περὶ τοῦ φρικώδους ἐξολοθρευμοῦ σύμπαντος τοῦ ἀτυχοῦς ἐλληνικοῦ ἔθνους (ἐξαιρέσει ὀλίγων παραλίῳν φρουρίων) καὶ τοῦ πλήρους ἐκσλαυισμοῦ τῆς Ἑλλάδος καὶ τῆς Πελοποννήσου ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ Μαυρικίου. Τὴν ἀναίρεσιν ὅμως αὐτῆς δὲν ἔκαμαν οἱ σημερινοὶ Ἕλληνες, οἵτινες ὁδηγοῦνται ὑπὸ πατριωτικῶν μᾶλλον ἢ ἐπιστημονικῶν λόγων. Κυρίως τὸ ἔργον τοῦτο ὀφείλεται εἰς τὸν Γερμανὸν Κάρολον Χόφφ, ὅστις διὰ συνετοῦς ἐρεῦνης ἀφῆρεσε πᾶν στήριγμα ἀπὸ τῶν ἀγρίων φαντασιῶν τοῦ μεγαλοφυοῦς Φαλλμεράϋερ. Ἀλλὰ καὶ ὁ Χόφφ, ἀρνηθεὶς ὅτι οἱ Σλαῦοι ἐπὶ Μαυρικίου ἀφῆκαν ἐν Πελοποννήσῳ διαρκῆ τῶν ἐπιδρομῶν των ἵχνη, ὑπερέβη τὰ ὅρια, δὲν εἰργάσθη δὲ πάντοτε καὶ μεθοδικῶς. Ὅτι οὐχὶ ὅλως ἀσήμαντον μέρος τῶν σημερινῶν Ἑλλήνων ἀποτελεῖται ἐκ Σλαύων ἐξελληνισθέντων, εἶνε ἀναμφισβήτητον. Ἦτο δὲ ἄλλως διὰ τὴν Ἑλλάδα ἡ μετρία αὕτη μετὰ ξένου λαοῦ ἀνάμιξις εὐτύχημα, διότι παλαιοὶ λαοὶ ζῶντες ἐν τελείᾳ ἀπομονώσκει φθίρουνται καὶ μαραίνονται· παράδειγμα ἔχομεν π. χ. τοὺς Ἰσλανδοὺς. Ἀπὸ τούτου δὲ τοῦ κινδύνου ἔσωσε τὴν Ἑλλάδα τὸ κατὰ τὸν πέμπτον καὶ ἕκτον αἰῶνα εἰσρεῦσαν σλαυικὸν αἷμα. Ἐντελῶς ἐξεσλαυίσθησαν κατὰ ταύτην καὶ τὴν ἐπομένην γενεάν αἱ παρὰ τὸν Αἶμον χῶραι, ἥτοι ἡ Σερβία, ἡ Κροατία καὶ ἡ Βουλγαρία. Τὸ 583 ἐκυριεύθησαν τὸ Σιγγιδοῦνον, τὸ Βιμινάκιον καὶ 583 ἄλλα παραδουνάβια φρούρια ὑπὸ τῶν Ἀθάρων καὶ τῶν ὑποδούλων εἰς αὐτοὺς Σλαύων. Τὸ 587 ὑπετάχθησαν εἰς αὐτοὺς αἱ πό- 587 λεις τῆς Μοισίας· Ρατιαρία, Δορόστολον καὶ ἄλλαι μέχρι τῆς Μαρχιανουπόλεως. Ἡ πρὸς μεσημβρίαν τοῦ Αἴμου χώρα μέχρις Ἀδριανουπόλεως ἐπορθεῖτο ἐναλλάξ ὑπὸ Ἀθάρων καὶ Σλαύων. Τὰ πράγματα ταῦτα μόλις μετεβλήθησαν ἐν ἔτει 591, ὅτε ὁ 591 Μαυρίκιος εἰρηνεύσας πρὸς τοὺς Πέρτας ἠδυνήθη νὰ διαθέσῃ ἰσχυροτέρους στρατοὺς πρὸς ὑπεράσπισιν τῶν εὐρωπαϊκῶν ἐπαρχιῶν. Ὁ πόλεμος ἐπανελήφθη ἔνεκα τούτου λυσσώδεις. Οἱ Ἀθάροι ἐπολιόρχησαν τὴν Θεσσαλονίκην καὶ ἠπειλήσαν αὐτὴν τὴν Κωνσταντινούπολιν. Ἀλλὰ τὸ 593 εἰσέβαλεν ὁ ἱκανὸς Ῥωμαῖος 593

601 στρατηγὸς Πρίσκος πέραν τοῦ Δουνάβεως καὶ τὸ 601 κατήγαγε
 μεγάλας νίκας κατ' αὐτῶν τὸ πρῶτον παρὰ τὸ Βιμινάκιον καὶ
 καὶ ἔπειτα παρὰ τὴν βορείαν ὄχθην προχωρῶν παρὰ τὸν Θεῖσαν
 ποταμὸν ἐν τῇ ποτε χώρᾳ τῶν Γεπιδῶν. Καὶ κατὰ τὸ ἀκόλουθον
 ἔτος ἡ νίκη ἔστειψε τὰ ῥωμαϊκὰ ὅπλα· ἀλλ' ὁ στρατός, ἕνεκα τῆς
 ἀκαίρου φειδωλίας τοῦ αὐτοκράτορος, ἐστασίασεν, ὅτε διετάχθη
 602 νὰ διαχειμάρσῃ τὸ 602 πέραν τοῦ Δουνάβεως. Χαρακτηριστικὸν
 τῆς στρατιωτικῆς ταύτης ἀνταρσίας εἶνε, ὅτι κατώτερος ἀξιωμα-
 τικός, ὁ κεντηρίων Φωκᾶς, ἐτάχθη ἀρχηγός της. Ὁ Μαυρίκιος
 διαλύσας τὰς φατρίας τοῦ δήμου, τοὺς γαλαζίους καὶ τοὺς πρα-
 σίνους, ἀπεπειράθη νὰ ὑπερασπίσῃ τὴν πόλιν. Ἀλλ' ὅτε ὁ στρα-
 τὸς ἐβιάσθη κατ' αὐτῆς, ἐξερράγη καὶ ἐνταῦθα ἡ ἐπανάστασις. Ὁ
 αὐτοκράτωρ ἐγκαταλείψας τὰ πάντα, ἔφυγε μετὰ τῆς οἰκογενείας
 602 του εἰς τὴν Ἀσιατικὴν ὄχθην. Τὸν Νοέμβριον τοῦ 602 ἐστέφθη ὁ
 602—610 Φωκᾶς αὐτοκράτωρ (602—610), μεθ' ὃ διέταξε τὸν θάνατον τοῦ
 Μαυρικίου καὶ τῶν υἱῶν αὐτοῦ. Διὰ τῆς εἰς θάνατον καταδίκης
 πολλῶν ἤλπισεν ὁ ἄρπαξ ὅτι θὰ στερεώσῃ τὸν θρόνον του. Οἱ
 ἱστοριογράφοι ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ μετὰ ταῦτα ἐκθρονίσαντος τὸν
 Φωκᾶν αὐτοκράτορος ἐζωγράφισαν αὐτὸν διὰ μελανωτάτων χρω-
 μάτων. Ἀλλ' ὡς φαίνεται δὲν εἶπόν τι ἐκτὸς τῆς ἀληθείας. Οὐδέ-
 ποτε τὴν ἀνατολικὴν Ῥώμην ἐκυβέρνησεν ἡγεμὼν σκαιότερος καὶ
 ἀνικανώτερος.

Ὁ Χοσρόης ἐπωφελήθη τὴν εὐκαιρίαν, ἵνα ὡς ἐκδικητὴς δῆ-
 θεν τοῦ «πατρός» τοῦ Μαυρικίου ἀρχίσῃ πάλιν τὰς ἐχθροπραξίας.
 Ναρσῆς, ὁ ἱκανώτατος ἐν Ἀνατολῇ στρατηγός, ὁ τρόμος τῶν
 Περσῶν, ἐπανεστάτησεν ἐν Ἐδέσση καὶ προσεπάθησε νὰ συνεννο-
 ηθῇ μετὰ τοῦ Χοσρόου. Ἵνα διευθύνῃ δὲ πάσας τὰς δυνάμεις του
 πρὸς τὴν Ἀνατολήν, ὁ Φωκᾶς εἰρήνευσε πρὸς τοὺς Ἀβάρους, ἀν-
 ξήσας τὸν πρὸς αὐτοὺς πληρωνόμενον φόρον. Ὁ Ναρσῆς, ἐμπι-
 στευθεὶς εἰς τὸν λόγον τοῦ ἀνεψιοῦ τοῦ αὐτοκράτορος καὶ στρα-
 τηγοῦ Δομεντιόλου, παρεδόθη, ἀλλ' ὁ ἄπιστος Φωκᾶς ἐθανάτω-
 606 σεν αὐτόν. Οἱ Πέρσαι ἐνίκησαν ἐπανειλημμένως. Τὸ 606 ἐκυ-

ριεύθη τὸ σπουδαῖον μεθόριον φρούριον Δάρας, τὴν δὲ Συρίαν καὶ Μεσοποταμίαν ἐπλημμύρησαν τὰ πλήθη τῶν ἱππέων των. Τὸ 608 εἰσῆλθασαν διὰ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας μέχρι τῆς Χαλκηδόνος. Ἐν τῇ πρωτευούσῃ οἱ λειτουργοὶ τοῦ κράτους καὶ οἱ ἄρχοντες ἦσαν ἐχθρικώτατα κατὰ τοῦ Φωκᾶ διατεθειμένοι. Μόνον διὰ φό-
νων καὶ τρομοκρατίας διετηρεῖτο οὗτος ἐν τῇ ἀρχῇ. Ἀλλ' ὁ ἱκα-
νώτατος στρατηγὸς Πρίσκος, γαμβρὸς γενόμενος τοῦ Φωκᾶ καὶ
ἀρχηγὸς τῆς σωματοφυλακῆς (comes excubitorum), ἦλθεν εἰς
συνεννοήσεις πρὸς τὸν ἐξάρχον Ἀφρικῆς Ἡράκλειον καὶ τὸν ἀδελ-
φὸν τούτου Γρηγόριον. Οὗτοι παρεσκευάζοντο ἤδη ἀπὸ τινος χρό-
νου. Καὶ ὁ μὲν υἱὸς τοῦ Γρηγορίου Νικήτας ἐξεστράτευσεν διὰ ξη-
ρᾶς εἰς Αἴγυπτον καὶ μετὰ δεινὸν ἀγῶνα κατέλαβεν τὴν Ἀλεξάν-
δρειαν, ἐνῶ ὁ υἱὸς τοῦ ἐξάρχου Ἡράκλειος, ἄγων τὸν στόλον
τῆς Ἀφρικῆς, ἔπλευσε κατ' εὐθείαν πρὸς τὸ Βυζάντιον, ὅπου καὶ
ἔφθασεν ἄνευ ἀντιστάσεως ἐν ἀρχῇ τοῦ Ὀκτωβρίου 610. Ὁ Φω- 610
κᾶς ἔπενε φρικτὸν θῦμα τῆς λύσεως τοῦ λαοῦ, μετ' αὐτοῦ δὲ ἔπε-
σαν καὶ οἱ τέως ἐν τῇ διοικήσει τῶν πραγμάτων Δομεντίλος,
Βόνωσος καὶ Λεόντιος. Τὴν 5 Ὀκτωβρίου ἀνηγορεύθη ὁ Ἡράκλειος 5 Ὀκτ. 610
ἐπισήμως ὑπὸ τῆς συγκλήτου καὶ τοῦ λαοῦ αὐγουστος καὶ ἐστέ-
φθη ὑπὸ τοῦ πατριάρχου Σεργίου.

Ἀπὸ τοῦ Ἡρακλείου ἄρχεται ὡσαύτως νέα ἐποχὴ. Μετ' αὐτοῦ παρέρχεται ἡ τέως ἱστορικὴ περίοδος καὶ ἄρχεται ἄλλη, παντελῶς νέα. Ὁ κλασικὸς ἐλληνικὸς πολιτισμὸς, ὅστις τὴν ζω-
τικὴν του δύναμιν ἐπέδειξεν ἰδίως ἐν τῇ ιστοριογραφίᾳ (Πρίσκος, Μάλχος, Προκόπιος, Ἀγαθίας, Μένανδρος), τελευταῖον βλαστὸν ἀνέδωκε τὸν Θεοφύλακτον Σιμοκάττην, τὸν ἀκόλουθον τοῦ μεγα-
λοφυοῦς καὶ προστάτου τῆς ἐπιστήμης πατριάρχου Σεργίου. Μετ' οὐ πολὺ ἀρχίζει τώρα ἡ ἓνα καὶ ἥμισυν αἰῶνα διαρκέσασα περί-
οδος τῆς βαρβαρότητος. Ὁ φοβερὸς περὶ ὑπάρξεως ἀγὼν κατὰ
τῆς Ἀνατολῆς, ὃν ἠγωνίσθη τὸ κράτος καθ' ἅπασαν τὴν περίο-
δον ταύτην, ἐπέβαλλε σιωπὴν εἰς τε τοὺς νόμους καὶ εἰς τὰς μού-
σας. Οἱ σχολαστικοὶ δύνανται βεβαίως μετὰ περιφρονήσεως νά

ὁμιλῶσι περὶ τοιαύτης ἄνευ γραμμάτων καὶ λόγων περιόδου· ἄλλ' ἡ ἑλληνικὴ ἀρχαιότης τελευτᾷ ὀριστικῶς ἐν αὐτῇ. Εἰς τοῦτον δὲ τὸν χρόνον δυνάμεθα καὶ τὸ τέλος τῆς παγκοσμίου περιόδου νὰ θέσωμεν· ἐγκαταλείπομεν πλέον τὴν ἀρχαιότητα καὶ πα-
τοῦμεν τὸ κατώφλιον τοῦ μέσου αἰῶνος.

Γ. Η ΔΥΝΑΣΤΕΙΑ ΤΟΥ ΗΡΑΚΛΕΙΟΥ ΚΑΙ Ο ΚΑΤΑ ΤΟΥ
ΙΣΛΑΜΙΣΜΟΥ ΑΓΩΝ (610-717).

Ἀφότου ὁ ἀνεψιὸς τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἐξεχώρησε τὴν ἐξουσίαν
του, τὴν πορφύραν ἐνεδύθησαν ἀποκλειστικῶς στρατηγοὶ καὶ
στρατιῶται. Καὶ ὁ Ἡράκλειος ὡσαύτως ἦτο στρατιωτικὸς· ἀλλὰ
κατήγετο ἐξ οἰκογενείας, ἥς τὰ μέλη ἀπὸ δύο ἤδη γενεῶν περι-
εβλήθησαν ὑψηλὰ πολιτικὰ καὶ στρατιωτικὰ ἀξιώματα. Ἐκ γε-
νετῆς ἦτο ἄρχων, εἶχε δὲ τὴν εὐτυχίαν νὰ ιδρύσῃ καὶ νέαν ду-
ναστείαν, ἥτις ἐπὶ πέντε γενεὰς ἤκμασε. Μεγαλοφυῆς στρατηγὸς
καὶ ἄξιος ὀργανωτῆς καὶ πολιτικὸς διώκει νῦν τὸ κράτος. Ἀλλ' ἡ
κατάστασις ἦτο σχεδὸν ἀπελπιστικὴ. Ἡ μὲν Εὐρώπη ἐπορθεῖτο
ὑπὸ Ἀβάρων καὶ Σλαύων, τὴν δὲ Ἀσίαν διήλαινον οἱ Πέρσαι,
τὸν τρόπον πανταχοῦ φέροντες. Διαβάντες τὸν Εὐφράτην, ἐνίκη-
σαν εἰς μεγάλην μάχην τοὺς Ρωμαίους τὸ 611 καὶ κατέλαβον
τὴν Ἀντιόχειαν, Ἀπάμειαν, Ἐμεσσαν καὶ τὴν ἐν Καππαδοκίᾳ
Καισάρειαν. Αἱ ἐπανελημμένα περὶ εἰρήνης διαπραγματεύσεις
ἐναυάγησαν, διότι ὁ Χοσρόης ἤλπιζε νὰ κατακτήσῃ ὀλόκληρον
τὸ ῥωμαϊκὸν κράτος. Τὰ δὲ συμβάντα τῶν ἀκολουθῶν ἐτῶν ἐφαί-
νοντο ὡς νὰ ἔδιδον δίκαιον εἰς αὐτόν. Τὸ 613 ἐκυρίευσεν ὁ Πέρ-
σης στρατηγὸς Σαραβαρᾶς (Scharbarāz) τὴν Δαμασκόν, τὸ 614
διέβη τὸν Ἰορδάνην καὶ κατέλαβε τὴν Ἱερουσαλὴμ. Ἡ ἱερὰ πό-
λις ἀπετεφρώθη, οἱ κάτοικοί της ἐσφάγησαν ἢ μετωκίσθησαν εἰς
Περσίαν. Ὁ πατριάρχης Ζαχαρίας μετὰ τοῦ τιμίου καὶ ζωοποιοῦ
σταυροῦ μετεφέρθη εἰς Κτησιφῶντα. Τὸ γεγονὸς τοῦτον ἐξήγειρε
τοὺς πάντας. Τὴν ἀπώλειαν τοῦ παλλαδίου τῆς πίστεως ἡσθάνθη

ἅπας ὁ χριστιανισμὸς καὶ ἔξω τῶν ὁρίων τοῦ Ῥωμαϊκοῦ κράτους, μάλιστα δὲ τὸ θεοσεβὲς ἔθνος τῶν Φράγκων, ὡς ἀνέκφραστον συμφοράν. Μόνον τὸν ἅγιον σπόγγον καὶ τὴν ἁγίαν λόγχην τοῦλάχιστον διέσωσεν ὁ πατρίκιος Νικήτας εἰς Κωνσταντινούπολιν. Ὁ δεύτερος Πέρσης στρατηγὸς Σαήνης (Schahin) διήλασε τὸ 615⁶¹⁵ μέχρι Χαλκηδόνας. Καὶ ἠνάγκασε μὲν αὐτὸν ὁ Ῥωμαῖος στρατηγὸς Φιλιππικὸς δι' ἀντιπερασπισμοῦ ἐν Ἀρμενίᾳ εἰς ὑποχώρησιν, ἀλλὰ τὸ 619 ἐκυρίευσαν οἱ Πέρσαι τὴν Ἀγκυραν καὶ ἔγι-⁶¹⁹ναν οὕτω κύριοι τῶν ὁδῶν, δι' ὧν ἡ πρωτεύουσα συνεκοινωνεῖ πρὸς τὴν Συρίαν καὶ Ἀσίαν. Τὸ αὐτὸ ἔτος ἔπесεν εἰς χεῖρας τῶν Περσῶν ἡ Ἀλεξάνδρεια καὶ ἡ Αἴγυπτος, ἥτις ἦτο ὁ σιτοβολῶν τῆς πρωτευούσης.

Ἐκ τούτων ἐννοοῦμεν πῶς ἐν στιγμῇ ἀπελπισίας ὁ αὐτοκράτωρ ἐσκέφθη νὰ ζητήσῃ τὴν σωτηρίαν του ἐν Ἀφρικῇ. Ἀλλ' οἱ πρωτεύοντες τῆς συγκλήτου, μάλιστα δὲ ὁ φιλόπατρις καὶ πολιτικὸς ἄμα πατριάρχης Σέργιος ἐμπόδισαν αὐτὸν ἀπὸ τούτου. Ἡ ὑπέρμετρος δὲ συμφορὰ προукάλεσεν, ὡς τὸ 1806 ἐν Γερμανίᾳ, καὶ ἐνταῦθα ἐπίμονον ἠθικὴν καὶ πολιτικὴν ἀνάληψιν. Ὁ Ἡράκλειος ἡσχολήθη κατὰ τὰ ἐπόμενα ἔτη εἰς ἀναδιοργάνωσιν καὶ ἐκγύμνασιν τοῦ ἐπὶ Φωκᾷ ἐντελῶς ἀποσυντεθέντος καὶ σχεδὸν καταστραφέντος στρατοῦ.

Καταλιπὼν ἐν τῇ πρωτεύουσῃ ἀντιβασιλέα τὸν ἀνήλικον υἱόν του καὶ συμβασιλέα Κωνσταντῖνον ὑπὸ τὴν κηδεμονίαν τοῦ πατριάρχου Σεργίου καὶ τοῦ πατρικίου Βώνου, ἐξεστράτευσεν τὴν ἄνοιξιν τοῦ 622 κατὰ τῶν Περσῶν. Αἱ στρατεῖαι τοῦ αὐτοκράτο-⁶²²ρος ἔχουσι τὸν χαρακτῆρα ἀληθοῦς σταυροφορίας, διότι διηυθύνοντο κατὰ τοῦ πορθητοῦ τῆς ἁγίας πόλεως καὶ τοῦ ληστοῦ τοῦ τιμίου σταυροῦ. Ὅπως τὰ πλοῖα τοῦ καταλαβόντος τὴν Κωνσταντινούπολιν στόλου του ἔφερον ἐπὶ τῆς πρῶρας τὴν εἰκόνα τῆς θεομήτορος, οὕτω νῦν ἐπίστευον οἱ στρατιῶται καὶ οἱ ἀρχηγοὶ αὐτῶν ὅτι ἀγωνίζονται ὑπὸ τὴν σκέπην τῆς Παναγίας. Ὁ Ἡράκλειος εἶχε φθάσῃ ἤδη εἰς τὰ μεθόρια τῆς Περσίας, ὅτε ἡ

εἰσβολὴ τῶν Ἀδάρων ἠνάγκασεν αὐτὸν εἰς ἐπιστροφὴν. Πολὺ σημαντικωτέρα ὑπῆρξεν ἡ δευτέρα ἐκστρατεία ἡ κατὰ τὸ 624 ἀρξαμένη. Ὁ αὐτοκράτωρ προέβη νικηφόρος διὰ τῆς Ἀρμενίας μέχρι τῆς Ἀδαρβαϊτζάν (τῆς Μηδίας), ὅπου ἐνίκησεν αὐτὸν τὸν Πέρσην βασιλέα καὶ κατέστρεψε τὸν πολυύμνητον τῶν πυρολατρῶν ναὸν τοῦ Γανδζάκ — ὁ πόλεμος ἐκ τούτου φαίνεται ὅτι ἦτο θρησκευτικός. Ἀλλ' ἀποπειραθεὶς νὰ εἰσδύσῃ εἰς τὴν κυρίως Περσίαν διὰ τῶν μηδικῶν πυλῶν, ἠναγκάσθη νὰ ὀπισθοχωρήσῃ, διότι ἤδη ἐπύρχοντο κατ' αὐτοῦ οἱ Πέρσαι στρατηγοὶ Σαραβαρᾶς καὶ Σαίνης ἐκ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας μετὰ νεοσυλλέκτου στρατοῦ. Ἐστράφη λοιπὸν πρὸς τὰς βορείας χώρας, ὅπου εὔρε συμμάχους τοὺς Ἰβήρας, Λαζοὺς καὶ Ἀδασγούς, ὧν τὴν πρὸς πᾶν ἔργον πολυτιμοτάτην σύμπραξιν διὰ χρημάτων ἐξησφάλιζε. Τὸ 625 ἐνήργησε κατ' αὐτοῦ καὶ τρίτος περσικὸς στρατὸς ὑπὸ τὸν Σαραπλακᾶν. Ὁ Ἡράκλειος εὐρέθη εἰς τὴν ἀνάγκην νὰ ὑποχωρήσῃ πρὸς βορρᾶν εἰς τὴν χώραν τῶν Οὐννων, ὁπόθεν πάλιν εἰσῆλθεν εἰς τὴν περσικὴν Ἀρμενίαν καὶ ἀρχομένου τοῦ χειμῶνος κατήγαγε περιφανῆ κατὰ τοῦ Σαραβαρᾶ νίκην, ἣν ὁμοῦς δὲν ἡδυνήθη νὰ ἐκμεταλλευθῇ. Ἀντὶ τούτου ἀπεσύρθη μετὰ τοῦ ἐξηντημένου στρατοῦ του, χωρὶς ὁμοῦς νὰ ἐμποδισθῇ ὑπὸ τῶν Περσῶν, διὰ τοῦ Ταύρου καὶ τῆς Συρίας εἰς τὴν Μικρὰν Ἀσίαν.

626 Τὸ θέρος τοῦ 626 εὐρίσκομεν τὸν αὐτοκράτορα κατὰ τὴν τρίτην του ἐκστρατείαν ἐν τῇ χώρᾳ τῶν Λαζῶν. Ἐπέτυχε δὲ νὰ καταστήσῃ σύμμαχόν του τὸν ἰσχυρὸν ἡγεμόνα τῶν Χαζάρων, ὅστις ἤρχεν εἰς τὰς ῥωσικὰς στέππας τῶν Κιργισίων. Ἀλλ' ἡ ἀπὸ κοινοῦ ἐπιχειρηθεῖσα πολιορκία τῆς Τιφλίδος ἀπέβη ματαία. Κατὰ τὸ ἐπόμενον μόλις ἔτος μετὰ πορείας ἐπιμόχθους συνεκροτήθη τέλος τὸν χειμῶνα (12 Δεκεμβρίου) τοῦ 627 ἡ μεγάλη ἀποφασιστικὴ μάχη παρὰ τὴν Νινευῆ, ἔνθα κατασυνετρίβη ὁ περσικὸς στρατός. Εὐθὺς μετὰ ταῦτα ἐληλατήθησαν καὶ κατεστράφησαν πολλὰ βασιλικά ἀνάκτορα, ἐν οἷς τὸ ἐν Δασταγέρδῃ, ἔνθα ἠδρευνεν ὁ Χοσρόης, πολλοὶ δὲ χριστιανοὶ ἀπελυτρώθησαν. Ἡ

12 Δεκ.
627

κατὰ τῆς Κτησιφώντος ἐπίθεσις ἀπεδείχθη ἀδύνατος, διότι οἱ Πέρσαι εἶχον διαλύσει πάσας τὰς γεφύρας τοῦ Νααρβάν, ταχθέντες εἰς τὴν ἀντίπεραν ὄχθην. Ὁ Ἡράκλειος ἀνέλαβε τότε τὴν ἐπικίνδυνον ὁπισθοχώρησιν διὰ τῶν ὄρεινῶν τόπων τῆς Μηδίας. Ἀδλαβῆς δὲ ἔφθασεν εἰς τὰ ὄρια τοῦ κράτους, διῆλθε διὰ μέσου τῆς Μικρᾶς Ἀσίας καὶ ἐν ἀρρήτῳ ἐνθουσιασμῷ τῶν κατοίκων τῆς πρωτευούσης ἐπανέκαμψεν εἰς αὐτήν. Ἦδη κατὰ τὴν πορείαν ἔλαβε τὴν ἀγγελίαν τοῦ θλήθρου τοῦ βασιλέως τῶν Περσῶν (25 Φεβρ. 628 Φεβρουαρίου 628). Ὁ υἱὸς τοῦ Σηρόης ἐζήτησεν εἰρήνην καὶ ἔλαβεν ἀναχωρήν. Ὁ περσικὸς στρατὸς ἐκένωσε τὰς ῥωμαϊκὰς ἐπαρχίας, ὅπου κατὰ τὸ δυνατόν ὁ Ἡράκλειος ἔθεσε τὰ πράγματα εἰς τάξιν. Τὸ 629 ἐξεχώρησε τελευταῖος καὶ ὁ Σαραβαρᾶς ἐξ 629 Αἰγύπτου. Κατὰ τὸ αὐτὸ ἔτος ἐπέμφθη καὶ ὁ τίμιος σταυρὸς εἰς Ἱερουσαλὴμ. Αὐτὸς ὁ αὐτοκράτωρ μετὰ παντὸς τοῦ κλήρου καὶ τοῦ λαοῦ ἀνύψωσεν αὐτὸν πάλιν (14 Σεπτεμβρίου 629)· ἔκτοτε 14 Σεπτ. 629 δὲ ἡ ἐκκλησία ἐορτάζει τὴν ἡμέραν ταύτην τῆς ὑψώσεως τοῦ σταυροῦ. Εἰς πᾶσαν τὴν χριστιανοσύνην κατέλιπε τὸ κατόρθωμα τοῦτο τοῦ Ἡρακλείου βαθυτάτην ἐντύπωσιν ἐπὶ αἰῶνας διαρκέσασαν. Κατὰ τὸ ἐπόμενον δὲ ἔτος συνήφθη καὶ τυπικῶς ἡ πρὸς τοὺς Πέρσας εἰρήνη.

Τοῦ Ἡρακλείου ἡ δόξα ἐμεσουράνει. Τὸ περσικὸν κράτος ἐκλονεῖτο ὑπὸ ἀδιακόπων ἐπαναστάσεων δυναστικῶν καὶ πᾶς κίνδυνος ἐφαίνετο ἐξ Ἀνατολῆς ἐκλιπὼν πλέον.

Ἐνῷ ὁμοῦς πᾶσα τοῦ κράτους ἡ δύναμις συνεκεντρώθη πρὸς ἀνατολὰς, ἄλλαι ἀπώλειαι ἐπῆλθον διὰ παντὸς ἐν τῇ Δύσει. Τὸ 616 ὑπέκυψαν αἱ ἐν Ἰσπανίᾳ παράλλαι πόλεις εἰς τὸν βασιλέα 616 τῶν Βισιγόθων Σισεβούτ, ὁ δὲ διάδοχός του Σθινοίλας (621-631) 621-631 ἐξέβαλεν ὀριστικῶς τοὺς Ρωμαίους ἐκ τῶν ἐν τῇ πυρρηναικῇ χερσονήσῳ κτήσεών των. Ὡσαύτως ἐγκατελείφθη ἐπὶ Ἡρακλείου καὶ τοῦ Δουνάβεως ἡ ἀμυντικὴ γραμμή, ἣν μετὰ κόπου συνεκράτησεν ὁ Μαυρίκιος. Ἡ μεταξὺ Δουνάβεως καὶ Αἴμου χώρα πρὸ πολλοῦ εἶχε καταληφθῇ ὑπὸ Σλαύων ἐποίκων. Ἡ μεταγενεστέρα

παράδοσις ἀφηγεῖται ὅτι οἱ Σέρβοι καὶ οἱ Κροᾶται τὰς νῦν αὐτῶν οἰκῆσεις κατέλαβον ἐπὶ Ἡρακλείου καὶ δὴ ἐν συνεννοήσει μετ' αὐτοῦ, ἐνεργοῦντες ἐναντίον τῶν Ἀθάρων. Ἐν ἀληθείᾳ ὁμῶς συνέβη ἐννοεῖται πᾶν τοῦναντίον. Οἱ Ρωμαῖοι μάλιστα ἔσωσαν τὰς παρालίους πόλεις τῆς Δαλματίας. Πολὺ φοβερώτερος ἦτο ὁ ἐκ τῶν
 623 Ἀθάρων κίνδυνος. Τὸ 623 εἰσῆλσαν μέχρι τῶν περιχώρων τῆς Κωνσταντινουπόλεως, μάλιστα δὲ ἡ κυβέρνησις ἐξηγόρασε τὴν εἰρήνην αὐξήσασα μεγάλως τὸν εἰς αὐτοὺς φόρον. Συγχρόνως εἰσέβαλον πολυάριθμοι οἱ Σλαῦοι εἰς τὰς εὐρωπαϊκὰς ἐπαρχίας. Μὲ τὰ ἐλαφρά των πλοιάρια ἔπλευσαν τὸ 623 μέχρι τῆς Κρήτης. Καὶ ἔτι φοβερωτέρα ὑπῆρξεν ἡ κατὰ τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐπίθεσις τὴν 29 Ἰουλίου 626. Ἀθάροι καὶ Σλαῦοι περιέζωσαν αὐτὴν ἐκ τῆς ξηρᾶς καὶ ἐκ τῆς θαλάσσης, ἐνῶ συγχρόνως ὁ Σαραβαρᾶς ἵστατο μὲ τὸν στρατόν του ἐπὶ τῆς ἀσιατικῆς ἀκτῆς παρὰ τὴν Χαλκηδόναν. Ἀλλ' ἡ ἡρωϊκὴ φρουρὰ ἀπέκρουσε πάσας τὰς προσβολάς. Τὸν Αὐγούστον ἠναγκάσθησαν νὰ ἐπαναχωρήσωσι Σλαῦοι καὶ Ἀθάροι.

29 Ἰουλ. 626

Ἀφοῦ καὶ τὸ ἔσχατον τοῦτο ἐτόλμησαν οἱ Ἀθάροι, πᾶς πλέον ἐξ αὐτῶν κίνδυνος παρῆλθεν. Αἱ σλαυικαὶ φυλαὶ ἐξηκολούθησαν ἐνοικιζόμεναι εἰς τὴν χερσόνησον τοῦ Αἴμου, εἰς ἣν ἀπὸ τοῦ Μαυρικίου ἤρχισαν νὰ ἐγκαθίστανται· πυκνὰ πλήθη αὐτῶν ἀπώκησαν εἰς τὴν Μοισίαν, Μακεδονίαν, Ἑλλάδα, τὴν Πελοπόννησον. Οἱ οὐραλοαλταῖοι Βούλγαροι, οἵτινες πρὸ πολλοῦ ἤδη ἐνεφανίσθησαν μετὰ τῶν ἄλλων παρὰ τὸν Δούναβιν λαῶν, ἀποβαίνουσι νῦν σημαντικώτεροι. Ὁ Ἡράκλειος ἀφοῦ διέταξε τὰ πράγματα
 635 ματα τῆς Ἀνατολῆς, συνῆψε τῷ 635 συμμαχίαν πρὸς τὸν ἡγεμόνα αὐτῶν Κουβράτ, ἵνα μεταχειρισθῇ αὐτὸν κατὰ τῶν Ἀθάρων καὶ Σλαύων. Ὁ Κουβράτ ἐξετέλεσεν ὡπωσδήποτε τὸ χρέος του καὶ ὁ εὐγνώμων αὐτοκράτωρ ἐτίμησεν αὐτόν, ὀνομάσας πατρίκιον. Οἱ Ἀθάροι περιωρίσθησαν εἰς τὰς ἐν Παννονίᾳ ἐδρας των.

Ἡ νικηφόρος ἔκβασις τοῦ περσικοῦ πολέμου πολιτικῶς τοῦτο εἶχε τὸ ἀποτέλεσμα, ὅτι ἀνεκτῆθησαν αἱ ἐπὶ μίαν δεκαετίαν καὶ

πλέον ἀποσπασθεῖσαι ἀπὸ τοῦ κράτους μονοφυσιτικαὶ ἐπαρχίαι Συρία καὶ Αἴγυπτος. Φυσικώτατα δὲ μία τῶν πρώτων τῆς κυβερνήσεως φροντίδων ἦτο νὰ κατακτήσῃ πάλιν ἡθικῶς τὰς ἐθνικῶς καὶ θρησκευτικῶς ἀποξενωθείσας ταύτας πρὸς τὸ κράτος χώρας· ἤλπισε δὲ ὅτι διὰ τῆς θρησκευτικῆς ἐνώσεως θὰ συνέδεεν αὐτὰς πάλιν στενῶς πρὸς αὐτό. Ὁ αὐτοκράτωρ συνεσκέφθη προσωπικῶς μετὰ τῶν κυριωτέρων ἱεραρχῶν τῶν ἰακωβιτῶν καὶ ἡ ἔνωσις ἐπέτυχεν ἀπροσδοκῆτως. Ὁ κατὰ συμβουλήν τοῦ πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Σεργίου, ὅστις ἦτο ἐξαίρετος ὀργανωτὴς καὶ πολὺ συνετὸς ἱεράρχης, προταθεὶς ὅρος, ὅτι «ὁ θεάνθρωπος ἐκ δύο φύσεων συγκείμενος, τὰ πάντα θεανθρώπως ἐτέλεσε», ἀντεστοίχει μὲν τελείως πρὸς τὸ ἀρχαῖον ἐκκλησιαστικὸν δόγμα, ἔγινε δὲ καὶ πληρέστατα ἀποδεκτὸς ὑπὸ τῶν Αἰγυπτίων καὶ Σύρων. Ὁ ἐπίσκοπος Φάσιδος Κύρος, ὃν ὁ αὐτοκράτωρ ἐγνώρισε κατὰ τὴν εἰς τὸν Καύκασον ἐκστρατείαν, πατριάρχης κληθεὶς Ἀντιοχείας ἀπεδείχθη ὄργανον καταλληλότετον καὶ εὐχρηστότατον εἰς τὴν πολιτικὴν τοῦ αὐτοκράτορος. Ἐν Ἀρμενίᾳ, ἣτις ἐτάχθη πάλιν ὑπὸ τὴν ἐπικυριαρχίαν τῆς Ρώμης, ἡ ἐν Ἐζρ ὑπὸ τοῦ καθολικοῦ συγκληθεῖσα σύνοδος ἀνεκήρυξε τὴν πλήρη συμφωνίαν τῆς πρὸς τὸ δόγμα τοῦ «θεοφιλοῦς» αὐτοκράτορος. Καὶ τὸ σπουδαιότατον, ὁ Ρωμαῖος ἐπίσκοπος Ὀνώριος, ἀνὴρ πρῶτος ἅμα καὶ συνετός, ἦτο ἐν πλήρει πρὸς τὸν Σέργιον συμπενοία. Τὰ πάντα ἐφαίνοντο τοιοῦτοτρόπως ἄριστα βαίνοντα, ὅτε ὁ πατριάρχης Ἱεροσολύμων Σωφρόνιος, ἄγαν λόγιος ἅμα καὶ εὐσεβεὴς ἀσκητὴς τῆς σχολῆς Ἰωάννου τοῦ ἐλεήμονος τῆς Ἀλεξανδρείας (610-619), ἀλλὰ καὶ ἐμπαθὴς καὶ ἀδέξιος ζηλωτὴς, ἐκήρυξε σφοδρότατον πόλεμον κατὰ τῆς μόλις ἐπιτευχθείσης ἐνώσεως. Ἡ γνώμη τοῦ διὰ τὴν σοφίαν καὶ εὐσεβείαν τιμωμένου ἱεράρχου ἐνεποίησε μεγίστην ἐντύπωσιν. Οἱ εὐσεβεῖς ἐστέναξαν καὶ ἐκήρυξαν ἐν κινδύνῳ τὴν καθαρὰν διδασκαλίαν. Μάτην προσεπάθησαν οἱ συνετώτατοι ἐπίσκοποι τῆς τε νέας καὶ τῆς πρεσβυτέρας Ρώμης νὰ καταπραύνωσι τὸν «ἐξοργισθέντα ἅγιον». Ὅπως πάντοτε, ἤθελε νὰ ὑπα-

κούσῃ οὗτος μᾶλλον εἰς τὸν θεὸν παρὰ εἰς τοὺς ἀνθρώπους καὶ ἔμεινε κωφὸς πρὸς τὰς θερμότητας τῶν παρακλήσεων. Ὁ Ἡράκλειος ἐζήτησε νὰ ἐνεργήσῃ ὡσαύτως καταπραϋντικῶς καὶ τὸ
 638 638 ἐξέδωκε τὸ ὑπὸ τοῦ Σεργίου συνταχθὲν θέσπισμα, τὴν λεγομένην Ἐκθεσιν, ἣτις τονίσασα τὴν μίαν ἐν τῷ Χριστῷ θέλησιν νέας θυέλλας πάλιν ἐπαφῆκε. Αἱ δυτικαὶ μάλιστα ἐπαρχίαι, ἡ Ἀφρική καὶ ἡ Ἰταλία, ἐξηρεθίσθησαν μεγάλως μέχρις ἐπαναστάσεως μάλιστα, ἣν ὑπεδαύλιζεν ὁ κληρὸς. Ὁ ἄλλοτε ἰδιαίτερος τοῦ αὐτοκράτορος γραμματεὺς, ὁ ἅγιος Μάξιμος, ὅστις τὴν διαλεκτικὴν ἐδιδάχθη εἰς τὸν Ἀριστοτέλην, ἠρέθισεν ἔτι μᾶλλον καὶ κατὰ τρόπον ἀνταρτικὸν τοὺς θερμοαίμους Ἀφρικανούς καὶ διὰ τοῦ ἥκιστα εὐσεβοῦς ζήλου τοῦ ἠϋξήσε τὸ κατὰ δύναμιν τὰς δυσκολίας τῆς κυβερνήσεως. Εἰς τοιαύτην ἐσωτερικὴν ἐξασθένεισιν περιέστη αὕτη διὰ τὰς θρησκευτικὰς διενέξεις, ἐνῶ ἐκ νέων κινδύνων ἐξωτερικῶς ἠπειλεῖτο πάλιν.

Μετὰ τὴν ἥτταν τῶν Περσῶν τῆς Ἀνατολῆς τὰ πράγματα ἐφαίνοντο ὅτι ἐπανῆλθον εἰς τάξιν. Πῶς ἦτο δυνατόν νὰ ὑποθέσῃ τις ἐν Βυζαντίῳ, ὅτι ἡ μέχρι τοῦδε ἄνευ ἱστορίας ἀραβικὴ χώρα αἰφνιδίως ὡς μετέωρον ἤθελε λάμψη, γεννῶσα νέον μέλλον μέγα καὶ κοσμοϊστορικόν! Πῶς ἠδύναντο νὰ προϊδῶσιν οἱ Ῥωμαῖοι, ὅτι ὁ ὑπὸ τῆς θρησκείας ἐμπνεόμενος πολεμικὸς ἐνθουσιασμὸς τοῦ ἰσλαμισμοῦ τόσον φοβερὸς θὰ καθίστατο εἰς τὸ κράτος! Αἱ πρῶται ἐπιδρομαὶ τῶν μουσουλμάνων, αἵτινες δὲν εἶχον καὶ σπουδαῖόν τι ἀποτέλεσμα, ἠκούσθησαν μετ' ἀδιαφορίας ἐν τῇ βασιλευσούσῃ. Ἀλλ' ὅτε κατελήφθη ὑπ' αὐτῶν καὶ ἡ ὀχυρὰ πρωτεύ-
 634 οῦσα τῆς Ῥωμαϊκῆς ἐπαρχίας Ἀραβίας Βόστρα τὸ 634, ἐνεφανίσθη αὐτὸς ὁ αὐτοκράτωρ ἐν Ἀντιοχείᾳ. Οἱ στρατηγοὶ τοῦ ὅμοῦ
 635 ἠτύχησαν ἐν τῷ πολέμῳ. Τὸ 635 ἔπεσεν ἡ Δαμασκός· αἱ δὲ λοιπαὶ σπουδαιόταται τῆς Συρίας πόλεις ἐσυνθηκολόγησαν καὶ τὸ
 636 636 διὰ τῆς μεγάλης παρὰ τὸν ποταμὸν Ἰερομιάχα (Jarmuk) μάχης ἐκρίθη τῆς Συρίας ἡ τύχη. Ἡ ἁγία πόλις, ἣτις μόλις νῦν
 637 ἀνηγείρετο ἐκ τῆς τέφρας τῆς, παρεδόθη τὸ 637 διὰ συνθήκης

εἰς τὸν Ὁμάρ ὑπὸ τοῦ πατριάρχου Σωφρονίου μετὰ διетῇ πολι- 637
ορκίαν. Κατακτηθείσης καὶ τῆς Μεσοποταμίας καὶ Ἑδέσσης,
πᾶσα ἡ Ἀνατολή περιῆλθεν ὑπὸ τὸ κράτος τῶν Ἀράβων. Οἱ
μονοφυσῖται χριστιανοὶ διέκειντο εὐμενέστερον ὑπὲρ τῶν κατα-
κτητῶν, τοῦτο δὲ ἐν μέρει ἐξηγεῖ καὶ τὰς καταπληκτικὰς αὐτῶν
ἐπιτυχίας.

Στρατηγοῦντος τοῦ Ἀμρου ἐνιδρύθησαν οἱ Ἀραβες καὶ ἐν Αἰ-
γύπτῳ. Ὅχι μακρὰν τῆς Λυκοπόλεως καὶ αὖθις παρὰ τὴν Ἡλιό-
πολιν ἐνικήθησαν οἱ Ἕλληνες, ἡ Βαβυλὼν δὲ καὶ ἡ Νικίου καὶ
ἄλλαι πόλεις ἐκυριεύθησαν ἐξ ἐφόδου. Κατὰ τὸν ἐν ἔτει 641 τὴν 11 Φεβρ. 641
11 Φεβρουαρίου συμβᾶντα θάνατον τοῦ Ἡρακλείου πᾶσα ἡ χώρα,
πλὴν τῆς Ἀλεξανδρείας, ἦτο ὑποτεταγμένη εἰς αὐτούς. Ὁ πα-
τριάρχης Κῦρος, λαβὼν πληρεξουσιότητα παρὰ τῆς νέας κυβερνή-
σεως, διεπραγματεύθη τὴν πρὸς τὸν Ἀμρου εἰρήνην. Ἀλλ' ἐπει-
δὴ τὸ δεύτερον ἡ διαδοχὴ τοῦ θρόνου μετεβλήθη, ἡ συνθήκη αὕτη
δὲν ἀνεγνωρίσθη ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἂν καὶ ἐντεῦθεν δὲν ἠδύ-
ναντο νὰ προστατεύσωσι διὰ στόλου τὴν στενωτάτα πολιορκουμέ-
νην Ἀλεξανδρείαν. Τὴν 29 Σεπτεμβρίου 643 εἰσῆλθε νικηφόρος 29 Σεπτ. 643
ὁ Ἀμρου εἰς τὴν Ἀλεξανδρείαν. Καὶ ἐν Αἰγύπτῳ τὸ κατὰ τῶν
Ἑλλήνων μῖτος τῶν Κοπτῶν σφόδρα ἐβοήθησε τοὺς κατακτητάς.
Τὸ ἔργον τοῦ Ἡρακλείου κατεστράφη καὶ τὸ κράτος περιορίσθη
εἰς τὴν Μικρὰν Ἀσίαν, εἰς τὴν χερσόνησον τοῦ Αἴμου καὶ εἰς τὰς
ἐν τῇ λατινικῇ Δύσει διεσπαρμένας κτήσεις.

Τοῦ Ἡρακλείου ἡ δευτέρα σύζυγος, ἡ φιλόδοξος ἀνεψιὰ Μαρ-
τίνα, μεθ' ἧς πρὸς μέγα σκάνδαλον τῆς ἐκκλησίας συνεζεύχθη,
ἤθελε νὰ διατηρήσῃ τὴν ἀρχὴν καὶ μετὰ τὸν θάνατον τοῦ αὐτο-
κράτορος. Ἀλλ' ὁ στρατὸς μετετίθασε τὴν κυβέρνησιν εἰς τοὺς
δύο υἱοὺς τῆς, τὸν Κωνσταντῖνον Β', τὸν ἐπὶ μακρὸν συμβασι-
λεύσαντα μετὰ τοῦ πατρός, καὶ τὸν νεώτερον Ἡράκλειον (ἢ
Ἡρακλεωνᾶν), τὸν υἱὸν τῆς Μαρτίνης. Ὁ Κωνσταντῖνος, ὅστις
ἦτο ὁ κυρίως βασιλεύων, φιλάσθενος ὢν ἀπὸ πολλοῦ, ἀπέθανε
τὴν 24 Μαΐου 641. Ἀμέσως δὲ διεδόθη ὅτι ὁ θάνατος προῆλθεν 24 Μαΐου 641

ἐκ δηλητηριάσεως ὑπὸ τῆς μητριᾶς καὶ ἐπισήμως δὲ ἐλέχθη τοῦτο μετὰ τὴν δυναστικὴν μεταβολήν, ἃν καὶ τὸ πρᾶγμα εἶνε ἀνάξιον πίστεως. Ἐν τῇ πρωτευούσῃ ἀνεγνωρίσθη νῦν αὐτοκράτωρ ὁ Ἡρακλεωνᾶς, ἀληθῶς ὅμως τὰ πράγματα διηύθυνεν ἡ Μαρτίνα καὶ ὁ πατριάρχης Πύρρος. Ἀλλ' ὁ στρατὸς καὶ οἱ ἀρχηγοὶ αὐτοῦ ἦσαν ὑπὲρ τῶν υἱῶν τοῦ ἀποθανόντος αὐτοκράτορος. Ἦδη δὲ τὸ φθινόπωρον τοῦ 641 ἀφῆρέθησαν τὴν ἀρχὴν ὁ αὐτοκράτωρ καὶ ἡ μήτηρ του, ὁ δὲ ἀνήλικος υἱὸς τοῦ Κωνσταντίνου Κώνσταντος (ἐπισήμως Κωνσταντῖνος) ἀνηγορεύθη αὐτοκράτωρ (641—668).

Αἱ μεγάλαι ἐδαφικαὶ ἐπὶ Ἡρακλείου ἀπώλειαι ἐμμέσως ὠφέλησαν τὸ κράτος. Αἱ ἀλλότριαι καὶ ἀπειθεῖς ἐθνότητες ἀπεσπάρσθησαν ἀπ' αὐτοῦ, οἱ δὲ εἰς τὸ κράτος ὑπαγόμενοι κάτοικοι τῆς Μικρᾶς Ἀσίας καὶ τῆς χερσονήσου τοῦ Αἴμου ἀπετέλουν κατὰ τὴν θρησκείαν καὶ τὴν γλῶσσαν ἐντελῶς ἐνιαῖον πληθυσμὸν ἀκραδάντου νομιμοφροσύνης. Ὅμοιον ὄφελος παρέσχε νῦν καὶ ἡ κατὰ θέματα διαίρεσις τοῦ κράτους. Ἦδη ὁ Ἰουστινιανὸς καὶ οἱ διάδοχοί του ἔκαμαν τὰ πρῶτα βήματα πρὸς ἀντικατάστασιν τοῦ διοκλητιανείου συστήματος, καθ' ὃ ἐχωρίζετο ἡ στρατιωτικὴ ἀπὸ τῆς πολιτικῆς διοικήσεως, διὰ νέου ἄλλου, συγκεντρώνοντος πᾶσαν τὴν ἐξουσίαν εἰς τὰς χεῖρας τοῦ στρατιωτικοῦ ἡγεμόνος. Αἱ πολεμικαὶ ἀνάγκαι ἐπὶ Ἡρακλείου καὶ τῶν διαδόχων αὐτοῦ ἀπήτησαν τὴν διαίρεσιν τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, κατὰ μικρὸν δὲ παντὸς τοῦ κράτους εἰς στρατιωτικὰς διοικήσεις, αἵτινες ὠνομάσθησαν θέματα. Οἱ διέποντες δὲ αὐτὰς ἀρχηγοὶ τοῦ στρατοῦ, οἱ στρατηγοὶ λεγόμενοι, συνήνουν ἐν ἑαυτοῖς τὴν τε ἀνωτάτην τοῦ στρατοῦ ἡγεμονίαν καὶ τὴν πολιτικὴν ἐξουσίαν. Τὸ σύστημα τοῦτο, ὅπερ ἔσωσε τὸ κράτος, συνετελέσθη καὶ συνεπληρώθη ὑπὸ τῶν μεγαλοφυῶν αὐτοκρατόρων τῆς τῶν Ἰσαύρων λεγομένης δυναστείας ¹⁾).

¹⁾ Περὶ τοῦ ὁργανισμοῦ τῶν θεμάτων πρβ. ἰδίως τὴν ἐξαίρετον (ἐν τοῖς καθέαστα βεβαίως ὄχι ἀλάνθαστον) ἔρευναν τοῦ J. B. Bury (ἐν a history of the later Roman Empire II σ. 399 ἔ.): origin of the system of Themes: Κατὰ ταύτην γνωστὰ εἶναι κατὰ τὸν ζ' αἰῶνα αἱ ἐξῆς στρατιωτικαὶ διοικήσεις:

Ὁ Κώνστανς ἀναλαβὼν τὰς ἡνίας τοῦ κράτους ἀπεδείχθη ἡγεμὼν ἄκαμπτος καὶ ἀνεξάρτητος, ἀντάξιος ἐντελῶς τῆς σοβαρῆς ἀποστολῆς του. Κατέβαλεν ὑπερανθρώπους ἀγῶνας, ἵνα ἀναστείλῃ τὴν ἀραβικὴν ἐπιδρομὴν, καὶ τὸ κατῴρθωσεν. Ὁ ῥέκτης διοικητὴς τῆς Συρίας Μωαυιᾶ εἶχεν ὀργανώσῃ ἤδη στόλον ἀραβικόν, δι' οὗ ἐπιτεθεὶς τὸ 648 κατὰ τῆς Κύπρου, ἐκυρίευσεν τὴν 648 πρωτεύουσάν αὐτῆς Κωνσταντίαν. Τὸ ἐπόμενον ἔτος κατεστράφη ἡ Ἀραβός. Τὸ 654 ἐλεηλατήθη ἡ Ρόδος· ἀπώλεσαν δὲ καὶ τὴν 654 Ἀρμενίαν οἱ Ρωμαῖοι ἔνεκα προδοσίας τῶν ἐγχωρίων ἡγεμόνων. Ἰσχυρότατος στόλος ἐκπεμφθεὶς κατὰ τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἐνίκησε τὸν αὐτοκρατορικὸν εἰς τὰς ἀκτὰς τῆς Λυκίας τὸ 655. 655 Ἀλλ' ὁ θάνατος τοῦ χαλῖφου Ὀθμάν (656) καὶ αἱ ἀκολουθήσασαι 656 ἐσωτερικαὶ διενέξεις ἠνάγκασαν τὸν Μωαβιᾶ ὅχι μόνον εἰρήνην νὰ συνάψῃ (659), ἀλλὰ καὶ φόρον εἰς τοὺς Ρωμαίους νὰ 659 πληρώσῃ. Τὸ 663 ἐπανήρχισαν αἱ ἐχθροπραξίαι, καθ' ἕκαστον 663 δὲ ἔτος ἐπόρθουν τὴν Μικρὰν Ἀσίαν οἱ Ἀραβες. Τὸ 668 εἰσήλασαν 668 μέχρι Χαλκηδόνος, καταλαβόντες τὸ Ἀμόριον καὶ πάλιν ἀπολέσαντες αὐτό. Ἀλλ' οὐδὲν διαρκὲς ἀποτέλεσμα ἐπέτυχον. Τὸ κράτος, ἐνισχύσαν τὰς στρατιωτικὰς του δυνάμεις, δὲν ὑπέστη οὐδεμίαν σημαντικὴν βλάβην.

Τὸν χρόνον τῆς εἰρήνης ἐπωφελήθη ὁ αὐτοκράτωρ εἰς ἐκστρατεῖαν κατὰ τῆς «Σκλαβινίας», τουτέστι κατὰ τῶν σλαυικῶν φυλῶν τῆς Μακεδονίας, αἵτινες ἠπειλοῦν τὴν Θεσσαλονίκην. Πολ-

Α. ἐν Ἀσίᾳ: 1) Ὀψικίου (Βιθυνίας), 2) Ἀνατολικῶν (Ἀρμενίας πρώτης καὶ Πόντου. 3) Ἀρμενικῶν (Καππαδοκίας πρώτης καὶ δευτέρας, Ἀρμενίας τρίτης), 4) Θρακησιῶν (τῆς ἀρχαίας ἐπαρχίας Ἀσίας), 5) τῶν Κιθυραιωτῶν (Παμφυλίας καὶ Πισιδίας).

Β. ἐν Εὐρώπῃ: 1) Θράκης, 2) Ἑλλάδος (μετὰ τῆς Πελοποννήσου), 3) Ἐξαρχάτου Ἰταλίας ἢ Ραυέννης μετὰ τῶν ὑποδιαίρέσεων α') Οὐρβικαρίας, β') Καμπανίας, γ') Ἀντωναρίας, δ') Αἰμιλίας, ε') Ἀπουλίας, ς') Βρεττίας, ζ') Σικελίας, η') Βενετίας. 4) Ἐξαρχάτου Καρχηδόνας ἢ Ἀφρικῆς μετὰ τῶν (κατὰ μέγα μέρος ἀπολεσθεισῶν) ὑποδιαίρέσεων α') Proconsularis, β') Βυζακτίας, γ') Νουμιδίας, δ') Μαυριτανίας πρώτης, ε') Μαυριτανίας δευτέρας = Septum, γ') Σαρδινίας. — [Πρὸς αὐτοῦ τοῦ συγγραφέως Gelzer, Die Genesis der byzantinischen Themenverfassung, ἐν Abhandlungen der phil. hist. Classe der kgl. sächs. Gesellsch. der Wiss. Bd. XVIII Nr V, 1899 j.

λαὶ ἐξ αὐτῶν κατεστάθησαν φόρου ὑποτελεῖς εἰς τὸ κράτος. Ἐσω-
 τερικῶς δὲ ἐξηκολούθει ἀκόμη νὰ συνταράττη τὴν ἀνατολικὴν Ρώ-
 μην ἢ μονοθελητικὴ ἔρις. Ἡ Δύσις διεμαρτύρετο σφοδρῶς κατὰ
 τοῦ αὐτοκρατορικοῦ θρησκευτικοῦ δόγματος. Ὁ φιλόδοξος ἔξαρ-
 χος τῆς Ἀφρικῆς καὶ φίλος τῶν μοναχῶν Γρηγόριος κατέστησε
 τὴν ἐπαρχίαν του, εἰς ἣν εἶχον καταφύγη πολλοὶ ἐκ τῶν κατα-
 κτηθεισῶν χωρῶν τοῦ κράτους, καταφύγιον τῆς ὀρθοδοξίας· προέ-
 βάλε μάλιστα ἑαυτὸν ὡς αὐτοκράτορα. Ἀλλ' ἡ ἐφήμερος, ἐπὶ τῆς
 «ἀληθοῦς πίστεως» στηριχθεῖσα ἀρχὴ αὐτοῦ ὑπέκυψεν ἤδη τὸ
 647 647 εἰς τὴν νικηφόρον τῶν Ἀράβων εἰσβολήν. Σχεδὸν πᾶσα ἡ
 Ἀφρικὴ ὑπετάγη εἰς αὐτούς. Πρὸς ἀποκατάστασιν τῆς εἰρήνης ἐξέ-
 648 δωκεν ὁ αὐτοκράτωρ 648 τὸν Τύπον, δι' οὗ ἀπηγορεύετο πᾶσα περὶ
 τοῦ ἀριθμοῦ τῶν θελήσεων καὶ ἐνεργειῶν φιλονεικία. Ἀλλ' ὁ δια-
 πρεπέστατος τῶν μοναχῶν, ὁ ἅγιος Μάξιμος, διημφισβήτησεν εἰς
 τὸν αὐτοκράτορα τὸ δικαίωμα τῆς ἀναμίξεως εἰς ζητήματα τῆς
 649 πίστεως καὶ ἐν τῇ συνόδῳ τοῦ Λατερανοῦ τὸ 649 ἀνεθεμάτισεν ὁ
 πάπας Μαρτίνος Α' ἐπισήμως τὸ δόγμα τῶν μονοθελητῶν καὶ
 σὺν αὐτῷ τὴν Ἐκθесιν καὶ τὸν Τύπον. Ἀλλ' ὁ αὐτοκράτωρ,
 ὅστις ἐπιμένων εἰς τὴν παλαιὰν τῆς Ἀνατολῆς παράδοσιν δὲν ἀν-
 εγνώριζε τὰς νέας ταύτας ἰδέας περὶ τῆς ἐλευθερίας τῆς ἐκκλη-
 653 σίας, ἐπέδειξεν ἀσυνήθη ἐνεργητικότητα. Τὸ 653 ἐφυλακίσθη ὁ
 πάπας Μαρτίνος διὰ τοῦ ἐξάρχου τῆς Ραυέννης καὶ μετηνέχθη
 εἰς Κωνσταντινούπολιν, ὅπου δικασθεὶς ἐπέμφθη ἐξόριστος εἰς Χερ-
 σῶνα. Ἐν τῇ ἐξορίᾳ ὁ πάπας ἀπέθανε, τὸ ἀποτέλεσμα δὲ τῶν
 μέτρων τούτων ἦτο, ὅτι οἱ διάδοχοί του Εὐγένιος καὶ Βιταλιανὸς
 ἔδειξαν μεγίστην ἐνδοτικότητα πρὸς τὴν κυβέρνησιν. Τὰ αὐτὰ ἔπαθε
 καὶ ὁ ἅγιος Μάξιμος, ὅστις διὰ τὴν ἀνάμιξίν του εἰς τὴν ἀφρικα-
 νικὴν ἐπανάστασιν κατέστη σφόδρα ὑποπτος ἐσχάτης προδοσίας.
 Ἡ ἀποκατάστασις τῆς πρὸς τὴν πρεσβυτέραν Ρώμην ἐκκλησια-
 στικῆς κοινωνίας καθίστα φανεράν τὴν νίκην τοῦ αὐτοκράτορος.
 Ὅχι δὲ μόνον αἱ ἐκκλησιαστικαὶ διενέξεις, ἀλλὰ καὶ τὰ πολι-
 τικὰ πράγματα εἴλκυον πρὸς τὴν Δύσιν τὴν προσοχὴν τοῦ αὐτο-

κράτορος. Διὰ τὸ πλῆθος τῶν εἰς τὴν Σικελίαν συρρεόντων προσφύγων ἐκ τῶν κατακτηθεισῶν ἐπαρχιῶν τῆς Ἀνατολῆς, ἡ νῆσος αὕτη ἐλάμβανε τὸν χαρακτῆρα ἐλληνικῆς ἐπαρχίας, ἐνισχύουσα οὕτω σπουδαίως τὴν ἐν τῇ Δύσει βυζαντινὴν ἐπικυριαρχίαν. Σχεδὸν πάντες οἱ πάπαι κατὰ τοὺς ἀκολουθοῦσους χρόνους κατήγοντο ἐκ τούτων τῶν Σύρων καὶ Ἑλλήνων μεταναστῶν. Κακῶς ὁμως ἀπεδόθη τοῦτο εἰς προεσχεδιασμένην ὁῦθεν πολιτικὴν τῆς βυζαντινῆς κυβερνήσεως, διότι τὸ φαινόμενον μαρτυρεῖ ἀπλῶς ὅτι τὸ ἐλληνικὸν στοιχεῖον ὑπερίσχυεν ἐν τῇ πατριαρχικῇ κλήρῳ τῆς παλαιᾶς Ρώμης. Ἦδη ἐν ἔτει 652 ἐπέδραμον οἱ Ἀράβες τὴν νῆσον, διὸ ἀνάγκη παρίστατο νὰ ληφθῶσι καὶ ἐνταῦθα σοβαρὰ ἀμυντικὰ μέτρα. Ὁ αὐτοκράτωρ μάλιστα ἐσχεδίαζε προδήλως σπουδαῖα πράγματα, ὅτε τὸ 662 ἐπιβαίνων ἰσχυροῦ στόλου μετέβαινε δι' Ἀθηνῶν εἰς τὸν Τάραντα. Ἐμελέτα δηλονότι νὰ καταστήσῃ αὐθις κέντρον τοῦ κράτους, ὡς πάλαι ποτέ, τοὺς ἐπὶ μακρὸν παραμεληθέντας ἐσχάτους δυτικούς σταθμούς. Ἡ πρεσβυτέρα Ρώμη ἔμελλε νὰ γίνῃ αὐθις ἡ πρωτεύουσα. Ἀλλ' ὁ αὐτοκράτωρ, ὅστις ἐπιμόνως κατὰ τὰ τελευταῖα τῆς βασιλείας του ἔτη ἀφιερῶθη εἰς τὴν ῥωμαντικὴν ταύτην πολιτικὴν τῆς ἀνανεώσεως παλαιῶν ἰδεῶν, δὲν ἠδυνήθη οὐδὲ τὸν προκαταρκτικὸν αὐτῆς ὅρον νὰ πληρώσῃ, τὴν ἀπὸ τῶν Λογγοβάρδων δηλονότι ἀνάκτησιν τῆς Ἰταλίας. Μάταιαι ἦσαν καὶ αἱ ἀπόπειραι αὐτοῦ πρὸς καθυπόταξιν τοῦ δουκάτου Βενεθέντου. Βραχὺ δὲ διατρίψας τὸ πρῶτον ἐν Ρώμῃ, ἔστησε τὴν ἑδρὰν του κατόπιν ἐν Συρακούσαις, ἐπιτηρῶν αὐτόθεν τὴν Ἀφρικήν. Καὶ κατώρθωσε δὲ νὰ ἀνακτήσῃ ἐνταῦθα τὴν Καρχηδόνα καὶ ἄλλα τινὰ παράλια φρούρια. Ἀλλ' ἐκ τῶν δύο ἐκπεμφθέντων ῥωμαϊκῶν στόλων ὁ μὲν ἐνίκηθη ὑπὸ τῶν Ἀράβων, ὁ δὲ ὑπὸ τριχυμίας κατεστράφη. Οἱ δὲ σύγχρονοι ἤγειραν σφοδρὰ παράπονον διὰ τὰς ἑνεκὰ τῶν ἐπιχειρήσεων τούτων καταπίσεις καὶ τὰ μεγάλα βάρη τῶν δυτικῶν ἐπαρχιῶν. Διὸ ἡ ἐν ἔτει 668 δολοφονία τοῦ ἐν βαλανεῖῳ τῶν Συρακουσῶν ἐθεωρήθη ὑπὸ πάντων ὡς ἀπολύτρωσις.

Ἀρμένιος τις Μιζιζιος ὀνόματι (Mezez), ὅστις φήμην εἶχεν ἀποκτήσῃ ἐν τῷ στρατῷ, ὥς ποτε ὁ Ἡλιογάβαλος, μόνον διὰ τὸ κάλλος τοῦ σώματος, ἀνευφημήθη αὐτοκράτωρ ἐν Σικελίᾳ. Ἀλλ' 668-686 ὁ υἱὸς τοῦ Κωνσταντος Κωνσταντῖνος Δ' Πωγωνάτος (668 — 685), ὅστις μέχρι τοῦδε διεξῆγε τὰς ὑποθέσεις τοῦ κράτους ἐν Βυζαντίῳ, ἄγων ἰσχυρὸν στόλον ἀπεβιδάσθη εἰς τὴν Σικελίαν καὶ ἀπηλλάγη ταχέως τοῦ ἀνταπαιτητοῦ τοῦ θρόνου. Ἐπιστρέψαντα ἠνάγκασεν αὐτὸν ὁ στρατὸς τοῦ ἀνατολικοῦ θέματος ν' ἀναγορεύσῃ συμβασιλεῖς τοὺς ἀδελφούς του Ἡράκλειον καὶ Τιθέριον, ἐπὶ τῷ λόγῳ ὅτι — καὶ τοῦτο χαρακτηρίζει καλῶς τὸ θεολογικὸν τῆς ἐποχῆς πνεῦμα — « εἰς Τριάδα πιστεύομεν, τοὺς τρεῖς στέφομεν ».

180 Μόλις τὸ 680 ἡδυνήθη ὁ Κωνσταντῖνος ν' ἀνακτήσῃ τὴν μονοκρατορίαν, ἥς κοινωνὸν τότε κατέστησε τὸν νεαρὸν υἱὸν του Ἰουστινιανὸν τὸν Β'. Ἐπὶ τοῦ θρόνου ἀνῆλθεν ὁ Κωνσταντῖνος νεανίας ἔτι ὢν, ἀλλὰ τοῦ ἀξιώματος αὐτοῦ ἐδείχθη ἀντάξιος. Οἱ ὀπαδοὶ τοῦ ἰσλάμ ἐνέτειναν πάσας τὰς προσπάθειας των, εἰσβάλλοντες 669 κατ' ἔτος σχεδὸν εἰς τὴν Μικρὰν Ἀσίαν. Τὸ 669 ἀπεβιδάσθησαν οἱ Σαρακηνοὶ τῆς Αἰγύπτου εἰς τὴν Σικελίαν. Ἀλλὰ τὴν σπουδαιοτάτην προσβολὴν ἐπεχείρησαν κατ' αὐτῆς τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ὁ ἀκάματος καὶ πολεμικώτατος Μωαυῖᾶ παρεσκεύασε 672 τὸ 672 μεγάλην κατὰ θάλασσαν ἐκστρατείαν. Ἀπὸ τοῦ Ἀπριλίου 673 μέχρι τοῦ Σεπτεμβρίου 673 ἐναυλόχει ὁ στόλος πρὸ τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἀλλὰ πᾶσαι αἱ ἐπιθέσεις ἀπεκρούσθησαν διὰ τῶν συνετῶν ἀμυντικῶν μέτρων τοῦ αὐτοκράτορος. Ἰδίως ἀναφέρουσιν αἱ πενιχραὶ τῶν χρονογράφων εἰδήσεις τὴν χρῆσιν τοῦ ἑλληνικοῦ πυρός, ὅπερ ἐφεῦρεν ὁ μηχανικὸς Καλλίνικος. Τὰ πυρπολικά τοῦ ῥωμαϊκοῦ στόλου κατέστρεψαν τὰ ἀραβικὰ πλοῖα.

Ἐνῷ οἱ Ἀραβες κατεῖχον τὸ Αἰγαῖον πέλαγος καὶ παροδικῶς 674 κατέλαβον τὸ 674 τὴν Κρήτην, ἀνενέωνον κατ' ἔτος ἐκ τῆς Κυζίκου, ἔνθα ἔστησαν τὸ στρατόπεδόν των, μετ' ἀπαρδειγματίστου ἐπιμονῆς ἀνὰ πᾶν ἔτος κατὰ τὸ θέρος τὰς κατὰ τῆς πρωτευούσης 677 προσβολάς, ἀλλὰ πάντοτε ὁμοίως ἀτυχῶς. Τὸ 677 ἤρθη τέλος ἡ

πολιορκία, θύελλαι δὲ κατὰ τὰς ἀκτὰς τῆς Παμφυλίας καὶ αἱ προσβολαὶ τοῦ στόλου τῶν Κιθυραιωτῶν κατέστρεψαν ὁλοσχερῶς τὴν ὑπερήφανον ἀρμάδα. Συγχρόνως ἐγκατεστάθησαν ἐκ τοῦ Ταύρου ὁρμώμενα τὰ χριστιανικὰ ληστρικὰ πλήθη τῶν Μαρδαϊτῶν εἰς τὸν Λίβανον, ἐμβάλλοντα εἰς κίνδυνον πᾶσαν τὴν περὶχωρον διὰ τῶν μέχρις Ἱερουσαλὴμ ἐπιδρομῶν αὐτῶν. Ὁ Μωαυῖθ ἠναγκάσθη νὰ ἐξαγοράσῃ τριακονταετῇ εἰρήνην διὰ πληρωμῆς ἐτησίου φόρου. Τὸ Βυζάντιον ἀπεδείχθη οὕτως ὡς προπύργιον τοῦ χριστιανικοῦ πολιτισμοῦ κατὰ τῶν ἐξ Ἀνατολῆς ἐφόδων. Οἱ σύγχρονοι ἀνεγνώρισαν τὸ κατόρθωμα τῶν Βυζαντινῶν καὶ πολυάριθμοι πρεσβεῖαι τοῦ χαγάνου τῶν Ἀβάρων καὶ τῶν δυτικῶν βασιλέων καὶ ἔθνων ἔφερον συγχαρητήρια εἰς τὸν αὐτοκράτορα ἐπὶ τῇ θριάμβῳ.

Ἐνῷ ταῦτα συνέβαινον ἐκ τῆς καρδίας τοῦ κράτους, ἡ Θεσσαλονίκη, ἡ δευτέρα πόλις ἐν τῇ χερσονήσῳ τοῦ Αἴμου, ἡπει-
 λεῖτο σχεδὸν κατ' ἔτος ἀπὸ τοῦ 675-681 ὑπὸ τῶν προσβολῶν 675-681
 τῶν ἐν Μακεδονίᾳ καὶ Θεσσαλίᾳ ἐνιδρυθέντων σλαυικῶν φύλων. Φοβερά ἰδίως ἦτο ἡ ἐν ἔτει 675 ἐπίθεσις, πολιορκηθείσης τῆς πό- 675
 λεως κατὰ ξηρὰν καὶ κατὰ θάλασσαν. Τὸ 677 ἐνεφανίσθησαν πρὸ 677
 τῶν τειχῶν τῆς καὶ οἱ Ἀβάροι. Ἀλλ' ἡ διχόνοια καὶ διαίρεσις τῶν Σλαύων καὶ ἡ ἡρώϊκὴ ἀντίστασις τῶν ὑπὸ τοῦ ἀρχιεπισκόπου Ἰωάννου ὁδηγουμένων πολιτῶν ἔσωσε τὴν πόλιν. Ὅπως δὲ ἐν τῇ πρωτεύουσῃ τὴν νίκην ἀπέδωκαν εἰς τὴν χάριν τῆς Θεομήτορος, οὕτως ἐν Θεσσαλονίκῃ τὴν σωτηρίαν ἀνέγραψαν εἰς τὸν ἅγιον Δημήτριον.

Πολὺ σημαντικώτερον γεγονός ἦτο ἡ ἐπὶ ῥωμαϊκοῦ ἐδάφους ἐμφάνισις τῶν Βουλγάρων. Παλαιότατα τὸ φιννοουγκρικὸν τοῦτο ἔθνος κατῴκει ἀνατολικῶς τοῦ σαρματικοῦ βαθυπέδου. Ἀλλὰ πρὸ πολλοῦ εἶχον ἀποχωρισθῇ πολυάριθμοι ὀρδαί, αἵτινες μετεστάθ-
 μευσαν δυτικώτερα. Μία ἐξ αὐτῶν κατῴκει ἐν τῇ μεταξὺ Δνει-
 στέρου, Δουνάβεως καὶ Μαύρης θαλάσσης γωνίᾳ. Ὑπὸ τὸν ἐπι-
 χειρηματικὸν ἡγεμόνα των Ἰσπεριχ (τὸν Ἀσπαροῦχ τῶν Ἑλλή-
 νων) ἐξέτειναν τὰς ἐπιδρομὰς των μέχρι τῆς Μοισίας. Ὁ Κων-

σταντίνος, ἐννοῶν τὸν κίνδυνον, ἀντεπεξῆλθεν ἐρρωμένως, ἐκ-
 679 στρατεύσας τὸ 679 μετὰ στρατοῦ καὶ στόλου εἰς τὸν κάτω Δού-
 ναβιν. Ἄλλ' ἡ στρατεία αὕτη ἀπέβη ἀτυχής, ἔνεκα αἰφνιδίας ὡς
 λέγεται ἀσθενείας τοῦ αὐτοκράτορος. Οἱ Ἕλληνες ἠναγκάσθη-
 σαν οὕτω νὰ ἐκχωρήσωσιν ἐξ ὅλης τῆς μετὰξὺ Δουνάβειος καὶ
 Αἴμου χώρας καὶ ἐνταῦθα ἰδρύσε τὸ κράτος τοῦ ὁ Ἀσπαρούχ, οὗ
 κέντρον ἀπέβη ἡ Βάρνα καὶ κατόπιν ἡ Πρεσλαύα καὶ ἡ Σιλί-
 στρια. Οἱ Βούλγαροι ἀπεδείχθησαν λαὸς ἐξόχου κυρίαρχικῆς καὶ
 ὀργανωτικῆς ικανότητος. Τὰ σλαυικὰ τῆς παραδουναβίου χώρας
 φύλα ἠναγκάσθησαν νὰ ὑποταχθῶσιν εἰς τὸ κράτος αὐτῶν. Ἀλ-
 λως δὲ ἡ κυρίαρχος αὕτη φινικὴ τάξις ἀνemiχθη, ὡς φαίνεται,
 ταχέως εἰς μίαν ἐθνότητα μετὰ τῶν ὑπηκόων καὶ ἐπειδὴ ἐδέχθη
 καὶ τὴν γλῶσσαν τῶν ἡττηθέντων, ὡς τοῦτο συνέβη καὶ εἰς τοὺς
 Γερμανοὺς κατακτητὰς τῆς Ἰσπανίας καὶ Ἰταλίας, ἐγεννήθη τὸ
 πρῶτον νῦν ἰκανῶς μέγα σλαυικὸν κράτος. Αἱ πολυάριθμοι σλαυ-
 ικαὶ φυλαί, αἵτινες πρὸ πολλοῦ εἶχον ἐγκατασταθῆ εἰς τὰς ἐπαρ-
 χίας τοῦ κράτους, ἔνεκα τῆς ἀπομονώσεως καὶ διαιρέσεως των
 καὶ ἔνεκα τῆς ἐλλείψεως πολιτικῆς ικανότητος δὲν ἀπετέλουν
 σπουδαῖον τοῦ κράτους κίνδυνον· τούναντίον ὅμως τὸ νεωστὶ ἰδρυ-
 θέν βουλγαρικὸν κράτος ἐπέπρωτο φοβερὰν νὰ ἐνασκήσῃ ἐπίδρα-
 σιν εἰς τὰς τύχας τῆς ἀνατολικῆς Ρώμης.

Τοῦ Κωνσταντίνου, τοῦ σκληροῦ τούτου καὶ ἀδαμάστου πο-
 λεμιστοῦ, διεφύλαξαν πολὺ εὐγνώμονα τὴν μνήμην οἱ μεταγενέ-
 στεροι ὅχι ἔνεκα τῶν πολιτικῶν καὶ στρατιωτικῶν πράξεων, ἀλλὰ
 διότι ἀπέδωκεν εἰς τὸ κράτος τὴν θρησκευτικὴν του εἰρήνην. Διὰ
 680-681 τῆς ἑκτῆς οἰκουμενικῆς συνόδου (680-681) κατέρριψε τὸν μο-
 νοθελητισμὸν καὶ ἀνήγειρε τὸ κράτος τῆς ὀρθοδοξίας¹⁾. Ὁ ψυ-

¹⁾ Ταῦτα ἀφηγείται τοῦλάχιστον ἡ ἐπίσημος ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία. Διότι τὸ ὑπὸ τῶν
 πατέρων παραδοθὲν καὶ ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ ἔτι ὑπὸ τοῦ Μηνᾶ ἀνακηρυχθὲν δόγμα—αἱ πα-
 λαιογραφικαὶ ἔρευναι τῶν ἁγίων πατέρων περὶ τῆς ἐπιστολῆς τοῦ Μηνᾶ εἶνε κάπως ἀμφι-
 βόλου ἀξίας—πράγματι ἀντικατεστάθη διὰ τῶν ὅλιгов διόλου νέων δογματικῶν ὄρων τοῦ
 ἁγίου Μαξίμου, οὓς ἀπεδέχθη ὁ πάπας Μαρτίνος. Ὁ πάπας Ἀγάθων δικαιολογεῖται ὁ
 ἴδιος διὰ τὴν ἀμάθειαν τῶν κληρικῶν συμβούλων του. Καὶ ὅμως οἱ Ἕλληνες θεολόγοι

χρᾶς σκέψεως οὗτος ἀνὴρ ὠθεῖτο μόνον ἐκ πολιτικῶν λόγων. Αἱ μονοφυσιτικαὶ ἐπαρχίαι εἶχον ἀπολεσθῇ ὀριστικῶς· διατί λοιπὸν ἄνευ λόγου πλέον νὰ ἐπιμένῃ εἰς τὸ κῦρος τοῦ ἐνωτικοῦ ;

Ἀλλὰ καὶ ἄλλος λόγος πρὸς τοῦτο ὑπῆρχεν. Ἐν τῷ ἀγῶνι πρὸς τοὺς ἐν Ἰταλίᾳ ἀνταπαιτητὰς τοῦ θρόνου ὑπεστήριξε πιστῶς τὸν αὐτοκράτορα ὁ πάπας Βιταλιανός. Ἐν τῇ Δύσει ἀσάλευτον ἦτο τὸ κῦρος τῆς παπικῆς αὐλῆς. Ἵνα συγκρατῇ λοιπὸν τὴν Ἰταλίαν καὶ τὴν Ρώμην ἢ ἐν Βυζαντίῳ κυβέρνησις ἀνάγκη ἦτο νὰ ὑποτάσσεται εἰς τὴν ῥωμαϊκὴν θεολογίαν ἢ αὐτοκρατορικὴν τοῦ Βυζαντίου. Ὁ μέγας Σέργιος, ὡς ποτε ὁ Ἀκάκιος, ἀνεθεματίσθησαν, ὁμοίως δὲ καὶ πάντες οἱ ἄλλοι πρωτοστάται τῆς ἐνώσεως. Ἀδιάφορον ἦτο ὅτι μεταξὺ τῶν καταδικαζομένων ὑπῆρχε καὶ τὸ ὄνομα τοῦ πάπα Ρώμης Ὁνωρίου. Ὅπως δὲ ποτε ἡ ἑκτη σύνοδος ἐπήγαγε τὴν σημαντικωτάτην ἴσως νίκην τῆς πρεσβυτέρας κατὰ τῆς νέας Ρώμης.

Τὸν Κωνσταντῖνον διεδέχθη ὁ υἱὸς τοῦ Ἰουστινιανὸς Β' (685- 685-695 695 καὶ πάλιν 705-711) τὸ 16^{ον} μόλις ἄγων ἔτος τῆς ἡλι- 705-711 κίας, γνήσιος καὶ οὗτος γόνος τῆς εὐγενοῦς δυναστείας τοῦ Ἡρακλείου· ἀλλ' ὁ τραχὺς τοῦ πατρὸς καὶ τοῦ πάππου χαρακτήρ παρεμορφώθη ἐν αὐτῷ πρὸς τὸ γελοῖον, οἱ δὲ μεταγενέστεροι διέσωσαν τὴν μνήμην τοῦ σθεναροῦ καὶ εὐφρεστάτου ἀνδρὸς μόνον ὑπὸ τὴν ὄψιν τοῦ σκληροῦ καὶ ἀποτροπαίου τυράννου. Συνετὸς βεβαίως δὲν ἦτο ὁ νέος καὶ ἄπειρος οὗτος ἡγεμὼν. Καὶ ἦτο δυστύχημα τοῦ κράτους ὅτι εἶχε παιδίον μονάρχην. Σχεδὸν κατὰ τρόπον γελοῖον κατεχόμενος ὑπὸ τῆς ιδέας τῆς μεγαλειότητος τοῦ προσώπου του καὶ ἀγόμενος ὑπὸ νοσηρᾶς ὁρμῆς πρὸς πράξεις μεγάλας, ἀπέλυσεν ἐν γυνήσῃ ἡγεμονικῇ ἀγνωμοσύνη τοὺς ὑπηρε-

ὑπέκυψαν εἰς αὐτοὺς, διότι καὶ ἐνταῦθα, ὡς φαίνεται, ὡς ποτε ἐν Χαλκηδόνι ἠνάγκαζεν εἰς τοῦτο ἢ αὐτοκρατορικὴ θέλησις. Ἄλλως ὁ εὐθραῆς Μακάριος Ἀντιοχείας ἦτο ἔτοιμος νὰ θυσιασθῇ ὑπὲρ τῆς ἀληθείας τῆς παλαιᾶς ἐκκλησίας. Δὲν τιμᾷ δὲ καὶ τὴν σύνοδον ἢ ὑπ' αὐτῆς καταδικῇ δύο διαπρεπῶν καὶ ἀληθῶς ἀγίων ἀνδρῶν, τοῦ Ὁνωρίου πάπα Ρώμης καὶ τοῦ Σεργίου πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως.

τήσαντας τὸν πατέρα του ὑπουργούς, προσεταιρισθεὶς ἀχαρκτη-
ρίστους μηχανορράφους, τῶν ὁποίων παίγνιον ἐπὶ τέλους κατήν-
τησεν. Ἦδὴ ὁ πάππος του Κώνστας—ὡς φαίνεται ἐκ τῆς εἰς Σι-
κελίαν ἀποχωρήσεως—βεβαίως δὲν ἦτο ἐντελῶς ὑγιὴς τὸς φρέ-
νας· ὥστε πρὸς δικαιολόγησιν τῆς μεγαλομανίας τοῦ Ἰουστινια-
νοῦ δύναται νὰ θεωρηθῇ αἰτία τοῦ κακοῦ ἢ κληρονομικότης.
Πρὸς τοὺς Ἀραβὰς συνωμολογήθη εἰρήνην εὐνοϊκὴν κατὰ τὸ φαι-
νόμενον, αὐξήθέντος τοῦ ὑπ' αὐτῶν ἀποτιομένου φόρου. Ἀμφό-
τεροι αἱ μεγάλοι αὐταὶ δυνάμεις ἀνελάμβανον εἰδός τι κοινῆς
κυριαρχίας ἐν Κύπρῳ, Ἀρμενίᾳ καὶ Ἰεργίᾳ. Ἀλλ' ἡ ὑποχρέωσις
τῶν Ρωμαίων εἰς μετοικεσίαν τῶν Μαρδαϊτῶν ἐκ τοῦ Λιβάνου
εἰς τὴν Μικρὰν Ἀσίαν καὶ τὴν Θράκην ἐθεωρήθη δικαίως ὡς
βαρὺ λάθος. Ἴσως οἱ πρόμαχοι οὗτοι τῆς τοῦ Χριστοῦ θρησκείας
δὲν ἦσαν ἄλλο ἢ βάρβαρος καὶ ληστρικὴ φυλὴ, ὅμοιοι πρὸς τοὺς
νεαπολιτανούς ληστές, τῶν ὁποίων τὰ ἔπλα ηὐλόγει ὁ καρδινά-
λιος Ροῦφρος. Ἀλλ' αἱ δηώσεις καὶ βιαιοπραγίαι αὐτῶν ὀλίγον
διέφερον τῶν γινομένων κατὰ τοὺς «δικαίους πολέμους» τῶν
χρόνων ἐκείνων καὶ τὰ θύματα ἦσαν ἄλλως «οἱ θεοστυγεῖς ἄπι-
στοι Ἀγαρηνοί». Διὰ τοῦτο ἐτίμα μεγάλως τοὺς ἀνθρώπους τού-
τους ὁ χριστιανικὸς λαός, ὅστις ἐμέμφετο νῦν τὸν αὐτοκράτορα
ὡς καταλύσαντα τὸ σιδηροῦν τοῦ κράτους τῶν Ρωμαίων τεῖχος.
Τοῦναντίον εὐτυχεστέρα ἐν ἀρχῇ ἐφάνη ὅτι ἦτο ἡ κατὰ τῶν Βουλ-
γάρων καὶ Σλαύων στρατεία τοῦ αὐτοκράτορος. Τοὺς Βουλγάρους
ἀπώθησε, τοὺς δὲ παρὰ τὸν Ἑβρον καὶ Στρυμόνα Σλαύους ὑπέ-
ταξε καὶ διήλασε νικηφόρος μέχρι Θεσσαλονίκης. Πλήθη Σλαύων
μετωκίσθησαν εἰς τὴν Ἀσίαν, εἰς τὴν παρὰ τὸν Ἑλλάσποντον
χώραν, εἰς τὸ θέμα Ὀψικίου καὶ ἐσχηματίσθη ἰδιαιτέρον ἐξ αὐ-
τῶν στρατιωτικὸν σῶμα ἐκ τριάκοντα χιλιάδων ἀνδρῶν. Ἀλλ'
ἐπιστρέφων ὑπέστη βαρείας ἀπωλείας ὑπὸ τῶν Βουλγάρων, ὁ δὲ
νεοσχημάτιστος σλαυικὸς στρατὸς ἀπεδείχθη ἐντελῶς ἀνάξιος ἐμ-
691 πιστοσύνης. Ὅτε τὸ 691 διὰ μηδαμινούς λόγους ὁ Ἰουστινιανὸς
692 ἔλυσεν τὴν πρὸς τοὺς Ἀραβὰς εἰρήνην, ἐνίκηθη τὸ 692 σπουδαίως

παρὰ τὴν Σεβαστόπολιν τῆς Κιλικίας κυρίως διὰ τὴν προδοσίαν τοῦ σλαυικοῦ ἐπικουρικοῦ σώματος. Τῆς ἥττης ταύτης ἀποτέλεσμα ἦτο ὅτι ἡ Ἀρμενία περιῆλθεν αὖθις ἐντελῶς εἰς τὴν κυριαρχίαν τῶν Ἀράβων.

Τὰ κολοσσιαῖα ποσά, τὰ ὅποια ἀπερρόφησαν οἱ δαπανηροὶ πόλεμοι καὶ ἡ οἰκοδομικὴ μανία τοῦ αὐτοκράτορος καὶ πρὸς εἰσπραξίν τῶν ὁποίων οἱ ὑπουργοὶ Θεόδοτος καὶ Στέφανος πλείστας αὐθαιρεσίας καὶ καταθλίψεις διέπραξαν, κατέστησαν τὴν κυβέρνησιν ἀπεχθεστάτην. Ὅτε λοιπὸν τὸ 695 ὁ Λεόντιος, στρατηγὸς ⁶⁹⁵ διακριθεὶς εἰς τοὺς ἐν τῇ Ἀσίᾳ πολέμους, ἐπανεστάτησε, πεποιθὼς εἰς χρησμούς μοναχῶν, ἐτάχθησαν ὑπὲρ αὐτοῦ ὁ ἀστικὸς πληθυσμὸς καὶ ὁ κληρὸς. Ὁ Λεόντιος ἀνευφημήθη αὐτοκράτωρ, ὁ δὲ Ἰουστινιανὸς ῥινοτομηθεὶς ἐξωρίσθη εἰς τὴν Χερσῶνα.

Τοιοιουτοτρόπως ἐξ αἰτίας τῶν πταισμάτων αὐτοῦ τοῦ ἡγεμόνος ἐξεθρονίσθη ἡ νόμιμος δυναστεία, ἀφοῦ ἐκυβέρνησεν 85 ἔτη. Τὰ ἀποτελέσματα ὅμως ἦσαν καταστρεπτικώτατα εἰς τὸ κράτος, διότι ὁ στρατός, συναισθανόμενος τὴν παντοδυναμίαν του, ἐφέρετο ὡς Μαμελούκων ὀρδῇ. Ἐντὺς 22 ἐτῶν διεδέχθησαν τάχιστα ἀλλήλους ἑξ αὐτοκράτορες, ὧν οἱ πλείστοι τὸ διάδημά των ὤφειλον εἰς τοῦ στρατοῦ τὴν εὐνοίαν.

Τοῦ Λεοντίου ἡ βραχυχρόνιος βασιλεία (695-698) εἶναι ⁶⁹⁵⁻⁶⁹⁸ ἀξιομνημόνευτος διὰ τὴν ὀριστικὴν ἀπώλειαν τῆς Ἀφρικῆς. Μετὰ μεγίστης καρτερίας διέσωζον ἐνταῦθα οἱ Ρωμαῖοι, ἀγωνιζόμενοι πρὸς τοὺς Ἀράβας, τὰ παράλια φρούρια. Ἡ νικηφόρος τῶν Ἀράβων προέλασις, ὅτινες τὸ 697 κατέλαβον καὶ τὴν Καρχηδόνα, ⁶⁹⁷ ἐξήγειρεν εἰς ἐσχάτην τινὰ προσπάθειαν τοὺς Ρωμαίους. Ὁ πατρίκιος Ἰωάννης ἐκυρίευσεν τὴν πόλιν, ἐνίκησε τὸν ἐχθρὸν καὶ ἀνέκτησε « τὰ κάστρα τῆς Ἀφρικῆς ». Ἀλλ' ἤδη κατὰ τὸ ἀκόλουθον ἔτος ὑπεχώρησεν εἰς τὴν νέαν ναυτικὴν ἐκστρατείαν τῶν Ἀράβων. Ἡ Καρχηδὼν ἡλώθη καὶ τῶν Ρωμαίων ἡ κυριαρχία περιωρίσθη εἰς τὸ Σέπτον, ἔπου διέμεινεν ἐπὶ τινά ἔτι χρόνον Ρωμαῖος διοικητὴς ὑποστηριζόμενος ὑπὸ τῶν Βισιγόθων. Ὁ Ἰωάννης ἐπ-

ἀνέπλευσεν εἰς Βυζάντιον ἵνα λάβῃ νέας βοηθείας· ἀλλὰ κατὰ τὴν ἐπιστροφὴν ἐστασίασεν ὁ στρατὸς ἐν Κρήτῃ. Ἀψίμαρος ὁ ναύαρχος ἦτοι ὀρουγγάριος τῶν Κυβεραιωτῶν ἀνευφημήθη αὐτοκράτωρ ὑπὸ τὸ ὄνομα Τιβερίος (698-705) καὶ κατέλαβεν ἐν τάχει τὴν βασιλεύουσαν. Ὁ Λεόντιος ἀκρωτηριασθεὶς εἰσῆλθεν εἰς μοναστήριον. Τοῦ Τιβερίου ἡ κυβέρνησις δὲν ἀπέβη ἀτυχής. Ὁ ἱκανὸς ἀδελφὸς αὐτοῦ Ἡράκλειος στρατηγῶν τῶν ἀσιατικῶν δυνάμεων ἐνίκησε πολλὰκις τοὺς Ἀραβὰς, ἀν καὶ δὲν ἡδυνήθη νὰ ἐμποδίσῃ αὐτοὺς ἀπὸ τοῦ νὰ ἐνιδρυθῶσιν ἐν Κιλικίᾳ. Ἡ δὲ ὑπὲρ τῶν Ρωμαίων ἐξέγερσις τῶν Ἀρμενίων κατεστάλη ταχέως καὶ σκληρῶς ὑπὸ τοῦ Ἀραβὸς στρατηγοῦ.

Τὴν κυβέρνησιν σοβαρῶς ἠπείλει ὁ ἀκαταπόνητος Ἰουστινιανός. Προσφυγῶν εἰς τοὺς Χαζάρους ἐνυμφεύθη τοῦ χαγάνου τὴν θυγατέρα, γενομένην χριστιανὴν καὶ μετονομασθεῖσαν Θεοδώραν. Ἀλλὰ μόνον διὰ τῆς ἀξιοθαυμάστου ἐνεργητικότητός του ἐλυτρώθη ἐκ τῶν χειρῶν τῶν κατ' αὐτοῦ ἀποσταλόντων ὑπὸ τοῦ βαρβάρου ἡγεμόνος, δελεασθέντος διὰ τῶν χρημάτων τῶν Ἑλλήνων. Μετ' ὀλίγων πιστῶν διέφυγε μετὰ κινδυνώδη πλοῦν ἐπὶ σαθροῦ πλοιαρίου εἰς τὰς ἐκβολὰς τοῦ Δουνάβεως καὶ προσέλαβεν εἰς τὴν φιλίαν τοῦ τὴν διάδοχον τοῦ Ἀσπαρούχ Τέρβελιν. Στρατὸς Βουλγάρων καὶ Σλαύων ἔφερεν αὐτὸν τὸ 705 εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἣν διὰ δόλου κατέλαβε. Ὁ Τέρβελις ἔλαβε τὸν τίτλον τοῦ καίσαρος καὶ πλούσια δῶρα. Ἡ πρωτεύουσα ἐτιμωρήθη ὑπὸ τοῦ μανιῶδους σχεδὸν ἐκ τῆς ὀργῆς αὐτοκράτορος πικρότατα. Ἀμφότεροι οἱ καταλαβόντες τὸν θρόνον αὐτοῦ αὐτοκράτορες πομπευθέντες εἰς τὰς ὁδοὺς τῆς πόλεως καὶ εἰς τὸ ἵπποδρόμιον ἀπεκεφαλίσθησαν, ὁ δὲ πατριάρχης Καλλίνικος, ὅστις τὴν πρὸ τῆς ἐκθρονίσσεως τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἡμέραν ὠνόμασεν ἡμέραν τοῦ Κυρίου καὶ ἔστεphen ἀμφοτέρους τοὺς σφετεριστὰς τοῦ θρόνου, ἐτυφλώθη καὶ ἐξωρίσθη εἰς Ῥώμην. Πάντες οἱ ἐξέχοντες στρατιωτικοὶ τῆς ἀντιθέτου μερίδος ἐθανατώθησαν σκληρῶς· τὴν αὐτὴν δὲ τύχην ἔλαβον πολυάριθμοι πολῖται καὶ στρατιῶται, ὥστε αἱ τά-

ξεις τοῦ στρατοῦ ἀνάγκη ἔγινε ν' ἀντικατασταθῶσιν ἐν Ἀσίᾳ δι' ἀγυμνάστων χωρικῶν. Πάντες ἔτρεμον κατὰ τὴν ἀπαισίαν ταύτην ἀντίδρασιν ἐνώπιον τοῦ φρενοβλαβοῦς σχεδὸν πλέον δεσπότη.

Ἐξωτερικῶς ὑπῆρξεν ἱκανῶς ἀτυχῆς ἡ δευτέρα αὕτη τοῦ Ἰουστινιανοῦ βασιλεία. Ἡ μεγάλη κατὰ τῶν Βουλγάρων ἐκστρα- 707
τεία, καθ' ἣν ὁ αὐτοκράτωρ κατέλαβε τὴν Ἀγχιάλον, ἀπέτυχε τελείως, μόλις δὲ ἀπεσώθη ὁ Ἰουστινιανὸς καὶ μέρος τοῦ στρατοῦ διὰ θαλάσσης εἰς Κωνσταντινούπολιν. Τὴν ὑπὸ τῶν Ἀράβων πο-
λιορκουμένην πόλιν Τύανα μάτην προσεπάθησε νὰ σώσῃ, καὶ τὸ 709
παρεδόθη αὕτη διὰ συνθηκολογίας εἰς τοὺς ἀπίστους. Ὁ αὐ- 709
τοκράτωρ ἰδιαιτέρως ἐμίσει τὰς πόλεις Ῥαυένναν καὶ Χερσῶνα, αἵτινες φανερώς εἶχον ταχθῇ ὑπὲρ τῶν ἐναντίων του. Κατὰ τῆς
Ῥαυέννης ἔπεμψε τὸ 710 στόλον· οἱ πρῶτοι τῆς πόλεως συνε- 710
λήφθησαν διὰ προδοσίας καὶ ἀπήχθησαν τὴν ἐπὶ θανάτῳ εἰς Κων-
σταντινούπολιν· τὸ ἐπίνειον δὲ Κλάσσις ἐπυρπολήθη. Πρὸς ὅλε-
θρον ὅμως τοῦ αἰμοδιψοῦς ἀνθρώπου ἀπέβη ἡ κατὰ τῆς Χερσῶνος
μανία του. Ὁ κατ' αὐτῆς πεμθρῆς στόλος ἐκυρίευσεν μὲν τὴν πό-
λιν, ἀλλὰ κατεστράφη κατὰ τὸ πλεῖστον, πλέων εἰς Κωνσταντι-
νούπολιν. Ἡ δὲ ἐν Χερσῶνι καταλειφθεῖσα φρουρά, φοβουμένη τοῦ
αὐτοκράτορος τὴν ὀργήν, ἐπειδὴ αἱ προσταγαὶ αὐτοῦ πρὸς σφα-
γὴν τῶν πολιτῶν δὲν ἐξετελέσθησαν ἐντελῶς, συνεμάχησε μετὰ
τούτων καὶ οἱ οὕτω στασιάζσαντες ἐπεκαλέσθησαν τῶν Χαζάρων
τὴν βοήθειαν. Διακεκριμένος τις ἀξιωματικὸς Ἀρμένιος τὴν κα-
ταγωγὴν, ὀνόματι Φιλιππικὸς Βαρδάνης, ἐξορισθεὶς ὑπὸ τοῦ Τι-
βερίου, ὑπὸ δὲ τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἀνακληθεὶς, ἔλαβε τὴν ἀρχηγίαν
τῆς ἐπαναστάσεως. Ἡ δι' ἀνεπαρκῶν δυνάμεων ἀπόπειρα πρὸς
ἀνάκτησιν τῆς Χερσῶνος ὑπὸ τῶν αὐτοκρατορικῶν ἀπέτυχεν. Δεύ-
τερος ἰσχυρότερος στόλος ὑπὸ τὸν πατρίκιον Μαῦρον ἐπολιόρχησε
τὴν πόλιν· ἥδη δὲ εἶχον κρημνισθῇ δύο πύργοι ὑπὸ τῶν πολιορκη-
τικῶν μηχανῶν τῶν Ῥωμαίων, ὅτε ἔφθασεν ἡ ἐπικουρία τῶν Χα-
ζάρων. Ὁ στόλος συνωμολόγησεν ἀνακωχὴν καὶ ἡνώθη μετὰ τῶν
ἀνταρτῶν — ὅπερ δεικνύει πόσον ἦτο τὸ μῖσος, ὅπερ προῦκάλεσε καθ'

ἐαυτοῦ ὁ μανιώδης αὐτοκράτωρ. Ὁ Φιλιππικὸς ἀνηγορεύθη αὐτοκράτωρ. Ὁ Ἰουστινιανὸς δὲ στερούμενος εἰδήσεων περὶ τῶν κινήματων τοῦ στόλου διέβη μετὰ τοῦ στρατοῦ εἰς τὴν ἀσιατικὴν ἀκτὴν καὶ ἐπορεύθη μέχρι Σινώπης, ἵνα λάβῃ ἐκ τῆς Κριμαίας εἰδήσεις. Ἀλλ' ἐν τῷ μεταξὺ εἶχε καταλάβῃ τὴν πρωτεύουσαν ὁ Φιλιππικὸς καὶ ἔπεμψε κατὰ τοῦ Ἰουστινιανοῦ τὸν συμβοηθὸν του σπαθάριον Ἡλίαν, ὃν ὁ Ἰουστινιανὸς εἶχεν ὀρίσῃ ἄρχοντα Χερσῶνος. Ἐν τῇ πεδιάδι τῆς Δαμάτρου ἐγκαταλειφθεὶς ὑπὸ πάντων ὁ τύραννος, ἔλαβε τὴν προσήκουσαν ποινὴν ὑπὸ τοῦ Ἡλία, θανατωθεὶς. Ὁ δὲ ἀνήλικος υἱὸς του Τιβέριος εἶχεν ἤδη προηγουμένως θανατωθῆ ἐν τῇ πρωτεύουσῃ, αἰσχυρῶς καταπατηθέντος τοῦ ἀσύλου τῆς ἐκκλησίας. Οὕτως ἡ δυναστεία τοῦ Ἡρακλείου, ἥτις ἔσωσε τὸ κράτος ἀπὸ τῶν Περσῶν καὶ τῶν Ἀράβων, ριζηδὸν ἀπωλέσθη.

- 711-713 Ὁ Φιλιππικὸς (711-713) ἀπεδείχθη παντελῶς ἀνίκανος βασιλεύσας. Οἱ Βούλγαροι, ἐκδικούμενοι δῆθεν τὸν Ἰουστινιανόν, ἐδῆσαν τὴν χώραν διελάσαντες μέχρι τῶν πυλῶν τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Τὸ 712 ἡλώθη ἡ Ἀμάσεια καὶ ἡ Μίσθεια, τὸ 713 ἡ Ἀντιόχεια τῆς Πισιδίας ὑπὸ τῶν μωαμεθανῶν. Ἐκ δεισιδαιμονίας καὶ ἴσως ἵνα ἐλκύσῃ τὴν εὐνοίαν τῶν συμπατριωτῶν του Ἀρμενίων, εἰς οὓς παρεχώρησεν οἰκήσεις ἐν τῇ ἐρημωθείσῃ Μελιτηνῇ καὶ ἐν τῇ τετάρτῃ Ἀρμενίᾳ, ἐπροστάτευsen ὁ αὐτοκράτωρ τῇ συγκαταθέσει τοῦ ἀνατολικοῦ κλήρου, ἐναντιουμένης σφόδρα τῆς πρεσβυτέρας Ρώμης, τὸν μονοθελητισμὸν ὅστις ἐνίκηsen οὕτως αὐθις προσωρινὴν νίκην. Ἀλλ' ἡ ἐπανάστασις, ἥτις προεκληθῆ ὑπὸ τῶν ἀξιωματικῶν τοῦ ἐν Θράκῃ ἐδρεύοντος στρατιωτικοῦ σώματος τοῦ Ὁψικίου, ἔθηκε τέρμα εἰς τὴν βασιλείαν του.
- 713 Τὴν Πεντηκοστὴν τοῦ 713 ἐστέφθη αὐτοκράτωρ διακεκριμένος τις πολιτικὸς λειτουργός, ὁ ἐξ ἀπορρήτων γραμματεὺς Ἀρτέμιος ὑπὸ
- 713-715 τὸ ὄνομα Ἀναστάσιος Β' (713-715). Οὗτος κατεπράυνε τὰ πνεύματα ἀποκαταστήσας τὴν ὀρθοδοξίαν. Ἰδίως ὅμως ἐφρόντισε συστηματικῶς περὶ τῆς ἀναδιοργανώσεως τοῦ ἔνεκα τῆς μακρᾶς

ἀναρχίας ἀποσυντεθέντος καὶ ἀνυποτάκτου γενομένου στρατοῦ. Τοὺς αἰτίους τῆς τελευταίας στάσεως, δι' ἧς ἐξεθρονίσθη ὁ αὐτοκράτωρ, ἐτιμώρησεν αὐστηρῶς. Ἐπιτυχεστάτη δὲ ὑπῆρξεν ἡ ἐκλογή τῶν σπουδαιοτάτων σωματαρχῶν τοῦ στρατοῦ. Ἀκούων τὰς κολοσσιαίας τῶν μωαμεθανῶν παρασκευὰς πρὸς κατάληψιν τῆς πρωτευούσης, παρεσκεύασε καὶ οὗτος τὴν ἄμυναν αὐτῆς, ὁ δὲ στόλος διετάχθη νὰ συναχθῇ εἰς Ῥόδον, ἵνα προλάβῃ τοὺς Ἀραβας, ἐπιτιθέμενος κατ' αὐτῶν. Ἀλλ' ὁ στρατὸς τοῦ θέματος Ὀψικίου, συνειθίσας νὰ δημιουργῇ αὐτοκράτορας καὶ ἀγανακτῶν διὰ τὴν τιμωρίαν τῶν ἀξιωματικῶν, ἐστασίασεν αὐθις καὶ φονεύσας τὸν ναύαρχον ἔπλευσε κατὰ τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ἐπαρχιακὸς τις διοικητικὸς ὑπάλληλος, Θεοδόσιος ὀνόματι (715-717), 715-717 ἀνηγορεύθη αὐτοκράτωρ πρὸς ἰδίαν ἑαυτοῦ κατάπληξιν. Ἡ πρωτεύουσα περιῆλθε διὰ προδοσίας εἰς τὴν κατοχὴν τῶν στασιαστῶν. Ἀλλ' οἱ σπουδαιότατοι σωματάρχαι, Λέων ὁ στρατηγὸς τοῦ θέματος τῶν Ἀνατολικῶν καὶ Ἀρτάβασδος ὁ τῶν Ἀρμενικῶν, δὲν ἀνεγνώρισαν τὸν νέον αὐτοκράτορα. Ἐν τῷ μεταξὺ ὅμως ὁ χαλίφης Σουλεϊμάν εἶχε συμπληρώσῃ τὰς παρασκευὰς. Οἱ εἰς τὴν Μικρὰν Ἀσίαν εἰσβαλόντες στρατηγοὶ τοῦ προσέφεραν εἰς τὸν Λέοντα τὸ αὐτοκρατορικὸν στέμμα. Οὗτος δέ, κατ' ἐπίφασιν διαπραγματευόμενος δῆθεν πρὸς αὐτούς, ἔσωσεν ἀπ' αὐτῶν τὸ πολιορκούμενον σπουδαῖον φρούριον Ἀμόριον. Ὁ μέγας ἀραβικὸς στρατὸς μὴ κατορθώνων τι ἀξιόλογον, ἠναγκάσθη νὰ ἐκκενώσῃ τὴν ἐξαντληθεῖσαν χώραν. Ἀπαρεμπόδιστος νῦν ὁ Λέων ἐπορεύθη κατὰ τῆς πρωτευούσης, ὅπου ὁ Θεοδόσιος ἐν συνεννοήσει μετὰ τοῦ πατριάρχου καὶ τῆς συγκλήτου παρητήθη τοῦ θρόνου. Τὴν 25 Μαρ- 25 Μαρτ. 717τίου 717 ἐστέφθη αὐτοκράτωρ ὁ Λέων Γ' (717-741). Ὁ κατὰ 717 741 τοῦ κράτους ἐπικρεμασθεὶς φοβερὸς ἐκ τῶν Ἀράβων κίνδυνος προσεχάλεσε τὰς ἀποφάσεις ταύτας.

Ἡ δυναστεία τοῦ Ἡρακλείου διεξήγαγε νικηφόρως τὸν κατὰ τοῦ Ἰσλαμισμού ἀγῶνα. Αἱ κατὰ τὰ ἔκπαλαι ἐθιζόμενα συγγραφόμεναι γενικαὶ ἱστορίαι θαυμάζουσι δικαίως τὸν Κάρολον Μάρ-

τελλον, ὅστις ἐνίκησε παρὰ τὸ Πουατιὲ τὸν Ἀβδερραχμάν. Ἀλλ' οὐδόλως ἀνευρίσκομεν εἰς αὐτὰς τὴν ὁρθὴν ἐκτίμησιν τοῦ πολὺ γιγαντωδεστέρου καταρθώματος τῆς ἀνατολικῆς Ρώμης. Αὕτη ἐπὶ ἑκατὸν ἔτη ἀγωνιζομένη δὲν ἀπώθησεν ἓνα τῶν ἐσχάτων ἀπλῶς ἐκγόνων τῶν κατακτητῶν τῆς οἰκουμένης, ἀλλ' ἀνέκοψε τὴν ἔσροδον τῆς κυρίας αὐτῶν δυνάμεως. Ἡ ἐστία καὶ τὸ κρησφύγετον τοῦ ἀνθρωπισμοῦ τῆς Δύσεως εἶναι ἡ τότε Μικρὰ Ἀσία. Τὰ νέα δόγματα, τὰ ὅποια ἀνεκηρύχθησαν εἰς τὸν χριστιανικὸν κόσμον ὑπὸ τῶν πολυαρίθμων συνόδων ὡς ἡ ἀληθὴς τοῦ Χριστοῦ πίστις, ἐπενοήθησαν τὸ πλεῖστον ὑπὸ Μικρασιατῶν ἐπισκόπων. Μικρασιῶται ἀπειτέλουν καὶ τὰ θέματα ἥτοι τὰ στρατιωτικὰ σώματα, τὰ ὅποια ἀπώθησαν τοὺς κληρονομικοὺς Ἀνατολίτας ἐχθροὺς. Τὸ ὑπὸ τῶν Σλαύων καταπλημμυρηθὲν εὐρωπαϊκὸν ἥμισυ τοῦ κράτους ὀλίγην μόνον σημασίαν ἔχει κατὰ τούτους ὡς καὶ κατὰ τοὺς ἐπομένους αἰῶνας. Μεταβολὴ τις ἐπῆλθε μόνον διὰ τῶν νικῶν Βασιλείου τοῦ Βουλγαροκτόνου καὶ τῆς ἐρημώσεως τῆς Ἀνατολῆς ἕνεκα τῆς εἰσβολῆς τῶν βδελυρῶν Σελδζούκων. Πρὸς στιγμὴν ἐφάνη νῦν τὸ κράτος εἰς φοβεράν ἐξάντλησιν περιελθόν. Ἡ ἐπὶ γενεάς ὅλας διαρκοῦσα ἐμπόλεμος κατάστασις ἐξηγρίωσε τὸν στρατόν, ὅστις συναισθανόμενος τὴν μεγάλην του σημασίαν, κατέστη ἀτίθασος. Καὶ ἡ ἐσχάτη στιγμὴ ἔφθασε, καθ' ἣν εἰς σιδηροῦς βραχίων ἀπηγεῖτο πλέον ἵνα ἐπιβάλλῃ τάξιν καὶ πειθαρχίαν. Πράγματι δὲ ἐνεφανίσθη νῦν ὁ ἀνὴρ, ὅστις διὰ πυρὸς καὶ σιδήρου ἔμελλε νὰ ἐπιφέρῃ τὴν ἀναγέννησιν τοῦ κράτους.

Δ. Η ΔΙΑ ΤΩΝ ΙΣΑΥΡΩΝ ΒΑΣΙΛΕΩΝ ΑΝΑΓΕΝΝΗΣΙΣ
ΚΑΙ Η ΕΙΚΟΝΟΜΑΧΙΑ (717-867).

Ἡ ἐπὶ τοῦ θρόνου ἀνάβασις τοῦ Ἰσαύρου ¹⁾ Λέοντος ἀποτελεῖ

¹⁾ Ὁ Λέων ἄτε καταγόμενος ἐκ Γερμανικῆς ὀρθότερον θὰ ὀνομάζετο Σύρος, K. Schenk, ἐν Βυζαντινῷ Δελτίῳ 1896 σελ. 296 ἔ. [Ἀλλὰ δὲν ἠπατῶντο ἴσως οἱ Βυζαντινοὶ χρονολόγοι, οἵτινες, ἂν καὶ ἐγνώριζον τὴν ἐκ Γερμανικῆς καταγωγὴν του, ὀνόμαζον αὐτὸν Ἰσαυρον τὸ γένος πρὸ Θεοφάνη].

σπουδαιότατον σταθμὸν ἐν τῇ ἱστορίᾳ τοῦ κράτους καὶ εἶναι γεγονὸς κοσμοϊστορικῆς σημασίας. Τὸν ἐκ τῶν Ἀράβων κίνδυνον, ὅστις τὸ ἔσχατον πλέον νῦν, ἀλλὰ καὶ ὑπὲρ ποτε ἀπειλητικὸς ἐπεκρεμάσθη, ἀπέτρεψεν ὁ στρατηγικώτατος οὗτος ἀνὴρ. Ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ ἀναδιοργανώσει τοῦ στρατοῦ, ἐν τῇ τακτοποιήσει τῶν οἰκονομικῶν καὶ ἐν τῇ δικαστικῇ νομολογίᾳ ἀπεδείχθη ὡς ὁ κυρίως ἀνακαινιστὴς τοῦ κράτους. Μετὰ τῆς ἰσαυρικῆς δυναστείας ἀνατέλλει καὶ τὸ ἄστρον καλλιτέρου μέλλοντος τῶν ταλαιπωρουμένων ὑπηκόων τοῦ Ρωμαίου αὐτοκράτορος. Καὶ οὗτος ὁ ἡγεμὼν εἶχε τὴν τρωτὴν αὐτοῦ πτέρναν, διότι καὶ αὐτὸς συνεμερίζετο πρὸς πολλοὺς ἄλλους ἐν τοῖς πολέμοις εὐτυχήσαντας ἰσχυροὺς ἄνδρας τὴν πεπλανημένην ἰδέαν, ὅτι τοιαύτην πνευματικὴν ἐξουσίαν, ὅποια εἶναι ἡ ἐκκλησία, εἶναι δυνατόν νὰ ὑποτάξῃ τις εἰς τὸν ζυγὸν τῆς πολιτείας δι' ἐξωτερικῆς βίας καὶ προσταγμάτων. Ἡ καλογηρικὴ ἱστοριογραφία ἐξῆρε μονομερῶς τὸ βαρὺ τοῦτο παράπτωμα, ἀμαυρώσασα οὕτω τὴν εἰκόνα τοῦ μεγάλου στρατιωτικοῦ καὶ πολιτικοῦ ἀνδρός.

Εἰς τὸ πρῶτον τῆς βασιλείας τοῦ Λέοντος ἔτος πίπτει ἡ ἀξιομνημόνευτος πολιορκία τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ὁ Μασλαμᾶς καταλαβὼν τὴν Πέργαμον καὶ διαχειμάσας ἐν τῇ Μικρᾷ Ἀσίᾳ, διέβη τὸ 717 παρὰ τὴν Ἀβυδὸν τὸν Ἑλλήσποντον. Μεσοῦντος 717 τοῦ Αὐγούστου ἐστρατοπέδευσε πρὸ τῆς βασιλευούσης, ἀρχομένου δὲ τοῦ Σεπτεμβρίου κατέπλευσε καὶ ὁ στόλος ὑπὸ τὸν Σουλεϊμάν. Ἀλλὰ τὴν ἄμυναν διηύθυνεν ὁ Λέων μετ' ἰσῆς συνέσεως καὶ ἐνεργητικότητος. Τὸ ἐλληνικὸν πῦρ κατέκαυσε τὸν στόλον. Μολονότι δὲ οἱ μουσουλμάνοι καρτερικῶς ὑπέμειναν τὰς κακουχίας ὀρμιυτάτου χειμῶνος καὶ ὀλόκληρον ἔτος διέτριψαν πρὸ τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἠναγκάσθησαν ἐπὶ τέλους κατ' Αὐγούστον τοῦ 718, μεγίστας ὑποστάνας ἀπωλείας, νὰ ὑποστρέψωσιν εἰς Αὐγ. 718 τὴν Συρίαν. Τὴν κοσμοϊστορικὴν τοῦ γεγονότος τούτου σημασίαν δὲν εἶνε εὐκόλῳ νὰ ἐξάρωμεν ὅσον προσήκει. Τῶν Ἀράβων ἡ ὁρμὴ εἶχε φθάσῃ εἰς τὸ ὕψιστον ἑαυτῆς σημεῖον, οἱ ἀποτρέψαντες δὲ

τὸν κίνδυνον Βυζαντινοὶ καὶ ὁ αὐτοκράτωρ αὐτῶν ἔσωσαν τὸν
 χριστιανισμόν καὶ τὸν δυτικὸν ἀνθρωπισμόν. Σήμερον ἔτι ἡ ὁρ-
 θόδοξος ἐκκλησία ψάλλουσα τὸν ἀκάθιστον ὕμνον τιμᾷ τοὺς τρεῖς
 μεγάλους ἥρωας Ἡράκλειον, Κωνσταντῖνον Δ' καὶ Λέοντα Γ'
 ὡς σωτῆρας ἀπὸ τοῦ κινδύνου τοῦ ἐκ τῶν Ἀράβων, Περσῶν καὶ
 Ἀράβων. Πολλάκις ἔτι ἐπὶ Λέοντος ἐπανελήφθησαν τῶν μου-
 σουλμάνων αἱ εἰσβολαὶ εἰς τὴν Μικρὰν Ἀσίαν, ἀλλ' ἐπίφοβοι δὲν
 740 ἦσαν πλέον εἰς τὸ κράτος, τὸ δὲ 740 καὶ ἐνίκησαν οἱ Βυζαντινοὶ
 τοὺς Ἀράβας παρὰ τὸ Ἀκροῖνον νίκην μεγάλην καὶ ἀποφασιστι-
 κήν. Τὰς δὲ καλὰς πρὸς τὸ ἰσχυρὸν βόρειον κράτος σχέσεις ἐπε-
 σφράγισεν ὁ γάμος τοῦ διαδόχου Κωνσταντίνου μετὰ τῆς θυγα-
 τρὸς τοῦ χαγάνου τῶν Χαζάρων Εἰρήνης. Ἐσωτερικὰς ἀνταρσίας
 κατέστειλεν ὁ αὐτοκράτωρ μετὰ μεγάλης ἐνεργητικότητος. Ἡ δὲ
 Σικελία, ἣτις ἐπὶ τῆς πολιορκίας τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐπα-
 νεστάτησε ἀνακηρύξασα ἄλλον αὐτοκράτορα, ὑπετάγη αὐθις
 ἀκόπως.

Ἐξασφαλισθεὶς οὕτως ἐσωτερικῶς τε καὶ ἐξωτερικῶς ἡδυνήθη
 νὰ ἐργασθῇ ὁ μέγας ἡγεμὼν ἀπαύστως εἰς τὴν ἀναγέννησιν τοῦ
 κράτους. Τὸν ζῆλον αὐτοῦ περὶ τὴν νομοθετικὴν ἐργασίαν μαρ-
 τυρεῖ ἡ ἀπὸ κοινοῦ ὑπὸ τοῦ Λέοντος καὶ τοῦ συμβασιλεύοντος
 υἱοῦ τοῦ Κωνσταντίνου δημοσιευθεῖσα «Ἐκλογὴ τῶν νόμων»,
 ἣτις εἶνε ἐγχειρίδιον τοῦ ἰσχύοντος δικαίου, καθόσον τοῦτο ἀνε-
 πτύχθη ἐν τῷ μέσῳ αἰῶνι ὑπὸ τὰς χριστιανικὰς ἐπιδράσεις. Ὁ δὲ
 γεωργικὸς νόμος, ὅστις κανονίζει τὰς σχέσεις τῶν μισθωτῶν πρὸς
 τοὺς ἰδιοκτήτας καὶ τὰς ἐλευθέρους τῶν γαιοκτημόνων χωρικῶν
 κοινότητας, προεκλήθη κατὰ τινα πιθανὴν εἰκασίαν ἐκ τῆς εἰς τὸ
 κράτος ἐποικίσεως νέων ἐθνικῶν στοιχείων, τῶν Μαρδαῖτῶν καὶ
 Ἀρμενίων ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ, τῶν Σλαύων ἐν τῇ χερσονήσῳ τοῦ
 Αἴμου. Οἱ νέοι οὗτοι μισθωταὶ καὶ χωρικοὶ εἶνε προσωπικῶς ἐλεύ-
 θεροι κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τοὺς ἀρχαίους δουλοπαροίκους.

Πρὸ παντὸς ὅμως ἐφρόντισε περὶ τοῦ στρατοῦ. Ἡ χαλαρω-
 θεῖσα πειθαρχία ἀποκατεστάθη, πόσον δὲ διαρκῆ ἦσαν τάποτελέ-

σματα τῆς μεταρρυθμίσεως ταύτης μαρτυροῦσιν αἱ στρατιωτικαὶ ἐπιτυχίαι αὐτοῦ τοῦ ἰδίου καὶ τοῦ υἱοῦ του. Συναφῆς πρὸς ταῦτην εἶνε ἡ ἀναδιοργάνωσις τῆς διοικήσεως τῶν ἐπαρχιῶν. Ἡ κατὰ θέματα διαίρεσις τοῦ κράτους, ἥτις διεμορφώθη ἐπὶ τῶν βασιλέων τοῦ οἴκου τοῦ Ἡρακλείου ἐν τῷ μέσῳ τῶν πολέμων καὶ μεγάλων κινδύνων, ἔλαβε τὴν τελειωτικὴν αὐτῆς μορφήν ἐπὶ Λέοντος¹⁾. Τὰ οἰκονομικὰ ἦσαν εἰς πολὺ κακὴν κατάστασιν ἕνεκα τῆς σπατάλης τοῦ Φιλιππικοῦ καὶ τῶν δαπανηρῶν ἀραβικῶν πολέμων· τάξις ἡδύνατο νὰ ἐπέλθῃ εἰς ταῦτα μόνον διὰ σκληρῶν ταμειευτικῶν μέτρων. Ἀλλὰ φορολογία καταθλιπτικὴ εἶνε ὁ μόνος καταθλιπτικὸς θεσμός, ὅστις ἐπαισθητὸς γίνεται καὶ εἰς αὐτὸν τὸν ὑπομονητικὸν καὶ δουλόφρονα Ἀνατολίτην. Ὁ λαὸς ἐμακάριζε τοὺς ὑπὸ ἀραβικὴν κυριαρχίαν χριστιανούς καὶ ὁ αὐτοκράτωρ ὠνομάσθη νέος Φαραώ. Ἀλλ' ἡ ἰσορροπία ἐν τῷ προϋπολογισμῷ ἐπετεύχθη.

Οὐχὶ ὅμως αἱ λαμπραὶ αὐταὶ πράξεις αἱ ἀνακαινίσασαι τὸ κράτος, ἀλλ' οἱ ἐκκλησιαστικοὶ ἀγῶνες διετήρησαν παρὰ τοῖς μεταγενεστέροις, ἀληθῶς ἐπὶ κακῷ μόνον, τὴν μνήμην τοῦ αὐτοκράτορος. Ἡ εἰκονομαχία ἀνεβλάστησεν ἐκ τοῦ μικρασιατικοῦ ἐδάφους. Αἱ ἀπὸ τῆς ὀρθοδόξου ἐκκλησίας χωρισθεῖσαι κοινότητες

¹⁾ Τὰ τότε θέματα ἦσαν ἐν μὲν τῇ Ἀσίᾳ: 1. τοῦ Ὀψικίου, 2. τῶν Ἀνατολικῶν, 3. τῶν Θρακησίων, 4. τῶν Ἀρμενικῶν, 5. τῶν Κιθυραιωτῶν, 6. τῶν Βουκελλαρίων, 7. τῆς Κολωνείας (ῥ).

Ἐν δὲ τῇ Εὐρώπῃ: 1. τῆς Θράκης, 2. τῆς Ἑλλάδος μετὰ τῆς Πελοποννήσου, 3. τῆς Μακεδονίας (ῥ), 4. τῆς Σικελίας μετὰ τῆς Καλαβρίας.

Ὁ Κωνσταντῖνος Πορφυρογέννητος ἀριθμεῖ κατὰ τὴν ἀρχὴν τοῦ δεκάτου αἰῶνος τὰ ἑξῆς:

Α. Ἐν Ἀσίᾳ: 1. τῶν Ἀνατολικῶν, 2. τῶν Ἀρμενικῶν, 3. τῶν Θρακησίων, 4. τοῦ Ὀψικίου, 5. τῶν Ὀπιμαίων, 6. τῶν Βουκελλαρίων, 7. τῆς Παφλαγονίας, 8. τῆς Χαλδίας, 9. τῆς Μεσοποταμίας, 10. τῆς Κολωνείας, 11. τῆς Σεβαστείας, 12. τῆς Λυκάνδου, 13. τῆς Σελευκείας, 14. τῶν Κυθυραιωτῶν, 15. τῆς Κύπρου, 16. τῆς Σάμου, 17. τοῦ Αἰγαίου Πελάγους, 18. τῆς Καπαδοκίας.

Β. Ἐν Εὐρώπῃ: 1. τῆς Θράκης, 2. τῆς Μακεδονίας, 3. τοῦ Στρυμόνος, 4. τῆς Θεσσαλονίκης, 5. τῆς Ἑλλάδος, 6. τῆς Πελοποννήσου, 7. τῆς Κεφαλληνίας, 8. τῆς Νικοπόλεως, 9. τοῦ Δυρραχίου, 10. τῆς Σικελίας, 11. τῆς Λυγγιδαρδίας, 12. τῆς Χερσῶνος.

τῶν ἐνδοτέρων καὶ τῶν ἀνατολικῶν μερῶν τῆς χερσονήσου (μον-
 τανοὶ καὶ παυλικιανοὶ) ἀπεδοκίμαζον τὴν κρατοῦσαν εἰκονολα-
 τρείαν ὡς εἰδωλολατρείαν. Ὁ ἐπίσκοπος τῆς ἐν Φρυγίᾳ Νακω-
 λείας Κωνσταντῖνος ὡμολόγει τὸ δόγμα τοῦτο καὶ ὁπαδοὺς εὗρε
 μεταξὺ αὐτοῦ ἔτι τοῦ ἀνωτέρου κλήρου. Ἡ μορφὴ τῶν μωαμε-
 θανῶν, ἥτις ἀφορμὴν εἶχε τὴν λατρείαν τῶν εἰκόνων, τῶν ἁγίων
 λειψάνων καὶ τῶν ἁγίων τῆς ἐκκλησίας, ὅτι ἡ χριστιανικὴ πίστις
 εἶνε πολυθεϊσμός δῆθεν, ἐπροξένει ἐντύπωσιν εἰς τοὺς νοημονεστέ-
 ρους καὶ καθίστα αὐτοὺς σκεπτικούς. Ὁ αὐτοκράτωρ ἐπομένως,
 726 ἐκδίδων τὸ 726 τὸ κατὰ τῆς εἰκονολατρείας θέσπισμα, ὠρμαῖτο
 ἐξ ἰδεῶν, αἵτινες ἐκυριάρχουν τῶν πνευμάτων ἐν ταῖς ἀσιατικαῖς
 ἐπαρχίαις. Ἀναλόγως ὅμως σφοδρὰ ἦτο καὶ ἡ ἀντίστασις εἰς τὰς
 λοιπὰς τοῦ κράτους χώρας. Οἱ μοναχοὶ πρὸ πάντων ἀνέλαβον παν-
 ταχοῦ τὴν ὑπεράσπισιν τῆς εἰκονολατρείας καὶ ἐπομένως τῶν ἰδι-
 αιτέρων θεσμῶν τῆς ἐλληνικῆς ἐκκλησίας. Τὴν ἐκκλησιαστικὴν
 ζωγραφικὴν ἤσκουν οἱ μοναχοὶ ὡς κύριον βιοποριστικὸν ἐπάγγελμα,
 ἐπομένως ἡ περὶ τῶν εἰκόνων ἔρις ἦτο ζήτημα ὑπάρξεως¹⁾. Ὁ ἐρε-
 θισμός τοῦ λαοῦ τῆς πρωτευούσης μόνον διὰ τῆς βίας ἦτο δυνα-
 τὸν νὰ κατασταλῇ. Οἱ κάτοικοι τῆς Ἑλλάδος ἰδίως ὡς καὶ τῶν
 νήσων ἦσαν σφόδρα ἀφωσιωμένοι εἰς τὴν λατρείαν τῶν εἰκόνων
 τῶν ἁγίων, οἵτινες κατὰ τὸ πλεῖστον εἶχον ἀντικαταστήσῃ τοὺς
 ἀρχαίους ἐγχωρίους θεοὺς καὶ τοὺς ἥρωας. Στόλος καταρτισθεὶς
 727 ὑπ' αὐτῶν ἔπλευσε τὸ 727 κατὰ τῆς πρωτευούσης φέρων ἄλλον
 αὐτοκράτορα· ἀλλ' οἱ Ἕλληνες οὗτοι, οἵτινες ὅπως οἱ ἐν Σαλα-
 μῖνι ναυμαχῆσαντες ὑπερήσπιζον τῶν πατρῶων θεῶν τὰ ἔδη, ὑπέ-
 κυψαν εἰς τὴν δύναμιν τοῦ ἐλληνικοῦ πυρός.

Ὅτε κατὰ τὸ αὐτὸ ἔτος τὸ περὶ τῆς ἀπαγορεύσεως τῶν εἰκό-
 νων θέσπισμα ἐκοινοποιήθη καὶ ἐν Ἰταλίᾳ, ἠγέρθη κατ' αὐτοῦ ὁ
 πάπας Γρηγόριος Β' καὶ ἀφώρισε τὸν αὐτοκρατορικὸν ἔξαρχον.

¹⁾ Ὁ λόγος οὗτος ἦτο, νομίζομεν, ὅπως διόλου δευτερεύων, ἀλλὰ δὲ ἦσαν αἱ αἰτίαι,
 εὐεξήγητοι μάλιστα, τῆς ἐξεγέρσεως τοῦ θρησκευτικοῦ ζήλου ἢ τοῦ φανατισμοῦ τῶν μονα-
 χῶν καὶ τοῦ ὄχλου. — Σ. Μ.

Πᾶσα ἡ ἐκ^Ξαρχία ἐκινήθη εἰς φανεράν ἐπανάστασιν καὶ ἠνώθη μετὰ τῶν Λογγοθάρδων. Ἀλλ' ἡ πίστις τῶν Βενετῶν καὶ ἡ συνετὴ τοῦ πάπα πολιτικὴ, ὅστις πᾶσαν τὴν ἐπιρροήν του μετεχειρίσθη, ἵνα ἀποφύγῃ τὴν πρὸς τὴν βυζαντηνὴν κυβέρνησιν ῥῆξιν, ἔσωσεν ἔτι ἅπαξ τὴν βυζαντηνὴν ἐν Ἰταλίᾳ κυριαρχίαν.

Ἡ ἔρις ἐξῆλθε καὶ ἐκτὸς τῶν ὁρίων τοῦ κράτους. Οἱ ὁρρόδοξοι ὑπῆκοοι τοῦ Χαλίφου συνετάχθησαν μετὰ τῶν εἰκονοφίλων, ὁ δὲ τῆς Δαμασκοῦ Ἰωάννης ἀνέλαβε διὰ τῶν συγγραφῶν του μετὰ δεινότητος τὸν ὑπὲρ αὐτῶν ἀγῶνα. Ἀλλὰ καὶ ὁ Λέων ἀντεπεξῆλθεν ἔτι μᾶλλον ἐρρωμένως. Ὁ οἰκουμενικὸς πατριάρχης Γερμανός, ἅτε ἔνθερμος τῶν εἰκόνων φίλος, ὑπεχώρησε τὸ 729 εἰς ⁷²⁹ τὸν ὁμόφρονα τοῦ αὐτοκράτορος Ἀναστάσιον. Ἀλλ' ἡ ἀπόπειρα νὰ καθυποτάξῃ πάλιν τὴν Ρώμην καὶ Ἰταλίαν ἀπέτυχεν· τὸ 731 ⁷³¹ ἐναυάγησεν ὁ τοῦ ἀνατολικοῦ ῥωμαϊκοῦ κράτους στόλος εἰς τὸ ἀδριατικὸν πέλαγος. Ἐν τούτοις ἐδημεύθησαν ἐν τῇ κάτω Ἰταλίᾳ καὶ Σικελίᾳ, ὅπου ἤρχον οἱ Ἕλληνες, τὰ κτήματα τοῦ ἁγίου Πέτρου. Αἱ χῶραι αὗται μετὰ παντὸς τοῦ Ἰλλυρικοῦ, ὅπερ μέχρι τοῦδε ὑπῆκουεν εἰς τὴν πρεσβυτέραν Ρώμην, ὑπετάχθησαν εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἀρχὴν τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ἐπὶ μᾶλλον δὲ καὶ μᾶλλον σαφὲς πλεόν ἐγένετο ὅτι ἡ περὶ τῶν εἰκόνων ἔρις ἦτο ἀγὼν περὶ ἀρχῶν. Ἐξ ἑνὸς μὲν ἐτάσσοντο οἱ ἀνώτεροι τοῦ κράτους λειτουργοὶ ἀλλὰ καὶ οἱ ἐπίσκοποι, οἵτινες ἀνεγνώριζον εἰς τὸν αὐτοκράτορα τὸ δικαίωμα τῆς ἐπιτηρήσεως καὶ κυβερνήσεως τῆς ἐκκλησίας, ἐξ ἑτέρου δὲ οἱ εὐνοοῦμενοί τοῦ λαοῦ μοναχοί, οἵτινες εἰς τὴν κοσμικὴν ἐξουσίαν δὲν ἐπέτρεπον τὴν εἰς τὰ ἐκκλησιαστικὰ πράγματα ἀνάμιξιν.

Ὅτε ὁ Λέων ἀπέθανε τὴν 18 Ἰουνίου 741 καὶ παρέδωκεν εἰς ^{18 Ἰουν. 741} τὸν διὰ μεγάλων προσόντων πεπροικισμένον καὶ ῥέκτην υἱόν του Κωνσταντῖνον Ε' (Κοπρώνυμον 741-775) τὴν ἀρχὴν, ὁ ἀγὼν ⁷⁴¹⁻⁷⁷⁵ οὐδόλως εἶχε λήξῃ ἀκόμη. Ὁ γαμβρὸς τοῦ αὐτοκράτορος, ὁ Ἀρμένιος Ἀρτάβασδος, ἐπαφελήθη τὴν ἀγανάκτησιν τῶν εἰκονολατρῶν καὶ τὴν εὐνοϊκὴν πρὸς αὐτὸν διάθεσιν τῶν ἐν τῷ στρατῷ πο-

λυαρίθμων Ἀρμενίων, ἵνα στασιάσῃ κατὰ τοῦ αὐτοκράτορος. Ἡ πρωτεύουσα καὶ ὁ πατριάρχης ἐκηρύχθησαν ὑπὲρ αὐτοῦ. Μόλις δὲ μετὰ διετῆ ἀγῶνα κατώρθωσεν ὁ Κωνσταντῖνος νὰ καταλάβῃ μὲν αὖθις τὴν πρωτεύουσαν, νὰ συντρίψῃ δὲ τοῦ ἀντιπάλου του τὴν δύναμιν.

Ἀσφαλῆς νῦν ἐπὶ τοῦ θρόνου, διηύθυνε λίαν ἐπιτυχῶς ὁ αὐτοκράτωρ τὴν ἐξωτερικὴν πολιτικὴν τοῦ κράτους. Κατὰ τῶν Ἀράβων ἡγωνίσθη ἐπιτυχέστατα. Ὁ μέγας αὐτῶν στόλος, ὅστις 746 ἔπλεεν ἐπὶ τὴν κατάκτησιν τῆς Κύπρου, κατεστράφη τὸ 746 ὅλοσχερῶς. Ἀνεκτῆθησαν δὲ ἡ Γερμανίαια, ἡ Μελιτηνὴ καὶ αὐτὴ ἡ 752 ἐν Ἀρμενίᾳ Θεοδοσιούπολις (τὸ 752). Αἱ ἐσωτερικαὶ τοῦ χαλιφάτου ἀνωμαλίαι, αἱ ἐπελθοῦσαι ἕνεκα τῆς πτώσεως τῶν Ὀμαϊδῶν καὶ τῆς ἀνυψώσεως τῶν Ἀββασιδῶν, ὠφέλησαν τοὺς Ῥωμαιοὺς· ἀλλὰ ἀπὸ τοῦ 756 ἐπῆλθεν ἐν τούτῳ πάλιν μεταβολὴ τις. 756

Δραστηριώτατα διεξήγαγεν ὁ αὐτοκράτωρ τὸν κατὰ Βουλγάρων ἀγῶνα. Ὀκτάκις ἐξεστράτευσε κατ' αὐτῶν, βαρεῖαι δὲ ἔτται 763 δὲν τὸν ἀπεθάρρυναν, καὶ ἡ ἐν ἔτει 763 λαμπρὰ νίκη ἀποτέλεσμα ἔσχε σειρὰν δυναστικῶν ἐπαναστάσεων ἐν τῇ χώρᾳ τοῦ ἐχθροῦ καὶ τελείαν τῶν Βουλγάρων ἐξασθένησιν. Μόλις κατὰ τὰ τέλη τῆς βασιλείας τοῦ Κωνσταντίνου ἀπέβη ὁ Τελερῆγος (Τσερίγ) αὖθις ἐπικίνδυνος εἰς τοὺς Ῥωμαίους.

Ὁ ἐκσλαυισμὸς πάσης τῆς Ἑλλάδος καὶ τῆς Πελοποννήσου τίθεται ὑπὸ τῆς μόνης τῷ γεγονὸς τοῦτο μνημονευούσης πηγῆς εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Κωνσταντίνου καὶ συνδέεται πρὸς τὸν φοβερὸν 746 λοιμὸν τοῦ ἔτους 746, ὅστις τὴν αὐτὴν καταστροφὴν ἔφερεν εἰς τὸ κράτος ἢ καὶ ἡ ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ ἐπιδημία. Ἀλλ' ἀσφαλῆς μαρτυρία βεβαιώνει ὅτι οἱ Σλαῦοι ἦσαν ἐπὶ Λέοντος ἤδη πρὸ πολλοῦ ἐγκαθιδρυμένοι ἐν Πελοποννήσῳ¹⁾. Ἀνωτέρω εἶδομεν ὅτι ὁ

¹⁾ Ἐν τῇ χρονολογίᾳ τοῦ ζ' καὶ η' αἰῶνος ἀκολουθοῦμεν κατὰ τὸ πλεῖστον τοὺς ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ κατὰ προσέγγισιν μόνον ὀρθοὺς ἀριθμοὺς τοῦ Θεοφάνους. Πᾶσα ἡ ἐποχὴ αὕτη ἀπαιτεῖ κατὰ τὴν χρονολογικὴν ἐποψίν ἔρευναν βαθεῖαν στηριζομένην καὶ εἰς τὴν συριακὴν, ἀραβικὴν καὶ ἀρμενικὴν ἱστορίαν, ἐπειδὴ ἡ ἐξέτασις τοῦ ζητήματος ὑπὸ τοῦ Pags, von Gutschmid καὶ Bury δὲν κατέληξαν εἰς τελειωτικόν τι ἀποτέλεσμα μέχρι τοῦδε.

ἐκσλαυισμὸς τῶν ἐλληνικῶν χωρῶν, ἔστις ἄλλως ἐν Πελοποννήσῳ περιωρίσθη εἰς μέρη τινὰ τῆς χώρας, εἶχεν ἀρχίσῃ πολὺ πρωϊμώτερον.

Ἐν τῷ πρὸς τὴν ἐκκλησίαν ἀγῶνι ὁ αὐτοκράτωρ ὑπῆρξε πολὺ δριμύτερος καὶ σκληρότερος τοῦ πατρός του. Τὴν ἀντίστασιν τῶν εἰκονοφίλων μοναχῶν προσεπάθησε νὰ καταβάλλῃ διὰ συστηματικῶν διωγμῶν, οἵτινες σκληρότεροι ἀπέβησαν κατὰ τὰ τέλη τῆς βασιλείας του, δι' αἱματηρῶν μαρτυρίων, δημεύσεων τῶν μοναστηριακῶν περιουσιῶν καὶ ἐξαναγκασμοῦ τῶν μοναχῶν εἰς ἀπόρριψιν τοῦ σχήματος. Ὁ ἀσεβὴς οὗτος καταχλευασμὸς τῆς χριστιανικῆς πίστεως ἐτρόμαξε καὶ αὐτοὺς τοὺς ἐνδίδοντας εἰς τὰς θελήσεις του πατριάρχας. Ἄλλ' οἱ ἐπίσκοποι ἠκολούθουν τὴν πολιτικὴν τοῦ αὐτοκράτορος καὶ καθιέρωσαν αὐτὴν ἐπισήμως ἐν τῇ συνόδῳ τοῦ 754, ἧς τὰς ἀποφάσεις ὅμως οὔτε τῆς Ἀνατολῆς 754 οἱ πατριάρχαι οὔτε ὁ πάπας ἀνεγνώρισαν. Καθ' ὅλην του τὴν βασιλείαν ἐπέμεινε ὁ αὐτοκράτωρ μετὰ τῆς μεγίστης ἀποφασιστικότητος καὶ σκληρότητος εἰς τὸν κατὰ τῶν μοναχῶν καὶ τῶν εἰκόνων πόλεμον.

Ὁ υἱὸς του Λέων Δ' (775-780) ἠκολούθησε κατὰ τὴν βρα- 775-780 χεῖαν βασιλείαν του μετὰ μετριοπαθείας τὰς ἀρχὰς τῆς μέχρι τοῦδε ἐκκλησιαστικῆς πολιτικῆς. Οἱ ἀκατάπαυστοι μεθοριακοὶ κατὰ τῶν Ἀράβων πόλεμοι ἔλαβον εὐνοϊκὴν ὑπὲρ τῶν Ἑλλήνων τροπὴν διὰ τῆς παρὰ τὴν Γερμανίειαν νίκης τὸ 778. 778

Ἀποθανόντος τοῦ Λέοντος (τὴν 8 Σεπτεμβρίου 780) τὴν 8 Σεπτ. 780 κυβέρνησιν ἀνέλαβεν ὑπὲρ τοῦ ἀνηλίκου υἱοῦ Κωνσταντίνου Γ' ἡ εὐφυὴς καὶ ὑπεράγαν φιλαρχικὴ αὐτοκράτειρα Εἰρήνη ἀπὸ κοινοῦ μετὰ πολλῶν εὐνοουμένων, ἐξ ὧν ὁ σπουδαιότατος καὶ τὴν μεγίστην ἐπιρροὴν ἔχων ἦτο ὁ πατρίκιος Σταυράκιος. Πρὸς τοὺς Ἀββασίδας ἐξηκολούθει ὁ παρὰ τὰ μεθόρια πόλεμος, τὸ θέατρον τοῦ ὁποίου σχεδὸν ἄνευ ἐξαιρέσεως ἦτο πάντοτε ἡ ἐλληνικὴ Μικρὰ Ἀσία. Οἱ ἀγῶνες οὗτοι ἀπέληξαν ἐπὶ ζημίᾳ τῶν Ἑλλήνων καὶ ἡ αὐτοκράτειρα ἠναγκάσθη τὸ 783 νὰ ἐξαγοράσῃ τριετὴ ἀνα- 783

κωχὴν ἐπὶ ἐτησίᾳ πληρωμῇ ἐβδομήκοντα χιλιάδων χρυσῶν. Ὁ
 786 δὲ Ἀαρὺν - αλ - Ρασὶδ κτίσας τὸ 786 σύστημα ὁλόκληρον φρου-
 ρίων, τὰ ὅποια ἀρμοδιώτατα πρὸς τὸν σκοπὸν των ἀπεδείχθησαν,
 ἀπὸ Μελιτηνῆς μέχρι Ταρσοῦ, κατέστησε λίαν αἰσθητὴν τὴν ἐπὶ
 τοῦ ῥωμαϊκοῦ κράτους στρατιωτικὴν ὑπεροχὴν του. Εὐτυχέστε-
 ρον ἡγωνίσθη ὁ Σταυράκιος ἐν τῇ χερσονήσῳ τοῦ Αἰμου. Τοὺς
 Σλαύους ἐν Μακεδονίᾳ καὶ ἐν Ἑλλάδι ἀρχηγοὺς ἠνάγκασε νὰ
 πληρώσωσι φόρον, τὴν δὲ Πελοπόννησον διήλασε νικηφόρος.

Ἀλλὰ σπουδαιότερον ἦτο ὅτι παρὰ τὴν ἀντίστασιν τοῦ στρα-
 τιωτικοῦ κόμματος καὶ πολλῶν ἐκ τοῦ ἀνωτέρου κλήρου ἐπέτυ-
 χεν ἡ αὐτοκράτειρα ν' ἀποκαταστήσῃ τὴν ἐκκλησιαστικὴν εἰρή-
 νην. Ἡ οἰκουμενικὴ σύνοδος, ἥτις ἐν ἀρχῇ ἐπρόκειτο νὰ συγ-
 κληθῇ εἰς τὴν πρωτεύουσαν, κατόπιν ὁμως ἔνεκα τῶν ἀπειλητι-
 κῶν διαθέσεων τῆς σωματοφυλακῆς μόλις κατὰ Σεπτέμβριον τοῦ
 787 787 ἤρχισε τὰς ἐργασίας ἐν Νικαίᾳ, ἀπέρριψε μὲν τὰς ἀποφά-
 σεις τῆς ψευδοσυνόδου τοῦ 754, ἀποκατέστησε δὲ τὴν ὀρθοδοξίαν
 καὶ ἀνεκήρυξεν ὡς καθῆκον τῶν πιστῶν τὴν προσκύνησιν τῶν
 εἰκόνων. Συμφώνως δὲ πρὸς ταῦτα ἀποκατεστάθη ἐν νέου καὶ ἡ
 μεταξὺ Ρώμης καὶ Ἀνατολῆς εἰρήνη. Δογματικῶς ἡ νίκη τῆς
 μοναχικῆς μερίδος ἦτο τελεία· ἀλλὰ τὸ δικαίωμα τῆς ἐν ἐκκλη-
 σιαστικοῖς πράγμασιν ἐπικυριαρχίας τῆς πολιτείας δὲν ἐξεχώρη-
 σεν ἡ κυβέρνησις. Οἱ ἀνένδοτοι ὑπερασπισταὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς
 ἐλευθερίας, ὁ ἡγούμενος Πλάτων καὶ ὁ ἀνεψιὸς του, ὁ μέγας
 Θεόδωρος Στουδίτης διέκειντο ἔνεκα τούτου διαρκῶς πρὸς τὴν κυ-
 βέρνησιν καὶ τοὺς μετὰ τοῦ αὐτοκράτορος τασσομένους πατρι-
 ἀρχας Ταράσιον καὶ Νικηφόρον δυσμενῶς.

Ἀποφασιστικωτάτῃ ἐδείχθη ἡ Εἰρήνη ἐν τῇ διαχειρίσει τῆς
 ἀρχῆς καὶ ὅτε ἐνῆλιξ κατέστη ὁ υἱὸς της Κωνσταντίνος. Τὴν
 πολιτικῶς τόσον σπουδαίαν μνηστείαν αὐτοῦ μετὰ τῆς φραγκίδος
 788 βασιλοκόρης διέλυσεν αὐθαιρέτως τὸ 788 καὶ ἠνάγκασε τὸν υἱὸν
 της νὰ λάβῃ ἄλλην γυναῖκα. Ἀλλ' ὁ στρατὸς στασιάσας κατέ-
 790 στησε μονοκράτορα τὸν Κωνσταντῖνον τὸ 790. Πιστὸς εἰς τὰς

παραδόσεις τοῦ οἴκου του, ἐπολέμησεν ἀνδρείως, εἰ καὶ ἐν γένει
 ἡτύχησεν ἐν τῷ πολέμῳ, ἐναντίον Βουλγάρων καὶ Ἀράβων. Ἀλλ'
 ἤδη τὸ 792 ὑπέπεσεν εἰς τὸ μέγα λάθος νὰ προσλάβῃ συμβασί- 792
 λισσαν τὴν φίλαρχον καὶ ἀσυνείδητον μητέρα του. Ταύτης δὲ δο-
 λοπλοκία ἦτο ἡ διάξευξις ἀπὸ τῆς τέως συζύγου καὶ ὁ γάμος αὐ-
 τοῦ μετὰ τῆς ἐν τῇ βασιλικῇ θεραπείᾳ Θεοδότης τὸ 795. Ἐπειδὴ 795
 ὁ περὶ τὴν αὐλὴν κληρὸς, ἡγουμένου τοῦ πατριάρχου, σιωπηλῶς
 ἀπεδέχθησαν τοῦτο, οἱ εὐνοούμενοι τῆς Εἰρήνης αὐστηρῶν ἀρ-
 χῶν ἄνδρες, ὁ Πλάτων καὶ ὁ Θεόδωρος, καὶ ἡ ἀκολουθοῦσα αὐ-
 τοὺς μοναχικὴ μερίς ἔπαυσαν τὴν πρὸς τὸν Κωνσταντῖνον καὶ
 τὸν πατριάρχην κοινωνίαν. Αἱ ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος ἐπιβλη-
 θεῖσαι τιμωρίαι, φυλάκισις καὶ ἐξορία, ἀνύψωσαν τοὺς μονα-
 χοὺς εἰς μάρτυρας τῆς ἐλευθερίας τῆς ἐκκλησίας καὶ ἠῤῥησαν ὡς
 ἐνδομύχως ἠῤῥητο ἡ μηχανορράφος Εἰρήνη τὴν ἀντιδημοτικό-
 τητα τοῦ υἱοῦ της. Ὅτε δὲ οὗτος καὶ τὸ στράτευμα ἀπέξενώθη
 διὰ μέτρων μαρῶν, εὔρε τρόπον ἡ Εἰρήνη νὰ προσελκύσῃ αὐτὸ
 πρὸς ἑαυτήν. Ὁ Κωνσταντῖνος προδοθεὶς συνελήφθη καὶ δια-
 ταγῇ τῆς παρὰ φύσιν ταύτης μητρὸς ἐτυφλώθη τὴν 15 Αὐγού-
 στου 797.

15 Αὐγ. 797

Ἐν ὀνόματι τῆς μονοκρατείας Εἰρήνης τῶν πραγμάτων νῦν
 προΐσταντο οἱ τὰ ἔσχατα τολμήσαντες εὐνοῦχοι, ὁ Σταυράκιος
 κατ' ἀρχάς, ὅστις ἀπέθανε τὸ 800, καὶ κατόπιν ὁ Ἀέτιος. Τὴν 800
 πρὸς τοὺς Ἀράβας εἰρήνην ἐξηγόρασεν ἡ αὐτοκράτειρα πάλιν διὰ
 χρημάτων.

Ἡ στέψις τοῦ αὐτοκράτορος Καρόλου τοῦ μεγάλου τὴν 25
 Δεκεμβρίου 800 ἦτο γεγονὸς μεγίστης διὰ τὴν Ἀνατολὴν σημα-
 σίας. Ἡ παπικὴ αὐλὴ συνεδέετο πλέον ἐπισήμως μετὰ τοῦ βασι-
 λείου τῶν Φράγκων καὶ ἡ δευτέρα τοῦ κράτους πρωτεύουσα, ἡ
 πρεσβυτέρα Ρώμη, ἀπεσπάσθη ὀριστικῶς ἀπ' αὐτοῦ. Ἀπὸ τοῦδε
 δικαίως πλέον δύναται νὰ ὀνομάζεται τοῦτο ἀνατολικὸν ῥωμαϊκόν.
 Ἀλλὰ τὸ Βυζάντιον ὅν ἤξευρε νὰ κανονίσῃ τὰς σχέσεις του πρὸς
 τὴν νέαν ταύτην μεγάλην δύναμιν. Αἱ πρὸς τοὺς Φράγκους δια-

φοραὶ ἐξ αἰτίας τῶν ἐν Ἰταλίᾳ κτήσεις τῆς ἀνατολικῆς Ῥώμης δὲν ἔπαυσαν ἐπὶ τῆς βασιλείας τῆς Εἰρήνης.

Συνομωσία τῶν μεγιστάνων τοῦ κράτους ἐξεθρόνισε τὴν Εἰρ-
 'Οκτ. 802 ρήνην τὸν Ὀκτώβριον τοῦ 802 καὶ τὸν θρόνον διεδέχθη ὁ λογο-
 802-811 θέτης Νικηφόρος (802-811). Τὸ ἀκόλουθον ἤδη ἔτος ἀπέ-
 θανεν ἡ πρῶν αὐτοκράτειρα ἀξίως τῶν ἔργων τῆς, ἐν στερήσεσιν
 ἐν τῇ νήσῳ Λέσβῳ. Μετὰ 8ᾠετῇ ἀρχὴν ἐξεβλήθη τῆς δυναστείας
 ἡ ἰσαυρικὴ δυναστεία. Τὸ πρῶτον δὲ νῦν τοιαύτη ἀνατροπὴ προ-
 ἔρχεται ἐν Βυζαντίῳ ἐκ τῶν ἀνωτάτων πολιτικῶν λειτουργῶν καὶ
 οὐχὶ ἐκ τοῦ στρατοῦ καὶ τῶν ἀρχηγῶν αὐτοῦ.

Ὁ Νικηφόρος ἀπέδειξεν ὅτι ἦτο καὶ ὅλα ἱκανὸς κυβερνήτης.
 Τὰ αὐστηρὰ οἰκονομικὰ μέτρα κατέστησαν αὐτὸν ἀντιδημοτικόν,
 ἀλλὰ ταῦτα κατέστησαν ἀναγκαῖα ἢ σπαταλὴ διοικήσεις τῆς Εἰ-
 ρήνης. Καὶ τὰ ἐκκλησιαστικὰ κτήματα ὑπεβλήθησαν νῦν εἰς φο-
 ρολογίαν, ὃ δὲ αὐτοκράτωρ ἐγνώριζε πῶς νὰ καταστήσῃ ἔγκυρα
 τὰ δικαιώματα τῆς ἀνωτάτης ἑαυτοῦ ἐποπτείας ἐπὶ τῆς ἐκκλη-
 806 σίας. Ὁ νέος πατριάρχης Νικηφόρος (ἀπὸ τοῦ 806) συνήργει μετ'
 αὐτοῦ ἐν πᾶσι καὶ οἱ ἐναντιούμενοι ἀρχηγοὶ τῆς μοναχικῆς μερίδος
 803 ἐξωρίσθησαν. Τὸ 803 συνωμολόγησεν εἰρήνην πρὸς τὸν μέγαν Κά-
 ρολον, ἀναγνωρισθέντων τῶν κυριαρχικῶν δικαιωμάτων τοῦ βυ-
 ζαντινοῦ κράτους ἐν τῇ κάτω Ἰταλίᾳ, Βενετίᾳ, Ἰστρίᾳ καὶ τῇ
 805 θαλματικῇ παραλίᾳ. Ἀλλ' ἤδη τὸ 805 ἀπεστάτησεν ἡ Βενετία
 812 καὶ μόλις τῷ 812 ἐπὶ τοῦ αὐτοκράτορος Μιχαὴλ συνωμολογήθη
 ὀριστικὴ εἰρήνη. Ἀτυχεῖς ἦσαν οἱ κατὰ τῶν Ἀράβων πόλεμοι.
 Ἐπειδὴ ἡρνήθη τὴν πληρωμὴν τοῦ φόρου, οἱ Ἀραβες ἐκήρυξαν
 τὸν πόλεμον καὶ ὁ αὐτοκρατορικὸς στρατὸς ὑπέστη βαρείας ἥττας·
 τὰ Τύανα, ὅπου ὁ χαλίφης ἔκτισεν «οἶκον βλασφημίας», καὶ ἄλ-
 λα σπουδαῖα μεθοριακὰ φρούρια ἠλώθησαν ὑπὸ τοῦ ἐχθροῦ. Ἡ
 Κύπρος καὶ ἡ Ῥόδος ἐδηώθησαν συστηματικῶς καὶ ὁ αὐτοκράτωρ
 806 ἠναγκάσθη τὸ 806 νὰ συνωμολογήσῃ ταπεινωτικὴν εἰρήνην.

Σημαντικὸν τῶν χρόνων τούτων γεγονὸς εἶνε ἡ νῦν ἀρξαμένη
 ἀπόκρουσις τοῦ σλαυικοῦ στοιχείου ἐκ τοῦ κράτους. Οἱ ἡρώικοι

πολιταὶ τῶν Πατρῶν κατήγαγον τὸ 807 λαμπρὰν νίκην κατὰ τῶν 807
ἐπ' αὐτῶν ἐπελθόντων Σλαύων τῆς Πελοποννήσου, βοηθουμένων
ἐκ τῆς θαλάσσης ὑπὸ τῶν Ἀφρικανῶν μουσουλμάνων. Ἀπὸ δὲ
τοῦ 810 μετὰ ζήλου πλέον ἐπεδόθη ἡ κυβέρνησις εἰς τὸ μέγα ἔρ- 810
γον τῆς ἀνακτήσεως τῶν ὑπὸ τῶν Σλαύων καταληφθέντων τόπων
διὰ συστηματικοῦ ἀποικισμοῦ ἐλληνικοῦ πληθυσμοῦ εἰς αὐτάς.
Ὁρθότατα δὲ ἐκτιμῶν τὰ πράγματα ὁ αὐτοκράτωρ, διηύθυνε πά-
σας τὰς ἑαυτοῦ προσπάθειάς κατὰ τοῦ βουλγαρικοῦ κράτους, τὸ
ὅποιον ὑπὸ τὸν φοβερὸν πολεμικὸν ἡγεμόνα Κροῦμον ἀνῆλθεν εἰς
νέαν δύναμιν. Ἡ Σαρδικὴ ἠλώθη τὸ 809· μετὰ διετεῖς δὲ μεγά- 809
λας παρασκευὰς ἀνέλαθεν ὁ Νικηφόρος σοβαρὰν κατὰ τοῦ βορείου
κράτους ἐπιθεσιν. Ἀλλ' ἐνῶ κατ' ἀρχὰς ἠυδοκίμει, ἀπέβαλεν ὁ
αὐτοκράτωρ ἐν τῇ μεγάλῃ μάχῃ 26 Ἰουλίου 811 θρόνον καὶ 26 Ἰουλ. 811
ζωήν. Ἡ Μακεδονία καὶ ἡ Θράκη περιέπεσαν εἰς τὴν διάκρισιν
τοῦ νικητοῦ.

Ὁ υἱὸς τοῦ Νικηφόρου Σταυράκιος βαρέως τραυματισθεὶς
ἐσώθη ἐκ τῆς μάχης, ἀλλὰ καταφυγὼν εἰς Κωνσταντινούπολιν
ἠναγκάσθη τὴν 2 Ὀκτωβρίου 811 νὰ παραδώσῃ τὴν ἀρχὴν εἰς 2 Ὀκτ. 811
τὸν ἐξ ἀδελφῆς εὐσεβῆ γαμβρόν του Μιχαὴλ Α' Ραγκαβέ, ὅστις
ὑποχείριος ὦν τῆς αὐστηρᾶς ἐκκλησιαστικῆς μερίδος τὰ πολε-
μικά του κατὰ Βουλγάρων σχέδια ἐλάμβανε παρὰ τοῦ ἡγουμέ-
νου τοῦ Στουδίου καὶ εἰς τὸν πόλεμον ἀπεδείχθη ἀνικανώτατος.
Στρατὸς καὶ λαὸς παρεκάλουν νῦν ἐπιμόνως τὸν ἱκανώτατον
στρατηγόν, τὸν Ἀρμένιον Λέοντα Ε' (813-820), ἵνα σώσῃ 813-820
τὴν χριστιανικὴν πολιτείαν ἀπολλυμένην. Ὁ Λέων αἰσθανόμε-
νος τὴν βαρεῖαν εὐθύνην, ἐδίστασε κατ' ἀρχὰς, κατόπιν δὲ ἐκ
καθήκοντος ἐνέδωκε. Οἱ Βούλγαροι ἐστρατοπέδευον πρὸ τῆς πρω-
τευούσης. Δολία ἐπιθεσὶς τοῦ αὐτοκράτορος κατὰ τοῦ Κρούμου,
ἐν ᾧ ἐξηκολούθουν ἔτι αἱ περὶ εἰρήνης διαπραγματεύσεις, ἀποτέ-
λεσμα ἔσχε τὴν φοβερὰν λεηλασίαν τῆς παρακειμένης χώρας.
Ἡ Ἀδριανούπολις ἐκυριεύθη ὑπὸ τῶν Βουλγάρων. Διὸ ὁ αἰφνί-
διος τοῦ Βουλγάρου ἡγεμόνος θάνατος (815) ἐπῆλθε πρὸς μέγα 815

- 817 καλὸν τῇ ἀνατολικῇ Ρώμῃ. Ὅτε δὲ τὸ 817 ὁ Λέων παρὰ τὴν Μεσημβρίαν ἐπήνεγκε πανωλεθρίαν εἰς τοὺς Βουλγάρους καὶ εἰσήλασεν εἰς Βουλγαρίαν, ὁ νέος αὐτῶν ἡγεμὼν Ὁμορτάγ συνωμολόγησε τριακονταετεῖς πρὸς τοὺς Ρωμαίους σπονδὰς. Καὶ πρὸς ἀνατολὰς ἐπροστάτευσεν ἐπιτυχῶς ὁ Λέων τὸ κράτος κατὰ τῶν Ἀβδασιδῶν, ὁμοίως δὲ καὶ ἡ Σικελία ἔμεινεν ἀπηλλαγμένη ἀπὸ τῶν Ἰσπανῶν πειρατῶν, συμμαχήσαντος τοῦ Λέοντος πρὸς τοὺς ἐν Ἀφρικῇ Ἀγλαβίδας. Ἀλλ' ἡ εἰς τὰ ἐκκλησιαστικά ἐπέμβασις αὐτοῦ ἀπέβη ὀλεθρία. Προσωπικῶς εἰλικρινῶς θεοσεβὴς ὢν καὶ πρᾶος, παρωρμύθη ὑπὸ τοῦ στρατοῦ καὶ μέρους τοῦ κλήρου νὰ ἐγκαταλείψῃ τὴν συνετὴν ἐκκλησιαστικὴν πολιτικὴν τοῦ αὐτοκράτορος Νικηφόρου καὶ νὰ κηρυχθῇ κατὰ τῶν εἰκόνων. Διὰ τούτου ὅμως κατώρθωτε μόνον νὰ συνενώσῃ καθ' ἑαυτοῦ τὴν νομιμόφρονα ἐκκλησιαστικὴν μερίδα τοῦ πατριάρχου καὶ τὴν ἀνεξαρτήτους τάσεις ἐκπροσωποῦσαν Θεοδώρου τοῦ Στουδίτου. Ἡ ἐκθρόνισις τοῦ μεγάλως τιμωμένου καὶ παρὰ πάντων ἀγαπωμένου πατριάρχου Νικηφόρου καὶ ἡ οὐχὶ ἐπιτυχὴς ἀντικατάστασις του
- 815 διὰ τοῦ ἐπιτηδείου αὐλικοῦ Θεοδώρου Μελισσηνοῦ (815), ἡ σύγκλησις συνόδου, ἥτις ἐκύρωσε τὰς εἰκονομαχικὰς ἀποφάσεις τοῦ 754 καὶ ἀφώρισε τοὺς εἰκονοφίλους, ἦσαν πλέον διαβήματα πολιτικῆς ἀνάγκης. Ὅπως δὲ ποτε ὅμως ὁ αὐτοκράτωρ προσηνέχθη μετὰ μεγάλης πραότητος καὶ πολλῆς μετριοπαθείας πρὸς τοὺς ἐκκλησιαστικούς του ἀντιπάλους. Ὅτε κατὰ τὰ Χριστούγεννα
- 820 τοῦ 820 ἐδολοφονήθη ἐν συνομωσίᾳ ἐξυφανθείσῃ ὑπὸ τοῦ πρῶην φίλου του, τοῦ φιλοδόξου στρατηγοῦ Μιχαήλ, αὐτὸς ὁ καθαιρεθεὶς πατριάρχης ὡμολόγησεν ὅτι ὁ δολοφονηθεὶς αὐτοκράτωρ εἶχε παράσχη μεγίστας εἰς τὸ κράτος ὑπηρεσίας.
- 820-829 Μιχαήλ ὁ Β' (820-829) ἐξ Ἀμορίου, ὁ ἰδρυτὴς τῆς νέας φρυγικῆς δυναστείας, ἦτο θρησκευτικῶς ἐντελὴς ἀδιάφορος. Ἀκολουθῶν οὐσιωδῶς τὴν ἐκκλησιαστικὴν τοῦ προκατόχου του πολιτικὴν, διὰ τῆς μεγάλης του ἀνοχῆς ἐφαίνετο εὖνους καὶ εἰς τοὺς ὀρθοδόξους. Ἀλλως ὅμως δὲν ἦτο στερεὸς ἐπὶ τοῦ θρόνου. Τὸ

παράδειγμα τοῦ δις ἐπιτυχόντος σφετερισμοῦ τῆς βασιλείας προ-
εκάλει μίμησιν. Ὁ γέρων καὶ ὑπὸ τῶν στρατιωτῶν ἀγαπώμενος
στρατηγὸς Θωμᾶς, παλαιὸς συμμαχητὴς τοῦ Λέοντος καὶ Μι-
χαήλ, ἐπανεστάτησε τὸ 822 ἐν τῇ Μικρᾷ Ἀσίᾳ, ἧτις δλόκληρος 822
σχεδὸν ὑπέκυψεν εἰς αὐτόν. Ἡ ἐπανάστασις δὲ αὕτη ἔλαβεν ἐπι-
κίνδυνον καὶ κοινωνιστικῆς στάσεως χροιάν, ἐπειδὴ ἀκριβῶς τὰ
κατώτατα τῆς κοινωνίας στρώματα συνέρρεον παμπληθῆ πρὸς τὸν
ἀρχηγόν. Οὗτος συνεννοήθη πρὸς τοὺς Ἀραβας καὶ τῇ ἀδείᾳ αὐτῶν
ἐστέφθη αὐτοκράτωρ ὑπὸ τοῦ πατριάρχου Ἀντιοχείας. Ἀλλ' ἡ
δις ἐπαναληφθεῖσα ἀπόπειρα (822 καὶ τὴν ἀνοιξιν τοῦ 823) νά 822 823
καταλάβῃ τὴν πρωτεύουσάν διὰ τοῦ στόλου ἐναυάγησεν ἔνεκα τῆς
ἐπιτηδεΐας διευθύνσεως τῆς ἀμύνης ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος καὶ τοῦ
υἱοῦ αὐτοῦ Θεοφίλου. Ὁ Θωμᾶς νικηθεὶς ἐν Θράκῃ ὑπὸ τῶν
Βουλγάρων κατέφυγεν εἰς Ἀρκαδιούπολιν. Παραδοθείσης δὲ τῆς
πόλεως ἔνεκα τῆς πείνης τὸν Ὀκτώβριον τοῦ 824, ὁ ἀντάρτης Ὀκτ. 824
βασανισθεὶς ἐθανατώθη.

Ἀλλ' ὁ σπουδαιότατος κίνδυνος ἠπειλεῖτο κατὰ τοῦ κράτους
ὑπὸ τῆς ἀυξούσης ναυτικῆς δυνάμεως τῶν Ἀφρικανῶν καὶ Ἰσπα-
νῶν Ἀράβων. Οἱ ἐκ Κορδούβης ἐκβληθέντες ἀντάρται εἶχον ἐγ-
καθιδρυθῆ τὸ πρῶτον ἐν Αἰγύπτῳ (τὸ 815), ἐκεῖθεν δὲ ἠπειλήσαν 815
τὸ 823 τὴν Κρήτην. Ὅτε δὲ καὶ ἐξ Αἰγύπτου ἡ ὁρδὴ αὕτη ἐξε- 823
διώχθη, ἐπετέθη ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ Ἀμποῦ Χάφς Ὁμάρ
κατὰ τῆς νήσου καὶ ὑπέταξεν αὐτὴν ἐντελῶς τὸ 826. Μέχρι τοῦ 826-961
961 ἤρξαν ἐνταῦθα τοῦ Ὁμάρ οἱ ἀπόγονοι ὡς ἀνεξάρτητοι ἡγε-
μόνες. Ἡ αἰσχρὰ αὕτη πειρατικὴ πολιτεία ἀπέβη ἡ μάλιστα τοῦ
Αἰγαίου, διαρκὲς ἀπειλὴ τῶν νήσων καὶ παραλίων πόλεων. Καὶ
πρὸς δυσμὰς ὑπῆρξεν ἀτυχὴς ὁ Μιχαήλ. Οἱ Φατιμῖδαι Ἀραβες,
παρορμώμενοι ὑπὸ προδοτῶν μεγιστάνων, ἤρχισαν νὰ ἐγκαθίσταν-
ται ἐν Σικελίᾳ καὶ ὅ,τι ἄλλοτε πρὸ χιλιῶν διακοσίων ἐτῶν συνέβη
μεταξὺ Καρχηδόνας καὶ Σικελιωτῶν, ἐπανελήφθη καὶ νῦν μετὰ
πολὺ θλιβερωτέρων ἀποτελεσμάτων.

Ὁ Μιχαήλ ἀποθνήσκων κατέλιπε τὸ κράτος εἰς τὸν υἱόν του

829-842 Θεόφιλον (829-842), ὅστις δὲν εἶνε ἐκ τῶν εὐπροσδεκτοτέρων Βυζαντινῶν μοναρχῶν. Μεγαλομανὴς κατὰ τὸ ὑπόδειγμα Ἀνατολιτῶν δεσποτῶν, πιστεύων εἰς τὴν πανσοφίαν του, αὐθαίρετος κριτῆς ὅλων τῶν ζητημάτων, στρατιωτικῶν, ἐκκλησιαστικῶν, διοικητικῶν, ἐντελῶς ἀνίκανος νὰ διακρίνῃ τὰς περιστάσεις, εὐρῆκε παρὰ τὴν ἑαυτοῦ ἀξίαν ἱπαινέτας, ἐν ᾧ κατὰ βᾶθος ὑπῆρξεν ἀσήμεντος ἡγεμών.

Ἐν Σικελίᾳ ἐξηκολούθει ὁ ἐπὶ Μιχαὴλ ἀρχίσας πόλεμος. Ὁ πατρίκιος Θεόδοτος ἔπεσε τὸ 831 κατὰ τὴν ἐξ ἐφόδου ἄλωσιν τοῦ Μιναίου (Mīnāw)· τὸ 832 ἐκυρίευσαν οἱ Σαρακηνοὶ τὸν Πάνορμον. Πρὸς τοὺς λοιποὺς τῆς Δύσεως ἡγεμόνας, τὸν χαλίφην τῆς Κορδοῦνης καὶ πρὸς τὴν φραγκικὴν αὐτοκρατορίαν διετῆρει ἡ ἀνατολικὴ Ρώμη διὰ πρεσβειῶν φιλίας σχέσεις. Πολὺ στενῶς πρὸς τοὺς Βυζαντινοὺς συνδεδεμένοι ἦσαν πρὸ πάντων οἱ διὰ τὸ ἐμπόριον τῆς Μαύρης θαλάσσης σπουδαιότατοι Χαζάροι. Ὡς ἐπιτείχισμα κατὰ τῶν φοβερῶν Πατζινάκων (ἢ Πετσενέγων) ἔκτισεν ὁ σπαθαροκανδιδᾶτος Πετρωνᾶς Καματηρός, ἀδελφὸς τῆς αὐτοκρατείας Θεοδώρας, τῇ παρακλήσει τοῦ χαγάνου παρὰ τὸν ποταμὸν Δὼν τὸ φρούριον 833 Σαρκελ (ἦτοι Λευκὸν οἶκον). Κατ' αἴτησιν αὐτοῦ περιορίσθη καὶ τῆς Χερσῶνος ἡ δημοκρατικὴ ἐλευθερία, ἧς ὁ πρωτεύων καὶ οἱ ἄρχοντες, οἱ λεγόμενοι πατέρες τῆς πόλεως, διώκουν ἀνεξαρτήτως αὐτήν, ἔκτοτε δὲ ἀπεστέλλετο ἐκείσε παρὰ τοῦ αὐτοκράτορος στρατηγὸς πρὸς ἐποπτεῖαν τῆς σπουδαίας ταύτης ἀποικιακῆς χώρας.

Σφοδρότατος ὅμως ἐξηκολούθει ὁ πόλεμος πρὸς τοὺς χαλίφας 813-883 Μαμούν (813-883) καὶ Μουτασίμ (833-842). Ἡ φοβερὰ κοινωνιστικὴ ἐν τῷ χαλιφάτῳ ἐπανάστασις τῶν ὑπὸ τὸν Μπαμπέκ κοινωνιστῶν (τῶν Χουμαρριτῶν) ὥφειλε σπουδαιότατα τὸ κράτος. Πέρσης τις ἡγεμὼν ἐκ Χωρασάν, Θεόφοβος ὑπὸ τὸ χριστιανικὸν του ὄνομα, μετέστη εἰς τοὺς Ἑλληνας μετὰ τοῦ στρατοῦ του, συμποσούμενου εἰς τριακοντακισχιλίους ἄνδρας. Τὸ συμφέρον δὲ τοῦ κράτους κατανοῶν ὁ Θεόφιλος ἐπροτίμησε νὰ δεχθῇ

μᾶλλον τὸν πόλεμον ἢ νὰ παραδώσῃ εἰς τὸν νόμιμον κύριόν των τοὺς αὐτομόλους τούτους. Ὁ Θεόφοβος ἐτιμήθη μεγάλως καὶ ἔλαβε σύζυγον τὴν ἀδελφὴν τοῦ αὐτοκράτορος Ἑλένην. Ὁ Μου-
 τασίμ παρσκευάσθη συντονώτατα, σχηματίσας τὸν στρατὸν του
 συστηματικῶς ἐκ Τούρκων καὶ Βερβέρων μισθοφόρων. Ἄλλ' οἱ
 Ρωμαῖοι στρατηγοὶ Μανουήλ καὶ Θεόφοβος εἰσέλασαν εἰς τὸ ἀρα-
 βικὸν κράτος, ἐκυρίευσαν τὸ 837 τὰ Σαμόσατα καὶ κατέστρεψαν
 τὴν Σωζόπετραν, τὴν γενέτειραν τοῦ χαλίφου. Τοῦτο κατέστη-
 σεν αὐτὸν μανιώδη. Καταβαλὼν πᾶσαν δυνατὴν προσπάθειαν
 ἐξεστράτευσεν κατὰ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, ἵνα ἐκδικηθῇ καταστρέ- 838
 φων τὸ προπύργιον τοῦ κράτους Ἀμόριον, τὴν κοιτίδα τοῦ αὐτο-
 κράτορος τῶν Ρωμαίων. Οἱ Τούρκοι ὅμως ἐπέφεραν φρικτὴν πα-
 νωλεθρίαν τοῦ ἀραβικοῦ στρατοῦ. Ἐπὶ πεντήκοντα δὲ καὶ πέντε
 ἡμέρας ὑπερήσπισεν τὴν πόλιν ὁ ἥρωϊκὸς Ἀέτιος. Αἱ προσπάσεις
 τοῦ ἀρχιεπισκόπου καὶ τῶν προυχόντων περὶ συνθηκολογίας ἀπε-
 κρούσθησαν. Ὁ χαλίφης ἐζήτει νὰ ἐκδικηθῇ καὶ οὐχὶ νὰ νικήσῃ.
 Φρικτὴ δὲ ἦτο ἡ τύχη τῆς λαμπρᾶς πόλεως. Μάτην ἐξεστράτευσεν 23 Σεπτ. 838
 αὐτὸς ὁ αὐτοκράτωρ. Στερούμενος τῶν στρατιωτικῶν προ-
 σόντων τῶν στρατηγῶν του, ἠτύχησεν εἰς τὸν ἀγῶνα καὶ τὴν
 εἰρήνην ἐξηγόρασε διὰ χρημάτων. Καὶ ὅμως παρὰ πάντας τού-
 τους τοὺς ὀλεθρίους πολέμους ἤνθουν ἐν τῷ κράτει ἐμπόριον καὶ
 βιομηχανία. Τὰ οἰκονομικὰ ἦσαν ἐξαίρετα καὶ τὰ μέσα δὲν ἔλει-
 πον πρὸς τὰς μεγάλας δαπάνας τῆς κυβερνήσεως. Ἀλλὰ τὰ
 ἀγαθὰ ταῦτα δὲν ὠφείλοντο εἰς τὸν αὐτοκράτορα, ὅστις διὰ τῆς
 ἀχαλινώτου οἰκοδομικῆς μανίας ἐδυσχέραине τὴν ἀποκατάστασιν
 τοῦ ἰσοζυγίου τῶν οἰκονομικῶν, ἀλλ' εἰς τὸ λαμπρῶς λειτουργοῦν
 σύστημα καὶ τοὺς ἐξαιρέτους διοικητικοὺς ὑπαλλήλους.

Εἰς τὰ ἐκκλησιαστικὰ πράγματα ἐπέδειξεν ὁ αὐτοκράτωρ
 ὅλην τὴν ἐλεεινότητα τοῦ περιωρισμένου, πεφωτισμένου δῆθεν
 φανατικοῦ, ὅστις δὲν ἀντιλαμβάνεται τὰς ἀπαιτήσεις τῶν χρόνων
 του. Ἡ ἔμφρων ἀνεξιθρησκεία τοῦ πατρός του κατήντησεν εἰς
 μικρολόγον καὶ σκληρὰν καταδίωξιν τοῦ ἱερατείου κατὰ τὸν τρό-

832 πον ἐνὸς Πομπάλ ἢ Γιουαρέζ. Τὸ 832 βασιλικὸν θέσπισμα ἀνενέωνε τὴν ἀπαγόρευσιν τῆς προσκυνήσεως τῶν εἰκόνων καὶ διὰ παιδαριώδους τρόπου κατήργει τὴν ἐπὶ κλήσιν τῶν ἀγίων τῆς ἐκκλησίας. Ὁ αὐτοκράτωρ κατῆλθεν εἰς τὰς θρησκευτικὰς συζητήσεις, ἡ πνευματικὴ δὲ καὶ διαλεκτικὴ τῶν ὑπεροχῇ ἐστοίχισεν εἰς τὸν Λάζαρον καὶ τοὺς δύο Θεοδώρους αἱματηρὰ μαρτύρια. Μάτην προσεπάθησεν ὁ συνετὸς πατριάρχης Ἰωάννης ὁ γραμματικὸς νὰ μετριάσῃ τὴν αὐθαρεσίαν τοῦ αὐτοκράτορος. Ἄν ὑπεστήριζε τὰς ἐπιστήμας ὁ Θεόφιλος, ἔπραττε τοῦτο ὡς δεσπότης. Τὴν γνησίως δὲ ἡγεμονικὴν του ἀγνωμοσύνην ἔδειξεν ἐν αὐτῇ τῇ κλίνῃ τοῦ θανάτου, διατάξας δολῖως τὸν φόνον τοῦ Θεοφώβου, πρὸς τοῦ ὁποίου τὴν αἰμοσταγῇ κεφαλὴν μετὰ χαρὰς ἤτένισε.

142-867 Ὑπὲρ τοῦ ἀνγλικοῦ υἱοῦ τοῦ Μιχαήλ Γ' (τοῦ μεθύσου 842-867) ἀνέλαβε τὴν ἐπιτροπείαν ἡ εὐφυὴς καὶ ἐνεργητικὴ, ἀλλὰ περιορισμένης θρησκευτικῆς ἀντιλήψεως βασιλομήτωρ Θεοδώρα, συμβούλους ἔχουσα τὸν λογοθέτην Θεόκτιστον, τὴν θεῖον τῆς Μανουῆλ καὶ τὸν ἀδελφόν της Βάρδαν. Οὗτος ἦτο ἡ ψυχὴ τῆς κυβερνήσεως, ἐπέτυχε μάλιστα νὰ ὑποσκελίσῃ ἐξ αὐτῆς κατὰ μικρὸν τοὺς ἀνταγωνιστάς του. Ὁ Βάρδας ἦτο ὁ « ὑπεράνθρωπος » τοῦ Νίτζε, ὅστις δὲν ἐγνώριζε τὰ κωλύματα, τὰ ὅποια θρησκεία καὶ ἠθικὴ προτάσσουν εἰς ἄλλους θνητούς. Μὲ ψυχραιμίαν ἐξετέλει τὸ ὠφελοῦν αὐτὸν ἔγκλημα, ἄνευ οὐδὲ τῆς ἐλαχίστης τύψεως συνειδότος. Τὰ ἐκκλησιαστικὰ πράγματα ἔκρινεν ἀπλῶς ἐκ τῆς ἀπόψεως τοῦ χρησίμου.

Τὰς ἀρχὰς ταύτας ἀκολουθοῦντες οἱ ὑπουργοὶ ἐν συνεννοήσει πρὸς τὴν αὐτοκράτειραν ἐγκατέλιπον τὸν ἀηδῆ πόλεμον τῶν μικρῶν πνευμάτων κατὰ τῶν θρησκευτικῶν πεποιθήσεων. Ὁ ὑπερεκατονταετῆς πόλεμος κατεπόνησε τοὺς ἀνθρώπους καὶ ἐπέφερεν ἀδιαφορίαν τινὰ τῆς κοινῆς γνώμης. Οἱ ἐπὶ μακρὸν ἀναστατωθέντες μοναχοὶ ἐθριάμβευον νῦν. Ὁ λόγιος πατριάρχης ἦτο ἡναγκασμένος νὰ ὑποχωρήσῃ, οἱ νικηταὶ δὲ μετεχειρίσθησαν αὐτὸν σκαιῶς καὶ ἀσπλάγχως. Ὁ ὁμολογητὴς Μεθόδιος, Σικελιώτης

τὸ γένος, ὅστις ἐξόριστος ὦν ἐν Ρώμῃ μετέφρασεν εἰς τὸ ἐλλη-
νικὸν τοὺς λατινικοὺς βίους τῶν ἀγίων καὶ διὰ τοῦτο μεγίστην
σημασίαν ἀπέκτησεν εἰς τὰς πολιτικὰς σχέσεις τῆς Δύσεως καὶ
Ἀνατολῆς, ἀνῆλθε τὸν θρόνον τοῦ ἀποστόλου Ἀνδρέου. Τὸν ἀπο-
θανόντα αὐτοκράτορα ἔλυσε τοῦ ἀφορισμοῦ μόνον ἀφοῦ ὑπεχρέ-
ωσε τὴν χήραν αὐτοκράτειραν νὰ παράσχη ἐπισήμως ψευδῇ περὶ
αὐτοῦ ὁμολογίαν. Καὶ αἱ λοιπαὶ δὲ ἐπισκοπαὶ κατελήφθησαν ὡς
ἦτο ἐπόμενον ὑπὸ μοναχῶν καὶ εἰκονοφίλων. Ἐν τῇ θορυβώδε-
στάτῃ συνόδῳ τοῦ 843 ἀποκατεστάθη ἐπισήμως ἡ ἀληθὴς πίστις, 843
ἕως τῆς σήμερον δὲ πανηγυρίζει ἡ ἐκκλησία τὸν θρίαμβον κατὰ
τὴν κυριακὴν τῆς ὁρθοδοξίας. Δογματικῶς ἡ νίκη ἦτο τελεία,
ἀλλ' ἐν τῇ ἐκκλησιαστικῇ πολιτικῇ ἐναυάγησαν τελείως ἐπίσης ὁ
Στουδίτης Θεόδωρος καὶ οἱ ἄλλοι ὁπαδοὶ τῆς «ἐλευθερίας τῆς
ἐκκλησίας». Αἱ ἐν τῇ Δύσει κατὰ τὸν δωδέκατον αἰῶνα θριαμ-
βεύσασαι ιδέαι τῆς ἐλευθερίας ταύτης κατεπνίγησαν ἐν τῇ κοι-
τίδι των ὑπὸ τῶν ἐν τῇ Ἀνατολῇ Ρωμαίων αὐτοκρατόρων, διατη-
ρησάντων τὴν ἐπὶ τῆς ἐκκλησίας αὐθεντίαν, ἥτις χαρακτηρί-
ζει τὴν τε ἀνατολικὴν Ρώμην καὶ τὰ λοιπὰ ὁρθόδοξα κράτη
(Βουλγαρίαν, Σερβίαν, Ρωσσίαν). Τοῦτο ὅμως ὠφέλησε τὴν ἐκ-
κλησίαν μεγάλως· ἡ παραβολὴ τῶν πατριαρχῶν τῆς νέας Ρώ-
μης κατὰ τὸν ἕνατον καὶ δέκατον αἰῶνα πρὸς τοὺς συγχρόνους
πάπας δεικνύει φανερώς τὴν ὑπεροχὴν ἐκείνης.

Ἐν Σικελίᾳ ἀντίσθη μὲν ἐρρωμένως ἡ ἀνατολικὴ ρωμαϊκὴ
κυβέρνησις, ἀλλ' ὑπέστη συμφοράς. Ἐπὶ τοῦ μεγάλου Ἀγλαβί-
δου Ἀμπού-λ' Αἰῶν Μωχάμετ Α' (841-856) ἐκυρίευσαν οἱ 841 856
μωαμεθανοὶ τὸ 842 τὴν Μεσσήνην, τὸ δὲ 845 ἄλλα φρούρια. Τὸ
846 ἔπεσαν εἰς ἀτυχῆ τινά μάχην ἐννεακισχίλιοι χριστιανοί. Τὸ 846
847 ἠλώθησαν οἱ Λεοντῖνοι, τὸ 854 ἡ Βωθῆρα καὶ παρὰ τὴν με- 847 854,
γάλην κατὰ θάλασσαν νίκην τῶν χριστιανῶν (858) ἐπροχώρουν 858
ἀκατασχέτως οἱ Ἀραβες. Τὸ 859 κατέκτησαν τὴν Ἐννην, τὸ 864 859 864
τὴν Νητὸν καὶ ἀνακτηθεῖσαν κατέλαβον αὖθις τὸ 866. Ὅπως ποτὲ 866
κατὰ τὸν ἑβδομὸν αἰῶνα ἡ Σικελία κατέστη τὸ ἄσυλον τῶν ἐξ Ἀ-

ρρικήs καὶ Συρίας καταφευγόντων ὀρθοδόξων, οὕτω κατὰ τὸν
 παρόντα καὶ τοὺς ἐπομένους αἰῶνας καταφύγιον εὔρον πάμπολλοι
 χριστιανοὶ τῆς ἀτυχοῦς νήσου ἐν Καλαβρία καὶ ἐν Πελοποννήσῳ.
 Ἡ ἱκανωτάτη ἀντιβασιλεία ἀνέπτυξε πᾶσαν τὴν ἑαυτῆς ἐνεργη-
 τικότητα κατὰ τῆς ἐκσλαυισθείσης ταύτης χώρας. Ὁ Θεόκτιστος
 Βρυέννιος, στρατηγὸς ταχθεὶς ἐν Πελοποννήσῳ, ἄγων ἰσχυρὸν
 849 στρατὸν καθυπέταξε τὸ 849 τὰς ἀνυποτάκτους σλαυικὰς φυλάs.
 Αἱ ἀγριώταται καὶ πολεμικώταται αὐτῶν, οἱ Μιλίγγοι καὶ Ἐξε-
 ρίται, αἵτινες κατεῖχον τὸν Ταύγετον, ἠναγκάσθησαν εἰς πληρω-
 μὴν φόρου. Κατὰ δὲ τοῦ χαλιφάτου, εἰς ὃ ἀπέβησαν ὀλέθριοι οἱ
 Τοῦρκοι μισθοφόροι, ὅπως ποτὲ οἱ Γερμανοὶ εἰς τὴν δυτικὴν Ῥώ-
 μην, διεξήγαγε λίαν ἐπιτυχῶς τὸν πόλεμον ἢ κυβέρνησις. Δυστυ-
 χῶς ὅμως τὸ πᾶν ἔφθειρε καὶ ἐνταῦθα ὁ τυφλὸς φανατισμὸς τῆς
 θρήσκου αὐτοκρατείας. Εἰς τὰς ἐλληνικὰς μεθορίουs χώραs,
 δυτικῶs τοῦ Ταύρου καὶ τοῦ Εὐφράτου, κατῴκουν οἱ παυλικιανοί,
 οἵτινες πρὸς τὴν σφόδρα κοσμικὴν γενομένην ἐπίσημον ὀρθοδο-
 ξίαν τοῦ κράτους ἀντέτασσαν τὸν ἐπὶ τῆς Γραφῆs στηριζόμενον
 ἀποστολικὸν χριστιανισμόν· ὑποστάντες διωγμοὺs ἐπὶ τῶν αὐτο-
 κρατόρων τοῦ ἐβδόμου αἰῶνος, ἔμειναν ἀνενόχλητοι κατόπιν διὰ
 τὴν ἔμφρονα πολιτικὴν τῶν εἰκονοκλαστῶν. Αἱ ἀνδρεῖται τάξεις τῶν
 χριστιανικῶν τούτων Μακκαβαίων ἐσχημάτιζον λίαν ὠφέλιμον,
 ἔμφυχον μεθοριακὴν ζώνην κατὰ τοῦ ἰσλάμ. Πρὸς σύσφιγξιν τῶν
 δεσμῶν αὐτῶν πολλὰ εἶχε διαπράξῃ ὁ πνευματικὸς των ποιμὴν
 800 Σέργιος (περὶ τὸ 800). Ἐνεκα τῶν ἐπὶ τῶν αὐτοκρατόρων Μι-
 χαήλ Α' καὶ Λέοντος Ε' διωγμῶν τινὲs ἠναγκάσθησαν νὰ κατα-
 φύγωσιν ἐπὶ ἀραβικοῦ ἐδάφους. Ἀλλ' ἀπελπισία κατέλαβε πάντα
 τὸν πληθυσμὸν τοῦτον, ὅτε ἡ Θεοδώρα ἐκίνησεν αἵματηρότατον
 κατ' αὐτῶν διωγμόν. Οἱ ἀπεσταλμένοι τῆς κυβερνήσεως, οἵτινες
 κατὰ τὰς αἰμοχαρεῖs διαθέσεις διόλου δὲν ἐφάνησαν κατώτεροι τῶν
 Ἰσπανῶν ἱεροεξεταστῶν, ἐθανατώθησαν καὶ οἱ οὕτω πιεζόμενοι
 ἐπεχείρησαν ληστρικὰς εἰς τὸ κράτος ἐπιδρομάs. Καταστήσαντες
 δὲ στρατηγὸν αὐτῶν τὸν ποτε ἀξιωματικὸν ἐν τῷ Ῥωμαϊκῷ στρατῷ

Καρθέαν ἐξηκολούθουν ἐπιτυχέστατα ἐκ τῆς Τεφρικῆς τὸν κατὰ τοῦ αὐτοκρατορικοῦ στρατοῦ μικροπόλεμον, ὅπως οἱ Βαλδένσιοι κατὰ τῶν Πεδεμοντίων.

Ψυχὴ τῆς κυβερνήσεως ἦτο ὁ ἄνευ ἀρχῶν ἄνθρωπος, ἀλλὰ πολιτικώτατος Βάρδας. Ἐν τῇ φλογερᾷ του φιλαρχίᾳ δὲν ἐθεώρει ἐγκλημα ὅτι διὰ παντὸς τρόπου ὑπέβαλλε τὴν ἀκολασίαν καὶ αἰσχροτήτητα τοῦ βίου τοῦ ἀνεψιοῦ του Μιχαήλ. Ἡ Θεοδώρα ἐξηναγκάσθη τὸ 856 εἰς παραίτησιν καὶ ἔκτοτε πλέον κατ' ὄνομα ἦρχεν ὁ Μιχαήλ (856-867). Πραγματικῶς ὅμως ἡ ἀνατολικὴ Ρώμη ἐκυβερνᾶτο ὑπὸ τοῦ παντοδυνάμου ὑπουργοῦ. Τὸν νέον αὐτοκράτορα ἐγνώριζεν ἡ πρωτεύουσα μόνον ἐκ τῆς παιδαριώδους ἀκολασίας του. Τὸν συνοργιστὴν του Γρύλλον ἀνηγόρευσε πατριάρχην διονυσιακοῦ του θιάσου, ὡς ὁ Πέτρος ὁ μέγας, καὶ μετὰ τῶν ἐταίρων αὐτοῦ, οὗς ἐξηνάγκασεν εἰς βεβήλωσιν τῆς θρησκείας ἀναγορεύσας εἰς μητροπολίτας, παρώδησε δημοσίᾳ τὴν θείαν μυσταγωγίαν καὶ ἐχλεύασεν ἐν ταῖς ὁδοῖς τὸν οἰκουμενικὸν πατριάρχην, τὸν ἅγιον Ἰγνάτιον (846-858 καὶ 867-878), τὸν ἐπὶ Λέοντος Ε' εὐνοῦχον καὶ μοναχὸν γενόμενον Νικήταν, τὸν υἱὸν τοῦ αὐτοκράτορος Μιχαήλ Α' Παγκαθέ. 856-867 867-878

Ἦδη κατὰ τὸ πρῶτον ἡμισυ τοῦ ἐνάτου αἰῶνος οἱ Σκανδιναυοὶ Ρῶς, τολμηρὸν καὶ ἀνδρείον ὑπερβόρειον γένος, οἵτινες εἶχον ὑποτάξῃ τοὺς ἀγαθοὺς καὶ ἄνευ ἐνεργητικότητος Σλαῦους Δρεγοβίτσους, Κριδίτσους καὶ Ραδιμίτσους, κατέπλευσαν τὸν Δνείστερον καὶ διὰ τῶν πειρατικῶν των λέμβων προσέβαλον τὰ βόρεια ἐλληνικὰ παράλια τῆς Μικρᾶς Ἀσίας (τὴν Ἀμαστριν). Τὴν 18 Ἰουνίου 860 κατὰ τὸ πέμπτον ἔτος τῆς βασιλείας τοῦ Μιχαήλ ἐνεφανίσθησαν διακόσια πλοιάρια τῶν ἐπιφόβων Ρῶς πρὸ τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ζωηρὰν εἰκόνα τοῦ παγεροῦ φόβου, ὃν ἐνέπνευσαν εἰς τοὺς κατοίκους οἱ φοβεροὶ οὗτοι ὑπερβόρειοι, παρέχουσιν αἱ δύο ὁμιλίαι τοῦ Φωτίου. Ὁ μέγας πατριάρχης διεῖδεν ἐν τούτῳ τὴν ἐκ Θεοῦ τιμωρίαν διὰ τὰς ἁμαρτίας τῆς ῥωμαϊκῆς χριστιανοσύνης. Εἰς τὴν βοήθειαν τῆς Θεομήτο-

ρος, ἥτις καὶ τῶν Περσῶν τὸν στόλον καὶ τοῦ Μωαυιᾶ τὴν ἀρμάδα ἐῖχεν ἐξολοθρεύσει, ἀπέδωκαν οἱ χριστιανοὶ τὴν νίκην καὶ τὴν ἐκ τοῦ κινδύνου τῶν Ρῶς σωτηρίαν.

Τὸ σπουδαιότατον τῶν χρόνων τούτων συμβάν εἶνε ἡ ἐκτύλιξις τοῦ βουλγαρικοῦ ζητήματος καὶ συναφῶς πρὸς αὐτὸ ἡ πρὸς τὴν πρεσβυτέραν Ρώμην ῥῆξις. Οἱ δύο μεγάλοι ἀπόστολοι τῶν Σλαύων, ὁ Μεθόδιος καὶ ὁ Κωνσταντῖνος (κατόπιν Κύριλλος ὡς μοναχὸς μετονομασθεὶς), ἐπινοήσαντες τὸ λεγόμενον γλαγολιτικὸν ἀλφάβητον καὶ μεταφράσαντες τὰς ἀγίας Γραφὰς εἰς τὴν σλαυικὴν γλῶσσαν, ἀθάνατον τὸ ὄνομά των κατέστησαν ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῶν Σλαύων, ὡς ὁ Μεσρῶ καὶ ὁ ἅγιος Σαχάκ τὸ ἑαυτῶν ἐν τῷ τῶν Ἀρμενίων δι' ὅμοιον λόγον. Οἱ ἅγιοι οὗτοι ἄνδρες ἀνοίγουσι τὴν ὁδὸν τοῦ πολιτισμοῦ εἰς τοὺς ἀμετόχους ἔτι ὑψηλοτέρας ἡμερώσεως, ἅτε ἀναλφάβητους, λαοὺς τούτους. Ἐν τῷ βασιλείῳ τῆς μεγάλης Μοραυίας, εἰς ὃ εἶχον εἰσαγάγῃ ἤδη τὸν χριστιανισμόν Γερμανοὶ ἀπόστολοι, ἔπειτα δὲ ἐν τῇ τότε σλαυικῇ ἔτι Παννονίᾳ ἤρχισαν ἐπιτυχῶς τὸ ἔργον των οἱ δύο ἀδελφοί· προσείλκυσαν δὲ τοῦ λαοῦ τὴν ἀγάπην, μεταχειρισθέντες ἐν τῇ λειτουργίᾳ οὐχὶ ὡς οἱ Γερμανοὶ ἐπίσκοποι τὴν λατινικὴν γλῶσσαν, ἀλλὰ τὴν σλουενικὴν. Ἀντιτασσομένη εἰς τὴν σφοδρὰν τῶν Γερμανῶν ἀντίπραξιν ἡ Ρώμη ἐν στιγμῇ μεγαλοφροσύνης ἐτάχθη ὑπὲρ τῆς ἐθνικῆς μερίδος. Ἀλλὰ κατὰ τῆς ἐχθροπαθείας τῶν ὑπὸ τῆς πολιτείας προστατευομένων καὶ βιαιοπραγούντων Λατίνων ἐπισκόπων δὲν ἠδυνήθη ν' ἀντιστῇ ὁ Μεθόδιος μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Κυρίλλου, ἡ δὲ Ρώμη τὸν ἐγκατέλιπε. Ἰωάννης ὁ Η' δὲν ἦτο ἀντάξιος διάδοχος τῶν μεγάλων προκατόχων τοῦ Νικολάου Α' καὶ Ἀδριανοῦ Β'. Τὸ μοραυιακὸν κράτος κατέπεσε καὶ οἱ Σλαῦοι τῆς Παννονίας ὑπετάγησαν εἰς τοὺς εἰσβαλόντας Μαγυάρους. Ἡ κτηνώδης εἰδωλολατρεία τῆς φιννοουγκρικῆς φυλῆς ἐφάνη ὅτι ἔμελλε νὰ καταπατήσῃ τὴν εὐέλπιδά σποράν. Ἀλλὰ διαβατικός τις μαθητὴς τοῦ Μεθοδίου, ὁ ἅγιος Κλήμης, ἐγκατεστάθη ὑπὸ τοῦ Βογέριδος τοῦ τσάρου τῶν Βουλγάρων ὡς ἐπίσκοπος

τοῦ τρίτου τῆς χώρας ἐν τῷ εὐρυτάτῳ τότε κράτει του. Ὁ Βό-
γορις (852-888) συνειδὲν ὅτι ὅπως ἦτο ἐσφηνωμένον μεταξὺ 852-888
τῶν μεγάλων αὐτοκρατοριῶν τῶν Φράγκων καὶ Ρωμαίων καὶ
τοῦ μοραυικοῦ βασιλείου, δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἀντισταθῇ τὸ ἔθνος
του διὰ παντὸς εἰς τοῦ χριστιανισμοῦ τὴν ἐπίδρασιν. Διὸ συνομο-
λογήσας εἰρήνην μετὰ τινα τῶν συνήθων μεθοριακῶν πολέμων
(864-865) ἐδέχθη τὸ βάπτισμα ἐπισήμως· ἀνάδοχος του ἦτο 864-865
αὐτὸς ὁ αὐτοκράτωρ, ὅστις ἔδωκεν εἰς αὐτὸν καὶ τὸ χριστιανικὸν
ὄνομα Μιχαήλ. Πρὸς βεβαίωσιν δὲ τῆς συμμαχίας οἱ Ἕλληνες πα-
ρεχώρησαν τὴν μεθοριακὴν χώραν τῆς Ζαγοράς. Ὅτε τὰ σπου-
δαία ταῦτα πράγματα συνέβαινον, δὲν ἐκάθητο πλέον ἐπὶ τοῦ
θρόνου ὁ πατριάρχης Ἰγνάτιος. Εἶχε τὸ θάρρος ἐπισήμως νὰ ἀπο-
κλείσῃ ἀπὸ τῆς χριστιανικῆς κοινωνίας τὸν πανίσχυρον καὶ με-
γαλόνοον κυβερνήτην τοῦ κράτους Βάρδαν ὡς αἰμομίκτην μετὰ
τῆς ἰδίας νύμφης. Καθηρέθη καὶ ἀντ' αὐτοῦ ἐνεθρονίσθη ὁ ἐξόχου
παιδείας ἀνὴρ καὶ πολιτικὸς Φώτιος, ὅστις ἐντὸς ὀλίγων ἡμερῶν
(20-24 Δεκεμβρίου 858) διελθὼν πάντα τὰ ἐκκλησιαστικά Δεκ. 858
ἀξιώματα, ἀφοῦ ἐμπαθῶς καὶ ἀπρεπῶς προσηνέχθη πρὸς τοὺς
συγγενεῖς καὶ ὁπαδοὺς τοῦ πεσόντος πατριάρχου, ἐπατριάρχευ-
σεν ἀξίως καὶ ἐνδόξως. Ὁ Φώτιος ἦτο προωρισμένος εἰς ἀντιπρό-
σωπον τοῦ ἐλληνικοῦ ἔθνους κατὰ τῶν ἀξιώσεων τῆς Ρώμης,
ἣτις ὑπερήσπιζεν αὐτὰς μετὰ μεγαλειτέρας ἐπιμονῆς παρὰ δεξιό-
τητος. Ὡς ἦτο ἐπόμενον, ἡ Ρώμη ἐδίσταζε ν' ἀναγνωρίσῃ τὸν
ἐκθέσμως ἐνθρονισθέντα νέον ιεράρχην. Σύνοδος τις μάλιστα ῥω-
μαϊκὴ (863) ἐκήρυξεν αὐτὸν καθηρημένον. Ἐνῶ δὲ ἐκ τούτου 863
ἤδη αἱ σχέσεις τοῦ κράτους πρὸς τὴν ῥωμαϊκὴν αὐλὴν ἐψυχράν-
θησαν σφόδρα, ἡ ῥῆξις ἀπέβη ἀναπόφευκτος ἕνεκα τῆς ἀναμίξεως
τῆς Ρώμης εἰς τὰ βουλγαρικὰ πράγματα. Μὲ γνησίαν σλαυικὴν
πανουργίαν ὁ νέος χριστιανὸς Βούλγαρος τσάρος εἰσηλθεν εἰς δια-
πραγματεύσεις πρὸς τὴν πρεσβυτέραν Ρώμην, ἵνα παρακάμψῃ
τὴν καταθλίβουσαν αὐτὸν κυριαρχίαν τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριαρ-
χείου. Προθύμως δὲ ἀπεδέχθη ὁ Νικόλαος Α' (858-867) τὰς 858-867

εὐχὰς τοῦ Βογόριδος. Ρωμαῖοι ἐπίσκοποι εἰσήγαγον τὴν λατινικὴν τελετουργίαν εἰς Βουλγαρίαν. Μετ' ἀνενδότου ἐπιμονῆς δὲν εἶχε παύσῃ ἡ Ρώμη ἤδη ἀπὸ τῆς ἐβδόμης οἰκουμενικῆς συνόδου διεκδικοῦσα τὰ δικαιώματά της ἐπὶ τοῦ Ἰλλυρικοῦ καὶ ἡ μὲν πρώτη ἀπόπειρα ἐφάνη ὅτι ἐπετύγγανεν, ἀλλὰ νῦν ὅμως τὸ ἐλληνικὸν ἔθνος ἠγέρθη σύσσωμον κατὰ τῶν πεπαλαιωμένων τούτων ἀξιώσεων. Καὶ οἱ ἰγνατιανοὶ δέ, οἱ ἀμειλικτοὶ τῶν φωτιανῶν πολέμιοι, συνετάσσοντο μετὰ τούτων ἐν τῷ ζητήματι τῆς διατηρήσεως τῶν ἐπὶ τῆς εἰκονομαχίας καταληφθεισῶν ἐκκλησιαστικῶν ἐπαρχιῶν. Ὅτε μάλιστα βραδύτερον μετὰ τὴν ἐκ νέου
 869 ἐνθρόνισιν τοῦ Ἰγνατίου ἐν τῇ συνόδῳ τοῦ 869 οἱ ἀπεσταλμένοι τοῦ πάπα προέβαλον τὰς ἐπὶ τοῦ Ἰλλυρικοῦ ἀξιώσεις, οἱ Ἕλληνες ξηρῶς ἀπήντησαν, ὅτι ἦτο ἀπρεπέστατον ν' ἀπαιτῶσι τοιαῦτα δικαιώματα ἐντὸς τοῦ κράτους αὐτοί, οἵτινες τὴν ἐλληνικὴν κυριαρχίαν ἀποσεύσαντες ἐρρίφθησαν εἰς τὰς ἀγκάλας τῶν Φράγκων. Οἱ Βυζαντινοί, ὀρθῶς κρίνοντες τὰ πράγματα, δὲν ἐπέτρεψαν ἐντὸς τῶν ὁρίων τοῦ κράτους, ὁμοίως ὡς ὁ Ἰωσήφ ὁ Β', δικαιώματα ὑποταγῆς εἰς ξένον πνευματικὸν ἀρχηγόν.

Ἐὰν ἡ τότε Ρώμη πραγματικῶς εἶχε τὴν πολιτικὴν σύνεσιν, ἣν πολλάκις ἀκρίτως ἀποδίδουσιν εἰς αὐτήν, ὥφειλε νῦν ν' ἀνακρούσῃ πρῶμναν. Τὸ ἐθνικὸν αἶσθημα τῶν Ἑλλήνων εἶχε καταστῆ πολὺ εὐέξαπτον ἀπὸ τῶν χρόνων τῆς Εἰρήνης. Οἱ ἄνδρες τῶν αὐστηρῶν ἀρχῶν, ὅσοις ἦτο ὁ Στουδίτης ἅγιος Θεόδωρος, τοσοῦτον εἶχον ἀπολέσῃ ἐκ τῆς δημοτικότητός των ἕνεκα τῆς ἀπολύτου πρὸς τὴν Ρώμην κλίσεώς των, ὅσον κατὰ τὸν τέταρτον αἰῶνα ἐν Ἀρμενίᾳ ὁ ἅγιος Νερσῆς καὶ ἡ ἱεραρχικὴ μερίς διὰ τὴν προσκόλλησιν αὐτῶν εἰς τοὺς μεγάλους Καππαδόκας καὶ τὴν πρὸς τοὺς Ἕλληνας φιλίαν των. Ὁ Φώτιος λοιπὸν ἐπεξῆλθε νῦν ὡς πρόμαχος τοῦ ἐλληνικοῦ ἔθνους καὶ τῆς πνευματικῆς ἀνεξαρτησίας του κατὰ τῆς Ρώμης μετὰ μεγίστης ἀποφασιστικότητος. Αὕτη εἶναι ἡ κοσμοϊστορικὴ σημασία τῆς ἐγκυκλίου ἐπιστολῆς
 867 τοῦ ἔτους 867. Οἱ θεολογικοὶ λόγοι, οὓς προβάλλει ὁ Φώτιος,

εἶνε ἀσθενεῖς, ἀναφερόμενοι εἰς μικρολόγους διαφορὰς τῆς τελετουργικῆς καὶ τῆς τάξεως, τὰς ὁποίας σιωπηλῶς ἠνέχθησαν πάντες καὶ εἰς πάντας τοὺς χρόνους εἰς τὰς διαφοροὺς ἐκκλησίας. Καὶ ἡ μόνη δογματικὴ ἔρις, ἡ περὶ τῆς ἐκπορεύσεως τοῦ ἁγίου Πνεύματος, μετὰ τοῦ ἀχρήστου πλήθους τῶν ἐξ αὐτῆς παραχθέντων συγγραμμάτων δὲν τιμᾷ τὴν μόρφωσιν οὔτε τῶν Ἑλλήνων οὔτε τῶν Λατίνων θεολόγων, οὔτε κατὰ τοῦτον οὔτε κατὰ τοὺς ἐπομένους αἰῶνας. Ἐὰν πράγματι εἰλικρινῶς ἐπεθύμουν τὴν ἑνωσιν τῶν δύο ἐκκλησιῶν, ἡ διατύπωσις τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ θὰ ἀπετέλει κατάλληλον πρὸς συνεννόησιν βάσιν ¹⁾. Ἀλλὰ δογματικὴ καὶ τάξις ἐκκλησιαστικὴ ἦσαν τὰ προσχήματα, πράγματι δὲ ἐπρόκειτο μόνον περὶ τοῦ ἐθνισμοῦ. Τὸ ἐλληνικὸν ἔθνος, χειραφετηθὲν πρὸ πολλοῦ ἤδη ἀπὸ τῆς Ρώμης, κατώρθωσεν ὁ Φώτιος νὰ χειραφετήσῃ καὶ ἐκκλησιαστικῶς ἀπ' αὐτῆς, τοῦτο δὲ εἶνε τὸ ἀφθιτον ἔργον τοῦ μεγάλου ἀνδρός.

Ἐν τῷ μεταξὺ μεγάλαι μεταβολαὶ ἐπῆλθον ἐν τῇ αὐλῇ. Ὁ Βάρδας, ἡ ἄνευ ἀρχῶν μεγαλοφυΐα, διὰ τὸν ὅποιον οἱ ἄνθρωποι ἦσαν ἀπλῶς ψηφίδες ἀβακίου, εἶχεν ἓνα τοῦλάχιστον ἐντιμον ἐνθουσιασμόν, τὸν πρὸς τὴν ἐπιστήμην. Ἰδρυσεν ἀνωτάτην σχολὴν ὡς εἶδος πανεπιστημίου διὰ τὴν φιλοσοφίαν, φιλολογίαν καὶ τὰς φυσικὰς ἐπιστήμας, ἐν ᾗ ἐδίδασκον οἱ μαθηταὶ τοῦ ἄλλοτε πατριάρχου Ἰωάννου γραμματικοῦ φιλοσοφίαν, γραμματικὴν, ῥητορικὴν, γεωμετρίαν καὶ ἀστρονομίαν. Καὶ τὰς νομικὰς σπουδὰς

¹⁾ Ἐὰν θεώμεν ἐπὶ τοῦ ἐδάφους τῶν θεολογικῶν συζητήσεων τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, πρέπει νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι οἱ Ἕλληνες ἦσαν ἐν τῷ δικαίῳ. Ἡ ἰσπανικὴ καὶ φραγκικὴ ἐκκλησία προσθέσασαι εἰς τὸ σύμβολον τὸ καὶ ἐκ τοῦ υἱοῦ (filioque), ἐνεωτέρισαν πραγματικῶς καὶ ἡλλοίωσαν τὴν παλαιὰν ἱεράν παράδοσιν, ἀληθῶς δὲ καὶ ἡ βυζαντινὴ ἐκκλησία, ἀφ' οὗ κατ' ἀρχὰς ἐπὶ Λέοντος Γ' (795-816) ἀντέστη ἐπιμόνως. Ἐπεὶ πρῶτον μὲν ἠνέχθη τὴν προσθήκην, κατόπιν δὲ καὶ τὴν ἀπεδέχθη. Ἀλλ' ὅμως τὰ λατινικὰ πρακτικὰ τῶν τεσσάρων πρώτων οἰκουμενικῶν συνόδων δεικνύουσι σαφῶς, ὅτι ἐν τῇ τότε ἐκκλησίᾳ μόνον τὸ ἀνόθευτον σύμβολον ἀνεγινώσκετο. Ἐπομένως φιλολογικῶς ἡ παλαιογραφικῶς οἱ Ἕλληνες ἦσαν ἐν τῷ δικαίῳ. Ἄλλο εἶνε τὸ ζήτημα, ἂν ἦτο τοῦ κόπου ἄξιον, χάριν τόσον λεπτεπιλέπτου θεολογικῆς διαφορᾶς — ἵνα ἡπίως ἐκφρασθῶμεν — νὰ καταστραφῇ ἡ ἐπὶ ὀκτῶ σχεδὸν αἰῶνας ὑπάρξασα ἐκκλησιαστικὴ ἐνότης.

- προσεπάθησε νὰ προαγάγῃ. Ἀλλ' ἔλαβε καὶ τῶν κακιῶν του τὰ ἐπίχειρα. Παραδίδων τὸν αὐτοκράτορα εἰς τὴν χυδαιοτάτην ἀκολασίαν, ἤλπιζεν ὅτι ὁ ἴδιος θὰ εἶνε ἀπεριόριστος κυβερνήτης· ἀλλὰ μεταξὺ τῶν ἐταίρων ὀργιστῶν τοῦ Μιχαήλ εὐρίσκετο ὠραῖός τις ἀνὴρ ὁ ἱπποκόμος Βασίλειος, ἀρμενικῆς καταγωγῆς ἐκ τῶν ἀπὸ τοῦ ἐβδόμου αἰῶνος εἰς Μακεδονίαν ἀποικισθέντων πολυπληθῶν Μικρασιατῶν. Ὁ Βασίλειος, ὅστις ταχέως κατέκτησε τὴν εὐνοίαν τῶν γυναικῶν καὶ τοῦ αὐτοκράτορος, ἦτο μεγάλου πνεύματος ἀνὴρ καὶ ἄκρως φιλόδοξος. Ἐν συνεννοήσει πρὸς τὸν συμπατριώτην του Συμβάτιον, ἀνώτερον λειτουργὸν τοῦ κράτους, συναινούντος τοῦ αὐτοκράτορος ἐνήργησε τὴν δολοφονίαν τοῦ πανισχύρου καίσαρος τὸ 866. Τὴν 26 Μαΐου τοῦ αὐτοῦ ἔτους ἀνηγορεύθη καῖσαρ καὶ συμβασιλεύς, ὡς τοιοῦτος δὲ ἐκυβέρνησεν ἄριστα. Ἐπειδὴ δὲ ὁ Μιχαήλ ὑπὸ τῆς μητρὸς του παρακινούμενος ἐδείκνυε τάσεις πρὸς ἀπαλλαγὴν ἀπὸ τῆς κηδεμονίας ταύτης, ἐνήργησεν ὁ Βασίλειος τὴν δολοφονίαν του διὰ τῶν πιστῶν του μισθοφόρων τὴν 23 Σεπτεμβρίου 867. Τὸ ἀνοσιούργημα, ὅπερ Μιχαήλ ὁ τραυλὸς διέπραξε πρὸς τὸν φίλον καὶ κύριόν του, ἐξεδίκησεν ἡ θεία δικαιοσύνη εἰς τὸν ἔγγονον ἐκείνου.

Ε. ΥΨΙΣΤΗ ΑΚΜΗ ΤΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ ΕΠΙ ΤΗΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΗΣ
ΔΥΝΑΣΤΕΙΑΣ (867-1025)

Βασίλειος ὁ Α' (867-886) εἶνε ὁ θεμελιωτὴς τῆς ἐνδόξου μακεδονικῆς δυναστείας, τῆς ὁποίας οἱ ἄνδρες ἐπὶ δύο σχεδὸν αἰῶνας ἐκπροσωποῦσι τὴν τελευταίαν λαμπρὰν φάσιν τοῦ κοσμοκράτορος ῥωμαϊσμοῦ. Ὁ τρόπος, καθ' ὃν ἀπέκτησε τὸν θρόνον, δὲν ἐπτόει τὸν Βασίλειον διόλου. Εἶνε εἷς ἐκ τῶν μεγαλοφυῶν, ἀλλὰ φρικτῶν ἐκείνων ἀνδρῶν, οἵτινες ὡς ὁ Σύλλας, ὁ Θεοδώριχος, ὁ Χλωδοβίκος, ὁ Ναπολέων Α' δὲν διαπράττουσιν ἀνωφελῆ ἐγκλήματα, ἀλλὰ πρὸς χρήσιμον σκοπὸν χύνουσι τὸ αἷμα μετὰ τῆς μεγίστης ψυχικῆς ἡρεμίας, θεωροῦντες τὴν πρᾶξιν ὡς ἀνάγκην τοῦ πεπρωμένου. Περὶ τῆς ἀρμενικῆς καταγωγῆς τῆς δυναστείας

δὲν ὑπάρχει ἀμφισβολία¹⁾. Ἡδὴ ὁ ἐξόριστος Φώτιος, ἵνα ἀποκτήσῃ πάλιν τὴν εὐνοίαν τῆς αὐλῆς, κατεσκεύασεν οἰκογενειακὸν δένδρον πρὸς ἀπόδειξιν ὅτι ὁ νέος αὐτοκράτωρ κατήγετο ἀπὸ τοῦ Ἀρσάκου καὶ Τιριδάτου. Οἱ Ἀρμένιοι ἱππῶται καὶ μισθοφόροι, οἵτινες κατὰ τοὺς αἰῶνας τούτους διὰ τῆς ἀνδρείας των συνεκράτουν τὸ Ῥωμαϊκὸν κράτος, ἀνάγουσι πάντες τὴν καταγωγὴν των εἰς τοὺς ἀρχαίους Ἀρσακίδας καὶ Παλαβίδας τόσον δικαίως, ὅσον καὶ πολλοὶ τῶν ἐν τῇ Δύσει «παλαιοτάτων ἀριστοκρατικῶν» οἰκογενειῶν τὴν ἑαυτῶν εἰς τοὺς παλαιοὺς σταυροφόρους ἢ τοὺς ἥρωας τοῦ ἱπποτισμοῦ.

Ἡ νέα κυβέρνησις ἔσπευσε νὰ συνάψῃ ἀγαθὰς πρὸς τὴν Ρώμην σχέσεις. Ὁ Φώτιος ἐξωρίσθη καὶ ὁ Ἰγνάτιος ἐνεθρονίσθη πατριάρχης καὶ αὐθις (867-877). Ἡ ὑπὸ τῶν ἐν Ρώμῃ κληθεῖσα ὀγδόη οἰκουμένη συνόδος τοῦ 869 ἦτο μέγας θρίαμβος τοῦ Ἀδριανοῦ Β' διαδόχου τοῦ Νικολάου Α'. Οἱ φωτιανοὶ ἠναγκάζοντο εἰς σκληροτάτας ἀνακλήσεις, ἐὰν ἐπεθύμουν νὰ μείνωσιν ἐν τῇ ἐκκλησιαστικῇ κοινωνίᾳ. Καὶ ἐνταῦθα ὅμως διὰ τῆς ἀπερισκέπτου πολιτικῆς τῆς ἡ Ρώμῃ ἔβλαψεν ἑαυτὴν τὸ πλεῖστον. Ἡ ὑπεροπτικὴ στάσις αὐτῆς προσέβαλε καιρίως τὸ ἐθνικὸν αἶσθημα τῶν Ἑλλήνων καὶ αὐτοῦ ἔτι τοῦ φιλίως πρὸς αὐτὴν διακειμένου γέροντος Ἰγνατίου. Ἀφορμὴ δὲ πρὸς νέαν ἔριν ἐδόθη ταχέως. Ἐν ἀκατανόητῳ ἀμβλυωπίᾳ ὁ Ἀδριανὸς Β' δὲν ἐπεκύρωσε τὴν ἐκλογὴν εἰς τὴν ἀρχιεπισκοπὴν Βουλγαρίας τοῦ μετὰ ταῦτα πάπα γενομένου Φορμώζου, τότε δὲ Ῥωμαίου ἀπεσταλμένου ἐν Βουλγαρίᾳ, ἂν καὶ μεγάλως εἰς τοῦτο ἐπέμενεν ὁ Βούλγαρος τσάρος. Παρωργισμένος νῦν ὁ Μιχαὴλ μετέστη πρὸς τοὺς Ἑλλήνας ὀριστικῶς, ἕκτοτε δὲ οἱ Βούλγαροι ἔμειναν πιστοὶ εἰς τὴν ὀρθόδοξον ἐκκλησίαν, πρὸς ἣν ἐκ φύσεως καὶ ἐξ ἱστορικῶν λόγων ἐφέροντο.

¹⁾ Πρὸς τὰς ὁρθὰς παρατηρήσεις τοῦ de Boor, Vita Euthymii σελ. 130. Ἀπατᾶται μόνον νομίζων ὅτι εἶνε «ὕπερβολικῶς μετριόφρων» ἡ ἰδέα περὶ τῆς καταγωγῆς ἐκ τῶν Ἀρμενίων Ἀρσακιδῶν. Καὶ τοῦ Hamza τὴν παρατήρησιν (ἴδε VΛ, 59 Gottwaldt) ἐπέρειπε ν' ἀπορρίψῃ ἀντὶ νὰ συμπτύξῃ πρὸς τὴν ἐναντίαν ἑλληνικὴν.

Ὁ αὖθις πατριαρχεύσας Φώτιος (877-886) ἐθριάμβευεν ἐκ νέου· ἐφάνη μάλιστα ἐπιτηδειότερος τοῦ λίαν πανούργου πάπα Ἰωάννου Η΄· εἰς τὰς σκοτεινὰς μηχανορραφίας, εἰς τὰς ὁποίας δὲν παρέχεται πολὺς σεβασμὸς εἰς τὴν πραγματικὴν ἀλήθειαν, οἱ Ἕλληνες ὑπῆρξαν πάντοτε ἀνώτεροι τῶν Λατίνων. Τὸ ἀποτέλεσμα δὲ ἦτο ἡ πρὸς τὴν Ρώμην ῥῆξις καὶ ἡ ἀπελευθέρωσις τοῦ ἐλληνικοῦ ἔθνους ἀπὸ τῶν πρωτείων αὐτῆς, τουτέστιν ὁ Φώτιος ἐπραγματοποίησε λαμπρῶς τὸ πολιτικὸν ἐκκλησιαστικόν του πρόγραμμα.

Ἐξωτερικῶς ἀνέπτυξεν ὁ Βασίλειος ὑπὸ τὰς δυσκολωτάτας περιστάσεις σκόπιμον καὶ γενναίαν πολιτικὴν. Τὸ Βυζάντιον ἀνέλαβεν αὖθις τὴν θαλασσοκρατίαν. Ἐν τῇ ἐκτεθειμένῃ ὄλως διόλου καὶ ἀπολεσθείσῃ σχεδὸν ἐπαρχίᾳ Σικελίᾳ ἡγωνίσθησαν οἱ Ρωμαῖοι ἀτυχῶς μὲν, ἀλλὰ μετὰ θαυμαστῆς καρτερίας, βῆμα 868 πρὸς βῆμα ὑποχωροῦντες. Τὸ 868 ἔπεσεν ἡ Μελίτη. Συμμαχοῦντες πρὸς τὴν ῥέκτην αὐτοκράτορα τῶν Φράγκων Λουδοβίκον 872 Β΄ κατεναυμάχησαν οἱ Ρωμαῖοι τὸ 872 παρὰ τὸ Σάλερνον τοὺς 21 Μαΐ. 878 Σαρακηνοὺς. Ἀλλὰ τὴν 21 Μαΐου 878 μετ' ἀνδρειοτάτην ἄμυναν ἔπεσαν τέλος αἱ Συρακοῦσαι, ἡ πρωτεύουσα τῆς νήσου. Ἐνεργητικώτατος ἐδείχθη τότε ὁ Βασίλειος εἰς ἀποκατάστασιν τῆς τάξεως ἐν τῷ ἀδριατικῷ πελάγει. Ἡ ἀρχαία πρὸς τὴν Βενετίαν συμμαχία ἀνενεώθη, οἱ μετὰ τῶν Σαρακηνῶν συμμαχοῦντες Σέρβοι πειραταὶ τῶν δαλματικῶν παραλίων ἐτιμωρήθησαν αὐστηρῶς καὶ χωρὶς νὰ προσέξῃ εἰς τὰς διαμαρτυρίας τῶν ἀσθενῶν Καρολιδῶν ἠνάγκασεν ὁ Βασίλειος τοὺς ζουπάνους τῶν δαλματικῶν Κροατῶν ν' ἀναγνωρίσωσι τὴν ἐπικυριαρχίαν τῆς παρὰ τὸ Χρυσοῦν κέρας αὐτοκρατορικῆς πόλεως. Παραδειγματικῶς καὶ φρικτῶς ἐτιμωρήθησαν μετὰ τὰς λαμπρὰς κατὰ θάλασσαν 880 881 νίκας τοῦ 880 καὶ 881 οἱ μωαμεθανοὶ πειραταί, οἵτινες ἐξ Ἀφρικῆς, Κρήτης καὶ Κιλικίας ὀρμώμενοι ἐληλάτουν τὰς ἀκτὰς τῆς Ἑλλάδος καὶ τὰς τοῦ Ἀδριατικοῦ πελάγους. Ὁ πολιτισμὸς καὶ ὁ χριστιανισμὸς ἐξερρίζωσαν ἐνταῦθα διὰ σιδηρᾶς πυγμῆς τὸν

βαρβαρισμὸν τῶν θαλασσινῶν ἀνθρώπων τοῦ κορανίου. Ἡ ἐν τῇ κάτω Ἰταλίᾳ παρακμὴ τῆς φραγκικῆς δυνάμεως ὠφέλησε τοὺς ἀνατολικοὺς Ρωμαίους. Τὸ 875 παρεδόθη εἰς αὐτοὺς ἡ σπουδαία πόλις Βάρις, ἥτις ἔκτοτε ἀποβαίνει τὸ ὅπλοστάσιον τῶν Ρωμαίων ἐν τῇ Δύσει. Οἱ ἱκανοὶ στρατηγοὶ τοῦ αὐτοκράτορος ἀπήλασαν τοὺς Ἀραβας ἐκ Καλαβρίας καὶ ἐσχημάτισαν τὸ νέον θέμα Λογγιβαρδίας, ὅπερ ἀπεξημίωνε διὰ τὴν ἀπώλειαν τῆς Σικελίας.

Βαρὺ ἔργον ἐκκληροδότησεν εἰς αὐτὸν ἡ πρῶν κυβέρνησις τὸν κατὰ παυλικιανῶν θρησκευτικὸν πόλεμον, οἵτινες ἐπὶ Μιχαὴλ ὀδηγούμενοι ὑπὸ τοῦ Καρβέα μεγάλας νίκας κατήγαγον. Ὁ διάδοχος αὐτοῦ Χρυσόχειρ ἐνίκηθη τὸ 871 κατὰ τὴν πρώτην ἐκστρατείαν καὶ ὁ αὐτοκράτωρ ἔλαβε πλουσιωτάτην λείαν, ἀλλὰ τὴν ἰσχυρὰν Τεφρικήν δὲν κατώρθωσε νὰ κυριεύσῃ. Τὸ ἐπόμενον ἔτος ἐξέτεινε τὰς λεηλασίας πέραν τοῦ Εὐφράτου μέχρι Σαμοσάτων καὶ εἰς τὴν ποτε τετάρτην Ἀρμενίαν. Δὲν ἐπέτυχεν ὅμως καὶ εἰς τὴν κατὰ τῆς ἰσχυρᾶς Μελιτηνῆς ἐπίθεσιν. Τὸ σπουδαιότατον κέρδος ἦτο ὅτι τὸ 874 ὁ Χρυσόχειρ αἰσχυρῶς ἐδολοφονήθη ὑπὸ Ἑλλη- νος, εὐεργετηθέντος ἄλλοτε ὑπ' αὐτοῦ. Ἡ θεοσεβῆς ληστοπολιτεία ἀπέβαλεν οὕτω τὸν πνευματικὸν καὶ πολιτικὸν ἀρχηγόν της. Οἱ παυλικιανοὶ ἐκλείπουσι πλέον ἐκ τοῦ μέσου.

Τὸν Βασίλειον διεδέχθησαν οἱ υἱοὶ του καὶ τέως συμβασιλεῖς Λέων (886-912) καὶ Ἀλέξανδρος. Ἐπειδὴ δὲ οὗτος ἦτο παραδεδομένος ὅλος εἰς τρυφήν, τὴν κυβέρνησιν εἶχε πράγματι ὁ φιλόσοφος, ὅστις τὸ 904 καὶ τὴν κατ' ὄνομα συμβασιλείαν τοῦ ἀδελφοῦ του κατέλυσε. Τὸν Λέοντα ἐθεώρουν ὅλοι υἱὸν τοῦ Μιχαήλ. Πατὴρ καὶ υἱὸς δὲν ἠγάπων ἀλλήλους καὶ ἐνωρὶς ἤδη ὁ Λέων εἶχε συνομόσῃ κατὰ τοῦ πατρός. Ὁ Λέων ἦτο τὸ ἄκρως ἐναντίον πρὸς τὸν μεγαλοπράγμονα πατέρα του, λόγιος σχολαστικὸς καὶ φιλάσθενος σωματικῶς, ἀλλ' ἀκριβῶς ἕνεκα τούτου πεπεισμένος ὡς ὁ Ἰάκωβος Α' τῆς Ἀγγλίας περὶ τῆς θειότητος τῆς αὐτοκρατορικῆς του ἀρχῆς. Ἀλλ' εἶνε ἀπλοικῶν ἱστορικῶν ἀντίληψις ἡ ἰδέα ὅτι ἀπ' αὐτοῦ χρονολογεῖται ἡ μετάβασις τῆς

ρώμαϊκῆς ἀπολυταρχίας εἰς δεσποτισμὸν καὶ ἡ ἀπώλεια τῆς κοινοτικῆς τῶν ἐλληνικῶν πόλεων ἐλευθερίας. Τοῦναντίον ἐπὶ τῆς μακεδονικῆς δυναστείας ἀνεπτύχθη καὶ ἐν τῷ ἀνατολικῷ ῥωμαϊκῷ κράτει ὁ τιμαριωτισμός, διότι εἰς τὰς ἐπαρχίας ἰσχὺν ἀπέκτησαν πλούσιαι κτηματικαὶ οἰκογένειαι. Αἱ πολυαρχικαὶ δὲ αὐτῶν τάξεις ἐπέφερον διαρκῇ τοῦ κράτους ἐξασθένησιν, ἥτις κατὰ μικρὸν περιήγαγεν αὐτὸ εἰς τὴν κατάστασιν τῶν συγχρόνων βαρβαρικῶν ἔτι καὶ οἰκτρῶν πολιτικῶν κατασκευασμάτων τῆς Δύσεως.

Ὁ Λέων ἠτίμασεν ἑαυτὸν διὰ μιᾶς τῶν πρώτων κυβερνητικῶν του πράξεων, ἀναγκάσας τὸν μέγαν Φώτιον νὰ ὑπογράψῃ παραίτησιν. Τὴν κυβέρνησιν δὲ τῆς ὀρθοδόξου ἐκκλησίας ἐνεπιστεύθη ὁ αὐτοκράτωρ εἰς τὸν δεκαοκταετῆ ἀδελφόν του Στέφανον. Καθ' ὅμοιον τρόπον—πρᾶγμα ὅλως ἀσύνηθες εἰς τὸ βυζαντινὸν κράτος—προήχθη βραδύτερον ὁ βασιλόπαις Θεοφύλακτος (933-956) εἰς τὸ ἀξίωμα τοῦτο¹⁾. Ἡ πρᾶξις ἐνθυμίζει ἀρμενικὰς συνηθείας, διότι ἐν Ἀρμενίᾳ ὁ οἶκος τοῦ Καθολικοῦ συνεδέετο διὰ συγγενείας πρὸς τὸν βασιλικόν. Ὁ Φώτιος τιμώμενος ὑπὸ πάντων ἀπεσύρθη εἰς μοναστήριον, «εὐτυχέστερος πιθανῶς οὕτως, παρὰ ἂν ἔμενεν ἐπὶ τοῦ πατριαρχικοῦ θρόνου, καίπερ ὑπὸ ἐννέα παπῶν ἀφωρισμένος»²⁾. Ἐπὶ Λέοντος ἀνεκηρύχθη ἐπισήμως καὶ ἡ νέα ἐκκλησιαστικὴ διάταξις, ἡ περίφημος διατύπωσις, ἥτις ὥριζεν ἀκριβῶς τὴν ἐν ταῖς συνόδοις τοῦ κράτους θέσιν τῶν ἄλλοτε εἰς τὴν Ρώμην ὑποκειμένων ἱεραρχῶν τῆς χερσονήσου τοῦ Αἴμου· δι' αὐτῆς ἐτίθετο τέρμα εἰς τὴν ἀναξιοπρεπεῖα κατὰστασιν, ἥτις πολλάκις ἔφθανε μέχρι ξυλοκοπημάτων μεταξὺ τῶν ἐκκλησιαστικῶν ποιμένων.

Οἱ ἐπὶ Στυλιανοῦ Νεοκαισαρείας εἰς τὴν ἀρχὴν ἐπανελθόντες

¹⁾ Οἱ μοναχικὴν κουρὰν λαβόντες βλαστοὶ οἰκογενειῶν, αἵτινες ἐξέπεσον τῆς ἀρχῆς, εἶαν Θεοδόσιος ὁ Ἐφέσιος, ὁ υἱὸς τοῦ Ἀψιμάρου καὶ ὁ πατριάρχης Ἰγνάτιος, δὲν ἀνήκουσιν εἰς ταύτην τὴν κατηγορίαν. Ἄλλον βυζαντινὸν βασιλόπαιδα εὕρισκω μόνον ἐπὶ τοῦ θρόνου Ἀγρίδος, Ἀδριανὸν τὸν «πανσιδάστο· σεβαστόν», ὑπὸ τὸ μοναχικὸν ὄνομα Ἰωάννην Κομνηνόν.

²⁾ Finlay, *histor. of the B. Empire* τόμ. I σελ. 311.

ἰγνατιανοὶ συνέδεσαν αὖθις σχέσεις πρὸς τὴν πρεσβυτέραν Ρώ-
μην καὶ μετὰ μακροτάτας διαπραγματεύσεις κατωρθώθη πράγματι
ἡ ἔνωσις κατὰ τὸ 900. Ἀλλ' αὕτη ἀπλῇ ἐξωτερικῇ ἔνωσις οὐσα
μεταξὺ τῆς ῥωμαϊκῆς αὐλῆς καὶ τῆς βυζαντηνῆς κυβερνήσεως,
εἶχε τόσῃν ἀξίαν ὅσῃν καὶ αἱ πολλαὶ κατὰ τοὺς ἐπομένους ἐξ καὶ
ἡμισυν αἰῶνας συνομολογηθεῖσαι. Τὰ ἔθνη ἔμειναν ὡς καὶ πρότε-
ρον φυλετικῶς καὶ θρησκευτικῶς ἐντελῶς κεχωρισμένα.

Σπουδαιότερα εἶνε τοῦ Λέοντος ἡ νομοθετικὴ δρᾶσις. Ἦδη
ὁ Βασίλειος εἶχεν ἐπιτάξῃ τὴν ἐκ νέου ἐπεξεργασίαν τῆς νομοθε-
σίας τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἐκδώσας τὸ 879 ὡς καρπὸν τῆς ἐργασίας 879
ταύτης τὸν πρόχειρον κανόνα, εἰς ἣν τὸ 884-886 προσετέθη δεύ- 884-886
τερον νομικὸν ἐγχειρίδιον, ἡ ἐπαναγωγή. Ἐπὶ τοῦ υἱοῦ του ἐδη-
μοσιεύθη τὸ κύριον ἔργον, τὰ Βασιλικά, πρὸς χρῆσιν καθ' ἅπαν
τὸ κράτος, ἐν βιβλίοις ἐξήκοντα κατὰ τὰ ἔτη 887-893. 887-893

Ἐξωτερικῶς ἡ κυβέρνησις του εἶνε πτωχὴ εἰς γεγονότα καὶ
πολὺ ἀτυχῆς. Πρὸς τοὺς Σαρακηνούς ἐπολέμουν οἱ χριστιανοὶ
ἀμφιρρόπως. Οἱ Βυζαντινοὶ ἐπόρθουν τὴν χώραν αὐτῶν εἰσβάλ-
λοντες ἐντὸς τῆς Συρίας. Οἱ μουσουλμάνοι πειραταὶ ἦσαν καὶ νῦν
ὡς πρότερον ἡ μάστιξ τοῦ Αἰγαίου. Τὸ 888 ἡργυρολόγησαν τὴν 888
Σάμον, τὸ 902 κατέστρεψαν τὴν ἐν Θεσσαλίᾳ Δημητριάδα. Ὁ 902
κύριος ἀρχηγὸς τῶν ἐπιχειρήσεων τούτων καὶ ἀμείλικτος τῶν
χριστιανῶν ἐχθρὸς ἦτο, ὡς πάντοτε, ἀρνησίθρησκός τις ἐκ τῆς
μικρασιατικῆς παραλίας, Λέων ὁ Τριπολίτης. Μετὰ 54 μόνον
πλοίων, ὧν τὸ πλήρωμα τὸ πλεῖστον συνέκειτο ἐξ « Αἰθιοπῶν »,
ἐμφανισθεὶς τὴν 29 Ἰουλίου 904 αἰφνιδίως πρὸ τῆς ὅλως ἀπα-
ρασκεύου Θεσσαλονίκης, τῆς δευτέρας ταύτης τοῦ κράτους πό-
λεως, ἐκυρίευσεν αὐτὴν ἤδη μετὰ δύο ἡμέρας ἐξ ἐφόδου ἀπὸ τῆς
θαλάσσης καὶ ἀπῆλθεν ἀποκομίζων ἀμέτρητον λείαν καὶ αἰχμα-
λώτους (22,000 ψυχάς). Ἀπὸ πολλοῦ τοιοῦτον ὄνειδος δὲν εἶ-
χεν ὑποστῇ τὸ κράτος. Καὶ ἐν Σικελίᾳ δὲ καὶ ἐν τῇ μεσημβρινῇ
Ἰταλίᾳ τὰ χρονικὰ ἀναγράφουσι μόνον συμφορὰς ὑπὸ τὴν κυβέρ-
νησιν τοῦ φιλοσόφου. Τὸ 889 κατεναυμαχήθησαν οἱ Ἕλληνες 889

901 ὑπὸ τῶν Ἀφρικανῶν παρὰ τὸς Μυλάς (Melazzo), τὸ 904 ἐκυ-
 902 ριεύθη τὸ Ρήγιον καὶ τὸ 902 ἔπεσε τὸ τελευταῖον προπύργιον τῆς
 ἑλληνικῆς κυριαρχίας, τὸ Ταυρομένιον. Ὅμοίως ἡ Βῆρις προσ-
 καίρως τοῦλάχιστον περιῆλθεν εἰς τὴν ἐξουσίαν τῶν Λογγοθάρ-
 δων τοῦ Βενεθέντου. Ἀδυναμία καὶ ἀνικανότης χαρακτηρίζουσι
 πᾶσαν τοῦ Λέοντος τὴν κυβέρνησιν.

Καὶ αἱ πρὸς τοὺς Βουλγάρους σχέσεις δὲν ἐρρυθμίσθησαν ὡς
 893-927 ἔπρεπε. Ὁ ἰσχυρὸς τσάρος Συμεὼν (893-927), ὁ ἰδρυτὴς τῆς ἐκ-
 κλησιαστικῆς αὐτονομίας τῆς Βουλγαρίας διὰ τῆς ἐγκαταστάσεως
 ἑκτοῦ πατριάρχου, ἤθελε ν' ἀποσείσῃ πλέον τὸν ζυγὸν τῆς μονοπω-
 λικῆς τοῦ κράτους του ἐκμεταλλεύσεως ὑπ' ὀλίγων Βυζαντινῶν
 μεγαλεμπόρων· ἀλλὰ τὸ Βυζάντιον μετεχειρίσθη τὸ παλαιόθεν πρόσ-
 φορον ἀποδειχθὲν διπλωματικὸν μέσον τῆς ἐξεγέρσεως ἐνὸς λαοῦ
 κατ' ἄλλου. Ἐκίνησε λοιπὸν τοὺς Μαγυάρους ἐναντίον τῶν Βουλ-
 γάρων, διαπεραιωθέντας εἰς τὴν χώραν τούτων διὰ τοῦ βυζαντι-
 νοῦ στόλου. Ὁ Συμεὼν μετὰ κόπου ἀντέστη κατ' αὐτῶν ἐκ τῶν
 φρουρίων του, ἀλλὰ τοὺς μετὰ τῆς λείας ἀναχωροῦντας κατεδί-
 ωξαν οἱ Βούλγαροι καὶ τοὺς ἐνίκησαν κατὰ κράτος εἰς τὰς πε-
 διαδάς τῆς Βεσσαραβίας. Ὁ Συμεὼν ἠδυνήθη νὰ στραφῇ τότε
 κατὰ τῶν Ἑλλήνων καὶ ἀφοῦ λαμπρῶς ἐνίκησεν αὐτοὺς παρὰ τὸν
 Βουλγαρόπυργον, ἐπέπεσε ῥαγδαίως καὶ κατὰ τῶν Μαγυάρων.
 Συμμαχῶν πρὸς τοὺς παρὰ τὸν Δνεῖπερον Πατζινάκας (Πετσενέ-
 γους) ἐπέπεσεν ἐν Βεσσαραβίᾳ κατὰ τῶν οικογενειῶν τῶν Μαγυά-
 ρων ἀπόντων ἐν ἐκστρατείᾳ. Τὸ πλῆθος αὐτῶν ἔσφαξε ἢ ἠχμα-
 λώτισε, οἱ δὲ Μαγυάροι ἠναγκάσθησαν νὰ ἰδρῦσωσιν ὀριστικῶς
 τὸ βαρβαρικὸν κράτος των μεταξὺ τῶν ποταμῶν Δουνάβεως καὶ
 Θεῖσας. Πρὸς τοὺς Ἕλληνας εἰρήνευσαν νῦν οἱ Βούλγαροι. Ὁ χρι-
 στιανικὸς βυζαντινὸς πολιτισμὸς καὶ τὰ γράμματα εἰσῆλθαν εἰς
 τὴν χώραν των καὶ ἐνήσκησαν τὴν εὐεργετικὴν των ἐπίδρασιν ἐπὶ
 τοῦ τραχέος ἔθνους. Ἡ ἐποχὴ τοῦ Συμεὼν θεωρεῖται ὡς ὁ χρυ-
 σοῦς αἰὼν τῆς βουλγαρικῆς παιδείας.

Τῶν κοσμοϊστορικῶν τούτων συμβάντων μετέσχεν ἡ αὐτο-

κρατορική ῥωμαϊκή κυβέρνησις μόνον ὡς ἐντελῶς ἀδρανῆς θεα-
τῆς. Ἡ αὐλή ἐνησχολεῖτο μὲ τὰς συζυγικάς ὑποθέσεις τῆς αὐ-
τοκρατορικῆς Μεγαλειότητος. Ὁ φιλάσθενος Λέων ἐνυμφεύθη
τρὶς, ὅτι δὲ ἡ περιφημοτάτη τῶν τριῶν συζύγων, ἡ ἁγία Θεο-
φανώ, δὲν ἡγάπα τὸν ἐλεεινὸν ἄνθρωπον, εἶνε κυρίως εἰπεῖν εὐ-
νόητον. Οὗτος συνέζη συγχρόνως μετὰ τῆς εὐνοουμένης του Ζωῆς,
ἐξ ἧς πρὸς ἄμετρον χαρὰν του ἀπέκτησε καὶ υἱόν. Ἀποθανούσης
τῆς τρίτης συζύγου, ἤθελε ν' ἀναγορεύσῃ αὐτοκράτειραν τὴν εὐ-
νοουμένην παλλακὴν, ἵνα ἀναγνωρίσῃ τὸν υἱὸν ὡς νόμιμον τέ-
κνον. Ἀλλ' ὁ κληρὸς, προεξάρχοντος τοῦ πατριάρχου Νικολάου
τοῦ μυστικοῦ, ἀντέστη μετὰ πάσης δυνάμεως εἰς τὴν τετραγα-
μίαν, δείξας ἐν τούτῳ ἀπέριως μεγαλείτερον θάρρος παρὰ οἱ ἐν
Ρωσσίᾳ συνάδελφοι αὐτῶν κατὰ τὸν ΙΓ' αἰῶνα. Ὁ Νικόλαος κα-
θηρέθη καὶ ὁ ἐνδοτικὸς Εὐθύμιος, ὅστις ἄλλως ἦτο σεβαστὸν πρό-
σωπον, κατέλαβε τὸν πρῶτον τοῦ κράτους θρόνον. Τὴν συναίνεσιν
τῶν ἀνατολικῶν πατριαρχῶν ἔλαβον εὐκόλως. Οἱ ἀντιπρόσωποι
αὐτῶν, μικροὶ μοναχοί, ἦσαν πρὸ πολλοῦ εἰθισμένοι διὰ παροχῆς
δώρων ἄλλοτε μὲν μετὰ τῶν φωτιανῶν νὰ ψηφίζωσιν, ἄλλοτε δὲ
μετὰ τῶν ἰγνατιανῶν. Χειρότερον τούτου ἦτο ὅτι ἡ ἐν μεγάλῃ
παρακμῇ εὐρίσκομένη ἤδη Ρώμη συνήνεσεν ὁμοίως διὰ τῶν ἀν-
τιπροσώπων της. Τὴν 6 Ἰανουαρίου 906 ἐβαπτίσθη ἐπισήμως ὁ 6 Ἰαν. 906
διάδοχος Κωνσταντῖνος.

Τοῦ Λέοντος ἀποθανόντος (11 Μαΐου 912) ἀνῆλθεν ὁ ἀδελφός
του Ἀλέξανδρος (912-913) ἐπὶ τοῦ θρόνου, κηδεμονεύων
τὸν ἀνήλικον διάδοχον Κωνσταντῖνον. Κυρίως δὲν ἐκυβέρνησεν
ὁ ἐλεεινότατος οὗτος ἡγεμὼν, ἀφήσας ἐλεύθερον τὸ στάδιον εἰς
τοὺς ἐχθροὺς τοῦ ἀδελφοῦ του. Μεταξὺ τῶν ὁπαδῶν τοῦ νέου πα-
τριάρχου καὶ τοῦ Νικολάου ὑφίστατο ἀμείλικτος ἔχθρα, ὥστε
πίστιν εὐρίσκον καὶ αἱ μωραὶ διαδόσεις περὶ προδοτικῶν μεχα-
νορραφιῶν τοῦ καθαιρεθέντος πατριάρχου κατὰ τοῦ αὐτοκράτορος
Λέοντος. Ἡ ἐν Βυζαντίῳ συνήθης ἀντίδρασις ἐπῆλθε καὶ νῦν.
Συνευδοκοῦντος τοῦ ἀντιπάλου του, καθηρέθη τοῦ ἀξιώματος ὁ

ἀτυχῆς Εὐθύμιος· «ὥς ἄγρια θηρία ἔπεσον κατ' αὐτοῦ, τύπον-
 912-925 τες διὰ τῶν πυγμῶν καὶ ἀποσπῶντες τὸν πώγωνά του». Ὁ Νι-
 κόλαος ἐνεθρονίσθη αὐθις (912-925) ἐπισήμως. Ἐξωτερικῶς
 κατώρθωσεν ὁ Ἀλέξανδρος μόνον νὰ διαταράξῃ τὰς ἀγαθὰς σχέ-
 σεις πρὸς τὸν ἰσχυρὸν τσάρον τῶν Βουλγάρων δι' ἀκαίρου ὑπερο-
 ψίας· εὐτυχῶς ὁμως διὰ τὸ κράτος ἀπέθανεν, ἐν μόνον ἔτος κα-
 6 Ἰουν. 913 κῶς βασιλεύσας, τὴν 6 Ἰουνίου 913, ἀφοῦ πρῶτον ἐγκατέστησεν
 ἀντιβασιλείαν ὑπὸ τὴν προεδρίαν τοῦ πατριάρχου Νικολάου ὑπὲρ
 τοῦ ἀνηλίκου ἀνεψιοῦ του.

Μετὰ τοῦ πατριάρχου συνήδρευεν ἐν τῷ συμβουλίῳ τούτῳ εἰς
 μόνον σπουδαῖος ἀνὴρ ὁ Ἰωάννης Ἐλαδᾶς· οἱ λοιποὶ ἦσαν οἱ εὐ-
 νοούμενοί ποτε τοῦ Ἀλεξάνδρου, ἄνδρες σλαυικῆς καταγωγῆς.
 913-959 Κωνσταντῖνος ὁ Πορφυρογέννητος (913-959) εἶνε ἡ
 προσωποποίησις τῆς ἀρχῆς· ὁ βασιλεὺς ἄρχει, ἀλλὰ δὲν κυβερνᾷ
 (le roi règne, mais il ne gouverne pas). Καὶ ἀνήλικος ἔτι καὶ
 ἐνῆλιξ γενόμενος οὐδέποτε ἐκυβέρνησε, ἀλλὰ τοῦτο ἔγινε πρὸς εὐ-
 τυχίαν τοῦ κράτους· διότι ἡ τύχη αὐτοῦ ἔκειτο εἰς χεῖρας στι-
 βαρωτέρας ἢ τὰς τοῦ φιλεπιστήμονος Πορφυρογεννήτου. Ἀλλ'
 ὁμως ἤχιστα ὀρθῶς παρεστάθη τὸ πρῶτον ἡμῖς τοῦ δεκάτου
 αἰῶνος ὡς ἐποχὴ παρακμῆς ἐν ἀντιθέσει πρὸς τοὺς ὑπερεκτιμη-
 θέντας αὐτοκράτορας τῶν χρόνων τῆς εἰκονομαχίας. Ἡ μακεδο-
 νικὴ δυναστεία πλὴν δύο ἐξαιρέσεων ἐκυβέρνησεν ἀληθῶς κατὰ
 τὸ πλεῖστον μόνον κατ' ὄνομα· ἀλλ' ὅπως ποτὲ κατὰ τὴν ἰλλυ-
 ρικὴν περίοδον τῶν ἀρχαίων αὐτοκρατορικῶν χρόνων ἀπὸ Κλαυ-
 δίου τοῦ Γοτθικοῦ μέχρι Κωνσταντίνου, οὕτω καὶ νῦν εἰς τὴν
 διοίκησιν τοῦ κράτους ἐκλήθησαν οἱ ἰκανώτατοι καὶ ἐνεργητικώ-
 τατοι ἀξιωματικοὶ τοῦ ἐπιτελείου, ἄνδρες τὸ πλεῖστον ἀρμενικῆς
 καταγωγῆς. Ὁ Κωνσταντῖνος Δούκας, στρατιωτικὸς πολλῶν προ-
 σόντων, προσεπάθησε νὰ καταρρίψῃ τὴν ἀντιβασιλείαν, ὡς φαί-
 νεται μάλιστα ὅχι ἐν ἀγνοίᾳ τοῦ πατριάρχου, ὅστις ἐπεθύμει νὰ
 κυβερνήσῃ μᾶλλον μετὰ τῶν ἰσχυρῶν τούτων ἀνδρῶν ἢ μετὰ τῶν
 αὐλικῶν τῆς τέως ἀντιβασιλείας. Ἀλλ' ἀνακηρυχθεὶς αὐτοκρά-

τωρ, ἀντίπαλον ἰσάξιον ἑαυτοῦ εὗρηκε τὸν συνετὸν κυβερνήτην Ἰωάννην Ἑλαδᾶν. Ὁ Δούκας καὶ τὸ γένος του ἐξωλοθρεύθησαν. Τῇ αἰτήσῃ τοῦ αὐτοκράτορος ὁ Ἰωάννης Ἑλαδᾶς ἀνεκάλεσε τὴν βασιλομήτορα Ζωήν, ἣν ὁ Ἀλέξανδρος εἶχεν ἀποκλείσει ἐκ τῶν ἀνακτόρων, καὶ ἀνέθηκεν εἰς αὐτὴν τὴν ἀντιβασιλείαν.

Ἐξωτερικῶς συνεκόμεζον τοὺς καρποὺς τῆς μωρᾶς τοῦ Ἀλεξάνδρου πολιτικῆς. Ὁ Συμεὼν προέβη τὸ 913 μετὰ τῶν Βουλ- 913 γάρων του μέχρι τῆς πρωτευούσης πορθῶν τὴν χώραν· τὸ ἀκόλουθον μάλιστα ἔτος κατέλαβον διὰ προδοσίας οἱ Βούλγαροι τὴν Ἀνδριανούπολιν, ἀλλ' οἱ Ἕλληνες ἐξέβαλον αὐτοὺς πάλιν ἐκεῖθεν. Ἡ κυβέρνησις παρεσκευάζε νῦν σοβαρὰν ἐκστρατείαν. Πᾶσαι αἱ δυνάμεις τοῦ κράτους, καὶ αὐταὶ αἱ Ἀσιατικαί, συνεκεντρώθησαν εἰς τὴν Εὐρώπην, ἵνα καταφέρωσι καίριον κατὰ τῶν Βουλγάρων πληγμᾶ, ἡ ἀρχηγία δὲ ἀνετέθη εἰς ἓνα τῶν ἱκανωτάτων τοῦ κράτους στρατηγῶν, τὸν Λέοντα Φωκᾶν. Συγχρόνως ἐνήργησεν ὁ βυζαντηνὸς χρυσὸς εἰς ἐξέγερσιν τῶν Πετσενέγων, ὧν ἡ δρᾶσις ἐν τῷ πολέμῳ τούτῳ ἐπρόκειτο νὰ ὑποστηριχθῇ διὰ τοῦ Ῥωμαϊκοῦ στόλου ὑπὸ τὸν ναύαρχον Ρωμανόν. Ἀλλ' οὗτος ἔδειξε λίαν ἀμφίστροφον διαγωγὴν, αἴτιος γενόμενος τῆς ἀδρανείας τῶν Πετσενέγων, καὶ οὕτως οἱ Ρωμαῖοι ὑπέστησαν φρικτὴν ἦτταν παρὰ τὸν Ἀχελῷον τὴν 20 Αὐγούστου 917. Αἱ ῥαδιοῦρ- 20 Αὐγ. 917 γίαι καὶ ὁ ἀνταγωνισμὸς μεταξὺ Λέοντος καὶ Ρωμανοῦ κατέληξαν εἰς τὴν πλήρη τοῦ Λέοντος ὑποχώρησιν. Ὁ αὐτοκράτωρ Κωνσταντῖνος ἐκηρύχθη κατ' ὄνομα ἐνῆλιξ καὶ τὴν κυβέρνησιν ἀνέλαβε τὴν 25 Μαρτίου 919 ὁ Ρωμανὸς Λεκαπηνός, ἀναγο- 25 Μαρτ. 919 ρευθεὶς μέγας ἐταιρειάρχης (ἦτοι στρατηγὸς τῶν ξένων σωματοφυλάκων). Ἡ θυγάτηρ του Ἑλένη συνεζεύχθη μετὰ τοῦ αὐτοκράτορος καὶ αὐτὸς ὁ ἴδιος περιεβλήθη κατ' Ἀπρίλιον τοῦ αὐτοῦ ἔτους τὸ νῦν ἐπινοηθὲν ἀξίωμα τοῦ βασιλεοπάτορος, τὴν δὲ ἀνωτάτην τοῦ στρατοῦ ἀρχηγίαν ἀνέλαβεν ὁ υἱὸς του Χριστοφόρος. Ὁ ἀδύνατος Κωνσταντῖνος ἀνηγόρευσε τὸν δραστήριον πενθερὸν καίσαρα, ὅστις τὴν 17 Δεκεμβρίου 919 ἐστέφθη ὑπὸ τοῦ πα- 17 Δεκ. 919

919-944 τριάρχου Νικολάου ἐπισήμως καὶ συμβασιλεὺς (919-944).

Ὁ κύριος κίνδυνος ἐπεκρέματο εἰς τὸ κράτος ἐκ τῶν Βουλγάρων καὶ τῶν πειρατῶν τῆς Κρήτης. Τὸ βουλγαρικὸν κράτος
893-927 ἀνῆλθεν ἐπὶ Συμεὼν εἰς τὴν ἀκμὴν τῆς δυνάμεως. Ὁ τίτλος ὃν

οὗτος προσέλαβε: « Τσάρος τῶν Βουλγάρων καὶ αὐτοκράτωρ τῶν Ρωμαίων » δεικνύει σαφῶς τὴν πρόθεσίν του ν' ἀντικαταστήσῃ πολιτικῶς τὸ γηραλέον τῆς ἀνατολικῆς Ρώμης κράτος, ὅπως καὶ ὁ πατριάρχης μετονομασθεὶς μητροπολίτης Πρεσλάυας προδῆλως ἔτεινε νὰ λάβῃ τὴν θέσιν τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου. Διαρκῶς μετεκινοῦντο τοῦ βουλγαρικοῦ κράτους τὰ ὅρια ἀναλώμασι τοῦ ῥωμαϊκοῦ πάντοτε πρὸς νότον τῆς Ἀδριανουπόλεως, τῆς Μεσημβρίας καὶ τῶν Βοδενῶν, ἐνῶ πρὸς δυσμὰς εἶχεν ἐπεκταθῇ ἐπὶ τῶν ποτε ἰλλυρικῶν χωρῶν μέχρι τοῦ Ἀδριατικοῦ πελάγους. Τὸ Βυζάντιον ἀνέλαβε τότε τὴν ἔκπαλαι ἐπιτυχῇ πάντοτε ἀποδει-
χθεῖσαν πολιτικὴν του, ἐξεγεῖραν Σέρβους καὶ Κροάτας κατὰ τῶν ἐν τῇ ἀνατολικῇ χερσονήσῳ ὁμαιμόνων. Ἀπὸ τῆς βαρείας δὲ

927 ἥττης τοῦ Ἀλογοβοτούρ (927) ὑπὸ τῶν Κροατῶν καὶ τοῦ ἐν τῷ αὐτῷ ἔτει ἐπελθόντος θανάτου τοῦ μεγάλου τσάρου ἄρχεται ἡ παρακμὴ τῶν Βουλγάρων. Τοῦ Συμεὼν ὁ υἱός, ὁ εὐσεβής, εἰρη-

927-968 νικός καὶ ἀσθενής τσάρος Πέτρος (927-968) συνωμολόγησε μετὰ βραχὺν ἐν Μακεδονίᾳ ἀγῶνα εἰρήνην πρὸς τὴν Ρώμην καὶ ἡ ἐγκάρδιος τῶν δύο μεγάλων δυνάμεων συνεννόησις ἐπεσφραγίσθη ὀριστικῶς διὰ τοῦ γάμου τοῦ τσάρου πρὸς τὴν ἐγγονὴν τοῦ αὐτοκράτορος Μαρίαν, τὴν πρώτην ἐπὶ τοῦ βουλγαρικοῦ θρόνου βυζαντινὴν τσαρίναν. Διπλωματικώτατον ἔργον τοῦ ἀνακτοβουλίου τῆς ἀνατολικῆς Ρώμης ἦτο ἡ ἐπίσημος ἀναγνώρισις τοῦ βουλγαρικοῦ πατριαρχείου, διότι τοιοῦτοτρόπως ὀριστικῶς παρέμεινεν ἡ ἐθνικὴ βουλγαρικὴ ἐκκλησία ἐν τῇ ὀρθοδόξῳ κοινωνίᾳ καὶ πᾶς πρὸς τὴν πρεσβυτέραν Ρώμην δεσμὸς διεκόπη.

Ἐν τῇ μεσημβρινῇ Ἰταλίᾳ διετήρησεν ὁ Ρωμανὸς ἐντίμως τὰς ἐλληνικὰς κτήσεις. Ἡ μάστιξ τοῦ Αἰγαίου πελάγους, ὁ φοβερὸς ἀρνησιθρησκὸς Λέων ὁ Τριπολίτης τόσον κατὰ κράτος ἥτ-

τήθη ἐν τῇ παρὰ τὴν Ἀἴμνον μεγάλη ναυμαχίᾳ τὸ 924 ὑπὸ τοῦ 924 ἀνδρείου δρουγγαρίου Ἰωάννου Ραδινού, ὥστε ὁ ἐκ θαλάσσης κίνδυνος ἡδύνατο πλέον νὰ θεωρηθῇ οὐσιωδῶς παρελθὼν.

Ἀλλὰ τὴν ἀπόδειξιν τῆς μεγάλης ἰσχύος καὶ ἐπιδόσεως τοῦ κράτους παρέχουσι τὰ πράγματα τῆς Ἀνατολῆς, οἱ πόλεμοι πρὸς τὸ ἀποσυντεθειμένον καὶ διαλελυμένον πλέον χαλιφάτον τῆς Βαγδάτης. Ὁ ἄριστος Ἀρμένιος στρατηγὸς Ἰωάννης Κουρκούας, πεισματωδῶς ἀγωνιζόμενος ἐπὶ 22 ἔτη (920-942) μετεκίνησε τοῦ 920-942 κράτους τὰ ὅρια ἀπὸ τοῦ Ἄλως εἰς τὸν Εὐφράτην καὶ Τίγριν. Ὁ ἐμίρης Ἀπόχαφος (Abu-Hafs) τῆς Μελιτηνῆς (Malatia) συνεμάχησε πρὸς τὴν Ρώμην τὸ 928. Τοιοῦτοτρόπως ἀπέβαινε 928 νῦν τὸ τέως ὀρμητήριον τῶν εισβολῶν τῶν πιστῶν τοῦ κορανίου τὸ κύριον προπύργιον τοῦ ῥωμαϊκοῦ κράτους. Ὁ στρατὸς τοῦ ἐμίρου ἐπολέμει μετὰ τῶν Ῥωμαίων κατὰ τῶν ὁμοπίστων του· «μετὰ τὴν νίκην εἰσῆλθον μετὰ τῶν Ῥωμαίων ἐν θριάμβῳ εἰς τὴν πρωτεύουσαν, σύροντες κατόπιν των Ἀγαρηνοὺς αἰχμαλώτους· τοῦτο ἦτο σημεῖον θαυμαστὸν τῆς καταπτώσεως τῶν ἀθίων Ἀγαρηνῶν» λέγει ἐν ὑπερῃφαιᾷ ὁ χρονογράφος Γεώργιος ὁ μοναχὸς (σελ. 834 ἐκδόσ. Muralt). Ἀλλ' οἱ διάδοχοι τοῦ Ἀποχάφου ἀπέτισαν τὴν ἀλλαγὴν τοῦ φρονήματός των διὰ τῆς ἀλώσεως καὶ καταστροφῆς τῆς ἀνθηρᾶς Μελιτηνῆς καὶ τῶν γειτονικῶν πόλεων. Ῥωμαῖος δὲ τοποτηρητὴς ἦρχε τοῦ λοιποῦ ταύτης τῆς εἰς τοὺς ἰσλαμίτας ἐπὶ πολὺ ὑποκειμένης χώρας. Ὁ Κουρκούας «ὁ μέγας πολεμάρχης ἔστησε πανταχοῦ τρόπαια, ἐξέτεινε τοῦ κράτους τὰ ὅρια καὶ πολλὰς τῶν Ἀγαρηνῶν πόλεις ἠφάνισε».

Μεγίστην σπουδαιότητα εἶχεν ἡ πρὸς τὰ κατορθώματα ταῦτα συναφὴς ἀναγέννησις τῶν ἐν Ἀνατολῇ χριστιανῶν, τῶν Ἀρμενίων καὶ τῶν Ἰβήρων, οἵτινες ἀπέσεισαν τὸν ἰσλαμικὸν ζυγόν. Οἱ Βαγρατίδαι εἶχον ἰδρύσῃ ἤδη ἐπὶ Βασιλείου ἀνεξάρτητον ἀρμενικὸν κράτος, ὃ δὲ αὐτοκράτωρ εἶχε πέμψῃ εἰς τὸν «ἄρχοντα τῶν ἀρχόντων» (ischchanac· ischchan) Ἀσιῶτ τὸ βασιλικὸν στέμμα συμμαχήσας πρὸς αὐτόν, ἀφοῦ καὶ ὁ χαλίφης τὸν ἀνε-

885 γνῶρισεν ἐπισήμως βασιλέα τὸ 885. Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ
 889 914 Ἀσιώτ (889) καὶ τοῦ ἡρωϊκοῦ υἱοῦ του Σιμβάτ (914) ὑπερί-
 σχυσαν πάλιν οἱ Ἀραβες· ἐν Ἀρμενίᾳ ἐπεκράτησεν ἀναρχία.
 915-928 Ἀλλὰ τοῦ Σιμβάτ ὁ ἄξιος υἱὸς Ἀσιώτ «ὁ σιδηροῦς» (915-928),
 βοηθούμενος ὑπὸ τῶν Ἰσῆρων καὶ Ἀβγαζῶν ἐκαθάρισε τὴν χώ-
 ραν ἀπὸ τῶν Ἀράβων καὶ συμμαχῶν πρὸς τοὺς Ἕλληνας ἔφθασε
 τὸ ἀνώτατον ὕψος τῆς δυνάμεως τῶν Βαγρατιδῶν. Ὁ χαλίφης
 922 ἔδωκεν εἰς αὐτὸν τὸ 922 τὸ τιμητικὸν ὄνομα τοῦ βασιλέως τῶν βα-
 σιλέων (Schahan-schah), ὅπερ δὲν ἦτο κενὸς τίτλος, διότι οὕτως
 ἀνεγνωρίζετο ἐπισήμως καὶ πανηγυρικῶς ἡ κυριαρχία του ἐπὶ τῶν
 χριστιανικῶν τοπαρχῶν τοῦ Βασπουρακάν, τῆς Ἀλβανίας, τῆς
 Ἰβηρίας καὶ τῆς Ἀβγαζίας.

Ἀπὸ τοῦδε ἀπεσπᾶτο πλέον ἡ Ἀρμενία ἐντελῶς ἀπὸ τῆς
 ἐπιρροῆς τῆς τῶν χαλιφῶν ἐξουσίας καὶ συνεδέετο στενῶτατα
 πρὸς τὴν ἀνατολικὴν Ρώμην, ὡς πρόσκοπος τοῦ χριστιανισμοῦ.
 Οἱ ἰσλαμῖται οἱ ἐκπροσωποῦντες τὴν Ἀνατολὴν ἀπεκρούσθησαν,
 ὥς ποτε ἐπὶ τῶν Πάρθων, ὅπισθεν τῶν ὀρεινῶν μεθοριῶν τοῦ
 Ἀδερμπεϊτζάν. Οἱ Ἀρμένιοι καὶ μετ' αὐτοὺς ἐν ὑποδεεστέρᾳ θέ-
 σει οἱ Ἰβηρες κατεῖχον δεσπόζουσαν θέσιν ἐν τοῖς κοσμοῖστορικοῖς
 πράγμασι. Τὰ ἀνδρεῖα καὶ εὐφυῆ τέκνα τῶν ἐθνῶν τούτων ἀπέκτη-
 σαν καὶ ἐπαξίως διεφύλαξαν τὴν ὑπεροχὴν αὐτῶν ὡς στρατηγοὶ καὶ
 πολιτικοὶ τοῦ ἀνατολικοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους ἄνδρες. Καὶ ἡ θεία
 δὲ πρόνοια ἐφαίνετο εὐλογοῦσα τὴν ἀρχὴν τοῦ «θεοφιλοῦς» αὐ-
 τοκράτορος. Κυριεύσας ὁ μεγαλοφυὴς Κουρκούας τὴν Νίσιβιν τὸ
 942 942, ἠνάγκασε τοὺς κατοίκους τῆς σφόδρα ἀπειλουμένης νῦν
 Ἐδέσσης νὰ παραδώσωσιν εἰς αὐτὸν τὸ παλλάδιον τῆς πόλεως,
 τὴν ἀχειροποιήτον τοῦ Χριστοῦ εἰκόνα. Τὸ κράτος ἅπαν ἠγέρθη
 ἐν ἐνθουσιασμῷ. Ἐν θριάμβῳ προπεμπόμενον ὑπὸ ἐπιτροπῶν τοῦ
 κλήρου, τῶν προϋχόντων καὶ τοῦ λαοῦ πασῶν τῶν πόλεων με-
 τηνέχθη τὸ ἀγιώτατον λείψανον εἰς τὴν βασιλεύουσαν ὅπου ἔγινε
 δεκτὸν μετὰ τῆς καταπληκτικῆς ἐκείνης πομπῆς, ἣν εἰς ὁμοίας

περιστάσεις γνωρίζει νὰ ἐπιδεικνύη ὁ κληῖρος τοῦ οἰκουμενικοῦ θρόνου.

Οἱ Ῥῶσσοι οἵτινες ἐπὶ τοῦ μεγάλου δουκὸς των Ἰγῶρ τὸ 941, 941 ἐπιβαίνοντες χιλίων καὶ ἐπέκεινα πλοίων καὶ συμποσούμενοι εἰς 40000 ἀνδρῶν, φρικώδη διαπράττοντες ἐπορεύοντο κατὰ τῆς πρωτευούσης, ἐνίκηθησαν κατὰ κράτος κατὰ ξηρὰν μὲν ὑπὸ τοῦ Κουρκούα, κατὰ θάλασσαν δὲ παρὰ τὸ Ἱέριον ὑπὸ τοῦ πατρικίου Θεοφάνους. Ἡ καταστροφή αὕτη ἠνάγκασεν αὐτοὺς νὰ μὴ ἐνοχλήσωσι πλέον τοὺς Βυζαντηνοὺς ἐπὶ ἱκανὸν χρόνον καὶ νὰ συνομολογήσωσι πρὸς αὐτοὺς σπουδαίαν ἐμπορικὴν εἰρήνην. 945

Ἐνῷ δὲ τοιουτοτρόπως ἡ κυβέρνησις τοῦ αὐτοκράτορος Ρωμανοῦ ἐξωτερικῶς πανταχοῦ ἐδείκνυε τὴν ῥωμαλέαν ἀνάπτυξιν, εἰς ἣν ἡ ἀνατολικὴ Ρώμη ἔφθασε κατὰ τὸν δέκατον αἰῶνα, καὶ ἐσωτερικῶς συνάμα ἀνέπτυσσεν ὠφελιμωτάτην δρᾶσιν. Ὁ Ρωμανὸς ἔστρεψεν ἰδίως τὴν προσοχήν του, ὡς ἡ περὶ τούτου νεαρὰ μαρτυρεῖ, εἰς τὸ ἀγροτικὸν ζήτημα, λαβὼν αὐτὸν τὸν Κύριον τοῦ παντὸς ὡς ὑπόδειγμα ἐν τῇ προστασίᾳ τῶν ἀπόρων γεωργῶν κατὰ τῶν καταθλίψεων τῶν ἰσχυρῶν. Ἡ αὕξισις τῶν μεγάλων κτηματικῶν περιουσιῶν κατέστρεψε τὰ οἰκονομικὰ τοῦ κράτους. Διὰ τοῦτο, λέγει ὁ αὐτοκράτωρ, πρέπει νὰ ἀνασπασθῇ τὸ ξίφος τῆς νομοθεσίας κατὰ τῶν ἐσωτερικῶν ἐχθρῶν· διότι ἡ προστασία τῶν ὑπηκόων κατὰ τυραννικῆς καταθλίψεως δὲν εἶνε μικρότερον καθήκον ἢ ἡ ἐξασφάλισις τῶν ὀρίων τοῦ κράτους. Ἡ πώλησις καὶ ἀγορὰ τῶν κτημάτων τῶν χωρικῶν ἀπηγορεύθη. Πᾶσα δὲ τοιαύτη πρᾶξις χρονολογουμένη ἀπὸ τοῦ ἔτους τοῦ μεγάλου λιμοῦ (927), 927 ἥτις τὸ πρῶτον εἴλκυσε τῆς κυβερνήσεως τὴν προσοχήν εἰς τὰ κοινωνικὰ ζητήματα, ἠκυροῦτο καὶ τὸ πωληθὲν κτῆμα ἐπανήρχετο εἰς τοὺς ἀρχαίους κατόχους ἄνευ ἀποζημιώσεως διὰ τὰς τυχὸν βελτιώσεις αὐτοῦ. Ἄλλ' αἱ μεγάλαι γαιοκτησίαι δὲν ἔβλαπτον μόνον τὰ οἰκονομικὰ, ἀλλὰ καὶ τὸν στρατόν. Ἡ στρατιωτικὴ ὑποχρέωσις ἐστηρίζετο, ὡς κατὰ τοὺς ἀρχαίους αὐτοκρατορικοὺς χρόνους, ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ εἰς τὸ ἀναπαλλοτρίωτον τῶν κτημάτων τῶν

στρατευομένων ὥστε ὅταν ταῦτα κατελαμβάνοντο ὑπὸ τῶν μεγάλων ὡς βροσκήσιμοι γαῖαι, ἡ στρατολογία ἐγίνετο πλέον ἀδύνατος. Μολονότι δὲ δὲν ἐπέτυχε πολὺ ἡ κυβέρνησις εἰς τὸν κατὰ τοῦ ρεύματος τῆς ἐποχῆς τοῦτον ἀγῶνα, παντὸς ἐπαίνου ὅμως εἶνε ἀξία ἡ σοβαρωτάτη προσπάθεια, ἥτις ἐμπόδιζε τοῦλάχιστον τὰς δεινὰς καταχρήσεις.

Δὲν πρέπει δὲ πρὸς τούτοις νὰ λησμονηθῇ, ὅτι ἡ ἐξωτερικῶς τε καὶ ἐσωτερικῶς τοσοῦτον ἀπασχολημένη κυβέρνησις ἀγῶνας ἔτι ἀκαταπαύστους ὑφίστατο κατὰ τῶν ἀντιπάλων αὐλικῶν φατριῶν καὶ μεγιστάνων. Ἄλλ' ὁ Ῥωμανὸς κατέβαλλε τοὺς ἐχθροὺς τούτους αὐστηρῶς. Ἄλλ' ὅπωςδὴποτε τὰ συμβάντα ταῦτα εἶνε ἀξιοπαρατήρητα ὡς σύμπτωμα τῆς ἰσχύος τῶν εὐγενῶν, ἐνθυμίζοντα ἥκιστα εὐαρέστως τὰ ὅμοια γεγονότα τῶν κατωτέρων κατὰ τὸν πολιτισμὸν πολιτειῶν τῆς Δύσεως.

Ἀμειλίκτως πάντα ἐναντίον καταπαλαίων, φροντίδα ἀμέριστον ἐδείκνυσεν ὁ Ῥωμανὸς μόνον ὑπὲρ τῆς οἰκογενείας του. Πάν-
 921 τες οἱ υἱοὶ του ἀνηγορεύθησαν συμβασιλεῖς: ὁ Χριστοφόρος (921),
 923 ὁ Στέφανος καὶ ὁ Κωνσταντῖνος (924). καὶ αὐτὸν δὲ τὸν ἔγγονόν
 του Ῥωμανόν, τοῦ Χριστοφόρου τὸν υἱόν, περιέβαλε τὸ αὐτοκρα-
 τορικὸν διάδημα. Τοῦ Χριστοφόρου ἡ σύζυγος ὠνομάσθη αὐγού-
 923 στα (923), ἡ δὲ θυγάτηρ τοῦ Χριστοφόρου ἐνυμφεύθη τὸν τσάρον
 927 τῆς Βουλγαρίας (927). Τέλος ὁ τέταρτος τοῦ Ῥωμανοῦ υἱός,
 ὅστις εἶχεν ἐξαιρέτους γνώσεις τῆς ἱππευτικῆς, πνευματικῶς δὲ
 ἐξισοῦτο πρὸς τοὺς φιλόθλους εὐπατρίδας σημερινῶν χρόνων, ἐξε-
 λέχθη νὰ κοσμήσῃ τὸν θρόνον τοῦ ἀποστόλου Ἀνδρέου καὶ τοῦ
 ἁγίου Στάχους, γενόμενος ὁ μόνος ἐντελῶς ἀνάξιος κάτοχος τοῦ
 θρόνου τούτου. Ὁ νόμιμος βλαστὴς τοῦ αὐτοκρατορικοῦ μακεδο-
 νικοῦ οἴκου, ὁ λόγιος κατ' ὄνομα μόνον αὐτοκράτωρ Κωνσταντῖνος
 ἐτέθη ἐν δευτέρᾳ μοίρᾳ δι' ἐπιτοχίας οὐχὶ σπανίας παρὰ τοῖς τότε
 922 τῶν Ἑλλήνων (922), κατόπιν ἔλαβον ἀνωτέρας ἢ αὐτῆς τιμᾶς καὶ
 οἱ λοιποὶ Λεκαπηνοὶ καὶ ὁ πρῶτος πάντων κατὰ νόμον κατέστη
 ὁ πέμπτος ἐν αὐτοῖς.

Καὶ τὴν ἐκκλησιαστικὴν διένεξιν κατεσίγασεν ὁ Ρωμανός. Ὁ ἐμπαθὴς Νικόλαος ἐνθρονισθεὶς τὸ δεύτερον ὑπὸ τοῦ Ἀλεξάνδρου τὸ 912 ἐξήλειψεν ἐκ τῶν διπτύχων τὸ ὄνομα τοῦ ἐπισκόπου Ρώ- 912 μης καὶ ἔπαυσε νὰ μνημονεύῃ αὐτὸν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ. Τὸ 920 920 ἐτελέσθη πάλιν νέα πανηγυρικὴ (ἐννοεῖται ἄνευ σημασίας) ἑνω- σις, ἣτις ἀνεγνώριζε τὴν ἐλληνικὴν ἀρχὴν περὶ τῆς ἀκυρότητος τοῦ τετάρτου γάμου. Ὁ Νικόλαος ὅμως ἐν τῷ τυφλῷ ζήλῳ του δὲν ἔβλεπεν ὅτι ἀνεπαισθήτως συνέτρεχεν εἰς τὰ σχέδια τοῦ πα- νούργου ἀντιβασιλέως. Ὁ μόνος νόμιμος γόνος τῆς δυναστείας κατεδικάζετο εἰς τὰ ὅμματα τῶν εὐσεβῶν ὡς νόθος διὰ τῆς ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας ἀκυρώσεως τοῦ τετάρτου γάμου τοῦ πατρός του, ἐνῷ ἡ οἰκογένεια τοῦ ἄρπαγος τοῦ θρόνου «συνεμορφοῦτο πρὸς τὰ θεῖα θέσμια». Μοναχοὶ καὶ πτωχοὶ ἡμιλλῶντο εἰς τὸν αἶνον «τῶν μεγάλων πράξεων καὶ εὐεργεσιῶν τοῦ ὀρθοδοξωτάτου καὶ θεοσε- βεστάτου αὐτοκράτορος Ρωμανοῦ».

Τοιοῦτοτρόπως ἐκυβέρνησε τὸν βυζαντηνὸν κόσμον ὁ φοβερὸς καὶ βίαιος οὗτος ἄνθρωπος διὰ σκληρᾶς μάστιγος. Ἡ πλήρης ἀν- τικατάστασις τοῦ μακεδονικοῦ οἴκου διὰ τῆς δυναστείας τῶν Λε- καπηνῶν ἐφαίνετο πλέον ζήτημα χρόνου, ὅτε ὡς κεραυνὸς ἐν αἰ- θρίᾳ ἐνέσκηψεν ἡ καταστροφὴ καὶ μάλιστα ἐκεῖθεν, ὁπόθεν οὐδεὶς αὐτὴν ἀνέμενε οὐδὲ ἠδύνατο ν' ἀναμένῃ.

Ἀπηνῆς ἐν συνειδήσει καὶ κατ' ἀρχὴν ὁ Ρωμανὸς κατέπνιξε πᾶσαν ἰδέαν ἀρπαγῆς τοῦ θρόνου, περιφρονῶν τὰ δίκαια παντὸς ἄλλου. Μόνον τὴν προδοσίαν τῶν υἱῶν του δὲν ὑπώπτευσέ ποτε. Ὅντως φοβερὰ νέμεσις εὔρε τὸν μεγαλοφυῆ, ἀλλ' ἄνευ ἀρχῶν τοῦτον ἀνοσιοῦργον, ὅστις διὰ μαύρης ἀχαριστίας ἀντημεῖφθη ὑπ' ἐκείνων ἀκριβῶς, πρὸς τὸ συμφέρον τῶν ὁποίων εἶχε ποδοπατήσῃ πᾶν θεῖον καὶ ἀνθρώπινον δίκαιον. Μάτην προεῖπεν εἰς αὐτὸν ὁ αὐστηρὸς του φίλος, ὁ μοναχὸς Σέργιος, τὴν τύχην τοῦ ἀρχιερέως Ἡλίου. Ὁ πρεσβύτερος υἱὸς ἀπέθανε πρὸ τοῦ πατρός. Ὁ Στέφανος καὶ Κωνσταντῖνος ἔρριψαν εἰς τὴν εἰρκτὴν 16 Δεκεμβρίου 944 16 Δεκ. 944

τὸν ἴδιον πατέρα¹⁾ καὶ ἀπήγαγεν αὐτὸν εἰς τὴν μονὴν τῆς νήσου Πρώτης, «ἵνα συμφιλοσοφῇ ἐκεῖ μετὰ τῶν μοναχῶν». Ἐκεῖ καὶ
 948 ἀπέθανε τὸ 948 «ἐκπεσὼν τοῦ θρόνου, ὡς ὁ Κρόνος ὑπὸ τοῦ Διός».

27 Ἰαν. 945 Ἄλλ' ἤδη τὴν 27 Ἰανουαρίου 945 ἠναγκάσθησαν καὶ οἱ δύο ἀντάρται ν' ἀκολουθήσωσιν εἰς τὴν μονὴν τὸν πατέρα, ὅστις ἐδέχθη αὐτοὺς μετὰ πικρᾶς χλεύης²⁾. Ἡ χαρὰ ὅμως τοῦ λαοῦ ἐπὶ τῇ ἐνθρονίσει τοῦ νομίμου δυνάστου ἔδειξε πόσον μεγάλας προόδους εἶχε κάμῃ ἡ νομιμοφροσύνη ἐν Βυζαντίῳ, ὅπου οἱ ἄνθρωποι ἦσαν συνειθισμένοι εἰς τὰς καθαρῶς στρατιωτικὰς κυβερνήσεις. Πρὸ ἑκατὸν ἢ πρὸ διακοσίων ἐτῶν τοιοῦτό τι θὰ ἦτο ἀδύνατον. Ποία συμπάθεια π. χ. ἐξεδηλώθη τὸ 797 ὑπὲρ τοῦ ἀτυχοῦς Κωνσταντίνου Γ'; Ἡ ἰσχυροτάτη τῶν Λεκαπηνῶν δυναστεία ἔγινε αἴφνης σποδός, αἱ δὲ μηχανορραφαὶ αἵτινες ἐξυφαίνοντο εἰς τὰ πατριαρχεῖα τοῦ ἀσημάντου Θεοφυλάκτου, δὲν κατῴρθωσαν πλεόν ν' ἀνεγείρωσιν αὐτὴν ἐκ τῆς πτώσεώς της. Ἰνα καταπολεμήσῃ τοὺς ὁπαδοὺς τῶν Λεκαπηνῶν ὁ Κωνσταντῖνος ἐστηρίχθη εἰς τὸν πολεμικὸν οἶκον τῶν Φωκάδων. Ὁ Βάρδας Φωκάς, ἀδελφὸς τοῦ ποτε ἀπαιτητοῦ τοῦ θρόνου Λέοντος, ὠνομάσθη δομέστικος τῶν

¹⁾ Ἐν τοῖς μετὰ τὸν Θεοφάνην (Theophanes continuatus 53 σ. 435) θεωρεῖται πνευματικὸς τῆς πράξεως ταύτης ὑπάτιος ὁ αὐτοκράτωρ Κωνσταντῖνος. Ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει δὲν πρέπει νὰ ἐκλαμβάνεται οὗτος, ὡς συνήθως, ὡς ἄνθρωπος ταπεινοῦ καὶ ἀσθενοῦς χαρακτήρος· τῆς ὑπ' αὐτοῦ ἄλλως ἐκδικήσεως εἶχε καταστῆ παλὺ ἄξιος ὁ πενθερός.

²⁾ * Ποία ἑορτὴ παρεκίνησε τὰς Ὑμετέρας Μεγαλειότηας νὰ ἐπισκεφθῇ τὸν ταπεινὸν ἐμὲ; Ἡ εὐσπλαγχνία, πιστεύω, ἣτις ἀπεδίωξεν ἐμὲ ἐκ τῶν ἀνακτόρων, δὲν ἐπέτρεψεν εἰς τὴν ἀγάπην σας νὰ παραμείνητε ἐκεῖ περισσότερον. Πόσον καλὰ ἐκάμετε νὰ προσποστεύητε ἐμὲ πρὸ τοσούτου χρόνου. Διότι οἱ ἐν Θεῷ ἀδελφοὶ καὶ συναβληταί μου, ἀφιερωμένοι ὄντες εἰς τὴν μελέτην τῆς οὐρανίου σοφίας, δὲν θὰ ἐγνώριζον πῶς γίνεται ἡ ὑποδοχὴ εἰς τοὺς αὐτοκράτορας, ἐὰν δὲν εἶχον πλησίον των ἐμὲ τὸν ἔμπειρον τῆς αὐτοκρατορικῆς ἐθιμοτυπίας. Ὅριστε λοιπὸν! Ἐτοιμον εἶνε ὕδωρ δι' ὑμᾶς, ψυχρότερον παρὰ ἐὰν ἐψύγετο διὰ τοῦ πάγου τῶν βουνῶν, τρυφερὰ ὕσπρια. λαχανικὰ καὶ ἀπίδια νοπὰ εἶνε εἰς τὴν διάθεσίν σας. Τὰ σπάνια θαλασσινὰ δὲν βλάπτουσιν ἐδῶ τὸν στομάχόν μας, ἀλλὰ πολὺ μᾶλλον αἱ συχνὰ νηστεῖαι. Ἡ ἡμετέρα πτωχεία δὲν δύναται νὰ ὑποδεχθῇ τοὺς πολυαριθμούς καὶ λαμπροστολιστοὺς ἀκολουθούτους· δέχεται μόνον τὰς Ὑμετέρας Μεγαλειότηας, οἵτινες ἤλθετε ἐνταῦθα ἵνα μὴ μένῃ μόνος ὁ γέρον πατήρ σας». Λιουτπράνδου Antapodosis V. 23.

σχυρῶν, οἱ δὲ τρεῖς στρατιωτικώτατοι υἱοὶ τοῦ Νικηφόρος, Λέων καὶ Κωνσταντῖνος ἔλαβον τὰς σημαντικωτάτας σωματαρχῶν θέσεις ἐν Ἀσίᾳ. Τὴν κυβέρνησιν εἶχον εἰς χεῖρας πραγματικῶς ἀντὶ τοῦ φιλοβλῖβλου αὐτοκράτορος ἡ φιλόδοξος σύζυγός του Ἑλένη καὶ ὁ εὐνοούμενος αὐτῆς Βασίλειος ὁ Πετεινός.

Τὸν κατὰ τῶν Χαμδανιδῶν ἐν Ἀσίᾳ πόλεμον διεξῆγεν ὁ βδελυρὸς φιλάργυρος Βάρδας Φωκᾶς ὅχι πολὺ ἐπιτυχῶς τὸ κατ' ἀρχάς· ἀλλ' ὁ ἱκανὸς υἱὸς τοῦ Νικηφόρος ἐπέτυχεν ν' ἀποκαταστήσῃ τὴν τε πειθαρχίαν τοῦ στρατοῦ καὶ τὴν διοικητικὴν τάξιν.

Τελευταίαν λάμψιν ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ Κωνσταντίνου ἐπέρριψεν ἡ ἐπίσκεψις τῆς Ρωσσίας ἡγεμονίδος Ὀλγας, ἧτις μετὰ πολλῶν ἀκολούθων τὸ 957 ἐδέχθη τὸ βάπτισμα ἐν τῇ βασιλευσύνῃ. Ἀλλ' ὁ ἐκχριστιανισμὸς τοῦ σπουδαίου τούτου διὰ τοὺς Βυζαντινοὺς ἔθλους συντελεσθῇ κυρίως μίαν γενεάν βραδύτερον. Ὅτε Κωνσταντῖνος ὁ Ζ' ἀπέθανε τὴν 9 Νοεμβρίου 959, 9 Νοεμ. 959 κατέλιπε τὸ κράτος εἰς τὸν ἀκρατῆ καὶ ἀχαλίνωτον, νεώτατον ἔτι υἱόν τοῦ Ρωμανὸν Β' (959-963). Ὁ πατὴρ εἶχε νυμφεύσῃ αὐτὸν τὸν πρῶτον μετὰ τῆς Βέρθας, νόθου θυγατρὸς τοῦ βασιλέως τῆς Προβηγκίας Οὐγου· κατόπιν ὅμως ἡράσθη ὁ διάδοχος ἐμμανῶς τῆς Ἀναστασίας θυγατρὸς καπῆλου τινός, γυναικὸς ὡραίας, φιλοδόξου καὶ ἄνευ ἀρχῶν, ἣν ὁ ἀσθενὴς πατὴρ ὑπὸ τὸ ὄνομα Θεοφανῶ ἔδωκε σύζυγον εἰς τὸν ἐννεακαιδεκάετη υἱόν τοῦ τὸ 957. Ἡ 957 γυνὴ αὕτη ἀπέβη ὁ κακὸς δαίμων τοῦ αὐτοκρατορικοῦ οἴκου. Τὴν κυβέρνησιν εἶχεν εἰς χεῖρας ἐπὶ Ρωμανοῦ ὁ ἱκανώτατος πατρίκιος Ἰωσήφ Βρίγκας. Οὗτος ἀνέβηκεν εἰς τὸν ἄριστον τοῦ κράτους στρατηγὸν Νικηφόρον Φωκᾶν, τὸν δομέστικον τῶν σχολῶν, τὴν ἀρχηγίαν τῆς μεγάλης κατὰ θάλασσαν στρατείας κατὰ τῆς ἐν Κρήτῃ πειρατοφλεῖας. Ἀπὸ πολλοῦ χρόνου δὲν εἶχεν ἐκπλεύσῃ ἐκ τῶν ῥωμαϊκῶν λιμένων τοιοῦτος λαμπρὸς στόλος. Ἀξίον δὲ τῆς λαμπρᾶς ἀρχηγίας ἀπέβη καὶ τὸ ἀποτέλεσμα. Ἐν φοβερᾷ αἱματοχυσίᾳ ἡλώθη ἐξ ἐφόδου τὸ 961 ἡ πρωτεύουσα τῆς Κρήτης ὁ Χάνδαξ καὶ κατηδαφίσθη. Οἱ μωαμεθανοὶ κάτοικοι ἀπεδιώ-

χόθησαν ἢ ἐξεχριστιανίσθησαν διὰ τῶν ιεραποστόλων τοῦ Βυζαντίου, ὧν προΐστατο ὁ ἅγιος Νίκων. Διὰ τῆς μεγάλης ταύτης νίκης κατέστησαν οἱ Ῥωμαῖοι αὖθις κύριοι τῆς ἰδίας των θαλάσσης.

962 Καὶ ἐν Ἀσίᾳ ἐπολέμησεν εὐτυχῶς ὁ Νικηφόρος. Τὸ 962 ἐκυριεύθησαν ἡ Δολίχη, ἡ Ἱεράπολις καὶ ἡ Ἀνάζαρβος τῆς Κιλικίας. Τὸν Χαμδανίδην Σείφ Ἀδδουλᾶ ἐνίκησε παρὰ τὴν πρωτεύουσάν του Χαλέπον, κυριεύσας τὰ προάστεια καὶ τὴν πόλιν αὐτήν· μόνον ἡ ἀκρόπολις ἔμεινεν ἀκυρίευτος. Ἐπειδὴ δὲ ἐπλησίαζεν ἤδη ἀραβικὸς στρατὸς ἐκ Δαμασκοῦ, ἀπεσύρθη φέρων μεθ' ἑαυτοῦ πλούσια λάφυρα.

15 Μαρτ. 963 Ἐνῶ αἱ νίκαι αὗται κατήγοντο, ἀπέθανε τὴν 15 Μαρτίου 963 Ῥωμανὸς ὁ Β', καταλιπὼν τὴν χήραν Θεοφανῶ μετὰ δύο

957 961 ἀνηλίκων τέκνων Βασιλείου (957) καὶ Κωνσταντίνου Η' (961).

Ὁ Νικηφόρος, ὅστις ἐν ἀρχῇ τῆς ὑπὸ τὴν ἐπιτροπείαν τοῦ Βρίγκα βασιλείας ὠρίσθη πίστιν εἰς τὴν χήραν αὐτοκράτειραν, μαθὼν ὅτι μηχανορραφαί ἐξυφαίνοντο κατ' αὐτοῦ ἐνεφανίσθη μετὰ τοῦ Ἀσιατικοῦ στρατοῦ πρὸ τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἠνάγκασε τὸν

16 Αὐγ. 963 Βρίγκαν νὰ παραιτηθῇ καὶ τὴν 16 Αὐγούστου 963 ἐστέφθη αὐτοκράτωρ ὑπὸ τοῦ πατριάρχου, μεθ' ὃ συνεξέυχθη τὴν αὐτοκράτειραν χήραν Θεοφανῶ. Αἱ βασιλεῖαι Νικηφόρου τοῦ Β'

963-969 (963-969) καὶ τῶν διαδόχων αὐτοῦ Ἰωάννου Τζιμιτσκῆ

969-976 (969-976) καὶ Βασιλείου τοῦ βουλγαροκτόνου (976-

976 1025 1025) ἀποτελοῦσι τὴν κυρίως ἀκμὴν τῆς βυζαντινῆς δυνάμεως.

Ὁ Νικηφόρος εἶχεν ἐκπαιδεύσῃ θαυμάσιον στρατόν. Ἀρμένιοι καὶ Ἰβήρες, Σλαῦοι καὶ Ῥῶσσοι, μισθοφόροι ξένοι, συνεκρότουν τὸν πυρῆνα αὐτοῦ. Εἰς τὰ στρατιωτικὰ κατηναλίσκοντο κολοσσιαῖα ποσὰ καὶ ὁ λαὸς ἠγανάκτει διὰ τοὺς βαρεῖς φόρους, οὓς ὁ ἥκιστα φιλελεύθερος αὐτοκράτωρ ἐπέβαλλεν εἰς αὐτόν. Καὶ ὁ κληρὸς δέ, ὅστις εἶχε μεγάλας κτήσεις, ὑπεχρεώθη νὰ συνεισφέρῃ ὑπὲρ τοῦ κράτους, οὗ ἕνεκα ἀντεπολιτεύετο πανταχοῦ τὸν αὐτοκράτορα. Οὗτος πάλιν ἵνα ὑποκαύσῃ τὴν φιλοπατρίαν τῶν συμμαχητῶν του ἀπήτησεν ἵνα πάντες οἱ ἐν τῷ πολέμῳ κατὰ τῶν

μωαμεθανῶν πίπτοντες κηρύσσονται μάρτυρες. Ἦτο δὲ καθαρὰ κληρικὴ πώρωσις, ὅτι ὁ ἅγιος Πολύευκτος, ὁ τότε οἰκουμενικὸς πατριάρχης, ἐπικαλούμενος τοὺς κανόνας τοῦ ἁγίου Βασιλείου, ἀπέκρουσε τὴν αἵτησιν, μολονότι, ἐὰν καὶ πῶς ἐδείκνυε καλλιτέραν θέλησιν καὶ περισσοτέραν φιλοπατρίαν, θὰ ἠδύνατο νὰ εὑρῇ προηγούμενα ἕμοια εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἱστορίαν. Ἀλλ' ὁ συνετώτατος Νικηφόρος παρεκώλυε καὶ τὰς παραλόγους καὶ ὑπερβολικὰς ἰδρύσεις μοναστηρίων καὶ νοσοκομείων καὶ τοῦτο δὲν συνεχῶς εἰς αὐτὸν ὁ κληρὸς. Ὁ κληρὸς ἔβλαψε καὶ τὴν πρὸς τοὺς διακρινομένους ἐκκλησιαστικὴν πολιτικὴν τοῦ αὐτοκράτορος. Κατὰ προτροπὴν αὐτοῦ προσεκάλεσεν ὁ ἐν Ἀντιοχείᾳ πατριάρχης τῶν ἰακωβιτῶν τὸ ποίμνιόν του νὰ κατοικήσῃ τὴν ἐρημωθεῖσαν Μελιτηνήν. Ἐπὶ τῇ ἐπισήμῳ δὲ διαβεβαιώσῃ τοῦ αὐτοκράτορος ὅτι δὲν θὰ ἤρχιζεν αὐτοῖς τὰς θλιβερὰς ἐκεῖνας ἀναστατώσεις ἕνεκα τῆς ἐν Χαλκηδόνι συνόδου, οἱ Σύροι συνέρρεον παμπληθεῖς. Εἰκοσιπενήντα συριακαὶ ἐκκλησίαι ἐκόσμησαν τὴν πόλιν, πολυάριθμα μοναστήρια ἐκτίσθησαν ἐν αὐτῇ καὶ ἐν τῇ περιχώρῳ. Τὴν ἑδραν τοῦ ἔστησεν ὁ πατριάρχης Μάρ Γιοχαννάν ὁ ἐπικαλούμενος Στριγτᾶ (965-985) εἰς τὸ κοινόβιον τοῦ Βαρίδ. Πολιτικῶς ἦτο σπουδαί- 965-985 ὅτατον, ὅτι τὸ ῥωμαϊκὸν κράτος ἀνελάμβανε καὶ τὴν προστασίαν τῶν Ἀνατολιτῶν χριστιανῶν. Ἀλλ' ἐκ ταπεινῆς ζηλοτυπίας παραινούμενος ὁ Ἑλλήν ἀρχιεπίσκοπος Μελιτηνῆς, ὑποστηρίζομενος καὶ ὑπὸ τοῦ πατριάρχου, ἐνήργησεν ὥστε, ἂν καὶ ἡ ἐπιτομή ἦτο φανερά, νὰ ληφθῶσιν ἐξαναγκαστικὰ μέτρα κατὰ τῶν Σύρων ἐπισκόπων διὰ φυλακίσεων καὶ καταγγελιῶν. Ὅλοι αἱ μικροπρεπεῖς ἐκεῖναι ἐνοχλήσεις, καθ' ὧν παρεπονούντο οἱ ὑπὸ τὴν λατινικὴν κυριαρχίαν Ἕλληνες, ἐνησκήθησαν τότε ὑπ' αὐτῶν τούτων κυριάρχων ὄντων κατὰ τῶν Σύρων ὁμορρήσκων. Καὶ οἱ Ἕλληνες ἐδείχθησαν τοιοῦτοτρόπως ἐν τῇ πολιτικῇ των τόσο ἀμβλύωπες, ὅσον καὶ οἱ Λατῖνοι βραδύτερον.

Ἡ ἀπόπειρα Ὁθωνος τοῦ μεγάλου, ζητήσαντος νὰ συνδέσῃ τὴν δυτικὴν αὐτοκρατορίαν πρὸς τὴν ἀνατολικὴν ῥωμαϊκὴν δι'

ἐπιγαμίας, ἐναυύγησε τοῦτο μὲν ἕνεκα τῆς ἀδεξιότητος τοῦ θερμυκεφαλίου διπλωμάτου, τοῦ ἐπισκόπου Κρεμώνης Λιουτπράνδου, τοῦτο δὲ ἕνεκα τῶν ὑπερβολικῶν τοῦ Ὁθωνος ἀξιώσεων, ὅστις ἀρκετὰ ἀφελῶς ἀπήτησε παρὰ τῶν Ἑλλήνων ὡς προγαμιαίαν δωρεάν διὰ τὴν νύμφην Θεοφανώ τὴν παραχώρησιν τῶν ἐν τῇ μεσημβρινῇ Ἰταλίᾳ κτήσεων αὐτῶν.

Μεγάλαι ἦσαν τοῦ Νικηφόρου τὰ κατορθώματα ἐν τῇ Ἀσίᾳ. 964 Τὸ 964 ἐκυρίευσεν τὴν Ἀνάζαρον, τὴν Ρωσσόν, τὰ Ἀδανα, τὴν 965 Μοφουεστίαν, τὸ 965 ἡ ἀπὸ ἐνὸς ἔτους πολιορκουμένη Ταρσὺς ἔπεσεν εἰς χεῖράς του μετ' ἀπειραρίθμου λείας. Συγχρόνως ἀνέκτησεν ὁ στόλος, διοικούμενος ὑπὸ τοῦ πατρικίου Νικήτα, τὴν Κύπρον. Μετὰ διετὴ διακοπὴν ἀνέλαβεν αὐτὸς ὁ αὐτοκράτωρ τὸ 968 τὸν ἀσιατικὸν πόλεμον ἄγων στρατὸν ἐξ 80,000 ἀνδρῶν, ὁρμήσας κατ' αὐτῆς τῆς πρωτευούσης Ἀντιοχείας. Ἡ Λαοδίκεια, ἡ Ἱεράπολις, τὸ Χαλέπον, ἡ Ἀρκη καὶ ἡ Ἐμεσα ἐκυριεύθησαν, ἡ δὲ Τρίπολις καὶ ἡ Δαμασκὸς ἐπλήρωσαν φόρον. Ἐν καιρῷ χειμῶνος κατώρθωσεν ὁ τολμηρὸς καὶ εὐφυὲς Βούρτσης, ἀρχηγὸς τοῦ παρὰ τὴν Ἀντιόχειαν ἐπιτηρητικοῦ σώματος, βοηθούμενος ὑπὸ τοῦ ἐκ τῶν χειμαδίων τῆς Κιλικίας σπεύσαντος Πέτρου, ν' ἀνακτήσῃ τὴν σπουδαίαν πρωτεύουσιν, ἣτις ἐπὶ 328 ἔτη ὑπῆρξεν ὑπόδουλος τῶν ἀπίστων. Ὁ δυσηρεσθημένος αὐτοκράτωρ, ὅστις εἶχεν ἀφήσῃ καταλλήλους διαταγὰς, ἵνα κρατήσῃ ὑπὲρ ἑαυτοῦ τὴν δάφνην ταύτην τῆς νίκης, ἔπαυσε τῆς ἀρχηγίας ἀμφοτέρους τοὺς στρατηγοὺς.

Γενναιοψυχότερον ἐφέρθη πρὸς τὸν νικηφόρον κατακτητὴν τῆς Κύπρου, ὅστις πειραθεὶς νὰ ἐπανακτήσῃ τὴν Σικελίαν, ἀπέτυχε καὶ ἔγινεν αἰχμάλωτος τῶν Φατιμιδῶν τοῦ Καῖρουάν. Ἐλύτρωσεν αὐτόν, ἀποδώσας τὸ ἐν Συρίᾳ κυριευθὲν ξίφος τοῦ Μωάμεθ.

Πόση ἦτο ἡ ὑπερηράνεια τῶν συγχρόνων ἐπὶ τῇ ἀνακτήσει τῆς ἐντεῦθεν τοῦ Εὐφράτου Συρίας καὶ Μεσοποταμίας, δεικνύει ἡ κατὰ τοῦτον τὸν χρόνον ἐκ νέου ἔκδοσις τοῦ συνεκδήμου τοῦ Ἱεροκλέους, ὅστις ἀναπαριστᾷ τὰ ἐπὶ Νικηφόρου ὅρια τοῦ κρά-

τους. Ἐπίτηδες δέ, ἅτε εἰς τοὺς ἀπίστους ὑποκείμεναι, παρελείφθησαν ἢ πέραν τοῦ Εὐφράτου Μεσοποταμία κατὰ τὸ πλεῖστον, ἢ Φοινίκη, ἢ Παλαιστίνη, ἢ Αἴγυπτος καὶ ἡ Κυρηναϊκή.

Ὅμοίαν σθεναράν πολιτικὴν ἐφήρμοσεν ὁ Νικηφόρος ἐπὶ τοῦ εὐρωπαϊκοῦ ἐδάφους. Ἵνα ἐκδικηθῇ τὰς νίκας τοῦ τσάρου Συμεών, ἐν σχεδίῳ εἶχε τὴν πλήρη τοῦ βουλγαρικοῦ κράτους ὑποταγὴν. Μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Ταρσοῦ εἰσήλασε τὸ 965 εἰς τὴν Βουλγαρίαν καὶ συμμαχήσας πρὸς τὸν ἄγριον Ρῶσσον Σβιατοσλάβ, ἐπεχείρησε κοινὴν μετ' αὐτοῦ ἐνέργειαν. Οὗτος ἐνεφανίσθη τὸ 967 μετ' ἰσχυροῦ πειρατικοῦ στόλου εἰς τὰς ἐκβολὰς τοῦ Δουναβίου. Τὸ Δορίστολον καὶ ἄλλαι παρίστριαι πόλεις ἐκυριεύθησαν ὑπὸ τοῦ μεγάλου πολεμιστοῦ, ὅστις διεχείμασεν ἐν Πρεσλαβίτς. Ἀλλ' οἱ Βυζαντινοὶ ἔπαθον μὲ τοὺς συμμάχους των ὅ,τι ποτὲ οἱ Ἀθηναῖοι μὲ τὸν φίλον των Σιτάλκην, τὸν βασιλέα τῶν Ὀδρουσῶν. Αἱ γιγαντιαῖαι τῶν Ρῶσσων πρόσοδοι ἐτρόμαξαν τοὺς Ἕλληνας οὐχ ἥσσον ἢ τοὺς Βουλγάρους. Ἐν τάχει ὅθεν ὁ αὐτοκράτωρ συνωμολόγησε πρὸς τὸν τσάρον Πέτρον τὸν ἅγιον συμμαχίαν, ἣν ἐνίσχυσε δι' ἀμοιβαίων γάμων καὶ παραδόσεως Βουλγάρων ἡγεμονιδῶν ὡς ὁμήρων, εἰσβολὴ δὲ τῶν Πατζινάκων ἠνάγκασε τοὺς Ρῶσσους νὰ ἐπανέλθωσιν εἰς Κίεβον τὸ 969. Ἀλλ' ἡρῶν τὴν ἀνοιξιν τοῦ αὐτοῦ ἔτους ἐπανεκάμψεν ὁ Σβιατοσλάβ εἰς Βουλγαρίαν καὶ «ἐκυρίευσεν τὸ Πρεσλαβίτς διὰ τῆς λόγχης». Ὁ τσάρος Βόγορις Β' ἔπεσεν εἰς αἰχμαλωσίαν. Ἡ κατὰ τοῦ ῥωμαϊκοῦ ὁμῶς κράτους εἰσβολὴ τοῦ Ρῶσσου ἀνάγεται εἰς τὴν διάδοχον βασιλείαν.

Τοῦ Νικηφόρου ἡ ἀντιδημοτικότης περιορίζετο εἰς τὴν πρωτεύουσάν, ἐνῶ αἱ ἐπαρχίαι ἦσαν ἥσυχαι, οἱ δὲ στρατιῶται ἀπεθῶνον αὐτόν. Ἐπεσε δὲ θῦμα συνωμοσίας δυσηρεστημένων ἀξιωματικῶν, ἧς μετεἶχεν ὁ παραγκωνισθεὶς Βούρτσης καὶ μάλιστα ὁ ἀνεφίός του, ὁ ἰκανώτατος πάντων τῶν Ῥωμαίων στρατηγῶν Ἰωάννης ὁ Τσιμιτσῆς. Ἡ ἰδίᾳ αὐτοῦ σύζυγος Θεοφανῶ δὲν ἦτο ξένη πρὸς τὴν συνωμοσίαν ταύτην. Τὴν 10 Δεκεμβρίου 969 ἔδο-

Αῤ. 967

969

10 Δεκ 969

λοφονήθη ὁ μέγας ἡγεμὼν καὶ εὐθὺς κατόπιν ἀνηγορεύθη αὐτοκράτωρ ὁ Ἰωάννης Τσιμιτσκής. Μετὰ τὸν Νικηφόρον ἀναμφιβόλως ἦτο ὁ ἰκανώτατος στρατηγὸς τοῦ κράτους, Ἀρμένιος τὴν ἐθνικότητα· μετ' ἐνθουσιασμοῦ διὰ τοῦτο οἱ συμπατριῶταί του ἐλάλουν περὶ τοῦ Kiur Zan (Ἰάννης) τοῦ αὐτοκράτορος τῶν Ῥωμαίων. Ἡ καταγωγή δὲ αὕτη δὲν ἡλάττωνε διόλου τὴν παρὰ τοῖς Ἑλλησι δημοτικότητά του, καθόσον πάντα τὰ ἀνώτερα στρατιωτικὰ ἀξιώματα τότε κατεῖχοντο σχεδὸν ἀποκλειστικῶς ὑπὸ Ἀρμενίων καὶ Ἰβήρων. Τοῦ λαοῦ τὴν εὐνοίαν ἀπέκτησε ταχέως διὰ τῆς γενναιοδωρίας του, ἥτις σχεδὸν κατήντα σπατάλη καὶ ἀφίστατο πολὺ ἀπὸ τῆς φειδωλοῦ πολιτικῆς τοῦ Νικηφόρου, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ πολὺ δὲν ἠδύνατο νὰ διατηρηθῇ. Ὁ πατριάρχης Πολυεύκτος δὲν ἤθελε νὰ στέψῃ τὸν αἵματοσταγῇ ἄνδρα· ἀλλ' ὁ ἅγιος ἄνθρωπος δὲν ἀπέκρουσε καὶ τὰς διαπραγματεύσεις, ἐπὶ τῷ ἀνταλλάγματι δὲ τῆς καταργήσεως τῶν χρησίμων ἐκκλησιαστικῶν νόμων τοῦ Νικηφόρου, ὁ Ἰωάννης ἐχρίσθη καὶ ἐστέφθη. Μετὰ δὲ

970 τὸν θάνατον τοῦ Πολυεύκτου (970) ἀπεδείχθη ισάξιος ἀντίπαλος τοῦ ἀπειθοῦς διαδόχου αὐτοῦ. Δοῦλος τῶν ἱερέων δὲν ἦτο ὁ Ἀρμένιος αὐτοκράτωρ.

Τὴν Θεοφανώ, ἥτις ὠνειρεύετο νέους γάμους, ἔκλεισε, καθὼς τῆς ἔπρεπεν, εἰς τὸ μοναστήριον· τὸυναντίον ὡς συμβασιλεῖς ὁμοίως ἐσεβάσθη τοὺς δύο μικροὺς αὐτοκράτορας ὅπως ὁ Νικηφόρος, «ἀρκούμενος εἰς τὴν θέσιν πρωθυπουργοῦ καὶ τὴν τιμὴν τοῦ αὐτοκρατορικοῦ ἀξιώματος»¹⁾.

Ἐπικίνδυνος στάσις, ἣν ἐξήγειρον τοῦ Νικηφόρου ὁ ἀδελφὸς Λέων καὶ οἱ ἡπίως ἐπιτηρούμενοι δύο υἱοί του, πάντες δεδοκιμασμένοι στρατιωτικοὶ ἄνδρες, κατεστάλη οὐχὶ ἀκόπως τὸ 970· πάντες δὲ οἱ ἀντάρται ἡγεμονίδαι ἐτιμωρήθησαν διὰ τυφλώσεως. Ἐν τῇ ἐξωτερικῇ πολιτικῇ ἐγκατέλειψε τοῦ Νικηφόρου τὰς μικρολόγους παρενοχλήσεις καὶ τὰς περὶ ἐθιμοτυπιῶν διενέξεις· ἡ

¹⁾ Οὕτω χαρακτηρίζει ἀρμοδίως τὸ πρᾶγμα ὁ Finlay I 397.

ἀδελφὴ τῶν μικρῶν αὐτοκρατόρων Θεοφανῶ ἐπέμφθη εἰς Ἰταλίαν, νυμφευθεῖσα τὸν υἱὸν τοῦ Ὁθωνος.

Πολυάριθμοι «μανιχαῖοι» καὶ παυλικιανοὶ ἐνφκίσθησαν διὰ τοῦ Τσιμισκῆ περὶ τὴν Φιλιππούπολιν. Οὕτως ἐμιμεῖτο τὸ παρδείγμα τοῦ ἱκανωτάτου Κωνσταντίνου Ε'. Ἦδη διὰ τὴν καταγωγὴν του ἦτο διατεθειμένος πρὸς τὰς κοινότητας ταύτας ὅχι τόσον φανατικῶς ὅσον οἱ ὀρθόδοξοι ζηλωταί. Ὑπελόγιζεν ἴσως ἄλλως ὀρθῶς, ὅτι αἱ ἀνδρεῖται αὐταὶ ὁμάδες ἦσαν ἀπείρως σπουδαιότεραι εἰς προστασίαν τῶν μεθορίων τοῦ Αἰμοῦ παρὰ ἐν Ἀσίᾳ, ὅπου Χαμδανίδαι, Βουῖδαι, Σαφφαρίδαι κ. ἄ. ἀντηγωνίζοντο περὶ τῶν λειψάνων τοῦ ἐντελῶς ἐξησθενημένου χαλιφάτου καὶ ὁπόθεν δὲν ἠπειλεῖτο σπουδαῖός τις κίνδυνος. Οἱ ἐν Θράκῃ οὗτοι παυλικιανοὶ ἐπέδρασαν καὶ ἐπὶ τῶν νεοφύτων Σλαύων διὰ τοῦ καθαρωτέρου καὶ αἰσθηματικωτέρου χριστιανισμοῦ των. Ἐπὶ τοῦ τσάρου Πέτρου (927-968) διέδωκεν ὁ Βογομίλ ἡ Ἱερεμίας τὸ δόγμα τοῦτο μεταξὺ τῶν συμπατριωτῶν του· ἡ ταχίστη δὲ αὐτοῦ μεταξὺ Βουλγάρων καὶ Ἑλλήνων διάδοσις εἶνε λυπηρὰ ἀπόδειξις τῆς ὀλίγης ἑλξεως, ἣν ἡ ὀρθόδοξος Ἐκκλησία ἐνήσκει ἐπὶ τῶν πνευμάτων.

Ἰκανοῦ ἡγεμόνος ἀνάγκην εἶχε νῦν τὸ ρωμαϊκὸν κράτος εἶπερ ποτέ. Ὁ φοβερὸς Σβιατοσλάβ καταβαλὼν τοὺς Βουλγάρους ἐν τέλει τῆς βασιλείας τοῦ Νικηφόρου ἐστράφη κατὰ τῆς Θράκης. Τὸ 970 ὑπερέβη τὸν Αἶμον καὶ κατέλαβεν ἐξ ἐφόδου τὴν Φιλιππούπολιν, ἀπανθρώπως σφάζων καὶ καταστρέφων. Ὁ Τσιμισκῆς, ὅστις μάλιστα προσέφερεν ἐτήσιον φόρον, ὥρμησε κατ' αὐτοῦ καὶ τὸ 970 συνεκροτήθη ἡ ἀναποφάσιτος παρὰ τὴν Ἀδριανούπολιν μάχη. Τὴν ἀνοιξὶν τοῦ 971 διέβη ὁ αὐτοκράτωρ τὰ ὑπὸ τῶν ῥαθυμησάντων βαρβάρων μὴ καταληφθέντα στενὰ τοῦ Αἰμοῦ καὶ ἐνεφανίσθη πρὸ τῆς Μεγάλης Πρεσλαύας. Ἄν καὶ γενναϊοτάτῃ ὑπῆρξεν ἡ ἄμυνα, οἱ Ἕλληνες ἐκυρίευσαν ἐξ ἐφόδου καὶ ἀπετέφρωσαν πόλιν καὶ ἀκρόπολιν· ὁ αἰχμάλωτος τσάρος Βόγορις Β' ἀπηλευθερώθη καὶ ἠξιώθη μεγάλων τιμῶν παρὰ τῷ Τσι-

μιτσκῇ. Ὁ Σβιατοσλάβ δὲ μόνον διὰ τρομοκρατίας ἠδύνατο νὰ διατηρηθῇ ἐν τῷ Δοριστόλῳ (Σιλιστρία)· παμπληθεῖς προσέτρεχον οἱ Βούλγαροι εἰς τὸν ἐλευθερωτὴν αὐτοκράτορα. Φοβερὰ πρὸ τῶν πυλῶν τῆς πόλεως μάχη ἐκρίθη κατὰ τῶν Ρώσων χάρις εἰς τὸ ἱππικὸν τῶν Ρωμαίων. Μετὰ τρίμηνον δὲ πολιορκίαν, ἣν ἐκ τοῦ ποταμοῦ ὑπεστήριζεν ὁ ῥωμαϊκὸς στόλος, καὶ μετὰ τὴν ἀπελπιστικὴν ἐξοδὸν τῆς 22 Ἰουλίου 971, ἠναγκάσθη ὁ ὑπερήφανος Ρώσος νὰ συνθηκολογήσῃ ἐπὶ τῷ ὅρῳ νὰ ἀπέλθῃ ἐλεύθερος. Ἐκπληρῶν τὴν ἐπιθυμίαν τοῦ Σκανδινάου βαρβάρου ἐδέχθη ὁ Τσιμιτσκῆς νὰ λάβῃ συνέντευξιν πρὸς αὐτὸν ἐπὶ τῆς νήσου τοῦ Δουνάβεως. Εὐθὺς μετὰ τοῦτο ἀπέπλευσεν ὁ πειρατικὸς στόλος εἰς τὰς ἀκτὰς τῆς Μαύρης θαλάσσης. Τὴν ἄνοιξιν τοῦ 972 ἔπεσεν ὁ Σβιατοσλάβ ἐν τῇ πρὸς τοὺς Πατζινάκας μάχῃ, ὁ ἀρχηγὸς δὲ αὐτῶν Κούρ μετεχειρίσθη τὸ κρανίον τοῦ ὡς κύπελλον.

Τοῦ Τσιμιτσκῆ αἱ νίκαι ἡμαύρωνον τὰς τοῦ Νικηφόρου καὶ ἐννοοῦμεν πῶς οἱ σύγχρονοι εἰς τοιοῦτον ἥρωα συνεχώρησαν τὴν αἵματηρὰν εἰς τὸν θρόνον ἀνάβασιν. Τὸ βουλγαρικὸν ἔθνος, ἀπὸ τριακοσίων ἐτῶν ὁ τρόμος τῆς ἀνατολικῆς Ρώμης, ἔκειτο συντετριμμένον καὶ καταδασμασμένον εἰς τοὺς πόδας τοῦ βασιλέως τῶν Ρωμαίων. Καὶ ἦτο μὲν ἡ καταστροφὴ αὕτη τοῦ ἰσχυροῦ ἔθνους ἔργον τῶν Ρώσων· ἀλλ' οἱ ἐπιφοβώτατοι οὗτοι καὶ ἀήττητοι ὑπερβόρειοι ἀπεδείχθησαν ἀνίσχυροι ἀπέναντι τῆς ἀνωτέρας πολεμικῆς τέχνης τοῦ Ρωμαίου καὶ οὕτω μετὰ πεισματωδέστατον καὶ αἵματηρότατον ἀγῶνα εἰς χεῖρας αὐτοῦ ἔπεσε τὸ λαμπρὸν τῆς νίκης βραβεῖον.

Οἱ εὐπιστοὶ Βούλγαροι ἐνόμιζον ὅτι ὁ Τσιμιτσκῆς ἔμελλε ν' ἀποκαταστήσῃ τὸ κράτος των. Ἄλλ' ὁ πραγματολόγος πολιτικὸς ἀπλούστατα προσήρτησε τὴν ἀνατολικὴν Βουλγαρίαν, ὅπως καὶ μόνον ἠδύνατο νὰ πράξῃ, καὶ οὕτως ἀνέκτησεν ὑπὲρ τοῦ κράτους τὴν σπουδαίαν μεθόριον γραμμὴν τοῦ Δουνάβεως. Τὸ στέμμα τῶν τσάρων ἀφιέρωσεν εἰς τὴν τοῦ Θεοῦ Σοφίαν ἐν τῇ πρωτεύουσῃ· ὁ Βόγορις ὑπεχρεώθη ν' ἀποδυθῇ τὴν πορφύραν καὶ τὰ σημεῖα τοῦ

βασιλικοῦ ἀξιώματος, λαβὼν ὡς ἰσχυρὸν ἀντάλλαγμα τὸ τοῦ μα-
γίστρου ἀξίωμα. Καὶ ὁ πατριάρχης τοῦ Δοριστοῦ Δαμιανὸς κα-
τεβιδάσθη ἀπὸ τοῦ θρόνου, οἱ δὲ νέοι ιεράρχαι τῆς ἀνατολικῆς
Βουλγαρίας—Ἕλληνες ἐννοεῖται—ἀνῆκον πλέον ὡς πάλοι ποτὲ
εἰς τὴν δικαιοδοσίαν τοῦ οἰκουμενικοῦ θρόνου. Μόνον ἐν τῇ δυτικῇ
Βουλγαρίᾳ (Μακεδονίᾳ καὶ Ἀλβανίᾳ), ἣν ὁ τσάρος Σισμάν ἀπέ-
σπασε τὸ 963 ἀπὸ τῆς παλαιᾶς τοῦ κράτους κοιτίδος, διεσώθη 963
βουλγαρικὸν κρατίδιον ἀνεξάρτητον ἐθνικῶς καὶ ἐκκλησιαστικῶς,
ἂν καὶ πραγματικῶς ἀσθενὲς λίαν. Τοῦτο εἶνε τὸ μέγα τοῦ Τσι-
μιτσκῆ κατόρθωμα. Διὰ τοῦ νικηφόρου ξίφους του ἀπέτρεψεν ἐκ
τοῦ ῥωμαϊκοῦ κράτους τὸν ἐκ τῶν Σλαύων κίνδυνον, παρατείνας
οὕτω τὴν βίον του ἐπὶ δύο ἔτι αἰῶνας.

Οὕτως ἐνδόξως τὴν ἀποστολὴν του ἐν Εὐρώπῃ ἐκτελέσας
ἐστράφη ὁ αὐτοκράτωρ εἰς τὴν Ἀσίαν, ὅπου διεξήγαγε τὸν πόλε-
μον 972-976 μετὰ σπανίας ἐπιτυχίας, ἀνυψώσας τοῦ ἐλληνικοῦ 972-976
κράτους τὴν δύναμιν εἰς τοιοῦτον σημεῖον, ὅσον καὶ ὁ ἐνθουσιω-
δέστατος πατριώτης δὲν ἤθελε τολμήσῃ νὰ προείπῃ κατὰ τὰς ἐπὶ
Πωγωνάτου καὶ τῶν Ἰσαύρων βασιλέων σοβαρὰς ἡμέρας. Αἱ με-
γάλαι τῶν χριστιανῶν ἐπιτυχίαι εἶχον προκαλέσῃ τὴν συμμα-
χίαν τῶν μωαμεθανῶν πρὸς ἀνάκτησιν τῆς Ἀντιοχείας. Ἀρχηγοὶ
αὐτῆς ἦσαν οἱ δραστηριώτατοι Φατιμῖδαι τῆς Αἰγύπτου, οἵτινες
ἤρχισαν νὰ διεκδικῶσι κυριαρχικὰ ἐπὶ τῆς Συρίας δικαιώματα.
Ἄλλ' ὁ ἀνδρεῖος εὐνοῦχος Νικήτας ἔσωσε τὴν Ἀντιόχειαν. Ἡ
δὲ ἄλωσις τῆς Νισίβιδος ὑπὸ τῶν Βυζαντινῶν τόσον ἐπτόησε τοὺς
ἰσλαμίτας, ὥστε τὸ 973 ἐκηρύχθη ἐκ Βαγδάτης ὁ ὑπὲρ πίστεως 973
πόλεμος, ὁργανισθείσης γενικῆς τῶν μωαμεθανῶν ἐξεγέρσεως. Ὁ
βυζαντινὸς στρατὸς ὑπέστη παρὰ τὴν Ἀμιδαν βαρεῖαν ἥτταν.
Τὸ 974 ἀνέλαβεν ὁ Τσιμιτσκῆς ὁ ἴδιος τὴν ἀρχιστρατηγίαν καὶ 974
ἐνδόξως διεξήγαγε τὸν πόλεμον κατὰ τὸν ἄνω Τίγριν καὶ εἰς τὴν
Συρίαν. Ἡ Ἀμιδα καὶ ἡ Μαρτυρόπολις παρεδόθησαν, οἱ δ' ἐκεῖ
ἐμίραι ὑπεχρεώθησαν εἰς πληρωμὴν φόρου. Ἡ Ἱερὰπολις, ἡ
Ἀπάμεια, ἡ Ἐμεσσα, ἡ Ἡλιούπολις ἐκυριεύθησαν ἄνευ σπου-

δαίας ἀντιστάσεως. Διαβὰς δὲ τὸν Λίβανον κατέκτησε τὴν Βηρυτόν, ὁπόθεν ἀπέστειλεν εἰς Κωνσταντινούπολιν τὸ παλλάδιον τῆς πόλεως, τὴν εἰκόνα τοῦ Ἑσταυρωμένου. Συστηματικῶς ἀπεγυμνώθησαν τότε ὑπὸ τῶν Βυζαντινῶν αἱ πόλεις τῆς Ἀνατολῆς χάριν τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐκκλησίας τῆς τοῦ Θεοῦ Σοφίας ἀπὸ τῶν κειμηλίων των, ὅπως τὰ ληστρικά στίφη τοῦ ἐν Παρίσις Διευθυντηρίου ἐξέτειναν τὰς ἀρπακτικὰς των χειρας ἐν Ἰταλίᾳ πρὸς τὰ μουσεῖα τῶν Ἰταλῶν ἡγεμόνων. Ἀλλὰ πρὸ τῶν ὀχυρωμάτων τῆς Τριπόλεως ἐναυάγησε τοῦ αὐτοκράτορος ἡ πολεμικὴ τέχνη¹⁾.

Βεβαίως πολλὰ ἔλειπον ἀκόμη, ἵνα αἱ ἐφήμεροι αὗται κατακτήσεις καταστῶσι διαρκεῖς. Τὸν κατὰ μέγα μέρος ἰσλαμιτικὸν πληθυσμὸν τῶν πόλεων τούτων ὑπέταξε μόνον ὁ πρῶτος φόβος, ἀλλὰ δὲν παρεῖχεν οὗτος ἐγγύησιν, ὅτι θὰ ἐνέμενον πιστοὶ εἰς τὸ κράτος. Καὶ αὕτῃ ἡ ἐλευθερωθεῖσα Ἀντιόχεια ἔκλεισε τὰ πύλας τῆς εἰς τὸν αὐτοκράτορα, μόλις δὲ μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Τσιμιτσκῆ ὑπετάγη αὐτῇ.

Ὁ Τσιμιτσκῆς ἀνεγνώρισεν, ὡς φαίνεται, ὅτι τοῦ κράτους ἡ φαγέδαινα ἦτο ἡ ἐπέκτασις τοῦ φεουδαλισμοῦ καὶ τῶν μεγάλων κτήσεων, αἵτινες ἐξηφάνιζον τοὺς ἐλευθέρους γεωργοὺς καὶ τὰς γαίας μετέβαλλον εἰς βοσκάς. Αἱ ἰσχυραὶ στρατιωτικαὶ οἰκογένειαι τῶν Φωκάδων, Σκληρῶν κ. ἄ. ἐλάμβανον ἔνεκα τῶν μεγάλων των κτήσεων καὶ τοῦ πλήθους τῶν εἰς αὐτάς ἀφωσιωμένων θέσιν ἡγεμονικὴν σχεδόν. Ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ἐλάμβανεν ἡ ἀρχαία ῥωμαϊκὴ ἐπὶ τοῦ στρατοῦ καὶ τῶν ὑπαλλήλων στηριζομένη πολιτεία ὅψιν μεσαιωνικὴν ἀριστοκρατικὴν. Τοῦ Τσιμιτσκῆ ἡ πικρὰ δῆλωσις περὶ τοῦ ἀκορέστου εὐνούχου²⁾, ὅτι οἱ αὐτοκράτορες ὑπηρετοῦσιν αὐτὸν ὡς μισθοφόροι καὶ ὅτι πρὸς ὄφελος αὐτοῦ ἡ μὲν χώρα ἐξαντλεῖται, οἱ δὲ γενναῖοι πολεμισταὶ χύνουσι τὸ

¹⁾ Γεώργιος μοναχὸς ἐκδόσ. Muralt σελ. 865.

²⁾ Τοῦ προέδρου τῆς συγκλήτου Βασιλείου, τοῦ Ἰκωνιάτου ἀλλὰ καὶ πλεονεκτικῶ-
τάτου νόθου υἱοῦ τοῦ αὐτοκράτορος Ρωμανοῦ Α'.

αἰμά των, ἐπτόησε βεβαίως τοὺς ἐνόχους, ἂν καὶ μῦθος εἶνε τὸ λεγόμενον περὶ τοῦ δηλητηρίου, ὅπερ ἐπότισε τὸν αὐτοκράτορα ὃ εἰς τὴν ὀργὴν του πρῶτος ὑποπεσὼν καγκελλάριος τοῦ κράτους Βασίλειος. Κατὰ τὴν εἰς τὴν βασιλεύουσαν ἐπιστροφὴν καὶ ἐν τῇ ἀκμῇ τῆς ἡλικίας του, μόλις πενήτηκοντα καὶ ἐνὸς ἐτῶν, ἀπέθανεν ὃ ἥρως αὐτοκράτωρ τὴν 10 Ἰανουαρίου 976 αἰφνιδίως. Ἄλλ' 10 Ἰαν. 976 εἰς τὰ ὄμματα τοῦ λαοῦ τὸ ἀπρόοπτον γεγονὸς δὲν ἡδύνατο ν' ἀποδοθῇ ἢ εἰς σκοτεινὰς μηχανορραφίας.

Τὸ κακόν, ὅπερ ὃ Τσιμισκῆς ὑπεδήλωσε, ἐξέτεινεν ὁλονὲν τὰς ρίζας του. Τὸ κράτος σὺν τῷ χρόνῳ καθίστατο ἔρμαιον τῶν μεγάλων οἰκογενειῶν. Ἴσως στρατιωτικὸς τις σιδηροῦς ἀνὴρ, τῆς φύσεως τοῦ Σύλλα, θὰ ἡδύνατο νὰ ἐπέμβῃ ἐνταῦθα ἅπαξ ἔτι μὲ πλῆρες σχέδιον θανατικῶν ἀποφάσεων. Ἄλλ' ὃ ἀνὴρ οὗτος δὲν ἐνεφανίσθη καὶ ὅτε μετὰ διακόσια ἔτη ἐδοκίμασε τὸ αὐτὸ Ἀνδρόνικος ὃ Κομνηνός, ἦτο πλέον ἄργά. Φαινόμενον ἰδιάζον τῆς ἐποχῆς ταύτης εἶνε καὶ τοῦτο, ὅτι ἐνῶ ἐπὶ τῶν Μακεδόνων βασιλέων τὸ δυναστικὸν φρόνημα ἐστερεώνετο, συγχρόνως ἀνεπτύσσεται καὶ εἰδὸς τι βεζυρείας. Οἱ πρῶην καθαρῶς στρατιωτικοὶ αὐτοκράτορες, οἱ λαβόντες τὴν πορφύραν κατὰ τὸ πλεῖστον ἢ βοηθεία τοῦ στρατοῦ ἢ ἐκ τῶν χειρῶν στρατιωτικῶν συνωμοτῶν, ἀποτελοῦσι σειρὰν μοναδικὴν ἐν τῇ παγκοσμίῳ ἱστορίᾳ ἐκλεκτῶν ἡγεμόνων σπανίας ἱκανότητος στρατιωτικῆς καὶ πολιτικῆς. Ἡ δυναστικὴ ἰδέα ἀφ' ἑαυτῆς ἀποκλείει τὴν ἐκλογὴν τοῦ ἀρίστου καὶ οἱ πλεῖστοι τῶν βασιλέων εἶνε κατ' ἀνάγκην φυσικὴν μέτριοι ἢ ἀδύνατοι. Ἡ ἀρχαιότης ἀγνοεῖ τὴν εἰς τὰς σημερινὰς συνταγματικὰς πολιτείας διαμορφωθείσαν ἀντιπροσώπευσιν τῶν βασιλέων διὰ τῶν ὑπουργῶν. Ἄλλ' ὅμοιόν τι ἐπενοήθη ἐν Βυζαντίῳ κατὰ τὸν δέκατον αἰῶνα. Αἱ ἀσθενεῖς χεῖρες τῶν νομίμων κατόχων τοῦ θρόνου δὲν ἡδύνατο νὰ κρατήσωσι τὰς ἡνίας τῆς κυβερνήσεως, ἐνεκα τούτου βλέπομεν κανονικῶς σχεδὸν ἐξόχους στρατιωτικοὺς ἀνδρας διευθύνοντας πραγματικῶς τὰ τῆς πολιτείας. Οἱ ἀντιβασιλεῖς οὗτοι κοσμοῦνται καὶ διὰ τοῦ βασιλικοῦ στέμματος

τος, τιθέμενοι ἐν ἴσῃ μοίρᾳ πρὸς τὸν νόμιμον βασιλέα, οἷον τὸν λόγιον Κωνσταντῖνον Ζ' ἢ τὸν παῖδα ἔτι Βασίλειον τὸν Β'. Ἄλλ' εἶνε πρόδηλον ὅτι ὀλιγώτερον μὲν οἱ Λεκαπηνοί, πολὺ δὲ μᾶλλον ὁ Νικηφόρος καὶ ὁ Τσιμιτσκῆς τὴν δευτερεύουσιν βασιλικὴν ταύτην ἀρχὴν διεξήγαγον πρὸς μέγα ὄφελος τοῦ κράτους. Μόνον δὲ ἢ ὑπὸ τῶν περιστάσεων ἐπιβληθεῖσα αὕτη παραχώρησις ἔσωσε τὸ κράτος. Ἀπὸ τῆς πτώσεως τῶν Λεκαπηνῶν μορφοῦται πρὸς τοῦτοις πλὴν τῆς στρατοκρατικῆς ἀντιπροσωπείας καὶ ἄλλη τις κυβερνητικὴ ἀρχή, πολιτικὴ αὕτη. Ὁ εὐνοῦχος Βασίλειος, νόθος υἱὸς τοῦ παλαιοῦ Ρωμανοῦ, μόνος ἐκ τῶν ἀπογόνων αὐτοῦ σωθεὶς κατὰ τὸν ἐπὶ Κωνσταντίνου Ζ' ὄλεθρον τοῦ οἴκου, ἀπέκτησε σημαντικωτάτην θέσιν ὡς πρόεδρος τῆς συγκλήτου καὶ καγκελλάριος τοῦ κράτους διὰ τῶν ἐξόχων διοικητικῶν του προσόντων· εἶνε τρόπον τινὰ ὁ Ταλλεῦράνδος τῶν τότε στρατιωτικῶν αὐτοκρατόρων. Κατὰ τὴν ἀναγόρευσιν τοῦ Νικηφόρου ὡς καὶ τὴν τοῦ Τσιμιτσκῆ ἐκοινώνησε τῆς πράξεως. Νῦν δὲ δι' αὐτοῦ ἀνηγορεύθη 976-1025 ἀνεξάρτητος βασιλεὺς ὁ εἰκοσαετῆς Βασίλειος (976-1025). Ἄλλ' ἢ διοίξεις τῶν πραγμάτων ἔμεινεν εἰς τὰς χεῖρας τοῦ πανισχύρου εὐνούχου. Ἄλλ' ἐὰν προσεδόκα νὰ καταστήσῃ τὸν προστατευόμενόν του σκιάν μόνον ἡγεμόνος, ὅπως ἦτό ποτε ὁ λόγιος πατήρ του, ἡπατᾶτο τελείως. Ὁ νοημονέστατος καὶ πολεμικὸς ἡγεμὼν προσέβλεπεν αὐτὸν δυσπίστως, ἕως οὗ—μετὰ δεκατρία ὅλα ἔτη—κατέφερε μεθ' ὅλης του τῆς δυνάμεως τὴν θανατηφόρον κατὰ τοῦ ἀνθρώπου πληγὴν.

Εἴκοσι μόλις ἔτῳ ἦτο ὁ Βασίλειος, ὅτε ἀνέλαβε τὴν κυβέρνησιν, ὁ δὲ ἀδελφὸς καὶ συμβασιλεὺς του δεκαεπτὰ μόνον. Ἄλλ' ἐνῷ οὗτος κατὰ τὴν ἐπιθυμίαν τοῦ πάντα διευθύνοντος καγκελλαρίου παρεδόθη ὅλος εἰς τὰς ἀπολαύσεις, ὁ Βασίλειος ἐγκατέλιπεν εὐθὺς πάσας τὰς τέρφεις τοῦ αὐλικοῦ βίου μετὰ σοβαρότητος ἀσυνήθους εἰς τὴν ἡλικίαν του καὶ σπανίας συναισθήσεως τοῦ καθήκοντος, ἀφιερωθείς ὅλος εἰς στρατιωτικὰς σπουδὰς καὶ εἰς τὰς διοικητικὰς ὑποθέσεις. Μεταξὺ τῶν καχυπόπτων καὶ πάντοτε εἰς τὴν

ταπεινῶσιν τῆς αὐτοκρατορικῆς δυνάμεως σκοποῦντων μεγιστάνων προστετέθη εἰς τὸν χαρακτῆρά του τραχύτης τις καὶ δυσπιστία καὶ σκληρότης· ἀνὴρ τοιοῦτος δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ γίνη δημοτικὸς ἡγεμόν· ἀλλ' ὑπῆρξε συντηρητὴς τοῦ κράτους.

Ἦτο φυσικόν, ὅτι τὴν θέσιν τοῦ Τσιμιτσκῆ ἐπεδίωξαν κατ' ἀρχὰς οἱ στρατηγοὶ καὶ οἱ μεγιστᾶνες. Κατὰ δὲ τὰ μέχρι τοῦδε συμβάντα καὶ πᾶσαν ἐλπίδα ἠδύναντο νὰ ἔχωσιν, ὅτι θὰ ἐπετύγχανον τοῦ φιλοδόξου σκοποῦ των. Ἀλλ' ὁ ὑπολογισμὸς των ἐβασίζετο ἐπὶ ἐνὸς σφάλματος· ἀπέναντί των δὲν εἶχον Πορφυρογέννητον, τὴν πρώτην δὲ μεταξὺ των θέσιν εἶχεν ὁ ἐν Ἀσίᾳ στρατηγὼν Βάρδας Σκληρὸς, ὅστις παραγκωνισθεὶς ὑπὸ τοῦ καγκελλαρίου Βασιλείου ὕψωσε τὴν σημαίαν τῆς ἐπαναστάσεως εἰς τὰ ἀνατολικά ὄρια καί, ὑποστηριζόμενος ὑπὸ τῶν νέων ὑπηκόων, τῶν ἰσλαμιτῶν τιμαριούχων ἡγεμόνων, ἐνίκησε δις κατὰ κράτος τοὺς ῥωμαίκοὺς στρατοὺς, ἐπλημμύρησε πᾶσαν τὴν μικρὰν Ἀσίαν καὶ ἠπείλησε σπουδαίως τὴν βασιλεύουσαν. Ὁ Σκληρὸς ἐφαίνετο ὅτι ἔμελλε νὰ ἀποβῇ δεῦτερος Νικηφόρος. Ἀλλ' ἡ κεντρικὴ κυβέρνησις ἐξήγαγε τότε ἐκ τοῦ μοναχικοῦ κελλίου τοῦ ἐν Χίῳ μοναστηρίου τὸν ἐξόριστον ἀντίπαλον τοῦ Σκληροῦ, τὸν Βάρδαν Φωκᾶν, ὥς ποτε ὁ Ἡράκλειος τὸν Φιλιππικόν, καὶ ἔδωκεν εἰς αὐτὸν τὴν ἀρχηγίαν τῆς πιστῆς εἰς τὴν βασιλέα στρατιᾶς. Ὁ Σκληρὸς ὅμως κατὰ τὴν τακτικὴν ὑπερεῖχε τὸν Φωκᾶν, ὅστις ἀπώλεσε δύο μάχας παρὰ τὸ Ἀμόριον καὶ τὰ βασιλικά Θέρμα (ἐν τῷ θέματι Χαρσιανοῦ — Καππαδοκίας). Ἀναγκασθεὶς νὰ καταφύγῃ εἰς Ἰδηρίαν, ἵνα στρατολογήσῃ νέους μισθοφόρους παρὰ τῷ κουροπαλάτῃ Δαυίδ, τῷ πιστῷ συμμάχῳ τοῦ κράτους, ἀπώλεσε κατόπιν καὶ τρίτην μάχην παρὰ τὸν Ἄλυν, ἐγγὺς τῆς Παυκαλείας. Ἀλλ' ἐν μονομαχίᾳ κατέρριψεν ὁ Φωκᾶς τὸν Σκληρὸν ἐκ τοῦ ἵππου· ἐπειδὴ δὲ οὗτος διέφυγεν ἄνευ τοῦ ἱππέως διὰ τῶν τάξεων τῶν ἀνταρτῶν, ἐνόμισαν οὗτοι τὸν στρατηγὸν ἀπολεσθέντα καὶ ἐτράπησαν εἰς ἄτακτον φυγὴν. Τελευτῶντος τοῦ θέρους 979 ἠγαγκάσθη ὁ Σκληρὸς νὰ καταφύγῃ 979 εἰς ἀραβικὸν ἔδαφος, ὅπου προσωρινῶς ἐτέθη ὑπὸ κράτησιν.

Κατὰ τὰ ὀκτὼ ἐπόμενα ἔτη παρέμεινεν ὁ Φωκᾶς ἀρχιστράτηγος τῶν ἐν Ἀσίᾳ δυνάμεων, πολεμήσας εὐτυχῶς κατὰ τῶν Σαρακηνῶν καὶ ἀναγκάσας τὸν ἐμίρην Χαλέπου εἰς πληρωμὴν φόρου. Ἀλλ' ἡ ἐνεργητικότης τοῦ Βασιλείου, ὅστις μὲ τὴν σιδηρᾶν του θέλησιν δὲν ἐνόει διόλου νὰ μένη σκιά βασιλείως, ἀλλ' ὡς ὁ ὁμώνυμος πρόγονός του ἀνέλαθεν ὁ ἴδιος μετὰ πάσης αὐστηρότητος τοῦ κράτους τὴν διοίκησιν, δυσηρέστησε σφόδρα τοὺς πολιτικούς καὶ στρατιωτικούς μεγιστᾶνας. Ὁ πλάττων αὐτοκράτορας εὐνοῦχος Βασίλειος ἐμηχανορράφει καὶ πάλιν ὡς ἄλλοτε καὶ τὴν
 15 Αὐγ. 987 15 Αὐγούστου 987 ὁ Βάρδας Φωκᾶς ἐνήργησε ν' ἀναγορευθῇ αὐτοκράτωρ ἐν τῷ ἀνακτόρῳ τοῦ Εὐσταθίου Μαλείνου (ἐν τῷ θέματι Χαρσιανῶ). Κατ' αὐτοῦ ἀπέλυσαν τότε οἱ Ἀραβες ὡς αὐτοκράτορα τὸν Βάρδαν Σκληρόν, ἄγοντα στρατὸν χριστιανῶν αὐτομόλων. Ἀλλ' ὁ Φωκᾶς συνέλαβεν αὐτὸν καὶ τότε ἔστρεψεν ὅλην του
 988 τὴν προσοχὴν κατὰ τοῦ νομίμου αὐτοκράτορος. Τὸ 988 ὑπέταξε μέγα μέρος τῶν σπουδαίων τοῦ κράτους χωρῶν, ἥτοι τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, περιορισθέντος οὕτως τοῦ νομίμου ἡγεμόνος εἰς τὴν πρωτεύουσαν καὶ τὴν ὑπὸ τῶν Βουλγάρων πλημμυρηθεῖσαν χερσόνησον τοῦ Αἴμου. Τὸ πρῶτον δὲ νῦν σωτῆρες τοῦ κράτους κατεστάθησαν οἱ Ρῶσσοι ἐπίκουροι, οἱ Βαράγγοι.

Μέχρι τῶν χρόνων τοῦ Βασιλείου διέσωζε τὸν ἐλληνισμόν της καὶ τὴν παλαιὰν δημοκρατικὴν ἐν ταύτῃ καὶ ἀριστοκρατικὴν αὐτονομίαν ἡ ἀρχαία ἐλληνικὴ πόλις τῆς ταυρικῆς χερσονήσου Χερσῶν, ἥτις τόσον ῥιψοκινδύνως ἀντέστη εἰς τὴν λύσσαν Ἰουστινιανοῦ τοῦ Β'. Ἀπὸ τοῦ Θεοφίλου ἐπέμπετο εἰς αὐτὴν Ρωμαῖος στρατηγὸς ὡς ἐπόπτης, ἀλλὰ πολλὴν σημασίαν δὲν εἶχεν ὁ ἀνώτατος
 988 στρατιωτικὸς καὶ πολιτικὸς οὗτος ἄρχων. Τὸ 988 ἐνεφανίσθη πρὸ τῆς πόλεως Βλαδίμηρος ὁ υἱὸς τοῦ Σβιατοσλάβ μετ' ἰσχυροῦ στρατοῦ. Ὅπως δέ ποτε ἡ Ἀμιδα, τὸ κατὰ Περσῶν πρόχωμα ἐν τῷ πρὸς Καβάδην πολέμῳ, οὕτω καὶ ἡ Χερσῶν νῦν ἔπεσε διὰ τῆς προδοσίας ἱερέως. Ἀλλ' οἱ τότε Ρῶσσοι δὲν ᾔσαν πλέον «τὸ βδελυρὸν καὶ ἄθεον καὶ ἄπιστον ἔθνος» τοῦ Φωτίου. Ὁ Βλαδίμη-

ρος ἐζήτησε καὶ ἔλαβε τὸ ἅγιον βάπτισμα εἰς τὴν ἐν Χερσῶνι ἐκκλησίαν τῆς Παναγίας, πρὸς τὸ ῥωμαϊκὸν δὲ κράτος, εἰς ὃ οἱ προκάτοχοί του ἤδη εἶχον δώσῃ πολλοὺς μισθοφόρους, συνῆψε στενωτάτην φιλίαν, ὅτε τοῦ αὐτοκράτορος ἡ νεωτέρα ἀδελφή, ἡ πορφυρογέννητος βασιλόπαις Ἄννα ἐνυμφεύθη τὸν Ρῶσσον Μέγαν Δοῦκα. Τὴν κατακτηθεῖσαν πόλιν ἀπέδωκεν εἰς τοὺς Ρωμαίους, ἐκτελῶν δὲ τοῦ Μεγάλου Δουκὸς τὴν προσταγὴν ὁ πιστὸς του λαὸς ἐβαπτίσθη εἰς τὸν Δνεΐπερον ὑπὸ Ἑλλήνων ἱερέων καὶ μοναχῶν καὶ ἐκατηχήθη. Ἡ βάπτισις τοῦ ἁγίου Βλαδιμήρου εἶνε εἶνε ἐν τῶν σπουδαιοτάτων συμβάντων εἰς τὰ χρονικά τῆς ὀρθοδόξου ἐκκλησίας· κατὰ τὴν ὥραν ταύτην ἐγεννᾶτο ἡ πνευματικὴ κληρονομία τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας, τουτέστιν ἡ ῥωσικὴ ἐκκλησία¹⁾.

Καὶ αἱ πολιτικαὶ σχέσεις μεταξὺ τῶν βασιλείων τῆς « πόλεως τῶν Καισάρων » (Τσάριγραδ) καὶ τῶν δυναστῶν τοῦ Κιέβου παρέμειναν ἀναλλοιώτως εἰρηνικαί. Ἀγόντες τοὺς προσφάτους στρατολογηθέντας Ρώσσους ἐπικούρους καὶ τὸν αὐτοκρατορικὸν στρατὸν ἐξεστράτευσαν οἱ βασιλεῖς Βασίλειος καὶ Κωνσταντῖνος κατὰ τῆς ὑπὸ τοῦ Φωκᾶ πολιορκουμένης Ἀβύδου, ἥτις ἦτο ἡ κλεῖς τοῦ Ἑλλησπόντου. Οἱ στρατοὶ ἦσαν ἤδη ἔτοιμοι εἰς μάχην. Κατὰ τὴν συνήθειάν του δὲ ὁ Φωκᾶς ἔμελλεν ἤδη νὰ προκαλέσῃ τὸν Βασίλειον εἰς μονομαχίαν, ὅτε πῶν ψυχρὸν ὕδωρ ἔπασε νεκρὸς ἐκ τοῦ ἵππου. Πανικὸς κατέλαβε τότε τοὺς ἀντάρτας καὶ ἐτράπησαν εἰς ἀγρίαν φυγὴν. Τοιοῦτοτρόπως αἰφνιδίως κατέπαυσε τὸν Ἀπρίλιον τοῦ 989 ὁ ἐμφύλιος πόλεμος. Ὁ αἰχμάλωτος Βάρδας Σκλη- 989 ρὸς προσήχθη εἰς τὸν αὐτοκράτορα Βασίλειον, ὅστις ἀνέκραξε « πρὸ τοιούτου ἀνδρὸς ἐτρέμομεν χθές », ἀτενίζων τὸν δυσκίνητον παχύσαρκον γέροντα φέροντα τὰ αὐτοκρατορικὰ ἐρυθρὰ πέδιλα καὶ πρὸ τοῦ νομίμου του αὐθέντου ἰστάμενον. Λαβὼν συγγνώμην ἀπέθανε μετ' οὐ πολὺ.

¹⁾ Ἄνευ προφητικοῦ χαρίσματος εἶνε δύσκολον νὰ ἐννοήσῃ ὁ μὴ κατὰ τὸν συγγραφεὴ προουρατικὸς ἀναγνώστης τοὺς λόγους τούτους. Σ. Μ.

Τέλος εὔρε τὴν πρὸ πολλοῦ ἀναμένουσαν αὐτὸν τύχην καὶ ὁ παλαιὸς μηχανορράφος, ὁ καγκελλάριος τοῦ κράτους Βασίλειος. Διὰ βραχείας διαδικασίας ἐκηρύχθη ἔκπτωτος τῶν ἀξιωματῶν καὶ τιμῶν, ἡ μυθώδης περιουσία του, ἣτις θὰ ἐπῆρκει πρὸς συντήρησιν ὀλοκλήρου στρατοῦ, ἐδημεύθη, τὸ ἀνάκτορόν του παρεδόθη πρὸς λεηλασίαν εἰς τὸν ὄχλον τῆς πρωτευούσης, αὐτὸς δὲ 989 ἐξωρίσθη τὸ 989. Ἐξ ἑτη βραδύτερον προσεκλήθη εἰς τὴν πρωτεύουσιν καὶ ὁ ἀπείρους κτήσεις ἔχων καὶ ὑπὸ πλήθους ὀπλοφορούντων πελατῶν περιστοιχούμενος ἡγεμονίσκος Εὐστάθιος Μαλείνος. Τὸν καππαδοκικόν του πύργον δὲν ἐπανεῖδε πλέον, τὰ δὲ κτήματα ἐδημεύθησαν μετὰ τὸν θάνατόν του. Τὴν συμβουλὴν, ἣν λέγεται ὅτι ἔλαβεν ὁ Βασίλειος, νὰ φλεβοτομῇ δηλονότι τοὺς πλουσίους στασιαστικοὺς ἄρχοντας τῶν ἐπαρχιῶν, ἵνα μὴ γίνωνται ἰσχυροὶ καὶ ἐπικίνδunoι, ἠκολούθησε κατὰ γράμμα καὶ συστηματικῶς. Τυχαρπάστου τινός, ὅστις ἀξιώματα καὶ τιμὰς λαβὼν μετέβαλε τὸ χωρίον του εἰς ἑπαυλιν, ἐκρήμνισεν ὁ Βασίλειος τὸ ἀνάκτορον, τὰς δὲ γαίας διένειμεν αὖθις εἰς τοὺς χωρικοὺς. Τοῦτο καλοῦσιν αὐθαιρεσίαν ἀνατολίτου δεσπότη, ὡς εἰ ἡ νεωτέρα ἐπὶ τοῦ δικαίου βασιζομένη πολιτεία διὰ τῆς δημεύσεως τῶν ἀγαθῶν τῆς νεκρᾶς χειρὸς ἄλλο τι πράττει. Μήπως οἱ Γερμανοὶ ἐκκλησιαστικοὶ ἡγεμόνες ἀναγκασθέντες δι' ἐννόμου δημεύσεως νὰ ἐπανέλθωσιν εἰς τὴν ἀποστολικὴν πενίαν, ἡσθάνθησαν ἑαυτοὺς ὀλιγώτερον ἀδικουμένους ἢ οἱ ὑπὸ τοῦ Βασιλείου δημευθέντες χωροδеспόται ;

Εὐθὺς ὡς ὁ αὐτοκράτωρ Βασίλειος ὑπέταξε τοὺς ἀριστοκρατικούς στασιαστάς, εἰσῆλθεν εἰς τὴν νομοθετικὴν ὁδόν, ἣν εἶχεν ἀνοίξῃ ἤδη ὁ πρόπαππὸς του Ρωμανός. Ἡ γλῶσσα τῆς νεαρᾶς 996 αὐτοῦ τοῦ 996 εἶνε ἀνηκούστως σφοδρά. Ἐννοεῖται ὅτι αἱ περὶ τοῦ ἀναπαλλοτριώτου τῶν κτημάτων τῶν χωρικῶν διατάξεις εἶχον μείνῃ ἐπὶ τοῦ χάρτου. Τώρα ὅμως ἠκυρώθησαν σκληρότατα τῶν ἀρχόντων οἱ τίτλοι ἰδιοκτησίας καὶ διὰ νομοθετικῆς διατάξεως ἀπήγορεύθη ἡ καταδολίευσις τοῦ νόμου, δι' ἧς οἱ μεγάλοι γαιο-

κτῆμονες μετέβαλλον πρῶτον εἰς ἐκκλησιαστικὸν κτῆμα τὴν ἰδιοκτησίαν τοῦ χωρικοῦ, ἵνα σώσωσιν αὐτὸ ἀπὸ ἀμφισβητήσεως. Διὰ ξηρῶν λέξεων λέγει ὁ αὐτοκράτωρ, ὅτι τοῦ κράτους τὸ συμφέρον δὲν ἐπιτρέπει τὴν συγκέντρωσιν μεγάλης κτηματικῆς ὑπηρεσίας, μάλιστα δὲ τὴν ἐπὶ μακρὸν διατήρησιν αὐτῆς διὰ κληρονομιῶν. Μετὰ τοιαύτης ἐνεργητικότητος κατεπολέμησεν ὁ ἰσχυρὸς μονάρχης τὸ σύστημα τῶν μεγάλων γαιοκτησιῶν καὶ δουλοπαροικιῶν. Ἡ προστασία τῆς μέσης καὶ κατωτέρας τάξεως ἦτο ὁ σοβαρὸς τῆς νομοθεσίας του σκοπός, τοῦτο δὲ καὶ μόνον ἀνυψώνει τὸν τραχὺν καὶ ἀπαίδευτον τοῦτον στρατιωτικὸν ἀσυγκρίτως ὑπεράνω πολλῶν ἐκ τῶν ἐξοχωτάτων ἡγεμόνων.

Προσφυῶς λέγει ὁ Φίνλαιν : « Ἡ βασιλεία τοῦ Βασιλείου Β' παριστᾷ τὴν ὑψίστην ἀκμὴν τῆς βυζαντινῆς δυνάμεως. Οἱ ἄετοί τοῦ αὐτοκρατορικοῦ στρατοῦ ἵπταντο, ζῶντος αὐτοῦ, νικηφόροι ἀπὸ τῶν ὀχθῶν τοῦ Δουνάβεως πρὸς τὰς τοῦ Εὐφράτου καὶ ἀπὸ τῶν ὀρέων τῆς Ἀρμενίας εἰς τὰς ἀκτὺς τῆς Ἰταλίας. Ἡ ἀκατάσχετος τοῦ Βασιλείου ὁρμή, ἡ φρικτὴ σκληρότης του, ἡ ἀδιαφορία του πρὸς τὴν τέχνην καὶ τὰ γράμματα καὶ ἡ θρησκευτικὴ του δεισιδαιμονία, πάντα ταῦτα ὁμοῦ ἀποτελοῦσι τὸν τύπον τοῦ κράτους αὐτοῦ καὶ τῆς ἐποχῆς του. Ὁ σκοπὸς τῆς πολιτικῆς του ἦτο νὰ ἐνισχύσῃ ἐν Εὐρώπῃ τὴν πολιτικὴν ἐνότητα, καταβάλλων Βουλγάρους καὶ Σλαύους, οὓς εἰς ἓν ἔθνος εἶχε συνενώσῃ ἡ γλωσσικὴ συγγένεια, συνδεδεμένους ἤδη διὰ κοινοῦ μίσους κατὰ τῆς αὐτοκρατορικῆς κυβερνήσεως ».

Τοῦ κόμητος Σισμάν Α' οἱ υἱοί¹⁾, ὧν τὸ γένος κατήγετο ἐκ τοῦ παρὰ τὴν Ἰάντραν Τυρνόβου, διέσπειραν ἐπὶ τοῦ βουλγαρικοῦ ἔθνους τελευταίαν τινὰ λάμψιν, πρὶν ἢ τοῦτο συντριβῇ ἐντελῶς. Σισμάν ὁ Α' καὶ ὁ Δαυὶδ ἔλαβον τὸν τίτλον τοῦ τσάρου, ὁμοίως δὲ καὶ ὁ Σαμουήλ (976-1016), ὁ τελευταῖος ἰσχυρός, ἀλλ' ἀτυχῆς 976-1016 νάσσης τοῦ ἔθνους. Δι' αὐτῶν μετετοπίσθη τὸ κέντρον τῆς βουλγαρικῆς δυνάμεως πρὸς τὴν ἔτι ἐλευθέραν δυτικὴν χώραν, τὴν

¹⁾ Οἱ «κομητόπουλοι» οὗτοι ἐκαλοῦντο Δαυὶδ, Μωυσῆς, Ἀαρὼν, Σαμουήλ.

- Ἀλθανίαν καὶ Μακεδονίαν. Πρωτεύουσα τοῦ τσάρου καὶ τοῦ πατριάρχου ἦτο ἡ Πρέσπα, δασώδης καὶ βραχύδης νῆσος τῆς ὁμωνύμου λίμνης, ἣτις σώζει ἔτι τὰ ἐρείπια τοῦ ποτε τείχους τῆς ἀκροπόλεως καὶ τεσσάρων ἐκκλησιῶν. Ἀλλὰ ταχέως μετώκησεν εἰς Ἀχρίδα, τὴν παρὰ τὴν ἀρχαίαν λίμνην Λυχνίτιν, ἀποβάσαν πλουσίαν καὶ λαμπρὰν πρωτεύουσαν. Κατὰ τὴν ἄλωσιν τῆς πόλεως οἱ Ἕλληνες εὖρον κατόπιν ἐν τῷ βασιλικῷ θησαυροφυλακίῳ στέμμα διὰ μαργαριτῶν κοσμούμενον, χρυσοστόικτα ἐνδύματα καὶ ἑκατὸν στατῆρας χρυσοῦ. Τὸ κύριον στήριγμα τοῦ ὅλως διόλου τιμαριωτικῶς ὀργανωμένου κράτους, ἦτο ἡ ἰσχυρὰ καὶ πολεμικὴ τάξις τῶν βολγιάρων. Τὸ στέμμα ἔλαβεν ὁ Σαμουήλ ἐκ Ρώμης· καὶ πρὸς τοὺς Βογομίλους δὲ ἐφέρετο πράως. Διὰ τοῦτο ἡ ὀρθόδοξος ἐκκλησία δὲν διατηρεῖ τὴν μνήμην του ἐν τοιαύτῃ δόξῃ, ἐν ἣ τὴν τῶν λοιπῶν τσάρων. Ὁ θάνατος τοῦ Τσιμιτσκῆ καὶ ἡ ἐπανάστασις τοῦ Σκληροῦ ἔδωκαν εἰς τοὺς παρὰ τὸν Δούναβιν Βουλγάρους τὸ σημεῖον τῆς γενικῆς ἐξεγέρσεως. Ἐντὸς βραχείας χρόνου ἀνασυνεκρότησεν ὁ Σαμουήλ τὸ ἀρχαῖον μέγα κράτος. Τὴν Θράκην, τὴν περίχωρον τῆς Θεσσαλονίκης καὶ αὐτὴν τὴν Ἑλλάδα ἐπόρθησεν· ἐκ Λαρίσης μετέφερε τὰ ἅγια λείψανα τοῦ ὁμολογητοῦ Ἀχιλλέως εἰς Πρέσπαν. Ἀλλ' ὁ Βασίλειος ἦτο ἀντάξιος τοῦ Σαμουήλ ἀντίπαλος. Ἀπὸ Φιλιππουπόλεως, Μοσυνοπόλεως καὶ Θεσσαλονίκης ἐνήργει ὁ αὐτοκράτωρ διὰ τοῦ κατὰ ξηρὰν στρατοῦ καὶ τοῦ στόλου κατὰ τοῦ τσάρου, οὐχὶ μὲν μετὰ τῆς αὐτῆς πάντοτε 981 ἐπιτυχίας, ἀλλὰ μετὰ τῆς αὐτῆς καρτερίας. Ἀλλ' ὅτε τὸ 981 ἐκινήθη κατὰ τῆς Σαρδικῆς (Σόφιας), ὁ στρατός του διεσπάρθη τελείως. Ἐπὶ δεκαπέντε ἔτη ἡσύχαζον τὰ πράγματα. Τὸν χρόνον δὲ τοῦτον ἐπωφελήθη ὁ Σαμουήλ ἵνα προσαρτήσῃ τὸ Δυρράχιον καὶ τὰ ἀδριατικὰ παράλια, τοὺς δὲ Σέρβους νὰ καταστήσῃ ὑποτελεῖς. Αὕτη ἦτο ἡ μεγίστη ἀκμὴ τοῦ κράτους τῆς Ἀχρίδος.
- 996 Τὸ 996 ἐξερράγη ὁ δεύτερος πόλεμος. Ὁ Σαμουήλ ἐνίκησε τὸν Ἑλληνα στρατηγὸν Γρηγόριον τὸν Ταρωνίτην (ἐκ τοῦ ἀρμενικοῦ ἡγεμονικοῦ γένους) καὶ εἰσήλασε πορθῶν τὴν χώραν μέ-

χρι τῆς Πελοποννήσου. Ἄλλ' ἐνῷ ἐπέστρεφεν ἐντεῦθεν, τὸ στρα-
 τόπεδόν του εἶχε στήση παρὰ τὸν Σπερχεῖον (τῆς Βοιωτίας) ὁ
 Νικηφόρος Οὐρανός. Τὴν νύκτα διέβησαν οἱ Ἕλληνες τὸν ποτα-
 μὸν καὶ κατέκοψαν τὸν βουλγαρικὸν στρατόν. Ὁ Σαμουήλ μόλις
 καὶ μετὰ βίας ἐσώθη καὶ ἔφθασεν εἰς τὴν ἐπὶ τῆς νήσου ἀκρόπο-
 λίν του. Ὁ γαμβρός του, ὁ Ἀρμένιος Ἀσιώτ, ἐπρόδωκε τὸ εἰς
 αὐτὸν ἐμπεπιστευμένον Δυρράχιον εἰς τοὺς Ἕλληνας. Ἀφοῦ ὁ
 αὐτοκράτωρ ἄνευ ἐπιτυχίας εἰσέβαλεν εἰς τὴν περὶ τὴν Σαρδικὴν
 χώραν, οἱ στρατηγοὶ του κατέκτησαν ὀριστικῶς τὴν παρὰ τὸν
 Δούναβιν Βουλγαρίαν (1000). Κατὰ τὸ ἀκόλουθον ἔτος κατέλα- 1000
 βον οἱ Ἕλληνες τὴν κάτω Μακεδονίαν· ἡ Βέροια, τὰ Σέρβια, τὰ
 Βοδενὰ ὑπετάγησαν εἰς αὐτούς. Τὸ 1002 ἐκυρίευσεν ὁ Βασίλειος 1002
 τὴν σπουδαίαν πόλιν Βιδύνιον, ἐνῷ ἡ λεηλασία τῆς Ἀδριανουπό-
 λεως ὑπὸ τοῦ Σαμουήλ ἦτο πρόσκαιρος μόνον ἐπιτυχία. Καὶ τὴν
 σπουδαίαν πόλιν Σκόπια ἐκυρίευσεν ὁ αὐτοκράτωρ. Ἀλλὰ τὸ
 ἰσχυρὸν Πέρνικον ἐν τῇ χαράδρᾳ τοῦ Στρυμόνος δὲν κατωρθώθη
 νὰ κυριευθῇ. Ἐν τούτοις μόνον αἱ ἐν Ἀνατολῇ περιπλοκαὶ ἐμ-
 πόδισαν τὸν αὐτοκράτορα νὰ καταφέρῃ τὸ τελευταῖον πλῆγμα κατὰ
 τοῦ καταρρεύσαντος κράτους τῶν τσάρων. Τὸ 1014 ἐπῆλθεν ὁ 1014
 τελευταῖος πόλεμος. Ἀμφιρρόπως τὸ πρῶτον ἐμάχοντο περὶ τὰ
 ἰσχυρὰ ὄρεινὰ φρούρια. Ἐν μετὰ τὸ ἄλλο ἔπρεπε νὰ κυριευθῶσι
 καὶ νὰ ἐξασφαλισθῶσι διὰ φρουρῶν. Οἱ περίοικοι Βούλγαροι με-
 τωκίζοντο κατ' ἀρχαῖον ἀσσυριακὸν τρόπον μέχρις Ἀρμενίας.
 Λαμπρὸν ἦτο ἰδίως τὸ ἀνδραγάθημα τοῦ Νικηφόρου Ξιφίου (1014)· 1014
 περιελάσας τὸ ὄρος Βαλάθισταν (Μπελάσιτσα) προσέβαλε τὰ νῶτα
 τῶν Βουλγάρων. Ἄπας ὁ βουλγαρικὸς στρατὸς μετ' ἀπελπιστι-
 κὴν ἀντίστασιν ἐξωλοθρεύθη. Μόλις δὲ διέφυγεν ὁ τσάρος εἰς
 Πρίλαπον. Οἱ δεκαπενταχίλιοι αἰχμάλωτοι ἐτυφλώθησαν κατὰ
 διαταγὴν τοῦ Βασιλείου, ἀνὰ ἑκατὸν ἐνὸς τὸν ἓνα ὀφθαλμὸν ἐκκο-
 πέντος καὶ ὀδηγοῦντος αὐτούς. Ὅτε ὁ Σαμουήλ εἶδεν ἐνώπιόν του
 τὸ πλῆθος τοῦτο τῶν δυστυχῶν, ἔπεσεν ὡς ὁ Ἥλι ἀναίσθητος
 κατὰ γῆς. Σφαδάζων ἐκ καρδιακῶν πόνων ἀπέθανεν ὁ δυστυχὴς

- 15 Σεπ. 1014 μονάρχης ἤδη μετὰ δύο ἡμέρας, τὴν 15 Σεπτεμβρίου 1014. Ὁ τοῦ Σαμουήλ υἱὸς Γαβριήλ Ρωμανὸς (Ραδομίρ), ἀνδρεῖος πολεμιστῆς, ἐπὶ τοῦ ὁποίου οἱ Ἕλληνες ἐκυρίευσαν τὰ Βιτώλια, τὴν Πρίλαπον, τοὺς Στόβους, τὰ Βοδενά, τὰ Μογλενά, μάτην ἐζή-
 1015 ζησε τὴν εἰρήνην· τὸ 1015 ἔπεσε δολοφονηθεὶς ὑπὸ τοῦ ἐξαδέλ-
 φου του Ἰωάννου Βλαδισλάβ, τοῦ υἱοῦ τοῦ Ἀαρών. Ὁ ἄρπαξ τοῦ θρόνου, πρὸς τοὺς Ἕλληνας κλίνων, ἀναγκασθεὶς ὑπὸ τῶν Βολ-
 1016-1017 γιάρων νὰ ἐξακολουθήσῃ τὸν ἐθνικὸν πόλεμον, ἡγωνίσθη ἐπιτυ-
 χῶς κατὰ τὰ ἔτη 1016 καὶ 1017. Ἀλλὰ τὴν συμμαχίαν, ἣν ἐσχεδιάσε πρὸς τοὺς Πατζινάκας, ἐμπόδισεν ἄγρυπνος ἐπιτήρησις τῶν ἐν ταῖς παριστρίοις φρουρίοις Ἑλλήνων φρουράρχων. Πρὸ
 1018 τοῦ Δυρραχίου, ὅπερ οἱ Βούλγαροι ἐπολιόρκουν, ἔπεσε τὸ 1018 ὁ Ἰωάννης Βλαδισλάβ, ὁ τελευταῖος τῆς Ἀχρίδος τσάρος. Ἰσχυρὰ μερὶς τῶν Βολγιάρων, ἀρχηγοὺς ἔχουσα τὸν πατριάρχην Δαυῖδ, τὴν τσαρίναν Μαρίαν καὶ τὸν στρατηγὸν Βογδάν ἐζήτησεν εἰρή-
 νην ἐπὶ τῷ ὅρῳ ὅτι θὰ ἀνεγνωρίζοντο τὰ προνόμιά των. Ὁ Βασί-
 λειος ἐξεκίνησεν ἐκ τῆς πρωτευούσης, κατὰ τὴν πορείαν δὲ ἐν Ἀνδριανουπόλει συνήντησε Βουλγάρους ἀγγελιαφόρους ἀγγέλ-
 λοντας ὅτι ὑπετάγη καὶ τὸ Πέρνικον μετὰ 35 ἄλλων τειχισμά-
 των. Ἐν Στρουμίτση ἐνεχείρισεν εἰς αὐτὸν ὁ πατριάρχης ἐπιστο-
 λὴν παρὰ τῆς τσαρίνας. Ὅτε δὲ ἔφθασε πρὸς τῆς Ἀχρίδος, ἐνε-
 φανίσθησαν ἐνώπιόν του οὔτοι καὶ πάντες οἱ κομητόπουλοι. Εἰς
 τὰ ὅρη τῆς Ἀλβανίας ἀντέστησαν ἔτι ἐπ' ὀλίγον οἱ ἀρχηγοὶ τῆς
 πολεμικῆς μερίδος, ὁ ἡγεμονίδης Φρουζὶν καὶ ὁ ἀνδρεῖος Ἰβάτς.
 Ἀλλὰ τὸ ρωμαϊκὸν ξίφος καὶ ἡ βυζαντινὴ δολιότης συνέτριψαν
 καὶ ταύτην τὴν ἀντίστασιν.

Μετὰ τεσσαρακονταετῇ ἀγῶνα ἐταπεινώθη ἐντελῶς καὶ ὑπε-
 τάγη τὸ ἰσχυρὸν σλαυικὸν κράτος, ὅπερ ἐπὶ τοσοῦτον χρόνον ἰσό-
 παλον θέσιν κατεῖχεν ὡς μεγάλη δύναμις ἀπέναντι τοῦ ῥωμαϊκοῦ
 κράτους. Ἐν τῇ συναισθήσει τῆς κραταιᾶς του νίκης ἐπορεύθη ὁ
 Βασίλειος εἰς τὰς Ἀθήνας, ἵνα προσκυνήσῃ εἰς τὸν Παρθενῶνα,
 τὸν ναὸν νῦν τῆς Θεοτόκου. Ἀτελείωτος ἦτο ὁ ἐνθουσιασμός, ὅτε

ὁ «βουλγαροκτόνος» εἰσῆλθεν εἰς τὴν πρωτεύουσάν τοῦ κράτους του. Φέρων στέμμα χρυσοῦν, ὑπὸ πτερῶν περικοσμούμενον, δι-
ῆλθεν ἔφιππος ἐν θριάμβῳ ὁ ἐξήκοντα καὶ τεσσάρων ἐτῶν πρε-
σβύτης διὰ τῆς χρυσῆς πύλης· προηγοῦντο ἡ τσαρίνα Μαρία,
αἱ θυγατέρες τοῦ Σαμουήλ καὶ οἱ αἰχμάλωτοι Βολγιάροι. Τὸ
βουλγαρικὸν κράτος ἐσθέσθη ἀπὸ τοῦ καταλόγου τῶν αὐτονόμων
πολιτειῶν. Ἀπὸ τοῦ Ἰουστινιανοῦ οὐδεὶς αὐτοκράτωρ εἶχεν ἀνέλθῃ
εἰς τοσοῦτον δυνάμεως ἐν τῇ χερσονήσῳ τοῦ Αἰμου.

Ὁ Βασίλειος προσηνέχθη πολὺ πρᾶως καὶ συνετῶς πρὸς τὸν
ὑποταχθέντα λαόν. Τὸ πολίτευμα καὶ τὴν ἐκκλησίαν του δὲν ἡγ-
γισε διόλου· οὕτως εἰπεῖν διὰ προσωπικῆς ἐνώσεως συνηνώθη πρὸς
τὸ μέγα ῥωμαϊκὸν κράτος τὸ κράτος τῶν ἐν Ἀχρίδι τσάρων. Τοὺς
μέχρι τοῦδε στρατιωτικοὺς καὶ φορολογικοὺς νόμους ἀφῆκεν ἀναλ-
λοιώτους· ἡ ἀνωτέρα ἀριστοκρατία τῶν Βουλγάρων διετήρησε τὰ
προνόμιά της, ἡ δὲ αὐτοκέφαλος ἐκκλησία τῆς Ἀχρίδος ἔλαβε τὸ
1019 ἐν τῷ Ἰωάννῃ τὸν ἐθνικὸν της πατριάρχην. Τρία χρυσό- 1019
βούλλα τοῦ αὐτοκράτορος ἐξησφάλιζον τὴν ἔκτασιν τῆς δικαιοδο-
σίας του ὅχι μόνον ἐπὶ τῶν ἐθνικῶν Βουλγαρικῶν καὶ Σερβικῶν
ἐπαρχιῶν, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τῶν ἐν ἑλληνικαῖς χώραις κατακτήσεων,
αἵτινες « ὑπὸ τοὺς ἐνδόξου μνήμης τσάρους Συμεὼν καὶ Πέτρον »
εἶχον προσαρτηθῇ εἰς τὸ βουλγαρικὸν κράτος. Μόνον ἐν Δορυστό-
λῳ τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἀρχὴν εἶχε μητροπολίτης ὑποκείμενος εἰς
τὸν οἰκουμενικὸν θρόνον. Τὰ μέλη τοῦ οἴκου τῶν τσάρων καὶ τῶν
ἀνωτάτων βολγιαρικῶν οἰκογενειῶν μετῴκισθησαν εἰς Κωνσταν-
τινούπολιν καὶ συμπεριελήφθησαν εἰς τὴν ἀριστοκρατίαν τοῦ κρά-
τους. Πολλὰ διακεκριμένα οἰκογένεια ἑλληνικὰ τῶν κατόπιν
χρόνων ἦλθον πρὸς αὐτὰς εἰς ἐπιγαμίαν· οἱ ἐπὶ τῷ γένει των ὑπε-
ρήφανοι Δοῦκαι καὶ Κομνηνοὶ ἐκαυχῶντο ἐπὶ τῇ ἐκ τῶν Σισμανι-
δῶν καταγωγῇ των.

Διαρκῶντος τοῦ φοβεροῦ βουλγαρικοῦ πολέμου ὁ αὐτοκράτωρ
οὐδέποτε ἀπέσπασε τῆς προσοχῆς του ἀπὸ τῶν ἀνατολικῶν πραγ-
μάτων. Τὸ 995 ἐνεφανίσθη εἰς τὴν Ἀνατολήν, ὅπου πρὸ ἐνὸς 995

ἔτους εἶχε νικηθῆ ὑπὸ τῶν Ἀράβων ὁ ἱκανὸς Νικηφόρος Οὐρανός. Τὰ αὐτοκρατορικὰ ὅπλα ἐνίκησαν. Ὁ Βασίλειος ἐκυρίευσεν τὸ Χαλέπον, τὸ Ἔμς καὶ τὸ Σαϊζάρ· μόνον δὲ τὰ τείχη τῆς ὀχυρᾶς Τριπόλεως ἀντέστησαν καὶ εἰς αὐτόν. Μετὰ τὴν εἰς Κωνσταντινούπολιν ἐπάνοδόν του τὸ Χαλέπον κατέστη πάλιν λεία τῶν Φατιμιδῶν.

- Βαθύτερα ἀποτελέσματα εἶχεν ἡ ἐν Ἀρμενίᾳ ἐπέμβασις του.
- 977-989 Σιμπάτ ὁ Β' (977-989) ὁ Ἀρμένιος « βασιλεὺς τῶν βασιλείων » (Schahinschah Armen καὶ Tērak'al) κατέστησε διὰ λαμπρῶν κτισμάτων τὴν πόλιν Ἀνὶ μίαν τῶν περιφημοτάτων τῆς Ἀνατολῆς πόλεων. Αὐτὸς καὶ ὁ ἀδελφός του Γκαγκικ (ἀποθ. τὸ 1020) ἐκυβέρνησαν ῥωμαλέως καὶ εὐτυχῶς, ἀλλ' ἀκαταπαύστως πολεμοῦντες πρὸς τοὺς χριστιανοὺς τοπάρχας, οὓς ἐδημιούργησεν ἡ ἀσύνετος τῶν Βαγρατιδῶν πολιτικὴ, ὡς καὶ πρὸς τοὺς μουσουλμάνους ἐμίρας τῆς ἀνατολικῆς Ἀρμενίας. Δαυίδ, ὁ ἀνδρεῖος ἡγεμὼν τοῦ Ταϊκ καὶ μέρους τῆς Ἰβηρίας, εἶχε νικῆσιν κατὰ κράτος τὴν ἐμίρην Μαμλοὺν καὶ τὸν πολυαριθμότερον στρατόν του παρὰ
- 998 τὸ Δζεμπού τὸ 998, βοηθούμενος ὑπὸ τῶν γειτόνων του. Ἐπὶ τούτῳ ἔλαβεν παρὰ τοῦ Βασιλείου τὸν τίτλον τοῦ κουροπαλάτου.
- 999 Ἀποθνήσκων δὲ τὸ 999 ὥρισε κληρονόμον τὸν Βασίλειον, ὅστις ἤρχετο ἐκ Ταρσοῦ, χαίρων ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ, ἥτις ἐδίδετο εἰς αὐτὸν ἵνα ἀναμιχθῇ εἰς τὰ πράγματα τῆς Ἀρμενίας. Ἀλλ' ἡ ἐπιτηδειότης τοῦ Γκαγκικ διεσταύρωσε τοῦ αὐτοκράτορος τὰ σχέδια. Μετὰ δὲ τὸν θάνατόν του ἡγέρθησαν μετὰξὺ τῶν διαδόχων διενέξεις περὶ τοῦ θρόνου, μετὰξὺ δηλονότι τοῦ λογίου ἀπολέμου Ἰωάννου καὶ τοῦ ἱκανοῦ ἀδελφοῦ του Ἀσιώτ. Ἡ σύγχυσις ἔφθασεν εἰς τὸ ἔσχατον σημεῖον ἕνεκα τῆς ἀναμίξεως τοῦ βασιλέως τῆς Ἰβηρίας, ἕως οὗ ὁ Ἀσιώτ βοηθούμενος ὑπὸ βυζαντινοῦ στρατοῦ ἐστερέωσε τὴν ἀρχήν του.
- 1021 Ἦδη δὲ τότε, τὸ 1021, ἐμφανίζονται τὸ πρῶτον ἐπὶ ἀρμενικοῦ ἐδάφους αἱ βδελυκταὶ σελοδζουκικαὶ ὀρδαί, αἱ ὀρδαὶ ἐκεῖναι, αἵτινες ἦτο πεπρωμένον νὰ ἐξαλείψωσιν ἀπὸ τῆς γῆς τὸν σημαν-

τικώτατον σχετικῶς πολιτισμὸν τῆς Ἀρμενίας καὶ τῆς ἀνατολικῆς Μικρᾶς Ἀσίας, ἐγκαταλείπουνται ὀπισθὲν των ἐρείπια μόνον, ὅπως οἱ κατόπιν ἔτι φρικαλεώτεροι ἐξάδελφοί των, οἱ Μογγόλοι. Ὁ τελευταῖος Ἀκρούνιος τοῦ Βασπουρακάν, Σαναχειρίμ, πτοηθεὶς ἐκ τῆς ἀγρίας δηώσεως τῆς χώρας του ὑπὸ τῶν Τούρκων, παρέδωκε τὸ κράτος του ἅπαν εἰς τὸν Βασίλειον, ὅστις ἀντήμειψεν αὐτὸν καταστήσας ὑποτελῆ ἡγεμόνα τῆς κατὰ τὸ ἥμισυ ἀρμενικῆς Σεβαστείας ἣτοι Σιβᾶς (ἀπέθ. τὸ 1027). Ὡσαύτως δὲ καὶ οἱ μουσουλμάνοι ἐμίραι τῶν περὶ τὴν λίμνην Βὰν πόλεων (Βερκρί, Μαγκέρτ, Χλάτ, Ἀρτσές) ἔγιναν ὑποτελεῖς τοῦ βυζαντινοῦ κράτους, ὥστε τῶν Βαγρατιδῶν αἱ κτήσεις περιεκλείσθησαν ἐντὸς ἡγεμονιῶν ἀνηκουσῶν εἰς τὸ ρωμαϊκὸν κράτος. Ὁ βασιλεὺς τῶν Ἰδέρων Γεώργιος, ὅστις ἀνθιστάμενος κατὰ τῆς βυζαντινῆς κυριαρχίας, τὰς ληστρικὰς του ἐπιδρομὰς ἐξέτεινε μέχρι Τραπεζοῦντος, ἐτιμωρήθη τραχέως ὑπὸ τοῦ ἀκαταπονήτου αὐτοκράτορος τῶν Ρωμαίων, ὁ δὲ σύμμαχος του βασιλεὺς Ἰωάννης ὁ Βαγρατιδῆς, ἠναγκάσθη νὰ λάβῃ παρὰ τοῦ Βασιλείου τὴν πόλιν Ἀνὶ ὡς τιμάριον. Μετὰ τὸν θάνατόν του ἔμελλε καὶ τὸ κράτος τοῦτου νὰ προσαρτηθῇ ὡς τιμάριον εἰς τὸ ρωμαϊκόν. Εἶνε δὲ ἐπόμενον ὅτι ὑπὸ τὸν μητροπολίτην τοῦ Κελτζενὲ ἐτάχθη ἰσχυρὰ ἐλληνικὴ ἱεραρχία, ἣτις ἔπραττε πᾶν ὅ,τι ἐξῆπτε τὸ μεταξὺ Ἑλλήνων καὶ Ἀρμενίων μῖσος καὶ διὰ τῆς σκαιᾶς θρησκομανίας τῆς ἔγινε πρωταίτιος τῆς ἐν Ἀσίᾳ πτώσεως τῆς ρωμαϊκῆς δυνάμεως. Ἀλλὰ ταῦτα ἦσαν λάθη τῆς ἐποχῆς καὶ ὅχι τοῦ Βασιλείου. Τὸ καθ' ἑαυτὸν οὗτος ἔπραξε πᾶν τὸ δυνατόν ἵνα ἐνισχύσῃ τὴν ἄμυναν τῆς νεωστὶ ἀποκτηθείσης ταύτης μεθορίου ἀρχῆς. Ὅτε ἐπὶ Κωνσταντίνου Ι' εἰσέβαλον οἱ Σελδζοῦκαι, εὗρον πάντα τὰ φρούρια καὶ τὰ τειχίσματα καλῶς ὠχυρωμένα καὶ καλῶς φρουρούμενα. Τοῦτο ἦτο τὸ ἔργον τοῦ ἀκαταπονήτου τοῦτου στρατιωτικοῦ ὁργανωτοῦ.

Ἀλλὰ τὸ ἀκατάβλητον πνεῦμά του δὲν ἤρκειτο εἰς ταῦτα τὰ ἀποτελέσματα. Ἀκατάσχετος ἐν τῇ ἐνεργητικότητί του ὥπλισε

μέγαν στόλον, δι' οὗ ἐμελέτα ν' ἀνακτήσῃ τὴν ἐπὶ τῶν προγόνων του Βασιλείου καὶ Λέοντος εἰς τοὺς ἀπίστους ἀπολεσθεῖσαν Σικελίαν. Ἀλλ' ἐν μέσῳ τῶν σχεδίων τούτων ἤρπασεν ὁ θάνατος
 Δεκεμ. 1025 τὸν ἐξήκοντα καὶ ἑξ ἑτῶν γέροντα κατὰ Δεκέμβριον τοῦ 1025.

Διὰ τῆς ὑποταγῆς τῶν Σλαύων καὶ τῆς προσαρτήσεως τῆς Ἀρμενίας ἀπέκτησε τὸ βυζαντινὸν κράτος τοσαύτην ἔκτασιν, ὅσην ἀπὸ τῶν ἡμερῶν τοῦ Ἰουστινιανοῦ δὲν ἔσχε πλέον. Ἡ μετὰ σθένους συμβαδίζουσα πραότης τοῦ αὐτοκράτορος Βασιλείου συν-εχώρησεν εἰς τὰ ἑκατομμύρια τῶν Σλαύων ὑπηκόων τοὺς ἐγχωρίους θεσμούς καὶ τὰς ἐλευθερίας. Ἐπικίνδυνος ἦτο καὶ δὲν ἀποδεικνύει περιεσκεμμένην πολιτικὴν ἢ ἐν Ἀνατολῇ πρασάρτησις πολιτειῶν ὅχι μόνον κατὰ τὴν ἐθνικότητα ξένων ἀλλὰ καὶ ἐκκλησιαστικῶς κεχωρισμένων, τουτέστι τῶν ἀρμενιακῶν ἡγεμονιῶν. Μόνον ἐπιβλητικοὶ στρατιωτικοὶ λόγοι ἠδύναντο νὰ συγχωρήσωσι τὴν προσάρτησιν ταύτην. Ἀλλὰ βαρεῖται συμφοραὶ ἐπήγαζον συνάμα ἐξ αὐτῆς. Ὁ μονοφυσитισμὸς ἦτο ἐκεῖ ἔτι δύναμις πραγματική, ἥτις ἔπρεπε νὰ ληφθῇ ὑπ' ὄψιν. Ὅλαι δὲ αἱ δυστυχίαι, αἵτινες ἐπῆλθον ἐκ τῶν ἐπαρχιῶν Συρίας καὶ Αἰγύπτου κατὰ τὴν ἰουστινιάνειον καὶ προῖουστινιάνειον ἐποχὴν, ἀνέζησαν ἐνταῦθα πάλιν. Μόνον ἀμείλικτοι στρατιωτικοὶ ἄνδρες ὡς ὁ Βασίλειος, οἵτινες διὰ βαρείας ράβδου ἐκυβέρνην τὸν φίλεριν καὶ φιλενωτικὸν κληρὸν, θὰ ἠδύναντο ἐνταῦθα νὰ ἐξακολουθήσωσι τὴν πολιτικὴν του μετ' εὐτυχίας, ἐν μέρει δὲ καὶ νὰ τὴν διορθώσωσι.

Ἀλλ' ἐπῆλθε πᾶν τοῦναντίον. Οἱ μεγάλοι γαιοκτήμονες εὐπατρίδαι ἐξέτειναν τὰς κτήσεις των ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον. Οἱ αὐτοκράτορες κατήντησαν ὄργανον τῶν ἀρχόντων τούτων. Ἐν τῇ ἀνατολικῇ Μικρᾷ Ἀσίᾳ ἐξηφανίσθη ἐντελῶς σχεδὸν ἡ τάξις τῶν ἐλευθέρων χωρικῶν. Ἐν Εὐρώπῃ ἀφηρεύθησαν οἱ Σλαῦοι τὰ πρόνιμίᾳ των, τὰ ὅποια ἔλαβον οἱ Ἕλληνες. Οἱ ἰκανώτατοι στρατηγοὶ ἡμποδίζοντο εἰς τὰς λαμπροτάτας αὐτῶν ἐπιχειρήσεις ὑπὸ τῆς δυσμενείας τῆς αὐλῆς καὶ τῆς δυσπιστίας τῆς ἐνισχυθείσης

ὀλιγαρχίας τῶν διοικητικῶν λειτουργῶν, ἥτις συνεκεντρώθη ἐν τῇ συγκλήτῳ, εἰς τὴν ἀπελπισίαν δὲ παραδιδόμενοι ὠθοῦντο εἰς τὴν ἀνταρσίαν. Εἰς ταῦτα προσετέθη ἡ ἀνυπόφορος φορολογικὴ κατὰθλιψις, ἕνεκα τῆς ὁποίας, ὡς καὶ ἕνεκα τῆς ἀποτόμου μεταβάσεως ἀπὸ τῆς κτηματικῆς φορολογίας εἰς τὸν φορολογικὸν χρηματισμόν, ἠνάγκαζε τοὺς Σλαῦους καὶ τοὺς Ἀσιάτας ἢ εἰς ἐπανάστασιν ἢ εἰς μετανάστευσιν. Ἐν τῇ αὐτῇ δὲ ὡς ἐὰν ἐπεκράτει πλήρης ἡσυχία, παρεδίδοντο ἐν τῷ μεταξὺ εἰς ἀκαλαισθήτους πνευματικὰς ἐνασχολήσεις καὶ εἰς ἄκαιρον ὅλως διόλου ἐνθουσιασμόν λογοτεχνικόν. Ὅτι τοιοῦτοι ἡγεμόνες καὶ τοιαύτη ἀριστοκρατία οὐτε πρὸς τοὺς Σελτζούκους ἀντίρροπος ἦτο, οὐτε πρὸς τοὺς Νορμάνους, εἶνε εὐνόητον.

Ζ. Η ΠΑΡΑΚΜΗ ΤΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ (1026-1081)

Εὐθὺς ἡ βραχεῖα τοῦ ἐπιζήσαντος ἀδελφοῦ Κωνσταντίνου Η' (1026-1028) βασιλεία ἀπεδείχθη ἐκ κακῆς ὅλως ὀψεως τὸ ἐναντίον τῆς τοῦ προκατόχου. Μεγαλειτέρα ἀντίθεσις τῆς μεταξὺ Βασιλείου καὶ Κωνσταντίνου ἦτο ἀδύνατος, ὥστε οἱ Βυζαντινοὶ ἐφῆρμον εἰς αὐτοὺς τὴν παροιμίαν: Σταυρὸς καὶ πτυάριν ἀπὸ ξύλον ἓνα. Ἐπειδὴ ὁ Κωνσταντῖνος ἦτο ὅλως διόλου ἀπόλεμος, ἐδείκνυν ἐνδόμυχον δυσπιστίαν πρὸς τὸν στρατὸν καὶ τοὺς ἀρχηγούς του. Τὰ ἀνώτατα στρατιωτικὰ καὶ πολιτικὰ ἀξιώματα ἐνεπιστεύετο εἰς τοὺς ἐμπίστους αὐλικούς του· τοιοῦτοτρόπως ὁ μὲν εὐνοῦχος Σπονδύλης ἀπεστάλη τοποτηρητὴς εἰς Ἀντιόχειαν, ἄλλος δέ τις εἰς τὴν σπουδαιοτάτην, ἀλλὰ καὶ δυσχερεστάτην ἐν Ἱερὴν θέσιν. Οἱ φόροι ἀφ' ἑτέρου εἰσεπράττοντο αὐστηρότατα. Ἄλλ' ὁ ἀμίμητος ὁργανισμός, ὃν ἐδημιούργησαν οἱ μεγαλοφυεῖς ἄνδρες τῶν δύο παρελθουσῶν γενεῶν, ἐλειτούργει ἔτι μετὰ πάσης τῆς ἀπαιτουμένης ἀκριβείας. Ὁ Κωνσταντῖνος Διογένης ἀπώθησε τὸ 1027 τοὺς ἐπιδραμόντας Πατζινάκας πέραν τοῦ Δουνάβεως, νι- 1027

κηφόρως δὲ ὡσαύτως ἀπεκρούσθησαν καὶ αἱ προσβολαὶ τῶν Ἀφρικανῶν μουσουλμάνων, οἵτινες ἠπείλουν τὸ Αἰγαῖον πέλαγος. Ὁ αὐτοκράτωρ ἀποθνήσκων κατέλιπε μόνον τρεῖς θυγατέρας. Ἡ Εὐδοξία ἦτο μοναχή, ἡ Θεοδώρα δὲν ἠθέλησε νὰ νυμφευθῇ καὶ οὕτως ὑπελείφθη ἡ « πορφυρογέννητος Ζωή ¹⁾», προβεβηκυῖα ἤδη, ἀλλὰ σφόδρα φίλανδρος καὶ δημοτικὴ παρὰ τῷ λαῷ τῆς πρωτεύουσας. Ἐκ τῶν γάμων δὲ τῆς νομίμου ταύτης κληρονόμου τοῦ θρόνου ἐξηρτήθη ἐκάστοτε τοῦ κράτους ἡ τύχη. Κατὰ τὴν τελευταίαν τοῦ πατρὸς τῆς θέλησιν ἐνυμφεύθη τὸν διακεκριμένον συγχλητικὸν Ρωμανὸν Ἀργυρόπουλον, ὅστις τὸ ἐξηκοστὸν ἤδη ἔτος τῆς ἡλικίας του ἄγων ἠναγκάζετο νὰ διαζευχθῇ τὴν σύζυγόν του. Δὲν ἀναφέρεται δὲ ὅτι ὁ πατριάρχης καὶ ἡ ἱερὰ σύνοδος, ἥτις κατὰ τοῦτον ἀκριβῶς τὸν χρόνον πλείστας ἀποφάσεις ἐξέδωκε περὶ ὑποθέσεων ἀναγομένων εἰς τὰ τοῦ γάμου, ἐπετίμησαν τὴν βαρεῖαν ταύτην παράβασιν τῶν τε ἱερατικῶν κανόνων καὶ τῶν θείων νόμων.

Ἀπὸ πεντήκοντα δύο ἐτῶν τὸν θρόνον κατεῖχον μόνον πορφυρογέννητοι. Εὐνόητον ἐπομένως εἶνε, ὅτι ὁ ὀψίμεγας Ρωμανός, ἀνὴρ γέρων καὶ εὐπτόητος, ἐζήτει πρὸ παντὸς νὰ ἐλκύσῃ τὴν εὐνοϊαν τῶν διαφόρων κοινωνικῶν τάξεων. Καὶ τὸν μὲν λαὸν διέθεσεν εὐμενῶς ἐξαγοράσας τοὺς αἰχμαλώτους τοῦ πρὸς τοὺς Πατζινάκας πολέμου· ὡσαύτως οἱ διὰ χρέη φυλακισμένοι ἔλαβον γενικὴν ἀμνηστειάν, ἀφοῦ τὸ δημόσιον ἐπλήρωσε τὰ ἰδιωτικά αὐτῶν χρέη. Ἡ δὲ ὑψηλὴ ἀριστοκρατία καὶ ὁ ἀνώτερος κληρὸς ἐκολακεύθησαν διὰ τῆς καταργήσεως τοῦ ἀλληλεγγύου, τουτέστι τῆς υποχρεώσεως τῶν πλουσίων νὰ καλύπτωσιν ἐξ ἰδίων τὰ καθυστερούμενα τοῦ φόρου τῶν πτωχῶν. Ἀλλ' ἰδίως προσφιλὴς κατέστη ὁ Ρωμανός εἰς τὸ ἱερατεῖον· τοῦ μὲν κλήρου τῆς ἀγίας Σοφίας ἀνύψωσε τὰ ἤδη λίαν σπουδαῖα εἰσοδήματα· οἱ σχισματικοὶ Σύροι ἐπίσκοποι καὶ διακεκριμένοι θεολόγοι, πρῶτος δὲ ὁ ἐν Μελιτηνῇ πατριάρχης αὐτῶν, ἐσύρθησαν εἰς Κωνσταντινούπολιν. Συζήτησις

¹⁾ 48 ἐτῶν.

πρὸς τοὺς δεινοὺς περὶ τὸ λέγειν Ἀνατολικούς δὲν ἐπετράπη, ἀλλ' ὑπεβλήθησαν εἰς ἀληθῆ ἱερὰν ἐξέτασιν περὶ τῶν δύο φύσεων. Ἐξορία καὶ δεσμὰ ἦσαν ἡ τύχη τῶν ἄνευ ἐξαιρέσεως σχεδὸν εἰς τὴν πίστιν τῶν ἐμμεινάντων. Ἀναμφιβόλως ὅμως εἰς ταῦτα ἦτο ὁ καλοκάγαθος αὐτοκράτωρ ὁ ὑποκινούμενος μᾶλλον ἢ ὁ ὑποκινήτης. Λέγεται ὅτι ἀνώτεροι ὑπάλληλοι βλέποντες τὰ βδελυρὰ ταῦτα ἐν μέρει πράγματα ἔχυσαν πικρὰ δάκρυα· μόνον οἱ ὀρθόδοξοι ἱεράρχαι ἔμειναν ψυχροὶ ὡς ὁ λίθος. Ἀλλὰ βαρεῖα ἦτο καὶ τῆς κυβερνήσεως ἡ εὐθύνη. Παμπληθὴς κατέφευγον οἱ ἀτυχεῖς Σύριοι εἰς τὸ ἰσλαμικὸν ἔδαφος καὶ τὸ κράτος ἀπώλεσε πάσας τὰς συμπαθείας τῶν ἑτεροδόξων, περιπεσὼν εἰς σφάλμα, τοῦ ὁποίου βαρύτατα ἦσαν τὰ ἀντίποινα.

Ἀξιοπρεπέστερον ἦτο ἄλλο τι μέτρον. Τῇ συναινέσει τῶν ἐν Παλαιστίνῃ ἡγεμονευόντων Φατιμιδῶν τὸ κράτος παρέσχε μεγάλα ποσὰ πρὸς ἀνέγερσιν τοῦ ναοῦ τῆς ἀναστάσεως, ὅστις εἶχε καταδαφισθῆ τὸ 1010 κατὰ διαταγὴν τοῦ φρενοβλαβοῦς χαλίφου καὶ 1010 θεοῦ τῶν Δρούσων Χακίμ (967-1021). Ἔνεκα τῆς κακῆς θελή- 967-1021 σεως τῶν φανατικῶν σχιιτῶν δυναστῶν τοῦ Καΐρου ἡ οἰκοδομὴ αὕτη συνετελέσθη μόλις ἐπὶ Κωνσταντίνου Θ' τὸ 1048.

Ἡ αὐτοκράτειρα Ζωὴ ἐζηλοτύπει τὴν ἔμφρονα καὶ χρηστοῦ χαρακτῆρος ἀδελφὴν τῆς Θεοδώραν. Αὕτη διεβλήθη ὡς συνένοχος τῶν συνωμοσιῶν τοῦ Προυσιανοῦ (Φρουζίν) καὶ τοῦ Κωνσταντίνου Διογένους, δὲν γνωρίζομεν ἂν δικαίως, ἐπειδὴ δύσκολον εἶνε νὰ κρίνωμεν ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ψευδομένων βυζαντινῶν μηχανορράφων, πιθανῶς ὅμως ἀδίκως. Ὁ μὲν Προυσιανὸς κατηγορήθη ὡς ἐπίβουλος τοῦ θρόνου, ὁ δὲ Κωνσταντῖνος ὡς ὑποκινήτης ἐπαναστάσεως τῶν Σλαύων καὶ Βουλγάρων. Εἰς ἀμφοτέρας ὅμως τὰς καταγγελίας ταύτας βλέπομεν τὴν κακὴν συνείδησιν τῆς κυβερνήσεως περὶ τῶν ἀσυνέτων μέτρων τῆς πρὸς τοὺς Σλαῦους καὶ Βουλγάρους ὑπηκόους. Ἡ Θεοδώρα καὶ ὁ ἡγεμὼν Φρουζίν ὑπεχρεώθησαν νὰ δεχθῶσι τὸ μοναχικὸν σχῆμα, ὁ δὲ Κωνσταντῖνος κατεδικάσθη εἰς τύφλωσιν, ἀλλὰ προέλαβεν αὐτὴν αὐτοκτονήσας.

Πολλοὶ ἐκ τῆς ὑψηλῆς ἀριστοκρατίας ἐξωρίσθησαν ὡς συνένοχοι δῆθεν. Ἐνεκα σφάλματος δὲ τοῦ τοποτηρητοῦ τῆς Ἀντιοχείας
 1029 Σπανδύλη οἱ Βυζαντινοὶ ὑπέστησαν τὸ 1029 βαρεῖαν ἥτταν. Τὸ
 1030 1030 ἐνεφανίσθη αὐτὸς ὁ αὐτοκράτωρ ἐν Συρίᾳ, ἀλλὰ τόσον κατὰ κράτος ἐνικήθη ὑπὸ τῶν ἐμιρῶν τοῦ Χαλέπου καὶ τῆς Τριπόλεως, ὥστε μόλις μετὰ τοῦ στρατοῦ του ἐσώθη ἐν Ἀντιοχείᾳ. Οἱ νικηταὶ ἔλαβον πλούσια λάφυρα.

Ἐν τῷ χρόνῳ τούτῳ παρέρχεται τὸ πρῶτον ἐπὶ τῆς σκηνῆς τῆς ἱστορίας ὁ μέγας ἥρωας τοῦ πολέμου Γεώργιος Μανιάκης¹⁾. Εὐτυχῆσας ἐν τῷ μικροπολέμῳ, κατέστη ταχέως στρατηγὸς τῆς «κάτω Μηδίας», πρωτεύουσαν ἐχούσης τὰ Σαμόσατα. Διὰ τολ-
 1032 μηροῦ πραξικοπήματος κατέλαβε τὴν Ἐδεσσαν τὸ 1032 καὶ ἡ ἐπιστολὴ τοῦ Χριστοῦ πρὸς τὸν τοπάρχην Ἀδγαρον μετεφέρθη εἰς τὴν βασιλεύουσαν, ἵνα τεθῇ πλησίον τοῦ ἁγίου μανδηλίου.

Κατὰ τὰ δύο τελευταῖα ἔτη ἦτο ἀσθενὴς ὁ γέρων αὐτοκράτωρ, ἡ φήμη δὲ οἰέδωκεν ἐν τῇ πρωτεύουσῃ ὅτι αἰτία τῆς ἀσθενείας ἦτο δηλητηρίασις ὑπ' αὐτῆς τῆς συζύγου του. Ὁ μοναχὸς Ἰωάννης, πρόην οἰκονόμος τοῦ Ρωμανοῦ, τότε δὲ ὑπουργὸς ἐπὶ τῶν φιλανθρωπικῶν ἰδρυμάτων, εἶχεν ἀδελφὸν ἐκτάκτου ὠραιότητος, ἃν καὶ ἐπιληπτικόν, οὗ εἶχεν ἐρασθῇ ἡ αὐτοκράτειρα μεθ' ὅλης τῆς ὁρμῆς γεροντικοῦ πάθους. Σκανδαλῶδες δὲ ἐφάνη ὅτι
 11' Ἀπρ. 1034 εὐθὺς μετὰ τὸν θάνατον τοῦ αὐτοκράτορος τὴν 11 Ἀπριλίου 1034 ἡ αὐτοκράτειρα συνεκάλεσε τὴν αὐλὴν καὶ παρουσίασεν εἰς αὐτὴν
 1034-1041 τὸν τέως ἐραστὴν Μιχαὴλ Δ' Παφλαγὸνα (1034-1041) ὡς αὐτοκράτορα. «Ἡ λεία εἰς τὸν νικητὴν» ἦτο ἡ ἀρχή, καθ' ἣν ἡ οἰκογένεια τοῦ ἐκ ταπεινοτάτης βαθμίδος ἀνυψωθέντος τούτου χυδαίου διεμοιράσθη τὴν κυβερνητικὴν ἐξουσίαν. Ὁ Ἰωάννης, ὁ κύριος κατασκευαστὴς τῶν βασιλέων, ἔγινε καγκελλάριος τοῦ

¹⁾ Ὁ Vambéry καὶ ὁ Neumann (Weltstellung des byzant. Reiches σελ. 43) ἐξηγουσὶ τὸ ὄνομα ἐκ τουρκικῆς ῥιζῆς, ὡς σημαῖνον δῆθεν «εὐγενής». Ἄλλ' ἡ ἐτυμολογία εἶνε Βαμπερέσιος φαντασία· διότι οὔτε τοῦ Pertsch οὔτε αὐτοῦ τοῦ Vambéry τὸ τουρκικὸν λεξικὸν γνωρίζουσι τὴν λέξιν.

κράτους μετ' ἀπεριορίστου ἐξουσίας· ἄλλος ἀδελφὸς αὐτοῦ, ὁ Κωνσταντῖνος, ἔγινεν ἀρχιστράτηγος ἤτοι μέγας δομέστικος, ὁ δὲ Στέφανος πρῶτον μηχανικὸς πλοίου, ναύαρχος τοῦ αὐτοκρατορικοῦ στόλου καὶ ὁ υἱὸς του Μιχαὴλ ὁ Καλαφάτης περιεβλήθη τὸ ἀξίωμα τοῦ καίσαρος. Σχεδὸν ἀνεξαιρέτως πάντες οὗτοι οἱ τυχοδιῶκται ἦσαν ικανώτατοι ἄνδρες, μάλιστα δὲ ὁ Ἰωάννης, μεγαλοφυῆς διοικητικῇ, ὅστις ὅμως διὰ τῆς τυραννικῆς του σκληρότητος καὶ τοῦ γνησιῶς ἐλληνικοῦ ταμιευτικοῦ του συστήματος ἐνθύμιζε τὸν διαβόητον ὁμώνυμον ὑπουργὸν τῶν οἰκονομικῶν ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ.

Ἦδη ἐπὶ Ρωμανοῦ εἶχον προσβάλλῃ τὰς ἀκτὰς τοῦ ἀδριατικοῦ πελάγους Ἀφρικανοὶ καὶ Σικελοὶ πειραταί. Ἀλλὰ τῶρα ἀντετάχθη κατ' αὐτῶν ἡ ῥωμαϊκὴ κυβέρνησις καρτερικώτατα. Ὅσῳ μᾶλλον ἡ τάξις τῶν ἐλευθέρων χωρικῶν, ἐξ ἧς συνεκροτοῦντο ἄλλοτε τὰ στελέχη τῶν θεμάτων τῶν ἐναντίον Βουλγάρων καὶ μωαμεθανῶν πολεμησάντων, ὑπέκυπτεν εἰς τὸ ἐξολοθρευτικὸν σύστημα τῶν ἀρχόντων, τόσῳ μᾶλλον ἠναγκάζετο ἡ κυβέρνησις νὰ καταφεύγῃ εἰς τὴν στρατολογίαν μισθοφόρων. Μεταξὺ δὲ τούτων καταλαμβάνουσι ταχέως τὴν πρώτην θέσιν κατὰ τε τὸν ἀριθμὸν καὶ τὴν σημασίαν «οἱ Βαράγγοι» καὶ «Ρῶσσοι» (Ρωσσοβαριάγοι). Σκανδῖναυοὶ ἐκ Ρωσσίας, εἴτα δὲ Νορβηγοί, Ἰσλανδοί, Δανοὶ ἀπὸ τῆς νίκης Γουλιέλμου τοῦ κατακτητοῦ ἐν ἔτει 1066 ¹⁰⁶⁶ καὶ Ἀγγλοσάξωνες πληροῦσι τὰς τάξεις αὐτῶν· ἀλλ' οὐδεὶς ὑπῆρξε περιφημότερος τοῦ Χαράλδ Χαρθράδε, υἱοῦ τοῦ Σιγούρ, ἀδελφοῦ τοῦ ἀγίου Ὀλᾶφ (βασιλέως τῆς Νορβηγίας 1047-1066), ὅστις κατὰ τὰ ἔτη 1033-1043 ¹⁰³³⁻¹⁰⁴³ ὑπὸ τὸ πολεμικὸν του ὄνομα Νορδδρίκτ ὁμοῦ μετὰ τοῦ ἐν Ἀσίᾳ ἥρωος Γεωργίου Μανιάκη διέπραξε τὰ μέγιστα τῶν κατορθωμάτων ὑπὲρ τοῦ ῥωμαϊκοῦ κράτους.

Τὸ 1032 διὰ τῶν ἠνωμένων στόλων τῶν κατὰ πρώτην φορὰν ¹⁰³² νῦν παρουσιαζομένων ἐμπείρων ναυτικῶν τῆς δημοκρατομένης Ραγούζης καὶ τοῦ γαμβροῦ τοῦ αὐτοκράτορος Κωνσταντίνου Κα-

ραντηνοῦ, τοῦ ἐν Ναυπλίῳ διοικητοῦ, τόσον κατὰ κράτος ἐνικήθησαν οἱ Σαρακηνοί, ὥστε ἀπεφάσισαν παντὶ σθένει νὰ ἐκδικη-
 1034 1035 θώσιν. Τὸ 1034 καὶ 1035 προσέβαλον τὰς νήσους τοῦ Αἰγαίου πελάγους καὶ τῆς Λυκίας· ἀλλ' οἱ διοικηταὶ τῶν παραλίων χωρῶν (Θρακησίων καὶ Κιβυραιωτῶν) κατέστρεψαν τοὺς πειρατικούς στόλους. Ἡ ἐπιβληθεῖσα τιμωρία ἦτο ἡ συνήθης. Καθ' ὅλα τὰ δυτικὰ καὶ μεσημβρινὰ παράλια τῆς Μικρᾶς Ἀσίας ἡγείροντο ἀγχόναι καὶ πάσσαλοι. Ὁ νικητὴς Χαράλδ μετὰ τῶν Βαράγγων του ἀπέβη ὁ τρόμος τῶν ἀφρικανικῶν παραλίων. Ἀλλὰ τὸ καίριον πλῆγμα ἀπέβλεπεν εἰς τὴν Σικελίαν, ἥτις ἀποχωρισθεῖσα τῶν Φατιμιδῶν περιῆλθεν ὑπὸ τοὺς Ἐμίρας τῆς εἰς ἀναρχίαν. Ὁ πατρίκιος Μανιάκης, ὅστις ἦτο διοικητὴς ἐν Ἰταλίᾳ, ἔλαβε τὴν διαταγὴν νὰ ἐπιτεθῇ κατὰ τῆς Σικελίας, Λαγγοβάρδοι δὲ ἐκ Σαλέρνου, Νορμάννοι τῆς Ἰταλίας καὶ Βαράγγοι ὑπὸ τὸν Χαράλδ ἀπετέλουν τὸν πυρῆνα τοῦ κατὰ ξηρὰν στρατοῦ· τὰς ἐπιχειρήσεις τοῦ Μανιάκη ὑπεστήριζεν ὁ στόλος τοῦ ἀδελφοῦ τοῦ αὐτο-
 1038 κράτορος Στεφάνου. Τὸ 1038 ἐκυριεύθη ἐξ ἐφόδου ἡ Μεσσήνη, ὑπέκυψαν δὲ οἱ Ἀραβες εἰς τὴν ὑπέροχον πολεμικὴν τέχνην τοῦ Μανιάκη παρὰ τὴν Ραμέτταν. Νέος στρατὸς ἀφίχθεις ἐξ Ἀφρι-
 1040 κῆς διὰ θαλάσσης ἐνικήθη τὸ 1040 παρὰ τὴν Δραγίαν. Ἀλλὰ προσωπικὴ τις σφοδρὰ διένεξις μεταξὺ τοῦ ἀρχιστρατήγου καὶ τοῦ ναυάρχου προεκάλεσε τὴν ἐπέμβασιν τῆς αὐτοκρατορικῆς κυβερνήσεως. Ὁ Μανιάκης ἐφυλακίσθη καὶ ἀπήχθη εἰς τὴν πρωτεύουσαν. Ἀπὸ τῆς στιγμῆς ταύτης ἡ τύχη ἐγκατέλιπε τὰ αὐτοκρατορικὰ ὄπλα.

Πολὺ ἐπικινδυνότερα ἦτο ἡ ἐπὶ Μιχαὴλ ἐξέγερσις τῶν ἐν τῇ χερσονήσῳ τοῦ Αἴμου Σλαύων ὑπηκόων. Ἡ αἰτία ἦτο οἰκονομική. Ἡ κυβέρνησις, ἀναλόγως πρὸς τὰς προδαινούσας ἀξιώσεις ὑψηλοτέρου πολιτισμοῦ ἤρχισε νὰ εἰσάγῃ τὸ σύστημα τῆς κατὰ χρηματικὴν ἐκτίμησιν κτηματικῆς φορολογίας, πανταχοῦ δὲ καὶ πάντοτε οἱ λαοὶ ἠσθάνθησαν τοῦτο ὡς σκληρότητα καὶ τυραννίαν τῶν κυβερνώντων, ὡς διδάσκει τὸ παράδειγμα τῆς ἐπαναστάσεως τῶν

Ἐλβετῶν χωρικῶν κατὰ τὸ 1653. Ἀφοῦ δὲ ἡ ἀγανάκτησις ἦτο σφοδρὰ ἤδη εἰς τὰς παλαιὰς τοῦ κράτους ἐπαρχίας, εἰς τὰς σερβο-βουλγαρικὰς ἔφερεν αὕτη εἰς ἀγρίαν ἐπανάστασιν. Δικαίως δὲ οἱ αὐτόθι ὑπήκοοι ἀντέτασσον, ὅτι τὸ ὑπὸ τοῦ Βασιλείου παραχωρηθὲν δίκαιον παρεβαίνετο ὑπὸ τοῦ νέου οἰκονομικοῦ συστήματος.

Ὁ Πέτρος Δελεανὸς (Deljan) κατὰ τὰς ἐπισήμους ἐλληνικὰς μαρτυρίας δῆθεν ἔγγονος τοῦ τσάρου Σαμουήλ, ἀλλὰ καὶ πραγματικῶς τοιοῦτος, ἀνεπέτασε τὸ θέρος τοῦ 1040 τὴν σημαίαν τῆς ¹⁰⁴⁰ ἐπαναστάσεως· ὡς εἰς ἀνὴρ ἐξηγέρθη τὸ βουλγαρικὸν ἔθνος. Ἡ λύσσα δὲ αὐτοῦ ἐξεδηλώθη κατ' ἀρχὰς ἐναντίον καταθλιπτικῶν τινων οἰκονομικῶν ὑπαλλήλων. Κατόπιν κατέκλυσεν ἡ ἐπανάστασις πᾶσαν τὴν χώραν. Τὸ Δυρράχιον ἔπεσε, τὸ θέμα Νικοπόλεως ἐξαιρέσει τῆς πρωτευούσης Ναυπάκτου κατελήφθη ὁμοίως. Ὁ ἡγεμονίδης Ἀλουσιανός, ἔχων ὑψηλὸν ἀξίωμα ἐν τῷ κράτει καὶ καταγόμενος ἐκ τοῦ Σισμανίδου Ἀαρὼν ἠυτομόλησεν εἰς τὸ ἔθνος του. Στρατὸς 40000 ἀνδρῶν ἐπετίθετο ἐπὶ ἐξ ἡμέρας τὸν Ὀκτωβρίον τοῦ 1040 κατὰ τῆς ὀχυρᾶς Θεσσαλονίκης. Ἀλλ' οἱ ^{Ὀκτ. 1040} ἡρωϊκοὶ πολῖται ἐλάμπρυναν ἔτι ἅπαξ τὴν ἀρχαίαν ἐλληνικὴν ἰδέαν τῆς « πόλεως » καὶ ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν ἄψυχον κυβέρνησιν ἔσωσαν τὸ κράτος. Ὅπως ποτὲ οἱ πρόγονοὶ των, πεποιοῦτες εἰς τοὺς θεοὺς καὶ ἥρωας τῆς πατρίδος, ἐστράτευσαν κατὰ τοῦ κληρονομικοῦ ἐκ Μηδίας ἐχθροῦ, οὕτως ὁ μέγας νῦν πολιοῦχος ἅγιος, ὁ μυροβλύτης Δημήτριος, ἐνέπνευσεν εἰς τοὺς Θεσσαλονικεῖς θάρρος καὶ δύναμιν πρὸς ἔνδοξον νίκην. Διὰ τῆς ἀποφασιστικῆς ταύτης μάχης ἡ ἐπανάστασις κατεβλήθη. Διχόνοια μεταξὺ τῶν ἀρχηγῶν, ἣτις παρεκίνησε τὸν Ἀλουσιανὸν νὰ τυφλώσῃ τὸν « τσάρον » Δελεανὸν καὶ νὰ προδώσῃ ἐκ νέου τὸ ἔθνος του, συνεπλήρωσε τὴν διάλυσιν. Ἄνευ κόπου δὲ ἐθριάμβευσεν ὁ Μιχαήλ κατὰ τῶν τοπικῶν συμμοριῶν τῶν ἐπαναστατῶν· ἀλλ' οἱ Σέρβοι τῶν Μαύρων βουνῶν διέσωσαν τὴν ἐλευθερίαν των καὶ εἰς τὸν ἐπὶ Κωνσταντίνου Θ' εἰσβαλλόντα ῥωμαϊκὸν στρατὸν τὴν αὐτὴν τύχην παρεσχεύασαν, ἣν πολλάκις κατόπιν ἐνταῦθα ἔλαβον οἱ ἄγριοι τῆς ἡμι-

σελήνου στρατοί. Ἐν Βουλγαρίᾳ κατέστη νῦν ὅλως ἑλληνικὴ ἡ διοίκησις· ἡ αὐτοκέφαλος ἐκκλησία τῆς Ἀχρίδος καὶ πᾶσαι αἱ ἐπισκοπικαὶ μίτραι ἔγιναν ἀκριβῶς, ὅπως κατὰ τοὺς θλιβεροὺς ἐπὶ Φαναριωτῶν χρόνους, λεία τῶν ἐν τῇ πρωτευούσῃ ἱερωμένων θεσιθρῶν, καὶ κατὰ πρῶτον λόγον τοῦ κλήρου τῆς ἁγίας Σοφίας· συνάμα ὅμως οἱ Ἕλληνες οὗτοι ἱεράρχαι, οἵτινες τὰς πλουσίας τῶν ἐπισκοπῶν ἐθεώρουν ὡς χρυσόρρουν πηγὴν, παρεπονοῦντο μεγάλῃ τῇ φωνῇ περὶ τῆς ἐξορίας τῶν ἐν τῇ χώρᾳ τῶν βαρβάρων, ὡς μας δεικνύει ἡ τοῦ Θεοφυλάκτου ἀλληλογραφία. Οἱ τότε Ἕλληνες ἔδειξαν τὴν αὐτὴν πολιτικὴν περὶνοιαν, ἣν καὶ οἱ Λατῖνοι μετὰ ταῦτα, δηλαδὴ τοῦτο μὲν ἐκ κουφότητος, τοῦτο δὲ ἐξ ἀμβλυωπίας τὸ πᾶν ἔπραττον, ἵνα ταχύτερον ἢ βραδύτερον προκαλέσωσι τὴν φοβερὰν ἐθνικὴν ἀντίδρασιν.

- 10 Δεκ. 1041 Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Μιχαὴλ Δ' τὴν 10 Δεκεμβρίου 1041 ἀνεβίβασεν ἡ Ζωὴ ἐπὶ τοῦ θρόνου τὸν τέως καίσαρα ὡς αὐτοκράτορα Μιχαὴλ Ε' Καλαφάτην. Τὴν 18 Ἀπριλίου 1042 ὁ ὑπερόπτης ὀψίμεγας ἔκλεισε τὴν παλαιάν του εὐεργέτιδα εἰς μοναστήριον τῆς νήσου Πριγκίπου. Τοῦτο ὅμως ἔδωκε τὸ σημεῖον τῆς ἐπαναστάσεως εἰς τὸν λαὸν τῆς πρωτευούσης. Ἡ ἀριστοκρατία, ἣτις δικαίως ἀπεστρέφετο καὶ περιεφρόνει τοὺς αὐθάδεις τυχοδιώκτας, τοὺς τὸν θρόνον καταλαβόντας, ἔλαβε τὴν ἀρχηγίαν τοῦ λαοῦ. Αἱ δύο πορφυρογέννητοι ἡγεμονίδες Θεοδώρα καὶ Ζωὴ ἀνευφρήνηθησαν ὡς αὐγοῦσαι τὴν 21 Ἀπριλίου 1042 καὶ ἡ ἀντίστασις ἐπνίγη εἰς τὸ αἶμά της. Ὁ Καλαφάτης ἠναγκάσθη νὰ λάβῃ τὸ μοναχικὸν σχῆμα. Οἱ δὲ τέως διαχειριζόμενοι τὴν βασιλικὴν ἐξουσίαν ἐτιμωρήθησαν, ὡς συνήθως, διὰ δημεύσεως τῶν περιουσιῶν. Ἀλλ' ἡ μεταξὺ τῶν δύο ἀδελφῶν γυναικῶν εἰρήνη διήρκεσεν ἐπ' ὀλίγον μόνον. Τὴν 11 Ἰουνίου 1042 ἐνυμφεύθη ἡ 62 ἐτῶν Ζωὴ τὸν Κωνσταντῖνον Θ' μονομάχον, συγγενὴ τῆς αὐτοκρατορικῆς οἰκογενείας, ὅστις μετ' αὐτῆς μὲν ἐδασίλευσεν 1050 1054 μέχρι τοῦ 1050, μόνος δὲ μέχρι τοῦ 1054. Μεταξὺ τῶν πολλῶν ἀνοησιῶν τῆς γραίας ὁ ἀπλῶς πολιτικῶς βεβαίως οὗτος γάμος ἦτο

ἡ μεγίστη· τὸ κράτος εἶχεν ἀνάγκην πολεμικοῦ ἡγεμόνος, καὶ ὁ Μανιάκης ἦτο ὁ προωρισμένος βασιλεὺς, πρὸς δυστυχίαν δὲ τοῦ κράτους ἀνεβιβάσθη ἐπὶ τοῦ θρόνου ὁ ποδαγρῶν καὶ ἐκδεδιητημένος οὗτος ἄνθρωπος. Τοῦ Κωνσταντίνου ἡ βασιλεία συμπίπτει πρὸς τὴν τελευταίαν εὐτυχῇ τοῦ κράτους περίοδον, ὅπερ ὅμως δὲν ὠφείλετο εἰς αὐτόν. Ἦτο ἐντελῶς ἀντιστρατιωτικῶν φρονημάτων, ἔκαμνεν οἰκονομίας εἰς τοὺς μισθοὺς τῶν στρατιωτῶν καὶ ἔδαπάνα μεγάλα ποσὰ εἰς κτίρια καὶ εἰς προστασίαν τῆς ἐπιστήμης, πρὸς ὃν σκοπὸν οἱ παρόντες σοβαροὶ καιροὶ ἦσαν ἀκαταλληλότατοι.

Ἐν Ἰταλίᾳ οἱ ποτε μισθοφόροι τοῦ Μανιάκη Νορμάννοι ηὐξήθησαν πρὸς μέγιστον τῆς ἐλληνικῆς ἀρχῆς κίνδυνον. Τὸ 1041 1041 εἰσέβαλον εἰς τὴν Ἀπουλίαν, ἐκυρίευσαν τὴν πόλιν Μέλφι καὶ ἐνίκησαν δις κατὰ κράτος τὸν Κατεπάνω Δοκιανόν. Ὁ διάδοχός του δὲν ὑπῆρξεν εὐτυχέστερος. Ὁ μεγάλην ἐπιρροὴν ἐνασκῶν προὔχων τῆς Βάριος Ἀργυρὸς ἠνώθη μετ' αὐτῶν. Ὁ Μανιάκης, πεμφθεὶς ὑπὸ Μιχαὴλ Ε' εἰς Ἰταλίαν, ὅπου σχεδὸν μόνον ὁ Τάρας, τὸ Βρεντήσιον καὶ ὁ Ὑδροῦς ὑπήκουον εἰς τοὺς Ἕλληνας, προεκάλεσεν ἔτι ἅπαξ μίαν μεταβολὴν ἐπὶ τὸ βέλτιον. Τὸ 1042 1042 κατήγαγε τὴν μεγάλην παρὰ τὴν Μονόπολιν νίκην. Ἀλλ' ἡ ἀναγόμεναις τοῦ Κωνσταντίνου, πρὸς τὴν εὐνοουμένην τοῦ ὁποίου Σκλήραιναι ὡς καὶ πρὸς ὅλον τὸ γένος του εὐρίσκετο εἰς ῥῆξιν, ἐκίνησε τὴν βαθυτάτην τοῦ ἥρωος ἀγανάκτησιν. Διὸ ἔθεσε τὸ στέμμα ἐπὶ κεφαλῇς του· μάτην δὲ ἐξηγόρασε κατ' αὐτοῦ ἡ αὐλὴ τὸν προδότην Ἀργυρόν. Ἐπιβιβασθεὶς ἐν Ὑδροῦντι, ἔπλευσε τὸ 1043 εἰς Δυρράχιον, ὑπὸ πάντων δὲ πλέον ἀνεμένετο ὅτι ἡ ἐπὶ τῆς ἀρχαίας Ἑγνατίας ὁδοῦ πορεία του ἔμελλε νὰ φέρῃ εἰς τὸ κράτος νέον αὐτοκράτορα. Τὸ τέλος του ἦτο ὅμοιον πρὸς τὸ τοῦ Καίσαρος Βοργία· ἐκ συμπτώσεως πληγῇ βέλους ἐθανάτωσε τὸν κρατερὸν ἄνδρα καὶ κατέστρεψε τὸ ἔργον του. Ὁ Κωνσταντῖνος ἐκάθησε πάλιν ἀσφαλὴς ἐπὶ τοῦ σαπροῦ θρόνου του.

Ἡ ἐν Ἰταλίᾳ ἐλληνικὴ ἀρχὴ ἐχώρησε πλέον ταχέως εἰς τὸ

τέλος της. Οὐτε ὁ ἐν τῇ Δύσει αὐτοκράτωρ οὔτε ὁ πάπας ἡδυνή-
 1055 θησαν νὰ ἐμποδίσωσι τῶν Νορμάννων τὴν προέλασιν. Τὸ 1055
 1060 ἔπεσεν ὁ Ὑδροῦς (Otranto), τὸ 1060 ἡ ὀχυρὰ Τροία. Ἡ δὲ ἄλω-
 σις τοῦ Ρηγίου καὶ τοῦ Σκυλακίου συνεπλήρωσε τῆς Καλαβρίας
 τὴν κατάκτησιν. Τὸ τελευταῖον λείψανον τῶν ἄθλων τοῦ ἐπὶ Ἰου-
 στινιανοῦ πολέμου ἀφηρέθη ἀπὸ τῆς ἀνατολικῆς Ρώμης. Ἡ νίκη
 ὅμως τῶν Νορμάννων, οἵτινες μετ' οὐ πολὺ ἐκυρίευσαν καὶ τὴν
 Σικελίαν, ἦτο συνάμα νίκη τῆς πρεσβυτέρας Ρώμης, ἥτις τὴν
 ἐπὶ μακρὸν περιορισθεῖσαν δικαιοδοσίαν της ἡδυνήθη αὖθις νὰ
 ἐπεκτείνῃ ἐπὶ πάσης τῆς Ἰταλίας. Ἐν σχέσει πρὸς τὰ γεγονότα
 ταῦτα ἐπῆλθε καὶ ἡ πλήρης ἐκκλησιαστικὴ ῥῆξις μεταξὺ πρε-
 σβυτέρας καὶ νέας Ρώμης. Ὁ πάπας Λέων Θ' ἐγνώριζε ποῦ ἔτινε
 καὶ συνάμα ἦτο ἀλαζών. Κατὰ τοῦτο δὲ κατώτερός του δὲν ἦτο
 ὁ ἐν νέᾳ Ρώμῃ συνάδελφός του Μιχαὴλ Κηρουλάριος. Ἀλλ'
 ὅμως μόνον ἡ προκατάληψις τῶν Δυτικῶν ἡδύνατο νὰ εὕρῃ ἐν
 τῇ ἐπιστολῇ τοῦ πατριάρχου Μιχαὴλ Κηρουλαρίου πρόκλησιν,
 ἐνῶ τοῦναντίον ὁ πατριάρχης ἦτο ὁ προκαλούμενος. Οἱ εἰλικρι-
 νεῖς ὀρθόδοξοι δὲν ἡδύναντο νὰ μὴ θεωρήσωσι τὴν προσάρτησιν
 τῶν μητροπόλεων Ὑδροῦντος, ἀγίας Σεβερίνης, Ρωσσανοῦ καὶ
 Ρηγίου εἰς τὸν σχισματικὸν διὰ τοὺς Ἑλλήνας θρόνον τῆς πρε-
 σβυτέρας Ρώμης ὡς ἐπιβλαβῆ εἰς τὴν σωτηρίαν τῶν ψυχῶν τῶν
 ὑποτεταγμένων, ὥστε ὁ Μιχαὴλ ἐξεπλήρου ἀπλῶς τὸ καθήκον
 του ὡς παιμενάρχου, ὅτε ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τοῦ αὐτοκεφάλου ἀρ-
 χιεπισκόπου Ἀχρίδος ἐνουθέτει νὰ προφυλαχθῶσιν ἀπὸ τῶν αἰρε-
 τικῶν δοξασιῶν τῶν Δυτικῶν. Ἀνὴρ τόσον πρᾶος καὶ θεολόγος
 ἅμα διακεκριμένος τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας οἷος ἦτο Πέτρος ὁ
 Ἀντιοχείας, γράφων πρὸς Δομένικον, τὸν (ψευδο)πατριάρχην
 Γράδου, ἔφεξε μόνον τὸν ἐμπαθῆ τόνον τῶν θεσπισμάτων καὶ
 τῶν μέτρων τοῦ Μιχαήλ· ἐν τῇ οὐσίᾳ ὅμως συνεφώνει ὅλως διό-
 λου πρὸς αὐτόν.

Εἰς τὴν κυβέρνησιν ἡ ἔρις αὕτη ἦτο σφόδρα δυσάρεστος·
 ἐὰν ἐμελλε νὰ σώσῃ τι ἐν Ἰταλίᾳ, πρὸς τοῦτο ἀνάγκην εἶχε τοῦ

πάπα. Ἄλλ' ἦτο ἀσθενής, καὶ τὸ ἀντιλατινικὸν πατριωτικὸν φρόνημα ἦτο δύναμις, εἰς ἣν ὑπεχρεοῦτο νὰ ὑποκύψῃ. Λέων ὁ Θ' ἔπραξε πᾶν τὸ καθ' ἑαυτόν, ὥστε δι' ἀκαταλλήλου τοῦ ἀπεσταλμένου του ἐκλογῆς νὰ ἐξουδετερώσῃ τὰς εἰρηνικὰς τῆς κυβερνήσεως προθέσεις. Ὁ σκαιὸς καὶ προκλητικὸς τρόπος τοῦ καρδινάλιου Οὐμβέρτου ἦτο ἐπόμενον νὰ κινήσῃ τὴν βαθυτάτην ἀγανάκτησιν παντὸς τιμίου Ἑλλήνου. Ἀφώρισαν λοιπὸν ἀλλήλους πανηγυρικώτατα, ὅπερ ἐπὶ τέλους ἦτο καὶ τὸ φρονιμώτερον. Ἀφότου εἶχε συγκαλυφθῇ δῆθεν τὸ ἐπὶ Φωτίου ῥήγμα, εἶχεν εἰσαχθῇ ἀναλήθης τις διπροσωπία εἰς τὰς σχέσεις· τοῦτο ἔπαυσε τώρα καὶ ἀμοιβαίως ἐκηρύχθη ἐντίμως φανερὰ ἔχθρα.

Πολὺ σοβαρὸς ἦτο ὁ ἐκ τῶν Πατζινάκων κίνδυνος τοῦ κράτους ἐπὶ Κωνσταντίνου. Ὁ χάνης αὐτῶν Τυράκ (Τυράχ) ὀργισθεὶς κατὰ τῶν Ἑλλήνων, διότι παρέλαβον εἰς τὴν ὑπηρεσίαν των μέρος τῆς ὁρδῆς των ὑπὸ τὸν ἀρχηγὸν Κεγέν, ἐκίνησε πολέμον· ἀλλ' ἐνικήθη κατὰ κράτος καὶ κατὰ τὸ ἔκπαλαι ἐπιτυγχάνον σχέδιον ἐγκατέστησαν οἱ Βυζαντινοὶ τοὺς αἰχμαλώτους εἰς τὰς ἐρήμους ἐκτάσεις μετὰξὺ Ναίσσοῦ (Nisch) καὶ Σόφιας. Ἀλλὰ τοῦτο ἀπέβη ὀλέθριον. Διότι οἱ ἐγκατασταθέντες προσεκάλεσαν τοὺς πέραν τοῦ Δουνάβεως ὁμοεθνεῖς των καὶ οὗτοι διήλασαν δημοῦντες τὴν χώραν μέχρι τῶν πυλῶν τῆς Ἀνδριανουπόλεως, κατέστρεψαν δὲ τρεῖς ῥωμαϊκοὺς στρατοὺς. Μόλις τὸ 1051 ἐξεδίω- 1051 ξαν τὰς ληστρικὰς ὁρδὰς ἐκ τῆς Θράκης καὶ Μακεδονίας. Ὁ Τυράκ, ἀπειληθεὶς ἐν τῷ κυρίῳ στρατοπέδῳ του περὶ τὴν Πρεσλάουν, ἐζήτησε μετὰ γνησίας βαρβαρικῆς δειλίας εἰρήνην.

Ἐν τῇ Ἀνατολῇ ἐξηκολούθησεν ὁ Κωνσταντῖνος τὴν σφαλερὰν πολιτικὴν τοῦ Βασιλείου. Μετὰ τὸν θάνατον Ἀσιώτ τοῦ Δ', τοῦ ἐν Ἀνὶ Βαγρατίδου, ἐξερράγησαν ἐν Ἀρμενίᾳ αἱ συνήθεις περὶ τοῦ θρόνου διενέξεις, καὶ ὁ Μιχαὴλ Δ' ᾔθελε τέλος νὰ προσαρτήσῃ τὴν Ἀρμενίαν. Βυζαντινὸς στρατὸς ἐπολιόρκησε τὴν ἀρμενικὴν πρωτεύουσαν, ἀλλ' ἡ ἐν ἔτει 1041 καταστροφὴ τῆς 1041 παφλαγονικῆς δυναστείας ἠνάγκασεν αὐτὸν νὰ ἀποσυρθῇ ἐντεῦθεν.

Οἱ μεγιστᾶνες συνηνώθησαν ἵνα ἀναβιβάσωσιν ἐπὶ τοῦ θρόνου τῶν Βαγρατιδῶν τὸν δεκαεπταετῆ Γιάγκικ· αὐτὸς καὶ ὁ στρατηγός του Γρηγόριος μάγιστρος ἐπολέμουν ἐπιτυχῶς κατὰ τῶν Σελδζούκων. Ἀλλὰ μόλις ἐστερεώθη ἐπὶ τοῦ θρόνου ὁ Κωνσταντῖνος, προσήρτησε σχεδὸν πάντας τοὺς Ἀρμενίους μικροηγεμόνας. Τὸ 1045 1045 διετάχθη ὁ Γιάγκικ νὰ μεταβῇ εἰς τὴν πρωτεύουσαν καὶ τὰ ἀκόλουθον ἔτος κατέλαβον οἱ Ἕλληνες τὴν πόλιν Ἀνί. Ἀλλ' ὅστις ἤλπιζεν ἔτι ἐν Ἀρμενίᾳ, ὅτι ἡ ῥωμαϊκὴ κυριαρχία ἔμελλε νὰ παράσχη ἰσχυρὰν προστασίαν εἰς τὸν χριστιανισμὸν τῆς χώρας, διεφεύσθη ταχέως. Σμῆνος πλεονεκτικῶν Ἑλλήνων κληρικῶν ἔλαβε κατοχὴν τῶν πλουσιῶν ἐπισκοπῶν καὶ μονῶν. Αἱ ὀρησκειτικαὶ ἐνοχλήσεις τῶν ὀρθοδόξων μονοφυσιτῶν ἦσαν ἀτελείωτοι. Ὁ Καθολικὸς Πέτρος (ἀπέθ. τὸ 1056) ἐκλήθη εἰς τὴν πρωτεύουσαν, μετὰ δὲ τὴν θάνατον τοῦ διαδόχου του δὲν ἐπετράπη ἡ ἐκλογή Καθολικοῦ. Πάντα τὰ σοβαρὰ διδάγματα τοῦ ἐβδόμου αἰῶνος καὶ τῶν ἐπομένων παρῆλθον χωρὶς ν' ἀφήσωσιν ἵχνη πρὸς τῶν οὐδὲν μανθανόντων καὶ οὐδὲν λησμονούντων Ἑλλήνων ἱεραρχῶν. Εἶνε χαρακτηριστικὸν ὅτι καὶ κατόπιν ἔτι ὁ ἀτυχὴς αὐτοκράτωρ Ρωμανὸς Διογένης πρὶν ἐκστρατεύσῃ ὠρίσθη ἐπιστρέφω· νὰ ἐξαφανίσῃ τὴν ἀρμενικὴν πίστιν. Οἱ Ἀρμένιοι μοναχοὶ ἐπεκαλοῦντο τὸν Θεὸν νὰ καταστρέφῃ αὐτὸν ὅπως τὸν ὑπὸ τοῦ ἁγίου Βασιλείου κατηραμένον ἄθρον Ἰουλιανόν. Αὕτη ἡ ὑπὸ τῆς ἀσυνεσίας τῆς ἐλληνικῆς ἐκκλησιαστικῆς διοικήσεως προκληθεῖσα δυσμένεια τῶν Ἀρμενίων παρέχει μίαν ἐξήγησιν καὶ τῆς ἐπιτυχίας τῶν Σελδζούκων.

Ἀφοῦ τὸ ῥωμαϊκὸν κράτος προσήρτησε τὰ ὀρεινὰ κρατίδια, εἶχε νὰ ὑποστῇ καὶ τὴν ἐπίθεσιν τῶν ὑπὸ τὸν Τογρίλ-μπεύ εἰς δύναμιν ἐν Ἀσίᾳ ἀνελθόντων Σελδζούκων. Ἡ γνησίως ἐλληνικὴ μικρολόγος πολιτικὴ τὰς οἰκονομίας της ἐφήρμοζεν, ὡς συνήθως, ἐκεῖ ὅπου δὲν ἔπρεπε, εἰς δὲ τὰ πτωχὰ ὀρεινὰ νεωστὶ προσαρτηθέντα κρατίδια ἐπέβαλε βαρεῖς φόρους καὶ ἀπέλυσε 50000 ἄνδρας ἐκ τοῦ ἐν Ἀρμενίᾳ καὶ Ἰβηρίᾳ στρατοῦ. Ἀλλ' ὁ μέγας αὐτο-

κράτωρ Βασίλειος ἔσωζεν ἔτι τοὺς μαρούς ἐπιγόνους διὰ τοῦ ἀπα-
ραμίλλου ὀχυρωτικοῦ συστήματος τῆς ἀνατολικῆς μεθορίου γραμ-
μῆς. Αἱ τουρκικαὶ ὀρδαί, αἵτινες εἰσέβαλλον εἰς Βεσπουρακάν,
ἐνίκηθησαν τὸ 1048 παρὰ τὴν Στράγγαν. Ἀλλὰ τὴν ἀνοχύρωτον 1048
Θεοδοσιούπολιν, τὴν πλουσίαν ἐμπορικὴν πόλιν, ἀπετέφρωσαν.
Ἀντίρροπον μέχρι τινὸς τῆς ζημίας ταύτης ἦτο ἡ παρὰ τὸ Κά-
πετρον νίκη, ἣτις κατήχθη βεσηθία τῆς ἐθνικῆς ἐξεγέρσεως τῶν
Ἰδέρων. Ἡ προσωπικὴ ἐπίθεσις τοῦ Τογρίλ-μπέου τὸ 1080 1080 1058
ἀπέτυχεν ἔνεκα τῆς ὀχυρότητος τοῦ φρουρίου Μαντζικέρτ.

Ὁ Κωνσταντῖνος ἠτύχησεν ὅσον δὲν ἤξιζε. Καὶ τὸ 1047 ἡ 1047
πολὺ ἐπικίνδυνος ἐπανάστασις τοῦ Ἀρμενίου στρατηγοῦ Λέοντος
Τορνικίου ἀπέτυχε πρὸ τῶν τειχῶν τῆς πρωτευούσης, ἡσυχος δὲ
ἐβασίλευσε μετὰ τὸν θάνατον τῆς Ζωῆς μέχρι τῆς ἰδίας τελευτῆς
ἐν ἔτει 1054. Ἀσμένως θὰ καθίστα διάδοχόν του τὸν ἐν Μακε- 1054
δονίᾳ στρατηγὸν Νικηφόρον Βρυέννιον, ἀλλὰ τὰ δυναστικά φρο-
νήματα ἀφυπνίσθησαν πάλιν. Λαός, σύγκλητος καὶ σωματοφυ-
λακὴ ἀνευφήμησαν τὴν δραστηρίαν πρεσβύτιδα Θεοδώραν, ὅτε
αὕτη «ὡς ἡ τελευταία πορφυρογέννητος» ἀνέλαβε τὸ σκῆπτρον
(1054-1056) καὶ μετ' ἀσυνήθους ἐνεργητικότητος διώκησε τὸ 1054-1056
κράτος. Ὅτι τὰ δημιουργήματα τοῦ προκατόχου τῆς ἐτιμωρήθη-
σαν δι' ἐξορίας καὶ δημεύσεως, ἦτο ἔννομος συνήθεια τῆς δυνα-
στικῆς μετατροπῆς ἐν Βυζαντίῳ. Ἀλλὰ δὲν περιωρίσθη εἰς τοῦτο
ἡ ἐνεργητικότης τῆς πρεσβύτιδος, ἣτις ἐκκληρονόμησεν ὡς φαί-
νεται ὅλην τὴν δύναμιν τοῦ θείου της. Ἄν θέλη τις νὰ κρίνῃ ὀρ-
θῶς, δικαίως ἔδειξε πρὸς τὸ ἐπιτελεῖον τὴν δυσπιστίαν, ἣτις ἦτο
ἔμφυτος εἰς τὰς τότε κυβερνήσεις· διότι εἰς τὰ ἀριστοκρατικά
μέλη αὐτοῦ εἶχε καταντήσῃ κληρονομικὸν καὶ τοῦ συρμοῦ νό-
σημα τὸ δημιουργεῖν αὐτοκράτορας καὶ προβάλλειν ἀπαιτητὰς
τοῦ θρόνου. Ἀνεκάλεσε τὸν κατὰ τῶν Σελδζούκων πολεμοῦντα
στρατηγὸν Ἰσαὰκ Κομνηνόν, ἄνδρα μεγάλων προσόντων καὶ ἀν-
τικατέστησεν αὐτὸν δι' ἐνδοτικὸν τινος αὐλικοῦ. Πρὶν δὲ ἀποθάνῃ
(30 Αὐγούστου 1056) μετεβίβασε τὸ αὐτοκρατορικὸν ἄξιωμα εἰς 30 Αὐγ. 1056

30 Αὐγ. 1056 τὸν ἀρχαῖον στρατηγὸν καὶ σύγκλητικὸν Μιχαὴλ Γ' τὸν στρατιω-
1056-1057 τικόν (30 Αὐγούστου 1056-31 Αὐγούστου 1057).

Ἄλλὰ τοῦτο προσέβαλλε πολὺ τὰ αἰσθήματα τοῦ στρατοῦ. Ἡ νομιμοφροσύνη καὶ ἡ πρὸς τὸ βασιλεῦον γένος ἀγάπη, τῆς ὁποίας τόσον συγκινητικὰς ἀποδείξεις ἔλαβον ἡ Ζωὴ καὶ ἡ Θεοδώρα, συν-
απέθανε μετὰ τῆς μακεδονικῆς δυναστείας. Φοβερά στρατιωτικὴ ἐπανάστασις ἐξερράγη. Οἱ στρατηγοί, οἱ πλείστοι ἐπαρχιακοὶ ἄρ-
χοντες τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, συνεταιρίσθησαν ὡς κατὰ τοὺς χρό-
νους τοῦ Σευήρου ἢ τοῦ Αὐρηλιανοῦ. Ἐπευφημούντων δὲ τῶν
διαφόρων στρατιωτικῶν σωμάτων ἀνηγόρευσαν πρῶτον μὲν ἐν Κα-
8 Ἰουν. 1057 σταμονῇ, εἶτα δὲ ἐν τῇ πεδιάδι τῆς Γουναυίας τὴν 8 Ἰουνίου
1057 τὸν Ἰσαὰκ Κομνηνὸν αὐτοκράτορα. Ὁ δὲ κύριος ἐργά-
της τῆς πράξεως ταύτης Κατακαλὼν, ὁ παυθεὶς στρατηγὸς Ἀν-
τιοχείας, προέτρεψε τὸν στρατὸν Νικοπόλεως ν' ἀναγνωρίσῃ τὰ
γενόμενα. Ὁ Ἰσαὰκ προήλασεν ἐπὶ τὴν Νίκαιαν καὶ ἐνίκησε τὸν
2 Σεπτ. 1057 αὐτοκρατορικὸν στρατόν. Ὁ Μιχαὴλ παρητήθη καὶ τὴν 2 Σε-
πτεμβρίου 1057 ἐστέφθη ὁ Ἰσαὰκ ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τῆς ἁγίας
Σοφίας.

Τοῦτο ἦτο νίκη τοῦ στρατιωτικοῦ κόμματος κατὰ τῆς ἀριστο-
κρατίας τῆς συγκλήτου καὶ τῆς γραφειοκρατίας. Διὰ τοῦτο ἡ πρώτη
ὑποδοχὴ τοῦ αὐτοκράτορος ἐνεποίησεν εἰς τοὺς μετασχόντας ἀνε-
ξάλειπτον ἐντύπωσιν. Οἱ συγκλητικοὶ ἴσταντο ὁμοῦ, προσβλέπον-
τες εἰς τὸ ἔδαφος. Ὁ αὐτοκράτωρ ὠμίλησε μόνον τὰ ἀναγκαῖότατα,
τὴν θέλησιν του δηλῶν σχεδὸν μόνον διὰ κινήσεως τῆς κεφαλῆς
καὶ τῆς χειρός, ἀφήσας νὰ λαλήσωσιν οἱ γραμματεῖς του. Ὅπως
δὲ ἤρχισεν οὕτω καὶ ἐξηκολούθησεν ἡ βασιλεία του. Ὁ Ἰσαὰκ
ἔδειξεν ἀσυνήθην ἐνεργητικότητα. Ἐπειδὴ ἐπὶ ἔτη πολλὰ ὑπῆρξεν
ἀρχηγὸς τοῦ στρατοῦ, εἶχεν αἰσθανθῇ ὁ ἴδιος μετὰ τῶν στρατιω-
τῶν του σκληρῶς τὰ δεινὰ τῆς μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Βασιλείου
ἐπελθούσης οἰκονομικῆς χαλαρώσεως. Ὅπως ὁ Βεσπασιανός,
πρὸς τὸ συμφέρον τῆς ἐξυγιάνσεως τῶν οἰκονομικῶν δὲν ἐπτοεῖτο
καὶ τὴν ἀντιδημοτικότητα. Αἱ θέσεις τῶν ἀμεριμνομερίμων αὐ-

λικῶν καὶ λογίων καὶ τὰ σμήνη τῶν ἱερέων κατηργήθησαν. Ἡ μεταρρύθμισις τῶν οἰκονομικῶν ἐνηργήθη ριζικῶς. Πόσον δὲ ὀλίγον ἐφοβεῖτο τὴν ἀντιπολίτευσιν τῆς συγκλήτου, μαρτυρεῖ ἡ καθάρσεις τοῦ Μιχαὴλ Κηρουλαρίου, τοῦ ὁποῖου ἡ ἱεραρχικὴ ὑπεροφία κατέστη ἀνυπόφορος. Ὁ ἱεράρχης οὗτος μὲ τὰς παπιστικὰς του ἀποχρώσεις ἔχει ἐν μόνον ἀντίστοιχον ἐν τῇ ὀρθοδόξῳ ἐκκλησίᾳ, τὸν Μοσχολίτην πατριάρχην Νίκωνα. Ὁ Ἰσαάκ καὶ ὁ Ρῶσος Ἀλέξιος ἀπέπνιξαν ἐν Βυζαντίῳ καὶ ἐν Ρωσσίᾳ τὸν γεννώμενον παπισμὸν ἐν τῇ κοιτίδι του.

Ἡ ἡλικία τοῦ Ἰσαάκ, ἥτις μετ' εὐτυχῇ τινα ἐκστρατείαν κατὰ τῶν ληστρικῶν ὀρδῶν τῶν Πατζινάκων καὶ Μαγυάρων τὸ 1059 ἐγένετο ἀσθενεστέρα ὑπὸ νόσου, δὲν ἠδύνατο πλέον νὰ βα- 1059
στάσῃ τὸ βάρος τοῦ αὐτοκρατορικοῦ ἀξιώματος. Ἀλλ' ἔτι μᾶλλον ἐξησθένησε τὴν ἰσχύν του ἡ σιωπηλὴ καὶ παθητικὴ ἀντίπραξις τῆς γραφειοκρατίας. « Ὁ Θεός, ἔλεγον, ἐχρειάσθη ἐξ ἡμέρας ἵνα δημιουργήσῃ τὸν κόσμον· ἀλλ' ὁ ἄνθρωπος οὗτος θέλει δλὰ νὰ διορθώσῃ ἐντὸς μιᾶς ἡμέρας ». Εὐχάριστον πρᾶγμα πλέον δὲν ἦτο, ἀλλὰ βαρύτατον ἔργον, τὸ ἐν τῇ ἀνατολικῇ Ρώμῃ αὐτοκρατορικὸν ἀξίωμα. Ὡς ἐν Ρώμῃ κατὰ τὸν τρίτον αἰῶνα, οὕτω καὶ ἐνταῦθα οἱ καλλίτεροι ἄνδρες ἀνεγνώριζον ὅτι τὸ στέμμα ἦτο καθήκον καὶ εἰμαρμένη. Ὁ καταπεπονημένος γέρων παρητήθη καὶ εἰσῆλθεν εἰς τὴν μονὴν τοῦ Στουδίου, παραδώσας τὴν ἀρχὴν εἰς τὸν φίλον καὶ ὑπουργόν του Κωνσταντῖνον Ι' Δούκαν (1059-1067), δεινὸν περὶ τὰ οἰκονομικά, ὅστις εἰς θέσεις δευ- 1059-1067
τερουσάσας εἶχεν ἐπιδείξῃ λαμπρῶς τὴν ἱκανότητά του. Προφανῶς ἐξέλεξεν αὐτὸν ὁ Ἰσαάκ ἐκ λόγων ἡθικῶν, πιστεύων ὅτι οὕτως ἐφρόντιζε καλλίτερον περὶ τοῦ κράτους, ἀπέκλεισε δὲ ἀπὸ τοῦ θρόνου τὸν ἱκανώτατον ἀδελφόν του Ἰωάννην καὶ τοὺς ἔτι ἱκανωτέρους υἱούς του. Ἀλλ' ἡ ἐκλογὴ ἀπεδείχθη μέγα λῆθος.

Διὰ τοῦ Κωνσταντίνου Ι' ἄρχεται ἡ ἐποχὴ τοῦ γένους τῶν Δουκῶν, ἡ ἀτυχὴς ἐποχὴ τῶν δεσποσάντων γραφειοκρατικῶν,

τῶν ῥητόρων καὶ τῶν λογίων¹⁾. Ἦδη ἄλλοτε ποτε — ἐπὶ Μάρκου Αὐρηλίου — ἐξεκόλαψε συμφορὰς ἢ πραγματοποιήσεις τοῦ ιδεώδους τῆς πλατωνικῆς πολιτείας, ἢ βασιλεία τῶν φιλοσόφων. Ὁ Δούκας ηὔξησε πολὺ τὴν συγκλητικὴν ἀριστοκρατίαν, προσλαβὼν μέγα πλῆθος κοινῶν στοιχείων, χειρωνακτῶν καὶ βαρβάρων. Οἱ παλαιοὶ συγκλητικοί, ὧν ἡ εὐγένεια ὁμοίως ἦτο πολὺ διαφανὴς καὶ τῆς χθὲς μόλις, εἶδον τοῦτο μετ' ἀγανακτήσεως, ἀλλὰ παρηγοροῦντο, διότι ἡ δημοκρατικὴ μερίς τῆς συγκλήτου ἔλαβε νῦν τὰς ἡνίας τοῦ κράτους παντελῶς εἰς χεῖρας. Ἦρχον οἱ γραφειοκρατικοί· οἱ οἰκονομικοὶ λειτουργοὶ ἦσαν τὸ πᾶν. Αὕτη ἦτο ἡ ἀντίδρασις τῆς πολιτικῆς διοικήσεως κατὰ τοῦ στρατιωτικοῦ κόμματος, ἡ ἀντίδρασις τῆς πρωτευούσης κατὰ τῶν ἐπαρχιακῶν ἀρχόντων, οἵτινες περιεβάλλοντο τὰ ἀνώτερα στρατιωτικὰ ἀξιώματα καὶ κατὰ τὴν ἀναγόρευσιν τοῦ αὐτοκράτορος Ἰσαὰκ εἶχον δεῖξῃ τὸ πραιτωριανὸν φρόνημά των. Εἰς τοὺς στρατιωτικούς τούτους ἀπαιτητὰς ἤθελε νὰ ὑπονομεύσῃ ὀριστικῶς πλέον τὸ ἔδαφος. Τοῦτο δὲ ἔγινε διὰ περιορισμοῦ τοῦ προϋπολογισμοῦ τῶν στρατιωτικῶν καὶ διὰ τῆς διαλύσεως τοῦ στρατοῦ. Αὐτοκράτωρ καὶ ὑπουργοὶ ἡμιλλῶντο πῶς νὰ πραγματοποιήσωσι τοῦτο τὸ ἀντιστρατιωτικὸν ἰδεῶδες τῆς νέας συγκλητικῆς μερίδος. Τὰ στελέχη τοῦ στρατοῦ ἡλαττώθησαν πανταχοῦ, ὁ μισθὸς ὑπεβιάσθη, αἱ προμήθαι ὀπλων καὶ ὑλικοῦ τοῦ πολέμου δὲν ἀνεπληρώθησαν, αἱ ἐπιδιορθώσεις τῶν ὀχυρωμάτων παρημελήθησαν. Συντόμως, ἐκ τῆς τότε Κωνσταντινουπόλεως ἔλειπε μόνον συμβούλιον ἐκλεγόμενον ὑπὸ τοῦ λαοῦ, ἵνα συμπληρωθῇ ὅλη ἡ ἀθλιότης τοῦ σημερινοῦ συνταγματικοῦ πολιτεύματος.

Τοῦ πολιτεύματος τούτου δὲν διέφερε καὶ ἡ κυβέρνησις. Ἀπεδείχθη ἀναξία τῆς ἐν Ἀνατολῇ κρίσεως. Καὶ ἀκριβῶς ἐν Ἀνατολῇ ἀναγκαῖος ἦτο ὁ ἰσχυρὸς βραχίων ἀνδρὸς στρατιωτικοῦ. Διότι ἐκεῖ νέον σθένος καὶ νέα ζωὴ ἐνεφυσήθη εἰς τοὺς Σελδζούκους,

¹⁾ Περί τῆς ἐποχῆς ταύτης ἰδὲ τὰς ὥρας ἀναπτύξεις τοῦ C. Neumann, Die Weltstellung des byzantin. Reiches vor den Kreuzzügen, ἐν Λειψία 1894.

ἀφοῦ μετὰ τὸν θάνατον τοῦ μεγάλου Τογρίλ-μπέϋ τὸ 1065 τὴν κυβέρνησιν ἀνέλαθεν ὁ υἱός του, ὁ τέως τοποτηρητὴς ἐν Χωρασάν, Ἄλπ-Ἀρσλάν. Πρόμαχος τῶν ὀρθοδόξων σουνιτῶν, συνάμα δὲ τραχύτατος μὲν ὡς γνήσιος Τοῦρκος, ἀλλὰ ἡρωϊκὸς καὶ ἱπποτικὸς ἀνὴρ, ἦτο τὸ εἰδῶλον τῶν ἱππικῶν του ὀρδῶν, ἄσπονδος ἐχθρὸς τοῦ ὑπὸ ἀσθενῶν ἀνθρώπων τῶν γραφείων καὶ λογιστῶν κακῶς κυβερνωμένου κράτους. Ἡ εἰς τὴν Ἀρμενίαν εἰσβολή του ἐπέφερε τὸν ἀφανισμόν τοῦ ἐκεῖ ἀνωτέρου πολιτισμοῦ. Μόνον φρικαλέα συστηματικὴ δῆωσις καὶ ἐρήμωσις σημειοῦσι τὴν πολεμικὴν ὁδὸν τοῦ σουλτάνου τῶν Σελδζούκων. Συμφώνως πρὸς τὴν κρατοῦσαν νῦν τουρκολατρεῖαν λόγος ἔτι γίνεται « περὶ τῶν λαμπρῶν λειψάνων τοῦ μεγάλως ἀνεπτυγμένου πολιτισμοῦ τῶν Σελδζούκων », διότι ὁ σουλτάνος τῆς Ρωμανίας Ἀλαεδδὶν Κεϊκοβὰδ ὁ Α' (1220-1236) πράγματι ἔκτισε λαμπρὰ κτίρια. 1220-1236
Λησμο-
νοῦσιν ὅμως μόνον τὸ ὀλίγον τοῦτο, ὅτι πᾶσα αὕτη ἡ σελδζου-
κικὴ λαμπρότης δὲν εἶνε πρωτότυπος, ἀλλὰ δάνειον περσικόν καὶ
βυζαντηνόν. Ἀκριβῶς μὲ τὸ αὐτὸ δίκαιον θὰ ἡδυνάμεθα καὶ τοὺς
Ἰκσῶς τῆς Αἰγύπτου τοὺς μιμηθέντας καὶ οἰκιοποιηθέντας
αἰγυπτιακὰ ἔργα ἐν Τάνιδι, θεωρήσωμεν ὡς τοὺς ἀληθεῖς παρά-
γοντας τοῦ πολιτισμοῦ ἐν τῇ χώρᾳ τοῦ Νείλου.

Εὐθὺς ὡς ἀνέλαβε τὴν κυβέρνησιν ὁ Ἄλπ-Ἀρσλάν ἐστρατο-
λόγησεν ἄπειρα πλήθη καὶ ἐπετέθη κατὰ τῆς Ἀρμενίας. Ὅτε
ἐπῆλασεν ἐξ ἀνατολῶν, ὑπετάχθησαν καταπτοηθέντες οἱ βασιλεῖς
τῆς Ἀλβανίας καὶ Ἰβηρίας. Εἶτα ἐστράφη κατὰ τοῦ ἰσχυροτά-
του φρουρίου Ἀνί. Πολιορκία πόλεων δὲν ὑπῆρξε ποτὲ ἔργον
τῶν Ἀσιατῶν νομάδων ἱππέων· ἀλλὰ μετ' ἐκτάκτου ἐνεργητι-
κότητος ἐπέμειναν νῦν ὀπισθεν τῶν χαρακωμάτων αἱ τουρκικαὶ
ὀρδαί. Ἡ κεντρικὴ κυβέρνησις, ὀλίγους στρατιώτας καὶ ὀλίγα
χρήματα διαθέτουσα, δὲν ἔπεμψε στρατὸν κατὰ τῶν πολιορκούν-
των καὶ τοιουτοτρόπως ἔπεσεν ἡ λαμπρὰ πόλις τὴν 6 Ἰουλίου
1064 λεῖα τῶν βαρβάρων. Συγχρόνως διήλαιναν αἱ ἔφιπποι ὀρ- 6 Ἰουλ. 1064
δαὶ δηροῦσαι καὶ διαρπάζουσαι τὴν χώραν μέχρι τῶν παρὰ τὸν

Εὐφράτην ἐπαρχιῶν. Ὁ μικρὸς ἡγεμὼν τοῦ Κάρς, αἰσθανόμενος τὴν ἀδυναμίαν τοῦ ἐνώπιον τοῦ φοβεροῦ τούτου ἐχθρικοῦ κύματος, παρεχώρησε τὸ κράτος τοῦ εἰς τοὺς Ἑλλήνας, ἀποζημιωθεὶς διὰ τῆς πόλεως Καμενδάβ ἐν τῇ παρὰ τὸν Ταῦρον Κιλικίᾳ, ἥτις κατόπιν ἔγινε δευτέρα πατρίς τῶν Ἀρμενίων. Ἡ ἀλλαγὴ ἦτο καλὴ· διότι τὸ Κάρς μετ' ὀλίγον ἔπεσεν εἰς τὰς χεῖρας τῶν Τούρκων.

Ὡς ἐν Ἀσίᾳ, οὕτω καὶ ἐν Εὐρώπῃ ἡ πολιτικὴ τῆς κυβερνή-
 1064 σεως ἦτο ἄνευ σθένους. Τὸ 1064 κατελήφθη ὑπὸ τῶν Μαγυάρων τὸ σπουδαῖον παραδουνάβειον φρούριον Βελιγράδιον. Κατὰ τὸ ἐπόμενον ἔτος ὁ ἐκ τῶν Πατζινάκων κίνδυνος ἀντικατεστάθη διὰ τοῦ ἀπὸ τῶν Κουμάνων. Οἱ Οὐζοὶ (Ὀγοῦζοι, ὑπὸ τῶν Ρώσσων Πολόφτσοι, ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων Κουμάνοι κληθέντες), ὁμοίως ῥυπαρὰ τουρκικὴ ἔφιππος ὁρδὴ, ζῶσα ὑπὸ σκηνάς καὶ τρεφομένη ἐκ τοῦ γάλακτος τῶν φορβάδων καὶ τοῦ κρέατος τῶν ἵππων, φοροῦσα δέρματα προβάτων, ὅπλα δὲ ἔχουσα τόξα καὶ βέλη, ἠκολούθησαν τὸ παράδειγμα ἀπειραρίθμων ἄλλων ἀδελφῶν καὶ διηυθύνθησαν πρὸς δυσμὰς. Οἱ Πατζινάκαι ἠναγκάσθησαν ὑπ' αὐτῶν νὰ μετοικήσωσιν ἀπὸ τῆς παρὰ τὸν Δνεΐστερον χώρας εἰς τὴν
 1065 Βλαχίαν. Τὸ 1065 διέβησαν τὸν Δούναβιν ἐξηκοντακισχίλιοι ἐξ αὐτῶν. Μάτην προσεπάθησαν νὰ ἀποκρούσωσιν αὐτοὺς οἱ Ρωμαῖοι στρατηγοὶ Βασίλειος Ἀποκάπης καὶ Νικηφόρος Βοτανειάτης. Χάρις εἰς τὴν ἐξαίρετον πολιτικὴν διοίκησιν ἑστεροῦντο ἐπαρκοῦς ἀριθμοῦ στρατιωτῶν. Μία ὁρδὴ προήλασε μέχρι Θεσσαλονίκης. Νόσοι καὶ ἡ ἀντίστασις τοῦ κατηγανакτημένου χωρικοῦ λαοῦ ἐξωλόθρευσαν αὐτήν. Τὸ κύριον δὲ σῶμα, συναλαθὲν εἰς τὸν Αἶμον, περιῆλθε ταχέως εἰς μέγαν κίνδυνον. Ἀλλὰ ὁ ἐξολοθρευμὸς τῶν δὲν ὤφειλετο εἰς τὴν ἐλεεινὴν κυβέρνησιν, ἥτις ἐνθυμίζει ὅλως διόλου τὸ ἐλεεινὸν ἄγιον ῥωμαϊκὸν κράτος κατὰ τοὺς χρόνους τῶν Ἀρμανιάκ, ἀλλ' εἰς τοὺς ἱκανοὺς Βουλγάρους στρατιώτας καὶ τοὺς ἐκδίκησιν πνέοντας Πατζινάκας, οἵτινες ἄνευ οἴκτου ἔσφαζον. Λεῖψανά τινα ἐζήτησαν χάριν καὶ κατηκίσθησαν εἰς τὴν Μακεδονίαν.

Σύμφωνος πρὸς τὴν ἀντιστρατιωτικὴν τοῦ φιλομουσίαν καὶ τὸν λογιωτατισμὸν ἦτο καὶ ὁ δεύτερος γάμος τοῦ γηράσκοντος αὐτοκράτορος Ἡ Εὐδοκία Μακρεμβολίτισσα, γυνὴ ὠραία καὶ λογία, ἀπέκτησεν ἐξ αὐτοῦ ἐξ τέκνα. Εἰς ταῦτα προσετίθεντο καὶ οἱ ἐκ τοῦ πρώτου γάμου προβλεπτικῶς ἤδη στεφθέντες υἱοὶ τοῦ Δούκα. Ὁ ἀποθνήσκων αὐτοκράτωρ, ὅστις ἐσκέπτετο μόνον πῶς νὰ κληροδοτήσῃ εἰς τὸν οἶκόν του τὴν βασιλείαν, κατέβαλε προσπάθειαν ἵνα δι' ἔρκων καὶ γραπτῶν ὑποσχέσεων δεσμεύσῃ τὴν αὐτοκράτειραν καὶ τὴν σύγκλητον—προσπάθειαν ἀπέλπιδα παρὰ Βυζαντινοῖς. Ἡ Εὐδοκία, ἃν καὶ ὅλη ἔζη ἐν τῇ ἀτμοσφαίρᾳ τῶν λογίων σχολαστικῶν, μεταξὺ τῶν ὁποίων τὴν πρώτην θέσιν κατελάμβανεν ὁ ἀποστροφὴν ἐμπνέων φλυαροφιλόσοφος καὶ ῥήτωρ Ψελλός, ἀπέδειξεν, ὅτι καὶ ἡ ἐντελεστάτη ῥητορικὴ κακοπαιδευσία δὲν δύναται νὰ διαφθείρῃ ἐντελῶς τὸν νοῦν εὐφυοῦς γυναικός. Ἀνεγνώρισε τὴν βλάβην, ἣν ἐπέφερεν εἰς τὸ κράτος ἡ νέα τῶν πραγμάτων διάταξις, καὶ ἤσθάνθη ὅτι μόνον ἡ ἐκ παραδόσεως δεσποτεία τῶν στρατιωτικῶν ἀνδρῶν ἡδύνατο νὰ σώσῃ ἐκ τοῦ σελδζουικικοῦ κινδύνου. Ὑπήκουσε λοιπὸν εἰς τὴν φωνὴν τοῦ λαοῦ, ὅστις ἀπῆτει νὰ νυμφευθῇ αὕτη γενναῖόν τινα στρατιωτικὸν πρὸς καταστολὴν τοῦ ἐκ τῆς γραφειοκρατίας κακοῦ. Ἐν τῇ ἐκλογῇ ὅμως τοῦ συζύγου δὲν ἐπέτυχεν ὁ Ρωμανὸς Διογένης, στρατηγὸς ἐν Τριαδίτσα (Σαρδικῇ), ἦτο υἱὸς τοῦ Κωνσταντίνου Διογένους, ὅστις ἀπετόλμησεν ὡς ἐλέγετο κίνημα ἀνταρτικὸν κατὰ τοῦ αὐτοκράτορος Ρωμανοῦ διὰ τοῦ σλαυικοῦ στρατοῦ. Εἰς τὸν τριακονταετῇ δὲ υἱόν, τὸν γιγαντόσωμον θερμόαιμον ἄνδρα καὶ παράτολμον φιλόδοξον, ἐπέρριπτον οἱ δύσπιστοι γραφειοκρατικοὶ τὴν αὐτὴν ἐνοχλήν, καὶ βεβαίως μὲ τὸ αὐτὸ δίκαιον. Ἡ Εὐδοκία ἥτις ὑπερέβαιnen ἤδη τὸ τεσσαρακοστόν, ἀλλ' ἦτο ζωηρᾶς κράσεως καὶ διετηρεῖτο ἀκόμη καλῶς, μόλις εἶδε τὸν ἐκτάκτου κάλλους Ρωμανὸν καὶ ἠράσθη αὐτοῦ φλογερῶς ὡς γυνὴ τῆς μεσημβρίας. Ἀλλ' ἡ γραπτὴ ὑπόσχεσίς της, νὰ μὴ νυμφευθῇ πλέον, ἦτο εἰς τὰς χεῖρας τοῦ παναγιωτάτου Ἰωάννου Ξιπλίνου.

Ἡ γυναικεία πανουργία ὅμως ἐγνώριζε τὸ τρωτὸν μέρος τοῦ πατριάρχου. Ἀπατήσασα αὐτὸν ὅτι θὰ ἐνυμφεύετο ἓνα τῶν συγγενῶν του, ἔλαβεν ὀπίσω τὸ ἐνυχοποιητικὸν ἐγγράφον καὶ ἐξέπληξε
 Δεκ. 1067 τὴν πρωτεύουσαν νυμφευθεῖσα τὸν Ρωμανὸν κατὰ Δεκέμβριον τοῦ 1067. Καὶ τοῦτο ἦτο νίκη τῆς στρατιωτικῆς μερίδος· ἡ μανία ὅμως τῶν ἐξαπατηθέντων γραφειοκρατικῶν ἐξεδηλώθη ἐν τῇ σιωπηλῇ καὶ φανερᾷ ἀντιπράξει τῶν ἀρχηγῶν των, τοῦ ἀδελφοῦ τοῦ αὐτοκράτορος, τοῦ καίσαρος Ἰωάννου Δούκα, ὅστις μετὰ τῶν δύο υἱῶν του κατεῖχε σπουδαίαν θέσιν ἐν τῇ συγκλήτῃ τοῦ μηνιοντος πατριάρχου καὶ πρὸ πάντων τοῦ φαρμακεροῦ ῥήτορος Μιχαὴλ Ψέλλου. Πρὸς δὲ τούτοις, οἱ ὑπὸ τῶν Δουκῶν καχοσυνεθισμένοι πραιτωριανοί, οἱ Βαράγγοι, ἐτάσσοντο ὑπὲρ τῆς μερίδος τῆς παλαιᾶς αὐλῆς, ἥδη διότι πρὸς τὸν Ρωμανὸν συνεπάθει ὁ ἐθνικὸς στρατός. Μόνον νίκη τις κατὰ τῶν ἐξωτερικῶν ἐχθρῶν ἡδύνατο νὰ δώσῃ εἰς τὸν στρατιωτικὸν αὐτοκράτορα τὴν ἀπαιτουμένην λάμψιν.

Νῦν ἐπρόκειτο νὰ ἀντιταχθῇ ἐνεργητικώτατα κατὰ τῶν Σελτζούκων, τῆς διαρκοῦς ταύτης μάστιγος τῶν μικρασιατικῶν καὶ συριακῶν ἐπαρχιῶν. Ἡ ἀνδρεία καὶ στρατηγικὴ ἐμπειρία τοῦ Ρωμανοῦ ἡδύναντο νὰ γεννήσωσι τὴν ἐλπίδα, ὅτι τὸ κράτος ἀπέκκτησεν ἓνα νέον Ἰσαυρον Λέοντα ἢ Κωνσταντῖνον. Δυστυχῶς ὅμως ἡ ἀκάθεκτος ὁρμὴ καὶ ἡ ὑποτίμησις τῶν ἐχθρῶν ὤθησαν αὐτὸν εἰς τὸν ὄλεθρον. Ἡ μακρὰ τῶν γραφειοκρατικῶν κακοδιοικήσις εἶχεν ἀποσυνθέσῃ τὸν στρατόν· ἡ ἐν οὐδέοντι φειδῶ δὲν εἶχε καὶ αὐτὴ πληρώσῃ τὸ ταμεῖον τοῦ κράτους. Ἡ πανσπερμία τῶν ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ ὑπὸ ἐθνικῶν ἀξιωματικῶν διοικουμένων μισθοφόρων καθίστα ἐπισφαλὴ τὴν ἀνωτάτην ἀρχηγίαν καὶ ἐδυσχεραίνει τὴν ἐνότητα τῆς ἐνεργείας. Καὶ ὅμως πληρέστατα ἐπέτυχεν
 4068 ἡ ἐκστρατεία τοῦ 1068, ἥτις ἐξ ἐνὸς μὲν ἀπέβλεπεν εἰς τὴν περὶ τὴν μούσουλμάνων τοῦ Χαλεπίου, ἐξ ἑτέρου δὲ εἰς τὴν ἀπώκρουσιν τῶν Σελτζούκων, οἵτινες ἐπόρθουν τὰς περὶ τὸν Πόντον χώρας.

Τὸ 1069 εἰσέβαλον αἱ ἄγριαι ὀρδαὶ ἐκ νέου εἰς τὴν Καππαδο- 1069
κίαν, ἥτις ὑπέστη ὅλα τὰ δεινὰ βανδαλικῆς ἐρημώσεως καὶ σφα-
γῆς. Κατὰ τῶν ἐλαφρῶν Τούρκων ἱππέων τόσον ἀνεπιτυχῶς ἡδύ-
νατο νὰ ἐνεργήσῃ ἡ βαρεῖα τῶν Βυζαντινῶν τακτικῆ, ὅσον ποτὲ
οἱ λεγιωνάριοι τοῦ Κράσσου κατὰ τῶν Πάρθων σιδηροφόρων ἱπ-
πέων καὶ τοξοτῶν. Ἄλλ' ὁ αὐτοκράτωρ ὅμως καὶ οὕτως ἀπέ-
κρουσε τὰς ληστρικὰς ὀρδὰς πέραν τοῦ Εὐφράτου· ἐν τούτοις ἐνῶ
οὗτος ἐπεχειρεῖ τολμηρὰν ἐκστρατεῖαν διὰ τῆς ποτε τετάρτης
'Αρμενίας πρὸς αἰφνιδίαν κατάληψιν τοῦ Χλάτ, τοῦ παρὰ τὴν
λίμνην Βὰν φρουρίου, ὁ στρατηγὸς τοῦ Φιλάρετος ἐνίκηθη ἐν
Καππαδοκίᾳ. Μέχρι τοῦ Ἰκονίου ἐδήλωσαν τὴν χώραν οἱ Σελδ-
ζοῦκαι. Διέφυγον δὲ τὸν αὐτοκράτορα, ὅστις ἐζήτησε ν' ἀποκόψῃ
τὴν ἐπιστροφὴν των, μόνον ἀφοῦ ἐγκατέλειψαν τὰ λάφυρά των.

Ἡ κακὴ ἐν Ἰταλίᾳ κατάστασις ἠνάγκασε τὸ 1070 τὸν αὐτο- 1070
κράτορα νὰ ἐπανέλθῃ εἰς τὴν πρωτεύουσάν. Τὸ 1068 εἶχε πέσῃ 1068
ὁ Ὑδροῦς, ἐπολιορκήθη δὲ ἡ ὀχυρὰ Βάρις, τὸ ἐν Ἀπουλίᾳ κύ-
ριον ὅπλοστάσιον τῶν Ἑλλήνων. Μετὰ ἡρωικὴν ἀντίστασιν ἐσυν-
θηκολόγησεν ἡ ἀνδρεία φρουρὰ τὴν 16 Ἀπριλίου 1071. Ἡ ἐλ- 16 Ἀπρ. 1071
ληνικὴ ἀρχὴ κατεπαύθη πλέον ἐν Ἰταλίᾳ, τότε δὲ καὶ οἱ Ἀμαλ-
φιτανοὶ ὑπέκυψαν τὸ 1073 εἰς τὴν κυριαρχίαν τοῦ Ροβέρτου Γυσ- 1073
κάρδου. Ἐνταῦθα τὸ κακὸν ἦτο ἀδύνατον πλέον νὰ περισταλῇ·
ἀλλ' ἐν τῇ Ἀνατολῇ ἡ κρίσις ὤξυνθη. Ὁ Μανουὴλ Κομνηνός,
τοῦ αὐτοκράτορος Ἰσαὰκ ἀνεψίος, ὅστις ἀπόντος τοῦ Ρωμανοῦ
ἀνέλαβε τὴν ἀρχηγίαν τῶν δυνάμεων, ἐνίκηθη κατὰ κράτος ὑπὸ
τῶν Τούρκων καὶ ἡχμαλωτίσθη. Αἱ Χῶναι, ἃς τοσάκις ἔσωσε
θαυματουργῶν ὁ ἀρχάγγελος Μιχαήλ, ὑπέκυψαν νῦν εἰς τοὺς
Τούρκους. Τοῦ ἀρχαγγέλου ὁ ναὸς ἐβεβηλώθη καὶ ἐληστεύθη. Ὁ
'Αλπ-'Αρσλάν ἐκυρίευσεν πρὸς τούτοις ἐν τῇ ἀνατολικῇ Ἀρμε-
νίᾳ τὸ σπουδαιότατον μεθόριον φρούριον Μαντζικέρτ (Μαναζκέρτ).
Τότε ὁ αὐτοκράτωρ κατέβαλεν ἀνήκουστον προσπάθειαν. Ἀγων
στρατὴν 100,000 ἀνδρῶν ἐστράτευσε κατὰ τῶν Τούρκων ἐχθρῶν
τοῦ Χριστοῦ. Ἐν σῶμα, συνιστάμενον ἐκ μισθοφόρων Οὐζῶν καὶ

Δουτικῶν, οἵτινες δὲν ἦσαν πολλῆς ἐμπιστοσύνης ἄξιοι, ἀρχηγὸν ἔχον τὸν Γάλλον Οὐρσέλ Μπαγέλ (Bailleul), διηυθύνθη πρὸς κατάληψιν τοῦ Χλάτ· τὸ δὲ κύριον σῶμα, στρατηγούμενον ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος, ἀνέκτησε τὸ Μαντζικέρτ. Ἀλλ' εἰς τινὰς συμπλοκὰς τοῦ ἱππικοῦ τὰ δεδοκιμασμένα τοῦ Ἀλπ-Ἀρσλάν πλήθην ἐδείχθησαν ὑπέροχα καὶ ἐνίκησαν. Μάτην ὁ αὐτοκράτωρ ἀνεκάλει τὸ πρὸς τὸ Χλάτ ἀποσπασθὲν σῶμα· τοῦτο ἀπεκρούσθη ὑπὸ τῶν Τούρκων πρὸς τὴν Μεσοποταμίαν. Ὁ Ἀλπ-Ἀρσλάν, αἰσθανόμενος ὅτι ὁ ἐχθρὸς του ἦτο ισόπαλος, προσέφερεν εἰρήνην· ἀλλ' ὁ Ρωμανὸς ἐν τῇ ἀγερῳχίᾳ του ἀπέρριψε τὴν πρότασιν. Τοιοῦτοτρόπως συνεκροτήθη ἡ ἀποφασιστικὴ μάχη. Κακοὶ οἰωνοὶ ἐφόβισαν τὸν στρατὸν, ὅστις ἐν τάχει εἶχε στρατολογηθῆ καὶ τὸν ὁποῖον οὐδὲ ἡ σιδηρὰ τοῦ αὐτοκράτορος πειθαρχία ἠδύνατο νὰ καταστήσῃ ἐν τόσῳ βραχεῖ χρόνῳ πρότυπον στρατιᾶς. Μηχανορραφαί καὶ προδοσίαι τῶν ἀξιωματικῶν καὶ μισθοφόρων ἐχάλαρῶσαν τὴν ἐνεργητικότητα ἐντὸς τοῦ ἰδίου στρατοπέδου. Καὶ ὅμως τὴν πρώτην ἡμέραν ἀμφότεροι οἱ ἀντίπαλοι ἠγωνίσθησαν ἥρωϊκῶς ἀμφιρρόπως. Ἀλλ' ὅτε τὴν δευτέραν ἡμέραν ὁ ἡγεμονίδης Ἀνδρόνικος Δούκας προδοτικῶς τῷ τρόπῳ μετὰ τοῦ σώματός του ἔστρεψε τὰ νῶτα, πανικὸς κατέλαβε τὸν στρατὸν. Ἄλλοι ἀρχηγοὶ μετὰ τῶν εἰς αὐτοὺς ἐμπεπιστευμένων σωμάτων ἠκολούθησαν τὸ παράδειγμα τοῦ Ἀνδρονίκου. Μάτην ἠγωνίσθη ὁ Ρωμανὸς μετὰ θάρρους ἀληθῶς ἥρωϊκοῦ. Τὸ τουρκικὸν ἱππικὸν διήλασε μεθ' ἐρμῆς ἀγρίας ἀκατάσχετον πρὸς τὰ ἐμπρός. Ὁ ἵππος τοῦ αὐτοκράτορος ἐπληρώθη· ὁ αὐτοκράτωρ κατηνέχθη εἰς τὴν γῆν καὶ ἡχμαλωτίσθη.

Αὕτη εἶνε ἡ φοβερὰ ἀποφασιστικὴ μάχη τοῦ Μαντζικέρτ τοῦ 1071 ἔτους 1071, ἡ ὥρα τοῦ θανάτου τοῦ βυζαντινοῦ κράτους. Ἄν καὶ τὰ ἐπακόλουθα δὲν ἔγιναν ἀμέσως αἰσθητὰ ἐν πάσῃ τῇ φρικαλεότητι των, ἀλλ' ἡ ἀνατολικὴ Μικρὰ Ἀσία, ἡ Ἀρμενία καὶ ἡ Καππαδοκία, αἱ γῶραι δηλαδὴ αἵτινες ἐγέννησαν τόσους αὐτοκράτορας καὶ στρατηγούς, ἀπωλέσθησαν διὰ παντός, καὶ ὁ Τούρ-

κος ἔστησε τὴν νομαδικὴν του σκηνὴν ἐπὶ τῶν ἑρειπίων τῆς ἀρχαίας ῥωμαϊκῆς λαμπρότητος. Ἡ κοιτὶς τοῦ πολιτισμοῦ περιέπεσεν εἰς ἰσλαμικὴν βαρβαρότητα καὶ τελείαν ἀποκτῆνωσιν. Ἄλλ' ἢ βαρεῖα ἡθικὴ εὐθύνη τῆς καταστροφῆς, ἐξ ἧς ὁ ἑλληνισμὸς οὐδέποτε πλέον ἀνέκυψεν οὐδὲ ἠδύνατο νὰ ἀνακύψῃ, δὲν πίπτει ἐπὶ τοῦ ἀτυχοῦς αὐτοκράτορος, ἀλλ' ἐπὶ τῶν γραφειοκρατικῶν καὶ αὐλικῶν, οἵτινες ἐν τῇ πωρώσει των κατεπολέμησαν μὲν τὴν ὑπεροχὴν τῶν στρατιωτικῶν, τοῦ δὲ κράτους τὴν ἄμυναν συστηματικῶς ἐξησθένησαν καὶ φανερώς ἓνα τῶν κυρίων ὑπερασπιστῶν αὐτοῦ ἐπρόδωκαν.

Ὑπὸ πάντων τῶν μεταγενεστέρων ἐγκωμιάσθη δικαίως ἡ αὐτὸ τοῦτο ἀπαραδειγματίστος γενναιοψυχία, μεθ' ἧς προσηνέχθη ὁ τραχὺς Τοῦρκος πρὸς τὸν τεταπεινωμένον καὶ αἰχμάλωτον ἐχθρόν του. Ἀπέδωκεν εἰς αὐτὸν τὴν ἐλευθερίαν ἐπὶ ἀπολυτρώσει τῶν Σελδζούκων αἰχμαλώτων καὶ πληρωμῇ ἐνὸς ἑκατομμυρίου χρυσῶν. Μόνον ἄπελπισ μοιρολατρεία ἠδύνατο νὰ παρακινήσῃ τὸν ἀτυχῇ αὐτοκράτορα νὰ ἐπανεέλθῃ εἰς τὴν πρωτεύουσάν του. Καὶ ὁ ἀφελέστατος ἐν τῇ πολιτικῇ ἠδύνατο νὰ ἐννοήσῃ, ὅτι ἡ ἀποτυχία θὰ ἐπέφερε τὴν πτώσιν τοῦ αὐτοκράτορος καὶ τῶν ὁπαδῶν αὐτοῦ, ἥτοι τῆς στρατιωτικῆς μερίδος. Καὶ πραγματικῶς οἱ γραφειοκρατικοὶ ἔλαβον νῦν τοὺς οἶκας εἰς χεῖρας μετὰ πάσης πεποιθήσεως. Προτάσει τοῦ Ψελλοῦ ἀντιβασιλεῖς ὠνομάσθησαν ἡ Εὐδοκία καὶ ὁ πρεσβύτερος υἱὸς τῆς Μιχαήλ Δούκας. Ἀλλὰ τὴν κυβέρνησιν ἀνέλαβε κυρίως ὁ θανάσιμος τοῦ Ρωμανοῦ ἐχθρὸς, ὁ γέρων καῖσαρ Ἰωάννης Δούκας· ὑποστηριζόμενος ὑπὸ τῆς φαιδρίας τοῦ Ψελλοῦ, ἀπήτησε παρὰ τῆς Εὐδοκίας νὰ κηρύξῃ τὸν σύζυγόν της ἔκπτωτον τοῦ θρόνου. Ἀλλ' ἐπειδὴ ἡ ἡρώϊκὴ γυνὴ μετ' ἀγανακτήσεως ἀπέκρουσε τὴν αἰσχροὴν ἀξίωσιν, ἀπεδιώχθη τῶν ἀνακτόρων παρὰ τὰ δάκρυα καὶ τὰς παρακλήσεις της, ἔλαβε τὴν μοναχικὴν κουρὰν καὶ ἐνεκλείσθη εἰς τὸ μοναστήριον. Ὁ Μιχαήλ Ζ' Παραπινάκης (1071-1078) ἀνηγορεύθη αὐτοκράτωρ. Ὁ δυστυχὴς Ρωμανός, ὅστις ἐζήτει ν' ἀντιστῇ κατ' αὐ-

10711078

τοῦ ἐν Ἀσίᾳ, μικρὰν μόνον δύναμιν πιστὴν ἔχων παρ' ἑαυτῷ, ἐπολιορκήθη ὑπὸ τοῦ Ἀνδρονίκου εἰς τὰ Ἀδανα καὶ ἠναγκάσθη νὰ παραδοθῇ. Τοῦ θρόνου παρητήθη ἐπισήμως, ὑποσχθεὶς νὰ εἰσέλθῃ εἰς μοναστήριον, ὃ δὲ Ἀνδρόνικος ἐγγυητὰς παρέσχεεν ὅτι θὰ ἐτήρει τὴν ὑπόσχεσίν του περὶ τῆς προσωπικῆς τοῦ Ρωμανοῦ ἀσφαλείας τοὺς μητροπολίτας Χαλκηδόνος, Ἡρακλείας καὶ Κολωνείας. Ἀλλὰ μάτην ἐνεπιστεύθη εἰς αὐτοὺς ὁ Ρωμανός. Ὁ κυβερνήτης καῖσαρ Δούκας ἦτο ἀνώτερος τῶν διατάξεων τῆς χριστιανικῆς ἠθικῆς ἢ καὶ μόνον τοῦ γενικοῦ δικαίου τῶν ἀνθρώπων. Παρὰ τὰς διαμαρτυρίας τῶν τιμίων ἐπισκόπων, τοὺς ὁποίους ἐνέπαιξαν, ὁ Ρωμανὸς ἐτυφλώθη φρικτότατα καὶ ἀπανθρωπότατα. Ἐκ τῶν φοβερῶν δὲ τραυμάτων, τὰ ὅποια κατὰ διαταγὴν τοῦ καίσαρος ἐπίτηδες ἀφῆκαν ἄνευ περιποιήσεως, ἀπέθανεν ὁ δυστυχὴς μονάρχης, ἀφοῦ ματαίως ἐζήτησε τὸν θάνατον τοῦ ἥρωος ἐν τῷ πεδίῳ τῆς τιμῆς.

Δύναται τις πολὺ νὰ ἀμφιβάλλῃ, ἐὰν ἦτο δυνατὸν ἀκόμη, ὡς ἰσχυρίσθησάν τινες, νὰ σωθῇ τὸ κράτος, τὸ ὅποιον ἐν μὲν τῇ ὀρεινῇ Ἀρμενίᾳ δὲν εἶχεν ἀπολέσῃ ἔτι τὴν μεγάλην στρατηγικὴν θέσιν, ἣ δὲ Ἀντιόχεια, ἣ Ἐδεσσα καὶ τὰ παράλια ἦσαν ἔτι ῥωμαϊκὰ. Ὅ,τι κατεῖχον οἱ Ῥωμαῖοι νῦν ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ ὡμοίαζε πρὸς τὰς ἐν Ἰταλίᾳ κτήσεις τῶν διαδόχων τοῦ Ἰουστινιανοῦ, ὅπου ἐν τούτοις ἀνὴρ σιδηροῦς ὡς ὁ Κώνστας παρὰ πάσας τὰς προσπαθείας του οὐδὲν ἀξιόλογον ἠδυνήθη νὰ πράξῃ κατὰ τῶν Λογγοβάρδων. Ἡ δὲ παρομοίωσις τῶν Σελδζούκων πρὸς τοὺς Σύρους Χαμδανίδας δεικνύει ἐντελῶς ἐσφαλμένην κρίσιν ἐν τῇ ἐκτιμῇ τῆς δυνάμεως πολεμικῶν κρατῶν. Πάντως ὅμως ἡ ταχέως προκόπτουσα πλέον ἀθλιότης τῆς τὰ πάντα διεπούσης τάξεως τῶν πολιτικῶν μανδαρίνων ἐδείκνυν ἀξιοθαύμαστον ἐπιτηδειότητα νὰ λαμβάνῃ τὰ παραλογώτατα πάντοτε μέτρα εἰς ὅλας τὰς σπουδαίας πολιτικὰς περιστάσεις. Ἡ πολιτικὴ τῆς ῥητορικῆς καὶ τῶν κενῶν φράσεων ἦτο πλέον ἐν τῇ ἡμερησίᾳ διατάξει, ἐπικούρον ἔχουσα τὴν ἐπιστολογραφίαν, ἥτις καὶ κατὰ τὴν ἐλεεινότητα τῶν

τάσεων ἀντιστοιχεῖ ὅλως διόλου πρὸς τὴν νῦν δημοσιογραφίαν. Τὴν πολιτείαν διείπον ὁ καῖσαρ καὶ ὁ εὐνοῦχος Νικηφορίτης, ἀμφότεροι οὐχὶ ἀνίκανοι, γηράσαντες δὲ ἐν τῇ ὑπηρεσίᾳ· ἀλλὰ γραφειοκρατικὰ προσόντα δὲν ἦσαν ἱκανὰ νὰ ἀντιμετωπίσωσι τοὺς κινδύνους τοῦ παρόντος. Ἐνῷ ἡ ἄμυνα τοῦ κράτους εἶχε παραμεληθῇ κατ' ἀνήκουστον τρόπον, ἐνῷ οἰκονομίας ἐφήρμοζον εἰς τὰ στρατιωτικὰ καὶ ναυτικά, φρούρια δὲ καὶ ὁδοὺς ἄφηναν νὰ καταστρέφονται, οἱ μεγάλοι ὑπάλληλοι καὶ τὰ δημιουργήματα τῶν ὑπουργῶν ἐπληρώνοντο ἀκριβέστατα, πάντοτε δὲ ἦσαν διαθέσιμα τὰ εἰς τὰς τέρψεις τῆς αὐλῆς καὶ τῆς πρωτευούσης ἀπαιτούμενα ποσά. Σπανίως ἔσχε τὸ Βυζάντιον κυβέρνησιν τόσον μωρὰν καὶ ἄσκεπτον, ὅσον ἦτο αὕτη ἡ ἐκ τῶν πρωτευόντων λειτουργῶν τοῦ κράτους σχηματισθεῖσα.

Ὁ αὐτοκράτωρ ἦτο ἄξιος τοῦ Ψελλοῦ μαθητῆς· αὐτὸς ὁ διδάσκαλός του λέγει περὶ αὐτοῦ, ὅτι ἄφηνε τὰ πράγματα νὰ βαδίζωσι μόνα τὸν δρόμον των. Ἐνῷ ἐν τῇ Ἀνατολῇ καὶ ἐν τῇ Δύσει οἱ κίνδυνοι ἐγίνοντο ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ὀξύτεροι, ὁ Μιχαήλ ἡσχολεῖτο μετὰ τοῦ Ψελλοῦ εἰς τὴν ῥητορικὴν καὶ ἔγραφεν ἐλληνικοὺς στίχους. Ἐν Βουλγαρίᾳ αἱ καταθλίψεις τῶν ὑπαλλήλων εἶχον καταστήσῃ τὰ πράγματα πάλιν ὥριμα πρὸς ἐπανάστασιν. Ἡ ἐθνικὴ βουλγαρικὴ μερίς, ἀρχηγὸν ἔχουσα τὸν Γεώργιον Βοϊτῆχ (Βοϊταχον) ἐζήτει νὰ στηριχθῇ εἰς τοὺς ὁμαίμονας Σέρβους, ὧν ὁ ἡγεμὼν Μιχαήλ (1050-1084) εἶχε λάβῃ 1050-1084 παρὰ τοῦ πάπα τὸν βασιλικὸν τίτλον· οἱ Βολγιάροι ἐζήτησαν τὸν υἱὸν τοῦ Βοδίν ὡς τσάρον, καὶ ὑπὸ τὸ ὄνομα Πέτρος ἀνηγορεύθη οὗτος ἐπισήμως, ἐνίκησε δὲ λαμπρῶς τὸν Δαμιανὸν Δαλασσηνόν, συλληφθέντα αἰχμάλωτον ἐν τῇ μάχῃ. Ὁ Βοδίν ἐστράτευσε νῦν κατὰ τῆς Ναίσσοῦ, ὁ δὲ ὑποστράτηγός του, ὁ Σέρβος βοϊδόδας Πετρίλ, κατὰ τῆς Καστορίας. Ἀλλ' οἱ Ἕλληνες ἀντέπεμψαν ἰσχυρὸν στρατόν, ἐν ᾧ ὑπηρέτουν καὶ Νορμάννοι μισθοφόροι. Ὁ Βοδίν ἐνίκηθη καὶ αἰχμαλωτισθεὶς ἀπεστάλη εἰς Ἀντιόχειαν, ὁπόθεν βοηθεία τῶν Βενετῶν ἐδραπέτευσεν πρὸς τὸν πατέρα του

εἰς Σκόδραν. Ἡ ἐπανάστασις κατεστάλη, τὰ ἐπακόλουθά της δὲ ἦσαν αἱ συνήθεις ἀπανθρωπίαι.

Τὴν συνήκην, ἣν ὁ Ρωμανὸς συνῆψε πρὸς τὸν Ἀλπ-Ἀρσλάν, ἠκύρωσεν ἀμέσως ἡ νέα κυβέρνησις, χωρὶς ὅμως νὰ λάβῃ τὰ πρὸς ἄμυναν μέτρα, ὥστε ἡ Ἀνατολὴ ἀνυπεράσπιστος παρεδίδοτο εἰς τὰς σελδζουκικὰς διαρπαγὰς. Τοῦ Ἀλπ-Ἀρσλάν ὁ
 1072 θάνατος τὸ 1072 ἔφερεν ἐπὶ τοῦ θρόνου τὸν κραταῖον Μελικ-
 1072-1092 Σιάχ (1072-1092), ὅστις ἀνέθηκεν εἰς τὸν ἱκανὸν ἐξάδελφόν
 του Σουλεϊμάν τὴν ἐξακολούθησιν τοῦ κατὰ Ρωμαίων πολέμου. Οὗτος ὁ ὑπερόχου πολιτικῆς διανοίας ἀνὴρ ἐνόησε πῶς ἡδύνατο νὰ καταφέρῃ τὸ θανάσιμον τραῦμα κατὰ τοῦ ἐν Ἀνατολῇ χριστιανισμοῦ. Μάτην κατεπολέμησαν ὁ Ρωμανὸς καὶ ὁ Βασίλειος διὰ τῶν νόμων των τὸ σύστημα τῶν μεγάλων γαιοκτησιῶν, ὅπερ ἐξηκολούθησε νὰ ἀκμάζῃ ἐν τῇ Ἀνατολῇ. Δουλοπάροικοι καὶ δοῦλοι ἐκαλλιέργουν ἐκεῖ τὰ κτήματα τῶν ἀρχόντων. Νῦν ἐπενέβη τοῦ Σουλεϊμάν ἡ μεταρρύθμισις εἰς τὸ σύστημα τοῦτο. Πάντες οἱ χωρικοὶ οὗτοι ἐκηρύχθησαν ἐλεύθεροι ἐπὶ πληρωμῇ μόνον ἐνὸς κεφαλικοῦ φόρου, οὕτω δὲ συνεδέθησαν πρὸς τὴν τουρκικὴν κυριαρχίαν διὰ τοῦ ἰδίου ἑαυτῶν ζωτικοῦ συμφέροντος. Ἀλλως δὲ μωαμεθανοὶ δοῦλοι ἢ ἑτερόδοξοι χριστιανοὶ πολλάκις δὲν εἶχον καὶ καμμίαν συμπάθειαν πρὸς τὴν ιδέαν τοῦ κράτους.

Τέλος ἠναγκάσθη καὶ ἡ κυβέρνησις νὰ ἐξέλθῃ τῆς ἀδρανείας της. Ἀλλ' ὁ νέος ἀρχιστράτηγος Ἰσαὰκ Κομνηνὸς ἐνίκηθη κατὰ κράτος παρὰ τὴν Καيسάρειαν. Ὁ καῖσαρ Δούκας, ὅστις νῦν ἀνέλαβε τὴν ἀρχηγίαν, ἐστράτευσε κατὰ πρῶτον ἐναντίον τῶν ὑπὸ τὸν Οὐρσέλ στασιασάντων Νορμάννων, ἀλλ' ἐνίκηθη ὑπ' αὐτοῦ παρὰ τὸν Σαγγάριον καὶ ἠχμαλωτίσθη. Καὶ νῦν συνέβησαν ἀνήκουστα πάλιν. Ὁ τέως καταστροφεὺς τοῦ κράτους συνεννοήθη ταχέως πρὸς τὸν Νορμάννον τυχοδιώκτην· παρουσιάσθη ὡς ἀπαιτητῆς τοῦ θρόνου καὶ ἐστράτευσε κατὰ τοῦ ἰδίου ἀνεψιοῦ καὶ τῆς πρωτευούσης. Ἐν τῷ κινδύνῳ τούτῳ ἡ κεντρικὴ κυβέρνησις
 1074 ἔπεσεν εἰς τὰς ἀγκάλας τῶν Τούρκων. Τὸ 1074 συνῆψεν ὁ Σου-

λείμῶν τῇ ἐπινεύσει τοῦ Μελίκ-Σιάχ συνθήκην πρὸς τοὺς Ρωμαιοὺς, δι' ἧς καθίστατο νόμιμος κύριος τῶν καταληφθεισῶν ἀνατολικῶν ἐπαρχιῶν. Ὡς ἀντάλλαγμα οἱ Σελτζοῦκοι ὑπεσχέθησαν νὰ πέμψωσιν ἰσχυρὸν στρατὸν πρὸς βοήθειαν καὶ τὸν λόγον τὸν ἐτήρησαν. Οἱ ἱππεῖς τῶν διεσκόρπισαν τὸ πλῆθος τῶν ἀνταρτῶν καὶ συνέλαβον τοὺς δύο ἀρχηγούς των. Ὁ Δούκας ἐπέμφθη εἰς τὸ μοναστήριον, ὃ δὲ Οὐρσέλ ἐδραπέτευσε καὶ συνήθροισεν ἐν τῷ θέματι Ἀρμενιῶν νέας δυνάμεις. Κατ' αὐτοῦ ἐπέμφθη τὸ 1074 ὁ Ἀλέξιος Κομνηνός, υἱὸς τοῦ Ἰωάννου Κομνηνοῦ καὶ ἀνεψιὸς τοῦ αὐτοκράτορος Ἰσαάκ. Τοιοῦτοτρόπως κατὰ πρώτην φορὰν καὶ ἐπιτυχῶς ἐμφανίζεται ὁ Ἀλέξιος ἐπὶ τῆς σκηνῆς τῆς παγκοσμίου ἱστορίας. Διότι ἐθριάμβευσε κατὰ τοῦ ἀνησύχου ἀρχηγοῦ τῶν μισθοφόρων καὶ τὸν ἔσυρεν αἰχμάλωτον εἰς Κωνσταντινούπολιν. Ἀλλ' οἱ Τούρκοι ἐξηκολοῦθουν νὰ εἰσβάλλωσιν εἰς τὴν ῥωμαϊκὴν χώραν ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ καὶ νὰ πορθῶσιν αὐτήν.

Ἡ γραφειοκρατικὴ κυβέρνησις ἦτο ὥριμος πλέον εἰς καταστροφὴν. Τοῦτο ἐπίστευον πάντες. Σωτηρία δὲ ἡλπιζέτο μόνον ἐκ τοῦ στρατοῦ. Διὰ τοῦτο τρεῖς ἐνταύτῳ στάσεις στρατιωτικαὶ ἐξεργάγησαν τὸ 1078 ἐν Ἀσίᾳ καὶ ἐν Εὐρώπῃ. Ὁ Νικηφόρος 1078 Βρυέννιος, στρατηγὸς ἐν Δυρραχίῳ, ἐστράτευσε κατὰ τῆς πρωτεύουσας, ἐνῶ ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ ἀνηγορεύθη αὐτοκράτωρ ὁ Νικηφόρος Βοτανειάτης, ἐξαγοράσας τῶν Σελτζοῦκων τὴν συναίνεσιν διὰ νέων ἐπονειδίστων παραχωρήσεων. Ἐπανάστασις τῶν εὐγενῶν καὶ τοῦ λαοῦ ἠνάγκασε τὸν Μιχαὴλ νὰ παραιτηθῇ, λαμβάνων τὴν ἀρχιεπισκοπὴν Ἐφέσου, ὃ δὲ Νικηφόρος Γ' Βοτανειάτης (1078-1081) ἀνεγνωρίσθη ὑπὸ πάντων αὐτοκράτωρ. Τὸν 1078-1081 ἀνταπαιτητὴν ἐνίκησεν ὁ Ἀλέξιος Κομνηνός παρὰ τὰ Καλάβρυα τῆς Θράκης· ὁμοίως δὲ κατέβαλε δραστηρίως ἀλλεπαλλήλους στρατιωτικὰς στάσεις, ἕως οὗ τὸ 1079 πρὸς τὸ στέμμα ἔτεινε 1079 τὴν χεῖρα ὁ γαμβρὸς αὐτοῦ Νικηφόρος Μελισσηνός, ὅστις εἶχεν ἄπειρα κτήματα καὶ μεγίστην ἐπιρροὴν μεταξὺ τῆς στρατιωτικῆς ἐπαρχιωτικῆς ἀριστοκρατίας. Οἱ ἄνθρωποι οὗτοι εἶχον

ἀποβάλλη πάντα τὰ πατριωτικὰ αἰσθήματα. Ὁ νέος ἀπαιτητῆς τοῦ θρόνου συνῆψε πρὸς τὸν Σουλεϊμάν νέαν συνθήκην περὶ διανομῆς τῶν ἐν τῷ πολέμῳ τῷ πρὸς Βοτανειάτην κατακτήσεων. Ὁ Ἀλέξιος ἡρνήθη νὰ ἐκστρατεύσῃ κατὰ τοῦ Μελισσηνοῦ βεβαίως ὄχι τόσον, καθὼς ἐπροφασίσθη, ἕνεκα συγγενικῶν λόγων, ὅσον διότι δὲν προετίθετο νὰ διακινδυνεύσῃ ἀπλῶς χάριν τοῦ ἀνίκανου αὐτοκράτορος. Ὁ ἀντ' αὐτοῦ δὲ πεμφθεὶς πρωτοβεστιτάριος ἐνίκηθη παρὰ τὴν Νίκαιαν.

Ἐν ἣ θέτει εὐρίσκετο τὸ κράτος, δὲν ἦτο ἀδέξιον τὸ κίνημα τοῦ εἰρηνικοῦ αὐτοκράτορος Μιχαήλ Θ', νὰ προσελκύσῃ τὸν ἰσχυρὸν Ροβέρτον Γυσκάρδον τῆς Ἀπουλίας δι' ἐπιγαμίας. Ἡ ἀνήλικος θυγάτηρ αὐτοῦ Ἑλένη ἐπέμφθη μετὰ μιᾶς ἀδελφῆς τῆς εἰς Κωνσταντινούπολιν ἵνα λάβῃ ὑψηλοτέραν ἀγωγὴν καὶ ἡρραβωνίσθῃ τὸν τότε διάδοχον Κωνσταντῖνον (νῦν μοναχὸν ἐν τῇ μονῇ Στουδίου). Ὁ πεπωρωμένος Νικηφόρος ἔκλεισε τὰς νορμαννίδας πριγκηπίσας εἰς μοναστήριον καὶ ἡρέθισεν οὕτω τὸν θερμόαιμον ἥρωα μέχρι μανίας. Μόλις δὲ οὗτος ἀπηλλάγῃ ἐνοχλήσεων τὸ 1080, ἔπεμψε τὸ τελεσίγραφόν του εἰς Βυζάντιον, ἀπαιτῶν τὴν ἐνθρόνισιν τοῦ Δούκα. Μάτην ἐπεδείχθη ὁ γνήσιος Μιχαήλ, ἵνα πέσῃ τὸ προσωπεῖον τοῦ ψευδοῦς ἀπαιτητοῦ. Ἡ ῥῆξις ἐπῆλθε.

Ὁ Ἀλέξιος Κομνηνός, ὁ ἱκανώτατος τῶν στρατηγῶν, εἶχεν ὑπερασπίσῃ μέχρι τοῦδε τὰ συμφέροντα τοῦ αὐτοκράτορος Νικηφόρου, διότι ἐνδομύχως ἤλπιζεν ὅτι θὰ προσελαμβάνετο ὑπ' αὐτοῦ ὡς καῖσαρ. Ἀλλ' ὅτε ἔδειξεν ὁ ἄτεκνος γέρων ὅτι ἐσκέπτετο νὰ διαβιβάσῃ τὴν διαδοχὴν εἰς τὸν ἀνεψιόν του Συναδηνόν, ἐξεδηλώθη εἰς φανεράν ἔχθραν ἢ ἐπὶ μακρὸν ὑπάρχουσα ψυχρότης. Ὁ Ἀλέξιος διέφυγεν εἰς Τζουρουλόν. Οἱ ὀπαδοὶ τῆς οἰκίας Δούκα ὡς καὶ ἡ στρατιωτικὴ μερίς, ἰδίως ὁ φιλοπόλεμος Γεώργιος Παλαιολόγος, περιεστοίχισαν αὐτόν. Ἐστράτευσεν λοιπὸν κατὰ τῆς πρωτευούσης, ὅπου ἔμωε ἡ κατάστασις ἦτο χρισιμωτάτη, διότι ὁ γέρων αὐτοκράτωρ καὶ ἡ μήτηρ του ἔμελλον ἤδη νὰ συνεννοηθῶσι πρὸς τὸν Μελισσηνὸν καὶ τοὺς Τούρκους. Ἀλλ'

ἡ προδοσία Γερμανοῦ τινος μισθοφόρου ἤνοιξεν εἰς τὸν Ἀλέξιον τὴν 1 Ἀπριλίου 1081 τὴν Χαρσιανὴν πύλην. Φοβερά κακὰ νῦν 1 Ἀπρ. 1081 ἔπαθεν ἡ πρωτεύουσα ἕνεκα τῆς ἀγριότητος τῶν εἰσχωρησάντων μισθοφόρων. Οἱ Βαράγγοι καὶ ἄλλα τινὰ σώματα ἔμενον ἔτι πιστοὶ εἰς τὸν αὐτοκράτορα. Ἀλλ' οὗτος ἐγκατέλειπεν αὐτὸς αὐτόν. Τὴν 2 Ἀπριλίου ἐστέφθη ὁ Ἀλέξιος ἐν τῇ ἀγίᾳ Σοφίᾳ.

Εἰς στρατιωτικὴν ἐπανάστασιν ὤφειλεν ὁ Κομνηνὸς τὸ στέμμα του καὶ τὸ τέλος ὅπερ χαρακτηρίζει αὐτὴν ἦτο τὸ αὐτό, ὅπερ καὶ πρὸ 900 ἐτῶν κατὰ τὰς ἡμέρας τοῦ Σεπτιμίου Σευήρου· ἡ πρωτεύουσα ἔλαβε τὴν τύχην κατακτηθείσης πόλεως. Σκαιῶς καθίστατο οὕτω φανερόν εἰς τὴν γραφειοκρατίαν τῆς πρωτευούσης, ὅτι ἡ κυριαρχία της, ἣτις ἔρριψε τὸ κράτος εἰς τὸν ὄλεθρον, ἔπαυε πλέον ὑπάρχουσα. Οἱ στρατιωτικοὶ ἀνέλαβον, ὅπως ἀνέκαθεν, αὐθις τὴν δεσπόζουσαν θέσιν καί, δυνάμεθα νὰ εἰπωμεν, πρὸς τὸ καλὸν τοῦ κράτους. Δεύτεροι δημιουργοὶ τοῦ κράτους—*restitutores orbis*—δὲν ἦτο δυνατόν πλέον νὰ γίνωσιν οἱ Κομνηνοί. Ἡ μὲν Δύσις ἔμεινεν ὑπὲρ τὴν κατοχὴν τῶν Νορμάννων, ἡ δὲ πολὺ σπουδαιοτέρα Ἀνατολή, ὅπου ἰδρύθη τὸ βασίλειον τοῦ Ἰκονίου (Ρούμ), ὑπὲρ τὴν τῶν Σελτζούκων. Ἀλλὰ τελευταῖόν τι λυκόφως ἐπέλαμψεν ἐκ τῆς ἡρωϊκῆς ταύτης δυναστείας εἰς τὸ ταλαιπωρημένον ἔθνος καὶ κατὰ τὴν φοβεράν νύκτα τῆς ἀκολουθησάσης κατερειπώσεως τοῦ κράτους αἱ κατόπιν γενεαὶ ἀνενμήσθησαν μετὰ συγκινήσεως καὶ βαθείας εὐγνωμοσύνης τῆς κραταιᾶς ταύτης δυναστείας τῶν σωτῆρων καὶ συντηρητῶν τοῦ κράτους.

Η. ΟΙ ΚΟΜΝΗΝΟΙ ΚΑΙ ΟΙ ΑΓΓΕΛΟΙ (1081—1204).

Φρικτῶς βαρὺ ἦτο τὸ ἔργον, ὅπερ ἀνέμενε τὸν μέγαν Κομνηνὸν (1081-1118). Ἐβασίλευεν οὕτως εἰπεῖν ἐπὶ ἐρειπίων. Ἐν 1081-1118 Ἀσίᾳ ὑπὲρ τὴν πραγματικὴν τοῦ κράτους κατοχὴν ἦσαν ἔτι μόνον αἱ παράλλαι πόλεις. Αἱ πρὸς βορρᾶν εὐρωπαϊκαὶ ἐπαρχίαι ἤρη-

μοῦντο ὑπὸ διαρκῶν πολέμων καὶ ἡ παραγωγή των ἦτο ἐξηντλημένη. Ἐπὶ δὲ τούτοις ἐπεκρέματο καὶ ὁ ἐκ τῶν Νορμάνων κίνδυνος, ὃν προεκάλεσε τοῦ Βυτανειάτου ἡ ἀσύγνωστος μωρία. Πραγματικῶς νῦν ἀπητεῖτο ἡρωϊκὸν θάρρος ἵνα μὴ ἐπικρατήσῃ ἡ ἀπελπισία, καὶ τὸν ἡρωϊσμὸν τοῦτον εἶχεν ὁ μέγας Ἀλέξιος. Πρὸ παντὸς ὅμως κατεῖχε τὴν πρωτεύουσαν, ἐντὸς τῶν τειχῶν τῆς ὁποίας εἶχε περιορισθῇ πολλάκις ἐν ἐσχάτοις κινδύνοις ἡ κυριαρχία τοῦ αὐτοκράτορος τῶν Ρωμαίων, καὶ τῆς ὁποίας ἡ ἀπαράμιλλος θέσις, ἡ λαμπροτάτη ἀπόδειξις τῆς ὀξυδερκείας τοῦ προορατικοῦ ἱσαποστόλου Κωνσταντίνου, κατέστησεν ἐπανειλημμένως δυνατὴν τὴν ἐκ τῶν ἐρειπίων ἀνάπλασιν τοῦ κράτους. Ὁ Ἀλέξιος δὲ ἦτο ὁ ἀνὴρ ἐκεῖνος, ὅστις εἰς τὸ βαρὺ τοῦτο ἔργον ἀφιέρωσε τὸν μακρὸν, πλήρη ἐργασίας καὶ ἐγκαρτερήσεως βίον, ἐπιδείξας ἐκεῖνο τὸ γνησίως ῥωμαϊκὸν τοῦ καθήκοντος αἰσθημα, ὅπερ τόσον ἀνακουφίζει ἡμᾶς βλέποντας αὐτὸ διακρίνον τοὺς καλλιτέρους τῶν Βυζαντινῶν αὐτοκρατόρων.

Τὸν θρόνον τοῦ ὤφειλεν ὁ Ἀλέξιος εἰς τὴν στρατιωτικὴν ἀριστοκρατίαν καὶ εἰς τοὺς Δούκας. Διὰ τοῦτο ἀμφοτέρας τὰς μερίδας εἶχεν ἀνάγκην νὰ συνδέσῃ μετὰ τῆς οἰκίας τῶν Κομνηνῶν. Συντάξεις ὅμως ἐπὶ τοῦ παρόντος τοῦλάχιστον δὲν ἠδύνατο νὰ πληρώσῃ τὸ ἐξηντλημένον ταμεῖον, διὸ ὁ Ἀλέξιος τὴν εὐγνωμοσύνην καὶ ἐκτίμησιν τοῦ ἐπέδειξε παρασχὼν τίτλους πολλῶν βαθμῶν, ἀπαραλλάκτως ὅπως γίνεται τοῦτο σήμερον διὰ τῶν ὑπὸ τῶν ἡγεμόνων παρεχομένων παρασῆμων. Ἀνηγορεύοντο νῦν Σεβαστοί, Πρωτοσεβαστοί, Πανυπερσέβαστοι, Σεβαστοκράτορες κτλ. Σώζεται ἀκόμη ἔγγραφον τῆς καγκελλαρίας τῶν πατριαρχείων, δι' οὗ ἀμύητός τις τῶν μυστηρίων τούτων διδάσκεται, πῶς ὀφείλει νὰ προσφωνῇ καὶ ποίους τίτλους ν' ἀπονέμῃ, ὅταν γράφῃ πρὸς τινὰ τῶν ἀνωτέρων τούτων ἐκκλησιαστικῶν ἢ κοσμικῶν λειτουργῶν¹⁾. Ὅ,τι δὲ περὶ τίτλων καὶ ἐθιμοτυπιῶν γνωρίζομεν νῦν ὡς βυζαντινὸν κτῆμα, ὀφείλει ἂν μὴ τὴν γένεσιν του, ἀλλὰ τοῦ-

¹⁾ Ἰδὲ ἀνωτέρω Β' τόμου σελ. 92. Σ. Μ.

λάχιστον τὴν διαμόρφωσίν του εἰς τὸν αἰῶνα τῶν Κομνηνῶν καὶ εἰς τοὺς κατόπιν χρόνους τῆς παρακμῆς.

Ὁ μνηστήρ τοῦ θρόνου Μελισσηνὸς ἐθεώρησε νῦν εὐκαιρον νὰ συμβιβασθῇ πρὸς τὸν ῥέκτην γαμβρόν του, ἀπεζημιώθη δὲ διὰ τοῦ ἀξιώματος τοῦ καίσαρος. Ἄλλ' ἤδη παρουσιάζετο τὸ σπουδαιότατον ζήτημα, δι' ὧν τῶν δυνάμεων τοῦ κράτους ν' ἀντεπεξέλθῃ ὁ αὐτοκράτωρ κατὰ τοῦ δουκὸς τῶν Νορμάννων καὶ τοῦ πολεμικοῦ υἱοῦ του Βοεμούνδου. Σημαντικὴν θέσιν εἰς ὅλους τοὺς πολέμους τοῦ Ἀλεξίου κατέχει ὡς πιστότατος τῶν πιστῶν καὶ διὰ τοῦτο καταφορτωθεὶς πραγματικῶς κτήματα καὶ τιμάρια ὁ Ἰωάννης ἡγεμὼν Γεώργιος Πακουριανός, ὁ μέγας δομέστικος τῆς Δύσεως. Ἰδρυμα αὐτοῦ ἦτο τὸ πλούσιον παρὰ τὸ Στενήμεχον μοναστήριον, ὅπερ καὶ σήμερον εἶνε τὸ κεντρον τοῦ περὶ τὴν Φιλιππούπολιν ἑλληνισμοῦ ¹⁾.

Τὸν Μάιον τοῦ 1081 ἀπεβιβάσθη τὸ πρῶτον ὁ Βοεμούνδος, Μάϊ. 1081 μετ' αὐτὸν δὲ ὁ Ροβέρτος Γυσκάρδος, μετὰ στρατοῦ 30000 ἀνδρῶν εἰς τὸν Ὀρικὸν τῆς Ἠπείρου· ὅπως ποτὲ ὁ Καῖσαρ, ἐπολιόρχησε καὶ οὗτος κατὰ ξηρὰν καὶ κατὰ θάλασσαν τὸ Δυρράχιον, τὴν ἑλληνικὴν δηλαδὴ ὀχυρὰν πόλιν, ἣτις ἐδέσποζε τῆς Ἀδριατικῆς θαλάσσης καὶ ἦτο συνάμα ὁ πρῶτος σταθμὸς τῆς Ἑγνατίας ὁδοῦ καὶ ἡ κλεις πρὸς τὸ ἐσωτερικὸν τῆς χώρας. Ἐν τῷ μεταξὺ ὁ Ἀλέξιος διὰ βαρυτάτων θυσιῶν εἶχεν ἐξαγοράσῃ τὴν συμμαχίαν τῆς Βενετίας. Ὅχι ἐξ ἀρχαίας πρὸς τὸ κράτος συμπαθείας, περὶ οὗ ἐφρόντιζον οἱ φρόνιμοι ἔμποροι μόνον ὅταν κέρδος προσεδόκων, ἀλλ' ἔνεκα τοῦ ἰδίου ἐαυτῶν συμφέροντος ὑπεστήριζον τὸ ἑλληνικὸν κράτος κατὰ τῶν Νορμάννων διὰ τοῦ κραταιοῦ των στόλου. Τὸ μέγα ἀντάλλαγμα, ὅπερ ἔλαβον, ἦσαν αἱ εὐνοϊκώταται εἰς τὴν Βενετιάν ἐμπορικαὶ συνθηκαί, αἵτινες ἀκριβῶς εἰς τὸν αὐτὸν βαθμὸν ἐξήρτων τὸ ἀνατολικὸν κράτος ἐκ τῆς Βενετίας ἐμπορικῶς καὶ οἰκονομικῶς, εἰς ὃν ἡ Τουρκία σήμερον

¹⁾ Κυρίως εἰπεῖν τοῦτο εἶνε σήμερον αὕτη ἡ καθαρῶς ἑλληνικὴ κωμόπολις Στενήμεχος. Τὸ μοναστήριον κατελήφθη ἤδη ὑπὸ τῶν Βουλγάρων. Σ. Μ.

ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς Ἀγγλίας. Διὸ δὲν πρέπει νὰ κατακρίνωμεν τὸν Ἀλέξιον, ἡ θέσις τοῦ ἤτο ἀπελπιστικὴ· τὴν βοήθειαν ἤτο ἠναγκασμένος νὰ λάβῃ ὅπου τὴν εὑρίσκει, ἐπὶ οἴφδῃποτε ἀνταλλάγματι. Οἱ Βενετοὶ δὲ ἔπραξαν πᾶν τὸ ἐφ' ἑαυτοῖς ὡς σύμμαχοι. Ὁ βενετικὸς στόλος ὑπὸ τὸν δόγην Δομένικον Σέλβον ἐνωθεὶς μετὰ τοῦ ἐλληνικοῦ κατέστρεψε τὸν νορμαννικόν· ὁ Ροβέρτος Γυσκάρδος διέφυγεν ὡς ὁ Καίσαρ πρὸς τὴν Φάρσαλον· πεπορθῶς δὲ ὁ Ἀλέξιος εἰς τὸν ἐξ 70,000 ἀνδρῶν συνιστάμενον ἰσχυρόν τοῦ στρατόν, ἐν τῷ ὁποίῳ ὑπηρέτουν καὶ πολλοὶ Βαράγγοι (Ἀγγλοσάζωνες καὶ Δανοί) προὔκάλεσεν αὐτὸν παρὰ τὰς ἐναντίας τοῦ

18 Ὀκτ. 1081 Γεωργίου Παλαιολόγου συμβουλᾶς εἰς τὴν μάχην τὴν 18 Ὀκτωβρίου 1081, ἣτις ἔκβασιν ἔλαβεν ὡς ἡ τοῦ Πομπηίου.

1082 Ἀρχομένου τοῦ 1082 ἐκυρίευσεν ὁ Γυσκάρδος ἐξ ἐφόδου τὸ Δυρράχιον, ἀλλ' ἠναγκασμένος νὰ ἐπανέλθῃ εἰς Ἰταλίαν, παρέδωκε τὴν ἀρχηγίαν τοῦ πολέμου εἰς τὸν Βοεμοῦνδον. Αἱ ὑπὸ τοῦ Ἀλεξίου εἰς τὸν Γερμανὸν αὐτοκράτορα ἀποτιόμεναι χορηγίαι σκοπὸν εἶχον νὰ συγκρατῶσι τὸν Νορμάννον ἡγεμόνα ὅσον τὸ δυνατόν ἐν Ἰταλίᾳ. Ἐν τῷ μεταξὺ ἐστερέωνεν ὁ Βοεμοῦνδος τὴν

1083 ἀρχὴν τοῦ ἐν Ἠπείρῳ· τὸ 1083 ἐνίκησε δις τὸν στρατὸν τοῦ Ἀλεξίου, ἐκυρίευσεν δὲ τὴν Καστορίαν, τὰ Μογλενά, τὰ Σκόπια καὶ ὅλας τὰς μακεδονικὰς πόλεις μέχρι τοῦ Ἀξιοῦ. Ἀλλ' ἐλληνικὴ δωροδοκία προεκάλεσεν ἀνταρσίαν σχεδὸν τῶν ἐν τῇ πτωχῇ χώρᾳ ἔνεκα ἀνεπαρκoῦς μισθοῦ δυσηρεστημένων ἀξιωματικῶν. Ὁ Βοεμοῦνδος ἐστράφη τότε πρὸς τὴν Θεσσαλίαν, ἀλλ' ἡ ὀχυρὰ Λάρισα ἀνθίστατο ἐπὶ ἐξ μῆνας πρὸς πάσας τὰς ἐπιθέσεις τοῦ. Ὁ Ἀλέξιος, διδαχθεὶς ἐκ τῶν παθημάτων, περιωρίσθη εἰς τὸν μικροπόλεμον, τὸν ὁποῖον πρὸς ὄλεθρον τῶν Νορμάννων ἱππέων διεξῆγον οἱ ὑπὸ τοῦ Σουλεϊμάν πεμφθέντες 7000 Σελδζοῦκοι ἱππεῖς καὶ τοξόται. Οἱ Νορμάννοι δὲν κατῴρθωσαν νὰ ἐλκύσουν οὐδὲ τῶν δυσηρεστημένων Σλαύων τὰς συμπαθείας. Ἡ σκιὰ τοῦ μεγάλου Φωτίου ἐβοήθει πρὸς σωτηρίαν τοῦ κράτους, διότι οἱ κατὰ τὸ πλεῖστον πιστοὶ ὀρθόδοξοι Βολγιάροι καὶ χωρικοὶ ἀπεστρέφοντο

τοὺς Νορμάννους ὡς αἵρετικούς. Τὸ θέρος τοῦ 1084 εἶχε περιο- 1084
ρισθῇ ὁ Βοεμούνδος εἰς τὰ παράλια τῆς Ἡπείρου καὶ ἔσπευσεν
εἰς Σαλέρνον, ἵνα ἀναγγεῖλῃ εἰς τὸν πατέρα του τὴν ἀποτυχίαν.

Τὸ 1084 ἐνεφανίσθη ὁ γέρων δούξ ἐκ νέου μετὰ τοῦ στόλου 1084
του εἰς τὴν Ἀλβανίαν· ἀλλ' οὐδὲν ἄλλο κέρδος ἐπέφερεν ἢ ἐκ-
στρατεία ἣ τὸ πενιχρὸν τῆς καταλήψεως τῆς Κερκύρας (Κορυ-
φῶν). Τῶν ναυμαχιῶν ἡ τύχη ἦτο ἀμφίροπος, ἕως οὗ τὸ 1085 1085
Βενετοὶ καὶ Ἕλληνες κατὰ κράτος ἐνίκησαν μετὰξὺ Κερκύρας καὶ
Βουθρωτοῦ τὸν νορμαννικὸν στόλον. Ἐπιδημῖαι ἀπεδεκάτισαν φο-
βερώς τοῦ Ροβέρτου τὸν κατὰ ξηρὰν στρατὸν καὶ τὴν 17 Ἰου-
λίου 1085 ἀφῆρπάσθη ὑπὸ πυρετοῦ ὁ γέρων δούξ. Τῶν δύο δὲ 17 Ἰουλ. 1085
υἱῶν του Βοεμούνδου καὶ Ρογέρου ἡ περὶ τῆς κάτω Ἰταλίας ἔρις
διηυκόλυνεν εἰς τοὺς Κομνηνοὺς τῶν νήσων καὶ παραλίων τόπων
τὴν ἀνάκτησιν. Τὸ ῥωμαϊκὸν κράτος ἔμεινεν ἀπηλλαγμένον ἀπὸ
τῶν Γάλλων ληστοίποπτων κατὰ τὴν ἀκόλουθον δεκαπενταετίαν.

Μόλις τῶν Νορμάννων ἀπαλλαγείς ὁ Ἀλέξιος ἠναγκάσθη ν'
ἀντιμετωπίσῃ τὸν ἀπὸ τοῦ βορρᾶ κίνδυνον. Ἐν Θράκῃ καὶ Βουλ-
γαρίᾳ ἂν καὶ συντόνως καταδιωκόμενοι οἱ παυλικιανοὶ καὶ βογο-
μίλοι διέδωκαν τὰ δόγματά των μετὰξὺ τῶν ἀπλοϊκῶν χωρικῶν
καὶ ποιμένων, ἀλλὰ καὶ μετὰξὺ τῶν κατοίκων τῶν πόλεων καὶ
αὐτῶν τῶν εὐγενῶν, ἀφοῦ καὶ αὐτὸς ὁ οἰκουμενικὸς πατριάρχης
καθηρέθη ὡς βογομιλιστῆς δῆθεν¹⁾. Ἦδη ἐν ἔτει 1078 κατὰ τὴν 1078
εἰσβολὴν τῶν Κομνάνων ὁ παυλικιανὸς Λέκας παρὰ τὴν Τριαδί-
τσαν (Σαρδικήν, Σόφιαν) καὶ ὁ βογομίλος Δοβρομίρ ἐν Μεσημβρίᾳ
εἶχον ἀρχίσῃ τὸν ὀρησκειτικὸν πόλεμον κατὰ τῶν «εἰδωλολατρῶν
τῶν οἰκῶν τῶν δαιμόνων». Τὸ γεγονὸς ὅτι οἱ «τέλειοι» οὗτοι
συνήγαγον περὶ ἑαυτοὺς 80,000 χωρικούς, ἐνθυμίζει τοὺς περὶ
τὸν Θωμᾶν Μύντσερ ὀρησκολήπτους. Ἐν σῶμα τακτικοῦ βυζαν-
τινοῦ στρατοῦ διέλυσε τοὺς μαχητὰς τούτους τοῦ Θεοῦ ἀκόπως·

¹⁾ Ἦτο ὁ Κοσμάς Ἀττικός. Ὡς φαίνεται ἦτο μυστικός, εἰς τὰς ἰδέας τοῦ ὁποίου ὀρ-
θολογιστὰι ὀρθόδοξοι εὐρισκόν αἵρετικὰς δοξασίας. Ἐὰν οἱ ὀμφαλοψύχῃται τοῦ Ἄθω ἐνεφα-
νίζοντο ἤδη κατὰ τὸν ἐνδέκατον αἰῶνα, βεβαίως θὰ παρεδίδοντο εἰς τὴν πυρὰν.

- 1086 ἀλλ' ὅτε τὸ 1086 οἱ περὶ τὴν Σιλίστραν Βολγιάροι συνεμάχησαν
 πρὸς τοὺς Κουμάνους, οἱ βογομίλοι συνηνώθησαν ἀμέσως μετ'
 αὐτῶν ὑπὸ τὸν διακεκριμένον παυλικιανὸν Τραυλόν, κατέλαβον
 τὸ ὀρεινὸν φρούριον Βελιάτοβον καὶ ἐπόρθησαν τὴν Θράκην. Ὁ
 1086 Πακουριανὸς καὶ ὁ Βρανῆς ἐνίκηθησαν τὸ 1086, ὥστε ἡ Σιλίστρα
 καὶ πᾶσα ἡ παρὰ τὸν Δούναβιν Βουλγαρία ἀπεσπάσθησαν ἀπὸ τοῦ
 1087 κράτους. Τὸ 1087 ἐνεφανίσθη ὁ Τσελγού-Χάν ἄγων 80000 Πα-
 τζινάκας καὶ Κουμάνους. Ὁ Νικόλαος Μαυρο-Κατακαλὼν ἐλά-
 χιστον μόνον ἠδυνήθη νὰ ἐμποδίσῃ τὰς προόδους των, ὥστε τὸ
 1088 1088 αὐτὸς ὁ Ἀλέξιος ὑπερέβη τὸν ΑἼμον. Ἀλλ' ἐν τῇ φοβερᾷ
 παρὰ τὴν Σιλίστραν μάχῃ ἐνίκηθη τόσον ὀλοσχερῶς, ὥστε οἱ Ἑλ-
 ληνες δὲν ἠδύναντο πλέον νὰ κρατηθῶσιν ἐν τῇ ὑπαίθρῳ χώρᾳ.
 Ἡ Θράκη παρεδόθη νῦν ἀνυπεράσπιστος εἰς τὴν ὑπὸ τῶν ἀγρίων
 ὀρδῶν λεηλασίαν. Ἡ καταστροφή καὶ ἡ σφαγὴ ἐξετάθησαν μέχρι
 τῶν περιχώρων τῆς πρωτευούσης. Ἀλλ' ὅπως πρῶην κατὰ τῶν
 Νορμάνων καὶ κατόπιν κατὰ τῶν σταυροφόρων ἱπποτῶν ἡ βυζαν-
 τινὴ διπλωματία καὶ ὁ βυζαντινὸς χρυσὸς ἐξετέλεσαν τὸ ἔργον
 των. 40000 Κουμάνοι ἐτάχθησαν εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ Ἀλεξίου
 29 Ἀπρ. 1091 καὶ τὴν 29 Ἀπριλίου 1091 οἱ ἠνωμένοι Ἕλληνες καὶ Κουμάνοι
 τοιοῦτον ὄλεθρον ἐπέφεραν εἰς τοὺς Πατζινάκας ἐν τῇ παρὰ τὸ
 Λεβούνιον αἱματηρᾷ μάχῃ, ὥστε ὁ ἀποτρόπαιος λαὸς ἐπὶ μακρὸν
 κατέστη ὅλως διόλου ἀνίκανος νὰ βλάψῃ. Πενιχρὰ τινα λείψανα
 αὐτῶν ἐγκατέστησεν ὁ αὐτοκράτωρ ἐν τῇ ἄνω Μακεδονίᾳ περὶ τὰ
 Μογλενά.

Τὸ ἔσχατον ἐκ τῶν βορείων λαῶν ἐπεκρεμάσθη νέος κίνδυνος,
 1094 ὅτε τὸ 1094 ὁ μνηστήρ τοῦ θρόνου Ψευδοκωνσταντῖνος Διογένης
 ὠδήγησε τοὺς Κουμάνους ἐντεῦθεν τοῦ Δουνάβεως. Ἐπὶ 48 ἡμέ-
 ρας ἐπολιορκήθη ἡ Ἀδριανούπολις, ἀλλ' ἡ παρὰ τὸ Ταυρόκω-
 μον μάχῃ ἐτελείωσε τὸν ἀγῶνα.

Χειρίστη ἦτο ἡ κατάστασις τῆς Ἀνατολῆς. Ἡ Μικρὰ Ἀσία
 κατέστη ὅλη σχεδὸν τουρκικὴ. Διὰ δόλου μᾶλλον ἢ διὰ τῶν ὅπλων
 ἀνέκλτησεν ὁ Ἀλέξιος τὴν Νικομήδειαν καὶ τὴν Σινώπην. Ἀντὶ

τοῦ Σουλεϊμάν ἤρχε νῦν ὁ σουλτάνος «τῆς Ρωμανίας» (Ροῦμ) Κι-
λίτις - Ἀρσλάν (1092-1106) ἐν Ἰκονίῳ, ὁ δὲ πενθερός του Τζα- 1092-1106
χῆς, πρῶτον Ἑλλήν ἀξιωματικός, ἐνιδρύθη ἀπὸ τοῦ 1090 εἰς τὰ 1090
δυτικά παράλια τῆς Μικρᾶς Ἀσίας καὶ εἰς τὰς Σποράδας. Τὸ
1092 κατέστησε τὴν Σμύρνην πρωτεύουσαν «τοῦ αὐτοκράτορος 1092
τῶν Ρωμαίων», ὅπως ἐτιτλοφόρησεν ἑαυτόν. Ἀλλ' ὁ ἐλληνικὸς
χρυσὸς ἐνήργησε καὶ ἐνταῦθα, ὥστε τὸ 1093 αὐτὸς ὁ γαμβρός του 1093
ἐκποδὼν κατέστησε τὸν πειρατήν.

Ἡ ῥωμαϊκὴ αὐλὴ βαρέως ἔφερε πάντοτε τὸν ἐκκλησιαστικὸν
χωρισμόν. Μία δὲ σκέψις ἤλαυνεν αὐτὴν δι' ὅλων τῶν αἰώνων, ἡ
ἐλπίς τῆς ἐνώσεως. Διὸ πάντοτε ὁσάκις ἐν πολιτικαῖς ἀνάγκαις
εὕρισκοντο, παρουσίαζον οἱ πανοῦργοι Ἑλληνες τὰ περὶ ἐνώσεως
σχέδιά των. Ἀπίστευτον εἶνε μετὰ τίνος ἐπιτηδειότητος ἐπανε-
λαβον πάντοτε τὸ τέχνασμα τοῦτο πρὸς τοὺς ἀγαθοὺς Δυτικούς
καὶ πῶς πάντοτε εὖρον εὐπίστους πιστεύοντας εἰς αὐτούς, ἂν καὶ
πρὸ τῆς ἐν Φλωρεντίᾳ συνόδου οὐδέποτε σχεδὸν σοβαρῶς ἐσκέφθη-
σαν περὶ ἐνώσεως. Ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ ὅλα ἦσαν ἀπατηλαὶ ὑποσχέ-
σεις μόνον ἐκ λόγων πολιτικῆς καιροσκοπίας. Τοιοῦτοτρόπως ἤδη
ὁ αὐτοκράτωρ Μιχαὴλ Θ' εἶχε δελεάσῃ τὸν μέγαν πάπαν Γρηγό-
ριον τὸν Ζ' τὸ 1074. Ἀλλὰ κατὰ τὴν παροῦσαν περίστασιν ἡ αἵ- 1074
τησις τοῦ Ἀλεξίου εὐρῆκεν ὅλως διόλου εὐνοϊκὴν τὸ ἔδαφος. Αἱ
ἐν Ἰσπανίᾳ τῶν χριστιανῶν πρόοδοι, ἡ ἀπὸ τῶν ἀπίστων κατὰ-
κτησις τῆς Σικελίας ἐνεθάρρυναν μεγάλως τοὺς χριστιανούς. Ἀπὸ
τῶν χρόνων τοῦ Ἡρακλείου γνωρίζομεν, μετὰ τίνος ζέοντος πό-
θου οἱ λαοὶ ἐν τῇ ἀφελείᾳ τῆς πίστεώς των ἦσαν προσκεκολλημέ-
νοι εἰς τοὺς ἁγίους τόπους, ἐν οἷς ὁ Κύριος ἀνεστράφη. Ἡ ἀπὸ
τῆς ἐξώσεως τῶν σχετικῶς ἀνεξιθρήσκων Φατιμιδῶν τῆς Ἱερου-
σαλὴμ ἐγκατάστασις αὐτόθι τὸ 1076 τῶν ἀγροίκων καὶ φανατι- 1076
κῶν Ὀρτοκιδῶν ἐθεωρήθη καθ' ἅπασαν τὴν εἰλικρινῶς καὶ σοβα-
ρῶς εὐσεβῇ Δύσει ὡς ἀτίμωσις τοῦ Κυρίου ἡμῶν καὶ Σωτῆρος.

Διὰ τοῦτο τὸ κατὰ τῶν ἀπίστων κήρυγμα τοῦ πάπα Οὐρβανοῦ
τοῦ Β' ἐπληξεν τὰς λεπτοτάτας χορδὰς τῆς καρδίας τῶν τότε ἀν-

θρώπων καὶ κατήγαγε νίκην ἐν τῇ κοινῇ γνώμῃ μοναδικὴν καὶ δι' αὐτὴν τὴν εἰς τὰς νίκας εἰθισμένην ῥωμαϊκὴν αὐλὴν. Ἄλλ' ἐνῶ οἱ Ἱταλοὶ δημοκρατικοὶ τῆς Βενετίας, Γενούης καὶ Πίσσης ὡς γνήσιοι κολλυβισταὶ ἐγνώρισαν νὰ ἐπωφεληθῶσι τὴν κολοσσιαίαν θρησκευτικὴν κίνησιν μόνον πρὸς ἐμπορικὸν ὄφελος, ἢ σταυροφορία ὑπῆρξεν αἰσθήματος καὶ πεποιθήσεως ζήτημα διὰ τοὺς θερμοαίμους ἱππότας τῆς Γαλλίας καὶ Φλανδρίας ¹⁾, διὸ καὶ ὀρθῶς αἱ ἐνδοξοὶ αὐτῶν πράξεις καλοῦνται τὰ διὰ τῶν Φράγκων ἔργα τοῦ Θεοῦ (*Gesta Dei per Francos*). Οὐδεὶς δὲ εἰλικρινέστερον ἐπευφήμησεν αὐτοὺς διὰ τοὺς λαμπροτάτους θριάμβους ἢ οἱ ὑπὸ τοὺς Τούρκους αἰμάσσοντες καὶ ὑπὸ τοὺς Ἑλληνας βασανισθέντες παλαιοὶ τῆς Ἀνατολῆς χριστιανοί, οἱ Σύροι καὶ οἱ Ἀρμένιοι. Ὅτι οἱ Ἀρμένιοι ἠδυνήθησαν νὰ θεμελιώσωσι καὶ ἐπὶ τρεῖς αἰῶνας νὰ διατηρήσωσιν ἐν Ἀρμενίᾳ κράτος φεουδαλικὸν κατὰ τὸ δυτικὸν σχεδὸν παράδειγμα, ὧφειλον τοῦτο κατὰ πρῶτον λόγον εἰς τὴν μεγάλην τῶν δυτικῶν ἐθνῶν κίνησιν. Οἱ συγγραφεῖς αὐτῶν, καὶ πρῶτοι ὁ Ματθαῖος τῆς Οὐρόης καὶ ὁ Σαμουὴλ Ἀνέτσι, ἐνθουσιωδῶς ἐγκωμιάζουσι τοὺς δυτικούς μαχητὰς τοῦ Θεοῦ καὶ ἐλευθερωτὰς τῆς Ἱερουσαλήμ, πικρῶς δὲ ὀνειδιζουσι τοὺς ψεύστας καὶ ἀπίστους Ἑλληνας Ἀλέξιον καὶ Μανουήλ.

Ἐὰν δὲν θέλῃ τις νὰ ἀδικήσῃ, θὰ ἐννοήσῃ ὅτι ὁ Ρωμαῖος αὐτοκράτωρ λίαν περίφροντις ἔβλεπε προσεγγίζοντα τὴν στρατὸν τῶν σταυροφόρων. Οἱ ἡγεμόνες αὐτῶν, οὓς περιστοιχίζον οἱ ἀγέρωχοι πολεμοχαρεῖς ἱππῶται, δὲν ἦσαν μισθοφόρων ἀρχηγοί, οἵτινες θὰ ἦτο δυνατόν νὰ χρησιμοποιηθῶσιν ἐν Ἀσίᾳ ἢ ἐν Εὐρώπῃ κατὰ βούλησιν ἐπὶ χρήμασι. Μεταξὺ αὐτῶν ἦτο ὁ Βοεμουνδος, ὁ κόμης τοῦ Τάραντος, ἄσπονδος τοῦ αὐτοκράτορος ἐχθρὸς. Βεβαίως ἀπῆτει μέγαν κόπον ἢ εἰρηνικὴ συνεννόησις πρὸς τοὺς σφόδρα αὐτογνώμονας καὶ θερμοκεφάλους τούτους αὐθέντας. Ἀλλὰ τοῦ αὐτοκράτορος αἱ μηχανορραφαί, τὰ δυσφημισμένα τεχνάσματα τοῦ ἐκ τῆς παλαιᾶς σχολῆς διπλωμάτου, δὲν συνετέ-

¹⁾ Οἱ τότε Νορμάννοι εἶνε Γάλλοι.

λεσαν ὀλίγον εἰς τὸ νὰ παροξύνωσι τὸ μεταξὺ Ἑλλήνων καὶ Λατίνων μῖσος καὶ ὑπὲρ πᾶν δίκαιον μέτρον μέχρι τῶν ἡμερῶν ἡμῶν νὰ διαδῶσσι μεταξὺ τῶν Εὐρωπαϊῶν τὴν ιδέαν περὶ τῆς ἀπιστίας καὶ διπροσωπίας τῶν Ἑλλήνων, ἂν καὶ οἱ Φράγκοι οἱ ἴδιοι δὲν ἔπασχον ἐκ πλησμονῆς τιμιότητος.

Ἐνταῦθα ἔχομεν νὰ λαλήσωμεν μόνον περὶ τῆς ἐπὶ τοῦ ἐλληνικοῦ κράτους ἐπιδράσεως τῶν σταυροφοριῶν. Αἱ διαπραγματεύσεις τοῦ Ἀλεξίου κατέληξαν προσωρινῶς εἰς τοῦτο τὸ ἀποτέλεσμα, ὅτι οἱ Γάλλοι ἡγεμόνες ὑπεσχέθησαν νὰ λάβωσι παρὰ τοῦ Ἀλεξίου ὡς τιμάρια τὰς ἐν Παλαιστίνῃ καὶ Συρίᾳ κατακτήσεις. Πολύτιμος ἦτο ἡ βοήθειά των πρὸ πάντων πρὸς ἀνάκτησιν τῆς Μικρᾶς Ἀσίας. Τὸ 1097 ἐνίκηθη ὁ Κιλίτς-Ἀρσλὰν ὑπὸ τῶν ¹⁰⁹⁷ σταυροφόρων παρὰ τὴν Νίκαιαν κατὰ κράτος. Ἀλλὰ πραξικόπημα ἄπιστον τοῦ Ἀλεξίου παρεκίνησε τοὺς Τούρκους νὰ παραδῶσωσιν εἰς αὐτὸν τὴν πόλιν Νίκαιαν, ἥς ἀπόλυτον εἶχεν ἀνάγκην. Ἡ ἀγανάκτησις τῶν πολιορκητῶν, οἵτινες ἔχαναν τὸν καρπὸν τῶν κόπων των ἦτο δικαιοτάτη, διὸ καὶ δὲν ἠδύναντο πλέον νὰ μεταβάλωσι τὰ δυσμενῆ ταῦτα αἰσθήματα πάντα τὰ δῶρα καὶ αἱ φιλοφρονήσεις τοῦ Ἀλεξίου, ὅστις τόσῳ μᾶλλον ἦτο ὑπόχρεως νὰ εἶνε εὐγνώμων, καθ' ὅσον ἡ μεγάλη παρὰ τὸ Δορύλαιον τὴν 1^η Ἰουλίου 1079 νίκη ἀπέδωκεν εἰς τοὺς Βυζαντηνοὺς τὴν δυτικὴν Μικρὰν Ἀσίαν. Τοῦτο ἦτο ἀπροσδόκητον εὐτύχημα διὰ τὴν ἀνατολικὴν Ρώμην· διότι διὰ τῶν ιδίων τῆς δυνάμεων δὲν θὰ ἠδύναντο νὰ κατορθώσῃ ἐν Ἀσίᾳ οὐδὲν ἀξιόλογον.

¹ Ἰουλ. 1079

Ἡ δυτικὴ Μικρὰ Ἀσία χρεωστεῖ τὸν ἐπὶ δύο καὶ πλέον αἰῶνας διαρκέσαντα πολιτισμὸν τῆς καὶ τὴν ἀπὸ τῆς βαρβαρότητος σωτηρίαν ἀπλῶς καὶ μόνον εἰς τὸ πολεμικὸν μένος τῶν σταυροφόρων ἱπποτῶν. Ἡ Λαοδίχεια, ἡ Φιλαδέλφεια, αἱ Σάρδεις, ἡ Σμύρνη, ἡ Ἐφεσος, τὰ λαμπρότατα ὀνόματα τῆς ἐλληνικῆς ἱστορίας, ἀπεσπᾶσθησαν ἐκ τῆς δουλείας τῶν ἀπίστων. Ἀλλ' αἱ σχέσεις τοῦ αὐτοκράτορος πρὸς τοὺς Φράγκους ὁλονὲν ἐχειροτέρευον. Ἐνῶ οὗτοι ἐκυρίευν τὴν Ἀντιόχειαν καὶ τὴν Ἱερουσαλήμ, ὁ

αὐτοκράτωρ ἐξέτεινε τὴν ἀρχὴν τοῦ μόνου ἐν τῇ ἀνατολικῇ Μικρᾷ Ἀσίᾳ· δικαίως δὲ παρεπονέοντο οἱ σταυροφόροι, οἵτινες τοσαῦτα ὑπὲρ αὐτοῦ ἔπραξαν, ὅτι οὐδὲν ἄξιον λόγου ὑπὲρ αὐτῶν ἔπραξεν. Ἀλλ' ὁ αὐτοκράτωρ ἐθεώρει τοὺς χριστιανοὺς συμμάχους τοῦ σχεδὸν τόσον ἐπικινδύνους, ὅσον τοὺς Τούρκους τοῦ Ἰκονίου (Ρούμ), καὶ ὅταν τις ἀναλογισθῇ τὰ σχέδια τοῦ Ροβέρτου Γουσκάρδου καὶ τὰ συμβάντα τοῦ 1204, δὲν θὰ μεμφθῇ αὐτὸν ἐπὶ τούτῳ.

- Εἰς σοβαρὰς περιπλοκάς περιῆλθεν ὁ Ἀλέξιος πρὸς τὸν Βοεμοῦνδον, ὅστις ἐγκαθιδρύθη ἐν Ἀντιοχείᾳ. Διὰ τῆς προδοσίας τοῦ 1098 Ἀρμενίου στρατηγοῦ Φιλαρέτου εἶχον ἀποβάλλῃ μόλις τὸ 1085 οἱ Ἕλληνες, καταληφθεῖσαν ὑπὸ τῶν Τούρκων, τὴν πρωτεύουσάν ταύτην τῆς Ἀνατολῆς, ἣν εἶχον ἀνακτήσῃ διὰ τῶν μεγάλων ἀνδραγαθημάτων τοῦ Νικηφόρου Φωκᾶ· ἦτο λοιπὸν εὐνόητον ὅτι 1099 ἐζήτουν διὰ παντὸς τρόπου τὴν ἀνάκτησιν αὐτῆς. Τὸ 1099 ἐπολέμησαν κατὰ ξηρὰν καὶ κατὰ θάλασσαν πρὸς τὸν Βοεμοῦνδον ἐν Κιλικίᾳ, ἐνῷ οἱ σύμμαχοι αὐτοῦ Πισᾶται ἐπὶ ὁρίζοντι τὴν Κεφαλ- 1104 ληνίαν καὶ Λευκάδα. Τὸ 1104 μετέβη εἰς Ἰταλίαν καὶ ὑποστηριζόμενος ὑπὸ τοῦ πάπα Πασχάλη Β' συνεκρότησε μέγαν στρατόν. Ἀλλ' ἀντὶ νὰ ὁδηγήσῃ αὐτὸν εἰς τὴν Ἀνατολήν, ἀνέλαβε τοῦ πατρὸς τοῦ τὰ σχέδια καὶ ἐξαπατήσας τοὺς Ἕλληνας ἀπεβίβασθαι εἰς Αὐλῶνα τῆς Ἠπείρου. Ἀλλ' ἐν τῇ πολιορκίᾳ τοῦ Δυρραχίου ἀπέτυχεν ἐντελῶς. Ὁ Ἀλέξιος διδασχθεὶς ἐκ τῆς πείρας τοῦ πρώτου νορμαννικοῦ πολέμου, ἀπέφυγε πᾶσαν μεγάλην μάχην, διὰ δὲ τοῦ μικροπολέμου θαυμασίως κατῴρωσε νὰ ἐξαντλήσῃ τὸν καὶ ἄλλως πιεζόμενον ἐχθρὸν καὶ διὰ δωροδοκιῶν νὰ κλονήσῃ 1108 τὴν πίστιν τοῦ στρατοῦ τοῦ. Τὸ 1108 ἠναγκάσθη ὁ Βοεμοῦνδος νὰ συνάψῃ ἐν Δεβόλ (Δεαβόλει) λίαν ταπεινωτικὴν εἰρήνην, παραιτηθεὶς τῶν ἐπὶ τῆς Λαοδικείας καὶ Κιλικίας ἀξιώσεων καὶ λαβὼν ἐκ τοῦ 1111 Βυζαντίου ὡς τιμᾶριον τὴν ἡγεμονίαν τῆς Ἀντιοχείας. Τὸ 1111 ἀπέθανεν ἄδοξος ὁ Βοεμοῦνδος ἐν Ἀπουλίᾳ. Οἱ σύμμαχοί τοῦ Πισᾶται συνωμολόγησαν πρὸς τὸ ῥωμαϊκὸν κράτος ἐμπορικὴν συν-

θήκην, ἥτις καὶ τοῦτο ὠφέλει μεγάλως, ὅχι μόνον διότι οὕτως ἔπαυον αἱ πειρατεῖαι τῶν θαλασσινῶν τούτων δημοκρατικῶν, ἀλλὰ καὶ διότι εἰς τὸ μέσον ἤρχετο νέος ἀνταγωνιστὴς τοῦ λίαν ὀχληροῦ ἐμπορικοῦ μονοπωλίου τῶν Βενετῶν, ὅστις κατεβίβαζε τὰς ὑψηλὰς τιμὰς.

Κατὰ τὰ ἔτη 1110-1117 εἶχε νὰ ὑποστῇ μέγαν πόλεμον 1110-1117 αὐθις ὁ Ἀλέξιος πρὸς τοὺς Σελδζούκους, οἵτινες τὰς ληστρικὰς τῶν ἐπιδρομὰς ἐξέτειναν μέχρι τῆς Προποντίδος. Ἀλλὰ μετὰ τὴν ἄλωσιν τοῦ Φιλομηλίου καὶ τὴν λαμπρὰν περὶ Πολύβοτον νίκην τὸ 1116 ἀπεφάσισεν ὁ σουλτάνος Μελίκ-Σιάχ τὸ 1117 νὰ συνάψῃ 1116 1117 τὴν ἐν Ἀκροῖνῳ εἰρήνην. Πάντα τὰ παράλια τῆς Μικρᾶς Ἀσίας καὶ ἡ δυτικὴ Παφλαγονία καὶ ἡ Φρυγία μέχρι Πισιδίας καὶ Παμφυλίας ἀνεκτήθησαν ὑπὸ τοῦ κράτους ὀριστικῶς.

Ἐσωτερικῶς ἦτο ἡναγκασμένος ὁ αὐτοκράτωρ, περισσότερον ἢ ὅσον συνέφερεν εἰς τὸ κράτος, νὰ περιποιηθῇ τὴν ὑψηλὴν ἀριστοκρατίαν, ἐξ ἧς αὐτὸς ἐξῆλθε καὶ ὑπὸ τῆς ὁποίας ἀνεβιβάσθη εἰς τὸν θρόνον καὶ διετηρήθη ἐπ' αὐτοῦ. Ἡ ἀρχαία ἀπολυταρχία ἤρχιζε κατὰ τρόπον ἐπικίνδυνον νὰ γίνεταί πολὺ ὁμοία πρὸς τὰ φεουδαρχικὰ κράτη τῆς δυτικῆς Εὐρώπης, κατὰ τὸ πρότυπον τῶν ὁποίων ἐσχηματίσθη καὶ τὸ ἐν Κιλικίᾳ κράτος τῶν Ἀρμενίων Ῥουβενιδῶν. Ἀλλ' ὅσον καὶ ἂν ὁ βίος τοῦ ἦτο διαρκὲς βίος στρατοπέδου, ὁ Ἀλέξιος εὗρε καιρὸν νὰ φροντίσῃ περὶ τῆς ἀναδιοργανώσεως τῆς δικαιοσύνης καὶ τῆς ἀστυνομίας καὶ πρὸ πάντων περιφανῶς νὰ φέρῃ εἰς πέρας τὴν διόρθωσιν τῶν ἐν ἀθλίᾳ καταστάσει οἰκονομικῶν τῆς χώρας. Ἀξιοπερίεργος εἶνε καὶ ἡ στενὴ αὐτοῦ πρὸς τὸν κλῆρον σχέσις. Ὁ Ἀλέξιος εἶχε μέγαν θρησκευτικὸν ζῆλον, συζητῶν λεπτομερέστατα μετ' αὐτῶν τῶν βογομίλων καὶ παυλικιανῶν καὶ εἰς τὴν πυρὰν παραδίδων, ὅντινα δὲν ἔπειθε. Τὴν ἐν μέρει παλαιωθεῖσαν πλέον ἐκκλησιαστικὴν τάξιν τοῦ φιλοσόφου αὐτοκράτορος Λέοντος μετερρύθμισε ἀρμοδίως πρὸς τὴν ἐποχὴν. Ἀλλὰ διὰ τῶν τοιούτων ἐπεδίωκε καὶ πολιτικοὺς σκοπούς. Ὁ κλῆρος, ὅστις εἶχε μεγάλην ἐπιρροὴν καὶ κατεῖχε μεγάλα κτή-

ματα, καταλλήλως ὁδηγούμενος — καὶ ὁ αὐτοκράτωρ δὲν ἡμέλησε τὴν αὐστηράν ἐπὶ τοῦ κλήρου ἐπαγρύπνησιν, ὥφελιμωτάτην ἄλλως εἰς αὐτὸν τοῦτον — ἀπετέλει χρησιμώτατον ἀντίρροπον πρὸς τὴν ἀνυπότακτον καὶ εἰς στάσεις πάντοτε ἐπιρρεπῇ στρατιωτικὴν ἀριστοκρατίαν.

Ἰκανοποιημένος ἡδύνατο ν' ἀποβλέψῃ ὁ γέρων εἰς ὅσα κατώρθωσεν ἐν τῷ πολυμόχλῳ βίῳ του. Ἐκ τῆς ἐσχάτης ἀναρχίας καὶ τῆς τελείας ἀποσυνθέσεως εἶχεν ἀνυψώσῃ τὸ κράτος αὐθις εἰς τοιοῦτο σημεῖον, ὥστε νὰ δυνήθῃ νὰ διατηρήσῃ τὴν παλαιὰν αὐτοῦ θέσιν ὡς μεγάλης δυνάμεως οὐχὶ μὲν βεβαίως πλέον μετὰ τῆς αὐτῆς ἰσχύος, ἀλλ' ἐντίμως ὅμως διὰ τριῶν ἔτι γενεῶν. Ἀλλὰ τὴν ἡσυχίαν του δὲν ἡδυνήθη ὁ ἀνὴρ νὰ εὕρῃ οὐδ' ἐν τῇ κλίνῃ τοῦ θανάτου. Αὐτὴ ἡ σύζυγός του, ἡ εὐσεβὴς Εἰρήνη, καὶ ἡ ἀγαπητὴ του Ἄννα, ἡ ἱστοριογράφος, ἐπιμόνως παρεκάλουν αὐτὸν νὰ ἀνυψώσῃ ἐπὶ τοῦ θρόνου τὸν σύζυγον ταύτης καίσαρα Νικηφόρον Βρυέννιον ἀντὶ τοῦ πρὸ πολλοῦ εἰς τὴν διαδοχὴν ὀρισμένου Ἰωάννου. Ὁ σταθερὸς ὅμως γέρων, ἂν καὶ δεινῶς ἔπασχεν ἐξ ἀρθρίτιδος, ἔμεινεν ἄκαμπτος, καὶ ὅτε ἀπέθανε τὴν 15 Αὐγούστου 1118, ἡδυνήθη ὁ Ἰωάννης, χωρὶς νὰ καταφύγῃ εἰς τὰς συνήθεις σκληρότητας ἢ τῶν μοναχῶν τὰς εὐλογίας, μόνον δι' ἀποφασιστικότητος καὶ ἀταραξίας νὰ ἐξασφαλίσῃ τὸν εἰς αὐτὸν ἀνήκοντα θρόνον.

1118-1143 Ὁ Ἰωάννης Β' Κομνηνὸς (1118-1143) εἶνε ὁ τύπος ἐξαίρετου ἡγεμόνος. Διὰ τῆς ἀνδρείας καὶ πραότητός του ὅχι μόνον προσείλκυσε τὴν ἀγάπην τῶν ὑπηκόων του, οἵτινες διὰ τοῦτο καὶ Καλοϊωάννην αὐτὸν ἐκάλεσαν, ἀλλὰ καὶ οἱ δυτικοὶ ἱστοριογράφοι εἶνε πλήρεις ἐπαίνων ὑπὲρ τοῦ ἡγεμόνος, ὅστις τοὺς πολιτικούς του σκοποὺς ἐπεδίωξεν ὅχι διὰ τῆς συνήθους εἰς τοὺς Ἕλληνας δολιότητος, ἀλλὰ διὰ τῆς εὐθύτητος. Κατὰ τοῦτο ἀπεδείχθη ὅλως διόλου διάφορος τῶν λοιπῶν μελῶν τοῦ οἴκου του. Ἡ μηχανορράφος βασιλομήτωρ εἰσῆλθεν εὐθύς εἰς μοναστήριον, καὶ τοῦτο ἦτο ὅ,τι κάλλιστον εἶχε νὰ πράξῃ. Ἀλλ' ἡ ἀδελφὴ του Ἄννα,

γυνή πολυπράγμων καὶ κάπως χειραφετημένη, ἥτις πικρῶς παρεπονεῖτο διότι δὲν ἐγεννήθη ἀνὴρ ¹⁾, ἐξηκολούθει νὰ συνωμοτῇ, ἂν καὶ ὁ σύζυγός της, ἀνὴρ συνετὸς καὶ φιλήσυχος, δὲν ἐνόει ν' ἀναμιχθῇ εἰς τὰ τοιαῦτα. Ὁ θεὸς τοῦ Ἰσαάκ, ὁ πανταχοῦ ἡττώμενος στρατηγός, ἔζη μετὰ τῶν υἱῶν τοῦ ἐν τῇ αὐλῇ τοῦ Ἰκονίου. Ἀλλὰ μολονότι ὁ Ἰωάννης πανταχόθεν ἡρεθίζετο τοιοιουτοτρόπως ὑπὸ τῶν πλησιεστάτων συγγενῶν του, τὴν αὐλήν του ἐφύλαξεν ἄμεμπτον ἀπὸ σκληροτήτων· εἰς τοῦτο δὲ συνετέλεσεν ὄχι ὀλίγον ὁ φίλος τῆς νεότητός του καὶ ὑπουργός του ὁ Τοῦρκος Ἀξούχ, ἀνὴρ εὐθύς καὶ τίμιος, ἐμπρονέστατος δὲ καὶ ἐντρίβης εἰς τὸ ἔργον του.

Ἐν μόνον δεινῶς παρημέλησεν ἡ δυναστεία τῶν Κομνηνῶν, τὸ ναυτικόν, ἐνῷ κατὰ τοὺς παρελθόντας αἰῶνας οἱ στόλοι τοῦ ἀνατολικοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους ἐδέσποζον τῶν θαλασσῶν, ἀπὸ δὲ τῆς ἐπὶ τῶν Μακεδόνων ἀναγεννήσεως κατέλαβον ἐπιβλητικὴν θέσιν. Εἶνε ἀληθές ὅτι τὸ θέμα Κυβυραιωτῶν, ὅπερ παρεῖχεν ἄλλοτε τοὺς ἡρωϊκοὺς ναυάρχους καὶ τοὺς ναύτας, ἡ ἦτο σελδζουικὸν νῦν ἢ φιλονεικουμένη καὶ ἡρημωμένη μεθορία χώρα. Ἀλλ' αἱ νῆσοι καὶ τὰ παράλια τοῦ Αἰγαίου πελάγους μετὰ τῶν ἐξαίρετων ναυτικῶν κατοίκων αὐτῶν παρεῖχον λαμπρότατον ὕλικόν πρὸς δημιουργίαν στόλου πρώτης τάξεως. Ἡ ἐν τούτῳ ἀπραξία τῆς κυβερνήσεως προὔκალεσε δεινὰ τὰ ἀντίποινα.

Ὅτε ὁ Ἰωάννης ῥητῶς ἡρνήθη εἰς τοὺς ἀγερώχους ἐμπόρους τῆς Βενετίας τὴν ἐπικύρωσιν τῶν ὑπὸ τοῦ πατρός του ἐπὶ τῆς φοβερᾶς νορμαννικῆς κρίσεως παραχωρηθέντων προνομίων, ἡ πρᾶξις τοῦ ἐχαιρετίσθη ἐνθουσιωδῶς ὑπὸ πάντων τῶν φιλοπατρίδων Ἑλλήνων, ὧν τὸ ἐθνικὸν αἶσθημα βαθέως εἶχε πληγῶθῃ ὑπὸ τῆς ὑπεροψίας αὐτῶν. Ἐνθυμίζει δὲ ὅλως διόλου τὴν πρὸς τὴν Δανιμαρκίαν πολιτικὴν τῶν Ἀγγλων, ὅτι οἱ Βενετοὶ κατ' ἀρχὰς μὲν προέβησαν εἰς ναυτικὴν ἐπιδείξιν ἕνεκα τούτου, κατόπιν δὲ ἐπὶ ὁρμήσαν τὰ παράλια καὶ τὰς νήσους τοῦ Ἰονίου καὶ τοῦ Αἰγαίου πε-

¹⁾ Ἴδε ἀνωτέρω Α' τόμου σελ. 555 σημ. 1. - Σ. Μ.

λάγους. Ἡ ἀποδιώξις τῶν Βενετῶν ἐμπόρων ἀπὸ τοῦ κράτους παρώξυνε λίαν τὰ πράγματα. Δυστυχῶς ὅμως ἡ ἀνατολικὴ Ρώμη δὲν εἶχε ναυτικόν, δυνάμενον νὰ ἐπιβληθῇ. Ὡστε, ὅτε ὁ δόγης
 1126 Δομένικος Μικιέλε τὸ 1126 κατέλαβε τὴν Κεφαλληνίαν διὰ νέου στόλου, ὁ Ἰωάννης ἐπεκαλέσθη τὴν ἐπέμβασιν τοῦ πάπα· τὸ δέ-
 λεαρ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἐνώσεως καὶ νῦν δὲν ἔμεινεν ἄνευ ἀπο-
 τελέσματος εἰς τὴν ῥωμαϊκὴν αὐλὴν παρὰ πάσας τὰς μέχρι τοῦδε ἀπογοητεύσεις καὶ τοιοῦτοτρόπως ἐπετεύχθη ὑποφερτὴ τις εἰρήνη· ἀλλὰ τὰ προνόμια τῶν Βενετῶν ἠναγκάσθη ὁ αὐτῆς αὐτοκράτωρ νὰ ἐπικυρώσῃ πρὸς ὄλεθρον τοῦ κράτους.

Εὐτυχῆς ὑπῆρξεν ἡ ἡπειρωτικὴ πολιτικὴ τοῦ Ἰωάννου. Τοὺς
 1120-1121 Σελτζούκους πολεμῶν ἀνέκτησε τὸ 1120 ἕως 1121 τὴν μεταξὺ Μαιάνδρου καὶ Ἀτταλείας χώραν. Ἐκυριεύθησαν δὲ καὶ ἡ ἐν Φρυγίᾳ Λαοδίκεια καὶ ἡ Σωζόπολις, ἔτι δὲ πόλεις τινὲς τῆς Πισιδίας καὶ Παμφυλίας. Οἱ ἐν Συρίᾳ καὶ Παλαιστίνῃ κατοικοῦν-
 τες Πουλλάνοι, οἵτινες τὸ ἡρώϊκόν τῶν προγόνων των φρόνημα ἀντήλλαξαν πρὸς ἀνατολικὴν δολιότητα, ὑπέπεσαν εἰς τὸ λάθος κατ' ἀρχὰς μὲν νὰ προτείνωσιν εἰς τὸν διάδοχον Μανουὴλ ὡς μνη-
 στήν τὴν κληρονόμον τοῦ δουκάτου τῆς Ἀντιοχείας, εἶτα δὲ νὰ νυμφεύσωσιν αὐτὴν πρὸς Φράγκον τινὰ μεγιστᾶνα. Ὅτε δὲ κα-
 τόπιν οἱ μετὰ τῆς Ἀντιοχείας συμμαχήσαντες Κίλικες Ἀρμένιοι
 1137 ἤγειραν πόλεμον κατὰ τοῦ αὐτοκράτορος, ἀντεπεξῆλθεν οὗτος δραστηρίως, ὑπέταξε τὴν Κιλικίαν καὶ ἠνάγκασε τὸν κόμητα Ραϊ-
 μούνδον τῆς Ἀντιοχείας νὰ ὀρκισθῇ εἰς αὐτὸν πίστιν. Ἐπανάστα-
 σις τῶν Ἀντιοχέων καὶ ἡ συμμαχία τῶν Τούρκων τοῦ Ἰκονίου μετὰ τοῦ Δανισμὲνδ τῆς Σεβαστείας (Σιδῆς), ἠνάγκασε τὸν αὐ-
 τοκράτορα νὰ στρέψῃ τὴν προσοχὴν του πρὸς τὴν Μικρὰν Ἀσίαν.
 1139 Νικηφόρος δὲ εἰσῆλσε τὸ 1139 μέχρι Νεοκαισαρείας καὶ κατὰ τὰ ἐπόμενα ἔτη κατενίκησε πανταχοῦ τοὺς Τούρκους.

Πρὸς τοὺς Μαγυάρους, οἵτινες ἀφότου προσῆλθον εἰς τὸν χρι-
 στιανισμὸν εἶχον προσδεύσῃ μεγάλως ἐν τῷ πολιτισμῷ ἐν συγ-
 κρίσει πρὸς τοὺς ἀδελφοὺς των Πατζινάκας καὶ Κουμάνους, αἱ

σχέσεις ἦσαν φιλικώταται ἀπὸ τοῦ Ἀλεξίου ἤδη, ἀφοῦ καὶ τοῦ Ἰωάννου ἡ σύζυγος ἦτο Οὐγγρὶς ἡγεμονίς. Ἀλλ' ὁ σφετερισμὸς τοῦ θρόνου ὑπὸ τοῦ ἡγεμονίδου Ἀλμου, ὅστις ἐξεθρόνισε τὸν φίλον τῆς ἀνατολικῆς Ρώμης βασιλέα Κολομάν καὶ τὸν υἱόν του Βέλαν ἐτύφλωσε, ἵνα ἐξασφαλίσῃ τὸ στέμμα ὑπὲρ τοῦ ἰδίου υἱοῦ Στεφάνου Β', προὐκάλεσε χάριν τοῦ ἀτυχοῦς Βέλα τὴν ἐπέμ- 1124
 βασιν τοῦ αὐτοκράτορος τῆς ἀνατολικῆς Ρώμης. Οἱ Μαγυάροι, νικῶντες κατ' ἀρχὰς ἐνίκηθησαν κατόπιν κατὰ κράτος ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος παρὰ τὸ Χράμ τοῦ Δουνάβεως. Ἡ σπουδαία κεφαλὴ τῆς γεφύρας Βρανίτσβα ἔμεινεν ὑπὸ τὴν κατοχὴν τῶν Ρωμαίων διὰ τῆς εἰρήνης τοῦ 1126.

Ἦδη πρὸ τούτου εἶχε πατάξῃ κατὰ κεφαλῆς ὁ αὐτοκράτωρ τὸ ληστρικὸν ἔθνος τῶν Πατζινάκων. Τὸ 1122 διέβησαν μὲν οὗτοι 1122
 τὸν Δούναβιν, ἀλλὰ τὰ στενὰ τοῦ Αἵμου εὗρον καλῶς φρουρούμενα. Κατὰ τὴν ἀνοιξιν δὲ τοῦ 1123 τοιοῦτον ὄλεθρον ἐπέφερεν 1123
 εἰς αὐτούς, ὥστε ἔκτοτε ἐκλείπει ἐκ τῆς ἱστορίας τὸ ὄνομα τῆς μάστιγος ταύτης τῶν παραδουναβίων χωρῶν.

Αἱ τελευταῖαι τοῦ αὐτοκράτορος πολεμικαὶ πράξεις σκοπὸν εἶχον τὴν ἀνάκτησιν τῆς Συρίας. Αἱ ἐπιχειρήσεις τοῦ Νικηφόρου καὶ τοῦ Τζιμισκῆ ἦσαν τὸ πρότυπον τοῦ ἥρωος τούτου. Ἐπειδὴ δὲ τὰ ποτελέσματα τοῦ ἔτους 1142 δὲν ἦσαν ὅποια αὐτὸς προσε- 1142
 δόκα, ἤρχισε νὰ ἐτοιμάζῃ νέαν μεγάλην ἐπιχείρησιν. Ἀλλ' ἐξ ἀτυχοῦς συμπτώσεως, κυνηγῶν ἀγριοχοίρους ἐν τῷ Ταύρῳ τῆς Κιλικίας, ἐπληγώθη καιρίως. Ὁ πιστὸς Ἀξούχος ἔσπευσεν ἀμέσως εἰς τὴν πρωτεύουσαν, ἵνα ἐξασφαλίσῃ τὸν θρόνον εἰς τὸν διάδοχον Μανουήλ. Ὅτε δὲ κατόπιν ὁ «ἀγαθὸς» Ἰωάννης ἐν τῇ ἀκμῇ τῆς ἀνδρικῆς του ἡλικίας, μόλις 55 ἐτῶν, ἐκλείσει τὸ ἡρωϊκόν του στάδιον τὴν 8 Ἀπριλίου 1143, διεδέχθη αὐτὸν ὁ 8 Ἀπρ. 1143
 υἱὸς του Μανουήλ (1143-1180) χωρὶς ν' ἀπαντήσῃ ἀντίστα- 1143-1180
 σιν. Τὸν εὐγενῆ, πνευματικῶς ὑπέροχον καὶ σωματικῶς ὠραῖον συνάμα καὶ ῥωμαλεώτατον τοῦτον Κομνηνὸν διέκρινεν ἄλλο τι γνήσιον δυτικὸν γνώρισμα, διάφορον τῆς πατρικῆς διαθέσεως. Ὁ

Μανουὴλ ἦτο τὸ ἰδεῶδες ἱππότου Φράγκου. Γνησίως ἱπποτική ἦτο καὶ ἡ πρὸς τὰ φαντασιώδη ὁρμὴ τοῦ ἀνδρός, ὅστις ἐν ἀντιθέσει πρὸς τοῦ πατρὸς καὶ πάππου του τὴν πραγματολόγον πολιτικὴν τῆς ψυχρᾶς σκέψεως συνελάμβανε μεγαλεπήβολα σχέδια καὶ ἐπέδιδωκεν ἀνέφικτα τέλη, οὕτω δὲ οὐχὶ ὀλίγον συνετέλεσε παρὰ πάσας τὰς λαμπρὰς ἐξωτερικὰς ἐπιτυχίας του εἰς τὴν κατόπιν φοβερὰν καταστροφὴν. Ἐκ τοῦ πάππου του εἶχε κληρονομῆσιν τὴν θεολογικὰς ἀδυναμίας. Πρὸς τὴν Ρώμην καὶ πρὸς τοὺς Ἀρμενίους διεπραγματεύετο ἀκαταπαύστως περὶ ἐκκλησιαστικῆς ἐνώσεως· ἀλλὰ τὸ μόνον ἐκ τούτου προελθὼν ἀποτέλεσμα ἦτο τὸ πληθὸς τῶν ἐριστικῶν πραγματειῶν εἰς ὅλας τὰς γλώσσας τῶν χωρισθέντων χριστιανῶν.

Χαρακτηριστικὴ τοῦ αὐτοκράτορος Μανουὴλ εἶναι ἡ πρὸς τοὺς Λατίνους ἀγάπη, ἣτις σχετίζεται πρὸς τὰς δυτικὰς αὐτοῦ κλίσεις ἐν γένει. Ἀμφότεραι αἱ σύζυγοί του ἦσαν δυτικαὶ ἡγεμονίδες καὶ διὰ τοὺς παῖδάς του δὲ ἐζήτησε συζύγους εἰς τὰς αὐλὰς τῆς Δύσεως. Τοὺς στρατιώτας τῆς αὐτοκρατορικῆς φρουρᾶς ἐστρατολόγει ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ἐκ τῶν ἀνδρείων καὶ ἐμπειροπολέμων γερμανικῶν, ῥωμανικῶν καὶ σλαβικῶν φυλῶν. Καὶ εἰς τὴν διοίκησιν δὲ προσέλαβε πολλάκις δυτικούς, διότι εἰς αὐτοὺς σπανιωτέρα ἦτο ἡ δωροδοκία καὶ ἡ κατὰχρησις παρὰ εἰς τοὺς ἐγχωρίους. Ἴσως δὲ εἰς τούτους τοὺς ἀκεραίους δυτικούς ὥφειλεν ὁ αὐτοκράτωρ τὴν μεγίστην ἀκμὴν τῶν τότε οἰκονομικῶν τοῦ κράτους, ὡς ὁ κύριος τοῦ οὐρανίου κράτους εἰς τοὺς Ἀγγλοὺς τελώνας τῆς Σαγγάης. Εἰς τοὺς προνομιοῦχους ἐμπόρους τῆς Βενετίας καὶ Πίσης προσετέθησαν νῦν ὡς δραστήριοι ἀνταγωνισταὶ καὶ οἱ Γενουᾶται διὰ τῆς συνθήκης τοῦ 1155. Ἐκ πάντων ὁμῶς τούτων ἐννοοῦμεν, πῶς ὁ ἐλληνικὸς λαὸς ἐμίσησε σφοδρῶς τοὺς Λατίνους.

Ἐφ' ὅσον ἡ πολιτικὴ τοῦ Μανουὴλ ἠκολούθει τὴν ὑπὸ τοῦ πατρὸς του ὡς μόνην ὁρθὴν ἐνδεδειγμένην ὁδόν, ἡ τύχη ἡνῶει αὐτὸν πανταχοῦ. Εἰς τὰς προκλήσεις τοῦ ὑπερηφάνου καὶ θερμοαίμου ἡγεμόνος τῆς Ἀντιοχείας Ῥαῖμουνδου ἔβηκεν ὀριστικῶς τέρ-

μα, ὑποβαλὼν εἰς βαθυτάτην ταπείνωσιν τὸν δυτικὸν ἡγεμόνα, ὅστις πρὸ τοῦ μαυσωλείου τοῦ Καλοϊωάννου ἠναγκάσθη νὰ ὁμώσει αὐθις τὸν ὅρκον τῆς ὑποτελείας εἰς τὸν αὐτοκράτορα τῶν Ῥωμαίων. Τοὺς Σελτζούκους τῆς «Ῥωμανίας» (Ῥοῦμ) ἀπώθησε μέχρι τοῦ Ἰκονίου. Καὶ ἐν τῷ κρίσιμῳ δὲ κινδύνῳ, ὅστις ἐπεκρεμάσθη ἐκ τῆς δευτέρας σταυροφορίας (1147-1149) ἐπέδειξε σύνεσιν 1147-1149 ὑψίστην. Ἐκαστος δύναται νὰ ἐννοήσῃ ὅτι ὁ αὐτοκράτωρ τῶν Ῥωμαίων μετὰ διφοροῦμένων αἰσθημάτων ἔβλεπε πλησιάζον τὸ μέγα τοῦτο κῦμα τῶν ἐθνῶν, ὅπερ ἐκίνησεν ὁ μέγας ἐρεθισμὸς ὁ καταλαβὼν τὴν κοινὴν ἐν τῇ Δύσει γνώμην ἕνεκα τῆς ἐν ἔτει 1144 ἀλώσεως τῆς Ἑδέσσης. Ἡ διέλασις τῶν στιφῶν τούτων 1144 διὰ τῶν δυτικῶν τοῦ Ῥωμαϊκοῦ κράτους ἐπαρχιῶν, τὰς ὁποίας εἶχον ἀφαιμάξῃ, ἀλλήλους ἄνευ διακοπῆς διαδεχόμενοι Πατζινάκαι, Κουμάνοι καὶ ἄλλοι ὅμοιοι τῶν λαοί, ἦτο κοινὴ συμφορὰ, πολὺ ἀδίκως δὲ παρεπονοῦντο οἱ κατὰ τὸ φθινόπωρον μόλις τοῦ 1147 1147 διὰ τῆς χώρας διερχόμενοι Γάλλοι ἐπὶ τῇ ἀνελευθεριότητι καὶ ἰδιοτελείᾳ τῆς ἐλληνικῆς κυβερνήσεως καὶ τῶν Ἑλλήνων χωρικῶν· οἱ κατὰ τὸ θέρος τοῦ αὐτοῦ ἔτους διελθόντες Γερμανοὶ εἶχον τελείως ἐξαντλήσῃ τὴν χώραν. Καὶ ὁ μὲν αὐτοκράτωρ Κονράδος Γ' περιώρισεν ὅπωςδήποτε τὸ κακόν· τοὺς δύο ἡγεμόνας συνέδεε στενὴ συγγένεια, ἂν καὶ τοῦτο πάλιν δὲν ἐμπόδισεν αὐτοὺς ν' ἀποφύγῃ τὴν ἀμοιβαίαν ἐπίσκεψιν κατὰ τὴν διὰ τῆς πρωτευούσης διέλευσιν τοῦ Κονράδου, ἵνα μὴ ἐπισκιασθῇ τὸ ἀξίωμα καὶ ἡ μεγαλειότης τῶν. Συγκρούσεις μεταξύ τῶν τραχέων Γερμανῶν στρατιωτῶν καὶ τῶν ἥκιστα ἡπίων ἐγχωρίων ὡς εἰκὸς δὲν ἔλειπον. Ἄλλ' ἐν γένει ἢ εἰς τὴν Ἀσίαν διάβασις δὲν εἶχεν ἐπακολούθους σοβαρὰς δυσαρεσκείας. Τὰ πράγματα ὅμως ἐχειροτέρευσαν πολὺ, ὅτε οἱ Γάλλοι διῆλθον. Διότι ἐνῶ ἦσαν πολὺ δυσηρεστημένοι ἤδη κατὰ τὴν διὰ τῆς Θράκης διέλασιν ἕνεκα τῶν προμηθειῶν τοῦ στρατοῦ, πρὸ τῶν τειχῶν τῆς πρωτευούσης ἐπῆλθε φανερὰ σχεδὸν ῥῆξις. Τὸ γαλλικὸν ἀρχηγεῖον ἐσκέφθη μάλιστα περὶ ἐφόδου κατὰ τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἀλλ' ἐλληνικὴ διπλωματία καὶ ἡ σο-

- βαρότης τοῦ ἀληθῶς εὐσεβοῦς βασιλέως Λουδοβίκου Ζ', ὅστις πρὸ ὀφθαλμῶν εἶχε πάντοτε τὸν ἱερὸν τοῦ πολέμου σκοπὸν, προέλαβον τὴν τοιαύτην ἀναξίαν ἔκβασιν. Ἡ ἐλκεῖν καταστροφή τοῦ διαιρεθέντος κατὰ τε τὴν πορείαν καὶ κατὰ τὸν πόλεμον στρατοῦ τῶν σταυροφόρων, ὅστις ὑπέκυψεν οὕτω εἰς τὰς προσβολὰς τῶν Σελδζούκων τοῦ Ἰκονίου, ὡς καὶ ἡ ἀποτυχοῦσα κατὰ τῆς Δαμασκοῦ ἐκστρατεία κεῖνται ἔξω τῶν τεταγμένων ἐνταῦθα ὁρίων.
- 1149 Ὁ Μανουὴλ ἠδύνατο νὰ θεωρήσῃ κέρδος τοῦ τὴν ἐν ἔτει 1149 ἐν Θεσσαλονίκῃ συνομολογηθεῖσαν κατὰ τῶν Νορμάννων συμμαχίαν πρὸς τὸν Γερμανὸν αὐτοκράτορα.

- Οἱ πτωχοὶ Φράγχοι ἐν Συρίᾳ ἡγεμόνες, ἐγκαταλειφθέντες ὑπὸ τῆς Δύσεως, ἦσαν ἡναγκασμένοι νὰ ὑποστῶσι τὴν βαρεῖαν ἐπίθεσιν τοῦ Μανουήλ, εὐθὺς ὡς οὗτος ἀπηλλάγη τῶν Νορμάννων. Αἱ πρὸς τὸν Βαλδουῖνον Γ' τῆς Ἱερουσαλὴμ σχέσεις ἦσαν φιλικαί. Ἀλλὰ πρὸς τὸ πάντοτε κακῶς κυβερνηθὲν κράτος τῆς Ἀντιοχείας, ὅπου ἤρχεν ἀπὸ τοῦ 1153 ὁ σκαιὸς καὶ ἐκλελυμένος Ῥαῖμοσνδος Σιατιλλίων (Châtillon), ἡναγκάσθη νὰ λάβῃ αὐστηρὰ μέτρα. Καὶ οὗτος λοιπὸν καὶ οἱ Ἀρμένιοι σύμμαχοί του ὑπετάχθησαν καὶ πάλιν καὶ κατεστάθησαν ὑποτελεῖς τῶν Ἑλλήνων. Ἀποθανούσης δὲ τῆς αὐτοκρατορίας Εἰρήνης (Βέρθας Σούλτσβαχ) 1161 ὁ Μανουήλ ἐνυμφεῦθη τὸ 1161 τὴν διὰ τὸ κάλλος τῆς περιφημον Μαρίαν τῆς Ἀντιοχείας. Πρὸς τὸν Νουρεδδίν, τὸν κραταιότατον τῆς δυτικῆς Ἀσίας μονάρχην, ἐπέτυχεν νὰ συνάψῃ εἰρήνην ὠφέλιμον εἰς τοὺς ἐν Παλαιστίνῃ χριστιανούς. Καὶ πρὸς τὸν διάδοχον τοῦ Βαλδουίνου Γ', τὸν βασιλέα τῆς Ἱερουσαλὴμ Ἀμαλρίχον εἶχε πάλιν ἀγαθὰς σχέσεις ὁ Μανουήλ. Τὸ 1169 ἐλληνικὸς στόλος ἐκ διακοσίων πλοίων συγκείμενος ὑπεστήριξε τὴν ἀποτυχοῦσαν κατὰ τῆς Δαμιέττης ἐκστρατείαν του.

Πρὸς τὰ βόρεια μεθόρια τὰ πράγματα ἦσαν ἡσυχώτερα, ἀφ' οὗ αἱ ἄγριαι τῶν βαρβάρων ὁρδαὶ ἢ ἐξωλοθρεύθησαν ἢ ἐταπεινώθησαν. Πρὸς τοὺς Μαγυάρους ἐπῆλθε ῥῆξις τις, διότι οὗτοι ὑπεστήριζον εἰς τὰς πρὸς ἀνεξαρτησίαν τάσεις των τοὺς κατὰ

θεωρίαν μᾶλλον ἢ πραγματικούς ὑπηκόους τοῦ κράτους Σέρβους καὶ Βοσνίους. Οἱ Ἕλληνες ἐκυρίευσαν τὴν σημαντικὴν θέσιν Ζευγμὶν καὶ διεξήγαγον ἐν συνόλῳ ἐντίμως τὸν πόλεμον τοῦ 1152 1152-1154 ἕως 1154. Τὸ 1162 ἀνεμίχθη ὁ Μανουὴλ εἰς τὰς ἀκαταπαύστους 1162 δυναστικὰς ἔριδας τῶν Ἀρπαδιδῶν, βοηθῶν τοὺς συγγενεῖς αὐτοῦ ἡγεμονίδας. Τὸ 1165 ἐκυρίευσεν τὸ Ζευγμὶν καὶ τὸ Σίρμιον, ἀνέ- 1165 κτησε δὲ ἐπὶ βραχὺ καὶ τὴν οὐγγρικὴν ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Ἡρακλείου ἀπολεσθεῖσαν Δαλματίαν. Ἡ λαμπρὰ νίκη τοῦ Ἀνδρονίκου Κοντοστεφάνου τὴν 18 Ἰουλίου 1167 ἠνάγκασε τοὺς Οὐγ- 18 Ἰουλ. 1167 γρους νὰ δεχθῶσι τὴν δοξάσαν τὴν ἀνατολικὴν Ρώμην εἰρήνην τοῦ 1168. Ὁ δὲ ὑπὸ τοῦ Βυζαντίου ὑποστηριχθεὶς μνηστήρ τοῦ 1168 θρόνου Βέλας Γ' (1173-1196) ἀνῆλθε μετ' οὐ πολὺ τὸν θρόνον 1173-1196 καὶ ἡ Οὐγγαρία κατέστη πολιτικῶς καὶ πολιτιστικῶς ἐξάρτημα τοῦ κράτους τῶν Ρωμαίων.

Τὸ 1151 ἀπέτισαν καὶ οἱ ἐλεύθεροι Σέρβοι ἀντίποινα τῆς πρὸς 1151 τοὺς Νορμάννους, τοὺς κληρονομικοὺς τοῦ κράτους ἐχθρούς, φιλίας των. Εὐτυχὴς ἐκστρατεία τοῦ αὐτοκράτορος κατέστησε τὸν βασιλέα Πριμισλάβ ὑποτελεῖ τῆς ἀνατολικῆς Ρώμης. Πρὸς δὲ τὸν πανοῦγον καὶ εὐλύγιστον μέγαν ζουπάνον Στέφανον Νεμάνια (ἀπὸ τοῦ 1159), τὸν ἰδρυτὴν τῆς ἰσχυρᾶς δυναστείας τῶν Σέρ- 1159 βων, δὲν ἐπῆλθε τοῦλάχιστον σοβαρὰ ῥῆξις. Ἀλλὰ μεθ' ἑλθὼν τὴν ἐξωτερικὴν λάμψιν αἱ ἐπιτυχίαι αὐταὶ δὲν ἦσαν διαρκεῖς, ὡς ἀπέδειξεν ἡ μετὰ μίαν γενεάν μόλις μεγάλη τῶν Σλαύων ἐξέγερσις.

Ὁ σπουδαιότατος κίνδυνος ἐπεκρεμάσθη καὶ νῦν ὡς ἐπὶ τοῦ Ἀλεξίου ἐκ τῶν Νορμάννων, δὲν δύναται δέ τις ν' ἀρνηθῇ, ὅτι εἰς τοῦτο κυρίως ἔπταισεν αὐτὸς ὁ Μανουὴλ. Ὁ βασιλεὺς Ρογέρος ἐζήτησε διὰ τὸν υἱόν του Γουλιέλμον νύμφην ἐκ τοῦ αὐτοκρατορικοῦ οἴκου τῆς Ρώμης, ἀλλὰ τὴν ὑπὸ τοῦ πρεσβευτοῦ του ἐν Παλέρμῳ γενομένην συμφωνίαν ἠκύρωσεν ὁ Μανουὴλ ἐν τῇ βυζαντηνῇ του ἀγερωχίᾳ, ἥτις πρὸ πολλοῦ ἤδη δὲν ἐδικαιολογεῖτο ὑπὸ τῶν πραγμάτων, προσέτι δὲ παρέδωκεν εἰς θάνατον τὸν δυστυχῆ διπλωμάτην ὡς δωροδοκηθέντα δῆθεν ὑπὸ τοῦ Ρογέρου,

προκαλέσας οὕτω τὴν ἀμείλικτον τούτου ὀργήν, ἣτις ἀθεράπευτον κακὸν προϋξένησεν εἰς τὸ κράτος. Ὁ Ρογέρος ταχέως εἰρήνευσε πρὸς τοὺς Ἀφρικανοὺς μωαμεθανοὺς καὶ ὁ ναύαρχός του Χριστό-
 1147 δουλός συνήθρυσεν ἐν Βρεντησίῳ τὸ 1147 στόλον, περὶ οὗ δὲν ἦτο γνωστὸν ἐὰν ἐμέλλε νὰ μεταφέρῃ τοὺς σταυροφόρους εἰς Παλαιστίνην ἢ νὰ ἐπιτεθῇ κατὰ τοῦ βυζαντινοῦ κράτους. Ὁ στόλος οὗτος ἔπλευσεν ἐπὶ τὴν Κέρκυραν, ὅπου τὰ συνήθη παράπονα περὶ καταθλιπτικῆς φορολογίας εἶχον προκαλέσῃ πρὸ μικροῦ στάσιν καὶ ὅπου διὰ τοῦτο οἱ Νορμάννοι ἔγιναν ἀσμένως δεκτοί. Ἀλλ' ἡ ἀπόπειρα κατὰ τοῦ πλουσίου ἐμπορίου Μονεμβασίας ἀπέτυχε. Μετὰ δὲ τὴν δῆωσιν τῆς Εὐβοίας καὶ Ἀττικῆς ἐστράφη ὁ σικελικὸς στόλος αὖθις πρὸς δυσμὰς καὶ οἱ Νορμάννοι δηλώσαντες ὡσαύτως τὴν ἀκαρνανικὴν καὶ αἰτωλικὴν παραλίαν ἀπέβησαν εἰς Κρίσαν, ἵνα πορευθῶσιν ἐκεῖθεν κατ' εὐθείαν ἐπὶ Θήβας. Ἡ πόλις αὕτη ἦτο τότε διὰ τὰ μεταξωτὰ ὑφάσματα καὶ τὴν ταπητουργίαν μία τῶν πλουσιωτάτων βιομηχανικῶν πόλεων τῆς αὐτοκρατορίας. Οἱ δὲ Νορμάννοι κατέστρεψαν ἐνταῦθα τὸ πᾶν. Ὅχι μόνον ὁ χρυσός, ὁ ἄργυρος καὶ τὰ κειμήλια τῶν ἐκκλησιῶν διηρπάγησαν, ἀλλὰ καὶ τὰ ἄφθονα τοῦ πολέμου ἐφόδια, τὰ ὅποια ἐπλήρουν τὰς ἀποθήκας. Δέματα μετάξης καὶ χρωματιστὰ δέρματα μετεφέρθησαν σωρηδὸν εἰς τὰ πλοῖα. Τέλος δὲ ἠναγκάσθησαν οἱ ἀτυχεῖς κάτοικοι νὰ ὁμολογήσωσιν ὅτι οὐδὲν κτῆμά των ἀπέκρυψαν. Ἀλλὰ καὶ πάλιν πολλοὶ τῶν προὔχόντων ἐσύρθησαν αἰχμάλωτοι, ἵνα ἐξαναγκασθῶσιν εἰς πληρωμὴν λύτρων. Ἐκ τῶν ἐργαζομένων δὲ τὴν μέταξαν οἱ ἐπιτηδειότατοι μετηνέχθησαν εἰς Σικελίαν.

Ἐκ Βοιωτίας ἐπορεύθησαν οἱ Νορμάννοι εἰς Κόρινθον. Ὁ Νικηφόρος Χαλούφης παρέδωκεν εἰς τὴν πρώτην πρόσκλησιν τὴν δυσάλωτον Ἀχροκόρινθον, ὥστε αὐτὸς ὁ Σικελὸς ναύαρχος ἀνέκραξεν, ὅτι πολεμεῖ ὑπὸ τὴν εὐλογίαν τοῦ Θεοῦ, ὅστις κατεπτόησε τὸν φρούραρχον ὡς κοράσιον. Καὶ αὕτη δὲ ἡ πλουσία βιομηχανικὴ πόλις ἐληστεύθη ὁλοσχερῶς. Διηρπάγησαν καὶ αὐτὰ τὰ ἅγια λείψανα ἐκ τῶν ἐκκλησιῶν, καὶ πάλιν δὲ μετὰ τῶν ἀπα-

χθέντων αἰχμαλώτων πολλοὶ ἦσαν οἱ τεχνῖται. Διαρκῆ κατοχὴν τοῦ τόπου δὲν ἐσχεδίασαν οἱ Νορμάννοι, ἀλλ' ἀπέβλεψαν ἀπλῶς εἰς τὴν διαρπαγὴν. Τὸ ἀκμαῖον ἐμπόριον καὶ ἡ πλουσία βιομηχανία τῆς Ἑλλάδος ὑπέστησαν ἐκ τούτου θανάσιμον τραῦμα, ἐξ οὗ οὐδέποτε πλέον ἀνέλαβον. Οἱ ἐκ Κορίνθου καὶ Θηβῶν βιομήχανοι ἐγκαθιδρύθησαν μετὰ τῶν οἰκογενειῶν των εἰς τὸ Παλέρμον, ὅπου τοὺς μετεχειρίσθησαν πολὺ ἐλευθερίως, ὥστε ὁ νέος κλάδος τῆς βιομηχανίας ἤκαψε θαυμασίως. Τοιοῦτοτρόπως ἀνεπτύχθη νῦν ἐν τῷ νορμαννικῷ κράτει ἐπικίνδυνος συναγωνισμὸς κατὰ τῆς ὕφαντικῆς πολυτίμων ὕφασμάτων καὶ ταπητουργίας, ἣτις μέχρι τοῦδε ἦτο μονοπώλιον τοῦ ῥωμαϊκοῦ κράτους, ζηλοτύπως καὶ μετὰ τῆς μεγίστης ἐχεμυθίας προστατευόμενον ὑπὸ τῆς πολιτείας.

Ἔνεκα τῶν παρὰ τὸν Δούναβιν ταραχῶν ὁ αὐτοκράτωρ δὲν ἠδυνήθη νὰ ἐκδικηθῇ τὸν Ῥογέρον. Ἀλλ' οἱ Βενετοί, τῶν ὁποίων τὴν φιλίαν ἐξηγόρασε διὰ τῆς προεκτάσεως τοῦ ἐλευθέρου των ἐμπορίου μέχρι Κρήτης καὶ Κύπρου, ὑπεστήριζαν διὰ τοῦ στόλου των τὸν αὐτοκράτορα κατὰ τὴν πολιορκίαν τῆς Κερκύρας. Ἄν καὶ οἱ Νορμάννοι γενναίως ἀντέστησαν, τὸ φρούριον ἐκυριεύθη τὸ 1149.

1149

Ὁ Μανουὴλ μετέφερε νῦν τὸν πόλεμον εἰς Ἰταλίαν. Τοῦτο ἦτο ὁ μόνος τρόπος, ἵνα ἀπαλλαγῇ ἀπὸ τῶν Νορμάννων πειρατῶν, οἵτινες τὰς ληστρικὰς ἐπιδρομὰς των ἐξέτεινον μέχρι Κωνσταντινουπόλεως. Τὸ 1151 κατέλαβε προσωρινῶς τὴν Ἀγκῶνα, ὅπερ 1151 ἐτάραξε καὶ αὐτοὺς τοὺς παλαιοὺς Βενετοὺς φίλους του. Τὸ 1154 1154 νικηθεὶς αὖθις ὑπὸ τῶν Νορμάννων, ἦλθεν εἰς διαπραγματεύσεις ὁ Μανουὴλ πρὸς τὸν πάπαν καὶ τὸν αὐτοκράτορα, ἀλλ' ἀμφοτέρω ἐν τῷ ἰδίῳ των συμφέροντι δὲν ἠδύναντο νὰ ὑποστηρίξωσιν αὐτὸν ζητοῦντα νὰ ἐγκαθιδρυθῇ ἐν Ἰταλίᾳ. Ἐν τῇ Δύσει οὐδεὶς πλέον ἀνεγνώριζεν ἐλληνικὴν Ἰταλίαν. Καὶ ἡ ἀπόπειρα αὐτοῦ νὰ ἐγκαθιδρυθῇ ἐν Ἀπουλίᾳ, οἰκτρῶς ἐναυάγησεν· ὁ ἐλληνικὸς στόλος ἐνικᾶτο διαρκῶς καὶ οἱ Νορμάννοι ἐπόρθουν πάλιν τὰς ἐλληνικὰς ἀκτὺς ἀπαρεμπόδιστοι. Ἀλλ' ὁ Γουλιέλμος Α', ὅστις τὸ 1154 1154

ἀνῆλθεν εἰς τὸν θρόνον τοῦ πατρὸς του, δὲν ἦτο Ῥογέρος καὶ τοι-
 1158 ουτοτρόπως ἐπετεύχθη τὸ 1158 εἰρήνην ὅπωςδῆποτε ὑποφερτὴ διὰ
 τοὺς Ἕλληνας.

1170 Τοῦ πατρὸς ἡ τύχη δὲν ἐδίδαξε τὸν υἱόν. Τὸ 1170 ἐπῆλθε φα-
 νερά ρῆξις πρὸς τὴν ἰσχυροτάτην Βενετίαν. Ἡ κατάσχεσις ὅλων
 τῶν βενετικῶν πραγματειῶν καὶ ἡ σύλληψις τῶν ἐν τῷ κράτει
 1171 Βενετῶν τὸ 1171 ἐκίνησαν τὴν βαθυτάτην τῆς δημοκρατίας ἀγα-
 1171 νάκτησιν. Τὸ 1171 κατέστρεψεν ὁ ὑπὸ τοῦ δόγη Βιτάλη Μικιέλη
 Β' ναυαρχούμενος στόλος τὴν πόλιν Τράου καὶ ὑπέταξε τὴν Ῥα-
 γοῦσαν εἰς τὴν κυριαρχίαν τῆς Βενετίας. Ἐπειτα ἔπλευσεν εἰς τὸ
 Αἰγαῖον πέλαγος καὶ ἐκ Χίου ἤρχισεν ὁ δόγης διαπραγματεύσεις
 πρὸς τὸν αὐτοκράτορα. Ἀλλὰ καταστρεπτικὴ ἐπιδημία ἠνάγκασε
 τοὺς Βενετοὺς εἰς ταχεῖαν ἐπιστροφὴν. Ἡ ἀπόπειρα ἣτις ἐγένεν
 ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τοῦ Γερμανοῦ στρατηγοῦ ἀρχιεπισκόπου Μαγεν-
 1173 τίας Χριστιανοῦ τὸ 1173, ἵνα ἀποσπᾶσιν ἐκ τῶν Ἑλλήνων τὴν
 Ἀγκῶνα, ἀπέτυχεν ἕνεκα τῆς βοήθειας, ἣν οἱ Λομβάρδοι παρέ-
 σχον εἰς τὴν στενῶς πολιορκουμένην πόλιν. Ἀλλ' ὅτε κατὰ προ-
 1175 τροπὴν τοῦ μισέλληρος Ἑρρίκου Δανδόλου τὸ 1175 ἡ Βενετία
 συνεμάχησε πρὸς τὸν Γουλιέλμον Β' τῆς Σικελίας, ὁ Μανουὴλ
 ἐνέδωκεν. Οἱ Βενετοὶ ἀνέκτησαν ἐπισήμως αὐθις τὰ προνόμιά των,
 ἐπληρώθη δὲ εἰς αὐτοὺς καὶ ἀποζημίωσις ἐξ ἐνὸς καὶ ἡμίσεος
 ἑκατομμυρίου δουκάτων.

Ὁ Μανουὴλ πλείστον ὅσον ἔβλαψε τὸ κράτος διὰ τῆς φαντα-
 στικῆς του πολιτικῆς, ἣτις τὸν ἀδιόρθωτον Βυζαντινὸν ἔτρεπεν εἰς
 σχέδια ἰουστινιάνεια παντοκρατορίας ῥωμαϊκῆς. Ἡ τέχνη τῶν δι-
 πλωματῶν του ἐπεζήτει κυρίως ἐν Ἰταλίᾳ παρὰ τῷ πᾶσι καὶ
 ἔπειτα παρὰ πᾶσι τοῖς ἐχθροῖς τοῦ ῥωμαίου αὐτοκράτορος τῆς Δύ-
 σεως νὰ διαθέσῃ ὑπὲρ αὐτοῦ τὰ πνεύματα καὶ νὰ συνάψῃ σχέ-
 σεις. Ἀλλ' οἱ ἡγεμόνες δὲν συνεπάθουν πρὸς αὐτόν. Μόνον δὲ πρὸς
 1169 τὰς λομβαρδικὰς πόλεις ἦλθεν εἰς στενὰς σχέσεις ἀπὸ τοῦ 1169.

Ἡ Βενετία ἔλαβε χρηματικὰς χορηγίας παρὰ τῶν Ἑλλήνων καὶ
 1167 τὸ 1167 εἰσῆλθεν ἐλληνικὴ φρουρὰ εἰς τὴν Ἀγκῶνα. Πρὸ παν-

παντὸς ἐζήτησεν ὁ αὐτοκράτωρ νὰ ἐλκύσῃ τὸν ἀγγλίνου καὶ ἐπιχειρηματικὸν Ἀλέξανδρον Γ', ὅτε οὗτος περιῆλθεν εἰς ἀμείλικτον ἐχθρότητα πρὸς τὸν Βαρβαρόσσαν, ὑποσχεθεὶς ἔνωσιν τῆς ἀνατολικῆς καὶ δυτικῆς ἐκκλησίας, ὑπὸ τὸν ὅρον νὰ στέψῃ αὐτὸν ὁ πάπας καὶ τῆς Δύσεως αὐτοκράτορα. Νῦν δὲ μετ' ἀσυνήθους σοβαρότητος ἀνέλαβε τὸ πρᾶγμα ὁ αὐτοκράτωρ· ἐλληνικὴ σύνοδος ἔμελλε νὰ ἐπινοήσῃ διατύπωσιν τινα τοῦ δόγματος περὶ τῆς ἐκπορεύσεως τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἀνάλογον πρὸς τὴν διδασκαλίαν τῆς δυτικῆς ἐκκλησίας· ἀλλ' ἐν τούτῳ τῷ ζητήματι ὁ ἐλληνικὸς κληρὸς, ἀρχηγοῦντος τοῦ πατριάρχου, ἦτο ἄκαμπτος. Καὶ ὁ πάπας δὲ δὲν ἀπεδέχετο τὴν στέψιν· ῥῆξις ἀνεπανόρθωτος πρὸς τὸ γερμανικὸν κράτος δὲν ἦτο συμφέρουσα, ἀλλ' οὐδὲ ἐπετρέπετο εἰς αὐτὸν νὰ τολμήσῃ τοιοῦτόν τι. Πρακτικῶς λοιπὸν οὐδὲν ἐπετεύχθη καὶ ὁ αὐτοκράτωρ ἔπιπτεν ἀπὸ ἀπογοητεύσεως εἰς ἀπογοήτευσιν. Τὸ χεῖριστον δὲ ἦτο ὅτι τὰ ὀνειροπολήματα ταῦτα εἶχον ὡς ἐπακόλουθον θετικὴν μεγάλην βλάβην, διότι κατέστρεψαν τὰς ὑπὸ τῆς φύσεως τῶν πραγμάτων παρασκευασθείσας ἀγαθὰς σχέσεις. Ἡ φανταστικὴ τῆς παντοκρατορίας πολιτικὴ κατέστησε τὸν Μανουὴλ ἐχθρὸν τοῦ παλαιοῦ συμμάχου τῶν πατέρων του, ἦτοι τῶν αὐτοκρατόρων τῆς Δύσεως. Ἐνῶ ἡ καινὴ πρὸς τοὺς Νορμάννους ἔχθρα ὡς φυσικὸς σχεδὸν νόμος συνέδεεν εἰς φιλίαν τὴν αὐτοκρατορίαν τῆς Ἀνατολῆς πρὸς τὴν τῆς Δύσεως, τοῦ Μανουὴλ οἱ διπλωμάται ἐξηκολούθουν ἐπιμόνως τὰς ἀνωφελεῖς τῶν προσπαθείας παρὰ τοῖς ἐχθροῖς τῆς Γερμανίας. Αἱ ῥωμαντικαὶ αὗται πολιτικαὶ ἐρωτοτροπίαὶ ἐπέφερον τὴν διάλυσιν τῶν ἀρχαίων φιλικῶν σχέσεων, χωρὶς νὰ προσθέσωσι νέας πιστὰς συμμαχίας. Ὅσῳ μᾶλλον ἠῤῥξανεν ἡ ἀδυναμία τοῦ κράτους, τόσῳ μᾶλλον ὤφειλε νὰ ἐπιδιώκῃ τὴν συμπάθειαν τῶν ἰσχυρῶν του γειτόνων. Ἀλλ' ἀντὶ τούτου ἡ πολιτικὴ τοῦ κράτους ἀπεμόνου αὐτὸ ἐπὶ μᾶλλον 1177 καὶ μᾶλλον. Ἀφότου ἡ ἐν Βενετίᾳ εἰρήνη τοῦ 1177 ἐξιλίωσε τὸν Γερμανὸν αὐτοκράτορα πρὸς τὴν Ρώμην καὶ τοὺς Λομβάρδους, ἡσθάνθη ὁ Μανουὴλ τὰποτελέσματα τῆς μεταβολῆς τῶν φρονη-

- μάτων τῆς Γερμανίας. Ὁ Βαρβαρόσσας συνῆψε φιλικὰς διπλωματικὰς σχέσεις πρὸς τοὺς κληρονομικοὺς τοῦ ἰσλαμίτας ἐχθροὺς, πρὸς τὸν Κιλίτις-Ἀρσλάν τῆς Ῥωμανίας (Ῥούμ) καὶ πρὸς τὸν μέγαν Κοῦρδον Σαλαχεδδίν. Ἀκριβῶς δὲ αἱ πρὸς ἐκεῖνον σχέσεις ἦσαν κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη τῆς βασιλείας τοῦ Μανουήλ λίαν
- 1156-1193 τεταμέναι. Ὁ Κιλίτις-Ἀρσλάν ὁ Β' (1156-1193) κατ' ἀρχὰς μὲν εἶχεν ἀναγνωρίσῃ τὴν ἐπικυριαρχίαν τοῦ αὐτοκράτορος, παρέσχε δὲ εἰς αὐτὸν καὶ ἐπικουρικὸν στρατόν, ἀλλὰ κατὰ μικρὸν διὰ τῆς διπροσωπίας του καὶ φανερᾶς ἐπιπορείας κατήντησεν ἐνοχλητικώτατος γείτων τῆς ἀνατολικῆς Ῥώμης. Τὸ 1176 εἰσέβαλεν ὁ Μανουήλ εἰς τὸ κράτος του. Ἀλλ' ἐν τῇ μεσημβρινῇ Φρυγίᾳ οὐχὶ μακρὰν τῶν ἐν τῷ μύθῳ περιφήμων Κελαινῶν ἐγγὺς τοῦ Πύργου Μυριοκεφάλου ὑπέστη ὁ κύριος τοῦ αὐτοκράτορος στρατὸς αἱματηρὰν ἥτταν· μόλις δὲ ἠδυνήθη ὁ αὐτοκράτωρ νὰ διελάσῃ μέχρι τῆς ἐμπροσθοφυλακῆς, ἣτις ἔμεινεν ἄθικτος, ὅπως καὶ ἡ ὀπισθοφυλακὴ ἀγωνιζομένη ἐπιτυχῶς διέφυγεν ὁμοίως, στρατηγοῦντος τοῦ ἱκανοῦ Ἀνδρονίκου Κοντοστεφάνου. Ὁ Κιλίτις-Ἀρσλάν ὅμως ἐπρότεινε συμφέρουσαν εἰρήνην, ἣν ἐδέχθη μὲν ὁ Μανουήλ, ἀλλὰ ὅν ἐξετέλεσεν. Ὡστε οἱ Σελδούκοι ἐπανεέλαβον τὸν πόλεμον
- 1177 τὸ 1177. Ἀλλ' ἡ μὲν βορεία αὐτῶν στρατιά, ἣτις ἐπολιόρκει τὴν ἐν Βιθυνίᾳ Κλαυδιούπολιν, ἐνίκηθη ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Μανουήλ, ἡ δὲ νοτία, ἣτις ἐπορεύθη διὰ τῆς κοιλάδος τοῦ Μαιάνδρου πρὸς τὸ Αἰγαῖον πέλαγος, κατετρόπωσε τὸν Ἰωάννην Βατάτζην. Τοιοῦτοτρόπως ἐπετεύχθη οὐχὶ ἀσύμφορος εἰς τὴν ἀνατολικὴν Ῥώμην εἰρήνη. Αὕτη δὲ ἦτο καὶ ἡ τελευταία πολεμικὴ πρᾶξις τοῦ ἀεικινήτου μονάρχου, ὅστις καθὼς καὶ ὁ πατὴρ του ἐγκατέλιπε προῶ-
- 24 Σεπτ. 1180 ρως τὸ ζῆν τὴν 24 Σεπτεμβρίου 1180 ἡλικίας μόλις 58 ἐτῶν. Ὑπὲρ τοῦ ἀνηλίκου υἱοῦ τοῦ Μανουήλ Ἀλεξίου Β' ἀνέλαβον τὴν κυβέρνησιν ἡ βασιλομήτωρ Μαρία καὶ ὁ πρωτοσεβαστὸς Ἀλέξιος ἐξαδελφός τοῦ αὐτοκράτορος. Αἱ διαθέσεις τῆς κυβερνήσεως ταύτης ἦσαν φιλολατινικαί, ἂν καὶ ὑπόκωφος ἀναβρασμὸς κατὰ τῶν Λατίνων κατεῖχεν ἥδη τὰ πλήθη καὶ τὸν κλῆρον, κα-

ταπνιγόμενος τέως μόνον ὑπὸ τῆς ἰσχυρᾶς θελήσεως τοῦ Μανουήλ.

Τότε ἐτέθη ἐπὶ κεφαλῆς τῶν ἐκκεντρικῶν ὁ μέγας μηδαμινὸς Ἀνδρόνικος Κομνηνός. Ἄν ὁ μεγαλοφυῆς οὗτος κατὰ πάντα ἀνὴρ συνεκράτει ἑαυτὸν καὶ ὑπέβαλλεν εἰς ἡθικὰ δεσμά, ἤθελε καταστῇ ὁ ἀναμορφωτὴς τοῦ ἔθνους τοῦ πολιτικῶς ἅμα καὶ πνευματικῶς. Ὁ Ἀνδρόνικος εἶχε φύσιν κυριάρχου· ἦτο μέγας ὡς στρατηγὸς ἅμα καὶ πολιτικὸς καὶ ῥήτωρ καὶ συνήνου ἐν ἑαυτῷ πάσας τὰς ἀρετάς, αἵτινες ὑπὸ τῆς τότε ἀριστοκρατίας τῆς Ἀνατολῆς καὶ τῆς Δύσεως ἐθεωροῦντο ὡς ὕψισται καὶ θαυμασιώταται. Ὡς ὁ ἐξάδελφός του Μανουήλ, ἀνὴρ σπανίας ὠραιότητος καὶ ἡρακλείου ῥώμης, ἦτο ἱππότης ἀτρόμητος καὶ ἄμεμπτος, ἔμπειρος κυνηγός, ἐντριβὴς εἰς πάσας τὰς γυμναστικὰς ἀσκήσεις, εἰθισμένος ἐκ νεότητος νὰ ὑπομένῃ πᾶσαν ταλαιπωρίαν. Τοιοῦτος ἀνὴρ ἦτο ἐπόμενον νὰ καταστῇ τὸ εἰδῶλον τῶν στρατιωτῶν καὶ τῶν εὐγενῶν. Εἰς τοὺς ἡγεμονίδας τῶν τουρκικῶν, τῶν βορείων καὶ τῶν συριακῶν αὐλῶν, οὗς ἐπεσκέφθη κατὰ τὰς περιπετειώδεις του περιπλανήσεις, κατέστη τὸ πολυθαύμαστον πρότυπον ἡγεμονικῆς κομψότητος καὶ εὐγενῶν τρόπων. Ἄλλ' ἐκ σαπρᾶς ρίζης δὲν εἶνε δυνατόν νὰ βλαστήσῃ ὑγιὲς δένδρον. Ὁ πατήρ του Ἰσαάκ ἦτο ἐκεῖνος ὁ ἄνευ ἐθνικοῦ αἰσθήματος ἀδελφὸς τοῦ Καλοῖωάννου, ὅστις ὡς προδότης σχεδὸν τῆς πατρίδος τὸν βίον του ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ διέτριψεν εἰς τὴν αὐλὴν τοῦ Ἰκονίου καὶ ἂν δὲν ἦτο μωαμεθανός, πρὸς τὴν ἐκκλησίαν ὅμως ἦτο ἀδιάφορος καὶ ἔνεκα τούτου ἐπομένως ἐστερεῖτο ἡθικοῦ ἔρματος. Ἡ ἀπολιθωθείσα ὀρθοδοξία τῶν τότε χρόνων οὔτε ἐν τῇ Ἀνατολῇ οὔτ' ἐν τῇ Δύσει εἶχε πλέον τὴν δύναμιν νὰ ἀνυψώσῃ ἡθικῶς τὸ χριστιανικὸν πλῆρωμα. Οἱ σοβαροὶ καὶ ὡς ἀληθῶς εὐσεβεῖς λαϊκοὶ ἔστρεφον τὰ βλέμματά των ἐν Ἀνατολῇ μὲν πρὸς τὸν βογομιλισμὸν, ἐν δὲ τῇ Δύσει πρὸς τοὺς παταρηνοὺς καὶ Ἀλβιγίους. Τοὺς εὐγενεῖς καὶ τοὺς κοινωνικῶς ὑπερέχοντας εἶχε καταλάβῃ τελεία θρησκευτικὴ ἀδιαφορία, ἥτις πᾶσαν θετικὴν θρησκείαν εἴτε τὴν κατὰ Μωϋσέα

εἴτε τὴν κατὰ τὸ εὐαγγέλιον εἴτε τὴν κατὰ τὸ κοράνιον θεώρει τὴν αὐτὴν ἀξίαν ἔχουσιν καὶ ὡς ἀνθρωπίνην ἀπάτην· ἀλλ' ἐκ τοιούτων ἀρχῶν κατὰ φυσικὴν ἀνάγκην δὲν ἠδύνατο ἄλλο τι νὰ προκύψῃ ἢ κατάλυσις παντὸς ἡθικοῦ δεσμοῦ καὶ ἀκόλαστος βίος· ἀπόδειξις οἱ Ναίται τῆς Δύσεως καὶ οἱ Κομνηνοὶ ἡγεμονίδαι τῆς Ἑλλάδος. Ὁ νέος αἰὼν ἔφερε διόρθωσιν τινα. Πνευματικὴν ἀναγέννησιν ἐν τῇ καθολικῇ Δύσει προεκάλεσεν ὁ ἀληθῶς μέγας καὶ ἀληθῶς ἅγιος Φραγκίσκος διὰ τοῦ συγκινητικοῦ του κηρύγματος περὶ τῆς χριστιανικῆς πτωχείας, ὁμοίως δὲ καὶ τὸ ἐλληνικὸν ἔθνος διῆλθε κατὰ τὸν δέκατον τρίτον αἰῶνα ἀναμφισβητήτως ἡθικῶς ἀναρρωτικὸν στάδιον. Τὸ φοβερὸν ἐθνικὸν ἀτύχημα τῆς πολιτικῆς καταστροφῆς ἐπέφερεν ὅμοιον καθαρμὸν εἰς τὸ εὐγενὲς ἐλληνικὸν ἔθνος, ὅπως εἰς τοὺς Ρώσους τοῦ ἀρχομένου δεκάτου ἐβδόμου αἰῶνος ἡ κυριαρχία τῶν Πολωνῶν. Ἀλλ' ἀπὸ τῶν χρόνων τῆς πνευματικῆς ταύτης ἀνακαθάρσεως ἀπέχομεν ἔτι πολὺ. Ὅτε ὁ Μανουὴλ ἀπέθνησκει, ἡ ὑψηλὴ ἐλληνικὴ κοινωνία εὐρίσκειτο ἔτι ἐν τῇ ἀκμῇ τῆς ἀμαρτίας, ὁ τελειότατος δὲ αὐτῆς τύπος εἶνε ὁ Ἀνδρόνικος Κομνηνός. Τὰ λαμπρὰ αὐτοῦ προσόντα εἶχε τελείως ἐκτιμήσῃ ὁ ἐξάδελφός του Μανουὴλ καὶ μετὰ θαυμαστῆς ἐπιεικειᾶς ἐκάστοτε μετὰ τὰς χειρίστας πράξεις του τὸν συνεχώρει καὶ ἐκ νέου πάλιν εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ κράτους παρελάμβανε. Ἀλλ' ἡ φλογερὰ φιλοδοξία τοῦ πῦρ πνέοντος τούτου ἀνθρώπου δὲν ἐγνώριζε κανένα περιορισμὸν, μέχρις ἀτιμίας δὲ ἦτο ἀδιάφορος περὶ τὴν ἐκλογὴν τῶν μέσων. Ὡς διοικητὴς εἰς τὰ σερβικὰ μεθόρια ἤλθεν εἰς προδοτικὰς σχέσεις πρὸς τοὺς Μαγυάρους· ὡς στρατηγὸς ἐν Κιλικίᾳ παρέβη ἕνεκα προσωπικῆς ἐκδικήσεως τὸ καθῆκόν του τοιοιυτρόπως, ὥστε ἠναγκάσθη νὰ φύγῃ εἰς τὴν Συρίαν. Εἰς τὰς αὐλὰς τοῦ Βαγδατίου καὶ τῆς Δαμασκοῦ ἐπρόδωκε τὰ μυστικά τοῦ ἐλληνικοῦ κράτους· εἰς τὸν σουλτάνον τοῦ Ἰκονίου παρέσχεν ὑπηρεσίας, οἷας ὁ Δαυὶδ εἰς τὸν βασιλέα τῶν Φιλισταίων. Ἐκ τοῦ ληστρικοῦ του πύργου ἐπολέμει τὰς ῥωμαϊκὰς μεθορίους χώρας, τοὺς δὲ χριστιανοὺς αἰχμαλώτους παρέδι-

δεν ὡς δούλους εἰς τὸν προστάτην του. Καὶ ὁμῶς συνεχώρησεν αὐτὸν ὁ εὐγενὴς Μανουήλ. Ἀφοῦ δὲ ὁ περὶ ὁρκῶν ὁμοία φρονῶν Ἀνδρόνικος, ὁποῖά ποτε ὁ Λύσανδρος, ἐπιστήμῳς ὠρκίσθη ὅτι θὰ ὑπερασπίσῃ πάντοτε τὰ συμφέροντα αὐτοῦ καὶ τοῦ υἱοῦ του Ἀλεξίου, ἐδωρήθη εἰς αὐτὸν ἡ πλουσία ἐν Παφλαγονίᾳ πόλις Οἶναιον μετὰ τῶν εἰσοδημάτων της. Ἡθικῶς ὁμῶς τὸν Ἀνδρόνικον ἐντελῶς κατεβαράθρωσαν αἱ ἀχαλίνωτοι σαρκικαὶ ἐπιθυμίαι, εἰς ἃς τὰ πάντα ἐθυσίαζε καὶ αἵτινες ἐδηλητηρίαζον καὶ τὰ ἀγνότερά του αἰσθήματα.

Εἶχεν ἐν τούτοις πολὺ τὸ ἐλκυστικὸν καὶ ἐνήσκει σατανικὴν γοητείαν, εἰς ἣν ἄνευ ἐλπίδος σωτηρίας ὑπεδουλοῦτο πᾶς ὅστις εἰς τὰ δίκτυά του ἐνέπιπτε. Κατὰ τοῦτο δύναται νὰ παραβληθῇ μόνον πρὸς τοὺς δύο μεγαλοφυεῖς ἐγκληματίας τοῦ δεκάτου ἔκτου αἰῶνος, τὸν πάπαν Ἀλέξανδρον Γ' καὶ τὸν υἱόν του Καίσαρα Βοργιάν. Αἱ γυναῖκες ἰδίως ἦσαν μέχρις αἵματος εἰς αὐτὸν ἀφιερωμένοι. Αἱ ὠραιαὶ ἡγεμονίδες τοῦ οἴκου του, αἱ γυναῖκες τῆς ἐλληνικῆς ἀριστοκρατίας καὶ τῶν γαλλικῶν αὐλῶν τῆς Συρίας καὶ Παλαιστίνης ἐχάριζον εἰς αὐτὸν τὴν ἀγάπην των ἢ μία μετὰ τὴν ἄλλην. Ἀληθῆς ὁμῶς πίστιν καὶ ἐνθουσιώδη ἀγάπην ἠσθάνθη αὐτὸς ὑπὲρ μιᾶς μόνον, τῆς Θεοδώρας, τῆς χήρας βασιλίσσης τῆς Ἱερουσαλήμ, Κομνηνῆς τὸ γένος καὶ στενῆς συγγενοῦς του. Ἀμφότεροι ἐτήρησαν μετὰ τρυφερότητος τὴν πρὸς ἀλλήλους πίστιν, ἀμφότεροι συνέφαγον τὸν ἄρτον τῆς ἐξορίας καὶ δὲν ἐπτοήθησαν ἀπὸ τοὺς ἀφορισμοὺς τοῦ κλήρου (ἐνεκα τοῦ συγγενικοῦ γάμου). Ἀλλ' ἀμφότεροι εἶχον τότε τοιαύτην ἡλικίαν, ὡς ὁ Ἀντωνίος ποτε καὶ ἡ Κλεοπάτρα, καθ' ἣν τοιαῦται ἐρωτικά τύχαι μόνον γέλωτα προκαλοῦσι. Τοιαύτης φύσεως ἦτο ὁ ἀλλόκοτος οὗτος ἄνθρωπος, εἰς τὸν ὁποῖον δὲν δυνάμεθα νὰ ἐφαρμόσωμεν τὸ σύννηθες μέτρον. Ἀλλ' ἐν τι ὑπολείπεται βέβαιον. Ἡ ἔλλειψις ἡθικῶν ἀρχῶν κατέστησεν αὐτὸν κατάραν τοῦ κράτους, ἐνῷ ἡδύνατο νὰ ἀποβῇ ἡ εὐλογία αὐτοῦ.

Τὴν 2 Μαΐου 1182 συνέβη στάσις ἐναντίον τῆς φραγκικοῦ 1182

γένους βασιλίσσης Μαρίας. Ἡ ἐθνικὴ μερὶς τοῦ λαοῦ καὶ τῆς ἀριστοκρατίας καὶ ὁ ὀρθόδοξος κληρὸς ὡσαύτως ἀνεκήρυξαν ὡς σωτῆρα τοῦ κράτους τὴν Ἀνδρόνικον, ὅστις εἶχε τότε ἡλικίαν 67 ἐτῶν. Οὗτος ἐνεφανίσθη πρὸ τῆς Χαλκηδόνας, ἵνα λυτρώσῃ τὸν νεαρὸν αὐτοκράτορα ἀπὸ τῶν κακῶν του συμβούλων. Ἐπειδὴ δὲ οἱ Λατῖνοι παρέσχον τὰς ὑπηρεσίας των εἰς τὴν κυβέρνησιν, ὁ νικηφόρος ἥρως Ἀνδρόνικος Κοντοστέφανος ἐτάχθη μετὰ τοῦ στόλου του ὑπὲρ τῶν ἐπαναστατῶν. Τότε δὲ ἐπῆλθε φοβερά ἔκρηξις τοῦ ἐθνικοῦ μίσους. Ἐπετέθησαν κατὰ τῶν συνοικιῶν τῶν Λατίνων καὶ τὸ αἵμοχαρὲς τῶν Ἑλλήνων ἔμφυτον ἐξεδηλώθη εἰς φοβεράς βιαιοπραγίας κατ' ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν, κληρικῶν καὶ λαϊκῶν καὶ κατὰ παιδίων ἀκόμη καὶ ἀσθενῶν. Ἡ κατὰ συνθήκην ἱστορία τὴν κρίσιν αὐτῆς ἐξαρτῶσα πέραν τοῦ προσήκοντος ἐκ τῶν ἀποτελεσμάτων, γνωματεύει ὅλως ἀντιθέτως περὶ πράξεων ἐντελῶς παραλλήλων. Καὶ ὁ μὲν σικελικὸς ἐσπερινὸς ἐγκωμιάζεται ὡς εὐγενὴς ἐλευθερίας πρᾶξις, τὰς δὲ ὁμοίας πράξεις τῶν Μικρασιατῶν ἐπὶ Μιθριδάτου τοῦ μεγάλου, τῶν Σεπούς ἐν Ἰνδαίαις
 1186 καὶ τῶν Ἑλλήνων τοῦ ἔτους 1186 καταδικάζουσι διὰ σκληροτάτων ἐκφράσεων. Ἀλλ' ὅσον καὶ ἂν εἴνε δίκαια ἢ κατάκρισις αὕτη, πρέπει νὰ μὴ λησμονῶμεν καὶ ποίαν λύσσαν ἐπὶ γενεάς ὅλας ὑπέκαυσαν ἀσυνείδητοι ἔμποροι καὶ κεφαλαιοῦχοι, οἵτινες ἔπινον τὸ αἷμα ἐνὸς λαοῦ. Τὸ ἄγριον ἐθνικὸν μῖσος, ὅπερ οἱ Ἕλληνες κατὰ τοιοῦτον ἀποτρόπαιον τρόπον ἐξεδήλωσαν, δὲν κατέλαβεν αὐτοὺς ἐκ συμπτώσεως, ἀλλὰ προεκλήθη ὑπὸ τῆς σκληρότητος τῶν Λατίνων. Οὗτοι ἔλαβον τῆς κακίας των τὰ ἐπιχειρά. Οἱ περιφρονημένοι « ἐντόπιοι » ἐλάκτισαν ἔτι ἅπαξ, καίπερ ματαίως πρὸς τὸ κέντρον.

Ἀνδρόνικος « ὁ σωτὴρ » κατέστη πλέον ὁ πανίσχυρος ἄρχων.
 Ὀκτ. 1183 Τὸν Ὀκτώβριον τοῦ 1183 ἐστέφθη συναυτοκράτωρ, τὴν δὲ Σεπτ. 1184 πτέμβριον τοῦ 1184 ἐστραγγαλίσθη ὁ ἀτυχὴς Ἀλέξιος. Πᾶσα ἡ βασιλεία τοῦ Ἀνδρονίκου εἶνε σειρὰ φυλακίσεων, τυφλώσεων, θανατικῶν ἐκτελέσεων καὶ δημεύσεων. Ἡ ἀπεχθὴς εἰς ἡμᾶς ὄψις

τοῦ Βυζαντηνισμοῦ ἐκ πρώτης ὄψεως φαίνεται ὡς νὰ ἐνεσταρκίωθῃ εἰς τὸν γέροντα, ὅστις προσεποιεῖτο καὶ τὸν εὐσεβῆ, ἀλλὰ μόνον ἐκ πρώτης ὄψεως. Τὴν ὁρὴν περὶ τοῦ ἀνδρὸς κρίσιν ἐξέφερε πρῶτος ὁ Φαλλμεράυερ. Ἡ τότε βυζαντηνὴ πολιτεία ἦτο μέχρι μυελοῦ τῶν ὀστέων τόσον διαβεβρωμένη καὶ ὑπονομευμένη, ὥστε μόνον διὰ τῆς χρήσεως ἡρωϊκῶν φαρμάκων ἠδύνατο νὰ θεραπευθῇ. Ὁ καρκίνος αὐτῆς ἦτο ὁ ἀπὸ τῶν χρόνων τῆς μακεδονικῆς δυναστείας ἐπεκτεινόμενος ὅλον ἐν φεουδαλισμός. Οἱ εὐγενεῖς μεγάλοι γαιοκτῆμονες ἔβαιον κατ' εὐθείαν πρὸς τὸ τέλος των, τὸν ἐξαφανισμόν τῶν ἐλευθέρων χωρικῶν καὶ τὴν κατάρριψιν τοῦ κυρίου τῆς πολιτείας στηρίγματος. Κατὰ τοῦτο ὁ Ἀνδρόνικος πρέπει νὰ παραβληθῇ πρὸς τὸν αὐτοκράτορα Τιβέριον· ὅλη ἡ μανία του καὶ οἱ αἱματηροὶ διωγμοὶ ἐστρέφοντο ἀποκλειστικῶς σχεδὸν κατὰ τοῦ αὐτοκρατορικοῦ οἴκου, καὶ τῆς στρατιωτικῆς καὶ τῆς λοιπῆς εὐγενείας. Τὸν ὀλεθρόν του δὲ εἶχε κατ' ἀξίαν προκαλέσῃ τὸ σεσηπὸς τοῦτο σωματεῖον. Ἐὰν παρετείνετο ἡ ζωὴ του, ὁ Ἀνδρόνικος ἤθελεν ἀνασυστήσῃ τὸν πεφωτισμένον δεσποτισμὸν τῶν αὐτοκρατόρων τοῦ ὀγδόου αἰῶνος καὶ ἤθελε δώσῃ τέλος εἰς τὸν φεουδαλισμὸν τῆς ἀνατολικῆς Ρώμης, ὅπως ὁ Καῖσαρ Βέργιας εἰς τὴν ἀρχὴν τῶν βαρύνων τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ κράτους. Ἄν ἦσαν ἄλλαι αἱ περιστάσεις καὶ ἂν ἡσθάνετο σοβαρώτερον τὸ μοναρχικὸν καθῆκον, ὁ Ἀνδρόνικος θὰ εἶχε τὰ προσόντα νὰ καταστή δεύτερος Βασίλειος βουλγαροκτόνος. Τοῦ Ἀνδρονίκου τὴν ἱστορίαν ἔγραψαν οἱ θανασίμως τρωθέντες ἀριστοκρατικοὶ τοῦ ἔχθροί, καὶ ὅμως δὲν δύνανται νὰ ἀρνηθῶσιν, ὅτι ἡ ἐσωτερικὴ διοίκησις ἐπ' αὐτοῦ ἦτο αὐτὸ τοῦτο πρότυπος. Τὰ φορολογικὰ τοῦ λαοῦ βάρη ἐλαφρύνθησαν, ἡ ἀγορὰ τῶν ὑπουργημάτων κατηργήθη. Αἱ τρυφηλαὶ καὶ πολυδάπανοι αὐλικαὶ ἐορταὶ ἔπαυσαν. Δικαστὰς ἐξέλεγεν εὐσυνειδήτους καὶ ἀδωροδοκῆτους ἄνδρας. Τῶν εἰσπρακτόρων τῶν φόρων καὶ τῶν τελωνιακῶν ὑπαλλήλων τοὺς μισθοὺς ἡῤῥησε, ἵνα καταστήσῃ αὐτοὺς μᾶλλον ἀπρόσιτους εἰς τὴν δωροδοκίαν. Συγχρόνως ἦτο προσηνέστατος πρὸς πάντας. Καὶ

- ὁ ταπεινότατος ἡδύνατο νὰ προσέλθῃ εἰς αὐτὸν ἐλευθέρως. Φαίνεται σχεδὸν ὡς νὰ ἤθελεν ὁ γέρων αὐτοκράτωρ νὰ παραδώσῃ εἰς λήθην τὰ φοβερά τῆς νεότητος καὶ τοῦ ἐνθρονισμοῦ του ἐγκλήματα, ἄριστα τὸ κράτος διοικῶν· εἰργάζετο δὲ ἤδη νὰ καταστῇ δημοτικὸς καὶ εἰς τὰς ἐπαρχίας, ὅτε ἐξερράγη ἡ ὑπὸ τῆς Ἀσιατικῆς ἀριστοκρατίας ὑποθαλπομένη καὶ ὑπὸ τῆς ἰσχυροῦς οἰκογενείας τῶν Ἀγγέλων διευθυνομένη ἐπανάστασις. Ἡ φεουδαλικὴ ἀριστοκρατία ἠγωνίζετο περὶ τῆς ὑπάρξεώς της· ἡ νέα κυβέρνησις ἦτο ὁ ὄλεθρός της. Τὸ Λοπάδιον, ἡ Νίκαια, ἡ Προῦσα ἀπεστάτησαν. Ἀλλὰ τὴν πρώτην πόλιν ἀνέκτησεν ὁ Ἀλέξιος Βρανᾶς τὸν χει-
- 1185 μῶνα τοῦ 1185, τὰς δὲ ἄλλας πόλεις αὐτὸς ὁ αὐτοκράτωρ κατὰ τὴν ἄνοιξιν. Οἱ ἐπανάσταται ἐτιμωρήθησαν σκληρῶς κατ' ἀξίαν· μόνου δὲ τοῦ Ἰσαὰκ Ἀγγέλου πρὸς τὸν ἰδίον ὄλεθρον ἐφείσθη ὁ Ἀνδρόνικος. Ὁ Ἰσαὰκ Κομνηνός, πλάγιος συγγενὴς τοῦ αὐτο-
- 1184 κρατορικοῦ οἴκου, ἀπεστάτησε τὴν Κύπρον καὶ τὸ 1184 ἐκηρύχθη ἀνεξάρτητος αὐτοκράτωρ. Ἀλλὰ τοιαῦται στρατιωτικαὶ στάσεις ἦσαν συνήθεις ἐν Βυζαντίῳ. Αὗται ἐπομένως δὲν θὰ κατέρριπτον αὐτόν· ὁ κίνδυνος ἦλθεν ἐκ δυσμῶν.
- 1182 Ἦδη μετὰ τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει αἰματοχυσίαν τοῦ 1182 ἤρχισαν οἱ διὰ τῶν πλοίων των διαφυγόντες Ἰταλοὶ πειρατικὸν πόλεμον, πορβοῦντες τὰ παράλια μέχρι Θεσσαλονίκης καὶ πυρπολοῦντες μοναστήρια καὶ ἐκκλησίας. Ἀλλ' οἱ ἔμποροι τῆς Βενετίας καὶ Πίσης ἔμειναν ἄδρανεῖς. Τόσῳ μᾶλλον δὲ δραστηρίως παρεσκευάζετο ὁ Γουλιέλμος Β' (1166-1189) τῆς Σικελίας. Τὸν
- Ἰούν. 1185 Ἰούνιον τοῦ 1185 ἐπλευσε στόλος διακοσίων πλοίων ὑπὸ τὸν ναύαρχον Μαργαριτώνην καὶ τὸν κόμητα Ταγκρέδον τῆς Λέκκης, τὸν μετὰ ταῦτα τελευταῖον Νορμάννον βασιλέα, εἰς Δυρράχιον. Εἰς τὴν ἰσχυρὰν καὶ ἐμπειροπόλεμον στρατιὰν τῶν Νορμάννων δὲν ἐτόλμησε ν' ἀντισταθῇ ὁ Ἕλλην στρατηγὸς Ἰωάννης Βρανᾶς. Τὸ Δυρράχιον κατελήφθη ἐξ ἐφόδου, μεθ' ὃ διηρέθη ὁ εἰσβαλὼν στρατὸς καὶ ἡ μὲν κατὰ ξηρὰν δύναμις προσέβη ἀκράτητος μέχρι Θεσσαλονίκης, τὴν δὲ 15 Αὐγούστου εἰσέπλευσε καὶ ὁ στόλος εἰς

τὸν λιμένα τῆς δευτέρας τοῦ κράτους πόλεως. Οἱ πολυάριθμοι μὴ Ἑλληνες κάτοικοι ἦσαν ἀναξιόπιστοι. Τὴν 24 Αὐγούστου κατέλαβεν ὁ κόμης Ἀλδουϊνος τὴν κάτω πόλιν ἐξ ἐφόδου καὶ οἱ Λατῖνοι, μνήμονες τοῦ ἐσπερινοῦ τοῦ 1182, ἐξεδικήθησαν φρικωδῶς τοὺς Ἑλληνας. Οἱ χεῖμαρροι οὗτοι τοῦ αἵματος, οὓς ἔχυσε τὸ τότε ἐθνικὸν μῖσος, ἤνοιξαν χάσμα μεταξὺ τῶν δύο λαῶν ἀσυμπλήρωτον εἰς πάντας τοὺς μετὰ ταῦτα αἰῶνας.

Ἐν Κωνσταντινουπόλει αἱ θλιβερώταται αὗται ἀγγελίαι ἐπέφερον μετατροπὴν τῶν διαθέσεων. Οἱ ἀριστοκρατικοὶ καὶ οἱ προνομιούχοι, ὧν τὸ φιλάρπαγον εἶχε καταστείλῃ ὁ αὐτοκράτωρ, ἐμελέτων πρὸ πολλοῦ ἐκδίκησιν. Ἀλλὰ καὶ ὁ λαός, ὅστις ἐλάτρευεν αὐτόν, ἐφόσον δημαγωγικῶς ἐκολάκευε τὰ ἀχαλίνωτα πάθη του, ἐγόγγυζεν ὅτε περιώρισε τὰς εἰς τὰ δημόσια θεάματα δαπάνας καὶ ἔπαυσε τιμῶν αὐτὰ διὰ τῆς παρουσίας του. Καθὼς περιεφρόνει ὁ Ἀνδρόνικος τοὺς ἀνθρώπους, ὑπετίμα καὶ τὸν ἀπειλοῦντα κίνδυνον. Ἡ ἀτμοσφαῖρα ἐνεκυμῶνει θύελλαν καὶ ὀλίγον τι μόνον ἐχρειάσθη ἵνα ἐκραγῇ. Ὁ αὐτοκράτωρ εἶχε φεισθῇ τοῦ ἀρχηγοῦ τῆς οἰκογενείας τῶν Ἀγγέλων, τοῦ δειλοῦ καὶ ἀχαρὰκτηρίστου Ἰσαάκ, θεωρῶν αὐτόν ἐντελῶς ἀκίνδυνον. Ἐντὸς τῆς δικαιοδοσίας του ἐνεργῶν ἤθελε νῦν νὰ φυλακίσῃ αὐτόν ὁ διευθύνων τὴν ἀστυνομίαν Ἀγιοχριστοφορίτης. Ἀλλ' ὁ Ἰσαάκ διέφυγε μὲ τὸ θάρρος τοῦ ἀπέλπιδος καὶ ἐζήτησε τὸ ἄσυλον τῆς ἁγίας Σοφίας. Ὁ λαὸς πάσης τάξεως συνέρρευσε τότε καὶ — ὅ,τι μέχρι τότε ἦτο ἀνήκουστον — συνεκροτήθη θορυβώδης ἐκκλησία τοῦ δήμου πρὸς ἐκλογὴν αὐτοκράτορος.

Ὁ Ἰσαάκ Ἀγγελος ἀνεκηρύχθη αὐτοκράτωρ τὴν 12 Σεπτεμβρίου 1185. Ὁ Ἀνδρόνικος ἔσπευσε νῦν ἐκ τῆς ἐν Μελφδίῳ ἀναπαύσεώς του εἰς τὴν πρωτεύουσαν. Ὁξυδερκὴς καθὼς ἦτο, δὲν παρεγνώρισε διόλου τὸν κίνδυνον καὶ ἐννοῶν ὅτι τὸ πᾶν ἀπωλέσθη ἐζήτησε νὰ σωθῇ διὰ πλοίου εἰς Ρωσσίαν. Ἀλλ' ἐμποδισθεὶς ὑπὸ ἐναντίων ἀνέμων, ἔπεσεν εἰς τὰς χεῖρας τῶν ἰχνηλατῶν τοῦ Ἰσαάκ, ὅστις ἔδειξεν ὅλην τὴν ἀτιμίαν του, παραδώσας πρῶτον

ἐν τῇ αὐτῇ τὸν πεσόντα καὶ δέσμιον ἀντίπαλον εἰς τοὺς αἰκισμοὺς τῶν θανασίμων ἀριστοκρατικῶν ἐχθρῶν. Ἐν τῷ δεσμωτηρίῳ ἀπέκοψαν ἔπειτα τὴν δεξιάν του καὶ ἐξώρυξαν τὸν ἕνα του ὀφθαλμόν, μεθ' ὃ ὑπεβλήθη εἰς τὴν συνήθη πόμπευσιν διὰ τῶν ὁδῶν τῆς πόλεως καὶ ὁ ἀποθηριωθεὶς τὴν ψυχὴν ὄχλος, τοῦ ὁποίου αἱ γυναῖκες ὡς κατὰ τὴν γαλλικὴν ἐπανάστασιν τὰ ἀποτροπαιότατα ἐγκλήματα ἐξετέλεσαν, ἔμεινεν ἐλεύθερος νὰ ἐπιδείξῃ τὴν κτηνώδη σκληρότητά του μέχρι κόρου εἰς τὸ ἄθλιον θῦμα. Ἐν τέλει ἐκρέμασαν ἐκ τῶν σκελῶν ἐν τῷ ἵπποδρομίῳ τὸν φρικωδῶς ἠκρωτηριασμένον, ἀναπνέοντα ἔτι γέροντα. Ἀλλ' οὐδεμία κραυγὴ πόνου ἐξῆλθεν ἐκ τοῦ στόματός του. Ἀκαταπαύστως ἐπανελάμβανε μόνον τὰς λέξεις: Κύριε, ἐλεησόν με· διὰ τί συντρίβετε κάλαμον συντετριμμένον; Μετὰ τοῦ Ἀνδρονίκου ἔλαβε καὶ ὁ ἐλληνισμὸς τὴν τύχην, ἥς κατέστη ἄξιος.

1185-1195

Ὁ Ἰσαάκ Ἀγγελος (1185 - 1195), ἡ ἑνσαρκος κακὴ συνείδησις, ἀνῆλθε τοιοιτοτρόπως τὸν σαπρὸν θρόνον τῶν Καισάρων. Πρὸ παντὸς ἦτο νῦν ἡναγκασμένος ν' ἀντιμετωπίσῃ τὸν ἐκ τῶν Νορμάννων κίνδυνον, ὃν προῦκάλεσεν ἡ ἐθνικὴ τῶν Ἑλλήνων ἐξέγερσις. Ἀλλ' ὁ κίνδυνος οὗτος ἀπεδείχθη μικρότερος ἢ ὅσον προσεδοκᾶτο. Ἀκρατὴς βίος καὶ κατάχρησις σταφυλῶν ἐγέννησαν κακοήθεις ἀσθενείας εἰς τὸν στρατὸν τῶν Νορμάννων καὶ ἀπεδέκατισαν τὰς τάξεις των. Προσέτι δὲ κατέλαβεν αὐτοὺς τοιαύτη ὑπεροψία καὶ ἀφροντισία, ὥστε οἱ μέχρι τοῦδε νικηταὶ ὑπέπεσαν εἰς ὄλεθρον. Ὁ Ἰσαάκ ἔδειξεν ἀρκετὴν νοημοσύνην, ὥστε νὰ τάξῃ ἀρχηγὸν τοῦ στρατοῦ τὸν ἄριστον Ἑλληνα στρατηγὸν Ἀλέξιον Βρανᾶν. Μετ' εὐτυχῇ συμπλοκῇ παρὰ τὴν Μοσυνόπολιν

7 Νοεμ. 1185

κατήγαγε τὴν 7 Νοεμβρίου 1185 τὴν αἵματηρὰν παρὰ τὴν Δημητρίτσαν ¹⁾ νίκην, ἥτις παρέδωκεν εἰς χεῖράς του τοὺς Νορμάννους ἀρχηγοὺς καὶ τετρακισχιλίους ἀνδρας. Τὰ λείψανα τοῦ στρατοῦ τὰ ὁποῖα κατέλαβε πανικός, ἐσώθησαν εἰς Θεσσαλονίκην,

¹⁾ Δημητρίτσι (τὸ) λέγεται καὶ σήμερον τὸ ἐν Μακεδονίᾳ παρὰ τὸν Στρυμόνα τοῦτο χωρίον ἐν τῇ περιοχῇ τῶν Σερρών. Σ. Μ.

ἐκεῖθεν δὲ εἰς τὸ Δυρράχιον ἢ εἰς τὸν στόλον. Τὸ 1186 περιωρί- 1186
ζοντο οἱ Νορμάννοι εἰς τὸ Δυρράχιον καὶ εἰς τὰς Ἰονίους νήσους.
Ἄλλὰ καὶ τὸ Δυρράχιον καὶ αὐτὴν τὴν Κέρκυραν τὸ 1191 ἀνέ- 1191
κτησαν οἱ Ἕλληνες. Μόνον δὲ ἡ Κεφαλληνία καὶ ἡ Ζάκυνθος πα-
ρέμειναν ὡς σικελικὰ τιμάρια εἰς τὰς χεῖρας τοῦ ναυάρχου Μαρ-
γαριτώνη. Τοῦτο ἀπέμεινεν ὡς μόνον πενιχρὸν κέρδος ἐκ τῆς
μετὰ μεγάλων ἐλπίδων ἀρξαμένης ἐπιχειρήσεως.

Φυσικὸν τῶν γεγονότων ἀποτέλεσμα, τὸ ὅποῖον δὲν δύναται
νὰ βαρύνῃ τὸν αὐτοκράτορα Ἰσαάκιον, ἦτο ἡ ἐπελθοῦσα νῦν εἰς
τε τὰ οἰκονομικὰ τοῦ κράτους καὶ τὴν διοίκησιν ἀντίδρασις. Αἱ
σωτήριαι τοῦ Ἀνδρονίκου μεταρρυθμίσεις παρῆλθον πλέον ἀνεπι-
τρεπτέι. Ὁ χρυσὸς ἔρρευσε καὶ πάλιν εἰς τὰ θυλάκια τῆς ἀριστο-
κρατίας καὶ τῶν ἀνωτέρων λειτουργῶν. Ὁ Ἰσαὰκ ἡγάπα τὴν
λάμπιν τῆς αὐλῆς καὶ τὴν κραιπάλην τῶν ἐορτῶν, ὅπερ ὁμοίως
κατεβρόχθιζε μεγάλα ποσά. Πρὸς τοὺς Οὐγγυροὺς, οἵτινες ἐπὶ Ἀν-
δρονίκου τὸ 1183 ἀφῆρεσαν τὸ ἐλληνικὸν τμήμα τῆς Δαλματίας, 1183
συνῆψεν ὁ Ἰσαὰκ εἰρήνην καὶ ἐνυμφεύθη τὴν δεκαετῇ μόλις βα-
σιλόπαιδα Μαργαρίταν. Πρὸς πανηγυρισμὸν δὲ τῆς μεγάλης ταύ-
της ἐορτῆς ἦτις καθίστα τὰ ἔθνη εὐτυχῇ, ἐπεβλήθη εἰς πάσας τὰς
ἐπαρχίας ἔκτακτος φορολογία. Ἰδίως δὲ σκληρὰ μέτρα μετεχει-
ρίσθησαν οἱ εἰσπράκτορες εἰς τὴν περὶ τὴν Ἀγχιάλον χώραν καὶ
κατὰ τὸν Αἴμον εἰς τοὺς Βουλγάρους καὶ Βλάχους. Ὁ λαὸς ἐκμα-
νεῖς ἐπανεστάτησε. Δύο εὐγενεῖς Βολγιάροι οἵτινες ὡς συνήθως
συμβαίνει εἰς τοὺς ἥρωας τῶν ἐπαναστάσεων, ἐκαυχῶντο ὅτι κα-
τήγοντο ἐκ τῶν παλαιῶν τσάρων, ὁ Πέτρος καὶ ὁ Ἰωάννης Ἀσ-
σέν, ἔγιναν ἀρχηγοὶ τῆς ἐπαναστάσεως. Ἐπειδὴ δὲ αἱ αἰτήσεις
τῶν ἀπεκρούσθησαν ἰταμῶς ἐν Βυζαντίῳ, συνήθροισαν τὸν λαὸν
εἰς τὴν ἐν Τυρνόβῳ ἐκκλησίαν τοῦ ἁγίου Δημητρίου. Προφῆται
μοναχοὶ ἐκήρυττον, ὅτι ὁ ἅγιος καταλιπὼν τὸ ἐν Θεσσαλονίκῃ ὑπὸ
τῶν Νορμάννων βεβηλωθὲν ἱερόν, ἦλθεν ἵνα σώσῃ τοὺς Βουλγά-
ρους. Μετ' ἐνθουσιασμοῦ ἐστέφθη ὁ Καλοπέτρος τσάρος τῶν Βουλ-
γάρων καὶ Ἑλλήνων καὶ ὁ Βασίλειος ἀνηγορεύθη αὐτοκέφαλος ἀρ-

χιεπίσκοπος Τυρνάβου. Ὁ Ἰσαάκ ὁμῶς ἐξεστράτευσεν ἀμέσως
 1186 κατ' αὐτῶν καὶ διέλυσε τὸ 1186 τὰ στίφη τῶν ἐπαναστατῶν. Ὁ
 Ἀσσέν ἠνώθη τῶρα μετὰ τῶν Κουμάνων, ἀλλ' ὁ σεβαστοκράτωρ
 Ἰωάννης ἐνίκησεν ἐκ νέου τοὺς Βουλγάρους. Ἡ δύσπιστος ὁμῶς
 κυβέρνησις τὸν ἀνεκάλεσε καὶ ὁ διάδοχός του Ἰωάννης Καντα-
 κουζηνός ἐν τῇ ἀγερώχῃ ἀφροντισίᾳ του ἐνίκηθη ὑπὸ τῶν Βουλ-
 γάρων, καὶ ὁ στρατός του διεσκορπίσθη. Ὁ Βρανᾶς πάλιν, ὅστις
 ἐξεπέμφθη μετ' αὐτόν, ἀνεκήρυξεν ἑαυτὸν αὐτοκράτορα ἐν Ἀδρι-
 ανουπόλει καὶ ἀπεκεφαλίσθη.

Εἰς τοὺς κατὰ τὰ ἀκόλουθα ἔτη ἀγῶνας νικηταὶ ἔμειναν οἱ
 Βούλγαροι. Πρὸς τοὺς Κουμάνους ἠνωμένοι διέτρεχον τὴν χώραν
 μέχρις Ἀνδριανουπόλεως καὶ Μακεδονίας. Ἡ ἀγανάκτησις τοῦ
 ἐπὶ μακρὰν καταπιεσθέντος λαοῦ ἐξεδηλώθη εἰς φοβεράς βιαιοπρα-
 γίας, τὴν αὐτὴν δὲ θηριωδίαν ἔδειξαν καὶ οἱ Κουμάνοι. Διὰ τῶν
 Ἀσενιδῶν ἐξωλοθρεύθη εἰς τὰς χώρας ταύτας ὁ ἑλληνισμός, πε-
 ριορισθεὶς εἰς τὰ παράλια καὶ εἰς νησιδιὰ τινα γλωσσικά, ὡς σή-
 μερον. Ὅχι οἱ σταυροφόροι, ἀλλ' οἱ μὲν Σελδζοῦχοι ἐν Ἀσίᾳ, οἱ
 Βούλγαροι δὲ καὶ οἱ Βλάχοι ἐν Εὐρώπῃ κατέστησαν διὰ παντὸς
 ἀδύνατον τὴν ἀνάστασιν ἐθνικοῦ ἑλληνικοῦ μεγάλου κράτους. Ἀ-
 νεξάρτητος Βουλγαρία ὑφίστατο νῦν μεταξὺ Δουνάβεως καὶ Αἴ-
 μου. Τὸ ἔργον τοῦ Τζιμιτσκή καὶ τοῦ Βασιλείου κατεστράφη. Ἡ
 ἀποσύνθεσις τοῦ σώματος τοῦ κράτους ἤρχισε.

Εὐτυχία μεγάλη διὰ τοὺς Ἕλληνας ἦτο, ὅτι ἐπέτυχον νὰ
 συλλάβωσι τὴν τσαρίναν. Τοῦτο ἐπέφερε πρόσκαιρον τοῦλάχιστον
 διακοπὴν τοῦ ἐξολοθρευτικοῦ πρὸς τοὺς Βουλγάρους μικροπολέ-
 1188 μου δι' ἀνακωχῆς τὸ 1188.

Ὅσον ἄθλιος ἡγεμὼν καὶ ἂν ἦτο ὁ Ἰσαάκ, τὰς ἀμαρτίας ὁμῶς
 τῶν πατέρων του ἐπλήρωσεν ὅχι ἐξ ἰδίου πταισματος κατὰ τε τὸν
 νορμαννικὸν πόλεμον καὶ κατὰ τὴν τρίτην σταυροφορίαν. Ἡ με-
 γαλομανία τοῦ αὐτοκράτορος Μανουήλ, ὅστις σκιὰς ἐθάρρευε, διέ-
 φθειρε παντελῶς τὰς πολιτικῶς σπουδαίας φιλικὰς σχέσεις πρὸς
 τὸν αὐτοκράτορα τῆς Δύσεως. Ἐννοοῦμεν λοιπὸν μετὰ τίνος ἀγω-

νίας ὁ αὐτοκράτωρ τῶν Ρωμαίων ἀνέμενε τὴν προσέγγισιν τοῦ Γερμανοῦ ἀδελφοῦ Φρειδερίκου Βαρβαρόσσα, τοῦ ἀρχηγοῦ τῆς σταυροφορίας, ὑπὲρ ἧς ὁ ἐνθουσιασμὸς κατέλαβεν ἔτι ἅπαξ τὴν Εὐρώπην πᾶσαν, ὅτε ἀνηγγέλθη ἡ πτώσις τῆς Ἱερουσαλὴμ (κατ' Ἰούλιον τοῦ 1187). Ἐν τούτοις ὁ Γερμανὸς αὐτοκράτωρ εἶχε 1187 διαπραγματευθῆ νομιμοφρονέστατος πρὸς τοὺς Ἕλληνας πρεσβευτὰς ἐν Νυρεμβέργῃ τὸ 1188 περὶ τῆς διαβάσεως, προέπεμψε δὲ καὶ 1188 λαμπρὰν πρεσβείαν. Ἀλλ' ἡ ἄμετρος δειλία παρέτρεψε τὸν Βυζαντηνὸν αὐτοκράτορα εἰς μωρότατα μέτρα. Ὅτε ὁ πυρὴν τοῦ στρατοῦ, 80,000 Γερμανοί, ἐπλησίασαν εἰς τὸ κράτος, συνεμάχισεν ὁ Ἰσαὰκ πρὸς τὸν θανάσιμον τοῦ σταυροῦ ἐχθρὸν τὸν Σαλαχεδῶν κατὰ τῶν σταυροφόρων, ἐταπεινώθη δὲ πρὸ αὐτοῦ τοσοῦτον, ὥστε νὰ παραχωρήσῃ εἰς τοὺς μωαμεθανοὺς τὴν ἄδειαν νὰ κτίσωσι τζαμίον ἐν Κωνσταντινουπόλει ¹⁾. Πρὸς τοῦτοις ἐν τῇ ἀνισχύρῳ ὑπεροψία τῆς προσέβαλεν ἡ κεβέρνησις τὸν ὑπερήφανον ἥρωα τοῦ πολέμου διὰ τοῦ παιδαριώδους τίτλου τοῦ μεγάλου ῥηγὸς τῆς Γερμανίας. Τὴν 26 Αὐγούστου 1189 ἔφθασεν ὁ Φρειδε- 1189 ρίκος εἰς τὴν Φιλιπούπολιν, ὅπου παρ' Ἀρμενίων ἐγκαταστημένων ἐμπορίων ἔλαβεν ἀκριβῆ γνῶσιν περὶ τῆς οἰκτρᾶς τοῦ κράτους καταστάσεως. Οἱ Ἕλληνες προσηνέχθησαν ἐχθρικώτατα,

¹⁾ Αἱ δικαιολογίαι περὶ τῆς ἀνεξιθρησκείας τῶν Ἑλλήνων εἶνε μωραί. Κατὰ τὴν γενικὴν κρίσιν Ἑλλήνων καὶ Δυτικῶν τῶν τότε χρόνων ἡ πράξις αὕτη ἦτο προδοσία τῆς θείας θρησκείας. Τὸ γεγονός δὲ πρέπει νὰ σημειωθῇ ὡς πρῶτον σύμπτωμα τοῦ ἔκφρονος ἐκείνου μίσους, ὅστις ἔκαμε βραδύτερον τοὺς Ἕλληνας νὰ λέγωσιν ὅτι προτιμῶσι τὴν πίστιν τῶν Τούρκων ἢ τῶν Λατίνων καὶ τοῦτο μόνον χάριν τοῦ filioque! [Τὸ ἔκφρον μῖσος Μάρκου τοῦ Εὐγενικοῦ καὶ τῶν ὁμοίων του εἶχε δυστυχῶς τοὺς λόγους του, οἱ ἄνθρωποι δὲ οὗτοι πολὺ ὀρθῶς ἐνόησαν ὅτι ἡ ἐθνικὴ ἀποκατάστασις δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ἐξαγορασθῇ διὰ τοῦ τιμηματος τῆς ἀπαρνήσεως θρησκευτικῶν πεποιθήσεων· ἀλλὰ μωρὰ καὶ ἔκφρων ἦτο βεβαίως ἡ πολιτικὴ, ἥτις φρικωδῶς ἡμάρτανεν εἰς τὰ βαθύτερα τοῦ ἔθνους αἰσθήματα καὶ εἰς τὴν στοιχειώδη λογικὴν τῶν πραγμάτων. Δύο - τρία μεγάλα σφάλματα διέσεισαν ἐκ θεμελίων τὸ κράτος, τοῦ ὁποίου ἡ συγκρότησις ἦτο τιαυτὴ ὥστε νὰ ἐξαρτᾶται ἡ τύχη του πάντοτε ἐκ τῆς μεγαλοφυίας ἢ τῆς μωρίας ἐνὸς ἀνδρός. Ἡ πολιτικὴ ἐξασθένεισι προήγαγεν ἔπειτα φανερώς τὴν ἐξαχρείωσιν εἰς τὸ κράτος, τὸ ὁποῖον βεβαίως οὐχὶ αἱ θύικαι ἀρχαὶ κατέστησαν μέγα, καὶ ἐκ τῆς ἀδυναμίας ὁμοῦ καὶ τῆς ἀνελευθεριότητος προέκυψεν ἡ εὐτέλεια, ἐξ ἧς καὶ σήμερον ἔτι πολιτικῶς πάσχει ὁ ἑλληνισμός. Σ. Μ.]

ἐπιτιθέμενοι κατὰ μεμονωμένων τμημάτων τοῦ σταυροφορικοῦ στρατοῦ εἰς δάση καὶ ὄρη. Τοῦναντίον ὁ Στέφανος Νεμάνια ἐδεξιώθη τὸν Φρειδερίκον φιλικῶς ἐν Ναϊσσῷ καὶ οἱ Βούλγαροι ἡγεμόνες προσέφερον τὴν συμμαχίαν των, ἵνα βοηθήσωσιν αὐτὸν διὰ 40,000 Βουλγάρων καὶ Κουμάνων εἰς τὴν ἄλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ἀλλ' ὁ αὐτοκράτωρ πιστὸς εἰς τὸν λόγον του δὲν ἤθελε νὰ λησμονήσῃ τὸν κύριον σκοπὸν του, ἀνατρέπων ἐν χριστιανικὸν κράτος. Ὁ δὲ ἐνεργητικὸς χαρακτήρ του τοιαύτην ἐντύπωσιν ἐπροξένησεν εἰς τὸν ἄψυχον Βυζαντινόν, ὥστε τὸν Μάρτ. 1190 Μάρτιον τοῦ 1190 διεδίβασε διὰ συνθήκης καὶ ἀπαρεμποδίστους τοὺς σταυροφόρους εἰς τὴν Ἀσίαν. Καὶ ἐν Ἀσίᾳ ὅμως προσηνέχθησαν πάντοτε δολίως οἱ Ἕλληνες, ἂν καὶ οἱ Γερμανοὶ ὠφέλουν αὐτοὺς τὰ μέγιστα. Οἱ Σελδζοῦκοι, ἡ διαρκὲς μάστιξ τοῦ θέματος Θρακησίων, κατετροπώθησαν τὴν 18 Μαΐου 1190 πρὸ τοῦ Μαΐ. 1190 Ἰκονίου καὶ ἡ πρωτεύουσά των ἐκυριεύθη ἐξ ἐφόδου. Ἡ ταπεινωσις αὕτη τῆς τῶν Σελδζούκων δυνάμεως ὠφέλησε τοὺς Ἕλληνας. Ἀλλ' ὁ Ἰσαάκ δὲν ἦτο Ἀλέξιος, ὅστις εὐθύς θὰ ἐχρησιμοποίει τὸ κατὰ δύνάμιν τὰς εὐμενεῖς ταύτας περιστάσεις.

Μόνον πρὸς τὰς ναυτικὰς τῆς Ἰταλίας δημοκρατίας μετῆλθεν ὁ αὐτοκράτωρ πολιτικὴν συνετήν, ἀντιστοιχοῦσαν πρὸς τὴν κακὴν τοῦ κράτους θέσιν. Ἐπειδὴ οἱ Νορμάννοι ἠνώθησαν μετὰ τῆς Κύ- 1186 πρου καὶ τὸ 1186 ἐνίκησαν ἐλληνικόν τινα στόλον, ἡ αὐτοκρατορικὴ κυβέρνησις ἐζήτησε νὰ ἐξαλείψῃ τὴν μνήμην τοῦ 1182 καὶ ἀνανεώσασα καὶ ἐπεκτείνασα τὰ παλαιὰ προνόμια συνῆψε συμμα- 1192 χίαν πρὸς τοὺς Βενετούς, ὁμοίως δὲ ἐπεκύρωσεν ὁ Ἰσαάκ τὸ 1192 1193 τὰ παλαιὰ προνόμια τῶν Πισατῶν καὶ τὸ 1193 τὰ τῶν Γενουατῶν. Ὑπὸ τῶν Βουλγάρων ὑπέστη ὁ Ἰσαάκ τὸ 1190 παρὰ τὴν Βέροϊαν βαρεῖαν ἦτταν ἢ Βάρνα, ἢ Ἀγχίαλος, ἢ Ναϊσσὸς καὶ ἡ Τριαδίτζα ἐγκατελείφθησαν εἰς αὐτούς. Ἐνίκησεν ὅμως τὸν ὑπε- 1193 ρήφανον Σέρβον Νεμάνιαν παρὰ τὴν Μοραύαν τὸ 1193. Ἀλλ' οἱ ἠνωμένοι πάλιν Βούλγαροι, Κουμάνοι καὶ Βλάχοι ἐνίκησαν αὐ- 1194 τὸν τὸ 1194 παρὰ τὴν Ἀρκαδιούπολιν.

Ὅμοίως δὲ ἡπειλήθη τὸ κράτος ὑπὸ τοῦ Γερμανοῦ αὐτοκράτορος Ἑρρίκου τοῦ Γ', ὅστις αὐστηρῶς ἐξεδήλωσε τὴν δικαίαν του ἀγανάκτησιν ἐπὶ τῇ βυζαντινῇ πολιτικῇ τῇ ἀπὸ τοῦ Μανουὴλ ἐγκαινισθείσῃ καὶ ἀπῆτει ὡς κληρονόμος τῶν Νορμάννων τὸ Δυρράχιον καὶ τὴν Θεσσαλονίκην. Ἐνῷ δὲ ἡτοίμαζεν ὁ Ἰσαάκ νέαν ἐκστρατείαν κατὰ τῶν Βουλγάρων, ἐξεθρονίσθη καὶ ἐτυφλώθη τὴν 10 Ἀπριλίου 1195 ὑπὸ τοῦ ἀδελφοῦ του Ἀλεξίου Γ' (1195-10 Ἀπρ. 1195 1203). Ἀλλ' ἡ μεταλλαγὴ δὲν ἔφερε καλλίτερον πρόσωπον εἰς τὴν ἀρχήν.

Τὸ 1193 ἀπηλλάγη μὲν τὸ κράτος φοβεροῦ ἐχθροῦ, τοῦ Σα- 1193 λαχεδδίν, ὅστις ἀπέθανεν· ἀλλ' ὁ Γερμανὸς αὐτοκράτωρ ἔγινε νῦν ἀπειλητικώτερος. Ὁ Ἀλέξιος μωρῶς ὅλως διόλου ἀπώλεσε καὶ τῶν Βενετῶν τὴν φιλίαν, δείξας δισταγμούς κατὰ τὸ 1196 εἰς ἐπι- 1196 κύρωσιν τῶν προνομίων των. Ἡ πρᾶξις αὕτη ἦτο τόσῳ μᾶλλον ἀστόχαστος, καθόσον μόνον διὰ βοήθειας αὐτῶν ἠδύνατο ν' ἀποκρούσῃ τοὺς Γερμανονορμάννους. Πρὸς τούτοις δὲ ἀπὸ τοῦ 1193 δόγης κατέστη ὁ γέρονς Ἑρρίκος Δάνδολος, πολιτικὸς ἀνὴρ πρώτης τάξεως, πρὸς τὸ Βυζάντιον ὅμως δυσμενῶς διακείμενος, διὸ δὲν ἔπρεπε νὰ ἐρεθίζωσιν αὐτόν. Τοιοῦτοτρόπως ἦτο ἀπομεμονωμένη ἐντελῶς καὶ πάλιν ἡ ῥωμαϊκὴ κυβέρνησις, ὅτε κατὰ τὸ φθινόπωρον τοῦ 1196 ἀφίχθησαν οἱ πρεσβευταὶ τοῦ αὐτοκράτορος 1196 Ἑρρίκου καὶ τὸν κατεπτοημένον αὐτοκράτορα ὑπεχρέωσαν νὰ δεχθῇ τὰς σφοδρὰ ταπεινωτικὰς των προτάσεις. Ἵνα ἀποφύγῃ μεγάλας παραχωρήσεις χώρας, ἠναγκάσθη νὰ πληρώνῃ φόρον 1500 λιτρῶν χρυσοῦ, εἰς ᾧς περιωρίσθησαν αἱ ἀρχικῶς ἀπαιτηθεῖσαι πεντακισχίλια. Ἀλλὰ τοῦ Ἑρρίκου ὁ θάνατος τὸ 1197 ἀπῆλλαξε τὸν ἀλλαλάξαντα ἐκ τῆς χαρᾶς λαὸν τῶν Ῥωμαίων ἀπὸ τοῦ «φόρου τῶν Ἀλλαμαννῶν».

Ἡ βασιλεία τοῦ Ἀλεξίου, ὅστις προσέλαβε τὸ ὑπερήφανον ἐπώνυμον τῶν Κομνηνῶν, διόλου δὲν ἦτο καλλιτέρα τῆς τοῦ ἀδελφοῦ του Ἰσαάκ. Ὅτι ὁ ναύαρχος Στρυφὸς ἐδημοπράτησε παλαιὰ πλοῖα καὶ παλαιωθὲν ὑλικόν, δὲν ἦτο καὶ τόσον κακόν, ὅσον ζητεῖ

νὰ παραστήσῃ ὁ Νικήτας. Γνησίως βυζαντινὴ πρᾶξις ἦτο αὕτη μόνον, ὅτι τὸ ἐκ τῆς πωλήσεως ποσὸν ἀντὶ νὰ χρησιμεύσῃ εἰς νέας ἀγοράς, εἰσῆλθεν εἰς τὰ βαλάντια τοῦ μεγάλου τούτου ὑπαλλήλου. Τῆς πειρατείας τῆς κατὰ τὸν Εὐξείνιον πόντον μετεῖχον αὐτοκράτωρ καὶ αὐλὴ ὡς μυστικοὶ μέτοχοι. Ἄλλ' οἱ ὑπήκοοι τοῦ σουλτάνου τοῦ Ἰκονίου, ἀπαιτήσαντος τοῦτο, ἀπεζημιώθησαν διὰ τὰς ἐξ αὐτῆς ζημίας των.

- Πρὸς τοὺς Βουλγάρους ἀδύνατος καθίστατο ἡ εἰρήνη ἔνεκα τῶν ἀναιδῶν αὐτῶν ἀπαιτήσεων. Παρὰ τὰς Σέρρας ἡττήθη ὑπ' αὐτῶν σῶμα ἐλληνικοῦ στρατοῦ. Ἄλλ' ὁ φοβερὸς Ἰωάννης Ἀσ-
 1196 σὲν Α' ἐδολοφονήθη τὸ 1196 ἐν τῷ ἀνακτόρῳ τοῦ Τυρνόβου ὑπὸ τοῦ ἐμπίστου αὐτοῦ Ἰθάγκου, ἐραστοῦ τῆς ἀδελφῆς τῆς τσαρίνας Ἑλένης. Ὁ δολοφόνος ἐδραπέτευσεν εἰς τοὺς Βυζαντινοὺς καὶ
 1197 μετὰ τὴν βραχεῖαν βασιλείαν τοῦ Καλοπέτρου (ἀποθ. τὸ 1197) τὸν θρόνον διεδέχθη ὁ ἄσπονδος τῶν Ἑλλήνων ἐχθρὸς Καλοϊωάν-
 1197-1207 νης (1197-1207), ὅστις διὰ τῆς δολιότητος, βαρβαρότητος καὶ ἀσπλαγχνίας καὶ τῆς πολιτικῆς ἅμα πείρινοίας του κατέστη τόσον φοβερὸς εἰς τοὺς Ἑλληνας, ὥς ποτε ὁ Βασίλειος Β' εἰς τοὺς Βουλ-
 γάρους. Καὶ ἐν Μακεδονίᾳ ἐπανεστάτησαν οἱ Βούλγαροι. Ὁ Βουλ-
 γιάρος Δοβρομίρ Στρέζ δὲν κατωρθώθη νὰ καταπολεμηθῇ ὑπὸ τοῦ Ἀλεξίου, ἔλαβε δὲ ὑπ' αὐτοῦ εἰς γάμον συγγενῇ τοῦ τινα. Ὁ Ἰθάγκο, ὡς Ἑλλήν ὑπὸ τὸ ὄνομα Ἀλέξιος, ἐνίκησε μὲν τοὺς Βουλγάρους παρὰ τὴν Φιλιππούπολιν, ἀλλ' ἐπρόδωκε ταχέως τοὺς Ἑλληνας ὥς ποτε τοὺς συμπατριώτας του καὶ ἀφοῦ ἐπόρ-
 1200 θησε τὴν χώραν μέχρι τοῦ Αἰγαίου, μόλις συνελήφθη τὸ 1200. Τέλος τὸ 1201 ἀφοῦ ἐπανεστάτησε καὶ τοῦ αὐτοκράτορος ὁ ἀνε-
 1201 φιδὸς Καμύτζης, συνωμολόγησαν οἱ Ἑλληνες λίαν συμφέρου-
 σαν εἰς τοὺς Βουλγάρους εἰρήνην, δι' ἧς ἔμειναν κύριοι πασῶν τῶν ἀπὸ Βελιγραδίου μέχρι Μάυρης θαλάσσης καὶ Ἀξιοῦ κα-
 τακτήσεων. Σπουδαία ἐπιτυχία τοῦ Καλοϊωάννου ἦτο ἡ μετὰ μακρὰς διαπραγματεύσεις τελεσθεῖσα εἰκονικὴ μετὰ τῆς Ρώμης ἔγωσις. Ὁ ὑπὸ τοῦ Ἰννοκεντίου Γ' πεμφθεὶς καρδινάλιος Λέων

προεχείρισε τὸν Βασίλειον πρωτεύοντα Βουλγαρίας, ἔφερε δὲ εἰς τοὺς μητροπολίτας ἐπώμιον καὶ εἰς τοὺς ἐπισκόπους — τὸ ἱερατεῖον ἅπαν ἦτο ἐθνικὸν βουλγαρικόν — μίτρας. Τὴν 8 Νοεμβρίου 8 Νοεμ. 1204 1204 ἐστέφθη ἐπισήμως ὁ Καλοϊωάννης ὑπὸ τοῦ καρδινάλιου.

Ἐνῷ δὲ τοιουτοτρόπως τὰ πράγματα ἐν Εὐρώπῃ ἐλάμβανον λίαν δυσμενῆ εἰς τοὺς Ρωμαίους τροπὴν, καὶ ἐν Ἀσίᾳ ὁ ἀγὼν ἦτο ἀκατάπαυστος πρὸς τε τοὺς Σελτζούκους καὶ τοὺς ἀντάρτας ἡγεμονίδας. Οἱ Ἕλληνες ὑπήκοοι, δελεασθέντες ὑπὸ τῶν εὐνοϊκῶν ὅρων τοῦ σουλτάνου Καϊκοσροῦ μετώκησαν παμπληθεὶ εἰς τὴν χώραν αὐτοῦ. Ἐννοεῖται ὅμως ὅτι οἱ ἄθλιοι οὗτοι εἶδον τάχιστα τὰς ἐλπίδας των διαψευδομένας καὶ διὰ σκληροτέρων καταπιέσεων ἐτιμωρήθησαν κατ' ἀξίαν ἐπὶ τῇ προδοσίᾳ τῆς πατρίδος των.

Ἡ ὑπεροψία τῶν Ἰταλῶν εἶχε καταστῆ ἀφόρητος. Ὁ Γενουάτης Γκαφφόρε, τιμωρηθεὶς διὰ χρηματικοῦ προστίμου ὑπὸ τοῦ μεγάλου ναυάρχου, ἔγινε πειρατὴς καὶ ἐπόρθει τὰς ἀνυπερασπίστους νήσους καὶ τὰ παράλια. Ὁ ἐπίσης διαβόητος Καλαβρῆζος Ἰωάννης Στιριώνης προσελήφθη ὡς ἀντιναύαρχος τοῦ αὐτοκρατορικοῦ στόλου καὶ ἐπὶ τέλους κατώρθωσε νὰ καταστήσῃ ἐκποδὼν τὸν Γκαφφόρε βοηθούμενος ὑπὸ τῶν Πισατῶν. Ἀλλ' ὁ γαμβρὸς αὐτοῦ Βετράνος ἐξηκολούθησε τὸν πειρατικὸν πόλεμον καὶ αἱ ἔνεκα τούτου ἀντεκδικήσεις τῆς ἐλληνικῆς κυβερνήσεως κατὰ τῶν Γενουατῶν προῦκάλεσαν μακρὰς διαπραγματεύσεις καὶ τὸ κράτος πάλιν ἠναγκάσθη νὰ πληρώσῃ τὴν ζημίαν. Ἡ προτίμησις, ἣν ἔδειξε πρὸς τοὺς Πισάτας ὁ αὐτοκράτωρ, παρώργισε τοὺς ἰσχυροὺς Βενετούς. Ἦτο δὲ μέγα δυστύχημα, ὅτι ὁ αὐτοκράτωρ δὲν κατώρθωσε νὰ συμδιεασθῇ πρὸς τὸν ἰσχυρὸν Δάνδολον. Ἡ ἀποσύνθεσις τοῦ κράτους προέβαινε ταχέως. Οἱ φιλόδοξοι ἄρχοντες τῶν ἐπαρχιῶν ἀπέβλεπον εἰς τὸ νὰ κατασταθῶσιν ἀνεξάρτητοι τύραννοι· ὁ γνωστότατος αὐτῶν εἶνε ὁ Λέων Σγουρός, ὁ ἄρχων τοῦ Ναυπλίου, ὅστις τὸ 1202 κατέλαβε τὸ Ἄργος, ἀμέ- 1202 σως δὲ κατόπιν τὴν Κόρινθον. Τὸ 1203 ἐστράτευσε κατὰ τῶν

Ἀθηναίων, ἀλλ' ἡ ἡρωϊκὴ ἀντίστασις τοῦ μητροπολίτου Μιχαὴλ Ἀχομινάτου ἔσωσε τὴν Ἀκρόπολιν. Αἱ Θῆβαι ἐσυνθηκολόγησαν ἀμέσως, ἀλλὰ παρὰ τὰς Θερμοπύλας ἐνίκηθη ὑπὸ τῶν ἐμπειροπολέμων ἱπποτῶν τοῦ νέου βασιλέως τῆς Θεσσαλονίκης, Βονιφατίου τοῦ Μομφερρατικοῦ. Ὅμοίαν ἡμιανεξάρτητον θέσιν ἔλαβον ἐν Τραπεζοῦντι ὡς «δοῦκες Χαλδίας» οἱ ἐκ τῆς ἀρμενιакῆς οἰκογενείας τῶν Γκαβέρα, ἀπόγονοι ὄντες τῶν παλαιῶν Ταρωνιτῶν ἡγεμόνων. Ἐκτεταμένα τιμάρια καὶ γαιοκτησίας κατεῖχον ἐν Ἡπείρῳ καὶ Αἰτωλίᾳ οἱ Καντακουζηνοί, οἱ Βρανάδες, οἱ Μελισσηνοὶ καὶ ἄλλοι. Ἐνὶ λόγῳ τὸ κράτος ἐλάμβανεν ἤδη ἀφ' ἑαυτοῦ ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον τὴν φεουδαλικὴν μορφήν, ἣν ἐπέβαλεν εἰς αὐτὸ κατόπιν ὀριστικῶς ἡ φραγκικὴ κατὰκτησις.

1198-1216

Ἡ μοῖρα τοῦ ὀλέθρου ἐπλησίαζεν ὁλονέν τὸ κράτος. Ὁ Φίλιππος τῆς Σουεβίας, σύζυγος Εἰρήνης τῆς θυγατρὸς τοῦ ἐκθρονισθέντος αὐτοκράτορος Ἰσαάκ, εἶχεν ἐπὶ τοῦ παρόντος δεσμευμένας τὰς χεῖρας ἕνεκα τοῦ πρὸς τὸν ἀνταπαιτητὴν τοῦ γερμανικοῦ θρόνου ἀγῶνος. Ἀλλὰ τὰ πράγματα ἤλθον κατὰ ῥοὴν, ὅτε ὁ μέγας Ἰννοκέντιος ὁ Γ' (1198-1216) διὰ τοῦ κηρύγματος πρὸς διοργάνωσιν νέας σταυροφορίας ἐξέκαυσε τὸν ἐνθουσιασμόν τῆς εὐσεβοῦς ἅμα καὶ φιλοπολέμου καὶ εἰς θυσίας προθύμου ἀριστοκρατίας τῶν Γάλλων πρὸς ἀνάκτησιν τῶν ἀγίων τόπων. Πολιτικώτατον ἦτο τοῦ μεγάλου πάπα τὸ σχέδιον νὰ προσβάλλῃ αὐτὸ τὸ κέντρον τοῦ κράτους τῶν Ἑγίουπιδῶν, οἵτινες ἐδέσποζον τῆς Ἱερουσαλὴμ, ἐπιτιθέμενος βραγδαίως κατὰ τῆς Ἀλεξανδρείας καὶ τῆς Αἰγύπτου. Ἐν Βενετίᾳ συνήχθησαν οἱ Φράγκοι καὶ Φλάνδριοι σταυροφόροι, ἵνα διαπραγματευθῶσι περὶ τοῦ διάπλου πρὸς τὸν δόγην τῆς θαλασσοκρατείας δημοκρατίας. Ἀλλ' ὁ Ἑρρίκος Δάνδολος διετῆρει ἀρίστας πρὸς τὴν Αἰγυπτον σχέσεις, ἵνα διαμετακομίζῃ εἰς Βενετίαν τὰς εἰς τὴν χώραν τοῦ Νείλου διὰ θαλάσσης ἐρχομένας ἐκ τῆς ἀνατολικῆς Ἀσίας πολυτίμους πραγματείας. Πρὸς τοὺς θρησκευτικοὺς σκοποὺς, οὓς ἔτρεφεν ὁ πάπας καὶ οἵτινες ἐνεθουσίαζον τοὺς εὐγενεῖς Γάλλους, ἦτο παντάπασι

ξένος καὶ ἀδιάφορος ὁ μέγα κυριαρχικὸν πνεῦμα ἔχων, ἀλλὰ γνησίαν ἐμπόρου ψυχὴν τρέφων οὗτος ἀνὴρ. Συνέπεσε δὲ συνάμα ὥστε ὁ ὑπὲρ τῆς σταυροφορικῆς ιδέας ἐνθουσιασμένος ἀρχηγὸς τῶν ἱπποτῶν, ὁ κόμης Τιμπὼ τῆς Καμπανίας νὰ ἀποθάνῃ τὴν 24 Μαΐου 1201, ὁ δὲ μαρσάλος Βιλλαρδουῖνος ἐπέτυχε νὰ ἐκλεχθῇ ^{24 Μαΐου 1201} ὁ ἐχθρὸς τῶν Ἑλλήνων καὶ ἀπλῶς πολιτικὰ σχέδια ἐπιδιώκων μαρχίων Βονιφάτιος Β' ὁ Μομφερρατικός. Ἦδη κατὰ Μάρτιον τοῦ 1201 ὁ Ἑρρίκος Δάνδολος, συνάψας πρὸς τοὺς σταυροφόρους 1201 συνθήκην, ἣτις ἦτο ἀριστούργημα διπλωματικῆς ἐπιδεξιότητος, κατώρθωσε νὰ καταστήσῃ τοὺς καὶ ἄλλως χρηματικῶς ἐκ τῆς δημοκρατίας ἐξαρτωμένους ἱππότητας ἐντελῶς τῶν συμφερόντων ἑαυτοῦ καὶ σχεδίων ὑπηρέτας. Ὁ μέγας πάπας διέβλεπε τοὺς σκοποὺς τῶν ἐναντίων του, διὸ ἤθελε νὰ κυρώσῃ τὴν συνθήκην μόνον ὑπὸ τὸν ὅρον, ὅτι ἡ ἐπιχείρησις δὲν θὰ διηυθύνετο ἐναντίον χριστιανῶν· ἀλλ' ἡ Βενετία ἡρνήθη ἄνευ περιστροφῶν ν' ἀναλάβῃ τὴν ὑποχρέωσιν ταύτην. Τοιοῦτοτρόπως τόσο ἐπαισχύντως ἐχρησιμοποιήθη τῶν σταυροφόρων ὁ ἐνθουσιασμὸς ὑπὲρ τῶν πολιτικῶν σχεδίων τῶν Βενετῶν, ὅπως αἱ θυσίαι τῶν λαῶν αἱ ὑπὲρ τῆς ἐθνικῆς ιδέας κατὰ τὰ ἔτη 1813 καὶ 1815 ὑπὸ τῶν διπλωματῶν τοῦ βιενναίου συνεδρίου. Ἡ σύμπτωσις δὲ ἐπεβοήθησε τοὺς Βενετούς. Τοῦ Ἰσαὰκ ὁ υἱὸς Ἀλέξιος ἐδραπέτευσε εἰς τὴν Δύσιν βοηθεία τῶν Πισατῶν. Ὁ Ἰννοκέντιος ἔδειξεν ἀρκετὴν εὐθύτητα ὥστε ν' ἀποπέμψῃ αὐτόν· ἀλλ' ὁ γαμβρὸς τοῦ βασιλόπαιδος Φίλιππος τῆς Σουεβίας τὸν ἐδέχθη μὲ ἀνοικτάς ἀγκάλας. Ἐν τῷ στρατῷ τῶν σταυροφόρων εὐρίσκοντο πολυάριθμοι ἐκ τῶν παραρρηνίων χωρῶν· ὁ μαρχίων Βονιφάτιος εἶχεν ἀγαθὰς σχέσεις πρὸς τὸν Φίλιππον. Ὡστε ἡ ἐπιθυμία αὐτοῦ ν' ἀποκαταστήσῃ εἰς τὸν θρόνον τὸν Ἰσαὰκ καὶ τὸν υἱόν του, ἣτις προῆγε τόσο τὰ σχέδια τοῦ Δανδόλου, ἔγινεν εὐμενῶς ἀποδεκτὴ εἰς τὸ στρατόπεδον τῶν σταυροφόρων. Αἱ ἀντιρρήσεις τοῦ Ἰννοκεντίου Γ' δὲν ἠκούσθησαν, πρὸς τὸν ἀπεσταλμένον του δὲ τόσο αὐστηρῶς ἀντεπεξῆλθεν ὁ Δάνδολος, ὥστε ἕκαστος ἐνόει πλέον ὅτι τῶν πραγμάτων

κύριος ἦτο μόνον ὁ δόγης, ὅστις καὶ ἐξεμεταλλεύθη αὐτὰ παντὶ
 'Οκτ. 1202 σθένει. Ἐν ἀρχῇ Ὀκτωβρίου τοῦ 1202 ὁ στόλος ἐξέπλευσε καὶ
 ἤδη τὸν Νοέμβριον ἐκυρίευσεν τὴν θαλασσιανὴν Ζάραν, ἣτις ἀνη-
 κεν εἰς τὸν εὐλαβῆ Ἐμμερίχον τῆς Οὐγγαρίας. Τὸ ὅτι καὶ αὐτὸς
 τὸν σταυρὸν ἔλαβε, δὲν ἐμπόδιζε τοὺς Βενετοὺς εἰς τὴν ἀπεριόρι-
 στον ἐπιδιώξιν τῶν ἐμπορικῶν καὶ πολιτικῶν τῶν συμφερόντων.

Ἡ ἐκστρατεία, ἣν οἱ Βενετοὶ ἐπεχείρησαν κατὰ τοῦ Βυζαν-
 τίου, μίαν μόνην ἀντίστοιχον ἔχει ἐν πάσῃ τῇ ἱστορίᾳ: τὴν κατὰ
 θάλασσαν τῶν Ἀγγλων, ἣτις ἀπέληξεν εἰς τὴν προσάρτησιν τῆς
 Αἰγύπτου. Ἡ ἀναλήθεια ἐν τῇ ἀποκρύψει τῶν ἀληθινῶν πολιτικῶν
 σκοπῶν ὑπῆρξε καὶ εἰς τὰς δύο περιστάσεις ἐξ ἴσου μεγάλη. Ἀξι-
 οπερίεργον εἶνε ὅτι ἡ πολιτικὴ διεύθυνσις ἀμφοτέρων τῶν ὑποθέ-
 σεων ἔκειτο εἰς χεῖρας γέροντος ἰσχυρογνώμονος λίαν ἐντρίβοῦς
 εἰς τὰ πολιτικὰ πράγματα. Ἡ Ῥώμη ἀφώρισε τοὺς Βενετοὺς καὶ
 ὑπέδειξεν εἰς τοὺς σταυροφόρους, ὅτι ἔργον τῶν δὲν ἦτο ἡ τιμω-
 ρία τῶν Ἑλλήνων καὶ τοῦ αὐτοκράτορός τῶν δι' ὅσα οὗτοι διέ-
 πραξαν ἁμαρτήματα. Ἀλλ' ὁ βασιλόπαις Ἀλέξιος ὑπεσχέθη 200
 000 μάρκας ἀργύρου, δέκα χιλιάδων ἀνδρῶν ἐπικουρίαν εἰς τὸν
 κατὰ τῶν ἀπίστων πόλεμον ἐπὶ ἐν ἔτος καὶ ἑνώσιν μετὰ τῆς Ῥω-
 μαϊκῆς ἐκκλησίας, ἅτινα ἦσαν πολὺ μέτριοι καὶ φρόνιμοι ὄροι.
 Πολλοὶ τῶν σταυροφόρων ἐν τούτοις ἡσθάνοντο τύψιν συνειδότος.
 Ἀλλ' ἡ πειθὼ τοῦ δόγη καὶ τοῦ μαρχιῶνος, μάλιστα δὲ ἡ ἐλπίς
 ἀπείρου λείας καθησύχασαν τοὺς πλὴν ὀλίγων ἐξαιρέσεων οἰκονο-
 μικῶς πολὺ στενοχωρημένους ἱππότες. Τὸ θεῖον ἔργον ἐθυσιάσθη
 εἰς τὸν Μαμμωνᾶν.

Ὁ Δάνδολος καὶ ὁ Βονιφάτιος διηύθυναν τὴν ἐπιχείρησιν μετὰ
 θαυμαστῆς περινοίας. Τὸ ἄγλημα τοῦ βενετικοῦ στόλου κατέλαβε
 1203 τὸ 1203 τὸ Δυρράχιον. Ἦδη τὴν 27 Ἰουνίου ἡγκυροβόλησεν ὁ
 στόλος, ἐφ' οὗ ἐπέβαινον 40000 ἀνδρῶν, πρὸ τῆς Χρυσοπόλεως,
 ἀπέναντι τῆς πρωτεύουσος τοῦ αὐτοκράτορος.

Ὁ αὐτοκράτωρ εἶχε συναγάγῃ ὡς λέγεται στρατὸν 60000
 ἀνδρῶν εἰς τὴν πρωτεύουσαν κατὰ τοῦ ἐχθροῦ· ἀλλ' ἐμπιστοσύ-

νης ἄξιοι ἦσαν μόνον οἱ Βαράγγοι. Μόνον κατὰ τὴν τελευταίαν στιγμήν ἐλήφθη φροντίς περὶ ἐπισκευῆς τῶν τειχῶν καὶ παρασκευῇ τοῦ ἀσθενοῦς καὶ παρημελημένου στόλου. Ἡ ἔφοδος ἤρχισε κατὰ τοῦ προαστείου Πέραν. Τὴν 6 Ἰουλίου ἐκυριεύθη ὁ ἰσχυρὸς πύργος τοῦ Γαλατᾶ. Τοῦ αὐτοκράτορος ὁ ἀνδρεῖος γαμβρὸς Θεόδωρος Λάσκαρις, οἱ Βαράγγοι καὶ οἱ ἐχθροὶ τῆς Βενετίας Πισᾶται ἡμύνοντο ἡρώϊκῶς, ὅτε ἤρχιζεν ἡ κατὰ τῆς πόλεως ἐπίθεσις. Τὴν 17 Ἰουλίου ἐτόλμησεν ὁ αὐτοκράτωρ ἔξοδον, ἀναγκασθεὶς σχεδὸν εἰς ταύτην, ἀλλ' ἀπέτυχεν ἔνεκα τῆς ἀνδρείας τῶν Φράγκων. Ὁ ἐλευινὸς ἡγεμὼν ἐξέφυγε τὴν νύκτα φέρων τοὺς πολυτίμους λίθους τοῦ στέμματος καὶ τὸ θησαυροφυλάκιόν του εἰς Δεβελτόν. Τότε ὁ θησαυροφύλαξ τοῦ κράτους Κωνσταντῖνος ἐξήγαγεν ἐκ τῆς φυλακῆς τὸν τυφλὸν Ἰσαάκ καὶ ἀνεκήρυξεν αὐτὸν ἐκ νέου μετὰ τοῦ υἱοῦ του Ἀλεξίου Δ' (18 Ἰουλίου 1203-28 Ἰανουαρίου 1204) αὐτοκράτορα. Ὁ βασιλόπαις, συνοδευόμενος ὑπὸ τῶν βαράνων, εἰσῆλθε θριαμβευτικῶς εἰς τὴν πόλιν. Οἱ ἀρχηγοὶ κατέλυσαν εἰς τὸ αὐτοκρατορικὸν παλάτιον τῶν Βλαχερνῶν, οἱ δὲ προσκυνηταὶ κατέλαβον τὴν πόλιν. Ἀλλὰ παρακλήσει τοῦ αὐτοκράτορος Ἰσαάκ μετηνέχθη τὸ στρατόπεδον τῶν προσκυνητῶν εἰς τὸ παρὰ τὸν Γαλατᾶν πεδῖον καὶ ὁ στόλος ἡγκυροβόλησε παρὰ τὸ Πέραν, ἀφοῦ ὁ Δάνδολος διέταξε τὴν καθαίρεσιν μέρους τινῶν τῶν τειχῶν. Εἰς τὸν Ἀλέξιον Δ' ἐδόθη φραγκικὴ σωματοφυλακή. Προχείρως ἐπλήρωσαν οἱ Ἕλληνες ἑκατὸν χιλιάδας μάρκων· ἀλλ' οἱ Βενετοὶ ἔλαβον ἀμέσως τὸ ἥμισυ ἐκ τούτων, ἐκ δὲ τῶν λοιπῶν ἀπέσυραν 35000 μάρκων διὰ τὰ χρέη τῶν προσκυνητῶν. Οἱ ἀμβλυωποῦντες σταυροφόροι κατηγανᾶκτουν, μὴ ἐννοοῦντες τὰ σημεῖα τῶν καιρῶν, ἂν καὶ ἤδη ἤρχιζεν ἡ κατάστασις ἐκείνη, ἥτις ἔμελλε νὰ διαρκέσῃ δύο καὶ ἡμισυν αἰῶνας. Τὸ κράτος καὶ οἱ αὐτοκρατορὲς του, εἴτε Φράγκοι οὔτοι ἦσαν εἴτε Ἕλληνες, ὅσον καὶ ἂν οἱ δεῦτεροι οὔτοι ἐνίστε ἐμεγαλαύχουν, ἔμειναν ἐξηρτημένοι ἐντελῶς ἐκ τῆς χάριτος τοῦ λαοῦ τῶν Ἰταλῶν πραγματευτῶν. Ἐπιπτον, εὐθὺς ὥς ἡ Βενετία ἀπέσυρεν ἀπ' αὐτῶν τὴν χεῖρά της

ἢ μᾶλλον ὁσάκις ἔνεκα ἐμπορικῶν καὶ πολιτικῶν συνδυασμῶν ἠναγκάζετο νὰ ἀποσύρῃ ἀπ' αὐτῶν. Ἀνεστράφη δηλονότι ἡ παλαιὰ σχέσις καὶ οἱ πάλαι ποτὲ ὑπῆρέται ἔγιναν κύριοι¹⁾. Εἰς τοὺς δύο αὐτοκράτορας ἀνῆκε μόνον ἡ πρωτεύουσα, ἐνῶ αἱ ἐπαρχίαι ὑπῆκουσαν εἰς τὸν Ἀλέξιον Γ', ὅστις μετώκησεν εἰς Ἀδριανούπολιν. Μετ' οὐ πολὺ ἐξερράγη ἐπανάστασις τῶν Ἑλλήνων, κατὰ τὴν ὁποίαν κατεστράφησαν αἱ ἀποθῆκαι τῶν Πισατῶν καὶ Ἀμαλφιτανῶν καὶ τὸ τουρκικὸν τζαμίον. Εἰς τὸ κακὸν τοῦτο προσετέθη καὶ φοβερά πυρκαϊὰ τῆς πόλεως. Ἐνῶ δὲ ὁ Ἀλέξιος Δ' βοηθούμενος ὑπὸ τῶν Φράγκων ὑπέταττε τὴν Θράκην, οἱ προὔχοντες τῆς πρωτευούσης ἐσχέποντο περὶ ἀντιστάσεως καὶ ἀνωκοδόμουν τὰ τείχη. Ὁ Ἰσαὰκ καὶ ὁ Ἀλέξιος Δ' ἐβάρυνθησαν κατὰ μικρὸν τὴν φραγκικὴν ἀναίσχυντίαν· οἱ δὲ ἀγροῖκοι λόγοι τοῦ Δανδόλου πρὸς τὸν νέον αὐτοκράτορα «ἀναίσχυντε νεανία! ἡμεῖς σὲ ἀνεσύραμεν ἐκ τοῦ βορβόρου, ἡμεῖς θὰ σὲ ρίψωμεν πάλιν εἰς αὐτόν», ἔχυσαν ἔλαιον εἰς τὴν πυράν. Τότε προῆλθεν εἰς μέσον ὡς τοποτηρητῆς τοῦ κράτους ὁ τολμηρὸς καὶ ἀνδρεῖος Ἀλέξιος Δούκας Μούρτζουφλος, συγγενὴς τοῦ αὐτοκρατορικοῦ οἴκου. Οἱ Ἕλληνες ἐπεχείρησαν διαφόρους ἐξόδους ἐκ τῆς πόλεως, ἃν καὶ ἀνεπιτυχεῖς. Ἀλλὰ τὸ στρατόπεδον τῶν Φράγκων ἐπίεζεν ὁ λιμός, καὶ τὴν 25 Ἰανουαρίου ἐξερράγη ἐπανάστασις. Ἡ ἀριστοκρατία, ὁ κληρὸς καὶ ὁ λαὸς συνῆλθον κατὰ τὸ εἰωθὸς πλεόν εἰς ἐκλογικὴν ἐκκλησίαν. Ἀφοῦ δὲ τὴν 28 Ἰανουαρίου ἔχρισαν αὐτοκράτορα τὸν Νικόλαον Κανανὸν ἄνευ τῆς συγκαταθέσεως τοῦ πατριάρχου, τὴν 5 Φεβρουαρίου 1204 ἐστέφθη ἐπισήμως νόμιμος αὐτοκράτωρ ὑπὸ τοῦ πατριάρχου ὁ Μούρτζουφλος ὡς Ἀλέξιος Ε'.

Ὁ Ἀλέξιος Δ' ἐστραγγαλίσθη, ὁ δὲ οἰκτρὸς πατὴρ του ἀπέθανεν ἐκ τοῦ τρόμου. Οἱ μάταιοι συμβιβασμοὶ ἐγκατελείφθησαν πλεόν. Ἕλληνες καὶ Λατῖνοι ἀντιμετώπιζον ἀλλήλους ὡς θανάσιμοι ἐχθροί. Ὁ νέος αὐτοκράτωρ ἠρνήθη νὰ κάμῃ νέας πληρωμὰς καὶ ἀπήτησε παρὰ τῶν σταυροφόρων ν' ἀποσυρθῶσι. Τὸ σημεῖον

¹⁾ C. Hopf, Griechische Geschichte I 151.

λοιπὸν τοῦ πολέμου ἐδόθη. Ἡ ἔξοδος τοῦ αὐτοκράτορος κατὰ τῶν ἐπιστρεφόντων Φράγκων, οἵτινες ἄπειρα λάφυρα ἐκόμιζον ἐκ τῆς πλουσίας παρὰ τὴν Μαύρην θάλασσαν πόλεως Φιλέας, ἔσχε τόσον ἀτυχῇ ἔκδασιν, ὥστε τὸ παλλάδιον τοῦ κράτους, ἡ ὑπὸ τοῦ πατριάρχου φερομένη θαυματουργὸς εἰκὼν τῆς Παναγίας τῆς Ὁδηγητρίας, ἔργον τοῦ εὐαγγελιστοῦ Λουκᾶ, ἔπεσεν εἰς τὰς χεῖρας τοῦ Πέτρου de Bracheuil. Καθ' ὅλον τὸν Μάρτιον οἱ Φράγκαὶ παρεσκεύαζον μεγάλας δυνάμεις. Κατεσκευάσθησαν φοβεραὶ πολιορκητικαὶ μηχαναὶ καὶ κλίμακες ἐφόδου. Ἀλλ' ὁ Ἀλέξιος Ε' διηύθυνε τὴν ἀμυναν ἐμφρόνως καὶ ἀρόβως. Ἡ πρώτη ἔφοδος ἀπέτυχε, ἡ κυρία δὲ ἔφοδος ἐπεχειρήθη τὴν 12 Ἀπριλίου. Λυσσῶντες ὡς λέοντες ἡγωνίζοντο οἱ Βαράγγοι ἀμυνόμενοι. Ἀλλὰ δύο πύργοι ἐκρημνίσθησαν καὶ ὁ Πέτρος τῆς Ἀμιένης διέρρηξε μίαν πύλην. Μάτην προσπαθεῖ ὁ ἡρωϊκὸς αὐτοκράτωρ νὰ καταστείλῃ τὸν πανικόν. Ὅπως δὲ πάντοτε οἱ ἐν βαθείᾳ καταπτώσει λαοὶ ἐπιρρίπτουσι πᾶσαν τὴν εὐθύνην τῆς ἀποτυχίας εἰς τοὺς ἄρχοντάς των ἢ τὸ κακὸν ἀποδίδουσιν εἰς τὴν προδοσίαν τῶν στρατιωτικῶν ἀρχηγῶν, ὁμοίως συνέβη καὶ μὲ τὸν Ἀλέξιον. Ἦδη σκέπτονται νὰ καθαιρέσωσιν αὐτόν, μὲ συντετριμμένην δὲ καρδίαν ἀναγνωρίζει καὶ ὁ ὑπερήφανος ἀνὴρ, ὅτι ἡ πατρίς ἀπωλέσθη. Διαφεύγει διὰ τῆς Χρυσῆς πύλης «ἵνα μὴ κατασπαραχθῇ ὑπὸ τῶν ἐχθρῶν πνεόντων Λατίνων». Πατριῶταί τινες ζητοῦσι ν' ἀνακηρύξωσιν αὐτοκράτορα ἐν τῇ ἀγίᾳ Σοφίᾳ τὸν Θεόδωρον Δοῦκα ἢ τὸν Θεόδωρον Λάσκαριν. Ἀλλὰ πᾶσα ἔκκλησις πρὸς ἐπανάληψιν τῆς ἀντιστάσεως συντρίβεται εἰς τὴν μικροψυχίαν καὶ ἀπελπισίαν τοῦ λαοῦ καὶ τὴν ἀδιαφορίαν τῶν μισθοφόρων. Ὁ Λάσκαρις διαφεύγει εἰς Μικρὰν Ἀσίαν. Μάτην δὲ προσπίπτουσιν οἱ ὑπολειπόμενοι κάτοικοι ὡς ἰκέται εἰς τὸν Βονιφάτιον. Τὸ ὑπερήφανον Βυζάντιον πρέπει νὰ πείῃ μέχρι τρυγὸς τὸ ποτήριον τῶν συμφορῶν. Ἡ μανία τοῦ ἀχαλινώτου στρατοῦ, ὅστις εἰσῆλασε νῦν εἰς τὰς ὁδοὺς τῆς πόλεως, ἦτο ἀδάμαστος. «Οἱ Βενετοὶ διήρπαζον καὶ ἐχρηματίζοντο, οἱ Γάλλοι ἐχλεύαζον καὶ ἠτίμαζον, οἱ Γερμανοὶ ἐτρύφων καὶ κατέστρε-

φον». Οἱ χεῖριστοι δὲ ἦσαν οἱ δυτικοὶ ἄποικοι, οἵτινες ἕως τότε ἐξεμεταλλεύοντο τοὺς ὑπηκόους τοῦ αὐτοκράτορος, νῦν δὲ ἀπέβησαν οἱ σκληρότατοι τῶν φονέων.

Μάρτ. 1204

Ἦδη τὸν Μάρτιον τοῦ 1204 συνωμολογήθη ἡ περὶ διανομῆς συνθήκη, καθ' ἣν τεταρτημόριον μὲν τοῦ κράτους ἐδίδοτο εἰς τὸν νέον αὐτοκράτορα, τὴν δὲ πατριαρχίαν καὶ τὰ ἄπειρα κτήματα τῆς ἁγίας Σοφίας ἐλάμβανε τὸ ἔθνος ἐκεῖνο, ἐξ οὗ δὲν θὰ ἐλαμβάνετο ὁ αὐτοκράτωρ. Τὰ τρία ἄλλα τεταρτημόρια διενέμοντο μεταξὺ τῶν Βενετῶν καὶ τῶν ἱπποτῶν. Ἡ ψυχὴ πάσης τῆς νέας τῶν πραγμάτων τάξεως ἦτο ὁ πολυύμνητος Δάνδολος. Πρὸς οὐδὲν ἄλλο ἀποβλέπων ἢ πρὸς τὰ χρηματικὰ τῆς δημοκρατίας συμφέροντα καὶ πρὸς τὰ λοιπὰ ἀμβλυωπῶν, ἐφοβέτο ἐξ ἀνοησίας τὴν ἰδρύσιν ἰσχυρᾶς Λατινικῆς αὐτοκρατορίας ὁ ἔμπορος Βενετὸς καὶ οὕτως ἐδημιούργησεν ἔργον ἐλεεινόν, ἀνάξιον νὰ ἴδῃ τὸ φῶς τοῦ ἡλίου. Καὶ ὅντως ἡ λατινικὴ αὐτοκρατορία ἐξ ἀρχῆς ὑπῆρξεν ἀνίσχυρος καὶ ἐτοιμοθάνατος ὁργανισμός, τοῦ ὁποῦ οὗτος ὁ βίος ἦτο μακρὰ φθίσις καὶ διαρκὴς θάνατος.

Ὁ Δάνδολος ἐμπόδισε νὰ ἐκλεχθῇ αὐτοκράτωρ ὁ ἱκανὸς καὶ ρέκτης Βονιφάτιος. Τὸν δὲ εὐλύγιστον καὶ εὐφυῆ Βαλδουῖνον τῆς Φλανδρίας κατέστησεν εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς ὀνόματι μόνον αὐτοκράτορα, παραδῶσας εἰς τὸν Βονιφάτιον πᾶσαν τὴν πέραν τοῦ Βοσπόρου χώραν καὶ τὴν Ἑλλάδα (l' isle de Griesse). Ἐξ ἀρχῆς λοιπὸν τὸ πᾶν ἦτο ὥριμον εἰς καταστροφὴν. Μόνον οἱ Βενετοὶ ἐγνώριζον πῶς νὰ ἐξυπηρετήσωσι πανταχοῦ τὰ ἐγωῖστικά των συμφέροντα, ὡς περὶ τῶν ἄλλων ἀδιαφοροῦσα ἐμπορικὴ ὀλιγαρχία. Παρὰ τὰς ἀντιρρήσεις τοῦ γαλλικοῦ κλήρου πατριάρχης ἔγινεν ὁ Θωμᾶς Μοροζίνης, ὁμοίως δὲ καὶ τῆς ἁγίας Σοφίας ἱερεῖς ἐγκατεστάθησαν δεκατρεῖς Βενετοὶ κληρικοί. Ἐξωτερικῶς λοιπὸν ἐπετεύχθη ἡ ἑνωσις. Τὸ ὑπερήφανον οἰκουμενικὸν πατριαρχεῖον ὑπέκυψεν εἰς τὴν πρεσβυτέραν Ρώμην. Ἀλλ' ἡ κατάστασις πράγματι ἦτο ὡς ἡ ἐν Ἰρλανδίᾳ, ὅτε ἐδέσποζεν ἡ ἀγγλικανὴ ἐκκλησία. Πολυάριθμος λατινικὸς κλῆρος ἄρχων μικροῦ ποιμνίου

ἢ ὅλως ἄνευ ποιμνίου ἐτρέφετο ἐκ τῶν εἰσοδημάτων τῶν πλουσίων ἐκκλησιαστικῶν περιουσιῶν· ἀλλ' ἡ πτωχύνασα ιεραρχία τῶν ὀρθοδόξων εἶχεν ὑπὲρ ἑαυτῆς τὸν λαόν, παρηγόρει αὐτὸν ὑπὸ τὸν ξενικὸν ζυγὸν καὶ ἔτρεφε τὴν ἐλπίδα τῆς μελλούσης ἀναγεννήσεως.

Δὲν εἶνε ἐνταῦθα ὁ τόπος καὶ νὰ σκιαγραφῇσωμεν μόνον τὴν μετατροπὴν τῆς ἀρχαίας ἀπολύτου ἀρχῆς εἰς τοὺς τύπους τοῦ δυτικοῦ τιμαριωρισμοῦ, ὅπερ κατὰ τρόπον τέλειον ἔπραξεν ὁ Χόφφ. Τοῦτο εἶναι σπουδαῖον κεφάλαιον τοῦ πολιτισμοῦ τοῦ δεκάτου τρίτου καὶ δεκάτου τετάρτου αἰῶνος ἢ τῆς ἱστορίας τῆς κοινωνιολογικῆς καταστάσεως τῆς Ἀνατολῆς. Ἡ πραγματεία ἡμῶν ἐνταῦθα ἀποβλέπει μόνον εἰς τὴν πολιτικὴν ἱστορίαν τῶν Βυζαντινῶν. Εἰς ταύτην δὲ τόσον ὀλίγον περιλαμβάνεται ἡ ἱστορία τῶν Λατίνων αὐτοκρατόρων ἢ τῶν βασιλέων τῆς Θεσσαλονίκης ἢ τῶν δουκῶν τῶν Ἀθηνῶν καὶ τῆς Ἀχαΐας, ὅσον ἢ τῶν Σελτζούκων τοῦ Ἰκονίου ἢ τῶν Μαμελούκων τῆς Αἰγύπτου, οἵτινες ἐξεβαρβάρωσαν ὁμοίως τμήματα τοῦ ποτε βυζαντινοῦ κράτους.

Θ. Η ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΝΙΚΑΙΑΣ (1204-1261).

Ἡ πολυαρχία καὶ ἡ διάσπασις τῶν στρατιωτικῶν δυνάμεων, ἣτις ἦτο ἀναγκαῖον παρακολούθημα τῆς ὁργανώσεως τῶν φραγκικῶν τιμαριωτικῶν κρατῶν, δὲν ἐπέτρεψε τὴν ἐνιαίαν ἐνέργειαν καὶ τὴν συγκέντρωσιν τῶν Λατίνων δεσποτῶν, καὶ τοῦτο πρὸς ὄφελος τῶν Ἑλλήνων. Τὸν τελευταῖον πατριώτην Ἀλέξιον Ε' Μούρτζουφλον, ὅστις ἤθελε νὰ ἐνωθῇ μετὰ τοῦ Ἀλεξίου Γ' ἐπὶ κοινῇ ἀμύνῃ, ἐτύφλωσεν οὗτος, οἱ δὲ σταυροφόροι, εἰς ὧν τὰς χεῖρας ἔπεσεν ὁ ἥρως ἀντίπαλος, ἦσαν ἀρκετὰ βάρβαροι ὥστε νὰ κρημνίσωσιν αὐτὸν ἀπὸ τῆς στήλης τοῦ Θεοδοσίου ὡς ἐπίορκον φονέα τοῦ Ἀλεξίου Δ'. Ὁ αἰσχρὸς Ἀλέξιος Γ' ἐξωρίσθη μετὰ τῆς ἀξίας αὐτοῦ γυναικὸς Εὐφροσύνης εἰς τὴν εὐάρεστον ἐν Ἀλ-

- μυρῶ διαμονὴν κατὰ χάριν ὑπὸ τοῦ βασιλέως Βονιφατίου. Ἄλλοι ὅμως Ἕλληνες μεγιστάνες ἦσαν ἐνεργητικώτεροι καὶ εὐτυχέστεροι. Ὁ Μιχαὴλ Ἄγγελος Κομνηνός, νόθος ἐξάδελφος τῶν Ἀγ-
 1204 γέλων, κατέλαβε τὸ 1204 τὸ θέμα Νικοπόλεως καὶ μετὰ στιβα-
 ρᾶς χειρὸς ἐκυβέρνησε τὸ ἀπὸ τῶν Λατίνων ἐντελῶς ἀνεξάρτητον
 δεσποτάτον Ἡπείρου, ὅπερ ἐξετείνετο ἀπὸ τῆς Ναυπάκτου μέχρι
 τοῦ Δυρραχίου. Μεγαλείτερον ἔμελλε ν' ἀποδῇ ἐν τῇ ἱστορίᾳ τὸ
 ὄνομα τοῦ Θεοδώρου Λασκάρως. Οὗτος ἐτράπη πρὸς τὴν Βιθυ-
 νίαν, ζητῶν νὰ σώσῃ τὴν Ἀσίαν ὑπὲρ τῶν Ρωμαίων. Ἄλλ' ἐκ
 Φιλαδελφείας ὁρμώμενος προῆλθεν εἰς μέσον ὡς μνηστήρ τοῦ αὐ-
 τοκρατορικοῦ θρόνου ὁ Θεόδωρος Μαγκαφᾶς. Ὁ Λέων Γαβαλᾶς
 ἔγινεν ἀνεξάρτητος ἐν Ρόδῳ, ὁ δὲ Μανουὴλ Μαυροζώμης ἐν τῇ
 κοιλάδι τοῦ Μαιάνδρου. Ἡ Νίκαια ἔκλειπεν εἰς αὐτὸν τὰς πύλας
 ἐκ μίσους πρὸς τὸν πενθερόν του Ἀλέξιον Γ'. Τὸ φθινόπωρον τοῦ
 φθινόπ. 1204 1204 οἱ σταυροφόροι, ἐνισχυθέντες ὑπὸ δεκακισχιλίων προσκυ-
 νητῶν ἐπιστρεφόντων ἐκ Παλαιστίνης, ἔλαβον ὅλα τὰ μέτρα πρὸς
 κατάκτησιν τῆς Μικρᾶς Ἀσίας. Μάτην συνεμάχησεν ὁ Λάσκα-
 ρις πρὸς τοὺς Σελδζούκους τοῦ Ἰκονίου καὶ πρὸς τὸν αὐτοκράτορα
 τῆς Φιλαδελφείας. Ὁ Πέτρος de Bracheuil ἐνίκησεν αὐτὸν τὴν
 Δεκ. 1204 6 Δεκεμβρίου 1204 παρὰ τὸ Ποιμάνενον καὶ κατέλαβε τὸ Λοπά-
 διον, τὴν Ἀπολλωνίαν καὶ τὴν Νικομήδειαν. Μόνον ἡ ὀχυρὰ
 Προῦσα ἀνθίστατο. Ἐν τῷ μεταξὺ ὁ κόμης Ἑρρῆκος ἐνήργησεν
 Μάρτ. 1205 ἐκ τῆς Ἀδύδου καὶ τὴν 12 Μαρτίου 1205 ἐνίκησε τὸν Μαγκα-
 φᾶν. Ἐφαίνετο πλέον ὅτι τὰ πάντα ἀπωλέσθησαν, ὅτε αἰφνιδίως
 ἄνεσιν ἔδωκεν εἰς τὸν στενοχωρημένον δεσπότην Θεόδωρον ἡ εἰδη-
 σις περὶ τῆς ὑπὸ τῶν Βουλγάρων αἰχμαλωτίσεως τοῦ αὐτοκρά-
 τορος Βαλδουίνου.

Ὁ Καλογιάννης, «ὁ σφαγεὺς τῶν Ῥωμαίων», προσεπάθησε παντὶ σθένει νὰ συνάψῃ ἀγαθὰς πρὸς τοὺς Λατίνους σχέσεις. Ἄλ-
 λά μετὰ χλεύης τραχύτατα ἀποκρουσθεὶς ἐμελέτα ἐκδίκησιν, ἣν
 καὶ ἐπέτυχε νὰ λάβῃ μετ' οὐ πολὺ διὰ φρικώδους τρόπου. Οἱ ἐν
 Ῥωμανίᾳ Ἕλληνες, φανατικῶς τοὺς Λατίνους μισοῦντες, συνώ-

μοσαν πρὸς τὸν θανάσιμον τοῦ ἔθνους των ἐχθρόν. Ὁ Καλογιάννης ὑπεσχέθη νὰ βοηθήσῃ μετὰ παντὸς τοῦ στρατοῦ του καὶ δεκακισχιλίων Κουμάνων. Καθ' ἑλὴν τὴν μόλις καταληθεύσαν Ῥωμανίαν ἐξηγέρθησαν οἱ Ἕλληνες. Ἀμέσως ἐξεκίνησαν τότε ὁ αὐτοκράτωρ καὶ ὁ Δάνδολος μετ' ἀνεπαρκoῦς δυνάμεως καὶ ἐπολιόρκησαν τὴν Θεσσαλονίκην. Ἀλλ' ὁ ἐπελθὼν νῦν Καλογιάννης ἄγων πολυαριθμότερον στρατὸν κατετρόπωσε τοὺς Φράγκους, ἐξολοθρεύσας τὸν στρατὸν αὐτῶν. Ὅσοι ἐσώθησαν ἐκ τῆς φοβερᾶς σφαγῆς ἔφυγαν πρὸς τὴν Προποντίδα. Ὁ αὐτοκράτωρ Βαλδουῖνος ἀπέθανεν αἰχμάλωτος τῶν Βουλγάρων. Ἡ δὲ φραγκικὴ ἐν Ῥωμανίᾳ κυριαρχία ἐξηφανίσθη ἀπὸ τῆς φοβερᾶς ταύτης ἡμέρας. Ὁ Καλογιάννης, ἀγανακτῶν διὰ τὴν εἰς τοὺς Λατίνους αὐθις προσχώρησιν τῶν Ἑλλήνων, ἀπέσφαξε τὸ δυστυχὲς ἔθνος κατὰ τὰ ἐπόμενα ἔτη. Ὁ ἱστορικὸς Νικήτας θρηνεῖ, τὰ ἐρείπια βλέπων τῶν ἀνθηρῶν ποτε πόλεων, τὴν φρικτὴν ἐρήμωσιν τῶν ὠραίων ἀγρῶν καὶ κήπων, ὅπου τοὺς ἀνθρώπους ἤρχισαν νῦν ἀντικαθιστῶντα τὰ ἀρπακτικὰ θηρία. Ὁλὴ ἡ Μακεδονία ὑπέστη τὴν μανίαν τοῦ Βουλγάρου ἡγεμόνος. Ἡ Φιλιππούπολις, ἡ Ἡράκλεια, τὸ Πάνιον, ἡ Ραιδεστός, ἡ Χαριούπολις, ἡ Τραιανούπολις, ἡ Μάκρη, ἡ Κλαυδιούπολις, ἡ Μοσυνόπολις, τὸ Περιθεώριον καὶ πολλαὶ ἄλλαι πόλεις ἐκυριεύθησαν ὑπ' αὐτοῦ καὶ οἱ κάτοικοί των ἀπεσφάγησαν ἢ τὰ λείψανα τῶν δυστυχῶν κατοίκων μετακίσθησαν εἰς τὴν παραδουνάβιον Βουλγαρίαν. Ἐλεγεν ὅτι ἐξεδίδει τὰ πρὸς τοὺς Βουλγάρους ὑπὸ τοῦ Βασιλείου γεγόμενα κακά· ὅπως δὲ οὗτος ἐκλήθη βουλγαροκτόνος, τοιοῦτοτρόπως καὶ αὐτὸς ἤθελε νὰ ὀνομάζῃται Ῥωμαιοκτόνος¹⁾. Τὸ 1207 ἀπέθανε πρὸ τῆς Θεσσαλονίκης. Ἡ θρησκευτικὴ δὲ τῶν Ἑλλήνων παράδοσις ἀπέδωκε τὸν θάνατόν του εἰς τὸ δόρυ τοῦ ἐθνικοῦ πολιούχου, τοῦ ἁγίου Δημητρίου. Ἀλλ' οἱ Βούλγαροι διετήρησαν πάντοτε ἐν τιμῇ τὴν μνήμην τοῦ « μεγάλου καὶ εὐσεβεστάτου » τσάρου.

¹⁾ Γεώργιος Ἀκροπολίτης σελ. 26 ἐκδόσ. Βόννης. Σκυλοϊωάννην ἀπέκλεισαν αὐτὸν οἱ Ἕλληνες· αὐτόθι σελ. 26 καὶ 237.

- Ἐνῷ ὁ νέος Λατῖνος αὐτοκράτωρ Ἑρρίκος ἕνεκα τούτων τῶν συμβάντων ἦτο σφόδρα ἐνησχολημένος, ἐξελέγετο ἐπισήμως αὐτοκράτωρ καὶ τὸ 1206 ἐστέφετο ὑπὸ τοῦ νέου πατριάρχου Μιχαήλ ὁ Θεόδωρος Λάσκαρις ἐν Νικαίᾳ, ἥτις εἶχε καταστῇ τὸ κέντρον τῆς ἐλληνικῆς ἀριστοκρατίας καὶ τοῦ ἀνωτέρου κλήρου. Πολεμῶν τὸν Κομνηνὸν Δαυὶδ συνεμάχησε πρὸς τοὺς Σελδζούκους· καὶ οὗτοι μὲν ἐνίκησαν τὸν ἀδελφὸν ἐκείνου Ἀλέξιον τὸ 1205 πρὸ τῶν τειχῶν τῆς Ἀμισοῦ, ὁ δὲ Θεόδωρος τοῦ Δαυὶδ τὸν στρατηγὸν Συναδηνὸν παρὰ τὸν Σαγγάριον. Ὁ Δαυὶδ συνεμάχησε τότε πρὸς τοὺς Φράγκους. Ἀλλ' ὁ Ἀνδρόνικος Γίδος ἐξωλόθρευσεν τὸ ἐπικουρικὸν αὐτῶν σῶμα τὸ 1206 παρὰ τὴν Νικομήδειαν. Ὅτε ὅμως ἐν τέλει τοῦ ἔτους 1206 ὁ ἐνεργητικὸς αὐτοκράτωρ Ἑρρίκος ἐξεστράτευσε μετὰ μεγάλου στρατοῦ εἰς τὴν Ἀσίαν καὶ ἐκυρίευσεν τὴν Κύζικον, τὴν Νικομήδειαν, τὸν Χάρακα καὶ τὴν Κιβωτόν, ἐπεκαλέσθη ὁ Λάσκαρις εἰς βοήθειαν τὸν Καλογιάννην καὶ ἠνάγκασεν οὕτω τοὺς Λατίνους νὰ διχοτομήσωσι τὰς δυνάμεις των. Ἐν τῷ μεταξὺ τοῦ Θεοδώρου ὁ χαμερπὴς πενθερὸς Ἀλέξιος Γ' εἶχε δραπέτευσεν πρὸς τοὺς Σελδζούκους, οἵτινες ἀπήτησαν νῦν παρὰ τοῦ Θεοδώρου ν' ἀναγνωρίσῃ τὸν γέροντα ὡς νόμιμον αὐτοκράτορα. Ταχέως συνεννοεῖται τότε ὁ Θεόδωρος πρὸς τοὺς Λατίνους καὶ 1207 συνομολογεῖ πρὸς τὸν αὐτοκράτορα Ἑρρίκον 1207 διετῇ ἀνακωχῇν. 1209 Τὸ 1209 ἐνίκησε τὸν κρατερὸν Πέτρον de Bracheuil, ὃν οἱ ἐξηρεθισμένοι Ἕλληνες αἰσχυρῶς ἐθανάτωσαν. Ἐνισχυθεὶς δὲ ὑπὸ 1211 Φράγκων μισθοφόρων, ἐνίκησε τὸ 1211 κατὰ κράτος τὸν τὴν Ἀντιόχειαν πολιορκοῦντα Καϊκοσρὺ, συνέλαβεν αὐτὸν καὶ τὸν γέροντα Ἀλέξιον Γ' αἰχμαλώτους, κλείσας τοῦτον ἐντὸς μοναστηρίου — τιμωρία λίαν ἐπιεικὴς διὰ τὸν ἀμαρτωλὸν ἄνθρωπον — ἵνα κλαύσῃ ἐκεῖ τὰ πολλὰ τοῦ ἀνοσιουργήματα. Οἱ Τοῦρκοι ὑπεχρεώθησαν νὰ παραχωρήσωσιν εἰς τοὺς Ἕλληνας μέγα μέρος τῆς ἀσιατικῆς παραλίας. Ἀλλὰ τοῦτο δὲν ἤρεσε διόλου εἰς τοὺς Φράγγους καὶ ὁ αὐτοκράτωρ Ἑρρίκος ἐκστρατεύσας κατὰ τοῦ Θεοδώρου, ἐνίκησεν αὐτὸν παρὰ τὴν Λουπαρκὸν καὶ τὸ 1212 ἐπροχώ-

ρησεν εἰς τὰ μεσόγεια τῆς Μικρᾶς Ἀσίας. Πρὸς βορρᾶν ὁμως ἀπώθησεν ὁ αὐτοκράτωρ τῆς Νικαίας τὸν Φράγκον ὑποτελῆ Δαυὶδ Κομνηνὸν πολὺ πρὸς ἀνατολὰς, περιορίσας αὐτὸν εἰς τὴν ἡγεμονίαν τῆς Σινώπης. Μετ' οὐ πολὺ δὲ οἱ αὐτοκράτορες τοῦ Βυζαντίου καὶ τῆς Νικαίας συνωμολόγησαν ἐπιεικῶς εἰρήνην. Ἰσχυρὰν βοήθειαν εὔρε νῦν ὁ αὐτοκράτωρ Θεόδωρος παρὰ τῷ Ἰωάννῃ Δούκᾳ Βατάτζῃ, ὅστις ἐξελέχθη ἀρχικλειδοῦχος καὶ τὸ 1212 ἐνυμφεύθη τὴν θυγατέρα του Εἰρήνην. Διὰ τοὺς Ἕλληνας ἦτο μέγα εὐτύχημα ὅτι ἀπέθανεν ἐν Θεσσαλονίκῃ τὴν 11 Ἰουνίου 1216 ὁ 1216 ἰκανώτατος καὶ ἀεικίνητος Λατῖνος αὐτοκράτωρ Ἐρρίκος. Ἀπὸ τοῦδε ἔμεινεν ἀπηλλαγμένος κινδύνων ὁ Θεόδωρος ἕνεκα τῆς ἀσθενοῦς ἐν Κωνσταντινουπόλει ἀντιβασιλείας. Καὶ ὅτε τὸ 1222 ἀπέ- 1222 θανε, εἶχε συνενώσῃ πᾶσαν τὴν δυτικὴν Μικρὰν Ἀσίαν ὑπὸ τὸ σκῆπτρόν του, πλὴν μικροῦ τινος φραγκικοῦ τμήματος ἐν Βιθυνίᾳ. Μόλις κατὰ τὸν ἄνω ροὺν τοῦ Σαγγαρίου καὶ τοῦ Μαιάνδρου ἤρχιζεν ἡ σελδζουικὴ ἀρχή. Ἀντὶ τοῦ ἀνηλίκου υἱοῦ του Κωνσταντίνου ἀνέβη τὸν θρόνον κατὰ γενικὴν συναίνεσιν ὁ Ἰωάννης Δούκας Βατάτζης (1222—1254), ὅστις ἦτο καὶ στρατηγὸς ἐξαί- 1222-1254 ρετος καὶ διοικητὴς ἰκανός, ὑπὸ τὴν κυβέρνησιν δὲ αὐτοῦ μεγάλως ἐνισχύθη ἡ ἑλληνικὴ Μικρὰ Ἀσία, ἀναλαβοῦσα ἐκ τῆς κακῆς διοικήσεως τῶν Ἀγγέλων.

Ἡ ἐθνικὴ ταπείνωσις καὶ τὸ ὄνειδος τοῦ ξένου λατινικοῦ ζυγοῦ ἤνοιξεν ὁδὸν εἰς πολλὰς δεσμευμένας μέχρι τοῦδε δυνάμεις τοῦ ἐλληνικοῦ ἔθνους. Καὶ ἀπεδείχθη νῦν πόσα ἰκανὰ πνεύματα περιέκλειε τοῦτο ἐν ἑαυτῷ. Ὡς οἱ Λασκάρεις ἐν Ἀσίᾳ, οὕτω καὶ οἱ Ἀγγελοὶ ἐν Εὐρώπῃ ἐπροοιμίασαν ἐπιτυχῶς τὴν ἀντίδρασιν τοῦ ἀναζωπυρουμένου νῦν ἑλληνισμοῦ ἐναντίον τῆς φραγκικῆς κυριαρχίας.

Ἐν Ἡπείρῳ τὸν Μιχαὴλ διεδέχθη ὁ ἀδελφός του Θεόδωρος Δούκας Ἀγγελος βίαιος καὶ σκαιός, ἀλλὰ ὑπέροχος ἀνὴρ. Τὸ ἐλληνικὸν κράτος του ἐξέτεινε πανταχόσε πολεμῶν κατὰ Βουλγάρων καὶ Λατίνων. Οἱ φιλοπάτριδες ἄνδρες τῆς Δύσεως, ὡς ἀποδεικνύει ἡ σπουδαιοτάτη ἀλληλογραφία τοῦ Δημητρίου Χωματιανοῦ, ἀπέ-

βλεπον εἰς αὐτὸν ὡς τὸν λυτρωτὴν τῶν καὶ ἐλευθερωτὴν ἀπὸ τοῦ
 1221 ζυγοῦ τῶν Φράγκων καὶ Σλαύων. Τὸ 1221 ἐπετέθη κατὰ τοῦ
 βασιλείου τῆς Θεσσαλονίκης, ὅπου ἐβασίλευεν ὁ ἀδύνατος Δημή-
 1222 τριος. Τὸ 1222 περιῆλθε πρὸς μεγίστην τῶν Ἑλλήνων ἀγαλλία-
 σιν ἡ πρωτεύουσα Θεσσαλονίκη εἰς χεῖρας αὐτοῦ, καὶ ἐπειδὴ ὁ
 μητροπολίτης τῆς πόλεως ἐδίσταζε νὰ οἰκιοποιηθῇ δικαιώματα
 ἀνήκοντα εἰς τὸν οἰκουμένικὸν πατριάρχην, ἔστεφεν αὐτὸν αὐτο-
 κράτορα τῆς Δύσεως ὁ αὐτοκέφαλος ἀρχιεπίσκοπος Ἀχρίδος Δη-
 μήτριος Χωματιανός. Τὰ ὅρια τοῦ κράτους ἐξετάθησαν ἐπὶ τῆς
 τέως βουλγαρικῆς ἀρχῆς μέχρι ἐγγὺς τῆς Ἀνδριανουπόλεως, Φι-
 λιππουπόλεως καὶ Χριστουπόλεως, οἱ δὲ βουλγαρικῆς ἐθνότητος
 ἐπίσκοποι ἀντικατεστάθησαν πανταχοῦ δι' Ἑλλήνων. Μόλις καὶ
 μετὰ βίας κατώρθωσεν ὁ πρῶτος καὶ συνετός ἐπίσκοπος Μογλενῶν
 ἐν ἐπαρχιακῇ συνόδῳ προεδρευομένη ὑπὸ τοῦ Δημητρίου ν' ἀνα-
 γνωρισθῶσι τοῦλάχιστον αἱ ὑπὸ τῶν ἀδελφῶν ὀρθοδόξων Σλαύων
 ἐπισκόπων τελεσθεῖσαι χειροτονίαι, διότι ἀμβλυωποῦσά τις φανα-
 τικὴ ἑλληνικὴ μερίς, ἀγομένη ὑπὸ τοῦ πρωτοθρόνου Καστορίας,
 δὲν ἤθελε οὐδὲ τοῦτο νὰ ἐπιτρέψῃ, ἀν καὶ μάτην προσεπάθησε τοῦτο.
 Ἡ μετριοπάθεια αὕτη ἀποδεικνύει, ὅτι ἡ τότε ἀρχιεπισκοπικὴ
 αὐλὴ Ἀχρίδος ἐν τοιαύτῃ δυσκόλῳ ὑποθέσει ἐκέκτητο πολὺ μεγα-
 λειτέραν πολιτικὴν περίνοιαν ἢ τὸ Φανάριον τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων.

Ὁ πατριάρχης Νικαίας Γερμανὸς φαίνεται ὅτι δὲν μέμφεται
 ἀδίκως τὸν Δημήτριον, ὅσον καὶ ἂν οὗτος σφοδρῶς διαμαρτύρεται,
 ὅτι ἔτεινεν εἰς τὴν ἰδρυσιν πατριαρχείου. Διότι ἐκκλησιαστικῶς
 ἅμα καὶ πολιτικῶς δίσταντο ἀπ' ἀλλήλων οἱ Ἕλληνες τῆς Θεσ-
 σαλονίκης καὶ οἱ τῆς Νικαίας κατὰ τε τοὺς σκοποὺς καὶ τὰς ἐνερ-
 γείας. Κρατεροὶ κυριαρχικοὶ ἄνδρες, ὅποιοι ἦσαν ὁ Θεόδωρος καὶ
 ὁ Ἰωάννης Γ', δὲν ἠδύναντο νὰ ὑποταχθῶσιν ὁ εἷς εἰς τὸν ἄλλον.
 1224 Ἀμφότεροι ἄλλως ἦσαν κατὰ τὸ 1224 ὁμοίως νικηταὶ ἐν τῷ πο-
 λέμῳ κατὰ τῆς ἐκπνεούσης λατινικῆς αὐτοκρατορίας. Ὁ μὲν
 αὐτοκράτωρ Ροβέρτος καὶ οἱ βαρῶνοί του ἐνίκηθησαν παρὰ τὰς
 Σέρρας ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος Θεοδώρου, οἱ δὲ Γάλλοι ἀγόμενοι

ὑπὸ τοῦ Μακαρίου τοῦ Saint Ménéhould παρὰ τὸ Ποιμνέμενον ὑπὸ τοῦ Βατάτζη. Οὗτος ἐκυρίευσεν τὰ ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ φρούρια τῶν Φράγκων, κατέλαβε τὴν Κων, Ἰκαρίαν, Σάμον, Χίον καὶ Λέσβον, ὑπέβαλεν εἰς φόρον τὴν Ρόδον καὶ ἐπόρθησε τὰς παραλίους τῶν Βενετῶν κτήσεις. Στρατὸς ἀγόμενος ὑπὸ τοῦ πρωτοστράτορος Ἰση καὶ τοῦ Ἰωάννου Καμύτζη διήλθε τὸν Ἑλλήσποντον καὶ κατὰ πρόσκλησιν τῶν κατοίκων κατέλαβε τὴν σπουδαίαν Ἀδριανούπολιν Ἄλλ' ἐνταῦθα ἤλθον εἰς ἄμεσον σύγκρουσιν τὰ συμφέροντα τῶν δύο φιλοδόξων Ρωμαίων αὐτοκρατόρων. Ὁ Θεόδωρος ἐξεδίωξε τὸν στρατὸν τοῦ αὐτοκράτορος τῆς Νικαίας ἐξ Ἀδριανουπόλεως καὶ ὁ Βατάτζης, ἐνησχολημένος ὢν ἐν Ἀσίᾳ, συνωμολόγησεν εἰρήνην πρὸς τοὺς Λατίνους, ἐνῶ ὁ Θεόδωρος συνέμαχησε πρὸς τοὺς Βουλγάρους.

Μέγας κίνδυνος κατὰ τῶν Ἑλλήνων ἐπεκρεμάσθη ἐκ τοῦ νέου τῶν Βουλγάρων ἡγεμόνος Ἰωάννου Ἀσέν (1218-1241): «ὁ μέγας καὶ εὐσεβὴς τσάρος, ὁ υἱὸς τοῦ παλαιοῦ τσάρου Ἀσέν, ἀφωσιωμένος ὢν εἰς τὴν ἀγάπην τοῦ Θεοῦ ἐλάμπρυνε τὸ βασιλείον τῶν Βουλγάρων τσάρων περισσότερον πάντων τῶν προκατόχων του!». Τὸν ἔπαινον τοῦτο τοῦ Βουλγάρου μοναχοῦ ἐπιβεβαιώνει καὶ ὁ Ἑλλήν μέγας λογοθέτης¹⁾, «Ἀνὴρ ἐν βαρβάραις ἄριστος ἀναφανείς οὐκ ἐν τοῖς οἰκείοις μόνον ἀλλὰ γε δὴ καὶ τοῖς ἄλλοτρίοις». Οὗτος ὁ ἀληθῶς εὐσεβὴς ἡγεμὼν ἐδείχθη, ὡς γνήσιος πολιτικός, καὶ πρὸς τοὺς Βογομίλους ἐντελῶς ἀνεξιθρησκός. Ἡ φυσικῶς καὶ ἠθικῶς λιποψυχοῦσα λατινικὴ κυβέρνησις τοῦ Βυζαντίου ἤθελε ν' ἀναθέσῃ εἰς αὐτὸν τὸ 1228 μετὰ τὸν θάνατον τοῦ αὐτοκράτορος Ροβέρτου τὴν κηδεμονίαν τοῦ ἀνηλίκου Βαλδουίνου Β'. Τὸ μέτρον ἦτο διπλωματικώτατον, διὰ τοῦτο δὲ καὶ ἐτάραξε πολὺ τὰς αὐλὰς τῆς Νικαίας καὶ τῆς Θεσσαλονίκης. Ὁ Ἀσέν ἦτο προθυμώτατος εἰς τοῦτο καὶ ὑπεσχέθη ν' ἀνακτήσῃ παρὰ τοῦ Βατάτζη ὑπὲρ τῶν Λατίνων τὴν Θράκην. Ἀλλὰ πρὸς εὐτυχίαν τῶν

¹⁾ Jirecek, Geschichte der Bulgaren σ. 248 ἐ.

²⁾ Γεώργιος Ἀερ. πολίτης τ. 69, 5 ἐ. ἐκδόσ. Βόννης.

Ἑλλήνων ἢ ἀντιφρονοῦσα μερίς τοῦ λατινικοῦ κλήρου ἐματαίωσε τὴν ἐγκατάστασιν ὀρθοδόξου τοποτηρητοῦ τοῦ θρόνου. Ὁ ἀνδρεῖος ἀλλὰ πολιτικῶς ἀνίκανος Ἰωάννης de Brienne ἦτο ἀκίνδυνος εἰς τοὺς ἐν Νικαίᾳ. Ὁ αὐτοκράτωρ τῆς Θεσσαλονίκης Θεόδωρος Δούκας, πρὸς ὃν εἶχε συμμαχήσῃ ὁ Ἀσέν, ἐκ ματαιοδοξίας καὶ ἀγερωχίας διέλυσε τὴν πρὸς τὸν μέγαν τσάρον φιλίαν καὶ εἰσέβαλεν εἰς τὴν Θράκην, ἄγων ἰσχυρὸν στρατὸν Ἑλλήνων καὶ μισθοφόρων Φράγκων. Τὸν Ἀπρίλιον τοῦ 1230 ἐνίκηθη καὶ ἤχμαλῶσις ὁ ἐπίορκος Ἕλληνας παρὰ τὴν Κλοκοτνίτσαν, κατὰ τὴν μάχην δὲ ταύτην ὁ Ἀσέν διέταξε νὰ προηγήται ἐκ λόγχης ἀνηρτημένον τὸ ἔγγραφον τῆς συνθήκης. Τοὺς κοινούς στρατιώτας μετεχειρίσθη ὁ τσάρος ἡπίως· τὸ μέγιστον μέρος τοῦ κράτους τῶν Ἀγγέλων προσήρτησαν οἱ Βούλγαροι καὶ ὁ τσάρος Ἀσέν διὰ τῆς ἀγαθότητος καὶ εὐπροσηγορίας του ἐφείλκυσε ταχέως τῶν νέων ὑπηκόων τὴν εὐνοίαν. Ἡ Θεσσαλονίκη καὶ λείψανόν τι τοῦ δεσποτάτου τῆς Ἡπείρου ἀφέθη κατὰ χάριν εἰς τὸν ἀδελφὸν τοῦ Θεοδώρου, τὸν ὑπερόχου ἀξίας ὁμοίως « αὐτοκράτορα » Μανουήλ, γαμβρὸν τοῦ Ἀσέν καθὼς σύζυγον τῆς Μαρίας, νόθου θυγατρὸς αὐτοῦ. Ἐπιγραφὴ ἐν τῇ μητροπόλει τοῦ Τυρνόβου ἐξυμνεῖ τὰς πράξεις τοῦ μεγάλου τσάρου¹⁾.

Ἐν τῷ μεταξὺ ἀκαταπαύστως ὁ Βατάτζης ἐπολέμει κατὰ Βενετῶν καὶ Φράγκων. Προσεπάθησε νὰ ὑποτάξῃ τὸν Λέοντα

¹⁾ Ἐν ἔτει 6738 (=1230) γ' Ἰνδικτιῶνος. Ἐγὼ Ἰωάννης Ἀσέν, πιστὸς εἰς τὸν Θεὸν ἐν Χριστῇ τσάρος καὶ αὐτοκράτωρ τῶν Βουλγάρων, ὁ υἱὸς τοῦ παλαιοῦ Ἀσέν, ἔκτισα τὸν σεβασμιον τοῦτον ναὸν ἐκ θεμελίων καὶ ἐκόσμησα πάντα διὰ ζωγραφιῶν πρὸς δόξαν τῶν ἁγίων τεσσαράκοντα μαρτύρων, βοηθείᾳ τῶν ὑποίων κατὰ τὸ δ·δέκατον τῆς βασιλείας ἔτος. ὅτε ὁ ναὸς ἐζωγραφεῖτο, ἐξεστράτευσα κατὰ τῆς Ρωμανίας καὶ τὸν ἑλληνικὸν στρατὸν ἐνίκησα καὶ τὸν τσάρον κύρ Θεόδωρον Κομνὴν συνέλαβον αἰχμάλωτον μετὰ πάντων τῶν Βουλγάρων του. Καὶ πάσας τὰς χώρας ὑπέταξα ἀπὸ Ὀδρὶν (Ἀδριανουπόλεως) μέχρι Δράτς (Δυρραχίου), τὴν ἑλληνικὴν, ἔπειτα τὴν ἀλβανικὴν καὶ τὴν σερβικὴν χώραν. Μόνον τὰς περὶ τὴν Τσάριγραδ πόλεις καὶ αὐτὴν ταύτην κατεῖχον οἱ Φράτσοι (Φράγκοι), ἀλλὰ καὶ οὗτοι ὑπετάχθησαν ὑπὸ τὸ σκήπτρον τῆς βασιλείας μου, ἐπειδὴ δὲν εἶχον ἄλλον τσάρον πλην ἐμοῦ καὶ ἐσώζοντο μόνον διὰ τῆς θελήσεώς μου, ἐπειδὴ αὕτη ἦτο ἡ βουλὴ τοῦ Θεοῦ. Διότι ἄνευ αὐτοῦ οὔτε πράξις οὔτε λόγος τελεῖται. Αὐτῇ ἡ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας. Ἀμήν. Ἐνθ' ἀνωτέρω σελ. 252.

Γαβαλᾶν τῆς Ρόδου καὶ διὰ τοῦ στόλου του νὰ ἔλθῃ εἰς ἐπικουρίαν τῶν ἔνεκα τῆς κακῆς διοικήσεως κατὰ τῶν Βενετῶν κατηγανακτημένων Κρητῶν. Ἀλλ' ὁ Γαβαλᾶς ὑπετάχθη εἰς τὴν δημοκρατίαν, ὃ δὲ εἰς Κρήτην ἀποβίβασθεις στρατὸς ἐνίκηθη τὸ 1235¹²³⁵ ὑπὸ τῶν Βενετῶν. Κατὰ τῆς Κωνσταντινουπόλεως συνεμάχησε τὸ 1234¹²³⁴ πρὸς τὸν τσάρον Ἀσέν καὶ κυριεύσας κατηδάφισε τὴν βενετικὴν Καλλιόπολιν τὸ 1235¹²³⁵. Ἐν Λαμψάκῳ ἐπεσφραγίσθη ἡ συμμαχία δι' ἐπιγαμίας τῶν δύο αὐτοκρατορικῶν οἰκογενειῶν, τῇ συναινέσει δὲ τῶν λοιπῶν πατριαρχῶν ἀνεκλήρυνεν ὁ πατριάρχης Γερμανὸς τὸν ἀρχιεπίσκοπον Τυρνόβου Ἰωακείμ εἰς αὐτοκέφαλον πατριάρχην Βουλγαρίας. Ἀμφότεροι οἱ ἡγεμόνες ἔστρεψαν νῦν τὰ ὅπλα κατὰ τῶν Λατίνων, μεταξὺ δὲ Προποντίδος καὶ Ἑβρου ῥαγδαίως προέβαινον οἱ Νικαεῖς. Ὁ μέγας ὅμως κίνδυνος ἐξήγειρεν αὐτοὺς τοὺς Λατίνους τὸ 1236¹²³⁶. Οἱ στενόκαρδοι Γενουᾶται καὶ Πισᾶται ἔμποροι καὶ πρὸ πάντων οἱ Βενετοὶ συνείδον, ὅτι μετὰ τῆς αὐτοκρατορίας συνεκινδύνευε καὶ τὸ ἐμπόριόν των. Βοήθειαν ἔπεμψε καὶ ὁ δούξ τῆς Ἀχαΐας. Τοιοῦτοτρόπως κατῴρθωσεν ὁ Brienne νὰ νικήσῃ τοὺς μὲν Βουλγάρους κατὰ ξηράν, τοὺς δὲ Ἑλληνας κατὰ θάλασσαν. Ἡ Κωνσταντινούπολις ἐσώθη, καθόσον μάλιστα ἡ ἑλληνοβουλγαρικὴ συμμαχία διελύθη ταχέως. Οὕτω δὲ ἡδυνήθη ὁ πτωχὸς Βαλδουῖνος Β' νὰ ζήσῃ ἐπὶ 22 ἔτη ἀκόμη τὸν βίον τοῦ ἐπαίτου. Περιοδεύων μετὰ τῶν ἀγίων λειψάνων τῶν μητροπόλεων καὶ μοναστηρίων τοῦ ἐζήτει τὴν ἐλεημοσύνην τῶν ἐν τῇ Δύσει, εὔρε δὲ πρόθυμον ἀγοραστὴν τῶν ἱερῶν καλλιτεχνικῶν θησαυρῶν τοῦ ἰδίως τὸν ἅγιον Λουδοβίκον. Οὗτος ἐπλήρωσε καὶ τὸ παρά τῶν Βενετῶν δανεισθέν ποσὸν ἐπὶ ἐνεχύρῳ τῷ ἐξ ἀκανθῶν στεφάνῳ. Ἀλλὰ καὶ ταῦτα δὲν ἐμπόδισαν τὰς προόδους τοῦ Βατάτζη, ὅστις ἀπέσπασεν ἀπὸ τῶν Φράγκων τὰς τελευταίας αὐτῶν ἐπὶ ἀσιατικοῦ ἐδάφους κτήσεις. Τὸ 1240¹²⁴⁰ ἐπώλησεν ὁ πτωχὸς Βαλδουῖνος τὰ τελευταῖά του οἰκογενειακὰ κτήματα πρὸς στρατολογίαν σταυροφόρων, πράγματι δὲ ἐκυρίευσεν ἀπὸ τῶν Ἑλλήνων τὴν σπουδαίαν πόλιν Τζουρουλόν. Ὁμοίως

- καὶ οἱ Βενετοὶ ἐνίκησαν λαμπρῶς τοὺς Ἕλληνας κατὰ θάλασσαν
 1241 τὸ 1241. Ἀλλὰ κατὰ τὸ αὐτὸ ἔτος συνεμάχησεν ὁ Βατάτζης πρὸς
 τὸν Φρειδερίκον Β', νυμφευθεὶς τὴν θυγατέρα του Ἄνναν. Οἱ Λα-
 τῖνοι συνεμάχησαν διὰ τοῦτο πρὸς τὸν Καϊκοσροῦ Β' τοῦ Ἰκο-
 νίου, ὅστις ὑπεσχέθη εἰς αὐτοὺς νὰ γίνῃ χριστιανός. Ἀλλ' ἐν
 τούτῳ τῷ χρόνῳ φοβερά ἀγωνία, ἡ ἕνεκα τῶν μογγολικῶν ὁρδῶν,
 αἵτινες ἐπλημύρησαν τὴν μωαμεθανικὴν Ἀνατολήν, τὴν Ἀρμε-
 νίαν καὶ Ἰβηρίαν, τὴν Ρωσσίαν δὲ συνέτριψαν καὶ τὴν Οὐγγαρίαν
 κατέβαλον, ἠνάγκασε πάντας τοὺς Μικρασιάτας ἡγεμόνας νὰ λη-
 σμονήσωσιν ἐξαίφνης τὰς ἔριδας καὶ τὰς θρησκευτικὰς των διενέ-
 ξεις. Ὁ Μεγαλοκομνηνός τῆς Τραπεζοῦντος ἐζήτησε τὴν βοήθειαν
 1224 τοῦ σουλτάνου τοῦ Ἰκονίου, τὸ δὲ 1244 συνεμάχησε καὶ ὁ Βατά-
 τζης μετ' αὐτοῦ ἐν Τριπόλει καὶ οὕτως ἀφῆρεσεν ἀπὸ τῶν Λατίνων
 τὴν σελδζουικὴν βοήθειαν. Ἀλλ' οἱ Σελδζοῦκαι ἐνίκηθησαν παρὰ
 τὸ Ἐρσιγγιὰν ὑπὸ τῶν Μογγόλων, οἵτινες προέβησαν νῦν μέχρις
 Ἀγκύρας, μόνον δὲ διὰ βαρείας ἐπιβολῆς φόρου ἡδυνήθη νὰ εὕρῃ
 ἔλεος τὸ βασίλειον τοῦ Ἰκονίου. Τοὺς καρποὺς τῆς καταπτώσεως
 τοῦ σουλτανάτου του συνεκόμισαν οἱ ἡγεμόνες τῆς Τραπεζοῦντος
 καὶ τῆς Νικαίας. Ὁ Βατάτζης διετήρησεν ἀγαθὰς πρὸς τοὺς
 Μογγόλους σχέσεις καὶ τοιοῦτοτρόπως ἔστρεψε τὰ ὅπλα του εἰς
 τὴν Εὐρώπην κατὰ τῶν Ἀγγέλων, ὅπου τὰ πάντα ἦσαν ἐν συγ-
 χύσει. Ὁ Μιχαὴλ Β', νόθος υἱὸς τοῦ Μιχαὴλ Α', κατέστη αὐ-
 τόνομος ἐν Κερκύρᾳ καὶ πρὸς δυσμὰς· ὁ ἐκτυφλωθεὶς Θεόδωρος
 ἐλευθερωθεὶς ἐκ τῆς βουλγαρικῆς εἰρκτῆς, προσεπάθει βοηθούμε-
 νος ὑπὸ τοῦ υἱοῦ του Ἰωάννου Μανουὴλ ν' ἀποσπάσῃ τὸ κράτος
 του. Ὁ Μανουὴλ εἶχε τὴν προστασίαν τῶν ἐν Νικαίᾳ, ἀλλ' ἀπέ-
 θανε ταχέως καὶ τότε ἐπενέβη ὁ Βατάτζης. Ὁ γέρων Θεόδωρος
 1242 ἐδελεάσθη καὶ προσῆλθεν εἰς τὴν Νίκαιαν τὸ 1242· τότε δὲ ὁ Βα-
 τάζης διέβη εἰς τὴν Εὐρώπην καὶ ἐπολιόρησε μετ' ἰσχυροῦ
 στρατοῦ τὴν Θεσσαλονίκην. Ἀλλ' ἄνευ στόλου δὲν ἡδύνατο νὰ
 κυριεύσῃ τὴν ὀχυρὰν πόλιν. Ἦλθε λοιπὸν εἰς συμβιβασμὸν καὶ
 ὁ μὲν Ἰωάννης Ἀγγελος παρητήθη τοῦ τίτλου τοῦ αὐτοκράτο-

ρος καὶ ὡς «δεσπότης» ἀνεγνώρισε κυρίαρχόν του τὸν Νικαέα, ἀλλὰ καὶ ἀπέθανεν ἤδη τὸ 1244. Ἡ κακὴ διοίκησις τοῦ ἀδελφοῦ καὶ διαδόχου τοῦ Δημητρίου ἔδωκεν εἰς τὸν Βατάτζην τὴν ποθητὴν εὐκαιρίαν πρὸς ἐπέμβασιν. Τὸ 1246 διέβη τὸν Ἑλλησποντον. Ὁ θάνατος δὲ τοῦ νεαροῦ Βουλγάρου τσάρου διηυκόλυνεν αὐτὸν νὰ ἀποσπάσῃ ἀπὸ τῶν Βουλγάρων τὰς Σέρρας, τὸν Μελένικον, τὸν Στενήμαχον καὶ πᾶσαν τὴν βορείαν Μακεδονίαν. Ὅτε δὲ κατόπιν ἐνεφανίσθη ὁ Βατάτζης τὸ δεύτερον πρὸ τῆς Θεσσαλονίκης, ὁ Δημήτριος ὑπετάχθη ἀμέσως. Ἐν θριάμβῳ ἐπανῆλθεν ὁ Ἰωάννης Γ' Βατάτζης εἰς Νίκαιαν τὸν Δεκέμβριον τοῦ 1246 1246 καὶ ἐκυρίευσεν ἀπὸ τῶν Λατίνων τὴν Βιζύην καὶ τὸ Τζουρουλόν. 1247 Οὐσιωδῶς λοιπὸν ἦτο τετελεσμένη ἡ ἀνασύστασις τοῦ ῥωμαϊκοῦ κράτους. Πλὴν τούτου ὁ ἡρωϊκὸς οὗτος πολεμιστὴς βασιλεὺς εἰργάζετο ἀνενδύτως καὶ πρὸς τὴν ἐσωτερικὴν προαγωγὴν τοῦ κράτους του. Προήγαγε τὴν γεωργίαν, εἰς τὴν ὁποίαν ὁ ἴδιος μετ' ἀγάπης ἦτο ἐπιδεδομένος. Ἐτακτοποίησε τὰ οἰκονομικά, ἐπροστάτευσε καὶ ἡνύνησε τὸ ἐμπόριον καὶ τὴν ἑλληνικὴν μεταξουργίαν. Κακαὶ ἦσαν αἱ σχέσεις αὐτοῦ μόνον πρὸς τοὺς μισητοὺς Ἰταλοὺς ἐμπόρους, οὓς ὅμως δὲν ἠδύναντο νὰ στερηθῶσιν οἱ Ἕλληνες. Καὶ ὁ τελευταῖος ἀνεξάρτητος Ἕλλην δεσπότης, ὁ τῆς Ἡπείρου Μιχαήλ, ἠναγκάσθη τὸ 1254 ν' ἀναγνωρίσῃ τὴν ἐπι- 1254 κυριαρχίαν τοῦ κραταιοῦ αὐτοκράτορος τῆς Νικαίας. Ἐρεθιζόμενος ὑπὸ τοῦ γέροντος Θεοδώρου Δούκα Ἀγγέλου ἐκηρύχθη κατὰ τοῦ Βατάτζη τὸ 1253. Ἀλλὰ παρὰ τὴν ἀνδρείαν αὐτοῦ ἀντίστα- 1253 σιν ἐν Θεσσαλίᾳ καὶ ἐν τῇ μεσημβρινῇ Μακεδονίᾳ προέβαιναν ἀκατασχέτως ὁ αὐτοκράτωρ. Τὸ 1254 ἔπεσεν ἡ σπουδαία Κα- 1254 στορία, ἀμέσως δ' ἔπειτα ἡ Δεάβολις (Δεβὺλ) ἡ δεσποζούσα τῶν πρὸς τὴν Ἀλβανίαν στενῶν. Οἱ Ἀλβανοὶ ἐστασίασαν καὶ τότε πλέον ὑπετάχθη ὁ Μανουήλ, ὁ δὲ παλαιὸς μηχανορράφος Θεόδωρος εἰσῆλθεν εἰς τὸ μοναστήριον.

Ἐπανερχόμενος ἐκ τοῦ ἡπειρωτικοῦ πολέμου ἀπέθανεν ὁ κραταῖος αὐτοκράτωρ τὴν 30 Ὀκτωβρίου 1254 ἐν Νυμφαίῳ παρὰ 30 Ὀκτ. 1254

τὴν Ἐφεσον. Διεδέχθη δὲ αὐτὸν ὁ ἱκανὸς υἱὸς τοῦ Θεόδωρου
 1254-1258 Λάσκαρις Β' (1254-1258), ὅστις δὲν ἀπεμακρύνθη τῶν λαμ-
 πρῶν τοῦ πατρὸς τοῦ παραδόσεων ἐν τῇ διοικήσει τοῦ κράτους,
 ἰδίως δὲ ἀπέκτησεν ἀνθηρὰ οἰκονομικὰ ἄνευ καταπιεστικῆς φορο-
 λογίας, ἦτο δὲ ἐν ταύτῃ καὶ φίλος τῆς παιδείας. Ἄν καὶ φιλά-
 σθενος, ἦτο ἐξαίρετος στρατιώτης. Ὁ Βούλγαρος τσάρος Μιχαὴλ
 Ἀσέν, ὅστις ἤθελε νὰ ἐκδικηθῇ διὰ τὰς κατακτήσεις τοῦ Βατά-
 τζη, εἶχεν ἀνακτήσῃ τὰ φρούρια τῆς Ροδόπης καὶ τῆς ἄνω Μα-
 1255 κεδονίας. Τὸ 1255 ἐξεστράτευσε κατ' αὐτοῦ ὁ Θεόδωρος. Καὶ ὁ
 μὲν στρατηγὸς τοῦ Ἀλέξιου ἐνίκηθη παρὰ τὰς Σέρρας, ἀλλ' αὐ-
 τὸς κατήγαγε μεγάλην νίκην εἰς τὸ στενὸν Ρουπέλι. Ἀνέκτησε
 1256 τὰς ἀπολεσθείσας χώρας καὶ μετὰ τὴν δευτέραν νίκην τὸ 1256
 ἠνάγκασεν αὐτὸν εἰς εἰρήνην, μεσολαβήσας τοῦ Σέρβου βασιλέως
 Στεφάνου Οὐρὸς Α'. Τοῦ Μιχαὴλ ὁ θάνατος κατὰ τὸ 1257 καὶ
 ἡ ταχεῖα ἀντικατάστασις τοῦ διὰ τοῦ Σέρβου Κωνσταντίνου,
 ὅστις ἐνυμφεύθη τὴν θυγατέρα τοῦ αὐτοκράτορος Εἰρήνην, ἐπέ-
 φερον ἐνταῦθα ἀγαθὰς σχέσεις.

Ἀνυπότακτος ἐδείχθη ὁ Ἡπειρώτης Μιχαὴλ, ἀπὸ τοῦ οὐοίου
 ὅμως διὰ γνησίας βυζαντινῆς πανουργίας εἶχεν ἀφαιρέσῃ ὁ αὐ-
 τοκράτωρ τὰς σπουδαίας πόλεις Σέρβια καὶ Δυρράχιον, δώσας
 γυναῖκα εἰς τὸν υἱὸν τοῦ Μιχαὴλ Νικηφόρον τὴν θυγατέρα τοῦ
 Μαρίαν. Ὁ Μιχαὴλ συνεμάχησε πρὸς τοὺς Ἀλβανοὺς καὶ Σέρ-
 βους. Ὁ ἐν Εὐρώπῃ τοποτηρητής, ὁ μέγας λογοθέτης Γεώργιος
 Ἀκροπολίτης, ἀνὴρ τῆς γραφίδος μᾶλλον ἢ τοῦ ξίφους, ἐνίκηθη
 καὶ συνελήφθη. Καὶ ὁ ἐξαίρετος στρατηγὸς τοῦ Θεοδώρου Μιχαὴλ
 Παλαιολόγος οὐδὲν κατώρθωνεν ἐν τῷ δυσκολωτάτῳ τούτῳ ὀρεινῷ
 1258 πολέμῳ. Ἐν τοιαύταις περιστάσεσιν ἀπέθανε τὸ 1258 ὁ Θεόδω-
 ρος Β' Λάσκαρις ἐν τῇ παρὰ τὸν Ἑρμον Μαγνησίᾳ. Ἀνοήτως
 ὅμως ὥρισεν αὐτοκράτορα τὸν ἀνήλικον υἱὸν τοῦ Ἰωάννην Δ' Λά-
 σκαριν ὑπὸ τὴν κηδεμονίαν τοῦ πρωτοβεστιάριου Μουζαλῶνος καὶ
 τοῦ πατριάρχου Ἀρσενίου, ἐνῷ τοιοῦτοι ἄγριοι καιροὶ δὲν ἡνεί-
 χοντο βασιλείας παίδων. Ὁ ἀντιβασιλεὺς διὰ τινος γνησίως βυ-

ζαντηνοῦ πραξικοπήματος ἤρέθισε σφοδρότατα τοὺς ξένους μισθοφόρους, ἀρνηθεὶς εἰς αὐτοὺς δῶρόν τι, ὅπερ εἶχεν ὑποσχεθῆ ὁ Θεόδωρος. Ὁ Μουζαλὼν καὶ ὁ οἰκὸς του ἔπесαν θῦμα αἱματηρᾶς στρατιωτικῆς στάσεως. Ἀριστοκρατία, κληρὸς καὶ στρατὸς ἔταξαν ἡγεμόνα τοῦ κράτους ὑπὸ τὸν τίτλον τοῦ δεσπότη τοῦ Μιχαὴλ Παλαιολόγου. Ἡ οἰκογένεια τῶν Παλαιολόγων εἶχε παράσχη εἰς τὸ κράτος ἀπὸ τῶν ἡμερῶν τοῦ Ἀλεξίου Α' σπουδαίας ὑπηρεσίας. Ὁ Βατάτζης εἶχεν ἀναγνωρίσῃ τὴν μεγάλην στρατιωτικὴν ικανότητα τοῦ Μιχαὴλ καὶ ἔδωκεν εἰς αὐτὸν γυναῖκα τὴν ἀνεψιάν του Θεοδώραν Δούκαιναν. Ὁ Θεόδωρος Β' Λάσκαρις οὐχὶ ἄνευ λόγου ὑπώπτευε πάντοτε τὸν φιλόδοξον καὶ εἰς τὰ μέσα οὐχὶ ἐκλεκτικὸν στρατηγόν. Ἀλλ' ἀνέθετεν ὅμως εἰς αὐτὸν σπουδαίας ὑπηρεσίας, ὁ Μιχαὴλ δὲ διὰ τῆς μεγάλης ἐπιδειξιότητός του κατάρθωνεν εἰς κρισιμωτάτας στιγμὰς νὰ διαφεύγῃ ἀπειλητικὸς κινδύνους. Ἐνεκα τούτου τὸ ὑπὲρ τῆς δυναστείας αἶσθημα τῆς νομιμοφροσύνης εἶχε χαλαρωθῆ σπουδαίως παρὰ τῷ Μιχαήλ, ὥφειλεν ἐπομένως νὰ γνωρίζῃ ὁ αὐτοκράτωρ, ὅτι ὅρκοι δὲν ἐδέσμευον ἀπολύτως Βυζαντινοὺς ἀνθρώπους. Ὡστε μάταιον ἦτο ὅτι καὶ νῦν ὁ πατριάρχης Ἀρσένιος προσεπάθησε νὰ ὑποχρεώσῃ δι' ὅρκων τὸν ἀντιβασιλέα νὰ μείνῃ πιστὸς εἰς τὸν οἶκον τοῦ Λασκάρεως. Ἡ τότε θυελλώδης ἐποχὴ ἀπῆλθε σθεναροὺς στρατιωτικὸς βασιλεῖς. Ἡ δὲ ἐγγύησις τῶν ἐπὶ τοῦ θρόνου δικαιωμάτων νομίμων τέκνων ἦτο δεινὴ τοῦ κράτους βλάβη. Καὶ ὄντως ἤδη τὴν 1 Ἰαν. 1259 ἐστέφθη ^{1 Ἰαν. 1259} ἐπισήμως ὁ Μιχαὴλ συναυτοκράτωρ, τὸ δὲ 1261 ἐτυφλώθη καὶ ¹²⁶¹ ἐφυλακίσθη ὁ ἀτυχὴς κατ' ὄνομα αὐτοκράτωρ Ἰωάννης Δ'. Εὐθὺς δὲ ἔγινε φανερόν πόσῃν ἀνάγκῃν εἶχε ἰσχυροῦ βραχίονος τὸ κράτος τῶν Ρωμαίων. Ὁ ἀνήσυχος Μιχαὴλ τῆς Ἠπείρου συνεχῶς μάχησε πρὸς τὸν Ἀλφρέδον τῆς Σικελίας καὶ τὸν Γουλιέλμον Βιλλαρδουῖνον τῆς Ἀχαΐας καὶ ἠπεύλει τὴν Θεσσαλονίκην. Ὁ Μιχαὴλ Παλαιολόγος, ὅστις προὔκαλεῖτο πλέον σαφῶς εἰς πόλεμον, ἀντεπεξῆλθε ταχέως. Τὸ θέρος τοῦ 1259 ἐκυρίευσαν οἱ στρατη- ¹²⁵⁹

γοί του τὰ Βοδενά καὶ ἀπέκρυσαν τοὺς Ἑπειρώτας πέραν τῆς Καστορίας καὶ τῆς Πίνδου. Ἡ Μακεδονία κατείχετο ὑπὸ τῶν Νικαέων, εἶχον καταληφθῇ δὲ καὶ αὐτὴ ἡ Δεάβολις καὶ τὸ Βεράτιον. Ἐν τῷ μεταξὺ εἶχον φθάσῃ καὶ αἱ ἐπικουραὶ ἐκ τῆς Ἀπουλίας καὶ Ἀχαΐας. Τὸν Ὀκτώβριον τοῦ 1259 ἐνίκηθησαν οἱ θωρακοφόροι ἱππῶται ὑπὸ τῶν ἐλαφρῶν Σελδζούκων, Σλαύων καὶ Κουμάνων ἱππέων καὶ τῶν Βιθυνῶν τοξοτῶν τοῦ Ἑλληνος αὐτοκράτορος. Ἰωάννης δὲ ὁ δεσπότης τῆς Μεγαλοβλαχίας καὶ νόθος υἱὸς τοῦ δεσπότη τοῦ Ἑπείρου ἐπρόδωκε τὸ ἴδιον ἑαυτοῦ συμφέρον. Βαρείας ἀπωλείας ὑπέστησαν ἰδίως οἱ ἐκ Πελοποννήσου Φράγχοι. Ὁ ἡγεμὼν Γουλιέλμος ἠχμαλωτίσθη ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων. Οὕτως ἡ ἐν Πελαγονίᾳ νίκη ἔσχε σπουδαιότατα ὑπὲρ τοῦ

1262 κράτους ἐπακόλουθα. Διὰ τῆς ἐν ἔτει 1262 εἰρήνης ὁ μὲν Ἑπειρώτης περιωρίσθη εἰς τὴν ἀρχικὴν του χώραν, ὁ δὲ Γουλιέλμος ἠναγκάσθη νὰ παραχωρήσῃ ἐκ τῶν ἐν Πελοποννήσῳ κτήσεων τὴν Μονεμβασίαν, τὸν Μυζιθρὰν καὶ τὴν Μάνην, νὰ ὑποσχεθῇ δὲ ἀδιατάρακτον εἰρήνην.

Ἐν τῷ μεταξὺ ἐπληρώθη καὶ ὁ πόθος τῶν Ρωμαίων, κατα-

1260 ληφθείσης καὶ τῆς πρωτευούσης. Τὸ 1260 διέβη ὁ Μιχαὴλ τὸν Ἑλλήσποντον καὶ ἀφῆρεσε τοὺς Λατίνους τὰς τελευταίας των κτήσεις. Ἐδωκεν ὅμως ἀνακωχὴν ἐνὸς ἔτους, ἐργασθεῖς νῦν μετὰ μεγίστης ἐπιτηδειότητος διπλωματικῶς. Πρὸς τοὺς Βουλγάρους συνέδεσε φιλικὰς σχέσεις καὶ προσφκειώθη ὅλως διόλου τοὺς προοδεύοντας ἀντιπάλους τῶν Βενετῶν, τοὺς Γενουάτας. Οἱ Βενετοί, ἀκολουθοῦντες ἄψυχον ἐμπορικὴν πολιτικὴν εἶχον παραμελήσῃ ὑπερβολικῶς τὰ λατινικὰ συμφέροντα. Τώρα δέ, ὅποτε πλέον ἦτο πολὺ ἀργά, παρεσκευάζοντο μετὰ πυρετώδους ζήλου πρὸς πόλεμον καὶ ἐπεκαλέσθησαν τὴν συνδρομὴν τῆς Δύσεως. Ἡ συν-

1261 θήκη λοιπὸν τοῦ Νυμφαίου (κατὰ Ἰανουάριον τοῦ 1261) δεικνύει ὅλην τὴν περίνοιαν τοῦ Μιχαήλ. Τοῦ Βατάτζη τὰ ἀλλεπάλληλα ἀτυχήματα εἶχον διδάξῃ, ὅτι ἡ κατὰ θάλασσαν δύναμις τῶν Ἑλλήνων παρῆλθε πλέον. Ὅθεν ὑπὸ τῆς ἀνάγκης πιεζόμε-

νος παρεχώρησεν ὁ αὐτοκράτωρ εἰς τοὺς Γενουάτας πάντα τὰ δικαιώματα καὶ τὰ προνόμια, ἐφ' ὧν μέχρι τοῦδε ἐστήριξαν οἱ Βενετοὶ τὴν ἐν τῷ Αἰγαίῳ πελάγει, παρὰ τὸν Βόσπορον καὶ ἐν τῇ Μαύρῃ θαλάσῃ ἀρχὴν των. Μόνον εἰς τοὺς Πισάτας ἔμειναν καὶ κατοπιν ἀνοικταὶ αἱ ἀγοραὶ τοῦ κράτους καὶ ἡ Μαύρη θάλασσα, οἱ Βενετοὶ ὅμως ἀπεκλείοντο τοῦ ἐπικερδοῦς ἀνατολικοῦ ἐμπορίου.

Ὅκτακοσίῳ μόνον ἀνδρῶν δύναμιν ἔχων εὕρισκετο ὁ Μιχαὴλ Στρατηγόπουλος παρὰ τὸν Βόσπορον, ὅτε ἐπληροφορήθη ὅτι ὁ Βενετὸς ναύαρχος Γραδενίγος ἔπλευσε μετὰ τοῦ στόλου του εἰς Δαφνουσίον. Ἀμέσως συνεννοήθη ὁ Ἕλληन στρατηγὸς πρὸς τοὺς κατοίκους τῆς πρωτευούσης. Τὴν 25 Ἰουλίου 1261 ἀνέβησαν τὰ τεῖχη τῆς πόλεως. Ὁ αὐτοκράτωρ Βαλδουῖνος ἐδραπέτευσεν ἐπὶ βενετικοῦ πλοίου εἰς Εὐβοίαν. Ἐπειδὴ δὲ οἱ Φράγκοι καὶ οἱ Βενετοὶ ἀνθίσταντο εἰς τὰς συνοικίας των, ὁ Στρατηγόπουλος ἔθεσεν εἰς αὐτάς πῦρ. Ὅτε δὲ ὁ στόλος ἐπανεπλευσεν, ἦτο πλέον πολὺ ἀργά. Οἱ Λατῖνοι μετὰ τοῦ κλήρου των καὶ τοῦ «αἰρετικοῦ» πατριάρχου μετενάστευσαν συναποφέροντες τὰς περιουσίας των εἰς τὴν Εὐβοίαν καὶ τὰς νήσους τῶν Βενετῶν. Τοιουτοτρόπως ἀνέκτησαν τέλος οἱ Ἕλληνες ἀμόχθως καὶ τὴν πρωτεύουσιν. Τὸ ἀρχαῖον κράτος τῶν Ρωμαίων ἀνασυνέστη ὀριστικῶς καὶ ἐν ἀπεριγράπτῳ θριάμβῳ εἰσῆλθεν ὁ Μιχαὴλ εἰς Κωνσταντινούπολιν τὴν 15 Αὐγούστου 1261, ἵνα στεφθῇ τὸ δεύτερον ἐν τῷ ναῷ τῆς τοῦ Θεοῦ σοφίας. Τὸ ἀπὸ τῶν Λατίνων ὄνειδος ἀπεσθέσθη.

Ὡς ἐν παραρτήματι συνάπτομεν ἐνταῦθα βραχὺ σχεδιάσμα τῆς ἱστορίας τῆς αὐτοκρατορίας Τραπεζοῦντος. Μετὰ τὸ φρικῶδες τέλος τοῦ αὐτοκράτορος Ἀνδρονίκου Α' Κομνηνοῦ, εἰς ὃ περιελήφθη πᾶσα ἡ οἰκογένειά του, ἐπέτυχον φιλοδυναστικοί τινες νὰ σώσωσιν εἰς τὴν Ἰδηρίαν τὰ ἐν τρυφερᾷ ἔτι ἡλικίᾳ παιδιὰ τοῦ εὐγενοῦς αὐτοκράτορος Μανουήλ. Ἐκεῖ ἐβασίλευεν 1184-1212 ἡ ἐκ μητρὸς θεία τῶν δύο βασιλοπαίδων, ἡ μεγάλη βασίλισσα Ταμάρ, ἥτις στρατολογήσασα ἐκ τῶν φυλῶν τῶν στεππῶν ἱδρυ-

- σε τὸ ἐφήμερον μεγαλοῖβηρικόν της κράτος. Ἐπειδὴ εὕρισκετο ἐν διαστάσει πρὸς τὸν Ἀλέξιον Γ', παρέσχε τὰ μέσα πρὸς τοὺς ἀνεψιούς της νὰ θεμελιώσωσιν ἴδιον κράτος ἐν τῇ ῥωμαϊκῇ Ἀνατολῇ.
- Ἰπὸ τῶν στρατιωτῶν του ἀνακηρυχθεὶς αὐτοκράτωρ τῶν Ῥωμαίων
- 1204 ὁ Ἀλέξιος, εἰσῆλθε τὸ 1204 εἰς Τραπεζοῦντα, ὅπου ἔστησε τὴν ἑδραν του καὶ προσέλαβε τὸ ὄνομα τοῦ «Μεγάλου Κομνηνοῦ».
- Ἐν τῷ μεταξὺ εἰσῆλασεν ὁ ἀδελφός του νικηφόρος μέχρι Παφλαγονίας. Πανταχοῦ οἱ Ῥωμαῖοι ἐτάσσοντο ὑπὲρ τῶν δύο ἀδελφῶν. Μόνον ὁ ἡγεμὼν τῆς Ἀμισοῦ Σάββας ἀντέστη καὶ τὴν πόλιν ταύτην ἐπολιόρκησεν ὁ Ἀλέξιος. Ἡ κατάλυσις τοῦ ῥωμαϊκοῦ κράτους τὸ 1204 καὶ ἡ ἱδρυσις τῆς αὐτοκρατορίας τῆς Νικαίας δὲν ἐπέφερε προσέγγισιν μεταξὺ τοῦ Θεοδώρου Λασκάρεως καὶ τῶν Κομνηνῶν. Τοῦναντίον ὁ Δαυὶδ ἐζήτει νὰ ὠφεληθῇ ἐκ τῆς προσωρινῆς ἀδυναμίας τοῦ μικρασιατικοῦ ἐλληνικοῦ κράτους, ἵνα ἐπεκτείνῃ τὴν ἑαυτοῦ ἀρχήν. Ἀλλ' ἡ πρὸς τοὺς Σελδζούκους συμμαχία τοῦ Θεοδώρου, οἵτινες ἐνίκησαν τὸν Ἀλέξιον πρὸ τῆς Ἀμισοῦ, καὶ ἡ ἥττα τοῦ Δαυὶδ ὑπὸ τοῦ Θεοδώρου παρὰ τὸν Σαγγάριον ἀνέστειλαν πᾶσαν πρόοδον τῶν Κομνηνῶν. Μάτην ὁ Δαυὶδ ἐγένινεν ὑποτελεῆς τῶν Λατίνων, ἵνα σώσῃ τὴν Ἡράκλειαν· ἡ ὑπ' αὐτῶν πεμφθεῖσα ἐπικουρία ἐξωλοθρεύθη ὑπὸ τοῦ Θεοδώρου. Τὸ
- 1212 1212 ἀφῆρεσεν ὁ ῥέκτης Λάσκαρις ἀπὸ τοῦ Δαυὶδ πᾶσαν τὴν Δύσιν, περιορίσας αὐτὸν εἰς τὴν ἡγεμονίαν τῆς Σινώπης ἀπὸ τοῦ ἀκρωτηρίου Κάραμυζις μέχρι τοῦ Ἄλως. Κινδυνωδέστεραι δὲ ἦσαν τῶν Σελδζούκων αἱ ἐπιθέσεις, οἵτινες ἔτειναν νὰ φθάσωσιν εἰς τὴν
- 1214 1214 θάλασσαν καὶ τὸ 1214 ἐξ ἐφόδου ἐκυρίευσαν τὴν πρωτεύουσάν του Σινώπην, ἐν ᾗ περιστάσει καὶ ὁ Δαυὶδ ἔπесεν ἀνδρείως ἀγωνιζόμενος. Ἡ χώρα, ἥτις καὶ τοὺς Κομνηνοὺς ποτε ἐγέννησε, περιῆλθεν εἰς τὴν διαρκῇ τῶν Τούρκων κατοχήν. Εὐτυχέστερος ἦτο ὁ ἐν Τραπεζοῦντι ἀδελφός του Ἀλέξιος, πολεμῶν τῇ βοήθειᾳ τῶν Ἰσῆρων κατὰ τῶν ἐπιτιθεμένων Τούρκων. Ἀλλ' ἠναγκάσθη καὶ αὐτὸς νὰ πληρώνῃ φόρον εἰς τὸ κράτος τοῦ Ἰκονίου, ἵνα μὴ βλάβῃ τὸ ἐσωτερικὸν ἐμπόριον τοῦ σπουδαίου διὰ τὴν ἐξαγωγὴν λι-

μένος τῆς Τραπεζοῦντος. Ἡ νέα αὐτοκρατορία περιελάμβανε σχεδὸν τὸν ἀρχαῖον Πόντον Πολεμωνιακὸν καὶ πρὸς ἀνατολὰς ἐξετεινετο μέχρι τοῦ Φάσιδος. Ἡ βασιλεία Ἀλεξίου τοῦ Α', ἀρίστου κυβερνήτου καὶ ἅμα ἀνδρὸς ἀληθῶς ἡγεμονικοῦ ἤθους, εἶνε καὶ ἡ ἀκμὴ τῆς μικρᾶς λάμψεως τῆς Τραπεζοῦντος. Ἦδη εὐθὺς μετὰ τὸν θάνατόν του ἤρχισε καὶ τις κατὰπτωσις. Ὁ φεουδαλισμὸς καὶ αἱ διενέξεις τῶν φεουδαρχῶν δὲν ἐπέτρεπον τὴν ἐπικράτησιν πολιτειακῆς τάξεως. Οἱ ἀγῶνες τῶν δύο ἀριστοκρατικῶν φατριῶν, τῶν σχολαρίων καὶ τῶν μεσοχαλδίων, τῶν μετὰ τῶν Κομνηνῶν εἰς τὴν χώραν μετοικησάντων εὐγενῶν καὶ τῶν ἐν τῇ Ἀνατολῇ ἀρχαίοθεν κατοικοῦντων ἐπαρχιακῶν ἀρχόντων, ἀποσυνέθεσαν τὸ κράτος. Τὸν Ἀλέξιον διεδέχθη ὁ γαμβρὸς του Ἀνδρόνικος Γίδος, ὅστις ἐβασίλευσε μέχρι τοῦ 1235 καὶ ἀνδρείως κατὰ τῶν Σελδζούκων ἐπολέμησε. Μετὰ τὴν βραχεῖαν βασιλείαν τοῦ πρεσβυτέρου υἱοῦ τοῦ Ἀλεξίου Ἰωάννου (ἀποθ. τὸ 1238) ἀνῆλθεν εἰς τὸν 1238 θρόνον ὁ ἀνδρεῖος Μανουήλ, ὅστις ἕνεκα τοῦ ἐκ τῶν Μογγόλων κινδύνου συνεδέθη στενῶς πρὸς τὸ Ἰκόνιον. Ἐκ τῶν υἱῶν του ὁ Ἰωάννης συνῆψε τὸ 1282 εἰρήνην πρὸς τοὺς Παλαιολόγους 1282 καὶ ἀποθέσας τὸν τίτλον «αὐτοκράτωρ τῶν Ῥωμαίων» ὠνομάσθη αὐτοκράτωρ τῆς Ἀνατολῆς, τῆς Ἰθρηίας καὶ τῶν πέραν τῆς θαλάσσης χωρῶν. Πρὸς τὰ ἔξω ἐπεκράτει σχετικὴ εἰρήνη. Ὁ Ἀλέξιος Β', εἷς τῶν ἀρίστων Κομνηνῶν (1297-1330) διετήρησε 1297-1330 τὸ ἀξίωμα του πολεμῶν καὶ κατὰ τῶν Γενουατῶν, οἵτινες τόσον θρασεῖς ἦσαν ἐν Ἀνατολῇ ὅσον καὶ παρὰ τὸν Βόσπορον. Μετὰ τὸν θάνατόν του ἐπῆλθον δειναὶ ἔριδες. Ἀντὶ τοῦ ἀνηλίκου Μανουήλ ἐβασίλευσεν ὁ θεῖός του Βασίλειος, ἔπειτα μετὰ τὸ 1340 ἡ χήρα του, ἡ βυζαντινὴ βασιλόπαις Εἰρήνη. Μέρος τῆς ἀριστοκρατίας ἐκηρύχθη κατὰ τῆς ἀλλοδαπῆς, ἄλλοι δὲ πάλιν ὑπεστήριζον αὐτήν. Ἐκ τούτων προῆλθον ἄγριαι συμπλοκαὶ ἐντὸς τῆς πόλεως, κατὰ τὰς ὁποίας κατεστράφη τὸ μοναστήριον τοῦ πολιούχου τῆς Τραπεζοῦντος ἁγίου Εὐγενίου. Οἱ Τοῦρκοι τοῦ Διαρβεχίρ διέτρεχον τὴν χώραν μέχρι τῆς πρωτευούσης καὶ ἐπυρπόλουν τὰ προ-

ὅσπερ καὶ τὰ πρακτορεῖα τῶν ξένων ἐμπόρων. Δευτέρα γυναικο-
 κρατία, πεισματώδεις ἀγῶνες τῶν φατριῶν τῶν εὐγενῶν καὶ ἔριδες
 πρὸς τοὺς Γενουάτας, οἵτινες ἐκδικούμενοι βιαιοπραγίας ἐλεηλά-
 1348 τησαν τὸ 1348 τὴν Κερασσοῦντα, ἐξησθένησαν τὸ κράτος. Ἐκτὸς
 τούτου ἐν τῇ βασιλικῇ οἰκογενείᾳ ἐκράτουν αἰσχροὶ ἦθη. Τὸ
 1349 1349 ἐπαναστατήσαντες οἱ σχολάριοι ἀνεβίβασαν ἐπὶ τοῦ θρόνου
 τὸν δωδεκαετῆ Ἀλέξιον Γ', ὅστις ἡλικιωθεὶς ἐκυβέρνησεν ἐν γένει
 1367 καλῶς, κατήργησε τὸ μονοπώλιον τῶν Γενουατῶν τὸ 1367 διὰ
 τῆς πρὸς τοὺς Βενετούς ἐμπορικῆς συνθήκης καὶ τὴν πόλιν ἐκό-
 1390 σμησε διὰ ναῶν καὶ μοναστηρίων. Τὸ 1390 κατέλιπεν εἰς τὸν υἱόν
 τοῦ Μανουὴλ Γ' ἄκμαϊον κράτος. Ἀφοῦ δὲ ἀνεγνώρισεν οὗτος τὴν
 κυριαρχίαν τοῦ Τιμούρ, μετὰ τὸν θάνατον τούτου ἐβασίλευσε μέχρι
 1417 τοῦ 1417 ὡς ἀνεξάρτητος. Ἐκτοτε ἡ ἱστορία τῶν Μεγαλοκομνηνῶν
 εἶνε ἄλυσις χαμερπεστάτων καὶ αἰσχίστων πράξεων, παρὰ φύσιν
 ἁμαρτημάτων καὶ πατροκτονίας· ἡ ἠθικὴ αὕτη ἐξαγρίωσις εἶνε
 φρικτὴ ἀπόδειξις τῆς τελείας πνευματικῆς καὶ φυσικῆς καταπτώ-
 σεως τῆς ἀρχαίας βασιλικῆς δυναστείας τῶν Κομνηνῶν, ἥτις ἀπὸ
 γενεῶν ἤδη εἶχε κληρονομήσῃ κακὰ. Ὁ πατροκτόνος Ἰωάννης Δ'
 ἠναγκάσθη μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως νὰ πλη-
 ρώνῃ φόρον εἰς τὴν Ὑψηλὴν Πύλιν. Τὸν πρὸς τοὺς Τουρκομά-
 νους τοῦ λευκοῦ κριοῦ σύνδεσμόν του ἐπεσφράγισε διὰ τοῦ γάμου
 τῆς θυγατρὸς τοῦ Αἰκατερίνης μετὰ τοῦ μεγάλου χάνη Οὐζοῦν-
 1458 Χασάν. Μετὰ τὸν θάνατόν του τὸ 1458 ἀνέλαβεν ὁ ἀδελφός του
 Δαυίδ τὴν κυβέρνησιν, ἀπομακρύνας ἐξ αὐτῆς τὸν νόμιμον κληρο-
 νόμον τοῦ θρόνου. Δειλὸς καὶ ἀχαρακτήριστος καθὼς ἦτο, δὲν ἠδύ-
 νατο νὰ ἐγκαταλείψῃ τὰς πολιτικὰς σκευωρίας καὶ ἐζήτει συμμα-
 χίας· ἀλλ' ὁ μόνος ἄξιος λόγου σύμμαχος, ὁ χάνης τῶν Τουρκο-
 μάνων, συνωμολόγησεν εἰρήνην πρὸς τοὺς Τούρκους. Ἦδη ἐπολι-
 ὀρκει τὴν Τραπεζοῦντα ὁ τουρκικὸς στόλος. Ὅτε δὲ ἐπῆλθε καὶ
 ὁ κατὰ ξηρὰν στρατός, ἐσυνθηκολόγησεν ὁ Δαυίδ καὶ ἐξωρίσθη εἰς
 τὸ παρὰ τὰς Σέρρας Μαῦρον ὄρος. Ἀλλ' ἡ ὑπόψια ὅτι μυστικῶς
 συνεννοεῖτο μετὰ τῆς ἀνεψιᾶς του, συζύγου τοῦ μεγάλου χάνου,

παρώργισε τὸν σουλτάνον. Ἐπειδὴ δὲ ὁ Δαυίδ εὐγενῶς καὶ ἀξιοπρεπῶς ἡρνήθη νὰ δεχθῇ τὸν ἰσλαμισμόν, ἀπεκεφαλίσθη αὐτὸς καὶ οἱ ἀνεψιοὶ του καὶ ἑπτὰ υἱοὶ του. Πρὸ τούτου δὲ ἤδη εἶχε μεταβληθῇ ἡ Τραπεζοῦς εἰς τουρκικὴν πόλιν. Τοὺς εὐγενεῖς καὶ τοὺς εὐπόρους κατοίκους μετέφερεν ὁ κατακτητὴς εἰς Κωνσταντινούπολιν, τὰς οἰκίας δὲ καὶ κτήσεις αὐτῶν ἔλαβον ὡς τιμάρια Τοῦρκοι στρατιωτικοί. Τοιοῦτοτρόπως ὁκτῶ ἔτη μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐξέπνευσε καὶ ἡ ἀρχὴ τῶν Μεγαλοκομνηνῶν, ἀφοῦ ἐπὶ τρεῖς σχεδὸν αἰῶνας διέσωσε τὸν χριστιανισμόν καὶ τὸν ἐλληνικὸν πολιτισμόν μακρὰν ἐν τῇ ἀνατολικῇ γωνίᾳ τοῦ ἀρχαίου κράτους.

**Ι. Η ΔΙΑ ΤΩΝ ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΩΝ ΑΝΑΣΤΑΣΙΣ ΤΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ
ΚΑΙ Η ΚΑΤΑΛΥΣΙΣ ΑΥΤΟΥ (1261-1453)**

Δὲν ἦσαν οἱ χεῖριστοι τῶν Ἑλλήνων φίλοι ἐκεῖνοι, οἵτινες τὴν ἀνάκτησιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐθεώρησαν ὡς τὴν ἀληθινὴν ἀρχὴν τῆς ἐθνικῆς δυστυχίας. Διότι μετ' αὐτῆς ἀνέζησε καὶ τὸ φάντασμα, ὅπερ σήμερον ἔτι καθιστᾷ τοὺς νέους Ἑλληνας ἀχρηστοὺς σχεδὸν εἰς τὴν πρακτικὴν πολιτικὴν, ὡθοῦν αὐτοὺς εἰς τὴν ἐπιδίωξιν τῆς πραγματοποιήσεως τῆς νεφελώδους μεγάλης ἰδέας¹⁾. Ὁ ἄσπλαγχνος ἐξολοθρευμὸς καὶ ἡ ἐκμηδένισις τοῦ ἐλληνισμοῦ πρὸς βορρᾶν καὶ πρὸς ἀνατολὰς ὑπὸ Βουλγάρων καὶ Σελτζούκων

¹⁾ Τὸ μάθημα τοῦτο δὲν πιστεύομεν ὅτι εἶναι χρήσιμον εἰς τοὺς Ἑλληνας. Ἡ ἐπιδίωξις τῆς πραγματοποιήσεως τοῦ ὀνείρου πέντε αἰώνων, τῆς συνενώσεως τοῦ ἔθνους εἰς μίαν ἐλευθέραν πολιτείαν, εἶναι ἀληθῶς μεγάλη ἰδέα, ἀλλ' ἀνταξία αὐτοῦ. Ἄν δὲ ἡ ἀπὸ τῆς ἀναγεννήσεως ἱστορία τῆς νέας Ἑλλάδος ἦκιστα εἶναι ἐνδοξος, εἰς τοῦτα δὲν ἔπαισεν ἡ μεγάλη ἰδέα. Τίποτε ἄλλως δὲν ἠμποδίσεν οὐδ' ἐμποδίζει τὸ ἐλληνικὸν ἔθνος νὰ ἐκτελέσῃ καὶ τὰ πρακτικώτερα αὐτοῦ καθήκοντα, τῶν ὁποίων ἡ πλήρωσις ἄλλως ἂν μόνον δὲν ἀντικεῖται εἰς τὴν πραγματοποίησιν τοῦ ἐθνικοῦ ἰδεώδους, ἀλλὰ καὶ τὸν οὐσίῳ αὐτῆς ὄρον ἀποτελεῖ. Ἀκριβῶς μάλιστα ἡ ἀποξένωσις ἀπὸ τῆς μεγάλης ἰδέας καὶ ἡ ἀποκλειστικὴ ἐπιδίωξις ἄλλων συμφερόντων, τὰ ὁποῖα ἄλλοτε διὰ τοῦτο καὶ μόνον ἡγνοοῦντο, διότι ἐκυριάρχει ἐκεῖνη τῆς ἀνατροφῆς, παιδείας καὶ πολιτείας τοῦ ἔθνους, ἐδῶκε καίρως τὸν νέον ἐλληνισμόν. Σ. Μ.

τόσον ἡλάττωσαν τὸν πληθυσμὸν τοῦ ἔθνους, ὥστε ἡ διατήρησις τῆς παλαιᾶς αὐτοῦ θέσεως ὡς μεγάλης δυνάμεως ἀπέβη τι ἀδύνακτον. Ὅπωςδὲποτε ὅμως, ἂν συνεννοεῖτο ὁ ἐλληνισμὸς πρὸς τὰ ὑγιέστατα καὶ διὰ τῆς ὀρθοδοξίας κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους τῶν ὀρησκευτικῶν αἰσθημάτων στενωτάτα πρὸς αὐτὸν συνδεόμενα σλαβικά κράτη καὶ διεχειρίζετο καλῶς τὰ οὐχὶ πλέον ἀνεξάντλητα μέσα καὶ τὰς δυνάμεις του, θὰ ἠδύνατο νὰ διατηρήσῃ θέσιν δευτερευούσης δυνάμεως λίαν σεβαστῆς. Ἀλλ' ἀντὶ τούτου ἤδη ὁ Μιχαὴλ ἐπέδιώξεν ῥωμαντικὰ φαντάσματα, ὅσῳ δὲ οἰκτροτέρα ἐγίνετο ἡ ἀδυναμία τῶν διαδόχων του, τόσῳ μᾶλλον ἠῤῥξανεν ἡ μεγαλομανία, ἥτις παρέδωκε τὸν καταπίπτοντα βυζαντινισμὸν εἰς τὸν οἶκτον καὶ τὴν χλεύην τῆς Δύσεως, πρὸ μικροῦ ἔτι βαρβάρου καὶ νῦν ὑπερτερούσης πλέον κατὰ τὸν πολιτισμὸν τὴν νέαν Ρώμην¹⁾.

Ὁ Μιχαὴλ ἦτο ἄριστος διπλωμάτης καὶ στρατηγός, ἀλλ' ἐστερεῖτο τοῦ ὀργανωτικοῦ πνεύματος τοῦ Βατάρτζη. Ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τῶν Ἀγγέλων τὸ κράτος ὑπέπεσεν εἰς χρεωκοπίαν σχεδόν. Μεγάλα δάνεια δὲν ἐγνώριζεν ἔτι ἡ τότε πρωτόγονος οἰκονομικὴ ἐπιστήμη. Κατέφυγεν ἐπομένως εἰς τὴν χειροτέρευσιν τοῦ νομίματος. Καὶ ἐνῷ μέχρι τῆς πτώσεως τῆς τοῦ Κομνηνοῦ δυναστείας ἐδέσποζε τῆς παγκοσμίου ἀγορᾶς τὸ πλήρη τὴν ἀξίαν του φυλάττον βυζαντινὸν νόμισμα καὶ ἕνεκα τούτου σπουδαίως συνετέλεσεν εἰς στερέωσιν τῆς ὑπολήψεως τοῦ Ρωμαίου αὐτοκράτορος εἰς ὅλα τὰ ἔθνη τῆς τε Ἀνατολῆς καὶ τῆς Δύσεως, αὐτὸς ὁ Βα-

¹⁾ Ἐνῆς περιστάσεις καὶ νέα παγκόσμια φαινόμενα ἐστάθη πολλάκις ἀνίκανος ὁ ἐλληνισμὸς νὰ ἐννοήσῃ, ἔξ οὗ καὶ θανασίμους ἐκάστοτε ἐβλάβη. Ὁ μέγας Δημοσθένης δὲν ἐννοεῖ τίποτε, ὅταν ὁμιλεῖ περὶ τοῦ Φιλίππου, ὁ Διονύσιος ὁ Ἀλικαρνασσεὺς εὗρισκεν ἀκόμη ἀναγκαῖον νὰ πείσῃ τοὺς συμπολίτας του ὅτι οἱ Ρωμαῖοι δὲν ἦσαν βάρβαροι, τὴν δημιουργίαν τοῦ δυτικοῦ ῥωμαϊκοῦ κράτους διὰ τοῦ μεγάλου Καρόλου δὲν ἐνόησαν οἱ Βυζαντινοί, καὶ τοὺς δυτικοὺς δὲν ἐνόησαν οὐδὲ ὅταν ἐγνώρισαν αὐτοὺς λίαν ἐκ τοῦ πλησίον κατὰ τὰς σταυροφορίας. Ἄν ἐλάμβανον τότε σαφεῖς ἰδέαν περὶ τῆς ἐμφανίσεως νέων ὅλως πραγμάτων καὶ καταστάσεων, δὲν θὰ ἐχρειάζετο κατόπιν νὰ ζητήσωσι συνεννοήσεις πρὸς τοὺς Σέρβους καὶ Βουλγάρους, ὅπερ πιθανῶς καὶ τότε ἦτο τόσον ἀδύνατον, ὅσον δυστυχῶς καὶ σήμερον.

τάτξης ἀνέμιξε κατὰ τὸ τρίτον τὰ χρυσᾶ νομίσματα. Τοῦτο τὸ ἐπιβλαβέστατον εἰς τὴν πίστιν τοῦ κράτους σύστημα ἐξηκολούθησεν ὁ Παλαιολόγος μετὰ τοσοῦτου ζήλου, ὥστε ἤδη κατὰ τὴν δευτέραν γενεὰν κατήντησαν εἰς τὰ ἡμισείας ἀξίας χρυσᾶ.

Ἀλλὰ καὶ αἰ δυσκολίαι, αἵτινες συνεσωρεύθησαν πρὸ τοῦ νέου αὐτοκράτορος, ἦσαν μέγιστα. Ὁ Γουλιέλμος τῆς Ἀχαΐας ἔλαθε παρὰ τοῦ πάπα ἀπαλλαγὴν ἀπὸ τοῦ ὅρκου του καὶ ἀπὸ τοῦδε ἤρχισεν ἐν Πελοποννήσῳ πόλεμος μεταξὺ Γάλλων καὶ Ρωμαίων καταστρεπτικός τῆς χώρας. Ἀλλὰ τὸν ἀνήσυχον Ἡπειρώτην ἠνάγκασεν ὁ Μιχαὴλ τὸ 1265 εἰς παραχώρησιν τῶν Ἰωαννίνων. Ἐν τῷ μεταξὺ ὁ φυγὰς Βαλδουῖνος Β' εὔρε σύμμαχον τὸν ἐνεργητικὸν Μαμφρέδον τῆς Σικελίας τὸ 1264 καὶ ὁ Γενουάτης ἐν Κωνσταντινουπόλει ἄρχων ἠθέλησε δι' αἰσχυρὰς προδοσίας νὰ παραδώσῃ τὴν πρωτεύουσαν εἰς τοὺς Λατίνους, ὅπερ προσήγγισε τὸν Μιχαὴλ πρὸς τοὺς θαλασσοκράτορας μὲν ἔτι, ἀλλὰ ἐναντίως πρὸς τὰς ὑπαγορεύσεις τῆς πολιτικῆς διστακτικῆς Βενετούς· πρὸς τιμωρίαν οἱ Γενουᾶται ἀπεπέμφθησαν εἰς τὴν Ἡράκλειαν. Ὁ Μιχαὴλ πανταχοῦ εἶχεν ἐχθρούς. Ἡ τσαρίνα Μαρία, ἀδελφὴ τοῦ ἀτυχοῦς Ἰωάννου Δ', ἠρέθιζε κατ' αὐτοῦ τὸν σύζυγόν της Κωνσταντῖνον. Οἱ Βούλγαροι κατέκταν τὴν Μακεδονίαν. Ἀλλ' ὁ Μιχαὴλ ἀφῆρεσεν ἀπ' αὐτῶν τὴν Φιλιππούπολιν καὶ τὸν Στενήμαχον, ἔτι δὲ τὰς σπουδαιοτάτας παραλίους πόλεις Ἀγχίαλον καὶ Μεσημβρίαν. Λυσσῶν νῦν ἐλεηλάτησεν ἀγρίως τὴν Θράκην ὁ πᾶρρος τὸ 1265 βοηθούμενος ὑπὸ τῶν Τατάρων τῆς μεσημβρινῆς Ρωσσίας, ὥστε ἐπὶ μακρὸν δὲν ἐφαίνετο πλέον γεωργὸς εἰς τοὺς ἀγρούς.

Ἀλλ' ὁ κύριος κίνδυνος ἠπείλει τὸν Μιχαὴλ ἀπὸ τῶν Ἀνδεγαυῶν. Ὁ κόμης Κάρολος τῆς Προδηγκίας κατέλυσε τὸ κράτος τοῦ Μαμφρέδου τὸ 1266, τὸ δὲ νέον γαλλικὸν βασιλεῖον τῶν δύο Σικελιῶν, συνεργοῦντος τοῦ πάπα Κλήμεντος Δ', ὅστις τυφλῶς ἦτο ἀφωσιωμένος εἰς τὸν Γάλλον ἡγεμόνα, καὶ τοῦ ἐξ ἐλεημοσύνης ἀποζῶντος αὐτοκράτορος Βαλδουίνου Β', ἐξέτεινε τὴν ἐπικυ-

ριαρχίαν του ἐπὶ τῆς Ἀχαΐας καὶ ἀνενέωσε πάσας τὰς ἐπὶ χωρῶν τοῦ κράτους ἀξιώσεις τῶν Νορμάννων.

Ἵνα ἀντιμετωπίσῃ τὸν κίνδυνον τοῦτον, ἐζήτησεν ὁ Μιχαὴλ νὰ συνεννοηθῇ πρὸς τὴν παπικὴν αὐλὴν. Τῇ μεσολαβήσει αὐτῆς ἀποκατεστάθησαν εἰς τὰ προνόμιά των οἱ Γενουᾶται, οὕτω δὲ ἔλαβεν ἐν τῇ Μαύρῃ θαλάσῃ τὸ ἐμπόριόν των ἀνάπτυξιν κολοσσι-
 1275 αῖαν λίαν ἐπίφοβον εἰς τοὺς Βενετούς. Τὸ 1275 ἀπένειμεν ὁ αὐτοκράτωρ εἰς τοὺς Ζακκαρίας τὴν Φώκαιαν, ὅπου ἡ ἐκμετάλλευσις τῶν μεταλλείων τῆς στυπτηρίας ἀπέδωκεν ἄπειρα πλούτη εἰς τὸν οἶκον τοῦτον.

Τώρα, ὅτε πλέον ἦτο πολὺ ἄργά, ἐνεφανίσθησαν καὶ οἱ Βενε-
 1268 τοί, ἀλλ' ἔλαβον τὸ 1268 ἐπὶ πέντε ἔτη πολὺ κατωτέρας παραχωρήσεις ἢ τὰς προταθείσας εἰς αὐτοὺς τὸ 1265. Ἐθῆκε δὲ καὶ ὅρον ὁ αὐτοκράτωρ, ὥστε οἱ δύο ἀντίπαλοι νὰ μὴ δύνανται νὰ πολεμῶσι τοὺς ἰδιαιτέρους των πολέμους εἰς τὰ ἐλληνικὰ ὕδατα. Ἐτι ἅπαξ λοιπὸν ἐπεβλήθη τὸ κράτος εἰς τοὺς ἐμπόρους.

Ὁ ἐπικινδυνότατος πολέμιος παρέμεινεν ὁ Κάρολος τῆς Ἀν-
 1267 δεγαυίας (Anjou). Τὸ 1267 ἐκυρίευσεν τὴν Κέρκυραν. Μετὰ τὸν
 1271 θάνατον δὲ τοῦ Μιχαὴλ Β' Ἀγγέλου (1271) κατέκτησε τὰ ἰλ-
 λυρικὰ παράλια· οἱ καθολικοὶ Ἀλβανοὶ προσῆλθον εἰς αὐτὸν καὶ
 1272 τὸ 1272 παρεδόθη τὸ Δυρράχιον. Εὐτύχημα ἦτο μόνον, ὅτι ὁ
 προσηλυτιστικὸς ζῆλος τῶν ῥωμαιοκαθολικῶν ἀπεμάκρυνεν ἀπὸ
 τῶν Φράγκων πάντοτε τοὺς Ἕλληνας. Ἀλλ' ὁ δραστήριος Προβη-
 γκιανὸς κατώρθωνεν νὰ προσελκύῃ τὰς συμπαθείας τῶν Σλαύων,
 1272 ἕως οὗ τὸ 1272 ὁ τσάρος Κωνσταντῖνος μετὰ τὸν θάνατον τῆς
 Εἰρήνης ἐνυμφεύθη Μαρίαν τὴν Παλαιολογίαν, ἥτις ὡς προῖκα
 ἀπέδωκεν εἰς τοὺς Βουλγάρους τὴν Μεσημβρίαν καὶ τὴν Ἀγχιά-
 1273 λον. Τὸ 1273 νέα δεινὰ πάλιν ἐπῆλθον. Οἱ Σέρβοι προήλαυνον
 1272 κατακτητικῶς ἀπὸ τοῦ 1272 εἰς τὴν ἄνω κοιλάδα τοῦ Ἀξιοῦ.
 Ὁ Ἰωάννης Δ' Λάσκαρις διέφυγεν εἰς Ἰταλίαν εἰς τὴν πόλιν
 Foggia, ὅπου ὁ Κάρολος προσηνέχθη πρὸς αὐτὸν ὡς πρὸς αὐτο-
 κράτορα, οἱ δὲ Βενετοί, ἐπειδὴ ἐτελείωσεν ὁ χρόνος τῆς συνθή-

κης, ἤρχισαν ὀλέθριον πειρατικὸν πόλεμον. Τότε ὁ ἐφευρετικὸς πάντοτε διπλωμάτης μετεβίβασε τὸ ζήτημα ἐπὶ ἐκκλησιαστικοῦ ἐδάφους. Γρηγόριος ὁ Ι΄ ἠξιώθη νὰ ἰδῇ τὸν θρίαμβον, ὅτι τὸ 1274 1274 ἐν τῇ συνόδῳ τῆς Λυῶν ὁ ἀπεσταλμένος τοῦ Μιχαὴλ Γεώργιος Ἀκροπολίτης ὡμολόγησε τὸ ρωμαϊκὸν σύμβολον τῆς πίστεως μετὰ τοῦ ἐκ τοῦ Υἱοῦ καὶ ἀνεγνώρισε τὰ πρωτεῖα τοῦ Πάπα. Ἵνα συ- κρατῇ δὲ τὸν πατριάρχην Τυρνόβου καὶ τὸν αὐτοκέφαλον μητρο- πολίτην τοῦ Πέτς ἐπεκύρωσε τὸ 1272 διὰ τοῦ χρυσοβούλλου, 1272 ὅπερ ἔτι σώζεται ἐν τῇ μονῇ τοῦ Σινᾶ, ὅλα τὰ ὑπὲρ τῆς αὐτοκε- φάλου ἐκκλησίας τῆς Ἀχρίδος προνόμια Βασιλείου Β΄. Τοιοῦτο- τρόπως πᾶσαι αἱ ἐπαρχίαι ἀμφοτέρων τῶν πατριαρχείων ἀπενε- μήθησαν εἰς τὸν ἐν Ἀχρίδι ἐδρεύοντα Ἑλληνα καὶ πᾶς ὁ κλη- ρος τοῦ βορρᾶ καὶ μετ' αὐτοῦ τὰ ἔθνη εὗρον διαρκῇ εὐεργετικὴν ἐνασχόλησιν εἰς τὰς περὶ τῶν ὁρίων τῶν διοικήσεων καὶ τῆς ἐθνό- τητος τοῦ ποιμνίου διενέξεις. Τὴν φιλοκαθολικὴν πολιτικὴν τοῦ αὐτοκράτορος ἐξηγεῖ ἡ πολιτικὴ ἀνάγκη, ἀλλ' ὅμως ἦτο βαρὺ λαῶς. Εἰς τὰ ζητήματα τῆς πίστεως ὁ ὀρθόδοξος κληρὸς ὑπή- κουε μᾶλλον εἰς τὸν θεὸν παρὰ εἰς τοὺς ἀνθρώπους καὶ ἦτο ἐντε- λῶς ἀπρόσιτος εἰς τὸ δόγμα «περὶ ὠφελίμου οἰκονομίας πρὸς σω- τηρίαν πολλῶν ψυχῶν». Ἡδὴ πρὸ τούτου εἶχεν ἀφορίσῃ τὸν αὐ- τοκράτορα ἄρπαγα τοῦ θρόνου ὁ ἰσχυρογνώμων Ἀρσένιος ἐξ εὐ- γενοῦς μὲν ἀλλ' οὐχὶ πρακτικῆς συμπαθείας πρὸς τὸν οἶκον τοῦ Λασκάρεως. Νῦν δέ, ὡς κατὰ τοὺς χρόνους τῆς εἰκονομαχίας, προστάται τῶν ὀρθοδόξων προσφύγων ἔγιναν οἱ ἔσχατοι προφύλα- κες τοῦ ρωμαϊκοῦ ἔθνους, ἡ Τραπεζοῦς, αἱ Νεοπάτραι, ἡ Ἀμ- βρακία (Ἄρτα) καὶ ἡ τσαρίνα τῆς Βουλγαρίας. Ἀλλ' ὁ Μιχαὴλ ἔμεινεν ἄκαμπτos καὶ ἀντικατέστησε τὸν ἀτίθασσον πατριάρχην Ἰωσήφ διὰ τοῦ εἰλικρινῶς λατινίζοντος Ἰωάννου Βεκκοῦ. Διὰ τοῦ ἤθους, τοῦ θάρρους τῆς πεποιθήσεως, τῆς ὀξυδερκείας καὶ παι- δείας ὑπερεῖχεν ἀσυγκρίτως ὁ σημαντικὸς οὗτος ἀνὴρ ὅλον τὸ πλῆθος τῶν πνευματικῶς φοβερὰ πτωχῶν ἐριστικῶν ἱεροκηρύκων καὶ ἀντιρρητικῶν συγγραφέων τῆς τε συγχρόνου καὶ τῆς κατόπιν

ἐποχῆς. Ἀλλὰ κατὰ τοῦ ἰδίου κλήρου του, ὅστις ἡμύνετο ὑπὲρ τοῦ θεοῦ καὶ τοῦ ἔθνους του, οὐδὲν ἴσχυσε. Ἡ ἐκκλησιαστικὴ ἔρις ἡρέθισε πανταχοῦ τὸν ὀρθόδοξον λαὸν κατὰ τῆς κυβερνήσεως τοῦ λυτρωτοῦ αὐτοῦ καὶ ἀνορθωτοῦ τοῦ κράτους.

Ἐν τῇ χειρσονήσῳ τοῦ Αἴμου παρέσχον εἰς αὐτὸν πλείστας δυσκολίας οἱ Ἀγγελοι καὶ οἱ ἐκ Νεαπόλεως ἰσχυρῶς ὑποστηριζόμενοι Φράγκοι. Ὅτε μάλιστα αὐτὸς ὁ Κάρολος τῆς Ἀνδεγαυίας, ἡτοιμάσθη νὰ κατέλθῃ εἰς τὸν ἀγῶνα αὐτοπροσώπως, ἐφάνη ὅτι ἀνενεοῦτο ὁ παλαιὸς ἀπὸ τῶν Νορμάννων κίνδυνος. Ἦδη ὁ Κάρολος ὠνόμασε γενικὸν ἀρχηγὸν καὶ τοποτηρητὴν του εἰς τὰς ἐν Ἡπείρῳ κτήσεις τὸν ἐμπειροπόλεμον Οὐγον δὲ Ρουσσὼ δὲ Σουλλὺ
 1278 τὸ 1278, ὅστις καὶ δραστηρίως ὠργάνωνε νῦν τὸν πόλεμον.
 1280 Κατὰ τὸ τέλος τοῦ 1280 ἤλπιζεν ὅτι θὰ κατελάμβανε τὸ σπουδαῖον Βεράτιον. Ἀλλ' ὁ Μιχαὴλ ἀντεπεξῆλθε κατ' αὐτοῦ μετὰ
 1281 τῶν ἀρίστων του δυνάμεων. Τὸ 1281 κατήγαγε λαμπρὰν νίκην ὁ μέγας δομéstικος αὐτοῦ Μιχαὴλ Ταρχανιώτης παρὰ τὸ Βεράτιον. Ὁ Σουλλὺ συνελήφθη αἰχμάλωτος. Ἀλλὰ τὴν διὰ τοῦ
 1281 πάπα Μαρτίνου Δ' (3 Ἰουλίου 1281) συναφθεῖσαν συμμαχίαν μεταξὺ Ρώμης, Νεαπόλεως καὶ Βενετίας ὁ Μιχαὴλ ἠδυνήθη ν' ἀντιμετωπίσῃ μόνον διὰ τῆς πολλάκις ἐπιτυχούσης διπλωματικῆς του τέχνης. Ὁ πιστὸς Βενεδέττος Ζακκαρία καὶ ὁ Ἰωάννης Προκίδας ὑπεσχέθησαν εἰς τὸν βασιλέα Πέτρον τῆς Ἀραγωνίας ἐλληνικὴν ἐπιχορήγησιν εἰς τὸν κατὰ τῆς Νεαπόλεως πόλεμον καὶ ὁ σικελι-
 1282 κὸς ἐσπερινὸς (10 Μαρτίου 1282), ὅστις παρέδωκε τὴν νῆσον εἰς τοὺς Ἰσπανοὺς, ἐταπείνωσεν ἐντελῶς τὸν Κάρολον τῆς Νεαπόλεως. Οἱ πρακτικοὶ Βενετοὶ ἀπεχώρησαν τῆς μετὰ τοῦ ἀσθενοῦς συμ-
 1285 μαχίας καὶ συνωμολόγησαν τὸ 1285 πρὸς τοὺς Ρωμαίους δεκαετὴ εἰρήνην. Ἦδη πρὸ τούτου κατέλαβε τὸν ἀεικίνητον μονάρχην, ἐκστρατεύοντα κατὰ τῶν Ἀγγέλων τῶν Νεοπατρῶν, ὁ θάνατος τὴν
 11 Δεκ. 1282 11 Δεκεμβρίου 1282.

Τὸ τελευταῖον τέταρτον τοῦ δεκάτου τρίτου αἰῶνος τὸν ἰδιαιτέρον χαρακτῆρά του λαμβάνει ἐκ τῆς ὁλονὲν νῦν προαγομένης

δυνάμειος τῶν Ὀσμάνων καὶ Σέρβων. Τὸ 1288 ὁ Ὀσμάν, ὅστις 1288
τὴν νέαν του δύναιμιν ἀνίδρυσεν ἐπὶ τῶν ἐρειπίων τοῦ κράτους τοῦ
Ἰκονίου, νικήσας περιφανῶς τοὺς Ἑλληνας ἀφῆρσεν ἀπ' αὐτῶν
τὴν Μελαγγίνην (Καραδῆζα - Χισσάρ). Πρὸς δυσμὰς πάλιν ἴσχυ-
σαν ἐπὶ τοσοῦτον οἱ βασιλεῖς τῶν Σέρβων Στέφανος Οὐρός (Urosh,
† 1272) καὶ ὁ Μιλουτίν († 1321), ὥστε νὰ λάβωσι δεσπόζου-
σαν θέσιν ἐν τῇ χερσονήσῳ τοῦ Αἴμου. Εἶνε δὲ ἀξιοθρήνητον ἐξ
ἀπόψεως κοσμοϊστορικῆς, ὅτι ἡ ἀποφράς ἡμέρα τοῦ Κοσσυφοπε-
δίου ἐστέρησε τὸ λαμπρὸν τοῦτο ἔθνος, τὴν εὐγενεστάτην πασῶν
τῶν σλαυικῶν φυλῶν, τὴν ἐν τῇ χερσονήσῳ τοῦ Αἴμου κυριαρ-
χίαν, καταλιποῦσα τοιοῦτοτρόπως ἐλεύθερον τὸ στάδιον εἰς τὴν
τουρκικὴν βαρβαρότητα, καθ' ἧς Ἑλληνες καὶ Βενετοὶ ὁμοίως ἦ-
σαν ἀνίσχυροί¹⁾.

Τοῦ Μιχαὴλ ὁ υἱὸς Ἀνδρόνικος Β' (1282-1328), πολὺ 1282-1328
συνετῶς φερόμενος, ἔσπευσε νὰ εἰρηνεύσῃ πρὸς τὸν ὀρθόδοξον κλῆ-
ρον. Καὶ ἀποκατεστάθη ἡ εἰρήνη, χωρὶς νὰ λείψωσιν αἱ ἐν τοι-
αύταις περιστάσεσιν ἀναπόφευκτοὶ ἐν Βυζαντίῳ ἐχθροπάθειαι.
Ἐννοεῖται ὅτι καὶ ὁ Βεκκὸς παρεχώρησε τὴν θέσιν του εἰς τὸν
προκάτοχον Ἰωσήφ. Ἀλλ' ἡ ἐκκλησιαστικὴ ἔρις, ἥτις ἐν τοσοῦτῳ
διήρκεσεν ὅλας δεκαετηρίδας, μαρτυρεῖ περὶ τοῦ πνευματικοῦ καὶ
ἠθικοῦ μαρασμοῦ τοῦ τότε ὀρθόδοξου κλήρου. Ἡ ἀηδὴς καλογη-
ρικὴ φιλονεικία ἱεραρχῶν ἀσημάντων κατὰ τὸ πλεῖστον καὶ ἠθι-
κῶς οὐχὶ πολὺ ἀξιοσεβάστων περιεστρέφετο σχεδὸν μόνον περὶ
τὴν κατοχὴν τοῦ οἰκουμενικοῦ θρόνου. Ἡ πνευματικὴ δὲ αἵγλη

¹⁾ Ἄν πρόκειται εὐχὰς νὰ ἐκφράξῃ ὁ ἱστορικὸς, ἐπὶ γεγονότων μοιραίων, τότε εὐλογω-
τέρα θὰ ἦτο ἡ εὐχή, νὰ μὴ εἶχον ἀναμιχθῇ ποτε εἰς τὸν ἐθνικὸν ἀγῶνα τῆς Ἀνατολῆς κατὰ
τοσοῦτων καὶ τοιοῦτων βαρβάρων οἱ Φράγγοι ἢ, ἀφοῦ ἀνεμίχθησαν, νὰ εἶχον ὀδηγηθῇ ὑπὸ
πολιτικωτέρων — δὲν λέγομεν εὐγενεστέρων καὶ χριστιανικωτέρων — ἰδεῶν ἐν τῇ ἐν Ἀνατολῇ
ἐνεργείᾳ των, ἥτις καὶ ἐν τῇ τελευταίᾳ ἀκόμη στιγμῇ θὰ ἠδύνατο νὰ σώσῃ τὸν πολιτισμὸν
ἐκ τῆς βαρβαρότητος καὶ τὴν χριστιανοσύνην ἀπὸ τοῦ ὀνειδίου πέντε αἰώνων καὶ τοῦ μετ'
ἐπιμονῆς λυσσώδους ὑπὸ τῶν Φράγκων εἰς τὴν δουλείαν παραδοθέντας λαοῦς, τῶν ὁποίων
ἠθικά τινα συμφέροντα ὁ βάρβαρος κατακτητὴς μετὰ μείζονος μεγαλοφροσύνης ἐσεβάσθη
παρὰ οἱ χριστιανοὶ καὶ πεπολιτισμένοι Φράγγοι. Ὅ,τι ἄλλως δὲν κατορθώθη ἐν Βάρνα τὸ
1444, μάταιον νὰ εὐχώμεθα ὅπως εἶχε κατορθωθῇ ἐν Κοσσυφοπεδίῳ Σ. Μ.

τοῦ θρόνου τοῦ ἁγίου Χρυσοστόμου, ἥτις εἴλκυε πάντοτε τὸν σε-
 βασμὸν τῶν ὀρθοδόξων ἐθνῶν, ἐπεσκοτίσθη ἔνεκα τῶν ὡς ἐπὶ τὸ
 πολὺ ταπεινῶν κατόχων αὐτοῦ σχεδὸν ὁμοίως, ὅπως καὶ ἡ τοῦ
 Ρωμαίου αὐτοκράτορος. Ὁ μόνος περὶ τῆς ἐκκλησίας πράγματι
 μεριμνῶν ἀνὴρ ἦτο αὐτὸς ὁ αὐτοκράτωρ, ὅστις διὰ τῆς νέας του
 ἐκθέσεως ἔδωκεν εἰς τὸ κράτος νέαν ἐκκλησιαστικὴν τάξιν ἀντι-
 στοιχοῦσαν πρὸς τὰ σφόδρα περικοπέντα αὐτοῦ ὅρια. Αὕτη δὲ
 καὶ μέχρι σήμερον ὑφίσταται, ἐφόσον τοῦλάχιστον ἐξωτερικὰ γε-
 γονότα δὲν ἡλλοίωσαν αὐτήν.

Τὰ οἰκονομικὰ σὺν τῇ προΐοῦσῃ παρακμῇ τοῦ κράτους διετα-
 ράχθησαν καὶ ταῦτα μεγάλως. Ὁ Μιχαὴλ προσεπάθησε παντὶ
 τρόπῳ νὰ καταρτίσῃ τὸ πολεμικὸν ναυτικὸν διὰ τῶν ἐξαιρέτων
 ναυτῶν τῶν ἐλληνικῶν νήσων καὶ παραλίων. Ἀλλ' ὁ υἱὸς του
 παρημέλησεν αὐτὸ καὶ τοιοῦτοτρόπως κατὰ τὴν τελευταίαν δεκα-
 ετηρίδα τοῦ δεκάτου τρίτου αἰῶνος ἀπέβη τὸ κράτος ἔρμαιον τῶν
 δύο μεγάλων ναυτικῶν δημοκρατιῶν τῆς Ἰταλίας κατὰ τοὺς πει-
 1303 σματώδεις αὐτῶν ἐμπορικοὺς πολέμους. Τὸ 1303 ἠνάγκασαν οἱ
 Βενετοὶ τὸν Ἀνδρόνικον νὰ παράσχωῃ εἰρήνην συμφορωτάτην εἰς
 αὐτούς, ὅπερ ἠνάγκασε τὸν αὐτοκράτορα νὰ ριφθῇ εἰς τὰς ἀγκά-
 λας τῶν νομιμοφρονεστέρων Γενουατῶν.

Ἐνῷ ἡ αὐτοκρατορικὴ κυβέρνησις ἄνευ ἀποτελέσματος ἐξη-
 κολοῦθει ἐν Εὐρώπῃ τοὺς ἀτελευτήτους πολέμους τῆς πρὸς τοὺς
 Ἀγγέλους, ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ ἡ αὐξάνουσα τῶν Ὀσμάνων δύναμις
 1301 κατέστη σοβαρὸς τοῦ κράτους κίνδυνος. Τὸ 1301 ἐνικήθη ὑπ'
 αὐτῶν ὁ διάδοχος Μιχαὴλ παρὰ τὸ Βαφαιόν. Τοῦ Μιχαὴλ ἡ φι-
 λικὴ πρὸς τὸν Πέτρον τῆς Ἀραγωνίαςσχέσις ἤνοιξεν εἰς τοὺς
 ἐμπόρους τῆς Βαρκελώνης τοὺς λιμένας τῆς Ἀνατολῆς. Οἱ πτω-
 χότατοι, ἀλλὰ πολεμικοὶ Ἰδάλγος τῆς ἀνατολικῆς Ἰσπανίας,
 οἵτινες μέχρι τοῦδε ἐχρησιμοποιοῦντο εἰς τὸν κατὰ τῶν Ἀνδε-
 1302 γαυῶν πόλεμον, ἐζήτησαν μετὰ τὴν εἰρήνην τοῦ 1302 νέον στά-
 διον ἐνεργείας. Ὁ ἡρωϊκὸς καὶ τολμηρὸς Ρογέρος Δεφλῶρ προσέ-
 1302 φερε τὸ 1302 εἰς τὸν Ἀνδρόνικον τὴν βοήθειάν του συγχειμένην

ἐκ 36 πλοίων καὶ ἐξακισχιλίων Ἰσπανῶν. Καὶ ἦσαν μὲν οἱ ἄγριοι οὗτοι ἄνθρωποι βεβαίως δύστροποι καὶ δύσχρηστοι, ἀλλὰ καὶ ἡ βυζαντινὴ κυβέρνησις μὲ τὰ σχολιά τοῦ παλαιοῦ καιροῦ μέσα τῆς γνωστῆς ἐλληνικῆς πανουργίας ἦτο ἐντελῶς ἀκατάλληλος νὰ κυβερνήσῃ αὐτούς, διὸ καὶ ἔμεινε μὲ τὰς χεῖρας ἐσταυρωμένας, ὅταν εἶδε τοὺς ἀγρίους τούτους μισθοφόρους θανατώνοντας ἐν Βυζαντίῳ ἐν συμπλοκῇ τινι τρισχιλίους Ἰταλοὺς. Τὸ 1303 μετεφέρθησαν τέλος ἄνευ δυσαρέστου τινὸς εἰς τὴν Ἀσίαν, ὅπου ἐδικαιολόγησαν πληρέστατα τὴν περὶ τῆς ἀνδρείας των φήμην. Τὸ 1304 οἱ Τοῦρκοι ἐπολιόρκουν ἤδη τὴν Φιλαδέλφειαν, τὴν πλουσιωτάτην καὶ ἰσχυροτάτην πόλιν τῆς ἐλληνικῆς Μικρᾶς Ἀσίας, ὅτε ὁ Ρογέρος Δεφλῶρ ἐνεφανίσθη μὲ τοὺς Καταλάνους του καὶ τὴν πολιορκίαν ἔλυσε. Τὸ ἰσπανικὸν ξίφος ἐθέριζε τοὺς Τούρκους. Ἄλλ' οἱ ἐντελῶς ἀνυπότακτοι Ἰδάλγος ἀπέβησαν ταχέως χειροτέρα σχεδὸν μάλιστα εἰς τὸ κράτος παρὰ εἰς τοὺς ἐχθροὺς αὐτοῦ. Ὁ δόλιος δὲ φόνος τοῦ Ρογέρου ὑπὸ τοῦ διαδόχου Μιχαὴλ τὸ 1305 ἀποτέλεσμα εἶχε τὸν διετῆ φρικαλέον πόλεμον, τὸν ὅποιον ἢ ἀπὸ τόπου εἰς τόπον αὕτη μεταβαίνουσα στρατιωτικὴ δημοκρατία ἐπολέμησε πρὸς ἀντεκδίκησιν κατὰ τῶν Ρωμαίων. Τέλος οἱ ἀνυπότακτοι ἄνθρωποι παρεσύρθησαν πρὸς μεσημβρίαν, ὅπου μετὰ ποικίλας περιπετείας κατὰ τὴν μάχην τῆς Σκριποῦ (Ὁρχομενοῦ) ἐν Βοιωτίᾳ τὸ 1311 ἐσάρωσαν τοὺς ἱππότες τῆς ἀκμαζούσης ἡγεμονίας τῶν Ἀθηνῶν καὶ Θηβῶν. Οἱ ἐκεῖ ἀτυχεῖς Ἕλληνες ἀντήλλαξαν τὴν σχετικῶς ἡμερον ξενικὴν κυριαρχίαν τῶν Γάλλων πρὸς τὴν σκληρὰν ἰσπανικὴν δουλείαν.

Μετ' ἀξιεπαίνου δραστηριότητος, ὑποστηριζόμενοι ὑπὸ βουλγαρικῶν καὶ σερβικῶν ἐπικουριῶν, ἡγωνίζοντο οἱ Ἕλληνες κατὰ τῶν προελαυνόντων Τούρκων· ἀλλὰ τὰ σπουδαιότατα αὐτῶν κέντρα, ἡ Νίκαια καὶ ἡ Προῦσα, ἐξουδετεροῦντο ὑπὸ τῶν ὁσμανικῶν ἐν τῇ χώρᾳ ὁρμητηρίων καὶ καθίσταντο ἀνίσχυρα. Τὸ 1320 ἀπέθανεν ὁ διάδοχος Μιχαήλ. Ὁ διεφθαρμένος, ἀλλ' ἀγαπώμενος καὶ ὄχι ἀνίκανος υἱὸς του Ἀνδρόνικος συνεχέντρωσε περὶ ἑαυτὸν πολ-

λοὺς τῶν μεγιστάνων. Τοῦτο δὲ ἐπέφερε δυσαρέστους φιλονεικίας καὶ ἐμφύλιον πόλεμον μεταξὺ τοῦ διὰ τὴν φιλαργυρίαν του λίαν ἀντιδημοτικοῦ πάππου καὶ τοῦ ἐγγόνου, ἕως οὗ οὗτος ἰσχυρότερος γενόμενος ἐπεβλήθη ὡς συναυτοκράτωρ καὶ ἔλαβε τὸ αὐτοκρατο-
 4 Φεβ. 1325 ρικὸν στέμμα τὴν 1 Φεβρουαρίου 1325.

Ὁ ἐμφύλιος πόλεμος εἶχε καταβάλλῃ σφόδρα τὰς δυνάμεις τοῦ
 1326 κράτους. Τὸ 1326 ἐκυριεύθη τέλος καὶ ἡ Προῦσα ὑπὸ τοῦ σουλ-
 τάνου Οὐρχάν, ὅστις καὶ πρωτεύουσαν αὐτὴν τοῦ κράτους του
 1326 κατέστησε. Τὸ 1328 παρεδόθη ἡ Νικομήδεια. Ἐν τοσοῦτῳ οἱ δύο
 αὐτοκράτορες ἐφιλονεῖουν ἔτι καὶ ὁ μὲν γέρων ἐπεκαλέσθη τὴν
 βοήθειαν τῶν Σέρβων, ὁ δὲ νέος τὴν τῶν Βουλγάρων. Ἀλλὰ τὸ
 1328 1328 ἐκηρύχθη αἰφνης ὑπὲρ τοῦ γέροντος ὁ τσάρος Μιχαήλ, καὶ
 τότε ἐνήργησε ἄραστηρίως ὁ νέος ὁ πρωτοστράτωρ Συναδηνὸς κα-
 τέλαβεν ἐξαίφνης τὴν πρωτεύουσαν καὶ ὁ γέρων ὑπεχρεώθη νὰ πα-
 1330 ραιτηθῇ καὶ τὸ 1330 νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὸ μοναστήριον, ὅπου ἀπέ-
 13 Φεβ. 1332 θανε τὴν 13 Φεβρουαρίου 1332.

Πρὸς τοὺς μέχρι Διδυμοτείχου προχωρήσαντας Βουλγάρους ὁ
 Ἀνδρόνικος Γ' μετὰ τινας συμπλοκὰς συνῆψεν εἰρήνην, ὥστε οὗ-
 τοι ἔστρεψαν τὰ ὅπλα των κατὰ τῶν Σέρβων. Παρὰ τὸ Βελβούζδ
 ἐνίκησε τοὺς Βουλγάρους ὁ Σέρβος βασιλεὺς Στέφανος Οὐρὸς τὴν
 28 Ἰουλ. 1330 28 Ἰουλίου 1330, ὑποστηριζόμενος ὑπὸ τριακοσίων σιδηροφρά-
 κτων Γερμανῶν μισθοφόρων, αἱματηρὰν καὶ ἀποφασιστικὴν νίκη-
 ν. Ὁ τσάρος Μιχαήλ ἔπεσεν ἐν τῇ μάχῃ καὶ ἡ δύναμις τοῦ βουλ-
 γαρικοῦ κράτους, ὅπερ ἄλλως ὁ βασιλεὺς τῶν Σέρβων ἀφῆκε νὰ
 ὑφίσταται, κατελύθη διὰ παντός. Τὸ ἀκόλουθον ἔτος ἔπεσε καὶ ὁ
 Σέρβος βασιλεὺς θῦμα συνωμοσίας τῶν εὐγενῶν, εἰς τὸν θρόνον
 1331 - 1355 δὲ ἀνῆλθεν ὁ νεαρὸς υἱὸς του Στέφανος Δούσιαν (1331 - 1355),
 ὁ κραταῖος ἰδρυτὴς τῆς μεγάλης σερβικῆς βασιλείας. Κρίμα μό-
 νον, ὅτι δὲν κατώρθωσε νὰ πραγματοποιήσῃ τὸ σχέδιόν του, κα-
 ταλύων παντελῶς τὴν δύναμιν Ἑλλήνων καὶ Φράγκων καὶ θεμε-
 λιῶνων ἐν τῇ χερσονήσῳ τοῦ Αἴμου σθεναρὸν χριστιανικὸν ἐνιαῖον
 κράτος, ὅπερ θὰ ἀντετάσσετο ὡς στερεὸν προπύργιον κατὰ τῶν κα-

ταστροφέων τοῦ πολιτισμοῦ Τούρκων. Ἀλλ' ὅπωςδὴποτε ἡ ἀρχὴ αὐτοῦ ἐπεξετάθη καταπληκτικῶς. Πρὸς τὸν νέον τσάρον τῶν Βουλγάρων Ἰωάννην Ἀλέξανδρον Ἀσέν (1331-1363) συνεδέθη 1331-1363 δι' ἐπιγαμίας. Εἰς τὴν Μακεδονίαν καὶ Ἰλλυρίαν προυχώρησεν ἐπιβλητικῶς. Ἡ Ἀχρίς, ὁ Πρίλαπος καὶ ἡ Καστορία ὑπετάχθησαν εἰς αὐτὸν τὸ 1334. 1334

Ὁ Ἀνδρόνικος Γ' εἶχεν ἐκτείνῃ ὁμοίως ἐπιβλητικῶς τὴν αὐτοῦ δύναμιν ἀπὸ τοῦ 1334 ἐν Θεσσαλίᾳ καὶ Ἠπείρῳ, ἀφαιρῶν 1334 χώρας ἀπὸ τοῦ κληρονόμου τῶν Ἀγγέλων, τοῦ κόμητος Ἰωάννου, οὗ ἀποθανόντος τὸ 1335 προσήρτησε πᾶσαν τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ 1335 εἰς τὸ κράτος τῶν Ρωμαίων. Ἀλλ' ἡ ἐπέμβασις τῶν Σέρβων μετέβαλεν ἐνταῦθα τὰ πράγματα, διότι οὗτοι κατέκτησαν τὸ 1340 1340 πᾶσαν τὴν μέχρις Ἰωαννίνων χώραν, ἀναγκάσαντες τοὺς Ρωμαίους καὶ εἰς ῥητὴν αὐτῆς παραχώρησιν. Ἐν Ἀσίᾳ τὸ κράτος δὲν κατεῖχε πλέον ἄλλο τι ἢ σχεδὸν μόνον τὴν Φιλαδέλφειαν. Αἱ ἐλληνικαὶ παράλιαι πόλεις ἐπλήρωναν εἰς τοὺς Ὀσμάνους φόρον. Ἀλλὰ τοῦ Οὐρχάν τὴν ἐν ἔτει 1337 γενομένην ἀπόπειραν νὰ 1337 στερεώσῃ τὸν πόδα ἐπὶ εὐρωπαϊκοῦ ἐδάφους ἀπέκρουσαν περιφανῶς οἱ Ἕλληνες. Ὡσαύτως ἐπέτυχεν ὁ Ἀνδρόνικος ἔτι ἅπαξ νὰ ἐπιβληθῇ εἰς τοὺς Γενουάτας. Ἡ δὲ ὑπὸ τῶν Σελτζούκων τῆς μικρασιατικῆς παραλίας, τῆς μάστιγος ταύτης τῶν εἰς ἀσθενῆ κρατίδια διαιρεθεισῶν νήσων τοῦ Αἰγαίου, ὀργανωθείσα πειρατεία καὶ ἀρπαγὴ ἀνθρώπων ἠνάγκασε τοὺς Βυζαντινοὺς νὰ ἐνισχύσωσι πάλιν τὸ ἐκ πολλοῦ ἀμεληθὲν ναυτικόν. Ὁ Ἀπόκαυκος ἐκυρίευσεν ἀπὸ τῶν Γενουατῶν τὸ 1329 τὴν Χίον, ἥτις ἦτο 1329 ὁ κύριος σταθμὸς ἐν τῷ κατὰ τῶν Τούρκων πειρατῶν πολέμῳ. Καὶ οἱ κληρονόμοι τῶν δυναστῶν τῆς Φωκαίας Ζακκαρία, οἱ Καραναῖοι, ἠναγκάσθησαν εἰς ἀναγνώρισιν τῆς βυζαντινῆς ἐπικυριαρχίας. Ἀλλὰ πάλιν ὁ Δομένικος τῆς Φωκαίας, συμμαχῶν πρὸς τοὺς Ναξίους καὶ Ροδίους ἀφῆρσε τὸ 1333 ἀπὸ τοῦ κράτους τὴν 1333 Λέσβον. Ὁ Ἀνδρόνικος ὁμοῦς, ὅστις ὡς πρὸς τὴν ἀδιαφορίαν περὶ τὴν ἐκλογὴν τῶν μέσων ἔφθανε τοὺς Ἰταλοὺς, συνεμάχησε μετὰ

τῶν Σελδζούκων ἐμιρῶν τοῦ Σαρουχάν καὶ Ἀϊδινίου κατὰ τῶν Ὀσμάνων, οἵτινες πρὸ μικροῦ εἶχον ὑποτάξῃ τὸ ἐμιράτον Καρασί. Τὸ 1336 ἐκυρίευσεν ὁ αὐτοκράτωρ τὴν Λέσβον, τὸ δὲ 1340, ἐπαναστατησάντων τῶν Ἑλλήνων κατοίκων, ἀπώλεσαν οἱ Γενουᾶται τὴν Φώκαιαν.

15 Ἰουν. 1341 Τὸν Ἀνδρόνικον ἀποθανόντα (15 Ἰουνίου 1341) διεδέχθη ὁ 1341-1391 ὀνήλικος υἱὸς τοῦ Ἰωάννης Ε' (1341-1391). Ἡ ἀντιβασιλεία ἦτο ἐμπειστευμένη εἰς τὰς ἀσθενεῖς χεῖρας τῆς χήρας αὐτοκρατείρας Ἀννης τῆς Σαβοΐας. Ἀλλ' ὁ ἰσχύων μέγας δομέστικος Ἰωάννης Καντακουζηνὸς ἤρπασε τὴν ἀντιβασιλείαν, ἐνῷ ὁ Ἀπόκαυκος ἐτάχθη ὑπὲρ τῆς αὐτοκρατείας. Καὶ ὁ μὲν Καντακουζηνὸς παρεσκευάζετο σπουδαίως τὸ 1341 ἐν Διδυμοτείχῳ, ἵνα ἐκστρατεύσῃ κατὰ τῆς Πελοποννήσου καὶ ἀνακτήσῃ ὑπὲρ τοῦ κράτους τὴν ἐν ἀναρχίᾳ εὐρισκομένην ταύτην χώραν, ἐν Κωνσταντινουπόλει δὲ ἐξεργάγῃ ἐπανάστασις κατ' αὐτοῦ, ἀρχηγὸν ἔχουσα τὸν Ἀπόκαυκον. Τότε ὁ Καντακουζηνὸς δὲν ὑπέμεινε πλέον καὶ 26 Ὀκτ. 1341 ἔλαβε τὸ στέμμα τὴν 26 Ὀκτωβρίου 1341 ὡς αὐτοκράτωρ Ἰωάννης Γ'. Ἡ αὐλὴ ἐξ ἐτέρου ἔστεψε νῦν τὸν νέον Ἰωάννην Ε' ἐπισήμως διὰ τοῦ νομίμου πατριάρχου¹⁾, ὁ δὲ Ἀπόκαυκος κατεστάθη Μέγας Δούξ. Οἱ πλεῖστοι τῶν ἀρχόντων ἦσαν ὑπὲρ τοῦ Καντακουζηνοῦ, ἐνῷ ἡ αὐλὴ καὶ αἱ τοπικαὶ ἀρχαὶ ἔμειναν πισταὶ εἰς τὴν νόμιμον κυβέρνησιν. Τοιοῦτοτρόπως ἡδυνήθη ὁ Ἀπόκαυκος νὰ ἀφαιρέσῃ ἀπὸ τοῦ ἀντιπάλου του τὸ μέγιστον μέρος τῆς Θράκης. Ἡ Ἀδριανούπολις ἔκλεισεν εἰς αὐτὸν τὰς πύλας. Ὁ δὲ Ἰωάννης Ἀγγελος, ὁ τοποτηρητὴς τῆς Ἡπείρου καὶ ὁ Ὁμάρμπέυς, ὁ ἐμίρης Ἀϊδινίου, ὑπεστήριζον τὸν Καντακουζηνόν, ἐνῷ ἡ κυβέρνησις ἐνεχειρίαζε τὰ κειμήλια τοῦ στέμματος εἰς τοὺς Βενετούς. Ὁ Κατακουζηνὸς ἐκάλεσε τοὺς Σέρβους, ἡ δὲ ἐν Διδυμοτείχῳ πολιορκουμένη σύζυγός του τοὺς Βουλγάρους. Οὗτοι πάλιν ἀπέκρουσαν μὲν τοὺς Ἑλληνας, ἀλλ' ἀπήτουν τὴν παράδοσιν τῆς ἀκροπόλεως, ἕως οὗ οἱ Τοῦρκοι τοῦ Ἀϊδινίου ἡλευθέρωσαν τὴν

¹⁾ Ὁ Ἰωάννης Γ' ἐστεφθῇ καὶ ἐχρίσθῃ ὑπὸ τοῦ ἐπισκόπου Διδυμοτείχου.

αὐτοκράτειραν. Ἄλλ' ἡ ῥῆξις τοῦ Ἰωάννου Γ' πρὸς τὸν Στέφανον Δούσιαν ἐφάνη παρασκευάζουσα τὸν ταχύν του ὄλεθρον· ἐν τούτοις ἐν νικηφόρῳ ἐκστρατεία ἀνέκτησεν ὑπὲρ αὐτοῦ ὁ Ἰωάννης Ἄγγελος τὴν νοτίαν Μακεδονίαν, ἐνῶ ἡ ὑπὸ τοῦ Πάπα ἰδρυθεῖσα τὸ 1343 συμμαχία τῶν Βενετῶν μετὰ τῆς Κύπρου καὶ τῶν ἐπὶ τῶν νήσων Φράγκων κατέκτα τὴν Σμύρνην τὸ 1343. Τὴν Θεσσαλο- 1343 νίχην ἔσωσεν ὁ Ἀπόκαυκος διὰ τοῦ στόλου του. Μάτην ἐκάλεσεν ἡ ἀντιβασίλισσα Βουλγάρους καὶ Σέρβους πρὸς βοήθειαν. Ὁ τσάρος Ἀλέξανδρος κατέλαβε ταχέως τὴν ὡς ἀμοιβὴν παρασχεθεῖσαν αὐτῷ Φιλιππούπολιν ὡς καὶ φρούριά τινα τῆς Ροδόπης. Ἄλλ' οὐδὲν ἄλλο ἔπραξε. Τὸ 1344 προσέλαβε σύμμαχον ὁ Καντακου- 1344 ζηνὸς τὸν Βούλγαρον ὁπλαρχηγὸν Μομτσίλο, ὅστις μετὰ πεντακισχιλίων Βουλγάρων καὶ Σέρβων μισθοφόρων ἐν ἀρχῇ μὲν ὑπεστήριξεν αὐτόν, ταχέως ὅμως τὸν ἐγκατέλειψε καὶ ἐπέπεσε κατ' αὐτοῦ ἐν τῷ παρὰ τὰ ἐρείπια τῆς Μεσσηνίας στρατοπέδῳ. Ὁ αὐτοκράτωρ μόλις κατάρθρωσε νὰ σωθῇ. Ὁ Μομτσίλο ἐγκαλιδρῦθη τότε ἐν Ξάνθῃ καὶ ἐλεηλάτησε τὴν Χαλκιδικήν. Ἐν τῇ περιστάσει ταύτῃ ἐβοήθησε τὸν Καντακουζηνὸν ὁ πιστὸς του Ὁμάρ-μπέυς. Οὗτος εἶχε κατατροπώσει τὸ 1345 τοὺς Φράγκους παρὰ τὴν Σμύρνην 1345 καὶ εἶχε διπλοῦν λόγον ν' ἀντιστρατεύεται τὸν Μομτσίλο, ὅστις ἔκαυσε τὸν στόλον του παρὰ τὰ Ἀβδηρα. Ὁ Μομτσίλο στενῶς πολιορκηθεὶς ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος καὶ τοῦ Τούρκου φίλου του παρὰ τὸ Περιθεώριον, ἔπεσε μετὰ τῶν πλείστων μισθοφόρων του. Ἡ πόλις τοῦ Ξάνθῃ ἐτυνηκολόγησε. Πρὸς τούτοις τὴν 11 Ἰουνίου 1345 ἐδολοφονήθη ὁ τραχὺς, ἀλλ' ἀνδρεῖος Ἀπόκαυκος, 1345 ὥστε ἡ ἐντελὴς ἀπομονωθεῖσα ἀντιβασίλισσα ἐκέτευσε τοὺς Ὀσμά- νους νὰ βοηθήσωσιν αὐτήν. Ἄλλ' ὁ ἐπιτήδειος διπλωμάτης Καντακουζηνὸς εἴλκυσε ἐς ἑαυτὸν καὶ τούτους. Οἱ δὲ φίλοι του ἤνοιξαν ἐς αὐτὸν τὴν 3 Φεβρουαρίου 1347 τὰς πύλας τῆς πρωτευ- 1347 ούσης. Ἡ ἀντιβασίλισσα ἦτο πλέον ἡναγκασμένη νὰ δεχθῇ τὰ πάντα. Ὁ Ἰωάννης Γ' ἐστέφθη ἐκ νέου ἐπισήμως· ἐπὶ δέκα ἔτη συνεφωνήθη νὰ ἄρξῃ μόνος, ἔπειτα δὲ νὰ παραλάβῃ συμβασιλέα

τὸν Παλαιολόγον. Ὁ δυναστικὸς οὗτος πόλεμος, ὅστις διεξήχθη ἀπανθρώπως καὶ καθ' ὃν φρικτῶς αἱ βόρειαι ἐπαρχίαι ἐληλατήθησαν, ἐπέφερε τὴν διαρκῆ τοῦ κράτους ἐξασθένησιν. Ὁ ἀληθὴς αὐτοκράτωρ ἦτο ὁ Στέφανος Δούσιαν, ὅστις κατέκτησε τὰς Σέρ-
 1345 ρας καὶ τὴν Ἀμφίπολιν (1345), περιορίσας τὰς ἐν Μακεδονίᾳ κτήσεις τῶν Ρωμαίων εἰς τὴν Θεσσαλονίκην καὶ τὴν Χαλκιδικήν. Ἡ αὐτοκέφαλος μητρόπολις Ἰπέκ (Πέτς) ἀνυψώθη τῇ συναινέσει τοῦ πατριάρχου Τυρνόβου καὶ τοῦ αὐτοκεφάλου ἀρχιεπισκόπου Ἀχρίδος εἰς σερβικὸν πατριαρχεῖον, πατριάρχης δὲ κατεστάθη ὁ Ἰωαννίκιος, ὅστις μετὰ τοῦ πατριάρχου Συμεὼν Τυρνό-
 1346 βου ἔσπεψε τὸ 1346 τὸν Δούσιαν ἐν τῇ μητροπόλει Σκοπίων τσάρον τῶν Σέρβων καὶ Ἑλλήνων¹⁾. « Ἡ ἀρχὴ αὐτοῦ ἐξετείνετο ἀπὸ τῆς Ἀρτης μέχρι τοῦ Βελιγραδίου, ἀπὸ τῶν βραχυδῶν ἀκτῶν τῆς Δαλματίας μέχρι τοῦ Νέστου ».

Ἐνῶ τοιαύτην δύναμιν ἀπέκτα τὸ σθεναρὸν τοῦτο μέγα κράτος, οἱ Ἕλληνες οἵτινες κατέπεσαν εἰς δύναμιν τρίτης τάξεως, ἐξηκολούθουν τὰς μικροερίδας των. Ὁ Ἰωάννης Γ' παρέδωκεν εἰς τὸν ἐπὶ τὴν διαδοχὴν τοῦ θρόνου ἀποβλέποντα υἱόν του Ματθαῖον τὴν ἀρχαίαν ἐπαρχίαν Ροδόπην ὡς εἶδος δευτερογονίας· ὡσαύτως πρὸς μεγάλην δυσარέσκειαν τῆς μερίδος τῶν Παλαιολόγων ἔπεμψε τὸν ἱκανὸν υἱόν του Μανουὴλ εἰς Μυζιθράν, ἔπου ἐκυβέρνησεν ἐξαιρέτως ὡς δεσπότης. Τῆς αὐτοκρατορίας ἡ ἀδυναμία ἀπεδείχθη ἐν τῇ ὑπεροπτικῇ στάσει τῶν Γενουατῶν, οἵτινες εἰς τὰ ἐμπορικὰ καὶ τελωνιακὰ ζητήματα ἔλαβον τὴν θέσιν ἐπικυριαρχῶν τῶν Ρωμαίων. Διὰ τοῦτο ἐν τῷ ἀγρίῳ κατὰ θάλασσαν πολέμῳ τῶν Βενετῶν καὶ Γενουατῶν, ὅστις ἐπολεμεῖτο ἐντελῶς σχεδὸν εἰς τὰ ἑλληνικὰ ὕδατα, ὁ αὐτοκράτωρ ἐτάσσετο ὑπὲρ τῶν Βε-
 1352 νετῶν, ἕως οὗ τὸ 1352 οἱ Γενουᾶναι ἠνάγκασαν αὐτὸν νὰ δεχθῇ νέαν συνθήκην. Καὶ πάλιν ὁμοως ἐξερράγη ὁ μεταξὺ τῶν δύο αὐτοκρατόρων ἐμφύλιος πόλεμος καὶ ὁ μὲν Ἰωάννης Ε' ἐστηρίζετο ἐπὶ

¹⁾ Εἰς τὰ ἐπίσημα ἔγγραφα αὐτοκαλεῖται αὐτοκράτωρ τῶν Σέρβων καὶ Ἑλλήνων, τῶν Βουλγάρων καὶ Ἀλβανῶν.

τῶν Βενετῶν καὶ Σέρβων, ὁ δὲ Ἰωάννης Γ' ἐπὶ τῶν Ὀσμάνων. Τὸ 1353 ἐνίκησαν οὗτοι τοὺς Σέρβους παρὰ τὸ Διδυμότειχον καὶ 1353 ὁ Καντακουζηνὸς προσέλαβε τὸν υἱὸν τοῦ Ματθαίου ὡς συναυτοκράτορα. Ἡ προδοτικὴ φιλαρχία τοῦ μανιακοῦ ἀνθρώπου, ὅστις τοὺς Ὀσμάνους προσεκάλει, ἔσκαψεν αὐτὴ κυρίως τὸν τάφον τοῦ κράτους. Τὸ 1354 κατέλαβον οἱ Τοῦρκοι τὴν Καλλιπόλιν καὶ οὐ- 1354 τως ἡγοίετο πλέον εἰς αὐτοὺς ἢ πρὸς τὴν Εὐρώπην ὁδός. Τὸ μῆ-σος, τὸ ὅποιον πάντας ἐξήγειρε κατὰ τοῦ οὐτιδανοῦ αὐτοκράτορος, διηυκόλυνε τὸν Παλαιολόγον νὰ καταλάβῃ τὴν πρωτεύουσάν κατὰ Δεκέμβριον τοῦ 1354 διὰ πραξικοπήματος καὶ ν' ἀναγκάσῃ εἰς παραίτησιν τὸν καταπεπληγμένον ἀντίπαλον. Ὡς μοναχὸς Ἰωά-σαφ εἰσῆλθεν εἰς μοναστήριον, ἔγραψε τὴν ἱστορίαν του καὶ ἀφι-ερώθη εἰς θεολογικὰς σπουδὰς μέχρι τοῦ ἀργὰ ἐπελθόντος θα-νάτου αὐτοῦ ἐν ἔτει 1383. Ὁ υἱὸς τοῦ Μανουήλ, ὅστις ἀντέστη 1383 μετὰ σθένους, ἀνεγνωρίσθη δεσπότης Μυζιθρᾶ. Καὶ ὁ Ματθαῖος ἡναγκάσθη εἰς παραίτησιν τὸ 1357. Τοιουτοτρόπως κατέστη τέ- 1357 λος μονοκράτωρ ὁ Ἰωάννης Ε' καὶ ἀποκατεστάθη ἡ νόμιμος δυ-ναστεία.

Ἐνῶ κατέτρωγε τὰς τελευταίας τοῦ κράτους δυνάμεις ὁ ἄνευ ἰδέας τινὸς καὶ μόνον ἐκ προσωπικῆς φιλαρχίας πηγάσας οὗτος ἐμφύλιος πόλεμος, ἐξεγείρετο ἐν τῇ κοινωνίᾳ τοῦ πνευματικοῦ κό-σμου ὁ ἐκκλησιαστικὸς ἀγών, ὅστις εἶνε ἐν τῶν περιεργωτάτων καὶ πολιτιστικῶς σπουδαιοτάτων φαινομένων πάσης ἐποχῆς, ἃν καὶ ὁ κατὰ συνθήκην μῦθος, ὅστις εἰς τὰ πανεπιστήμια καὶ τὰς ἱερατικὰς σχολὰς διδάσκεται ὡς ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία, κατα-χέει κατ' αὐτοῦ ἀδάπανον χλεύην. Ἀλλὰ μὲ τοῦτο ἀποδεικνύει μόνον πόσον ὀλίγον ἔγνωε τὰ σπουδαιότατα τῆς πνευματικῆς ἱστο-ρίας προβλήματα.

Ἀπὸ τῶν χρόνων τῶν Μακεδόνων αὐτοκρατόρων εἶχε κατα-στῆ ἱερὸς τόπος ἡ χερσονήσος Χαλκιδική, ἥτις ἐπὶ Περικλέους καὶ Δημοσθένους κατείχετο ὑπὸ ἀθηναίων ἐλληνικῶν πόλεων. Ἡ βο-ρειοτάτη τῶν δακτυλοειδῶς πρὸς μεσημβρίαν προεκβεβλημένων

γλωσσῶν, τὸ ὄρος Ἄθως, ἀπέβη διὰ τῶν κελλίων καὶ σκητῶν τῶν ἁγίων τοῦ ἀσκητῶν τὸ ὡς ἀληθῶς «ἅγιον Ὅρος».

Ὁ ἰδρυτὴς τῆς περιφήμου Λαύρας εἶνε ὁ ἅγιος Ἀθανάσιος, σύγχρονος τοῦ Νικηφόρου Φωκᾶ, ὅστις καὶ μεγάλως αὐτὸν ἐτίμα· ὡς ἱεροκήρυκα τοῦ στρατοῦ συμπαρέλαβεν αὐτὸν εἰς Κρήτην. Τὸ 962 ἤρχισε τὴν οἰκοδομὴν τοῦ μοναστηρίου, ὅπερ οὐχὶ ἄνευ ἀντιστάσεως εἰσήγαγεν εἰς τὸ ἅγιον Ὅρος τὰς διατάξεις τῆς μονῆς Στουδίου. Τὸ τυπικὸν τοῦ Ἰωάννου Τσιμισκῆ ἐκάνόνισε τὴν διοίκησιν τῆς ἱερᾶς ἐξ ἐρημιτῶν καὶ κοινοβιτῶν κοινωνίας, ἥς ἡ κυβέρνησις ἀπετελεῖτο ἐκ τῆς συνάξεως τῶν ἡγουμένων καὶ τοῦ ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος ὀριζομένου Πρώτου. Οὐδὲν θῆλν διαταράττει τὴν ἱερὰν ἡσυχίαν τοῦ αἰωνίου τούτου γένους, ἐν ᾧ οὐδεὶς γεννᾶται. Ἡ εὐνοια τῶν αὐτοκρατόρων καὶ αἱ δωρεαὶ τῶν πιστῶν αἱ μέχρι τῆς ἐσχάτης Δύσεως ἐκτεινόμεναι (ἡ μονὴ τῶν Ἀμαλφιτανῶν) ἠϋξήσαν μεγάλως τὸν ἀριθμὸν τῶν μοναστηρίων μέχρι Κωνσταντίνου τοῦ μονομάχου, ὅστις τὸ 1045 ἐξέδωκε δεύτερον τυπικόν. Πάντες οἱ κατόπιν αὐτοκράτορες, Κομνηνοὶ καὶ Παλαιολόγοι, οὗτοι μάλιστα πολὺ μᾶλλον ἢ ὅσον αἱ ἀσθενεῖς τῶν δυνάμεις ἐπέτρεπον, ἡμιλλῶντο εἰς ἔκδοσιν χρυσοδούλλων καὶ εἰς πλουσίας δωρεὰς πρὸς τὴν ἐστίαν ταύτην ἐλληνικῆς εὐσεβείας. Οἱ ἡσυχασταὶ καὶ ἀσκηταὶ πάντων τῶν ὀρθοδόξων ἐθνῶν εὕρισκον ἐνταῦθα πατρίδα. Εἰς τὰ πολυάριθμα δὲ ἐλληνικὰ κοινόβια προσετέθησαν σερβικαί, βουλγαρικαί, ρωσικαὶ καὶ ἰθνηρικαὶ λαῦραι. Ὁ ἅγιος Σάβας, ὁ μέγας ἰδρυτὴς τῆς ἐθνικῆς τῶν Σέρβων ἱεραρχίας, ἐθεμελίωσεν ἐνταῦθα τὸ εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ σλαυικοῦ πολιτισμοῦ σημαντικώτατον μοναστήριον Χιλανδάρι. Ἐνταῦθα ἐν τῇ ἡρεμίᾳ τῶν μοναχικῶν κελλίων διεμορφώθη ἡ θεοσοφία, ἥτις ἕνεκα τῆς ἐν πάσῃ ὁμολογίᾳ πίστεως κοινῆς μυστικῆς θεολογίας ζωηρῶς ἐνθυμίζει τὸν περσικὸν σοφισμὸν ἢ τὰς ἰνδικὰς ἐκστάσεις. Ὡς οἱ γυμνοσοφισταὶ ἐν ἐκστατικῇ ὑπνώσει παραμένοντες, τὸ βλέμμα ἀκίνητον πρὸς τὸν ὁμφαλὸν ἔχοντες, ἔβλεπον οἱ μεμυημένοι τὸ ἄκτιστον θεῖον φῶς, ὅπερ περιέλαμψε

τὸν Ἰησοῦν κατὰ τὴν ἐπὶ τοῦ Θαβῶρ μεταμόρφωσιν. Ἡ ὀρθολογιστικὴ ὀρθοδοξία οἰασδὴποτε ὁμολογίας πίστεως συνειθίζει νὰ καυτηριάξῃ ὡς αἰρετικούς τοὺς παραδεχομένους τὴν μυστικὴν, ἣν αὐτὴ ἐξ ἐνστίκτου ἀποστρέφεται, οὕτω δὲ καὶ προσηνέχθη ἡ μὲν ἀρχαία ἐκκλησία πρὸς τοὺς αὐδιανούς καὶ εὐχίτας, ἡ δὲ ρωμαϊκὴ πρὸς τοὺς φρατικέλλους καὶ τοὺς μολινιστάς καὶ ὁ λουθηρανισμὸς «τῆς καθαρᾶς διδασκαλίας» πρὸς τοὺς κατὰ τὴν ἀληθῆ εὐσέβειαν πολὺ ὑπερέχοντας αὐτὸν «φαντασιόκους» Σδέγκφελδ, Β. Βάι-γελ, Ι. Ἄρντ καὶ Ι. Βαϊμε. Ἐν Ἑλλάδι ὁμοως ἡ ὀρθοδοξία συνετάχθη πρὸς τὴν μυστικὴν θεολογίαν, ἐπειδὴ οἱ καταγγείλαντες αὐτὴν καὶ τοὺς ἐνθουσιώδεις μοναχοὺς διὰ τῶν συγγραμμάτων των καταχλευάσαντες Βαρλαάμ καὶ Ἀκίνδυνος ἦσαν «λατινόφρονες»· διότι ὁ Βαρλαάμ κατήγετο ἐκ τῆς ἐλληνικῆς μὲν ἀλλὰ σχισματικῆς Καλαβρίας. Τοῦτο δὲ ἤρκεσεν ἵνα καταστήσῃ παρὰ τῷ κλήρῳ καὶ τῷ λαῷ τὸ ζήτημα τῶν ἐν τῷ ἁγίῳ Ὄρει μοναχῶν ἐθνικὸν ἐλληνικὸν ζήτημα. Καὶ ἐνῷ ἐμαίνετο ὁ ἐμφύλιος πόλεμος, κατὰ τὰ ἔτη 1341-1351 συνεκροτοῦντο σύνοδοι ἐπὶ συνόδων, 1341-1351 πατριάρχαι δὲ ἐξεθρονίζοντο καὶ ἐνεθρονίζοντο· ἀλλ' οἱ «ὀμφαλοψυχῖται», ἐκπροσωπούμενοι ἄριστα ὑπὸ τῶν μετὰ ταῦτα ἀρχιεπισκόπων Θεσσαλονίκης Γρηγορίου Παλαμᾶ καὶ Νικηφόρου Καβάσιλα, οἵτινες ἦσαν πράγματι σπουδαῖοι ἀντιπρόσωποι ἐλληνικῆς παιδείας καὶ μυστικῆς, κατήγαγον περιφανῆ νίκην. Τὸ ἅγιον Ὄρος ἀνεδείχθη ἡ Σιών τῆς ἀληθοῦς πίστεως.

Κατὰ τὴν φοβεράν ἐκείνην κρίσιν τοῦ θανάτου ἐνὸς ἔθνους, καθ' ἣν τὸ ρωμαϊκὸν ἔθνος ἄνευ εὐσπλαγγνίας κατεπατεῖτο ὑπὸ τῶν Ὀσμάνων, ὁ Ἄθως ἦτο ἄσυλον, τοῦ ὁποίου τὴν ἡρεμίαν ἐζήτουν αἱ συντετριμμέναι ψυχαί, ἐν ᾗ ἂν ἑτέρου καὶ πολλὰ ἰσχυραὶ ψυχαί, ἀπολέσασαι πλεον πᾶσαν ἐλπίδα ἐν τῷ ἐπιγίῳ βίῳ, προετίμων νὰ ἀγωνισθῶσι τὸν σὺν τῷ Θεῷ ἀγῶνα ἐν τῇ αὐτῇ ἀπὸ τοῦ κόσμου φυγῇ. Ὁ μοναχισμὸς παρέσχεν εἰς τὸ ἀτυχὲς ἔθνος κατὰ τοὺς χρόνους τούτους τῆς συμφορᾶς τὴν μόνην διαρκῆ καὶ ἀληθῆ παρηγορίαν.

Οἱ λοιποὶ Ἕλληγνες, ὅσοι δὲν ἐξέλεξαν «τὸν βίον τῶν Ἀγγέλων» κατὰ τὴν ἐπίγειον σταδιοδρομίαν, ἔβλεπον ἀπὸ ἡμέρας εἰς ἡμέραν τὴν πολιτικὴν κατάστασιν ἀγωνιωδεστέραν εἰς αὐτοὺς
 1355 ἀποβαίνουσιν. Τοῦ Στεφάνου Δούσιαν ὁ θάνατος τὸ 1355 ἦτο παγκοσμίῳ σημασίας συμφορὰ τῆς ἐν Ἀνατολῇ χριστιανοσύνης. Αἱ ὀλέθριαι φυγόκεντροι δυνάμεις τοῦ φεουδαλισμοῦ καὶ τῶν ἀποχωριστικῶν τάσεων τῶν φυλῶν κατεκερμάτισαν τὸ μεγαλοπρεπὲς οἰκοδόμημα τοῦ σερβικοῦ βασιλείου. Σέρβοι καὶ Ἀλβανοὶ φυλάρχαι ἀπεσπάσθησαν ἀπὸ τοῦ κράτους· ἡ Βοσνία ἔγεινεν ἀνεξάρτητος. Οἱ χριστιανοὶ ἐν τῇ πωρώσει τῶν κατεκρεοῦργουν καὶ ἐξησθένουν ἀλλήλους, ἐν ᾧ ἡ ἐσχάτη μοῖρα ἤδη προσήγγιζε.

Τὸ ἐλεεινὸν κράτος τῶν Ρωμαίων ἐδέχθη τὴν πρώτην ἔφοδον
 1360 τῶν Ὀσμάνων. Τὸ 1360 ὁ Σουλτάν Μουράτ Α' διέβη τὸν Ἑλλήσποντον. Τὸ ἐπόμενον ἔτος ἐκυρίευσεν τὰ σπουδαῖα φρούρια Τζουρουλὸν καὶ Διδυμότειχον, κατέλαβε δὲ μετὰ γενναίαν ἀμυναν καὶ τὴν Ἀδριανούπολιν, τὴν δευτέραν τοῦ κράτους πόλιν, ἣν τὸ
 1365. 1363 1365 κατέστησε πρωτεύουσάν του. Τὸ 1363 ἐκυρίευσεν τὴν Φιλιππούπολιν, μετ' αὐτὴν τὰς Σέρρας, καὶ τὸ 1365 συνῆψε συνθήκην πρὸς τὴν δημοκρατίαν Ραγοῦσαν, ἥτις ἐδέσποζε τοῦ ἐσωτερικοῦ ἐμπορίου τῆς χερσονήσου τοῦ Αἴμου, ἐπικυρώσας τὰ πρόνομια αὐτῆς.

Ἐνῶ οἱ Ὀσμάνοι τοιοῦτοτρόπως προήλαυνον, τὰ μικρὰ χριστιανικὰ κράτη δὲν ἠδύναντο νὰ ἀποτελέσωσιν ἑνωσίν τινα κατ' αὐτῶν. Ὁ αὐτοκράτωρ Ἰωάννης εὕρισκετο εἰς διάσταςιν πρὸς τὸν
 1365 υἱόν του Ἀνδρόνικον καὶ ὅτε τὸ 1365 διεπραγματεύετο ἐν Τυρνόβφ συμμαχίαν κατὰ τῶν Τούρκων, συνελήφθη ὑπὸ τοῦ φίλου τοῦ υἱοῦ του τσάρου Σισμάν. Τότε ἤλθε πρὸς βοήθειαν ὁ ἐξάδελφός του Ἀμα-
 1366 δέος τῆς Σαβοΐας τὸ 1366, ἀποσπώντας πρῶτον ἀπὸ τῶν Ὀσμάνων τὴν Καλλιπόλιν καὶ ἀναγκάσας ἔπειτα διὰ τῆς παρὰ τὴν βουλγαρικὴν τοῦ Πόντου ἀκτὴν κατακτητικῆς του πορείας τὸν
 1369 Σισμάν ν' ἀπελευθερώσῃ τὸν αὐτοκράτορα. Τὸ 1369 ἀπεφάσισεν ὁ αὐτοκράτωρ νὰ μεταβῇ εἰς Ἀθινῶν, ἵνα πείσῃ τὴν παπικὴν αὐ-

λὴν νὰ ὀργανώσῃ ἐκστρατείαν ὑπὲρ τοῦ κινδυνεύοντος κράτους. Ἀλλὰ μᾶτῃν ὑπέγραψε κατὰ τὴν συνήθειαν τῶν Ἑλλήνων τὸ ὑποβληθὲν εἰς αὐτὸν σύμβολον τῆς ἐνώσεως χωρὶς νὰ τὸ ἴδῃ. Ὁ πάπας Οὐρβανὸς Ε' δὲν ἠδύνατο ἢ δὲν ἤθελε νὰ παράσχω στρατιωτικὴν βοήθειαν. Πόσον δὲ εἶχε καταπέσῃ ἡ ὑπόληψις τοῦ πανισχύρου ποτὲ αὐτοκράτορος τῶν Ῥωμαίων, δεικνύει ἡ διαγωγὴ τῶν Βενετῶν. Οἱ ἐκεῖ τραπεζῖται, οἵτινες προεπλήρωσαν εἰς αὐτὸν τὰ διὰ τὴν πρὸς τὸν πάπαν μετὰβασιν ὁδοιπορικὰ, δὲν τῷ ἐπέτρεπον ν' ἀπέλθῃ ἐκ Βενετίας, ὁ δὲ ἐν Κωνσταντινουπόλει ἀντιβασιλεύων υἱὸς τοῦ Ἀνδρόνικος ἠρνεῖτο νὰ πληρώσῃ τὸ χρέος τοῦ πατρὸς Μόνον ὁ νεώτερος υἱὸς τοῦ Μανουήλ, ὅστις ἤρχεν ἐν Θεσσαλονίκῃ, κατέστησε διὰ μεγάλων θυσιῶν δυνατὴν τὴν ἐπιστροφὴν τοῦ πατρὸς τὸ 1370. Τὸ ἐλεεινὸν θέαμα τῶν βασιλοπαίδων τοῦ- 1370
των ἐκίνει τὴν περιφρόνησιν τῆς Δύσεως, ἥς αἱ ἐξέχουσαι βασιλικαὶ οἰκογένειαι πρὸ πολλοῦ δὲν ἐδέχοντο νὰ ἔλθωσιν εἰς ἐπιγαμίαν πρὸς τοὺς Παλαιολόγους, διότι δὲν ἐθεώρουν αὐτοὺς ἰσαξίους των. Ἐκδικούμενος ὁ Ἰωάννης Ε' ἀπέκλεισε τὸ 1371 τῆς διαδοχῆς 1371
τὸν υἱὸν τοῦ Ἀνδρόνικου, μεταβιβάσας αὐτὴν εἰς τὸν Μανουήλ, ἀνεγνώρισε δὲ καὶ ἐπικυρίαρχον τοῦ μικροῦ τοῦ κράτους τὸν σουλτάνον. Ἀλλ' ὅτε ὁ ἐνδοτικὸς αὐτοκράτωρ, ἄγων τὸν στρατὸν τοῦ ἐνεφανίσθη εἰς τὴν Ἀσίαν, ἐπανεστάτησεν ὁ Ἀνδρόνικος καὶ ὁ φίλος τοῦ υἱὸς τοῦ Μουράτ Σανδζί. Ὁ Μουράτ μετὰ τῆς συνήθους ταχύτητος κατέστειλε τὴν ἐπανάστασιν καὶ ὁ μὲν Τοῦρκος σουλτανόπαις ἀπεκεφαλίσθη, ὁ δὲ Ἀνδρόνικος ἐτυφλώθη. Ἐπειδὴ ὁ αὐτοκράτωρ ἡγνῶει τοὺς Βενετούς, ὁ ἀντάρτης ἔλαβε τὴν βοήθειαν τῶν Γενουατῶν καὶ ἐλευθερωθεὶς ἐκ τῆς φυλακῆς, εἰσῆλθε διὰ τῆς βίας εἰς τὴν πρωτεύουσαν κατ' Αὐγουστον τοῦ 1376, ἐξ- 1376
εθρόνισεν τὸν πατέρα τοῦ καὶ ἐστέφθη ὡς Ἀνδρόνικος Δ' τὴν 18 Ὀκτωβρίου. Τὰ συμβάντα ταῦτα τοῦ Ῥωμαίκοῦ κράτους ἀποτελοῦσι δευτερεῦον μόνον ἐπεισόδιον ἐν τῷ μεγάλῳ πολέμῳ, ὅστις ἐπολεμήθη μεταξὺ τῶν δύο δημοκρατιῶν Γενούης καὶ Βενετίας καὶ συμπαρέσυρεν εἰς τὸν σάλον τοῦ πάντα τὰ ναυτικὰ κράτη

1381 τῆς Μεσογείου. Τέλος ἔλαβε τὸ 1381 διὰ τῆς ἐν Τουρίνῳ εἰρήνης.

Ὁ γέρον Ἰωάννης διαφυγὼν ἐκ τῆς φυλακῆς του, ἔμεινε παρὰ τῷ Τούρκῳ σουλτάνῳ καὶ τὸ 1379 εἰσῆλθεν αὐτῷ εἰς τὴν πρωτεύουσιν. Μετὰ δύο ἔτη διηλλάγη πρὸς τὸν πρεσβύτερον υἱόν του, ἀλλὰ μετὰ τὸν θάνατον τούτου τὸ 1385 παρηγγώνισε τὸν ἑγγονον Ἰωάννην καὶ ἡ διαδοχὴ τοῦ θρόνου παρέμεινεν εἰς τὸν Μανουήλ.

Ὡς ἐν Ἀσίᾳ, οὕτω καὶ ἐν Εὐρώπῃ ταχέως οἱ Ὀσμάνοι κα-
 1389 τεστάθησαν ἀπεριόριστοι δεσπότες, ἀφοῦ τὸ 1389 κατεσύντριψαν ἐν Κοσσυφοπεδίῳ ἐν πεισματώδει μάχῃ τὴν δύναμιν τοῦ ἐνδόξου ποτὲ σερβικοῦ κράτους. Ὁ σουλτάν Μουράτ ἐπλήρωσε τὴν κοσμοϊστορικὴν ταύτην νίκην διὰ τῆς ζωῆς του· ἀλλ' ὁ υἱός του Βαγιαζίτ ὁ Α' ἦτο ἐντελὼς ὁ ἀρμόδιος ἀνὴρ ὅπως χρησιμοποίησιν τὰς εὐνοϊκὰς περιστάσεις ἄνευ οὐδενὸς δισταγμοῦ. Τοὺς Παλαιολόγους ἐχλεύαζεν. Ἡ Φιλαδέλφεια, ἡ μόνη μέχρι τοῦδε ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ τὸν ἐλληνισμόν καὶ τὴν ἀνεξαρτησίαν της διαφυλάξασα πόλις, ἠναγκάσθη νὰ παραδοθῇ εἰς αὐτὸν ὑπὸ ὄρους εὐνοϊκούς. Κατὰ τὴν ἐκστρατείαν δὲ ταύτην διετάχθη ὁ διάδοχος Μανουήλ νὰ τὸν συνοδεύσῃ. Τὴν εὐκαιρίαν ὅμως ἐπωφελήθη ὁ υἱὸς τοῦ Ἀνδρονίκου Ἰωάννης Ζ', εἰς ὃν εἶχε δοθῇ ἡ Θεσσαλονίκη καὶ ἡ Σηλυμβρία, ἵνα ἐκθρονίσῃ τὸν πάππον καὶ ἀναβῇ τὸν αὐτοκρατο-
 1390 ρικὸν θρόνον κατ' Ἀπρίλιον τοῦ 1390. Ἀλλ' ἤδη κατὰ Σεπτέμβριον τοῦ αὐτοῦ ἔτους ἀποκατέστησεν ὁ Μανουήλ εἰς τὴν ἀρχὴν τὸν πατέρα του. Ὁ Βαγιαζίτ ἠνάγκασε τὸν γηραιὸν αὐτοκράτορα νὰ καθαιρέσῃ ὁ ἴδιος πάλιν τὰ ἐπισκευασθέντα μέρη τῶν τειχῶν τῆς πρωτεύουστος. Ὑπὸ τῆς θλίψεως διὰ τὸ ὄνειδος τοῦτο κατα-
 16 Φεβ. 1391 βεβλημμένος ὁ Ἰωάννης ἀπέθανε τὴν 16 Φεβρουαρίου 1391 ἀδόξως μακρὸν χρόνον βασιλεύσας.

1391-1423 Ὁ ἐξάαιρετος υἱὸς τοῦ Μανουήλ (1391-1423), ὅστις εὗρεται ἐν Προύσῃ ἐν τῇ αὐλῇ τοῦ Βαγιαζίτ, ἔσπευσεν ἀμέσως εἰς τὴν πρωτεύουσιν, ἵνα ἀναλάβῃ τὴν βασιλείαν. Ἀλλὰ τὴν ἐνδειξιν ταύτην ἀνεξαρτήτου βουλήσεως καὶ αὐτεξουσιότητος ἐτιμώ-

ρησεν ὁ Ὀσμάνος διὰ τῆς δηώσεως τῆς μικρᾶς περὶ τὴν πρωτεύουσαν χώρας καὶ τῆς προσκαίρου καταλήψεως τῆς Θεσσαλονίκης. Ἐν τούτοις τὴν προσοχὴν τοῦ ἔστρεψεν ὁ ἄγριος δεσπότης ταχέως πρὸς τοὺς μεσημβρινούς Σλαύους. Τὸ 1393 ἐκυρίευσε τὴν 1393 λαμπρὰν πρωτεύουσαν τῶν τσάρων Τύρνοβον καὶ μετέβαλε τὴν Βουλγαρίαν εἰς τουρκικὸν πασσαλίκιον. Συγχρόνως δὲ περιήγαγε τὴν Κωνσταντινούπολιν, ὥς ποτε τὴν Νίκαιαν καὶ τὴν Προῦσαν, κατὰ τὴν ἀνέκαθεν ἐπιτυχῇ ἀποδειχθεῖσαν στρατηγικὴν τῶν Ὀσμάνων, εἰς πλήρη κατάστασιν πολιορκίας. Ἐβλεπε πᾶς τις πλέον, ὅτι ὁ Βαγιαζίτ σοβαρῶς ἀπέβλεπεν εἰς τὸν σκοπὸν τοῦ, νὰ ἐξαλείψῃ τὸ ἀπομένον ἶχνος τοῦ ῥωμαϊκοῦ κράτους. Ἐν τοιοῦτῳ κινδύνῳ ὁ Μανουὴλ ἐπεκαλέσθη τὴν βοήθειαν τῆς Δύσεως, ἣτις συγκινήθη ἔτι ἀπαξ εἰς κοινὸν κατὰ τῶν ἀπίστων ἀγῶνα. Ὁ βασιλεὺς τῆς Οὐγγαρίας Σιγισμόνδος, ὑποστηριζόμενος ὑπὸ παντοδαποῦ σταυροφορικοῦ στρατοῦ, οὗ τὸν πυρῆνα ἀπετέλουν Γάλλοι ἱππότες, ἐξεστράτευσε διὰ τῶν σιδηρῶν πυλῶν πρὸς μεσημβρίαν. Ἐν Βλαχίᾳ συνηνώθη μετ' αὐτοῦ ὁ ἡγεμὼν τῆς χώρας Μίρτσα, ὅστις τὸ 1394 ἐνίκησε λαμπρῶς τὸν Βαγιαζίτ καὶ ἀπέκρουσε πέραν τοῦ 1394 Δουνάβεως. Τὴν 12 Σεπτεμβρίου 1396 ἔφθασεν ἡ χριστιανικὴ 12 Σεπτ. 1396 στρατιὰ εἰς Νικόπολιν. Ὁ Βαγιαζίτ λύσας τὴν πολιορκίαν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἔσπευσε ὁρμαίως κατ' αὐτῆς, καὶ ἡ στρατηγικὴ τοῦ ἐμπειρία κατήγαγεν αἱματηρὰν ἀλλὰ λαμπρὰν νίκην κατὰ τῶν χριστιανῶν, παρὰ τοῖς ὁποίοις ἡ ὑπεροψία καὶ τὸ ἀτίθασσον τῶν Γάλλων ἱπποτῶν δὲν ἐπέτρεψεν οὐδὲν συνετὸν σχέδιον μάχης. Τὰ ἀποτελέσματα δὲ αὐτῆς εἶχον νὰ ὑποστῶσιν οἱ χριστιανοί. Ὁ Ἑβρενὸς-μπέϋς ἐστράτευσε κατὰ τῆς Πελοποννήσου, ὅπου ἐν τῇ μοίρᾳ τῶν Ῥωμαίων, ἐν τῷ δεσποτάτῳ δηλονότι τοῦ Μυζιθρᾶ, ἤρχεν ὁ ἀδελφὸς τοῦ αὐτοκράτορος Θεόδωρος Πάλαιολόγος ἀντὶ τοῦ ἐν ἔτει 1384 ἐκθρονισθέντος οἴκου τοῦ Καντακουζηνοῦ. Νικηθεὶς ὁ Θεόδωρος παρὰ τὸ Λεοντάριον ἠναγκάσθη νὰ γίνῃ φόρου ὑποτελὴς εἰς τοὺς Τούρκους. Ἄλλ' ὁ γενναῖος ἡγε-

μὼν συνεμάχησε πρὸς τοὺς Βενετούς καὶ τοὺς Ροδίους ἱππότας, εἰς οὓς παρεχώρησε τὴν Κόρινθον καὶ ἄλλα φρούρια.

Κατὰ τοῦ Μανουὴλ ἐπανελήφθη ἡ πολιορκία τῆς πρωτευούσης καὶ ὡς μνηστήρ τοῦ θρόνου προεβλήθη κατ' αὐτοῦ ὁ βασιλόπαις Ἰωάννης Ζ'. Ἀλλ' ἡ πρὸς βοήθειαν ἐπικλήσις τοῦ Μανουὴλ εἰσηκούσθη νῦν ἐν τῇ Δύσει. Ἡ Γαλλία ἔπεμψε τὸν ἀξιόλογον στρατηγὸν Βουσιχώ, ὅστις μετὰ τῆς μικρᾶς ἀλλ' ἐκλεκτῆς δυνάμεώς του ἐκαθάρισεν ἀπὸ τῶν Τούρκων τὰ περίχωρα τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ συνεβίβασε τὸν αὐτοκράτορα πρὸς τὸν ἀνεψιόν του. Εἰς τοῦτον δὲ ἀνετέθη καὶ ἡ ἀντιβασιλεία, ἐνῶ ὁ Μανουὴλ περιώδευε τὴν Δύσιν, πανταχοῦ γινόμενος δεκτὸς μετὰ λαμπρότητος· παρὰ τῶν Γάλλων ἔλαβε μάλιστα καὶ ἐτήσιον χρηματικὸν ἐπίδομα.

Καὶ ὁ τόσον ποτὲ ὑπερήφανος οἰκουμενικὸς πατριάρχης ἔζη ἐκ τοῦ ἐλέους τῶν Ρώσων. Ἀλλὰ τὴν σωτηρίαν εἰς τὸ κράτος ἔφερεν ἡ Ἀσία. Κατὰ τὴν γιγαντώδη παρὰ τὴν Ἀγκυραν μάχην τῆς 20 Ἰουλίου 1402 ὁ Τιμοῦρ κατέλυσεν πρὸς στιγμὴν τὸ ὁσμανικὸν κράτος. Ὁ ὑπερήφανος σουλτάνος ἀπέθανεν ἐν τῇ αἰχμαλωσίᾳ. Καὶ τοιοῦτοτρόπως ἐδόθη ἔτι ἡμίσεος αἰῶνος παράτασις τοῦ βίου εἰς τὸ ῥωμαϊκὸν κράτος. Πρὸς τὸν ἐν Εὐρώπῃ βασιλεύοντα υἱὸν τοῦ Βαγιαζίτ Σουλεϊμάν συνῆψεν ὁ Μανουὴλ τὸ 1403, προσέτι δὲ ἡ Βενετία καὶ ἡ Γένουα μετὰ τῶν Ροδίων ἱπποτῶν ἐπωφελῇ συνθήκην. Ὁ αὐτοκράτωρ ἀνέλαβε τὴν Θεσσαλονίκην, ἔπαυσε δὲ καὶ ἡ μέχρι τοῦδε εἰς τὴν Ὑψηλὴν Πύλην πληρωμὴ τοῦ φόρου. Τὴν ἔριν τῶν υἱῶν τοῦ Βαγιαζίτ κατέπαυσεν ἡ ἐν ἔτει 1413 νίκη τοῦ Μωχάμετ ἐν τῇ πεδιάδι Τσαμορλοῦ ὅχι μακρὰν τῆς Σοφίας. Ὁ Μωχάμετ, ὅστις συνωμολόγησε στενὴν συμμαχίαν πρὸς τὸν Μανουὴλ καὶ εἰς ἀρίστας πρὸς αὐτὸν σχέσεις εὐρίσκετο, ἀπέδωκεν εἰς αὐτὸν τόπους τινὰς τῆς Μακεδονίας καὶ Θεσσαλίας, τὰς ὁποίας εἶχεν ἀφαιρέσει ἀπ' αὐτοῦ ὁ πρὸ μικροῦ νικηθεὶς καὶ θανατωθεὶς ἀδελφός του. Τὸ ἔσχατον δὲ ἔτι ἐφάνη ὅτι εὐτυχέστεραι ἡμέραι ἐπανήρχοντο εἰς τοὺς Ρωμαίους. Ὁ ἀνῆ-

συχος συναυτοκράτωρ Ἰωάννης Ζ' εἶχεν ἀποσυρθῆ εἰς μοναστήριον, ὅπου μετ' οὐ πολὺ ἀπέθανε. Ἀντικατέστησε δὲ αὐτὸν ὁ Μανουὴλ διὰ τοῦ υἱοῦ του Ἀνδρονίκου ὡς τοποτηρητοῦ Θεσσαλονίκης. Τὸν Μάρτιον τοῦ 1415 ἐστράτευσεν εἰς Μυζιθρᾶν, ὅπου 1415 μετὰ τὸν θάνατον τοῦ δεσπότη Θεοδώρου Α' (τὸ 1407) τὰ πάντα 1407 συνεταράχθησαν. Μετὰ δραστηριότητος ἐπέβαλεν ἐνταῦθα τὴν τάξιν, ὠχύρωσεν ἐκ νέου τὸν Ἰσθμὸν ἀνοικοδομήσας τὸ τεῖχος αὐτοῦ καὶ τὸν ἡγεμόνα τῆς Ἀχαΐας Τσεντουριῶνε ἠνάγκασε ν' ἀναγνωρίσῃ τὴν ἐπικυριαρχίαν του. Ὁ διάδοχος τοῦ αὐτοκρατορικοῦ θρόνου Ἰωάννης ἐνεφανίσθη τὸ 1417 ἐν Μυζιθρᾶ, ἵνα κατα- 1417 στείλῃ τὴν ἀνταρσίαν τοῦ Τσεντουριῶνε. Ἀλλ' ἐπειδὴ τοὺς Ἀλβανούς του ἀφῆκε νὰ βλάπτωσι τὰς βενετικὰς κτήσεις, ἦλθεν εἰς ῥῆξιν πρὸς τὴν δημοκρατίαν, ἥτις ἀνέλαβε τὴν προστασίαν τοῦ Τσεντουριῶνε καὶ τὸ 1419 ἀφῆρεσεν ἀπὸ τῶν Ρωμαίων τὴν 1419 σπουδαίαν Μονεμβασίαν.

Ὁ Μωχάμετ, ὅστις δραστηριώτατα ἡσχολεῖτο εἰς τὴν ἐκ νέου καθυπόταξιν τῶν ἐμιρῶν τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, παρέμεινε πιστὸς τῶν Ρωμαίων σύμμαχος. Διὰ τοῦτο ἀσύνετος ἦτο ἡ πολιτικὴ τοῦ Μανουήλ, ὅστις κατὰ τὴν μεγάλην ἐν Ρουμελίᾳ ἐπανάστασιν τοῦ λεγομένου Ψευδομουσταφᾶ σχεδὸν ὑπὲρ αὐτοῦ ἐτάχθη καὶ τοὺς εἰς Θεσσαλονίκην φυγόντας ἐπαναστάτας Μουσταφᾶν καὶ Τζιουελὶδ ἐφυλάκισεν εἰς Ἀἷμνον ἐπὶ πληρωμῇ ἐτησίου χορηγήματος. Ἐνῶ δὲ τοῦτο ἤδη δυσηρέστησε τὸν σουλτάνον, ὁ Μανουὴλ μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ παρεπίσθη ὑπὸ τοῦ υἱοῦ του Ἰωάννου, ἵνα ὑποστηρίξῃ τὸν Μουσταφᾶν κατὰ τοῦ νεαροῦ υἱοῦ ἐκείνου Μουράτ Β'. Ἀλλὰ μετὰ τινὰς ἐν ἀρχῇ ἐπιτυχίας ὁ Μουσταφᾶς ἐνίκηθη ἐντελῶς ὑπὸ τοῦ Μουράτ. Οὗτος εἰσῆλσεν εἰς τὴν Ἀδριανούπολιν καὶ ἀπηγγόνισε τὸν ἐν τῇ φυγῇ συλληφθέντα ἀντίπαλον τὸ 1422. Ἐκτοτε ὁ σουλτάνος 1422 ἐνεπνέετο μόνον ἐκ τῆς ιδέας τῆς ἐκδικήσεως κατὰ τοῦ Ρωμαίου αὐτοκράτορος. Περὶ τὰς 80000 πολεμιστῶν συνήθροισεν ἐν ἀρχῇ Ἰουνίου 1422 πρὸ τῶν τειχῶν τῆς πρωτευούσης. Ἀλλ' ἡ ἔφοδος, ἣν Ἰούν. 1422 οἱ Τοῦρκοι ἐπεχείρησαν πιστεύοντες εἰς χρησμὸν τινα ὑπὸ τὴν ὁδη-

γίαν τοῦ Σέχου Μπουχαρί, ἀπέτυχεν ἐντελῶς ἕνεκα τῆς ἀνδρείας αὐμύνης, ἣν οἱ Βυζαντινοὶ ἀντέταξαν. Οἱ Τοῦρκοι μάλιστα ἀπέβαλαν καὶ αὐτὰς τὰς πολιορκητικὰς τῶν μηχανάς. Οἱ Ἕλληνες συνεμάχησαν πρὸς τὸν δεκατριετῇ μόλις ἀδελφὸν τοῦ σουλτάνου Μουσταφᾶν, ἐπαναστατήσαντα κατὰ τοῦ ἀδελφοῦ του καὶ ἀναγκάσαντα διὰ τούτου τὸν ἀδελφόν του νὰ λύσῃ τὴν πολιορκίαν τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ἀλλὰ τὸ 1422 ὁ Μουσταφᾶς ἐπροδόθη καὶ ἐστραγγαλίσθη. Τότε κατεπέμφθη ὁ Τουραχὰν μετ' ἰσχυροῦ στρατοῦ κατὰ τῆς Θεσσαλονίκης. Ἀλλὰ βενετικὴ ἐπικουρία ἐματαίω-
 1423 ὥστε τὴν ἐπιχείρησιν. Τὸ 1423 ἐξεστράτευσεν ὁ Τουραχὰν ἐπὶ τὴν Πελοπόννησον, διέρρηξε καὶ κατέστρεψε τὸ χαράκωμα τοῦ Ἴσθμου καὶ ἐλεηλάτησε τὰς κτήσεις τῶν Ἑλλήνων καὶ τῶν Βενετῶν.

Παράλυτος ἕνεκα ἀποπληξίας ὁ Μανουὴλ παρητήθη τῆς ἀρχῆς τὸ 1423 καὶ ἐδέχθη τὸ ἀγγελικὸν σχῆμα. Ὁ υἱὸς του Ἰω-
 1423 ἀννης Η' (1423-1448) συνῆψεν εἰρήνην, ἥτις ὑπεχρέωνεν αὐτὸν εἰς πληρωμὴν 30,000 δουκάτων διὰ τὰς ἐν Πελοποννήσῳ κτήσεις, ἐστέρει δὲ τῶν πλείστων ἐν Μακεδονίᾳ καὶ κατὰ τὴν Μαύρην θάλασσαν κτήσεων. Τὸ κράτος περιωρίζετο νῦν εἰς τὴν χερσόνησον τοῦ Βοσπόρου μέχρι Σουλῆμβρίας καὶ Δέρκων, ἔτι δὲ ἀνῆκον εἰς αὐτὸ ἡ Ἀγχιάλος, ἡ Μεσημβρία, ὁ Ἄθως, ἡ Θεσσαλονίκη καὶ ἡ Λαμία. Συνεχῆ χώραν κατεῖχε μόνον ἐν Πελοποννήσῳ. Καὶ ταῦτα δὲ τὰ πενιχρὰ τεμάχια συνενέμετο ὁ Ἰωάννης μετὰ τῶν ἀδελφῶν του. Ὁ Θεόδωρος καὶ ὁ Θωμᾶς κατεῖχον τὸν Μυζιθῶρην, ὁ δὲ Κωνσταντῖνος τὴν Ἀγχιάλον καὶ τὴν Μεσημβρίαν.

1423 Τὴν Θεσσαλονίκην ἐξηγόρασαν οἱ Βενετοὶ τὸ 1423 παρὰ τοῦ ἐτοιμοθανάτου βασιλόπαιδος Ἀνδρονίκου. Τοῦτο προκάλεσε πό-
 1426 λεμον πρὸς τὸν Μουράτ. Τὸ 1426 δι' ἀνακωχῆς ἀνεγνωρίσθη ἡ κτήσις αὕτη εἰς αὐτούς, ἀλλ' ἐπὶ πληρωμῇ ἐτησίου φόρου. Μελίς ὅμως συνεπλήρωσεν ὁ Μουράτ τὰς παρασκευάς του καὶ ἤρχισε τὴν κατὰ τῆς πόλεως ἔφοδον, ἥτις μετὰ φρικτὰς ἀπανθρωπίας ὀριστι-

κῶς προσηρτήθη εἰς τὸ κράτος τῶν Ὀσμάνων τὴν 29 Μαρτίου 1430. 1430

Ἐπιτυχίας εἶχον οἱ Παλαιολόγοι ἐν Πελοποννήσῳ. Οἱ ἐπιχειρηματικοὶ ἀδελφοὶ Θωμᾶς καὶ Κωνσταντῖνος ἐξήλειψαν ἐν εὐτυχεῖ πολέμῳ τὸ 1428-1430 τὰ τελευταῖα λείψανα τῆς φραγκικῆς ἀρχῆς, τὰς ἡγεμονίας Πατρῶν καὶ Ἀχαΐας, καὶ συνήνωσαν εἰς τὰς χεῖράς των πᾶσαν τὴν Πελοπόννησον πλὴν τῶν βενετικῶν κτήσεων. 1428-1430

Καθόσον οἱ Τοῦρκοι ὑπέτασσον πᾶσαν τὴν χερσόνησον τοῦ Αἴμου, τὴν Σερβίαν δὲ καὶ Βοσνίαν προσήρτων εἰς τὸ κράτος των καὶ ἀπὸ τῆς Οὐγγαρίας ἀπεκρούοντο μόνον διὰ τοῦ ἥρωος Ἰωάννου Οὐνιάδου, τόσῳ ἐπισφαλεστέρα καθίστατο ἡ θέσις τοῦ παρὰ τὸν Βόσπορον ὀνόματι μόνον αὐτοκράτορος. Ἡ ἰκεσία ἦν ἀπηύθυνε πρὸς τὴν Δύσιν παρώργισε μεγάλως τὸν Μουράτ. Ὅσον δὲ καὶ ἂν ἐπὶ ἡμίσειαν ἤδη χιλιετηρίδα παρετάθησαν αἱ ἐν μέρει οὐχὶ μετὰ σοβαρότητος γενόμεναι προτάσεις τῶν Ἑλλήνων, ἡ ῥωμαϊκὴ αὐλὴ ἐξηκολούθει νὰ ἐπαναλαμβάνῃ τὰς προσπάθειάς της. Μετὰ ζήλου λοιπὸν καὶ ὁ πάπας Εὐγένιος Δ' εἰργάσθη ὑπὲρ τῆς ἐνώσεως, πέμψας εἰς τὸν χρεωκοπημένον αὐτοκράτορα τὰ ὁδοιπορικά του καὶ τὰ πρὸς διατήρησιν τῆς ἀκολουθίας του χρειώδη. Τὴν φορὰν δὲ ταύτην, ἐπειδὴ πλέον προδῆλως κατεποντίζοντο, τὴν ἐνωσιν σοβαρῶς ἐπεδίωξε καὶ ὁ αὐτοκράτωρ καὶ οἱ πλείστοι τῶν κληρικῶν, οἷον ὁ οἰκουμενικὸς πατριάρχης Ἰωσήφ καὶ οἱ μετὰ ταῦτα καρδινάλιοι Βησαρίων καὶ Ἰσίδωρος. Διὰ τοῦτο καὶ τὸ ἐπισήμεως ἐν τῇ μητροπόλει τῆς Φλωρεντίας τὴν 6 Ἰουλίου 1439 ἀναγνωσθὲν ἐνωτικὸν ἔχει μεγάλην, οὐσιαστικὴν ἀξίαν, 6 Ἰουλ. 1439 ἐπειδὴ ἀπετέλεσε τὴν δογματικὴν βάσιν πρὸς τὴν ὄντως ἐπιτυχούσαν ἐνωσιν τῶν Ρουθένων, Ρωμούνων κτλ. Ἀλλ' ἐν Κωνσταντινουπόλει τὰ πράγματα ἐλάμβανον ἄλλην τροπὴν. Οἱ μοναχοὶ καὶ ὁ λαὸς δὲν ἔδωκαν τὴν συγκατάθεσίν των εἰς τὴν ἐνωσιν, τὴν ὁποίαν κατήρτισε μόνον ἡ αὐτοκρατορικὴ κυβέρνησις καὶ ὁ ἀνώτερος κληρὸς. Δογματικαὶ διενέξεις ἐπύκρναν τοὺς Βυζαντινοὺς καὶ κατ' αὐτὴν τὴν ὥραν τοῦ θανάτου των.

Ἐκ τῆς Δύσεως ἀμέσως νῦν δὲν ἔλαβεν ὁ Ἰωάννης Η' οὐδεμίαν βοήθειαν. Ὁ Μουράτ ὅμως ὑπεστήριξε τὸν οὐτιδανὸν υἱὸν τοῦ αὐτοκράτορος Δημήτριον, ὅστις ὡς προστάτης τῶν ὀρθοδόξων ἠρήμωσε τὴν περίχωρον τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἄγων Τούρκους νομάδας, ἕως οὗ ὁ ἀδελφός του Κωνσταντῖνος τὸν κατετρόπωσε καὶ τὸν συνέλαβε.

Ἄλλ' ὁ Εὐγένιος Δ' ἐκήρυττε πανταχοῦ τὴν σταυροφορίαν. Τὸ 1443 ἐξεκίνησε στρατὸς Οὐγγρων, Πολωνῶν καὶ Ρωμούνων ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ βασιλέως Βλαδισλαύου καὶ τοῦ Οὐνιάδου κατὰ τῶν Τούρκων καὶ παρὰ τὴν Κουνοβίγιαν κατήγαγε τὴν 24 Δεκ. 1443 24 Δεκεμβρίου 1443 λαμπρὰν νίκην. Ὁ Μουράτ ἐνέδωκε τότε 1444 καὶ τὸ 1444 συνωμολογήθη ἐν Τσεγεδὶν ἐπὶ δέκα ἔτη πολὺ συμφέρουσα εἰς τοὺς Οὐγγρους καὶ Σέρβους νίκη. Ἄλλ' ἐνῶ ἦτο ἀπησχολημένος ὁ Μουράτ ἐν Ἀσίᾳ, ὁ θερμοκέφαλος καρδινάλιος Ἰούλιος Τσεζαρίνι ἐξώθησε τὴν οὐγγρικὴν ἀντιπροσωπείαν διὰ τῆς φλογερᾶς του ῥητορικῆς εἰς φανεράν ἐπιπορείαν. Ἀρχομένου τοῦ Αὐγούστου, ἐκίνησεν ὁ στρατὸς τῶν πιστῶν καὶ ἄνευ πειθαρχίας εἰσῆλθαι εἰς Βουλγαρίαν. Εἶχε δὲ κυριεύσει ἤδη τὴν Βάρναν, ὅτε ἡ ἀγγελία ὅτι ὁ Μουράτ διέβη εἰς Εὐρώπην κατεπτόησε τὸν σταυροφορικὸν στρατόν. Ὁ Μουράτ κατάρθωσε τοῦτο διὰ τῆς αἰσχυρᾶς τῶν Γενουατῶν προδοσίας. Τὴν 10 Νοεμβρίου 1444 συν- 10 Νοε. 1444 ηντήθησαν οἱ δύο στρατοὶ παρὰ τὴν Βάρναν, ἣν θὰ ἐκέρδιζον σχεδὸν οἱ χριστιανοί, ἐὰν ὁ βασιλεὺς Βλαδισλαῦς καὶ οἱ Πολωνοὶ τοῦ ἱππόται, ζηλότυποι διὰ τὰς νίκας τοῦ Οὐνιάδου, δὲν προσέβαλλον μετὰ τυφλῆς μανίας καὶ παρὰ τὴν γενομένην συμφωνίαν τοὺς μόνους ἔτι ἀνθισταμένους Γενιτσάρους. Ὁ Βλαδισλαῦς ἐφονεύθη καὶ ὁ θάνατός του κατέβαλε τὸ θάρρος τῶν χριστιανῶν. Ἄλλ' ὁ Οὐνιάδης διηύθυνε τὴν ἐν τάξει ὀπισθοχώρησιν τοῦ στρατοῦ πέραν τοῦ Δουνάβειος, οὗ ἡ ἀπώλειαι ἦσαν μικρότεραι τῶν τουρκικῶν. Ἡ ἀποτυχία τῆς τελευταίας ταύτης μεγάλης προσπαθείας παρήγαγεν ἐν τῇ δύσει βαθεῖαν ἀπογοήτευσιν, καὶ εἶνε ἄδικον πραγματικῶς νὰ ἐπιρρίπτηται κατ' αὐτῆς ἡ μομφή,

ὅτι ἐφάνη ἀδιάφορος πρὸς τὴν τύχην τῶν ἀνατολικῶν Ρωμαίων. Μᾶλλον πρέπει νὰ λεχθῇ ὅτι διὰ τῶν ἐκστρατειῶν τῆς Νικοπό-
λεως καὶ Βάρνας ἔπραξεν ὑπὲρ τῶν ἐν Ἀνατολῇ χριστιανῶν ὅ,τι
ὑπερέβαινε τὰς δυνάμεις τῆς. Ἀπὸ τοῦδε ὁ ὄλεθρός των πλέον
ἀπέβαιναν ἀναπόδραστος.

Ὁ Ἰωάννης Η' ἐζήτησε τότε νὰ ἐξιλεώσῃ τὴν ὀργὴν τοῦ
Μουράτ διὰ δώρων. Οἱ Βενετοί, ὧν ὁ στόλος παρέσχε τὴν βοή-
θειάν του εἰς τὸν σταυροφορικὸν στρατὸν, συνωμολόγησαν τὸ 1446 1446
πρὸς τοὺς Τούρκους τὴν εἰρήνην των. Ὁ Κωνσταντῖνος τοῦ Μυ-
ζιθρᾶ εἶχε προστεθῇ τὸ 1444 ὁμοίως εἰς τὴν ἀντιτουρκικὴν συμ-
μαχίαν. Τὴν ἡγεμονίαν τῶν Ἀθηνῶν ὑποτάξας, ἐξηκολούθησε
καὶ μετὰ τὴν μάχην τῆς Βάρνας τὸν ἀγῶνα καὶ προήλασε νικη-
φόρος εἰς τὴν στερεὰν Ἑλλάδα. Ἡλπίζεν εἰς τὴν βοήθειαν τοῦ
μεγάλου Σκενδέρ-μπεύ, ἀλλ' οὗτος ἦτο ἀπησχολημένος εἰς πό-
λεμον πρὸς τοὺς Βενετούς. Ὁ Μουράτ λοιπὸν αὐτοπροσώπως εἰσ-
έβαλεν εἰς τὴν Πελοπόννησον ἄγων στρατὸν 60,000 ἀνδρῶν. Μο-
λονότι δὲ δραστηρίαν καὶ ἐπιτηδείαν ἄμυναν ἀντέταξεν ὁ Κων-
σταντῖνος, πάντα τὰ φρούρια τῆς στερεᾶς Ἑλλάδος περιῆλθον εἰς
τὴν κατοχὴν τῶν Τούρκων. Οἱ δύο δεσπόται ὑπερήσπισαν ἀνδρεί-
ότατα τὸ ἑξαμίλιον. Ἀλλὰ καὶ αὕτη ἡ γραμμὴ διερρήχθη τὴν 4
Δεκεμβρίου 1446 καὶ κατελήφθη ἡ Κόρινθος. Ὁ Θωμᾶς καὶ ὁ 1446
Κωνσταντῖνος ἔφυγον εἰς Μυζιθρᾶν, ἐνῶ οἱ Τούρκοι ἀπήγαγον ἐκ
Πελοποννήσου 60,000 χιλιάδας ψυχῶν. Τὸ 1447 παρεχωρήθη 1447
εἰς τοὺς Παλαιολόγους εἰρήνην ἀντὶ πληρωμῆς κεφαλικοῦ φόρου
διὰ τὴν χώραν των. Αἱ μετὰ τοῦ Οὐνιάδου καὶ Σκενδέρμπεύ πε-
ριπλοκαὶ ἀποτελέσματα εἶχον τὴν ὑποφερτὴν ταύτην εἰρήνην.

Ὁ αὐτοκράτωρ Ἰωάννης Η' ἀπέθανε τὴν 3 Ὀκτωβρίου 1448. 3 Ὀκτ. 1448
Ὁ ἀνίκανος Δημήτριος ἀπέβλεπεν εἰς τὴν διαδοχὴν τοῦ θρόνου.
Ἀλλ' οἱ τέως ὑπουργοὶ καὶ ὁ πιστὸς Φραντζῆς ἀντέστησαν εἰς
τὴν πρὸς κατάληψιν τῆς πόλεως ἀπόπειραν αὐτοῦ. Ὁ Μουράτ
ἔδωκε τὴν συγκατάθεσίν του ὑπὲρ τοῦ Κωνσταντίνου. Τὴν 6
Ἰανουαρίου 1449 ἔλαβεν ἐν τῷ ἀνακτόρῳ τοῦ Μυζιθρᾶ τὸ αὐτο- 6 Ἰαν. 1449

κρατορικὸν διάδημα καὶ ἔπλευσεν ἀμέσως εἰς τὴν πρωτεύουσαν· μετὰ μεγάλης δὲ χαρᾶς ἔγινε δεκτὸς ὁ αὐτοκράτωρ ἐν τῷ νέῳ του κράτει, ὅπερ ὡς κατὰ τοὺς ἀρχαίους ἐλληνικοὺς χρόνους περιωρίζετο πάλιν εἰς μίαν πόλιν. Οἱ δύο ἄλλοι ἀδελφοί, Θωμᾶς καὶ Δημήτριος, διεμοιράσθησαν τὴν ἀρχὴν ἐν Πελοποννήσῳ. Κατὰ τοῦ Θωμᾶ, ὅστις ἐζήτει νὰ ἐκτείνῃ τὴν ἀρχὴν του ἐπὶ τῆς χώρας τοῦ ἀδελφοῦ του, προσεκάλεσεν οὗτος τοὺς Τούρκους, οἵτινες καὶ ἐπανεφέρον ἀμέσως τὴν τάξιν.

Ἐν τῷ μεταξύ διεδέχθη τὸν πατέρα του Μωχάμμετ ὁ Β' 5 Φεβρ. 1451 τὴν 5 Φεβρουαρίου 1451. Ὅπως δὲ πρὸς τοὺς ἄλλους μικρογεμόνας, οὕτως ἀνενέωσε καὶ πρὸς τοὺς Ῥωμαίους ἐπισήμως τὴν εἰρήνην καὶ φιλίαν. Ἄλλ' ἐν ᾧ ὁ Μωχάμμετ ἡσχολεῖτο ἐν Ἀσίᾳ πρὸς καθυπόταξιν τοῦ ἀπειθοῦς ἐμίρου τῆς Καραμανίας, συνέλαβεν ὁ Κωνσταντῖνος τὴν ὀλεθρίαν ιδέαν, νὰ ζητήσῃ ὑπὲρ τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐν περιορισμῷ τηρουμένου σουλτανίδου Οὐρχὰν διπλασιασμὸν τῆς ὑπὸ τῶν Τούρκων ἀποτινομένης ἐπιχορηγήσεως. Ὁ φίλος τῶν Ἑλλήνων μέγας βεζύρης Χαλὶλ-πασσᾶς ἔφριξε διὰ τὴν ἀνόητον ἀπαίτησιν, ἣν ἀνεκοίνωσαν οἱ Ἑλληγες ἀπεσταλμένοι ἐν τῷ στρατοπέδῳ τοῦ Ἀκσέρ. Ἄλλ' ὁ Μωχάμμετ Β' ἔδραξε μετὰ χαρᾶς τὴν εὐκαιρίαν, ἵνα δώσῃ ὀριστικῶς τέλος εἰς τὸ Ῥωμαϊκὸν κράτος.

Περινούστατα διηύθυνεν ὁ Μωχάμμετ τὴν πολιορκίαν. Καὶ οἱ Ἑλληγες συνεῖδον ταχέως, ὅτι ὁ περὶ ὑπάρξεως ἀγὼν αὐτῶν ἐξερράγη. Πᾶσαν πρὸς βορρᾶν συγκοινωνίαν ἀπέκλειε τὸ κατὰ τὸ στενωτάτον μέρος τοῦ πορθμοῦ κτισθὲν φρούριον. Τὰς παραστάσεις τοῦ Κωνσταντίνου κατὰ τῆς οἰκοδομῆς τοῦ ὀχυρώματος τούτου 1452 ἀπέκρουσεν ἰταμῶς ὁ σουλτάνος. Τὸ φθινόπωρον τοῦ 1452 ἔπεμψεν ὁ Μωχάμμετ τὸν Τουρχὰν ἐπὶ τὴν Πελοπόννησον, ὅπου πάλιν φοβερὰ αἰχμαλωσία ἐνηργήθη· πᾶς λοιπὸν ἀντιπερισπασμὸς τοῦ δεσπότη ὑπὲρ τοῦ κινδυνεύοντος ἀδελφοῦ του κατέστη ἐκ τούτου ἀδύνατος. Οὗτος δὲ εἰσήγαγε τρόφιμα εἰς τὴν πρωτεύου- 1453 σαν καὶ ἐπεσκεύασε τὰ τεῖχη κατὰ τὸν χειμῶνα τοῦ 1453. Παρὰ

τῶν δυτικῶν ἡγεμόνων ὁ Κωνσταντῖνος δὲν ἔλαβε καμμίαν βοήθειαν. Ἡ Δύσις εἶχε κατὰ μικρὸν ἀπαυδήσει νὰ χρησιμοποιῇ τὰς δυνάμεις τῆς πρὸς σωτηρίαν τῶν Ῥωμαίων. Ὁ πάπας, ὅστις τὸ 1452 ἔπεμψε τὸν «Ρῶσσον» καρδινάλιον Ἰσίδωρον πρὸς ἐπίτευξιν ¹⁴⁵² τῆς ἐνώσεως, ἀπεξένωσε μόνον τὸν ἀτυχῆ αὐτοκράτορα ἀπὸ τῶν συμπαθειῶν τῶν μοναχῶν καὶ τοῦ πολλοῦ πλήθους τοῦ λαοῦ. Ἀλλὰ καὶ οἱ ἐξέχοντες ἦσαν πάντες σχεδὸν ἐχθροὶ τῆς ἐνώσεως. Πραγματικὴν ὑποστήριξιν ἔλαβεν ὁ αὐτοκράτωρ σχεδὸν μόνον ἐκ τῶν πολεμικῶν ἀνδρῶν τῶν ξένων ἐν Κωνσταντινουπόλει παροικίῳν. Ἀλλὰ καὶ μέγα μέρος τῶν ἐν Πέραν κατοικούντων ἐφρόντισαν νὰ συνομολογήσωσι τὴν εἰρήνην τῶν πρὸς τὸν Μωχάμμετ, μόνον δὲ ὁ μέγας θαλασσινὸς ἥρως καὶ πειρατὴς Ἰωάννης Ἰουστινιάνης ἦλθε μετὰ δύο πλοίων καὶ 700 στρατιωτῶν, ἵνα προσφέρῃ τὰς ὑπηρεσίας του εἰς τὸν αὐτοκράτορα. Εἰς τὴν διάθεσίν του εἶχεν ὁ Κωνσταντῖνος ὀλίγον τι πλέον τῶν 9000 ἀνδρῶν. Τούτους μόνον ἔχων ἀνέμενε τὴν ἐπίθεσιν τῆς κολοσσιαίας ὀσμανικῆς δυνάμεως καὶ τὴν προσβολὴν διὰ τῶν γιγαντιαίων ἐπὶ τούτῳ χυθέντων ὑπὸ τοῦ μηχανικῆς Ὁρβανοῦ κανονίων. Τὸ Χρυσοῦν κέρας ἔκλειεν ἄλλυσις.

Ὁ Μωχάμμετ Β' ἐνεφανίσθη τὴν 5 Ἀπριλίου 1453 πρὸ τῆς 5 Ἀπρ. 1453 πόλεως. Αὐτοπροσώπως διηύθυνε τὴν προσβολὴν ἐκ τοῦ μέρους τῆς ξηρᾶς, ὅπου ὁ Κωνσταντῖνος ἡμύνετο. Τὴν 11 Ἀπριλίου 1453 ἤρχισεν ἡ ἐπίθεσις, ἀλλ' ἐν ἀρχῇ ἄνευ ἀποτελέσματος. ^{11 Ἀπρ. 1453} Τοῦ Ὁρβανοῦ τὸ γιγαντιαῖον κανόνιον διερράγη, τέσσαρα δὲ χριστιανικὰ πλοῖα συμπλακέντα πρὸς τὸν τουρκικὸν στόλον ἐνίκησαν διὰ τοῦ ἐλληνικοῦ πυρός. Τὰ ῥήγματα συνεπληρώθησαν καὶ ἡ πρώτη τῆς 18 Ἀπριλίου ἔφοδος ἀπεκρούσθη. Ὁ Μωχάμμετ ἤρχισε τότε τὴν ἐπίθεσιν καὶ ἐκ τοῦ μέρους τῆς θαλάσσης καὶ δὴ ἐκ τοῦ μυχοῦ τοῦ Κερατίου κόλπου. Μιμούμενος δὲ τοὺς Βενετούς, οἵτινες πάλιν ἐμιμοῦντο τὸν ἀρχαῖον κορινθιακὸν δίοικον, μετεβίβασε τὰ πλοῖα ἐπὶ σανιδωτῆς ὁδοῦ διὰ τοῦ ἰσθμοῦ, δεινῶς στενοχωρήσαντα τοὺς Ἕλληνας.

Αἱ ἀπὸ τῆς 7 Μαΐου ἐπαναληφθεῖσαι ἔφοδοι τῶν Ὀσμάνων ἀπεκρούοντο νικηφόρως, προξενοῦσαι δεινὰς ἀπωλείας εἰς τὸν ἐχθρόν. Καὶ ἡ κατὰ τῶν Βλαχερνῶν ὑπονόμευσις ἀπέτυχε διὰ τῶν ἐπιτυχῶν μέτρων τοῦ Γερμανοῦ μηχανικοῦ Ἰωάννου Γράντ. Ἀλλὰ τὸ ἀκατάσχετον πῦρ τῶν τουρκικῶν κανονίων ἤνοιξεν ἐπὶ τέλους τοιαῦτα ῥήγματα, ὥστε ἡ μεγάλη κυρία ἔφοδος ὠρίσθη εἰς τὴν 29 Μαΐου. Τὴν τελευταίαν πρὸς παράδοσιν τῆς πόλεως πρότασιν ὁ Κωνσταντῖνος ἀπέρριψεν ἡρωϊκῶς.

29 Μαΐ. 1453

Τὴν 2αν μετὰ τὸ μεσονύκτιον ὥραν τὴν 29 Μαΐου 1453 ἤρχισεν ἡ φοβερά πᾶλη. Δύο ἐπιθέσεις ἀπεκρούσθησαν νικηφόρως. Τότε διέταξεν ὁ σουλτάνος τοὺς Γενιτσάρους νὰ ἐπιπέσωσι. Καὶ πάλιν ὅμως ὑπέστησαν μεγάλας ἀπωλείας, ὅτε ὁ Ἰουστινιάνης, ὅστις μετὰ συνέσεως διηύθυνε τὴν ἄμυναν, ἐπληρώθη ὑπὸ βέλους. Κατὰ τὴν πρώτην ζάλην ἔσπευσεν οὗτος εἰς τὸν λιμένα, ἵνα ἐπιδεθῇ ἡ πληγὴ του ἐν τινι πλοίῳ. Ἀλλὰ τὴν ἐκ τούτου ἐπελθοῦσαν ταραχὴν παρετήρησε καὶ ἐπωφελήθη ὁ Σαγανὸς πασσᾶς. Μανιωδῶς πρὸς τοὺς ἀμυνομένους μαχόμενον τμημά τι τῶν Γενιτσάρων ἀνέβη τὸ τεῖχος, ἐνῶ ἄλλο αὐτῶν τμημα εὐρὸν τὴν πυλίδαν Ἐυλόπορταν ἀνοικτὴν εἰσήλασε διευθυνθὲν διὰ τοῦ τείχους πρὸς τὴν πύλην Ἀδριανουπόλεως. Ἐνισχυθέντες ὑπὸ τῶν κατασπευσάντων συστρατιωτῶν τῶν ἐπέπεσαν εἰς τὰ νῶτα τοῦ αὐτοκράτορος. Τὰ τουρκικὰ κανόνια ἤνοιξαν νῦν κολοσσιαῖον ῥήγμα. Ὁ Κωνσταντῖνος ἀνδρείως μαχόμενος ἀπέθανε τὸν θάνατον τοῦ ἥρωος. Οἱ νικηταὶ κατασφάζαντες τὴν ἀσθενῆ φρουρὰν ὥρμησαν ἐπὶ τὴν διαρπαγὴν. 60,000 τῶν κατοίκων ἠχμαλωτίσθησαν. Πληθος ἀτυχῶν, πιστευόντων εἰς ἀρχαῖον χρησμόν, εἶχε καταφύγη εἰς τὴν ἁγίαν Σοφίαν, ἐλπίζον εἰς αἰφνιδίαν ἐκ θαύματος μετατροπὴν τῆς τύχης τῶν χριστιανῶν. Αἱ πύλαι συνετρίβησαν δι' ἄξινῶν, οἱ ἐντὸς ὑπέστησαν πάντα τὰ δεινὰ τοῦ δικαίου τῶν πολέμων, αὐτὸς δὲ ὁ ναὸς ἐρρυπάνθη καὶ ἐδεδηλώθη.

30 Μαΐ. 1453

Τὴν 8 πρωϊνὴν ὥραν τῆς 30 Μαΐου εἰσῆλθεν ὁ Μωχάμμετ

εἰς τὴν κατακτηθεῖσαν πόλιν καὶ τὴν ἁγίαν Σοφίαν μετέβαλεν εἰς μωαμεθανικὸν τέμενος.

Πᾶσα ἡ Δύσις ἐθρήνησε τὴν βαρεῖαν ἀπώλειαν, ἣν ὁ χριστιανισμὸς ὑφίστατο διὰ τὴν ἀπώλειαν τῆς ἀρχαίας ῥωμαϊκῆς πρωτευούσης. Ἡ μικροτάτη βοήθεια, ἣν ἔπεμψεν ὁ πάπας καὶ ἡ Βενετία, ἔφθασε πολὺ ἄργά. Τὰ πελοποννησιακὰ δεσποτάτα ὑπέστησαν ἐπτὰ ἔτη βραδύτερον τὴν τύχην τῆς πρωτευούσης. Τὸ ῥωμαϊκὸν κράτος ἐλληνικῆς ἐθνότητος ἐξηλείφθη ἐκ τῶν χρονικῶν τῆς ἱστορίας.

Ὁ μὲν Μάιος τοῦ 1453 κατεβίβασεν ὀριστικῶς εἰς τὸν τῆς βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας. Ἐκ τῆς ὑπερόχου ἐν τῷ κόσμῳ θέσεώς των οἱ Ἕλληνες πρὸ πολλοῦ εἶχον καταπέση, νῦν δὲ παρῆλθε καὶ ἡ σκιά αὐτῆς. Ἀλλὰ τὸ Βυζάντιον εὗρε κραταῖον κληρονόμον. Ὁ Ρῶσσοι τσάρος ἔλαβε σύζυγον τὴν Παλαιολογίαν, τὸ δὲ στέμμα Κωνσταντίνου τοῦ μονομάχου ἐτέθη ἐπὶ τῆς κεφαλῆς τοῦ αὐτοκράτορος πασῶν τῶν Ρωσσιῶν ἐν τῷ Κρεμλίῳ. Τὸ ῥωσικὸν κράτος εἶνε πραγματικῶς ἡ ἐξακολούθησις τῆς βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας¹⁾. Καὶ ὅταν ποτὲ ἡ ἁγία Σοφία ἀποδοθῇ εἰς τὴν ἀληθῆ πίστιν, ὅταν ἡ Μικρὰ Ἀσία ἀποσπασθῇ ἐκ τῆς βδελυρᾶς τουρκικῆς κακοδιοικήσεως, τοῦτο θὰ εἶνε κατόρθωμα μόνον τοῦ Ρώσσου τσάρου. Τῆς Ἀγγλίας ἡ ἀντίστασις διευθύνεται κατὰ τῆς φύσεως καὶ τῆς ἱστορίας καὶ διὰ τοῦτο ἀσφαλῶς θὰ συντριβῇ, ἂν καὶ ἴσως πολὺ βραδέως. Αὐτοκράτωρ τῆς Κωνσταντινουπόλεως δύναται νὰ καταστῇ μόνον ὁ προστάτης τῆς ὀρθοδοξίας, ὁ Ρῶσσοι τσάρος, ἐφόσον σοβαρῶς συναισθάνεται τὰς μεγάλας πρὸς τὴν ἀποστολὴν ταύτην συνδεομένης ὑποχρεώσεις.

¹⁾ Ὁ ἱστορικὸς γίνεται πάλιν προφήτης ἐνταῦθα. Καὶ ποίαν μὲν σχέσιν ἔχει ἡ παρεκβολὴ αὕτη πρὸς τὴν ὑπόθεσιν τῆς βυζαντινῆς ἱστορίας, ὁ συγγραφεὺς μόνος γνωρίζει. Ἀλλ' εἰν ἡθέλει ἐξάπαντος νὰ συνδέσῃ τὸ τέλος αὐτῆς πρὸς τοὺς κατόπιν αἰῶνας καὶ τὸ παρὸν — διότι τὸ μέλλον εἰς ὅλους εἶνε ἀόρατον καὶ εἰς τὸν ἱστορικὸν ὡσαύτως — θὰ ἤρκει ν' ἀποέλυσθαι εἰς τὴν ἀπὸ τοῦ 1453 μέχρι τοῦ 1821 ἱστορίαν τοῦ νέου ἑλληνικοῦ ἔθνους καὶ θὰ κατέληγεν εἰς ὀρθοτέραν κρίσιν περὶ τῆς ἐσχάτης πολιτικῆς καὶ πολιτιστικῆς τύχης τῆς Ἀνατολῆς. Σ. Μ

ΕΚ ΤΟΥ ΕΙΣ ΤΗΝ ΠΡΩΤΗΝ ΕΚΔΟΣΙΝ ΠΡΟΛΟΓΟΥ ΤΟΥ ΣΥΓΓΡΑΦΕΩΣ

Εἰς τῶν πρώτων ἀστέρων τοῦ φιλολογικοῦ καὶ ἱστορικοῦ τῆς Εὐρώπης οὐρανοῦ μὲ ἀπέτρεπέ ποτε λίαν ἐντόνως ἀπὸ τῆς σπουδῆς περὶ τοὺς ἀκατονομάστους αἰῶνας καὶ τῶν πνευματικῶν αὐτῶν προϊόντων· ὁ ἀγνὸς πρὸς τὴν ἀρχαιότητα ἔρως, μοὶ ἔλεγε, καὶ ἡ παιδαγωγικὴ δύναμις κατ' ἀνάγκην θὰ ἐμαραίνοντο, ἐὰν ἡ φιλολογία ἤθελε παρεκτραπῇ εἰς τοιαύτας ἀδιεξόδους· καὶ μοὶ ἤρχετο νὰ ἐπανέλθω ὡς μετανοῶν ἀμαρτωλὸς εἰς τὴν αἰσθητικὴν τράπεζαν τῶν κλασικῶν χρόνων. Καὶ ἂν ταῦτα οἱ φρόνιμοι δοξάζουσι, τί νὰ περιμένῃ τις παρὰ τῶν ἀφρόνων; Βεβαίως οὐδεμία ὑπάρχει ἀμφιβολία, ὅτι οἱ πλεῖστοι τῶν φιλολογούντων συμμερίζονται τὴν γνώμην τοῦ ἐν Βόννῃ δόκτωρος, ὅστις δὲν ἐννοεῖ πῶς εἶνε δυνατόν νὰ ἐνασχολῇται τις περὶ τοὺς χρόνους ἐκείνους, οἵτινες τὴν ἀπὸ συνέτασσαν μετ' αἰτιατικῆς. Διὸ ἀνάγκην δὲν ἔχω ἐνταῦθα κατὰ τὰ ἐν τοῖς προοιμίοις τῶν συγγραμμάτων ἐπιζόμενα νὰ λαλήσω περὶ τῆς πρὸς τοὺς προηγητάς μου σχέσεως — διότι προηγητάς δὲν ἔχω· εἰς ἐμὲ ἀπόκειται μᾶλλον νὰ προστατεύσω τὰ ἐπιστημονικὰ δικαιώματα τοῦ ὑποκειμένου τῆς πραγματείας μου. Ἐν ταύτῃ ὁμως τῇ ἀποπειρᾷ δὲν ἐπιθυμῶ νὰ μακρηγορήσω, ἀπαριθμῶν λεπτομερείας καὶ δευτερεύοντα πράγματα, μηδὲ νὰ λαλήσω περὶ τῶν ποικίλων νέων ἰδεῶν, ἃς ἐξεγείρει ἡ βυζαντινὴ λογοτεχνία πρὸς περισσοτέραν ἐμβάθυνσιν εἰς τὴν ἐλληνικὴν ἀρχαιότητα καὶ εἰς τὸ παρὸν τοῦ ἑλληνισμοῦ, πρὸς ἔρευναν τοῦ κατὰ τὸν μέσον αἰῶνα

πολιτικοῦ βίου τῶν Ἀνατολιτῶν, τῶν Σλαύων καὶ τῶν Δυτικῶν, ἔτι δὲ πρὸς ἐπίγνωσιν τῆς ἐξ ἀναλόγου ἀναπτύξεως ἀναβλαστη-
σάσης γλώσσης καὶ λογοτεχνίας τῶν ῥωμανικῶν ἐθνῶν. Τὸ σπου-
δαιότερον εἶνε ἄλλο τι. Ἡ ἐν παντὶ κλάδῳ τῆς ἐπιστήμης ὡς δι-
καία ἀναγνωριθεῖσα ἀπαίτησις, ἵνα ἀποκαλύπτηται καὶ περιγρά-
φηται πᾶσα τῶν πραγμάτων ἡ ἱστορικὴ συνάφεια, δὲν ἐπιτρέ-
πεται πλέον νὰ παραγνωρίζηται ἐν τῇ ἑλληνικῇ φιλολογίᾳ. Ὅσα ὁ
ἐπιπόλαιος τῶν σκοτεινῶν αἰώνων παρατηρητὴς θεωρεῖ μηδαμινὰ
καὶ ἄχρηστα, ταῦτα ἀποδεικνύονται λίαν σημαίνοντα, ὅταν τις
μετ' ἀγάπης σπουδᾷ τὸν ἐξ οὗ ἐκεῖνα ἀνεβλάστησαν πολιτικόν,
πολιτιστικόν καὶ γλωσσικὸν βίον. Τὴν αὔξουσαν ταύτην συμπά-
θειαν καὶ κατανόησιν παρετήρησα ἀπειράκις ἐν ἑμαυτῷ, καὶ πᾶς τις
δὲ θὰ πειραθῇ ταύτης ἐν ἑαυτῷ καὶ ἐπὶ τέλους θὰ σχηματισθῇ ἡ
πεποίθησις, ὅτι ὁ βυζαντηνὸς κόσμος δικαιοῦται νὰ κατὰσχῃ τὴν οἰ-
κείαν ἐν τῇ ἐπιστῇ θέσιν. Ὁ Ὅμηρος, ὁ Σοφοκλῆς καὶ ὁ Πλά-
των εἶνε αἰώνιοι· ἀλλ' ἡ μεμονωμένη ἐπισκόπησις τῶν ἡρώων
τούτων τοῦ πνεύματος δὲν εἶνε τὸ ὕψιστον πάντων· καὶ οὗτοι προσ-
έρχονται ἐγγύτερον, γίνονται μᾶλλον ἔμψυχοι καὶ ὁμιλοῦσι σα-
φέστερον, ὅταν δοκιμάσωμεν νὰ κατανοήσωμεν καὶ ἀπολαύσωμεν
αὐτοὺς ἐν τῷ συνόλῳ τῆς μακροτάτης ἱστορίας τοῦ ἑλληνικοῦ
πνεύματος καὶ τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης. Συντόμως εἰπεῖν, ἵνα φυ-
λάξῃ τὴν ἑαυτῆς θέσιν ἡ φιλολογία ὡς ὄντως ἱστορικὴ ἐπιστή-
μη κατὰ τὴν πλήρη τῆς λέξεως ἔννοιαν, ἀνάγκη νὰ περιλάβῃ ἄνευ
ὑπεκφυγῶν εἰς τὸν κύκλον τῆς καὶ τὴν περὶ τοῦ βυζαντηνοῦ αἰῶνος
ἔρευναν· τότε θὰ σιγήσωσι καὶ οἱ ἐξ εἰλικρινοῦς προθέσεως δισταγ-
μοὶ τῶν σκεπτικῶν ἀνθρώπων, οἵτινες εἰσέτι δὲν ἐδιδάχθησαν νὰ δια-
κρίνωσι τὰς ἐννοίας τῆς αἰσθητικῆς ἡδονῆς καὶ τῆς παιδαγωγικῆς
χρησιμότητος ἀπὸ τῆς ἐννοίας τῆς ἐπιστημονικῆς ἐρέυνης· ἡ

σιγήσωσιν αἱ ἀντιρρήσεις τῶν γραφειοκρατικῶν τῆς ἐπιστήμης, οὔτινες ἀσμένως θὰ περιώριζον τὰς φιλολογικὰς σπουδὰς εἰς κύκλον συγγραφέων, καθοριζόμενον ὑπὸ διαταγῆς ἀνωτέρας· οὕτως ἡ ἐξερεύνησις ἀληθείας τινὸς τοῦ τετάρτου πρὸ Χριστοῦ αἰῶνος δὲν θὰ ἔχῃ πλέον μείζονα ἀξίαν, ἢ ἡ ἀνακάλυψις τοιαύτης ἐκ τοῦ δεκάτου τετάρτου μετὰ Χριστόν.

Πάντα ταῦτα εἶνε τόσον ἀπλᾶ καὶ εὐνόητα, ὥστε ἔπρεπε νὰ συστέλληται τις δημοσίᾳ περὶ αὐτῶν νὰ λαλῇ, ἐὰν μὴ ἐπέμρωτο πάντοτε ἀκριβῶς τὸ ἀπλοῦν καὶ ἀφ' ἑαυτοῦ νοούμενον νὰ κατακτᾶται ἐν πεισματῶδει ἀγῶνι. Ἄλλ' ἡ δύναμις τῶν πραγμάτων θὰ κατισχύσῃ καὶ ἐνταῦθα. Καὶ ἐν τῇ φιλολογικῇ ἐπιστήμῃ θὰ συμβῇ τὸ αὐτό, ὅπερ καὶ ἐν τῇ τοπιογραφίᾳ. Ἐν ταύτῃ ὑπῆρξεν ἐποχή, καθ' ἣν οἱ ἄνθρωποι ἐνεθουσιάζοντο μόνον ἐκ λιμνῶν οὐρανοχρόων, ῥοδοστεφῶν ἑαρινῶν τοπίων καὶ τῶν τοιούτων· ἀλλ' ἔκτοτε ὁ κόσμος ἐδιδάχθη νὰ ἀνευρίσκῃ τὸ θεῖον καὶ αἰώνιον πανταχοῦ τῆς ἀπείρου φύσεως. Οὕτω καὶ ὁ ἱστορικὸς τῆς λογοτεχνίας θὰ δεικνύῃ ἐν τῷ μέλλοντι ὑπὲρ πάσης ἐποχῆς, καθ' ἣν ἄνθρωποι ἐνεπνεύσθησαν καὶ ἐσκέφθησαν, τὸ αὐτὸ ἐνδιαφέρον. Ὅπως πρὸ πολλοῦ ἤδη ἐν τῇ πράξει ὑπεχώρησεν ἡ περιορισμένη περὶ ἐθνισμοῦ ἰδέα τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων εἰς τὴν χριστιανικὴν ἀντίληψιν τῆς κοινωνίας τῆς ἀνθρωπότητος, οὕτω καὶ ἡ ἐπιστήμη ὅσον καὶ ἂν ἐμβαθύνῃ εἰς τὴν κατ' ἰδίαν ἔρευναν, θὰ ἐκτείνῃ συγχρόνως τὸν κύκλον τῆς ἐπὶ χρόνων καὶ ἐθνῶν μετὰ τῆς αὐτῆς ἀμειώτου φροντίδος.

Ὅ,τι ἐγὼ κατὰ ταύτην τὴν ἔννοιαν κατώρθωσα ὑπὲρ τοῦ βυζαντηνοῦ αἰῶνος, βεβαίως δὲν εἶνε ἄλλο τι ἢ τῶν πρώτων οὕτως εἶπεῖν ὑλῶν κατεργασία. Πρὸ παντὸς ἀνάγκη ἦτο ἐνταῦθα νὰ τεθῶσι θεμέλια καὶ νὰ ἐποικοδομηθῶσι τὰ ἱκρία. Διὰ τοῦτο οὐδεὶς

τῶν ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ πεδίου ἐνασχολουμένων θὰ εὕρῃ τὸν οἰκεῖον αὐτῷ κλάδον τόσον τελείως ἐπεξεργασμένον καὶ τὰ κατ' αὐτὸν τόσον καλῶς διευθετημένα, ὥστε νὰ μὴ ὑπολείπωνται πολλὰ καὶ εἰς αὐτὸν νὰ πράξῃ· ἀλλὰ πᾶς τις ὅμως θὰ εὕρῃ σχέδιόν τι ἑτοιμον, κρηπιδῶμα παρεσκευασμένον, ἀσφαλῆ στέγην ἵνα ὑπ' αὐτὴν ἐργασθῇ. Ἐν μόνον γένος, ὅπερ ἰδίαν ἐξέτασιν ἐπιβάλλει, ἔμεινεν ἐπὶ τοῦ παρόντος ἔξω τῆς περιοχῆς ταύτης, ἡ θεολογία καὶ ἡ συναφὴς πρὸς αὐτὴν ἀγιολογία. Ἀλλὰ τοῦτο δὲν προέρχεται ἐξ ἀποστροφῆς πρὸς τὸ ἔργον, ἀλλ' ἐξ ἐλλείψεως χρόνου καὶ προκαταρκτικῶν ἐργασιῶν. Ἄνευ ἐμβριθοῦς μελέτης τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας δὲν ἡδυνάμην νὰ τολμήσω νὰ πραγματευθῶ ἐπιστημονικῶς περὶ τῆς θεολογικῆς λογοτεχνίας· ἀλλὰ πρὸς τοιοῦτον σκοπὸν λείπουνσι τὰ κατάλληλα βοηθήματα· αἱ ἱστορίαι τῆς πατρολογίας καὶ αἱ νεώτεραι εἰδικαὶ πραγματεῖαι μόλις κατέρχονται μέχρι τοῦ Ἰωάννου Δαμασκηνοῦ· τὰ δὲ μετὰ ταῦτα ἐν μέρει μόνον διεσαφῆθησαν. . . .

Ἐν τοῖς λοιποῖς κλάδοις προσπάθειαν κατέβαλον νὰ παραστήσω ὅσον τὸ δυνατόν σαφέστερον, ἐναργέστερον καὶ σκοπιμώτερον πῶς ἔχουσι νῦν τὰ κατὰ τὴν ἐκάστου αὐτῶν ἔρευναν. Πολλοὺ εὐρέθην εἰς τὴν δύσκολον θέσιν δικαστοῦ, ὅστις ὀφείλει νὰ ἐκφέρῃ τὴν ἀπόφασιν, χωρὶς νὰ λάβῃ καιρὸν νὰ ἐξετάσῃ ἀκριβῶς καὶ ἐπιμελῶς τὰ πρακτικὰ τῆς δίκης. Πολλάκις δὲ ἠναγκάσθην ἐκεῖ ἀκριβῶς νὰ σταθῶ, ὅπου ἤρχιζε νὰ ἐπιφαίνεται φῶς καὶ μεταξὺ ἀχρήστου ὕλης νὰ διαλάμπῃ ψῆγμα χρυσοῦ. Πρὸς τοῦτοις πρέπει ν' ἀναλογισθῇ τις, ὅτι ἕνεκα τῆς στενῆς σχέσεως τῆς βυζαντηνῆς λογοτεχνίας πρὸς πᾶσαν ἐν γένει τὴν ἀρχαίαν ἑλληνικὴν ὁ ἐπεξεργαστὴς ἐκείνης ἔχει τὸ διπλοῦν καθήκον νὰ ἐφιστᾷ τὴν προσοχὴν του εἰς τε τὰ ἀρχαῖα πρότυπα καὶ τὰς μεσαιωνι-

κάς αὐτῶν ἀντανακλάσεις. Ὑπὸ τοιούτους δὲ ἔρους δὲν ἦτο δυνατὸν ἐντὸς ὠρισμένου χρόνου νὰ πραγματευθῶ συμμέτρως περὶ συμπάσης τῆς ποικίλης ἅμα καὶ δυσδιυλίστου ὕλης· παντοῦ ὅμως προσεπάθησα νὰ ὑποδείξω σαφῶς τὰ ἀνώμαλα καὶ σκοτεινά. Τὰς τῶν ἄλλων ἐργασίας ἐπωφελήθην μετ' εὐγνωμοσύνης καὶ εὐσυνειδήτους, ἀποφεύγων τὴν ψευδεπίδειξιν ἀνεξαρτήτου δῆθεν κρίσεως. Ἐν πολλοῖς ἄρθροισ τοῦ περὶ χρονογράφων κεφαλαίου μ' ἐβοήθησαν αἱ ἐξαίρετοι ἔρευναι τοῦ Ferdinand Hirsch, Carl de Boor καὶ Heinrich Gelzer, ἐν τῷ περὶ τοῦ μυθιστορήματος τὸ περίφημον βιβλίον τοῦ E. Rohde, ἐν τῷ περὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ποιήσεως τὰ θεμελιώδη ἔργα τοῦ S. B. Pitra, W. Christ καὶ W. Meyer. Ἀλλὰ τὰς μεγίστας ἐκτάσεις ἤμην ἡναγκασμένος νὰ διατρέξω ἄνευ ὁδηγοῦ καὶ πολλαχοῦ μάλιστα, οἷον ἐν τῷ παρθενικῷ δάσει τῆς δημώδους ἐλληνικῆς λογοτεχνίας, δὲν εἶχον οὐδὲ τοὺς ἀπλουστάτους ὁδηγούς.

Οὐδόλως ἐπεχείρησα νὰ διασαφήσω τὰ λογοτεχνικά θέματα, περιγράφων τὴν ἱστορικὴν καὶ πολιτιστικὴν κατάστασιν, ἐν ᾗ τὰ προϊόντα ἐκεῖνα τοῦ πνεύματος ἐμφανίζονται. Ἀσμένως θ' ἀνεζήτησαν τὸν βυζαντινὸν ἄνθρωπον ἐν τῇ ἐργασίᾳ του, ἐν τῇ οἰκογενείᾳ του, ἐν τῷ κοινωνικῷ καὶ πολιτικῷ βίῳ· πόσον ἐλκυστικὸν θὰ ἦτο νὰ συνυπάρχω εἰς τὴν λογοτεχνικὴν παράστασιν τὴν εἰκόνα τοῦ μικτοῦ κόσμου τῶν ἐν ταῖς ἀγοραῖς τοῦ Βυζαντίου Ἀνατολιτῶν καὶ Φράγκων ἐμπόρων, τὸν ἐν τῷ στρατῶνι βίον τῶν πολυγλώττων τοῦ κράτους μισθοφόρων, τὰς ἀσχολίας τῶν ναυτῶν τῶν ταχυπλῶν ὁρομῶνων, τὴν ζωὴν τῶν μοναχῶν ἐν τοῖς ἀπειραρίθμοις μοναστηρίοις καὶ τὴν λάμψιν τῆς αὐτοκρατορικῆς αὐλῆς. Ἀλλὰ πρὸς ἐκτέλεσιν τοιοῦτου σχεδίου, καὶ ἂν ἀκόμη καύσιστα αὐτὴν δυνατὴν ὁ βραχὺς χρόνος, στενὰ ἐχαράχθησαν εὐθὺς

ἐξ ἀρχῆς τοῦ παρόντος σχεδιάσματος τὰ ὅρια ἕνεκα αὐτοῦ τοῦ σκοποῦ τῆς καθολικῆς συγγραφῆς, ἥς μέρος ἀπετέλεσε τοῦτο. Οὐδὲ νὰ ὑποδειχθῇ ἀκόμη ἦτο δυνατόν ἐν τοιοῦτῳ ἐγγχειριδίῳ ὁ ἄπειρος πλοῦτος ἰδεῶν, ἡθῶν, συνηθειῶν, θεσμῶν, πραγμάτων πολιτικῶν, κοινωνικῶν, θρησκευτικῶν καὶ καλλιτεχνικῶν, ὅσα θὰ ἀπητοῦντο πρὸς συγκρότησιν ἐναργοῦς εἰκόνης τῆς λογοτεχνικῆς ἱστορίας.

Τὴν περιεκτικὴν καὶ ἀξιόπιστον ἀναγραφὴν τῶν ἐκδόσεων καὶ βοηθημάτων ἐθεώρησα ἀναγκαίαν εἰς τὴν προαγωγὴν καὶ πρόσδον τῶν βυζαντινῶν σπουδῶν, καθόσον μάλιστα δὲν ὑπάρχει οὔτε βιβλιολογία τῆς βυζαντινῆς λογοτεχνίας οὔτε εἰδικὸν περὶ αὐτῆς περιοδικόν. Ἡ τελειότης ὅμως ἐν τούτῳ ἦτο ἀδύνατος ἄνευ ἐπισκέψεως πολλῶν βιβλιοθηκῶν, περὶ τινων μάλιστα συγγραφέων, οἷον τοῦ Ψέλλου, ὅλως οὐδὲ ἡλπίζετο. Κατ' ἀρχὴν σημασίαν ἀπέδωκα μεγαλειτέραν εἰς τὰς νέας ἐκδόσεις ἢ εἰς τὰς πολλάκις ἐντελῶς ἀχρήστους καὶ δυσπροσίτους παλαιότερας, αἵτινες ἐν εὐχρηστοτέρᾳ μορφῇ κατόπιν ἐπανελήφθησαν. Πρὶν ἢ τελειώσω τὸ ἔργον, ἐθυσίασα ἡμισυ ἔτος, ἵνα διέλθω ἐπιμελῶς πάντων τῶν προσιτῶν εἰς ἐμὲ φιλολογικῶν, ἀρχαιολογικῶν, θεολογικῶν καὶ ἱστορικῶν περιοδικῶν τῆς Εὐρώπης τὰ τελευταῖα δεκαπέντε ἕως τριάκοντα ἔτη. Ἡ ἐπίπονος διὰ μακρῶν ἐκτάσεων αὕτη πορεία ἐνίστε ἀπέβη ἄγονος, ἀλλ' ἐνίστε μὲ ἐχαροποίησεν ἐν ταύτῃ καὶ εὐτυχές τι εὕρημα ἐκεῖ ὅπου οὐδεὶς προσεδόκα τι βυζαντινόν. Μολονότι δὲ προσθῆκαι δὲν θὰ λείψωσιν ἐν τοσοῦτον ἐκτεταμένῃ ἐπιχειρήσει, ἐλπίζω ὅμως ὅτι ἐκ τῶν κατὰ τὸν παρόντα αἰῶνα δημοσιευθεισῶν ἐκδόσεων καὶ βοηθημάτων ὀλίγα μόνον σημασίαν ἔχοντα παρέβλεψα. Σπουδαῖα χάσματα μένουσιν ἴσως μόνον ἐν τῇ εἰς τὸ Βυζάντιον ἀναφερομένῃ ῥωσικῇ βιβλιολογίᾳ.

Διότι, ἂν καὶ ὁ διευθυντὴς τῆς δημοσίας τοῦ Μονάχου βιβλιοθήκης κ. G. Laubmann μετὰ μεγίστης ἐλευθεριότητος ἐξετέλεσε πάσας κατὰ τὸ δυνατόν τὰς ἐπιθυμίας μου, ἱκανὰ ὅμως δημοσιεύματα σπουδαῖα ἦσαν ἀπρόσιτα, ἐν οἷς πρὸ παντὸς δυστυχῶς ἡ σπουδαιότης πάντων τούτων Ἐφημερίς τοῦ ἐν Πετροπόλει ὑπουργείου τῆς παιδείας. Μέχρι τινὸς μὲ ἀπεζημίωσε κατὰ τοῦτο τὸ Ἀρχεῖον τῆς σλαυικῆς φιλολογίας, περιοδικὸν ἐκ τῶν ἀρίστων τῆς Εὐρώπης, ὅπερ ἀπηλλαγμένον τάσεων ἐθνικῆς ὑπερευαισθησίας καὶ κόμπου λογιότητος βαίνει σταθερῶς πρὸς τὸν ἑαυτοῦ σκοπόν.

Ἐπιτραπήτω μοι νὰ ἐκφράσω δημοσίᾳ τὴν εὐγνωμοσύνην μου καὶ εἰς τοὺς ὀλίγους φίλους, οἵτινες προήγαγον τὸ ἀκανθῶδες ἔργον μου, πέμψαντές μοι βιβλία ἢ προσωπικῶς εἰς αὐτὸ ὑποβοηθήσαντές με. Ἰδίως ὑποχρέωσιν ἔχω νὰ πράξω τοῦτο πρὸς τοὺς κυρίους καθηγητὰς Γ. Δεστούνην ἐν Πετροπόλει καὶ Ε. Kuhn ἐν Μονάχῳ διὰ τὰς πολλὰς καὶ πολυτίμους περὶ βιβλιολογίας πληροφορίας των.

Ἐν Μονάχῳ, κατὰ μῆνα Ὀκτώβριον 1890.

ΚΑΡΟΛΟΣ ΚΡΟΥΜΒΑΧΕΡ

ΕΚ ΤΟΥ ΠΡΟΛΟΓΟΥ ΤΗΣ ΔΕΥΤΕΡΑΣ ΕΚΔΟΣΕΩΣ

“Ότε ἐν ἀπροσδοκῆτως βραχεὶ χρόνῳ προσεκλήθην νὰ ἐπεξεργασθῶ πρὸς νέαν ἔκδοσιν τὸ παρὸν βιβλίον, κατενόησα εὐθὺς ὅτι διορθώσεις ἀπλαῖ καὶ προσθήκαι δὲν ἤρκουν πρὸς τοῦτο. Ἡ εὐμενὴς παρὰ πάσας τὰς ἐλλείψεις ὑποδοχὴ τοῦ πρώτου σχεδιάσματος μοὶ ἐπέβαλλε τὸ καθῆκον τῆς ριζικῆς αὐτοῦ διασκευῆς καὶ συμπληρώσεως. Πᾶν λοιπὸν τὸ ἐπ’ ἐμοὶ ἔπραξα, ἵνα καταστήσω τὸ βιβλίον ὄργανον κατάλληλον πρὸς τὸν αὐτοῦ σκοπὸν, ὁδηγὸν ἀξιόπιστον διὰ τοῦ φοβίζοντος τὸν πρωτόπειρον ὁδοιπόρον δάσους τῆς βυζαντινῆς λογοτεχνίας. Πάνυ αἰσθητὴ ἐν τῇ πρώτῃ ἐκδόσει καθίστατο πρὸ πάντων ἡ ἔλλειψις τοῦ περὶ τῆς θεολογικῆς λογοτεχνίας κεφαλαίου: αὕτη λοιπὸν κατὰ πρῶτον λόγον ἀνάγκη ἦτο νὰ πληρωθῇ. Καὶ ἤρχισα τὰς περὶ αὐτὴν μελέτας μου, τὰς ὁποίας ἀνέκαθεν ἠγάπησα, ὁρμηθεὶς ἀπὸ τῶν μαρτυρολογίων καὶ συναξαρίων. Ὡς πρῶτον δὲ αὐτῶν καρπὸν ἐξέδωκα ἥδη ἐν ἔτει 1892 τὰς ἐμὰς « Studien zu den Legenden des hl. Theodosios ». Ἀλλ’ ὅσῳ μᾶλλον εἰς τὴν θεολογικὴν λογοτεχνίαν ἐνεβάθυνα, τόσῳ μᾶλλον διεγίνωσκον τὰς δυσχερείας τοῦ ἔργου οὐχὶ τόσον ἐκ τῆς λογοτεχνικῆς ἀπόψεως τοῦ πράγματος, ὅσον ἐκ τῆς πραγματικῆς, ἰδίως τῆς δογματικῆς. Ἐν τῷ μεταξὺ ἡ πρὸς ἔκδοσιν τοῦ Βυζαντινοῦ Δελτίου, ἰδίως δὲ πρὸς καταρτισμὸν τῆς βιβλιολογίας ἀπαιτούμενη ἐργασία, ἣν ἐγὼ ὑπετίμων πολὺ ὅτε ἴδρουν τὸ περιοδικόν, ἤρχισε νὰ καταναλίσκη ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον τὸν χρόνον καὶ τὰς δυνάμεις μου, ἐξ οὗ ἐπίσθην ὅτι δὲν ἦτο δυνατόν πλέον νὰ

ἐκτελέσω ἄλλην μεγάλην ἐργασίαν. Τότε χαρὰν ὑψίστην μοὶ ἐπροξένησεν ἡ προθυμία τοῦ ἐν Βυρτσβούργῳ καθηγητοῦ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ιστορίας Ἀλβέρτου Ἐρχαρτ, ἀναδεχθέντος κατὰ παράκλησίν μου νὰ ἐπεξεργασθῇ τὸ περὶ «θεολογίας» κεφάλαιον. Πρότερον ἤδη μελετῶν τὰ χειρόγραφα ἐπέστησε τὴν προσοχὴν εἰς τινὰς Βυζαντινοὺς θεολόγους, ἧτο ἐπομένως καλλίτερον παντὸς ἄλλου εἰς τὸ ἔργον παρεσκευασμένος. Καὶ κατ' ὥρην οὖν ἐντὸς διετίας νὰ καθαρίσῃ τὸ ἀγεώργητον τοῦτο τῆς βυζαντινῆς θεολογίας πεδῖον. Ἀλλὰ μὲ παρακαλεῖ συνάμα ὁ συγγραφεὺς νὰ δηλώσω ὅτι κατὰ τὴν ἐπεξεργασίαν μερῶν τινῶν τοῦ ἀντικειμένου του προσέκρουσεν εἰς τε τὸ βραχὺ τοῦ χρόνου καὶ εἰς τὸ στενὸν τοῦ ὑπὸ τοῦ ἐκδότου παραχωρηθέντος χώρου· ἄνευ τοῦ διπλοῦ τούτου κωλύματος ἄλλα μὲν ἤθελε πραγματευθῇ ἐκτενέστερον, εἰς ἄλλα δὲ ἤθελεν ἐμβαθύνῃ περισσότερον. Τὸ ὑπὸ τοῦ Ἐρχαρτ συνταχθὲν κεφάλαιον περιλαμβάνεται ἐν τῷ πρώτῳ [τῆς μεταφράσεως ταύτης] τόμῳ ἀπὸ σελίδος 65 ἕως 439.

Ὅστις περὶ τὰ βυζαντινὰ ἡσχολήθη, γνωρίζει πόσον αἰσθητὴ εἶνε ἡ ἔλλειψις βραχείας, ἀξιόπιστου καὶ εἰς τὴν σημερινὴν τῆς ἐρεῦνης κατάστασιν ἀντιστοιχούσης βυζαντινῆς ιστορίας. Ἀλλὰ καὶ ἡ ἔλλειψις αὕτη νῦν ἐπληρώθη. Ὁ αὐλικὸς σύμβουλος κύριος Ἐρρ. Γκέλτσερ καθηγητὴς τῆς ιστορίας ἐν τῷ πανεπιστημίῳ τῆς Ἰένης, συνέταξε κατὰ παράκλησίν μου ἐπίτομον βυζαντινὴν ιστορίαν, ἀποτελοῦσαν παράρτημα τοῦ παρόντος βιβλίου ἐν Γ' [τῆς μεταφράσεως] τόμῳ ἀπὸ σελ. 250 ἕως 521.

Ἐκφράζων τὴν εὐγνωμοσύνην μου πρὸς τοὺς σεβαστοὺς μου συνεργάτας ἐπὶ τῇ φιλικῇ ταύτῃ συμπτᾷ, παρατηρῶ συνάμα ῥητῶς πρὸς ἀποφυγὴν τυχόν παρεννοήσεων, ὅτι, ὡς εἶνε ἐπόμενον, ἕκαστος πλήρη τὴν εὐθύνην φέρει τῆς ἰδίας ἑαυτοῦ συμβολῆς.

Καὶ περὶ τῆς ἐμῆς δὲ δευτέρας ταύτης ἐργασίας ὀφείλω εἰς τὸν ἀναγνώστην ἐξηγήσεις τινάς. Εἰς τὰς βυζαντηνάς μου μελέτας καὶ ἰδίως κατὰ τὴν ἐπεξεργασίαν τῆς πρώτης ἐκδόσεως τοῦ βιβλίου τούτου συχνότατα καὶ πλείστον ὅσον ἐδυσκολεύθην ἔνεκα τῆς ἀπολύτου ἀναξιπιστίας καὶ ἐλαττωματικότητος τῶν ἐκδόσεων καὶ τῶν βοηθημάτων. Χονδροειδῆ σφάλματα, παρεννοήσεις, ποικίλαι ἀτέλειαι προβάλλουσιν ἐν αὐταῖς ἀνὰ πᾶν βῆμα· ὅπως τὰ κείμενα εἶνε ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ οἰκτρῶς ἐκδεδομένα, οὕτω παμπληθεῖς εἶνε καὶ αἱ ἐσφαλμέναι ἢ ἀνακριθεῖς πληροφορίες περὶ τῆς ἀκμῆς καὶ τοῦ προσώπου τῶν συγγραφέων, περὶ τίτλου, μεγέθους καὶ διαιρέσεως τῶν ἔργων. Τὸ εὐάρεστον συναίσθημα, μεθ' οὗ ἀπολαμβάνομεν τὰ ἀρχαῖα συγγράμματα διὰ τῶν ὠραίων, εὐχρήστων καὶ πολυτελῶν πολλάκις ἐκδόσεων αὐτῶν, σπανίως μόνον δύναται νὰ ἔχῃ ὁ φίλος τῶν βυζαντινῶν σπουδῶν. Εἰς τοῦτο προσθετόν, ὅτι πολλὰ βυζαντινὰ ἔργα, ὧν τινὰ μάλιστα εἶνε ἀπαραίτητα εἰς κατανόησιν τῆς λογοτεχνικῆς συναφείας, οὐδὲ εἰς φῶς ὅλως ἤχθησαν. Συντόμως εἰπεῖν, τὸ μόνον καταφύγιον ἐνταῦθα εἶνε τὰ χειρόγραφα, ἐπισταμένη δὲ καὶ εὐρεῖα τῶν ὠχρῶν τούτων πρωτοτύπων μελέτη μοὶ ἐφάνη ὡς ἡ σπουδαιστάτη ἀπαίτησις νέας τοῦ βιβλίου ἐπεξεργασίας. Δις τῆς σπουδῆς ταύτης χάριν τὰς βιβλιοθήκας περιοδεύσας, ἠδυνήθην ἐκ χιλίων καὶ πλέον χειρογράφων ἢ σημειώσεις νὰ λάβω ἢ νὰ παραβάλλω ταῦτα πρὸς ἔντυπα κείμενα ἢ νὰ ἐξετάσω πρὸς διευκρίνησιν ὠρισμένων ζητημάτων. Τὸ ἐπιστημονικὸν δὲ ἐκ τῆς ἐργασίας ταύτης ὄφελος ὑπῆρξεν ὑπὲρ προσδοκίαν μέγα. Καὶ ἐν ἐκείνοις ἀκόμη τοῖς κλάδοις, ἐν οἷς δὲν λείπουσι τὰ ἔντυπα, μόνον ἐκ τῆς σπουδῆς τῶν περγαμηνῶν ἐφωτίσθην περὶ τοῦ χαρακτῆρος ἔργων τινῶν καὶ τῆς ἱστορικῆς αὐτῶν συναφείας. Ἐὰν π. χ. νῦν ἐπέτυχον σαφῶς κάπως νὰ ἐκ-

Θέσω τὴν ἀνάπτυξιν τῆς θύραθεν βυζαντινῆς ποιήσεως, τοῦτο ὀφείλω οὐσιωδῶς εἰς τὰς παρατηρήσεις μου ἐπὶ χειρογράφων τινῶν τοῦ Γεωργίου Πισίδου, Θεοδώρου Στουδίτου, Νικολάου Καλλικλέους, Θεοδώρου Προδρόμου κλ. Πῶς δὲ πολλάκις ἡδυνήθην νὰ φέρω μαρτυρίας περὶ παρερριμένων ἢ ἐξαφανισθέντων χειρογράφων, διδάσκει ἐπιπολαία ἐπισκόπησις παντὸς κεφαλαίου τῆς νέας ἐκδόσεως. Ἰκανὰ σπουδαῖα μέρη τοῦ συναχθέντος ὕλικου εἶχον παραδώσῃ πρότερον ἤδη εἰς φίλους συναδέλφους, χρησιμοποίησαντας αὐτὰ τοῦτο μὲν ἐν τῷ Βυζαντινῷ Δελτίῳ, τοῦτο δὲ ἐν ἰδίαις ἐργασίαις. Ἐν τοῖς τοιούτοις περιωρίσθην ἀπλῶς νὰ ὑποδείξω τὰς ἐν λόγῳ πραγματείας.

Πλὴν τῶν χειρογράφων, ἐξ ὧν προσωπικῶς τὰ πλεῖστα ἐδιδάχθην, δὲν ἦτο δυνατόν νὰ παραμελήσω καὶ τὰ ἔντυπα συγγράμματα. Προσεπάθησα ἐν πάσῃ δυνατῇ τελειότητι νὰ συμβουλευθῶ τὰς τε ἀρχαιοτέρας ἐκδόσεις καὶ τὰ βοηθήματα, ὧν τινα διέφυγον τὴν προσοχὴν μου ἐν τῇ πρώτῃ ἐκδόσει, ὡς καὶ τὰς ἀπὸ τοῦ 1890 δημοσιευθείσας νέας συμβολάς. Νέαι ἐργασίαι συνέρρεον πάντοθεν τόσον ἄφθονοι, ὥστε δυσκόλως θὰ κατωρθοῦτο ἡ ἐπισκόπησις αὐτῶν, ἐὰν τὰ ρεύματα αὐτῶν δὲν συνήγοντο ἐγκαίρως εἰς τὴν κοίτην εἰδικῶν περιοδικῶν. Πρὸς πλήρωσιν τῶν κενῶν τοῦ πρώτου σχεδιάσματος προσετέθη τὸ νέον περὶ τῶν ἐπιστημῶν κεφάλαιον καὶ πολλαὶ νέαι παράγραφοι. Ἐνεκα δὲ τούτων παστῶν τῶν προσθηκῶν καὶ τῶν συμβολῶν τῶν συνεργατῶν μου, τὸ μέγεθος τοῦ βιβλίου ηὔξησε δυστυχῶς ὑπὲρ τὸ δεόν παρὰ πᾶσαν τὴν πρὸς συντόμεισιν προσπάθειάν μου καὶ τὴν εὐρεῖαν χρῆσιν τῶν μικρῶν στοιχείων.

Μετ' ἰδιαιτέρας ἀγάπης ἐιργάσθην εἰς τὴν σύνταξιν τῆς ἐν τέλει τοῦ βιβλίου βιβλιολογίας. Ἐνταῦθα εἶνε ἀποτεθειμένοι οἱ

καρποὶ πολυχρονίου πείρας, τὰ ἐξαγόμενα τὰ τε θετικὰ καὶ τὰ ἀρνητικὰ μεγάλης χρονοτριβῆς καὶ ἐπιπόνου ζητήσεως. Περισυλλέγων τὴν ἐν δεκαεπτὰ κεφαλαίοις κατατεταγμένην ταύτην βιβλιολογίαν προετιθέμην κυρίως ν' ἀπαλλάξω κατὰ τὸ δυνατόν τοὺς ἐρευνητὰς ἀπὸ τῆς ζητήσεως ἐκείνης, ἥτις συχνότατα παρεμποδίζει τὴν πρόοδον τῆς ἐπιστημονικῆς ἐργασίας καὶ χρόνον πολὺν ἀφαιρεῖ, ἢ τοῦλάχιστον νὰ διευκολύνω αὐτοὺς ἐν ταύτῃ. Εἰς τινὰς κατηγορίας, ὅσων εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἱστορίαν, τὴν γεωγραφίαν καὶ ἐπιγραφικὴν, δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ἐπιτύχω τελειότητα πανταχοῦ μάλιστα, ὅπου μὲ προσεῖλκυον εἰς ἐπίσκεψιν ὁμοῦ καλῶς καλλιεργούμενα πεδία, ἐκ πρακτικῶν λόγων προετίμησα νὰ φανῶ ἐκλεκτικὸς καὶ νὰ χαράξω στενώτερα ὅρια. Χάσματά τινα προέρχονται ἐκ τοῦ ὅτι αἱ ἰδιαίτεραι κατηγορίαι καὶ αἱ ὑποδιαίρεσεις αὐτῶν δὲν ἦσαν εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς διακεκριμέναι, ἀλλὰ κατὰ μικρὸν μόνον ἀπεδείχθησαν ἀναγκαῖαι καὶ καθωρίσθησαν οὕτως· ὅσα συγγράμματα καὶ πραγματείας δὲν ἐγνώρισα ἐξ αὐτοψίας ἢ περὶ ὧν αἱ παραπομπαὶ μοὶ ἐφάνησάν πως ὑποπτοί, ἐσημείωσα καὶ ἐν τῇ βιβλιολογίᾳ καὶ πανταχοῦ τοῦ βιβλίου ὡς « ἀπρόσιτα εἰς ἐμέ¹⁾ ». Παρακαλῶ δὲ τὸν ἀναγνώστην νὰ μὴ με ὀνειδίσῃ ἐπὶ τούτῳ. Ὅταν τις ἐπανειλημμένως μάτην ἐπικαλῇται τὴν βοήθειαν ξένων βιβλιοθηκῶν, ἐπὶ τέλους βαρύνεται τὴν ἐπιστολογραφίαν· ἄλλως δὲ καὶ αἱ θυσίαι ἃς ἀπαιτεῖ ἡ συχνὴ ξένων βιβλιοθηκῶν ἐπίσκεψις, ἐπιβάλλουσιν ὅρια τινα εἰς τὸν μὴ πάνυ εὐμοιροῦντα ὑλικῶν ἀγαθῶν ἔκτακτον καθηγητήν. Κατὰ τὰ λοιπὰ ὁμοῦ δὲν ἐπτοήθην καὶ πρὸ ταξιδίων μακρῶν, πρὸς συμπλήρωσιν τοῦ ὑλικοῦ. Τὴν ἐφημερίδα τοῦ ἐν Πετροπόλει ὑπουργείου τῆς παιδείας, ἣς ἐστερούμην κατὰ τὴν πρώτην τοῦ βιβλίου σύνταξιν, ἠδυνήθην

¹⁾ Ἐν τῇ μεταφράσει παρέλειψα πανταχοῦ τὴν προσθήκην ταύτην. Σ. Μ.

νὰ χρησιμοποιήσω ἐν Βερολίῳ, ὅπου ὅμως λείπουσιν οἱ πρῶτοι 164 τόμοι, καὶ ἐν Βιέννῃ, ὅπου ὑπάρχει πλήρης σειρὰ αὐτῆς πλήν τῶν πρώτων εἴκοσι τόμων.

Κατὰ τὴν σύνταξιν τῶν εὑρετηρίων μὲ ἐβοήθησεν ὁ Ἑρχαρτ, ἀναλαβὼν τὸ ὑπ' αὐτοῦ συγγραφὲν περὶ θεολογίας κεφάλαιον (σελ. 65 ἕως 439 τῆς μεταφράσεως ἐν τόμῳ Α'). Εἰς τὰ λοιπὰ δέ, συμπεριλαμβανομένης καὶ τῆς ἐπιτόμου ἱστορίας τοῦ Γκέλτσερ, εἰργάσθη μόνος

Πολλαὶ συμβολαὶ καὶ χρήσιμοι ὑποδείξεις ὀφείλονται ἐν τῇ νέᾳ ἐκδόσει εἰς λογίους, οἵτινες ἔλαβον τὸν κόπον νὰ πραγματευθῶσιν ἐκτενῶς περὶ τῆς πρώτης ἐκδόσεως, ἰδίως τοὺς κκ. Δ. Βικέλαν, J. B. Bury, Ch. Diehl, J. Dräseke, H. Gelzer, F. Hirsch, K. Rück. Seb. Merkle, Gust. Meyer, E. Oster, P. Tacchi Venturi, Δ. Θερεϊανόν, H. F. Tozer, Th. Uspenski, C. Weyman, καὶ C. A. Wilkens. Διάφοροι συνευρενηταί, οἷον οἱ κκ. W. Fischer, H. Gelzer, E. Kuhn, E. Kurtz, C. Neumann, E. Patzig, N. Πολίτης, M. Treu κ. ἄ. προήγαγον τὴν ἐργασίαν, πέμψαντές μοι διορθώσεις καὶ προσθήκας. Ὁ κ. H. Moritz ἀνέλαβε τὴν σύνταξιν τῶν καταλόγων τῶν βασιλευσάντων

Περίφροντις καὶ ἀγωνιῶν παρέδωκα εἰς τὴν δημοσιότητα τὸ πρῶτον σχεδιάσμα τοῦ βιβλίου τούτου· ἀλλὰ τὸ αἶσθημα τοῦτο ὑπεχώρησε νῦν εἰς τὴν πλήρη πεποίθησιν ἐπὶ τὸ μέλλον τῶν βυζαντινῶν σπουδῶν. Σπανίως ἐνίσχυσε τὴν ἑαυτῆς θέσιν ἐσωτερικῶς τε καὶ ἐξωτερικῶς νεαρὰ ἐπιστήμη ἐν τόσον βραχεῖ χρόνῳ. Πόσον μεγάλη καὶ καρποφόρος εἶνε ἡ ἀπὸ τινων ἐτῶν ἐν τῷ πεδίῳ τούτῳ πανταχοῦ ἀναπτυχθεῖσα δραστηριότης, μαρτυρεῖ πᾶσα σχεδὸν σελὶς τῆς νέας ἐκδόσεως. Ἐτι δὲ μᾶλλον αἰσθηταὶ εἶνε αἱ

ἑξωτερικῇ τῆς βυζαντηνολογίας πρόοδοι. Ἡ ἐν τῷ προλόγῳ τῆς πρώτης ἐκδόσεως δειλῶς ἐκφρασθεῖσα εὐχὴ πρὸς ἴδρυσιν εἰδικοῦ περιοδικοῦ καὶ κριτικοῦ ὀργάνου αὐτῆς ἐπληρώθη νῦν διὰ τῆς ἐκδόσεως τοῦ Βυζαντηνοῦ Δελτίου καὶ τῶν Βυζαντηνῶν Χρονικῶν. Καὶ ἄλλως δὲ αἱ βυζαντηναὶ σπουδαὶ προήχθησαν διὰ τῆς ἰδρύσεως τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει ῥωστικοῦ αὐτοκρατορικοῦ ἀρχαιολογικοῦ ἰνστιτούτου, ὅπερ ὡς εἰκὸς ἀποβλέπει κυρίως εἰς τὰ βυζαντηνὰ πράγματα. Εἰς τὰ μεγάλα ἐθνικὰ καὶ διεθνῇ συνέδρια τῶν ἐπιστημόνων, ἅτινα σαφῶς δηλοῦσι τὴν κοινότητα τῶν ἐπιστημονικῶν συμφερόντων τῶν νῦν ἀνθρώπων καὶ ἐθνῶν, τὸ Βυζάντιον δὲν ἐξεπροσωπεῖτο ἄλλοτε, πλὴν μόνον ἐν μέρει εἰς τὰ ἀρχαιολογικὰ τῆς Ρωσσίας συνέδρια. Καὶ ἐνταῦθα ὅμως νῦν τὰ πράγματα ἐκαλλιτέρευσαν. Εἰς τὸ δέκατον ἐν Γενεύῃ διεθνὲς τῶν Ἀσιανολόγων συνέδριον τοῦ 1893, εἰς τὸ ἐν Παρισίοις τοῦ 1897, [εἰς τὸ ἐν Ρώμῃ τοῦ 1899] κατηρτίσθη τμημα περὶ τῆς Ἑλλάδος ἐν ταῖς σχέσεσιν αὐτῆς πρὸς τὴν Ἀνατολὴν ἀπὸ τῆς ἀρχαιότητος μέχρι σήμερον. Ἀπὸ δὲ τοῦ ἔτους 1892 ὑπάρχει ἰδρυμένη ἐν τῷ πανεπιστημίῳ τοῦ Μονάχου χάρις εἰς τὴν μεγάλου καὶ συνετὴν ἀπόφασιν τῆς βαυαρικῆς κυβερνήσεως καὶ ἔδρα τῆς βυζαντηνολογίας, ἔκτοτε δὲ περιελήφθη αὕτη εἰς τὴν ἐν τῷ πανεπιστημίῳ διδασκαλίαν καὶ ἐν Ρωσσίᾳ, Ὁλλανδίᾳ καὶ Οὐγγαρίᾳ. Τοιουτοτρόπως πανταχόθεν παρέχονται ἐνδείξεις, ὅτι ἡ μεσαιωνικὴ καὶ ἡ νεοελληνικὴ φιλολογία ἐν βραχεὶ μέλλει νὰ διαμορφωθῇ ὡς αὐθυπόστατος ἐπιστημονικὸς κλάδος, χαίρων τὰ αὐτὰ δικαιώματα, ἅπερ καὶ ἡ ῥωμανικὴ, γερμανικὴ καὶ σλαυικὴ. Καὶ ἦτο καιρὸς πλέον πρὸς τοῦτο. Ἡ ἐπιστήμη ὤφειλε νὰ μὴ παραγνωρίζῃ πλέον μὴδὲ ν' ἀγνοῇ τὴν μεγάλην ἀναγέννησιν — ὡς ὠνόμασεν αὐτὴν

νὰ χρησιμοποιεῖσιν ἐν Βερολίῳ, ὅπου ὅμως λείπουσιν οἱ πρῶτοι 164 τόμοι, καὶ ἐν Βιέννῃ, ὅπου ὑπάρχει πλήρης σειρὰ αὐτῆς πλήν τῶν πρώτων εἴκοσι τόμων.

Κατὰ τὴν σύνταξιν τῶν εὐρετηρίων μὲ ἐβοήθησεν ὁ Ἑρχαρτ, ἀναλαβὼν τὸ ὑπ' αὐτοῦ συγγραφὲν περὶ θεολογίας κεφάλαιον (σελ. 65 ἕως 439 τῆς μεταφράσεως ἐν τόμῳ Α'). Εἰς τὰ λοιπὰ δέ, συμπεριλαμβανομένης καὶ τῆς ἐπιτόμου ἱστορίας τοῦ Γκέλτσερ, εἰργάσθη μόνος

Πολλαὶ συμβολαὶ καὶ χρήσιμοι ὑποδείξεις ὀφείλονται ἐν τῇ νέᾳ ἐκδόσει εἰς λογίους, οἵτινες ἔλαβον τὸν κόπον νὰ πραγματευθῶσιν ἐκτενῶς περὶ τῆς πρώτης ἐκδόσεως, ἰδίως τοὺς κκ. Δ. Βικέλαν, J. B. Bury, Ch. Diehl, J. Dräseke, H. Gelzer, F. Hirsch, K. Rück. Seb. Merkle, Gust. Meyer, E. Oster, P. Tacchi Venturi, Δ. Θερειανόν, H. F. Tozer, Th. Uspenskij, C. Weyman, καὶ C. A. Wilkens. Διάφοροι συνευρενηταί, ὅσον αἱ κκ. W. Fischer, H. Gelzer, E. Kuhn, E. Kurtz, C. Neumann, E. Patzig, N. Πολίτης, M. Treu κ. ἄ. προήγαγον τὴν ἐργασίαν, πέμψαντές μοι διορθώσεις καὶ προσθήκας. Ὁ κ. H. Moritz ἀνέλαβε τὴν σύνταξιν τῶν καταλόγων τῶν βασιλευσάντων

Περίφροντις καὶ ἀγωνιῶν παρέδωκα εἰς τὴν δημοσιότητα τὸ πρῶτον σχεδιάσμα τοῦ βιβλίου τούτου· ἀλλὰ τὸ αἶσθημα τοῦτο ὑπεχώρησε νῦν εἰς τὴν πλήρη πεποίθησιν ἐπὶ τὸ μέλλον τῶν βυζαντινῶν σπουδῶν. Σπανίως ἐνίσχυσε τὴν ἑαυτῆς θέσιν ἐσωτερικῶς τε καὶ ἐξωτερικῶς νεαρὰ ἐπιστήμη ἐν τόσον βραχεῖ χρόνῳ. Πόσον μεγάλη καὶ καρποφόρος εἶνε ἡ ἀπὸ τινων ἐτῶν ἐν τῷ πεδίῳ τούτῳ πανταχοῦ ἀναπτυχθεῖσα δραστηριότης, μαρτυρεῖ πᾶσα σχεδὸν σελὶς τῆς νέας ἐκδόσεως. Ἐτι δὲ μᾶλλον αἰσθηταὶ εἶνε αἱ

ἱερωτερικῇ τῆς βυζαντηνολογίας πρόοδοι. Ἡ ἐν τῷ προλόγῳ τῆς πρώτης ἐκδόσεως δειλῶς ἐκφρασθεῖσα εὐχὴ πρὸς ἴδρυσιν εἰδικοῦ περιοδικοῦ καὶ κριτικοῦ ὀργάνου αὐτῆς ἐπληρώθη νῦν διὰ τῆς ἐκδόσεως τοῦ Βυζαντηνοῦ Δελτίου καὶ τῶν Βυζαντηνῶν Χρονικῶν. Καὶ ἄλλως δὲ αἱ βυζαντηναὶ σπουδαὶ προήχθησαν διὰ τῆς ἰδρύσεως τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει ῥωστικοῦ αὐτοκρατορικοῦ ἀρχαιολογικοῦ ἰνστιτούτου, ὅπερ ὡς εἰκὸς ἀποβλέπει κυρίως εἰς τὰ βυζαντηνὰ πράγματα. Εἰς τὰ μεγάλα ἐθνικὰ καὶ διεθνῆ συνέδρια τῶν ἐπιστημόνων, ἅτινα σαφῶς δηλοῦσι τὴν κοινότητα τῶν ἐπιστημονικῶν συμφερόντων τῶν νῦν ἀνθρώπων καὶ ἐθνῶν, τὸ Βυζάντιον δὲν ἐξεπροσωπεῖτο ἄλλοτε, πλὴν μόνον ἐν μέρει εἰς τὰ ἀρχαιολογικὰ τῆς Ρωσσίας συνέδρια. Καὶ ἐνταῦθα ὁμοῦς νῦν τὰ πράγματα ἐκαλλιτέρευσαν. Εἰς τὸ δέκατον ἐν Γενεύῃ διεθνὲς τῶν Ἀσιανολόγων συνέδριον τοῦ 1893, εἰς τὸ ἐν Παρισίοις τοῦ 1897, [εἰς τὸ ἐν Ρώμῃ τοῦ 1899] κατηρτίσθη τμημα περὶ τῆς Ἑλλάδος ἐν ταῖς σχέσεσιν αὐτῆς πρὸς τὴν Ἀνατολὴν ἀπὸ τῆς ἀρχαιότητος μέχρι σήμερον. Ἀπὸ δὲ τοῦ ἔτους 1892 ὑπάρχει ἰδρυμένη ἐν τῷ πανεπιστημίῳ τοῦ Μονάχου χάρις εἰς τὴν μεγάλου καὶ συνετὴν ἀπόφασιν τῆς βαυαρικῆς κυβερνήσεως καὶ ἔδρα τῆς βυζαντηνολογίας, ἔκτοτε δὲ περιελήφθη αὕτη εἰς τὴν ἐν τῷ πανεπιστημίῳ διδασκαλίαν καὶ ἐν Ρωσσίᾳ, Ὁλλανδίᾳ καὶ Οὐγγαρίᾳ. Τοιοῦτοτρόπως πανταχόθεν παρέχονται ἐνδείξεις, ὅτι ἡ μεσαιωνικὴ καὶ ἡ νεοελληνικὴ φιλολογία ἐν βραχεὶ μέλλει νὰ διαμορφωθῇ ὡς αὐθυπόστατος ἐπιστημονικὸς κλάδος, χαίρων τὰ αὐτὰ δικαιώματα, ἅπερ καὶ ἡ ῥωμανικὴ, γερμανικὴ καὶ σλαυικὴ. Καὶ ἦτο καιρὸς πλέον πρὸς τοῦτο. Ἡ ἐπιστήμη ὤφειλε νὰ μὴ παραγνωρίζῃ πλέον μηδὲ ν' ἀγνοῇ τὴν μεγάλην ἀναγέννησιν — ὡς ὠνόμασεν αὐτὴν

λόγιός τις—τῆς ἐπὶ μακρὸν ἐν σχέσει πρὸς τὴν λατινικὴν Δύσιν ὠλιγωρηθείσης ἐλληνικῆς Ἀνατολῆς. Διότι ἂν δὲν ἀπατῶσι τὰ σημεῖα τῶν καιρῶν, ἡ νοτιανατολικὴ Εὐρώπη βαίνει σήμερον πρὸς ὁμοίαν ἀναγέννησιν καὶ μεταμόρφωσιν.

Ἐν Μονάχῳ, κατὰ μῆνα Ὀκτώβριον 1896.

ΚΑΡΟΛΟΣ ΚΡΟΥΜΒΑΧΕΡ

ΓΕΝΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΛΟΓΙΑ

Α'. ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ

1. Γενικά συγγράμματα.

Τὸ σπουδαιότατον θεμέλιον ἔθεσεν εἰς τῶν μεγίστων λογίων πάντων τῶν χρόνων, ὁ Charles du Fresne (*Du Cange*) διὰ τῶν ἐξῆς συγγραμμάτων: 1. *Histoire de l'empire de Cple sous les empereurs François*, Paris 1668. 2. *Historia byzantina duplici commentario illustrata*, Paris 1680. Τοῦτο τὸ καὶ νῦν ἔτι ἀπολύτως ἀναγκαιότατον σύγγραμμα σύγκειται ἐκ δύο μερικωτέρων τμημάτων, ἅτινα ἔχουσι χωριστὴν σελίδωσιν καὶ πολλάκις ὑπὸ τὸν εἰδικὸν αὐτῶν τίτλον παρατίθενται: a. *Familiae augustae byzantinae seu stemmata imperatorum Cpolitanorum* (Γενεαλογία τῶν βυζαντινῶν, ὡς καὶ τῶν πρὸς τὴν βυζαντινὴν ἱστορίαν στενῶς συνδεομένων νοτισλαυικῶν καὶ τουρκικῶν ἡγεμονικῶν οἴκων μετ' ἀπεικονίσεων νομισμάτων, μικρογραφιῶν κ.τ.τ.). b. *Constantinopolis christiana seu descriptio urbis Cpolitanae qualis extitit sub imperatoribus christianis* (Ἱστορία καὶ τοπογραφία τῆς Κ/πόλεως μετ' ἀφθόνων μαρτυριῶν περὶ τῶν ἐκκλησιῶν, μοναστηρίων, ξενοδοχείων, ἀνακτόρων κ.τ.τ.). Καὶ τοῦτο τὸ τμήμα μένει ἔτι ἀναντικατάστατον, ἂν καὶ ἔχομεν προσφάτους περισσοτέρας ἐργασίας περὶ τῆς τοπογραφίας τῆς Κ/πόλεως παρὰ τῆς ἱστορίας τῶν βυζαντινῶν οἰκογενειῶν. 3. Ὑπομνήματα εἰς διαφόρους βυζαντινοὺς ἱστορικοὺς (Πασχάλιον χρονικόν, Ζωναράν, Νικηφόρον Βρεννίνιον, Ἀνναν Κομνηνὴν, Κίνναμον, Νικηφόρον Γρηγοράν). Ἀλλ' ὡς πρώτη εἰσαγωγή δὲν εἶνε κατάλληλα τὰ

λογιότητος μεστὰ ταῦτα ἔργα. — Ἀπλῇ μετάφρασις τῶν χρονολογικῶς ἄλληλα διαδεχομένων συγγραμμάτων τῶν βυζαντινῶν ιστορικῶν καὶ χρονογράφων εἶνε τὸ βιβλίον τοῦ V. Cousin, *Histoire de Cple depuis Justin jusqu'à la fin de l'empire*, 8 vol., Paris 1671-1674; ἀνετυπώθη Paris 1685. — Ch. Le Beau, *Histoire du Bas Empire*, 30 voll., Paris 1757-1784, μετὰ ἑξακολουθήσεως -1817. Nouvelle édition par Saint-Martin, 21 voll., Paris 1824-1836. Τὰ πρῶτα μέρη καὶ γερμανιστί, ἐν Λειψία 1765-1783. Εἶνε συνερᾶνισμα ὀλίγον ἐπεξεργασμένον, καὶ διὰ τοῦτο ἱκανῶς ἀχώνευτον, ἐκ τῶν γνησίων πηγῶν. — E. Gibbon, *History of the decline and fall of the Roman empire*, 6 voll., London 1776 bis 1788 καὶ πολλάκις κατόπιν ἀνετυπώθη. Νέαν ἔκδοσιν, ἣτις διὰ τῶν συντόμων αὐτῆς σχολίων συνηρμόσθη πρὸς τὴν νῦν προόδον τῆς ἐρεῦνης, ἐπεχείρησεν ὁ J. B. Bury, I τόμ. ἐν Λονδίῳ 1896. Γερμανικὴ μετάφρασις ὑπὸ Sporschil, ἐν Λειψία 1837 (νέα ἔκδοσις 1843, 1854, 1862). Τὸ κλασικὸν τοῦτο σύγγραμμα κατέστη διὰ τοῦ σιναγοῦ ὕφους καὶ τῆς πνευματώδους κριτικῆς του ῥηξικέλευθον εἰς ἐξέγερσιν τοῦ ὑπὲρ τοῦ βυζαντινοῦ κόσμου ἐνδιαφέροντος, μολονότι αἱ θεμελιώδεις αὐτοῦ ιδέαι καὶ ἰδίως ἡ περὶ τῆς ἀκατασχέτου καὶ ὑπὸ τοῦ χριστιανισμοῦ πρὸ πάντων προκληθείσης καταπτώσεως ἀπεδείχθησαν πεπλανημέναι. — Μετὰ τὸν Γίββωνα κατὰ τὸν λήξαντα αἰῶνα ἔρχεται ὁ George Finlay, ὅστις διακρίνεται διὰ τὴν ἐναργῆ ἀντίληψιν τῶν πολιτικῶν πραγμάτων καὶ τὴν βαθυτάτην γνῶσιν τῆς γεωγραφίας καὶ ἐθνογραφίας τῆς Ἀνατολῆς, πραγματεύεται δὲ τὰς μακρὰς περιόδους τῆς ῥωμαϊκῆς, βυζαντινῆς καὶ νεοελληνικῆς ιστορίας εἰς τέσσαρα μεγάλα συγγράμματα. Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ συγγραφέως ἀνέλαβεν ὁ H. F. Tozer γενικὴν αὐτῶν ἔκδοσιν, ἣν αὐτὸς ὁ Φίνλαιν εἶχε παρασκευάσῃ καὶ μεγάλως ἐπεκτείνει ὑπὸ τὸν τίτλον: *A history of Greece from its conquest by the Romans to the present time* (B. C. 146 to A. D. 1864), 7 voll., Oxford 1877. — Ἐν Γερμανικῇ μεταφράσει: G. Finlay, *Griechenland unter den Römern* (146 v. Chr.-716 n. Chr.), Leipzig 1861. Ἐκτενῶς διέλαβε περὶ G. Finlay, *Medieval Greece and Trebizond* 1851, ὁ J. Fallmerayer, *Gesammelte Werke* 3 (1861) 298-330. — Wlad.

de Brunet de Presle et Alex. Blanchet, *La Grèce depuis la conquête romaine jusqu'à nos jours*, Paris 1860. — Baptistin Poujoulat, *Histoire de Cple comprenant le Bas-Empire et l'Empire Ottoman*, 2 Bde, Paris 1853 (δημώδης περίληψις ἄνευ ἐπιστημονικῆς ἀξίας). Παιδαριῶδες ὅλως διόλου συνεράνισμα ἐκ τοῦ Γίββωνος εἶνε τὸ βιβλίον τοῦ Fr. v. Andlaw, *Die byzantinischen Kaiser*, Mainz 1865. — Ὁ ἄριστος καὶ ἐμβριθέστατος Γερμανὸς ἐρευνητὴς τῆς βυζαντινῆς ἱστορίας εἶνε ὁ Karl Hopf. Πλὴν διαφορῶν μονογραφιῶν (ἴδε κατωτέρω) ἔγραψε περιεκτικὴν καὶ ἰδίως διὰ τὴν ἱστορίαν τῶν φραγκικῶν ἡγεμονιῶν θεμελιώδη «*Geschichte Griechenlands vom Beginn des Mittelalters bis auf unsere Zeit*» (395-1821)· δυστυχῶς εἶνε τεθαμμένη ἐν τῇ κολοσσιᾷ μὲν ἀλλὰ οὐχὶ πρακτικῶς κατηρητισμένη *Ersch- und Gruber'schen Enzyklopädie* I. Sekt., Bd 85 und 86, Leipzig 1867-1868. Πρβ. τὰ διαληφθέντα ὑπὸ A. v. Gutschmid, *Lit. Centralbl.* 1868 S. 638 ff = *Kleine Schriften* 5 (1894) 426-434. — Ὡς εἰσαγωγὴ χρησιμεύουσι τὰ ὀλίγον μὲν αὐθυπόστατα, ἀλλὰ διὰ τὸ ἐνθουσιῶδες ὕφος καὶ τὴν καλὴν διάταξιν τῆς ὕλης ἀξιολογώτατα ἔργα τοῦ G. Fr. Hertzberg, *Geschichte Griechenlands seit dem Absterben des antiken Lebens bis zur Gegenwart*, 3 Teile und Registerband, Gotha 1876-1878, καὶ; *Geschichte der Byzantiner und des osmanischen Reiches bis Gegen Ende des 16. Jahrhunderts*, Berlin 1883 (ἐν τῇ ὑπὸ Oncken ἐκδεδομένῃ *allgemeinen Geschichte in Einzeldarstellungen* II 7 Teil). Ἐπιτομὴ ὑπὸ Hertzberg καὶ ἐν Pauly's *Realenzyklopädie* 1 Bd 2 Aufl. (1866) S. 2562 ff. — Πρόχειρος δημώδης ἐπιτομὴ ἄνευ ἀξιώσεων ἐπιστημονικῶν ὑπὸ C. W. C. Oman, *The Byzantine empire*, London 1892. — Σύντομος ὁμοίως ὑπὸ Ch. Bayet (395-1095) καὶ A. Rambaud (1095-1481) ἐν E. Lavissee et A. Rambaud, *Histoire générale du IVe siècle à nos jours*, 3 voll., Paris 1893-1894 (Vol. 1, 161-203; 625-687; 2, 798-883; 3, 789-868). — Σχεδιάσμα τῆς βυζαντινῆς ἱστορίας ὑπὸ H. Gelzer ἐν παραρτήματι τοῦ παρόντος βιβλίου. — Τέλος δύο ἑλληνικά συγγράμματα: Κ. Παπαρηγόπουλος, *Ἱστορία τοῦ Ἑλ-*

ληνικοῦ ἔθνους, 2 ἔκδ. 5 τόμοι (μετ' ἄτλαντος) ἐν Ἀθήναις 1887-1888, ἔργον βασιζόμενον ἐπὶ ἰδίων μελετῶν ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων μέχρι τοῦ 1832. Γαλλικὴ ἐπιτομὴ αὐτοῦ: *Histoire de la civilisation hellénique*, Paris 1878. — Σπυρ. Λάμπρου, Ἱστορία τῆς Ἑλλάδος, ἐν Ἀθήναις 1888-1892 (ἕως τοῦδε τρεῖς τόμοι, ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων μέχρι τῆς αὐτοκρατείας Εἰρήνης. Τὸ ἔργον θὰ συνεχισθῇ μέχρι τῆς βασιλείας τοῦ Ὁθωνος). — Πρὸς δὲ τούτοις ὡς εἰκότως τὰ εἰς τὸ Βυζάντιον ἀναφερόμενα κεφάλαια τῶν γενικῶν ἱστοριῶν οἷον Ranke, *Weltgeschichte* Bd 4-6, Leipzig 1883-1885, ὡς καὶ τὰ περὶ ἰταλικῆς, σλαβικῆς, περσικῆς, ἀραβικῆς καὶ τουρκικῆς ἱστορίας ἔργα.

2 Εἰδικὰ συγγράμματα, πραγματευόμενα περὶ τῆς ἱστορίας περιόδων ὀρισμένων καὶ ἰδιαιτέρων χωρῶν.

Α. Ὡρισμένοι περίοδοι: 1. Ἀρχαιότερα ἐποχὴ: Seb. Lennain de Tillemont, *Histoire des empereurs et des autres princes qui ont régné durant les six premiers siècles de l'église etc.*, 6 voll. Brüssel 1692 ff. Πολλάκις ἀνευπωθή (κατέρχεται μέχρις Ἀναστασίου Α' συμπεριλαμβαν.). — Montesquieu, *Considérations sur les causes de la grandeur des Romains et de leur décadence*. Νέα ἔκδοσις μετὰ σχολίων ἐν ἣ λαμβάνεται ὑπ' ὄψιν καὶ ἡ ἀνάπτυξις τῶν βυζαντινῶν μελετῶν ὑπὸ C. Jullian, Paris 1896. — Ὀλίγον νῦν χρησιμεύει: W. Zinkeisen, *Geschichte Griechenlands*, 1 Teil (μέχρι τῆς ἐκστρατείας τοῦ βασιλέως Ρογέρου), Leipzig 1832. — Amédée Thierry, *Tableau de l'empire romain depuis la fondation de Rome jusqu'à la fin du gouvernement impérial en Occident*, Paris 1862. — Amédée Thierry, *Récits de l'histoire romaine au Ve siècle* 1 Série: *Derniers temps de l'empire d'Occident*. 2 Série: *Trois ministres des fils de Théodose, Rufin, Eutrope, Stilicon*. 4 Série: *St. Jean Chrysostome et l'imperatrice Eudoxie. La société chrétienne en Orient*. 6 Série: *Nestorius et Eutychès. Les grandes hérésies du Ve siècle*. Paris 1860, 1865, 1872, 1879.

—Thom. Hodgkin, Italy and her invaders, 376-476. 4 voll. Oxford 1880-85. — V. Duruy, Histoire des Romains, Tome VII, Paris 1885 (von Diocletian bis auf den Tod Theodosios' des Grossen). — Otto Seeck, Geschichte des Untergangs der antiken Welt. Erster Band. Berlin 1895 (ὁ τόμος οὗτος πραγματεύεται τοὺς χρόνους Κωνσταντίνου τοῦ μεγάλου ἕως τοῦ 325). — 2. "Υστεροὶ χρόνοι: J. B. Bury, A history of the later Roman empire from Arcadius to Irene (395 A. D.—800 A. D.), 2 voll., London 1889. Ἐπειδὴ αἱ εἰδικαὶ μελέται τοῦ συγγραφέως ἐκτείνονται καὶ εἰς τοὺς κατόπιν χρόνους, προσδοκᾶται καὶ ἑξακολουθήσεις τοῦ ἔργου. — Chr. Schlosser, Geschichte der bilderstürmenden Kaiser, Frankfurt 1812. — Aug. Fr. Gfrörer, Byzantinische Geschichten, 3 Bde, Graz 1872-1877. Ὁ πρῶτος τόμος πραγματεύεται τὴν ἱστορίαν τῆς Βενετίας ἕως τοῦ 1084, ὁ δεῦτερος τοὺς νοτίους τοῦ Δουναβέως λαοὺς (Σέρβους, Κροάτας καὶ Βουλγάρους) καὶ τὰς πρὸς τὸ Βυζάντιον σχέσεις των, ὁ τρίτος τὴν βυζαντινὴν ἱστορίαν ἀπὸ τοῦ 976—1071 μετ' ἰδιαίτερας ἀναφορᾶς εἰς τὰ ἐκκλησιαστικὰ καὶ κοινωνικὰ πράγματα. Δυστυχῶς λείπει ἡ ἀντικειμενικότης ἐκ τοῦ περιεκτικοῦ τούτου ἰδεῶν βιβλίου. W. Fischer, Studien zur byzantinischen Geschichte des 11. Jahrhunderts Progr. Plauen 1883. — Πολὺν διδακτικὸν σχεδίασμα περὶ τῆς πρὸ τῶν Κομνηνῶν καταστάσεως εἶνε ἡ ὁμιλία τοῦ H. Gelzer, Die politische und kirchliche Stellung von Byzanz, Verhandl. der 33. Philologenvers. in Gera, Leipzig 1879 S. 32-55. — Carl Neumann, Die Weltstellung des byzantinischen Reiches vor den Kreuzzügen, Leipzig 1894 (σπουδαῖον, λαμπρῶς γεγραμμένον βιβλίον). — S. N. Palauzov, Der Südosten Europas im 14. Jahrh., Journ. Min. 1857 Bd 94 Abteil. II 60-108 und Bd 96 Abteil. II 26-56 (Γενικὴ ἐπισκόπησις τῆς πολιτικῆς καταστάσεως (ῥωσσ.)). — T. Florinskij, Politischer und kultureller Kampf im griechischen Osten in der ersten Hälfte des 14. Jahrh., Kiev 1883 (ῥωσσ.). — Κύριον ἔργον διὰ τοὺς τελευταίους αἰῶνας τοῦ κράτους εἶνε τὸ ὠραῖον ἔργον τοῦ Παύλου Καλλιγᾶ. Μελέται Βυζαντινῆς ἱστορίας ἀπὸ τῆς πρώτης μέχρι τῆς τελευ-

ταίας ἀλώσεως (1204-1453), ἐν Ἀθήναις 1894. — K. N. Σάθας Τουρκοκρατουμένη Ἑλλάς, ἐν Ἀθήναις 1869. — Karl Mendelssohn Bartholdy, Geschichte Griechenlands von der Eroberung Konstantinopels durch die Türken im Jahre 1453 bis auf unsere Tage, 2 Bde. Leipzig 1870-1874. — Μικταὶ συμβολαὶ εἰς τὴν βυζαντινὴν ἱστορίαν καὶ παρὰ Π Καλλιγᾶ, Μελέται καὶ λόγοι, ἐν Ἀθήναις 1882. Sp. P. Lampros, Ἱστορικὰ μελετήματα, ἐν Ἀθήναις 1884, und K. Paparrhegopoulos, Ἱστορικὰ πραγματεῖαι, ἐν Ἀθήναις 1890.

B. Ἰδιαιτέραι χῶραι: Ἀθῆναι: Σπ. Λάμπρος, Αἱ Ἀθῆναι περὶ τὰ τέλη τοῦ δωδεκάτου αἰῶνος κατὰ πηγὰς ἀνεκδότους, ἐν Ἀθήναις 1878. — F. Gregorovius, Geschichte der Stadt Athen im Mittelalter, 2 Bde, Stuttgart 1889. Βασίζεται κατὰ τὸ πλεῖστον ἐπὶ τῶν ἐρευνῶν τοῦ K. Hopf, ἀλλὰ διὰ τὸ πνευματικὸν καὶ ποιητικὸν ὕφος τῆς δὲν θ' ἀποβάλλει τὴν ἄξιαν τῆς. Τὴν ἐπὶ μακροὺς χρόνους πενιχρὰν παραδόσιν περὶ τῆς ἰδιατέρας τῶν Ἀθηναίων ἱστορίας ἀναπληροῖ ὁ Γρηγορόβιος, ἐπικουρίαν λαμβάνων ἐκ συμπάσης τῆς βυζαντινῆς ἱστορίας. — Γ. Κωνσταντινίδης, Ἱστορία τῶν Ἀθηναίων ἀπὸ Χριστοῦ γεννήσεως μέχρι τοῦ ἔτους 1821. β' ἐκδ. ἐν Ἀθήναις. — Σπουνδαῖα τινα καὶ περὶ βυζαντινῆς ἱστορίας περιέχουσι τὰ κυρίως ἔξω τῆς βυζαντινῆς ἱστορίας κείμενα ἔργα τοῦ Comte Léon de Laborde, Athènes aux XVe XVIe et XVIIe siècles d'après des documents, inédits, 2 voll., Paris 1855, καὶ Δημ. Γρ. Καμπούρογλου, Ἱστορία τῶν Ἀθηναίων ἐπὶ Τουρκοκρατίας, ἐν Ἀθήναις 1889-1892 und: Μνημεῖα τῆς ἱστορίας τῶν Ἀθηναίων, 3 Bde, ἐν Ἀθήναις 1889-1892 δημοτικὰ ἄσματα, χρονογραφίαι, ἐπιστολαί, συνθῆκαι, φερμάνια κτλ.

Πελοπόννησος: Ph. Falmerayer Geschichte der Halbinsel Morea, 2 τόμοι, Stuttgart und Tübingen 1830-1836 (πνευματικῶδες ἀλλ' ἄδικον κατὰ τοῦ νέου ἑλληνικοῦ ἔθνους). — Ἔτι δὲ τὰ ἐν σελ. 106 Γ' τόμου παρατεθέντα ἔργα τοῦ Buchon. — Πάτραι: Στέφ. Θωμόπουλος, Ἱστορία τῆς πόλεως Πατρῶν. Ἐν Ἀθήναις 1888.

Θεσσαλία: L. Fr. Tafel, De Thesalonica eiusque agro dissertatio geographica. Berlin 1839 (ἐξαίρετος μονογραφία, γεωγραφικὴ ἄμα καὶ ἱστορικὴ).

Ἡπειρος: Π. Ἀρναβαντινός, Χρονογραφία τῆς Ἡπείρου, 2 τό-

μοι, ἐν Ἀθήναις 1856-1857.—Ἰω. Α. Ρωμανός, Περὶ τοῦ Δεσποτάτου τῆς Ἡπείρου, ἐν Κερκύρα 1895 (πολύτιμος ἱστορία τοῦ δεσποτάτου τῆς Ἡπείρου (1204-1449)).

Κέρκυρα: Ἀνδρ. Μουστοξύδης, Della cose Corciresi, τόμ. 1 (μόνος ἐξεδόθη) ἐν Κερκύρα 1848.—Ἀνδρ. Μ. Ἰδρωμένος, Συνοπτικὴ ἱστορία τῆς Κερκύρας, ἐν Κερκύρα 1895.—Διάφορα κείμενα περὶ τῆς ἱστορίας τῆς Κερκύρας Κερκυραϊκὰ ἀνέκδοτα ἐξέδωκεν ὁ Σπ. Λάμπρος ἐν Ἀθήναις 1882.

Κεφαλληνία: Ἐπίσημα ἔγγραφα κτλ. περὶ τῆς ἱστορίας τῆς Κεφαλληνίας Marino e Nic. Pignatorre, Memorie storiche e critiche dell' isola di Cefalonie, 2 Bde, Korfu 1887-1889.

Κύθρος: Α. Ν. Βάλληνδας, Ἱστορία τῆς νήσου Κύθρου ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς, ἐν Ἀθήναις 1896.

Κρήτη: Γ. Παπαδοπετράκης, Ἱστορία τῶν Σφακίων ἥτοι μέρος τῆς Κρητικῆς ἱστορίας, ἐν Ἀθήναις 1888 (ἄρχεται ἀπὸ τῆς κατακτήσεως τῆς Κρήτης ὑπὸ τῶν Ἀράβων τὸ 825, ἔκτενεστέρα γινόμενα κατὰ τοὺς τελευταίους αἰῶνας).

Ρόδος: Τὴν ἱστορίαν τῆς νήσου Ρόδου κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους καὶ κατόπιν μέχρι τοῦ 1523 πραγματεύεται ὁ Cecil Torr, Rhodes in modern times, Cambridge 1887. Ἀπόσπασμα τοῦ βιβλίου τούτου εἶνε τὸ εἰς ἰδιωτικὴν χρῆσιν χωριστὰ ἐκδοθὲν ὑπὸ Cecil Torr, Rhodes under the Byzantines, Cambridge 1886. Πρβλ. τὴν ἀνάλυσιν ὑπὸ S. Reinach, Revue Critique, tome 22 (1886) 188.

Κύπρος: Γ. Σ. Φραγκοῦδης, Κυπρίς ἥτοι οἱ Κύπριοι τῆς σήμερον, ἐν Ἀθήναις 1890 (συμπλήμα).—Κύρια ἔργα εἶνε τὰ ἐν σελ. 902 παρατεθέντα ὑπὸ Mas Latrie καὶ Σακελλαρίου.

Τραπεζοῦς: Ph. Fallmerayer, Geschichte des Kaiserthums Trapezunt München 1827 (θεμελιῶδες βιβλίον).—Νέαν ὕλην περὶ τῆς ἱστορίας Τραπεζοῦντος ἐξέδωκεν ὁ Ph. Fallmerayer, ἐν Abhandl. bayer. Ak. 3 Cl., 3. Bd, 3. Abt. 1843.—W. Fischer, Trapezunt und seine Bedeutung in der Geschichte. Zeitschr. für allgem. Geschichte 3 (Stuttgart 1886) 13-39.—W. Fischer, Trapezus im 11. und 12. Jahrh., Mittei-

lungen des Instituts f. österreich. Geschichtsforsch 10 (1889) 177-207.

Παλαιστίνη: Alphonse Gouret, La Palestine sous les empereurs grecs (323-636), Grenoble 1869 (ὑπὸ R. Röhricht, Raumers Histor. Taschenbuch 1875 S. 368, παρίσταται ὡς πρό-τυπον ἔργον). — Γρ. Παλαμᾶς, Ἱεροσολυμιὰς ἤτοι ἐπίτομος ἱστο-ρία τῆς ἀγίας πόλεως Ἱερουσαλὴμ ἀπὸ τῆς θεμελιώσεως αὐτῆς ἕως τῶν νεωτάτων χρόνων, Jerusalem 1864.

Ἀφρική: Ch. Diehl, Rapport sur deux missions archéologiques dans l'Afrique du Nord. Extrait des « Nouvelles Archives des Missions scientifiques et littéraires ». Paris 1894. Vgl. B. Z. 4 (1895) 139 ff. — Ch. Diehl, Étude sur l'histoire de la domination byzantine en Afrique. Le gouverne-ment byzantin et les populations indigènes. B. Z. 4 (1895) 67-91. — Μεγαλύτερον ἔργον τοῦ Ch. Diehl. L'Afrique byzantine. Histoire de la domination byz. en Af. (533-709), ἐν Παρισίῳ 1896. βραβευθὲν ὑπὸ τῆς γαλλικῆς Ἀκαδημίας.

Κάτω Ἰταλία καὶ Σικελία: Περιεκτικὸν ἔργον περὶ τῶν ἐν τῇ Κάτῳ Ἰταλίᾳ Ἑλλήνων ἐν ᾧ λαμβάνεται ὑπ' ὄψιν πλὴν τῆς ἀρχαίας καὶ νέας περιόδου καὶ ἡ βυζαντινὴ ἐξέδωκεν ὁ François Lenormant, La Grande Grèce, 3 voll., Paris 1881-1884. Vgl. auch Fr. Lenormant, A travers l'Apulie et la Lucanie, Paris 1883. — Βραχεῖα πραγματεία περὶ τῆς ἱστορίας τῆς βυζαντινῆς Ἰταλίας ὑπὸ E. Lavisse, Histoire générale du IVe siècle à nos jours I 204-273. — I. B. Bury, Italy under the Lombards Scottish Review, Januar 1896 S. 33-54 (περὶ τῶν βυζαντινῶν ἐν Ἰταλίᾳ κτήσεων ἀπὸ τοῦ 600-640). — M. Brun, Die Byzantiner in Süditalien im 9. und 10. Jahrh., Odessa 1883 (ῥωσσ.). — T. A. Νεροῦτσος, Ὁ ἐν Σικελίᾳ Ἑλληνισμὸς κατὰ τὸν μέσον αἰῶνα, Παρνασσός 10 (1886) 157-174 (ἀπεικονίζεται καὶ βυζαντινὴ εἰκὼν τῆς Παναγίας ἐκ Μεσσήνης). — F. Hirsch, De Italiae inferioris annalibus saec. X et XI Berlin 1864. — E. Hirsch, Das Herzogtum Benevent bis zum Untergang des langobardischen Reiches, Leipzig 1871. — G. Beltrani, Documenti

longobardi e greci per la storia dell' Italia meridionale nel medio evo, Rom. 1877. — Giov. Beltrani, Due reliquie del Bizantinismo in Puglia, Arch. stor. per le provincie Napoletane 7 (1882) 608-620. — Fr. d'Ovidio, Di alcuni documenti greci e di uno latino dell' Italia meridionale dei secoli XI, XII e XIII, Arch. stor. per le provincie Napoletane 7 (1882). 596 bis 607. — Περί τῶν πηγῶν τῆς ἱστορίας τῆς βυζαντινῆς ἱστορίας πρβ. ἰδίως B. Capasso, Le fonti della storia delle provincie Napoletane dal 568 al 1500, Archivio storico per le provincia Napoletane 1 (1876), 2 (1877), 5 (1880). — Erm. Aar, Gli studi storici in terra d'Otranto, Firenze 1888 (mir unzugänglich). — A. P. Παγκαβῆς, Οἱ ἐν Ἑλλάδι Ἕλληνες, Παρνασσός 13 (1890) 126-134. — Περιγραφὴν τοῦ μικτοῦ τῆς μεσαιωνικῆς Ἑλλάδος καὶ Συκελίας πολιτισμοῦ ὁ A. Veselovskij, Boccacio 1 (1893) 20-29 (ῥωσιστί).

Περὶ τῆς ἱστορίας τῶν μοναστηρίων καὶ ἁγίων τῆς βυζαντινῆς ἱστορίας: G. Minasi, S. Nilo di Calabria monaco basiliano nel decimo secolo, Napoli 1892. — G. Minasi, Il monasterio Basiliano di S. Pancrazio sullo scoglio di Scilla, Napoli 1893. — G. Minasi, Lo Speleota ovvero S. Elia di Reggio di Calabria monaco Basiliano nel IX e X secolo. Napoli 1893 (S. 175-198 καὶ περὶ τοῦ βίου τοῦ νεωτέρου ἐρημίτου, Elias ἐξ Enna). — Ant. Rocchi, De Coenobio Cryptoferratensi eiusque bibliotheca et codicibus praesertim graecis commentarii Tusculi 1893 (Ἱστορία τῆς ὑπὸ τοῦ ἁγίου Νείλου ἐκ Rossano ἐν τέλει τοῦ 1' αἰῶνος κτισθείσης μονῆς Grotta Ferrata). — Συμβολὰς εἰς τὴν ἱστορίαν τῶν βυζαντινῶν μονῶν Καλαβρίας (ἰδίως Santa-Maria di Terreti) καὶ πρὸς γνῶσιν τῶν λευφάνων αὐτῶν παρέχει ὁ A. de Lorenzo, Le quattro motte estinte presso Reggio di Calabria, descrizioni, memorie e documenti, Sienna 1892. Πρβλ. τὴν γνωστοποίησιν τοῦ P. Batiffol, Βυζ. Δελ. 2 (1893) 619 ff. — Pierre Batiffol, L'abbaye de Rossano, contribution à l'histoire de la Vaticane, Paris 1891 (μετ' εἰσαγωγῆς περὶ τῶν ἐν κάτω Ἑλλάδι Βυζαντινῶν ἀπὸ τοῦ 7-11 αἰῶνος πρβλ. τὴν ἐν σελ.

XXXIX παρατεθεῖσαν βιβλιολογίαν. Περβ. καὶ βιβλιογραφίαν τοῦ Ch. Diehl, B. Δ. 1 (1892) 598-601.

Περὶ τῆς γλώσσης τῶν ἐν Ἰταλίᾳ Ἑλλήνων: D. Comparetti, *Saggi dei dialetti greci dell' Italia meridionale*, Pisa 1866. — G. Morosi, *Studi sui dialetti greci della terra d'Otranto*, Lecce 1870 — G. Morosi, *Dialetti romaici del mandamento di Bova in Calabria* Archivio glottologico italiano 4 (1874) 1 116. Περὶ τῆς ἱστορίας τῶν ἐν Bova Ἑλλήνων ἴδε σ. 71 ff. — Περβ. καὶ G. Morosi, *l'elemento greco nei dialetti dell'Italia meridionale* Parte prima: Provincia di Reggio, Archivio glottologico ital. 12 (1890-1891) 76-96, καὶ G. Meyer, *Alcune aggiunte all' articolo del Morosi sull' elemento greco nei dialetti dell' Italia meridionale*, Ἀντόθι 12 (1890-1891) 137-140. — Ast. Pellegrini, *Il dialetto grecocalabro di Bova*, vol. I, Torino 1880. — Ὠφέλιμος ἐπισκόπησις ὑπὸ H. F. Tozer, *The greek speaking population of southern Italy*, Journal of Hell. studies 10 (1889) 11-42. — Εἰκόνας καὶ παραμύθια ἐκ Καλαβρίας ἐξέδ. ὁ E. Legrand, *Coll. de mon.* vol. 14, Paris 1870. — V. D. Palumbo, *Les trois conseils du roi Salomon (Ἑλληνοσαλεντικὴ δημώδης διήγησις)*, Le Muséon 3 (1884) 552-560. — Ettore Capiabbi e Luigi Bruzzano, *Racconti greci di Roccaforte Monteleone* 1886. — Διαφόρους συμβολὰς παρέχει καὶ τὸ ὑπὸ Palumbo ἐκδιδόμενον περιοδικόν: *La cultura Salentina*, Lecce 1887 ff. — Ἄλλη βιβλιολογία παρὰ Gust. Meyer, *Versuch einer Bibliographie der neugriechischen Mundarten* = *Neugriech. Studien I*, Sitzungsber. Wiener Ak. 130 (1894) 93-97.

Περὶ τῶν βυζαντινῶν ἐπισήμων ἐγγράφων ἐκ Σικελίας καὶ Ἰταλίας προβλ. Α' τόμ. σ. 449 ἐ. — Περὶ βυζαντινοῦ δικαίου ἐν Ἰταλίᾳ ἴδε τὴν ἐν § 259, 2, 6 παρατεθεῖσαν βιβλιολογίαν.

3. Μονογραφίαι.

A. Τέταρτος αἰών: J. Burckhardt, *Die Zeit Konstantins des Grossen*. 2. Aufl., Leipzig 1880 κύριον σύγγραμμα. — V.

Schultze, Untersuchungen zur Geschichte Constantins des Grossen, Zeitschr. f. Kirchengeschichte 7 (1885) 343-371; 8 (1886) 517 bis 542. — J. M. Flasch, Constantin der Grosse als erster christlicher Kaiser, Würzburg 1891 (ἀκριτος πανηγυρικὸς). — Lothar Seuffert, Constantins Gesetze und das Christentum, Würzburg 1891. — Funk, Konstantin d. Gr. und d. Christentum, Theolog. Quartalschr. 78 (1896) 429 — 462. — Βιογραφία Κωνσταντίνου τοῦ μεγάλου ὑπὸ E. Cushing Richardson, Eusebius (= A Select library of Nicene and Post-Nicene fathers of the christian church, Second Series, vol. I). New-York 1890 S. 411-465. Ἐνταῦθα (σ. 455-465) καὶ πλουσιωτάτη βιβλιολογία περὶ Κωνσταντίνου. — J. B. Bury, Date of the Battle of Singara, B. A. 5 (1896) 302-305 (344 n. Chr.). — Aug. Neander, Über Kaiser Julian und sein Zeitalter, Heideibarg 1812. Καὶ ἀγγλιστὶ ὑπὸ Cox, London 1850. — Rendall, The emperor Julian. Paganism and christianity. Cambridge 1879. — V. Duruy, L'empereur Julien, Annuaire de l'assoc. 17 (1883) 161-178. — Chetail, Via de l'empereur Julien surnommé l'Apostat, Saint-Étienne 1884. — Herm. Hecker, Zur Geschichte des Kaisers Julianus, Progr., Kreuznach 1886. — Guil. Schwarz, De vita et scriptis Juliani imperatoris, Diss., Bonn 1888. — G. Th. Koch, De Juliano imperatore scriptorum qui res in Gallia ab eo gestas enarrarunt auctore disputatio, Leyden 1890. — Gust. Reinhard, Der Perserkrieg des Kaisers Julian, Progr., Dessau 1892. — Judeich, Die Schlacht bei Adrianopel am 9. Aug. 378, Deutsche Zeitschr. f. Geschichtswiss. 6 (1891) 1-21. — Esprit Fléchier, Histoire de Théodose le Grand, Paris 1679 und öfter wiederholt, zuletzt 1826. Deutsche Übersetzung, Breslau 1765; ἀγγλική London 1693 — Nic. Olivier, Dissertatio historica de Theodossi M. constitutionibus, Lugduni Bat. 1835. — Jul. Ifland, Die Kämpfe Theodosius' des Grossen mit den Gothen, Diss., Halle 1878. — A. Güldenpenning, Die Quel-

len zur Geschichte des Kaisers Theodosius des Grossen, Diss., Halle 1878.—Gust. Hassebrauk, Zur Geschichte des Kaisers Theodosius I. Gymnasialprogr., Blankenburg a. H. 1894 (πραγματεύεται περὶ τοῦ Ρωμαίου στρατηγοῦ Arbogastes).—Heinrich Richter, Das weströmische Reich bes. unter den Kaisern Gratian, Valentinian II und Maximus, Berlin 1865.—Romuald Gompoltzberger, Kaiser Gratian 375-383 n. Chr.), Bericht des k. k. Obergymnasiums zu Melk, Wien 1879.

B. Πέμπτος αἰών: A. Güldenpenning, Geschichte des oströmischen Reiches unter den Kaisern Arcadius und Theodosius II, Halle 1885.—Wilhelm Wiegand, Eudoxia, Gemahlin des oströmischen Kaisers Theodosius II. Ein culturhistorisches Bild zur Vermittelung des Humanismus und Christentums, Worms 1871.—F. Gregorovius, Athenais, Geschichte einer byzantinischen Kaiserin. 3. Aufl., Leipzig 1892. E. W. Brooks, The emperor Zenon and the Isaurians, The English Hist. Review 8 (1893) 209-238.—Wilh. Barth, Kaiser Zeno. Diss., Basel 1894.

Γ. Ἑκτὸς αἰών: A. Rose, Anastasius I, Diss., Halle 1882.—A. Rose. Die byz. Kirchenpolitik unter Kaiser Anastasius I. Progr., Wohlau 1888. - W. H. Waddington, Édit de l'empereur Anastase sur l'administration militaire de la Libye, Revue archéolog, Nouv. Série 18 (1868) 417-430 (ἐκ τοῦ Waddington Inscriptions de la Syrie).—F. A. Isambert, Histoire de Justinien, 2 Bde, Paris 1856 (ἀκριτον).—Ad. Schmidt, Der Aufstand in Kpel unter Justinian Zürich 1854.—Π. Καλλιγᾶς, Περὶ τῆς στάσεως τοῦ Νίκα, Μελέται καὶ λόγοι ἐν Ἀθήναις 1882 S. 327—355.—Val. Seibel, Die grosse Pest zur Zeit Justinians I u. s. w., Progr., Dillingen 1857.—J. von Pflugk-Hartung, Belisars Vandalenkriege, Σύλλογος, Εἰκοσιπενταετηρεῖς (Παράρ. τοῦ 17 τόμου, 1886) 258—293. J. v. Pflugk-Hartung, Belisars Vandalenkrieg, Histor. Zeitschrift 61 (1889) 69-96.—P. Jörs, Die Reichspolitik Kaiser Justin-

ans. Akad. Festrede, Giessen 1893. Πρβ. τὴν ἀνάλυσιν ὑπὸ L. M. Hartmann, B. A. 4 (1895) 154 f. — J. B. Bury, Justinians heresy, The Guardian vom 4. März 1896 S. 362 f. — D. Largajolli, Teodora un' augusta bizantina del VI secolo, Nuova Antologia 80 (1885) 210-244. — H. Houssaye, L'impératrice Théodora, Revue des Deux Mondes IIIe période 67 (1. Febr. 1885) 568-597. — A. Debidour, L'impératrice Théodora, Paris 1885 (λεπτομερὴς μελέτη). — Mallet, The empress Théodora, The English Hist. Review 2 (1887) 1-21. — H. Houssaye, Aspasie, Cléopâtre, Théodora, Paris 1890 (κομπογραφικὰ σχεδιάσματα ἀνευ ἐπιστημονικῆς ἀξίας). — Kurt Groh, Geschichte des oströmischen Kaisers Justin II, Leipzig 1889 (ἀναξιόπιστον καὶ ἐπιπόλαιον ἐν τῷ περὶ τῶν πηγῶν μέρει καὶ ἐν τῇ ἱστορικῇ ἐρευνῇ καὶ ἐκθέσει). Πρβ. καὶ δικαίαν κριτικὴν ἐν Ch. Diehl, Revue critique 1890 Dez. S. 447 ff. — Mordtmann, Διομήδης, ἑπαρχος τῆς πόλεως (566-574), Σύλλογος, Παράρτημα τοῦ γ' τόμου (1881) S. 23 f. — Otto Adamek, Beiträge zur Geschichte des byzantinischen Kaisers Maurikios. Zwei Gymnasialprogramme, Graz 1890-1891 (πραγματεύεται περὶ τῶν ἑλληνικῶν πηγῶν).

Δ. "Εξδομος αἰῶν: L. Drapeyron, L'empereur Héraclius et l'empire byzantin au VIIe siècle, Paris 1869. Ὅγκωδες ἀλλὰ κενὸν βιβλίον. Πρβ. καὶ τοῦ Drapeyron τὸ ἄρθρον Heraclius ἐν τῇ Grande Encyclopédie t. 19 (1894) 1133-1136. — G. Laskin, Heraklios. Das byzant. Reich in der ersten Hälfte des VII. Jahrhunderts, Charkov 1889 (ῥωσσ.). Ἐξαίρει ἰδίως τὰ γεωγραφικὰ πράγματα ἐν τῷ καθαρῶς ἱστορικῷ μέρει λείπει ἀρκούσα κριτικὴ τῶν πηγῶν. — H. Gelzer, Chalkedon oder Karchedon, Beiträge zur Geschichte des Kaisers Herakleios, Rhein. Mus. 48 (1893) 161-174 (περὶ τῆς κατακτίσεως τῆς Ἱερουσαλὴμ ὑπὸ τῶν Περσῶν ἐν ἔτει 614 καὶ τῆς ἐπὶ Χαλκηδόνα στρατείας ἐν ἔτει 615). — Kretschmann, Die Kämpfe zwischen Heraclius I und Chosroes II. Zwei Programme, Güstrow 1875-1876. Πρβ. B. A. 3 (1864) 373 Anm. — E. Gerland, Die persischen Feld-

züge des Kaisers Herakleios, B. Δ. 3 (1894) 330-373 (auch als Diss., Leipzig 1894). Θεμελιώδης ἐξαίρετος ἐργασία χρησιμοποιοῦσα τελείως τὰς ἀνατολικὰς πηγὰς καὶ ὀξυδερκῶς ἐρευνῶσα τὰ χρονολογικὰ ζητήματα ἐκ τῆς σχολῆς τοῦ H. Gelzer. — A. Mordtmann, Οἱ Ἀραβες καὶ οἱ Πέρσαι πρὸ τῆς Κ/πόλεως, Σύλλογος, Ἀρχαιολογικὴ ἐπιτροπὴ, Παράρτ. τοῦ κ' - κβ' τόμου (1892) S. 54-60 (διὰ τὰς τοπογραφικὰς τῆς παρατηρήσεις πολῦτιμος μελέτη περὶ τῆς πολιορκίας τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐν ἔτει 626. Πρβ. ἀνωτέρω § 273 σημ. 1 B). — E. W. Brooks, On the chronology of the conquest of Egypt by the Saracens, B. Δ. 4 (1895) 435-444.

E. Ὀγδοος καὶ ἑνατος αἰὼν: Karl Schenk, Kaiser Leon III, Diss, Halle 1880. — Karl Schenk, Kaiser Leons III Walten im Innern, B. Δ. 5 (1896) 257 ἕως 301. — I. Δ. Φορόπουλος, Εἰρήνη ἢ Ἀθηναία αὐτοκράτειρα Ρωμαίων. Μέρους α' (769-788). Μετὰ εἰσαγωγῆς περὶ τῶν πολιτικῶν συνεπειῶν τῆς εἰκονομαχίας (726-775). Diss., Leipzig 1887. — J. B. Bury, The identity of Thomas the Slavonian, B. Δ. 1 (1892) 55-60 (περὶ τοῦ ἀντιπάλου τοῦ Μιχαὴλ Β').

Περὶ τῆς πρώτης ἐν Βυζαντίῳ ἐμφανίσεως τῶν Ρώσων ὑπάρχει πλουσία βιβλιολογία, ἐξ ἧς ὀλίγα μόνον δύνανται νὰ παρατεθῶσι: Kruse, Die zwei ersten Einfälle der Russen in Byzanz, Jour. Min. 1840 Bd 28 Abteil. II 149-170 (ῥωσσ.) (περὶ τῶν εἰσβολῶν ἐν ἔτεσι 774 καὶ 839). — E. Kunik, Die Berufung der schwedischen Rodsen 2 (Petersburg 1845) 332-336. — E. Kunik, Bulletin de la classe hist.-phil. de l'academie des sciences de St. Pétersbourg 6 (1849) 373-379; 7 (1850) 72-74; 8 (1851) 185 ff.; 27 (1881) 338-362. — A. Ja. Garkavi, Ein unediertes Zeugnis des Masudi über den Zug der Russen nach Kpel, Jour. Min. 1872 Bd 160 Abteil. Wissenschaft S. 220-239 (ῥωσσ.). — V. Vasiljevskij, Viz. Vr. 1 (1894) 258 f. — C. de Boor, Der Angriff der Rhôs auf Byzanz, B. Δ. 4 (1895) 445-466. — Ch. Loparev, Ein altes Zeugnis über die Niederlegung des Gewandes der Gottesmutter in

Blachernai, in neuer Auslegung bezogen auf den Angriff der Russen auf Byzanz im J. 860, Viz. Vr. 2 (1895) 581-628. — Ἐναντίον αὐτῆς: V. Vasiljevskij, Avaren, und nicht Russen — Theodoros, und nicht Georgios, Viz. Vr. 3 (1896) 83-95.

J. B. Bury, The relationship of the Patriarch Photius to the empress Theodoro, The English Hist Review 5 (1890) 255-258. — Ἰδίως περὶ τὸν Βασίλειον Α' ἀσχολεῖται ὁ Karl Morgenstern, Über das Studium der byzantinischen Geschichtschreiber, Mémoires présentés à l'académie imp. des sciences de St.-Pétersbourg 4 (1845) 169-202. Καὶ ῥωσιστὶ ἐν Journ. Min. 1841 Bd 29 Abteil II 137-176. — J. G. C. Anderson, The campaign of Basil I against the Paulicians in 872 a. d., The Classical Review 10 (1896) 136-140. — Abicht, Der Angriff der Bulgaren auf Cpel im Jahre 896 n. Chr., Arch. slav. Phil. 17 (1895) 477-482. — Th. Uspenskij, Byzantinische Besitzungen am nördlichen Ufer des schwarzen Meeres im. 9. und 10. Jahrh., Kievskaja Starina 1889 (ῥωσιστὶ). — Κατὰ τοῦ ἀρθρου τούτου ὁμιλεῖ V. Vasiljevskij, Über die Eroberung der Festung Sarkel, Journ. Min. 1889 Bd 265 S. 273-289 (ῥωσσ.). — Ἀπάντησις τοῦ Th. Uspenskij, Über die von Vasiljevskij aufgedeckten Trugbilder, Journ. Min. 1889 Bd 266 S. 556-555, καὶ πάλιν ἀπάντησις τοῦ von V. Vasiljevshij, Journ. Min. 1889 Bd 266 S. 556-557 (ῥωσσ.). — N. Popov, Der Kaiser Leon VI der Weise und seine Regierung in kirchengeschichtlicher Hinsicht, Moskau 1892 (ῥωσσ.). Πρὸς τὰς ἀναλύσεις ὑπὸ Th. Uspenskij, B. Z. 2 (1893) 632-634, und Journ. Min. 1893 Bd 298 Augustheft S. 534-542. — Σπυρ. Π. Λάμπρος, Leo und Alexander als Mitkaiser von Byzanz. B. A. 5 (1896) 137-139.

Z. Δέκατος αἰών: N. Popov, Zur byzantinischen Geschichte des zehnten Jahrhunderts, Odessaer Jahrbuch IV Byz. Abteil. 2 (1894) 302-308 (ῥωσσ.). — Alf. Rambaud, L'empire grec au dixième siècle. Constantin Porphyrogennète, Paris

1870. Πλουσία καὶ ἐμβρυϊκῆς μονογραφία. — J. Gherghel, Über den Angriff der Ungarn auf Kpel im Jahre 934, Revista pentru istorie, archeologie si filologie, Bukarest 1893, V. VII. (ῥωμουνιστί). — N. Lambin, Ist die Reise der Olga nach Kpel wirklich ein Märchen, Journ. Min. 1873 Bd 168 (ῥωσσ.). — W. Fischer, Die russische Grossfürstin Helga am Hofe von Byzantion, Ztschr. f. Geschichte und Politik 5 (Stuttgart, Cotta 1888) 856-880 (τὸ συμβάν πίπτει εἰς τὸ ἔτος 957. Πρβ. Deutsche Ztschr. f. Geschichtswiss. 8 (1892) 339 Anm. 6). — K. Leonhardt, Kaiser Nicephorus II Phocas und die Hamdaniden 960 bis 969. Diss., Halle 1887. — G. Schlumberger, Nicéphore Phocas, Paris 1890 (λαμπρόν, μετ' ἐξαιρέτων χρωμολιθογραφικῶν καὶ ξιγχογραφικῶν κοσμούμενον βιβλίον, σπουδαιότατον καὶ εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ βυζαντινοῦ πολιτισμοῦ καὶ τῆς τέχνης τοῦ 1' αἰῶνος). Πρβ. τὰς λεπτομερεῖς βιβλιογραφίας ὑπὸ A. Rambaud, Empereurs et impératrices d'Orient, Revue des Deux Mondes, tome 103 (1891) 145-166, und Melch. de Vogüé ἐν τοῖς Regards historiques, Paris (1893) S. 186-199. — P. Syrku, Die byzantinische Erzählung von der Ermordung des Kaisers Nikephoros Phokas nach einer alten bulgarischen Version. Petersburg 1883 (ῥωσσ.). Πρβ. τὴν ἀνάλυσιν ὑπὸ A. Veselovskij, Journ. Min. 1884 Bd 231 S. 76-90 (ῥωσσ.), καὶ τὰς ἐκλογὰς παρὰ G. Schlumberger, Nicéphore Phocas S. 314 ff., 760 ff. — K. Uhlirz, Über die Herkunft der Theophanu Gemahlin Kaisers Otto II, B. Δ. 4 (1895) 467-477. Ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ καὶ καλὴ βιογραφία περὶ τῆς Θεοφανοῦς Allgemeine deutsche Biographie 37 (1895) 717-722. — Περὶ τοῦ ζητήματος ἐὰν «Τσιμιτοκῆς» σημαίνει νέος πραγματεύεται ὁ N. O. Emin, Untersuchungen und Aufsätze zur armenischen Mythologie, Archaeologie, Geschichte und Litteraturgeschichte, Moskau 1896 S. 165-172 (ῥωσσ.). — V. Vasiljevskij, Russisch-byzantinische Fragmente II. Zur Geschichte der Jahre 976-986, Journ. Min. 1876 Bd. 184 Märzheft S. 117-162 (ῥωσσ.). Πρβ. ἀνωτέρω §§ 151 σημ. 5. καὶ 306, 1 καὶ σημ. 2. — V. R. Ro-

sen, Kaiser Basilio Bulgaroktonos, Auszüge aus der Chronik Jahjās von Antiochien, Petersburg 1883 (=Zapiski d. k. russ. Ak. d. Wiss. Bd 44, Beilage Nr. 1) (ῥωσσ.). Ἐτι δὲ ἀνάλυσιν ὑπὸ Th. Uspenskij, Journ. Min. 1884 Bd 232 April S. 282-315 (ῥωσσ.) — A. Lipovskij, Aus der Geschichte des griechisch-bulgarischen Kampfes im 10. und 11. Jahrhundert, Journ. Min. 1891 Bd 278 Novemberheft S. 120-141 (ἰδίως περὶ τῶν πολέμων τοῦ Βασιλείου Β' καὶ τοῦ Βουλγάρου βασιλέως Σαμουήλ (ῥωσσ.).

H. Ἐνδέκατος αἰών: J. B. Bury, Roman emperors from Basil II to Isaac Komnenos, The English Hist. Review 4 (1889) 41-64; 251-285. — Robert Schütte, Der Aufstand des Leon Tornikes im J. 1047, Gymnasialprogr., Plauen 1896. — P. Bezobrazov, Die Kaiserin Zoe, in seinem Buche: Historische Aufsätze I. Moskau 1893 Seite 222-251 (ῥωσσ.). — Heinr. Mädler, Theodora, Michael Stratiotikos, Isaak Komnenos. Ein Stück byzantinischer Kaisergeschichte. Gymnasialprogr. Plauen 1894. — G. Schlumberger, Deux chefs normands des armées byzantines au XIe siècle, Revue histor. 16 (Juli 1881) 289-303. — V. Vasiljevskij, Byzanz und die Petschenegen (1048-1094), Journ. Min. 1872 Bd 164 Nov. und Dez. (ῥωσσ.).

Θ. Δωδέκατος αἰών. Fr. Wilken, Rerum ab Alexio I, Ioanne et Manuele Comnenis gestarum libri IV, Heidelberg 1811 (θεμελιῶδες βιβλίον, διαρκοῦς ἀξίας). — B. Kugler, Kaiser Alexius und Albrecht von Aachen, Forschungen zur deutschen Geschichte 23 (1882) 481-500 (καὶ περὶ τῆς νόθου ἐπιστολῆς Ἀλεξίου Α' πρὸς τὸν κόμητα Φλανδρίας ἴδε κατωτέρω). — Alexii I Comneni Romanorum imperatoris ad Robertum I Flandriae comitem epistola spuria. Ed. P. Riant, Genf 1879. Πρὸβ. καὶ ἀνάλυσιν ὑπὸ V. Vasiljevskij, Jour. Min. 1880 Bd 207 S. 223-260 (ῥωσσ.) — Παπαρηγόπουλος, Lettre d'Alexios Commène à Robert I, comte de Flandre, Bull. de corresp. hell. 4 (1880) 24 ἔ. καὶ ἑλληνιστὶ ἐν Παρνασσῷ 4

(1880) 89 ξ. — H. Hagenmeyer, Der Brief des Kaisers Alexios I Komnenos an den Grafen Robert I von Flandern, B. A. 6 (1897) 1-32. — V. Vasiljevskij, Aus der Geschichte von Byzanz im 12. Jahrh. Das Bündnis zweier Kaiserreiche (1148-1155), Slavjanskij Sbornik 2 (1875) 210-291 (περὶ τῶν σχέσεων τῶν Κομνηνῶν πρὸς τοὺς Hohenstaufen) (ῥωσσ.). — V. Vasiljevskij, Aus der Geschichte von Byzanz im 12. Jahrh. Der süditalische Krieg 1156-1157, Slavjanskij Sbornik 3 (1876) 372-400 (ῥωσσ.). — Hans von Kap-Herr, Die abendländische Politik Kaiser Manuels, Diss., Strassburg 1881. — A. Hodinka, Aus der byz. Geschichte des 12. Jahrh. Történelmi Tar 12 (1889) 209-229 (οὐγγ.) (περὶ τοῦ πολέμου τοῦ Μανουὴλ Κομνηνοῦ πρὸς τοὺς Οὐγγρους). — Fr. Wilken, Andronicus Comnenus, Raumers histor. Taschenbuch 2 (1831) 431-545. — Th Uspenskij, Alexis II und Andronikos Komnenos, Journ. Min. 1880 Bd 212 S. 95-130, 1881 Bd 214 S. 52-85 (ῥωσσ.).

I. Δέκατος τρίτος αἰὼν μέχρι τοῦ δεκάτου πέμπτου: Ε. Γ. Σταματιάδης, Ἱστορία τῆς ἀλώσεως τοῦ Βυζαντίου ὑπὸ τῶν Φράγκων καὶ τῆς αὐτοῦ ἐξουσίας αὐτῶν 1204-1261, Ἐν Ἀθήναις 1865 — J. H. Krause, Die Eroberungen von Konstantinopel im 13. und 15. Jahrhundert, Halle 1870. — Ἐτι δὲ ἡ ἐν σελ. 1081 παρατεθεῖσα βιβλιολογία. — Ἀντῶν. Μηλιαράκης, Τὸ νόσημα μιᾶς βασιλείσης παραμορφούμενον ἐν τῇ ἱστορίᾳ, Ἐστία εἰκονογραφημένη τῆς 1 καὶ 8 Ἰανουαρίου 1895 (σώζει τὴν Εὐδοκίαν, θυγατέρα τοῦ αὐτοκράτορος Ἀλεξίου Γ' καὶ μετὰ ταῦτα συζύγου τοῦ Σέρβου βασιλέως Στεφάνου Β'). — T. Florinskij, Andronikos der Jüngere und Johannes Kantakuzenos, Journ. Min. 1879 Bd 204 Juli-August. S. 87-143; 219-251; Bd 205 Sept.-Okt. S. 1-48; 1880 Bd 208 März und April S. 327-334 (ῥωσσ.). — Val. Parisot, Cantacuzène, homme d'état et historien, Paris 1845 (Johannes VI Kantakuzenos). — Νεροῦτσος, Ὁ βασιλεὺς μοναχὸς Ἰωασάφ, Νέα Ἡμέρα τῆς 13. 25. Juli 1891 Nr. 867 (Johannes VI Kantakuzenos). — Ἐτι δὲ § 129. — A. Brauner,

Die Schlacht bei Nicopolis (1396), Breslau 1876. — G. Koehler, Die Schlachten von Nicopoli und Warnau, Breslau 1882. — Ἱστορικαὶ ἐξηγήσεις νεοελληνικῶν δημοτικῶν ᾠσμάτων ἀναφερομένων δῆθεν εἰς τὴν πτώσιν τῆς Θεσσαλονίκης ἐν ἔτει 1430 (Passow, Popul. carmina Graeciae recentioris Nr. 94-96), ὑπὸ Fl. Mac Pherson, Historical notes on certain modern greek folk-songs, The Journ. of Hell. studies 10 (1889) 86-89. — Νικηφόρος Καλογεράς, Τὰ ἔσχατα τοῦ ἐν Βυζαντίῳ ἐλληνικοῦ κράτους καὶ τὸ τελευταῖον διπλωματικὸν αὐτοῦ ἀπόρητον ἦτοι Ἰωσήφ τοῦ Βρυεννίου ὁ περιαδόμενος μυστηριώδης ἐνωτικὸς λόγος νῦν πρῶτον διὰ τῆς ἱστορίας ἐρμηνευόμενος. Ἑταιρεία ὁ Ἑλληνισμός. Τὰ ἐν αὐτῷ γινόμενα ἀναγνώσματα. Τόμος α'. ἐν Ἀθήναις 1894. 23 S. Γερμανιστὶ ἐπιτομὴ αὐτῆς ἐν τῷ Revue internat. de théologie 2 (1894) 505-511. — M. Barletius, De vita, moribus ac rebus gestis adversus Turcas Georgii Castrioti, Strassburg 1537. Εἰς τὴν γαλλικὴν μετεφράσθη ὑπὸ J. de Lavardin, Histoire de Georges Castriot. Paris 1576. — Cam. Paganel Histoire de Scanderbeg, Paris 1855. — Jul. Pisco, Γεώργιος Καστριώτης, Νέα Ἡμέρα τῆς 3/15. καὶ 10 12. Φεβρ.; 17/1. καὶ 17. 29. Μαρτίου; 24/5., 31 12. καὶ 7 19. Ἀπριλίον 1895 (ἀρ. 1053-1055; 1059-1062) (Βιογραφία τοῦ Σκενδέρ μπέη). — Περὶ Σκενδερπέυ καὶ K. Παπαρηγόπουλος, Bulletin de corresp. hell. 1 (1877) 19 ἔ.— M. Stasjulevic, Die Belagerung und Einnahme von Byzanz durch die Türken, Gelehrte Anzeigen der 2. Abteil. der k. Akad. d. Wiss. Bd 1. 1854. Καὶ χωριστά, Petersburg 1854 (ῥωσσ.) (ἔργον πάνυ δημοτικὸν ἐν Ῥωσσίᾳ). — Nic. Barbaro, Giornale dell' assedio di Costantinopoli 1453, corredato di note e documenti p. E. Cornet, Wien 1856. — A. D. Mordtmann, Belagerung und Eroberung Kpels durch die Türken im Jahre 1453, Stuttgart und Augsburg 1858. Τοῦ Mordtmann τὸ βιβλίον ἀνελύθη διὰ μακρῶν ὑπὸ Goerg Voigt, Historische Zeitschrift 3 (1860) 16-41. — P. A. Dethier, Matériaux pour l'histoire de l'artillerie à l'époque de la prise de Cple, Kpel, Imprimerie Centrale 1865. — Henri Vast, Le siège et

la prise de Cple par les Turcs, Revue hist. 13 (1880) 1-40 — A. Vlasto, La prise de Cple par les Turcs en 1453, Annuaire de l'assoc 15 (1881) 104-129. — E. A. Vlasto, Les derniers jours de Constantinople, Paris 1883. — L. Fincati, La presa di C. P., Rivista maritima, Mai 1886, Rom. — Α. Γ. Πασπάτης, Πολιορκία καὶ ἄλωσις τῆς Κ'πόλεως ὑπὸ τῶν Ὀθωμανῶν ἐν ἔτει 1453, ἐν Ἀθήναις 1890. Μόνον εἰς τὰ τοπογραφικὰ ζητήματα ἔχει ἀξίαν πρὸς τὴν ἀνάγνωσιν ὑπὸ F. Hirsch, B. Δ. 2 (1893) 331 ἔ. — Chedomil Mijatovitch, Constantin, the last emperor of the Greeks. The conquest of Cple, A. D. 1453, London 1892. Καὶ ἐν ῥωσικῇ μεταφράσει, Petersburg 1895. — A. Mordtmann, Die letzten Tage von Byzanz, Mitteilungen d. deutschen Exkursionsklubs in Kpel, Heft 1 S. 34-47, Heft 2 S. 1-21, Kpel 1893-1895 (Σχεδιάσμα περὶ τῶν τοπογραφικῶν ζητημάτων). — Pogodin, Übersicht der Quellen zur Geschichte der Belagerung und Einnahme von Byzanz durch die Türken i. J. 1453, Journ. Min. 1889 Bd 264. S. 205-258 (ῥωσσ.). — Archimandrit Leonid, Die Erzählung von Kpel (seiner Gründung und seiner Einnahmen durch die Türken i. J. 1453) des Nestor Iskander aus dem 15. Jahrh., Petersburg 1886 (ῥωσσ.). Ἀνάγνωσις ὑπὸ Γ. Λεστούνη, Jour. Min. 1887 Bd 249 S. 366-383 (ῥωσσ.). — L. Miletic, Die Erzählung vom Falle Kpels im Jahre 1453, Sbornik blgarsk. 12 (1895) 399-462 (βουλγ.). (περὶ τῶν βουλγαρ. καὶ ῥωσσ. διηγήσεων τῆς ἁλώσεως Κ'πόλεως). — Περὶ τῆς ἁλώσεως Κ'πόλεως τὸ 1453 πρὸς καὶ τὴν ἐν § 135 παρατεθεισαν βιβλιολογίαν.

R. Nisbet Bain, The siege of Belgrad by Muhammed II, July 1-23, 1456, The English Hist. Review 7 (1892) 235-252. — P. Pierling, Le mariage d'un Tsar au Vatican (Ivan III et Zoé Paléologue) Revue des questions historiques 42 (1887) 353-396; 43 (1888) 580-583. Καὶ χωριστὰ ὑπὸ τὸν τίτλον: La Russie et l'Orient, Paris 1891. Ἀνάγνωσις ὑπὸ Aug. Arndt, Stimmen aus Maria Laach 45 (1893) 58-71; 130-148. — W. Regel, Ein Chrysobull des Kaisers Andreas Palaeologos

vom 13. April 1483, Viz. Vr. 1 (1894) 151-158 (Ἀνδρέας Παλαιολόγος † 1502 ἦτο ἀνεπιβίος τοῦ κατὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Κ/πόλεως πεσόντος Κωνσταντίνου).

Κ. *Βιβλιογραφία καὶ συγγράμματα μικτά*: Παλαιότερα βιβλιολογία περὶ ἑνὸς ἐκάστου τῶν αὐτοκρατόρων π. χ. παρὰ Edouard-Marie Oettingen, *Bibliographie biographique universelle*, Brüssel 1854. — Ἰω. Α. Ρωμανός, Ἡ Ἑβραϊκὴ κοινότης τῆς Κερκύρας, Ἑστία 1891, τόμος α' ἀρ. 24-25. Περιγράφει τὰς τύχας, ἰδίως τὴν νομικὴν θέσιν τῆς ἐν Κερκύρᾳ Ἰουδαϊκῆς κοινότητος ἀπὸ τοῦ β' αἰῶνος μέχρι σήμερον. — Δημῳδὴ σχεδιάσματα ἄνευ γνώσεως τῶν συγγραφέων ὑπὸ Fr. Harrison, *Constantinople as an historic city* *The Fortnightly Review* 1894 April S. 438-458, καί: *The problem of Constantinople*, αὐτόθι Mai S. 614 ἕως 663 — Τὸ πρὸ τοῦ βυζαντινοῦ αἰῶνος Βυζάντιον: Alex Falk, *De origine Byzantii*, Diss., Breslau 1829. — C. de la Berge, *De rebus Byzantinorum ante Constantinum*, Paris, F. Vieweg 1877.

4. Τὰ ὅμοια κράτη καὶ αἱ πρὸς τὸ Βυζάντιον σχέσεις αὐτῶν.

Α. *Ἰταλία* (ἐν τῷ συνόλῳ αὐτῆς) Α. Gaudenzi, *Sui rapporti tra l'Italia e l'impero d'Oriente 476-554*, Bologna 1888. — Πρὸς δὲ τὰ κατωτέρω ἀναγραφόμενα συγγράμματα τῶν Diehl, Hartmann, Cohn κτλ.

Β. *Βερετία*: Ἑρμ. Λούντζης, *Περὶ τῆς πολιτικῆς καταστάσεως τῆς Ἑπτανήσου ἐπὶ Ἑνετῶν*, ἐν Ἀθήναις 1856. Καὶ Ἰταλιστὶ ὑπὸ τὸν τίτλον: *Della condizione politica delle isole Ionie sotto il dominio Veneto preceduta da un compendio della storia delle isole stesse dalla divisione dell'imperio bizantino*, ἐν Βενετίᾳ 1858. — Karl Hopf, *Veneto-byzantinische Analekten*, Sitzungsber. Wiener Ak. 1859. — M. J. Armingaud, *Venise et le Bas-empire, Histoire des relations de Venise avec l'empire d'Orient*, *Archives des missions scientifiques et littéraires* IIe série, tome 4 (Paris 1857) 299-443 (ἄκρον).

— G. M. Thomas, *Diplomatarium Veneto-Levanticum sive acta et diplomata res Venetas Graecas atque Levantis illustrantia a. 1300-1350*, Venedig 1880 (= Monumenti storici pubblicati dalla R. Deputazione Veneta di storia patria vol. V.) (λατινικά ἔγγραφα). — E. Musatti, *Venezia e le sue conquiste nel medio evo*, Verone 1881. Papadopoli, *Sulle origini della veneta zecca e sulle antiche relazioni dei Veneziani cogli imperatori considerate dietro l'esame delle primitive monete*, Venedig 1883. — Ch. Diehl, *La colonie vénitienne à Cple à la fin du XIVe siècle*, *Mélanges d'archéologie et d'hist. de l'école franç. de Rome* 3 (1883) 90-131. — E. Lentz, *Das Verhältniss Venedigs zu Byzanz nach dem Falle des Exarchats bis zum Ausgang des neunten Jahrhunderts. I. Venedig als byzantinische Provinz*. Diss., Berlin 1891. Μέρος 2. τοῦ ἔργου ἐδημοσιεύθη ὑπὸ τὸν τίτλον: *Der allmähliche Übergang Venedigs von faktischer zu nomineller Abhängigkeit von Byzanz*, *B. A.* 3 (1894) 64-115. — H. Noirot, *Documents inédits pour servir à l'histoire de la domination vénitienne en Crète de 1380-1485. Avec une carte de l'île de Crète*. Paris 1892 (= *Bibl. des écoles françaises d'Athènes et de Rome*, 61. fasc.). Πρὸς τὴν ἀνάλυσιν ὑπὸ A. Thumb, *B. A.* 2 (1893) 328-331. — Carl Neumann (Mannheim), *Über die urkundlichen Quellen zur Geschichte der byzantinisch-venetianischen Beziehungen vornehmlich im Zeitalter der Komnenen*, *B. A.* 1 (1892) 366-378. — Περὶ τῶν σχέσεων τοῦ Βυζαντίου πρὸς τὴν Βενετίαν πρὸς καὶ τὴν κολοσσιαίαν βιβλιολογίαν περὶ τῆς βενετικῆς ιστορίας (τὸ πλεῖστον ἐν Archivio veneto), ἰδίως τὸ μέγα ἔργον τοῦ S. Romanin, *Storia documentata di Venezia*, 10 τόμοι ἐν Βενετίᾳ 1853-1861.

Γ. Γένοβα: C. Pagano, *Delle imprese e del dominio dei Genovesi nella Grecia*, Genua 1846. — Desimoni, *Quartieri dei Genovesi a Constantinopoli nel sec. XII*, Genova 1874.

Δ. Φραγκικὸν βασίλειον: A. Gasquet, *L'empire byzantin et la monarchie franque*, Paris 1888 (κύριον σύγγραμμα) — Ot-

to Harnack, Die Beziehungen des fränkisch-italischen zu dem byzantinischen Reiche unter der Regierung Karls des Grossen und der späteren Kaiser karolingischen Stammes, Diss., Göttingen 1880 (καὶ ὑπὸ τὸν τίτλον: Das karolingische Reich in ihren wechselseitigen politischen Beziehungen).—G. Tiede, Quellenmässige Darstellung der Beziehungen Carls des Grossen zu Ost-Rom. Diss., Rostock 1892 (οὐδὲν νέον).—Alf. Ostermann, Karl der Grosse und das byzantinische Reich, Progr., Lukau 1895.

E. Γερμανία: B. A. Μυστακίδης, Byzantinisch-deutsche Beziehungen zur Zeit der Ottonen, Stuttgart 1891. Πρβ. τὴν ἀνάλυσιν ὑπὸ F. Hirsch, B. A. 1 (1892) 152 ἔ. ἔτι δὲ ἰδίως τὸ ἀνωτ. παρατεθὲν σύγγραμμα τοῦ Hans von Kap-Herr.—Wolfg. Michael, Die Formen des unmittelbaren Verkehrs zwischen den deutschen Kaisern und souveränen Fürsten vornehmlich im 10-12. Jahrh., Hamburg und Leipzig 1888. Πραγματεύεται καὶ περὶ τῶν πρὸς τὸ Βυζάντιον σχέσεων, ἀλλ' ἀνεπαρκῶς Πρβ. W. Fischer, Deutsche Zeitschr. 4 (1890) 214.

Z. Γαλλία: J. Delaville le Roulx, La France en Orient au XIVe siècle, 2 voll., Paris 1886 (περὶ τῆς παρὰ τὴν Νικόπολιν μάχης 1396, τῆς στρατείας τῶν Τούρκων τῆς τοῦ Marschall Boucicaud εἰς Κ[πολιν, τῆς παρὰ τὴν Ἀγκυραν μάχης καὶ τῶν διπλωματικῶν διαπραγματεύσεων 1403-1408· 2, 227-240 πλουσία ἀναγραφὴ τῶν εἰς τὴν περίοδον ταύτην ἀναφερομένων βοηθημάτων.—Ἔτι δὲ τὴν πλουσίαν βιβλιολογίαν τὴν ἀναφερομένην εἰς τὴν λατινικὴν Ἀνατολήν. Πρβ. κατωτ.

H. Νορμάννοι: L. Fr. Tafel, Komnenen und Normanen. Beiträge zur Erforschung ihrer Geschichte in verdeutschten u. erläut. Urkunden des 12. und 13. Jahrh. Ulm 1852. Zweite (Titel-) Auflage 1870.—Karl Schwartz, Die Feldzüge Robert Guiscards gegen das byzantinische Reich, Progr. Fulda 1854.—Franc. Brandileone, I primi Normanni d'Italia in Oriente, Rivista storica italiana 1 (1884) 227-251.—F. Holzach, Die auswärtige des Königreich Si-

zilien vom Tode Rogers II bis zum Frieden von Venedig 1154-1177, Diss., Basel 1892.—Lothar v. Heinemann, Geschichte der Normannen in Unteritalien und Sizilien bis zum Aussterben des normannischen Königshauses. 1 Bd, Leipzig, C. E. M. Pfeffer 1894. (ὁ πρῶτος τόμος πραγματεύεται πλὴν ἄλλων περὶ τῆς ἐπεκτάσεως τῆς ἑλληνικῆς ἀρχῆς ἐν τῇ κάτω Ἰταλίᾳ ἀπὸ τοῦ 876 περὶ τῶν πρὸς τὴν παπικὴν αὐτὴν ἀγώνων, καὶ πρὸς τὴν δυτ. αὐτοκρατορίαν καὶ περὶ τοπικῶν στάσεων, περὶ τῶν ἐπιχειρήσεων τοῦ Μανιάκη, τέλος περὶ τῆς στρατείας τοῦ Ροβέρτου Γυσκάρδου κατὰ τοῦ Ἀλεξίου Κομνηνοῦ καὶ τελευτᾷ εἰς τὸν θάνατον τοῦ Γυσκάρδου 1085). — Παλαιότερα βιβλιολογία περὶ τῶν σχέσεων τῶν Βυζαντινῶν καὶ Νορμάνων. Παρὰ Holzach und Hememann.

Θ. Ἀνατολῖται: G. Weil, Geschichte der Chalifen, 5 Bde, Mannheim—Stuttgart 1846-1862.—G. Weil, Geschichte der islamitischen Völker von Mohammed bis zur Zeit des Sultans Selim, Stuttgart 1866.—Amari, Storia dei Musulmani di Sicilia 3 voll., Florenz 1854-1872.—Ernest Nys, Le droit des gens dans les rapports des Arabes et des Byzantins, Revue de droit international et de législation comparée 26 (Bruxelles 1894) 461-487.—Dillmann, Zur Geschichte des axumitischen Reiches, Abhandl. Berl. Ak. 1878 S. 177-238 und 1880 S. 1-51.—H. Daghabaschean, Gründung des Bagratidenreiches durch Aschot Bagratuni Berlin 1893 (παράκολουθεῖ τὴν πρὸς τὰ βυζαντινὰ στενῶς συνδεομένην ἱστορίαν τοῦ οἴκου τῶν Βαγρατιδῶν ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ 11 αἰῶνος, πρὸς τὴν ἀνάλυσιν ὑπὸ C. Neumann, Deutsche Literaturzeit. 1894 Nr. 34 S. 1096 ἔ.).—A. Gren, Die Bagratidendynastie in Armenien, Journ. Min. 1593 Bd 290 Nov. S. 51-139 (ῥωσσ.).—Ἐπισκόπησις τῆς πολιτικῆς ἐκκλησ. καὶ λογοτεχ. ἱστορ. τῶν Ἀρμενίων ὑπὸ H. Gelzer ἐν J. J. Herzogs Real-Encyclopädie f. Theologie, 3 Aufl., Leipzig 1896 ἐν λ. Armenien.—Πρὸς τὸ σχέδιον τῆς τουρκικῆς καὶ μογγολικῆς ἱστορίας ὑπὸ L. Cahun, παρὰ E. Lavis et A. Rambaud, Histoire générale II 884-973; III 919-970.

I. Σλαῦοι: A. Hilferding, Geschichte der Serben und

Bulgaren, τελευταῖον εἰς τὰ ἅπαντα αὐτοῦ (Sobranie socinenij) 1 (Petersburg 1868) 1-296 (ῥωσσ.) Γερμανικὴ μετάφρασις: Geschichte der Serben und Bulgaren von A. H. Aus dem Russischen von J. E. Schmalzer, 2 Bde, Bautzen 1856-1864. — VI. Kacanovskij, Die Balkanslaven in der Epoche ihrer Unterwerfung unter die Türken, Journ. Min. 1877 Bd 189 Jan. S. 83-114 (ῥωσσ.). — C. R. von Höfler, Abhandlungen aus dem Gebiete der slavischen Geschichte IV. Die Epochen der slavischen Geschichte bis zum Jahre 1526 Sitzungsber. Wien. Ak. 97 (1881) 797 ff. — Tim. Florinskij, Die Südslaven und Byzanz im zweiten Viertel des 14. Jahrh. 2 voll., Petersburg 1882 (ῥωσσ.). — Rypl, Beziehungen der Slaven und Avaren zum oströmischen Reiche unter der Regierung des Kaisers Heraklios, Progr., Budweis 1888. — Βραχεῖα ἱστορία τῶν Σλαύων τοῦ Δουνάβεως καὶ τῶν παρὰ τὸν Ἀδρίαν ὑπὸ St. Novakovic καὶ A. Malet παρὰ E. Lavissee et A. Rambaud Histoire générale III 895-918.

K. Βούλγαροι: K. J. Jirecek, Geschichte der Bulgaren, Prag 1876 (κύριον σύγγραμμα) καὶ τσεχιστί, Prag 1876, καὶ ῥωσσ. Odessa 1878. Ἀνεπιτυχὴς ῥωσσικὴ μετάφρ. Warschau 1877. Περὶ ταύτης ἔκτενῶς διαλαμβάνει ὁ V. Makusev, Journ. Min. 1878 Bd 196 März—April S. 239-296 (ῥωσσ.). — N. Saveljev, Eine neue Quelle der bulgarischen Geschichte zur Aufhellung der Chronologie und Genealogie der bulgarischen Kaiser (gosudarej) des 9. Jahrhunderts, Journ. Min. 1844 Bd 42 Abteil. II 152-172 (ῥωσσ.). — C. von Höfler, Abhandlungen aus dem Gebiete der slavischen Geschichte. I. Die Walachen als Begründer des zweiten bulgarischen Reiches, der Asaniden 1186-1257, Sitzungsber. Wien. Ak. 95 (1879) 229 ff. — Περιττὸν κατέστη διὰ τοῦ Th. Uspenskij, Die Bildung des zweiten bulgarischen Reiches, Odessa 1879 (ῥωσσ.). — Τὸ σύγγραμμα τοῦ Uspenskij ἀναλύεται ὑπὸ: V. J. Vasiljevskij, Journ. Min. 1879 Bd 204 S. 144-217 318 348 (ῥωσσ.). Ἡ ὑπὸ V. Jagic γερμανικὴ μετάφρασις τῆς ἀναλύσεως ταύτης ἐδημοσιεύθη ὑπὸ τὸν τί-

τλον: Wer hat das zweite bulgarische Reich begründet? Arch. slav. Phil. 4 (1880) 627-637. — M. Sokolov, Aus der alten Geschichte der Bulgaren, Petersburg 1879 (ῥωσσ.). Πρβ. τὴν ἀνάλυσιν ὑπὸ K. Grot, Journ. Min. 1879 Bd 205 S. 286-302 (ῥωσσ.). — A. Xénopol, L'empire Valacho-Bulgare, Revue historique 47 (1891) 277-308 (περὶ τῆς ἐξεγέρσεως τῶν Βλάχων ἐπὶ αὐτοκράτορος Ἰσαὰκ Ἀγγέλου καὶ τοῦ βλαχοβουλγαρικοῦ κράτους ὅπερ κατελύθη διὰ τῆς ἐν τῷ Κοσσυφοπεδίῳ μάχης τὸ 1389). — Th Uspenskiĭ, Eine unedierte kirchliche Rede über die bulgarobyzantinischen Beziehungen in der ersten Hälfte des zehnten Jahrhunderts, Odessaer Jahrbuch IV. Byz. Abt. 2 (1894) 48-123. Πρβ. τὴν ἀνακοίνωσιν τοῦ E. Kurtz, Βυζ. Δελτ. (1895) 615. f.

L. Σέρβοι: Benj. von Kallay, Geschichte der Serben von den ältesten Zeiten bis 1815. Aus dem Ungarischen ins Deutsche übertragen von J. H. Schwicker, Budapest, Wien, Leipzig 1878 (μόνον Bd 1 καὶ Heft 1 τοῦ Bd 2 ἐδημοσιεύθη. — V. Grigorovic, Über Serbien in seinen Beziehungen zu den Nachbarstaaten, besonders im 14. und 15. Jahrh., Kazan 1859 (ῥωσσ.). — C. R. v. Höfler, Streiflichter auf die serb. Geschichte, Sitzungsber. Wien. Ak. 99 (1881) 109-212. — A. Hondinka, Das Verhältniß des serb. Fürstentums zu Ungarn und Byzanz während des 12. Jahrhunderts, Történelmi Tar 12 (1889) 142-150; 208-229 (οὐγγρ.). — St. Novakovic Die Struma-Provinz und Car Stephan Dusan, Glas 36 der k. serb. Akad., Belgrad 1893 (σερβ.). Πρβ. τὰς ἀναλύσεις ὑπὸ M. Resetar, B. A. 2 (1893) 634 f, καὶ C. Jirecek Arch. slav. Phil. 17 (1895) 265-268. — St. Novakovic, Serben und Türken im 14 und 15. Jahrh., Belgrad 1893 (σερβ.). Πρβ. τὰς ἀναλύσεις ὑπὸ M. Resetar, B. A. 4 (1895) 155 f, und C. Jirecek, Arch. slav. Phil. 17 (1895) 254-265. — Ἐνδιαφερούσας ἀνακοινώσεις περὶ τῶν σχέσεων τῶν Σέρβων πρὸς τοὺς Βυζαντινοὺς καὶ Τούρκους ἐν τέλει τοῦ ιδ' καὶ ἐν ἀρχῇ τοῦ ιε' αἰῶνος παρέχει ὁ St. Stanojevic. Die Biographie Stefan Lazarevics von Konstantin dem Philoso-

phen als Geschichtsquelle, Arch. slav. Phil. 18. (1896) 409-472.

M. Ῥώσσοι: A. C. Lehrberg, Untersuchungen zur Erläuterung der älteren Geschichte Russlands. Herausgegeben von der k. Akademie der Wiss. durch Ph. Krug, Petersburg 1816 (S. 317 ff. über die Dnjeprfälle; S. 383 ff. über die chazarische Festung Sarkel). — K. v. Schlözer, Russlands älteste Beziehungen zu Skandinavien und Kpel, Berlin 1847. — Th. Uspenskij, Die ältesten slavischen Monarchien im NW. (vom 9. bis 11. Jahrh.), Petersburg 1872 (ῥωσσ.). — Ph. Brun, Vermutungen bezüglich der Teilnahme der Russen an den Angelegenheiten Bulgariens im 13. und 14. Jahrhundert, Journ. Min. 1878 Bd 200 S. 227-238 (ῥωσσ.). — A. Rambaud, Histoire de la Russie depuis les origines jusqu'à l'année 1877, Paris 1878. 4. édition, Paris 1893 (μετὰ πλουσίας βιβλιογραφίας Ἀγγλιστὶ ὑπὸ L. B. Lang, 2 Bde, London 1879. — V. Sergjejevic, Das griechische und russische Recht in den Verträgen mit den Griechen des 10. Jahrhunderts, Journ. Min. 1882 Bd 219 S. 82-115 (ῥωσσ.). — Vertrag der Russen mit den Griechen unter dem Fürsten Oleg 911, und: Vertrag der Russen mit den Griechen unter dem Fürsten Igor 945, bei: M. Vladimirskij-Budanov, Chrestomathie zur Geschichte des russ. Rechtes 1 (1889) 1-21 (ῥωσσ.). — A. Dimitriu, Zur Frage über die Verträge der Russen mit den Griechen, Viz Vr. 2 (1895) 531—550. — Πλουσία βιβλιολογία περὶ τῆς ἱστορίας τῶν Ῥώσσων καὶ νοτίων Σλαύων παρὰ Gr. Krek, Einleitung in die slavische Litteraturgesch., 2 Aufl., Graz 1887 S. 347 ff. — Προβ. καὶ τὴν πρὸς τὴν ἀρχαίαν ῥωσσικὴν ἱστορίαν σχετιζομένην βιβλιολογίαν ἐν ταῖς ἀνακοινώσεσι τοῦ A. Braudo καὶ A. von Gernet, Berliner Jahresberichte f. Geschichtswiss. 12 (1889) III 167 ff καὶ εἰς τοὺς ἀκολουθοῦντας τόμους.

N. Οὐγγαρία καὶ Ρωμανία: J. A. Fessler, Geschichte der Ungarn, Leipzig 1812-1825. Neue Bearbeitung von E. Klein, 5 Bde, Leipzig 1867-1883. — Joh. Nep. Mailáth, Geschichte

der Magyaren, 5 Bde, Wien 1828-1831; 2. Aufl., Regensburg 1852 bis 1853. — Hasdeu, La Valachie jusqu'à 1400. I. L'extension territoriale. Bukarest 1878. — Hasdeu, Istoria critica Romanilor, 2 Bde, Bukarest 1880. — A. D. Xenopol, Istoria Romînilor din Dacia traiana 6 voll., Jassy 1888-1893, ὅπου εὑρίσκεται καὶ ἄλλη βιβλιολογία περὶ τῆς ῥωμουν. ἱστορίας Πρβ. τὴν ἀνακοίνωσιν τοῦ Nic. Jorga, Revue hist. 53 (1893) 153-159. — Σχεδιάσμα τῆς ῥωμουνικῆς ἱστορίας ὑπὸ A. D. Xénopol παρὰ E. Lavissee et A. Rambaud, Histoire générale III 869-893. — A. D. Xénopol, Histoire des Roumains de la Dacie Trajane depuis les origines jusqu'à l'union des principautés en 1859, 2 Bde, Paris 1896.

5. Ἡ Λατινικὴ Ἀνατολή.

ἦτοι τὰ ἐν βυζαντιναῖς χώραις ἰδρυθέντα φραγκικὰ κράτη, ὧν ἡ πολιτικὴ καὶ ἡ τοῦ πολιτισμοῦ ἱστορία στενῶς εἶνε συνδεδεμένη πρὸς τὴν βυζαντινὴν. Ἐνταῦθα ἀνήκει σχεδὸν πᾶσα ἡ εἰς τὰς σταυροφορίας ἀναγραφομένη ἱστορία καὶ πολυάριθμα συγγράμματα περὶ τῆς μεσαιωνικῆς ἱστορίας τῆς Ἰταλίας, Γαλλίας κτλ. Ἐκ τοῦ πλήθους τούτου παραθέτομεν ἐνταῦθα τὰ πρὸς τὰς βυζαντινὰς μελέτας στενώτατα συνδεόμενα.

A. Γενικαὶ πραγματεῖαι; J. Bongars, Gesta dei per Francos sive orientalium expeditionum et regni Francorum Hierosolimitani historia, 2 Bde, Hanoviae 1611. — Du Cange, Histoire de l'empire de Cple sous les empereurs françois, Paris 1668. Ἀνατύπωσις ἐν Βενετίᾳ ἐν τῷ 2. μέρει τοῦ 19 τόμου τῆς ἐν Βενετίᾳ ἐκδόσεως τῶν Βυζαντ. ἱστορικῶν. Νέα ἔκδοσις τοῦ ἔργου ὑπὸ Buchon, 2 voll., Paris 1826. — Πολὺν σπουδαίαι πρὸς γνῶσιν τῆς τετάρτης σταυροφορίας εἶνε αἱ ἱστορικαὶ καὶ κριτικαὶ προσθῆκαι ἐν τῇ ἐκδόσει τοῦ Geoffroi de Villehardouin ὑπὸ E. Bouchet, 2 Bde Paris 1891. — Κύριον σύγγραμμα περὶ τῶν ὑπὸ τῶν σταυροφόρων κατὰ τὸν 11' αἰῶνα ἐκ τοῦ βυζαντ. κράτους εἰς τὴν Δύσιν μετενεχθέντων λειψάνων: Comes de Riant, Exuviae Sacrae

Constantinopolitanae, 2 voll., Genf 1877-1878.—Τινὰ περὶ τῆς προτέρας ἱστορίας τῶν βυζαντινῶν λειψάνων περιέχει ὁ G. Rauscher, Neue Untersuchungen über die Descriptio und ihre Bedeutung für die grossen Reliquien zu Aachen und zu St. Denis, Histor. Jahrb. der Görresgesellschaft. 15 (1894) 257-278.—"Ετι δὲ πρβ. πάσας τὰς ἱστορίας τῶν σταυροφοριῶν. Ἐπισκόπησις ὑπὸ Ch. Seignobos παρὰ E. Lavissee et A. Rambaud Histoire générale du IVe siècle à nos jours II 294-351.

B. Λατινικαὶ ἡγεμονίαι καὶ ἐπιχειρήσεις: Edwin Pears, The fall of Cple being the story of the fourth crusade, London 1885.—Th. Uspenskij, Byzanz und die Kreuzfahrer (Eroberung Kpels durch die Lateiner). Südliche Sammlung (Jusnyj sbornik) zu gunsten der von der Hungersnot Betroffenen, herausgegeben von d. Odessaer Unterstützungsgesellschaft der Litteraten und Gelehrten, Odessa 1892 S. 195-222 (ῥωσσ.). Δημώδης πραγματεία ἀλλ' ἐπὶ τῇ βάσει καὶ ἀχρησιμοπουήτων τέως πηγῶν οἷον τῶν χρονογραφιῶν τοῦ Νοβγορόδ.—A. Papadopoulos-Kerameus, Documents grecs pour servir à l'histoire de la 4me croisade, Revue de l'Orient latin 1 (1893) 540-455 (Δεῖγμα ἑλληνικῆς μεταφράσεως τῆς λατινικῆς λειτουργίας πρὸς χρῆσιν τῶν ἐν Κ[ι]π[ρ]όλει Ἑλλήνων, διήγησις περὶ τῆς ἀπαγωγῆς πολυτίμου λειψάνου).—Gaston Dodu, Histoire des institutions monarchiques dans le royaume latin de Jérusalem 1099-1291, Paris 1894.—Gaston Dodu, De Fulconis Hierosolymitani regno, Paris 1894.—Ad. Schaube, Eine bisher unbekannte Regentin des lateinischen Kaiserreiches, Mitteil. d. Instituts f. österreich. Geschichtsforsch. 8 (1887) 587-594.—H. Moranville, Les projets de Charles Valois sur l'empire de Cple, Bull. de l'École des Chartes 51 (1890) 63-86 (αἱ ἀπόπειραι αὐταὶ πίπτουσιν εἰς τὰ ἔτη 1305-1310).—A. Γ. Πασπάτη, Ἐπιτόμιον Γενουηνσίου ἱατροῦ, Σύλλογος, Παράρτ. τοῦ γ' τόμου (1881) S. 83.—M. A. Belin, Histoire de la Latinité de Cple. Deuxième édition etc. par le R. P. Arsène de Chatel. Paris 1894. Τὸ βιβλίον πραγματεύεται περὶ τῆς ἱστορίας τῆς καθολικῆς ἐκκλησίας ἐν

Κ[πόλει μέχρι σήμερον ἀλλ' ἔχει πολλὰς ἐλλείψεις ἀκριβῶς εἰς τὰ μέρη τὰ εἰς τὸν βυζαντινὸν αἰῶνα ἀναφερόμενα. *Πρβ. Histor. Jahrb. d. Görresges.* 15 (1894) 910 f. — L. de Mas Latrie, *Patriarches latins de Cple*, *Revue de l'Orient latin* 3 (1895) 433-456. — Miltenberger, *Zur Geschichte der lat Kirche im Orient im 15. Jahrh.*, *Römische Quartalschr.* 8 (1894) 275-281. — F. de Moncada, *Espedicion de los Catalanes y Aragoneses contra Turcos y Griegos, Barcelona 1623*; ἀντυπώθη Madrid 1805. — Fr. de Moncada, *Zug der 6500 Catalanier und Aragonier gegen die Türken und Griechen* Aus dem Span. von R. O. Spazier, Braunschweig 1828. — J. B. Bury, *The Lombards and Venetians in Euboea*, *Journal of Hell. Studies* 7 (1886) 309 ff, 8 (1887) 194 ff. — L. de Mas Latrie, *Les seigneurs Tierciars de Négrepont*, *Revue de l'Orient latin* 1 (1893) 413-432. — Ch. A. Beving, *La principauté d'Achaïe et de Morée (1204-1430)*, Brüssel 1879. — Karl Hopf, *Walther von Brienne, Herzog von Athen*, *Raumers hist. Taschenbuch* 1854 S. 301-400. — Εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς φλωρεντιανῆς οἰκογενείας τῶν Acciajoli, ἧς κλάδος τις ἤρξεν ἐν Ἀθήναις, ἀναφέρονται 8 ἐπιστολαὶ ἐκ τῶν ἐτῶν 1360-1394. *Ed. Ferd. Gregorovius*, *Briefe aus der Corrispondenza Acciajoli*, *Sitzungsber. bayer. Ak.* 1890 Bd II 285-311. — Ἐξαίρετον βιβλίον περὶ τῆς ἐν Ἑλλάδι Φραγκοκρατίας καὶ ἰδίως περὶ τῶν φράγκων ἡγεμόνων Κεφαλληνίας καὶ Ζακύνθου ὑφείλομεν εἰς τὸν Ἰ. Α. Ῥωμάνον. Ἄλλ' ἐκ μετριοφροσύνης ὑπερβολικῆς ἐδημοσίευσεν αὐτὸ ὥς εἰσαγωγὴν εἰς τὴν μετάφρασιν τοῦ ἄρθρου τοῦ Karl Hopf περὶ Gratiano Giorgi, *Ersch und Grubersche Encyklopädie I. Section 67. Teil.* (1858) 382-384, *erscheinen*: Γρατιανὸς Ζώρζης, αὐθέντης Λευκάδος. Ἱστορικὴ πραγματεία τοῦ καθηγητοῦ Κ. Χόπφ μετενεχθεῖσα μὲν ἐκ τῆς Γερμανικῆς ὑπὸ Ἰ. Α. Ῥωμανοῦ, προτάξαντος ἱστορικὴν μελέτην περὶ τῆς ἐν Ἑλλάδι Φραγκοκρατίας καὶ τῶν Παλατίνων κομήτων Οὐρσίνων, αὐθεντῶν Κεφαλληνίας καὶ Ζακύνθου, ἐκδοθεῖσα ἀναλώμασι τοῦ φιλογενοῦς κυρίου Παύλου Λάμπρου, ἐν Κερκύρᾳ 1870. καὶ τοῦτο ἠμπόδισε καὶ καταστῇ τὸ ἔργον γνωστόν. — Karl Hopf,

Geschichtlicher Überblick über die Schicksale von Karystos auf Euböa in dem Zeitraume von 1205-1470, Sitzungsber. Wien. Ak. Bd 11 (1853) 555-606. Καὶ ἐν ἰταλικῇ μεταφράσει τὸ αὐτὸ ὑπὸ G. B. de Sardagna μετὰ προσθηκῶν τοῦ συγγραφέως ἐν Βενετίᾳ Karl Hopf, Geschichte der Insel Andros und ihrer Beherrscher in dem Zeitraume von 1207-1566, Sitzungsber. Wien. Ak. Bd 16 (1855) 23-131. Ἔτι δὲ ἐπίσημα ἔγγραφα καὶ προσθῆκαι αὐτόθι τόμ. 21 (1856) 221-262.—Τὸ ἄρθρον τοῦ K. Hopf περὶ τῶν Giustiniani ἐν Χίῳ (ἐν τῷ Ersch und Gruberschen Encyclopädie) ἐδημοσιεύθη καὶ ἐν γαλλικῇ μεταφράσει: Les Giustiniani, dynastes de Chios, étude historique traduite de l'Allemand par Étienne A. Vlasto, Paris 1888. —Th. Bent, The lords of Chios The English Hist. Review 4 (1889) 467-480. —Ὑλικὸν ἱκανὸν ὑπὲρ τῆς νεωτέρας ἱστορίας τῆς Χίου παρέχει ὁ Κωνστ. Ν. Κανελλάκης, Χιακὰ ἀνάλεκτα, Athen 1890. —Χ. Σ. Κανελλόπουλος, Αἱ ἐν Τήνῳ δυτικαὶ μοναί, Παρνασσός 15 (1893) 711-719. —Περὶ τῆς ἱστορίας τῶν Κυθήρων ἐπὶ Βενετοκρατίας: Ν. Σ. Καλούτσης, Μικρὰ συμβολὴ εἰς τὴν ἱστορίαν τῶν Κυθήρων, Δελτίον 2 (1885-1889) 635-639. —Ἔτι δὲ τὰ λοιπὰ εἰς τὰς §§ 360, 396 καὶ 397 παρατεθεῖσα βιβλιολογία περὶ τῶν φραγκικῶν δυναστειῶν ἐν Πελοποννήσῳ, Ἀθήναις Εὐβοίᾳ, Κύπρῳ καὶ ἰδίως ἡ ἀνωτέρω μνημονευθεῖσα (S. 1069) Geschichte Griechenlands von Karl Hopf.

6. Γενεαλογία καὶ ἱστορία τῶν οἰκογενειῶν.

Α. Γενικαὶ πραγματεῖαι: Κύριον ἔργον καὶ νῦν ἔτι εἶνε: Du Cange Familiae augustae byzantinae, Paris 1680 (ἴδε ἀνωτέρω).—Περὶ τῶν φραγκικῶν οἰκογενειῶν: Du Cange, Les familles d'outremer, publiées par E. Rey, Paris 1869. Εἰς ταῦτα παρέσχεν προσθήκας, ὁ Rey 1881 (εἰς ἐμὲ ἀπρόσιτον). —Reinh. Rohricht, Zusätze und Verbesserungen zu Du Cange, Les familles d'outre-mer (ed. E. Rey Paris 1869). Progr. d. Humboldtsgymnasiums, Berlin, R. Gaertner 1886.—Τὰς ἀφθονοτάτας πληροφορίας περὶ τῶν οἰκογενειῶν τῶν Φράγκων ἐν Ἀνατολῇ

ἡγεμόνων παρέχει ὁ K. Hopf Chroniques Gréco-Romanes inédites ou peu connues, Berlin 1873 ἐν τοῖς εἰς τὸ τέλος τοῦ ἔργου προσηρητημένοις γενεαλογικοῖς πίναξι. Ἔτι δὲ αἱ λοιπαὶ ἀνωτέρω S. 1082 παρατεθεῖσαι πραγματεῖαι του Hopf. K. A. Christomanos, Abendländische Geschlechter im Orient. 1. Lieferung, Wien 1889.— Livre d'or de la noblesse Phanariote en Grèce en Roumanie en Russie et en Turquie par un Phanariote Athen 1892 (παρακολουθεῖ τὴν γενεαλογίαν τῶν φαναριωτικῶν καὶ δῆθεν φαναριωτικῶν οἰκογενειῶν, ὧν ὀλίγαι μόνον δύνανται ἀσφαλῶς νὰ ἀναχθῶσιν εἰς τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους).

B. Πραγματεῖαι περὶ ἰδιαιτέρων οἰκογενειῶν: Πραγματεῖα περὶ τῆς οἰκογενείας Μελισσηνοῦ S. 780 Annm ἐμνημονεύθη. Περὶ συναγωγῆς ἐπιστολῶν ἐν κώδικι ἀναφερομένων εἰς κλάδους τῆς οἰκογενείας Μελισσηνοῦ πρβ. Cyrillo, Codices graeci mss regiae bibliothecae Borbonicae 2 (Neapel 1832) 25 32.—K. A. Χρηστομάνος, γενεαλογικὰ μελετήματα. Τὸ γένος Λίμπωνα (Λιμπωνᾶ), Παρνασσός 10 (1886) 349-371.—E. Legrand, Généalogie des Maurocordato de Cple et autres documents concernant cette famille, Paris 1886.—Ἀλ. Λαυριώτης, Περὶ τῆς Χιακῆς οἰκογενείας Καλοθέτου, Νεολόγον Ἑβδομαδαία Ἐπιθεώρησις τῆς 14 Μαρτίου 1893 (ἐπὶ τῇ βάσει Χρυσοβούλλου τοῦ Ἀνδρονίκου Β' ἐκ τοῦ ἔτους 1314, ἐν τῇ μονῇ τῆς Λαύρας ἐν Ἀθῶν).—E. Π. Μεταξᾶς, Ἱστορία τῆς οἰκογενείας Μεταξᾶ ἀπὸ τοῦ 1081 μέχρι τοῦ 1864 ἔτους ἐν Ἀθήναις 1893.—Παρατηρήσεις τινὲς περὶ τοῦ γένους Ραγκαβῆ ὑπὸ Ἀνωρύμου Νέα Ἐφημερὶς τῆς 8 Μαΐου 1893.—Νοθεία καὶ ἀπάτη εἶνε τὸ γενεαλογικὸν δένδρον τῆς ἀρχαίας δῆθεν βυζαντινῆς οἰκογενείας τοῦ «πρίγκιπος» Ροδοκανάκη. Τοῦτο διὰ πλείστων λόγων ἀπέδειξεν ὁ E. Legrand, Dossier Rhodocanakis. Étude critique de bibliographie et d'histoire littéraire. Paris 1895. Πρβλ. B. Δ. 5 (1896) 377-379.

Β'. ΕΣΩΤΕΡΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ

1. Γενικά συγγράμματα.

Σπ. Ζαμπέλιος, Ἔθνη δημοτικά τῆς Ἑλλάδος μετὰ μελέτης ἱστορικῆς περὶ μεσαιωνικοῦ ἑλληνισμοῦ, ἐν Κερκύρα 1852.—H. Krause, *Die Byzantiner des Mittelalters*, Halle 1869. Ἐπιπόλαιον, πολλάκις παιδαριῶδες, εὐπιστον καὶ ἀπλοῦκόν βιβλίον ἐν τῷ ὁποίῳ ἀδύνατον εἶνε καὶ ἡ ἱστορικὴ ἐπισκόπησις ἐπειδὴ αὐθαιρέτως περιορίζεται εἰς τὴν ἀπὸ τοῦ 10-14 αἰῶνος περίοδον, δὲν χρησιμοποιοῦνται δὲ οὔτε τὰ βυζαντινὰ οὔτε τὰ νέα συγγράμματα ἐπαρκῶς. Πρβ. τὴν ἐμβρυοῦ ἀνάλυσιν ὑπὸ E. Hirsch, Götting. Gel. Anzeigen 1869 S. 1681-1694.—Augustin Marrast, *Esquisses byzantines*, Paris 1874 (μικρὰ σχεδιάσματα τοῦ αὐλικοῦ καὶ ἀστικοῦ βίου τοῦ Βυζαντίου π. χ. *La ville. Chez le Patrice. L'empereur et le stylite. Un Spartiate* κτλ.).—Augustin Marast, *La vie byzantine au VIe siècle*, Paris 1881 (Κομπογραφικὰ σχεδιάσματα μεθ' ὑπομνημάτων ἄνευ περιεχομένου σχεδόν).—V. Vasiljevskij, *Materialien zur inneren Geschichte des byzantinischen Reiches*, Journ. Min. 1879 Bd 202 S. 160-232; 386-438; 1880 Bd 210 S. 98-170; 355-440 (ῥωσσ.).—Th. Uspenskij, Ζητήματα πρὸς μελέτην τῆς ἐσωτερικῆς ἱστορίας τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους, Δελτίον 2 (1885-1889) 533-552. — Νέαν ὅλως ὁδὸν πρὸς ἐξερεύνησιν τῆς ἐσωτερικῆς ἱστορίας τοῦ Βυζαντίου ἤνοιξεν ὁ Schlumberger, ἐξετάσας τὰς χιλιάδας τῶν σωζομένων μολυβδοβούλων καὶ τινων χρυσοβούλων καὶ ἀργυροβούλων, ἐξ ὧν συνέλεξεν ἀξιόπιστον καὶ πλούσιον ὕλικόν διὰ τὴν εἰκονογραφίαν, διοίκησιν, πολιτικὴν καὶ ἰδιωτικὴν ἱστορίαν, γεωγραφίαν καὶ τοπογραφίαν τῶν Βυζαντινῶν. Τὰ ἐξαγόμενα τῶν ἐρευνῶν του περιέλαβε τέλος ἐν *Sigillographie de l'em-*

pire byzantin, Paris 1884. Πᾶσα ἡ πολυσχιδὴς βυζαντινὴ κοινωνία ἡ αὐλή, ἡ ἀριστοκρατία, ἡ πολιτικὴ καὶ στρατιωτικὴ διοίκησις μετὰ τῆς περιπλόκου ἱεραρχίας τῶν λειτουργῶν τοῦ κράτους παρελαύνουσιν εἰς τὰ μικρὰ ταῦτα μνημεῖα. Πρβ Sp. Lambros, B. A. 1 (1892) 192. Πρβ. καὶ τὰ ἐν κατηγορίᾳ παρατιθέμενα συγγράμματα του. — Κύριον ἔργον ἐκ νομικῆς ἀπόψεως διὰ τὴν ἑσωτερικὴν ἱστορίαν τοῦ Βυζαντίου (τὰ περὶ γαιοκτησιῶν κτλ.): K. E. Zachariae von Lingenthal, Geschichte des griechisch-römischen Rechts, 3 Aufl., Berlin 1892. — "Ἐτι δὲ ἡ ἐν § 258 παρατεθεῖσα βιβλιολογία. — W. Fischer, Ein Wort über den Byzantinismus, Zeitschr. f. allgemeine Geschichte 5 (Stuttgart 1888) 989-997. — Ἰκανῶς μωρὰς παρατηρήσεις περὶ τῆς σημασίας τῆς λέξεως «Βυζαντινισμὸς» παρέσχον ὁ Jac. Anspach καὶ Th. J. I. Arnold ἐν τῷ ὀλλανδικῷ περιοδικῷ. De Navorscher 49 (1890) 658-660. — Περὶ πολλῶν μερῶν τῆς ἑσωτερικῆς ἱστορίας οἷον θεμάτων, ἐπαρχιῶν ἐθνογραφικῶν πραγμάτων, τῆς ἀδλικῆς ζωῆς κτλ. λόγος γίνεται ἐν τοῖς ἀνωτέρω παρατεθείσι βιβλίοις, οἷον παρὰ Rambaud, Gfrörer, C. Neumann καὶ Schlumberger. — Ὑλικὸν καὶ ὑπὲρ τῆς ἱστορίας τοῦ βυζαντινοῦ πολιτισμοῦ παρέχουσι Alfred von Kremer, Culturgeschichte des Orients unter den Chalifen, 2 Bde, Wien 1875-1877 (ιδίως μαρτυρίαι περὶ στοιχείων τοῦ βυζαντινοῦ πολιτισμοῦ παρὰ τοῖς Ἀραβιν) καὶ Hans Prutz, Kulturgeschichte der Kreuzzüge, Berlin 1883.

2. Εἰδικαὶ πραγματεῖαι.

A. Πολιτεία, διοικήσις, φορολογία, ταχυδρομεῖα, προμήθεια τῶν χρειωδῶν εἰς τὰς μεγαλόπολεις: Περὶ τοῦ πολιτειακοῦ συστήματος τοῦ Διοκλητιανοῦ καὶ Κωνσταντίνου Πρβ. ἐν γένει τὴν βραχεῖαν ἀλλὰ σαφεῖ ἀνάπτυξιν τοῦ Th. Mommsen, Abriss des römischen Staatsrechts, in: Binding, Handbuch der deutschen Rechtswissenschaft I 3, Leipzig 1893. — S. Uvarov, De provinc. imperii orientis administrandi forma mutata inde a Constantino M. usque ad Justinianum I, Dorpat 1858. — O. A. Ellisen, Der

Senat im oström. Reiche, Diss. Göttingen 1881.—Ch. Lécervain, Le Sénat romain depuis Dioclétien à Rome et à Constantinople, Biblioth. des Écoles franç. d'Athènes et de Rome, Nr. 52, Paris 1884.—P. Vinogradov, Die Entstehung der Feudalverhältnisse im longobardischen Italien, Petersburg 1880 (ῥωσσ.).—C. Calisse, Il governo dei Bisantini in Italia, Rivista storica Ital. 2 (1885) 265-335.—Charles Diehl, Études sur l'administration Byzantine dans l'exarchat de Ravenne (568-751), Paris 1888.—Ἐτι δὲ τὴν ὑπὸ Diehl σ. XIII ἔ. αναγραφομένην βιβλιολογίαν.—Moriz Hartmann, Untersuchungen zur Geschichte der byzant. Verwaltung in Italien (540-750), Leipzig 1889.—H. Cohn, Die Stellung der byzantinischen Statthalter in Ober- und Mittelitalien (540-751), Diss., Berlin 1889.—Felix Lampe, Qui fuerint Gregorii Magni papae temporibus in imperii byzantini parte occidentali exarchi et qualia eorum iura atque officia, Berlin 1892. Πρβ. τὴν ἀνάλυσιν ὑπὸ L. M. Hartmann, B. A. 3 (1894) 170 ἔ.—A. Gaudenzi, Sui rapporti tra l'Italia e l'impero d'Oriente fra gli anni 476 e 554 d. C., Bologna 1888.—Περὶ τῆς πολιτικῆς καὶ στρατιωτικῆς διοικήσεως ἐν τῷ βυζαντινῷ ἑξαρχάτῳ πρβ. καὶ Th. Mommsen, Ostgothische Studien, Neues Archiv der Gesellschaft f. ältere deutsche Geschichtskunde 14 (1889) 453-544, καί: Nachträge zu den ostgothischen Studien, αὐτόθι 15 (1890) 181-186.—Gius. Rivera, Le istituzioni sociali italiane nella dominazione barbarica ed orientale, Lanciano 1892.—K. E. Zachariae von Lingenthal, Principj di un debito pubblico nell'impero bizantino, Rendiconti del R. Istituto Lombardo, Serie II, vol 16 fasc. 18 p. 1-6.—V. Vasiljevskij, Materialien zur inneren Geschichte des byzantinischen Reiches. II. Machthaber (Vlasteli), Klöster und Steuereinnahmer im 11. und 12. Jahrh., Journ. Min. 1879 Bd 202 S. 386-438 (ῥωσσ.).—E. Hudemann, Geschichte des römischen Postwesens während der Kaiserzeit, 2. Aufl., Berlin 1878.—Aug. Audollent, Les Veredarii, émissaires im-

périaux sous le Bas-Empire, *Mélanges d'archéologie et d'histoire de l'Ecole française de Rome* 9 (1889) 249-278. — Ed. Gebhard, *Studien über das Verpflegungswesen von Rom und Kpel Dorpat* 1881.

Β. Πολιτειακά καὶ κοινοτικά ὑπουργήματα, τίτλοι καὶ ἀξιώματα: Μεγίστης σπουδαιότητος καὶ διὰ τὸν βυζαντινὸν αἰῶνα εἶνε τὸ ῥωμαϊκὸν πολιτειακὸν ἐγχειρίδιον, ὅπερ περιέχει τὰ αὐλικά πολιτικά καὶ στρατιωτικά ὑπουργήματα, συνταχθὲν ἐν τέλει τοῦ δ' αἰῶνος: *Notitia dignitatum* (οὕτω παραπέμπουσιν εἰς αὐτὸ συνήθως) et *administrationum omnium tam civilium quam militarium in partibus orientis et occidentis*. Κυρία ἔκδοσις τοῦ E. Böcking. 2 Tomi καὶ Index ἐν 6 τόμοις, Bonn 1839-1853. — Ch. Lécrivain, *De quelques institutions du Bas empire*. I. Les principales dans le régime municipal romain. II. Les tribuni des milices municipales. III. La juridiction du préteur sous l'Empire. IV. Origine de quelques institutions du Bas-Empire. *Mélanges d'archéologie et d'histoire de l'École franç. de Rome* 9 (1889) 363 ἕως 388. — Ch. Lécrivain, *Études sur le Bas Empire*. I. Explication d'une loi du Code Théodosien (XVI, 2, 38). II. Textes de saint Ambroise, de saint Jean Chrysostôme, du pape Gélase sur la servitude pour dettes, le délit d'adultère et la composition. III. Les soldats privés au Bas Empire. *Mélanges d'archéologie et d'hist. de l'École franç. de Rome* 10 (1890) 253-283. — Ἴδε καὶ τὰ ἄρθρα τοῦ Hans von Kap-Herr und Adolf Schaub, *Deutsche Zeitschr. f. Geschichtswiss.* 5 (1891) 21-69; 9 (1893) 223-258; 288 f.; 10 (1893) 127 f. — E. Beurlier, *Le Chartophylax de la grande église de Cple*, *Compte rendu du 3. congrès scientifique international des catholiques*, Brüssel 1895, V section S. 252-266. — E. A. Stükelberg, *Der Konstantinische Patriciat*, Basel und Genf 1891 (ἀνεπαρκές). — Περὶ τῆς ἐπισήμου προσφωνήσεως δι' ἀφρημένων (οἷον *elementia*, *pieta*, *maiestas*, ἡ *θεοσέβειά σου*, ἡ σὴ χρηστότης κτλ.) πρβ. Chr. Schöner, *Über die Ti-*

tulaturen der römischen Kaiser, Acta Seminarii Erlangensis 2 (1881) 449 ff., καὶ Aug. Engelbrecht, Patristische Analecten, Wien 1892 σ. 48 ἔ. καί: Über das Titelwesen der spätlateinischen Epistolographen, in «Aus dem Theresianum», Festgabe der k. k. Theresianischen Akad. zur 42. Versamml. deutscher Philologen, Wien 1893. — Περὶ τῶν τίτλων καὶ ἀξιομάτων, ἡ περὶ ὧν πραγματεία εἶνε ἀνάγκη ἐπείγουσα, περὶ καὶ Du Cange, Glossarium mediae et infimae graecitatis καὶ τὰ σχόλια τοῦ Du Cange καὶ ἄλλων εἰς τοὺς βυζαντινοὺς ἱστορικοὺς. Πολλὰ εἶνε διεσκορπισμένα καὶ εἰς νεώτερα συγγράμματα Περὶ π χ B. E. Kurtz, B. A. 3 (1894) 634 f.

Γ. Τιμαὶ εἰς τοὺς αὐτοκράτορας, αὐλικὴ ἐθιμοτυπία, φατερίαι τοῦ ἱπποδρομίου: A. Gasquet, L'empire d'Orient et l'empire d'Occident. De l'emploi du mot Βασιλεὺς dans les actes de la chancellerie byzantine, Revue hist. 26 (1884) 281-302. — O. Hirschfeld, Zur Geschichte des römischen Kaisercultus, Sitzungsber. Berl. Ak. 1888 S. 833-862. — E. Beurlier, Le culte impérial, Paris 1891. — E. Beurlier, Sur les vestiges du culte impérial à Byzance, Compte rendu du congrès scientifique international des catholiques tenu à Paris du 1er au 6 avril 1891, Paris 1891. — E. Beurlier, Le culte rendu aux souverains dans l'antiquité grecque et romaine, Revue des questions historiques 51 (1892) 5-56. — Περὶ O. Treubner, Götting. Gel. Anzeigen 1892 S. 398 ff. — Περὶ καὶ M. Krascheninnikoff, Über die Einführung des provinzialen Kaisercultus im römischen Westen, Philologus 53 (1894) 147-189. — Π. Καλλιγᾶς, Περὶ τοῦ τυπικοῦ τῆς βυζ. αὐλῆς, Μελέται καὶ λόγοι, ἐν Ἀθήναις 1882 S. 305-326 — W. Fischer, Eine Kaiserkrönung in Byzantion, Zeitschr. f. allgemeine Gesch. 4 (1887) 81-102. — Περὶ τῆς στέψεως τῶν βυζαντινῶν αὐτοκρατόρων καὶ ὁ X. A. Π., Ἀναγόρευσις καὶ στέψις τῶν βυζαντινῶν αὐτοκρατόρων, Νέα Ἡμέρα τῆς 5./17. καὶ 12./24. Ἰουλίου 1896 (ἀρ. 1127-1128). — D. Beljajev, Byzantina. II. Die täglichen und sonntäglichen Audienzen der byzantinischen

Kaiser und ihre feierlichen Prozessionen in die Kirche der hl. Sophia im 9.-10. Jahrhundert, Petersburg 1893 (ῥωσσ.).
 Προβ. die Besprechung von Th. Uspenskij, B. A. 3 (1894) 184 ff.—Περὶ τοῦ τρόπου τῆς ταφῆς τῶν βυζαντινῶν αὐτοκρατόρων καὶ πατριαρχῶν, πραγματεύεται ὁ H. Grauert, Zu den Nachrichten über die Bestattung Karls des Grossen, Histor. Jahrbuch 14 (1893) 302-319.—Περὶ τῆς ἐθιμοταξίας τῆς βυζαντινῆς αὐλῆς προβ. πρὸς τοῦτοις § 108 καὶ τὴν ἐκεῖ βιβλιολογίαν.—Fr. Wilken, Über die Partheyen der Rennbahn, vornehmlich im byzantinischen Kaiserthum, Abhandl. Berl. Ak. 1827 (Berlin 1830) S. 217-243. Ἄνευ τῶν σημειώσεων καὶ ἐν Rammers Histor. Taschenbuch 1830 (θεμελιώδης ἐργασία).—A. Rambaud, De byzantino hippodromo et circensibus factionibus, Paris 1870.—A. Rambaud, Le Sport et l'hippodrome à Constantinople, Revue des Deux Mondes τῆς 1. August 1871.—Th. Uspenskij, Die Parteien des Zirkus und die Demen in Konstantinopel, Viz. Vr. 1 (1894) 1-16 (ῥωσσ.) Προβ. Βυζαντ. Δελτ. 4 (1895) 208 f.—Σπ. Π. Λάμπρος. Οἱ γυμναστικοὶ ἀγῶνες παρὰ τοῖς Βυζαντινοῖς, ἐν τῷ πανηγυρικῷ τεύχει: Ὀλυμπιακοὶ ἀγῶνες ἐν Ἀθήναις, ἐν Ἀθήναις 1896 σ. 58-63.

Δ. Στρατὸς καὶ στόλος: H. Kirchner, Bemerkungen über die Heere Justinians, Festschr. zur Feier des 50 jährigen Dienstjubiläums des Herrn Gymnasialdirektors Dr. Nölting, Wismar 1886 S. 115-138.—Th. Mommsen, Das römische Militärwesen seit Diocletian, Hermes 24 (1889) 195-279.—Charles Lécirvain, Étude sur le Bas Empire. III. Les soldats privés au Bas Empire. Mélanges d'archéologie et d'histoire 10 (1890) 267-283.—Corn. Beniamin, De Justiniani imperatoris aetate quaestiones militares, Berlin 1892. Προβλ. τὴν ἀνάλυσιν ὑπὸ F. Hirsch, B. A. 2 (1893) 157 f.—K. E. Zachariae von Lingenthal, Zum Militärgesetz des Leo, B. A. 2 (1893) 606-608.—K. E. Zachariae von Lingenthal, Wissenschaft und Recht für das Heer vom 6. bis zum Anfang des 10. Jahrhunderts, Βυζ. Δελτ. 3 (1894)

437-457. — Περὶ τῶν στρατιωτικῶν προβ. καὶ St. Novakovic, Das altserbische Heer, Belgrad 1893. Πρβ. Βυζ. Δελτ. 4 (1895) 156. — Περὶ τοῦ στρατοῦ τοῦ ι' καὶ ια' αἰῶνος πρβ § 117 σημ. 3 Α. καὶ § 118 μετὰ τῶν ἐκεῖ ἀναγραφέντων βοηθημάτων. Τὸ ἐν § 118 μνημονευθὲν στρατηγικὸν τοῦ Κεκαυμένου ἐξεδόθη ὑπὸ V. Vasiljevskij und V. Jernstedt ἐν Zapiski der histor.-philol. Fakultät der k. Universität Petersburg, Teil 38, Petersburg 1896, μετ' εἰσαγωγῆς. — Περὶ τῶν στρατιωτικῶν συγγραμμάτων τῶν Βυζαντινῶν πρβ. § 262.

Βαράγγοι (νορμανικὴ σωματοφυλακὴ τοῦ αὐτοκράτορος : A. J. Penzel, Diss. de Barangis in aula Byzantina militan-
tibus, Halis 1771. — S. Gedeonov, Bruchstücke aus einer
Abhandlung über die Warägerfrage, Zapiski der k. russ.
Akad. Tom. 1 Beilage 3, Petersburg 1862 (ῥωσσ.). — V. Va-
siljevskij, Warjago-russische und warjago-englische Miliz
(druzina) in Kpel im 11. und 12. Jahrh., Journ. Min. 1874
Bd 176 Nov. S. 105-144; 1875 Bd 177 Februar S. 394-451;
Bd 178 März S. 76-152 (ῥωσσ.). — Εἰς ταῦτα προσθήκη: V. V a-
siljevskij, Russisch-byzantinische Fragmente. III. Bemerkung
über Fussgänger und Reiterei, Journ. Min. 1876 Bd
184 März S. 178-187 (ῥωσσ.). — Περὶ τῆς ἱστορίας τοῦ Χαράλ-
δου: P. A. Munch, Kritiske Untersogelser om vore Kon-
gesagaers Fremstilling af Harald Sigurdssons (Haardraa-
des) Bedrifter i der graeske Kejsers Tjeneste, in seinen,
Samlede Afhandlinger, 1 (Christiania 1873) 505-554. — Gu-
stav Storm, Harald Haardraade og Vaeringerne i de Gra-
eske Kaiseres Tjeneste, Historisk Tidsskrift, Anden Raekke
4 (Kristiania 1884) 354-386 (ἐχρησιμοποιήθη εἰς τὴν ἱστορίαν
τοῦ Χαράλδου καὶ τῶν Βαράγγων ἡ ἱστορία τοῦ κεκαυμένου πρβ. §
118). — Πρβ. καὶ A. Rambaud, L'empire grec au dixième
siècle, Paris 1870 S. 388 ff., καὶ G. Schlumberger, Nicé-
phore Phocas, Paris 1890 S. 48 ff.

Ναυτικόν: Aug. Fr. Gfrörer, Das byzantinische See-
wesen in seinen Byz. Geschichten 2 (1873) 401-436. — E,

Jurien de la Gravière, La marine des Byzantins, Revue des Deux Mondes 65 (1884) 130-158. — Τινὰ περὶ βυζαντινῶν πολεμικῶν πλοίων ἐκθέτει ὁ Cecil Torr, Ancient ships, Cambridge 1894 S. 16 ff. — Ποβ. καὶ G. Schlumberger, Nicéphore Phocas, S. 51. ff. — Ποδς δὲ τὴν ἐν σελ. 637 ἔ. παρατεθεῖσαν βιβλιολογίαν.

E. Γεωργία, ἐμπόριον καὶ βιομηχανία, πολυτέλεια: V. Makusev, Ueber die Pronoia im alten Serbien, Journ. Min. 1874 Bd 175 Sept.—Okt. S. 1-20 (ῥωσσ.) V. Vasiljevskij, Materialien zur inneren Geschichte des byzantinischen Reiches. I. Massregeln zum Schutze des Bauerngrundbesitzes, Journ. Min. 1879 Bd 202 S. 160-232 (ῥωσσ.). — II. Καλλιγᾶς Περὶ δουλοπαροικίας παρὰ Ῥωμαίοις καὶ Βυζαντινοῖς καὶ περὶ φορολογικῶν διατάξεων, ἐν: Μελέται καὶ λόγοι, ἐν Ἀθήναις 1882 σ. 183-304. — Th. Uspenskij, Materialien zur Geschichte des Bauerngrundbesitzes im 14. Jahrhundert, Odessa 1883 (ῥωσσ.) Ἴσως εἶνε τὸ αὐτὸ καὶ τὸ ἐξῆς: — Th. Uspenskij, Zur Geschichte des Bauerngrundbesitzes in Byzanz, Journ. Min. 1883 Bd 225 S. 30-87; 301 bis 360 (ῥωσσ.). — Th. Uspenskij, Die Bedeutung der byzantinischen und südslavischen πρόνοια (eine Art von Benefiz), in «Sammlung von Aufsätzen zur Slavenkunde zu Ehren von V. P. Laman-skij», Petersburg 1883 (ῥωσσ.) Ποβ. τὴν ἀνακοίνωσιν ἐν Revue de question hist. 35 (1884) 270. — Th. Uspenskij, Spuren der Katasterbücher in Byzanz, Journ. Min. 1884 Bd 231 S. 1-43; 289-335; 1885 Bd 240 S. 1-52 (ῥωσσ.). — Th. Uspenskij, Beobachtungen zur Geschichte der Landwirtschaft in Byzanz, Journ. Min. 1888 Bd 259 S. 229-259 (ῥωσσ.). — Th. Uspenskij, Byzantinische Landmesser, Odessa 1888 (ῥωσσ.). Ἀνάλυσις τοῦ βιβλίου ὑπὸ P. Bezobrazov Journ. Min. 1888 Bd 260 S. 272-280 (ῥωσσ.). — Περὶ τοῦ σπουδαιότητος εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς γεωργίας συστήματος τῆς ἐπιβολῆς πραγματεύεται διὰ μακρῶν ὁ Henry Monnier, Études de droit byzantin. I. Nouvelle revue historique de droit français et

étranger 16 (1892) 125-164; 330-352; 497-542; 637-672; 18 (1894) 433-486; 19 (1895) 59-103. — D. Arslanian, Über das System des ländlichen Grundeigentums im osmanischen Reiche, Diss., Leipzig 1888. — Περί τοῦ βυζαντινοῦ ἐμπορίου πρβ. τὰ ἐν σ. 410 παρατιθέντα συγγράμματα τοῦ W. Heyd. — K. E. Zachariae von Lingenthal, Eine Verordnung Justinians über den Seidenhandel aus den Jahren 540-547, Mém. de l'Acad. Imp. des sciences de St. Pétersbourg. Tome 9 (1865) Nr. 6. — L. M. Hartmann, Zur Geschichte der Zünfte im frühen Mittelalter, Zeitschrift f. Sozial- und Wirtschaftsgesch. 3 (1894) 109-129 (πραγματεύεται περί τε ἄλλων καὶ ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ ὑπὸ J. Nicole γνωστοῦ γενομένου Liber praefecti περὶ τοῦ γεωργικοῦ ὀργανισμοῦ τῶν βυζαντινῶν χρόνων, ἔτι δὲ περὶ τῶν συντεχνιῶν ἐν Πανέννα κατὰ τὸν 1' αἰῶνα). — Περί τῆς πολιτείας ἐν τῷ βυζαντ. κράτει πραγματεύεται ὁ H. Baudril-lart, Histoire du luxe privé et public depuis l'antiquité jusqu'à nos jours. Tome 2, Paris 1878 S. 331 ff. — Ἀκριβέστεραι εἰδικαὶ ἔρευναι περὶ τῶν γεωργικῶν, ἐμπορικῶν, βιοτεχνικῶν καὶ λοιπῶν ὁμοίων πραγμάτων ἐν τῷ βυζαντινῷ κράτει εἶνε ἐκ τῶν ἀπαραιτήτων ἀντικειμένων τῆς βυζαντινολογίας

Z. Πολιτισμὸς καὶ Παιδεία: Arsenius Mentschikow, De eruditione et re litteraria Graecorum aetatis byzantinae, Universitätsschrift. Moskau 1849 (γενικὴ ἐπισκόπησις τῆς βυζαντινῆς λογοτεχνίας καὶ τῆς ἐπιρροῆς αὐτῆς ἐπὶ τοῦ ῥωσ. πολιτισμοῦ. — M. K. Paraniakas, Σχεδιάσμα περὶ τῆς ἐν τῷ Ἑλλην. ἔθνει καταστάσεως τῶν γραμμμάτων ἀπὸ ἀλώσεως Κωνσταντινουπόλεως (1453) μέχρι τῶν ἀρχῶν τῆς ἐνεστώσης ἑκατονταετηρίδος. Kpel 1867. — C. Paparrigopoulos, Histoire de la civilisation hellénique, Paris 1878. Behandelt ausführlich auch die byzantinische Zeit, bes. die Periode des Bildersturmes. — G. Chassiotis, L'instruction publique chez les Grecs depuis la prise de Cple par les Turcs jusqu'à nos jours, Paris 1881. Πρβ. τὴν ἀνάλυσιν ὑπὸ P. Syrku, Journ. Min. 1882 Bd 220 S. 279-305 (ῥωσ.). — M. J. Gedeon, Χρονικὰ

τῆς πατριαρχικῆς ἀκαδημίας, Kpel 1883 (Περὶ τῆς πατριαρχικῆς σχολῆς 1454-1830). — E. Ἀριστάρχης, Κατάλογος τῶν παρὰ τῶν νεωτέρων Ἑλλήνων ἀπὸ ἀλώσεως μέχρι τοῦδε συγγραφέντων βιβλίων φυσικοῖστορικῶν, φυσικῶν, γεωγραφικῶν, ἱατρικῶν, μαθηματικῶν καὶ νομικῶν, Σύλλογος 14 (1884) 103-153. — Ἔτι δὲ τὰ ἐν σελ. 798, 2 παρατεθέντα ἔργα τῶν Βρετοῦ, Σάθα, Δημητράκου, οὐλοῦ καὶ Legrand. — N. Skabalanovic, Byzantinische Wissenschaft und Schulen im 11. Jahrh., Christ. ctenie 1884 März - Mai (ῥωσσ.). — E. Gregorovius, Die Legende von Studium der Wissenschaften in Athen im 12 Jahrh., Zeitschr. für Geschichte und Politik 5 (1888) 805-817. — Th. Uspenskij, Skizzen zur Geschichte der byzantinischen Kultur, Petersburg 1892 (ῥωσσ.). Περὶ τοῦ περιεχομένου πρβ. B. Δ. 1 (1892) 176 ff. 635. Πρβ. τὴν ἀνάλυσιν τοῦ P. Bezobrazov, Viz. Vr. 3 (1896) 125 ff. — P. Bezobrazov, Züge der byzantinischen Sitten und Kultur, in seinem Buche: Historische Aufsätze. I. Moskau 1893 S 45-143 (ῥωσσ.). — Βραχεῖαν ἐπισκόπησιν περὶ τῆς κοινωνικῆς θέσεως τῶν διδασκάλων ἐν τῷ βυζαντινῷ κράτει παρέχει ὁ M. I. Γεδεών, Παιδεία καὶ πτωχεία παρ' ἡμῖν κατὰ τοὺς τελευταίους αἰῶνας, ἐν Κ)πόλει, Keil 1893. — M. K. Παράνικας, Περὶ τῆς ἐν Κ)πόλει πατριαρχικῆς σχολῆς, Σύλλογος, τόμος κε' (1895) 49-56; 61-66. — Ἔτι δὲ τὰς παρατηρήσεις τοῦ Γεδεών, αὐτόθι σ. 56-61. — Περὶ τῆς ἱστορίας τοῦ πνεύματος καὶ τοῦ πολιτισμοῦ τῶν Βυζαντινῶν κατὰ τὸν ιδ' καὶ ιε' αἰῶνα πρβ. τὴν ἀνωτέρω παρατεθεῖσαν βιβλιολογίαν.

Γ'. ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ.

1. Γενικαὶ πραγματεῖαι. Σχέσις τῆς Ἐκκλησίας πρὸς τὴν πολιτείαν.

J. M. Neale, A History of the holy eastern church, 2 Parts, London 1847-50. — A. P. Stanley, Lectures on the history of the eastern church, 2 edition, London 1862. — J. Hasemann, Griechische Kirche, Ersch- und Gruber'sche Enzyklopaedie, L. Sektion, Teil 84 (1866) 1-290. — Jos. Hergenröther, Handbuch der allgemeinen Kirchengeschichte, 3. Aufl., 3 Bde, Freiburg 1884-1886. — Φ. Βαφείδης, Ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία ἀπὸ τοῦ κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων, 2 τόμοι ἐν Κωνσταντινουπόλει 1884-1886 (φθάνει μέχρι τοῦ 1453· τὸ τέλος δὲν ἐξεδόθη). — H. F. Tozer, The church and the eastern empire, London 1888 (βραχεῖα πραγματεία περὶ τῆς ἱστορίας τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας, τῆς πρὸς τὴν πολιτείαν καὶ τὸν λαὸν σχέσεως αὐτῆς καὶ τῶν θεσμῶν της) — C. J. v. Hefele, Conciliengeschichte, 2. verb. Auflage Freiburg i. B. 1889 ff. — Γενικὴ πραγματεία περὶ τῆς ἐλληνικῆς Ἐκκλησίας ὑπὸ Fern. Kattenbusch, Lehrbuch der vergleichenden Konfessionskunde. I. Bd: Die orthodoxe anatolische Kirche. Freiburg 1892. — D. Karl Müller, Kirchengeschichte, Erster Band, Freiburg 1892 (= Grundriss der theologischen Wissenschaften, I. Reihe IV. Teil 1. Bd) (πραγματεύεται ἐν διαφόροις κεφαλαίοις καὶ περὶ τῆς βυζαντινῆς Ἐκκλησίας, ἰδίως τῆς πρωϊμωτέρας ἐποχῆς, καὶ ἀναφέρει πολλὰς μαρτυρίας). — Κ. Σ. Παρίτσης, Βιογραφικὴ ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία, ἐν Κ)πόλει 1894 (μι-

κρὸν ἐγχειρίδιον βιογραφικὸν ἄνευ ἐπιστημονικῶν ἀξιώσεων). — K. Müller, Die Grenze zwischen Altertum und Mittelalter in der Kirche, Preussische Jahrbücher 60 (1887) 257-278 (θέτει τὸ ὄριον τοῦτο εἰς τὰ τέλη τοῦ ἔκτου μέχρι τῶν μέσων τοῦ ἑβδόμου αἰῶνος). P. Wolff, Zur Zeiteinteilung der Kirchengeschichte, Zeitschr. f. kirchl. Wissensch. u. kirchl. Leben 8 (1887) 381-390 (μετακινεῖ τὸ ὄριον μεταξὺ τῆς ἀρχαιότητος καὶ τοῦ μέσου αἰῶνος μέχρις ὑπερμεσοῦντος τοῦ 9^{ου} αἰῶνος, ἥτοι μέχρι τῆς εἰς τὸν παπικὸν θρόνον ἀναρρήσεως τοῦ πάπα Νικολάου Α', 858!).

Κύριον ἔργον διὰ τὴν ἐξωτερικὴν ἱστορίαν τῆς Ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας: Mich. Le Quien, Oriens Christianus, 3 tomi, Paris 1740. (Περιεχόμενα τοῦ α' τόμου: Dioeceses Ponti, Asiae et Thraciae Patriarchatui Cpolitano subjectae; τοῦ 2 τόμου: Illyricum orientale ad Patriarchatum Cpol. pertinens, Patriarchatus Alexandrinus et Antiochenus magnaeque Chaldaeorum et Jacobitarum dioeceses; des 3. Bandes: Ecclesia Maronitarum, Patriarchatus Hierosolymitanus et quotquot fuerunt ritus Latini tam Patriarchae quam inferiores praesules in quatuor Patriarchatibus et in Oriente universo). — Κύριον ἔργον περὶ τῆς ἱστορίας τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριαρχείου: M. I. Γεδεών, Πατριαρχικοὶ πίνακες (36-1884), Κ)πολις 1890. Πρβ. τὴν ἀνάλυσιν ὑπὸ H. Gelzer, B. A. 2 (1893) 152-154. — Πρὸς συμπλήρωσιν χρησιμεύουσιν ἡ ἀναγραφὴ τῶν μετὰ τὸ 1453, πατριαρχῶν ὑπὸ Ἰω. Σακελλίωνος, Πατριαρχὴ Βιβλιοθήκη. ἐν Ἀθήναις 1890 σ. 313-315. ἐκ χειρογράφου Πατριαρχικοῦ ἐκδοθεῖσα, καὶ I. Andrejev, Die Patriarchen von Kpel von der Zeit des Konzils von Chalkedon bis Photios. Chronologie dieser Patriarchen und Skizzen des Lebens und der Thätigkeit der wichtigsten von ihnen. 1. Teil Sergiev Posad 1895 (ῥωσσ.). Πρβ. τὴν ἀνάλυσιν ὑπὸ Lebedev und Zaozerskij, Bogosl. vjestnik 1896 Januarheft, Beilage S. 98-106 (ῥωσσ.). — Διορθώσεις εἰς τοὺς πατριαρχικοὺς καταλόγους ὑπὸ E. W. Brooks, On the lists of the Patriarchs of Cple from 638 to 715, B. A. 6 (1897) 33 ff. — Μυστακίδης, Παρατηρήσεις ἐπὶ τῶν χρο-

νολογικῶν καταλόγων τοῦ μητροπολίτου Ἀνθίμου Ἀλεξούδη, Νεολόγου Ἑβδομ. Ἐπιθεώρησις 1894 S. 645-649, καὶ Κωνσταντινούπολις 1894 Ἀρ. 221. — Μ. Ι. Γεδεών, Χρονικά τοῦ πατριαρχικοῦ οἴκου καὶ τοῦ ναοῦ, Κπολις 1884 (Περὶ τοῦ κτιρίου τῶν ἐν Κ)πόλει πατριαρχείων κατὰ τὸν μέσον αἰῶνα καὶ τοὺς νεωτέρους χρόνους). Περὶ τῶν βυζαντινῶν ἀναγραφῶν πατριαρχῶν καὶ ἐπισκόπων πρβ. 161 σημ. 3.

Περὶ τῆς σχέσεως τῆς πολιτείας πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν ἐν Βυζαντίῳ: ***, Übersicht der griechischrömischen Gesetze in ihrem Verhältnis zur Kirche, Journ. Min. 1850 Bd 65 Abteil. II 21-59; 161-202 (ῥωσσ.). — Α. Gasquet, De l'autorité impériale en matière religieuse à Byzance, Paris 1879. — K. J. Neumann, Der römische Staat und die allgemeine Kirche bis auf Diokletian. 1. Bd, Leipzig 1890 (θεμελιῶδες ἔργον). — E. G. Hardy, Christianity and the Roman Government. A Study in imperial administration. London 1894. — Jos. Zhishman, Die Synoden und die Episkopal-Aemter in der morgenländischen Kirche, Wien 1867. — Jos. Zhishman, Das Stifterrecht (τὸ κτητορικὸν δίκαιον) in der morgenländischen Kirche, Wien 1888. — Περὶ τῆς ἱστορίας τοῦ κανονικοῦ δικαίου πρβ. § 258 καὶ τὴν ἐκεῖ ἰδίως (S. 611 f.) παρατεθεῖσαν βιβλιολογίαν.

2. Εἰδικὰ συγγράμματα.

Α. Ἰδιαίτεροι περίοδοι: Κατάλυσις τῆς εἰδωλολατρίας καὶ οἱ πρό-
τοι χρόνοι τῆς ἐκκλησίας: Α. Beugnot, Histoire de la destruction du Paganisme en Occident, 2 voll., Paris 1835. — E. Chastel, Histoire de la destruction du Paganisme dans l'empire de l'Orient, Paris 1850. — E. v. Lasaulx, Der Untergang des Hellenismus, München 1854. — Alb. de Broglie, L'église et l'empire romain au IVe siècle, 3 parties (6 τόμοι) Paris 1856-1859. — G. Boissier, La fin du paganisme. Études sur les dernières luttes religieuses en Occident

au quatrieme siècle. 2 τόμοι, Paris 1891, 2. ἐκδοσις Paris 1894 (τὰ πλεῖστα ἀναφέρονται εἰς τὴν Δύσιν). — Victor Schultze, Geschichte des Untergangs des griechisch-römischen Heidentums, 2 τόμοι, Jena 1887-1892. (Πρβ. τὴν ἀνάλυσιν ὑπὸ Koedderitz, B. A. 2 (1893) 622 ἔ.—Paul Allard, Le paganisme au milieu du IV. siècle Revue des questions historiques 51 (1892) 345-372 (περὶ τῆς λατρείας τοῦ Μίθρα). —Paul Allard, La situation légale et matérielle du Paganisme au milieu du IV. siècle, Compte rendu du 3. congrès scientifique international des catholiques, Brüssel 1895 V. section S. 109-150. —Πρὸς κατανόησιν τῆς μεταβάσεως ἀπὸ τῆς εἰδωλολατρείας εἰς τὸν χριστιανισμόν συμβουλευτέον ἰδίως τὰ ἑξῆς συγγράμματα: Edwin Hatch, Griechentum und Christentum. Deutsch von Erwin Preuschen. Mit Beilagen von Ad. Harnack und dem Übersetzer. Freiburg i. B. 1892 —Gust. Anrich, Das antike Mysterienwesen in seinem Einfluss auf das Christentum, Göttingen 1894. Ἑνταῦθα ἀναγραφὴ καὶ τῆς ἀρχαιοτέρας εἰς τὸ θέμα τοῦτο ἀναφερομένης βιβλιολογίας. —Georg Wobbermin, Religionsgeschichtliche Studien zur Frage der Beeinflussung des Urchristentums durch das antike Mysterienwesen, Berlin 1896. —W. M. Ramsay, The church in the Roman Empire before A. D. 170. London 1893.

2. Ἑκκλησιαστικὴ ἱστορία ἀπὸ τῆς ἐν Νικαίᾳ συνόδου μέχρι τῆς ἀρχῆς τῆς εἰκονομαχίας: W. Koelling, Geschichte der Arianischen Haeresie, 2 τόμοι, Gütersloh 1874-1883. —C. A. Bernoulli, Das Konzil von Nicaea, Freiburg i. B. und Leipzig 1896. —O. Seeck, Untersuchungen zur Geschichte des Nicänischen Konzils, Zeitschr. f. Kirchengesch. 17 (1896) 1-71. —J. R. Asmus, Julian und Dion Chrysostomos, Gymnasialprogr., Tauberbischofsheim 1895. —J. R. Asmus, Eine Enzyklika Julians des Abtrünnigen und ihre Vorläufer, Zeitschr. f. Kirchengesch. 16 (1895) 220-252. —J. J. Malyshevskij, Die grossen Thaten der antiochenischen Priester in der Zeit der arianischen Kämpfe unter der Regierung des

Valens, Trudy Kievsk. duch. ak. 1893 Juli S. 355-378 (ῥωσσ.). — Ternovskij, Die griechische Kirche in der Periode der allgemeinen Kirchenversammlungen, Kiev 1883 (ῥωσσ.). — v. Funk, Die Berufung der ökumenischen Synoden des Altertums, Histor. Jahrbuch d. Görresges. 13 (1892) 689-723. — Ἐτι δὲ v. Funk, Kritische Bemerkungen zu dogmatischen Reflexionen in einer historischen Frage, Histor. Jahrbuch d. Görresges. 15 (1894) 505-516. — v. Funk, Die päpstliche Bestätigung der acht ersten allgemeinen Synoden, Histor. Jahrbuch 14 (1893) 485-516. — F. Ludwig, Der hl. Johannes Chrysostomos in seinem Verhältnis zum byzantinischen Hof, Braunsberg 1883. — A. Puech, Un réformateur de la société chrétienne au 4e siècle. St. Jean Chrysostome et les mœurs de son temps, Paris 1891. — E. Thouvenot, Vie de St. Jean Chrysostome, Toulouse 1891. — T. J. Lamy, Le concile tenu à Séleucie-Ctésiphon en 410, Compte rendu du 3. congrès scientifique internationale des catholiques, Brüssel 1895, II. section S. 250-276. — L. Duchesne, Vigile et Pelage, Revue des questions historiques 36 (1884) 369-440. — Gust. Krüger, Monophysitische Streitigkeiten im Zusammenhange mit der Reichspolitik, Diss., Jena 1884. — Land, De gedenkschriften van een Monophysiet uit de zesde eeuw, Verslagen en Mededeel. d. Ak. Afd. Letterkunde 3. Reeks (Amsterdam 1888) 5 S. 237-274. — A. Rose, Die byzantinische Kirchenpolitik unter Kaiser Anastasius I, Progr. Wohlau 1888. — H. Gelzer, Josua Stylites und die damaligen kirchlichen Parteien des Ostens, B. A. 1 (1892) 34-49. — Ἐτι δὲ Th. Nöldeke, Die Synoden von Sidon und Tyrus, B. A. 1 (1892) 333 ἕως 335. — G. Schnürer, Die politische Stellung des Papsttums zur Zeit Theoderichs des Grossen, Histor. Jahrbuch d. Görresges. 9 (1888) 251-283 und 10 (1889) 253-301. Τινὰ περὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν σχέσεων τοῦ Θεοδορίου πρὸς τὴν Ῥώμην καὶ τὸ Βυζάντιον καὶ παρὰ G. Pfeilschifter, Der Ostgotenkönig Theoderich

der Grosse und die katholische Kirche, Münster 1896. — Ἐτι δὲ προβ. σ. 51 ἔ. καὶ τὴν ἐκεῖ ἀναγραφομένην βιβλιολογίαν.

3. *Περίοδος τῆς εἰκονομαχίας*: L. Maimbourg, Histoire de l'hérésie des Iconoclastes, 2 τόμοι Paris 1679. — Fr. Chr. Schlosser, Geschichte der bilderstürmenden Kaiser des ost-römischen Reiches, Frankfurt 1812. — J. Marx, Der Bilderstreit, Trier 1839 (ἀσήμενον). — Aug. Fr. Gfrörer, Der Bildersturm, ἐν Byzantinische Geschichten 2 (1873) 460-478. — C. J. von Hefele, Conciliengeschichte 3 (1877) 366 ff. — G. Vasiljevskij, Die Gesetzgebung der Ikonoklasten, Journ. Min. 1878 Bd 199 S. 258-309; Bd 200 S. 95 - 129; Bd 201 S. 161-173 (ῥωσσ.). — Karl Schwarzlose, Der Bilderstreit. Ein Kampf der griechischen Kirche um ihre Eigenart und ihre Freiheit. Gotha 1890. Προβ. τὰς ἐκτενεῖς ἀναλύσεις ὑπὸ Jos. Langen, Beilage zur (Münchener) Allgemeinen Zeitung 1891 Nr. 164 ἔ. καὶ F. X. Kraus, Götting. Gel. Anzeigen 1893 S. 422-424. — V. Preobrazenskij, Der Kampf um die Bilderverehrung im byzantinischen Reiche, Moskau 1890 (ῥωσσ.). — A. Tougaard, La persécution iconoclaste d'après la correspondance de saint Théodoros Studite, Revue des questions historiques 50 (1891) 80-118. Καὶ χωριστὰ ἐκδοθέν. — L. Duchesne, Les premiers temps de l'état pontifical, Revue d'histoire et de littérature religieuses 1 (1896) 105-146; 238-287; 297-334 (πλὴν ἄλλων περὶ τῆς σχέσεως τῶν παπῶν Στεφάνου Β' Παύλου Α', Στεφάνου Γ', Ἀδριανοῦ Γ' καὶ Λέοντος Γ' πρὸς τοὺς Βυζαντινοὺς). — Th. Uspenskij Die Synode zu Kpel im Jahre 842 und die Bestätigung der Orthodoxie, Journ. Min. 1891 Bd 273 Januarheft S. 73 - 158. Ἀνετυπώθη ἐν Skizzen zur Geschichte der byzantinischen Kultur, Petersburg 1892 S. 3-88 (ῥωσσ.). — Th. Uspenskij, Das Synodikon für die Woche der Rechtgläubigkeit, Journ. Min. 1891 τόμος 274 Ἀπριλίου σ. 267-323. Ἀνετυπώθη ἐν: Skizzen zur Geschichte der byzantinischen Kultur, Petersburg 1892 S. 89-145 (ῥωσσ.). — Συμπληροῖ τὸ σύγγραμμα τοῦτο: Th. Uspenskij, Das Synodikon für

die Woche der Rechtgläubigkeit, Odessa 1893 (ῥωσσ.). Περὶ τῆς ἀναλύσεως ὑπὸ E. Kurtz B. A. 4 (1895) 143-145, καὶ P. Bezoprazov, Viz. Vr. 3 (1896) 125 ff. — A. P. Lebedev, Geschichte der kpolitanischen Synoden des 9. Jahrh., Moskau 1888 (ῥωσσ.)

4. Ἀπὸ τῆς ἀναστηλώσεως τῶν εἰκόνων μέχρι τοῦ χωρισμοῦ τῶν ἐκκλησιῶν (843-1054): C. de Boor, Der Angriff der Rhōs auf Byzanz, B. A. 4 (1895) 452 ἔ., καθιστᾷ πολὺ πιθανὸν ὅτι ἡ ἐορτὴ τῆς ὀρθοδοξίας δὲν ἐωρτάσθη ὡς συνήθως πιστεύεται, τὴν ἀνοίξιν τοῦ 842, ἀλλὰ τὴν 11 Μαρτίου 843. — Hugo Laemmer, Papst Nikolaus der Erste und die byzantinische Staats-Kirche seiner Zeit, Berlin 1857. — Ἔτι δὲ περὶ τῆς ἐποχῆς τοῦ Φωτίου καὶ τὴν σχετικὴν βιβλιολογίαν — Karapet Ter-Mkrttschian, Die Paulikianer im byzantinischen Kaiserreiche und verwandte ketzerische Erscheinungen in Armenien, Leipzig 1893. — J. Sokolov, Die äussere Lage des Mönchtums in der byzantinischen Kirche von der Mitte des 9. Jahrh. bis zum 13. Jahrh. (842-1204), Pravosl. sobesjednik 1892 Okt. — Nov. S. 205-216; 1893 Juni S. 98-150, Juli S. 230-275 (ῥωσσ.). J. Sokolov, Die innere Lage des Mönchtums in der byzantinischen Kirche von der Mitte des 9. bis zum 13. Jahrh. (842-1204). Αὐτόθι 1893 Sept. S. 113-124, Okt. S. 195-344, Nov. S. 457-502, Dez. S. 606-642 (ῥωσσ.). J. Sokolov, Das byzantinische Mönchtum im 9-12. Jahrh., Pravosl sobesjednik 1894 Juni S. 205-275. (ἐνταῦθα γενικὸς χαρακτηρισμὸς (ῥωσσ.). Αἱ πραγματεῖαι αὗται καὶ ἰδιαίτερος ὑπὸ τὸν τίτλον: Der Zustand des Mönchtums in der byzantinischen Kirche von der Mitte des 9. bis zum Anfange des 13. Jahrhunderts, Kazan 1894 (ῥωσσ.). — V. Grigorovic, Wie äusserten sich im Anfange des 10. Jahrh. die Beziehungen der kpolitanischen Kirche zu den benachbarten nördlichen Völkern und hauptsächlich zu den Bulgaren? Rede, gehalten beim jährlichen Festakt der neuruss. Universität am 30. Aug. 1866 (ὥστε πιθανῶς ἐν τοῖς Zapiski τοῦ πανεπιστημίου Ὀδησσοῦ)

ῥωσσ. — Skabalanovic, Byzantinischer Staat und (byz.) Kirche im 11. Jahrhundert, Petersburg 1884. (ῥωσσ.).

5. Ἀπὸ τοῦ χωρισμοῦ τῶν ἐκκλησιῶν μέχρι τῆς καταλύσεως τοῦ κράτους (1054-1453): πᾶσαν τὴν περίοδον ταύτην περιλαμβάνει: A. Lebedev, Grundzüge einer Geschichte der byzantinisch-östlichen Kirche vom Ende des 11. bis zur Mitte des 15. Jahrhunderts, Moskau 1892 (ῥωσσ.). — L. Maimbourg, Histoire du schisme des Grecs, 2 voll., Paris 1677. Ἐν γερμανικῇ μεταφράσει ὑπὸ F. X. Meuser, Aachen 1841 — J. G. Pitzipios, L'église orientale. Exposé historique de sa séparation et de sa réunion avec celle de Rome etc. Rome 1855 (Πραγματεύεται ἐκ καθολικῆς ἀπόψεως τὴν ἱστορίαν τοῦ χωρισμοῦ τῶν Ἑκκλησιῶν ὡς καὶ τὰς κυρίας διαφορὰς αὐτῶν, προτείνων καὶ τρόπον ἐνώσεως). — A. Pichler, Geschichte der kirchlichen Trennung zwischen Orient und Occident, 2 Bände, München 1864-1865. — Κ. Δημητρακόπουλος, Ἱστορία τοῦ σχίσματος τῆς Λατινικῆς ἐκκλησίας ἀπὸ τῆς ὀρθοδόξου Ἑλληνικῆς, Leipzig 1867. — J. Hergenröther, Photius, 3 τόμοι, Regensburg 1867-1869, εἶνε σπουδαῖον καὶ διὰ τοὺς πρώτους αἰῶνας τοῦ σχίσματος. — Ὀλίγον χρήσιμος εἶναι ἡ πραγματεία τοῦ Διονυσ. Κυριακοῦ, ἐν Ἀθηναίῳ 3 (1874) 135-163. — A. Pavlov, Kritische Versuche zur ältesten griechisch-russischen Polemik gegen die Lateiner, Petersburg 1878 (ῥωσσ.) (μνημονεύεται ἐν Röttgers Russ. Revue 12 [1878] 496). — Skabalanovic, Die Kirchentrennung unter dem patriarchen Michael Kerularios, Christ. ctenije 1884-1885 (ῥωσσ.). — Κ. Καλοζύμης, Ὁ παπισμὸς καὶ ἡ ὀρθόδοξος ἀνατολικὴ ἐκκλησία, Leipzig 1887. — G. B. Howard, The schism between the oriental and western churches with special reference to the addition of the filioque to the creed, London 1893. — Μετὰ λογιότητος καὶ ὀξυδερκειᾶς ἐξετάζει τὴν γένεσιν τοῦ χωρισμοῦ τῶν ἐκκλησιῶν ὁ L. Duchesne, Autonomies ecclésiastiques. Eglises séparées, Paris 1896. — Igumen Arsenij, Über die Beziehungen der lateinischen und griechischen Kirche in der

Periode der Kreuzzüge, Journ. Min. 1867 Bd 133 Abteil. Pädagogik und Wissenschaft S. 499-534 (ῥωσσ.). — J. Sakkelion, Documents inédits tirés de la bibliothèque de Patmos. I. Decret d'Alexis Comnène portant déposition de Léon. Metropolitain de Chalcédoine Bull. de corresp. hell. 2 (1878) 102-128. — Εἰς τὰς πρὸς ἔνωσιν διαπραγματεύσεις ἐν ἔτει 1268-1278 ἀναφέρεται ὁ L. Delisle, Notice sur cinq mss de la bibliothèque nationale et sur un ms de la bibliothèque de Bordeaux contenant des recueils épistolaires de Bérard de Naples, Not. et ext. 27 (1879) 2, 87-167. — Joh. Dräseke, Der Kircheneinigungsversuch des Kaisers Michael VIII Palaeologos, Zeitschr. f. wiss. Theologie 34 (1891) 325-355. — Περὶ τῶν δῆθεν βιαιοπραγιῶν τοῦ αὐτοκράτορος Μιχαὴλ Η' ἐν ἔτει 1284 εἰς τὰ μοναστήρια τοῦ ἁγίου Ὁρους, ἅπερ ἀνθίσταντο εἰς τὴν ἔνωσιν, μετὰ τὴν ἐκ τῆς Λύσεως ἐπιστροφὴν αὐτοῦ, πραγματεύεται κεῖμενόν τι ἐκδοθὲν ὑπὸ I. Σακκελίωρος, ἐν Παρνασσῷ 10 (1886) 49-55. — H. O mont, Projet de réunion des églises grecque et latine sous Charles le Bel en 1327, Bibl. de l'école des chartes 1892 S. 254-257. — V. Grigorovic, Die Protocolle des Patriarchats von Kpel im 14. Jahrh., Journ. Min. 1847 Bd 54 Abteil. II 131-164 (ῥωσσ.). — Περὶ τοῦ μεγάλου κινήματος τῶν Ἑσυχαστῶν (ιδ' αἰών) πρβ. Α' τόμον — Al. Lombard, Pauliciens, Bulgares et Bons-Hommes en Orient et en Occident, Genf und Basel 1879. — T. D. Florinskij, Zur Frage über die Bogomilen, in «Sammlung von Aufsätzen zur Slavenkunde zu Ehren von V. P. Lamaskij», Petersburg 1883 (ῥωσσ.). — Περὶ τῆς ἱστορίας τῶν Βογομίλων Πρβ καὶ Ludw. von Thallóczy, Bruchstücke aus der Geschichte der nordwestlichen Balkanländer, Wissenschaftliche Mitteilungen aus Bosnien und der Herzegovina 3 (1895) 298-371 (μετὰ δύο ἑλλήν. κεμένωνν). — B. Melioranskij, Zur Geschichte der antikirchlichen Bewegung in Makedonien im 14 Jahrh., Στέφανος, Sammlung von Aufsätzen zu Ehren Theod. Sokolovs, Petersburg 1895 S. 62

-72. — Περὶ τοῦ ἐκ Κρήτης καταγομένου πάπα Ἀλεξάνδρου Ε' (1409 - 1410) καὶ περὶ Βυζαντίου καὶ τῆς ἐν Βασιλείᾳ συνόδου πραγματεύεται ὁ Μ. Πενιέρης, Ἱστορικαὶ μελέται, ἐν Ἀθήναις 1881. — Nikephoros Kalogeras, Die Verhandlungen zwischen der orthodox-katholischen Kirche und dem Konzil von Basel über die Wiedervereinigung der Kirchen (1443-1437), Revue internationale de théologie 1 (1893) 39-57. — Mugnier, L'expédition du concile de Bâle à Cple. pour l'union de l'église grecque à l'église latine 1437-1438, Paris, E. Leroux 1893 (ἴσως χωριστὴ ἔκδοσις ἐκ τινος περιοδικοῦ). — J. Haller, Concilium Basiliense. Studien und Quellen zur Geschichte des Konzils von Basel. Basel 1896 (σπουδαῖον καὶ διὰ τὰς περὶ ἐνώσεως διαπραγματεύσεις πρὸς τοὺς Ἕλληνας — Hefele, Die temporäre Wiedervereinigung der griechischen und lateinischen Kirche, Theolog. Quartalschr. 29 (1847) 50-97; 183-259; 30 (1848) 179-229 — J. Zhishman, Die Unionsverhandlungen zwischen der orientalischen und römischen Kirche seit dem Anfange des XV. Jahrhunderts bis zum Concil von Ferrara, Wien 1858. πρβ. τὴν ἀνάλυσιν ὑπὸ Georg Voigt, Histor. Zeitschr. 3 (1860) 16-41. — Die Geschichte des Florentiner Konzils von dem Griechen Sylv. Syropulos (Sguropulos) ed. Rob. Greyghton, Hagae Comit. 1660. — S. Sevyrev, Neue Nachrichten über das Florentiner Konzil (aus vaticanischen Hss), Journ. Min. 1841 Bd 29 Abteil. II 60-78 (ῥωσσ.). — [Gorski], The history of the council of Florence translated by B. Popoff, edited by Neale, London 1861. — Ceconi, Studj storici del Concilio di Firenze, 1. parte, Florenz 1868. — Th. Frommann Kritische Beiträge zur Geschichte der Florentiner Kircheneinigung, Halle 1872. — Π. Καλλιγᾶς, Ἡ ἐν Φλωρεντίᾳ Σύνοδος, Μελέται καὶ λόγοι ἐν Ἀθήναις, 1882 σ. 3-181. — P. Pierling, Les Russes au concile de Florence, Revue des questions historiques 52 (1892) 58-106. Ἡ μελέτη αὕτη ἀνευπώδη μετ' ἄλλων πολλῶν ἐν τῷ τόμῳ: P. Pierling, La Russie et le

Saint-Siège. Études diplomatiques. Tom. I. Paris 1896. — A. Gottlob, Aus den Rechnungsbüchern Eugens IV zur Geschichte des Florentinums, Histor. Jahrbuch 14 (1893) 39-66. — J. Dräseke, Zum Kircheneinigungsversuch des Jahres 1439, B. A. 5 (1896) 572-586. — Watterich, Der Streit um die Konsekrationsform auf dem Konzil von Florenz, Revue internationale de théologie 4 (1896) 538-547. Max. Wolfg. von Goethe (Enkel des Dichters), Studien und Forschungen über das Leben und die Zeit des Kardinals Bessarion, 1871 (δυστυχῶς ἐτυπώθη μόνον ὡς χειρόγραφον. — J. Dräseke, Zu Marcus Eugenicus von Ephesus, Zeitschr. f. Kirchengeschichte 12 (1891) 91-116. — Νικηφόρος Καλογερᾶς, Μάρκος ὁ Εὐγενικός καὶ Βησσαρίων ὁ Καρδινάλις εὐθύναντες ὡς πολιτικοὶ τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους ἡγέται τῇ ἱστορίᾳ διδόντες, ἐν Ἀθήναις 1893. Καὶ ἐν Γερμανικῇ μεταφράσει (ὑπὸ F. Lauchert) ἐν τῇ Revue internationale de théologie 1 (1893) 565-589. Πρβ. τὴν ἀνάλυσιν ὑπὸ J. Dräseke, B. A. 4 (1895) 145-153. — Ἔτι δὲ πρβ. §§ 41-42 καὶ τὴν ἐκεῖ παρατεθεῖσαν βιβλιολογίαν. Περὶ Βησσαρίωνος πρβ. καὶ σελ. 503 ἀνωτέρω. — Ch. Papaïoannu, Die Akten der sogenannten letzten Synode in der Sophienkirche und ihr historischer Wert, Viz. Vr. 2 (1895) 394-415 (ῥωσσ.). Καὶ ἑλληνιστὶ ἐν Ἐκκλ. Ἀλ. 15 (1895-1896). — Περὶ τῆς ἐνώσεως πρβ. καὶ J. v. Döllinger, Über die Wiedervereinigung der christlichen Kirchen, Nördlingen 1888; A. Ehrhard, Über die orientalische Kirchenfrage, Verhandlungen der 40. Generalvers. der Katholiken Deutschlands, Würzburg 1893 S. 178-190; τὰς ἀνωτέρω πραγματείας: Khalifat, Patriarcat et Papauté, Paris — Athen 1892 (ἰδίως περὶ Μάρκου Εὐγενικοῦ, Βησσαρίωνος καὶ Ἰωσήφ Βρυεννίου) καί: Un Orthodoxe, L'église romaine et l'église orthodoxe, Marseille 1894; τέλος τὴν ἀντιρρητικὴν πραγματείαν Salv. M. Brandi, S. I., Dell' unione delle chiese, Rom. 1896. Ἔτι δὲ τὴν ἐν τῷ Α' τόμῳ βιβλιολογίαν.

6. Ἡ ἑλληνικὴ ἐκκλησία ἐπὶ τῆς τουρκοκρατίας 1453 μέχρι τέλους

τοῦ IC' αἰῶνος: W. Gass, Gennadius und Pletho. Aristotelismus und Platonismus in der griechischen Kirche. Breslau 1844. — J. Dräseke, Zu Georgios Scholarios, B. A. 4 (1895) 561-580. — Τρύφων Ε. Εὐαγγελίδης, Γεννάδιος β' ὁ Σχολάριος πρῶτος μετὰ τὴν ἄλλωσιν οἰκουμενικὸς πατριάρχης, ἐν Ἀθήναις 1896. — Περὶ Γεωργίου Σχολαρίου πρβ. καὶ § 45 καὶ τὴν ἐκεῖ ἐν σημ. βιβλιο-λογίαν. — Περὶ τῶν μετὰ τὸ 1453 πατριαρχῶν πραγματεύεται ὁ Α. Lebedev, Das Patriarchat von Kpel von seiner intellectuellen Seite, Bogosl. Vjestnik 1894. Dezemberheft Abteil. II 456-486, καί: Die sittliche Physiognomie, die kirchlich-soziale Thätigkeit, die Missklänge und Unglücksfälle des Patriarchat von Kpel (ἐν τῷ β' ἡμίσει τοῦ ιε' καὶ ἐν τῷ ις' αἰῶνι), Bogosl. Vjestnik 1895 Januarheft, Abteil. II 31-54 und Märzheft σ. 374-403 (ῥωσσ.) — Α. Lebedev, Die griechisch-orientalische Kirche unter der osmanischen Herrschaft nach der Eroberung von Kpel. Bogosl. Vjestnik 1894 Januar-September (ῥωσσ.). — Anthimos, Bischof von Amaseia. Ὁ Ἀρχιδὼν Γαβριήλ, Ἑκκλ. Ἀλ. 14 (1894) 172 f. (Περὶ τινος ἐπισκόπου τοῦ ιε' αἰῶνος, μὴ μνημονευομένου ὑπὸ Le Quien). — Α. Papadopoulos-Kerameus, Theophanes Karykes, Patriarch von Kpel, Journ. Min. 1894 Bd 293 Maiheft S. 1-20 (Καρύκης † 1597 ὡς πατριάρχης). — Β. Α. Μυστακίδης, Ὁ ἱερός κληρὸς κατὰ τὸν ις' αἰῶνα. Μάξιμος ὁ Μαργούνιος. Χωριστὴ ἔκδοσις ἐκ τοῦ πανηγυρικοῦ τεύχους Κ. Ε. Κόντου, ἐν Ἀθήναις 1892 (ὁ Μαργούνιος ἔζη 1549-1602). — Περὶ Μαξίμου Μαργουνίου πρβ. τὴν βιβλιογραφίαν παρὰ Ε. Legrand, Bibliographie hell. 2 (1885) XXIII-LXXVII. — Τὴν δευτέραν διαθήκην τοῦ Μαργουνίου ἐξέδωκεν ὁ Papadopoulos Kerameus, Viz. Vr. 1 (1894) 218-220.

Β. Διάφοροι χῶραι τοῦ Κράτους: 1. Ἀθῆναι: Α. Mommsen, Athenae christianae, Leipzig 1868 (ἰδίως τοπογραφικὴ περιγραφὴ τῶν Ἑκκλησιῶν καὶ παρεκκλησιῶν μετὰ σχεδίου τῶν Ἀθηνῶν). — Δ. Νερούτσος, Χριστιανικαὶ Ἀθῆναι, Δελτίον 3 (1890-1892) 5-107; 4 (1892-1895) 51-204 (ἐκτενὴς ἱστορία τῆς ἐκκλησίας τῶν Ἀθηνῶν ἐπὶ Βυζαντινῶν καὶ Φράγκων μέχρι τέλους περιπτου τοῦ βυζαντινοῦ αἰῶνος. — Μ. Γεδεών, Συμβολαὶ εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς ἀνατολικῆς ἐκ-

κλησίας τῶν Ἀθηνῶν, ἐν Ἀθήναις 1891 (χωριστὴ ἔκδοσις ἐκ τῶν Δ. Καμπούρογλου, Μνημεῖα τῆς ἱστορίας τῶν Ἀθηναίων; ἴδε ἄνω-
τέρω Γ' τόμου σελ. 17 (ἀναφέρεται μόνον εἰς τὸν 15' καὶ 17' αἰῶνα).
— Panaretos Konstantinides, Κατάλογος ἱστορικὸς τῶν
πρώτων ἐπισκόπων καὶ τῶν ἐφεξῆς ἀρχιεπισκόπων καὶ μητροπολιτῶν
Ἀθηνῶν, Σωτήρ 1878 S. 123 ff., 138 ff., 157 ff., 173 ff., 187 ff.;
1879 σ. 9 ff., 29 ff., 37 ff., 58 ff., 77 ff., 87 ff., 134 ff. — Περὶ τῆς
ἱστορίας τῆς μονῆς Δαφνίου: Δ. Γρ. Καμπούρογλου, Πόθεν τὸ
ὄνομα τοῦ Δαφνίου, Ἑστία τῆς 31 Ἰαν. 1893 σ. 65-67 (περὶ τοῦ
περιεχομένου τοῦ ἄρθρου πρβ' Ὁ αὐτὸς περὶ τοῦ Θησείου ὡς χριστιαν.
ἐκκλησίας Ἀθηνῶν 5 (1893) 322-324.

2. Αἱ λοιπαὶ χῶραι τῆς ἀνατολικῆς Εὐρώπης: Μέγα Σπήλαιον:
Κτιτορικὸν ἢ προσκυνητάριον τῆς ἱερᾶς καὶ βασιλικῆς μονῆς τοῦ Με-
γάλου Σπηλαίου, Ἀθῆναι 1840. — Η. Παπανδρέου, Περὶ τῆς ἐν
Καλαβρύτοις ἱστορικῆς μονῆς τῆς ἁγίας Λαύρας, Δελτίον 3 (1890-
1892) 428-445. — Ι. Σακκελίωv, Ἄργους καὶ Ναυπλίου παλαιοὶ
ιεράρχαι, Δελτίον 2 (1885-1889) 32-38. — Γ. Κρέμος, Φωκικά.
Ἱστορία τῆς ἐν Φωκίδι μονῆς τοῦ ἁγίου Λουκά τοῦ πύκην Στειριώτου,
2 τόμοι ἐν Ἀθήναις 1874—1880. — J. van den Gheyn S. I.,
Le siège episcopal de Diaulia en Phocide, B. A. 6 (1897) 1
Heft. Ἰωάννινα: Μυστακίδης, Ἐπισκοπικοὶ κατάλογοι, Νεολόγου
Ἑβδομ. Ἐπιθεώρησις 1893 σ. 864-866 (Μητροπολίται Ἰωαννίνων
ἀπὸ 879-1889). Προσθῆκαι ὑπὸ Α. Παπαδοπούλου Κεραμέως Viz.
Vr. 1 (1894) 742. — Δ. Α. Παναγιωτίδης, Χρονολογικὸς
κατάλογος τῶν ἐπισκόπων Παραμυθίας μετὰ τῶν ἀρχαιοτέρων τῆς
Εὐβοίας, Φωτικῆς καὶ Βουθρωτοῦ, ἑβδομαδ. παράρτημα τοῦ
Νεολόγου τῆς 7 Φεβρ. 1893 — Κατάλογος τῶν μητροπολιτῶν Σερ-
ρῶν παρὰ Μ. Ν. Παπαγεωργίου, Αἱ Σέρραι, B. A. 3 (1894) 260
ἔ. — Μελένικος: Ε. Α. Ταπεινός, Ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία τῆς ἐπαρχίας
Μελενίκου, Ἐκκλ. Ἀλ. 12 (1894) 143 f.; 151 f. — Περὶ τῆς ἱστορίας
τῶν μονῶν τοῦ Ἀθῶ ἴδε Β' τόμου σελ. 513 βιβλιολογίαν.

3. Νῆσοι: Περὶ τῆς ἱστορίας τῆς Νέας Μονῆς ἐν Χίῳ: Τὰ Νεα-
μονήσια. Ἐν Χίῳ 1865. Περὶ τῆς νῦν καταστάσεως τῆς μονῆς
πρβ. ἄνωτέρω τὴν πραγματείαν τοῦ J. Strzygowski. — Πάτμος:

Ed. Le Barbier, Saint Christodoule et la réforme des couvents grecs au XIe siècle, Paris 1863. — I Σακκελίων, Περὶ τῶν ἀρχαίων ἐκκλησιαστικῶν προνομίων τῆς νήσου Πάτμου, Εὐαγγελικὸς κῆρυξ von 1 Juli 1863 und 1. März 1865 (mir unzugänglich). — A. Dmitrijevskij, Das Kloster des Johannes Theologos auf der Insel Patmos, Trudy, Kievskoj duch. ak. 1892 Nov. σ. 326-492 (ῥωσσ.). Ἡ μελέτη αὕτη ἀνετυπώθη μετὰ πολλῶν ἄλλων ἐν A. Dmitrijevskij, Patmische Skizzen, Kiev 1894 (ῥωσσ.). — Ἔτι δὲ βιβλιολογίαν ἐν Α' τόμῳ περὶ Πάτμου.

4 Ἀσία: Sabbas-Kloster in Palästina: *** Erinnerung an Palästina (Laura des hl. Sabbas), Journ Min. 1853 Bd 77 Abteil. II 18-50. — Ἔτι δὲ τὰ ἐν Β' Γ' τόμ. συγγράμματα τῶν A. Ehrhard und J. Strzygowski. — Bruno Meissner, Eine syrische Liste antiochenischer Patriarchen, Wiener Zeitschr. f. d. Kunde des Morgenlandes 8 (1894) 259-317. — Περὶ τῆς ἱστορίας τῶν ἐν Λάτρω μονῶν πραγματεύεται ὁ Hipp. Delehaye ἐν τῇ εἰσαγωγῇ τῆς ἐκδόσεως Vita S. Pauli Junioris, Anal. Bollandiana 11 (1892) 1 ff. — T. E. Εὐαγγελίδης, Περὶ τινων μητροπολιτῶν Ἀπαμείας (Βιθυνίας). Δελτίον 3 (1890-1892) 219-225. — Ἐπίσκοποι Κερασσοῦντος, Κ. Παυλίδης, Ὅλγια τινὰ περὶ τῆς πόλεως Κερασσοῦντος, Νεολόγον, Ἑβδομ. Ἐπιθεώρησις 1893 S. 221-224. Ἔτι δὲ τὰς παρατηρήσεις Μυστακίδου αὐτόθι S. 266-269; 290-292. — Max Treppner, Das Patriarchat von Antiochien von seinem Entstehen bis zum Ephesinum 431, Würzburg 1891 (ἀνευ ἄξιας).

5. Ἀφρικὴ: E. Amélineau, Étude historique sur St. Pachôme et le cénobitisme primitif dans la Haute-Égypte, d'après les monuments coptes. Bulletin de l'Institut Égyptien, Série 2, Nr. 7 (1886) S. 306-399. — E. Amélineau, Monuments pour servir à l'histoire de l'Égypte chrétienne. Histoire des monastères de la Basse Égypte etc. Texte copte et traduction française. Paris 1894 (=Annales du Musée Guimet tome XXV). — E. Amélineau, Monuments pour servir à l'histoire de l'Égypte chrétienne au IVe, V^e, VIe et VIIe siècles. Mé-

moires publiés par les membres de la mission archéologique française au Caire tome IV fasc 2, Paris 1895 S. 483-840.— The churches and monasteries of Egypt attributed to Abū Sâlih, the Armenian, edited and translated by B. T. A. Evetts with notes by Alfr. J. Butler, Anecdota Oxoniensia Semitic Series, part. VII, Oxford 1895.—'Αλεξάνδρεια: "Εξοχος μελέτη ἡ ὑπὸ A. v. Gutschmid, Verzeichnis der Patriarchen von Alexandrien. Kleine Schriften von A v. G. 2 (1890) 395-525.—O. von Lemm, Koptische Fragmente zur Patriarchengeschichte Alexandriens, Mém. de l'Acad. Imp. des sciences de St. Pétersbourg, Tome 36, Nr. 11, Petersburg 1888.—Paul Rohrbach, Die Patriarchen von Alexandria, Preussische Jahrbücher 69 (1892) 50-83; 207-233 (πραγματεύεται μόνον τὴν μέχρι τῆς συνόδου Χαλκηδόνος ἐν ἔτει 451 περίοδον.

6. *Italia*: Rodotà, Dell' origine, progresso e stato presente del rito greco in Italia, 2 Bde, Rom 1758-1763.—J. Gay, Notes sur la conservation du rite grec dans la Calabre et dans la terre d'Otrante au XIVe siècle; listes de monastères basiliens (d'après les archives du Vatican), B. A. 4 (1895) 59-66.—G. Minasi, Le chiese di Calabria dal quinto al duodecimo secolo, Napoli 1896.—Albert Mayer, Zur Geschichte der älteren christlichen Kirche von Malta, Historisches Jahrbuch d. Görresgesellsch. 17 (1896) 475-496 (ὅπου εὐρίσκεται καὶ ἡ ἀρχαιοτέρα βιβλιολογία) Γ. Βελοῦδος, Ἑλλήνων ὀρθοδόξων ἀποικία ἐν Βενετίᾳ, ἐν Βενετίᾳ 1872.—S. Pisani, Les chrétiens de rite oriental à Venise et dans les possessions Vénitiennes, Revue d'histoire et de litt. religieuses 1 (1896) 201-224.—"Ετι δὲ τὴν ἐν Γ' τόμῳ βιβλιολογίαν περὶ τῆς βυζαντ. Ἰταλίας.—"Ετι δὲ περὶ τῆς ἱστορίας διαφόρων μοναστηρίων ἴδε τὴν βιβλιολογίαν ἐν § 137 καὶ τὴν ἐκεῖ βιβλιολογίαν.

3. Ἀλλαι ἀνατολικάι ἐκκλησίαι.

A. *Βουλγαρικὴ ἐκκλησία*: Κύριον σύγγραμμα: E. Golubinskij, Geschichte der bulgarischen, serbischen und rumäni-

schen Kirche, Moskau 1871 (ῥωσσ.). Πρβ. τὴν ἐκτενὴ ἀνάλυσιν ὑπὸ A. Budilovic, Journ. Min. 1872 Bd 159 Abteil. Kritik und Bibliographie S. 107-134. — K. E. Zachariae von Lingenthal, Beiträge zur Geschichte der bulgarischen Kirche, Mémoires de l'académie impériale des sciences de St Pétersburg VII. série. 8 (1864) Nr. 3. — V. Lah, De unione Bulgarorum cum ecclesia Romana ab anno 1204-1234, Archiv für kathol. Kirchenrecht 44 (1880) 193-256 — Archimandrit Antonij, Der bulgarische Bischof Konstantin und sein Lehr-evangelium, Kazan 1885 (ῥωσσ.). — V. Vasiljevskij, Die Erneuerung des bulgarischen Patriarchats unter dem Fürsten Johann Assan II i. J. 1235, Journ. Min. 1885 Bd 238 S. 1-56 καὶ 206-238 (ῥωσσ.). — Τινὰ περὶ τῆς ἀρχαιοτέρας ἱστορίας τῆς ἑλληνικῆς ἐν Βουλγαρίᾳ ἐκκλησίας περιέχουσι καὶ αἱ ἐξῆς κυρίως εἰς σημερινὰ ζητήματα ἀναφερόμεναι ῥωσσικαὶ πραγματεῖαι, ἀναλυόμεναι ὑπὸ P. Syrku, Journ. Min. 1890 Bd 270 August S. 380-402; J. E. Troickij, Die kirchliche Seite der bulgarischen Frage, Petersburg 1888. V. Teplov, Die griechisch-bulgarische kirchliche Frage nach unedierte Quellen, Petersburg 1889. — A. Sopov, Die griechisch-bulgarische Kirchliche Frage, Petersburg 1889. — D. E. Takela, Ehemalige Paulikianer und jetzige Katholiken in der Gegend von Philippopel, Sbornik blgarsk. 11 (1894) 103-134 (βουλγ.). — D. Cuchlev, Das religiöse und litterarische Leben des bulgarischen Volkes zur Zeit des Czaren Simeon, Sbornik blgarsk. 12 (1895) 561-614 (βουλγ.) (Ἐπιτομὴ ἐκ τοῦ ἔργου τοῦ συγγραφέως: Kurze Geschichte der bulgarischen Kirche).

B. Σερβικὴ ἐκκλησία: Archimandrit Arsenij, Das kirchliche und politische Leben der orthodoxen Serben und Valachen in den österreichischen Ländern vom 9. Jahrhundert bis auf die Gegenwart, Journ. Min. 1870 Bd 151 Abteil. Wissenschaft S. 197-251 (ῥωσσ.). (πραγματεύεται ἰδίως περὶ τῶν νεωτέρων χρόνων). — P. Robinskij, Material zur Geschichte der Bogomilen in den serbischen Ländern, Journ. Min. 1882

Bd 220 S. 32-51 (ῥωσσ.).—J. Palmov, Historischer Rückblick auf den Anfang der serbischen Autokephalkirche, Christ. ctenije 1891 Heft 3-4 (ῥωσσ.).—J. Palmov, Neue Materialien zur Frage über die Gründung des serbischen Erzbistums durch den hl. Sabbas Christ. ctenije 1892 Heft 5-6 S. 421-458 (ῥωσσ.).—D. Ruzic, Die Bedeutung des Demetrios Chomatianos für die Gründungsgeschichte der serbischen Autokephalkirche, Diss., Jena 1893.—Nikanor Ruzitschitsch, Kurze Übersicht der historischen Entwicklung des kirchlich-religiösen Lebens bei den Serben, Revue internationale de théologie 3 (1895) 645-672; 4 (1896) 29-45; 235-247.—Ἐτι δὲ τὸ μνημονευθὲν βιβλίον τοῦ Golubinskij.

Γ. Ρωσσικὴ καὶ Ρωμουνικὴ Ἐκκλησία: Ἀνώνυμος ὡς φαίνεται Geschichte der russischen Kirche ἐδημοσιεύθη ἐν Πιερουπόλει 1838. Ἐκτενὴς ἀνάλυσις ἐν Journ. Min. 1839 Bd 21 Abteil. VI 1-29 (ῥωσσ.).—H. Jos. Schmitt, Kritische Geschichte der neugriechischen und der russischen Kirche, Mainz 1840.—Joh. Friedr. Heinr. Schlosser, Die morgenländisch-orthodoxe Kirche Russlands und das europäische Abendland, Heidelberg 1845.—A. Theiner, L'église schismatique russe, Paris 1846.—Archimandrit Makarij, Geschichte des Christentums in Russland bis zu dem apostelgleichen Fürsten Vladimir, Petersburg 1846 (?) (ῥωσσ.). Ἀνάλυσις ὑπὸ A. L., Journ. Min. 1847 Bd 53 Abteil. VI 1-12.—Ὁ αὐτός: Skizze der Geschichte der russischen Kirche in der vortartarischen Periode, Petersburg 1847 (ῥωσσ.).—Ἀνάλυσις ὑπὸ A. Lakier, Journ. Min. 1848 Bd 57 Abteil. VI 87-96 (ῥωσσ.).—Ἀνώνυμος «Geschichte der russischen Kirche. Periode des Patriarchats», Riga 1847 (ῥωσσ.). Ἀνάλυσις ὑπὸ A. Lakier, Journ. Min. 1848 Bd 57 Abteil. VI 96-110.—H. Wimmer, Die griechische Kirche in Russland, Dresden und Leipzig 1848.—J. Bjeljaev, Über die soziale Bedeutung der christlichen Kirche und ihre Einrichtung in Russland von Vladimir dem Heiligen bis auf die Mongolenherrschaft, Journ. Min. 1856

Bd 91 Abteil. II 1-34 (ῥωσσ.). — A. N. Murawijew, Geschichte der russischen Kirche. Deutsch von König, Karlsruhe 1857. — ***, Die Beziehungen Russlands zum Orient in kirchlichen Dingen (Snosenija Rossii s Vostokom po djelam cerkovnym), Petersburg 1858 (ῥωσσ.). Πρβ. τὴν ἀνάλυσιν ὑπὸ J. Berezin, Journ. Min. 1859 Bd 103 Abteil. VI 87-94. — Σπ. Ζαμπέλιος, Καθίδρυσις πατριαρχείου ἐν Ρωσσίᾳ. Ἑκδιδ. Ν. Δραγούμη. Ἐν Ἀθήναις 1859 (περιέχει νεοελληνικὸν ποίημα τοῦ ἀρχιεπισκόπου Ἀρσενίου). — L. Boissard, L'eglise de Russie, 2 Bde, Paris 1867. — Philaret, Geschichte der Kirche Russlands. Deutsch von Blumenthal, 2 Teile, Frankfurt 1872. — Basaroff, Die russische orthodoxe Kirche. Ein Umriss ihrer Entstehung und ihres Lebens. Stuttgart 1873. — E. Golubinskij, Das Christentum in Russland bis auf den hl. Vladimir, Journ. Min. 1876 Bd 187 Sept. — Okt. S. 46-84; 133-169 (ῥωσσ.). — N. Kapterev, Charakter der Beziehungen Russlands zum orthodoxen Osten im 16. und 17. Jahrhundert, Moskau 1885 (ῥωσσ.). — Εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ ἐν Ρωσσίᾳ χριστιανισμοῦ (1328-1341) ἀναφέρεται καί: V. Vasiljevskij, Urkunden über die Aufstellung russischer Bischöfe beim Metropoliten Theognost (ἐκ χειρογράφου ἑλληνικοῦ Βατικανοῦ), Journ. Min. 1888 Bd 255 S. 445-463 (ῥωσσ.). — Περὶ τῆς σχέσεως τῶν Ρώσσων Strigolnki πρὸς τὰς αἰρέσεις τῶν Βυζαντινῶν καὶ νοτίων Σλαύων, τοὺς Βογομίλους καὶ Παλαμίτας, πραγματεύεται ὁ Th. Uspenskij, Skizzen zur Geschichte der byzantinischen Kultur, Petersburg 1892 S. 365-388 (ῥωσσ.). — H. Gelzer, Beiträge zur russischen Kirchengeschichte aus griechischen Quellen, Zeitschr. f. Kirchengeschichte 13 (1892) 246-281. — Ἐτι δὲ τὸ μνημονευθὲν βιβλίον τοῦ Golubinskij καὶ τὴν βιβλιολογίαν ἐν Β' τόμῳ καὶ Γ' τόμῳ. — Ρωμουνία Erbiceanu, Ἱστορικαὶ μελέται περὶ τῆς ὑπάρξεως τῆς ἱεραρχίας τῆς Ρωμανικῆς ἐκκλησίας κατὰ τοὺς 9-14 αἰῶνας, Ἑκκλ. Ἀλ. 14 (1894) 162-166; 187-189; 196-199; 205-207 (περὶ τῆς ὑπάρξεως ῥωμουνικῆς ἱεραρχίας ἀπὸ τοῦ 9-14. αἰῶνος). Ἐτι δὲ τὴν ἐν Γ' τόμῳ βιβλιολογίαν περὶ ῥωμουνικῆς ἱστορίας.

Δ. Ἀρμενιακὴ ἱστορία: Arsak Ter-Mikelian, Die armen. Kirche in ihren Beziehungen zur byzantinischen von 4. bis zum 13. Jahrh. Leipzig, G. Fock 1891. Παρέχει πολλὴν ἐκ πηγῶν ὕλην, ἀλλ' εἶνε μεροληπτικὸς ὑπὲρ τῶν Ἀρμενίων — Jos. Cattergian, De fidei symbolo que Armenii utuntur observationes, Wien 1893. — H. Gelzer, Der gegenwärtige Bestand der armenischen Kirche, Zeitschrift für wissenschaftliche Theologie 36 (1893) 1, 163-171. — H. Gelzer, Die Anfänge der armenischen Kirche, Berichte d. k. sächs. Gesellsch. d. Wiss. 1895 S. 109-174.

Α. Γεωργιανὴ ἐκκλησία: Platon Josselian, Kurze Geschichte der grusinischen Kirche, Petersburg 1843 (ῥωσσ.). Ἐκτενὴς ἀνάλυσις ὑπὸ F. M. Journ. Min. 1844 Bd 41 Abteil. VI 82-94. — A. S. Chachanov, Die Quellen zur Einführung des Christentums in Grusien. Drevnosti vostocnyja. Trudy vostočnoj kommissii imp. Mosk. arch. obscestva I 3 (Moskau 1893) 299-345 (ῥωσσ.). — A. Gzelijev, Skizzen aus der Geschichte der grusinischen Kirche im 11. und 12. Jahrh., Duchovnyj Vjestnik des grusinischen Exarchats 1893 Nr. 18 (ῥωσσ.). — G. Sadzagelov-Iverijeli, Der 12 Jahrhunderte dauernde Religionskampf des orthodoxen Grusiens mit dem Islam, Duchovnyj Vjestnik des grusinischen Exarchats 1893 Nr. 10-23 (ῥωσσ.).

Γ. Νουβία, Συρία: Βιβλιολογία: A. Rosov, Die Quellen des Christentums in Nubien, Kiev 1890 (ῥωσσ.). Ἐκτενὴς ἀνάλυσις ὑπὸ J. Troickij, Christ. ctenije 1893 Mai—Juni S. 561-573 (ῥωσσ.). — ***, Die syrische Kirche, Journ. Min. 1850 Bd 67 Abteil. II 117-144 (russ.). — Ed. Bratke, Wegweiser zur Quellen und Litteraturkunde der Kirchengeschichte, Gotha 1890. — Ἐτι δὲ τὰ ἐν κατηγορίᾳ 17 βοηθήματα. — Ἴδε καὶ ἐν Α' τόμῳ τὸ κεφάλαιον «Θεολογία».

4. ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΑ

1. Γενικά συγγράμματα.

Henry F. Clinton, *Fasti Romani. The civil and literary chronology of Rome and Cple*, 2 voll., Oxford 1845 — 1850, σημαντικὸν ἔργον ὅπερ δυστυχῶς μικρὸν μόνον μέρος τῆς βυζαντινῆς ἱστορίας (ἕως 641) περιλαμβάνει. — Th. Mommsen, *Römische Chronologie*, 2. Aufl., Berlin 1859. — Ph. Krug, *Kritischer Versuch zur Aufklärung der byzantinischen Chronologie*, Petersburg 1810. — Τὸ σπουδαιότατον χρονολογικὸν βοήθημα δι' ὅλην τὴν βυζαντινὴν περίοδον εἶνε τὸ ὑπὸ τῆς αὐτοκρ. ῥωσικῆς ἀκαδημ. τῶν ἐπιστημῶν ἐπιχειρηθὲν τοῦ Ed. de Muralt *Essai de chronographie Byzantine*, 2 τόμοι, St. Petersburg 1855-1871 (ἐπὶ τοῦ περιβλήματος 1873). Τοῦτο τὸ τὴν περίοδον 395-1453 περιλαμβάνον σύγγραμμα ἦτο μὲν τότε σημαντικόν, νῦν ὅμως χρήζει πλείστων διορθώσεων καὶ συμπληρώσεων, διότι ἀπαιτεῖται προσοχὴ περὶ τὴν χρησιμοποίησιν αὐτοῦ· ῥιζικὴ ἐπεξεργασία τῆς βυζαντινῆς χρονολογίας εἶνε εἰς πᾶσαν μελέτην αἰσθητὴ ἀνάγκη. — Πολλὰ διαφωτίζεται ἡ χρονολογία τῆς βυζαντινῆς χρονολογίας ὑπὸ θεμελιώδους συγγράμματος τοῦ H. Gelzer, *Sextus Julius Africanus*, 2 Teile, Leipzig 1880-1885.

2. Εἰδικὰ συγγράμματα.

A. A. Kunik, *Beweise, dass die laufende 14. grosse Indiktion am 1. März 6917 (eines März- und Septemberjahres) seit der Erschaffung der Welt (=1. März 1409 des Julianischen Stils) an einem Freitag beginnt*, Journ. Min. 1857 Bd 96 Abteil. II 388 bis 396 (ῥωσ.). — Fr. Rühl, *Die Constantinischen Indiktionen*, Jahns Jahrb. 137 (1888) 789-792. — O.

Seeck, Die Entstehung des Indiktionencyclus, Deutsche Zeitschr. f. Geschichtswiss. 12 (1896) 279-296. — G. M. Thomas. Date storico-chronologique bizantine, Rivista di filologia 2 (1874) 495-497. — K. E. Zachariae von Lingenthal, Aus und zu den Quellen des römischen Rechts, Kritisches zu Nov. LXVI (47) als Grundlage der Chronologie von Justinian bis auf Leo den Weisen. Zeitschr. der Savigny-Stiftung f. Rechtsgeschichte 12 (1892) 86-94. — K. Καραβαγγέλης, 'Επιστημονική ιστορική διατριβή περὶ τῆς ἐορτῆς τοῦ Πάσχα, Kpel 1894. — A. Anscombe, The Paschal Canon attributed to Anatolius of Laodicea, The English Histor. Review 10 (1895) 515-535. — N. T. Βούλγαρις, 'Η μεταρρυθμίσις τοῦ Ἰουλιανοῦ ἡμερολογίου, Νέα Ἡμέρα vom 17./29 Mai, 24. 5. Juni 31. 12 Juni 1896 (Nr. 1120-1122) (περὶ τῆς μεταρρυθμίσεως τοῦ ἡμερολογίου ἰδίως ἐν σχέσει πρὸς τὴν ἱστορίαν τῆς ὀρθοδόξου ἐκκλησίας ἐν ταῖς ὑπὸ καθολικὴν κυριαρχίαν ἰονίοις νήσοις). — Περὶ τῆς χρήσεως τῶν αἰτικῶν ὀνομάτων τῶν μηνῶν ἀντὶ τῶν χριστιανικῶν (ῥωμαϊκῶν) παρὰ τοῖς ὑστέροις Βυζαντινοῖς πρβ. Paul Tannery, Revue archéol, III. série 9 (1887) 23-36, καὶ Ludwig Voltz Bemerkungen zu byzantinischen Monatslisten, B. A. 4 (1895) 547-558. Πρβ. ἀνωτέρω ἐν Α' τόμῳ. — Ἐπιστῶμεν ἐνταῦθα τὴν προσοχὴν καὶ εἰς τὸ συγχὸν λάθος, ὅτι κατὰ τὸν ὑπολογισμὸν χρονολογίας τινὸς ἀφαιροῦνται ἐκ τῶν βυζαντινῶν ἀπὸ κτίσεως κόσμου ἔτων ὁ ἀριθμὸς, χωρὶς νὰ λαμβάνεται ὑπ' ὄψιν, ἃν πρόκειται περὶ τῶν ὀκτὼ τελευταίων μηνῶν τῆς ἰνδικτιῶνος μηνῶν (Ἰανουαρίου μέχρις Αὐγούστου) ἢ τῶν τεσσάρων πρώτων (Σεπτεμβρίου μέχρι Δεκεμβρίου) πρβ. Σπυρ. Π. Λάμπρον ἐν Βυζαντ. Δελτ. 1 (1892) 196 ἔ. Παράδειγμα τοῦ λάθους τούτου σημειώνει ὁ M. Treu, B. A. 1 (1892) 89. Βοηθήματα πρὸς ὑπολογισμὸν τῶν ἰνδικτιῶνων εἰς κοινὰ ἔτη ἴδε V. Gardthausen Griechische Paläographie, Leipzig 1879 S. 450 ff., καὶ H. Gelzer, Sextus Julius Africanus II 1 S. 150.

3. Γενικὰ χρονολογικὰ βοηθήματα.

J. L. Ideler, Handbuch der mathematischen und techni-

schen Chronologie, 2 τόμοι, Berlin 1825-1826, καί: Lehrbuch der Chronologie, Berlin 1831. — Ed. Brinckmeier, Praktisches Handbuch der historischen Chronologie aller Zeiten und Völker 2. Aufl., Berlin 1882. — Oskar Fleishhauer, Kalender-Compendium der christlichen Zeitrechnungsweise auf die Jahre 1—2000 vor und nach Christi Geburt, Gotha 1884 (χρήσιμον βοήθημα εἶνε τὸ βιβλιάριον τοῦτο) — Comte de Mas Latrie, Trésor de chronologie, d'histoire et de géographie pour l'étude et l'emploi des documents du moyen âge, Paris 1889. — H. Grotefend, Zeitrechnung des deutschen Mittelalters und der Neuzeit, 2 τόμοι, Hannover 1891 ff. — Walter F. Wislicenus, Astronomische Chronologie. Ein Hilfsbuch für Historiker, Archäologen und Astronomen, Leipzig 1895.

5. ΔΙΕΘΝΕΙΣ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΑΙ ΣΧΕΣΕΙΣ.

1. Ἐπίδρασις ἐπὶ τῆς λατινικῆς καὶ γερμανικῆς Δύσεως.

Διαφόρους ἀνακοινώσεις περὶ εἰδικῶς Βυζαντινῶν ἐπιδράσεων περιέχουσι συγγράμματα πραγματευόμενα ἐν γένει περὶ τῶν ἑλληνικῶν κατὰ τὸν μέσον αἰῶνα ἐν τῇ Δύσει σπουδῶν: Fr. Cramer, *De graecis medii aevi studiis*, 2 partes, Stralsund 1849-1853. — E. Egger, *L'Hellénisme en France*, 2 voll., Paris 1869. — Ch. Gidel, *Les études grecques en Europe depuis le IVe siècle après J.-C. jusqu'à la chute de Constantinople*, *Nouvelles études sur la litt. gr. mod.*, Paris 1878 S. 1-289. — G. Voigt, *Die Wiederbelebung des klassischen Altertums*, 2. Aufl. 2 (1881) 102 ff. (3. Auflage 1893). — H. Jacoby, *Die klassische Bildung im Mittelalter*, *Allgemeine Zeitung* 1881 S. 2122. 2139. — K. Bursian, *Geschichte der klassischen Philologie in Deutschland*, München 1883 S. 28 ff. — H. Usener, *Legendenaustausch der griechischen und römischen Kirche*, *Jahrbücher f. prot. Theologie* 13 (1887) 240-259. — Ignaz v. Döllinger, *Einfluss der griechischen Litteratur und Kultur auf die abendländische Welt im Mittelalter*, *Akademische Vorträge*, 1. Bd, München 1890 (γενικαὶ μόνον παρατηρήσεις). — Περὶ τῆς γνώσεως τῆς ἑλληνικῆς κατὰ τὸν δυτικὸν μέσον αἰῶνα πραγματεύεται ἄριστα ὁ L. Traube, *O Roma nobilis*, *Abhandl. bayer. Ak.* 19. Bd, 2. Abt. (1891) 353-356; αὐτόθι σ. 361 ἡ σχετικὴ βιβλιολογία. — Ἐν γενικαῖς γραμμαῖς ἐκθέτει τὰ πράγματα ὁ Δ. Βικέλας *Die Griechen des Mittelalters und ihr Einfluss auf die europäische Kultur*. Deutsch übersetzt von W. Wagner, Gütersloh 1878. Γαλλιστὶ ὑπὸ E. Legrand, Paris 1878. Ἀνετυπώθη ἐν τῷ μικτῷ τόμῳ: D. Βικέ-

las, La Grèce byzantine et moderne, Paris 1893. Ἀγγλιστὶ ὑπὸ John Bute ἐν: D. Biećlas, Seven essays on Christian Greece, London 1890. — Ὑπερβαίνει τὰ ἐσκαμμένα ἀρνούμενος πνευματικὰς σχέσεις μεταξὺ Βυζαντίου καὶ Δύσεως ὁ H. Prutz, Kulturgeschichte der Kreuzzüge, Berlin 1883 S. 476 f. — Eberh. Gothein, Die Kulturentwicklung Süditaliens in Einzeldarstellungen, Breslau 1886. — Ἀξιολογωτάτη ἔρευνα περὶ τῶν λογοτεχνικῶν σχέσεων τῶν Βυζαντινῶν, Ἀράβων καὶ Ἰταλῶν εἶνε ἡ ὑπὸ O. Hartwig, Die Übersetzungslitteratur Unteritaliens in der normannischstaufischen Epoche, Centralbl. f. Bibliothekswesen 3 (1886) 161-190; 223-225; 505 f. — R. v. Scala, Die wichtigsten Beziehungen des Orients zum Occidente in Mittelalter und Neuzeit, Wien 1887. — Κύριον σύγγραμμα περὶ τῆς βυζαντινῆς ἐν Ἰταλίᾳ ἐπιρροῆς ἀπὸ τοῦ 6 μέχρι τοῦ 8 αἰῶνος: Ch. Diehl, Étude sur l'administration byzantine dans l'exarchat de Ravenne, Paris 1888 S. 241-288. — Βυζαντινὰ ἔχνη ἐν τῇ μεσαιωνικῇ Ρώμῃ: F. Gregorovius, Geschichte der Stadt Rom im Mittelalter, ἰδίως 2 καὶ 3 τόμ. — Pierre Batiffol, Inscriptions byzantines de Saint-Georges au Vélabre Mélanges d'archeologie et d'histoire de l'école française de Rome 7 (1887) 419-431. — Pierre Batiffol, Librairies byzantines à Rome, Ebenda 8 (1888) 297-308. — Πρὸς γνῶσιν τῶν βυζαντινῶν στοιχείων ἐν Σαρδινίᾳ εὐρίσκονται τινα ἐν Bulletino archeologico Sardo καὶ παρὰ G. Manno, Storia di Sardegna, Torino 1825-1827; 3 ἔκδ. Milano 1835. — Πολὺ ἐνδιαφέρον εἶνε λατινικὸν ἔγγραφον δι' ἑλληνικῶν χαρακτήρων γεγραμμένον ἐκ Σαρδινίας προερχόμενον: Blancard, Charte Sarde de l'abbaye Saint-Victor de Marseille écrite en caractères grecs, Bibl. de l'École des chartes 35 (1874) 255-265 — Βυζαντινὰς ἐπιγραφὰς ἐκ Σαρδηνίας περιέχει τὸ ἐν Cagliari μουσεῖον. — Περὶ τῶν πρὸς τοὺς Γερμανοὺς σχέσεων τῶν Βυζαντινῶν ἴδε πρὸ πάντων E. Dahn, Die Könige der Germanen, 7 τόμοι, München 1861-1895. — Περὶ τῶν ἀρχαιοτάτων μεταξὺ Βυζαντίου καὶ Σκανδινανῶν σχέσεων ἐξεφώνησε

λόγον ὁ Καρολίδης, ἀλλ' ἐν Ἀθηνᾶς 2 (1890) 148 περιέχεται μόνον βραχεῖα σύνοψις αὐτοῦ. — Περὶ τῶν σχέσεων τῶν Βυζαντινῶν πρὸς τοὺς Οὐγγρους πραγματεύεται ὁ I. B. Telfy, Συνάφεια Ἑλλήνων καὶ Οὐγγρων, Σύλλογος, Εἰκοσιπενταετηρὶς (παράρτ. τοῦ ιη' τόμου, 1886) σ. 92-95. — Πρὸς τούτοις πρβ. τὰ ἐν Γ' τόμῳ συγγράμματα. — Περὶ τῆς ἐπιρροῆς τῆς Βυζαντινῆς τέχνης εἰς τὴν τῆς Δύσεως πρβλ. σ. 1124 f. — Περὶ τῆς ἐπιρροῆς τῆς Δύσεως ἐπὶ τοῦ Βυζαντίου πρβ. ἰδίως § 376-384.

2. Αἱ πρὸς τὴν Ἀνατολὴν σχέσεις

A. Γενικά: Περὶ τῆς ἑλληνοβυζαντινῆς ἐπὶ τῶν Σύρων, Ἀράβων καὶ Ἰουδαίων ἐπιδράσεως ἐν τῇ φιλοσοφίᾳ καὶ τοῖς τοιοῦτοις πραγματεύεται κάλλιστα ὁ Fr. Ueberweg, Grundriss der Geschichte der Philosophie 6. Aufl. 2 (Berlin 1881) 176-209, ὅπου ἀναγράφεται ἐκτενὴς βιβλιολογία. — G. Wenrich, De auctorum graecorum versionibus et commentariis Syriacis, Arabicis, Armenicis Persicisque, Leipzig 1842 (μετὰ καταλόγου τῶν ὡς μεταφραστῶν μετασχόντων συγγραφέων).

B. Σύροι: E. Renan, De philosophis peripateticis apud Syros, Paris 1852. — P. de Lagarde, Analecta Syriaca, Leipzig 1858. — Ed. Sachau, Inedita Syriaca, Wien 1870. — Gust. Bickell, Conspectus rei Syrorum litterariae, Münster 1871. V. Ryssel, Über den textkritischen Wert der syrischen Übersetzungen griechischer Klassiker, 2 Gymnasialprogramme, Leipzig 1880-1881. — Ant. Baumstark, Lucubrationes Syro-Graecae, Jahns Jahrb. Supplementb. 21 (1894) 357-524 (τὸ καὶ ἐν χωριστῇ ἐκδόσει δημοσιευθὲν ἔργον πραγματεύεται πλὴν ἄλλων καὶ περὶ τοῦ ἀρχιάτρου καὶ πρεσβυτέρου Σεργίου Ρεσαῖνά († 536), ὅστις μετέφρασεν εἰς τὴν συριακὴν γλῶσσαν τὰ γεωπονικὰ, τὸν Ἀριστοτέλη, Ἰσοκράτη, Λουκιανόν, Θεμίστιον, Πλούταρχον κτλ.). — Περὶ συριακῆς λογοτεχνίας ἄριστα ἐπραγματεύθη ὁ Will. Wright, A short history of Syriac literature, London 1894. Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ συγγραφέως ἐκ τῆς Ency-

clopaedia Britannica, ἄρθρον «Syriac Literature» μετὰ προσθηκῶν καὶ πίνακος ἀνενυπόβη χωρὶς δυστυχῶς νὰ ληφθῶσιν ὑπ' ὄψιν καὶ τὰ προστεθέντα νέα περὶ τοῦ θέματος τούτου συγγράμματα — V. Ryssel, Der Einfluss der syrischen Litteratur auf das Abendland, Theolog. Zeitschrift aus der Schweiz 13 (1896) 43 - 66.

Γ. ἙΑραβες: Μεταφράσεις τινὰς ἐκ τῆς ἀραβικῆς καὶ Περσικῆς εἰς τὴν ἑλληνικὴν σημειώνει ὁ M. Steinschneider. Serapeum 31 (1870) 308 f — Moritz Steinschneider, Orientalische Übersetzungen griechischer Autoren. Ein bibliographischer Streifzug. Litterarhistorisches Beiblatt zum «Archiv» (bibliogr. Wochenschr. red. v. Jul. Steinschneider, Leipzig) 1 (1888) Nr. 5 T. 17-20. — M. Steinschneider, Die arabischen Übersetzungen aus dem Griechischen, Centrabl. f. Bibliothekswesen, Beiheft 5 (1889) und 12 (1893), und Zeitschr. d. deutschen morgenländ. Ges. 50 (1896) 161-219. — Julius Lippert, Studien auf dem Gebiete der griechisch-arabischen Übersetzungslitteratur. Heft. I. Braunschweig 1894 (Περὶ βιογραφιῶν τοῦ Ἀριστοτέλους ἀραβιστὶ καὶ περὶ τοῦ Θέωνος εἰς τοὺς ἙΑραβας συγγραφεῖς).

Δ. ἙΙουδαῖοι: Περὶ τῆς σχέσεως τῶν ἐν Ἑλλάδι ἙΙουδαίων πρὸς τὴν ἐπιχωρίαν γλῶσσαν πρβ. M. Steinschneider, Hebräische Bibliographie 15 (Berlin 1875) 38-41. — Περὶ ἑλληνικῶν παρὰ τῷ Jehuda Hadassi (1148) πρβ. P. F. Frankl, Monatschrift f. Geschichte und Wissenschaft d. Judentums 33 (1884) 448 ff.; 513 ff. — Κύριον σύγγραμμα: Moritz Steinschneider, Die hebräischen Übersetzungen des Mittelalters und die Juden als Dolmetscher. Ein Beitrag zur Litteraturgeschichte des Mittelalters meist nach handschriftlichen Quellen. 2 τόμοι, Berlin 1893.

Ε. ἙΑρμενία: Zarbhalanian, Bibliothek der alten armenischen Übersetzungen, Venedig 1889 (ἐν νέᾳ ἀρμεν. γλώσσῃ). — ἙΑντιβολὴ ἀρμενικῶν μεταφράσεων φιλοσοφικῶν ἔργων τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ τῆς Εἰσαγωγῆς τοῦ Πορφυρίου μετὰ τῶν ἑλληνικῶν

κειμένων ὑπὸ Fr. C Conybeare, Anecdota Oxoniensia, Classical Series, Vol I part. 6, Oxford 1892. — Περὶ τῆς ἐπιρροῆς τῶν Βυζαντινῶν εἰς τὴν ἀρμενικὴν τέχνην ἴδε Jos. Strzygowski Das Etschmiadzin-Evangeliar, Wien 1891 (= Byzantinische Denkmäler 1). — Εἰς διαγωνισμὸν ὑπέβαλε τὸ θέμα: Die Armenier in Byzanz bis zur Epoche der Kreuzzüge τὸ συμβούλιον τῶν εἰδικῶν τάξεων τοῦ διὰ τὰς ἀνατολικὰς γλώσσας ἐν Μόσχᾳ Ἰνστιτούτου τὴν 10)22. Okt. 1895 πρβ. Β. Α. 5 (1896) 255.

Ζ. Γεωργιανοί: Περὶ τῶν πολιτιστικῶν σχέσεων τῶν Γεωργιανῶν περιέχει τινὰ ὁ Α. S. Chachanov, Ueber den gegenwärtigen Stand der grusinischen Philologie, Wiener Zeitschr. f. d. Kunde des Morgenlandes 7 (1893) 311-337. — Περὶ τῆς ἐπιρροῆς τῶν Βυζαντινῶν εἰς τὴν γεωργικὴν τέχνην πρβ. τὸ χωρίον γεωργιανοῦ χειρογράφου παρὰ Jos. Strzygowski, Das Etschmiadzin-Evangeliar, Wien 1891 S. 78. — Α. S. Pavlov, Bemerkungen über den grusinischen Nomokanon, Zapiski der k. russ. Ak. d. Wiss. Bd 25 (1874-1875) 29-42 (ῥωσσ.). — Ἔτι δὲ τὴν ἐν σ. 613 σημ. 7 βιβλιολογίαν.

Η. Αἱ πρὸς τὴν Κίναν σχέσεις: F. Hirth, China and the Roman orient Researches into their ancient and mediaeval relations, Leipzig und München 1885. Πρβ. τὴν σπουδαίαν ἀνάλυσιν ὑπὸ von K. Himly, Götting. Gel. Anzeigen 1886 S. 709-740. Ὀλιγώτερα πρὸς τὸν ἡμέτερον σκοπὸν παρέχει ὁ E. Bretschneider On the knowledge possessed by the ancient Chinese of the Arabs und Arabian colonies and other western countries mentioned in Chinese books, London 1871 (σ. 23 Περὶ τοῦ κινεζικοῦ ὀνόματος τῆς Κ)πόλεως) καὶ τοῦ αὐτοῦ: Mediaeval researches from eastern Asiatic sources, 2 voll., London 1888 (2, 135 καὶ 332 περὶ Κ)πόλεως).

3. Ἐπιρροὴ ἐπὶ τῶν Σλαύων καὶ Ρωμούνων.

Α. Πολιτισμὸς καὶ λογοτεχνία: Ἑμπόριον: Dombrovskij, Ueber den Einfluss Griechenlands auf die Entwicklung der

bürgerlichen Bildung des alten Russlands, Journ. Min. 1841 Bd 29 Abt. II 1 — 20 (ῥωσσ.) (βραχεῖα ἐπισκόπησις). — V. Ikonnikov, Versuch einer Untersuchung über die civilisatorische Bedeutung von Byzanz in der russischen Geschichte, Kiev 1869 (ῥωσσ.) — Τὸ γενικὸν πολιτιστικὸν ζήτημα περὶ τῆς θέσεως τοῦ ἑλληνοσλαβικοῦ κόσμου ἀπέναντι τοῦ δυτικοῦ εὐρωπαϊκοῦ πραγματεύεται μετὰ πολλῆς λογιότητος ὁ φιλοβυζαντινὸς Vl. Lamskij, Ueber das historische Studium der gräkoslavischen Welt in Europa, Petersburg 1871 (ῥωσσ.). — N. Pavlov, Ueber die Bedeutung des germanischen und byzantinischen Einflusses auf das russische historische Leben in den ersten zwei Jahrhunderten seiner Entwicklung, Moskauer Universitätsnachrichten 1871 (ῥωσσ.). — M. S. Drinov, Die Südslaven und Byzanz im 10. Jahrh., Moskau 1872 (ῥωσσ.). — Ph. Ternovskij, Studie der byzantinischen Geschichte und ihrer tendenziösen Anwendung im alten Russland, Kiev 1875 (χωριστὰ ἐκδόσεις ἐκ τῶν Kiever Universitätsberichten Nr. 6-12) (ῥωσσ.). — Archimandrit (νῦν ἐπίσκοπος) Amphilochius, Ueber den Einfluss des griechischen Schrifttums auf das slavische vom 9. bis zum Anfang des 16. Jahrhunderts, Moskau 1876 (ῥωσσ.). — V. Kacanovskij, Die byzantinischen Annalisten als Quelle zur Geschichte der Südslaven, Journ. Min. 1878 Bd 198 S. 63-112 (ῥωσσ.). — Γενικώτατα μόνον A. N. Pypin und V. D. Spasovic, Geschichte der slavischen Litteraturen, Deutsche Uebersetzung 2 τομοί, Leipzig 1880-1084. — Ὁ A. N. Veselovskij ἐν τῇ νέᾳ ἐπεξεργασίᾳ τῆς ἱστορίας τῆς ῥωσσοικῆς λογοτεχνίας ὑπὸ A. Galachov I 1, 394-517 ἀνέλυσε τὰς ἐν τῇ ἀρχαιοτέρᾳ ῥωσσοικῇ λογοτεχνίᾳ γνωστὰς καὶ διαδομένας διηγήσεις, ἐξετάσας τὴν ἐξάρτησιν αὐτῶν ἐκ τῶν βυζαντινῶν νοτιοσλαβικῶν ἢ δυτικῶν εὐρωπαϊκῶν, πολωνικῶν γερμανικῶν προτύπων (ῥωσσ.). Πρβ. Arch. slav. Phil. 5 (1881) 482. — Βραχὺ σχεδιάσμα οὐχὶ ἐντελῶς ἀξιόπιστον, περὶ τῆς ἀρχῆς νοτιοσλαβικῆς καὶ ῥωσσοικῆς λογοτεχνίας παρέχει ἔξ ἀπόψεως ὅλως ἀντιβυζαντινῆς ὁ Al. von Reinholdt, Geschichte der russischen Litteratur,

Leipzig 1886 S. 102-128. — Περὶ τῆς ἀπὸ τόπου εἰς τόπον μεταβάσεως τῆς δημόδους λογοτεχνίας πραγματεύεται ἰδίως ὁ Alfr. Rambaud, *La Russie épique*, Paris 1876 S. 421 ff., καὶ ὁ M. Gaster, *Greeko-Slavonic*, London 1887. — Πλουσίαν ὕλην παρέχει περὶ τοῦ θέματος τούτου ὁ Gregor Krok. *Einleitung in die slavische Litteraturgeschichte*, 2. Aufl., Graz 1887. — Πρβ. καὶ τὰ δημοσιεύματα τοῦ A. Pavlov, *Gesetzbücher, altrussische Uebersetzung byzantinischer Landwirtschaftsgesetze*, Petersburg 1885 (ῥωσσ.). Ἀνάλυσιν ὑπὸ V. Vasiljevskij καὶ A. Sobolevskij, *Journ. Min.* 1886 Bd 243 S. 317-351; 352-358 (ῥωσσ.). Καὶ ὑπὸ Th. Uspensckij, *Juridic. vjestnik* 1886 S. 700-713 (ῥωσσ.). — Ἐτι δὲ: A. Pavlov, *Zur Frage über die Zeit, den Ort und den Charakter der ursprünglichen Uebersetzung des byzantinischen Landwirtschaftsgesetzes in die slavische Sprache* *Journ. Min.* 1886 Bd 247 S. 98-125 (ῥωσσ.). Περὶ τῶν μεταφραστικῶν ἐργασιῶν τῶν νοτίων καὶ ἀνατολικῶν Σλαύων κατὰ τὸν 9' καὶ 10' αἰῶνα: πρβ. A. Archangelskij, *Zum Studium der altruss. Litteratur. Die Werke der Kirchenväter in der altruss. Schriftsprache mit Belegen und Hinweisen auf die betreffenden slavischen Texte*. Petersburg 1888 (ῥωσσ.). — Πρὸς συμπλήρωσιν τοῦ βιβλίου τούτου χρησιμεύει: A. Archangelskij, *Werke der Kirchenväter in der altruss. Schriftsprache. Auszüge aus Hss mit historisch-litterarischen Studien*. 4 Teile, Kazan 1889-1890 (ῥωσσ.). — Th. Uspensckij, *Russland und Byzanz im 10. Jahrh.*, Odessa 1888 (ῥωσσ.). — Περὶ τῆς ἱστορίας τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης καὶ τοῦ χριστιανισμοῦ ἐν τῇ παλαιᾷ Ῥωσσίᾳ, περὶ Κομέντου (παρὰ Λέοντι διακόνῳ ed. Bonn. 150, 22), περὶ τῶν ἀπειράκις συζητηθέντων καὶ εἰσέτι μὴ ἐξηγηθέντων ἐπαρκῶς ὀνομάτων τῶν καταρρακτῶν τοῦ Δνειπέρου παρὰ Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου, *De admin. imp.* ed. Bonn. 74 ff., τέλος περὶ τοῦ ὀνόματος Ῥῶς πραγματεύεται W. v. Gutzeit, *Untersuchungen über Gegenstände der ältesten Geschichte Russlands*, Riga 1890.

Ἰδιαίτερον σπουδαιότητα εἰς τὴν ἱστορίαν τῶν ἀρχαιοτάτων σχέ-

σεων τῶν Ρώσων πρὸς τοὺς Βυζαντινοὺς ἔχουσιν οἱ βίοι τοῦ ἁγ. Γεωργίου τοῦ ἔξ Ἀμάστριδος (ἐν Παφλαγονίᾳ) καὶ τοῦ ἁγίου Στεφάνου Σουγδαίης (Suroz ἐν Κριμαίᾳ) οἵτινες ἤχμασαν κατὰ τὸν Θ' αἰῶνα. Ἐκδοσίς τῶν κειμένων τούτων μετὰ λεπτομεροῦς ἐρεῦνης περὶ τοῦ ἱστορικοῦ τῶν περιεχομένων παρὰ V. Vasiljevskij, Russisch-byzantinische Forschungen, II. Heft, Petersburg 1893. Πρὸβ. τὴν ἀνάλυσιν ὑπὸ V. Jagic, Arch. slav. Phil. 16 (1894) 216-224, καὶ W. v. Gutzeit, Die Legenden von Amastris und Ssuross'h, Riga 1893. Ἔτι δὲ τὰ ἀρχαιότερα συγγράμματα: W. Gutzeit, Ueber die Lebensgeschichte des hl. Georgios von Amastris und die Zeit ihrer Abfassung, Bull. de l'Acad. de St-Petersbourg T. 27 Nr. 3 S. 333-338 = Mél. russes T. 5 livre 1 p. 1-7.—E. Kunik, Ergänzende Bemerkungen zu den Untersuchungen über die Zeit der Abfassung des Lebens d. h. Georg von Amastris. Ein Beitrag zur Aufklärung der russisch-byzantinischen Chronologie des 9. Jahrh. Bull. de l'Acad. de St-Petersbourg T. 27 Nr. 3 p. 338-362 = Mél. russes T. 5 livre 1 p. 8-42.—Προσέτι: V. Vasiljevskij, Russisch-byzantinische Fragmente. VII. Das Leben Johannes' des Gothen, Journ. Min. 1878 Bd 195 Jan.—Febr. S. 86-154; 277-306 (ῥώσσ.).—Πρὸβ. ἀνωτέρω Α' τόμ.

Πολλὰς συμβολὰς πρὸς γνῶσιν τῶν βυζαντινοσλαβικῶν σχέσεων περιέχει τὸ Archiv f. slavische Philologie (ἀπὸ τοῦ 1876 καὶ ἐντεῖθεν). Ἐκ τῶν ἀνθυποστάτων ἄρθρων συμειῶμεν: V. Jagic, Ein Beitrag zur serbischen Annalistik mit litterargeschichtlicher Einleitung, Arch. slav. Phil. 2 (1877) 1-27, ἐνθα πραγματεύεται περὶ τῆς παραδόσεως καὶ χρονολογίας τῶν σλαβικῶν διασκευῶν βυζαντινῶν ἱστορικῶν ἔργων καὶ φημηγοριῶν. Πρὸβ. καὶ τὴν βιβλιολογίαν.—Πρὸβ. καὶ τὴν βιβλιολογίαν ἐν §§ 140, 147, 171, 279.

Ἐμπόριον: M. Pogodin, Der alte russische Handel, Journ. Min. 1845 Bd 48 Abteil. II 81-132 (ἐκ τοῦ συγγράμματος αὐτοῦ: Untersuchungen über die normannische Periode der russischen Geschichte) (ῥώσσ.).—Συμπληρώνει αὐτό: Pavel

Saveljev, Ueber den Handel der Wolga-Bulgaren im 9. und 10. Jahrh., Journ. Min. 1846 Bd 49 Abteil II 31-50 (ῥωσσ.). — Περὶ τῆς μεταξὺ Βυζαντηνῶν καὶ Ρώσσεων ἐπικοινωνίας πλουσίαν ὕλην περιέχει καὶ τὸ ἐν σελ. 617 μνημονευόμενον κατωτέρω σύγγραμμα τοῦ B. Dorn Caspia.

B' Εἰσαγωγή τοῦ χριστιανισμοῦ: Ἡ βυζαντινὴ ἐπιρροὴ ἐξεδηλώθη ἐπὶ τῶν κυριώτατα διὰ τῆς εἰσαγωγῆς τοῦ χριστιανισμοῦ ὑπὸ βυζαντινῶν ἱερέων. Περὶ τούτου ὑπάρχει κολοσσαία βιβλιολογία ἐξ ἧς ἐνταῦθα σημειοῦμεν μόνον κύρια τινὰ συγγράμματα. Πλὴν τῶν ἀνωτέρω μνημονευθέντων εἶνε τὰ ἑξῆς: J. A. Ginzcl, Geschichte der Slavenapostel Cyrill und Method und der slavischen Liturgie, Leitmeritz 1857. — J. A. Ginzcl, Zur Geschichte der Slavenapostel Cyrill und Method, in: Kirchenhistor. Schriften, Band 2, Wien 1872. — Louis Leger, Cyrille und Méthode. Études historiques sur la conversion des Slaves au christianisme. Paris 1868. Πρβ. τὰ γραφέντα ὑπὸ P. Lavrovskij, Journ. Min. 1869 Bd 141 Abteil. Pädagogik und Wiss. S. 203-233 (ῥωσσ.). — M. Voronov, Die Hauptquellen der Geschichte der Hll. Kyrillos und Methodios, Kiev 1877 (ῥωσσ.). — J. Martinov S. I., Saint Méthode, apôtre des Slaves, et les lettres des souverains pontifes conservées au British Museum, Revue des questions historiques 28 (1880) 369-397. — J. Martinov S. I., La légende italique des SS. Cyrille et Méthode, Revue des questions historiques 36 (1884) 110-166 (μετὰ πληροφοριῶν περὶ τῆς ἀρχαιοτέρας βιβλιολογίας). — P. Lavrovskij, War der hl. Kyrill von Saloniki Bischof?, Journ. Min. 1885 Bd 238 S. 161-175 (ῥωσσ.). — Διαφόρους ἐνταῦθα ἀνηκούσας συμβολὰς περιέχει ἡ «Sammlung zum Jubiläum des Methodios, herausgegeben von der k. Universität Warschau under der Redaktion von A. Budilovic», Warschau 1885 (ῥωσσ.). Πρβ. τὰς πληροφορίας τοῦ T. Florinskij, Journ. Min. 1885 Bd 240 S. 325-343 (ῥωσσ.). — P. Lavrovskij, Die italienische Legende (bez. der Hll. Kyrillos und Methodios), Journ. Min. 1886 Bd 246 S. 17-59; 234-275 (ῥωσσ.). — V. Ja-

gic, Die Frage über Kyrillos und Methodios in der slavischen Philologie, Zapiski d. k. russ. Ak. d. Wiss. Bd 51 (1886) Beilage Nr. 1 S. 1-60 (ῥωσσ.). — Iv. Malysevskij, Die Hll. Kyrillos und Methodios, die ersten slavischen Lehrer, Kiev 1886 (ῥωσσ.). Ἀνάλυσις ὑπὸ A. Budilovic, Journ. Min. 1887 Bd 251 S. 373-385 (ῥωσσ.). — Περὶ τοῦ ἰταλικοῦ συναξαρίου ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῶν περιηγήμων ἀποστόλων τῶν Σλαύων πρβ. J. Friedrich, Ein Brief des Anastasius bibliothecarius an den Bischof Gaudericus von Velletri über die Abfassung der Vita cum translatione S. Clementis Papae, Sitzungsber. bayer. Ak. 1892 S. 393-442. Πρβ. τὰς ἀναλύσεις ὑπὸ A. Petrov, Journ. Min. 1893 Bd 285 Januarheft S. 186-193, und P. Syrku, Viz. Vr. 2 (1895) 234-243. — Τὴν ἐπιστολὴν τοῦ Ἀναστασίου ἀντιέπωσεν ὁ J. Friedrich μετὰ τινων διορθώσεων ὑπὸ τὸν τίτλον: Die noch erhaltenen Schriften des Slavenapostels Constantinus oder Cyrillus, Revue internationale de théologie 4 (1896) 411-419. — A. Petrov, Strittige Fragen der Missionsthätigkeit des Philosophen im Osten, Odessaer Jahrbuch IV Byz. Abteil. 2 (1894) Chronik S. 53-64 (ῥωσσ.). Πρβ. B. Δ. 4 (1895) 620. f. — S. Nedjeljskij, Die Chazarenmission des hl. Kyrillos und des hl. Methodios, Russkaja Besjeda 1895 Augustheft S. 1-22 (ῥωσσ.). — Περὶ τοῦ ζητήματος τοῦ Κυρίλλου καὶ Μεθοδίου πρβ. καὶ A. Lapótre, L'Europe et le Sainte-Siège à l'époque Carolingienne. Première partie, Paris 1895. Πρβ. τὴν ἀνάλυσιν ἐν Journ. Min. 1896 Bd 305 Maiheft S. 163-195 (ῥωσσ.). — Ἐτι δὲ πρβ. τὰς ἀπειραρίθμους καὶ διαφοροῦς ἀξίας νέας πραγματείας περὶ τῶν Σλαύων ἀποστόλων Κυρίλλου καὶ Μεθοδίου ἐν: Arch. slav. Phil. 1 (1876) 529 ff.; 4 (1880) 97 ff., 297 ff.; 10 (1887) 296 ff.; 12 (1889) 216 ff.; καὶ τὰς πληροφορίας τοῦ Pastreck, Neuere Schriften über die Slavenapostel Kyrillos und Methodios, Casopis matice morayské (Zeitschr. d. mährischen Vereins f. Litteratur) 15 (1891) 129-138; 207-215 (τσεχιστὶ) καὶ ὑπὸ M. G. Popruzenko, Odesaer Jahrb. II Byz. Abteil. 1 (1892) 2 S. 43-64 (ῥωσσ.).

Ἡ βυζαντινὴ ἐπιρροὴ ἐπὶ τῶν Ρωμούνων ἐξεδηλώθη ἐν τοῖς διη-

γήμασι (πρβ. π. χ. σελ. 377 καὶ 379 σημ. 1 C) καὶ ἐν ἑλληνικοῖς στοιχείοις τῆς γλώσσης. Πρβ. B. Petriceicu-Hasdeu, Etymologicum Magnum Romaniae, Bukarest 1885 ff. (ἐν ταῖς εἰσαγωγαῖς τῶν διαφόρων τόμων ἀξιόλογοι ἀνακοινώσεις περὶ βυζαντινο-ρωμουνικῶν σχέσεων). — Σ. Κρητικός, Σχέσις τοῦ βυζαντινοῦ κράτους πρὸς τὰς δακορωμουνικὰς ἰδίᾳ φυλὰς καὶ ἐπίδρασις τοῦ ἑλληνισμοῦ ἐπ' αὐτῶν, Ἑσπερος 1884 Heft 77-78.

6. ΕΘΝΟΓΡΑΦΙΑ

Ἡ κυρία δυσκολία τῶν ἐθνογραφικῶν ἐρευνῶν ἐν τῇ βυζαντινῇ ἱστορίᾳ κεῖται ἐν τῇ σχολαστικότητι πάντων σχεδὸν τῶν συγγραφέων, οἵτινες τοὺς νέους λαοὺς ὀνομάζουσι διὰ νέων ὀνομάτων. Οὕτω π. χ. οἱ Τοῦρκοι καλοῦνται ἐν τῇ ὑψηλοτέρᾳ γλώσσῃ Πέρσαι, οἱ Ρῶσσοι καὶ ἄλλοι Σλαῦοι Σκύθαι, οἱ Σέρβοι Τριβαλλοὶ κτλ. Πολλάκις θὰ εὐρισκόμεθα ἐν τούτῳ εἰς ἀδιέξοδον, ἐὰν τινὲς τοῦλάχιστον πηγαί δὲν ὠνόμαζον αὐτοὺς μὲ τὸ γνήσιόν των ὄνομα καὶ ἐὰν δὲν μᾶς ἐβοήθουν εἰς τὸν ἐθνογραφικὸν καθορισμὸν ἄλλαι πηγαὶ ἢ αἱ προσθῆκαι τοπικῶν καὶ κυρίων ὀνομάτων κ. τ. τ. Ἐν τοῖς ἐξῆς παρέχομεν ὀλίγα τινὰ μόνον ἐκ τῆς ἀμέτρου βιβλιολογίας, ἥτις ἀμέσως ἢ ἐμμέσως ἀναφέρεται εἰς τὴν ἐθνογραφίαν τῶν τότε εἰς τὸ βυζαντινὸν κράτος ἀνηκουσῶν χωρῶν καὶ τῶν πρὸς τοὺς Βυζαντινοὺς σχετισθέντων λαῶν.

1. Γενικὰ συγγράμματα.

Σπουδαῖον καὶ σήμερον ἔτι εἶνε τὸ ἐπὶ βυζαντινῶν κυρίως πηγῶν στηριζόμενον περιεκτικὸν ἔργον: J. G. Stritter, *Memoriae populorum olim ad Danubium, Pontum Euxinum, Paludem Maeotidem, Caucasum, Mare Caspium et inde magis ad Septentriones incolentium e scriptoribus historiae Byzantinae erutae et digestae*. 4 voll., Petersburg 1771-1779. — Karl Friedrich Neumann, *Die Völker des südlichen Russlands*, Leipzig 1847. — Ad. Ficker, *Über die ethnographischen Verhältnisse der europäischen Türkei*. Aus Anlass der Vorlage von Lejean's Karte. *Mitteil. d. k. u. k. geographischen Gesellsch.* (in Wien) 5 (1861) 123-131. — Περὶ τῆς ἐθνογραφίας τῶν εὐρωπαϊκῶν καὶ ἀσιατικῶν θεμάτων τοῦ βυζαντινοῦ κράτους ὡς καὶ περὶ τῶν γειτονικῶν ἐθνῶν (Φράγκων, Βουλγάρων, Οὐγγρων, Ρώσων, Πετσενέγων, Χαζάρων καὶ Ἀράβων) πραγματεύεται ἐν

γνώσει τῶν πραγμάτων καὶ μετὰ σαφηνείας ὁ A. Rambaud, *L'empire grec au dixième siècle*, Constantin Porphyrogénète, Paris 1870 S. 209-253; 308-436. — Περὶ τῶν Ἀβάρων, Σέρβων, Κροατῶν καὶ Βουλγάρων πραγματεύεται ὁ Aug. Fr. Gfrörer, *Byzantinische Geschichten*, τόμ. 2 Graz 1873. — Edson L. Clark, *The races of European Turkey, their history, condition and prospects*, Edinburg 1879. — Νεώτερον κύριον σύγγραμμα: L. Diefenbach, *Völkerkunde Osteuropas*. 1. Band: Türkisches Reich. Albanesen. Illyrier. Thraker. Griechen. Rumänem. 2. Band: Die Lituslavische Völkergruppe, nebst den Bulgaren. Die türkische Familie. Die finnische Familie. Zigeuner. Armenier oder Hajer. Kaukasier. Darmstadt 1880. — Γερβ. καὶ L. Diefenbach, *Die Volksstämme der Europäischen Türkei*, Frankfurt 1877. — J. van den Gheyn, *Les populations danubiennes. Études d'ethnographie comparée* Gent 1886. — Oppel, *Zur Ethnographie der Balkanhalbinsel*, Globus 57 (1890) 76-79. — Ἐπισκόπῃσιν τῆς ἐθνογραφίας τῆς χερσονήσου τοῦ Αἴμου κατὰ τὸν 1' αἰῶνα μετ' ἰδιαιτέρας ἀναφορᾶς εἰς τὰ σλαβικά ἐν Ἠπείρῳ στοιχεῖα παρέχει ὁ St. Novakovic, *Die Anfänge der slavischen Litteratur bei den Balkan-Slaven: Die Legende vom hl. Vladimir und der Kosara*, Belgrad 1893 S. 13-49 (σερβ.). — Περὶ τῆς ἐθνογραφίας τῆς σημερινῆς Μικρᾶς Ἀσίας: Lusch an, *Reisen in Kleinasien*, Verhandl. d. Gesellsch. f. Erdkunde zu Berlin 15 (1888) 47-60.

2. Εἰδικὰ συγγράμματα.

A. Ἑλλάς ὑπὸ στενωτέραν ἔγνοιαν: Σπ. Ζαμπέλιος, Βυζαντιναὶ μελέται. Περὶ πηγῶν νεοελληνικῆς ἐθνότητος ἀπὸ τῆς 7' μέχρι τῆς 1' ἑκατοντ., ἐν Ἀθήναις 1857 (πραγματεύεται περὶ τῆς καταγωγῆς τῶν νέων Ἑλλήνων ἄλλὰ καὶ περὶ διαφόρων θεμάτων τῆς ἐσωτερικῆς ἱστορίας τοῦ Βυζαντίου). — Philippson, *Besiedelung im Peloponnes*, Verhandl. d. Gesellsch. f. Erdkunde zu Berlin 15 (1888) 442-455. — Ἐκτενέστερον πραγματεύεται περὶ τοῦ αὐτοῦ

θέματος ὁ Philippson, Zur Ethnographie des Peloponnes, Petermanns Mitteilungen 1890 S. 1-11; 33-41.—Dühmig, Über die Chalkidike, Vortrag in der geogr. Gesellsch. zu München. Προβ. Verh. d. Gesellsch. f. Erdkunde zu Berlin 18 (1891) 102.

Τσάκωνες: Τὰς παλαιότερας μελέτας ἀναλύει ὁ M. Deffner, Archiv f. mittel- und neugriech. Philologie 1 (1880) 2-6, καί: Zakonische Grammatik, Berlin 1881 S. 3-6.—Alb. Thumb, Die ethnographische Stellung der Zakonnen, Indogerm. Forschungen 4 (1894) 195-213 (mit einer Karte). Ὁ συγγραφεὺς ἀποδεικνύει ἐναντίον τῆς μέχρις ἐσχάτων ἰσχυροῦσης γνώμης τοῦ Kopitar ὅτι οἱ Τσάκωνες εἶνε δῆθεν Σλαῦοι καὶ ἐναντίον τῆς περὶ Ἀλβανῶν θεωρίας τοῦ K. Σάθα τὴν συνεχῆ ὑπαρξιν τοῦ ἑλληνικοῦ πληθυσμοῦ ἐν τῇ χώρᾳ τῶν Τσακῶνων.

Τὸ σλαβικὸν ζήτημα (ἦτοι περὶ τῶν σλαβικῶν στοιχείων μεταξὺ τῶν σημερινῶν Ἑλλήνων): Τὸν ἐκσλαβισμόν τῶν Ἑλλήνων ἰσχυρίσθη ἰδίως ὁ Jac. Ph. Fallmerayer ἐν τῇ ἀνωτέρῳ μνημονευθείσῃ Geschichte der Halbinsel Morea, εἶτα δὲ ἐν: Welchen Einfluss hatte die Besetzung Griechenlands durch die Slaven auf das Schicksal der Stadt Athen und der Landschaft Attika? Stuttgart 1835. Κύριον σύγγραμμα: Jac. Ph. Fallmerayer, Das slavische Element in Griechenland, ἐν: Fragmente aus dem Orient 2 (1845) 367-458 (ἀνετυπώθη καὶ ἐν τῇ νέᾳ ἐκδόσει τῶν Fragmente).—R. Orbinskij, Über Spuren des Slaventums in der Sprache der Neugriechen Jour. Min. 1854 Bd 83 Abteil. II 94-112 (ῥωσσ.) (ἐντελῶς ἀποτυχοῦσα, ἀλλ' ἀξιοπαρατήρητος διὰ τὴν ἐποχὴν τῆς ἀπόπειρα, πρὸς ἀπόδειξιν ἰσχυρᾶς σλαβικῆς ἐπιδράσεως ἐν τῇ φωνητικῇ, γραμματικῇ, φρασεολογίᾳ, τῶν λεξικῶν τῶν νέων Ἑλλήνων καὶ πρὸς ὑποστήριξιν ἐπομένως τῆς θεωρίας τοῦ Φαλμεράυερ· περὶ τῶν σλαβικῶν λέξεων ἐν τῇ νέᾳ ἑλληνικῇ προβ. τὰς ἐν κατηγορίᾳ 13 μνημονευθείσας πραγματείας).—Κατὰ τοῦ Φαλλμεράυερ ἀντετάχθη ὁ K. Παπαρρηγόπουλος, Σλαβικαὶ ἐν ταῖς Ἑλληνικαῖς χώραις ἐποικήσεις ἐν: Ἱστορικαὶ πραγματεῖαι, Μέρος α', ἐν Ἀθήναις 1858.—Ἐμβριθέστερον περιορι-

σθησαν αἱ ὑπερβολικαὶ καὶ ἄκριτοι θεωρίαι τοῦ Φαλλμεράϋερ εἰς τὸ ὄρθον αὐτῶν μέτρον ὑπὸ τοῦ Karl Hopf, Geschichte Griechenlands, Ersch-und Gruber'sche Encyclopädie Sektion I Teil 85 (1867) 100-119. — Περὶ τῆς τῶν Σλαύων εἰσβολῆς εἰς Κρήτην καὶ τὰς λοιπὰς νήσους καὶ περὶ ὀνομάτων σλαυικῆς καταγωγῆς ἐν Κρήτῃ περὶ B. Schmidt, Das Volksleben der Neugriechen, Leipzig 1871 S. 13. — Ὅλως διόλου ἐσφαλμένη εἶνε ἡ τοῦ K. N. Σάθα, Documents inédits relatifs à l'histoire de la Grèce au moyen-âge, vol. 1 (1880) Introduction, ὑπόθεσις ὅτι κατὰ τὸν μέσον αἰῶνα Ἀλβανοὶ καὶ ὄχι Σλαῦοι εἰσέδυσαν εἰς τὴν Πελοπόννησον, καὶ ὅτι οἱ Βυζαντινοὶ ἐσφαλμένως ἢ καταφρονητικῶς ὠνόμασαν αὐτοὺς Σλαῦους. Περὶ G. Meyer, Constantin Sathas und die Slavenfrage in Griechenland, Essays und Studien zur Sprachgeschichte und Volkskunde 1 (Strassburg 1885) 117-143. — Σ. Γ. Παναγιωτόπουλος, Τίνες ἦλθον κατὰ τὸν μέσον αἰῶνα ἐν (!) Ἑλλάδι; Ἑβδομάς 1884 Ἀρ. 13-22; 24; 26 — 31. — Α. Πετρίδης, Παρατηρήσεις τινὲς ἐπὶ τοῦ ζητήματος τίνες ἦλθον κατὰ μέσον αἰῶνα ἐν Ἑλλάδι, Ἀπόλλων 1885 Nr. 21 ἔ. — Καλῶς ἐπισκοπεῖ τὴν ἱστορίαν τοῦ ἐν Ἑλλάδι σλαυικοῦ ζητήματος ὁ D. Matov, Griechisch-bulgarische Studien, Sbornik blgarsk, 9, Sofia 1893 (βουλγ.).

B. Ἀλβανοί: J. G. v. Hahn, Albanesische Studien, 2 Hefte, Wien 1853. — J. Ph. Fallmerayer, Das albanesische Element in Griechenland. Abhandl. bayer. Ak. 3. Cl. VIII. Bd 2. und 3. Abt., München 1857-1860. — Περὶ τοῦ Ἀλβανικοῦ ζητήματος περὶ καὶ τὰς παρατηρήσεις τοῦ W. Tomacsek, Bezenbergers Beiträge 9 (1884) 95 ff. — Philippson, Reise durch Mittel- und Nordgriechenland, Zeitschr. d. Gesellsch. f. Erdkunde zu Berlin 25 (1890) 331-406 (ιδίως περὶ τῶν ἐν τῇ μέσῃ Ἑλλάδι Ἀλβανῶν) τὴν πλουσιωτάτην βιβλιολογίαν περὶ τῶν Ἀλβανῶν παρέχει ὁ G. Meyer, Albanesische Studien I. II. III. IV. V. Sitzungsber. Wien. Ak. Bd 104, 107, 125, 132, 134 (1883, 1884, 1891, 1895, 1896). — Ἡ αὐτὴ βιβλιολογία ἀνε-

τυπώθη καὶ παρὰ G. Meyer, Etymologisches Wörterbuch der albanesischen Sprache, Strassburg 1891 S. 516 ff.

Γ. Σλαῦοι (ἐν γένει): P. J. Schafarik, Slavische Altertümer. Deutsch von M. v. Aehrenfeld, herausgegeben von Heinr. Wuttke, 2 Bde, Leipzig 1843-1844 (grundlegendes Werk). — Περὶ Σλάβος, Σθλάβος πρβ. L. Fr. Tafel Symbolarum crit. geogr. byz. spectantium p. II, Abhandl. bayer. Ak. 3. Cl. 5. Bd (1849) 3. Abteil. S. 123 ff. — Περὶ τῆς ἀρχαιοτάτης μαρτυρίας τοῦ ὀνόματος παρὰ τοῖς Σλαύοις: πρβ. K. Müllenhoff, Arch. slav. Phil. 1 (1876) 294 ff. — Περὶ τῆς πρώτης ἐμφάνισσος τῶν Σλαύων ἐν τῷ βυζαντινῷ κράτει ἐν τέλει τοῦ ε' καὶ κατὰ τὸ α' ἥμισυ τοῦ Γ' αἰῶνος ἴδε Karl Müllenhoff, Deutsche Altertumskunde 2 (1887) 375-394. — V. Savitnev, Existierte ein slavischer Stamm Sulici oder nicht?, Arbeiten des 8. archaeolog. Kongresses zu Moskau (ῥωσσ.).

Δ. Νότιοι Σλαῦοι: Const. J. Grot, Nachrichten des Constantin Porphyrogenetos über die Serben und Kroaten, Petersburg 1880 (ῥωσσ.) Ἐπιτομή τοῦ βιβλίου τούτου ὑπ' αὐτοῦ τοῦ συγγραφέως ἐν: Zur Kritik einer Stelle des Constantin Porphyrogenitus. Arch. slav. Phil. 5 (1881) 390-397. Πρβ τὴν ἀνάλυσιν τοῦ βιβλίου ὑπὸ T. Florinskij Journ. Min. 1881 Bd 214 S. 139-170 (ῥωσσ.). — J. L. Pic und A. Amlacher, Die dachischen Slaven und Csergeder Bulgaren, Sitzungsber. d. k. böhmischen Ges. d. Wiss., philos.-histor. philol. Cl. 1888 S. 227-280. Περὶ τῆς ἐθνογραφίας τῶν νοτίων Σλαύων πρβ. καὶ τὴν σπουδαίαν πραγματείαν τοῦ V. Jagic, ein Kapitel aus der Geschichte der südslavischen Sprachen, Arch. slav. Phil. 17 (1895) 47-87. — Ἐτι δὲ V. Oblak, Eine Bemerkung zur ältesten südslavischen Geschichte Arch. slav. Phil. 18 (1896) 228-234.

Ε. Βούλγαροι: Serg. Uwarov, De Bulgarorum utrorumque origine et sedibus antiquissimis, Dorpat 1853. — M. Drinov, Der Ursprung der bulgarischen Nation und die Anfänge der bulgarischen Geschichte, Philippopel 1869 (βουλγ.)

R. Rösler, *Romänische Studien*, Leipzig 1871 S. 231-260 (εἰς τίνα ἔθνη ἀνήκουσιν οἱ Βούλγαροι). — D. Il'ovajskij, *Bulgaren und Russen im asowischen Küstenlande*, Journ. Min. 1875 Bd 177 Jan. — Febr. S. 93-147; 328-393 (ῥωσσ.). — Franz Miklosich, *Über die Nationalität der Bulgaren*, In *Memoria di Napoleone Caix*e Ugo Angelo Canello, *Miscellanea di filologia e linguistica*, Florenz 1886 S. 1-76. — C. M. Frähn, *Die ältesten Nachrichten der Araber über die Wolga-Bulgaren*, *Mém. de l'acad. imp. des sciences de St.-Pétersbourg* VI. Série, t. 1. — Ἐτι δὲ πρὸς τὰς βιβλιολογικὰς καὶ κριτικὰς σημειώσεις παρὰ Gr. Krek, *Einleitung in die slavischen Literaturgeschichte*, 2. Aufl., Graz 1887 S. 307 ἔ. — καὶ τὰς ἀνωτέρω πραγματείας περὶ τῆς ἱστορίας τῶν Βουλγάρων.

Z. *Ρώσσοι*: N. Saveljev-Rostislavie, *Die Varjago-Russen nach Nestor und fremden Autoren*, Journ. Min. 1845 Bd 48 Abt. II 1-64 (ῥωσσ.). — M. Pogodin, *Die Herkunft der Varjago-Russen*, ἐν τόμ. II τῶν «*Untersuchungen, Bemerkungen und Vorlesungen*», Moskau 1846 (ῥωσσ.). Τὸ ὅλον τρίτον βιβλίον ἀναλύεται ἐν Journ. Min. 1847 Bd 53 Abteil. VI 22-48. — Μεγίστην σπουδαιότητα ἔχει B. Dorn *Caspia. Über die Einfälle der alten Russen in Tabaristan u. s. w.*, Petersburg 1875 (=Mémoires de l'académie imp. des sciences de St.-Pétersbourg, VIIe série, tome 23 Nr. 1). Μετὰ πολλῶν συμβολῶν ὑπὸ Kunik καὶ Brosset π. γ. περὶ στρατείας τῶν ἀρχαίων Ρώσσων κατὰ τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐν ἔτει 1043. Καὶ ῥωσσισιτὶ ἐν Zapiski d. k. russ. Akad. der Wiss. Bd 26 (1875-1876). — Pl. Burackov, *Die griechisch-skythische Welt an den Ufern des Pontus* Journ. Min. 1876 Bd 188 Nov. — Dez. S. 237-261 (πραγματεύεται καὶ περὶ τοῦ ῥωσσοῦ ζητήματος (ῥωσσ.)) — S. Gedeonov, *Varjäger und Russen*. 2 Teile, Petersburg 1876. Πρὸς A. Brückner, *Arch. slav. Philol.* 4 (1880) 455-464. — Iv. Zabjelin, *Geschichte des russischen Lebens*, Bd 1, Moskau 1876. — Τὰ συγγράμματα τοῦ Gedeonov καὶ Zabjelin ἀνέλυσεν ἐκτενῶς ὁ J. Pervolf, *Varjago-Russen und baltische Slaven*, Journ. Min. 1877 Bd 192

Juli—Aug. S. 37-97 (ῥωσσ.).—J. Lambin, Die Slaven am nördlichen schwarzen Meere, Journ. Min. 1877 Bd 191 Mai—Juni S. 48-75; 234-259 (περὶ τῆς πρώτης ἐμφανίσεως τῶν Ρώσσιων ἐν τῇ Μαύρῃ θαλάσῃ κτλ.) (ῥωσσ.).—A. Kunik und Baron V. Rosen, Nachrichten des Al-Bekri und anderer Autoren über Russland und die Slaven, Beilage zum 32. Bde der Zapiski d. k. russ. Akad. d. Wiss. I Nr. 2, Petersburg 1878.—Wilh. Thomsen, Der Ursprung des russischen Staates. Vom Verf. durchgesehene deutsche Bearb. von Dr. L. Bornemann, Gotha 1879.—D. Illovajskij, Untersuchungen über den Ursprung Russlands, Moskau 1882 (ῥωσσ.).—Paul Cassel, Russen und Waräger Ein Sendschreiben an Prof. Thomsen in Kopenhagen, ἐν: Aus Litteratur und Symbolik, Leipzig 1884 S. 348-367.—Th. Uspenskij, Patriarch Johannes VII Grammatikos und die Rus-Dromiten bei Symeon Magistros, Journ. Min. 1890 Bd 267 S. 1-34 (ῥωσσ.).—Samokvasov, Über den Ursprung der russischen Slaven etc., Arbeiten des 8. archaeolog. Kongresses zu Moskau (ῥωσσ.).—A. Budilovic, Zur Frage über den Ursprung des Wortes Rus, Arbeiten des 8. archaeolog. Kongresses zu Moskau (ῥωσσ.).—Chvoljsen, Über die Russen des arabischen Schriftstellers der ersten Hälfte des 9. Jahrhunderts Ibn-Chordadbeg, Arbeiten des 8. archaeolog. Kongresses zu Moskau (ῥωσσ.).—S. Ljaskij, Die Bedeutung der litauischen Sprache in der Frage über den Ursprung Russlands, Wilna 1893 (ῥωσσ.).

H. Πετσενέγοι καὶ Κουμάνοι: Ἀρθρον Petschenegen ὑπὸ W. Schott ἐν τῇ Ersch-und Gruber'schen Encyklopaedie III. Section 19. Teil (1844) 419-421.—V. Vasiljevskij, Byzanz und die Petschenegen, Journ. Min. 1872 Bd 164 Nov. und Dez.—O. Blau, Über Volkstum und Sprache der Kumanen, Zeitschr. d. Deutschen morgenländ. Gesellsch. 29 (1876) 556 ff.—Aug. Fr. Gfrörer, Byzantinische Geschichten 3 (1877) 474-507.—Τὸ περίφημον κουμανικὸν λεξικόν, ὅπερ ἐκ τῶν καταλειφθέντων ὑπὸ Petrarca περιῆλθεν εἰς τὴν βιβλιοθήκην τοῦ ἀγ. Μάρ-

κου ed. Géza K u n n, Codex Cumanicus, Pest 1880.—P. G o l u b o v s k i j, Petschenegen und Kumanen, Kiev 1884 (ῥωσσ.). —C. J i r e c e k, Einige Bemerkungen über die Überreste der Petschenegen und Kumanen, sowie über die Völkerschaften der sogenannten Gagauzi und Sarguci im heutigen Bulgarien, Prag 1889.—Ilie G h e r g e l, Zur Geschichte Siebenbürgens, Wien, Selbstverlag 1891. Πραγματεύεται κυρίως τὴν ἱστορίαν καὶ ἐθνογραφίαν τῶν Κουμάνων.—C. N e u m a n n (Mannheim), Über zwei unerklärte Völkernamen in der byz. Armee, B. A. 3 (1894) 374-385 (Ἀνακοινώσεις περὶ τῆς ἱστορίας τῶν Πετσενέγων).

Θ. Κουλπίγγοι (*Kolbjager*) καὶ Ταλμάτσοι: Fr. Miklosich, Über die altrussischen Kolbjager, Arch. slav. Phil. 10 (1887) 1-7.—C. Neumann (Mannheim), Über zwei unerklärte Völkernamen in der byzantinischen Armee, B. A. 3 (1894) 374-385 (θεωρεῖ αὐτοὺς Πετσενέγους).—Wald. Nissen, Die Diataxis des Michael Attaliates von 1077, Jena 1894 S. 68 f. (erklärt die Kulpinger für einen schwäbischen Stamm).—A. S o b o l e v s k i j, Κουλπίγγοι und Ταλμάτσοι, Viz. Vr. 1 (1894) 460 f. (θεωρεῖ ῥωσσικὰς ἀμφοτέρους τὰς φυλάς).

Ι. Χαζάροι: Jul. Klaproth, Mémoire sur les Khazars Mémoires relatifs à l'Asie 1823 t. 1 p. 147-156.—Artikel von Rommel, Ersch-und Gruber'sche Encyklopaedie I. Section, 16. Teil (1827) 231 f.—Dorn, Auf die Chazaren bezügliche Nachrichten des orientalischen Historikers Tabari u. s. w., Journ. Min. 1844 Bd 43 Abteil. II 1-25; 67-98 (ῥωσσιιστὶ μετεφράσθη ἐκ τῶν Mém. de l'Acad. Imp. des sciences de St-Pétersbourg).—Vivien de S. Martin, Sur les Khazars, Nouvelles annales des voyages, Nouvelle série 26 (Paris 1851) 129-168; 27 (1851) 5-43.—D. C h v o l j s o n, Nachrichten über die Chazaren, Burtasen, Bulgaren, Madjaren, Slaven (Slavjanach) und Russen bei Abu Ali Achmed Ben Omar Ibn-Dasta, einem arabischen Schriftsteller aus dem Anfang des 10. Jahrh., Journ. Min. 1868 Bd 140 Abteil. Pädagogik und Wissenschaft

S. 657-771 (ῥωσσ.). — A. Harkavy, Mitteilungen über die Chasaren, Russ. Revue 10 (1877) 310-324; 11 (1877) 143-167.

K. Βεσσοί: W. Tomaschek, Über Brumalia und Rosalia nebst Bemerkungen über den Bessischen Volksstamm, Sitzungsber. Wien Ak. 60 (1869) 351 ff. — W. Tomaschek Was hat der Volksname, «Bessi» ursprünglich bedeutet? Sitzungsber. Wiener Ak. 99 (1881) 499-507. — Περὶ πολλῶν ἀποικιῶν τῶν Βεσσῶν ἐν Παλαιστίνῃ πρβ. Gildenmeister, Itinerarium Antonini S. 56 Anm. 48, καὶ H. Usener, Der hl Theodosios, Leipzig 1890 S. 150.

Λ. Περὶ τῶν ἐν Κριμαίᾳ Γότθων, οἵτινες σπονδαίαν σημασίαν ἔχουσιν ἐν τῇ βυζαντινῇ ἱστορίᾳ πρβ. Massmann, Gothica minora, Histor. Zeitschr. 1 (1859) 294-393. — Archimandrit Arsenij, Die gothische Eparchie in der Krim, Journ. Min. 1873 Bd 165 S. 60-86. — F. Brun, Die Schwarzmeergoten und die Spuren ihres langen Aufenthaltes im südlichen Russland, Zapiski. der k. russ. Ak. d. Wiss. Bd 24 (1874) 1-60 (ῥωσσ.). — Wilh. Tomaschek, Die Goten in Taurien. Wien 1881. — F. Braun, Die letzten Schicksale der Krimgoten, Jahresber. d. Reformierten Bürgerschule für 1889/1890, Petersburg 1890. — Πρβ. E. Kuhn, Über neuere Forschungen zur Geschichte der Gothen in der Krim, ein Vortrag, von dem leider nur ein Exzerpt gedruckt ist: Beilage zur <Münchener> Allgemeinen Zeitung 1891 Nr. 284 S. 6 f.

Μ. Ρωμοῦνοι (Βλάχοι): R. Rösler, Zur Geschichte der unteren Donauländer. I. Die Geten und ihre Nachbarn. II. Das vorrömische Dacien. Sitzungsber. Wien. Ak. 1864. — R. Rösler, Die griechischen und türkischen Bestandteile im Romänischen, Sitzungsber. Wien. Ak. 1865. — R. Rösler, Dacier und Romänen, Sitzungsber. Wien. Ak. 1866. — R. Rösler, Die Anfänge des walachischen Fürstentums, Zeitschr. f. d. österreich. Gymn. 18 (1867) 393-432. — R. Rösler, Romänische Studien. Untersuchungen zur älteren Geschichte Romäniens. Leipzig 1871 (πραγματεύεται περὶ τῶν Κουμάνων, Πετσε-

νέγων κλπ.). Πρβ. τὴν ἀνάλυσιν ὑπὸ W. Tomaschek, Zeitschr. f. d. österreich. Gymn. 1872 S. 156 ff.—Jul. Jung, Die Anfänge der Rumänen. Kritisch-ethnographische Studie, Zeitschr. f. d. österreich. Gymn. 27 (1876) 1 ff., 81 ff., 321 ff. Πρβ. τὴν κριτικὴν τοῦ A. v. Gutschmid, Lit. Zentralbl. 1876 S. 1422 ff.=Kleine Schriften 5 (1894) 379-384.—Jul. Joung, Römer und Romanen in den Donauländern. Hist-ethnographische Studien. Innsbruck 1877. Ἐν δευτέρᾳ ἐκδόσει Innsbruck 1887. Πρβ. τὴν κριτικὴν τοῦ A. v. Gutschmid, Lit. Zentralbl. 1880 S. 678 ff.=Kleine Schriften 5 (1894) 384-390.—Julius Jung, Die romanischen Landschaften des römischen Reiches, Innsbruck 1881.—Franz Miklosich, Die slavischen Elemente im Rumunischen, Denkschriften Wien. Akad. 12 (1861) 1 ff.—Franz Miklosich, Über die Wanderungen der Rumunen in den dalmatinischen Alpen und den Karpaten, Denkschriften Wien. Akad. 30 (1879).—Franz Miklosich, Rumunische Untersuchungen. I. Istro- und macedo-rumunische Sprachdenkmäler. Erste und zweite Abteil., Denkschriften Wien. Acad. 32 (1881-1882).—W. Tomaschek, Zur walachischen Frage, Zeitschr. f. d. österreich. Gymnasien 27 (1876) 342 ff.—W. Tomaschek, Zur Kunde der Hämushalbinsel, Sitzungsber. Wien. Ak. 99 (1882) 474 ff.—W. Tomaschek, Die alten Thraker Eine ethnologische Untersuchung, I. Übersicht der Stämme. II. Die Sprachreste. Sitzungsber. Wien. Ak. Bd 128 und 130. Wien 1893 (περὶ τῶν Βλάχων, οὓς θεωρεῖ ἀπογόνους τῶν Θρακῶν περὶ τῶν Βεσσῶν I 77 f.).—Περὶ τοῦ γλωσσικοῦ μέρους τῆς ἐργασίας ἴδε Gust. Meyer, Zu den thrakischen Glossen, Bezzenbergers Beitr. 20 (1894) 116-124.—E. Frhr. von Hurmuzaki, Fragmente zur Geschichte der Rumänen, 5 Bde, Bukarest 1878-1886.—V. Maniu, Zur Geschichtsforschung über die Rumänen. Deutsch von P. Brosteanu. 2. Aufl., Leipzig 1885.—Jos. Ladislav Pic, Über die Abstammung der Rumänen, Leipzig 1880.—J. L. Pic, Zur rumänisch-ungarischen Streitfrage. Skiz-

zen zur ältesten Geschichte der Rumänen. Ungarn und Slaven, Leipzig 1886. — Paul Hunfalvy, Die Rumänen und ihre Ansprüche, Wien und Teschen 1883. — P. Hunfalvy, Der Ursprung des Rumänischen, Verhandl. d. 7. Orientalistenkongresses, geh. in Wien 1886. Arische Sektion, Wien 1888 S. 11 ff. — Léon de Rosny, Les populations danubiennes. La patrie des Romains d'Orient. Paris 1885. — Léon de Rosny, Les Romains d'Orient. Aperçu de l'ethnographie de la Roumanie. Bibliothèque ethnographique Bd 4, Paris 1885. — A. D. Xénopol, Une énigme historique. Les Roumains au moyen-âge. Paris, E. Leroux 1885. — Gust. Weigand, Die Sprache der Olympto-Walachen, Leipzig 1888. — Gust. Weigand, Vlacho-Meglen. Eine ethnographisch-philolog. Untersuchung. Leipzig 1892 (Περὶ τῆς χώρας τὰ Μόγλενα (Μόγλαινα) σлав. Megle. τουρκ. Karadzova). Πρὸς τὴν πολλὰς ἱστορικὰς συμβολὰς περιέχουσιν ἀνακοίνωσιν τοῦ C. Jirecek, Arch. slav. Phil. 15 (1892) 91-102. — Gust. Weigand, Die Aromunen. Ethnographisch-philologisch-historische Untersuchungen über das Volk der sogenannten Makedo-Romanen oder Zinzaren. 2. Band: Volksliteratur der Aromunen. Leipzig 1894 (Πρὸς B. A. 4, 216 f.). — Traugott Tamm, Über den Ursprung der Rumänen, Bonn 1891. — Ἄλλην βιβλιολογίαν περὶ τοῦ ῥωμουνικοῦ ζητήματος ἴδε ἐν ταῖς ἀνακοινώσεσι τοῦ A. D. Xenopol, Revue historique 15 (1881) 493-446; 19 (1882) 148-158; 22 (1883) 408-411; 25 (1884) 374-391; 28 (1885) 377 — 398; 32 (1886) 369-383; 35 (1887) 342-361; 43 (1890) 378-399; 50 (1892) 378 — 407; 55 (1894) 125-148.

N. Τοῦρκοι, Οὐγγροί, Ἀθέργανοι: P. Golubovskij, Ueber die Uzen und Türken (Torken), Journ. Min. 1884 Bd 234 S. 1-21 (ἑωσσ.). — Herm. Vambéry, Das Türkenvolk in seinen ethnologischen und ethnographischen Beziehungen geschildert, Leipzig 1885. — J. Karabacek, Erstes urkundliches Auftreten von Türken, Mitteilungen aus der Samm-

lung der Papyrus Erzherzog Rainer Bd 1 (Wien 1886) 93-108; Bd 2 und 3 (Wien 1887) 272. — E. H. Parker, The origin of the Turks, The English Hist. Review 11 (1896) 431-441. — Über die Tschuwaschen vgl. W. Schott, De lingua Tschuwaschorum dissertatio, Berlin 1841 (μετὰ βιβλιολογίας). — N. J. Zolotnickij, Tschuwaschischrussisches Wurzelwörterbuch, Kazan 1875 (ῥωσσ.). — P. Hunfalvy, Ethnographie von Ungarn, Budapest 1877. — Herm. Vambéry, Der Ursprung der Magyaren, Leipzig 1882. — J. B. Bury, The coming of the Hungarians, their origin and early homes, Scottish Review Nr. 39, Juli 1892. — Karl Hoff, Die Einwanderung der Zigeuner in Europa, Gotha 1870. — Al. Paspatis, Etudes sur les Tchinghianes ou Bohémiens de l'empire Ottoman, Kpel 1870. — F. Miklosich, Über die Mundarten und die Wanderungen der Zigeuner in Europa. 12 Abhandlungen in den Denkschriften der phil.-hist. Cl. d. Wiener Akad. d. Wiss. Bd 21-31. — M. J. De Goeje, Bijdrage tot de Geschiedenis der Zigeuners, Verslagen en Mededeelingen der k. Akademie van Wetenschappen, Afd. Letterkunde. 2. Reeks. V. Deel. Amsterdam 1875. Πρβ. τὴν ἀνάλυσιν ὑπὸ A. v. Gutschmid, Kleine Schriften 3 (1892) 612-615.

Ε. Ἐνδιαφέροντα εἶνε τὰ παρὰ τοῖς Βυζαντινοῖς ἀπαντῶντα σκώμματα τῶν ἐν τῷ κράτει ἢ παρ' αὐτὸ οἰκούντων ξένων ἔθνων Πρβ. π. γ. §§ 184, 325, 388.

7'. ΓΕΩΓΡΑΦΙΑ

1. Μικταὶ πραγματεῖαι.

A. Banduri, Imperium Orientale sive antiquitates Cro-
litanae, 2 voll., Paris 1711. — Lelewel, Géographie du moyen-
âge, 4 Tomes, Épilogue, Breslau 1852-1857. — Πολλαὶ συμβολαὶ
πρὸς γεωγραφικὴν γνῶσιν τῶν ποτὲ βυζαντινῶν χωρῶν ἰδίως ἐν
Mitteilungen der geographischen Gesellschaft in Wien (Wien 1857 ff.). — Πολλὰ γεωγραφικὰ καὶ ἱστορικὰ
περὶ τῶν βυζαντινῶν χωρῶν ἐν τοῖς συγγράμμασι τοῦ J. Ph.
Fallmerayer, herausgegeben von G. M. Thomas, 3 Bde,
Leipzig 1861. — C. Bursian Geographie von Griechenland 2
Bd. Leipzig 1862-1872. — Carl Neumann und J. Partsch,
Physikalische Geographie von Griechenland, Breslau 1885. —
Α. Μηλιαράκης, Πόθεν ἡ λέξις Δασκαλειὸ ὡς γεωγραφικὸν ὄνομα
Ἑστία 1890 I 43. — Τοῦ αὐτοῦ, Πόθεν τὸ κοινὸν γεωγραφικὸν ὄνομα
Νεμπουργιό, Νεμπουργιός, Ἐμποργιός, Ἐμπορεῖον; Ἑστία 1891 I
409 ff. — Πολλαὶ συμβολαὶ εἰς τὴν γεωγραφίαν, ἐθνογραφίαν καὶ ἱστο-
ρίαν τῆς χερσονήσου τοῦ Αἴμου παρέχει ὁ F. Kanitz, Donau-
Bulgarien und der Balkan, 3 Bde, Leipzig 1875-1879. — Σπου-
δαῖα περιληπτικὰ βοηθήματα εἶνε τὰ νεώτερα ὁδοιπορικά, ἰδίως
Baedeker, Griechenland, 3. Aufl., Leipzig 1893; Meyer,
Türkei und Griechenland, 2. Aufl., Leipzig 1888; Murray,
Handbook for travellers in Greece etc., 6. Ausg., London
1896. — Συναγωγὴ τῆς εἰς τὴν γεωγραφίαν τῆς Ἑλλάδος ἀναφερο-
μένης νεοελληνικῆς βιβλιολογίας, ἐν ἣ ὁμως ὀλίγον λαμβάνεται ὑπ'
ὄψιν ὁ βυζαντινὸς αἰὼν παρ' Ἀντ. Μηλιαράκη, Νεοελληνικὴ
γεωγραφικὴ φιλολογία ἥτοι κατάλογος τῶν ἀπὸ τοῦ 1800-1889 γεω-
γραφηθέντων ὑπὸ Ἑλλήνων, ἐν Ἀθήναις 1889. Προσθῆκαι ὑπὸ B.

Α. Μυστακίδου, ἐν Νεολόγῳ 1890 (καὶ χωριστὰ ἐκδεδομένον ἐν Κ)πόλει 1890).

Χάρεται: H. Kiepert, Πίναξ τοῦ μεσαιωνικοῦ Ἑλληνισμοῦ κατὰ τὴν δεκάτην ἑκατονταετηρίδα 1883, ὑπὸ τοῦ πρὸς διάδοσιν τῶν ἑλλ. γραμμ. συλλόγου ἐκδεδομένος. — H. Kiepert, Carte générale des provinces Européennes et Asiatiques de l'Empire Ottoman, Berlin, Reimer 1892. — Περβ. καὶ ἐν Α' τόμῳ γεωγραφ. βιβλιολογίαν καὶ Lolling, Geographie Griechenlands, Handbuch der klass. Altertumswiss. Bd III.

2. Ἡ εὐρωπαϊκὴ χώρα.

〈Girol. Albrizzi〉, Esatta notitia del Peloponneso volgarm. penisola della Morea etc. Venedig 1687. — W. M. Leake, Travels in the Morea, 3 Bde, London 1830. — Συμπληροῖ: Peloponnesiaca, London 1846. — E. Curtius, Peloponnesos, 2 Bde, Gotha 1851. — Σπ. Π. Λάμπρος, Ἀπογραφὴ τοῦ νομοῦ Μεθώνης ἐπὶ Βενετῶν, Δελτίον 2 (1885-1889) 686-710. — Α. Μηλιαράκης, Γεωγραφία πολιτικὴ νέα καὶ ἀρχαία τοῦ νομοῦ Ἀργολίδος καὶ Κορινθίας, Ἀθῆναι 1886. — Ἀθ. Ἀν. Πετρίδης, Περὶ τῶν ἐν Μεσσηνίᾳ μεσαιωνικῶν πόλεων Ἀνδρουσῆς καὶ Νησίου, Παρνασσός 10 (1886) 7-18. — Ἀθ. Ἀν. Πετρίδης, Περὶ Ταινάρου Λακωνικῆς καὶ τοῦ μεσαιωνικοῦ φρουρίου Μάϊνης ἔξ ὧν τὸ ὄνομα Μάνη, Παρνασσός 10 (1886) 504-512. — Alf. Philippson, Der Peloponnes. Versuch einer Landeskunde auf geologischer Grundlage. Berlin 1891. — J. B. Bury, The Helladikoi, The English Histor. Review 7 (1892) 80 f. (βεβαιῶσι ὅτι Ἑλλαδικοὶ δὲν εἶνε ὥς ὁ Finlay ἐνόμιζεν, καταφρονητικὸς χαρακτηρισμὸς τῶν κατοίκων τῆς κυρίως Ἑλλάδος ἀλλ' ὅτι οὕτως ἑκαλοῦντο ἅπλως οἱ κάτοικοι τοῦ θέματος Ἑλλάς. — Σπυρ. Π. Λάμπρος, Die erste Erwähnung von Astros, Leonidion und Areia, B. A. 2 (1893) 73-75. — L. Duchesne, Les anciens évêchés de la Grèce, Mélange d'archéologie et d'histoire 15 (1895) 375-385 (περὶ τῆς ὑπὸ de Boor, Zeitschr. f.

Kirchengesch. 12, 520 ff. δημοσιευθείσης Notitia; Περὶ τὴν ἐν Β' τόμῳ βιβλιολογίαν. — W. M. Leake, Travels in northern Greece, 4 τόμοι, London 1835. — H. E. Tozer, Researches in the Highlands of Turkey, London 1869. — Ἐξάριτος μονογραφία περὶ τῆς σπουδαίας πόλεως Θεσσαλονίκης: L. Fr. Tafel, De Thessalonica eiusque agro dissertatio geographica, Berlin 1839. — L. Fr. Tafel, De via Romanorum Egnatia qua Illyricum, Macedonia et Thracia iungebantur dissertatio geographica, Tübingen 1842. — L. Duchesne, L'Illyricum ecclésiastique, B. A. 1 (1892) 531-550. Ἐναντίον τῶν J. Friedrich καὶ Th. Mommsen ἐκφέρει τὴν γνώμην ὅτι αἱ ἐκκλησιαστικαὶ διοικήσεις τοῦ ἀνατολικοῦ Ἰλλυρικοῦ ἐθεωροῦντο μέχρι τοῦ ἡ' αἰῶνος ἀνήκουσαι εἰς τὸ πατριαρχεῖον Ρώμης. Ἀπαντᾷ εἰς τοῦτο ὁ Th. Mommsen, Neues Arch. d. Gesellsch. f. ältere deutsche Gesch. 19 (1894) 433-435, ἀνταπάντησις τοῦ Duchesne, Églises séparées, Paris 1896 S. 229-279, ὅπου ἀνετυπώθη ἡ ἀνωτέρω μνημονευθεῖσα μελέτη. — A. Λαυριώτης, Περὶ τῆς τομῆς τοῦ ἰσθμοῦ Παλλήνης τῆς νῦν Κασσάνδρας, Νεολόγον Ἑβδ. Ἐπιθεώρησις 1893 S 341-343 (χρυσόβουλλον τοῦ Ἰωάννου Παλαιολόγου ἐκ τοῦ ἔτους 1407). — Jos. Ad. Bruch, Des Aristoteles Heimat oder die Halbinsel Chalcidice Mitteil. d. k. k. geogr. Gesellsch. in Wien 36 (1893) 1-22. Περὶ τῆς μεσαιωνικῆς γεωγραφίας τῆς Μακεδονίας πρὸς καὶ τὴν κατωτέρω (8, 3) πραγματείαν τοῦ Παπαγεωργίου περὶ Σερρῶν. — Περὶ τοῦ Ἄθω πρὸς τὴν ἐν Β' τόμῳ βιβλιολογίαν. — I. A. Ρωμανός, Περὶ Βουθροτοῦ, Δελτίον 3 (1890-1892) 548-559. — Ἑλ. Δασσαρήτης, Περὶ τῆς Κοριτσᾶς, Δελτίον 5 (1896) 123-156. — Ferd. v. Hochstetter, Reise durch Rumelien im Sommer 1869, Mitteil. d. k. k. geograph. Gesellsch. in Wien 13 (1870) 193 ff., 350 ff., 545., ff., 585 ff.; 14 (1871) 65 ff., 161 ff. — J. A. Knapp, Reisen durch die Balkanhalbinsel während des Mittelalters. Nach der kroat. Originalabh. des Dr. P. Matkovic, Mitteil. der geogr. Gesellsch. in Wien 23 (=Neue Folge 13) (1880) 65 ff., 113 ff., 161 ff., 353 ff., 433 ff., 481 ff., 568., ff. — Ar-

chimandrit Antoninin, Reise in Rumelien, Petersburg 1879. Πρβ. τὰς λεπτομερεῖς ἀναλύσεις τοῦ P. Syrku. Journ. Min. 1880 Bd 209 S. 382 - 429 καὶ τομ. 210 σ. 171-215 (ῥωσσ.) καὶ Γ. Δεστούνης, Journ. Min. 1880 Bd 210 S. 412-431 (ῥωσσ.). — Archimandrit Antoninin, Aus Rumelien, Petersburg 1886 (ῥωσσ.) Gebr. Skorpil, Das Schwarzmeergestade und die benachbarten am Balkan gelegenen Örtlichkeiten des südl. Bulgariens, Sbornik blgarek τομ. 3 καὶ 4 (βουλγ.). — J. Simanov, Alte Reise durch Bulgarien in der Richtung der Römerstasse von Belgrad nach Kpel, Sbornik blgarsk. τόμ. 4 (βουλγ.). — Ε. Δράκος, Τὰ Θρακικὰ ἤτοι διαλέξεις περὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἐπαρχιῶν Σηλυβρίας, Γάνου καὶ Χώρας etc. ἐν Σμύρνῃ (ἐν τῷ τίτλῳ κατὰ λαῶς Ἀθήνησι) 1892. — W. Regel, Über die Stadt Anastasiupolis, Στέφανος, Sammlung von Aufsätzen zu Ehren Theod. Sokolovs Petersburg 1895 S. 147-152 (ῥωσσ.) (ταυτίζει τὴν εἰρημένην πόλιν πρὸς τὴν σημερινὴν Buru-Kalessi ἐν Θράκῃ). — B. Köne, Untersuchungen über die Geschichte und die Altertümer des taurischen Chersones, 1849 (γερμανιστὶ καὶ ῥωσσιστὶ). Τὸ εἰς τὴν Σεβαστούπολιν ἀναφερόμενον μέρος ἐκ τῆς δευτέρας τοῦ βιβλίου ἐκδόσεως κεῖται καὶ ἐν Journ. Min. 1855 Bd 88 Abteil. II 110 — 132; 170-220 (ῥωσσ.). — Archimandrit Antonin, Auf die Stadt Sogdaia in der Krim bezügliche Notizen aus dem 12-14. Jahr., die in einem griechischen Synaxar an den Rand geschrieben sind, Zapiski der Odessaer Gesellsch. f. Geschichte und Altertümer 5 (Odessa 1863) 599-628 (ῥωσσ.). — Ph. K. Brunn, Das Gestade des schwarzen Meeres (Cernomorje). Sammlung von Untersuchungen zur histor. Geographie des südl. Russlands, Teil I, Odessa 1879 (ῥωσσ.).

3. Αἱ νῆσοι.

Α. Μηλιαράκης, Κυκλαδικά, ἤτοι γεωγραφία καὶ ἱστορία τῶν Κυκλάδων νήσων ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων μέχρι τῆς καταλή-

ψεως αὐτῶν ὑπὸ τῶν Φράγκων, ἐν Ἀθήναις 1876. — Τοῦ αὐτοῦ, Μελέτη περὶ τῆς θέσεως τοῦ Ἰονίου Πελάγους ἐν τῇ ἀρχαίᾳ καὶ ἐν τῇ νέᾳ γεωγραφίᾳ, ἐν Ἀθήναις 1888. — H. F. Tozer, The island of the Aegean, Oxford, 1890 (μετ' ἀγάπης ἀναφέρεται καὶ εἰς τὸν μέσον αἰῶνα). — Γ. Ι. Καλαϊζάκης, Περὶ τῆς ἐν Κρήτῃ Λάππας ἢ Ἀργυροπόλεως, Παρνασσός, 15 (1893) 615-621. — Περὶ Κύπρου ἴδε τὴν βιβλιολογίαν ἐν Γ' τόμῳ. — Α. Μηλιαράκης, Ἄνδρος, Κέως, ἐν Ἀθήναις 1880. — Τοῦ αὐτοῦ Ἀμοργός, Δελτίον 1 (1883-1885) 569-656 (ἀναφέρεται καὶ εἰς τὰ βυζαντινὰ λείψανα). — V. Guérin, Description de l'île de Patmos et de l'île de Samos, Paris 1856. — Ἐπ. Σταματιάδης, Ἰκαριακὰ ἦτοι ἱστορία καὶ περιγραφὴ τῆς νήσου Ἰκαρίας, ἐν Σάμῳ 1893 Ἀνάλυσις ὑπὸ G. Meyer, B. A. 4 (1895) 153 f., καὶ I. N. Πουλιανός, Ἀθηνᾶ 6 (1894) 442-446. — Διονύς. Ι. Οἰκονομόπουλος, Λεριακὰ ἦτοι χωρογραφία τῆς νήσου Λέρου, ἐν Ἀθήναις 1888 (λίαν ἐκτενῶς). — Fustel de Coulanges, L'île de Chio, Archives des missions scientifiques 5 (1856) 481-642. Ἀνετυπώθη μετὰ προσθηκῶν ἐν τῇ συναγωγῇ: Fustel de Coulanges, Questions historiques revues et complétées d'après les notes de l'auteur par Cam. Jullian, Paris 1893 S. 215-399 (ἀναφέρεται καὶ εἰς τὸν μέσον αἰῶνα). — G. Schlumberger, Les Iles des Princes, Paris 1884 (περιγραφὴ τῶν τοπίων μετ' ἀναφορᾶς εἰς τὴν βυζαντινὴν ἱστορίαν). — Μαν. Ἰω. Γεδεδών, Προικόννησος, Ἐκκλησιαστικὴ παροικία, ναοὶ καὶ μοναί, μητροπολιταὶ καὶ ἐπίσκοποι, ἐν Κ[α]πὸλει 1895. — Α. Μηλιαράκης, Γεωγραφία πολιτικὴ νέα καὶ ἀρχαία τοῦ νομοῦ Κεφαλληνίας, ἐν Ἀθήναις 1890. — Jos. Partsch, Die Insel Korfu. Die Insel Leukas. Kephallenia und Ithaka, Petermanns Mitteil., Ergänzungshefte 19, 95 καὶ 98, Gotha 1887, 1889 καὶ 1890.

4. Ἀσία καὶ Ἀφρική.

W. M. Ramsay, The historical geography of Asia Minor, London 1890 (κύριον σύγγραμμα). — W. M. Ramsay, The cities

and bishoprics of Phrygia being an essay of the local history of Phrygia from the earliest times to the Turkish conquest. Vol. 1. Oxford 195 (κύριον σύγγραμμα), — Α. Παπαδόπουλος Κεραμεύς, Μαγνησία ή υπό Σιπύλῳ καὶ αἱ μητροπόλεις Ἐφέσου καὶ Σμύρνης, Δελτίον 2 (1885-1889) 650-660. — Ἐνίοτε ἀναφέρεται εἰς τὰ βυζαντινὰ λείψανα καὶ ὁ W. v. Diest, Von Pergamon über den Dindymos zum Pontus, Petermanns Mitteilungen Ergänzungsheft 94 Gotha, 1889. — Β. Α. Μυστακίδης, Καπαδοκικά. Περιγραφή γεωγραφική, στατιστική, ἐμπορική, ἐκκλησιαστική τῆς μητροπόλεως Καισαρείας. Παρνασσός 15 (1893) 368-379; 445-458; 600-615. — Aug. Brinkmann, Der römische Limes im Orient, Bonner Jahrbücher (Jahrbücher des Vereins von Altertumsfreunden im Rheinlande), Heft 99 (1896) 252-257. — Περὶ τῆς κολοσσιαίας βιβλιολογίας τῆς γεωγραφίας καὶ τοπογραφίας τῆς Παλαιστίνης, ἣτις χαλαρῶς μόνον συνδέεται πολλάκις πρὸς τὰς βυζαντινὰς μελέτας, ἴδε R. Röhricht, Bibliotheca geographica Palaestinae, Berlin 1890, καὶ εἰς τὰ εἰδικὰ ὄργανα τὰ ἀφιερωμένα εἰς τὴν ἐν Παλαιστίνῃ ἔρευναν (πρβ. Β' τόμον). — Arch. Porfirij, Die Halbinsel Sinai. Das Sinaikloster. Journ. Min. 1848 Bd 60 Abteil. II 137-210 (ῥωσσ.). — X. Π. Ἀνδρουτσόπουλος, Ἱστορική περιγραφή τοῦ ἱεροῦ καὶ θεοβαδίστου ὄρους Σινᾶ, ἐν Πάτραις (πολὺ πτωχόν). — Α. Β. Elisjejev, Reise auf den Sinai im Jahre 1881 (ῥωσσ.). Ἀνελύθη ὑπὸ J. Pomjalovskij, Journ. min. 1884 Bd 234 S. 122-131 (ῥωσσ.). — Πρβ. καὶ τὴν κατωτέρω παρατιθεμένην πραγματείαν τοῦ Kondakov. — Περὶ τῆς γεωγραφίας τῆς βυζαντινῆς Ἀφρικῆς ἴδε τὰ ἀνωτέρω μνημονευθέντα συγγράμματα τοῦ Diehl.

8. ΤΟΠΟΓΡΑΦΙΑ.

1. Μικταὶ πραγματεῖαι.

Τοπογραφικαὶ μελέται περὶ τῆς βιθυνιακῆς ἀκτῆς βορείως τοῦ Samanly Dagħ, περὶ τῶν νήσων Λέρου καὶ Καλύμνου, περὶ προαστείων τῆς Κ]πόλεως περὶ τοῦ Φαναρίου καὶ τοῦ Πετρίου, Πετρίον καὶ Πέτρα καλουμένων μερῶν τῆς Κ]πόλεως παρὰ Μ. Ι. Γεδεών, "Εγγραφοὶ λίθοι καὶ κεράμια, ἐν Κ]πόλει Otto Keil 1892. — Κατὰ πόσον τὰ ἀγίσματα πρέπει νὰ θεωρηθῶσιν ἴχνη καὶ λείψανα ἀρχαίων ναῶν, ὅπερ εἶνε ζήτημα σπουδαῖον καὶ διὰ τὴν Βυζαντινὴν ἀρχιτεκτονικὴν καὶ τοπογραφίαν, συνεζητήθη εὐρέως ὑπὸ διαφόρων ἐλλήνων λογίων ἐν τῇ μεσαιωνικῇ ἐταιρίᾳ τῆς Κωνσταντινουπόλεως· ἀνακοινώσεις περὶ τούτου ἐν Νεολόγῳ Ἑβδομαδιαίᾳ Ἐπιθεωρήσει τῆς 13., 20., 27. Δεκ. 1892, 10. Ἰαν., 28 Φεβρ., 7., 21. Μαρτ., 2., 9., 23. Μαΐ., 1893. — Περὶ τοπογραφίας βιβλιολογίαν ἴδε καὶ ἐν τοῖς κεφαλαίοις « Γεωγραφία » καὶ « Ἱστορία τῆς τέχνης ».

2. Ἡ Κωνσταντινούπολις καὶ τὰ περίχωρα.

P. Gyllius, De tophographia Constantinopoleos libri IV, Lugduni 1561. Ἀνευπώθη Lugduni Batavorum 1632. — P. Gyllius, De Bosporo Thracio libri III, Lugduni 1561. — Du Cange, Constantinopolis christiana seu descriptio urbis Cpolitanae qualis extitit sub imperatoribus Christianis, Teil II der Historia byzantina Paris 1680 (ἴδε ἀνωτέρω 1068). — Ans. Banduri, Imperium Orientale, 2 τόμοι Paris 1711. — J. Dallaway, Constantinople ancient and modern, London 1794. Καὶ ἐν γαλλικῇ μεταφράσει Paris an VII. — Chr. G. Heyne, Antiquitates byzantinae, Commentationes soc. reg. scient. Gottingensis vol. 1 (1808-1811). — Jos. v. Hammer, Constanti-

nopolis und der Bosphoros, 2 Bde, Pesth 1822. — Ch. Texier, Phialé ou fontaine de l'hippodrome à Cple, Revue archéolog. 2 (1845) 142-148. — Σκαρλάτου Βυζαντίου, Ἡ Κωνσταντινούπολις, 3 τόμ. ἐν Ἀθήναις, 1851 — 1869. — Déthier, Das Augusteon, Pesth 1867, Publik. d. k. ung. Akad. (οὐγγρ.). — Περὶ τῶν κατὰ τὸν ιϚ' αἰῶνα ἔτι σωζομένων μνημείων τῆς Κ[πόλεως διαλαμβάνει συντόμως πραγματεία συγγραφεῖσα μεταξὺ 1565-1575 καὶ δημοσιευθεῖσα ἐν R. Förster, De antiquitatibus et libris mss Cpolitanis, Rostock 1877. — Α. Γ. Πασπάτης, Βυζαντινὰ μελέται τοπογραφικαὶ καὶ ἱστορικαί. Μετὰ 38 πινάκων Κωνσταντινούπολις 1877. — Σ. Ἀριστάρχης, Ἀρχαιολογικὸς χάρτης τῶν χειρσαίων τειχῶν Κ[πόλεως (πίναξ τῶν χειρσαίων τειχῶν τῆς Κ[πόλεως μετ' ἐξηγητικοῦ κειμένου καὶ πολυαριθμῶν ἀπεικονίσεων πύργων καὶ πυλῶν), Σύλλογος, Ἀρχαιολογ. ἐπιτροπή, Παράρτημα τοῦ ιδ' τόμου (Κ/πολις 1884). — Α. Γ. Πασπάτης, Τὰ βυζαντινὰ ἀνάκτορα καὶ τὰ πέριξ αὐτῶν ἱδρύματα, Ἀθήναι 1885. Καὶ ἐν ἀγγλικῇ μεταφράσει: Α. Γ. Πασπάτης, The great palace of Cple. Translated from the Greek by Will. Metcalfe, London, 1893. — Α. Σιδερόπουλος, Ναὸς τοῦ ἱερομάρτυρος Αὐτονόμου, Σύλλογος 17 (1886) 122-125. — Τοῦ αὐτοῦ, Περὶ τοῦ Δαματῦος τῶν Βυζαντινῶν, Σύλλογος 17 (1886) 126-134. — Εὐγένιος. Ἡ ζωοδόχος πηγὴ καὶ τὰ ἱερὰ αὐτῆς παραρτήματα, Ἀθήναι, 1886 (περιγραφὴ τῆς μονῆς τῆς Παναγίας τοῦ Βαλουκλῆ παρὰ τὴν Κ[πολιν καὶ τῶν ἐξαρτημάτων αὐτῆς μετὰ προσθήκης ἐπισήμων ἐγγράφων. — Β. Α. Μυστακίδης, Ἱστορικαὶ εἰδήσεις περὶ Κουρούτσεσμε, Παρνασσός 11 (1887) 93 ff., 187 ff., 295 ff., 472 ff., 514. ff — Caedicius, Ancien plan de Cple imprimé entre 1566 et 1574 avec notes explicatives, Constantinople 1889. — Edwin A. Grosvenor, The hippodrome of Cple and its still existing monuments, London 1889. — Ὀλίγα παρέχουσιν ἀρχαιότεραι μὴ ἑλληνικαὶ εἰδήσεις π. χ. ἡ ἐκ τοῦ ἔτους περίπου 1300 ὑπὸ Ρώσου τινος συνταχθεῖσα περιγραφὴ τοῦ Βυζαντίου, ἣτις περιελήφθη εἰς ἀνώνυμόν τι μνημεῖον τῆς ἀρχαίας ῥωσσικῆς λογοτεχνίας ἐκ τοῦ α' ἡμίσεως τοῦ ιε' αἰῶνος «Διάλογοι περὶ τῶν ἱερῶν μνημείων καὶ ἄλλων ἀξιοθεάτων τοῦ Βυζαντίου» ed. L. Maikov 1890. Περβ. L.

Maikov, Wann besuchte der russ. Pilger, dessen Erzählungen in dem, «Gespräch über die Heiligtümer von Byzanz» enthalten sind, Kpel? Viz. Vr. 1 (1894) 167-172.—D. Beljajev Byzantina. I. Übersicht über die Hauptteile des grossen Palasts der byzantinischen Kaiser, Petersburg 1891 χωριστὴ ἔκδοσις ἐκ τοῦ ε' τόμου τῶν πραγματειῶν τῆς αὐτοκρ. ῥωσ. ἀρχαιολ. ἐταιρείας Πετρουπόλεως (ῥωσσ.). Πρὸς τὰς ἀναλύσεις ὑπὸ G. Destunis, Journ. Min. 1891 Bd 277 Oktoberheft S. 532-547 καὶ B. A. 1 (1892) 344-347.—Mordtmann, Esquisse topographique de Cple avec un grand plan et plusieurs planches Revue de l'art chrétien 9 (1891) 22 ff.; 207 ff.; 363 ff.; 463 ff. Καὶ χωριστὰ ἐν Lille 1892. Πρὸς τὰς ἀναλύσεις ὑπὸ Ch. Diehl, B. A. 2 (1893) 145 ff., und D. Beljajev, Viz. Vr. 1 (1894) 389-402.—Ξ. Α. Σιδερόπουλος, Περὶ τοῦ Λαματρούς τῶν Βυζαντινῶν (τανῦν Ἀλεμ-ταγῇ). Σύλλογος, ἀρχαιολογικὴ ἐπιτροπὴ, Παράρτημα τοῦ ιθ' τόμου (1891) 15-24 (Περὶ τῆς ἱστορίας τῆς παρὰ τὴν Κ)πολιν κειμένης Ἀλεμ-ταγῇ). —Α. Mordtmann, Βογδὰν Σεράϊ ἦτοι ἡ Μονὴ τοῦ ἐνδόξου προφήτου Προδρόμου καὶ Βαπτιστοῦ Ἰωάννου ἡ ἐπικεκλημένη τῆς Παλαιᾶς Πέτρας. Τοῦ αὐτοῦ, Τοπογραφία Κ]πόλεως, Σύλλογος, Ἀρχαιολογικὴ ἐπιτροπὴ, Παράρτημα τοῦ ιθ' τόμου (1891) 3-14. —Ξ. Α. Σιδερίδης, Περὶ τῆς ἐν Κ]πόλει μονῆς τῆς Παμκακαρίστου καὶ τῶν κτιτόρων αὐτῆς, Σύλλογος, Ἀρχαιολογικὴ ἐπιτροπὴ, Παράρτημα τοῦ κ'-κβ' τόμου (1892) 19-32 (περὶ τοῦ μεταξὺ 1292-1294 ὑπὸ Μιχαὴλ Γλαβᾶ Ταρχανιώτου κτισθέντος μοναστηρίου, τοῦ ὁποίου τὴν θέσιν νῦν κατέχει τὸ Fetschie-Djami). —Th. Uspenskiĭ, Das Typikon des Klosters des hl. Mamas in Kpel, Odessaer Jahrb. II Byz. Abteil. 1 (1892) 78 ff. (περὶ τῆς θέσεως τοῦ μοναστηρίου τοῦ ἁγ. Μάμαντος). —D. Beljajev, Die Kirche der Gottesmutter von Chalkoprateia in Kpel, Odessaer Jahrb. II Byz. Abteil. 1 (1892) 85-106. —Τοπογραφικὴν ὕλην παρέχει καὶ ὁ N. Krasnosel'cev, Das Typikon der Sophienkirche in Kpel, Odessaer Jahrb. II Byzant. Abteil. 1 (1892) 156-254. —Α. van Millingen, Ἡ ἀληθὴς θέσις τοῦ Ἐβδόμου, Σύλλογος, Ἀρχαιολογικὴ ἐπιτροπὴ, Παράρτημα τοῦ κ'-κβ' τόμου (1892) 33-37 (καταλήγει εἰς τὸ συμπέρα-

σμα ὅτι τὸ Ἐβδομον ἔκειτο οὐχὶ ἐν Tekfur-Serai, ἀλλ' ἐγγὺς τοῦ χωρίου Makri-Kioi), — M. I. Γεδεών, Δύο Βυζαντιναὶ τοποθεσίαι (περὶ τῆς θέσεως τοῦ Φαναρίου καὶ Πετρίου) Νεολόγου Ἑβδομαδιαία Ἐπιθεώρησις τῆς 1. 8. Νοεμ. 1892. — Γ. Βεγλέρης, Περὶ τοῦ ναοῦ τῆς Θεοτόκου τῶν Χαλκοπρατείων, αὐτόθι 6. Δεκ. 1892. — Σ. Βουτυρᾷ, Τοπογραφικά (Τὰ Προμώτου, Πρόοχοι ἢ Βρόχοι, Τὰ Βορραδίου, Τὰ Ἀνθεμίου, Βασίλεια ἐν Βρόχοις, Μετάνοια Θεοδώρας, Αἱ Σοφίαναι, Ἡ Χρυσοκέραμος), αὐτόθι 9., 16 Μαΐου 1893. — M. I. Γεδεών, Περιληπτικὴ σημείωσις περὶ τῶν ἐν Κ[πόλει κατὰ τὸν 15' αἰῶνα βυζαντινῶν ναῶν, Σύλλογος, τόμος γγ' (1893) 39-41; 57. — D. Beljaïev, Das Eukterion des hl. Konstantinos bei der Porphyrsäule auf dem Forum des Konstantinos und die dort vollzogenen Zeremonien, Odessaer Jahrbuch IV Byz. Abt. 2 (1894) 1-22. Πρβ. τὴν ἀνακοίνωσιν τοῦ E. Kurtz, B. Δ. 4 (1895) 614 f. — N. Krasnoseljceev, Eine Bemerkung zur Frage über die Lage der Kirche von Chalkoprataia in Kpel, Odessaer Jahrbuch IV Byz. Abt. 2 (1894) 309-316.

Περὶ τῆς βιβλιολογίας; C. Destunis, Topographie des mittelalterlichen Konstantinopel. Journ. Min. 1882 Bd 219 Jan. S. 1-32; 1883 Bd 225 Jan. S. 1-29, Febr. S. 229-263 (ἀνακοίνωσις περὶ πολυαρίθμων εἰς τὴν τοπογραφίαν τῆς Κ[πόλεως ἀφιερωμένων ἔργων τοῦ 15' αἰῶνος μέχρι σήμερον. — Ἡ ἀρχαιότερα βιβλιολογία περὶ τοπογραφίας καὶ μνημείων συνήχθη ὑπὸ O. Frick in Paulys Realenzyklopädie, Artikel Byzantium. Ἄλλας μαρτυρίας φέρει ὁ E. Oberhammer ὅστις ἀνέλαβε τὸ αὐτὸ ἄρθρον διὰ τὴν νέαν ἔκδοσιν τῆς Realenzyklopädie) περὶ τῶν εἰς τὴν τοπογραφίαν τῆς Κ[πόλεως ἀφιερωμένων συγγραμμάτων, τὰ ὁποῖα περιλαμβάνονται ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Κωδινοῦ πρβ. § 180.

3. Ἡ λοιπὴ εὐρωπαϊκὴ ἡπειρωτικὴ χώρα.

Ἄθ.αν. Πετρίδης, Περὶ τοῦ ἐν τῷ δήμῳ Ἀλαγωνίας ἀνευρεθέντος μεσαιωνικοῦ φρουρίου Μελέ (ἐν Μεσσηνίᾳ), Παρνασσός 10 (1886) 235-241. — L. de Laborde, Les chrétiens et les

musulmans dans l'acropole d'Athènes, *Revue archéolog.* 4 (1847) 49-62. — J. Strzygowski, Die Akropolis in altbyzantinischer Zeit, *Mitteil. d. kaiserlich deutschen archäolog. Instituts, Athen. Abteilung* 14 (1889) 271-296 (περὶ τῆς μεταβολῆς τοῦ Παρθενῶνος εἰς ἀρχαίαν χριστιανικὴν ἐκκλησίαν καὶ περὶ τῶν χριστιανικῶν τῆς Ἀκροπόλεως κτιρίων, τὰ ὅποια εἰκάζομεν ἐκ τῶν βυζαντινῶν ἐπιγράφων καὶ ἐπιστυλίων). — J. Strzygowski, Ἡ μονὴ τοῦ κυνηγοῦ τῶν φιλοσόφων (ἐν Ἀττικῇ) *Δελτίον* 3 (1890-1892) 116-128. — Ὑποδειγματικὴν τοπογραφικὴν καὶ ἱστορικὴν περὶ Σερρῶν (τῆς Μακεδονίας) μονογραφίαν ἔγραψεν ὁ Π. Ν. Παπαγεωργίου. Αἱ Σέρραι καὶ τὰ προάστεια τὰ περὶ τὰς Σέρρας καὶ ἡ μονὴ Ἰωάννου τοῦ Προδρόμου, *B. A.* 3 (1894) 225-329 (μεθ' ἐπτά πινάκων) προσθῆκαι εἰς ταῦτα ὑπὸ Α. Παπαδοπούλου Κεραμέως, *Viz. Vr.* 1 (1894) 673-683. — W. Tomaschek, Die vor-slawische Topographie der Bosna, Herzegowina, Crna-gora und der angrenzenden Gebiete, *Mitteil. der geogr. Gesellsch. in Wien* 23 (= Neue Folge 13) (1880) 497-528; 545-567. — W. Tomaschek, Zur Kunde der Hämus-Halbinsel, *Sitzungsber. Wien. Ak.* 99 (1881) 437-507.

4. Αἱ νῆσοι.

Ch. Bayet, La nécropole chrétienne de Milo, *Bull. de corresp. hell.* 2 (1878) 347-359. — Ν. Πετρῆς, Βραχεῖα περιγραφὴ τῶν κυριωδεστέρων ἐν Λευκάδι μονῶν, *Παρνασσός* 8 (1884) 310-315.

5. Ἀσία καὶ Ἀφρική.

P. Chakhathounof, Description de la résidence patriarcale d'Edchmiadzin, *Edchmiadzin* 1842. — Προσθῆκαι ὑπὸ Brosset, Description d'Edchmiadzin, résidence du patriarche des Arméniens, *Revue archéolog.* 15 (1859) 427-437. — Π. Β. Κούππας, Ἀρχαιολογικαὶ σημειώσεις, Σύλλογος, Ἀρχαιο-

λογική επιτροπή, Παράρτημα τοῦ ιθ' τόμου (1891) 35-40 (τοπογραφικά καὶ ἐπιγραφικά ἐκ Χαλκηδόνος Σαρικιοῦ κτλ.). — W. Tomaschek, Zur historischen Topographie von Kleinasien im Mittelalter I. Sitzungsber. Wiener Ak. 1891 Bd 124. — M. A. Fontrier, Le monastère de Lembos près de Smyrne et ses possessions au XIIIe siècle Bull. de correspondance hellén. 6 (1892) 379-410 (περὶ τῆς θέσεως τῶν ὁρίων καὶ τῶν κτημάτων τούτου τοῦ ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος τῆς Νικαίας Ἰωάννου Δούκα Βατάτζη κτισθέντος μοναστηρίου). — Π. Γρηγοριάδης Ἡ ἱερὰ μονὴ τοῦ Σινᾶ κατὰ τὴν τοπογραφικὴν, ἱστορικὴν καὶ διοικητικὴν αὐτῆς ἔποψιν, ἐν Ἱερουσαλὴμ 1875.

9. ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΤΕΧΝΗΣ

1. Γενικαὶ πραγματεῖαι.

Ἑννοια τῆς βυζαντινῆς τέχνης. Πηγαί.

F. W. Unger, Christlich-griechische oder byzantinische Kunst, Ersch und Grubersche Encyclopädie I. Section, 84-85. Bd (1866-67) (πρώτη ἀπόπειρα γενικῆς πραγματείας, ἣτις ὁμως σήμερον θεωρεῖται ἀποτυχοῦσα) — Nikodim Kondakov, Geschichte der byzantinischen Kunst und Ikonographie, Odessa 1876 (ῥωσσ.). Τὸ αὐτὸ σύγγραμμα ἐδημοσιεύθη καὶ ἐν γαλλικῇ διασκευῇ: Histoire de l'art byzantin considéré principalement dans les miniatures etc., édition française originale, publiée par l'auteur, sur la traduction de M. Trawinskij et précédée d'une preface de M. A. Springer, professeur à l'université de Leipzig. 2 Tomes, Paris 1886-1891. Περὶ τὴν ἀνάλυσιν ὑπὸ Th. Bayet, B. A. 5 (1896) 191-195. — Ch. Bayet, L'art byzantin, Paris (ἄνευ ἔτους, ἀλλὰ πάντως ἐδημοσιεύθη τὸ 1883). — Βραχεῖα ἐπισκόπησις τῆς ἱστορίας τῆς βυζαντινῆς τέχνης ὑπὸ J. Strzygowski ἐν: Λεξικὸν ἐγκυκλοπαιδικὸν 3 (ἐν Ἀθήναις 1892-1893) 119-122. — Γ. Ε. Μαυρογιάννης Βυζαντινὴ τέχνη καὶ Βυζαντινοὶ καλλιτέχναι, ἐν Ἀθήναις 1893 (βραχεῖα ἐπισκόπησις, ἐν ἣ ὁμως ὁ συγγρ. πολὺ ὀλίγον ἀναφέρεται εἰς τὰ μνημεῖα). Περὶ τὴν ἀνάλυσιν ὑπὸ J. Strzygowski, B. A. 3 (1894) 409 f., und J. S., Viz. Vr. 1 (1894) 701-721. — Σχεδιάσμα τῆς βυζαντινῆς τέχνης ὑπὸ Karl Sittl, Archäologie der Kunst, München 1895 (ἐν τῷ Handbuch d. klass. Altertumswiss. 6. Bd) S. 773-801 (κατὰ τὸ πλεῖστον ἀνεπεξέργαστα καὶ ἀναξιόπιστα σημειώματα). — Fr. X. Kraus, Geschichte der christlichen Kunst. Erster Band: Die hellenistisch-römische Kunst bei den alten Christen, Die byzantinische Kunst.

Anfänge der Kunst bei den Völkern des Nordens. Freiburg i. Br. 1896.—J. Strzygowski, Die byzantinische Kunst, B. A. 1 (1892) 61-73. Πραγματούεται περὶ θεμελιωδῶν ζητημάτων, ἰδίως περὶ τῆς ἐννοίας τῆς βυζαντινῆς τέχνης καὶ τῆς σχέσεως αὐτῆς πρὸς τὴν ἀρχαίαν ἑλληνικὴν, παλαιοχριστιανικὴν καὶ ἀνατολικὴν τέχνην.—Jul. v. Schlosser, Heidnische Elemente in der christlichen Kunst des Altertums, Beilage zur (Münchener) Allgemeinen Zeitung vom 26., 27., 30. Okt. 1894 (Nr. 248, 249, 251).—F. W. Unger Quellen der byzantinischen Kunstgeschichte, 1 Bd, Wien 1878. Τὸ ἔργον δὲν συνεπληρώθη, ἀποθανόντος τοῦ συγγραφέως.—"Ετι δὲ τὰ γενικὰ περὶ τῆς ἱστορίας τῆς τέχνης συγγράμματα ἰδίως Carl Schnaase, Geschichte der bildenden Künste 3 (1844) 93-235 =2. Aufl. 3 (1869) 105-301, καὶ Anton Springer, Handbuch der Kunstgeschichte, Illustrierte Ausgabe 2 (Leipzig 1895) 1-79.

2 Εἰδικαὶ πραγματεῖαι περὶ ἰδιατέρων τῆς τέχνης
περιοδῶν καὶ ἰδιατέρων χωρῶν.

A. Ἰδιαίτεροι περίοδοι: P. Allard, L'art païen sous les empereurs chrétiens, Paris 1879.—Ch. Bayet Recherches pour servir à l'histoire de la peinture et de la sculpture chrétiennes en Orient avant la querelle des Iconoclastes Paris 1879 (=Bibliothèque des écoles françaises d'Athènes et de Rome, fasc. 10).—Σχεδιάσμα τῆς χριστιανικῆς ἑλλην. τέχνης κατὰ τὸν 6' αἰῶνα ὑπὸ τῆς συζύγου τοῦ J. B. Bury, ἐν τῇ αὐτοῦ History of the later Roman empire 2 (London 1889) 40-54.—***, El arte en la edad-media: origenes del arte cristiano, el arte byzantino etc. en los siglos XIII y XIV, Madrid 1894.—N. Pisarevskij, Die Bedeutung des Bildersturmes in der Geschichte der kirchlichen Kunst, Otenija in der Gesellschaft der Freunde religiöser Bildung 1894 Augustheft S. 157-178 (ῥωσσ.).—Περὶ τῆς σημασίας τῆς εἰκονομαχίας ἐν τῇ τέχνῃ τῆς Δύσεως πραγματεύεται ὁ Franz Friedr. Leitschuh, Geschichte der karolingischen Malerei, Berlin 1894 S. 9-31: Die Libri Carolini

und der Bilderstreit.— Πλὴν τούτου συμβουλευτέον διὰ τὰς ἀρχὰς τῆς βυζαντινῆς τέχνης τὰ εἰς τὴν πρώϊμον μεσαιωνικὴν τέχνην ἀναφερόμενα ἔργα οἷον R. Garruci, Storia dell' arte cristiana nei primi otto secoli della chiesa, 6 τόμοι μετὰ 550 πινάκων Prato 1873-1881.

B. Ἰδιαιτέραι χῶραι (ἰδιαιτέραι πόλεις, μοναστήρια, ἐκκλησίαι): Κωνσταντινουπόλις: Ch. G. Heyne, Prisca artis oper quae Constantinopoli extitisse memorantur, Commentationes Soc. regiae scient. Gottingensis 11 (1793) Comment. histor. et philol. 1-38. Ὁ αὐτός: Senioris artis opera quae sub imperatoribus byzantinis facta memorantur, ebenda S. 39-62. Ὁ αὐτός: De interitu operum cum antiquae tum senioris artis quae Cpoli fuisse memorantur eiusque causis ac temporibus, ebenda 12 (1796) 273-308. Ὁ αὐτός: Artes ex Cpoli nunquam prorsus exulantes usque ad instauratas in occidente artium officinas, ebenda 13 (1799) 5-22.— J. Sreznevskij, Die hl. Sophienkirche in Byzanz nach der Beschreibung eines russ. Pilgers aus dem Ende des 12. Jahrhunderts, Trudy des 3. archäolog. Kongresses in Russland, der im August 1874 in Kiev stattgefunden hat, 1 (Kiev 1878) 95-109.— A. Leval, Les principales mosaïques, peintures et sculptures existant à Ka'hrié-Djami à Constantinople. Texte (catalogue explicatif) avec 42 photographies, Konstantinopel 1886.— Nikodim Kondakov, Die byzantinischen Kirchen und Denkmäler Kpels, Odessa 1886 (Schriften des 6 archäolog. Kongresses, T. III) (ῥωσσ.). Πρὸς τὴν ἀνάλυσιν τοῦ Γ. Δεστούνη, Journ. Min. 1887 Bd 250 S. 303-324 (ῥωσσ.).— G. Laskin, Bemerkungen übe die Altertümer Kpels, Viz. Vr. 3 (1896) 337-340.— Περὶ τῶν ἀρχαίων ἔργων τῆς τέχνης ἐν Κωνσταντινουπόλει κατὰ τὸν μέσον αἰῶνα πρὸς § 123, 2 καὶ σημ. 2.

2. Ἡ λοιπὴ εὐρωπαϊκὴ ἡπειρωτικὴ χώρα: Α., χρυστιανικαὶ ἐν Ἑλλάδι ἀρχαιότητες, Journ. Min. 1854 Bd 81 Abteil II 31-68; 143-230 (μετὰ σχεδίων) (ῥωσσ.). Πραγματεύεται περὶ τῶν βυζαντινῶν ἐν Ἀθήναις ἐκκλησιῶν περὶ μοναστηρίων ἐν Πελοποννήσῳ

κτ.—Charles Diehl, L'église et les mosaïques du couvent de Saint-Luc en Phocide, Paris 1889 (=Bibl. des écoles franç. d'Athènes et de Rome, fasc. 55). — Γ Λαμπάκη, Χριστιανική ἀρχαιολογία τῆς μονῆς Δαφνίου, ἐν Ἀθήναις 1889. — Jos. Strzygowski, Reste altchristlicher Kunst in Griechenland, I. Architektur, II. Skulptur, Röm. Quartalschr. 4 (1890) 1-11; 97-109. — G. Millet, L'église de St. André et le monastère de Ste Philothée à Athènes, B. A. 1 (1892) 646-648 (βραχεῖα περιγραφή). — Σπυρ. Παγανέλης, Βυζαντινὴ τέχνη. Ὁ Μιστράς. Ἑστία (Ἑφημερίς) τῆς 20 Σεπτ. 1894 (Περὶ σωτηρίας τῶν βυζαντινῶν μνημείων τοῦ Μιστρά). — G. Millet, Rapport sur une mission à Mistra, Bull. de corresp. hell. 19 (1895) 268-272. — Heinrich Brockhaus, Die Kunst in den Athosklöstern. Leipzig, Brockhaus 1891, ἐξάιρετα κατηγο-τισμένον βιβλίον, πληροφοροῦν περὶ πάντων τῶν οὐσιωδῶν ἀντικειμένων τοῦ θέματος. Προσθῆκαι ὑπὸ J. Strzygowski, B. A. 1 (1892) 347-351. — F. Kanitz, Serbiens byz. Monumente, Wien 1862. — Gebr. Skorpil, Die mittelalterl. Kirchen und Kirchhöfe in Sofia, Sbornik blgarsk. Bd 2 (βουλγ.). — D. Macpherson, Antiquities of Kertsch and researches in the Cimmerian Bosphorus, London 1857.

3. *Μ νῆσοι*: A. A. Dmitrijevskij, Patmische Skizzen, Trudy Kievskoj duch. ak. 1893 März S. 316-371 (περὶ τῶν ἐν Πάτμῳ ἐκκλησιῶν τῶν κοσμημάτων καὶ τῶν κειμηλίων τοῦ σκευοφυλακίου τῆς μονῆς τοῦ ἁγ. Ἰωάννου). — Jos. Strzygowski, Nea Moni auf Chios, B. A. 5 (1896) 140-157 (μετὰ τῶν φωτοτυπικῶν πινάκων). — Περβ. καὶ τὸ κεφάλαιον νῆσοι ἐν ταῖς τίτλοις «Γεωγραφία καὶ τοπογραφία».

4. *Μικρὰ Ἀσία καὶ Ἀφρική*: Melchior de Vogüé, Les églises de la Terre Sainte. Mit 30 Tafeln und vielen Textbildern. Paris 1860. — ***, Kurzer Abriss des Wachstums der Jerusalemer Bauten von der Zeit des Titus bis zu den Kreuzfahrern, Mitteilungen (Soobscenija) der k. orthodoxen Palästina-gesellsch. 1895 Februarheft S. 5-21 (ῥωσσ.) — N.

Kondakov, Reise nach dem Sinai im Jahre 1881, Odessa 1882 = Τόμ. 33 τῶν Zapiski der neurussischen Universität in Odessa (ῥωσσ.). (ἀρχαιότητες τοῦ μοναστηρίου, μικρογραφίαι κτ.). Πρβ. τὴν ἀνάλυσιν ὑπὸ V. Stasov, Journ. Min. 1883 Bd 226 S. 325-346 (ῥωσσ.) G. Millet, Les monastères et les églises de Trebizonde, Bull. de corresp. hell. 19 (1895) 419-459. — Συμπλήρωμα αὐτοῦ ὑπὸ Jos. Strzygowski, Les chapiteaux de Saint-Sophie à Trebizonde, Bull. de corresp. hell. 19 (1895) 515-522.

5. Ἰταλία: C. Fr. v. Romohr, Italienische Forschungen 1 (1827) 291 ff, 3 (1831) 186 ff. — ***, Erzeugnisse der byzantinischen Kunst in Italien, Journ. Min. 1855 Bd 89 Abteil. VII 118-121 (βραχεῖα ἀπαρίθμησις βυζαντινῶν εἰκόνων, μωσαϊκῶν καὶ τοιχογραφιῶν ἐν Ἰταλίᾳ). — Dom. B. Gravina, Il Duomo di Monreale illustrato etc. Μετὰ 90 πινάκων. Palermo 1859-69 — H. W. Schulz, Denkmäler der Kunst des Mittelalters in Unteritalien, 4 Bde mit Atlas, Dresden 1860. — Dem. Salazaro, Studi sui monumenti della Italia meridionale dal IV° al XIII° secolo, 3 Bde εἰς μέγα σῆμα Neapel 1871-1877-1881 (πολυάριθμοι χρωματισταὶ ἀπεικονίσεις μωσαϊκῶν, τοιχογραφιῶν κ.τ.τ.). — G. Clausse, Basiliques et mosaïques chrétiennes. Italie-Sicile. 2 voll., Paris 1893. Πρβ. τὴν ἀνάλυσιν ὑπὸ Ch. Diehl, B. A. 4 (1895) 136-138 καὶ ὑπὸ J. P. Kirsch, Historisches Jahrbuch 16 (1895) 916. — Ed. Jordan, Monuments byzantins de Calabre, Mélanges d'archéologie et d'histoire 9 (1889) 321-335. — Charles Diehl, Le monastère de S. Nicolas di Casole près d'Otranto. Mélanges de l'école franç. de Rome 6 (1886) 173-189. — Ch. Diehl, Notes sur quelques monuments byzantins de l'Italie méridionale, Mélanges d'archéologie et d'histoire publiés par l'école française de Rome 10 (1890) 284-302; 11 (1891) 1-52; 12 (1892) 379-405. Τὸ πρῶτον μέρος πραγματεύεται περὶ τῶν θρησκευτικῶν κέντρων τῆς βυζαντινῆς Καλαβρίας, ἧτοι τοῦ ῥωσσανοῦ, τῆς μονῆς Santa Maria del Patir, Santa Severina, Catan-

zaro καὶ Reggio; τὸ δεύτερον περὶ τῶν σκητῶν καὶ ὑπογείων παρεκκλησίων τῆς περιχώρου τοῦ Τάραντος τὸ τρίτον περὶ ἑνὸς ὑπογείου καὶ πολλῶν ἀνωγείων παρεκκλησίων παρὰ τὸν Ὑδροῦντα (Otranto) — Ταύτας καὶ ἄλλας ἔτι μελέτας περιέλαβεν ὁ Diehl ἐν τῷ ὥραίῳ βιβλίῳ: *L'art byzantin et son influence sur les arts en Occident*, Paris (1894). Περὶ τὰς ἀναλύσεις ὑπὸ A. Kirpionikov, Viz. Vr. 2 (1895) 666-673, ὑπὸ N. Pokrovskij, Christ. ctenie 1895 Sept. - Okt. S. 377-388, E. Dobbert, Repertorium f. Kunstwiss. 19 (1896) 49-60, J. Strzygowski, B. A. 5 (1896) 600 f. — O. S., Ravenna und seine Altertümer, Journ. Min. 1877 Bd 191 Juni S. 130 ff., Bd 192 Juli S. 1-36 (ῥωσσ). — Charles Diehl, Ravenne, études d'archéologie byzantine, Paris 1885. — Κύριον ἔργον περὶ τοῦ ἁγίου Μάρκου τῆς Βενετίας: *La Basilica di San Marco in Venezia, illustrata nella storia e nell' arte da scrittori Veneziani*, 13 μέρη, ἐν Βενετίᾳ Ferd. Ongania 1878-1893. Καὶ ἐν γαλλικῇ μεταφράσει ὑπὸ A. Cruvelles. — Carl Neumann (Mannheim), *Die Marcuskirche in Venedig*, Preussische Jahrbücher 69 (1892) 612-657 καὶ 737-760. Ἀνελύθη ἐν B. A. 1, 359 f.

3. Πραγματεῖαι μικταί.

Ἰκανὰ Βυζαντηνὰ περιέχει τὸ μέγα εἰκονογραφημένον βιβλίον τοῦ D' Agincourt, *Histoire de l'art par les monuments depuis sa décadence au IVe. Siècle jusqu' a son renouvellement au XXIe* 6 τόμοι μετὰ 325 πινάκων Paris 1823. Καὶ ἐν γερμανικῇ μεταφράσει ὑπὸ A. F. v. Quast. 3 τόμοι Frankfurt a. M. ἄνευ ἔτους. Ἐν ἀγγλικῇ μεταφράσει 3 τόμοι, London 1847. — P. A. Dethier, *Nouvelles découvertes archéologiques faites à Cple, Kpel, Imprimerie Centrale* 1867 (τάφος ἐγγονῆς Ἰουστίνου Β' ἀνάγλυφον μετάλλια, μνημεῖον Θεοδοσίου Β'). — Joh. Wilh. Appell. *Monuments of early christian art, sculptures and catacomb paintings* London 1872. — Γ. Λαμπάκης, *Μελέται, ἐργασίαι καὶ περιηγήσεις τῶν ἐτῶν 1892-1893*. —

Jos. Strzygowski, Drei Miszellen, Ehrengabe zum 70. Geburtstage De Rossis, herausgegeben von A. de Waal, Rom 1892 S. 394-403 (= Röm. Quartalschr. 7 [1893] 1-10.)
 Πραγματεύεται περὶ τῆς ἀριερωτικῆς ἐπιγραφῆς Θεοδοσίου τοῦ μεγάλου ἐν Κ]πόλει, περὶ κοπτικοῦ ἐπιτυμβίου ἀναγλύφου τοῦ Καίρου, τῆς δεομένης Μαρίας ἐν τῇ βυζαντηνῇ τέχνῃ.

4 Εἰκονογραφία καὶ συμβολική.

A. *Περὶληπτικά ἔργα*. Ferd. Piper, Mythologie und Symbolik der christlichen Kunst vor der ältesten Zeit bis ins 16. Jahrhundert, 2 τόμοι Weimar 1847 ἕως 1851. — F. Piper, Einleitung in die monumentale Theologie, Gotha 1867 (ἀναφέρεται εἰδικῶς εἰς τὴν βυζαντηνὴν τέχνην). — Martigny, Dictionnaire des antiquités chrétiennes, Paris 1865. — Sergius Gregor Stroganov, Ikonographisches Original (Ikonopisnyj licevoi podlinnik), Moskau 1869 (περιέχει ὑπὲρ τὰς 700 εἰκόνας ἁγίων ἐκ ῥωσσ. χειρογράφων). — W. Smith and A. Cheetham, Dictionary of christian antiquities, 2 voll., London 1857-1880. — Fr. X. Kraus, Realencyclopädie der christlichen Altertümer, 2 Bde, Freiburg 1882-1886. — Ch. Bennett, Christian archaeology, New-York 1888. — André Pératé, L'archéologie chrétienne, Paris (1892). — N. V. Pokrovskij, Denkmäler der orthodoxen Ikonographie. Denkmäler der altchristlichen Periode. Denkmäler der byzantinischen Ikonographie und Kunst. Christianskoje Ctenie 1893 und 1894 (βοήθημα ἀρχαρίων). — Victor Schultze, Archäologie der altchristlichen Kunst, München 1895. Περὶ τὴν ἀνάλυσιν ὑπὸ J. Strzygowski, B. A. 5 (1896) 347-350. — Ἀρχαιοτέρα βιβλιολογία τῆς Χριστιανικῆς ἀρχαιολογίας παρὰ Koestlin, Geschichte des christlichen Gottesdienstes, Freiburg i B. 1887 S. 1 f.

B. *Εἰδικὰ συγγράμματα*: 1. Συγγράμματα μικτά: E. Barsov, Über die Einwirkung der Apokryphen auf den Ritus

und die Heiligenmalerei, Journ. Min. 1885 Bd 242 S. 97-115 (ῥωσσ.). — E. Müntz, Études iconographiques et archéologiques sur le moyen-âge, première série, Paris 1887. — A. Kirpicnikov, Die Wechselwirkung der Heiligenmalerei und der volkstümlichen und gelehrten Litteratur, Arbeiten (Trudy) des 8. archäolog. Kongresses in Moskau II 213-229 (ῥωσσ.). — E. Rjedin, Materialien zur byzantinischen und altrussischen Ikonographie, Archäologische Nachrichten und Notizen herausgeg. von d. Moskauer Archäolog. Gesellsch. 1893 Nr 7, 8 und 12 (ῥωσσ.). Auf den zweiten Artikel von Rjedin bezieht sich ein Artikel von M. Speranskij, Zur Legende über den Tod des Kain, ebenda Nr. 12 (ῥωσσ.). — Paul Weber, Geistliches Schauspiel und kirchliche Kunst in ihrem Verhältnis erläutert an einer Ikonographie der Kirche und Synagoge. Μετὰ 10 ἀπεικονίσεων φωτοτυπικῶν καὶ 18 εἰκόνων ἐν τῷ κειμένῳ. Stuttgart 1894. Ἐν σ. 133-136: Kirche und Synagoge in der byzantinischen Kunst. — Priestermonch Joann, Das Zeremonienbuch des byzantinischen Hofes (De caerimoniis aulae byzantinae) als kirchlich-archäologische Quelle, Moskau 1895 (ῥωσσ.). Παρβ. τὴν κριτικὴν τοῦ D. Bjeljaev, Viz. Vr. 3 (1896) 362-376. — J. Sickenberger, Die Gräberfunde von Achmim-Panopolis und ihre Bedeutung für das christliche Leben der alten Kirche, Historisch-politische Blätter 115 (1895) 241-266.

2. Συγγράμματα περὶ τῆς εἰδικῆς εἰκονογραφίας: A. Springer, Die Genesisbilder in der Kunst des frühen Mittelalters. mit besonderer Rücksicht auf den Ashburnham-Pentateuch, Abhandl. der phil.-hist. Cl. d. k. sächs. Gesellsch. d. Wiss. Bd 9 Nr 6 (1884). — J. J. Tikkanen, Die Genesismosaiken von S. Marco in Venedig und ihr Verhältnis zu den Miniaturen der Cottonbibel nebst einer Untersuchung über den Ursprung der mittelalterlichen Genesisdarstellungen bes. in der byzantinischen und italienischen Kunst. Mit 16 Licht-

drucktafeln. Acta societatis scientiarum Fennicae 17 (Helsingfors 1891) 207-357. — N Pokrovskij, Das Evangelium in den ikonographischen Denkmälern, bes. den byzantinischen und russischen, Petersburg 1892 (ῥωσσ.). Πρβ. τὰς ἀναλύσεις ὑπὸ J. Cvetajev, Journ. Min. 1892 Bd 279 Februarheft S. 494-500 (ῥωσσ.). A. Pavlovskij, B. A. 3 (1894) 186-188, Th. J. Buslajev, Christ. ctenie 1893 Januar-Febr. S. 211-220, J. Pomjalovskij, Viz. Vr. 1 (1894) 407-412, A. J. Kirpičnikov, Zapiski der k. russ. archäolog. Gesellsch. VII 3-4 Beilage S. LXXXVIII-CXL. — F. Didot, Les apocalypses illuminées manuscrites et xylographiques, Paris 1870. — Fedor Buslaev, 81 russische Bilderapokalypsen. Sammlung von Abbildungen aus illustrierten Apokalypsen in russischen Handschriften des 16. 19. Jahrh., 3 Bde, Moskau und Petersburg 1884 (ῥωσσ.). — Fr. Wiegand, Der Erzengel Michael unter Berücksichtigung der byzantinischen, altitalischen und romanischen Kunst, Stuttgart 1886. — Jos. Strzygowski, Ikonographie der Tanfe. Christi, München 1885. — Max Schmid, Die Darstellung der Geburt Christi in der bildenden Kunst, Stuttgart 1890. — A. J. Kirpičnikov, Studien zur Ikonographie der Geburt Christi I. Die Reise nach Bethlehem. Zapiski d. k. russ. archäolog. Gesellsch. VII 1. 2 S. 95-104. — Ferd Noack, Die Geburt Christi in der bildenden Kunst bis zur Renaissance, Darmstadt 1894. Πρβ. τὴν ἀνάλυσιν τοῦ J. Strzygowski, B. A. 4 (1895) 601-605. — E. Dobbert, Die Darstellung des Abendmahles durch die byzantinische Kunst, Zahns Jahresber. für Kunstwiss. 4 (1871) 281-346; ἐκτενέστερον ἐν «Repertorium f. Kunstwissenschaft» 15 (1892) 357-384. — A. J. Kirpičnikov, Die Deesis im Orient und Occident und ihre litterarischen Parallelen, Journ. Min. 1893 Bd 290 Nov. S. 1-26 (ῥωσσ.). — F. A. Lehner, Die Marienverehrung in den ersten Jahrhunderten Mit 8 Doppeltafeln in Steindruck. 2. Aufl., Stuttgart 1886. — ***, Εἰκόνες τῆς Θεο-

τόκου καλούμεναι τῆς Χερσονήσου, Ἐκκλ. Ἀλ. 15 (1895-1896) 231 f: — G. Millet, Quelques représentations byzantines de la Salutation angélique, Bull. de corresp. hell. 18 (1895) 453-483. — L. J. Guenebault, Essai sur l'iconographie des apôtres, leurs attributs, leurs costumes etc., Revue archéolog. 7 (1850) 294-310. — Joh. Ficker, Die Darstellung der Apostel in der altchristlichen Kunst, Leipzig 1887. — A. A. Pavlovskij, zur Frage über die Darstellungen der Evangelisten. Denkschriften der k. russ. archäolog. Gesellsch. Bd 7 (1894) (Περὶ εἰκόνων ἐν Εὐαγγελίοις τῶν Codd. Athen, 57, 87, 151, 163). — D. Ainalov, Die Details palästinensischen Architektur und Topographie auf den Denkmäler der christl. Kunst, Mitteilungen (Soobscenija) der k. orthodoxen Palästina-Gesellsch. 1895 Juniheft S. 335-361 (ῥωσσ.) (περὶ παραστάσεως διαφόρων κτισμάτων τῆς Παλαιστίνης ἐν μνημείοις τοῦ 5.-8. αἰῶνος. — Jos. Strzygowski, Die Tyche von Kpel Analecta Graeciensia, Graz 1893 S. 141-153 περὶ τῶν δύο ἀρχαίων τύπων τῆς τύχης τῆς Κιπόλεως, οἵτινες κατόπιν ἀντικατεστάθησαν διὰ τῆς Παναγίας — A. J. Kirpičnikov, Wunderbare Statuen in Kpel, Odessaer Jahrbuch IV Byz. Abteil. 2 (1894) 23-47 (ῥωσσ.) (πραγματεύεται ἐν συναφείᾳ πρὸς τὴν μελέτην τοῦ « Die Tyche von Kpel » περὶ δημοδῶν τινῶν ἰδεῶν σχετιζομένων πρὸς βυζαντινὰ ἀγάλματα). — E. v. Barsov, Altrussische Denkmäler die Krönung der Caren von Russland betreffend, Vorträge der Moskauer Gesellschaft für Geschichte und Altertümer, Moskau 1883 Bd I 1-160 (ῥωσσ.).

5. Θεωρία, τρόποι καὶ αἰσθητικὴ τῆς βυζαντινῆς τέχνης.

Ἡ σπουδαιότατη πρωτότυπος πηγὴ περὶ τῶν παραδιδομένων κανόνων τῆς βυζαντινῆς ζωγραφικῆς καὶ εἰκονογραφίας εἶνε τὸ περιήρημον ἐν ἔτει 1468 ὑπὸ τοῦ ἐξ Ἀγράφων μοναχοῦ Διονυσίου συγγραφέν βιβλίον τοῦ Ἀθῶ: Ἑρμηνεῖα τῶν ζωγράφων, ἐν Ἀθήναις 1853; 2 ἔκδοσις ὑπὸ Α. Κωνσταντινίδου Ἐν Ἀθήναις 1885. Γαλ-

λιστὶ μετεφράσθη ὑπὸ Didron, Manuel d'iconographie chrétienne grecque et latine, Paris 1845. Γερμανιστὶ ὑπὸ G. Schäfer, Das Handbuch der Malerei vom Berge Athos, Trier 1855. Ρώσσιςτὶ ὑπὸ Bischof Porphyrius, Kiev 1868. Περὶ Buslaev, 82 russische Bilderapokalypsen (ἴδε ἀνωτέρω), Textband S. 140-161, und C. Schnaase, Geschichte der bildenden Künste² 3 (1869) 286 ff. — Σπ. Π. Λάμπρος Παναγιώτου Δοξαροῦ περὶ ζωγραφίας, χειρόγραφον τοῦ αἰκῆς' νῦν τὸ πρῶτον μετὰ προλόγου ἐκδιδόμενον. Ἐν Ἀθήναις 1871. — Ἔτι δὲ ἡ κατωτέρω σημειούμενη πραγματεία ὑπὸ Ch. Bayet, Notes sur le peintre byzantin Manuel Panselinos etc. — Ἰακ. Χ. Δραγάτσης, Ἱδιοτροπία τῆς τέχνης ἐν τῇ τῶν Βυζαντινῶν ἀγιογραφίᾳ, Παρισσοῦς 6 (1882) 383-386, ἐξηγεῖ τὸν ἰδιόρρυθμον ὑπομέλανα χρωματισμόν, ὅστις ἐν τῇ βυζαντινῇ τέχνῃ συνειθίζεται εἰς τὰς εἰκόνας τοῦ Χριστοῦ καὶ τῆς Παναγίας νῦν δὲ συνήθως ὑπὸ τοῦ λαοῦ ἀποδίδεται εἰς βλάβην ἐκ τοῦ πυρός, ὡς παναρχαίαν τάσιν εἰς παράστασιν τῶν ἱερῶν πραγμάτων ὡς ὅσον τὸ δυνατὸν ἀρχαίων καὶ τῆς πρὸς ταῦτο σχετιζομένης συνηθείας τῶν ζωγράφων νὰ μιμῶνται τὰ σκοτεινὰ τῶν προτύπων χρώματα κατὰ τὴν γραφὴν νέων εἰκόνων, ἐξ οὗ σὺν τῷ χρόνῳ αὗται καθίστανται ἔτι μελανώτεραι. — Εἰδικῶς εἰς τὴν ῥωσικὴν ἀγιογραφίαν ἀναφέρεται ἡ ἀνώνυμος πραγματεία: Über Bildermalerei (O Ikonopisaniij) Moskau 1845. Περὶ τὴν ἀνάλυσιν ὑπὸ B. F., Journ. Min 1847 Bd 56 Abteil. VI 201-215. — A. Muravjev, Über kirchliche Malerei, Journ. Min. 1854 Bd 81 Abteil. 97-107 (ῥωσσ.). — Γ. Τυπάλδος Κοζάκης, Τὰ στοιχεῖα τῆς βυζαντινῆς τέχνης, Παρισσοῦς 15 (1892) 74-78. — Περὶ τῶν βυζαντινῶν φυτικῶν κοσμημάτων πραγματεύεται Al. Riegl, Grundlegungen zu einer Geschichte der Ornamentik, Berlin 1893 S. 272-302. — Περὶ τῆς ἐννοίας, ἣν οἱ Βυζαντινοὶ εἶχον περὶ τῆς τέχνης: Julius von Schlosser. Die höfische Kunst des Abendlandes in byzantinischer Beleuchtung, Mitteilungen des Instituts f. österreich. Geschichtsforsch. 17 (1896) 441-456 πραγματεύεται περὶ βυζαντινῶν πεγραφῶν εἰκόνων ταπήτων τῆς Δύσεως.

6. Ἀρχιτεκτονική.

A. Γενικά συγγράμματα: Συλλογὴν σχεδιογραφημάτων βυζαντινῶν ἐκκλησιῶν ἐν Ἑλλάδι παρέχει ὁ A. Couchaud, *Choix d'églises Byzantines en Grèce*, Paris 1842.—Πρβ. καὶ J. B. Kaura, *Bauentwürfe im byzantinischen Style nebst Projekten dorischen Styles. Mer' 70 εἰκόνων*. Leipzig. 1855.—Heinr. Hübsch, *Die altchristlichen Kirchen nach den Baudenkmalen und älteren Beschreibungen und der Einfluss des altchristlichen Baustyls auf den Kirchenbau aller späteren Perioden*, Atlas und Text, Karlsruhe 1862-1863.—Ch. Texier et R. P. Pullan, *L'Architecture byzantine ou recueil de monuments des premiers temps du christianisme en Orient*, London 1864 (μετὰ πολλῶν εἰκόνων).—Edw. Freshfield, *On byzantine churches etc.*, *Archaeologia* vol. 44 (London 1873) 383-392.—ὠραῖα σχέδια τῶν ἀρχαίων ἐν Κ[π]όλει ἐκκλησιῶν μετὰ τῶν πλαστικῶν ζωγραφικῶν καὶ διακοσμητικῶν λεπτομερειῶν (ἀκριβέστερον περὶ τοῦ Kachrie-Djami) ὑπὸ D. Pulgher, *Les anciennes églises byzantines de Constantinople*, Vienne 1880.—Κύριον ἔργον περὶ βυζαντινῆς ἀρχιτεκτονικῆς: A. Choisy *L'art de bâtir chez les Byzantins*, Paris 1884.—Dehio und Bezold, *Die kirchliche Baukunst des Mittelalters. Text und Tafeln*, Stuttgart 1884 ff.—H. Holtzinger, *Die altchristliche Architektur in systematischer Darstellung*, Stuttgart 1889.—Π. Δ. Κούππας, *Περὶ οἰκοδομῆς βυζαντινῶν ναῶν. Περὶ βυζαντινῶν δεξαμενῶν. Σύλλογος, Ἀρχαιολ. ἐπιτροπή, Παράρτ. τοῦ κ'—κβ' τόμου* (1892) 38-53. (Δοκίμιον κατατάξεως τῆς ἀρχιτεκτονικῆς βυζαντινῶν ἐκκλησιῶν εἰς τρεῖς περιόδους. Παρατηρήσεις περὶ τῆς κατασκευῆς δεξαμενῶν τινων).—Μέγα ἔργον περὶ τῆς ἐν Ἑλλάδι βυζαντινῆς ἀρχιτεκτονικῆς παρεσκεύαζον οἱ Ἀγγλοι Schultz und Bamsley;

B. Εἰδικὰ συγγράμματα: 1. Konstantinopel: ***, *Untersuchungen über den Kuppelbau der Sophienkirche in Kpel.* Journ. Min. 1844 Bd 41 Abt. VII 5-12 (ῥωσσ.).—W. Salzenberg, *Altchristliche Baudenkmale von Kpel von 5. bis 12.*

Jahrhundert, Berlin 1854. — Λεπτομερὴς ἀνάλυσις ὑπὸ Frhr. Hammer-Purgstall, Sitzungsber. Wien. Ak. 15 (1855) 348-360. Κατὰ τινων ἀντικειμένων τῆς ἀναλύσεως ἔγραψεν ὁ Paulus Cassel, Aus der Hagia Sophia, Erfurt 1856 (Eine Stel-
le im Niketas; Πόνος ἀνόητος in der Inschrift der Sergiuskir-
che; Narthex; Ambo; Ciborium). — Jules Labarte, Le pa-
lais impérial de Cple et ses abords, Paris 1861. — Ἐπὶ τούτου
στηρίζεται τὸ ἄρθρον τοῦ G. Hertzberg, Byzantinische Kai-
serpaläste, Sybels histor. Zeitschr. 51 (1883) 451-462. — Jos.
Strzygowski, Das goldene Thor in Kpel, Jahrbuch d. k.
deutschen archäologischen Intituts 8 (1893) 1-39. — W. R. Le-
thaby and Harold Swainson, The church of Sancta So-
phia Cple. A study of byzantine building. London & New-
York 1894 (κύριον ἔργον). Προβ. τὴν ἀνάλυσιν ὑπὸ F. v. Reber,
B. A. 4 (1895) 607-614. — D. Beljajev, Die Kirche der hl. Ei-
rene und das Erdbeben in Kpel am 28. Juni 1894, Viz. Vr. 1
(1894) 769-798. — D. Beljajev, Die äussere und innere An-
sicht der Kirche der hl. Eirene in Kpel, Viz. Vr. 2 (1895) 177-
183 (μετὰ τριῶν ἀπεικονίσεων). — Benj. Paluka, Ruinen eines
byzantinischen Baues aus dem X. Jahrhundert, Mitteil. d.
deutschen Exkursions-Klubs in Kpel 2 (1895) 22-40 (μετὰ 2
εἰκόνων). — Benj. Paluka, Die Säule Konstantins VII Por-
phyrogennetos auf dem Hippodrom zu Kpel, B. A. 5 (1896)
158 f. (περὶ τῆς κτίσεως τῶν λιθίνων ἀντηρίδων).

2. Ἡ λοιπὴ *Εὐρώπη*: Jos. Strzygowski, Παλαιὰ βυζαν-
τιακὴ βασιλικὴ ἐν Χαλκίδι, Δελτίον 2 (1885-1889) 711-728. — J.
Strzygowski, Reste altchristlicher Kunst in Griechenland.
I. Architektur. Röm. Quartalschr. 4 (1890) 1-11. — Jos. Strzy-
gowski, Inedita der Architektur und Plastik aus der Zeit
Basilios I (867-886), B. A. 3 (1894) 1-16 (περὶ τῆς ἐκκλησίας τῆς
ἐν Σκριποῦ Βοιωτίας μονῆς καὶ τῶν βυζαντινῶν κρηπιδωμάτων της, ἐν
Κ[όλ]ει. — K. F. Kinch, L'arc de triomphe de Salonique, Co-
penhague 1890. — I. Laurent, Sur la date des églises St' Dé-
métrius et Ste Sophie à Thessalonique, B. A. 4 (1895) 420-

434.—A. L. Bertier-De-La-Garde, Ausgrabungen in der (taurischen) Chersones. Materialien zur Archäologie Russlands. N. 12. Petersburg 1893 (ῥωσσ.) (περὶ λευφάνων ἀρχαίου βαπτιστηρίου κτλ.).—C. W. Schmidt, Römische, Byzantinische und Germanische Baudenkmale in Trier und seiner Umgebung. 5 Lieferungen mit 44 Kupfertafeln und Stahlstichen, Trier 1836-1845.—F. v. Reber, Der karolingische Palastbau. I. Die Vorbilder. II. Der Palast zu Aachen. Abhandl. bayer. Akad. III. Cl. 19 (1891) 715-803 καὶ 20 (1892) 189-249. Ἀνάλυσις B. Δ. 1, 641 f.

3. Ἀσία καὶ Ἀφρική: Melchior de Vogüé, Les églises de la Terre Sainte, Paris 1860 (καὶ περὶ μνημείων Κύπρου καὶ Ρόδου).—M. de Vogüé, Syrie centrale. Architecture civile et religieuse du I. au VII. siècle. 2 tomes, Paris 1865-1877 (ἑξαίρετον βιβλίον).—Fr. W. Unger, Die Bauten Constantins des Grossen am hl. Grabe zu Jerusalem, in Benfeys «Orient und Occident» Bd 2, Göttingen 1863.—Joh. N. und Bernh. Sepp, Die Felsenkuppel, eine Justinianische Sophienkirche und die übrigen Tempel Jerusalems, München 1882.—Joh. N. und Bernh. Sepp, Neue Forschungen über die Felsenkuppel in Jerusalem, München 1890.—B. Mansurov, Die Basilika des hl. Konstantin in der hl. Stadt Jerusalem, Moskau 1885 (ῥωσσ.). J. R. Macpherson, The church of the Resurrection or of the Holy Sepulchre, The English Histor. Review 7 (1892) 417-436; 669-684 (ἱστορία τῆς ἐκκλησίας τοῦ ἁγίου Τάφου ἐν τῇ περιγραφῇ τῶν κτισμάτων τοῦ αὐτοκράτορος Κωνσταντίνου, τοῦ ἐπὶ Ἡρακλείου Μοδέστου, τοῦ Κωνσταντίνου μονομάχου καὶ τέλους τῶν σταυροφορῶν).—Περὶ βυζαντινοῦ παρεκκλησίου ἐν Habjilar τῆς Καρίας: W. Kubitschek und W. Reichel, Anzeiger d. phil.-hist. Cl. d. Wiener Ak. d. Wiss. vom 16. Nov. 1893.—D. Grimm, Monuments d'architecture byzantine en Géorgie et en Arménie, Lieferung 1-5, Petersburg 1860.

4. Ὑπόγεια κτίσματα: Julian Kulakowsky, Eine altchristliche Grabkammer in Kertsch aus dem Jahre 491, Röm.

Quartalschrift 8 1894) 49-87. καὶ ῥωσιστὶ ἐν: Materialien zur Archäologie Russlands, Nr. 6, Petersburg 1891. Ἀνάλυσις ὑπὸ V. Latysev, Journ. Min 1891 Bd 278 S. 393-405 (ῥωσσ.). — A. Γ. Πασπάτης, Περί τινος ὑπογείου καὶ κινστέρνης παρὰ τὸ ἀρχαῖον τῶν Βυζαντίων πραιτώριον, Σύλλογος Παράρτημα τοῦ γ' τόμου (1881) S. 33 f. — Benjamin Paluka, Byzantinische Cisternen, Mitteilungen d. deutschen Exkursions-Klubs in Kpel 1 (1893) 48-56 (περὶ δεξαμενῆς παρὰ τὸ τζαμίον Mahmud Pascha). — Phil. Forchheimer und Jos. Strzygowski, Die byzantinischen Wasserbehälter von Kpel. Beiträge zur Geschichte der byzantinischen Baukunst und zur Topographie von Kpel, Wien 1893 (= Strzygowski, Byzantinische Denkmäler II) (κύριον σύγγραμμα). Προβ τὴν ἀνάλυσιν ὑπὸ Fr. v. Reber, B. Δ. 4 (1895) 128-136, καὶ τὴν ἀντιπαρατήρησιν τοῦ J. Strzygowski, B. Δ. 4 (1895) 593 Anm. — Jos. Strzygowski, Die Zisternen von Alexandria, B. Δ. 4 (1895) 592 f. — B. Paluka, Eine unbekannte byzantinische Zisterne, B. Δ. (1895) 594-600. — Ἔτι δὲ τὴν ἀνωτέρω ἐν Α μνημονευθεῖσαν πραγματείαν τοῦ Κούππα.

7. Γλυπτική.

Cl. Fr. Menestrier, Description de la belle et grande colonne historiée dressée en l'honneur de l'empereur Théodose, dessinée par Gentile Bellini, Paris 1702 — E. Müntz, La colone Théodosienne à Cple d'après les prétendus dessins de Gentile Bellini conservés au Louvre et à l'école des beaux-arts, Revue des et. gr. 1 (1888) 318-325 (μετὰ πίνακος). — P. A. Dethier, L'Agoustée ou la statue de Justinien I, reconstruite d'après un dessin conservé dans le Sérail (war nach dem Schriftenverzeichnis bei Dethier, Nouvelles découvertes etc. (ἴδε ἀν. Ἀρ. 3) 1867 «sous presse à l'académie de Pesth») — Fr. W. Unger, Über die vier Kolossalsäulen in Cpel, Repertorium f. Kunstwissenschaft 2 (1879) 105-137. — J. Strzy-

gowski, Reste altchristlicher Kunst in Griechenland. II. Skulptur. Röm. Quartalschr. 4 (1890) 97-109.—J. Strzygowski, Die altbyzantinische Plastik der Blütezeit, B. A. 1 (1892) 575-590 (περὶ γλυπτῶν ἐν τῷ ὁθωμανικῷ μουσεῖῳ ἐν Tchinnill-Kiosk τῆς Κ[πόλεως]).—Jos. Strzygowski, Die Säule des Arkadius in Kpel, Jahrbuch d. k. deutschen archäologischen Instituts 8 (1893) 230-249.—Jos. Strzygowski, Das Berliner Moses-Relief und die Thüren von Sta. Sabina. Jahrbuch d. k. preuss. Kunstsammlungen 14 (1893) 65-81.—H. Grisar S. J., Kreuz und Kreuzigung auf der altchristlichen Thüre von S. Sabina in Rom Röm. Quartalschr. 8 (1894) 1-48 (τὴν θύραν θεωρεῖ ἐναντίως πρὸς τὸν Strzygowski ὡς ῥωμαϊκὸν ἔργον).—G. Schlumberger, Bas-relief du campo Angaran à Venise représentant un empereur byzantin du Xe siècle, B. A. 2 (1893) 192-194.—Thomas Hayter Lewis, Byzantine sculptures found at Ahnas, Memoirs of the Egypt Exploration Fund, Nr. 11 (I). London 1894.—D. Ainalov, Szenen aus dem Leben der Gottesmutter an dem Sarkophag «Adelfia», Archäolog. Nachrichten und Notizen (Izvestija i zamjetki) herausgeg. von der Moskauer archäolog. Ges. 1895 Nr. 5 S. 141-148 (ῥωσσ.).—A. Geffroy, La colonne d'Arcadius à Cple d'après un dessin inédit, Monuments et Mémoires publiés par l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres (Fondation Eugène Piot) 1895 S. 99-130.

8. Ζωγραφικὴ.

A. Γενικά συγγράμματα: K. Görtz, Über den Zustand der Malerei im nördlichen Europa von Karl dem Grossen bis zum Beginne der romanischen Epoche (9 und 10. Jahrh.), Journ. Min. 1859 Bd 103 Abt. II 91-138 (ῥωσσ.).—Ἐκτενέστερον τὸ αὐτὸ ἄρθρον ἐγράφη ἐν βιβλίῳ: K. Goertz, Über den Zustand der Malerei im nördlichen Europa von Karl dem Grossen bis zum Beginne der romanischen Epoche, Moskau 1873 (ῥωσσ.).

Βιβλιογραφία ἐκτενής ὑπὸ von E. Dobbert, Repertorium für Kunstwissenschaft 5 (1882) 288-302. — A. Woltmann, Die Geschichte der byzantinischen Malerei in den Miniaturen, Im Neuen Reich, Jahrgang 7 (1877) 2. Bd S. 761-773. — E. Müntz, Études sur l'histoire de la peinture et de l'iconographie chrétienne, Paris 1882. — Γεώργιος Λαμπάκης, Χριστιανικὴ ἀγιογραφία τῶν ἐννέα πρώτων αἰώνων (1-842), ἐν Ἀθήναις, 1896. — Γ. Μαυρογιάννης, Ἡ κοσμητικὴ τῶν Βυζαντινῶν γραφικῇ, Ἐφημερὶς ἀρχαιολογικὴ 1893 Στήλη 22-30.

B. *Μικρογραφίαι καὶ κοσμητικὴ*: Die Miniaturen des berühmten für Basilios II geschriebenen Menologiums (=Cod. Vatic. gr. 1613) ed. ziemlich ungenügend Card. Albani, Menologium Graecorum, 3 Bde; Urbino 1727. Δείγματα καὶ ἐν τοῖς συγγράμμασι τοῦ D'Agincourt und Labarte; ἐν φύλλον ἐν τῇ ἐν S. 671 μνημονευθείσῃ ἐκδόσει τριῶν ὕμνων τοῦ Ρωμανοῦ ὑπὸ J. B. Pitra (Roma 1888). — J. O. Westwood, Palaeographia sacra pictoria, London 1845. — J. Labarte, Histoire des arts industriels 3 (1865) 1 ff. — Archimandrit Amphilochius, Miniaturen und Ornamente in den griechischen Handschriften der kaiserlichen öffentlichen Bibliothek etc. etc., Moskau 1870 (ῥωσσ.) (δυστυχῶς ὡς πᾶσαι αἱ δημοσιεύσεις τοῦ Ἀμφιλοχίου ἐλαττωματικωτάτῃ). — N. Kondakov, Miniaturen einer griechischen Psalterhs aus d. IX. Jahrh. in der Sammlung J. A. Chludov, in Moskau, Moskau 1878 (ῥωσσ.). — O. v. Gebhardt und A. Harnack, Evangeliorum codex graecus purpureus Rossanensis Σ literis argenteis picturisque ornatus, Mit 2 Facsimiles und 17 Umrisszeichnungen. Leipzig 1880. — F. X. v. Funk, Die Zeit des Codex Rossanensis, Historisches Jahrbuch 17 (1896) 331-342 (θέτει τὸν κώδικα εἰς τὸν 8 ἢ 9 αἰῶνα). — Ch. Diehl, Notice sur deux mss à miniatures de la bibliothèque de l'université de Messine, Mélanges d'archéologie et d'histoire de l'école franç. de Rome 8 (1888) 309-322. Ἀνετυπώθη ἐν Diehls L'art byzantin, Paris (1894) S. 249 ff. — Jos. Strzygowski, Die Calenderbilder des Chronographen vom Jahre

354, Berlin 1888.— Jos. Strzygowski, Eine trapezuntische Bilderhandschrift, Repertorium f. Kunstwissensch. 13 (1890) 241-263 (Abbildungen der 12 Monate). Weitere Literatur zu den Monatsbildern in § 313 Nr. 9 (S. 753 f.). — Graf A. S Uvarov, Byzantinisches Album. Bd I (ἐξεδόθη μετὰ τὸν θάνατόν του). Moskau 1890 (ῥωσσ.). — E. K. Rjedin, Hss mit byzantinischen Miniaturen in den Bibliotheken von Venedig Mailand und Florenz, Journ. Min. 1891 Bd 278 Dezemberheft S. 299-317 (ῥωσσ.). — Βραχεῖα ἐπισκόπησις βυζαντινῆς καλλιγραφίας καὶ μικρογραφίας ὑπὸ Auguste Molinier, Les manuscrits et les miniatures (εἰς τόμους τῆς: «Bibliothèque des merveilles»), Paris 1892 S. 42-76 — J. J. Tikkanen, Eine illustrierte Klimax-Handschrift der Vaticanischen Bibliothek, Acta soc. scientiarum Fennicae 19 (Helsingfors 1893) Nr. 2 Πρὸς Β. Δ. 4 (1895) 225. — Steph. Beissel S. J., Vaticanische Miniaturen (Miniatures choisies de la bibliothèque du Vatican), Freiburg 1893 (κείμενον γερμανικὸν καὶ γαλλικόν). Περὶ τοῦ περιεχομένου ἴδε (1895) 224 f. — A. Kirpienikov, Zur byzantinischen Miniaturmalerei, B. Δ. 4 (1895) 109-124 (Περὶ τῶν μικρολογίων ἐν ταῖς ὁμιλίαις τῶν θεομητορικῶν ἑορτῶν τοῦ μοναχοῦ Ἰακώβου ἐν κώδιξι Paris. gr. 1208 καὶ Vatic. gr. 1162. Μετ' ὅ ἀπεικονίσσεων). — W. Ritter von Hartel und Fr. Wickhoff, Die Wiener Genesis. Beilage zum XV. und XVI. Bde des Jahrbuches der kunsthistorischen Sammlungen des A. H. Kaiserhauses. Wien, Prag und Leipzig 1895. Αἱ ἀρχαιότεραι ἐκδόσεις τῆς Wiener Genesis (ὑπὸ Lambecius Kollar καὶ Garucci) κατέστησαν ἄχρηστοι διὰ τῆς λαμπρᾶς ταύτης δημοσιεύσεως Πρὸς καὶ ἀνάλυσιν ὑπὸ K. K., B. Δ. 4 (1895) 639-643. — Ἐξ μεγάλης ῥωσσο-βυζαντινᾶς μικρογραφίας περιέχει ἡ ἔκδοσις τῶν πανομοιότυπων τῆς ἀποκαλύψεως Ἀβραάμ κατὰ τὸν περίφημον σλβεστριανὸν κώδικα Nr 99 der Publikationen der k. russischen Gesellschaft der Bibliophilen. Διάφοροι εἰκόνες ἁγίων κτλ. εὗρισκονται ἐν ταῖς πολυαρίθμοις ῥωσσοῖς ἀγιογραφικοῖς δημοσιεύμασι. — Περὶ μικρογραφίων ἐν χει-

ρογράφοις τοῦ Κοσμᾶ Ἰνδικοπλεύστου ἴδε § 171 σημ. 2. — Βυζαντιναὶ μικρογραφίαι καὶ εἰς τὰ δύο μεγάλα συγγράμματα: S. G. Seroux d'Agincourt, Histoire de l'art par les monuments, depuis la décadence au IVe siècle jusqu'au XVIe, 6 Tomes, Paris 1823. Πρβ. ἀνωτέρω. — Jules Labarte, Histoire des arts industriels au moyen-âge et à l'époque de la renaissance, 6 voll., Paris 1864-1866; 2. éd., 3 voll., Paris 1872-1875.

Περὶ τῶν βυζαντινῶν κοσμημάτων πρβ. H. Bordier, Description des peintures et autres ornements contenus dans les mss grecs de la biblioth. nationale, Paris 1883. — W. Stasoff (VI. Stasov), Tableaux et compositions cachés dans les initiales des anciens manuscrits russes, Petersburg 1884. — Περὶ εἰκόνων ἐν βιβλίοις καὶ κοσμητικῆς τῶν ἀρχικῶν γραμμάτων: Franz Wickhoff, Die Ornamente eines altchristlichen Codex der Hofbibliothek, Jahrbuch der Kunstsammlungen des A. H. Kaiserhauses 14 (Wien 1892) 196-213. — Πρβ. καὶ Sophus Müller, Die Tierornamentik im Norden. Aus dem Dänischen übersetzt von J. Mestorf, Hamburg 1881 S. 157-166.

Γ. Παναγογραφία καὶ τοιχογραφία: Julien Durand, Note sur un triptyque grec du couvent de Ghelatt, Bulletin monumental 43 (1877) 113-122 (περὶ τινος ἐκ τοῦ 11^{ου} αἰῶνος καταγομένης εἰκόνος τριπτύχου ἐν τῇ μονῇ Ghelatt τῆς Γεωργίας ἐν Κανκάσῳ). — Julien Durand, Note sur deux tableaux byzantins, Bulletin monumental 45 (1879) 357-379 (περὶ τινος εἰκόνος ἐν τῇ μονῇ τῆς ἁγ. Τριάδος παρὰ τὴν Μόσχαν καὶ εἰκόνος τῆς ἁγ. Τραπέζης ἐν Freising παρὰ τὸ Μόναχον). — Charles Diehl, Peintures byzantines de l'Italie meridionale, Bull. de corresp. hellén. 8 (1884) 264 ff., 9 (1885) 207 ff., 12 (1888) 441 ff. Ἀνετυπώθη ἐν Diehl L'art byzantin, Paris (1894). — N. Pokrovskij, Die Wandmalereien in den alten griechischen und russischen Kirchen, Moskau 1890 (ῥωσσ.). Πρβ. τὰς βιβλιογραφίας ὑπὸ A. P., Odessaer Jahrb. II Byz. Abt. 1 (1892) Chronika S. 126-133, καὶ ὑπὸ A. Pavlovskij, B. A.

3 (1894) 186-188. — A. Pavlovskij, Die Malerei der palatinischen Kapelle in Palermo, Petersburg 1890 (ῥωσσ.). Μέρη τοῦ βιβλίου ἐδημοσιεύθησαν καὶ ἐν γαλλικῇ μεταφράσει: Decoration des plafonds de la Chapelle Palatine, B. A. 2 (1893) 361-412, καὶ: Iconographie de la Chapelle Palatine, Revue Archéol. IIIe série, t. 25 (1894) 305-344. — J. Strzygowski, Zwei enkaustische Heiligenbilder vom Sinai im Museum der geistlichen Akademie zu Kiew, in: Byzantinische Denkmäler. I. Wien 1891 S. 115-124. — Franz Wickhoff, Das Speisezimmer des Bischofs Neon von Ravenna, Repertorium f. Kunstwissensch. 17 (1894) 10-17 (περὶ τῆς προελεύσεως τῶν εἰκόνων τῶν τοιχογραφῶν τοῦ ἐστιατορίου, ὡς γνωρίζομεν ἐκ τῆς περιγραφῆς τοῦ Agnellus). — Τῆς αὐτῆς ὑποθέσεως εἶνε καὶ E. Rjedin, Das Triclinium der Basilica des Ursus in Ravenna, Viz. Vr. 2 (1895) 512-520. — J. Strzygowski, Das griechische Kloster Mar-Saba in Palästina, Repertorium f. Kunstwissensch. 19 (1896) 1-6 (περὶ τῶν εἰκόνων τῆς μονῆς). — Περὶ εἰκόνος τινὸς ἐν κατακόμβαις: Führer, Eine wichtige Grabstätte der Katakombe von S. Giovanni bei Syrakus, Blätter für das (bay.) Gymnasialschulwesen 32 (1896) 574-584; 699-702. — A. Porphyrij Uspenskij, Briefe über den berühmten Maler Panselenos (XVI. Jahrh.), Trudy Kievskoj duch. ak. 1867 IV Nr. 10 S. 120-164; Nr. 11 S. 266-292 (ῥωσσ.). — Σπ. Π. Λάμπρου, Ὁ Ἰησοῦς τοῦ Πανσελήνου, Παρνασσὸς 5 (1881) 445-452 (μετὰ χρωμολιθογραφίας). — Ch. Bayet, Notes sur le peintre byzantin Manuel Pansélinos et sur le guide de la peinture du moine Denys, Revue archéol., Troisième série 3 (1884) 325-334.

Α. Μοσαϊκbilder: Reinaud, Nouvelles observations sur l'art de la mosaïque chez les Byzantins et les Arabes, Revue archéolog., Nouv. Série 6 (1862) 43-45. — J. Laparte, Histoire des arts industriels 4 (1866) 155 ff. — Φ. Δημητριάδης, Ἡ ψηφιδογραφία ἐν τῇ ἀρχαιότητι καὶ κατὰ τὸν μεσαιῶνα, Παρνασσὸς 16 (1894) 535-541; 588-595. — E. Müntz, Les

mosaïques byzantines portatifs, Bulletin monumental 52 (1886) 223-240 (μετὰ μιᾶς ἡλιογραφίας). D. Ainalov, Die Mosaiken des 4. und 5. Jahrhunderts. Untersuchungen auf dem Gebiete der Ikonographie und des Stiles der altchristlichen Kunst. Journ. Min 1895 Bd 299 Aprilheft S. 241-309; Maiheft S. 94-155; Bd 300 Juliheft S. 21-71. — G. Millet, Ψηφιδωτὰ τοῦ ἐν Δαφνίῳ ναοῦ, Ἐφημερὶς ἀρχαιολογικὴ 1894 Sp. 112-122; 149-162. — G. Millet, Mosaïques de Daphni. Adoration des Mages. Anastasis. Monuments et Mémoires publiés par l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres, Premier fasc. de 1896. — Nikodim Kondakov, Die Mosaiken der Kachrie-Djami (μονὴ τῆς χώρας) in Kpel, Odessa 1881 μετὰ 12 πινάκων (ῥωσσ.). — Émile Caron, Les mosaïques et les peintures de la Mosquée de Kahrié-Djami à Cple, Bulletin monumental 52 (1886) 384-382. — A. Leval, Les principales mosaïques peintures et sculptures existant à Kahrié-Djami à Cple. Texte avec 42 photographies, Kpel 1886. — Charles Diehl Mosaïques byzantines de Nicée, B. A. 1 (1892) 74-85; 525 f. — Ἴδε καὶ τὰς προσθήκας τοῦ Jos. Strzygowski, Mosaïques byzantines de Nicée, B. A. 1 (1892) 340 ff. — L. Frothingham, Les mosaïques de Grotta-Ferrat, Gazetta, archéologique 8 (1883) 348-356. — ***, Mosaïques de l'église Saint-Vital de Ravenne, Revue archéolog. 7 (1850) 351-353. — Jean Paul Richter, Die Mosaiken von Ravenna, Wien 1878. — Steph. Beissel S. J., Die Mosaiken von Ravenna, Stimmen aus Maria-Laach 47 (1894) 422-441 und 497-515 (θεωρεῖ τὴν μεταγενεστέραν ῥαβεννατικὴν τέχνην ὡς ἑξακολουθήσιν τῆς ἀρχαίας χριστιανικῆς καὶ ῥωμαϊκῆς τέχνης). — E. Rjedin, Der Mosaikboden der Kirche des hl. Evangelisten Johannes in Ravenna, Viz. Vr. 2 (1895) 327-339. — Jos. Strzygowski, Nea Moni auf Chios, B. A. 5 (1896) 140-157. — Τινὰ εἰς ταῦτα ἀναφερόμενα καὶ παρὰ E Müntz, Notes sur les mosaïques de l'Italie, Paris 1874.

9. Μικροτεχνία καὶ καλλιτεχνικὴ βιομηχανία.

Α. *Συλλογαί. Συγγράμματα μικτά*: Πολλὰς συμβολὰς εἰς τὴν βυζαντινὴν μικροτεχνίαν περιέχουσι τὰ ὑπὸ Ch. Cahier καὶ A. Martin δημοσιευθέντα *Mélanges d'archéologie*, vol. 1-4, Paris 1848-56 καὶ *Nouveaux mélanges*, vol. 5-8, Paris 1874-77. — Πολλὰ περὶ μικροτεχνίας καὶ ἐν Ch. Diehl, *Le trésor et la bibliothèque de Patmos au commencement du 13e siècle*, B. A. 1 (1892) 488-526. — A. de Waal, *Die antiken Reliquiare der Peterskirche*, *Römische Quartalschr.* 7 (1893) 245-262 περιγράφει μετὰξὺ ἄλλων καὶ βυζαντινὸν ἐγκόλπιον τοῦ 9.-10. αἰῶνος. — Συναγωγὴ τῶν διεσχορπισμένων ἄρθρων του περὶ ἔργων ἐξ ἐλεφαντος καὶ χρυσοῦ, ἀναγλύφων, δακτυλίων, φυλακτηρίων, σταθμῶν, σφραγίδων νομισμάτων ἔχει ὁ G. Schlumberger: ὑπὸ τὸν τίτλον *Mélanges d'archéologie byzantine, Première Série*, Paris 1895.

Β. *Ἔργα ἐξ ἐλεφαντοστέου*: Ed. Dobbert, *Zur Geschichte der Elfenbeinsculptur*, *Repertorium für Kunstwiss.* 8 (1885) 162-184, ἐν S. 163-173 πραγματεύεται εἰδικῶς τὸ ζήτημα τῆς βυζαντινῆς ἐπιρροῆς ἐν τοῖς τοιούτοις ἔργοις. — Περὶ καλυμμάτων ἐξ ἐλεφαντοστέου ἐκ τοῦ 7^{ου} αἰῶνος: J. Strzygowski, *Byz. Denkmäler I*, Wien 1891 S. 25 ff. — G. Schlumberger, *Un triptyque byzantin en ivoire*, *Gazette des beaux arts* 1891 S. 294-306 (περὶ τοῦ ἄλλοτε ὑπὸ τὸ ὄνομα Harbaville τοῦ τελευταίου κατόχου, γνωστοῦ, ὑπὸ Lineas ἐν *Revue de l'art chrétien* 1885, τεύχει 'Ιαν. ἐξετασθέντος τριπτύχου). — G. Schlumberger, *Un ivoire byzantin du IXe siècle, représentant le couronnement de l'empereur d'Orient Léon VI*, *Gazette des beaux arts* 1892 S. 118-222. — Π. Ν. Παπαγεωργίου, *Ἀρχαία εἰκὼν τοῦ μεγαλομάρτυρος ἁγίου Δημητρίου τοῦ πολιοῦχου Θεσσαλονίκης ἐπὶ ἐλεφαντοστέου*, B. A. 1 (1892) 479-487 (μετ' ἀπεικονίσεως αὐτῆς). — H. Barbier de Montault, *Avorio bizantino, della fine dell' XI secolo nel Museo cristiano del Vaticano*, *Archivio storico dell' arte* 6 (1893) 304-307 (παριστᾷ τὴν Χριστοῦ γέννησιν). — G. Schlum-

berger, Un ivoire chrétien inédit. Monuments et Mémoires publiés par l'Académie des Inscriptions et Belles-lettres, Deuxième fascicule de 1894, Paris 1894 (παριστᾷ συνάθροισιν λαοῦ περὶ ἱεροκίρυκα). — G. Schlumberger, Deux volets d'un triptyque byzantin en ivoire du XIe siècle, Gazette des Beaux-Arts 3 pér., 13 tome (1894) 379-381.

Γ. Ἀντικείμενα ἐκ μετὰλλου ὕαλον πηλοῦ κτλ.: V. Langlois, Notice sur le sabre de Constantin XIV, dernier empereur de Cple, conservé à l'Armeria Reale de Turin. Revue archéolog. 14 (1857) 292-294 (ἡ εἰς τὸν Κωνσταντῖνον Δραγάσῃν ἀπονομὴ τοῦ ξίφους φέροντος ἑλληνικὴν ἐπιγραφὴν φαίνεται μοι ἐπισφαλής). — E. Miller, Cure-oreille d'or byzantin portant une inscription grecque, Revue archéol., Nouv. Série 38 (1879) 39-45. — Vincent Ambrosiani, L'ostensoir byzantin d'Agnone (Italie), Revue de l'art chrétien 30 (1887) 330-332. — Giov. Veludo, La palla d'oro di San Marco, monumento bizantino Venedig 1887. Καὶ ἀγγλιστὶ καὶ γαλλιστί. — Ἔτι δὲ τὸ ἐν S. 1115 μνημονευθὲν μέγα ἔργον περὶ τοῦ ἁγίου Μάρκου ἐν ᾧ τοῦ A. Pasini: Il tesoro di S. Marco, Venedig 1888. — A. Pasini, La palla d'oro di Caorle, ἐν τῇ ἐφημερίδι «La Difesa» 20 (1887) Nr. 91-93. — D. W. Ajnalo v, Drei alchristliche Gefässe aus Kertsch, Petersburg 1891 (S. A. aus den Denkschriften d. k. russ. archäologischen Gesellschaft) (ῥωσσ.). — Al. Sorlin Dorigny, Phylactère Alexandrin contre les épistaxis, Revue des ét. gr. 4 (1891) 287-296. — G. Schlumberger, Une relique byzantine, Revue des ét. gr. 4 (1891) 385-387 (περὶ τοῦ τεμαχίου τοῦ κρανίου τοῦ ἁγίου Ἀκινδύνου μετ' ἐνεπιγράφων ἄργυρῶς πλακός). — G. Schlumberger, Amulettes byzantins anciens destinés à combattre les malefices et les maladies, Revue des ét. gr. 5 (1892) 73-93 (παριστῶντα τὸν βασιλέα Σολομῶντα ὡς προστάτην κατὰ νόσων καὶ μαγίας, ἔτι δὲ διάφορα ζῶα, οἷον λέοντας, ὄφεις, σκορπίους). — Περὶ τῆς βιβλιολογίας εἰς τὰ βυζαντινὰ φυλακτήρια πρὸς καὶ G. B. de Rossi, Capsella pensile Afrikana rappresentante un cavaliere armato di lunga

asta crociforme, *Bulletino di archeologia Cristiana*, serie V, anno 2 (1891) 133-138.—J. Strzygowski, Zwei Goldenkolpien aus Adana im kais. ottomanischen Museum zu Cpel, *Byz. Denkmäler I.* Wien 1891 S. 97 ff.—Étienne Michon, La collection d'ampoules à eulogies du musée du Louvre, *Mélanges G. B. Rossi* (=Suppl. aux mélanges d'archéologie et d'histoire publiés par l'école française de Rome, t. XII), Paris 1892 S. 183-200 (ἀναφέρονται εἰς τὸν ἄγ. Μηνᾶν τὸν Πατρωνα τῆς Αἰγύπτου).—Jos. Strzygowski und N. V. Pokrovskij, Altertümer Südrusslands. Byzantinisches Denkmal gefunden in Kertsch im Jahre 1891, *Materialien zur russ. Archäologie* herausgegeben von der k. archäologischen Kommission, Nr. 8, Petersburg 1892. Τὸ ἀντικείμενον τῆς ῥωσιστὶ καὶ γερμανιστὶ συντεταγμένης ταύτης πραγματείας ἀποτελεῖ ἀργυρᾷ ἀσπίς εὐρεθεῖσα ἐν Kertsch, ἐφ' ἧς παρίσταται αὐτοκράτωρ τις, ὡς δὲ νομίζει ὁ συγγραφεύς, ὁ Ἰουστινιανὸς Α'. Κατὰ τῆς γνώμης ταύτης εἶνε ὁ D. Beljaïev, *Der Ornat des Kaisers auf dem Bilde von Kertsch*, *Journ. Min* 1893 Bd 289 Oktoberheft S. 321-373.—G. Schlumberger, Un polycandilon byzantin, *B. A.* 2 (1893) 441-433.—Φυλακτὸν εὐρεθὲν παρὰ τὴν Σμύρνην περιγράφει ὁ G. Millet, *Bull. de corresp. hell.* 17 (1893) 638.—G. Schlumberger, Quelques monuments byzantins inédits (Amulettes, mereaux etc.), *B. A.* 2 (1893) 187-191.—M. J. P. Desroches, *Le Labarum, Étude critique et archéologique*, Paris 1894.—G. Schlumberger, *La croix byzantine dite de Zaccaria* (Trésor de la Cathédrale de Gênes) *Monuments et Mémoires publiés par l'Acad. des Inscriptions et Belles-Lettres* (Fondation Eugène Piot) 1895 S. 131-136.—P. Orsi, *Incensiere Bizantino della Sicilia*, *B. A.* 5 (1896) 567-569.

Δ. Ἐκ σμάλτου: J. Labarte, *Recherches sur la peinture en émail dans l'antiquité et au moyen âge*, Paris 1856.—J. Labarte, *Histoire des arts industriels au moyen âge* 1 (Paris 1864) 391 ff.; 2 (1864) 1 ff.; 3 (1865) 377 ff.; 4 (1866) 1 ff.—Vallet de Viriville, *Observations sur l'émaillerie et sur*

quelques monuments émaillés de l'antiquité ainsi que du moyen âge, *Revue archéolog.* 14 (1857) 277-291.—E. aus'm Weerth, *Das Siegeskreuz des byzantinischen Kaisers Constantinus VII Porphyrogenitus und Romanus II und der Hirtenstab des Apostels Petrus*, Bonn 1866 (ἴδε τὰς κριτικὰς παρατηρήσεις τοῦ Ν. Kondakov, *Geschichte und Denkmäler des byzantinischen Emails* S. 210 ff.).—Joh. Schulz, *Der byzantinische Zellenschmelz*, Frankfurt 1890 (ἔξ ἀφορμῆς καὶ ἐπὶ τῇ βάσει τῆς συλλογῆς τοῦ Α. W. Swenigorodskoi, ὅστις κατόπιν ἀφιέρωσεν εἰς τὸν Κονδάκωφ τὴν λαμπρὰν μονογραφίαν του).—Κύριον σύγγραμμα: Nikodim Kondakov, *Geschichte und Denkmäler des byzantinischen Emails* (Sammlung A. W. Swenigorodskoi). Frankfurt 1892 (συγχρόνως καὶ ἐν γαλλικῇ καὶ γερμανικῇ ἐκδόσει, ἀλλ' οὐχὶ βιβλιοπωλικῶς). Πρβ. τὴν βιβλιογραφίαν ὑπὸ Κ. Κ., Β. Α. 4 (1895) 219-222.—G. Schlumberger, *Un tableau reliquaire byzantin inédit du Xe siècle*, *Monuments et Mémoires publiés par l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres*, Premier fascicule de 1894, Paris 1894 (περὶ εἰκόνης κτλ. ἐν τῇ κατοχῇ τοῦ ἐν Ρώμῃ κόμητος Gregor Stroganov).

E. Ὑφάσματα: J. Labarte, *Histoire des arts industriels* 4 (1866) 323 ff.—Περὶ σημαίας τοῦ βυζαντινοῦ στρατοῦ ἐνεπιγράφου, φερούσης παράστασιν ἐν τῷ βατικανῷ: G. Cozza-Luzzi, *Di un antico vesillo navale*, *Atti dell' Accademia Pontificia di Archeologia*, Rom 1889. Ἰδε τὴν βιβλιογραφίαν τοῦ I. Carini, *Di alcuni lavori ed acquisti della biblioteca Vaticana nel Pontificato di Leone XIII*, Rom 1892 S. 109-117.—Rob. Forrer, *Die Gräber-und Textilfunde von Achmim-Panopolis*, Strassburg 1891.—Rob. Forrer, *Römische und byzantinische Seidentextilien aus dem Gräberfelde von Achmim-Panopolis*, Strassburg 1891.—Rob. Forrer, *Die frühchristlichen Altertümer aus dem Gräberfelde von Panopolis*, Strassburg 1893, (ἐντελῶς ἄνευ ἐπιστημονικῆς ἀξίας).—H. Swoboda, *Ein altchristlicher Kirchenvorhang aus Ägypten*, *Röm. Quartalschr.* 6 (1892) 95-113.—Heinr. Frauberger, *Der byzantinische*

Purpurstoff zu Düsseldorf, Jahrbücher d. Vereins von Altertumsfreunden im Rheinland, Heft 93 (1892) 224-232 (περὶ πορφυροῦ ὑφάσματος κατασκευασθέντος ἐπὶ Κωνσταντίνου Η' καὶ Βασιλείου Β' μετὰ λεόντων). — Fr. Bock, Byzantinische Purpurstoffe mit eingewebten neugriechischen (γράφει: byzantinischen) Inschriften. I. «Pallium litteratum» mit Elephantenmuster im Reliquienschreine Karls des Grossen des Aachener Münsters, Zeitschr. d. bayer. Kunstgewerbevereins 1894 S. 65-72 (περὶ τῆς περιφήμου πορφύρας, ἥδη ἐν «Mélanges d'Archéologie par Ch. Cahier et A. Martin» vol. 2 (Paris 1851) pl. IX — XI δημοσιευθείσης; ἡ ἐπιγραφή καὶ παρὰ G. Schlumberger, Nicéphore Phocas S. 437). Προβ. Β. Α. 4 (1895) 227.

10. Ἐπιρροὴ τῆς Βυζαντινῆς τέχνης ἐπὶ τῆς Δύσεως
(«Βυζαντινὸν ζήτημα»).

Ἡ ἄλλοτε κρατήσασα ἰδέα ὅτι βυζαντινὴ εἶνε πᾶσα ἡ μεσαιωνικὴ τέχνη τῆς Δύσεως ἐκλονήθη ἐσχάτως ἐκ θεμελίων, ὀνομαστοὶ δὲ ἐρευνηταὶ προσεπάθουν νὰ καταδείξωσιν, ὅτι οὐδεὶς λόγος δύναται νὰ γίνη περὶ στενῆς καλλιτεχνικῆς σχέσεως μεταξὺ τῶν δυτικῶν ἐθνῶν καὶ τῶν βυζαντινῶν καὶ περὶ ἀπολύτου ἀναγνωρίσεως τῆς ὑπεροχῆς τούτων. Ὁ Carl Schnaase συνεπέρανεν ὅτι ἡ βυζαντινὴ ἐπιρροὴ δὲν ἔγκειται ἐν πλήρει ὑποταγῇ καὶ ἀναγνωρίσει ὑψηλοτέρας τινὸς καὶ διαρκoῦς ἀρχῆς τοῦ καλοῦ, ἀλλ' ἀποβλέπει εἰς τινὰς μόνον κλάδους τῆς τέχνης· προβ. τὴν παρεκβολήν: Die byzantinische Frage, ἐν: Geschichte der bildenden Künste, 2. Aufl., 4 (1871) 718-735. — Ριζικώτερος εἶνε ἐν τῇ ἀρνήσει τῆς Βυζαντινῆς ἐπιρροῆς ὁ A. Springer, Die byzantinische Kunst und ihr Einfluss im Abendlande ἐν: Bilder aus der neueren Kunstgeschichte I² (Bonn 1886) 79-112. — Ἔτι δὲ προβ. τὰ ἑξῆς παλαιότερα συγγράμματα: M. Felix de Verneilh, L'architecture byzantine en France, Paris 1851 (ἐπὶ τοῦ ἑξαφύλλου 1852) (μετὰ πολλῶν πινάκων). — Κατὰ τῆς κατακρίσεως τοῦ βιβλίου ἔγραψεν ὁ F. de Verneilh: Des influences byzantines,

Lettre à M. Vitet, de l'Academie Francaise. Paris 1855. — Περὶ τινῶν ἀντανακλάσεων τῆς βυζαντινῆς τέχνης ἐν Ἰσπανίᾳ ὁμιλεῖ ὁ D. Jose Amador de Los Rios, *El arte Latino-Bizantino en Espana*, Madrid 1861. — Carl Friedrich, *Die Elfenbeinreliefs an der Kanzel des Doms zu Aachen. Eine Nachbildung der Theodorichstatue in Ravenna und Aachen*, Nürnberg 1883 (ἀρνεῖται ὅτι ἡ βυζαντινὴ πλαστικὴ ἰδίως κατὰ τὸν ε' αἰῶνα, ἔσχεν ἀξιομνημόνευτόν τινα ἐπιρροὴν ἐπὶ τῆς δυτικῆς). κατὰ τῶν ἀναπτύξεων αὐτοῦ γράφει ὁ Ed. Dobbert ἐν τῇ ἀνωτέρῳ (Nr. 9 B) μνημον. μελέτῃ «Zur Geschichte der Elfenbeinskulptur». — H. Janitschek, *Zwei Studien zur Geschichte der carolingischen Malerei* (1 Das orientalische Element in der Miniaturmalerei, 2. Bilderstreit und Bilderproduktion), Strassburger Festgruss an A. Springer Berlin und Stuttgart 1885. — Τινὰ περὶ τῶν σχέσεων τῆς ἀρχαιοτάτης Ἰταλικῆς τέχνης πρὸς τὸ Βυζάντιον γράφει ὁ Jos. Strzygowski, *Cimabue und Rom*, Wien 1888. — Πρὸς πλείοτεράν διαφώτισιν τοῦ βυζαντινοῦ ζητήματος ἦτο ἀνάγκη πρὸ πάντων νὰ παύσῃ πᾶσα γενικὴ ἐξέτασις αὐτοῦ καὶ νὰ ἀρχίσῃ ἀκριβὴς εἰδικὴ ἔρευνα ἐπὶ τῇ βάσει τῶν βυζαντινῶν πρωτοτύπων, ἀκριβὴς ἔρευνα τῶν ἔργων, σχολῶν, τῶν τόπων τῆς παραγωγῆς, λαμβανομένης ἐπιμελῶς ὑπ' ὅψιν καὶ τῆς χρονολογίας. Κατὰ τοῦτον τὸν τρόπον ἐξετάζουσι τὸ ζήτημα νέαι τινὲς πραγματεῖαι, οἷον: C. Frey, *Ursprung und Entwicklung staufiger Kunst in Süditalien*, *Deutsche Rundschau* 68 (1891) 271-297 (über die byzantinische Kunst als Hauptvoraussetzung des süditalienischen Kunstbetriebs). — C. Frey, *Ursprung und Wesen westeuropäischer Kunst im Mittelalter*, *Deutsches Wochenblatt* von 12. und 19. Oktober 1893 (Nr. 41 und 42) (ἐξ ἀφορμῆς τῆς πραγματείας τοῦ Fr. X. Kraus über die Wandmalereien von S. Angelo in Formis bei Capua, *Jahrb. f. k. preuss. Kunstsamml.* Bd 14, Heft 1-3). — L. Magne, *L'art byzantin et son influence sur les arts en Occident*, *Revue encyclopédique* 3 (1893) col. 896-910. — Περὶ συζητήσεως γενομένης ἐν τῇ Societé nationale des anti-

quaires de France Περί τοῦ ζητήματος ἴδε B. A. 2 (1893) 360; 3 (1894) 224. — Περί τῆς βυζαντινῆς ἐπιρροῆς ἐπὶ τῆς τέχνης τῆς μεσημβρινῆς Ἰταλίας πραγματεύεται ὁ Ch. Diehl ἐν διαφόροις ἀνωτέρω μνημον. πραγματείαις, τέλος δὲ ἐν: *L'art byzantin*, Paris (1894) S. 9 — 21. — Eug. Müntz, *Les artistes byzantins dans l'Europe latine du Ve au XVe siècle*, *Revue de l'art chrétien* 36 (1893) 181-190 (πολλὰ βιβλιολογικὰ πληροφορία — Πρὸς τὸ βιβλίον τοῦτο συνδέεται: A. L. Frothingham, Jr., *Byzantine artists in Italy from the sixth to the fifteenth century*, *American journal of archaeology* 1894 S. 32-52. — A. L. Frothingham, Jr., *Notes on byzantine art and culture in Italy and especially in Rome*, *American journal of arch.* 1895 S. 152 — 208. — Πολλοὶ ἀναφέρονται εἰς τὸ ζήτημα καὶ ὁ Franz Friedr. Leitschuh, *Geschichte der karolingischen Malerei*, Berlin 1894 (δέχεται βυζαντινὴν ἐπιρροὴν μόνον εἰς εἰδικὰς περιπτώσεις). Πρβ. τὴν βιβλιογραφίαν ὑπὸ C. Frey, *Deutsche Literaturzeit.* 1894 Nr. 1 — E. Dobbert, *Zur Byzantinischen Frage*, *Jahrbuch. d. k. preuss. Kunstsammlungen* 15 (1894) 125-159; 211-229 (ἀναπτύσσει τὸ ζήτημα συναφῶς πρὸς τὰς ὑπὸ C. Frey ἐξεταζομένας τοιχογραφίας τοῦ S. Angelo in Formis ὧν τὸν κύριον χαρακτῆρα θεωρεῖ βυζαντινόν. — M. Speranskij, *Die Strassenkreuze in Böhmen und Mähren und der byzantinische Einfluss im Occident*, *Archaeolog. Nachrichten und Notizen (Izvestija i zamjetki)* 1895 Nr. 12 S. 393-413. — « *Italienisch-christliche Gesinnung* » δεικνύει ὁ Edm. Braun, *Beiträge zur Geschichte der Trierer Buchmalerei im früheren Mittelalter* *Ergänzungsheft* 9 der *Westdeutschen Zeitschr.*, Trier 1895 Κατ' αὐτοῦ ἐξεφράσθη ὁ Vöge *Repertor. f. Kustwiss.* 19 (1896) 127 f. — Περί ἐπιδράσεως βυζαντινῆς τεχντροπίας πραγματεύεται καὶ ὁ Stratimirovic Gjorgje, *Vergangenheit und Architektur in der Bocca di Cattaro*, *Denkschriften der k. serb. Ak.* Bd 28 Belgrad 1895 (σερβιστί).

11. Βυζαντινὴ τέχνη παρὰ τοῖς Ἀνατολίταις καὶ
Σλαύοις. Völkerwanderungskunst.

A. *Γενικά συγγράμματα*: Κύριον ἔργον πρὸς γνῶσιν τῆς σχέσεως τῆς βυζαντινῆς τέχνης πρὸς τὴν μικρογραφίαν καὶ κοσμητικὴν παρὰ τοῖς Σλαύοις, Σύροις, Κόπταις, Ἀρμενίοις, Γεωργιανοῖς καὶ Ἀραβιν εἶνε τὸ κολοσσιαῖον προῖον 25ετοῦς ἐργασίας, διὰ τῆς αὐτοκρατορικῆς μεγαλοδορίας πολυτελῶς κοσμηθὲν βιβλίον τοῦ Wladimir Stassoff, *L'ornement slave et oriental d'après les mss anciens et modernes*, 2 voll., Pétersbourg 1887 (κείμενον ῥωσιστὶ καὶ γαλλιστί). Πρβ. τὴν βιβλιογραφίαν ὑπὸ Buslajev, *Journ. Min.* 1884 Bd 233 S 54-104 (ῥωσσ.).

B. *Σύροι, Ἀραβες, Κόπται, Ἀρμένιοι, Γεωργιανοί*: E. Rjedin. *Die Miniaturen des apokryphen arabischen Evangeliums von der Kindheit Christi in der Bibliotheca Laurentiana in Florenz*, *Zapiski d. k. russ. archäolog. Gesellsch.* VII 1. 2 S. 55-71. — E. Rjedin, *Die syrischen Mss mit Miniaturen in der Pariser Nationalbibliothek und im Britischen Museum*, *Archäolog. Nachrichten und Notizen (Izvjestija i zamjetki)* herausgeg. von d. Moskauer Archäolog. Gesellsch 1894-95 Nr. 11 S. 353-361. — Τὴν ἐπιρροὴν τῆς ἐσχάτης ῥωμαϊκῆς καὶ βυζαντινῆς τέχνης ἐπὶ τῆς κοσμητικῆς τῆς ἀραβικῆς καὶ περσικῆς ταπητουργίας ἀπέδειξεν ὁ Al. Riegl, *Altorientalische Teppiche*, Leipzig 1891. — Πρβ. καί: Al. Riegl, *Spanische Aufnäharbeiten*, *Zeitschr. d. bayer. Kunstgewerbevereins*, München 1892 Heft 11 und 12 S. 65 ff. (περὶ τῆς σχέσεως τῶν ἐργασιῶν τούτων πρὸς βυζαντινοὺς καὶ ἀραβικοὺς τρόπους). — Ἐπαρχιωτικὸς κλάδος τῆς ἐσχάτης ῥωμαϊκῆς καὶ βυζαντινῆς τέχνης εἶνε καὶ ἡ κοπτικὴ τέχνη: Al. Gayet, *Les monuments coptes du musée de Boulaq.* in den «*Mémoires publiés par les membres de la mission archéologique française au Caire*» III 3, Paris, E. Leroux 1889. — G. Ebers, *Sinnbildliches: Die koptische Kunst, ein neues Gebiet der altchristlichen Skulptur und ihre Symbole*, Leipzig, Engelmann 1892. — A. Riegl,

Koptische Kunst, B. A. 2 (1893) 112-121. — A. Riegl, Zur Frage des Nachlebens der altägyptischen Kunst in der späten Antike, Eranos Vindobonensis, Wien, A. Hölder 1893 S. 191-197 (πραγματεύεται περὶ ζητήματός τινος οὐσιαστικοῦ, περὶ οὗ ὁμιλεῖ καὶ ἐν «Koptische Kunst» ἀποκρούων τὴν γνώμην περὶ στοιχείων δῆθεν ἀρχαίων αἰγυπτιακῶν ἀντὶ ἑλληνορωμαϊκῶν ἐν τῇ ἐσχάτῃ ἀρχαίᾳ καὶ πρωΐμῃ μεσαιωνικῇ τέχνῃ τῆς Αἰγύπτου). Περὶ καὶ Alfr. J. Butler, The ancient coptic churches of Egypt, 2 Bde, Oxford 1884. — Σχεδιάσμα περὶ τῆς ἀρμενιακῆς μικρογραφίας παρέχει ὁ Graf Alex. Sergei Uvarov ἐν καταλόγῳ τῆς βιβλιοθήκης τοῦ Edschmiatsin, ἐν: Schriften des 5 archäolog. Kongresses in Tiflis, Moskau 1882 (ῥωσσ.). Καὶ ἐν γαλλικῇ μεταφράσει ὑπὸ J. Mourier, La bibliothèque d'Etschmiadzine et les mss arméniens, Tiflis 1885. Περὶ τὴν βιβλιολογίαν ὑπὸ Stasov, Journ. Min. 1886 Bd 246 S. 133-154 (ῥωσσ.). — J. os. Strzygowski, Das Etschmiadzin-Evangeliar. Beiträge zur Geschichte der armenischen, ravnatischen und syro-ägyptischen Kunst, Wien 1891 (= Byzantinische Denkmäler I). Πραγματεύεται περὶ τῆς ἀρχιτεκτονικῆς τῆς ἐκκλησίας τῆς μονῆς Edschmiatsin, τῶν ἀρχαίων ἐξ ἐλέφαντος καλυμμάτων καὶ τῶν μικρογραφιῶν τοῦ ἐν τῇ μονῇ διατηρουμένου εὐαγγελίου τοῦ ἔτους 989, περὶ τῆς ἱστορίας τῆς ἀρμενιακῆς ζωγραφικῆς, περὶ χρυσοῶν ἐγκολπίων καὶ εἰκόνων ἁγίων ἐγκανστικῆς τέχνης· πρὸς τὰς βιβλιογραφίας ὑπὸ Fr. Müller, Wiener Zeitschr. f. d. Kunde des Morgenlandes 5 (1891) 169-174, καὶ A. Pavlovskij, Journ. Min. 1892 Bd 280 Aprilheft S. 388-405. — E. K. Rjedin, Das Diptychon der Bibliothek zu Etschmiadzin, Petersburg 1891 (χωριστὴ ἔκδοσις ἐκ τῶν: Denkschriften d. k. russ. archäolog. Gesellsch.) (ῥωσσ.). — N. Kondakov, Beschreibung von Denkmälern des Altertums in einigen Kirchen und Klöstern Grusiniens, Petersburg 1890 (ῥωσσ.). — Gräfin Uvarov, Christliche Denkmäler. Materialien zur Archäologie des Kaukasus. Lief. IV. Moskau 1894 (ῥωσσ.) (κύριον σύγγραμμα).

Γ. Σλαῦοι: Alfr. Maury, Coup d'oeil sur l'histoire de

l architecture religieuse en Russie jusqu'au règne de Pierre le Grand, *Revue archéolog.* 2 (1846) 773-793. — J. Sabatier, *Notions sur l'iconographie sacrée en Russie*, Petersburg 1894 (mir unzugänglich; vielleicht identisch mit dem folgenden). — Sabatier, *Notions sur l'iconographie sacrée en Russie*, *Revue archéolog.* 7 (1850) 174-177; 234-240; 321-339 (ἀναλύει ῥωσσιὰ συνγράμματα τοῦ Debolskij καὶ Snegirev καὶ δημοσιεύει δύο ἐπιστολὰς τοῦ δευτέρου σχετικὰς πρὸς τὴν ὑπόθεσιν. — L. J. Guéneault, *Notice sur une peinture gréco-russe représentant toute la hiérarchie céleste*, *Revue archéolog.* 14 (1857) 221-226 (περὶ εἰκόνης εὐρεθείσης ὑπὸ Γάλλου στρατιώτου ἐν Σεβαστουπόλει). — V. de Boutovsky, *Histoire de l'ornement russe X^e au XVIe siècle d'après les manuscrits (grecs et slaves)*, Paris 1870 — M. Waltrowitz, *O ΠΡΟΔΡΟΜΟΣ*, Mitteilungen über neue Forschungen auf dem Gebiete serbischer Kirchenbaukunst, Wien 1878 Βιβλιογραφία ὑπὸ Kacanovskij *Journ. Min.* 1880 Bd 211 S. 462-465. — E. v. Barsov, *Altrussische Denkmäler, die Krönung der Caren von Russland betreffend*, Vorträge der Mosckauer Gesellschaft f. Geschichte und Altertümer, Moskau 1883 Bd I 1-160 (ῥωσσ.). — E. K. Rjedin und D. V. Ajnalov, *Über die Fresken der Sophienkirche in Kiev*, Petersburg 1889 (ῥωσσ.). — Graf Ivan Tolstoi und Nikodim Kondakov, *Russische Altertümer in den Denkmälern der Kunst.* 4 Lieferungen Petersburg 1889-1891. Ἡμᾶς ἐνδιαφέρει πρὸ πάντων τὸ τέταρτον τεῦχος ὅπερ διαλαμβάνει περὶ σπουδαίων ἀρχαιοτήτων τῆς Κοιμαίας τοῦ Καυκάσου, τοῦ Κιέβου. — M. Weigel, *Bildwerke aus altslavischer Zeit*, *Archiv f. Anthropologie* 21 (1892-1893) 41-72 (ἀρνείται τὴν βυζαντινὴν ἐπιρροὴν ἐπὶ τῆς ἀρχαιοτάτης σλαβικῆς τέχνης· τοῦτο δὲ καὶ εἶνε πιθανῶς ὀρθόν, προκειμένου περὶ τῶν ὑπ' αὐτοῦ δημοσιευμένων οἰκτρῶν «ἔργων τέχνης»).

D. *Τέχνη τῶν ἐν μεταναστάσει ἔθνων*: Ἰκανὴν σχέσιν πρὸς τὴν ἐσχάτην ἑλληνικὴν καὶ βυζαντινὴν τέχνην ἔχει ἡ τέχνη αὕτη. Πρβλ. Jos. Hampel, *Der Goldfund von Nagy-Szent-Miklós*, sog.

Schatz des Attila, Budapest 1886. Πρβ. τὴν βιβλιογραφίαν ὑπὸ Th. Frimmel, Repertorium f. Kunstwiss. 11 (1888) 173-179. Franz von Pulsky, Denkmäler der Völkerwanderung. Ungarische Revue 1890 S. 81-91; 335-354. — Περὶ τῆς τεχνουργίας τῶν χρόνων πρβ καὶ Paul Clemen Merowingische und karolingische Plastik, Jahrbücher des Vereins von Altertumsfreunden im Rheinlande, Heft 92 (Bonn 1892) 6 ff. — Jos. Strzygowski, Der Völkerwanderungsstil, Preuss. Jahrbücher 73 (1893) 448-459. Τὴν ἀποκάλυψιν μιᾶς τῶν τολμηροτάτων προσφάτων νοθειῶν ἐν κλάδῳ πλησιάζοντι τὴν βυζαντινὴν τέχνην ὀφείλομεν εἰς τὸν H. Grisar S. J., Un prétendu trésor sacré des premiers siècles (le « Tesoro sacro » du chev Giancarlo Rossi à Rome), Rome 1895. Προσθήκη ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ: Ancora del preteso tesoro Cristiano, Roma 1896 Vgl. B. Δ. 4 (1895). 643 f., und 5 (1896) 644.

12. Μουσεία, Περιοδικά, Βιβλιολογία.

A. *Μουσεία*: Alb. Dumont Le musée Saint-Irène à Cple. Antiquités grecques, gréco-romaines et byzantines, Revue archéolog., Nouv. Série 18 (1868) 237-263. — Ferd. Piper. Das christlich-archäologische Museum der Universität zu Berlin 1849-1874, Gotha 1874. — G. Millet Le musée d'antiquités byzantines à Athènes, B. Δ. 1 (1892) 648 (σημείωσις) — Διεξοδική περιγραφή τοῦ χριστιανικοῦ ἀρχαιολογικοῦ μουσείου τῶν Ἀθηνῶν ἐν: Χριστιανικὴ ἀρχαιολογικὴ ἐταιρεία Δελτίον πρῶτον, Ἀθήναι 1892. — Das russische histor. Museum. Verzeichnis der Denkmäler. Zweite, vervollständigte Ausgabe, Moskau 1893 (ῥωσσ.). — Βυζαντινὰ τινα περιέχει καὶ τὸ αὐτοκρ. μουσεῖον τῆς Κ[πόλεως]. Περιληπτικὴ ἀπαρίθμησις ὑπὸ A. Joubin: Musée impérial Ottoman, Catalogue des sculptures grecques, romaines, byzantines et franques, Cple 1893. — Jos. Strzygowski, Die Gemäldesammlung des griechischen Patriarchats in Kairo, B. Δ. 4 (1895) 590 f. — Jos. Strzygowski, Die christliche Abteilung des Zentralmuseums in Athen, B. Δ. 5 (1896) 252 f.

B. *Περιοδικά, Βιβλιογραφία*: Εἰδικὸν περιοδικὸν περὶ τῆς ἱστορίας τῆς βυζαντινῆς τέχνης δὲν ὑπάρχει τὰ κατ' αὐτὴν περιλαμβάνει τό τε Βυζαντινὸν Δελτίον καὶ τὰ βυζαντινὰ χρονικά.—Βυζαντινὰ κατὰ μέγα μέρος περιέχει τὸ Δελτίον τῆς Χριστιανικῆς ἀρχαιολογικῆς ἐταιρείας ἐν Ἀθήναις. Πρβ. B. A. 4, 228 καὶ 6, 541.—Ἐννοεῖται ὅτι εἰς τὴν σειρὰν ταύτην ἀνήκουσι τὰ περὶ χριστιανικῆς καὶ μεσαιωνικῆς τέχνης πραγματευόμενα περιοδικὰ οἷον τὰ ὑπὸ Ch. Cahier καὶ A. Martin ἐκδιδόμενα *Mélanges d'archéologie*; ἴδε ἀνωτ. ἀρ. 9 A: *Organ für christliche Kunst*, Köln 1851 ff.; *Zeitschrift für christliche Archäologie und Kunst*, Leipzig 1856 1858; *Revue de l'art chrétien*, Paris 1857 ff.; *Christliches Kunstblatt*, Stuttgart 1858 ff.; *Rossis Bulletino di archeologia cristiana*, Roma 1863 ff.; *Zeitschrift f. christliche Kunst*, herausgeg. von A. Schnütgen, Düsseldorf 1888 ff.; *Repertorium für Kunstwissenschaft*, Stuttgart, später Berlin und Stuttgart 1876 ff.—Καὶ ἐν τῇ *Revue archéologique* ἐν *Bulletin de correspondance hellénique* καὶ ἄλλοις ἀρχαιολογικοῖς περιοδικοῖς εὐρίσκονται σχετικαὶ μελέται.—Ἰδιαιτέρας προσοχῆς ἄξια εἶνε τὰ πολυάριθμα ἱστορικὰ καὶ φιλολογικὰ περιοδικὰ τῶν Ρώσων, Βουλγάρων, Σέρβων, Σλοένων καὶ Κροατῶν (πρβ. κατωτέρω ἀρ. 17).—Τακτικῶς ἀνακοινώσεις κάμνει περὶ χριστιανικῆς τέχνης ὁ Fr X Kraus ἐν *Repertorium f. Kunstwissenschaft*.—Παλαιότερα βοηθήματα ἀναγράφει ὁ G. Bernhardt, *Grundriss des griech. Litteratur I*⁴ (1876) 691 f=I⁵ (1892) 727 f.

I'. NOMISMATIKH

1. Γενικαὶ πραγματεῖαι περὶ τῆς βυζαντινῆς νομισματικῆς καὶ ἄλλα γενικὰ βοηθήματα.

Du Cange, De imperatorum seu inferioris aevi vel imperii uti vocant Numismatibus, τὸ πρῶτον ἐν τέλει τοῦ «Glossarium ad scriptores mediae et infimae Latinitatis», εἶτα ἴδιον βιβλίον, Romae 1755.—Banduri, Numismata imperatorum Romanorum a Traiano Decio ad Palaeologos Augustos, 2 Bde, Paris 1718.—J. G. Lipsii Bibliotheca numaria, 2 Bde, Leipzig 1801.—F. de Sauley, Essai de classification des suites monétaires byzantines, 2 voll., Metz 1836.—J. et L. Sabatier, Production de l'or, de l'argent et du cuivre chez les anciens et hôtels monétaires romains et byzantins, St-Petersbourg 1850.—Κύριον σύγγραμμα: J. Sabatier, Description générale des monnaies byzantines, frappées sous les empereurs d'Orient depuis Arcadius jusqu'à la prise de Constantinople par Mahomet II, 2 voll., Paris 1862. Περὶ τὴν βιβλιολογίαν ὑπὸ Anatole de Barthélemy, Revue numism., Nouv. Série 8 (1863) 454-461.—Βιβλιολογία περὶ τῶν νομισμάτων τῶν διαφόρων βυζαντινῶν αὐτοκρατόρων καὶ παρὰ W. Koner, Repertorium über die vom Jahre 1800 bis zum Jahre 1850 auf dem Gebiete der Geschichte etc. erschienenen Aufsätze 2 (Berlin 1856) 629-636.—J. J. Leitzmann, Verzeichnis sämtlicher seit 1800 bis jetzt erschienenen numismatischen Werke, Weissensee 1841. Zweite Auflage ὑπὸ τὸν τίτλον: Bibliotheca numaria, Weissensee 1867.—Καλὴ ἐπισκόπησις τῆς βυζαντ. νομισματικῆς ὑπὸ G. Finlay, A history of Greece 1 (Oxford 1877) 432-453.—H. Cohen, Description historique des monnaies frap-

pées sous l'empire romain. Continué par F. Feuardent, 2. édition, 8 voll., Paris 1880-1892 (κύριον ἔργον). — Vicomte de Colleville, Histoire abrégée des empereurs Romains et Grecs et des personnages pour lesquels on a frappé des médailles depuis Pompée jusqu'à la prise de Cple par les Turcs, Tom. 1, Paris 1887. — Arthur Engel et Raymond Serrure, Traité de numismatique du moyen-âge. 2 Tomes. Paris 1891-1894 (über die byzantinische Numismatik I 1-16; 333-339; II 897-903; über die des lateinischen Orients II 904-923; über armenische, georgische und sonstige Imitationen byzantinischer Münzen II 924-928). — Αἱ μέχρι τοῦ 1864 δημοσιευθεῖσαι μονογραφαὶ περὶ τῶν νομισμάτων ἀπὸ Κωνσταντίνου τοῦ Μεγάλου μέχρι τοῦ 1453 ὁμοῦ δὲ καὶ τῶν νομισμάτων τῆς Νικαίας, Ἡπείρου, Θεσσαλονίκης, Τραπεζοῦντος καὶ τῶν σταυροφόρων εὐρίσκονται παρὰ Julius Friedländer, Repertorium zur antiken Numismatik, aus seinem Nachlass herausgegeben von Rud. Weil Berlin 1885. S. 420 - 438. — Catalogue indicatif des monnaies byzantines formant la collection de M. Soleirol, Metz 1855. — Collection de M. le Vicomte de Ponton d'Amécourt, Monnaies d'or romaines et byzantines, Paris, Rollin & Feuardent 1887 (μετὰ 37 καλῶν πινάκων). — W. Fröhner, Collection Photiades Pacha. Monnaies byzantines, Paris 1890 — Collection de feu M. H. Montagu, Monnaies d'or romaines et byzantines. Paris 1896 (βυζαντινὰ νομίσματα ἐν πίναξιν 36 - 41). — Ἐτι δὲ πάντες οἱ λοιποὶ κατάλογοι συλλογῶν νομισμάτων, οὓς δὲν δυνάμεθα ν' ἀπαριθμήσωμεν ἐνταῦθα. — Τὰ σπουδαιότατα περὶ τῆς βυζαντινῆς νομισματικῆς περιοδικὰ εἶνε: Numismatische Zeitschr. (Wien 1869 ff.); Zeitschr. f. Numismatik (Berlin 1874 ff.); Revue numismatique (Blois, εἶτα Paris 1836 ff.); Annuaire de la société française de numismatique et d'archéologie (Paris 1877 ff.); The numismatic chronicle (London 1839 ff.); Rivista italiana di numismatica (Milano 1888 ff.). — Διεθνὴς ἐφημερὶς τῆς νομισματικῆς ἀρχαιολογίας (ἐν Ἀθήναις 1898 ἔ.).

2. Μικτὰ εἰδικὰ συγγράμματα.

Τὴν ἀρχαιοτέραν βιβλιολογίαν (πλήρη μέχρι 1864) ἴδε παρὰ J. Friedländer, ἐνθ. ἀνωτ.—F. de Pfaffenhoffen, Essais sur les aspres comménats ou blancs d'argent de Trébizonde, Paris 1847. — Περὶ ῥωμαϊκῶν καὶ βυζαντινῶν νομισμάτων καὶ σταθμίων πραγματεύεται ὁ J. Sabatier, Lettre aux directeurs de la Revue numismatique, Revue numismatique, Nouv. Série 8 (1863) 6-18; ἴδε καὶ τὴν ἐπανόρθωσιν ὑπὸ Blacas d'Aulps S. 213 f. — Jul. Friedländer, Einige unedierte und einige seltene byzantinische Münzen, Berliner Blätter für Münz-, Siegel- und Wappenkunde 2 (1865) 173-180. — F. de Pfaffenhoffen, Sur quelques monnaies byzantines, Revue numismatique, Nouv. Série 10 (1865) 285-293. — Julius Friedländer, Encore quelques mots sur les lettres O B (sur les monnaies byzantines), Revue numismatique, Nouv. Série 11 (1866) 61-63. — Fr. Lenormant, Poids de médailles d'or impériaux, Revue numismatique, Nouv. Série 12 (1867) 127-134. — Alb. Dumont, Médaille inédite représentant l'image de Jésus Sauveur Chalcéen, Revue numismatique, Nouv. Série 12 (1867) 195-200. — J. de Witte, Observations sur les pièces d'argent et d'or fourrées aux temps de la République romaine et de l'Empire, Revue numismatique, Nouv. Série 13 (1868) 177-187. — J. Friedländer, Syracus als byzantinische Prägestätte, Numismatische Zeitschrift 1 (1869) 431-433. — J. Friedländer, Byzantinische Marken, Numismatische Zeitschr. 2 (1870) 453 f. — J. Friedländer, CONOB, die endlose Frage, Numismat. Zeitschr. 3 (1871) 479-484 (mit Angabe der älteren Litteratur über die Legende CONOB auf Goldmünzen der späteren Kaiserzeit). — M. Pinder et J. Friedländer, De la signification des lettres O B sur les monnaies d'or byzantines. Seconde édition, Berlin 1873. Περὶ The numismatic chronicle N. S. 13 (1873) 172 f. — C.

Sathas, Sur les quatre B. Lettre à M. Schlumberger, *Revue archéolog.*, Nouv. Série 33 (1877) 92-101 (über die vier B auf byz. Münzen) — G. Schlumberger, Monuments numismatiques et sphragistiques du moyen-âge byzantin, *Revue archéolog.*, Nouv. Série 40 (1880) 193-212. — G. Schlumberger, Monnaies, bulle et bague byzantines inédites, *Revue numism.* IIIe série 7 (1889) 261-266. — W. Froehner, Le gant dans la numismatique byzantine, *Annuaire de la société française de numismatique* II. série tome 14 (1890) 175-178. — O. Hey, Zum Verfall der römischen Münztypik in der späteren Kaiserzeit, *Abhandl. W. v. Christ* dargebracht, München 1891 S. 42-52. — Über die Bedeutung der Münzen für die byzantinische Geschichte und Ikonographie *πρβ. Sp. P. Lambros B. A.* 1 (1892) 193 ff. — E. A. Stückerberg, Nobilissimatsmünzen, *Zeitschr. f. Numismatik* 19 (1893) 106-112. — J. A. Blanchet, Monnaies romaines et byzantines inédites ou peu connues, *Revue numism.* IIIe série 11 (1893) 40-50. — Ὡραίαν συλλογὴν βυζαντινῶν νομισμάτων ἔχει τὸ αὐτοκρ. μουσεῖον τοῦ Tschinili-Kiosk ἐν Κ)πόλει πρῶτῃν ἀνίσχοντα εἰς τὸν στρατηγὸν Μακρίδην πασᾶν. Ἰδε *Revue de l'Orient latin* 2 (1894) 171. — G. de Petra, Di un tesoretto di monete d'oro bizantine, *Notizie degli Scavi*, Marzo 1895 S. 83 f. — G. Schlumberger, Poids de verre étalons monétiformes d'origine byzantine, *Revue des ét. gr.* 8 (1895) 59-76. — G. Schlumberger, Méreaux, tessères et jetons byzantins, *Revue numism.* IIIe série 13 (1895) 91-96.

3.* Νομίσματα διαφόρων αὐτοκρατόρων, ἡγεμόνων κτλ.
(κατὰ χρονολογικὴν τάξιν).

A. *Αὐτοκράτορες*: *Adr. de Longpérier*, Recherches sur les ateliers monétaires. Dioclétien et la tétrarchie, *Revue numismatique*, Nouv. Série 11 (1866) 156-164. — Σπουδαιότητι εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς νομισματικῆς πολιτικῆς τῶν Ρωμαίων κατὰ

τὸν 3-6 αἰῶνα εἶνε ἡ πραγματεία τοῦ O. Seeck, Die Münzpolitik Diocletians und seiner Nachfolger, Zeitschr. f. Numismatik 17 (1887) 36-89; 113-166. — Joh. Evans, On a barbarous coin or amulet of Helena, the mother of Constantine, The numismatic chronicle 20 (1859) 43 — 48. — Adr. de Longpérier, Sur un médaillon de Constantin le Grand, Revue numismatique, Nouv. Série 9 (1864) 112-117. — R. Garucci, Des signes de christianisme qui se trouvent sur les monnaies de Constantin et de ses fils, avant et après la mort de Licinius, Revue numismatique, Nouv. Série 11 (1866) 78-110. — J. de Witte, Note sur une légende monétaire de Constantin le Grand, Revue numismatique, Nouv. Série 13 (1868) 337-344. — Dancoisne, Médaillon inédit de Constantin le Grand, Revue numism., Nouv. Série 14 (1869-1870) 316-318. — J. Friedländer, Die auf die Gründung von Constantinopel geprägte Denkmünze, Sallets Zeitschr. f. Numism. 3 (1875) 125-128. — A. v. Sallet, Der Equis Romanus auf Goldmedaillons Constantins des Grossen, Sallets Zeitschr. f. Numism. 3 (1875) 129-131. — Fred. W. Madden, Christian emblems on the coins of Constantine I the Great, his family and his successors, The numismatic chronicle N. S. 17 (1877) 11-56; 242-307; 18 (1878) 1-48; 169-215. — Fr. Kenner, Goldmedaillon von Constantin dem Grossen, Numismat. Zeitschr. 11 (1879) 234-236. — Fr. Kenner, Die aufwärtssehenden Bildnisse Constantin des Grossen und seiner Söhne, Numismat. Zeitschr. 12 (1880) 74-107. — Comte de Westphalen, La date de l'avènement au trône de Constantin le Grand suivant Eusèbe et les médailles, Revue Numism. IIIe série 5 (1887) 26-42. — Περί τῶν νομισμάτων Κωνσταντίνου τοῦ μεγάλου καὶ τῶν κατόπιν αὐτοκρατόρων μέχρι τοῦ Ρωμύλου Αὐγουστύλου πρὸς Α. de Belfort, Annuaire de la société franç. de numismatique et d'archéologie 13 (1889) 281-293; 14 (1890) 70-90; 105-121; 203-220. — J. Guiffrey, Médailles de Constantin et d'Héraclius

acquises par Jean duc de Berry en 1402. *Revue numism.* IIIe série 8 (1890) 87-116 (μετὰ τριῶν φωτοτυπικῶν πινάκων. — Περὶ τοῦτου τοῦ ἄρθρου πρβ. W. Froehner, *Annuaire de la société française de numismatique* 14 (1890) 472-478. — Fr. Gnecchi, *Constantinopolis Roma*, *Rivista italiana di numismatica* 4 (1891) 425-429. — (Περὶ τῆς ἐποχῆς τῶν μικρῶν ἀνωνύμων χαλκῶν νομισμάτων φερόντων μορφὴν Κ]πόλεως ἢ Ρώμης). — Fred. W. Madden, On an unpublished gold medallion of Constantine II, *The numismatic chronicle* N. S. 5 (1865) 347-350. — W. Drexler, Über eine Münze Julians des Apostaten mit der Isis und dem Sirsiushund und einige andere Isis-Sothis betreffende Denkmäler, *Zeitschr. f. Numismatik* 13 (1885) 298-313. — Ch. Robert, *Mélanges de numismatique*. I. *Trouvaille de monnaies d'or du Bas-Empire* (medaillons de Valentinien Ier et de Valens), *Revue numismatique*, *Nouv. Série* 11 (1866) 111-119. — Louis Blancard, Les deux folles des édits impériaux du IVe siècle, *Annuaire de la société française de numismatique et d'archéologie* 12 (1888) 293-303. — J. F. W. de Salis, The coins of the two Eudoxias, Eudocia, Placidia and Honoria and of Theodosius II, Marcian and Leo I, struck in Italy, *The numismatic chronicle* N. S. 7 (1867) 203-215. — Louis Blancard, Un millarés d'Arcadius. Étude sur le millarés de Constantin à Heraclius, *Revue numism.* IIIe série 6 (1888) 417-433. — Fred. W. Madden, Note on some gold coins bearing the name of Theodosius (Theodosius II), *The numismatic chronicle* N. S. 5 (1865) 161¹/₂-164. — A. L., Le Πεντανόμιον byzantin, *Revue numism.*, *Nouv. Série* 14 (1869-1870) 268 f. (Maurice-Tibère, Constantine³ et leur fils Théodose). — M. Pinder und J. Friedländer, *Die Münzen Justinians*, Berlin 1843. — L. Blancard¹/₂, La première légende grecque des monnaies byzantines, datée de Justin II. Extrait. Marseille 1891. — Alf. Tauber, Ein Silbermedaillon des Kaisers Focas, *Numismat. Zeitschr.*

4 (1872) 31-34. — L. Friedländer, YSSESSON, Sallets Zeitschr. f. Numism. 4 (1867 bis 1877) 150 f. (über die Legende YSSESSON auf Goldmünzen Leons IV des Chazaren [775 — 780]). — C. Paparrigopoulos, Sur quelques monnaies byzantines du IXe siècle, Bull. de corresp. hell. 2 (1878) 622-625 (τὸ αὐτὸ ἄρθρον τοῦ ἰδίου συγγραφέως: Περί τινων Βυζαντινῶν νομισμάτων τῆς θ' ἑκατονταετηρίδος, Σωτήρ 1879 S. 35-37). — G. Schlumberger, Une monnaie byzantine inédite portant les effigies de l'empereur iconoclaste Théophile, de sa femme Théodora, de ses trois premières filles, Thécla, Anna, Anastasie, Académie des Inscriptions et Belles-Lettres 1891 S. 374-378 = Revue numism. IIIe série 10 (1892) 1-6 (χρυσοῦν νόμισμα τοῦ ἔτους 832 ἢ 833) Ἀνετυπώθη ἐκ τοῦ Schlumberger Mélanges d'archéologie byzantine 1 (1895) 141 ff. — G. Schlumberger, Une monnaie inédite de l'impératrice Théodora, fille de Constantin VIII, soeur de Zoé, Revue numism., IIIe série 13 (1895) 88-90. — E. Miller, Fragment inédit de Nicétas Choniata relatif à un fait numismatique, Revue numismatique, Nouvelle Série 11 (1866) 33-42 (περὶ τῆς ἐν τῷ Θησαυρῷ ὀρθοδοξίας τοῦ Νικολάου Ἀκομινάτου παρεχομένης πληροφορίας ὅτι ὁ αὐτοκρ. Ἀλέξιος Δ' Κομνηνὸς τὰ χρυσᾶ καὶ ἀργυρᾶ κοσμήματα τῆς πύλης τοῦ ναοῦ τῆς Θεοτόκου ἐν τοῖς χαλκοπρατείοις ἔκοψεν εἰς νομίσματα πρὸς πολεμικὸν σκοπόν). — A. van Vleuten, Über eine seltene byzantinische Münze, Sallets Zeitschr. f. Numism. 6 (1878-1879) 67 f. (Ἰωάννης Κομνηνός [1118-1143]). — Paul Lambros, Unedierte Münze Michaelis Palaeologos, des Kaisers von Nicaea (1260-1261), Sallets Zeitschr. f. Numism. 9 (1882) 44-46. — G. Schlumberger, Deux exagia de l'époque des Paléologues, Revue numism. IIIe série 2 (1884) 427-429 (Ἀνδρόνικος Β').

B. *Μνηστήρες τοῦ θρόνου, δεσπόται κτλ.* : W. H. Waddington, Nicéphore Mélissène, prétendant au trône de Byzance (1080-1081), Revue numismatique, Nouv. Série 8 (1863) 393-

400 (μετ' ἀπεικονίσεως νομίσματος τοῦ Μελισσηνοῦ). — P. Lambros, Unedierte Münzen und Bleibullen der Despoten von Epirus, Numismat. Zeitschr. 3 (1871) 485-500. — Adr. de Longpérier, Numismatique byzantine. Les deux Gabalas, Léon et Jean, seigneurs de Rhodes au XIIIe siècle, Revue numismatique. Nouv. Série 13 (1868) 446-452.

4. Ὅμοιοι χῶραι (ξένα νομίσματα ὑπὸ βυζαντινὴν ἐπιγραφὴν).

M. Deloche, Le monnayage en Gaule au nom de l'empereur Maurice Tibère, mémoires de l'Acad. des Inscr. et Belles-Lettres Tome 30 (1883) 2. partie S. 379-395. — Κατ' αὐτοῦ: P. Ch. Robert, Sur la prétendue restauration du pouvoir de Maurice Tibère dans la Province et sur les monnaies qui en seraient la preuve, Αὐτόθι Tome 30 2. partie (1883) S. 397-438. — A. A. Kunik, Über die russisch-byzantinischen Münzen des Jaroslav, Petersburg 1860 (ῥωσσ.). — ΑΙ. Oreschnikov, Sceau de plomb du XIIIe siècle au nom du métropolitain Cyrille, Annuaire de la société franc. de numism. et d'archéologie 17 (1893) 446 f. (Μολυβδόβουλλον τοῦ Ρώσσου μητροπολίτου Κυρίλλου μεθ' ἑλληνικῶν ἐπιγραφῶν, 13. αἰῶν). — G. Schlumberger, Monnaies d'or d'un chef bulgare du XIe siècle, Sermon, gouverneur de Sirmium, Revue archéolog, Nouv. série 33 (1877) 173-176 (νόμισμα μεθ' ἑλλ. ἐπιγραφῆς). — B. von Koehne, Byzantinische Nachahmungen, berliner Blätter für Münz-, Siegel- und Wappenkunde 2 (1865) 8-16 (περὶ μεσαιωνικῶν π. X. ἀραβικῶν καὶ δανιμαρικῶν νομισμάτων κατὰ βυζαντινὰ πρότυπα). J. Karabacek, Die angebliche ΛΕΟ-Μünzen arabischer Prägung, Numismatische Zeitschr. 2 (1870) 52-59 (περὶ βυζαντινο-αραβικοῦ νόμματος). — Mordmann, Die Dynastie der Danischmende, Zeitschr. d. deutschen morgenländ. Gesellsch. 30 (1876) 467-486 (τουρκικὰ νομίσματα μεθ' ἑλλ. ἐπιγραφῆν). — A. v. Sallet,

Die griechischen Münzen der türkischen Dynastie der Danischmende, Zeischrift für Numism. 6 (1878) 45-54. — G. Schlumberger, Les monnaies à legendes grecques de la dynastie turque des fils du Danichmend, Revue archéolog. Nouv. Série 39 (1880) 273-284. — Τέλος τὸ περιληπτικὸν σύγγραμμα τοῦ P. Casanova, Numismatique des Danichmendites, Revue numism. III. série 12 (1894) 307-321; 433-460; 13 (1895) 389-402; 14 (1896) 210-230 (καὶ ἑξῆς) (μετ' ἄλλης βιβλιολογίας). — V. Langlois, Numismatique de l'Abyssinie, Revue archéolog. 16 (1860) 432-438. — W. F. Prideaux, The coins of the Axumite dynasty, The numismatic chronicle, III. serie 4 (1884) 205-219; 5 (1885) 66.

5. Νομισματικὴ τῆς λατινικῆς Ἀνατολῆς.

F. de Saulcy, Numismatique de la Terre Sainte, Paris 1874. Ἴδε καὶ τὰς παρατηρήσεις τοῦ H. C. Reichardt, The numismatic chronicle N. S. 16 (1876) 315-321. — G. Schlumberger, Numismatique de l'Orient latin, Paris 1878. — P. Lambros, Monete inedite dei Gran Maestri dell' Ordine di S. Giovanni di Gerusalemme in Rodi, Venedig 1865. — Π. Λάμπρος, Ἀνέκδοτα νομίσματα κοπέντα ἐν Γλαρέντσα κατὰ μίμησιν τῶν ἐνετικῶν ὑπὸ Ῥοβέρτου τοῦ ἑξ Ἀνδηγαύων (1346-1364), Ἀθήνησι 1876. — Π. Λάμπρος, Ἀνέκδοτα νομίσματα τοῦ μεσαιωνικοῦ βασιλείου τῆς Κύπρου, Ἀθήνησι 1876 (μετὰ γαλλ. μεταφράσεως). — Π. Λάμπρος, Ἀνέκδοτα νομίσματα καὶ μολυβδόβουλλα τῶν κατὰ τοὺς μέσους αἰῶνας δυναστῶν τῆς Ἑλλάδος, Ἀθήνησι 1880. Π. Λάμπρος, Νομίσματα τῶν ἀδελφῶν Μαρτίνου καὶ Βενεδύτου, Β' Ζαχαριῶν δυναστῶν τῆς Χίου (1314-1329), Ἀθήνησι 1884. — Π. Λάμπρος, Μεσαιωνικὰ νομίσματα τῶν δυναστῶν τῆς Χίου, Ἀθήνησι 1886. — Π. Λάμπρος, Ἀνέκδοτα νομίσματα τῶν δουκῶν τῆς Νάξου, Παρνασσός 10 (1886) 277-279. — Fr. ed Ercole Gnecchi, Di alcune monete inedite e sconosciute della zecca di Scio, Rivista italiana di numismatica 1 (1888) 1-14; 399-

410. — Falkland Warren, Notes on some mediaeval coins of Cyprus, The numismatic chronicle, III. series 12 (1892) 209-219 (Ἰσαὰκ Κομνηνός, 1184-1191; εἶτα βασιλεῖς τοῦ οἴκου Lusignan καὶ Katharina Kornaro). — C. Desimoni, Observations sur les monnaies, les poids et les mesures cités dans les actes du notaire Génois Lamberto di Sambuceto, Revue de l'or. latin 3 (1895) 1-25

11. ΣΙΓΙΛΛΟΓΡΑΦΙΑ

1. Γενικά συγγράμματα.

Εἰς ἰδιαίτερον ἐπιστημονικὸν κλάδον ἀνυψώθη ἡ μελέτη τῶν βυζαντινῶν μολυβδοβούλλων καὶ τῶν ὀλίγων χρυσοβούλλων καὶ ἀργυροβούλλων ὑπὸ G. Schlumberger. Θεμελιῶδες καὶ κύριον ἔργον εἶνε τοῦτου ἡ *Sigillographie de l'empire Byzantin*, Paris 1884. — Ἄλλαι αὐτοῦ συμβολαὶ ἐν *Mélanges d'archéologie byzantine*, Première série Paris 1895.

2. Εἰδικὰ συγγράμματα.

A. *Περὶ τῆς τέχνης καὶ ἐρμηνείας τῶν σιγιλλίων* : Αἱ ἐπιγραφαὶ εἶνε πολλάκις ἔμμετροι, ἐν χωλιάμβοις ἰδίως τοῦτο παρατήρησε πρῶτον ὁ Σπ. Π. Λάμπρος, *Coll. de rom. gr. S. XLVI*, κατόπιν δὲ ἀλλ' ἀνεξαρκήτως ἀπ' αὐτοῦ ὁ W. Froehner, *Bulles métriques*, *Annuaire de la société française de numismatique et d'archéologie* 6 (1882) 40-66; 8 (1884) 312-342 (θεμελιώδης ἔρευνα). — Περὶ τοῦ τίτλου πολλῶν χρυσοβούλλων. Ἐπὶ τῶν βαρβάρων πραγματεύεται ὁ A. Sorlin-Dorigny, *Le bureau des barbares à Cple*, *Bulletin critique* 5 (1884) 272 ff. — Πρβ. G. Gorrini, *L'uso del piombo per i diplomi*, *Rivista storica italiana* 1 (1884) 209-226, ὅπου κεῖται καὶ ἀρχαιοτέρα περὶ τοῦ ἀντικειμένου βιβλιολογία. — Ἱ. Σακκελίων. Περὶ μολυβδοβούλλων βραχέα τινά, *Δελτίον* 2 (1885-1889) 409-413.

B. *Μονογραφίαι περὶ βυζαντινῶν βουλλῶν* : J. Sabatier, *Plombs, bulles et sceaux byzantins*, *Revue archéolog.* 15 (1858) 82-100. — Fr. Lenormant, *Deux bulles de plomb byzantines*, *Revue numismatique*, Nouv. série 9 (1864) 268-274. — S.

Comnos, Bulle de plomb de Théodégis, évêque d'Athènes, au XI. siècle, Revue numismatique, Nouv. série 10 (1865) 165 f. — E. Miller, Bulles byzantines de la collection de M. le baron B. de Köhne et de diverses autres provenances, Revue numismatique, Nouv. Série 12 (1867) 416-434. — Al. Sorlin-Dorigny, Sceaux et bulles des Comnènes, Revue archéolog. Nouv. Série 33 (1877) 81-91. — A. Mordmann Jr., Plombs byzantins de la Grèce et du Péloponnèse, Revue archéol., Nouv. Série 33 (1877) 289-298 und 34 (1877) 47-60. — Mordtmann, Μολυβδόβουλλα Κομνηνῶν, Σύλλογος, Παράρτ. τοῦ γ' τόμου (1881) S. 44-49. — Mordtmann, Μολυβδόβουλλα τῆς Δύσεως ἡγουσιν τῆς Εὐρώπης, αὐτόθι S. 84-94. — A. Mordtmann, Μολυβδόβουλλα βυζαντινὰ ἐπαρχιῶν Εὐρώπης, Σύλλογος 17 (1886) 144-152. — G. Schlumberger, Bulles byzantines inédites, Bull. de corresp. hell. 2 (1878) 553-559. — G. Schlumberger, Sceaux byzantins, Bull. corresp. hell. 7 (1883) 167-188. — G. Schlumberger, Sceaux byzantins inédits, Revue des ét. gr. 1 (1889) 245 ff.; 4 (1891) 111 ff.; 7 (1894) 319 ff. — G. Schlumberger, Bulles d'or byzantines conservées aux Archives Vaticanes, Revue numism. IIIe série 12 (1894) 194-199. — Γ. Λαμπάκης, Περί τινος χριστιανικῆς σφραγίδος, Δελτίον 1 (1883-1885) 508-517. — B. A. Μυστακίδης, Ἡ νῆσος Σίανος καὶ ἀνέκδοτον σιγίλλιον μονῆς ἐν αὐτῇ, Παρνασσός 9 (1885) 401-413. — Ἱ. Σακκελίων, Σιγίλλιον πατριαρχικόν, Δελτίον 2 (1885-1889) 15-20. — B. A. Μυστακίδης, Αἵνου ἀνέκδοτον σιγίλλιον, Δελτίον 2 (1885-1889) 622-625. — B. A. Μυστακίδης, Θήρας νήσου σιγίλλιον ἀνέκδοτον, Δελτίον 2 (1885-1889) 626-629. — G. Millet, Plombs byzantins, Bull. de correspond. hellén. 17 (1893) 69-80. — F. Patetta, Argirobulla di Tommaso Paleologo ed altri documenti per la storia degli Italiani in Oriente, Nuovo Arch. Veneto 8 (1894) 251-271 (σ. 259 Ἀναγραφὴ βυζαντινῶν ἀργυροβούλλων).

Γ. Ὅμοροι χῶραι (λατινικὴ Ἀνατολή, Ἀρμένιοι, Σλαῦοι:) Π. Λάμπρος, Bulle inédite de Jean, évêque latin d'Andros,

Bull. de corresp. hell. 2 (1878) 36 f. — G. Schlumberger, Sceau de la ville de Mételin sous la domination Génoise au moyen âge, Revue archéolog., Nouv. Série 35 (1878) 368-370. — G. Schlumberger, Sceaux et bulles des empereurs latins de Cple, Bulletin monumental 56 (1890) 1-29. — G. Schlumberger, Neuf sceaux de l'Orient latin, Revue de l'Orient latin 2 (1894) 177-182. — G. Schlumberger, Bulles d'or et sceau des rois Léon II (I) et Léon VI (V) d'Arménie, Revue de l'Orient latin 1 (1893) 161-167. — Chr. Loparev, Das byzantinische Siegel mit dem Namen einer russischen Fürstin, Viz. Vr. 1 (1894) 159-166.

12. ΕΠΙΓΡΑΦΙΚΗ

1. Μικτὰ συγγράμματα.

Μεγίστη ἀνάγκη ὑπάρχει συστηματικῆς Συναγωγῆς (Corpus) βυζαντινῶν ἢ μᾶλλον χριστιανικῶν ἑλληνικῶν ἐπιγραφῶν. Τὸ σχέδιον τοῦ L. Duchesne δὲν εἶνε πραγματοποιήσιμον ἐπὶ τοῦ παρόντος. Ὡς προκαταρκτικὸν ἔργον ὁ Fr. Cumont συνέγραψε γεωγραφικῶς διατεταγμένον εὑρετήριον χριστιανικῶν ἑλληνικῶν ἐπιγραφῶν τῆς Μικρᾶς Ἀσίας μετ' ἐξαιρέτου ἐρεύνης περὶ σημασίας χαρακτῆρος, διακριτικῶν σημείων τῶν χριστιανικῶν ἐπιγραφῶν: *Les inscriptions chrétiennes de l'Asie Mineure, Mélanges d'archéologie et d'histoire publiés par l'École franç. de Rome* 15 (1895) 245-299. Ὁμοίως ἀνάγκη ὑπάρχει θεωρητικῆς πραγματείας περὶ τῆς βυζαντινῆς ἐπιγραφικῆς.—Ἐν τοῖς ἐπομένοις ἀδύνατον εἶνε νὰ παρασχωμεν τελείαν ἀπαρίθμησιν τῶν ὑπὸ τοῦ Cumont μὴ ἐξετασθεισῶν βυζαντινῶν ἐπιγραφῶν Εὐρώπης καὶ Ἀφρικῆς. Πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦ βιβλίου τούτου ἀρκεῖ ἵνα διαφωτίσῃ τὰ τῆς βυζαντινῆς ἐπιγραφῆς ἢ ἀναγραφῆς τῶν σπουδαιότερων ἐκ τῶν μεγάλων δημοσιευμάτων.—Γενικὸν ζήτημα πραγματεύεται ***, *Iscrizioni cristiane contenenti vocaboli derivati dai libri del nuovo Testamento*, *La Civiltà Cattolica*, serie XV vol. 10 (1894) 467-484 καὶ 11 (1894) 713-727.—Μικρὰ συναγωγή βυζαντινῶν καὶ νεοελληνικῶν ἐπιγραφῶν μετὰ ἱστορικῶν καὶ τοπογραφικῶν ἐρευνῶν ὑπὸ Κωνστ. Γ. Ζησίου ἐν Ἀθηνᾶ 2 (1891) 419-518. Καὶ χωριστὰ ὑπὸ τὸν τίτλον: Σύμμικτα, Ἀθήνησι 1892. Πρβ. τὴν βιβλιογραφίαν τοῦ G. Millet, *B. Δ.* 2 (1893) 336 ff.—Μ. Γεδεών, Ἐγγραφοὶ λίθοι καὶ κεράμια, ἐν Κ[πό-λει 1892 περὶ τῆς σημασίας τῶν σφραγίδων τῶν πλίνθων, τῆς χρονολογίας ἐπιτυμβίων ἐπιγραφῶν κτλ.).

2. Δημοσίευσις ιδιαιτέρων ἐπιγραφῶν.

Α. *Κωνσταντινούπολις καὶ περίχωρος*: P. A. Dethier, Facsimile der Inschrift in der kleinen Hagia Sofia zu Kpel, Sitzungsber. Wien. Ak. 27 (1858) 164-173. Πρόκειται περὶ τῆς ἐπιγραφῆς, ἣν ἐκ κώδικος οὐατικανοῦ ἤδη ὁ Alemannus ἐξέδωκεν εἰς τὰς σημειώσεις τῶν Ἀνεκδότων τοῦ Προκοπίου (ed. Bonn. σ. 124) ἣς τὸ πρωτότυπον σώζεται ἐν τῇ μικρᾷ ἁγίᾳ Σοφίᾳ (τῶν αἰώνων), τῇ ποτε ἐκκλησίᾳ τῶν ἁγίων Σεργίου καὶ Βάχου.— P. A. Dethier καὶ A. D. Mordtmann, Epigraphik von Byzantion und Constantinopolis von den ältesten Zeiten bis zum Jahre Christi 1453, Denkschriften der Wiener Ak., philos.-histor. Cl. 13 (1864) Zweite Abteil. S. 1-94.— Σπουδαίαν συλλογὴν ἐπιγραφῶν βυζαντινῶν ἐξέδωκεν ὁ Κ. Γ. Κούρτης καὶ Σ. Ἀριστάρχης, Ἀνέκδοτοι ἐπιγραφαὶ Βυζαντίου, Σύλλογος, Ἀρχαιολογ. ἐπιτροπή, Παράρτημα τοῦ ις' τόμου ἐν (Κ[πὸ]λει 1885) (μετὰ 5 πινάκ.).— Ε. Α. Σιδερόπουλος, Βυζαντιναὶ ἐπιγραφαί, Σύλλογος, Ἀρχαιολογ. ἐπιτροπή, Παράρτ. τοῦ ιθ' τόμου (1891) σ. 24-27. — Περὶ τινῶν ἐπιγραφῶν τῆς χρυσῆς πύλης, Α. Σιδερίδης Σύλλογος, Ἀρχαιολογ. ἐπιτροπή, Παράρτ. τοῦ κ'-κβ' τόμου (1892), S. 17 f.— Μ. Ἰ. Γεδεών, Ἐπίσκεψις εἰς Ἀφουσίαν, Νεολόγου Ἐβδομαδ. Ἐπιθεώρησις τῆς 29 Αὐγούστου 1893 (δύο ἐπιτύμβια ἐπιγραφαί).— Th. Reinach, Inscription juive des environs de Cple, Revue des ét. juives 26 (1893) 167-171.— H. Swainson, Monograms on the Capitals of S. Sergius at Constantinople, B. A. 4 (1895) 106-108.

Β. *Ἀθῆναι καὶ περίχωρος*: Archimandrit Antonin, Über altchristliche Inschriften in Athen, Petersburg 1874 (ῥωσσ.).— J. J. Sreznjevskij, Alte christliche Inschriften in Athen, Zapiski der k. russ. Ak. d. Wiss. Bd 28 (1876) Beilage Nr. 3 S. 1-84 (ῥωσσ.).— Ch. Bayet, Inscriptions chrétiennes de l'Attique, Bull. de corresp. hell. 2 (1878) 31-35 162-170.— Ch. Bayet, De titulis Atticae christianis. Diss., Paris, Thorin, 1878.— Πανάρετος Κωνσταντινίδης, Ἀθηνῶν ἀνέκδοτοι χριστιανικαὶ ἐπιγραφαί, Παρνασσός 6 (1882) 80-85.— Κ. Γ. Ζησίου,

Χριστιανικαὶ ἀρχαιοότητες Ἀθηνῶν. Τοῦ αὐτοῦ: Χριστιανικαὶ ἀρχαιοότητες Ναυπλίου, Δελτίον 1 (1883-1885) 517-523. — Κ. Γ. Ζησίου, Χαράγματα ἐπιγραφικὰ ἐπὶ ἀρχαίων μνημείων καὶ χριστιανικῶν ναῶν τῆς Ἀττικῆς ἀναφερόμενα εἰς τὸν Μεσαιῶνα καὶ τοὺς νεωτέρους χρόνους, Δελτίον 2 (1885-1889) 20-29. — Ἰω. Σακκελίων, Ἐπιγραφή Ἀθηνῶν χριστιανική, Δελτίον 2 (1885-1889) 29-32. — Πρὸς δὲ ἴδε ἀνωτέρω ἐν κατηγορίᾳ 3, 2 Α τὰ περὶ τῆς ἱστορίας τῶν Ἀθηνῶν κατὰ τὸν μέσον αἰῶνα συγγράμματα τοῦ Νερούτσου κ. ἄ.

Γ. Ἡ λοιπὴ Εὐρώπη: Στέφ. Μ. Θωμόπουλος, Χριστιανικαὶ ἐν Πάτραις ἐπιγραφαί, Δελτίον 1 (1883-1885) 523-526. — Βυζαντινὰς τινὰς ἐπιγραφὰς ἐξέδωκεν ὁ Ν. Γιαννόπουλος, Τὰ ἐν Θεσσαλίᾳ Μετέωρα, Νεολόγου Ἑβδομ. Ἐπιθεώρησις 1892 σ. 539-543. Πρβ. Α. Παπαδόπουλος Κεραιεύς Viz. Vr. 1 (1894) 746. — Ν. Ι. Γιαννόπουλος, Δύο ἀνέκδοτοι Βυζαντιναὶ ἐπιγραφαὶ Δράμας (Δραβήσκου), Bull. de corresp. hell. 16 (1892) 88 f. — A. Mordtmann Jr., Une inscription byzantine de Thessalonique; Inscriptions byzantines de Thessalonique, Revue archéolog., Nouv. Série 36 (1878) 172-175; 37 (1879) 191-203. — Α. Παπαδόπουλος-Κεραιεύς, Ἐπιγραφή Θεσσαλονίκης τοῦ 1316 ἔτους, Δελτίον 2 (1885-1889) 630-632. — A. Mordtmann, Ἐπιγραφή ἐκ Θεσσαλονίκης, Σύλλογος, Ἀρχαιολογικὴ ἐπιτροπὴ, Παράρτ. τοῦ ιθ' τόμου (1891) σ. 28 (Ἐπιτυμβία ἐπιγραφή τῆς ἐν ἔτει 550 ἀποθανούσης θυγατρὸς τοῦ Βελισαρίου Ἰωάννας). — Π. Ν. Παπαγεωργίου, Τῆς Ἁγίας Σοφίας τῆς ἐν Θεσσαλονίκῃ τρεῖς ἀνέκδοτοι ψηφιδωταὶ ἐπιγραφαί. Ἑστία τῆς 3 Ὀκτ. καὶ 14 Νοεμβ. 1893 (ἀρ. 40 καὶ 46). Ἐπανόρθωσις ὑπὸ Σπ. Λάμπρου, ἐν Ἑστίᾳ τῆς 10 Ὀκτ. 1893 (ἀρ. 41). — Ch. M. Loparev, Zwei Bemerkungen zur altbulgarischen Geschichte, Zapiski d. k. russ. archäol. Ges. 3, III—IV, Petersburg 1888 (περὶ τῆς ἑλληνικῆς ἐπιγραφῆς εἰδωολότρου ἡγεμόνος Βουλγάρου περὶ τὸ 820) (ῥωσσ.). — Σ. Ἀριστάρχης, Ἐπιγραφαὶ Ἑλληνικαί, Λατινικαὶ καὶ Σερβικαὶ τῆς ἐπαρχίας Βελεγράδων, Σύλλογος τόμος ιγ' ἐν (Κ[πόλει 1880) 84-102 (μετὰ δύο πινάκων). — Jos. Brunsmid, Eine griechische Ziegelinschrift aus Sirmium, Eranos Vindobonensis, Wien 1893 S. 331-333. Πρβ. Β. Δ. 3

(1894) 222.—Filippo Matranga, Monografia sulla grande iscrizione greca testè scoperta nella chiesa di Santa Maria dell' Ammiraglio detta della Martorana, Palermo 1872 (περὶ πενταστίχου ἐκ τριμέτρων συγκειμένης βυζαντινῆς ἀφιερωτικῆς ἐπιστολῆς). — Gius. Cozza-Luzi, Delle epigrafi greche di Giorgio Ammiraglio della madre e della consorte, Archivio storico Siciliano 15 (1890). — A. Leval, Τρεῖς ἐπιγραφαὶ χριστιανικαὶ τοῦ ε' αἰῶνος ἐκ τοῦ μουσείου τῶν Συρακουσῶν, Σύλλογος, Ἀρχαιολογ. ἐπιτροπή, Παράρτ. τοῦ ιθ' τόμου (1891) σ. 33-35. — Γλωσσικῶς ἐνδιαφερούσας ἑλληνικὰς ἐπιτύμβιας ἐπιγραφὰς Συρακουσῶν ἐξέδωκεν ὁ P. Orsi, Esplorazioni nelle catacombe di S. Giovanni ed in quelle della vigna Cassia presso Siracusa, Notizie degli scavi del mese di Luglio 1893. — Ἰκαναὶ βυζαντιναὶ ἐπιγραφαὶ παρὰ J. Pomjalovskij, Sammlung griechischer und lateinischer Inschriften des Kaukasus, Petersburg 1881 (ῥωσσ.). — A. Berthier-Delagarde, Die Inschrift aus der Zeit des Kaisers Zenon, in Verbindung mit Bruchstücken aus der Geschichte des Chersones, Zapiski der k. Gesellsch. f. Geschichte und Altertümer zu Odessa XVI 1 S. 45-88 (ῥωσσ.). — V. Latysev, Studien zur byzantinischen Epigraphik, Viz. Vr. 1 (1894) 657-672; 2 (1895) 184-188. — Περὶ τῆς πρώτης πραγματοειᾶς τοῦ Latysev πρὸς J. Kulakovskij, Zur Erklärung der auf der Halbinsel Taman gefundenen Inschrift mit dem Namen des Kaisers Justinianus, Viz. Vr. 2 (1895) 189-198, καὶ: Zur Geschichte des kimmerischen Bosporos am Ende des 6. Jahrh., Viz. Vr. 3 (1896) 1-17, τέλος: A. Semenov, Eine Inschrift mit dem Namen Kaiser Justinians von der Halbinsel Taman, B. A. 6 (1897). — Ἄλλαι βυζαντιναὶ ἐπιγραφαὶ ἐκ Ρωσσίας εὐρίσκονται παρὰ V. Latysev. Materialien zur Archäologie Russlands, Nr. 9, Petersburg 1892 (ῥωσσ.).

Δ. Ἀσία καὶ Ἀφρική: Ch. Duchesne, Inscription chrétienne de Bithynie, Bull. de corresp. hell. 2 (1878) 289-299. — Ε. Α. Σιδερόπουλος, Βυζαντινὰ ἐπιτύμβια ἐν Χρυσοπόλει, Σύλλογος 17 (1886) 125 f. — Ch. Diehl, Rescrit des empereurs Justin

et Justinien en date du 1er juin 527, Bull. de corresp. hell. 17 (1893) 501-520. — H. Gelzer, Byzantinische Inschriften, B. Δ. 3 (1894) 21-25 (ἐπιγραφὴ Ἰουστινιανοῦ ἐκ Μιλήτου καὶ ἐπιγρ. τοῦ ἡ' αἰῶνος ἐκ Θάσου). — Franz Cumont, Note sur une inscription d'Iconium B. Δ. 4 (1895) 99-105 (ἐπιτυμβία ἐπιγραφὴ τοῦ ἐν ἔτει 1297 ἐν Ἰκονίῳ θανόντος Μιχαὴλ Κομνηνοῦ). — C. Clermont-Ganneau Inscriptions grecques et églises latines de Gaza. Acad. des Inscr. et Belles-Lettres, Comptes rendus des séances, 4. série, t. 21 S. 71-73 (23 et 28 avril 1893). — Α. Παπαδόπουλος-Κεραμεύς, Τρεῖς ἐπιγραφαὶ βυζαντιναί, Viz. Vr. 1 (1894) 133-141. — H. Gelzer, Griechische Inschrift von Ölberg, Mitteilungen und Nachrichten des deutschen Palästinavereins 1895 S. 17-21. — Étienne Michon, L'inscription en mosaïque de la basilique de Medeba et la mosaïque de Kabr-Hiram, Revue biblique 5 (1896) 263-267. — J. B. Chabot, Inscription byzantine de Césarée de Palestine, B. Δ. 5 (1896) 160-162. — Ἑπιγραφαὶ Παλαιστίνης ἐν Revue biblique trimestrielle (1892 ff.). Πεβ. Batiffol B. Δ. (1892) 614-617; 4 (1895) 141-143; 345. — Περὶ τῶν μικρασιατικῶν βυζαντινῶν ἐπιγραφῶν πεβ. τὰς μαρτυρίας τοῦ Fr. Cumont ἐν τῇ ἀνωτέρῳ (κατηγορίᾳ Α' παρατεθέντι βιβλίῳ. — Ch. Diehl, Une charte lapidaire du VIe siècle, S. A. aus den Comptes Rendus de l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres 1894 (Λατινικὴ ἐπιγραφὴ ἐπὶ λίθου ἐξ Ἀφρικήs κτλ).

Ε. Ἑπιγραφὴ τῆς λατινικῆς Ἀνατολῆς: Tankerville J. Chamberlayne, Lacrimae Nicossenses. Recueil d'inscriptions funéraires, la plupart françaises, existant encore dans l'île de Chypre, suivi d'un armorial chypriote et d'une description topographique et archéologique de la ville de Nicosie. T. 1. Paris 1894.

13. Γ Λ Ω Σ Σ Α

1. Λεξικά.

Τὸ σπουδαιότατον καὶ διὰ τοὺς Βυζαντινοὺς βοήθημα εἶνε βεβαίως ὁ ἠθσαυρὸς τοῦ Ἑρρίκου Στεφάνου ἐν τῇ νέᾳ παρισιανῇ ἐκδόσει ὑπὸ B. Hase, W. καὶ L. Dindorf. — Πρὸς συμπλήρωσιν E. A. Sophocles, *Greek lexicon of the Roman and Byzantine periods*, 2. ἔκδ., Boston 1870; 3 ἔκδ. (ὀλίγον μόνον ἠϋξημένη). New-York 1888. — Συμβολὰς καὶ εἰς τὸν βυζαντινὸν αἰῶνα παρέχει καὶ ὁ Στεφ. Α. Κουμανούδης, *Συναγωγὴ λέξεων ἠθσαυρίστων ἐν τοῖς Ἑλληνικοῖς λεξικοῖς*, ἐν Ἀθήναις 1883. — Πρὸς δὲ ἴδε τὰ ἐν Γ' τόμῳ δημῶδη ἑλληνικὰ λεξικά. — Ἀναγκαιότατον εἶνε. Λεξικὸν τῶν βυζαντινῶν οἰκογενειακῶν ὀνομάτων. Σημαντικὰς προκαταρκτικὰς πρὸς τοῦτο ἐργασίας συνέταξεν ἀπὸ ἐτῶν ὁ H. Moritz (Landshut). Κυρίως εὐρίσκονται ταῦτα ἐν; *Acta et diplomata edd. Miklosich et Müller*. — Ὡραίαν συμβολὴν πρὸς γνῶσιν τῶν βυζαντινῶν βαπτιστικῶν καὶ οἰκογενειακῶν ὀνομάτων παρέχει ὁ Ἀλέξ. Εὐμορφόπουλος, *Ἐπίσημα βυζαντινὰ γράμματα*, Σύλλογος, τόμος κε' (1895) 161-168.

Σπουδαῖαι συμβολαὶ εἰς τὴν μεσαιωνικὴν λεξικογραφίαν καὶ σημασιολογίαν καὶ εἰς τὸ ζήτημα περὶ τῶν ἀμοιβαίων πολιτιστικῶν ἐπιδράσεων ἐγεννήθησαν ἐκ τῆς ἐξετάσεως τῶν ἑλληνικῶν στοιχείων τῶν ἐν ταῖς γλώσσαις τῶν Λατίνων καὶ Ἰταλῶν, τῶν Ἀραμαίων, Ἀράβων, Περσῶν, Τούρκων, Ἀρμενίων, Γεωργιανῶν, Σλαύων, Ἀλβανῶν, Ρωμούνων κτλ. ὡς καὶ τῶν ξένων στοιχείων τῶν ἐν τῇ μεσαιωνικῇ καὶ νέᾳ ἑλληνικῇ. Σημειῶ τὰ νεώτατα συγγράμματα, ἐν οἷς ἀναγράφεται ἡ ἀρχαιότερα ἀμέσως ἢ ἐμμέσως πρὸς ταῦτα σχετιζομένη βιβλιολογία.

Λατινική: Μόνον εἰς τοὺς πρὸ τοῦ βυζαντινοῦ αἰῶνος χρόνους

ἀναφέρεται ὁ E. Egger, De l'étude de la langue latine chez les Grecs dans l'antiquité in seinen Mémoires d'histoire ancienne et de philologie, Paris 1863 S. 259-276. — Ὅλῳ δια τὸν βυζαντινὸν αἰῶνα παρὰ Al. Budinszky, Die Ausbreitung der lateinischen Sprache, Berlin 1881 S. 201 ff. — Paul Viereck, Sermo graecus quo senatus populusque Romanus magistratusque populi Romani etc. usi sunt examinatur, Göttingen 1888. — Ὅμοίως δια τοὺς ἀρχαιοτέρους τὸ πλεῖστον χρόνους Th. Eckinger, Die Orthographie lateinischer Wörter in griechischen Inschriften. Züricher Diss., München 1892. — Ὑπὸ τύπον διαλόγον δημῳδους πραγματεύεται περὶ τῆς διακρίσεως λατινικῶν καὶ ἰταλικῶν στοιχείων ἐν τῇ νεοελληνικῇ ὁ Μικρογιάννης ἐν Ἑστίᾳ τῆς 28 Ἰουλ. καὶ 4 Αὐγούστου 1891 σ. 49 ἔ. 65 ἔ. — Λεπτομερῶς ἐξήτασεν τὸ ζήτημα ὁ Ψυχάρης καὶ οἱ μαθηταί του: L. Lafoscade, Influence du Latin sur le Grec; J. G. Triantaphyllides, Lexique des mots latins dans Théophile et les nouvelles de Justinien; ἔκτενης εἰσαγωγῇ ὑπὸ J. Psichari καὶ αἱ τρεῖς αὐταὶ μελέται ἐν: Études de philologie néo-grecque publiées par J. Psichari, Paris 1892 σ. 83-277. — Κύρια συγγράμματα: Gust. Meyer, Neugriechische Studien III: Die lateinischen Lehnworte im Neugriechischen. IV: Die romanischen Lehnworte im Neugriechischen. Sitzungsber. Wien. Ak. Bd 132, Wien 1895. Προβ. τὴν πολλαχῶς ἄδικον καὶ δυκτικὴν βιβλιογραφίαν ὑπὸ J. Psichari, Revue critique 1895 Nr. 43 S. 270-280. — Μετὰ τοιαύτας προκαταρκτικὰς ἐργασίας θὰ ἦτο δυνατόν νὰ συνταχθῇ ἡ ἐν γένει ἱστορία τῆς βαθμιαίας ὑποχωρήσεως τῆς λατινικῆς γλώσσης ἐν τῷ ἀνατολικῷ ὁρωμαϊκῷ κράτει. Διαγώνισμα τεθὲν ὑπὸ τῆς βασιλ. δανιμαρκετικῆς ἐταιρείας τῶν ἐπιστημῶν περὶ: « Die Stellung des Lateinischen als Sprache der Regierung und Verwaltung im oströmischen Reiche seit Konstantin dem Großen bis zur Epoche, wo die lateinische Sprache vollständig durch die griechische ersetzt wurde, und über die Beziehungen, welche zwischen diesem Gebrauche des Lateinischen und der Litteratur und den Schulen bestehen » (Over-

sigt over det K. Danske videnskabernes selskabs forhandling 1885, Παραρτ. σ. XV), δὲν εὔρεν ὡς φαίνεται ἐπεξεργαστήν τινα. — Σπουδαιότητα ἔχουσιν εἰς τὸ ζήτημα τῆς ἐξαφανίσεως τῆς λατινικῆς γλώσσης τὰ πρὸς αὐτὸ σχετιζόμενα τῶν ἐν τέλει τοῦ 5' αἰῶνος γραφέντων στρατηγικῶν τοῦ λεγομένου Μαυρικίου. Πρβ. Zachariae von Lingenthal, B. A. 3 (1894) 441.

Σημιτικαὶ γλώσσαι: Πολλὰ βιβλιολογικὰ παρὰ A. Neubauer, On Non-Hebrew languages used by Jews, The Jewish Quarterly Review 4 (1892) 9-19. — Samuel Krauss, Zur griechischen und lateinischen Lexikographie aus jüdischen Quellen, B. A. 2 (1893) 494-548. Ὁ Krauss παρασκευάζει μεγαλείτερον ἔργον περὶ τοῦ αὐτοῦ ἀντικειμένου. — Joseph Perles, Jüdisch-byzantinische Beziehungen, B. A. 2 (1893) 569-584. Πρβ. τοῦ αὐτοῦ, Beiträge zur rabbinischen Sprach- und Altertumskunde, Monatsschrift für die Geschichte und Wissenschaft des Judentums 37 (1893) Heft 1 ἔ. — S. Fränkel, Orientalisches im Byzantinischen, B. A. 3 (1894) 155. — J. Psichari, Études de philologie néo-grecque, Paris 1892 S. LXXIV—LXXXII (δείγματα λεξικοῦ τῶν ἑλληνικῶν ἐν τῇ τουρκικῇ λέξεων). — G. Meyer, Türkische Studien. I. Die griechischen und romanischen Bestandteile im Wortschatze des Osmanisch-Türkischen. Sitzungsber. Wien. Akad. Bd 128, Wien 1893. — K. Krumbacher, Zu den griechischen Elementen im Arabischen und Türkischen, B. A. 2 (1893) 299-308. — Πολύτιμοι παρατηρήσεις περὶ τῶν ἑλληνικῶν τῆς ἀραμαϊκῆς λέξεων παρὰ Th. Nöldeke, Mandäische Grammatik, Halle 1875 S. XXIX ἔ. — Jul. Fürst, Glossarium Graeco-Hebraeum oder der griechische Wörterschatz der jüdischen Midraschwerke, Strassburg 1890. Πρβ. τὴν βιβλιογραφίαν ὑπὸ A. Thumb, Indogerm. Forschungen, Anzeiger 6 (1896) 56-60. — S. Fraenkel, Beiträge zum aramäischen Wörterbuch, Zeitschr. f. Assyriologie 9 (1894) 1-10. — J. Fürst, Zur Erklärung griechischer Lehnwörter im Talmud und Midrasch, Monatsschr. f. Geschichte und Wiss. d. Judentums,

N. F. 2 (1894) 305-311. — Τινὰ καὶ παρὰ Miklosich, Die türkischen Elemente in den südosteuropäischen Sprachen. I. II Nachträge I. II. Denkschriften Wien. Ak. Bd 34, 35, 38, Wien 1884-90.

Σλαυική, ἀλβανική καὶ ῥωμουνική: Περὶ τῆς φθορολογίας ἑλληνικῶν ὀνομάτων ἐν τῇ σλαυικῇ πρβ. A. Sobolevskij, Griechisch-slavische Studien, Russkij filol. vjestnik Bd 9 καὶ 10 (1883). — Jan Krystyniacki, Über die griechische Sprache der byzantinischen Schriftsteller im allgemeinen und im besondern über die Art slavische Namen auszudrücken, Progr. d. k. k. IV. Gymnasiums in Lemberg 1890 (πολωνιστί). — Ίκανά περὶ ἑλληνικῶν στοιχείων ἐν τῇ βουλγαρικῇ παρὰ Jv. D. Sismanov, Beiträge zur bulgarischen Volksetymologie, Sbornik blgarsk. 9 (1893) (βουλγαρ.). — Περὶ τῶν ἑλληνικῶν στοιχείων ἐν τῇ ἀλβανικῇ ἴδε G. Meyer, Etymologisches Wörterbuch der albanesischen Sprache, Strassburg 1891. — Περὶ τῶν ἑλληνικῶν λέξεων ἐν τῇ ῥωμουνικῇ πρβ. B. P. Hasdeu, Etymologicum Magnum Romaniae, Bukarest 1885 ἔ. — Σλαυικά, ἀλβανικά καὶ ῥωμουνικά στοιχεῖα ἐν τῇ μέσῃ καὶ νέᾳ ἑλληνικῇ: Fr. Miklosich, Die slavischen Elemente im Neugriechischen, Sitzungsber. Wien. Akad. Bd 63 (1870) 529 ἔ. — Περισσότερα παρέχει ὁ D. Matov, Griechisch-bulgarische Studien, Sbornik blgarsk. 9 (1893) 21 ἔ. (βουλγ.). — Ἔτι δὲ πλείονα ὁ G. Meyer, Neugriechische Studien. II. Die slavischen, albanesischen und rumänischen Lehnworte im Neugriechischen, Sitzungsber. Wien. Akad. Bd 130, Wien 1894 (σ 3 ἔ. ἀναγραφὴ τῆς παλαιότερας βιβλιολογίας).

2. Γραμματικὴ καὶ ὕψος.

Μεγίστην σπουδαιότητα πρὸς τὴν κριτικὴν καὶ ἐκτίμησιν τῆς λογίας τῶν Βυζαντινῶν γλώσσης ἔχει: W. Schmid, Der Atticismus in seinen Hauptvertretern von Dionysius von Halikarnass bis auf den zweiten Philostratus, 4 τόμοι Stuttgart 1887-

1896. — Ὅμοίως ἀπαραίτητον εἶνε διὰ τὴν ἐπὶ πάντων τῶν Βυζαντινῶν συγγραφέων ἐπίδρασιν τῆς γλώσσης τῶν ἁγίων Γραφῶν: G. B. Winer, Grammatik des neutestamentlichen Sprachidioms 8. Aufl. neu bearbeitet von P. W. Schmiedel, Göttingen 1894 ἔ. Πρβλ. τὰς προσθήκας ὑπὸ W. Schmid, Götting. Gel. Anzeigen 1895 S. 26-47. — Τὴν χρῆσιν τῶν προθέσεων παρὰ τοῖς Βυζαντινοῖς ποιηταῖς ἐξετάζει (ἐν συναφείᾳ πρὸς τὴν ἀρχαίαν λογοτεχνίαν) ὁ Tycho Mommsen, Beiträge zu der Lehre von den griechischen Präpositionen, 4 Hefte; Heft 1-3, Frankfurt a. M. 1886-1887, Heft 4, Berlin 1895. — C. Pappariopoulos, De l'utilité des ouvrages byzantins pour l'histoire de la langue grecque actuelle, Bull. de corresp. hell. 1 (1877) 274-278. — Περὶ τῆς αὐθυποστάτου σημασίας τῆς βυζαντινῆς λογίας ἐν σχέσει πρὸς τὴν ἀττικὴν καὶ τὴν τῶν ἑλληνιστῶν γλῶσσαν πραγματεύεται ὁ Edw. A. Freeman, Some points in the later history of the Greek language, Journal of Hellenic studies 3 (1882) 361-392. — Ζητήματά τινα θεμελιώδη περὶ τῆς διορθώσεως κειμένων μεταγενεστέρων ἑλληνικῶν καὶ βυζαντινῶν καὶ τινὰς ἰδιότητας τῆς βυζαντινῆς λογίας ἐξετάζει ὁ K. Krumbacher, Studien zu den Legenden des hl. Theodosius Sitzungsber. bay. Ak. 1892 S. 264-277; 362-377. — Αἱ ὀλίγαι ἀκόμη περὶ τῆς γλώσσης ἐνὸς ἐκάστου τῶν συγγραφέων ἔρευναι ἀναγράφονται ἐν ταῖς οἰκείαις παραγράφοις.

Νόμος τοῦ τέλους τῆς προτάσεως: Μεγίστης προσοχῆς ἄξιος εἶνε εἰς τὴν κρίσιν τοῦ ὕφους καὶ τὴν κριτικὴν τῶν κειμένων Βυζαντινῶν πεζῶν ἢ ἀνακάλυψις τοῦ περὶ τοῦ τέλους τῶν προτάσεων ἰσχύοντος κανονικῶς ρυθμικοῦ νόμου, ὅστις καὶ παρὰ Λατίνοις ἀπαντᾷ, καλούμενος παρ' αὐτοῖς Cursus: W. Meyer, Der accentuierte Satzschluss in der griechischen Prosa vom IV. bis XVI. Jahrhundert, Göttingen 1891. Πρβ. τὰς βιβλιογραφίας τοῦ L. Havet, Revue critique 32 (1891) 207 ἔ., καὶ G. Meyer, Berliner philol. Wochenschrift 1892 S. 182 ἔ., ὡς καὶ τὰς παρατηρήσεις τοῦ Jak. Wackernagel, Beiträge zur Lehre vom griechischen Akzent, Universitätsprogr., Basel 1893 S.

6 ε. — Περὶ τοῦ ἀντιστοίχου εἰς τὸν ἑλληνικὸν νόμον λατινικοῦ *Cursus*, πρβ. Noël Valois, *Étude sur le rythme des bulles pontificales*, Bibliothèque de l'École des chartes 42 (1881) 161-198; 257-272. — L. Couture, *Le 'Cursus' ou rythme prosaïque dans la liturgie et la littérature de l'église latine du IIIe siècle à la renaissance*, *Revue des questions historiques* 51 (1892) 253-261. — L. Havet, *La prose métrique de Symmaque et les origines métriques du cursus*, *Bibl. de l'École des Hautes Études*, 94. fasc., Paris 1892. Ἀντιλέγων πρὸς τὸ σύγγραμμα τοῦτο ἀνέπτυξε τὴν ἑαυτοῦ θεωρίαν ὁ W. Meyer, *Götting. Gelehrte Anzeigen* 1893 Nr 1.

Λείπουσιν ἔτι περιληπτικαὶ ἐργασίαι περὶ τῆς βυζαντινῆς λογίας γλώσσης· ἀλλ' εἰς τινὰς περιπτώσεις χρήσιμα εἶνε τὰ ὑπομνήματα καὶ τὰ εὑρετήρια τῶν ἐκδόσεων. Περὶ τῶν βοηθημάτων πρὸς σπουδὴν τῆς δημόδους ἑλληνικῆς λογοτεχνίας πρβ. ἀνωτέρω Γ' τόμου σελ. 27.

14. ΘΡΥΛΟΣ, ΔΗΜΩΔΗΣ ΠΙΣΤΙΣ κ.τ.λ.

Τὰ περὶ τῆς βυζαντινῆς λαογραφίας, δεισιδαιμονίας καὶ τῶν δημῶδων θρύλων μέχρι τοῦδε προσοχῆς ἔτυχον μόνον ἐν μεμονωμέναις ἐργασίαις καὶ κατὰ συγκυρίαν. Συγγράμματά τινα σχετικὰ ἐμνημονεύθησαν ἄνωτέρῳ ἐν Β' τόμου σελ. 425 ἔ, 449 ἔ, Γ' τόμου σελ. 26 ἔ. Ἐνταῦθα προστίθενται τινα. Κύριον σύγγραμμα περὶ τῆς βυζαντινῆς δεισιδαιμονίας παραμένει ἔτι ἢ ἐν Β' τόμου σελ. 453 μνημονευθεῖσα πραγματεία τοῦ Λέοντος Ἀλλατίου. — Τὰ περὶ Βαβουτζικαρίου καὶ Γίλλου (ἐν μέρει ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Ψελλοῦ) συγγράμματα ἐξέδωκεν ὁ Κ. Ν. Σάθας, Μεσ. Βιβλ. 5 (1876) 571-578. Πρβ. ἄνωτ. Β' τόμου σελ. 65. — Πρβ. διατριβὴν περὶ Γίλλου καὶ τῶν 40 ὀνομάτων της ἐν Cod. Matrit. 105 s. 15 fol. 80 ἔ. Δείγματα αὐτῆς παρὰ Jo. Iriarte, Regiae bibl. Matritensis codices graeci mss S. 423 ἔ. — Σπουδαιοτάτη ὕλη πρὸς γνῶσιν τῆς μεσαιωνικῆς ἑλληνικῆς δεισιδαιμονίας ἐν τῇ ἐπιστολῇ τοῦ Ἰωσήφ Βρυεννίου: Τίνες αἰτίαι τῶν καθ' ἡμᾶς λυπηρῶν ἀνέγνωσα αὐτὴν ἐν Cod. Taur. 329 (νῦν B. IV. 38)· ἴδε ὁμοῦ καὶ ἔκδοσιν Βρυεννίου ὑπὸ Ε. Βουλγάρεως. Leipzig 1768-1784. Περὶ τοῦ συγγρ. πρβ. Α' τόμου σελ. 221 ἔ. — Ἰκανὰ περὶ βυζαντινῆς δεισιδαιμονίας (ἐξορκισμῶν, πυρετοῦ, ἐθίμων τῆς πρώτης τοῦ ἔτους κ.τ.λ.) παρὰ Α. Ν. Veselovskij Zapiski der k. russ. Akad. d. Wiss. Bd 37 (1880) Beilage Nr. 3 S. 1-228; 45 (1883) 1-461 (ῥωσσ.). — Ν. Πολίτης, Αἱ ἀσθένειαι κατὰ τοὺς μύθους τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, Δελτίον 1 (1883-1885) 1-30. — Ν. Πολίτης, Δημῶδεις κοσμογονικοὶ μῦθοι, Δελτίον 4 (1895) 579-626. Vgl. B. Δ. 4 (1895) 185. — Α. Ν. Veselovskij, Über die slavischen Legenden von Salomo und Kitrowa, ἀναφέρεται ἐν Russ. Revue (1872) 306 ἔ. — Α. Ν. Veselovskij, Versuche zur Entwickelungs-

geschichte der christlichen Legende, I. Die Offenbarungen des Methodios und die byzantinisch-germanische Kaisersage. II. Bertha, Anastasia und Pjatnica und: Die Sage von den zwölf Freitagen, Journ. Min. 1875 Bd 178 April S. 283-331; Bd 179 Mai S. 48-130; 1876 Bd 183 Febr. S. 241-288; Bd 184 März S. 50-116; April S. 341-363; Bd 185 Juni S. 326-367 (ῥωσσ.). — A. N. Veselovskij, Andreas von Kreta in der Sage vom Blutschänder und die Sage vom Apostel Andreas, Journ. Min. 1885 Bd 239 S. 231-237 (ῥωσσ.). — A. N. Veselovskij, Bemerkungen zur Geschichte der Apokryphen. I. Noch einige Beweisstücke für des Gebet des hl. Sisinnios gegen die Fieber (ot trjasavie) (ἀναφέρεται εἰς τὰ κείμενα τὰ παρὰ Σάβα, Μεσ. Βιβλ. V 573-576). II. Rafli (τέχνη τοῦ Ῥαμπλίου). III. Zur Salomonlegende, Journ. Min. 1886 Bd 245 (ῥωσσ.). — V. Vasiljevskij, Russisch-byzantinische Fragmente. V. Die Reise (chozdenie) des Apostels Andreas in das Land der Myrmidonen, Journ. Min. 1877 Bd 189 Jan. S. 41-82; 157-185 (ῥωσσ.). — Σπουδαίαν θέσιν ἔχει ὁ θρύλος περὶ τῆς ἀνευρέσεως τοῦ τιμίου σταυροῦ. Λατινικὸν κείμενον De inventione sanctae crucis ed A. Holder, Leipzig 1889. — Ἑλληνικὰ κείμενα K. Wotke, Wiener Studien 13 (1891) 300-311 καὶ E. Nestle, B. A. 4 (1895) 319-345. Ἐνταῦθα καὶ ἔρουναι περὶ τῆς γενεαλογίας καὶ διαδόσεως τοῦ θρύλου Παρβ. § 102 σημ. 4. — Louis Moland, Charlemagne à Cple et à Jérusalem, Revue Archéolog., Nouv. Série 3 (1861) 36-50. — A. N. Veselovskij, Constantinische Sagen, Russ. Revue 6 (1875) 178-207. — M. Dragomanov, Slavische Sagen über die Geburt Konstantins des Grossen, Sbornik blgarsk. II 132 ἔ. III 206 ἔ (βουλγ.). — Ed. Heydenreich, Constantin der Grosse in den Sagen des Mittelalters, Deutsche Zeitschr. f. Geschichtswiss. 9 (1893) 1-27. — Ed. Heydenreich, Griechische Berichte über die Jugend Constantins des Grossen in «Griechische Studien H. Lipsius dargebracht», Leipzig 1894 S. 88 ἕως 101. — Ν. Πολίτης, Ἡ Ἀγία Σοφία ἐν ταῖς παραδόσεσι τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, Παρ-

θενών 1873 S. 1 έ.— A. T. Ilijev, Bulgarische Überlieferungen über die als Hellenen, Juden und Lateiner bezeichneten Riesen, Sbornik blgarsk. III 179 έ., IV 231 έ. (βουλγ.).

"Υλην τινά πρὸς διερεύνησιν τῶν βυζαντινῶν θρύλων παρέχουσι καὶ αἱ ὑπὸ τὸ ὄνομα Paleja (Παλαιά) γνωσταί, ἰδίως παρὰ τοῖς Σλαίοις διαδεδομένοι διασκευαὶ τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης. Μίαν σλαβικὴν παλαιὰν ἔξέδ. A. Πορον, Ctenija v Imp. obsc. istoriji drevn. ross. pr. Mosk. univers. Bd 1, Moskau 1881.— Νέα ἔκδοσις ἐν Μόσχᾳ 1892 έ.— Ἐν βιβλιογραφίᾳ τῆς πρώτης ἐκδόσεως ἀναπτύσσει τὰ περὶ τοῦ χρόνου τῆς συντάξεως καὶ τῆς ἀρχικῆς μορφῆς τῆς παλαιᾶς ὁ V. Jagic, Zur Apocryphen-Litteratur, Arch. slav. Phil. 5 (1881) 676-680. Ἄλλην βιβλιολογίαν ἀναγράφει ὁ Fr. Pastnek, Bibliogr. Übersicht über die slavische Philologie 1876-1891, Arch. slav. Philol. Supplementband, Berlin 1892 S. 141 Anm. 798. Περὶ ἑλληνικῶν κειμένων ἴδε ἄνωτ. § 165, 12· εἰς τὰ ἐκεῖ ἀναφερόμενα χειρόγραφα προσθετέοι καὶ οἱ Codd. Athoi 3758 s. 16 Nr. 45 (Ἐκ τοῦ Χρονικοῦ ἦτοι ἐκ τῆς βίβλου τῆς Παλαιᾶς) καὶ 3797 s. 17 Nr. 8 (Περὶ τοῦ Ἀβραάμ καὶ τῆς Σάρρας ἐκ τοῦ Παλαιοῦ). Δείγματα τοῦ πρώτου κειμένου παρὰ Sp. P. Lampros, Catalogue of the greek mss on Mount Athos 1 (1895) 371 έ.

15. ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗΣ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑΣ

1. Γενικά συγγράμματα.

Ἱστορικὴ ἐπισκόπησις περὶ τῶν εἰς τοὺς βυζαντινοὺς ἱστορικοὺς καὶ χρονολογ. ἀναφερομένων ἐπιστημονικῶν ἐργασιῶν οἷον ἐκδόσεων, σχολίων, ἐρευνῶν τῶν πηγῶν κττ. τὸ πρῶτον παρὰ Κ. Ν. Σάθα Μεσ. βιβλ. 4 (1874) Πρόλογος VIII-XX. — Ἐκτενέστερον V. G. Vasiljevskij, Übersicht über die Arbeiten zur byzantinischen Geschichte, Journ. Min. 1887—1889 (Bd 250, 252, 253, 259, 266). Καὶ χωριστά: Heft 1, Petersburg 1890 (ῥωσσ.). Ἀνάλυσις ἐν Odessaer Jahrb. II Byz. Abteil. 1 (1892) Chronika 65-84. — Spir. Destunis, Einiges über die byzantinischen Historiker und über die Übersetzung derselben in die russische Sprache, Journ. Min. 1841 Bd 32 Abt. II 69-90. — Χρησίμους παρατηρήσεις περὶ τῆς τότε καταστάσεως τῆς ἐρεῦνης περὶ τῆς βυζαντινῆς ἱστορίας καὶ λογοτεχνίας παρέχει, ὑποδεικνύει δὲ καὶ τὰς ἐκτελεστέας ἐργασίας ὁ Karl Morgenstern, Über das Studium der byzantinischen Geschichtschreiber, Mémoires présentés à l'acad. imp. des sciences de St. Pétersburg 4 (1845) 169-202. Ἡ πραγματεία ἐδημοσιεύθη καὶ ῥωσιστὶ ἐν Journ. Min. 1841 Bd 29 Abteil. II 137-176. — Ὅμοιον ἐργασίας πρόγραμμα ἀνέπτυξεν ὁ Σπυρ. Λάμπρος, Byzantinische Desiderata B. Δ. 1 (1892) 185-201. — Περὶ τῆς ἱστορίας τῶν εἰς τὰς βυζαντινοβενετικὰς σχέσεις ἀναφερομένων σπουδῶν πρβ. Σπ. Λάμπρος, Βυζαντινὰ Μελετήματα, Ἀθήνησι 1884 σ. 173-179. — Νύξεις τινὰς περὶ τῆς εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς λογοτεχνίας χρησιμοποιούσεως εἰδήσεων Βυζαντινῶν ἱστορικῶν ἔδωκεν ὁ Α. Kirpicnikov, Woher muss man das Material zu einer Geschichte der byzantinischen Litteratur nehmen? Journ. Min. 1889 Bd 263 Mai S. 23-31. Τὸ αὐτὸ καὶ ἐν ἑλληνικῇ

μεταφράσει: Πόθεν ληπτέον τὸ ὕλικόν τῆς ἱστορίας τῆς βυζαντινῆς φιλολογίας, Δελτίον 3 (1800-1892) 536-546.—Th. Uspenskij, Bedeutung der byzantinischen Studien für das Verständnis der mittelalterlichen Geschichte, Odessa 1875 (16. Bd der Berichte der Universität Odessa) (ῥωσσ.).—N. Попов, Über das Studium der byzantinischen Geschichte, Bogosl. Viestnik 1893, III, Septemberheft S 338-350.—Βραχεῖα ἐπιθεώρησις τῆς νεωτάτης ἀναπτύξεως τῶν βυζαντινῶν σπουδῶν παρὰ Α. Α. Spasskij, Der neueste Byzantinismus und seine Bedeutung. Eine in der Probevorlesung Moskauer geistl. Akademie Bogosl. Vjestnik 1894, April S. 34-62.—Σχεδιάσμα τῆς ἱστορίας τῶν βυζαντινῶν σπουδῶν ἀπὸ Γίββωνος μέχρι σήμερον παρὰ J. B. Bury ἐν τῇ ὑπ' αὐτοῦ νέᾳ ἐκδόσει τοῦ: Gibbon, History of the decline and fall of the Roman empire 1 (1896) XLV ἔ.

2. Ἀκαδημακαὶ ἔδραι τῆς βυζαντινῆς φιλολογίας.

Σχολαὶ βυζαντινῆς ἀρχαιολογίας.

Ἡ πρώτη πανεπιστημιακὴ ἔδρα τῆς βυζαντινῆς φιλολογίας ἰδρύθη τὸ 1892 ὑπὸ τῆς βαναρικής κυβερνήσεως ἐν Μονάχῳ, [τὸ μὴ ἐγκριθὲν ἐν ἀρχῇ φροντιστήριον πρὸς Β. Δ. 5 (1896) 379-381 ὑφίσταται νῦν ὁμοίως αὐτόθι μετ' ἰδίας βιβλιοθήκης].—Τὴν 20. Ἰαν. 1893 ὁ Παπαδόπουλος Κεραμεὺς ἐγένετο ὑφηγητὴς τῆς μέσης καὶ νεοελληνικῆς φιλολογίας ἐν τῷ πανεπιστημίῳ τῆς Παιτρικῆς πόλεως.—Τὴν 27 Ἀπριλίου 1893 ὁμοίως ὁ D. C. Hesselting ἐν τῷ πανεπιστημίῳ τῆς Leiden.—Τὸ 1895 ἐκλήθη ὁ W. Pecz τακτικὸς καθηγητὴς τῆς κλασσικῆς φιλολογίας ἐν τῷ πανεπιστημίῳ τῆς Βουδαπέστης ὑποχρέωσιν ἔχων νὰ διδάσκη καὶ περὶ μέσης καὶ νεοελληνικῆς φιλολογίας.—Τὸ γλωσσικὸν μέρος αὐτῆς διδάσκει ἐν Freiburg τῆς Βάδης ὁ καθηγητὴς A. Thumb.—Καθαρῶς πρακτικὸς σκοποὺς ἐπιδιώκει ἡ διδασκαλία τῆς νέας ἑλληνικῆς ἐν τῷ ἀνατολικῷ φροντιστηρίῳ τοῦ Βερολίνου καὶ ἐν τῇ École des langues orientales vivantes ἐν Παρισίοις.—Μεγάλως προήχθησαν αἱ βυζαντιναὶ σπουδαὶ διὰ τῆς ἰδρύσεως τοῦ αὐτοκρατ. ῥωσσικοῦ ἀρχαιολογικοῦ ἰνστιτούτου ἐν Κωνσταντινου-

πόλει. Ὁ κανονισμὸς αὐτοῦ, ἐγκαινισθέντος τὴν 15 Ἰανουαρίου 1895 ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ καθηγητοῦ Θεοδ. Οὐσπένσκη, εἶνε δημοσιευμένος ἐν τοῖς Βυζαντινοῖς Χρονικοῖς 1 (1894) 456-460. — Καὶ ἡ γαλλικὴ σχολὴ Ρώμης καὶ Ἀθηνῶν ἔχει ἀπὸ πολλοῦ ἐστραμμένην τὴν προσοχὴν τῆς εἰς τὸν βυζαντινὸν μέσον αἰῶνα· ὁ G. Millet ἐργάζεται μόνον ἐπὶ τούτου. — Πρὸς τὰς βυζαντινάς σπουδὰς οὐχὶ πολλὴν συμπάθειαν ἐπέδειξε μέχρι τοῦδε τὸ ἐν Ἀθήναις γερμανικὸν ἀρχαιολογικὸν ἴνστιτούτον.

3. Βιογραφικὰ περὶ Βυζαντινολόγων τινῶν.

Leo Allatius (1586-1669): Stephan. Gradius, Allatii vita, bei A. Mai, Nova patrum bibl. VI 2 (1853) V—XXVIII. — Βραχεῖα βιογραφία τοῦ Ἀλλατίου παρὰ Κ. Ν. Σάθα Νεοελληνικὴ φιλολογία, Ἀθήνησι 1868 σ. 268-274. — Βιογραφία αὐτοῦ ὁμοίως ἐν τῷ βιβλίῳ τοῦ γνωστοῦ ψευδοπρίγκιπος καὶ φιλολογικοῦ παραποιοῦ Δημητρίου Ροδοκανάκη: Leonis Allatii Hellas cum versione latina a Guidone de Souvigny edidit Demetrius Rhodocanakis princeps, Athenis 1872. Ἀλλ' ἔνεκα τῆς γνωστῆς πρὸς παραποιήσεις μανίας τοῦ συγγραφέως οὐδεμιᾶς προσοχῆς ἀξία εἶνε. «La biographie allatienne qui se trouve dans ce volume et les notes qui le terminent sont, comme tous les écrits de Rhodocanakis, un salmigondis de détails apocryphes et ne méritent aucune créance». E. Legrand, Dossier Rhodocanakis, Paris 1895 S. 100 ἔ. Πρβ. B. Δ. 5 (1896) 377-379.

Du Cange (Charles du Fresne, Sieur) (1610-1688): Jean Charles Dufresne d'Aubigny, Mémoire historique pour servir à l'éloge de Ch. du Fresne Sieur du Cange, Paris 1766. — Henri Hardouin, Essai sur la vie et sur les ouvrages de Charles Dufresne Du Cange, Paris 1849. — Léon Feugerè, Étude sur la vie et les ouvrages de Du Cange, Paris 1852. — Ἐνδιαφερούσας πληροφορίας περὶ τῆς ἱστορίας τῆς γενέσεως τοῦ ἑλληνικοῦ γλωσσαρίου Du Cange περιέχουσιν αἱ ἐπιστολαί, ἃς ἔγραφεν ἐκ Λυών ὁ ἐκδότης Anisson πρὸς τὸν Du Cange: H. O mont,

Lettres d'Anisson à Du Cange relatives à l'impression du glossaire grec (1682-1688), *Revue des ét. gr.* 5 (1892) 212-249. Περὶ τοῦ γλωσσαρίου πρὸς καὶ H. Omont, *Abbréviations grecques copiées par Ange Politien et publiées dans le glossaire grec de Du Cange*, *Revue des ét. gr.* 7 (1894) 81-88.

Mich. Lequien (1661-1733): Βραχεῖα βιογραφία ἐν Nouvelle biographie générale 30 (1859) 860 (μετὰ βιβλιολογίας). — Τὸ συμβόλαιον τοῦ Le Quien τῆς 27 Φεβρ. 1722 μετὰ τοῦ παρισιανοῦ βιβλιοπώλου Nic. Simart περὶ τῆς ἐκδόσεως τοῦ Oriens christianus ed. H. O<mont>, *Traité pour l'Oriens christianus* du P. Le Quien, *Revue de l'Orient latin* 2 (1894) 190 ἑ.

Edward Gibbon (1737-1794): Αὐτοβιογραφία, «perhaps the best specimen of autobiography in the English language» (Whitaker), μετὰ τὸν θάνατον τοῦ ὑπὸ Lord Sheffield 1795 ἐκδοθεῖσα. Ἀνετυπώθη ἐν τῇ ἐκδόσει τῆς αὐτοῦ History of the decline and fall of the Roman Empire ὑπὸ William Smith, Bd 1 (London 1854) 1-136. — Γερμανικὴ μετάφρασις ὑπὸ <J. W. H. Ziegenbein> ὑπὸ τὸν τίτλον «Gibbons Leben», 2 Teile, Braunschweig 1796-1797. — Βιογραφία καὶ χαρακτηρισμὸς ὑπὸ M. Guizot ἐν «Mélanges biographiques», Deuxième édition Paris 1868 S. 1-48. — James Cotter Morison, Gibbon, London 1878, ἐν τῇ συναγωγῇ: English Men of Letters edited by John Morley (ἐκτενὴς βιογραφία). — Βιογραφία ἐν Encyclopaedia Britannica 10 (1879) 572-582. — Σχεδιάσμα ἐκτενοῦς βιογραφίας καὶ χαρακτηρισμοῦ ὑπὸ Jac. Bernays, Gesammelte Abhandlungen 2 (1885) 206-254. — Χαρακτηρισμὸς ὑπὸ J. B. Bury ἐν τῇ νέα ἐκδόσει τοῦ Gibbon, History of the decline und fall of the Roman Empire 1 (1896) XXXI ἑ.

Fr. Wilken (ὁ συγγραφεὺς τοῦ μνημονευθέντος ἔργου: Rerum ab Alexio I etc.) (1777-1840): Ἐκτενὴς βιογραφία καὶ χαρακτηρισμὸς ὑπὸ Adolf Stoll, Der Geschichtschreiber Friedrich Wilken, Cassel 1896.

Gottlob Lukas Friedrich Tafel (1787 - 1860): E. Kunik, Über die Schriften des Byzantinisten Tafel, Ge-

lehrte Anzeigen d. k. Akad. d. Wiss. 1. und 3. Abteil. Bd 2, Petersburg 1853), — "Αρθρον C. Neumann, Allgemeine deutsche Biographie 37 (1894) 342-346.

Jacob Philipp Fallmerayer (1790-1861): Biographische Skizzen von Steub, Allgemeine Deutsche Biographie 6 (1877) 558-566, καὶ ὑπὸ G. M. Thomas ἐν: Gesammelte Werke von J. Ph. Fallmerayer herausgegeben von G. M. Thomas 1 (1861) XIII-XLVIII. — Joh. Chrys. Mitterrutzner, Fragmente aus dem Leben des Fragmentisten, Brixen 1887 (namentlich Exzerpte aus Schriften und Briefen Fallmerayers). — C. R. v. Höfler, Erinnerungen an Phil. Jacob Fallmerayer. Ein Licht- und Schattenbild, Mitteilungen des Vereins für Geschichte der Deutschen in Böhmen 26 (1888) 395-416 (πολὺ ἀξιόλογοι ἀνακοινώσεις καὶ σπουδαῖαι πρὸς κρίσιν τῆς περὶ Σλαβικοῦ ἐν Ἑλλάδι ἐποικισμοῦ θεωρίας).

George Finlay (1799-1876): Αὐτογραφία ἐν τῇ μετὰ θάνατον ὑπὸ H. F. Tozer γενομένῃ ἐκδόσει: A history of Greece 1 (1877) XXXIX—XLIX.

Karl Hopf (1832-1873) Βραχεῖα βιογραφία ὑπὸ L. Streit ἐν «Allgemeine deutsche Biographie» 13 (1881) 102-104. Τὰ καταλειφθέντα ὑπὸ K. Hopf εὐρίσκονται παρὰ τῷ Dr. R. Röhrich, Berlin N. Weisenburgerstr. 76, ὅστις προθυμότητα παρέχει αὐτὰ εἰς χρησιμοποίησιν.

Bischof Porph. Uspenskiij (1804-?): Das Buch meines Lebens. Tagebücher und autobiographische Aufzeichnungen. I. Petersburg 1894 (ῥωσσ.). Ἐν παραρτήματι ἡ ὑπὸ Syrku βιογραφία τοῦ ἐπισκόπου καὶ ἡ εἰκὼν αὐτοῦ.

Graf Riant (1836-1888): Βραχεῖα βιογραφία τοῦ ἰδρυτοῦ τῆς Société de l'Orient latin ὑπὸ M. de Vogüé, Le comte Riant, Revue de l'Orient latin 1 (1893) 1-15.

G. Morosi (1844-1890): Βιογραφικὸν σχεδίασμα τοῦ πολλὰ προσεγγεχόντος λογίου τούτου πρὸς γνῶσιν τῆς ἑλληνικῆς καὶ ἰταλίας ὑπὸ Γ. Ν. Χατζιδάκι, ἐν Ἀθηνῶν 2 (1890) 697-701.

Ἰ. Σακκελίων (1815-1891): Σπ. Π. Λάμπρος, Ἰωάννης Σακκελίων, Δελτίον 3 (1890-1892) 579-582.

Ἀ. Πασπάτης, (1814-1891): Νεκρολογίαὶ ὑπὸ Α. Mordmann, Σύλλογος, τόμος κγ' (1893) 13-18, καὶ Σπυρ. Π. Λάμπρου, Δελτίον 4 (1892) 205-207.

Ἰω. Ρωμανός (1836-1892): Νεκρολογίαὶ ὑπὸ Gust. Meyer, B. Δ. 1 (1892) 184, καὶ Σπυρ. Π. Λάμπρος Δελτίον 4 (1892) 207 ἔ.

Τάσσος Δημ. Νεροῦτσος (1826-1892): Νεκρολογία ὑπὸ Σπ. Π. Λάμπρου, Δελτίον 4 (1892) 209 ἔ.

K. E. Zachariae von Lingenthal (1812-1894): Βιογραφικὸν σχεδιάσμα ὑπὸ Fischer, B. Δ. 3 (1894) 645-648. — Ἀναγραφὴ τῶν συγγραμμάτων του παρὰ W. Fischer, Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, Röm. Abt. 16 (1895) 320-332. — Περὶ τῆς μεγαλειτέρας βιογραφίας πρὸς τὰς παρατηρήσεις του ἐν B. Δ. 5 (1896) 382 ἔ. — Νεκρολογία ὑπὸ Α. Pavlov, Viz. Vr. 1 (1894) 464-468.

Archimandrit Antonin (1817-1884): Βραχεῖα νεκρολογία ἐν Viz. Vr. 1 (1834) 260 ἔ.

J. M. Martynov (Martinov) S. J. (1821-1894): Νεκρολογία ἐν Viz. Vr. 1 (1894) 462-464.

F. v. Muralt (1808-1895): Νεκρολογία ἐν Viz. Vr. 2 (1895), 725-728. Ἐπιτομή αὐτῆς ἐν B. Δ. 5 (1896) 383 ἔ.

Gabriel Destunis (1818-1895): Νεκρολογία ὑπὸ E. Kurtz, B. Δ. 4 (1895) 646-648 — Χρονολογικὸς κατάλογος τῶν ἔργων αὐτοῦ ἐν Viz. Vir. 2 (1895) 317-326.

Εὐστάθιος Βουλισμάς (1819—1895 : Βραχεῖα νεκρολογία ὑπὸ Σπ. Π. Λάμπρου, B. Δ. 4 (1895) 648.

Jos. Müller (1825-1895): Νεκρολογία ὑπὸ C. O. Zuretti, B. Δ. 5 (1896) 256.

V. G. Vasiljevskij: Ἀναγραφὴ τῶν μέχρι 1889 ἔργων του ὑπὸ Α. Α. Kunik, Referat (Zapiska) über die gelehrten Arbeiten des korresp. Mitgliedes d. k. Akad. d. Wissenschaften V. Gr. Vasiljevskij. Vorgetragen in der Sitzung der histor.-philolog. Abteilung am 12 Dez. 1889. Petersburg 1890.

16. TO BYZANTION EN TH MYΘISTORIA KAI TH POIHSEI.

Ἐν στενωτάτῃ ἀλληλεπιδράσει πρὸς τὴν ἱστορίαν τῶν βυζαντινῶν σπουδῶν εὐρίσκεται ἡ ἐκλαίκευσις βυζαντινῶν ὑποθέσεων. Ἐπειδὴ ὀλίγον ἐκίνει τὸ ἐνδιαφέρον καὶ αὐτῶν τῶν λογίων μέχρι πρὸ μικροῦ ὁ μέσος αἰὼν τῆς ἀνατολικῆς Εὐρώπης, δὲν εἶνε θαυμαστὸν ὅτι σπανίως εἰσῆχθησαν βυζαντιναὶ ὑποθέσεις εἰς τὴν μυθιστορίαν, διηγηματογραφίαν, δραματουργίαν, μελοδραματουργίαν καὶ τὰς εἰκαστικὰς τέχνας. Ἀναγράφομεν τὰ ὀλίγα σχετικὰ ἔργα: Πολὺν ἐθαυμάσθησαν αἱ αἵματηραὶ πολιτικαὶ πράξεις καὶ αἱ μηχανορραφαί ἐν τῇ βυζαντινῇ ἱστορίᾳ ὑπὸ τῶν ποιητῶν τῆς δευτέρας σιλεσιακῆς σχολῆς. Οὕτως ἔγραψεν ὁ Andreas Gryphius δρᾶμα, „Leo Armenius“. Πρὸβ. A. Heisenberg, Die byzantinischen Quellen von Gryphius „Leo Armenius“, Zeitschr. f. vergleichende Literaturgeschichte, Neue Folge 8 (1895) 439-448. — Κατόπιν εἰσῆχθησαν εἰς τὴν σχολειακὴν δραματουργίαν ἐν σχολαῖς Ἰησουϊτῶν βυζαντιναὶ ὑποθέσεις. Σκηνικὴ ὁδηγία πρὸς τοιαύτην παράστασιν ἀπόκειται ἐν τῇ βιβλιοθήκῃ τοῦ Μονάχου. Ὁ τίτλος: Mauritius orientis imperator. Datus ludis Autumnalibus a Caesareo Archiducali gymnasio S. J. Oeniponti 4. & 5. Sept. 1725. Mauritius Kayser im Orient zu End des Jahrs vorgestellt von dem Kayserlichen Erz-Hertzoglichen Gymnasio Soc. Jesu zu Ynsprugg, der 4. und 5. Herbstmonat 1725. — Ἡ ἱστορία τοῦ Βελισαρίου ἔτυχε πολλῆς ἐπεξεργασίας: ἐν τῷ ἄλλοτε πολὺ ἀναγινωσκομένῳ μυθιστορήματι τοῦ Jean Francois Marmontel (1766): τραγῳδία ὑπὸ Ed. v. Schenk (τὸ 1826 ἐν Μονάχῳ παρεστάθη πρῶτον): ἐτυπώθη ἐν Schenk's «Schauspielen» 1 Teil Stuttgart und Tübingen 1829 S. 1-

190; εἶτα μετ' εἰσαγωγῆς ἐξεδόθη ὑπὸ Felix Bobertag «*Deutsche Nationallitteratur*» Bd 161, Berlin und Stuttgart 1890)· ἐν μελοδράματι ὑπὸ G. Donizetti (1836). — Walter Scott, Count Rober of Paris (ὑπόθεσις ἐκ τῆς Ἀλεξιάδος τῆς Ἀννης Κομνηνῆς). — Δ η μ. Βερναρδάκης, Μαρία Δοξαπατοῦ, München 1858. — J. M. Neale, Theodora Phranza or the fall of Constantinople. 2. ed. London 1879 (μυθιστορήματα). — J. Pervanoglu, Historische Bilder, 2 Bde, Leipzig 1879-1880 (Novellistische Lebensbilder der Kaiser Andronikos Komnenos und Alexios III). — Ἰ. Περιβάνογλου, Μιχαὴλ ὁ Παλαιολόγος. Ἱστορικὸν διήγημα. Leipzig 1883. — Herm. Lingg, Byzantinische Novellen Leipzig 1881. Ἐκ τούτων «*Der Bildersturm*» ἐν ἑλληνικῇ μεταφράσει ἐν Παρνασσῷ 3 (1879) 486 ἔ, 599 ἔ, 704 ἔ. — Ἀλ. Πίζος Παγκαβῆς, Ὁ αὐθέντης τοῦ Μωρέως. Deutsch übersetzt («*Der Fürst von Morea*») von Ad. Ellissen, Analecten der mittel-und neugriechischen Litteratur 2 (1856) 111-285. Καὶ ἐν Breslau 1884 καὶ 1888. — Ἀλ. Πίζος Παγκαβῆς, Δοῦκας (δραῦμα)· ἐν γερμανικῇ μεταφράσει ὑπὸ τοῦ συγγραφέ. 1881. — Viet. Sardou, Théodora, Paris 1884. — Κλέων Παγκαβῆς, Ἰουλιανὸς ὁ Ἀποστάτης 1877. — Κλέων Παγκαβῆς, Θεοδώρα. Πόημα δραματικόν. Leipzig 1884. — Κλέων Παγκαβῆς, Ἡράκλειος, Δραῦμα εἰς μέρη πέντε, Leipzig 1885. — Lombard, Byzance (μυθιστ.) Πρὸς τὴν περὶ τῆς γλώσσης του κρίσιν ἐν Zeitschrift f. französ. Sprache und Litteratur 13 (1891) 243 ἔ. — Ἀλεξάνδρα Παπαδοπούλου, Βυζαντινὰ διηγήματα. Τὸ μῆλο τῆς ἀγάπης. Ἔστια τῆς 6 Ἰουν. 1893. — J. D. Craig Houston, The daughter of Leontius, or Phases of byzantine life, social and religious in the fifth century after Christ, London 1893 (?) — Γ. Στρατήγης, Βασίλειος ὁ Βουλγαροκτόνος. Δραῦμα (ἴδε Εἰκονογραφ. Ἔστια τῆς 17 Ἰουλίου 1894 σ. 304 παρεστάθη κατ' Ἰούλιον ἐν Ἀθήναις τὸ 1894).

17. ΠΕΡΙΟΔΙΚΑ. ΒΙΒΛΙΟΛΟΓΙΚΑ ΒΟΗΘΗΜΑΤΑ.

Τὸ πρῶτον εἰδικὸν πρὸς τοὺς ἡμετέρους σκοποὺς περιοδικὸν εἶνε τὸ ὑπὸ Michael Deffner ἰδρυθὲν Archiv für mittel-und neugriechische Philologie, Band I, Heft 1-2, Athen 1880. Ἀλλὰ τὸ ὄργανον τοῦτο ἔπαυσεν ἐκδιδόμενον εὐθὺς μετὰ τὴν δημοσίευσιν τοῦ α' διπλοῦ τεύχους. — Εἰδικῶς εἰς τὴν Βυζαντινολογίαν ἀναφέρονται νῦν ἡ Byzantinische Zeitschrift, (Βυζαντινὸν Δελτίον) herausgegeben von K. Krumbacher, Leipzig 1892 ἔ. καὶ Vizantijskij Vremennik, (Βυζαντινὰ Χρονικὰ) ἐκδιδόμενα ὑπὸ τῆς αὐτοκρ. ῥωσσικῆς Ἀκαδημίας τῶν ἐπιστημῶν ὑπὸ V. G. Vasiljevskij καὶ V. E. Regel Petersburg 1894 ἔ. — Μόνον τὴν διαφώτισιν καὶ προαγωγὴν τοῦ ζητήματος τῆς ἐνώσεως ἐπιδιώκει τὸ ἰταλικὸν περιοδικόν: Bessarione, Rom — Siena 1896. — Μᾶλλον τὸν χαρακτῆρα περιοδικῆς συναγωγῆς δημοσιευμάτων ἢ κυρίως περιοδικῶ ἔχει ἡ Byzantinische Abteilung des Jahrbuches (Ljetopis) der historisch-philologischen Gesellschaft bei der k. neurussischen Universität (Odessa) Odessa 1892 καὶ 1894 ἔ. (ῥωσσ.). — Πρὸς ἐξερεύνησιν τῆς λατινικῆς Ἀνατολῆς ἐχρησίμευον ἰδίως τὰ δημοσιεύματα τῆς ὑπὸ τοῦ κόμητος Riant ἰδρυθείσης Société de l'Orient latin. Ἀντικατέστησεν αὐτὴν ὁ Revue de l'Orient latin, Paris 1893-1895 ἔ. — Διὰ τὴν βυζαντινὴν ἱστορίαν, τέχνην, ἐπιγραφικὴν, νομισματικὴν, γλῶσσαν κτλ. χρησιμεύουσι καὶ τινὰ ἑλληνικά, ῥωσσικά καὶ ἄλλα σλαβικά περιοδικὰ οἷον: Πανδώρα 22 τόμοι, Ἀθήνησι 1850-1872. — Παρνασσός, Ἀθήνησι 1877 ἔ. — Ἀθηναῖον, Ἀθήνησι 1872 ἔ. — Δελτίον τῆς ἱστορικῆς καὶ ἐθνολογικῆς ἐταιρίας τῆς Ἑλλάδος Ἀθήνησι 1883 ἔ. — Ἀθηναῖ, Ἀθήνησι 1889 ἔ. — Τὰ δημοσιεύματα τοῦ Ἑλληνικοῦ φιλολογικοῦ συλλόγου ἐν Κ[ό]πλει. — Journal des k. russ. Ministeriums der Volksaufklä-

rung (Zurnal ministerstva narodnago prosvjescenija) Petersburg 1803 έ. (ῥωσσ.). Γενικὸν εὐρετήριον τῶν τόμων 1803-1864 εἰς 2 μέρη, Petersburg 1864-1865.—Sbornik τοῦ βουλγαρικοῦ ὑπουργείου τῆς παιδείας (Sbornik za narodni umotvorenija, nauka i kniznina) (Sofia 1885 έ.).—Δελτίον τῆς βασιλ. σερβικῆς ἀκαδημίας τῶν ἐπιστημῶν (Glas Srpske Akademije; Spomenik Srpske Akademije).—Προσέτι καὶ ἄλλα περιοδικὰ δημοσιεύματα τῶν Ρώσων, Βουλγάρων, Σέρβων, Σλοβένων καὶ Κροατῶν καὶ δὴ ἐν πρώτοις τὰ ὄργανα τῶν ῥωσικῶν ἐκκλησιῶν. Ἀκαδημιῶν καὶ τῶν ῥωσικῶν ἀρχαιολογικῶν ἐταιρειῶν, ἐφημερίδες οἷα ἡ Παλαιοκροατικὴ (Starohrvatskaja Prosvjeta) κτλ.—Ἐκ τῶν λοιπῶν φιλολογικῶν καὶ ἱστορικῶν περιοδικῶν ἀξιοσημεῖωτα εἶνε: Annuaire de l'association pour l'encouragement des études grecques, Revue des études grecques, Journal of Hellenic studies, τὰ δημοσιεύματα τῆς γαλλικῆς σχολῆς ἐν Ρώμῃ καὶ ἐν Ἀθήναις, Revue biblique trimestrielle καὶ τὰ πολυάριθμα γερμανικὰ φιλολογικά, ἱστορικὰ καὶ θεολογικὰ περιοδικά, ἃν καὶ σπανίως ἀπαντῶσιν ἐν αὐτοῖς βυζαντινὰ ἀντικείμενα.

Πολλὴ βιβλιολογία περὶ τῶν ἀμέσως ἢ ἐμμέσως εἰς τὸ Βυζάντιον ἀναφερομένων νέων ἱστορικῶν, γεωγραφικῶν, τεχνολογικῶν κτλ. συγγραμμάτων εὐρίσκεται ἐν ταῖς βιβλιολογικαῖς ἀνακοινώσεσι τοῦ Ferd. Hirsch (Byzantinisches Reich), Sp. Lambros, (Neugriechenland seit 1453) καὶ K. Jirecek (Südslaven), αἵτινες δημοσιεύονται ἐν τοῖς «Berliner Jahresberichte für Geschichtswissenschaft» (1878 έ.) ἔτι δὲ παρὰ W. Fischer, Neuere Litteratur zur byzantinischen Geschichte, Deutsche Zeitschrift für Geschichtswissenschaft 8 (1892) 311-344. Παρὰ Joh. Dräseke, Griechische bezw. byzantinische Kirchen-und Litteraturgeschichte 1894 έ.—Πρὸς δὲ «Theologischer Jahresbericht», ἰδρυθὲν ὑπὸ B. Pünjer, Leipzig-Braunschweig 1882 έ. καὶ Berichte über Kirchengeschichte von O. Zöckler ἐν «Berliner Jahresberichte für Geschichtswissenschaft».—Κυρίως εἰς τοὺς πρὸ τῶν βυζαντινῶν χρόνους ἀναφέρεται ὁ A. Ehrhard, Die altchristliche Litteratur und ihre Erforschung seit 1880, Strassbur-

ger theolog. Studien Bd I Heft 4-5, Strassburg — Freiburg i. B. 1894. — Διὰ τοὺς γειτνιάζοντας σλαβικοὺς καὶ ῥωμουνικοὺς κλάδους, ἰδίως διὰ τὰ περὶ λογοτεχνίας ἱστορίας καὶ γεωγραφίας ἀρχαιολογίας καὶ τέχνης κεφάλαια χρησιμεύει ὡς ἀπαραίτητον βοήθημα Fr. Pastrnek, Bibliographische Übersicht über die slavische Philologie 1876-1891 (συνάμα γενικὸν εὐρετήριον διὰ τὸ Arch. slav. Phil. Bd 1-13), Berlin 1892. — Διὰ τὴν βυζαντινὴν λογοτεχνίαν, ἐν μέρει δὲ καὶ διὰ τὴν ἱστορίαν, γεωγραφίαν κτλ. χρησιμεύουσιν ὡς βιβλιολογικὰ βοηθήματα ἰδίως: Bibliotheca Graeca von J. A. Fabricius in der neuen Ausgabe von G. Chr. Harles, 12 Bde, Hamburg 1790-1809 (dazu Index Leipzig 1838). Wilh. Engelmann, Bibliotheca scriptorum classicorum, Erste Abteil., 8. Aufl., Leipzig 1880; Calvarys Bibliotheca Philologica Classica (Beiblatt zu Bursian-Müllers Jahresbericht über die Fortschritte der classischen Altertumswissensch.); ἢ ὑπὸ Aug. Blau ἐκδιδομένη τρίμηνος συστηματικὴ Bibliographie der classischen Philologie, Altertumswissenschaft und Neuphilologie (Beiblatt zu Jahns Jahrbüchern, Leipzig, Teubner); αἱ βιβλιολογικαὶ ἐπιθεωρήσεις τῆς Revue des études grecques. — Πρὸς ἱστορικὰς σπουδὰς πρβ. καὶ Aug. Potthast, Bibliotheca historica medii aevi. Wegweiser durch die Geschichtswerke des europäischen Mittelalters v. 375-1500. Mit Supplement. Berlin 1862-1868. 2. verbesserte und vermehrte Auflage Berlin 1896 ἔ.

ΑΝΑΓΡΑΦΗ ΗΓΕΜΟΝΩΝ ΚΑΙ ΙΕΡΑΡΧΩΝ

Α' ΗΓΕΜΟΝΕΣ

Αυτοκράτορες τοῦ ἀνατολικοῦ ῥωμαϊκοῦ κράτους.

[Κωνσταντῖνος Α' ὁ μέγας (μονοκράτωρ) 324-337	Φωκάς 602-610
Κωνσταντῖνος Α' (μονοκράτωρ) 353-361	Ἡράκλειος 610-641
Ἰουλιανὸς ὁ παραβάτης 361-363	Ἡράκλειος Κωνσταντῖνος Γ' 641
Φλάβιος Ἰοβιανὸς 363-364	Ἡρακλεωνᾶς 641
(Βαλεντινιανὸς 364-375	Κώνστας Β' 642-668
Οὐάλης 364-378	Κωνσταντῖνος Δ' πωγωνάτος 668-685
Θεοδόσιος Α' ὁ μέγας 379-395]	Ἰουστινιανὸς Β' ῥινότμητος 685-695
Ἀρκάδιος 395-408	Λεόντιος 695-698
Θεοδόσιος Β' 408-450	Τιβέριος Γ' Ἀψίμαρος 698-705
Μαρκιανὸς 450-457	Ἰουστινιανὸς Β' τὸ δεύτερον 705-711
Λέων Α' μακέλλης 457-474 (συν-αυτοκράτωρ Λέων Β' 473-474]	Φιλίππικὸς (Βαρδάνης) 711-713
Ζήνων 474-491	Ἀναστάσιος Β' (Ἀρτέμιος) 713-716
Ἀναστάσιος Α' δίκωρος 491-518	Θεοδόσιος Γ' Ἀτραμυτηνὸς 716-717
Ἰουστῖνος Α' 518-527	
Ἰουστινιανὸς Α' 527-565	<i>Οἶκος τοῦ Λέοντος.</i>
Ἰουστῖνος Β' 565-578	Λέων Γ' Ἰσαυρος (Σύρος) 717-741
Τιβέριος Β' 578-582	Κωνσταντῖνος Ε' κοπρώνυμος (καββαλῖνος) 741-775
Μαυρίκιος 582-602	

Λέων Δ' 775-780
 Κωνσταντῖνος Γ' 780-797
 Εἰρήνη ἡ Ἀθηναία 797-802
 Νικηφόρος Α' 802-811
 Σταυράκιος 811
 Μιχαὴλ Α' Παγγαβέ 811-813
 Λέων Ε' Ἀρμένιος 813-820
 Μιχαὴλ Β' τραυλὸς 820-829
 Θεόφιλος 829-842
 Μιχαὴλ Γ' 842-867

Μακεδονικὴ δυναστεία.

Βασίλειος Α' 867-886
 Λέων Γ' ὁ σοφὸς 886-911
 Ἀλέξανδρος 886-912
 Κωνσταντῖνος Ζ' πορφυρογέννη-
 τος 912-959
 Ρωμανὸς Α' Λακαπηνὸς 920-944
 Ρωμανὸς Β' 959-963
 Νικηφόρος Β' Φωκᾶς 963-969
 Ἰωάννης Α' Τσιμισκῆς 969-976
 Βασίλειος Β' βουλγαροκτόνος 976-
 1025
 Κωνσταντῖνος Η' 1025-1028
 Ρωμανὸς Γ' Ἀργυρὸς 1028-1034
 Μιχαὴλ Δ' Παφλαγὼν 1034-1041
 Μιχαὴλ Ε' Καλαφάτης 1041-1042
 Κωνσταντῖνος Θ' μονομάχος 1042-
 1054
 Θεοδώρα 1054-1056
 Μιχαὴλ Γ' στρατιωτικὸς 1056-
 1057

Δούκαι καὶ Κομνηνοί.

Ἰσαάκ Α' Κομνηνὸς 1057-1059
 Κωνσταντῖνος Ι' Δούκας 1059-
 1067
 Ρωμανὸς Δ' Διογένης 1067-1071
 Μιχαὴλ Ζ' Δούκας (παραπινά-
 κης) 1071-1078

Νικηφόρος Γ' Βοτανειάτης 1078-
 1081
 Ἀλέξιος Α' Κομνηνὸς 1081-1118
 Ἰωάννης Β' Κομνηνὸς 1118-1143
 Μανουὴλ Α' Κομνηνὸς 1143-1180
 Ἀλέξιος Β' Κομνηνὸς 1180-1183
 Ἀνδρόνικος Α' Κομνηνὸς 1183
 1185

Οἶκος Ἀγγέλων.

Ἰσαάκ Β' Ἀγγελὸς 1185-1195
 Ἀλέξιος Γ' Ἀγγελὸς 1195-1203
 Ἰσαάκ Β' τὸ δεύτερον 1203-1204
 (Ἀλέξιος Δ' ὁ υἱὸς του συν-
 αυτοκράτωρ)
 Ἀλέξιος Ε' Δούκας (Μούρτζου-
 φλος) 1204

Οἱ ἐν Νικαίᾳ αὐτοκράτορες.

Θεόδωρος Α' Λάσκαρις 1204-
 1222
 Ἰωάννης Γ' Δούκας Βατάτζης
 1222-1254
 Θεόδωρος Β' Λάσκαρις 1254-1258
 Ἰωάννης Δ' Λάσκαρις 1258-1259
 Μιχαὴλ ΙΙ' Παλαιολόγος 1259-
 1260
 Ἀνάκτησις τῆς Κωνσταντινουπό-
 λεως 1261

Οἶκος Παλαιολόγων.

Μιχαὴλ Η' Παλαιολόγος 1261-
 1282
 Ἀνδρόνικος Β' 1282-1328
 Μιχαὴλ Θ' 1295-1320
 Ἀνδρόνικος Γ' 1328-1341
 Ἰωάννης Ε' 1341-1376
 Ἰωάννης Γ' Καντακουζηνὸς ἀν-
 ταυτοκράτωρ καὶ συναυτοκρά-
 τωρ 1341-1355

Ἀνδρόνικος Δ' 1376-1379
Ἰωάννης Ε' τὸ δεύτερον 1379-1391
(Ἰωάννης Ζ' ἀνταυτοκράτωρ 1390)
Μανουὴλ Β' 1391-1425
Ἰωάννης Η' 1425-1448

Κωνσταντῖνος ΙΑ' (Θ') Δραγά-
σης 1448-1453
Ἀλωσις τῆς Κωνσταντινουπόλεως
ὑπὸ τῶν Τούρκων τὴν 29
Μαΐου 1453

Λαῖνοι αὐτοκράτορες Κωνσταντινουπόλεως.

Βαλδουῖνος Α' Φλανδρίας 1204-1205
Ἑρρίκος Φλανδρίας (Angré) 1206-1216
Πέτρος Κουρτεναί (Courtenay) 1217
Ἰολάντα 1217-1219
Ροβέρτος Β' Κουρτεναί Ὡξερ 1221-1228
Βαλδουῖνος Β' 1228 (1240)-1261 (1273)
Ἰωάννης Βριέννης 1229-1237 τοποτηρητὴς καὶ τιτουλάριος αὐτοκράτωρ
Ἀνσώ δὲ Καγὲ (Anseau de Cayeux) 1237-1238 τοποτηρητὴς
Ναργιώ δὲ Τουσὺ (Narjot de Toucy) 1238-1240 τοποτηρητὴς

Τιτουλάριοι αὐτοκράτορες.

Βαλδουῖνος Β' 1261-1273
Φίλιππος Α' Κουρτεναί 1273-1283
Αἰκατερίνη Β' Κουρτεναί 1283-1308
Αἰκατερίνη Α' Βαλοά (Valois) 1308-1346, σύζυγος Φιλίππου Β' Ἀνδεγαυίας (Anjou)-Τάραντος 1313-1331
Ροβέρτος Β' Ἀνδεγαυίας-Τάραντος 1346-1364
Φίλιππος Γ' Ἀνδεγαυίας-Τάραντος 1364-1373
Ἰάκωβος Μπὼ (Beaux) 1373-1383
Λουδοβίκος Α' Ἀνδεγαυίας 1383-1384
Λουδοβίκος Β' Ἀνδεγαυίας 1384

Αὐτοκράτορες Τραπεζοῦντος.

Ἀλέξιος Α' Κομνηνὸς 1204-1222
Ἀνδρόνικος Α' Γίδων 1222-1235
Ἰωάννης Α' Ἀξούχος 1235-1238
Μανουὴλ Α' ὁ πολεμικὸς 1238-1263
Ἀνδρόνικος Β' 1263-1266
Γεώργιος Α' 1266-1280
Ἰωάννης Β' 1280-1297

Ἀλέξιος Β 1297-1330
Ἀνδρόνικος Γ' 1330-1332
Μανουὴλ Β' 1332
Βασίλειος Α' 1333-1340
Εἰρήνη 1340-1341
Ἄννα 1341
Μιχαὴλ 1341 (1344)-1349
Ἰωάννης Γ' 1342-1344

Ἰωάννης Ἀλέξιος Γ' 1350-1390	Καλοῖωάννης 1447 (;)-1458
Μανουήλ Γ' 1390-1412	Λαυτὸς 1458-1462
Βασίλειος Ἀλέξιος Δ' 1412-1447(;)	

Σασσανίδαι.

Ardeschîr (Artaxerxes) I 226-242	Jesdegerd II 439-457
Schapur (Sapores) I 242-273	Hormizd III 457-458
Hormizd I 273	Pêrôz (Peroses) 458-484
Bahrâm (Varan) I 274-277	Balâsch (Balaskes Vologeses) 484-488
Bahrâm II 277-294	Kabâdh (Kabades) I 488-531
Bahrâm III 294	Khosrev I Anôscharwân (Kosroës) 531-579
Narses 294-303	Hormizd IV 579-590
Hormizd II 303-310	Kosroës II Parvêz 590-628
Schapur II 310-379	Bahrâm VI 590
Ardeschîr II 379-384	Kavâdh II Schêroe 628
Schapur III 385-388	Ardeschîr III 629-630
Bahrâm IV 389-399	Jerdegerd III 632-642 (651)
Jerdegerd I 399-420	
Bahrâm V 420-439	

Ἰρανικὴ ἢ ἐν Βαγδατίῳ δυναστεία τῶν Σελδζούκων.

Togril Beg, ἑγγονος τοῦ Seldschuk?-1063	Mohammed Schah 1105-1117
Alp-Arslan 1063-1072	Mahmud II 1118-1130
Malek-Schah I 1072-1092	Sindschar 1118-1157
Mahmud I 1092	Suleiman-Schah 1157-1160
Barkijarok 1092-1104	Arslan-Schah 1160-1175
Malek-Schah II 1104	Togril III Schah 1175-1194

Ἡ ἐν Ἰκονίῳ ἢ μικρασιατικὴ δυναστεία τῶν Σελδζούκων.

Suleiman ben-Kutulmisch, δισ-ἑγγονος τοῦ Seldschuk 1075-1086	Masud I 1116-1156
Kilidsch-Arslan I 1092-1107	Aseddin Kilidsch-Arslan II 1156-1193
Malek-Schah (Saïsan) 1107-1116	Ghajasseddin Kaichosrew I Jathathine 1193-1211

Rukneddin Suleiman 1193-1202	Aseddin Kaikaus II 1247-1266
Aseddin Kilidsch-Arslan III 1202	Rukneddin Kilidsch-Arslan IV 1247-1267
Aseddin Kaikaus I 1211-1220	Ghajasseddin Kaichosrew III 1267-1283
Alaeddin Kaikobad 1220-1237	Masud II 1282-1297
Ghajasseddin Kaichosrew II 1237-1247	Alaeddin 1297-1307

Ῥοσμάνοι (Τούρκοι) σουλτάνοι Προύσης, Ἀδριανουπόλεως καὶ Κωνσταντινουπόλεως 1231-1520.

Ertoghrul 1231-1288	Musa 1411-1413
Osman I 1288-1326	Mohammed I 1413-1421
Orchan 1326-1359	Murad I 1421-1451
Murad I 1359-1389	Mohammed II 1451-1481
Bajazet I (Ildrim) 1389-1403	Bajazet II 1481-1512
Suleiman I 1403-1411	Selim I 1512-1520

Σέρβοι.

Vlastimir 836-843	Tichomil 1136-1151?
Mutimir 843-890	Stephan (Symeon) Neman II 1151-1195
Pribislav 890	Stephan der «ὁ πρωτόστεπτος» 1195-1228
Πέτρος 891-917	Radoslav 1228-1234
Παῦλος Brankovic 917-920	Vladislav 1234-1240
Ceslav 927-949	Stephan Uros I 1240-1272
μεσοβασιλεία 949-1040	Stephan Dragutin 1272-1281
Stephan Vojslav 1040-1050	Stephan Uros II Milutin 1281-1320
Michael 1051-1081	Stephan Uros III Decanskij 1321-1331
Radoslav 1081-1082	Stephan Dusan Uros IV 1321 (1331)-1355
Konstantin Bodin 1082-1106	Stephan Uros V 1355-1365
Dobroslov 1106	Symeon 1365-1371
Vladimir 1106-1115	(Vulkasin 1366-1371)
Jirji 1115-1122	
<i>Δυναστεία τῶν Nemanja.</i>	
(Vulkan 1089-1122)	
Stephan Uros Neman I 1122-1136	

Δυναστεία τῶν Lazarevic.

Lazar I Gerbillanovic 1372-1389

Stephan Lazarevic (Lazar II) 1389-1427

Δυναστεία τῶν Brankovic.

(Vuk I Brankovic 1389-1398?)

Georg I Brankov. (1398) 1427-1456

Lazar III Brankov. 1456-1458

Stephan Brankov. 1457-1471?
Κατάκτησις τῆς Σερβίας ὑπὸ
Μουρατ Β' 1459

Vuk II Brankov. 1471?-1485

Georg II Brankov. 1485-1496

Johann Brankov. 1496-1502

Βούλγαροι.

Kuvrat I 634-641

Asparuch 641-702

Terbel 702-720

Kormisos 753-760

Teletz 760-763

Sabin

Bajan

Toktu

Telerig (Cerig) ?-777

Kardam 777-802?

Krum 802-815

Cok (Dukum)

Diceng

Omortag (Mortagon) 819?-829

Malomir (Presiam)? 829?-850?

Boris I (Michael) (843) 852-888 († 907)

Vladimir 888-893

Symeon 893-927

Peter 927-969

Boris II 969-976

Samuel 976-1014

Gabriel Romanos 1014

Johann Vladislav 1015-1018

(Peter Deleanos 1040-1041

Tichomir 1040

Alusianos 1040-1041

Konstantin Bodin 1073 1082)

Peter καὶ Asan 1186-1196

Joanisa (Kaloiannes) 1197-1207

Boris III (Boril) 1207-1218

Johann Asan II 1218-1241

Kaloman I 1241-1246

Michael I Asan 1246-1257

Kaloman II 1257-1258

Mytzes 1258-?

Konstantin Asan Tech 1258-1277

Michael II 1277-1279

Lachanas (Kordokubas) 1277-1279

Johann Asan III 1277-1280

Georg I Terter 1280-1292

Smiltzes 1292-1293

Tzachas 1293-1295

Theodor Svetslav 1295-1322

Georg II Terter 1322-1323

Boesilav 1322-1324

Michael (Sisman I) 1323-1330

Stephan (Sisman II) 1330-1331

Johann Alexander 1331-1365

Strascimir 1365-?

Johann (Sisman III) 1365-1393

Β' ΙΕΡΑΡΧΑΙ

Οἱ ὁρθόδοξοι πατριάρχαι Κωνσταντινουπόλεως 315 — 1520.

- [Στάχυς ἀπόστολος 38-54
 Ὀνήσιμος 54-68
 Πολύκαρπος Α' 61-89
 Πλούταρχος 89-105
 Σεδεκίων 105-114
 Διογένης 114-129
 Ἐλευθέριος 129-136
 Φῆλιξ 136-141
 Πολύκαρπος Β' 141-144
 Ἀθηνόδωρος (Ἀθηνογένης) 144-148
 Εὐζώιος 148-154
 Λαυρέντιος 154-166
 Ἀλύπιος (Ὀλύμπιος) 166-169
 Περτίναξ 169-187
 Ὀλυμπιανὸς 187-198
 Μάρκος 198-211
 Φιλάδελφος 211-214
 Κυριακὸς (Κυριλλιανὸς) 214-230
 Καστίνος (Κωνσταντῖνος) 230-237
 Εὐγένιος Α' 237-242
 Τίτος 242;-272
 Δομήτιος (Δομητιανὸς) 272;-303
 Ρουφῖνος (272;-303
 Πρόβος 303-315]
- Μητροφάνης 315-327
 Ἀλέξανδρος 327;-340
 Παῦλος Α' 340-341
 Εὐσέβιος 341-342
 Παῦλος Α' τὸ δεύτερον 342-344
 Μακεδόνιος Α' 342-348
 Παῦλος Α' τὸ τρίτον 348-350
 Μακεδόνιος Α' τὸ δεύτερον 350-360
- Εὐδόξιος 360 369
 Δημόφιλος 369-379
 Εὐάγριος 369-370
 Γρηγόριος Α' 379-381
 Μάξιμος 381
 Νεκτάριος 381-397
 Ἰωάννης Α' Χρυσόστομος (Χρυσορρήμων) 26 Φεβρ. 398-20
 Ἰουνίου; 404
 Ἀρσάκιος 26 Ἰουνίου 404-11
 Νοεμ. 405
 Ἀττικὸς 405 (406;-) 10 Ὀκτ. 425
 Σισίννιος Α' 27 Φεβρ. 426;-;
 Ἰαν. 427
 Νεστόριος 10 Ἀπρ. 428-22 Ἰουν. 431
 Μαξιμιανὸς 25 Ὀκτ. 431-12 Ἀπριλίου 434
 Πρόκλος 434-447
 Φλαβιανὸς 447-449
 Ἀνατόλιος Αὐγ. Σεπτ.) 449-3
 Ἰουλίου 458
 Γεννάδιος Α' 458-Σεπτ. 471
 Ἀκάκιος 471-489
 Φραβίτας (Φρανίτας, Φλανίτας) 489-490
 Εὐφῆμιος 490-496
 Μακεδόνιος Β' 496-511
 Τιμόθεος Α' 511-518
 Ἰωάννης Β' Καππαδόκης (Καππαδόξ) τέλος Ἀπριλίου 518-τέλους Φεβρ. 520
 Ἐπιφάνιος 25 Φεβρ. 520-5 Ἰουνίου 536
 Ἀνθίμος Α' 536
 Μηνᾶς Νοεμ. 536-Αὐγ. 552

- Εὐτύχιος 552-12 Ἀπριλ. 565
 Ἰωάννης Γ' Ἀντιοχεὺς 15 Ἀπρ.
 565-31 Αὐγ. 577
 Εὐτύχιος τὸ δεύτερον Ὀκτ. 577-
 6 Ἀπριλ. 582
 Ἰωάννης Δ' νηστευτὴς 12 Ἀπρ.
 582-2 Σεπτ. 595
 Κυριακὸς 595-29 Ὀκτ. 606
 Θωμᾶς Α' 23 Ἰαν. 607-20 Μαρτ.
 610
 Σέργιος 8 Ἀπρ. 610-28 Νοεμ.
 638
 Πύρρος Α' 20 Δεκ. 638-29 23;
 Σεπτ. 641*
 Παῦλος Β' 1 Ὀκτ. 641-27 Δεκ. 654
 Πύρρος Α' τὸ δεύτερον 4 Ἰαν.
 655-17 Μαΐου 655
 Πέτρος 31 Μαΐου 655-666
 Θωμᾶς Β' 17 Ἀπριλ. 667-669
 Ἰωάννης Ε' 25 Νοεμ. 669-18
 Αὐγ. 675
 Κωνσταντῖνος Α' 2 Σεπτ. 675-
 9 Αὐγ. 677
 Θεόδωρος Α' 23 Αὐγ. 677 - Νοέμ.
 679
 Γεώργιος Α' Νοέμ. Δεκέμ. 679 -
 Φεβρ. Μάρτ. 686
 Θεόδωρος Α' τὸ δεύτερον Φεβρ.
 Μάρτ. 686 - 27 Δεκ. 687
 Παῦλος Γ' (5;) Ἰαν. 688 - (2;)
 Αὐγ. 694
 Καλλίνικος Α' 30 Αὐγ. 694 -;
 Σεπτ. 705
 Κῦρος; Σεπτ. 705 - Ἰαν. 712 (;
 Ἰωάννης Γ' Ἰαν. 712 (;) - Ἰουλ.
 Αὐγ. 715*
 Γερμανὸς Α' 11 Αὐγ. 715 - 18
 Ἰαν. 730
 Ἀναστάσιος 22 Ἰαν. 738-754
 Κωνσταντῖνος Β' 8 Αὐγ. 754-766
 Νικήτας Α' 16 Νοεμ. 766-6 Φεβρ.
 780
 Παῦλος Δ' 20 Φεβρ. 780-31 Αὐγ.
 784
 Ταράσιος 25 Δεκ. 784 - 25 Φεβρ.
 806
 Νικηφόρος 12 Ἀπριλ. 806-815
 Θεόδωτος (Μελισσηνὸς Κασσιτε-
 ρᾶς) 1 Ἀπρ. 815 821
 Ἀντώνιος Α' (Κασσιμάτης) 821-
 834
 Ἰωάν. Ζ' Μωροχαρζάνιος (γραμ-
 ματικὸς) 21 (26;) Ἀπριλ. 834-
 12 Φεβρ. 843
 Μεθόδιος Α' Μάρτιος 843-14 Ἰου-
 νίου 847
 Ἰγνάτιος (Νικήτας) Ἰούν. 847-23
 Νοεμ. 858
 Φώτιος 24 Δεκ. 858-25 Σεπτ. 867
 Ἰγνάτιος τὸ δεύτερον 23 Νοεμ.
 867 - 23 Ὀκτ. 878
 Φώτιος τὸ δεύτερον 878-Δεκ. 886
 Στέφανος Α' Χριστούγεννα 886 -
 17 Μαΐου 893
 Ἀντώνιος Β' Κα(υ)λέας 893-12
 Φεβρ. 901
 Νικόλαος Α' μυστικὸς 1 Μαρτ.
 901 - 1 Φεβρ. 907
 Εὐθύμιος Φεβρ. 907 - μέσα Μαΐου
 912
 Νικόλαος Α' τὸ δεύτερον 911-15
 Μαΐου 925

* Ἡ χρονολογία τῶν ἀπὸ Πύρρου Α' μέχρι Γερμανοῦ Α' πατριαρχῶν εἶνε κατὰ τὸν E. W. Brook (ἴδε ἐν VI. τόμῳ τοῦ Βυζαντινοῦ Δελτίου).

- Στέφανος Β' Αὐγ. 925 - 928
 Τρύφων μέσα Δεκ. 928 - Αὐγ. 931
 Θεοφύλακτος Φεβρ. 933 - 27 Φεβρ. 956
 Πολύευκτος 3 Ἀπρ. 956 - 16 Ἰαν. 970
 Βασίλειος Α' Σκαμανδρινὸς 13 Φεβρ. 970-974
 Ἀντώνιος Γ' Στουδίτης 974-980
 Νικόλαος Β' Χρυσοβέργης 984-995
 Σισίνιος Β' 995-998 (;)
 Σέργιος Β' Μανουηλῆς 999 - ; Ἰουλ. 1019
 Εὐστάθιος Ἰουλ. 1019 - Νοεμβρ. (Δεκ. ;) 1025
 Ἀλέξιος Στουδίτης 1025-Μαρτίου 1043
 Μιχαὴλ Α' Κηρουλάριος 25 Μαρτίου 1043 - 8 Νοεμ. 1058
 Κωνσταντῖνος Γ' Λειχούδης Φεβρ. 1059 - Αὐγ. 1063
 Ἰωάννης Η' Ξιφιλῖνος 1 Ἰαν. 1064 - 2 Αὐγ. 1075
 Κοσμᾶς Α' Ἱεροσολυμίτης 2 Αὐγ. 1075 - 8 Μαῖου 1081
 Εὐστράτιος Γαρίδας 1081 - Αὐγ. (;) 1084
 Νικόλαος Γ' Κυρδιναίτης γραμματικὸς 1084 - ἔαρος 1111
 Ἰωάννης Θ' Ἀγαπητὸς (ἢ τοῦ Χαλκηδόνος) 1111-1134
 Λέων Στύπης 1134-1143
 Μιχαὴλ Β' Κουρκούας (Ὁξείτης) 1143-1146
 Κοσμᾶς Β' Ἀττικὸς Ἀπρ. 1147-26 Φεβρ. 1147
 Νικόλαος Δ' Μουζάλων τέλη 1147-1151
 Θεόδοτος (Θεοδόσιος;) ἄνοιξις 1151-1153
 Νεόφυτος Α' 1153
 Κωνσταντῖνος Δ' Χλιαρηνὸς 1154-; Αὐγ. 1156
 Λουκάς Χρυσοβέργης 1156 - μέσων 1169
 Μιχαὴλ Γ' (τοῦ Ἀγχιάλου) 1169-1177
 Χαρίτων Εὐγενειώτης 1177-1178
 Θεοδόσιος Βοραδιώτης 1178-1183
 Βασίλειος Β' Καματηρὸς (Φυλακόπουλος) 1183-1187
 Νικήτας Β' Μουντάνης 1187-1190
 Λεόντιος Θεοτοκίτης 1190-1191
 Δοσίθεος (Θεοδόσιος;) 1191-Αὐγ. 1192
 Γεώργιος Β' Ξιφιλῖνος 1192 - ; Ἰουνίου 1199
 Ἰωάννης Ι' Καματηρὸς 5 Αὐγ. 1199 - 15 (;) Φεβρ. 1206
 Μιχαὴλ Δ' Αὐτωρειανὸς 20 Μαρτ. 1206 - 26 Αὐγ. 1212
 Θεόδωρος Β' Εἰρηνικὸς (Κούπας) 20 (28;) Σεπ. 1212-Φεβ. 1215*
 Μάξιμος Β' 3 Ἰουν. 1215 - ;
 Μανουὴλ Α' Σαραντηνὸς (Χαριτόπουλος) ; Δεκ. 1215 - Σεπτ. 1222 (Ἰουν. 1221;)
 Γερμανὸς Β' 1222 (;) - 1240
 Μεθόδιος 1240
 Μανουὴλ Β' 1244 - Αὐγ. (Σεπτ) 1255
 Ἀρσένιος (Αὐτωρειανὸς) 1255-ἔαρος 1260

* Πρὸς Ἀ. Παπαδόπουλον — Κεραμεῖα ἐν Βυζαντηνῇ Δελτίῳ 10 (1901) 184 σημ. 2. — Σ. Μ.

- Νικηφόρος Β' 1260 - ἀρχῶν 1261
 (Νοεμ. 1260;)
- Ἀρσένιος τὸ δεύτερον τέλη Αὐ-
 γούστου 1261 - τέλους Μαΐου
 1267
- Γερμανὸς Γ' (Λάζος Μαρκουτσᾶς)
 5 Ἰουν. 1267 - 14 Σεπτ. 1267
- Ἰωσήφ Α' 1 Ἰαν. 1268 - Μαΐου
 1275
- Ἰωάννης ΙΑ' Βεγκὸς 2 Ἰουνίου
 1275 - 26 Δεκ. 1282
- Ἰωσήφ Α' τὸ δεύτερον 31 Δεκ.
 1282 - ; Μαρτ. 1283
- Γρηγόριος Β' (Γεώργιος) Κύ-
 πριος 11 Ἀπρ. 1283 - Ἰουνίου
 1289
- Ἀθανάσιος Α' 14 Ὀκτ. 1289 - 16
 Ὀκτ. 1293
- Ἰωάννης ΙΒ' (Κοσμᾶς) Ἰαν. 1294 -
 23 Αὐγ. 1303
- Ἀθανάσιος τὸ δεύτερον 1303-1311
- Νήφων Α' 1311-1315
- Ἰωάννης ΙΓ' Γλυκὺς ἔαρ 1316-
 1320
- Γεράσιμος Α' 1320-19 Ἀπριλ.
 1321
- Ἰσαΐας Ὀκτ. 1323-1334
- Ἰωάννης ΙΔ' Ἀπρηνὸς 1334-8
 Ἰαν. 1347
- Ἰσίδωρος Α' 17 Μαΐου 1347-
 2 Δεκ. 1349
- Κάλλιστος Α' 10 Ἰουνίου 1350-
 1354
- Φιλόθεος 1354-1355
- Κάλλιστος Α' τὸ δεύτερον 1355-
 Αὐγ. 1363
- Φιλόθεος τὸ δεύτερον 12 Φεβρ.
 1364-1376
- Μακάριος 1376 1379
- Νεῖλος Ἰούν. 1380-τέλους 1388
- Ἀντώνιος Δ' Ἰαν. 1389-1390
- Μακάριος τὸ δεύτερον 30 Ἰουλ.
 1390-1391
- Ἀντώνιος Δ' τὸ δεύτερον πρὸ
 τοῦ Αὐγούστου 1391 - Μαΐου
 1397
- Κάλλιστος Β' τὸ δεύτερον τέλος
 Μαΐου 1397
- Ματθαῖος Α' 1397-1410
- Εὐθύμιος Β' Ὀκτ. (Νοέμ.) 1410-
 Μαρτ. 1416
- Ἰωσήφ Β' 21 Μαΐου 1416 - 10
 Ἰουνίου 1439
- Μητροφάνης Β' 4 Μαΐου 1440-
 1 Αὐγ. 1443
- Γρηγόριος Γ' (Μάμμας Μελίσ-
 σηνὸς Στρατηγόπουλος 1443-
 1450
- Ἀθανάσιος 1450
- Γεννάδιος Β' (Γεώργιος Κουρ-
 τέσιος) σχολάριος 1453-1459
- Ἰσίδωρος Β' Ξανθόπουλος 1459-
 1463
- Σωφρόνιος Συρόπουλος 1463 -
 1464
- Ἰωάσαφ Α' Κοκκάς 1464-1466
- Μάρκος Ξυλοκαράβης 1466-1467(;)
- Διονύσιος Α' 1467-1472
- Συμεὼν Α' 1472-1475
- Ραφαήλ Α' 1475-1476
- Μάξιμος Γ' 1476-1482
- Συμεὼν Α' τὸ δεύτερον 1482-
 1486
- Νήφων Β' 1486-1489
- Διονύσιος Α' τὸ δεύτερον 1489-
 1491
- Μάξιμος Δ' Μανασσῆς 1491-1497
- Νήφων Β' τὸ δεύτερον 1497-
 1498
- Ἰωακεῖμ Α' 1498-1502

Νήφων Β' τὸ δεύτερον 1502	Παχώμιος Α' τὸ δεύτερον 1505-1514
Παχώμιος Α' 1503-1504	
Ίωακείμ Α' τὸ δεύτερον 1504-1505	Θεόληπτος Α' 1514 (;)-1520

Οἱ Λαῖνοι πατριάρχαι Κωνσταντινουπόλεως 1204-1524.

Θωμᾶς Μοροζίνης Μάιος 1024-Ίουν. 1211	Πέτρος Γ' (ἢ Β. Πέτρος Θωμᾶς) 1362-6 Ίαν. 1366
Γερβάσιος Νοεμ. 1215-8 Νοεμ. 1219 (1220;)	Παῦλος 1366-1372
Ματθαῖος (Ματθίας;) 31 Ίαν. 1221-τέλους 1226	Οὐγολῖνος Β' Μαλαβράγκα 1372-1374
Ίωάννης Ἀλγρὶν (Ἀλεγρὶν) 23 Δεκ. 1226-Σεπτ. 1227	Ἰάκωβος ἐξ Itri (Jacobus Campanus) 13 Ίαν. 1376-1378
Σίμων 1227-1232	Γουλιέλμος Γ' 21 Ίαν. 1379-; Ματθαῖος Β' ;-(† 1404)
Νικόλαος Α' ἐκ Castro Arquato Νικόλαος τῆς Πλακεντίας) 1235-1251	Ἀγγελος Κορρὲρ ἢ Κορράριο 1390-1405 (πάπας Γρηγόριος ΙΒ' 1406-1415)
Πανταλέων Ίουστινιάνι 1253-1261	Ἀντώνιος Κορρὲρ 1405-Ίουλ. 1408 ; 1408
Πέτρος Α' Κορρὲρ ἢ Κορράριο (Petrus Corrarius) 1286-1302	Φραγκῖσκος Λάνδο 1409-1411 [Ἀλφόνσος d'Exéa 1409]
Λεονάρδος Φαλιέρο 31 Μαρτίου 1302-1305 (;)	Ίωάννης Α' La Rochetaillé 1411 ἢ 1412-1417
Οὐγολῖνος Α' 1305-1307	Ίωάννης Β' Κονταρρίνι 18 Ἀπρ. 1418-;
Νικόλαος Β' 31 Ἰουλίου 1308-1330 (;)	Φραγκῖσκος Κονζιέ 1430-31 Δεκ. 1432
Πέτρος Β' 1324 (!)	Φραγκῖσκος Β' Κονδολμέρο 31 Ὀκτ. 1438-5 Σεπτ. 1453
Καρδινάλις 1330-1335	Γρηγόριος Μελισσηνὸς (Μάμματος) 1454 ἢ 1455-1459
Γκότσιο ἢ Γκότιο Battaglia ἢ Battaglini (Goctius de Ariminis) 14 Ίουν. 1333-1338	Ἰσίδωρος ἐκ Κιέβου 20 Ἀπρ. 1559-27 Ἀπρ. 1463
Ροβέρτος 1338?-1341	Βησαρίων 1463-18 Νοεμ. 1472
Ἐρρῖκος 1341-17 Ίαν. 1345	Πέτρος Ριάριο 1472-5 Ίαν. 1474
Γουλιέλμος Α' ἐκ Castello 1345-1346	Ἰερώνυμος Λάνδο 1480 ; -4 Ίαν.
Στέφανος 17 Νοεμ. 1346	
Γουλιέλμος Β' Πουστρέλλα (ἢ Πουστέρλα) 1346-1361	

1497 (κατὰ τὸ γρηγορ. ἡμερολ.)	Φραγκῖσκος Λόρρις 1503-1506
Ἰωάννης Μικιέλ (ἢ Μικέλε) 1497-10 (11) Ἀπρ. 1503	Θωμᾶς Βαῖκας ἐξ Erdoed 1509-1517
Ἰωάννης Βόργια (ὁ πρεσβύτερος) Ἀπρ. 1503-1 Αὐγ. 1503	Μάρκος Κορνάρο 9 Μαρτ. 1517-20 Ἰουλ. 1524

Πάπαι Ρώμης.

Marcellus 307-309	Johannes III 560-573
Eusebius 309	Benedictus I 574-578
Miltiades 310-314	Pelagius II 578-590
Sylvester 314-335	Gregorius I ὁ μέγας 590-604
Marcus 336	Sabinianus 604-606
Julius I 337-352	Bonifacius III 607
Liberius 352-366	Bonifacius IV 608-615
(Felix II 355-358)	Deodatus I 615-618
Damasus I 336-384	Bonifacius V 619-625
Siricius 384-398	Honorius I 625-638
Anastasius I 398-402	Severinus I 640
Innocentius I 402-417	Johannes IV 640-642
Zosimus 417-418	Theodorus I 642-649
Bonifacius I 418-422	Martinus I 649-655
Cælestinus I 422-432	Eugenius I 654-657
Sixtus III 432-440	Vitalianus 657-672
Leo I ὁ μέγας 440-461	Deodatus II 672-676
Hilarius 461-468	Domnus I 676-678
Simplicius 468-483	Agatho 678-681
Felix III 483-492	Leo II 682-683
Gelasius I 492-496	Benedictus 684-685
Anastasius II 496-498	Johannes V 685-686
Symmachus 498-514	Konon 686-687
Hormisdas 514-523	Sergius I 687-701
Johannes I 523-526	Johannes VI 701-705
Felix IV 526-530	Johannes VII 705-707
Bonifacius II 530-532	Sisinnius 708
Johannes II 532-535	Konstantinus I 708-715
Agapetus I 535-536	Gregorius II 715-731
Silverius 536-538	Gregorius III 731-741
Vigilius 537-555	Zacharias 741-752
Pelagius 555-560	Stephanus II 752

Stephanus II (III) 752-757	Johannes XII 955-964
Paulus I 757-767	Leo VIII 963-965
Konstantinus II 767-768	Benedictus V 964-965
Stephanus III (IV) 768-772	Johannes XIII 965-972
Hadrianus I 772-795	Benedictus VI 973-974
Leo III 795-816	Benedictus VII 974-983
Stephanus IV (V) 816-817	Johannes XIV 983-984
Paschalis I 817-824	Bonifacius VII 984-985
Eugenius II 824-827	Johannes XV 985-996
Valentinus 827	Gregorius V 996-999
Gregorius IV 827-844	(Johannes XVI 997-998)
Sergius II 844-847	Sylvester II 999-1003
Leo IV 847-855	Johannes XVII 1003
Benedictus III 855-858	Johannes XVIII 1003-1009
Nicolaus I 858-867	Sergius IV 1009-1012
Hadrianus II 867-872	Benedictus VIII 1012-1024
Johannes VIII 872-882	Johannes XIX 1024-1033
Martinus II 882-884	Benedictus IX 1033-1045
Hadrianus III 884-885	(Sylvester III 1044-1046)
Stephanus V (VI) 885-891	Gregorius VI 1045-1046
Formosus 891-896	Clemens II 1046-1047
Stephanus VI (VII) 896-897	(Benedictus IX 1046-1048)
Bonifacius VI 896	Damasus II 1048
Romanos 897	Leo IX 1049-1054
Theodorus II 897	Victor II 1055-1057
Johannes IX 896-900	Stephanus IX (X) 1057-1058
Benedictus IV 900-903	Benedictus X 1058-1059
Leo V 903	Nicolaus II 1059-1061
Christophorus I 903-904	Alexander II 1061-1073
Sergius III 904-911	(Honorius II 1061-1064)
Anastasius III 911-913	Gregorius VII 1073-1085
Lando 913-914	(Clemens III 1080-1100)
Johannes X 814-929	Victor III 1086-1087
Leo VI 928-929	Urbanus II 1088-1099
Stephanus VII (VIII) 929-931	Paschalis II 1099-1118
Johannes XI 931-936	Gelasius II 1118-1119
Leo VIII 936-939	Calixtus II 1119-1124
Stephanus VIII (IX) 939-942	Honorius II 1124-1130
Martinus III 942-946	Innocentius II 1130-1143
Agapetus II 946-955	Coelestinus II 1143-1144

Lucius II 1144-1145	Clemens V 1305-1314
Eugenius III 1145-1153	Johannes XXII 1316-1334
Anastasius IV 1153-1154	Benedictus XII 1334-1342
Hadrianus IV 1154-1159	Clemens IV 1342-1352
Alexander III 1159-1181	Innocentius VI 1352-1362
Lucius III 1181-1185	Urbanus V 1362-1370
Urbanus III 1185-1187	Gregorius XI 1370-1378
Gregorius VIII 1188	Urbanus VI 1378-1389
Clemens III 1187-1191	(Clemens VII 1378-1394)
Coelestinus III 1191-1198	Bonifacius IX 1389-1404
Innocentius III 1198-1216	Benadictus XIII 1394-1417
Honorius III 1216-1227	Innocentius VII 1404-1406
Gregorius IX 1227-1241	Gregorius XII 1406-1415
Coelestinus IV 1241	Alexander V 1409-1410
Innocentius IV 1243-1254	Johannes XXIII 1410-1415
Alexander IV 1254-1261	Martinus V 1417-1431
Urbanus IV 1261-1264	Eugenius IV 1431-1447
Clemens IV 1265-1268	(Felix V 1439-1449)
Gregorius X 1271-1276	Nicolaus V 1447-1455
Innocentius V 1276	Calixtus III 1455-1458
Hadrianus V 1276	Pius II 1458-1464
Johannes XXI (XX) 1276-1277	Paulus II 1464-1471
Nicolaus III 1277-1280	Sixtus IV 1471-1484
Martinus IV 1281-1285	Innocentius VIII 1484-1492
Honorius IV 1285-1287	Alexander VI Borgia 1492-1503
Nicolaus IV 1288-1292	Pius III Piccolomini 1503
Coelestinus V 1294	Julius II della Rovere 1503-1513
Bonifacius VIII 1294-1303	Leo X Medici 1513-1521
Benedictus XI 1303-1304	

ΠΕΡΙΟΔΙΚΑ ΚΤΛ. ΣΥΝΤΕΤΜΗΜΕΝΩΣ ΣΗΜΕΙΟΥΜΕΝΑ

- Abhandl. bayer. Ak. = Abhandlungen der philos.-philol. Classe der k. bayer. Akademie der Wissenschaften.
- An. Gr. = Anecdota Graeca (ὁ ἐκδότης σημειοῦται).
- An. Oxon = Anecdota Graeca e codicibus manuscriptis bibliothecarum Oxoniensium ed. J. A. Cramer, 4 voll., Oxford 1835—1837.
- An. Paris. = Anecdota Graeca e codicibus manuscriptis bibliothecae regiae Parisiensis ed. J. A. Cramer, 4 voll., Oxford 1839—1841.
- Annuaire de l'assoc. = Annuaire de l'association pour l'encouragement des études grecques en France, Paris 1867 ἔ.
- Arch. slav. Phil. = Archiv für slavische Philologie, Berlin, Weidmann 1876 ἔ.
- Bibl. gr. vulg. = Bibliothèque grecque vulgaire publiée par E. Legrand, 7 tomes, Paris 1880—1895.
- Bibliogr. hell. = Bibliographie hellénique ou description raisonnée des ouvrages publiés en grec par des Grecs aux XVe et XVIe siècles par E. Legrand, 2 tomes, Paris 1885.
- Bibliogr. hell. du XVIIe siècle = Bibliographie hellénique ou description raisonnée des ouvrages publiés par des Grecs au dix-septième siècle par E. Legrand, 3 tomes, Paris 1894—1895.
- Bogosl vjestnik = Bogoslovskij vjestnik ἤτοι Θεολογικὸς ἀγγελιαφόρος, ὄργανον τῆς ἐν Μόσχᾳ Θεολογ. ἀκαδημ. (ἐκδίδεται κατὰ μῆνα).
- B. Z. = Byzantinische Zeitschrift herausgegeben von K. Krumbacher, Leipzig 1892 ἔ.
- Carmina = Carmina graeca medii aevi ed. Guil. Wagner, Leipzig 1874.
- Christ. ctenie = Christianskoe ctenie ἤτοι Χριστιανικὰ ἀναγνώσματα, ὄργανον τῆς ἐκκληστ. ἀκαδημ. τῆς Πετροπόλεως (ἐξάκις κατ' ἔτος).
- Coll. de mon. = Collection de monuments pour servir à l'étude de la langue néo-hellénique par E. Legrand, 1 série, 19 τόμοι, Paris 1869 ἔ.
- Coll. de mon. N. S. = Collection de monuments etc, Nouvelle série, 7 τόμοι, Paris 1874 ἔ.
- Coll. de rom. gr. = Collection de romans grecs publiés par Sp. P. Lambros, Paris 1880.
- Δελτίον = Δελτίον τῆς ἱστορικῆς καὶ ἐθνολογικῆς εταιρίας τῆς Ἑλλάδος, Ἀθήναι 1883 ἔ.
- Ἑκκλ. Ἀλ. = Ἑκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια ("ὄργανον τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου).
- Ἑκλογή = Ἑκλογὴ μνημείων τῆς νεωτέρας ἐλληνικῆς γλώσσης ἐκδιδ. ὑπὸ Δ. Ι. Μαυροφρύδου, Ἀθήναι 1866.
- Fabricius, Bibl. Gr. ed. Harl. = Jo. Alb. Fabricii Bibliotheca Graeca. Editio quarta, curante G. Chr. Harles, 12 τόμοι, Hamburg 1790—1809.
- FHG = Fragmenta Historicorum Graecorum ed. C. Müller, 5 voll., Paris Didot 1841—70 (νέος τύπος 1883 κ. ἔ.).
- Gramm. Gr. = Grammatici Graeci recogniti et apparatu critico instructi, vol. I ἔ., Leipzig, Teubner 1878 ἔ.
- Jahns Jahrb. = Neue Jahrbücher für Philologie und Pädagogik; τὰ <παλαιὰ> Jahrbücher διακρίνονται ἐκ τῶν σημειουμένων ἐτῶν.
- Jahns Jahrb. Suppl. = Neue Jahrbücher κτλ. Supplementband.

- Jahrb. prot. Theol. = Jahrbücher für protestantische Theologie.
- Journ. Min. = Journal des (k. russ.) Ministeriums der Volksaufklärung (Zurnal ministerstva narodnago prosvjescenija), Petersburg 1803 é.
- Med. gr. texts = Medieval greek texts, ed by W. Wagner, London 1870.
- Μεσ. Βιβλ. = Μεσαιωνική Βιβλιοθήκη ἐπιστάσις Κ. Ν. Σάθα, 7 τόμοι, ἐν Βενετίᾳ-Παρισίῳ, Maisonneuve 1872—1894.
- Nessel = Catalogus etc. manuscriptorum graecorum necnon orientalium aug. bibliothecae Caesariae Vindobonensis ed. Daniel de Nessel, 2 τόμοι, Wien-Nürnberg 1690
- Not. et extr. = Notices et extraits des manuscrits de la bibliothèque nationale (royale) et d'autres bibliothèques, Paris 1787 é.
- Odessaer Jahrb. = Jahrbuch der bei der kaiserl. neurussischen Universität zu Odessa bestehenden historisch-philologischen Gesellschaft, Byz. Abteilung (Izjetopis istoriko-filologiceskago obscestva pri imperatorskom novorossijskom universitetje, Vizantiskoe otdjelenie), 2 τόμοι, Odessa 1892 1894
- Patr. Gr. = Patrologiae cursus completus etc. Series Graeca curante J. P. Migne, Paris 1857—1866.
- Pravosl. sobesjednik = Pravoslavnyj sobesjednik ἤτοι Ὁρθόδοξος συνέκδημος, μηνιαῖον περιοδικόν τῆς ἐν Καζάν ἐκκλησίᾳ ἀκαδημίας.
- Rhein. Mus. = Rheinisches Museum.
- Revue des ét. gr. = Revue des études grecques, Paris 1888 é.
- Pravosl. Pal. sbornik = Pravoslavnyj Palestinskij sbornik ἤτοι Ὁρθόδοξος Παλαιστιναία συναγωγή (ἐκδιδόμεν. ὑπὸ τῆς αυτοκρατ. ῥωσσοῦ παλαιστιναίας ἐταιρείας, ἐν Πετρούπολει).
- Röm. Quartalschr. = Röm. Quartalschrift für christliche Altertumskunde und Kirchengeschichte etc. herausgeg. von de Waal, Rom 1887 é.
- Sbornik blgarsk. = Sbornik za narodni umotvorenija, nauka i kniznina (ἐκδιδόμεν. ὑπὸ τοῦ βουλγαρικοῦ ὑπουργείου τῆς παιδείας).
- Sitzungsber. bayer. (Berlin, Wien.) Akad. = Sitzungsberichte der k. bayerischen (k. preussischen, k. k. österreichischen) Akademie der Wissenschaften, philosophisch-philologische und historische (philosophisch-historische) Classe.
- Σύλλογος = Ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἑλληνικὸς φιλολογικὸς σύλλογος.
- Theol. Studien u. Krit. = Theologische Studien und Kritiken, herausgeg. von J. Köstlin und E. Riehm, Hamburg, κατόπιν Gotha 1828 é.
- Trois poëmes = Trois poëmes grecs du moyen-âge etc. par W. Wagner, Berlin 1881.
- Trudy Kievskoj duch. ak. = Trudy Kievskoj duchovnoj akademij ἤτοι Ἑργασίαι τῆς ἐν Κιέβῳ ἐκκλησίᾳ ἀκαδημ. κατὰ μῆνα ἐν Κιέβῳ.
- Viz. Vr. = Vizantijskij Vremennik izdavaemyj pri imp. akademii nauk pod redakcieju V. G. Vasiljevskago i V. E. Regelja, Petersburg 1894 é.
- Wiener Stud. = Wiener Studien. Zeitschrift für classische Philologie. Supplement der Zeitschrift für Österreich. Gymnasien, herausgeg. von W. von Hartel und K. Schenkl, Wien 1879 é.
- Zeitschr. wiss. Theol. = Zeitschrift für wissenschaftliche Theologie, herausgeg. von A. Hilgenfeld, Jena 1858 é.

ΕΥΡΕΤΗΡΙΟΝ ΠΡΟΣΩΠΩΝ ΚΑΙ ΠΡΑΓΜΑΤΩΝ.

Τὰ γράμματα Α' Β' Γ' ἀναφέρονται εἰς τοὺς τόμους τοῦ βιβλίου, οἱ δὲ ἀριθμοὶ εἰς τὰς σελίδας. Τὰ διὰ λατινικῶν χαρακτήρων σημειούμενα ὀνόματα ζητῆτα κατὰ τὴν ἀλφαβητικὴν σειρὰν τῶν ἀντιστοίχων ἑλληνικῶν. Τὰ ἀπὸ τοῦ δασέος Η (h) ζητῆτα κατὰ τὴν ἀλφαβητικὴν σειρὰν τοῦ μετ' αὐτὸ στοιχείου. Ὁ ἀστερίσκος * δεικνύει τὸ κύριον χωρίον. Πάντα τὰ πρόσωπα πλὴν τῶν ἡγεμονικῶν σημειοῦνται διὰ τῶν οἰκογενειακῶν ὀνομάτων, ἐφόσον ταῦτα εἶνε γνωστά. Τῶν ἡγεμόνων προτάσσεται τὸ κύριον ὄνομα, οὐχὶ τὸ τῆς δυναστείας ἢ τὸ ἐπώνυμον.

Α Β Γ Ἰδε ἀλφάβητος.

Ἀβαιλάρδος Α' 98.

Ἀβάροι Β' 621, * Γ' 304, 308, 316, 549 ἔ.

Ἀβᾶς Κατίνα Μὰρ Α' 822.

Ἀββᾶς, ἐκκλησι. ποιητὴς Β' 585.

Ἀββασίδαι Γ' 340.

Ἀβγαρος, συναξάριον Α' 824.

Ἀβεννήρ, βασιλεὺς Γ' 202.

Ἀβέρκιος, ἐπιγραφὴ τοῦ Ἀβ. Α' 406.

Ἀβιβος, μάρτυς ἐν Ἐδέσσει Α' 256.

Ἀβου Τζιαφάρ Ἀχμέτ μπέν Ἰ-βραήμ Β' 415. 420.

Ἀβου Χάφς Ὁμάρ Γ' 347.

Ἀβουλ Ἀβᾶς Μωχάμμετ Α', Γ' 351.

Ἀβραάμ, ἀπόκρυφος ἱστορία Α' 59· δημῶδες ἑλλ. ποίημα Γ' 76.

Ἀβραάμ, Ἀρμένιος ἱερεὺς Α' 632.

Ἀβραάμ, πατὴρ τοῦ Νοννόσου Α' 485.

Ἀβράμιος, ἐπίσκοπος Ἐφέσου Α' 326.

Ἀβράμιος, ἐπίσκοπος Κρατείας Α' 374.

Ἀβράμιος, μοναχὸς τῆς μονῆς τοῦ ἁγίου Σάββα Α' 288.

Ἀβυδος Γ' 389.

Ἀγαθάγγελος Α' 823.

Ἀγαθάγγελος, ἀντίπαλος τοῦ Γρηγοῤῥά Β' 761.

Ἀγαθαρχίδης Β' 223, 230.

Ἀγαθίας Α' 18, 458 460, * 486, 491, 524, 542, 698, Β' 318, 484 * 655.

Ἀγαθόνικος, ἐπίσκοπος Α' 411.

Ἀγαθόνικος, ὁ ἅγιος, μάρτυς Α' 332.

Ἀγάθων, πάπας Γ' 326 σημ.

Ἀγάθων, ἀρχιδιάκονος Β' 558.

Ἀγαλλιανὸς Ἀλέξιος, διάκονος Α' 188.

Ἀγαλλιανὸς Θεόδωρος, ἀντιρρητικὸς Α' 237.

Ἀγαπητός, διάκονος Α' * 99, Β' 367, 603, Γ' 204.

Ἀγαπητός, ἐπιστέλλων πρὸς Προκόπιον Γάζης Β' 100.

- Ἀγαπητὸς Α' , πάπας Α' 108, Γ' 297.
- Ἀγάπιος, ἴδε Λάνδος.
- Ἀγγελος, στρατηγός Α' 286.
- Ἀγγελος, οἶκος τῶν Ἀγγέλων Γ' 458 ἔ.
- Ἀγγελος Γρηγόριος, ἀντιρρητικός Α' 222.
- Ἀγγελος Μάρκος Β' 760.
- Ἀγγλία Α' 612 ἔ., Β' 211 (κατά-
λογοι χειρογρ. ἐν Α.) Γ' 82.
- Ἀγία Σοφία Β' 35 ἔ., 42 ἔ., 65.
75, 179, μοναχία εἰς τὴν πτω-
σιν τῆς Ἀγίας Σοφίας). Β'
645, 654, Γ' 638, * 647 ἔ.
- Ἀγίλας Γ' 292.
- Ἀγιοηλίτης Ἰωάννης, συναξαρι-
στής Α' 399.
- Ἀγιοθεοδωρίτης Κωνσταντῖνος Β'
119, * 128.
- Ἀγιοθεοδωρίτης Μιχαήλ, λογοθέ-
της τοῦ δρόμου Β' 133, 136.
- Ἀγιοθεοδωρίτης, λογοθέτης (πάν-
τως ὁ αὐτὸς πρὸς τὸν προηγού-
μενον) Β' 131, 136.
- Ἀγιοι, στίχοι εἰς τοὺς ἁγίους Α'
589, Β' 676, 680, 712.
- Ἀγιολογία Α' 29· σημασία, ἀνά-
πτυξις καὶ χαρακτὴρ τῆς βυζαντ.
ἀγιολογίας Α' 72, 323, * 354 ἔ.,
357, 362 ἔ., 369, 370, 479. Ἀ-
ρειανὴ ἀγιολογία Α' 359, 369.
βίοι ἁγίων ὡς ἱστορικαὶ πηγαί
Α' 444, * 632 ἔ.
- Ἅγιον Ὄρος, ἴδε Ἄθως.
- Ἀγιοπολίτης, ἴδε Γεώργιος.
- Ἀγιοπολίτης (μονσ. βιβλ.) Α' 381.
- Ἀγιοχριστοφορίτης Γ' 457.
- Agnese Baptist Γ' 232.
- Ἀγχιάλος Γ' 331.
- Ἀγχιάλος Μιχαήλ, πατριάρχης
ΚΠ. Α' 175, Β' 133, 137, 408.
- Ἀδάμ καὶ Εὔα, ἀπόκριφος ἱστο-
ρία Α' 59, Γ' 205.
- Ἀδάμ, στίχοι εἰς τὸν Ἀ. Β' 635.
- Ἀδάμ καὶ ὁ παράδεισος Γ' 53.
- Ἀδαρμπαϊτζάν Γ' 314.
- Ἀδελφίος, βογομίλος Α' 162.
- Ἀδηλος=Ἀήλος Β' 23.
- Ἀδουλις Β' 14.
- Ἀδριανός Α' 243.
- Ἀδριανὸς Σεβαστός Β' 132.
- Ἀδριανὸς Β', πάπας Β' 574, Γ'
359.
- Ἀδριανὸς Ε', πάπας Β' 169.
- Ἀδριανός, ἀρχιεπίσκοπος Βουλγα-
ρίας, ἀντιρρητικός Α' 222.
- Ἀδριανούπολις Α' 617.
- Ἀέτιος Β' 414.
- Ἀέτιος στρατηγός (θ' αἰών) Γ'
349.
- Ἀήρ, πραγματεία περὶ τοῦ Ἀ. Β'
144.
- Ἀθαναγίδος Γ' 292.
- Ἀθανασία, ἡγουμένησσα Α' 393,
399.
- Ἀθανάσιος, πατριάρχης Ἀλεξαν-
δρείας Α' 71, 125, 131, 158,
170, 180, 181, 186, 209, 221,
256, 308, 359, 387, 415, 433,
Β' 292, (ποίημα εἰς Ἀθανά-
σιον), 450, 770 (ποίημα).
- Ἀθανάσιος ὁ νέος, πατρ. Ἀλε-
ξανδρείας (γ' αἰών) Α' * 181,
190 584.
- Ἀθανάσιος, πατριάρχης Ἀντιοχείας
συναξαριστής Α' 400.
- Ἀθανάσιος, ἀρχιεπίσκοπος Κορίν-
θου Α' 98, 151, 155.
- Ἀθανάσιος, ἴδε Κυδώνιος.

- Ἀθανάσιος, μοναχὸς ἐν ὄρει Λά-
τρῳ Α' 390.
- Ἀθανάσιος (;) λεξικογράφος Β'
326.
- Ἀθανάσιος, ἐπίσκοπος Μεθώνης
Α' 333, 394.
- Ἀθανάσιος μοναχός, ἱδρυτὴς τῆς
ἐν Ἀθῶ Λαύρας Α' 282 366,
391, 393, 397 637. Γ' 506.
- Ἀθανάσιος, μοναχός Β' 758.
- Ἀθῆναι Α' 609, 815, Β' 124 ἐ, 667,
Γ' 115. (Θρησκ. εἰς τὴν ἄλωσιν
τῶν Ἀθηναίων) Γ' 394, κατάργη-
σις τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθη-
νῶν, Α' 9 ἐ, Γ' 300 ἐ, ἡ μεσαιω-
νικὴ αὐτῶν ἱστορία Γ' 542, 566,
590, ἡ συμμετοχὴ αὐτῶν εἰς
τὴν βυζαντινὴν λογοτεχνίαν Α'
610, Β' 124 ἐ, ἡ ἐκχριστιάνι-
σις αὐτῶν Β' 479, ἡ τοπογρα-
φία αὐτῶν Β' 62, Γ' 634, αἱ
βυζαντιναὶ αὐτῶν ἐπιγραφαὶ Γ'
683 ε., ἡ βιβλιοθήκη των Β'
207.
- Ἀθηναῖος Β' 261, 317, 320.
- Ἀθηναῖος, τακτικός Β' 460, 463.
- Ἀθηναῖς Γ' 258.
- Ἀθηναίων πολιτεία Β' 290.
- Ἀθηνόδωρος Β' 770.
- Ἀθηνοκλῆς Α' 488.
- Ἀθίγγανοι Γ' 623.
- Ἀθοῦσα, πρόσωπον διαλόγου Γ'
72.
- Ἀθως Α' 210, 276, 312, 314, 360.
Β' 197, 199, 203, * 212 ἐ. Γ'
506 ἐ.
- Αἰγυπτίων μοναχῶν ἱστορία Α'
378.
- Αἴγυπτος Α' 501, 817, Β' 14, 33,
Γ' 178, 313, * 319, Γ' 549, 592.
- Ἄιδης, ἀποδημία εἰς Ἄιδου Γ'
71 ἐ.
- Ἄιδης καὶ Λάζαρος, ἡθοποιία Β'
75, 132.
- Αἰθιοπία Α' 817, Β' 14 Γ' 206.
- Αἴλιανός Α' 501, 533, 776, Β'
318, 391, 621, 750.
- Αἴλιανός, τακτικός Β' 460.
- Αἴλιος Διονύσιος Β' 225 ἐ., 261,
315, 329, 339.
- Αἰνείας Β' 140.
- Αἰνείας Γαζαῖος Β' 53.
- Αἰνείας, τακτικός Β' 460.
- Haikar, ἴδε Χαϊκάρ
- Hakim, ἴδε Χακίμ, χαλίφης.
- Halicz Β' 22.
- Ἀμαρτωλός, ὡς ἐπωνυμία Α' 727.
- Hamza, ἴδε Χαμζά.
- Αἰνίγματα Β' 72, 75, 280, 668,
676, 682, 712, 724, * 730 ἐ.
- Αἰσχίνης Β' 240.
- Αἰσχύλος Α' 466, Β' 192, 285,
295 ἐ., 318, 694.
- Αἴσωπος Β' 140, 273, 635, 764,
Γ' 218 * Γ' 223 ἐ., 239, 242.
- Ἀκάθιστος, ὕμνος Α' 589, Β'
* 553, Γ' 70, 336.
- Ακάκιος, Καισαρείας Α' 260, 414.
- Ἀκάκιος, πατριάρχης Κπόλεως Γ'
268, 281, 327.
- Ἀκίνδυνος Διονύσιος Α' 198.
- Ἀκίνδυνος Γρηγόριος, ἀντιρρητι-
κός Α' 76, 87, * 195, 202, 204,
206, 210, 213, 349, 426, Β' 761.
- Ἀκίνδυνος, ὁ ἅγιος, μάρτυς Γ'
658.
- Ἀκίρ, ὁ σοφός Γ' 224.
- Ἀκολουθία ἐν τῇ ἐκκλησιαστικῇ
ποιήσει Β' 574.
- Ἀκολουθία τοῦ σπανοῦ Γ' 50 ἐ.

- Ακολουθίαι λατινικαὶ μεταφρα-
 σμέναι Α' 200.
 Ἀκόλουθος Β' 621.
 Ἀκομινάτος Μιχαήλ Α' 27, 397,
 425, 569, 574, Β' 96, * 127,
 130, 137, 259, 263, 724, Γ' 12.
 Ἀκομινάτος Νικήτας, ἱστορικός
 καὶ δογματικός Α' 27, 75, 85,
 93, 98, 106, 108, 168, * 175,
 179, 244, 420, 444, 460, * 569,
 587, 600, 789, 795, 797, Β'
 37, 78, 137, Γ' 648, 675.
 Ἀκομινάτος Νικήτας, ἀρχιεπίσκο-
 πος Χωνῶν Α' 177.
 Ἀκονίτις, νῆσος Α' 781.
 Ἀκρίτας, ἴδε Διγενῆς Ἀκρίτας.
 Ἀκρίτας, τόπος Γ' 93.
 Ἀκρίται Γ' 84, * 92.
 Ἀκροῖόν Γ' 336.
 Ἀκροπολίτης Β' 151.
 Ἀκροπολίτης Γεώργιος Α' 180,
 271, 273, 410, * 578, 587, 788,
 789, 795, 797, Β' 139, 141,
 743, Γ' 484.
 Ἀκροπολίτης Κωνσταντῖνος, συνα-
 ξαρστής Α' * 411, 412, 787, Β'
 124, 140, 146, 279.
 Ἀκροστιχίς Β' 99, 101, 559, 572,
 586, * 599 ἔ., 637 ἔ., 649, 679,
 763, 768, Γ' 55 ἔ., 124 ἴδε
 καὶ ἀλφάβητοι.
 Ἀκροτελεύτιον ἴδε Ἐφύμνιον.
 Acta, S. Andreae κτλ. ἴδε Βίος
 ἁγίου Ἀνδρέου κτλ.
 Acta Sanctorum Α' 364.
 Acta apostolorum apocrypha
 Α' 365.
 Ἀκτουάριος = ἱατρὸς τῆς αὐλῆς
 Β' 137, 429 ἴδε καὶ Ἰωάν-
 νης Ἀκτουάριος.
 Ἀκύλας, μάρτυς Α' 342 ἴδε καὶ
 Aquilas.
 Aquilas, μετάφρασις τῆς Ἀγίας
 Γραφῆς Α' 241, 250.
 Ἀλανοὶ Α' 312.
 Ἀλάριχος Γ' 255.
 Ἀλβανοὶ Γ' 615.
 Ἀλβέρτος ἴδε Μαρίνος.
 Ἀλβέρτος μέγας Α' 194, Β' 59.
 Ἀλδελαγὰς καὶ Ὀλόπη, ἱστορία
 Γ' 141.
 Ἀλδος Μανούτιος Β' 189.
 Ἀλ-Μεκίν, Ἀραβ ἱστορικός Α'
 747.
 Ἀλέξανδρος, Καῖσαρ Γ' 361, 365.
 Ἀλέξανδρος Ἀφροδισιεὺς Β' 52,
 318, 754.
 Ἀλέξανδρος, ἀρχιεπίσκοπος Λέ-
 σβου Β' 768.
 Ἀλέξανδρος, Μοναχὸς Α' * 326,
 737.
 Ἀλέξανδρος Νουμενίου, ἴδε Νου-
 μενίου.
 Ἀλέξανδρος Γ', πάπας Γ' 449 ἔ.
 Ἀλέξανδρος πολυτίτωρ Α' 488.
 Ἀλέξανδρος ἐκ Τράλλεων Β' 414.
 Ἀλεξάνδρου, μυθιστόρημα περὶ
 τοῦ Μ. Ἀλ. Α' 60, Γ' 75, 120,
 * 131 ἔ.
 Ἀλεξάνδρα ἴδε Λυκόφρων.
 Ἀλεξάνδρεια Α' 3, Β' 21, Γ' 593.
 Alexandro Girolamo Β' 189.
 Ἀλεξιάς, ἴδε Κομνηνὴ Ἄννα.
 Ἀλέξιος Α' Κομνηνός, αὐτοκρά-
 τωρ Α' 74, 86, 146, 157, * 162,
 173, 177, 277, 309, 551, 555,
 Β' 36, 114, 403, Γ' * 425 ἔ.,
 553 ἔ.
 Ἀλέξιος Β' Κομνηνός, αὐτοκράτωρ
 Α' 573, Β' 134, * 724, Γ' * 450.

- Ἀλέξιος Γ' Ἀγγελος, αὐτοκράτωρ
Α' 178, Β' 125, 127, Γ' * 463
ἐ., 476.
- Ἀλέξιος Α' Β' 127, Γ' 469.
- Ἀλέξιος Ε' Μούρτζουφλος, αὐτο-
κράτωρ Α' 570, * Γ' 470 ἐ.
- Ἀλέξιος Α' αὐτοκράτωρ Τραπε-
ζούντος Γ' 489.
- Ἀλέξιος Β' αὐτοκράτωρ Τραπε-
ζούντος Γ' 489.
- Ἀλέξιος Γ' αὐτοκράτωρ Τραπε-
ζούντος Β' 763, Γ' 490.
- Ἀλέξιος, ἴδε Ἀγαλλιανός.
- Ἀλέξιος, ἴδε Ἀριστηνός.
- Ἀλέξιος, ἴδε Καλόχετος.
- Ἀλέξιος ὁ Καππαδόκης Β' 292.
- Ἀλέξιος, πατριάρχης Κωνσταντι-
πόλεως Α' 302.
- Ἀλέξιος, ἴδε Μακρεμβολίτης.
- Ἀλέξιος, ὁ ἄνθρωπος τοῦ Θεοῦ.
Γ' 27.
- Ἀλέξιος, φιλόσοφος Α' 302.
- Ἀλέξιος, ἴδε Ραρτοῦρος.
- Ἀλέξιος, υἱὸς τοῦ Βελισαρίου Γ'
83.
- Ἀλέξιος, κωμικός Β' 194.
- Ἀλκαῖος Β' 194.
- Ἀλκμάν Β' 194, 496.
- Ἀλλάτιος (Allatius) Λέων Β'
263, * Γ' 698.
- Ἀλληγορίαι Β' 244 ἐ., 248, 253.
- Ἀλκουίνος Β' 183.
- Ἀλκυόνιος, Πέτρος Β' 193.
- Almagest Β' 432.
- Ἀλ-μεκίν Α' 746.
- Ἄλμος Γ' 441.
- Ἀλογοβοτοῦρ Γ' 368.
- Ἀλοδαῖτοι Γ' 302.
- Ἄλοπος Θεόδωρος Β' 57.
- Ἀλουσιανός Γ' 405.
- Ἀλπ-Ἀρσλάν Γ' 414, 419.
- Ἀλνάτης Γρηγόριος Β' 384.
- Ἀλύπιος Β' 622.
- Ἀλφαβηταγράφητος Β' 637.
- Ἀλφάβητοι Α' 545, 519 ἐ., Β'
198, * 636, ἐ., 669, 679, 712,
770, Γ' * 58 ἐ.
- Ἀλφάβητος τῆς ἀγάπης Γ' 55.
- Ἀλφειὸς ὁ ἅγιος, μάρτυς Α' 311.
- Ἀλχημία Β' * 455 ἐ.
- Ἀμαδέος Σαβοΐας Γ' 508.
- Amadi Francisco Γ' 231.
- Ἀμαθῆς ἡ παρ' ἐαντῶ γραμματι-
κός Β' 714.
- Ἀμαλασοῦνθα Α' 480 ἐ., 288.
- Ἀμάλοι Γ' 271, 288..
- Ἀμαλῶχος, βασιλεὺς τῆς Ἱερου-
σαλήμ Γ' 444.
- Ἀμάντιος Γ' 280.
- Ἀμάραντος Β' 713.
- Ἀμαρτωλοῦ παράκλησις Γ' 52.
- Ἀμβρόσιος Camaldulensis Α'
217, 285.
- Ἀμβρόσιος ὁ ἅγιος, διδάσκαλος
τῆς ἐκκλησίας Α' 144, 150, 176,
193, Γ' 184.
- Ἀμηρούτσης Γεώργιος, ἀντιρρη-
τικὸς καὶ ποιητής Α' 237, 239,
Γ' 769.
- Ἀμιδα Β' 414, Γ' 274, 383.
- Ἀμμιανός Β' 498.
- Ἀμμιανὸς Μαρκελλῖνος Α' 681.
- Ἀμμώνιος Ἀλεξανδρείας Α' 82,
415.
- Ἀμμώνιος Ἀριστοτελικός Α' 130,
Β' 49, 53, 218, 284, 348.
- Ἀμμώνιος λεξικογράφος Β' 284.
- Ἀμοργός Γ' 27.
- Ἀμόριον Α' 707, Γ' 333, 346,
* 349, 387.

- Ἀμπᾶς, ἴδε Ἀβᾶς.
 Ἀμφιλόγιος, μητροπολίτης Κυζίκου Α' 141.
 Ἀμρού Γ' 319.
 Ἀμυντιανός Β' 223.
 Ἀναγέννησις, ἐπιστημονικὴ καὶ λογοτεχνικὴ βυζαντινὴ κατὰ τὸν ια' καὶ ιβ' αἰῶνα Α' 49.
 Ἀναγνώστης Ἰωάννης Α' 524, * 608.
 Ἀναγνώστης Κωνσταντῖνος Β' 747 ἔ.
 Ἀναγραφαὶ τῶν πατριαρχικῶν θρόνων, ἐκκλησιῶν καὶ ἐπισκοπικῶν ἐδρῶν * Β' 18 ἔ., 93, Γ' 362.
 Ἀναγραφαὶ αὐτοκρατόρων, πατριαρχῶν κτλ., ἴδε Κατάλογοι αὐτοκρ. κτλ.
 Ἀναδάμ Γ' 224.
 Ἀναζήτησις καὶ εὑρεσις τοῦ τιμίου σταυροῦ, ἴδε εὑρεσις κτλ.
 Ἀνακεφαλαίωσις τῶν ἁγιωτάτων πατριαρχῶν κτλ. Β' 18 ἴδε καὶ ἐκκλησιαστικὴ γεωγραφία.
 Ἀνακρέων Β' 194.
 Ἀνακρεόντεια Β' 480, 494, 556, 649, 679, 681, 761, 763.
 Ἀναστάσιος Α' αὐτοκράτωρ Α' 6, 246, Β' 519 ἔ., * Γ' 272, 548.
 Ἀναστάσιος Β' αὐτοκράτωρ Β' 519 ἔ., Γ' * 232.
 Ἀναστάσιος, πατριάρχης Ἀντιοχείας Α' * 111 ἔ., 283, 425.
 Ἀναστάσιος Β', πατριάρχης Ἀντιοχείας Α' 286.
 Ἀναστάσιος ἀποκρισιάρχης Α' 115, 120.
 Ἀναστάσιος ὁ ἅγιος, μάρτυς Α' 381, 386, 408.
 Ἀναστάσιος Ἡρακλεώτης Β' 105.
 Ἀναστάσιος, ἐπίσκοπος Καισαρείας ἀσκητικός Α' 309.
 Ἀναστάσιος, ἐκκλησιαστικὸς ποιητὴς Β' 557.
 Ἀναστάσιος, πατριάρχης Κ πόλεως Γ' 339.
 Ἀναστάσιος Λε. . . βεσιάρχης, ὕπατος καὶ κριτὴς Β' 685.
 Ἀναστάσιος, ἴδε Μακεδόν.
 Ἀναστάσιος, μελωδός Β' 517.
 Ἀναστάσιος, μοναχός Α' 116, 120.
 Ἀναστάσιος, ἀρχιεπίσκοπος Νικαίας Α' 122, 124.
 Ἀναστάσιος, ἐπίσκοπος Νικοπόλεως Α' 386.
 Ἀναστάσιος, κυαίστωρ Β' 648.
 Ἀναστάσιος Σιναΐτης, θεολόγος Α' 88, 93, 95, 96, 98, 104, 105, * 121 ἔ., 142, 158, 220, 243, 244, 250, 777.
 Ἀναστάσιος, ἡγούμενος Σινᾶ Α' 640.
 Ἀναστασιώτης Θεοφάνης, συναξαριστής Α' 395.
 Ἀναστασιούπολις Γ' 627.
 Anastasius βιβλιοθηκᾶριος Α' 53, 355, 380, 391, * 700 ἔ., 702, 711 ἔ.
 Ἀνατόλιος, ἀντεκίνησωρ Β' 405.
 Ἀνατόλιος, πρεσβευτὴς Γ' 261.
 Ἀνατόλιος, μοναχός Α' 105.
 Ἀνατόλιος, ἀρχιεπίσκοπος Θεσσαλονίκης, ὁμιλητικός. Α' 352.
 Ἀνατόλιος, ἴδε Βινδάνιος.
 Ἀνατολικὸν κράτος ἢ ἀνατολικὸν ῥωμαϊκὸν κράτος, δικαιολόγησις τῆς ὀνομασίας Α' 8, Γ' 343.
 Ἀνατολῖται, ἱστοριογραφία τῶν Ἀ. Α' 456, 646, 664, * 816 ἔ.,

- σχέσεις πρὸς τοὺς Βυζαντινοὺς
B' 409—410, 476, 611, *Γ' 560,
*603.
- Ἀνατομική, B' 60. ἴδε καὶ ἱα-
τρική.
- Ἀνδρέας Παλαιολόγος, αὐτοκρά-
τωρ τιτουλάριος A' 452.
- Ἀνδρέας ἀπόστολος A' 333, 386,
794, Γ' 694.
- Ἀνδρέας Χίος, μάρτυς A' 340,
412.
- Ἀνδρέας ἔγκλειστος A' 93, 105.
- Ἀνδρέας ἁμαρτωλὸς A' 424.
- Ἀνδρέας ὁ ἅγιος ἐν κρίσει A' 388.
- Ἀνδρέας ὁ νέος A' 137.
- Ἀνδρέας ἐπίσκοπος Καισαρείας
Καππαδοκίας, ἐξηγητής. A' 242,
*254 ἔ., 259-260, 329.
- Ἀνδρέας Κολοσσαεύς, ἀντιρρητι-
κός A' 216, 225, 229.
- Ἀνδρέας ὁ διὰ Χριστὸν σαλός,
μοναχός A' 390, 394.
- Ἀνδρέας Κρήτης A' 21, *328 ἔ.,
387, B' 511, 526, *557 ἔ., Γ'
694.
- Ἀνδρέας Κρήτης, φίλος τοῦ Φι-
λέλφου B' 345.
- Ἀνδρέας πρεσβύτερος, συγγρα-
φεὺς σειρῶν A' 423, 431.
- Ἀνδρέας, σχολιαστής A' 271, 274,
424.
- Ἀνδρεόπουλος Μιχαήλ Γ' 214.
- Ἀνδριάς, ῥητορικὸν σύγγραμμα
B 83.
- Ἀνδριτσόπουλος B' 446.
- Ἀνδρόνικος A' Κομνηνός, αὐτο-
κράτωρ A' 175, 571, B' 119,
126, Γ' 97, *451 ἔ., 554.
- Ἀνδρόνικος B' Παλαιολόγος, αὐ-
τοκράτωρ A' 181, 190, 192,
312, 451, 593, B' 19, 129, 139,
144, 150, 272, 279, 292, 744,
751, Γ' *497 ἔ.
- Ἀνδρόνικος Γ' Παλαιολόγος, αὐ-
τοκράτωρ A' 194, 593, B' 150,
Γ' * 550, 554.
- Ἀνδρόνικος Δ' Παλαιολόγος, Γ'
509.
- Ἀνδρόνικος Γίδος, αὐτοκράτωρ
Τραπεζοῦντος Γ' 489.
- Ἀνδρόνικος Δούκας, ἴδε Σγουρός.
- Ἀνδρόνικος, υἱὸς τοῦ Ἀ. Γ' 97 ἔ.
- Ἀνδρος B' 604, Γ' 567, 628.
- Ἀνέκδοτα τοῦ Προκοπίου A' 466.
- Ἀνῆου, ἴδε Κάρολος Ἀνδεγαυίας.
- Ἀνθρωπισμός A' 30, 35, 221,
559, 613, B' 96, 148, 184,
*187 ἔ., 272.
- Ἀνί Γ' 409, 415.
- Ἀνινᾶς ὁ ἅγιος B' 150.
- Ἀνθέλιος A' 631.
- Ἀνθέμιος, ἑπαρχος Γ' 258 ἔ.
- Ἀνθέμιος Τραλλιανός B' 430, 436.
- Ἀνθιμος ἀρχιεπίσκοπος Ἀθηνῶν
A' 351.
- Ἀνθιμος ἀρχιεπίσκοπος Βουλγα-
ρίας, ἀντιρρητικός A' 215.
- Ἀνθιμος, ἐκκλησιαστικὸς ποιητής
B' 516.
- Ἀνθιμος, πατριάρχης Κων/πόλεως
A' 93, 98.
- Ἀνθιμος ἱατρός B' 418.
- Ἀνθιμος μοναχός B' 178.
- Ἀνθολογία παλατιανή B' 318,
* 656 ἔ.
- Ἀνθολογίαι B' 240, * 652 ἔ., 727,
ἴδε καὶ ἀποφθεγμάτων συλλο-
γαί.
- Ἀνθὸς τῶν χαρίτων, πεζὸν διη-
μῶδες Γ' 249.

- Ἄννα ἡ ἁγία Α' 333, 337, 343, Β' 150.
 Ἄννα αὐτοκράτειρα Α' 316, 349.
 Ἄννα θυγάτηρ τοῦ αὐτοκράτορος Φρειδερίκου Β' 737.
 Ἀννιανός Α' 687, 693, 694, 820.
 Ἀνσέλμος Κανταβριγίας Α' 194, 200, Β' 183.
 Ἀνσέλμος Havelberg Α' 168 ἔ.
 Ἀνταποκρίσεις (Ἀλληλογραφία) τῶν πρώτων σουλτάνων Α' 31.
 Ἀντιατικιστής Β' 328 ἔ.
 Ἀντιγονίτης Γρηγόριος Β' 179.
 Ἀντίδοτοι Β' 417.
 Ἀντιθάλεια Β' 481.
 Ἀντικειμενικότης τῆς βυζαντινῆς ἱστοριογραφίας Α' 453.
 Ἀντιόχεια Α' 496, 650, 658, 663, 679, 819, Β' 21, Γ' 295, 312, 378, 592.
 Ἀντίοχος Γρηγόριος Β' 130, 136.
 Ἀντίοχος, μαρτύριον τοῦ Α' 31.
 Ἀντίοχος, μοναχὸς τῆς μονῆς τοῦ ἁ. Σάββα Α' 70, * 289, 308.
 Ἀντιρρητική, βυζαντινὴ Α' 84 ἔ., κατὰ Λατίνων, Ἰσλάμ, Ἰουδαίων, μονοφυσιτῶν, μονοθελητῶν, ἴδε ταῦτα.
 Ἀντιρρητικοὶ πρὸς τοὺς Ἀρμενίους Α' 91, 125, 144, 148, 149, 150, 172, 173, 177, 179, 263, 306, 308, Β' 723.
 Ἀντισθένης, πρόσωπον διαλόγου Α' 501.
 Ἀντιστοιχάριον Β' 337.
 Ἀντιστοιχία Β' * 313, 356, 367.
 Ἀντιστοιχικὸν παίγιον Β' 277 ἔ.
 Ἀντιφάνης Β' 341.
 Ἀντιφῶν Β' 319.
 Ἀντωνίνος, ἀρχιμανδρ. Γ' 701.
 Ἀντωνίνος Μάρκος Β' 318.
 Antonio Ascoli Α' 214.
 Ἀντώνιος ὁ ἐρημίτης Α' 224, 303, 314, 359, 386, Β' 668.
 Ἀντώνιος, συναξαριστής Α' 384.
 Ἀντώνιος ὁ νέος μοναχὸς Α" 391.
 Ἀντώνιος, ἴδε Καυλέας.
 Ἀντώνιος «μέλισσα» Α' 60, 437, 439, Β' * 115 ἔ., * 385.
 Ἀντώνιος μοναχὸς Α' 759.
 Ἀντώνιος Στουδίτης Α' 352, Β' 564.
 Ἀντώνιος, ἐπίσκοπος Συλαίου Α' 127, 128.
 Ἀνυσία ἡ ἁγία, μάρτυς Α' 411.
 Ἀνώνυμα ποιήματα περὶ ἀξιωματῶν τῆς αὐλῆς Β' 44.
 Ἀνώνυμα γεωγραφικά Β' 17, 26, 84.
 Ἀνώνυμοι γραμματικοὶ Β' 306, 339, 359, 370, 371 ἔ.
 Ἀνώνυμοι μαθηματικοὶ Β' 431, 437.
 Ἀνώνυμοι ἱατροὶ Β' 423.
 Ἀνώνυμοι μετρικοὶ Β' 377.
 Ἀνώνυμοι συγγραφεῖς περὶ μουσικῆς Β' 382.
 Ἀνώνυμοι ῥήτορες Β' 130, 134, 137.
 Ἀνώνυμα σχόλια εἰς ἐκκλησιαστικούς πατέρας Α' 272, 275.
 Ἀνώνυμα σχόλια εἰς τὴν Ἀγίαν Γραφήν Α' 268, 270.
 Ἀνώνυμοι θεολογικοὶ συγγραφεῖς, ἴδε Ἀρμένιοι, Ἀσκηταί, εἰκονοκλάσται, Ἰουδαῖοι, Ἰσλάμ, Λατῖνοι κτλ.
 Ἀνώνυμα βιβλία προσκυνητῶν Β' 31.

- 'Ανώνυμος ἐπιτομή τῆς 'Ιλιάδος
 Β' 246 ἔ.
 'Ανώνυμος Βανδούρι Β' 36, 40.
 'Ανώνυμος περὶ βασιλείας Β' 103.
 'Ανώνυμος γεωγράφος Β' 84.
 'Ανώνυμος περὶ 'Ιερουσαλήμ Β'
 30.
 'Ανώνυμος περὶ τάφων αὐτοκρα-
 τῶρων Β' 37, 41.
 'Ανώνυμος περὶ Κ/πόλεως Β' 37.
 'Ανώνυμος περὶ τῆς ἐπὶ 'Ηρα-
 κλείου πολιορκίας τῆς Κ/πόλεως
 Α' 509, Β' * 555 ἔ.
 'Ανώνυμος περὶ τῆς ὑπὸ Λατίνων
 ἁλώσεως τῆς Κ/πόλεως Α' 797.
 'Ανώνυμος περὶ πολεμικῆς Β' 461,
 464.
 'Ανώνυμος περὶ Λέοντος τοῦ 'Αρ-
 μενίου Α' 733.
 'Ανώνυμος περὶ πολιτικῆς σοφίας
 Β' 102.
 'Ανώνυμος περὶ ναυμαχιῶν Β'
 461, 464.
 'Ανώνυμος ὁ Σικελός Α' 727.
 Anonymus Thyselii Α' 630.
 'Ανώνυμοι ἀλχημισταί Β' 455 ἔ.
 'Ανώνυμος συλλογὴ ἐπιστολῶν Β'
 150, 179.
 'Ανώνυμοι χρονογράφοι Α' 599,
 620, 666, 709 ἔ., 733, 737, 757,
 766, 788 ἔ., * 800 ἔ., Β' 37, 39 ἔ.,
 766.
 'Αξακῶφ Α' 57.
 'Αξιοπερίεργα Α' 470.
 'Αξιιώματα (ὑπουργήματα) ἐν τῷ
 βυζαντινῷ κράτει Γ' 572.
 'Αξουμῖται Α' 486, Β' 14, Γ' 560.
 677.
 'Αἰσῆχος 'Ιωάννης, μέγας δομέστι-
 κος Α' 165, Β' 117, 729, Γ' 439.
 'Απελάται Γ' 85, * 92.
 'Απιμπιθιὸν (;) Κωνσταντῖνος
 Β' 131.
 'Αουρ Β' 479.
 'Απίων Β' 226.
 'Απόδημος φίλια Β' 705.
 'Αποκάλυψις Β' 234, Γ' 644.
 'Αποκάπης Βασίλειος Γ' 416.
 'Απόκανχος 'Αλεξίος Β' 146.
 'Απόκανχος, παρακοιμώμενος Β'
 150, 416, Γ' 503.
 'Απόκοπος Γ' 68.
 'Απόκρυφα συγγράμματα Β' 694,
 Γ' 642. (ἴδε καὶ συναξάρια, ἱστο-
 ρία 'Αποστόλων).
 'Απολλινάριος Λαοδικείας Α' 119,
 415, 424, Β' 498.
 'Απολλιναρισταί Α' 100.
 'Απολλόδωρος, βιβλιοθήκη τοῦ 'Α.
 Β' 251, 298.
 'Απολλόδωρος, κωμικός Β' 194.
 'Απολλόδωρος τακτικός Β' 460.
 463.
 'Απόλλων καὶ Δάφνη, ζωγραφία,
 θέμα ἡθοποιίας Α' 568.
 'Απολλώνιος δύσκολος Α' 19, Β'
 334, 345, 352, 353.
 'Απολλώνιος λεξικογράφος Β' 226,
 328.
 'Απολλώνιος μαθηματικός Β' 430,
 433.
 'Απολλώνιος Ρόδιος Β' 240.
 'Απολλώνιος Τυανεύς Β' 124, 667.
 'Απολλώνιος Τύριος Γ' 136 ἔ.
 'Απολογητῶν Κῶδιξ Β' 234.
 'Απολογητικὴ, Βυζαντινὴ Α' 87 ἔ.
 παράβαλε ἀντιρρητικὴ.
 'Απομάζαρις Β' 449.
 'Απόστολοι, ἐπίγραμμα εἰς τοὺς
 'Αποστόλους Β' 76, 679. Εἰ-

- νονογραφία τῶν Ἀποστόλων Γ' 645.
 Ἀποστόλων Ἱστορίαι, ἀπόκρυφοι Α' 334, 343, 350, 355, 364, 367, 387, ἴδε καὶ Βίοι.
 Ἀποστόλων ἐκκλησία ἐν Κ)πόλει, περιγραφὴ αὐτῆς Β' 650.
 Ἀποστόλιος Ἀριστόβουλος (Ἀρσένιος) Β' 188, * 392 ε, Γ' 240.
 Ἀποστόλιος Μιχαήλ Α' 237, 240, Β' 178, 188, 312, * 392, ε, Γ' 240.
 Ἀποσχισταί Α' 130.
 Ἀποφωνῆς Β' 352 ε.
 Ἀππιανός Α' 16, 524, 756, Β' 223, 319.
 Ἀπουλήϊος Α' 523.
 Ἀπλούχειρ Μιχαήλ Β' 254, * 734ε, Γ' 42.
 Ἀποφθέγματα, ἴδε Γνώμαι.
 Ἀποφθέγματα τῶν ἁγίων Πατέρων Α' 378.
 Ἀπόχαψος, ἐμίρης Γ' 369.
 Ἀραβες Α' 55, 697, Β' 56, 414, 626, Γ' * 318, * Γ' 604.
 Ἀραβία Β' 12.
 Ἀραβίτης Κωνσταντῖνος Β' 341.
 Ἀράχνη, ἐγκώμιον τῆς α. Β' 676.
 Ἀργυρόβουλλα Γ' 569, ἴδε Βοῦλ-
 λαι.
 Ἀργυρόκαστρον Γ' 153.
 Ἀργυρόπουλος Γεώργιος Γ' 111.
 Ἀργυρόπουλος Ἰωάννης, ἀνθρω-
 πιστής Α' 237, 240, Β' 180.
 Ἀργυρός Ἰσαάκ Α' 197, 206, 593
 ὑποσημ., Β' * 433, 435.
 Ἀργυρός Λέων Β' 178.
 Ardzruni Θωμᾶς Α' 825.
 Ἀρέθας ὁ ἅγιος, συναξάριον Α' 486. (§ 99 σημ. 2.
 Ἀρέθας Καισαρείας Α' 26, 70, 73, 244, * 254, 260, 429, 633, Β' 184, * 233, 431.
 Ἀρεόβινδος Γ' 277.
 Ἀρετοῦσα Γ' 170.
 Harald Hardraade Γ' 403.
 Ἀριάδνη Γ' 266.
 Ἀρειανισμός Α' 67, 201, 256, 263, Γ' 300.
 Ἀρειος Β' 481, 513.
 Ἀριθμητική, ἴδε μαθηματική.
 Hārith Γ' 293.
 Ἀρίστανδρος καὶ Καλλιθέα μυθι-
 στόρημα Α' 766.
 Ἀρίστανδρος κριτικός Β' 182.
 Ἀρίσταρχος ὁ νέος Β' 337.
 Ἀριστεύς (νικητὴς ἐν ἀγῶνι), με-
 λέτη ἔητορική Α' 583.
 Ἀριστηνός Ἀλέξιος Α' 272, 274, Β' 132, * 399, 408, 701, 710, 718, 719.
 Ἀριστείδης ἀπολογητής Γ' 203, * 208.
 Ἀριστείδης ἑήτωρ Β' 144, 234, 285.
 Ἀριστόβουλος, ἴδε Ἀποστόλιος.
 Ἀριστόβουλος, πρόσωπον διαλό-
 γου Β' 713.
 Ἀριστογείτων κατὰ Ὑπερείδου Β' 240.
 Ἀριστόνικος, γραμματικός Β' 334.
 Ἀριστοτέλης Α' 32, 121, 130, 256, 466, 488, 533, 583, 603, 605, Β' 46, * 48 ε, 56, 60, * 61, 70, 78, 139, 143, 193, 218 ε, 229, 240, 253, 256, 274, 290, 298, 430, 453, 621, 646, 667, 716, 745 ε, Γ' 116, 129, 134, 184.
 Ἀριστοτελισμός Α' 74, 236.

- Ἀριστοφάνης Βυζάντιος Α' 533, 261.
 Ἀριστοφάνης κωμικός Α' 555, Β' 193, 240, 249, 265, 280, 285, 295 ἔ., 315, 318, 361.
 Ἀρίστων Πελλαῖος Α' 88.
 Ἀρκάδιος αὐτοκράτωρ Γ' 255 ἔ.
 Ἀρκάδιος, ἀρχιεπίσκ. Κωνσταντίας, βιογράφος Α' 288, 384.
 Ἀρκαδιούπολις Γ' 347, 462.
 Ἀρμενόπουλος Κωνσταντῖνος, νομικός Α' 200, Β' *398, 404, 770.
 Ἀρμένιοι (καὶ Ἀρμενία) Α' 55, *822 ἔ., Β' 575, 632, Γ' 260, 305 ἔ., 321 332 ἔ., 340, 358, 369 ἔ., 396 ἔ., 409, 440, Γ' 597, 604, 649, 680. ἐκκλησι. σχέσεις πρὸς τοὺς Ἀρμ. Α' 88, 170. Ἴδε καὶ ἀντιρρητικοί.
 Ἀρμούρης, ὄσμα Γ' 97.
 Ἀροδαφνοῦσα δημώδη ἄσματα περὶ Α. Γ' 79.
 Ἀροῦν-αλ-Ρασίδ Γ' 342.
 Ἀρποκρατίων Β' 226, 227, 315, 338.
 Ἀρριανὸς Α' 16, 466, 524, 755, Β' 223, 240, 262, 318, 461.
 Ἀρριανός, Ψευδο- Β' 25.
 Ἀρσενιανὸν σχίσμα Α' 183, 191.
 Ἀρσένιος ἀσκητὴς Α' 303.
 Ἀρσένιος τῆς Κρυπτοφερράτης Β' 565.
 Ἀρσένιος ἐπίσκοπος Κερκύρας πανηγυριστὴς Α' 333, 402, Β' 644.
 Ἀρσένιος, πατριάρχης Κ/πόλεως Α' 180, 193, 788.
 Ἀρσένιος, μοναχὸς ἐν Λάτρῳ Α' 390.
 Ἀρσένιος, μοναχὸς μεταφραστὴς Β' 452.
 Ἀρσένιος Στουδίτης, ἐκκλησιαστικὸς ποιητὴς Β' 564.
 Ἀρσένιος Στουδίτης, ἀντιρρητικὸς Α' 215.
 Ἀρσιλαΐτης Γεώργιος Α' 283.
 Ἄρτα, γέφυρα τῆς Ἄρτης Γ' 79.
 Ἀρτάβασδος, στρατηγὸς Γ' 333.
 Ἀρτάβασδος, ἴδε Ραβδός.
 Ἀρτεμίδωρος Β' 318, *449.
 Ἀρτέμιος, ἴδε Ἀναστάσιος Β' 133, 370, 401, Β' 231, 588.
 Ἀρτζίλ (Artschil) Α' 631.
 Artus, βασιλεὺς Γ' 129, 161.
 Ἀρχέλαος Β' 456.
 Ἀρχίλοχος Β' 191.
 Ἀρχιμήδης Β' 430.
 Ἀρχιππος προσμονάριος Α' 340.
 Ἀρχιτεκτονικὴ βυζαντινὴ Γ' 647.
 Ἀρχύτας Β' 646 667.
 Ἀρωμοῦνοι, Γ' 620.
 Ἀσάνης Ἄνδρέας Β' 165.
 Ἀσάνης Δημήτριος Β' 177.
 Ἀσάνης Κωνσταντῖνος Β' 166.
 Ἀσέν, ἴδε Ἰωάννης.
 Ἀσιανισμός Β' 55.
 Asinius Quadratus Α' 488.
 Ἀσκηταί, ἀνώνυμοι συλλογαί Α' 318.
 Ἀσκητικὴ, χαρακτὴρ τῆς βυζ. ἀ. Α' 72, *275.
 Ἀσκίδας Θεόδωρος Α' 109.
 Ἀσκληπιός Β' 122.
 Ἀσόλικ Στέφανος Α' 826.
 Ἄσπαρ Γ' 265.
 Ἀσπαρούχ Γ' 325.
 Ἀσπροφρύδης Μακάριος Β' 179.
 Ἀσσίζαι Ἱερουσαλὴμ καὶ Κύπρου Γ' 226 ἔ.
 Ἀστέριος Ἀμασείας Α' 415,

- Ἀστροάμφυχος, συγγραφεὺς χρη-
σιμῶν καὶ δνειροκρίτης Β' 444,
449, 452
- Ἀστρολογία Α' 179, Β' 430 ἔ.,
* 442, 646 ἔ., 707.
- Ἀστρονομίας μεγάλη σύνταξις Β'
432.
- Ἀστρονομικὰ συγγράμματα Α'
269, 583, 597, 772, Β' 13, 15,
46, 258, 291, * 429 ἔ.
- Ἀσώτ Δ' Γ' 409.
- Ἀσώτ, γαμβρὸς τοῦ τσάρου
Βουλγαρίας Συμεών Γ' 393.
- Ἀσώτ Γ' 370.
- Ἀτμάν, Ἀρμένιος ἡγούμενος Α'
170.
- Ἀτρέκλινος Α' 516.
- Ἀττάλεια Α' 546.
- Ἀτταλειάτης Μιχαήλ Α' * 546 ἔ.,
553, 559, 745, Β' 199, 397, 403.
- Ἀττικισμός Α' 30. Ἴδε καὶ Ἀν-
θρωπισμὸς καὶ Γλῶσσα γρα-
πτή.
- Ἀττικισταί Γ' 13.
- Ἀττίλας Γ' 261.
- Αὔγαρος, συναξαριστής Α' 409.
- Αὔγουστεών, περιγραφή τοῦ Αὔγ.
Α' 583.
- Αὔγουστίνος ὁ ἅγιος Α' 70, 132,
144, 176, 187, 193, 199, 200,
216, 420, Β' 275.
- Αὔγουστος, τίτλος Α' 6.
- Αὐλικά καὶ ἐκκλησιαστικὰ ἄξιω-
ματα (ὑπουργήματα) Β' 37 ἔ.,
41, Γ' 572.
- Αὐλικαλάμας (:) Θεόδωρος Β' 725.
- Αὐλικάλαμος Β' 72, 724, 730.
- Αὐλικοὶ ἱστοριογράφοι Α' 463.
- Αὐξέντιος, ὄρος τοῦ ἁγίου Αὐξεν-
τίου Α' 388.
- Αὐξέντιος, μάρτυς Α' 155.
- Αὐξέντιος μελωδὸς Β' 516.
- Αὐρήλιος Μάρκος Β' 235
- Αὐρήλιος Ὀπίλιος Β' 603.
- Αὐτόνομος, ἐπίσκοπος καὶ μάρτυς
Α' 375.
- Αὐτοκρατορία, ἐκκλησιαστικὴ καὶ
πολιτικὴ σημασία τῆς βυζαντ.
αὐτοκρ. Α' 67.
- Αὐτοκρατορία Ἰνδική, ἴδε Ἰνδική
αὐτοκρατορία.
- Αὐτοκράτωρ, ἴδε στέψις αὐτ., λα-
τρεία τῶν αὐτοκρ., θροῦλος περὶ
τῶν αὐτοκρ.
- Ἀφθόνιος Β' 87, 90, 110, 670 ἔ.
- Ἀφθαρτοδοκητισμός Α' 105, 107,
174, Γ' 299.
- Ἀφρική, βυζαντινὴ Γ' 329, 544.
- Ἀχελῷος, μάχη παρ' αὐτόν Γ' 367.
- Ἀχιάρ Α' 224.
- Ἀχιλλᾶς, ἀσκητής Β' 689.
- Ἀχιλλεύς Τάτιος Β' 193, 727,
730, Γ' 157.
- Ἀχιλλίης Γ' 128.
- Ἀχμέτ, δνειροκρίτης Β' 449.
- Ἀχμίμ. ἀριθμητικὴ Β' 431, 437.
- Ἀχμίμ Πανόπολις, εὐρήματα Γ'
643, 660.
- Ἀχρίς Γ' 392, 406, 495.
- Ἀψίμαρος Γ' 330.
- Ἀψυρτος Α' 533.
- Βαβέκ Γ' 348.
- Βάβριος Β' 318, 635, Γ' 226.
- Βαβουτζικάριος Β' 95, Γ' 693.
- Βαβυλωνιακὸν κράτος, ἡ περὶ αὐ-
τοῦ μυθογραφία Α' 60, Γ' 26.
- Βαγιαζήτ Α' 617 ἔ. Β' 164, 166,
Γ' 511 ἔ.

- Βαγρατίδαι (Βαγρατούνιοι) Γ' 369, 560.
 Βαδουίλας Γ' 290.
 Βακτάγκ (Wakhtang) ὁ Γ', Β' 412.
 Βακτηρία τῶν ἀρχιερέων Β' 404.
 Βάκχιος Β' 382.
 Βάκων Ρογέρος Β' 47, 59.
 Βαλάδ Γ' 53.
 Βαλδουῖνος Α' αὐτοκράτωρ Κ πόλεως Α' 571, Γ' 472.
 Βαλδουῖνος Β' αὐτοκράτωρ Κ πόλεως Γ' 479 ἔ.
 Βαλδουῖνος Γ' Ἱερουσαλήμ Γ' 444.
 Βαλεντινιανός Β' 481.
 Βαλεντίνος Β' 515.
 Βαλεριανός, ὁ ἅγιος, μάρτυς Α' 342.
 Βαλέριος Ἰούλιος Γ' 131, 133.
 Βαλιανίτης Λέων Β' 133.
 Βαλαμίων, πρωτέκδικος Β" 166.
 Βαλαμίων Θεόδωρος, νόμικος Α' 175, 267, 272, 274, 310, 409, Β' * 399, * 404, 408, 733.
 Βανδάλοι Α' 464, * Γ' 285 ἔ.
 Βαράγγοι Γ' 198, 403, 418, * 575.
 Βαράμ Τσιαμπίν Γ' 307.
 Βαρᾶς, ἰδρυτὴς τῆς μονῆς Πέτρας Α' 343.
 Βαρβάρα ἡ ἁγία Α' 333, 369, 402.
 Βαρβαρισμοί, ἐν τῷ βυζαντινῷ ἑλληνισμῷ Α' 51 ἔ.
 Βάρβαρος Νικόλαος Α' 631.
 Βάρβαρος ἐκ Βουλγαρίας, μάρτυς Α' 410, 412.
 Barbarus Scaligeri Α' 803.
 Βαρδαλῆς Β' 754.
 Βαρδαλῆς Λέων Β' 146, 272, 292, 294, 387.
 Βαρδάνης Γεώργιος, μητροπολίτης Κερκύρας Β' 138.
 Βαρδάνης ὁ Μαμικόνιος Α' 824.
 Βάρδας καῖσαρ Α' 26, Γ' * 350.
 Βαρδεσάνης Β' 513, 515.
 Βαρεύς Β' 711.
 Bar-Hebraeus Α' 664, * 820.
 Barzoë (Περζωέ) Γ' 220.
 Βαρζώης Γ' 219.
 Βαρθολομαῖος, ἀπόστολος Α' 333, 387.
 Βαρθολομαῖος Ἐδέσσης, ἀντιρρητικός Α' 149.
 Βαρθολομαῖος, ἡγούμενος Κρυπτοφερράτης, συναξαριστὴς Α' 392, Β' 565.
 Βαρθολομαῖος, μοναχὸς ἐν Καλαβρία Α' 345.
 Βαρθολομαῖος, ἐκκλησιαστ. ποιητὴς Β' 565.
 Βαρθολομαῖος ἰδρυτὴς τοῦ μοναστηρίου Patir Α' 392, 398.
 Βαρίνος, ἴδε Φαβωρίνος.
 Βαρλαάμ, ψευδοπροφήτης Β' 765.
 Βαρλαάμ καὶ Ἰωσαφάτ Α' 60, * 777, Β' 100 ἔ., 753, Γ' 68, * 201 ἔ.
 Βαρλαάμ, ἀντιρρητικός Α' 76, 86, * 194, 197, 201, 202, 206, 207, 210, 213, 215, 317, 349, 426, 594, Β' 158, 160, 189, 434, 438, 761.
 Βαρλααμίται Α' * 199, 206, 210, 226, 235, 239, 303, 350.
 Πραγματεῖται ἀνώνυμοι κατὰ Βαρλααμιτῶν Α' 206.
 Βαρμπέκ (Warbeck) Veit Β' 167.
 Βάρνα Γ' 326· μάχη παρὰ τὴν Βάρναν Γ' 110, 516, 555.

- Βαρνάβας, ἀπόστολος Α' 326.
 Βαρνάβας, ἀποφθέγματα τοῦ Β.
 Β' 389.
 Βαρνάβα ἐκκλησία ἐν Σαλαμῖνι
 Α' 326.
 Varro Marcus Terentius, ἴδε
 Οὐάρρων.
 Βαρσανούφιος, μοναχός Α 108,
 288.
 Βαρσύμης Πέτρος Α' 485.
 Βαρσυμιανός, ὁ Σύρος Α' 484
 Βαρταβέδ Ἑλισαῖος, ἴδε Ἑλι-
 σαῖος Β.
 Βασιλάκης Κωνσταντῖνος Β 132.
 Βασιλάκης Νικηφόρος Α' 244. Β
 89, 117, * 131 ἔ., 135, 140.
 Βασιλεία, λόγος περὶ βασιλείας Β
 285. ἴδε καὶ κάτωπτρον ἡγε-
 μόνος.
 Βασιλειανοὶ μοναχοί Α' 231, 276
 * 391.
 Βασιλείδης, αἰρετικός, Α' 415, Β'
 515
 Βασίλειος Α' αὐτοκράτωρ Α' 10,
 149, 150, 512, 521, 536, Β'
 * 101 ἔ., 114, 145, 220, 228,
 397, 603, Γ' * 358, 551.
 Βασίλειος Β αὐτοκράτωρ Α' 39,
 288, 370 Β 661, 665, Γ' * 386,
 * 553 ἔ., 703.
 Βασίλειος ἐξ Ἀχρίδος ἐπίσκοπος
 Θεσσαλονίκης Α' 169, Β' * 119.
 Βασίλειος, ἐπίσκοπος Ἀμασείας
 Α' 413.
 Βασίλειος Ἀμηνῶς (Ἐμῶνης) Β'
 739.
 Βασίλειος, ἀναχωρητής Α' 390,
 396.
 Βασίλειος, πρεσβύτερος ἐν Ἀγκύρᾳ
 Α' 396.
 Βασίλειος, ἐπίσκοπος Ἑμέσσης,
 βιογράφος Α' 300, * 301, 394.
 Βασίλειος Ἀρμένιος Β' 24.
 Βασίλειος ὁ μέγας Α' 59, 71, 106,
 121, 125, 126, 150, 152, 159,
 170, 180, 187, 221, 231, 256,
 275, 279, 289, 292, 294, 308,
 318, 343, 406, 407, 430, 433,
 435, 436, 635, 694, 777, Β 64,
 100, 193, 292, 297, 318, 367 ἔ.,
 386, 427, 667.
 Βασίλειος, συναξαριστής, Α' 391,
 398.
 Βασίλειος πατριάρχης Ἱερουσα-
 λὴμ Α' 331.
 Βασίλειος ὁ νέος, μητροπολ. Και-
 σαρείας, σχολιαστής Α 271, 272.
 Βασίλειος μητροπολίτης Κερκύρας,
 ἴδε Πεδιὰδότης Βασίλειος.
 Βασίλειος Κίλιξ Α 93, 97, 104.
 Βασίλειος, πατριάρχης Κ/πόλεως
 Α' 347, Β 133.
 Βασίλειος ἐπίσκοπος Νέων Πα-
 τρῶν, ἐξηγητής Α 244, 259.
 Βασίλειος πρωτοασηκρητής, ἰδρυ-
 τῆς μονῆς Α' 303.
 Βασίλειος, ἐπίσκοπος Σελευκείας
 Α 136.
 Βασίλειος, πρόεδρος τῆς γερου-
 σίας Γ' 385 ἔ.
 Βασίλειος Στουδίτης, ἐκκλησιαστι-
 κὸς ποιητής Β' 564.
 Βασίλειος Στουδίτης, ἀντιρρητι-
 κός Α' 222.
 Βασίλειος τάξις. ἴδε Ἑθιμοταξία.
 Βασιλεύς τίτλος Α' 6, Γ' 573.
 Βασιλέφσκη Γ' 701.
 Βασιλικά Θερμά Γ' 387.
 Βασιλικά Α' 341, * 521, Β 397,
 398, 402, 406, Γ' 363.

- Βασιλικός, διάκονος Γ' 12.
 Βασιλίσκος, ναύαρχος Γ' 266.
 Βασιώτης Μιχαήλ Β' 724.
 Bassus Cassianus Α' 530.
 Βατάτζης Βασίλειος Β' 34.
 Βατραχομυομαχία Β' 704.
 Βαφαῖον Γ' 497.
 Βέδα Venerabilis Α' 420.
 Βέκκος Ἰωάννης πατριάρχης Κ/
 πόλεως, ἀντιρρητικός Α' 121,
 144, 172 180, * 185, 191, 202,
 230, 234, 264, Γ' 495.
 Βέλα, Οὐγγρος βασιλόπαις Γ' 441.
 Βέλγιον, κατάλογοι χειρογράφων
 ἐν Βελγίῳ Β' 211.
 Βέλθανδρος καὶ Χρυσάντζα Γ' 73,
 * 144 ἔ., 155.
 Βελιγράδιον Γ' 556.
 Βελισάριος Α' 464 ἔ., * 286 ἔ.,
 Γ' 702.
 Βελισαρίου μυθιστόρημα Α' 704,
 Γ' * 81 ἔ., 116.
 Βενέδικτος κανονικός (Chanoîn
 Benoît) Α' 519 ἔ.
 Βενέδικτος, ὁ ἅγιος Α' 10, 388.
 Βενέδικτος ΙΒ', πάπας Α' 194,
 197.
 Βενετία, σχέσεις πρὸς τὸ Βυζάν-
 τιον Γ' 439 ἔ., * 557, 641, 658.
 Βενετία, ποίημα εἰς τὴν Βενετίαν
 Γ' 74.
 Βενετίας ἔκδοσις (ἀνατύπωσις) τῶν
 βυζαντινῶν ἱστορικῶν Β' 445.
 Benoît de Côme Β' 293.
 Benoît de Sainte More Γ' 126.
 Βεράτιον (Ἡπείρου) Β' 207.
 Βεργαδῆς, (Μπεργαδῆς) Γ' 68.
 Βεργέτιος (Βεργίκιος) Ἀγγελος
 καὶ Νικόλαος Β' 188.
 Βερδέριχος Γ' 153.
 Βερεκέτης Πέτρος Β' 384.
 Βέρθα, μνηστὴ Ρωμανοῦ Β' Α'
 105, Γ' 375.
 Βέρθα Σούλτσβαχ, σύζυγος Μα-
 νουήλ Κομνηνοῦ Β' 120, 711.
 Βερίνα Γ' 267.
 Βέροια Γ' 462.
 Βεσσοί Β' 575, Γ' 620.
 Βεστῆς Κωνσταντῖνος Β' 686.
 Βεστῆς Θεόδωρος Β' 398.
 Bestiaire, ἴδε φυσιολόγος
 Betelia ἐν Παλαιστίνῃ Α' 374.
 Βῆλος, βασιλεὺς Ἀσσυρίας Α'
 654.
 Βηρωσός Α' 488.
 Βησαρίων, ἀσκητῆς Β' 668.
 Βησαρίων Α' 31, 187, 193, 202,
 222, 225, 226, * 229 ἔ., 239,
 623, Β' 178 ἔ., 188, 202, 392,
 393, 769, Γ' 589.
 Via Egnatia, ἴδε Ἐγνατία ὁδός.
 Βιβλίον τῆς κουγκέστας, ἴδε Li-
 vre de la Conquete.
 Βιβλιοθῆκαι, ἴδε συναγωγαὶ χει-
 ρογράφων.
 Βίβλος, ἁγίας Γραφῆς ἐξηγήσεις ἐν
 Βυζαντίῳ Α' 241.— Ἀγ. Γρα-
 φῆς μετάφρασις Α' 241 ἔ.—
 ἴδε καὶ Παλαιὰ καὶ Νέα Δια-
 θήκη.
 Βιγίλιος, πάπας Α' 108, 480, Γ'
 298.
 Bidpai Γ' 219.
 Βιθυνία, τὰ πάτρια Β. Α' 256.
 Βίκτωρ, πρεσβύτερος Α' 415.
 Βύκεν (Wilken Fr.) Γ' 699.
 Βιλλαρδουίνος (Ville-Hardouin)
 Geoffroy de, στρατηγός Γ'
 103.
 Βιλλαρδουίνος (Ville-Hardouin)

- Geoffroy de, χρονογράφος Α' 573.
- Βιλλαρδουϊνός (Ville-Hardouin)
Γουλιέλμος, πρίγκιψ τῆς Ἀχαΐας Γ' 486.
- Βινδάνιος Ἀνατόλιος Α' 520.
- Βιομηχανία Γ' 576.
- Βίος ἁγίου Ἀνδρέου, ἁγίου Ἰωάννου Α' 370, 173 Θωμᾶ Α' 370, 714, Θωμᾶ καὶ Ἀνδρέου Α' 365, 370.
- Vitale Michieli δόγης Γ' 448.
- Βιταλιανός, στρατηγός Α' 101, Γ' 278.
- Βιταλιανός, πάπας Γ' 327.
- Vitalis Rapolla Α' 392, 398.
- Vitiges, ἴδε Οὐτίγης.
- Βίτων Β' 460, 463.
- Βίων, βουκολικός Β' 194.
- Βίων, ἱστορικός Α' 488.
- Βλαδίμηρος ὁ Α', Α' 59, * Γ' 388-389.
- Βλαδισλάβ, βασιλεὺς Γ' 516.
- Βλάσιος, ὁ ἅγιος Α' 388.
- Βλαστάρης Μαθαῖος, ἀντιρρητικός Α' 88, 215, 243, 285, 409 Β' 90, 398, * 399, 405, 408, 572.
- Βλαστός Νικόλαος Β' 188.
- Βλαχερνῶν ἀνάκτορον Β' 753.
Ἴδε καὶ Λόγος ἐπὶ τῷ ἐν Βλ. θαύματι.
- Βλάχοι, ἴδε Ρουμᾶνοι.
- Βλεμμύδης (ὅχι Βλεμμίδης) Νικηφόρος Α' 172, 180, 181, 183, 185, 267, 268, 578, 583, 773, Β' 15, 47, * 79 ἐ., 102, 138, 141, 425, 456, 561, 565, 568 ἐ., 572, 759.
- Voces animalium, ἴδε λεξικά τῶν φωνῶν τῶν ζώων.
- Βόγδαν, στρατηγός Γ' 394.
- Βογομίλοι Α' 87, 159, 160, 177, Γ' 381 431 ἐ., 479, 587, 594.
- Βογομίλος, πρεσβύτερος Α' 479.
- Βόγορις Α' Μιχαήλ Γ' 355.
- Βόγορις Β', Γ' 379 ἐ.
- Βοεμουῆδος, υἱὸς Ροβέρτου Γουσκάρδου Γ' 429 ἐ., 436.
- Βοεμουῆδος Τάραντος Α' 551.
- Βοήθιος Α' 14· αἱ ἑλληνικαὶ σπουδαὶ τοῦ Β. Α' 53· μεταφράσεις τῶν συγγραμμάτων του Α' 193, 217, 275. Β' 745.
- Βόηθος Β' 226.
- Vojtech (Βοΐταχος) Γεώργιος Γ' 423.
- Βοκκάκιος Γ' 119, 134, 139, 163 ἐ., 168, 213.
- Βολλανδισταί Α' 364.
- Βολλανδισταί, ἴδε Acta sanctorum.
- Βολταῖρος Β'. 749.
- Volucraire Γ' 192.
- Βολωνία Β' 397, 412.
- Βονακούρσιος Βολωνίας δομινικανός Α' 189.
- Bondelmonte Β' 10.
- Bonifacius consiliarius Α' 380.
- Βονιφάτιος Μομφερρατικός, βασιλεὺς Θεσσαλονίκης Γ' 466.
- Βόννης ἔκδοσις (τῶν Βυζαντινῶν ἱστορικῶν) Α' 445.
- Βόνος, πατρίκιος Β' 622, Γ' 313.
- Βόστρα Γ' 318.
- Βοτανειάτης Ἰωάννης, μετρικός Β' 379.
- Βοτανειάτης, ἴδε Νικηφόρος.
- Βοτανική, βυζαντινὴ Β' 454.
- Βούας Μερκούριος Γ' 117.
- Boucicaut Γ' 512.

- Buchari Schech Γ' 514.
 Βούδδας Γ' 202 ε.
 Βουλγαρία Α' 262, 394, 540, 710, 816, 818, Β' 22, 399, 575, 666, 758, Γ' 273, 292, 316, *325 ε., 340, 345 ε., 354 ε., 367 ε., 391 ε., 459 ε., 553, 561, 593 ε., 616 ε., 627, 684 ἴδε καὶ Σλαῦοι, καὶ Σλαῦοι νότιοι.
 Βουλγαρόφυγος Γ' 364.
 Βουλισμᾶς Γ' 701.
 Βούλλαι (ἴδε καὶ σιγίλλια) Α' 451, 788, Β' 63, 92 ε., *146, 159, 291, * Γ' 678.
 Βούρτζης, στρατηγός Γ' 378.
 Βούρτζης Γεώργιος, μητροπολίτης Ἀθηνῶν Α' 347, Β' 126.
 Βουστρώνης (Bustrone) Florio Γ' 228 ε., 231 ε.
 Βουστρώνης, (Bustrone) Γεώργιος Γ' 229 ε.
 Βουτιλίνος Γ' 292.
 Βουτουμίτης Μανουήλ Β' 547.
 Blacheuil Πέτρος Γ' 474, 476.
 Βρανᾶς Γ' 432.
 Βρανᾶς Ἀλέξιος Γ' 456.
 Βρανᾶς Ἰωάννης Γ' 456.
 Βραχμαῖνοι Β' 387.
 Βρέβιον Α' 636.
 Βρίγκας Ἰωσήφ Γ' 376.
 Brocquière Bertrandon de la Γ' 229.
 Βροντολογία Β' 451.
 Βρυέννιος Ἰωσήφ, ἀντιρρητικός Α' 221, 223, Β' 161, 170, Γ' 693.
 Βρυέννιος Μανουήλ Β' 382.
 Βρυέννιος Μιχαήλ, ἀντιρρητικός Α' 215.
 Βρυέννιος Νικηφόρος, ἱστορικός Α' 27, 460, *550 ε., 555 ε., Β' 63, 113, 117, 714, 718, Γ' 438.
 Βρυέννιος Νικηφόρος, στρατηγός Α' 550 ε., Γ' 425.
 Βρυέννιος Θεόκτιστος Γ' 352.
 Βυζάντιον, ἴδε Κωνσταντινούπολις.
 Βυζάντιον, τὸ πρὸ τῶν βυζαντινῶν χρόνων Γ' 557.
 Βυζάντιος, ἐκκλησιαστικὸς ποιητῆς Β' 554.
 Βυζαντινὴ ἱστορία Γ' 537 ε.
 Βυζαντινὸς αἰὼν, ἔννοια αὐτοῦ Α' 1 ε., Γ' 250 ε.
 Βυζαντινὴ φιλολογία, ἱστορία αὐτῆς Γ' 696.
 Βυζαντινισμός, ἔννοια αὐτοῦ Α' 18, 22, *34 ε., Γ' 570.
 Βυζαντινοὶ χρόνοι, πρῶτοι βυζ. χρ. Α' 33, 66.
 Βυζαντινὸν ζήτημα ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς τέχνης Γ' 661.
 Γαβαλᾶς Αέων Γ' 474, 481, 676.
 Γαβέρας, ἀρμενικὴ οἰκογένεια Γ' 466.
 Γαβρᾶς Β' 178.
 Γαβρᾶς Ἰωάννης Α' 198, 352, Β' 150, 154.
 Γαβρᾶς Μιχαήλ Β' 146, *149, 304, 305.
 Γαβριήλ Ρωμανός, Βούλγαρος τσάρος Γ' 394.
 Γαβριήλ, ἀρχάγγελος Α' 149, 177, 331.
 Γαβριήλ, ἐκκλησιαστικὸς ποιητῆς Β' 584.
 Γαβριήλ, ἐκ Μελιτηνῆς Γ' 214.
 Γαβριήλ, ἐπίσκοπος Πενταπόλεως Α' 220.

- Γαβριήλ Στουδίτης Β' 564.
 Γάδαρος «ὁ ἅγιος Γάδαρος» Γ' 195 σημ. β'.
 Γαδάρου, λύκον καὶ ἀλουποῦς διήγησις ὠραία Β' 192
 Gaffore (Γκαφόρε) Γ' 465.
 Gagik (Γάγικ) Γ' 396.
 Γάζα, σχολή ἱστορικὴ Γάζης Α' 19, 346, 374, Β' 54, 95, * 98.
 Γαζης Θεόδωρος Α' 237, 241, 587, 742, Β' * 48, 136, 184, 188, 262, 275, 282, 348, 392, 435.
 Γαϊανῖται Α' 100, 113, 121.
 Γαῖνᾶς Γ' 255 ἔ.
 Γαιοκτησίαι μεγάλαι Γ' 371, 384, 390, 391, 398, 455, 576· ἴδε καὶ φεουδαλισμός.
 Γαιοκτησίαι χωρικῶν Γ' 576.— Περὶ γαιοκτησιῶν ἐν γένει Γ' 570.— Περὶ στρατιωτικῶν γ. Γ' 372.
 Γαλεομνομαχία Β' 704 ἔ., ἴδε καὶ Κατομνομαχία.
 Γαληνὸς Ἰωάννης, διάκονος Β' 296, 300 ἔ.
 Γαληνός, ἱατρός Β' 52, 391, 414, 415, 416, 421.
 Γαλησιώτης Β' 154.
 Γαλησιώτης Γεώργιος Β' 83, 85.
 Γαλλία Α' 612, Β' 208 (κατάλογοι χειρογράφων ἐν Γαλλίᾳ), Γ' 559.
 Gallipoli, ἴδε Καλλίπολις ἢ ἐν Καλαβρία.
 Γάμος, διάλογος περὶ γάμου Β' 165.
 Γάμος, μὴ νόμιμος Β' 406.
 Γανδζιάκ Γ' 314.
 Γασμουῖλοι Γ' 84, 103, * 109.
 Γάσπαρ, ἐπίσκοπος Ὁσμου Β' 392.
 Gateluzzi, ἴδε Κατελοῦζοι.
 Gattilusio, ἴδε Κατελοῦζος.
 Gautier d'Arras Γ' 47, 140.
 Γειλάμερος Γ' 286.
 Γεμιστός, ἴδε Πλήθων.
 Γενεαλογία Γ' 567 ἔ.
 Γένεσις ἐν τῇ τέχνῃ Γ' 643 ἔ.
 Γενέσιος Ἰωσήφ, ἱστορικός Α' 512, * 535, 559, 633, 707, 733, 743 ἔ., Β' 6.
 Γενέσιος, πατριάρχης Β' 648.
 Γένεσις ἐν τῇ τέχνῃ Γ' 643 ἔ.
 Γεννάδιος, ἀρχιεπίσκοπος Βουλγαρίας, ἀντιρρητικός Α' 144, 181.
 Γεννάδιος Κ/πόλεως Α' 415.
 Γεννάδιος, πατριάρχης Κ/πόλεως, ἴδε Γεώργιος σχολάριος.
 Γενναιοδωρία, λόγος περὶ γενναιοδωρίας Β' 134.
 Γενουᾶται Γ' 465 ἔ., 486, 494, 502, 516, Γ' 558.
 Γεπῖδαι Γ' 304.
 Γεράρδος Montréal Γ' 233.
 Γεράσιμος Κερασούντιος Β' 33.
 Γέρβια, πόλις (:) Β' 768.
 Γέρλαχ (Gerlach) Στέφανος Β' 196.
 Γερμανία Α' 612, Β' 34, 208 (κατάλογοι χειρογράφων), Γ' 559.
 Γερμανίκεια, μάχη παρὰ τὴν Γ. Γ' 341.
 Γερμανὸς ἱερομόναχος Α' 369.
 Γερμανὸς Α', πατριάρχης Κ/πόλεως Α' 21, 85, 100, * 124 ἔ., 142, 164, 167, 271, 347, 381, 389, 430, 632 ἔ., Β' 450, 529, Γ' 339.
 Γερμανὸς Β', πατριάρχης Κ/πό-

- λεως Α' 126, 180, 271, * 347, Β' 404.
 Γερμανός, ὕμνογράφος Β' 566.
 Γερμανός, ἰδρυτὴς τῆς μονῆς Κοσινίτζης Α' 393, 400.
 Γερμανός, πατριάρχης Νικαίας Α' 478.
 Γερμανός, ποιητὴς γνωμῶν Β' 640.
 Γερμανός, ἀνεψιὸς Ἰουστινιανοῦ Γ' 291.
 Γεροντικά Α' 289, 377.
 Γέρον περὶ γέροντος νὰ μὴ πάρη κορίτσι (ποίημα) Γ' 65.
 Γέρον, ὁ σοφός, ἴδε Πτωχολέων.
 Gesta Romanorum Γ' 203, 213.
 Γέται Γ' 273.
 Ghevond Α' 825.
 Γεωγραφία Α' 512 ἔ., Β' * 5 ἔ., 80 ἔ., 84, 308, * Γ' 624 ἔ.
 Γεωγραφία ἐκκλησιαστικὴ Β' 18.
 Γεωμαντεία Β' 451.
 Γεωμέτρης Ἰωάννης, ἴδε Κυριώτης.
 Γεωμέτρης, ἀνώνυμος βυζαντινός Β' 431.
 Γεωμετρία Β' 60, 297 ἔ.,
 Γεωπονικοὶ Α' 530.
 Γεωργιανοὶ (καὶ Γεωργία) Α' 817, Β' 412, 575, Γ' 305 (Ἰβηρες), 369 ἔ., Γ' 597, 605, 649, 664 ἔ.
 Γεωργίδης Ἰωάννης Α' 437, 439, Β' * 390.
 Γεωργικὸς νόμος Α' 60, Β' 396, Γ' 336, * 576.
 Γεωργιλλᾶς Ἐμμανουήλ Γ' 65, 111 ἔ., * 116 ἔ.
 Γεώργιος, βασιλεὺς τῶν Ἰβήρων Γ' 397.
 Γεώργιος, ἴδε Ἀκροπολίτης.
 Γεώργιος, πατριάρχης Ἀλεξανδρείας, συναξαριστὴς Α' 385.
 Γεώργιος Αἰτωλός Γ' 226.
 Γεώργιος, ἐπίσκοπος Ἀμάστριδος Α' 394, 401, Γ' 608.
 Γεώργιος, ἴδε Ἀμνηρούτζης.
 Γεώργιος, ἴδε Ἀρσιλαΐτης.
 Γεώργιος, ἴδε Βούρτζης.
 Γεώργιος, χαρτοφύλαξ Α' 114.
 Γεώργιος, ἴδε Χοιροβοσκός.
 Γεώργιος, μοναχὸς Χοζιβᾶ Α' 384.
 Γεώργιος Κύπριος, γεωγράφος Β' 24.
 Γεώργιος Κύπριος, ἴδε Γρηγόριος Κύπριος.
 Γεώργιος, γεωμέτρης Α' 439.
 Γεώργιος, γραμματικὸς Β' 621.
 Γεώργιος ἀγιοπολίτης Α' 352.
 Γεώργιος ἁμαρτωλός, ἴδε Γεώργιος μοναχός.
 Γεώργιος, ὁ ἅγιος (μεγαλομάρτυς) Α' 191, 193, 340, 352, 384, 581, Β' 355, 691, 753.
 Γεώργιος, ἐξηγητὴς τοῦ Ἑρμογένους Β' 252.
 Γεώργιος Ἱερομνήμων, σχολιαστὴς Α' 272.
 Γεώργιος, πρεσβύτερος ἐν Καισαρείᾳ, ἴδε Γρηγόριος πρεσβύτερος.
 Γεώργιος Καλλιπολίτης Β' 739.
 Γεώργιος, ἴδε Κεδρηνός.
 Γεώργιος, μητροπολίτης Κερκύρας (περὶ τὰ 1180) Α' 175, Β' 741.
 Γεώργιος, μητροπολίτης Κερκύρας (περὶ τὰ 1235) Β' 741.
 Γεώργιος ὕμνογράφος Β' 584.

- Γεώργιος, ἴδε Κωδινός.
 Γεώργιος, πατριάρχης Κ/πόλεως (1192-1199) Β' 131.
 Γεώργιος, ἴδε Λακαπηνός.
 Γεώργιος, ἴδε Λαπῆθις.
 Γεώργιος μοναχός Α' 59, 137, 143, 443, 524, 536, 632, 652, 666, 683, 698, 702, 708, 711, * 715 ἔ., 732, 735, 749, 757, 766, 782, 784, 827, Β' 317 ἔ., Ἐξακολουθήσις τοῦ Γεωργίου Α' 720.
 Γεώργιος, ἴδε Moschampar.
 Γεώργιος. Μυτιληναῖος Β' 678.
 Γεώργιος, ἐπίσκοπος Νάξου, συναξαριστής Α' 386.
 Γεώργιος Νικομηδείας, πανηγυριστῆς καὶ ὕμνογράφος Α' * 330 ἔ., 334, 343, 409, Β' 564.
 Γεώργιος νομοφύλαξ, ἀσκητικός Α' 318.
 Γεώργιος, ἴδε Παχυμέρης.
 Γεώργιος Πανεύμορφος, μονὴ τοῦ Α' 347.
 Γεώργιος ὁ « φιλόσοφος » Β' 161.
 Γεώργιος, ἴδε Φραντζῆς.
 Γεώργιος, ἴδε Πισίδης.
 Γεώργιος πρεσβύτερος Α' 225, 229.
 Γεώργιος σχολάριος (Γεννάδιος πατριάρχης) Α' 88, 116, 193, 222, 225, 228, 230, * 234 ἔ., Β' 47, 178, 188, 759, * 768.
 Γεώργιος σύγκελλος Α' 241, 689, * 691 ἔ., 696, 743 ἔ., 749, 811.
 Γεώργιος Τραπεζούντιος, ἀνθρωπιστής Α' 234, 237, 240, 412, Β' 188.
 Γῆ, μωσαϊκόν Α' 767, 771, Β' 753, 754, 757.
 Γιαροσλάβιτς Βσεβόλωδ Β' 74.
 Γῆραι, Βενετοί, Γ' 103.
 Γίββων Γ' 699.
 Γίδος Ἀνδρόνικος Γ' 476.
 Γιλλώ Β' 65, 428, Γ' 693.
 Gilo Γ' 123.
 Giraldi Giovanni Batista Γ' 172.
 Giustiniani Giovanni Γ' 519.
 Γλαβᾶς Ἰσίδωρος Β' 161, 168.
 Γλαβᾶς Μιχαὴλ Δούκας, συντάκτης σειρῶν Α' 425.
 Γλαβᾶς, πρωτοστράτωρ Β' 754, 755, 758.
 Γλαβᾶς Ταρχανιώτης Μιχαὴλ Γ' 632.
 Γλαρέντσα Γ' 191.
 Γλυκερία, ἁγία, ἔν ταις Πριγκιπονήσις Α' 752.
 Γλυκὸς Ἰωάννης, ἴδε Γλυκὸς Ἰ.
 Γλυκὸς Μιχαὴλ Α' 123, 169, 267, 409, 633, 652, 743, 752, 757, 765, * 773 ἔ., Β' 443, 454, Γ' * 44 ἔ., 238.
 Γλυκὸς Ἰωάννης καὶ Ἰούστος Β' 365.
 Γλυκὸς Ἰωάννης, πατριάρχης Κ/πόλεως, ὁμιλητικὸς καὶ γραμματικὸς Α' 349, 350, 593, 785, Β' 146, 150, 153, Γ' * 364 ἔ., 382, 566.
 Γλυπτικὴ Γ' 650.
 Γλῶσσα Α' 28, ἴδε Γραφομένη γλῶσσα, Δημώδης γλῶσσα.
 Γλῶσσα, λογία (βυζαντινὴ), ἐκκλησιαστικὴ, γραπτὴ, ἴδε Γραφομένη βυζαντινὴ γλῶσσα, ἴδε καὶ Δημώδης γλῶσσα.
 Γλωσσάρια, ἴδε Λεξικά.

- Γνώμαι καὶ ἐκφράσεις, ἴδε γνῶ-
μαι.
- Γνῶμαι σοφῶν, γνῶμαι τῶν ἐπὶ
σοφῶν Β' 386.
- Γνωμολόγια Α' 769, Β 93, 229,
* 385 ἐ., 636 ἐ., 700, Γ' 248.
- Γνωστικοί Β' 481, 513 σημ. 2.
- Γοβάξης Γ' 294
- Γόβαρος Στέφανος, τριθεϊστής Α'
94, 98.
- Γοβελῖνον, περιγραφὴ γοβελίνου
Β' 166.
- Γοδοφρεΐδος τῆς Βουϊλλώνης Α'
351.
- Γοδοφρεΐδος Β' Βιλλαρδουῖνος
Γ' 227.
- Γοδοφρεΐδος Βιλλαρδουῖνος
(Geoffroy de Ville-Har-
douin), ἴδε Βιλλαρδουῖνος.
- Γολανδούχ, ἡ ἁγία Α' 375.
- Γοριανίτης, Θωμᾶς Β' 746.
- Γοριούν, Ἀρμένιος χρονογράφος
Α' 824.
- Gosch, Mekhitar Β' 412.
- Γότθοι Α' 464 ἐ., Γ' * 271 ἐ.,
620 (Γότθοι τῆς Κριμαίας).
- Guarini Β' 167.
- Guenther de Paris Α' 573.
- Γουιλλέρμος ἐξ Ἀπουλίας Α' 557.
- Γουλιέλμος Α' ἢ Β' ἢ Γ', βασι-
λεὺς Σικελίας Β' 739.
- Γουλιέλμος Β' βασιλεὺς Σικελίας
Γ' 448, Γ' 456.
- Γουλιέλμος Τύρου Γ' 102.
- Γουλιέλμος ἐκ Νορμανδίας Β'
181.
- Γουρίας, μάρτυς ἐν Ἐδέσση Α'
256.
- Γραδενῖγος, Podesta Γ' 487.
- Γραικοί Α' 4.
- Γραμματικὴ Α' 597, Β 62, 72 ἐ
273, * 345 ἐ., 643, 716.
- Γραμματικοί, μεταφρασμένοι εἰς
τὸ σλαβικόν Α' 60.
- Γραμματικὸς Ἀμβροσιανός, Αὐ-
γουστανός, Βοδληϊανός, Ἀμ-
βούργιος, Ἀρλεϊανός, Παρισια-
νός, Ρωμαϊκὸς περὶ κριτικῶν
σχολίων τῶν ἀρχαίων, Βενετι-
κός Β' 341. Γραμματικὸς Ἀμ-
βροσιανός καὶ Β' 378. Γραμμα-
τικὸς Αὐγουστανός, τοῦ Λουγ-
δούνου Βαταῶν, Μεερμαννια-
νός Β' 361.
- Γραμματικὸς=γραμματεὺς Α' 564
σημ. 1, 774.
- Γρανάτος Β' 689.
- Γράντ Ἰωάννης Γ' 520.
- Γράπτη βυζαντινὴ γλῶσσα, ἴδε
Γραφομένη βυζαντινὴ γλῶσσα.
- Γράσσος Ἰωάννης Β' 739.
- Γρατιανός, αὐτοκράτωρ Α' 154,
Γ' 548.
- Γραφειοκρατία Α' 61
- Γραφή, ἁγία Γραφή ἴδε Βίβλος.
- Γραφομένη βυζαντινὴ γλῶσσα Α'
28 ἐ., * 48 ἐ., 442 ἐ., 459 ἐ.,
469 ἐ., 504 ἐ., 539, 541-542,
549, 553, 574, 580, 584, 608,
612, 622, 655, 721, 758, 794,
Β' 14, 20, 125 ἐ., 144, 147,
151. 288-289 607-608, 697,
730, Γ' 42, 204 ἐ., * 687 ἐ.
- Γρηγοριανὴ ἐκκλησιαστικὴ μου-
σικὴ Β' 577.
- Γρεγέντιος, ἐπίσκοπος Ταφάρ Α'
110.
- Γρηγοῤῥᾶς Νικηφόρος Α' 31, 87,
* 196 ἐ., 267, 272, * 410 ἐ., 202,
205, 208, 237, 317, 351, 401,

- 408, 411, * 592 ξ., Β' 47, 80, 148, 158, 159 σημ. 4, 284, 287, 288, 292, 305, 359, 364 ξ., 434, 761, Γ' 232.
- Γρηγόριος ὁ φωτιστής Α' 171, 823, 825.
- Γρηγόριος, ἱερεύς, συνεχιστής τοῦ Ματθαίου Ἐδέσσης Α' 826.
- Γρηγόριος, πρεσβύτερος Α' 666.
- Γρηγόριος, ἑξαρχος Ἀφρικῆς Γ' 322.
- Γρηγόριος, ἐπίσκοπος Ἀκράγαντος, ἑξηγητής Α' 244, * 252 ξ.,
- Γρηγόριος Ἀντιοχείας, πατριάρχης Α' * 325 ξ., 335, 497 ξ.
- Γρηγόριος, ἴδε Ἀντίοχος.
- Γρηγόριος, ἀρχιεπίσκοπος Βουλγαρίας Β' 292.
- Γρηγόριος, ἡγούμενος τῆς μονῆς Βουλγάρου Β' 179.
- Γρηγόριος Κύπριος, ἀντιρρητικός, συναξαριστής, κτλ. Α' 181, 186, 187, * 190, 410, Β' 82, 98, * 138 ξ., 143 ξ., 338.
- Γρηγόριος Δεκαπολίτης Α' * 138, 389, Β' 563.
- Γρηγόριος διάκονος καὶ ῥεφερενδάριος, πανηγυριστής Α' 352.
- Γρηγόριος, στρατηγὸς Βασιλείου Β', Γ' 292.
- Γρηγόριος, συναξαριστής Α' 384.
- Γρηγόριος, πρεσβύτερος Καισαρείας Α' 337, 401.
- Γρηγόριος Καππαδοκίας Α' 538.
- Γρηγόριος, ὕμνογράφος Β' 584.
- Γρηγόριος Κορίνθου Α" 27, Β' 89, * 530, * 568 ξ., 670, 692.
- Γρηγόριος μάγιστρος Β' 655.
- Γρηγόριος, ἴδε Μάμμας.
- Γρηγόριος, ἴδε Μοκηνός.
- Γρηγόριος ὁ ἐν μονοτρόποις, ἴδε Γρηγόριος Solitarius.
- Γρηγόριος Ναζιανζηνός Α' 59, 71, 117, 136, 150, 152, 159, 165, 170, 180, 182, 255, 263, 274, 289, 303, 308, 334, 337, 343, 411, 424, 435, 436, 694, Β' 64, 84, 91, 297, 318, 427, 637, 694· σχόλια εἰς τὸν Γρηγόριον Ναζ. Α' 245, * 270, 272, 580, 590, 759, Β' 100, 193, 287, 292, * 497 ξ., * 514 ξ., 568 ξ., 599, 667.
- Γρηγόριος Νύσσης Α' 71, 106, 125, 152, 256, 430, Β' 64, 99· σχόλια εἰς τὸν Γρηγ. Νύσ. Α' 275.
- Γρηγόριος, θεῖος τοῦ αὐτοκράτορος Ἡρακλείου Γ' 311.
- Γρηγόριος, ἴδε Πακουριανός.
- Γρηγόριος πρεσβύτερος Α' 271.
- Γρηγόριος, μαθητὴς τοῦ Βασιλείου, συναξαριστής Α' 390, 396.
- Γρηγόριος, μαθητὴς τοῦ Πλανούδη Β' 272.
- Γρηγόριος Σιναΐτης, ἀσκητικός Α' * 312 ξ., 351.
- Γρηγόριος Solitarius Β' 61.
- Γρηγόριος Σπαθάριος, ἅγιος Μάρτυς Α' 388, 396.
- Γρηγόριος, ἴδε Στρόγκουλος.
- Γρηγόριος Συρακούσιος Β' 563.
- Γρηγόριος Θαυματουργός Α' 176, 415, 426, Β' 427.
- Γρηγόριος ὁ θεολόγος, ἴδε Γρηγόριος Ναζιανζηνός.
- Γρηγόριος ὁ μέγας (ὁ Διάλογος) πάπας Α' 71, 105, 109, 113, 187, 193, 216, 253, 254, 283, 286, 325, 388, Β' 222, 577, Γ' 11, 306.

- Γρηγόριος Β' πάπας Β' 577, Γ' 339.
 Γρηγόριος Γ' πάπας Β' 577.
 Γρηγόριος Ζ' πάπας Γ' 433.
 Γρηγόριος Θ' πάπας Γ' 347.
 Γρηγόριος Ι' πάπας Α' 216, Γ' 495.
 Γρηγόριος ἐπίσκ. Tours Γ' 13.
 Grotta-Ferrata, ἴδε Κρυπτοφερ-
 ράτα
 Γύλλιος, περιηγητής Β' 10, 37.
 Γυνή, περὶ γυναικὸς κακῆς, περὶ
 γυν. ἀγαθῆς Α' 299.
 Γύπαρις, δρᾶμα Γ' 174.
 Γυράρδος, Β' 769.
 Γύρων, παρὰ Κωνσταντίνῳ Πορ-
 φυρογεννήτῳ Α' 517.
 Gyron le Courtois Γ' 161.
 Γυσκάρδος, ἴδε Ροβέρτος.
 Δαίμονες, πίστις εἰς τοὺς δαίμο-
 νας Β' 60.
 Δάκτυλος, λόγιστικὴ ἐπὶ τῶν δα-
 κτύλων Β' 434 (ἐκφρασις τοῦ
 δακτυλικοῦ μέτρου).
 Δαλασσηνὸς Δαμιανός Γ' 423.
 Δαμάκι, δουμάκι Γ' 73.
 Δαμάσκιος Β' 52, 318.
 Δάματρος Γ' 332, 632.
 Δαμιανός, πατριάρχης Δοριστοῦ
 (Σιλιστρίας) Γ' 383.
 Δαμιανὸς ὁ ἅγιος Α' 184, 333,
 334, Β' 428.
 Δαμιλᾶς Νεῖλος ἐκ Κρήτης Α'
 645, Β' 262.
 Δαμιλᾶς Νεῖλος, ἀντιρρητικός Α'
 215.
 Δανάη, θέμα ῥητορικόν Β' 132.
 Δάνδολος Ἑρρῆκος Γ' 448, 463,
 467 ἔ.
 Δανιήλ, ῥῶστος ἡγούμενος Β' 32.
 Δανιήλ Κυζίκου Α' 190.
 Δανιήλ προφήτης Β' 445, 451.
 Δανιήλ Ραῦθού, συναξαριστής Α'
 283, 284.
 Δανιήλ σχολαστικός, ἀσκητικός
 Α' 194.
 Δανιήλ, ἴδε Σκητιώτης.
 Δανιήλ Σμυρναῖος (Ἐφέσιος) Β'
 30.
 Δανιήλ Στυλῆτης Α' 408, Γ' 268.
 Δανιμαρκία (κατάλογος χειρογρά-
 φων) Β' 211.
 Danischmende Γ' 676.
 Δάντης Β' 121 ἔ., Γ' 68.
 Δαπόντης Καῖσαρ Α' 813 ἔ. Β'
 639.
 Δάρας Γ' 274, 305, 307, 311.
 Δάρης Β' 237, Γ' * 121 ἔ.
 Δαρμάριος Ἀνδρέας Α' 736, 740,
 Β' 38, 52, 271.
 Δασμολόγιον τῆς 8ης λουσινια-
 νείου νεαρᾶς Β' 22.
 Δαβὶδ, αὐτοκράτωρ Τραπεζοῦντος
 Γ' 476, 488.
 Δαβὶδ Β' αὐτοκράτωρ Τραπεζοῦν-
 τος Γ' 490.
 Δαβὶδ, τσάρος Βουλγαρίας Γ' 391.
 Δαβὶδ, βασιλεὺς Β' 479, 766, Α'
 76, (ποίημα περὶ Δ.).
 Δαβὶδ Δισύπατος, ἀντιρρητικός
 Α' 203, 204.
 Δαβὶδ, μοναχὸς ἐν Θεσσαλονίκῃ
 Α' 393, 399.
 Δαβὶδ μοναχός, ἀντιρρητικός Α'
 197, 204.
 Δαβὶδ, ἴδε Νικήτας Παφλαγών.
 Δαβὶδ, φιλόσοφος Β' 54.
 Δαφνιακά (τοῦ Ἀγαθίου) Α' 486 ἔ.
 Δαφνοπάτης Θεόδωρος Α' 299,

- 321, * 339, 707, 744, 808, Β' * 104.
- Δεβάρης Ματθαῖος Β' 188
- Δεήσεων, ὁ ἐπὶ τῶν δ. ἴδε Νικηφόρος ὁ ἐπὶ τῶν δ.
- Δέησις, ἐν τῇ βυζαντινῇ τέχνῃ Γ' 644.
- Δεῖ δὴ χρημάτων κτέ., ῥητορικὸν προγύμνασμα Α' 583.
- Δεισிடαιμονία Β 372 (ὁμιλία περὶ δ.), 426 ἔ. (ἱατρικαὶ δεισிடαιμονίαι) Γ' 693.
- Δεκάδουτος Ἰουστῖνος Β' 188.
- Δεκάλογος, ἐξηγήσεις τοῦ δ. Α' 319.
- Δεκαπολίτης, ἴδε Γρηγόριος.
- Δεκαπολίτης Θεόδωρος, νομικός Β' 663.
- Δελαμπέλας, ἴδε Ἰωσήφ de la Bella.
- Δελγιάν, ἴδε Πέτρος.
- Δελλαπόρτας Λεονάρδος Γ' 77.
- Δέξιππος, ἱστορικός Α' 16, 482, 524, 692 ἔ., Β' 191, 223.
- Δεσπότης, τίτλος Α' 6.
- Δεστούνης Γ' 701.
- Δευγένιος Ἀκρίτας Γ' 89.
- Δεφανάρας Μάρκος Γ' 35, * 74 ἔ.
- Δημηγορίαι, στρατιωτικαί, ἴδε Ρητορικὴ στρατηγική.
- Δημήτριος Ἀλεξανδρεὺς Α' 415.
- Δημήτριος, ἴδε Χαλκονδύλης
- Δημήτριος, ἴδε Χωματιανός.
- Δημήτριος Κ/πολίτης, ἴδε Πεπαγωμένος.
- Δημήτριος, ἴδε Κυδώνης.
- Δημήτριος Κυζικηνός, χρονογράφος Α' 744, 809.
- Δημήτριος, μητροπολίτης Κυζίκου (ι' αἰών) Α' 151, 154, 171.
- Δημήτριος, μητροπολίτης Κυζίκου (ια' αἰών) Β' 675.
- Δημήτριος Λάμπης, αἵρετικός Α' 179.
- Δημήτριος, μαναχὸς ἐν Λάτρῳ Α' 390.
- Δημήτριος μάγιστρος Β' 167.
- Δημήτριος ὁ μυροβλύτης, πολιοῦχος Θεσσαλονίκης Α 215, 223, 311, 316, 327, 352, 385, 410, 412, 538, Β' 84, 115. Ἐπίγραμμα εἰς εἰκόνα αὐτοῦ Β' 121, 175, 273 (κανόν).
- Δημήτριος ὁ Φαληρεὺς Β' 91.
- Δημήτριος, ἴδε Τορνίκιος.
- Δημήτριος, ἴδε Τρικλίνιος
- Δημητρίτσα Γ' 458.
- Δήμιος ἢ ἱατρός Β' 715.
- Δημόκριτος Ἀβδηρίτης Α' 331, 663.
- Δημόκριτος, Ψευδοδημ. Β' 455, Γ' 184.
- Δημοσθένης, ῥήτωρ Α' 274, Β' 177, 193, 240, 285, 319, 331, 364.
- Δημοσθένης ὁ Θράξ Β' 353.
- Δημῶ Β' 246.
- Δημῶδη βιβλία Α' 443, * Γ' 33 ἔ.
- Δημῶδη συναξάρια Α' 369.
- Δημῶδης ἑλληνικὴ γλῶσσα Α' 12-13, 29, 483 σημ., 515, 531, 560 καὶ σημ., 604, 619, 622, 623, 663, 669, 699, 700, 722, 773, 810, Β' 42, 425 ἔ., 447 ἔ., 747, 767. * Γ' 5 ἔ., * 27 ἔ., 33 ἔ., 546 ἴδε καὶ παραφράσεις.
- Δημῶδης ποίησις Α' 60, 514 ἔ. 519 ἔ., 629 ἔ., Β' 737, Γ' 18 σημ., 113 ἔ.
- Δημῶδεις θεολογικαὶ πραγματεῖαι Α' 86, 207, 233, 319.

- Διαβολισμός Γ' 51.
 Διάδοχος, ἀσκητικός Α' 279.
 Διάδοχος, σχολιαστής Α' 285.
 Δίαιτα, Περὶ διαίτης Α' 723.
 Δίαιτα, ποίημα περὶ διαίτης διὰ νηστείας Β' 703.
 Διακρινόμενος, ἴδε Ἰωάννης.
 Διάλογοι Α' 501, 597, Β' 105, 121 ἔ., 169, 310, 481 ἔ., 705, 751 ἔ., Γ' 72 ἔ.
 Διαστήματα = τμήματα συγγράμματος Α' 654.
 Διασωρηγὸς Ἰάκωβος Β' *271, 342, 376, 674.
 Διασωρηγὸς Νεῖλος Α' 806, Β' *306, 347, 455.
 Διάταξις, ἴδε Τυπικόν.
 Διαττόντων ἀστέρων πτώσις ἐν ἔτει 524 μ. Χ. Β' 441.
 Διατύπωσις παρὰ τοῦ βασιλέως Λέοντος τοῦ σοφοῦ, ἴδε ἀναγραφὰι τῶν πατριαρχ. θρόνων.
 Διατύπωσις τῶν θρόνων τῶν ἐκκλησιῶν, ἴδε ἐκκλησιαστικὴ γεωγραφία καὶ ἀναγραφὰι θρόνων.
 Διαυλία Γ' 591.
 Διγενὴς Ἀκρίτας Α' 60, Γ' *84 ἔ., 123, 130.
 Δίγεστα Β' 396.
 Διδακτικὰ ποιήματα Α' 589, 641, 765, 768, 792 ἔ., 807 ἔ., Β' 43 ἔ., 60, 62, 63, 71 ἔ., 75 ἔ., 242, 252, 255, 258, 292, 298-299, 359, 374 ἔ., 425, 452, 454, 456, 474, 618, 646, 718, 721, 748, 750, 758, 760 ἔ., 763 ἔ., 766, 767 ἔ., Γ' 33 ἔ., 52 ἔ., 74 ἔ.
 Διδαχὴ τῶν 12 ἀποστόλων Β' 197.
 Λίδυμος ὁ τυφλός Α' 415.
 Λίδυμος, γεωπόνος Α' 530.
 Λιδυμότειχον Α' 617.
 Διεθνὲς δίκαιον, βυζαντινόν Β' 407.
 Διήγησις παιδιόφραστος τῶν τετραπόδων ζώων Β' 719, * Γ' 184.
 Διθεῖσται Α' 201.
 Δίκαιον, ἱστορία τοῦ δικαίου Β' 405 ἔ.
 Δικαστηρίου πρωτόκολλον ἐν ἔτει 1075, ἴδε Λόγος ἐπὶ τῷ ἐν Βλαχέρναις θαύματι.
 Δίκτυς Α' 662, 681, Β' 237, Γ' 120.
 Διμοίρης, βιβλιογράφος Β' 646.
 Διογενειανὸς Ἡρακλεώτης Β' 653.
 Διογενειανὸς λεξικογράφος Β' 226, 334.
 Διογένης Ἀντώνιος Β' 485.
 Διογένης Ἰωάννης Β' 134.
 Διογένης ὁ κυνικός Β' 485.
 Διογένης Κυζικηνός, Α' 658.
 Διογένης Λαέρτιος Α' 656, Β' 114, 318.
 Διογένης Σινωπεύς Β' 122.
 Διόγνητος, ἐπιστολὴ πρὸς Δ., Β' 605.
 Διόδωρος Σικελιώτης Α' 488, 524, 529, 693, Β' 197, 223, 240, 319.
 Διόδωρος Ταρσεύς Α' 243, 415, Γ' 262.
 Διοίκησις βυζαντινὴ Γ' 570.
 Διοκλητιανός * Α' 11, 14.
 Διομήδης ὁ ἅγιος, μάρτυς Α' 193.
 Διονύσιος, ἴδε Ἀκίνδυνος.
 Διονύσιος Ἀλεξανδρεὺς Α' 272, 415.
 Διονύσιος Ἀρεοπαγίτης, ἴδε Διονύσιος Ψευδαρεοπαγίτης.

- Διονύσιος, μοναχὸς ἐν Ἀθῶν Α' 391, 398.
 Διονύσιος Bar-Salibi Α' 427, 434.
 Διονύσιος, γεωγράφος Β' 602.
 Διονύσιος Ἀλικαρνασσεύς Α' 524, 765, Β' 223, 308, 319.
 Διονύσιος, υἱὸς τοῦ Καλλιφῶντος Β' 602.
 Διονύσιος, μοναχός Α' 272.
 Διονύσιος μοναχός, ἀσκητικός Α' 318.
 Διονύσιος, ἀρχιεπίσκοπος Μυτιλήνης Β' 757.
 Διονύσιος ὁ περιηγητής Β' 81, 193, 240, * 261, 360, 765.
 Διονύσιος ἐκ Φουρνῶν Γ' 645.
 Διονύσιος ψευδαρεοπαγίτης Α' 66, 71, 104, 117, 122, 126, 131, 158, 209, 245, 271 ἔ. (σχόλια εἰς Δ. Ψ.) Α' 255, 258, 263, 279, 294, 305, 307, 316, 318, 331, 332, 387, 424, 583.
 Διονύσιος ἐκ Tellmahré Α' 818.
 Διονύσιος ὁ Θράξ Α' 20, Β' 331, * 345, 352, 355 374.
 Διόπτρα Β' 686 ἔ.
 Διοσκορίδης Β' 421.
 Διοσκορος, πατριάρχης Ἀλεξανδρείας Γ' 264.
 Διόφαντος Β' 274, 429, 434.
 Διπλωματικὴ ἀλληλογραφία τῶν σουλτάνων Α' 31.
 Δίφιλος Β' 194.
 Διχασμὸς ἐν τῷ ῥωμαϊκῷ κράτει Α' 3 ἔ., ἐν τῷ εὐρωπαϊκῷ πολιτισμῷ Α' 57, ἐν τῇ βυζαντ. γλώσσῃ Α' 443.
 Δίων Κάσσιος Α' 16, 482, 524, 681, 751, * 754 ἔ., Β' 191, 223, 240, 244, 274, 319.
 Δίων Χρυσόστομος Β' 114, 234, 274, 290, 391.
 Δνειπέρου καταρράκται Γ' 607.
 Δοβρομίρ Γ' 431.
 Δοβρομίρ Στρέζ Γ' 464.
 Δογματικὴ βυζαντινὴ Α' 83.
 Δοδόας, βογομίλος Α' 162.
 Δοκεανός, κατεπάνω Γ' 407.
 Δοκειανὸς Ἰωάννης Β' 177.
 Doctrina patrum de verbi incarnatione Α' 418 ἔ.
 Δολοπάθης ἴδε Σύντιπας.
 Δομένικος Μικιέλε, δόγης Γ' 440.
 Δομένικος Selvo, δόγης Γ' 430.
 Δομεντίολος Γ' 310.
 Δομίνικος, πατριάρχης Βενετίας Α' 154.
 Δομιτιανός, αὐτοκράτωρ Α' 481.
 Δομίτιος, ἐκκλησιαστικὸς ποιητής Β' 584.
 Δομνίνος, χρονογράφος Α' 650, 662.
 Δομνίνος Λαρίσσης Β' 430, 437.
 Δομόστροι Γ' 37.
 Δονάτος Β' 275.
 Δοξαράς Παναγιώτης Γ' 646.
 Δοξοπατρῆς Γεώργιος Β' 252.
 Δοξοπατρῆς Γρηγόριος Β' 112.
 Δοξοπατρῆς Ἰωάννης Α' 785, Β' 110 ἔ., 252.
 Δοξοπατρῆς (Ἰωάννης;) Α' 419, 421.
 Δοξοπατρῆς Νικόλαος Β' 112, 399, 568 ἔ.
 Δοξοπατρῆς Νεῖλος Β' * 19, 112.
 Δορίστολον (Σιλίστρια) Γ' 326, 382, 395, 432.
 Δορύλαιον Γ' 435.
 Δοσιάδας Β' 745.

- Δοσίθεος βίος τοῦ μοναχοῦ Δοσ.
Α' 375.
- Δοσίθεος (ψευδο-) Β' * 309 ε.,
341, Γ' 13
- Δοσικλῆς, ἴδε Ροδάνθη.
- Δοσταγιέβσκη 'Α 57, Β' 475.
- Doto Andreas, δομνικανός Α' 189.
- Δούκαινα Ἄννα Β' 691.
- Δουκαῖς Λουκάς, δούξ Α' 240.
- Δούκας Ἀνδρονίκος Β' 691.
- Δούκας Ἀνδρόνικος, ἐν τῷ ἔπει
Διγενῆς Ἀκρίτας Γ' 85 97.
- Δούκας χρονογράφος Α' * 616 ε.,
799, Β' 195.
- Δούκας Ἰωάννης καῖσαρ Γ' 421 ε.
- Δούκας Ἰωάννης ποιητής Β' 770.
- Δούκας Ἰωάννης, μέγας ἐταιρειάρ-
χης Α' 778, Β' 134, 262.
- Δούκας, οἶκος τῶν Δουκῶν Γ' 443.
- Δούκας Κωνσταντῖνος, μνηστήρ
τοῦ θρόνου ἐπὶ Κωνσταντίνου
Ζ', Γ' 366.
- Δούκας Μιχαὴλ (πάππος τοῦ
χρονογράφου Δούκα) Α' 616.
- Δούλας, ἡγούμενος Α' 318.
- Δουλοπαροιμία Γ' 576.
- Δούσιαν, ἴδε Στέφανος.
- Δραγάσης Κωνσταντῖνος, δεσπό-
της Α' 610.
- Δράκων (Ψευδο-) Β' 376.
- Δράμα Α' 28, Β' 254, * 481 ε.,
635, * 694 ε., 704, 734, 751,
756, Γ' 76.
- Δράμα, μεταγενεστέρα αὐτοῦ ση-
μασία Β' 484.
- Δριμυτικὸς Νικόλαος Γ' 60.
- Δροσίλλα καὶ Χαρικλῆς, μυθιστό-
ρημα Β' 727.
- Δρουγγάριος Α' 741 (§ 151), 752
(ἀρχηγὸς τῆς αὐτοκρ. φρουρᾶς,
ἥτοι τῆς βίγλης).
- Δρυς, ἐγκώμιον δρυός Β' 670.
- Drystra (Drster), ἴδε Δορίστο-
λον Γ' 325 382, 395, * 432.
- Dschuneid Γ' 513.
- Dhu Nuwās Γ' 301.
- Du Cange Γ' 698.
- Duns Scotus Α' 235.
- Δωρόθεος ἀντεκίνησωρ Β' 396.
- Δωρόθεος ὁ νέος Α' 343, 409.
- Δωρόθεος Μονεμβασίας Α' 653,
* 812, Γ' 101.
- Δωρόθεος, ἀρχιεπίσκοπος Μυτι-
λήνης Α' 239.
- Δωρόθεος ἀρχιμανδρίτης ἐν Πα-
λαιστίνῃ, ἀσκητικὸς Α' 288 ε.
- Δωρόθεος, συγγραφεὺς ἀναγρα-
φῆς τῶν Ἀποστόλων Α' 794.
- Δωσίθεος, ἴδε Δοσίθεος.
- Ἐαρ, ἐγκώμιον εἰς τὸ ἔαρ Β' 141·
ἐκφρασις Β' 166· ποίημα Β' 668.
- Ἐαρος ἄσμα Α' 515, 521.
- Ἐβδομήκοντα (ἐρμηνευταί) Α' 241, 246, 259, 542.
- Ἐβδομον Γ' 632.
- Ἐβραῖοι, ἴδε Ἰουδαῖοι.
- Ἐγγραφα ἐπίσημα, ἔκδοσις αὐ-
τῶν Α' 448· τρόπος τῆς κα-
τασκευῆς τῶν βυζαντινῶν ἐπισ.
ἐγγρ. Α' 452· ἐπίσ. ἐγγρ. τοῦ
Ἀθω Β' 215.
- Ἐβραϊκὴ γλῶσσα Α' 241.
- Ἐγνατία ὁδός Γ' 626
- Ἐγκόλπια Β' 427, Γ' 658· ἴδε καὶ
φυλακτήρια
- Ἐγκυκλοπαιδεῖται Α' 26, * 253,

- Ἐγκώμιον, ἔννοια τοῦ ἔγκ. Α' 322 ἔ., 361.
- Ἐδεσσα Γ' 294, 370, 402.
- Edschmiatsin Γ' 634, 665.
- Ἐζεκιήλ, τραγικός Β' 481.
- Ἐξερίται Γ' 352.
- Ἐθιμοταξία * Α' 513 ἔ. (βασίλειος τάξις), Β' 507, * Γ' 573 (αὐλικὴ ἐθιμοτυπία).
- Ἐθνότης τῶν αὐτοκρατόρων Α' 7.
- Ἐθνογραφία, βυζ. Α' 7 ἔ., 512, 539, 568, 612, 793, Β' 172, Γ' 190, 191, * 612 ἔ.,
- Εἰκόνες, περιγραφαὶ (ἐκφράσεις) εἰκόνων, Β' 174.
- Εἰδολογικὴ μέθοδος Α' 43.
- Εἰδωλολατρεία, εἰς τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους Α' 11, 87, 790.
- Εἰκονογραφία Β' 754, 757 σημ. 2, Γ' 642 ἔ. — Εἰκονογραφίαι ἐν χρονογραφίαις Α' 442, 762 σημ. Δ.
- Εἰκονογραφημένοι ἀποκαλύψεις Γ' 644.
- Εἰκονοκλάσται εἰκονομαχία Α' 20, 67, 715, Β' 629 ἔ., * Γ' 338 ἔ., * 584 ἔ., 637, 704 ἔ. συγγράμματα κατὰ τῶν εἰκονομάχων Α' 125, * 129 ἔ., 134 ἔ., 295 ἔ., 328, 332, 394 ἔ. εἰκονομάχοι συγγραφεῖς Α' 126.
- Εἰλητάρια, λειτουργικά Β' 597.
- Εἰρηναῖος, χρονογράφος Α' 811.
- Εἰρηναῖος, ἐπίσκοπος Λυών Α' 255, 290, 415, 426.
- Εἰρήνη, αὐτοκράτειρα Α' 192 σημ. 5, * Γ' 341, 550.
- Εἰρήνη, σύζυγος τοῦ αὐτοκράτορος Ἀλεξίου Α' Κομνηνοῦ Α' 551, 638, 642, Β' 117, 137(;), 691.
- Εἰρήνη, σύζυγος Ἀδρονίκου Β', Β' 150, 292.
- Εἰρήνη σύζυγος τοῦ σεβαστοκράτορος Ἀδρονίκου Α' 764, Β' 707.
- Εἰρήνη ἴδε Χοῦμνος.
- Εἰρήνη, ἡ ἁγία Α' 368.
- Εἰρήνη, σύζυγος τοῦ Ἰωάννου Κομνηνοῦ Β' 710, 767.
- Εἰρήνη Κομνηνή, θυγάτηρ τοῦ αὐτοκρ. Θεοδώρου Α' Λασκάρεως Β' 737.
- Εἰρήνη, ἐκκλησία τῆς ἁγ. Εἰρ. Γ' 648.
- Εἰρήνη, ἡγουμένησσα Α' 390, 396 σημ. 3.
- Εἰρήνη Λασκάρισσα Παλαιολογίνα, αὐτοκράτ. Α' 644 σημ. 15.
- Εἰρήνη, σύζυγος τοῦ Μανουὴλ Κομνηνοῦ Β' 238, 244.
- Εἰρήνη, θυγάτηρ τῆς αὐτοκρατειρας Θεοδώρας (θ' αἰῶνος) Β' 219.
- Εἰρηνικὸς Γεώργιος Β' 154.
- Εἰρηνικὸς Νικόλαος χαρτοφύλαξ Β' 737 σημ. 5.
- Εἰρημολόγιον Β' 500 ἔ. * 596.
- Εἰρμός Β' 596.
- Εἰσηγήσεις (institutiones) Β' 395 ἔ.
- Ἐκάβη πρὸ τῆς Τρωάδος, ἡθοποιία Β' 740.
- Ἐκατοντὰς (κεφαλαίων θεολογικῶν) Α' 278, 291.
- Ἐκθεις, ἴδε ἐκκλησιαστικὴ γεωγραφία (Β' 18 ἔ.).
- Ἐκκλησία, ἐν τῇ βυζαντινῇ τέχνῃ Γ' 642.

- Ἐκκλησιαστής Β' 622.
 Ἐκκλησιαστικά ἀξιώματα, ἴδε αὐ-
 λικά ἀξιώματα.
 Ἐκκλησιαστική μουσική, γρηγο-
 ριανή Β' 577 ἔ.
 Ἐκκλησιαστική ἱστορία Α' 23
 * 497 ἔ., * 588, 789, 812 ἔ., 814,
 Β' 292, Γ' 564, * 579 ἔ.
 Ἐκκλησιαστικὸν ἔτος ἐν τῇ ἑλλη-
 νικῇ ἐκκλησίᾳ Α' 323.
 Ἐκκλησιαστικὴ ποίησις (ὑμνογρα-
 γραφία Α' 590, 759, Β' 265,
 307, * 496 ἔ., 630, 645, 683,
 759.
 Ἐκκλησιαστικὸν δίκαιον Α' 758,
 * Β' 398 ἔ., Γ' 579 ἔ.
 Ἐκκλησιαστικὴ γλῶσσα, ἴδε Γρα-
 φομένη βυζαντινὴ γλῶσσα.
 Ἐκκλησιαστικὴ ῥητορικὴ Α' 72·
 χαρακτηρ τῆς ἐκκλ. ῥητ. * Β'
 319 ἔ.
 Eclogarius Casauboni Α' 802.
 Ἐκλογὴ ἱστοριῶν Α' 666, 694,
 696, * 801.
 Ἐκκλογὴ τῶν νόμων Β' 396, 402,
 404.
 Ἐκφράσεις Β' 17, 97, 121, 150·
 166, 174 ἔ., Γ' 144. ἴδε καὶ ῥη-
 τορικὰ ἔργα (προγυμνάσματα).
 Ἐκφρασις ἀλώσεως σπινῶν καὶ
 ἀκανθίδων Α' 768.
 Ἐλαδᾶς Ἰωάννης Β' 366.
 Ἐλβετία (κατάλογοι χειρογράφων
 ἐν Ἐλβ. Β' 211.
 Ἐλένη Γ' 70.
 Ἐλένη, θυγάτηρ τοῦ αὐτοκράτο-
 ρος Ἰωάννου Καντακουζηνοῦ
 Α' 212.
 Ἐλένη, μήτηρ Κωνσταντίνου τοῦ
 μεγάλου Α' 413.
 Ἐλένη, σύζυγος τοῦ Κωνσταντίνου
 Ζ', Γ' 375.
 Ἐλένη, θυγάτηρ τοῦ Δημητρίου
 Παλαιολόγου Β' 177.
 Ἐλευθέριος, μαρτύριον τοῦ ἁγίου
 Ἐλ. Α' 370.
 Ἐλέφας, ποίημα Β' 750.
 Ἐλεφαντοστέου, ἐξ ἑλ. ἔργα Γ'
 657.
 Ἐλισσαῖος, Ἰουδαῖος Α' 245.
 Ἐλισσαῖος, Βαρταβέδ Α' 824.
 Ἐλλαδικὸς Παῦλος, πανηγυριστής
 Α' 372.
 Ἐλλάδιος Β' 315.
 Ἐλληνες (= εἰδωολάτραι) Α'
 538, Γ' 695· πανηγυρικὸς εἰς
 τοὺς Ἕλληνας Α' 614.
 Ἐλληνικά, τὰ ἑλ. ἐν τῇ μεσαιω-
 νικῇ δύσει Γ' 601· παρὰ Λατί-
 νοις, Ἀνατολίταις καὶ Σλαβοῖς
 Γ' 687.
 Ἐλληνικὸν πῦρ Β' 462.
 Ἐμβρυον, ἀλληγορικὴ ἐξήγησις
 τοῦ ἐμ. Β' 298, 428, Γ' 237.
 Ἐμπεδοκλῆς Β' 705.
 Ἐμπορίον καὶ ἐμπορικὴ γεωγρα-
 φία Β' 8, Γ' 577, 608.
 Ἐνθουσιασταί Α' 159.
 Ἐννέα σοφῶν ἀποφθέγματα πρὸς
 Ἀλέξανδρον τὸν μέγαν Β' 386.
 Ἐννιος Β' 603.
 Ἐνωσις τῆς ῥωμαϊκῆς καὶ ἑλλη-
 νικῆς ἐκκλησίας Α' 30, 75 ἔ.,
 172, 179 ἔ., 181, 186, 579, 584,
 594 ἔ., Β' 47, 139, 158, 164,
 743, Γ' 111 ἔ., 433, 449 ἔ.,
 464, 515 ἔ. * 586 ἔ.
 Ἐνώχ, ἐφευρετὴς τῶν γραμμάτων
 τοῦ ἀλφαβήτου Β' 765.
 Ἐξάβιβλος, ἴδε Ἀρμενόπουλος.

- Ἐξαήμερον Α' 122, 777, Β' 621' 712.
 Ἐξάμετρος Β' 84, 292, 377 ἔ.
 Ἐξαμίλιον Γ' 513, 517
 Ἐξαπτέρυγος Στέφανος Β' 725.
 Ἐξαπτέρυγος Θεόδωρος Α' 578.
 Ἐξαρχάτον Γ' 308, Γς 57r.
 Excerpta, ἴδε ἐκλογαί (κωνσταντίνου ἐκλογαί).
 Excerpta Barbara Α' 441.
 Ἐξήγησις τῆς ἀγίας Γραφῆς Α' 71 ἔ., χαρακτήρ τῆς βυζ. ἑξηγ. Α' * 241 ἔ.
 Ἐξορκισμοί Α' 60, Β 426, 452, Γ' 235.
 Ἐπαμεινώνδας Β. 290.
 Ἐπαναγωγή Α' 521, Β' 396, 407
 Ἐπαρχίαι καὶ πόλεις τοῦ βυζαντινοῦ κράτους, ἀναγραφή αὐτῶν Β' 22, 23.
 Ἐπαρχος Ἀντώνιος Β' 188, 262, Γ' * 113.
 Ἐπιβολή Β' 407.
 Ἐπιγράμματα Α' 495, 564, 589, 763, Β' 68, 76, 84, 115, 168, 262 ἔ., 272, 274, 294, 297, 306, 339, 480, 620, 622, 627 ἔ., 644 ἔ., * 652 ἔ., 666.
 Ἐπιγραφαί Β' 661 ἔ. (ἀναθηματικά, ἐπιτύμβιοι, ἐπιγράμματα), * Γ' 682 ἔ.
 Ἐπιγραφική, ἴδε ἐπιγραφαί.
 Ἐπικλήσεις θεῶν Β' 323, * 360, 765.
 Ἐπικούρειος βίος Α' 201.
 Ἐπίκτητος Β' 304, 389.
 Ἐπιληψία, ἴδε σεληνιασμός.
 Ἐπιμερισμός Β' 366.
 Ἐπισκόπων ἀναγραφαί, ἴδε Κατάλογοι ἐπ.
 Ἐπιστῆμαι, μυστικά ἔ. Β' 426, 442, 443 ἔ., 452 ἔ.
 Ἐπιστολαί Α' 502, 583, 597, 768, 772, 778, Β' 63 ἔ., 73 ἔ., 85, 103, 113 ἔ., 116, 124, 125, 127, 137, 139, 141, 142, 146, 149, 150 ἔ., 157, 160, 163, 166, 177, 227, 232, 241, 262, 273, 280, 283, 285, 288, 290, 292, 294, 303, 359, 365, 393, 408, 647, 682, 719, 725, 742, 745.
 Ἐπιστολάρια Β' 91 ἔ.
 Ἐπιστολικοὶ τύποι Β' 91, 92, 93.
 Ἐπιστολογραφία, ἴδε ἐπιστολαί.
 Ἐπιστολῶν συναγωγὴ φλωρεντιανή Β' 154.
 Ἐπιφάνεια ἡ ἐν Συρίᾳ Α' 495, 497.
 Ἐπιφάνιος Κύπριος Α' 130, 131, 142, 186, 243, 255, 386, 516, 688, 795, Β' 19, 334, 427, Γ' 178 ἔ., 257.
 Ἐπιφάνιος, διάκονος ἐκ Κατάνης Α' 138.
 Ἐπιφάνιος, πατριάρχης Κ/πόλεως Α' 95, 108.
 Ἐπιφάνιος, μοναχός, συναξαριστής Α' * 386 ἔ., Β' 28.
 Ἐπιφάνιος μοναχός, ἀντιρρητικός Α' 181.
 Ἐπιφάνιος, ἀντιρρητικός Α' 224.
 Ἐπιφάνιος (Ἀγιοπολίτης), περιηγητής Α' 386, 387, Β' * 28.
 Ἐπιφάνιος, Ψευδο- Α' 136.
 Ἐπιφάνιος, ἐπίσκοπος Σηλυμβρίας Α' 134, 388.
 Ἐπιφάνιος, φίλος τοῦ Ἀνδρέου σαλοῦ Α' 396.
 Ἐπιφωνήσεις Α' 514, 519, 703, Β' 493, 502, 513, 599, * Γ' 14 ἔ.

- Ἐπίχαρμος Β' 386.
 Ἐπος Β' 474 ἐ., Γ' 78 ἐ.
 Ἐπὶ φιλόσοφοι Γ' 216.
 Ἐπὶ σοφοί, γινῶμαι τῶν ἐπὶ
 σοφῶν Β' 386· ἴδε καὶ Συν-
 τίπας.
 Eracles Γ' 47, 140.
 Ἐραστώ, ἴδε Συντίπας.
 Ἐρατοσθένης Β' 6.
 Ἐρβέρτος Γ' 213.
 Heredia, Juan Fernandez de
 Γ' 102, 108.
 Ἐρέννιος, ῥητορικὴ πρὸς Ἐρ. Β'
 275.
 Ἐρέννιος. Ψευδο- Β' 52 ἐ.
 Ἐρζερούμ Γ' 274.
 Ἐριννα Β' 194.
 Ἐρμαῖος μοναχός, ἀσκητικός Α'
 318.
 Ἐρμᾶς Α' 415, Β' 197.
 Ἐρμᾶς, βογομίλος Α' 162.
 Ἐρμέας, πατὴρ τοῦ Ἀμμωνίου Β'
 53.
 Ἐρμῆς τρισμέγιστος Β' 451.
 Ἐρμιππος, διάλογος Β' 442.
 Ἐρμογένης, ὁ ἅγιος, μάρτυς Α'
 333.
 Ἐρμογένης, ῥήτωρ Β' 87, 90,
 110, 252, 273, 362, 670 ἐ.
 Ἐρμονιακὸς Κωνσταντῖνος Β'
 604, Γ' 47, * 123 ἐ.
 Ἐρμώνυμος Σπαρτιάτης Β' 271.
 Ἐρρῖκος, αὐτοκράτωρ Κ/πόλεως
 Γ' 146.
 Ἐρρῖκος Γ' αὐτοκράτωρ Γ' 463.
 Ἐρρῖκος, ἀρχιεπίσκοπος Βενεβέν-
 του Α' 169.
 Ἐρως Γ' 73, 148 ἐ., 158.
 Ἐρωτήματα, γραμματικά Β' 345 ἐ.,
 356.
 Ἐρωτήσεις καὶ ἀποκρίσεις Α' 122,
 141, 163, 278.
 Ἐρωτικά ἄσματα ῥοδιακά, ἴδε
 Ἀλφάβητος τῆς ἀγάπης (Γ' 55).
 Ἐρωτόκαστρον Γ' 73, 146.
 Ἐρωτοκρατία Γ' 73, 148, 158·
 (ἐρωτοπαιδευμένος).
 Ἐρωτόκριτος Β' 170 ἐ.
 Ἐρωφίλη Γ' 171.
 Escot Bernard d' Γ' 104.
 Ἐσκουριάλ, ῥητορικὴ συναγωγή
 τοῦ Ἐ., Β' 128 ἐ.
 Ἐτυμολογία, βυζαντινὴ Β' 332.
 Ἐτυμολογίαι ἐν ποιήμασι Γ' 179,
 186.
 Ἐτυμολογικὸν Angelicanum,
 Φλωρεντιανόν, Γουδιανόν, μέγα
 κτλ. Β' 6, 226, 261, * 333 ἐ.
 Εὐαγγέλιον, ἐν τῇ βυζ. τέχνῃ Γ'
 644.
 Εὐάγριος, ἱστορικὸς τῆς ἐκκλησίας
 Α' 95, 111, 286, 287, 325,
 375, 458, 495, * 497 ἐ., 504,
 588, 664, 672, Β' 43.
 Εὐάγριος Ποντικός, ἀσκητικός Α'
 283, 289, Β' 389.
 Εὐάγριος Σικελός Α' 387.
 Εὐβοία Γ' 227, 566.
 Εὐγενειανὸς Νικήτας Α' 767, Β'
 477, 704, * 727 ἐ.
 Εὐγενικὸς Ἰωάννης Α' * 228,
 Β' 18, * 174 ἐ., 188.
 Εὐγενικὸς Μάρκος, μητροπολίτης
 Ἐφέσου, ἀντιρρητικός Α' 208,
 221, 222, * 224 ἐ., 230, 231,
 234, 235, * 174 ἐ., 567.
 Εὐγένιος Δ', πάπας Α' 225, 230,
 Γ' 515.
 Εὐγένιος, ἀρχὼν ἐκ Παλέρμου Β'
 738.

- Εὐγένιος, ἀντίπαλος τοῦ Ἰωάννου
Φιλοπόνου Α' 98.
- Εὐγένιος ὁ ἅγιος μάρτυς Α' 342.
- Εὐγένιος, νομοφύλαξ Α' 350, 352.
- Εὐγένιος, φιλόσοφος Β' 739.
- Εὐγένιος, ἀνταυτοκράτωρ Γ' 255.
- Εὐγραφος ὁ ἅγιος, μάρτυς Α'
333.
- Εὐδημος, λεξικογράφος Β' 315,
* 327.
- Εὐδημος, ῥήτωρ, Β' 327.
- Εὐδοκία, σύζυγος τοῦ Λιγενῆ Γ'
86.
- Εὐδοκία, σύζυγος Θεοδοσίου Β'
Γ' 216, 258, * 548.
- Εὐδοκία, ἴδε Μακρεμβολίτισσα.
- Εὐδοκία, ψευδο- Β' 343.
- Εὐδοκία, θυγάτηρ Ἀλεξίου Γ',
Γ' 554.
- Εὐδόκιμος, βίος τοῦ ἁγ. Α' 402.
- Εὐδόξιος Κ/πόλεως Α' 414.
- Εὐδόξος Β' 602,
- Εὐεργετινόν, ἴδε Πατερικόν.
- Εὐζώϊτος Διονύσιος Β' 687.
- Εὐημερισμός Β' 244.
- Εὐθύμιος, ἀδελφὸς τοῦ Θεοδώρου
Στουδίτου Α' 293.
- Εὐθύμιος, ἴδε Ζιγαβηνός.
- Εὐθύμιος, ὁ Γεωργιανός Β' 412,
Γ' 204.
- Εὐθύμιος, ὁ ἅγιος Α' 184, 303,
370, Β' 564.
- Εὐθύμιος Α', πατριάρχης Κ/πό-
λεως (Vita Euthymii, Βίος
Εὐθυμίου) Α' 256, 258, 632 ἔ.,
Β' 233, Γ' 365.
- Εὐθύμιος Β', πατριάρχης Κ/πό-
λεως Β' 166, 175.
- Εὐθύμιος, ἐπίσκοπος Μαδύτου Α'
191, 274, 393.
- Εὐθύμιος, μοναχὸς Α' 391, 397.
- Εὐθύμιος, Νέων Πατρῶν Β' 259.
- Εὐθύμιος, ἀρχιεπίσκοπος Σάρδεων
Α' 389, 395.
- Εὐκλείδης Β' 139, 234, 430, 431,
441.
- Εὐλόγιος, πατριάρχης Ἀλεξαν-
δρείας Α' 112.
- Εὐμάθιος Β' 733.
- Εὐμολπος, ἴδε Φιλῆς.
- Εὐνάπιος Α' 17, 482, 524, 527,
681, Β' 191, 200, 223, 319.
- Εὐόδιος, συναξαριστὴς Α' 396.
- Εὐρεσις τοῦ τιμίου σταυροῦ Α'
495 σημ. 4, Γ' 693 ἔ.
- Εὐριπίδης Α' 274, 663, Β' 192,
280, 285, 295, 319, 390, 602,
694, 699 ἔ., 730, 765.
- Εὐσέβιος, ἐπίσκοπος Ἐμέσης Α'
414, 424.
- Εὐσέβιος, ἐκκλησιαστικὸς ιστορι-
κὸς Α' 136, 243, 255, 260,
318, 345, 363, 387, 414, 423,
428, 497, 500, 524, 588, 656,
681, 688, 692 ἔ., 707, 737, 755,
756, 819, 820, 826, Β' 234,
391.
- Εὐσέβιος, πρεσβύτερος καὶ μονα-
χὸς, ἀσκητικὸς Α' 318.
- Εὐσέβιος, ἀρχιεπίσκοπος Θεσσα-
λονίκης, ἀντιρρητικὸς Α' 105.
- Εὐστάθιος, ἡγούμενος τῆς μονῆς
Ἀτταλινῆς Α' 289, 291.
- Εὐστάθιος Ἀντιοχεύς Α' 415.
- Εὐστάθιος, χρονογράφος Α' 498.
- Εὐστάθιος, ποιητὴς Γ' 87.
- Εὐστάθιος, πατριάρχης Κ/πόλεως
Α' 302.
- Εὐστάθιος μάρτυς Α' 334.
- Εὐστάθιος, ἴδε Μακρεμβολίτης.

- Εὐστάθιος, μοναχός Α' 93, 95, * 103.
 Εὐστάθιος, ῥήτωρ Β' 113.
 Εὐστάθιος Ρωμανός, νομικός Β' 403.
 Εὐστάθιος, ἀρχιεπίσκοπος Θεσσαλονίκης Α' 28, 75, 276, 311 ἐ., 347, 409, 425, 572, Β' 15, 96, 124, 130, 137, 192 ἐ., 198, * 259 ἐ., 312, 340, 342, 491, * 568, 589, 704.
 Εὐστράτιος, ἡγούμενος ἐν Ἀθῶ Α' 391.
 Εὐστράτιος, πρεσβύτερος ἐν Κ/πόλει Α' 106, * 110, 375.
 Εὐστράτιος, μητροπολίτης Νικαίας Α' 27, 162, 165, 174, Β' * 49, 79.
 Εὐτόκιος Β' 430, 457.
 Εὐτρόπιος Α' 681.
 Εὐτρόπιος, εὐνοῦχος Γ' 255.
 Εὐτυχής Γ' 194 σημ. 1.
 Εὐτυχής Γ' 263.
 Εὐτυχιανός, βιογράφος Α' 375.
 Εὐτύχιος, πατριάρχης Ἀλεξανδρείας Α' 748.
 Εὐτύχιος, πατριάρχης Κ/πόλεως, ἀντιρρητικός Α' 109, 375.
 Εὐφημία, ἡ ἁγία Α' 224, 335, 352, Β' 134, 479.
 Εὐφημιανὴ συλλογὴ Β' 655.
 Εὐφήμιος Β' 357.
 Εὐφορίων Β' 285.
 Εὐφράτης Β' 239.
 Εὐφροσύνη, ἡ νέα Α' 269.
 Εὐφυής Α' 505.
 Εὐχαΐτα Β' 681.
 Εὐχαΐτης Ἰωάννης, ἴδε Μαυρόπους.
 Εὐχαριστία, ἡ ἁγία εὐχ., ἴδε Μετάληψις.
 Εὐχή, ποίημα περὶ εὐχῆς Β' 69.
 Εὐχῖται Α' 151, 157.
 Εὐχολόγιον Β' 506.
 Ἐφεσος Β' 80, 650 (ἡ ἐν Ἐ. σύνοδος τοῦ 431, ἴδε σύνοδος).
 Ἐφευρεταὶ τεχνῶν Β' 766.
 Ἐφόδια τοῦ ἀποδημοῦντος Β' 415.
 Ἐφορος Β' 200.
 Ἐφορος Θεοφάνης Β' 117.
 Ἐφορος μονῆς Α' 637.
 Ἐφραίμ ὁ ἅγιος Β' 175, 614.
 Ἐφραίμ, χρονογράφος Α' 573, 580, 652, 757, 765, * 792.
 Ἐφραίμ, πατριάρχης Ἀντιοχείας ἀντιρρητικός Α' 105.
 Ἐφύμνιον (ἀκροτελεύτιον) ἐν τῇ ἐκκλησιαστικῇ ποιήσει Β' 513, 597, * 598 ἐ.
 Ζαγορά Γ' 191, 355.
 Ζανάτας Β' 452.
 Ζάκυνθος Γ' 74, 566.
 Ζαρίδας Ἀνδρόνικος Β' 157, * 303.
 Ζαρίδας Ἰωάννης Β' 303.
 Zaccaria Γ' 501.
 Zachariae von Lingenthal Γ' 701.
 Ζαχαρίας, ἱατρός Β' 303.
 Ζαχαρίας ὁ ἅγιος Α' 329, 337.
 Ζαχαρίας, πατριάρχης Ἱεροσολύμων Α' 327.
 Ζαχαρίας Ἰωάννης Α' 631.
 Ζαχαρίας Ἰωάννης, ποιητής Β' 157.
 Ζαχαρίας, καθολικὸς Μεγάλης Ἀρμενίας Α' 144.
 Ζαχαρίας, ῥήτωρ ἢ σχολαστικός, ἐπίσκοπος Μυτιλήνης Α' 95, 96, 679, * 817, 820, Β' 53.

- Ζαχαρίας, πάπας Α' 337, 388.
 Ζαχαρίας, προφήτης Α' 337.
 Ζαχαρίας ῥήτωρ, ἴδε Ζαχαρίας Μυτιλήνης.
 Ζαχαρίας, μεταφραστὴς Γρηγορίου τοῦ μεγάλου Β' 222.
 Zebed, ἐπιγραφή ἐν Ζ. Α' 56.
 Zenob Glag Α' 825.
 Zesen, Philipp von Β' 730.
 Ζευγμίν Γ' 445.
 Ζεύξιπος. γυμνάσιον τοῦ Ζ Β' 654.
 Ζηνόβιος Β' 334, 394.
 Ζήνων αὐτοκράτωρ Γ' 266 ἔ., 548.
 Ζήνων, δρᾶμα Γ' 174.
 Ζιγαβηνὸς Εὐθύμιος Α' 74-75, 85, 144, * 157 ἔ., 173, 176, 209, 244, 263, 383, 419, 421.
 Ζιγαβηνὸς Γεώργιος Β' 718.
 Ζυγομαλᾶς Ἰωάννης Β' 188-189, Γ' 222.
 Ζυγομαλᾶς Θεοδόσιος Β' 189, 398, Γ' 222.
 Ζωγραφική Γ' 651 ἔ.
 Ζωγράφων, Ερμηνεία τῶν Ζ. (βιβλίον τοῦ "Αθω) Γ' 645.
 Ζωή, θυγάτηρ Κωνσταντίνου τοῦ Η', Γ' 400, 553.
 Ζωή, εὐνοουμένη τοῦ Λέοντος Γ', Γ' 365 ἔ.
 Ζωῖλος, πατριάρχης Κ/πόλεως Α' 107.
 Ζωναρᾶς Χριστοφόρος Β' 134.
 Ζωναρᾶς Δημήτριος Β' 134.
 Ζωναρᾶς Ἰωάννης Α' 59, 63, 170, 243, 266, 272, 274, 382, 409, 441, 444, 504, 541, 563, 652, 709, 719, 732, 751, * 752 ἔ., 766, 778, 787, 789, 795, 811. Β' 63, 191, 399, 408, 565, 568, 572, Γ' 102.
 Ζωοδόχος πηγή Γ' 631.
 Ζωολογία, βυζαντινὴ Α' 533 ἔ., * Β' 453 ἔ., Γ' 177 ἔ.
 Ζωριανὸς Μιχαήλ Β' 446.
 Ζώσιμος, ἐπίσκοπος Α' 375.
 Ζώσιμος, ἀλχημιστής Β' 455, 458.
 Ζώσιμος, ἱστορικός Α' 17, 524, 681, 788.
 Ζωτικὸς Παρασπόνδυλος Γ' 110.
 Ζῶτος Χριστοφόρος Β' 104.
 Ζῶτος ἱακωβίτης Α' 93, 98.
 Ἡθοποιαί Α' 568, 307.
 Ἡλίας Ἱεροσολυμίτης Γ' 277.
 Ἡλίας ὁ νέος, μοναχὸς ἐν Καλαβρίᾳ Α' 392, 398.
 Ἡλίας ἐκκλησιαστικὸς ποιητής Β' 584.
 Ἡλίας ἐκδικὸς ἐκ Κρήτης Α' 439.
 Ἡλίας, μητροπολίτης Κρήτης, σχολιαστής Α' 271, 272, 284.
 Ἡλίας μοναχός, ὁμιλητικὸς Α' 352.
 Ἡλίας φιλόσοφος Β' 54.
 Ἡλίας ὁ ἅγιος, προφήτης Α' 352.
 Ἡλίας σπαθᾶριος Γ' 332.
 Ἡλίας Σπηλαιώτης, μοναχὸς ἐν Καλαβρίᾳ Α' 392, 398.
 Ἡλίας σύγκελλος, ἴδε Ἡλίας ὁ ἅγιος.
 Ἡλίας σύγκελλος, ποιητής Β' 626, 637.
 Ἡλιόδωρος, ἀλχημιστής Β' 456.
 Ἡλιόδωρος, γραμματικὸς Β' 226.
 Ἡλιόδωρος ἐκ Προύσης Β' 50.
 Ἡλιόδωρος, μυθιστοριογράφος Β' 175, 193, 703, 727, Γ' 157.

- Ἡλιος, ἐγκώμιον τοῦ ἡλίου Β' 157.
 Ἡλίου κύκλοι Β' 432.
 Ἡλύσιον Β' 594.
 Ἡμερολόγιον, διόρθωσις τοῦ ἡμερολογίου Α' 593.
 Ἡπειρος Α' 799, 800, Γ' 474, 477, 542.
 Ἡπειρωτικά Α' 800.
 Ἡράκλεια, Ποντοηράκλεια Α' 592, Β' 359.
 Ἡρακλείδης, συναξαριστής Α' 378.
 Ἡρακλείδης, Μιλήσιος Β' 261.
 Ἡράκλειον Α' 432.
 Ἡράκλειος, αὐτοκράτωρ Α' 6, 824, Β' 18, 455, 621 ἐ., Γ' 47, * 311 ἐ., 549.
 Ἡράκλειτος Β' 765.
 Ἡρακλεωνᾶς, αὐτοκράτωρ Γ' 319.
 Ἡρακλῆς βασιλεὺς Γ' 170.
 Ἡρακλῆς Β' 298 (ἄθλοι τοῦ Ἡ.) Β' 766.
 Ἡριγενὴς Σκότος Ἰωάννης, ἴδε Ἰωάννης Scotus Erigena.
 Ἡρόδοτος ἱστορικός Α' 440, 466, 470, 488, 524, 555, 568, 612, 663, 755, Β' 240, 285, 318, 328, 361.
 Ἡρωδιανός, γραμματικός Α' 20, Β' 284, 334, 339, 345, 349, 350, 352, 353, 355 ἐ.
 Ἡρωδιανός, ψευδο- Β' 377.
 Ἡρωδιανός, ἱστορικός Α' 16, 482, 524, 681.
 Ἡρων, μαθηματικός Β' 298, 460, 463.
 Ἡρων, μαθηματικός, « ὁ νέος » Β' 431, 441, 463.
 Ἡσαΐας, ἀσκητικός Α, 278, 318.
 Ἡσαΐας Κύπριος, ἀντιρρητικός Α' 221.
 Ἡσαΐας Νικομηδεύς, ἀσκητικός Α' 318.
 Ἡσιόδος Β' 192, 240, 248 ἐ., 280, 295 ἐ., 298, 302, 318, 334, 353, 730.
 Ἡσυχασταί, ὁπαδοὶ τῶν ἡσ. Α' 196, * 200 ἐ., 276, 303, 312, 314· ἀντίπαλοι τῶν ἡσ. Α' * 194 ἐ ἔρις περὶ ἡσ. Α' 76 ἐ., 315, 349, 426, Β' 47.
 Ἡσύχιος Ἀλεξανδρεὺς Α' 242.
 Ἡσύχιος Ἱεροσολυμίτης Α' 182, 291, 415, 430· γνωμικά αὐτοῦ Β' 389.
 Ἡσύχιος Ἰλλούστριος (Μιλήσιος) Α' 650, * 653 ἐ., Β' 36, 222, 240, 315, 317.
 Ἡσύχιος, ψευδο- Α' 657.
 Ἡσύχιος, λεξικογράφος Β' 325, 337.
 Ἡσύχιος, μοχαχὸς τῆς μονῆς Βάτου Α' 291.
 Ἡφαιστίων, ἀστρολόγος Β' 442.
 Ἡφαιστίων (καὶ ψευδοηφ.), μετρικός Β' 353, * 372 ἐ.
 Ἡφαιστος, ἀρχιεπίσκοπος Βουλγαρίας Β' 726.
 Θαδαῖος, ἴδε Πηλουσιώτης.
 Θάλασσα, ἐγκώμιον θ. Β' 140.
 Θαλάσσιος Α' 291.
 Θαλάσσιος, ἀσκητικός Α' 116, * 291.
 Θάλεια Β' 481, 515.
 Θάμαρ Γ' 487.
 Θαμύρας, πρόσωπον διαλόγου Β' 273.
 Θάνατος, στίχοι εἰς τὸν θ. Γ' 62, 70.
 Θάσος Β' 172, 214.

- Θεανώ Β' 125, 192.
 Θέματα τοῦ βυζαντ. κράτους Α' 513, 517, * Γ' 320, * 337, 361.
 Θεμίστιος Α' 19, Β 50, 96, 114, 193.
 Θεμίστιος Καλώνυμος Α' 93, 98.
 Θεόγνιος, ἐπίσκοπος τῆς ἐν Παλαιστίνῃ Βετελίας Α' 372.
 Θεόγνωστος, ἀρχιμανδρίτης ἐν Κ/πολεὶ Α' 149.
 Θεόγνωστος, ἱατρὸς Β' 139.
 Θεόγνωστος, γραμματικὸς καὶ ἱστορικός Α' 707, Β' 334, 337, * 355 ἔ.
 Θεοδάτος Α' 481, Γ' 287.
 Θεοδήγιος, ἐπίσκοπος Ἀθηνῶν Γ' 680.
 Θεοδοσία ἡ ἁγία Α' 410, 412.
 Θεοδοσιανοὶ Α' 113, 121.
 Θεοδόσιος Α', Α' 3, 9, Γ' 254, * 547 ἔ.
 Θεοδόσιος, Β', αὐτοκράτωρ Γ' 258, 548.
 Θεοδόσιος Γ', αὐτοκράτωρ Γ' 333.
 Θεοδόσιος Ἀλεξανδρεὺς, γραμματικὸς Α' 19, Β' 184, 331, 345, 349, 350, 352, 363.
 Θεοδόσιος, πατριάρχης Ἀλεξανδρείας Α' 93, 96, 113.
 Θεοδόσιος, διάκονος Β' 474, 618, * 661 ἔ.
 Θεοδόσιος Γραμματικὸς, ποιητῆς Β' 626.
 Θεοδόσιος Γραμματικὸς, ἐξηγητῆς Α' 262, Β' 568, 596.
 Θεοδόσιος, ἐπίσκοπος Καισαρείας Α' 116.
 Θεοδόσιος, κοινοβιάρχης, ὁ ἅγιος Α' 282, 314, 372, 373 ἔ., Β' 575.
 Θεοδόσιος Κ/πόλεως, συναξαριστῆς Α' 410, 412.
 Θεοδόσιος, ὕπατος Α' 116.
 Θεοδόσιος, ἴδε Μελιτηνός.
 Θεοδόσιος μοναχός, ἀντιρρητικός Α' 104.
 Θεοδόσιος, περιηγητῆς Β' 32.
 Θεοδόσιος, ἀντιρρητικός Α' 222.
 Θεοδόσιος, συνεργάτης τοῦ Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου Α' 524.
 Θεοδόσιος Συρακούσιος, ἱστορικός * Α' 509, 608.
 Θεοδόσιος Συρακούσιος, μελωδός Β' 563.
 Θεοδοσίου στήλη Β' 650.
 Θεοδοσιούπολις, Γ' 260, 274.
 Θεοδότη, σύζυγος Κωνσταντίνου Γ', Γ' 343.
 Θεοδοτίων, μετάφρασις τῆς ἁγ. Γραφῆς ὑπὸ Θ. Α' 241, 250.
 Θεόδοτος Ἀγκύρας Α' 415.
 Θεόδοτος, ὑπουργὸς Ἰουστινιανοῦ τοῦ Β', Γ' 329.
 Θεόδουλος Α' 291.
 Θεόδουλος, ἱερομόναχος Β' 566.
 Θεόδουλος μοναχός, ὕμνων ἐξηγητῆς Β' 570.
 Θεόδουλος μοναχός, ἴδε Θωμᾶς μάγιστρος.
 Θεοδώρα, αὐτοκράτειρα Α' 181, 389, 395, 467, 481, Γ' 84, * 283, 549, 703.
 Θεοδώρα ἡ ἁγία, ἐκ Θεσσαλονίκης Α' 316, 385, 393, 399.
 Θεοδώρα, μήτηρ Μιχαὴλ τοῦ Γ', Γ' 350.
 Θεοδώρα, ἀνεψιὰ καὶ παλλακὴ τοῦ αὐτοκρ. Μανουὴλ Κομνηνοῦ Α' 170, 779.

- Θεόδωρα, θυγάτηρ Κωνσταντίνου τοῦ Η', Γ' 401, 411.
- Θεοδώρητος, ἱστορικὸς τῆς ἐκκλησίας Α' 68, 71, 87, 130, 142, 241, 260, 262, 340, 377, 424, 497, 588, 698, 755, 777, Β' 245, 318, 391, Γ' 264, 298.
- Θεοδώριχος ὁ μέγας Α' 480, Γ' 271, 583.
- Θεοδώριχος ὁ στραβὸς Γ' 271.
- Θεόδωρος Α' Λάσκαρις, αὐτοκράτωρ Α' 184, 570, 574, * Γ' 476.
- Θεόδωρος Β' Λάσκαρις, αὐτοκράτωρ Α' 180, * 183 ἐ., 578, Β' 79, 83, * 141, 166, 269, 748 (;), * Γ' 484 ἐ.,
- Θεόδωρος Δούκας Ἀγγελος, δεσπότης Ἡπείρου Γ' 477 ἐ.
- Θεόδωρος, ἡγούμενος Α' 100, 102.
- Θεόδωρος Ἀβουκάρας Α' 21, 134, 154.
- Θεόδωρος, ἴδε Ἀγαλλιανός.
- Θεόδωρος, ἐπίσκοπος Ἀλάνιας Α' 312, 349.
- Θεόδωρος, μοναχὸς ἐν Ἀλεξανδρ. Α' 93, 98.
- Θεόδωρος ἀναγνώστης Α' 500, 589, 656, 698, 703, 719, 737, 820, Β' 36.
- Θεόδωρος κυαίστωρ, πανηγυριστὴς Α' 353.
- Θεόδωρος Ραϊθοῦ Α' 120, 163, 186.
- Θεόδωρος, γραφεὺς τοῦ Οὐατικανοῦ κώδικος 1650, Α' 262 σημ. 3.
- Θεόδωρος Σεβαστείας Α' 744.
- Θεόδωρος Σίδης Α' 744.
- Θεόδωρος, ἴδε Σκουταριώτης.
- Θεόδωρος, ἐπίσκοπος Σκυθοπόλεως Α' 109.
- Θεόδωρος Σμύρνης, ὑμνογράφος Β' 564.
- Θεόδωρος Σμύρνης, κουροπαλάτης καὶ ὑπατος τῶν φιλοσόφων, ἀριστοτελικὸς Α' 163, * Β' 49-50, 121.
- Θεόδωρος Στουδίτης Α' 67, 85, 100, 127, 129, 134 (ἐν τέλει), 136, 186, 276, 279, 282, 289, * 292 ἐ., 303, 310, 331, 352 σημ. 10, 389, 390, 709, Β' 564, 580, 584, 601, 617, * 627 ἐ., 668, Γ' 342.
- Θεόδωρος, ἐπίσκοπος Σουγδαίας Α' 187.
- Θεόδωρος, ἴδε Συκεώτης.
- Θεόδωρος, Σύρος Α' 170.
- Θεόδωρος, ἐπίσκοπος Τριμιθοῦντος, συναξαριστὴς Α' 385 σημ. 6.
- Θεόδωρος, μητροπολίτης Κυζίκου, πανηγυριστὴς Α' 338.
- Θεόδωρος, ἐπίσκοπος Λαοδικείας Α' 134.
- Θεόδωρος, ἴδε Μετοχίτης.
- Θεόδωρος μοναχός, ὁμιλητικὸς Α' 353.
- Θεόδωρος Μονεμβασίας Α' 813.
- Θεόδωρος μονερεμῆτης, πανηγυριστὴς, Α' 353.
- Θεόδωρος Μοφουεστίας Α' 243, 415, Γ' 262, 298.
- Θεόδωρος, ἴδε Μουζάλων.
- Θεόδωρος Παφλαγών, εὐνοῦχος Β' 652.
- Θεόδωρος, ἐπίσκοπος Πάφου, συναξαριστὴς Α' 383, 384.

- Θεόδωρος, δεσπότης Πελοποννήσου Α' 218, Γ' 513.
 Θεόδωρος, ἐπίσκοπος Πέτρας, πανηγυριστής Α' 372, 374.
 Θεόδωρος, υἱὸς τοῦ Πέτρου Πατρικίου Α' 480.
 Θεόδωρος, ἐπίσκοπος Φαράν, μονοθελητής Α' 113.
 Θεόδωρος, πρεσβύτερος Α' 112, 274.
 Θεόδωρος, πρεσβύτερος καὶ σύγκελλος ἐν Κ/πόλει Α' 331 σημ. 1.
 Θεόδωρος, ἴδε Πρόδρομος.
 Θεόδωρος πρωτοασηκηῆτις, συναξαριστής Α' 395, 705.
 Θεόδωρος, πρωτοσπαθάριος, μάρτυς Α' 389.
 Θεόδωρος πρωτόθρονος, πανηγυριστής Α' 353.
 Θεόδωρος, ἐπίσκοπος Ἀνδίδων Α' 311, 381.
 Θεόδωρος, ἴδε Ἀσκίδα.
 Θεόδωρος, ἴδε Βαλσαμῶν.
 Θεόδωρος ὁ Βέστος, πανηγυριστής Α' 353.
 Θεόδωρος δεσπότης, ἴδε Παλαιολόγος.
 Θεόδωρος, διάκονος καὶ συνοδικάριος Α' 114.
 Θεόδωρος δούξ, μάρτυς Α' 409.
 Θεόδωρος, ἐπίσκοπος Ἐδέσσης, ἀσκητικός * Α' 300, 394.
 Θεόδωρος, ἐπίσκοπος Ἐφέσου, εἰκονοκλάστης Α' 127.
 Θεόδωρος, ἀρχιεπίσκοπος Ἐφέσου Α' 310.
 Θεόδωρος, ἴδε Γαζῆς.
 Θεόδωρος γραπτός * Α' 138 ἐ., 209, 389, Β' 358, 564, 617 (οἱ δύο ἀδελφοὶ Θεοφάνης καὶ Θεόδωρος οἱ γραπτοί).
 Θεόδωρος ὁ ἅγιος, μάρτυς Α' 274, 334, 343, Β' 156.
 Θεόδωρος Ἡρακλείας Α' 414, 424, 428.
 Θεόδωρος, ἴδε Ὑρτακηνός.
 Θεόδωρος, πατριάρχης Ἱερουσαλήμ Α' 328.
 Θεόδωρος, ἐπίσκοπος Ἰκονίου, συναξαριστής, Α' 375.
 Θεόδωρος κουβικουλάριος Α' 343.
 Θεόδωρος, ἐπίσκοπος Κυζίκου (ιγ' αἰών) Α' 791.
 Θεόκριτος Β' 193, 240, 273, 280, 295, 298, 361, 745 ἐ.
 Θεοκτίστη Λεσβία Α' 393, 399, 402, 404-405.
 Θεοκτίστη, μήτηρ τοῦ Θεοδώρου Στουδίτου Α' 292.
 Θεόκτιστος, λογοθέτης Γ' 350.
 Θεόληπτος, μητροπολίτης Φιλαδελφείας Α' 190, * 192, 597, Β' 145.
 Θεολογία, δεσπίζουσα θέσις αὐτῆς Α' 16· χαρακτήρ καὶ γενικὴ ἱστορία * Α' 65 ἐ.
 Θεολογία λατινική, σχέσις πρὸς τὴν βυζαντινὴν Α' 65 ἐ., 70, 76.
 Θεομητορικαὶ ξορταί, ἴδε Μαρία Θεοτόκος.
 Θεοπασχίται Α' 134, 174.
 Θεοπίστη ἡ ἁγία, μάρτυς Α' 334.
 Θεόπομπος, ἱστορικός Α' 468, Β' 199, 223.
 Θεοστήρικτος, συναξαριστής Α' 395.
 Θεοτοκάριον Β' 507.
 Θεοτόκος, ἴδε Μαρία ἡ Θεοτόκος.

- Θεοφάνης, ἴδε Ἀναστασιώτης.
 Θεοφάνης βυζάντιος, ἱστορικός
 * Α' 491 ἐ., 494.
 Θεοφάνης γραπτός Α' 389, Β'
 358 564, 617 (Θεοφάνης καὶ
 Θεόδωρος οἱ γραπτοί).
 Θεοφάνης continuatus (οἱ μετὰ
 τὸν Θεοφάνη) Α' 512, 537,
 701, * 706 ἐ., 721, 733, 742,
 744, 757, 816, Β' 6, 105, 257.
 Θεοφάνης, ἴδε Κεραμεύς.
 Θεοφάνης, μητροπολίτης Μηδείας
 τῆς ἐν Θράκῃ, θεολόγος Α' 238.
 Θεοφάνης, μητροπολίτης Νικαίας,
 ἀντιρρητικός Α' 197, 204 ἐ.
 Θεοφάνης, μοναχός Α' 225.
 Θεοφάνης, ἴδε Νόννος.
 Θεοφάνης ὁ νέος, ἀσκητικός Α'
 318 σημ. 5.
 Θεοφάνης ὁ δμολογητής, χρονο-
 γράφος Α' 29, 53, 138, 257,
 332, 384, 389, 394, 443, 485-
 486, 488, 497, 500, 504, 524,
 666, 692. * 696 ἐ., 711, 719,
 732, 738, 743 ἐ., 756, 766,
 789, 811, Β' 589, Γ' 14, 200.
 Θεοφάνης πατριεύς, στρατηγός
 Γ' 371.
 Θεοφάνης, πρεσβύτερος Α' 137.
 Θεοφανώ, αὐτοκράτειρα Α' 410,
 412.
 Θεοφανώ, αὐτοκράτειρα, σύζυγος
 τοῦ Νικηφόρου Φωκά Α' 747
 σημ. 3, Γ' 375 ἐ.
 Θεοφανώ Γ' 380, 552.
 Θεόφιλος, αὐτοκράτωρ Α' 26, 58
 σημ., 139, 331, Β' 121, 351,
 358, * 617, Γ' 16, * 348.
 Θεόφιλος Ἀδάνων, βίος αὐτοῦ Α'
 375.
 Θεόφιλος Ἀλεξανδρείας Α' 106-
 107, 415, Γ' 257.
 Θεόφιλος, ἀντεκλήνσωρ Β' 395,
 406.
 Θεόφιλος, χρονογράφος Α' 650,
 662.
 Θεόφιλος, πρόσωπον διαλόγου Β'
 264.
 Θεόφιλος, ἴδε Καλέκας.
 Θεόφιλος πρεσβύτερος, ἴδε Βογο-
 μίλος.
 Θεόφιλος, πρωτοσπαθάριος Β'
 414, 419.
 Θεόφιλος, χρησμὸς τοῦ Θ. Β' 447.
 Θεοφόβιος, ὁ ἅγιος Α' 98.
 Θεόφοβος, ἡγεμὼν Γ' 349.
 Θεόφραστος, ἀλχημιστής Β' 456.
 Θεόφραστος, φιλόσοφος Β' 754.
 Θεοφύλακτος, ἀρχιεπίσκοπος Βουλ-
 γαρίας (Ἀχρίδος) Α' 130,
 159, 176, 186, 244, 260 * 262 ἐ.,
 268, 271, 304, 401, 424, 426,
 547, Β' 68, * 113 ἐ., 145, 359,
 691.
 Θεοφύλακτος, πατριάρχης Κ/πό-
 λεως Γ' 362, 372.
 Θεοφύλακτος, ἴδε Σιμοκάτης.
 Θεραπευταί Β' 598.
 Θεράπων ὁ ἅγιος, μάρτυς Α' 402.
 Θερινὸς ὁ ἅγιος Α' 333, 402.
 Θεριστὴς Ἰωάννης, μοναχὸς ἐν
 Καλαβρίᾳ Α' 392, 399.
 Θέρως, ἐγκώμιον τοῦ Θ. Β' 157.
 στίχοι εἰς τὸ θ. Β' 668.
 Θεσσαλονίκη Α' 479, 538, 608,
 Β' 121, 145, 159, 160, 202,
 259, 262, 284, Γ' 325, 363,
 542 (ἐνθα γράφει *Μακεδονία*
 ἀντὶ Θεσσαλίας), 555, 648,
 684.

- Θευδέριχος, βασιλεὺς τῶν Φράγκων Β' 418.
- Θέων, μαθηματικ. Β' 429, 433, 646.
- Θεωριανός, ἀντιρρητικὸς Α' 69, 88, * 170 ξ.
- Θῆβαι Γ' 446.
- Θησις Βοκκακίου Γ' 169.
- Θουκυδίδης Α' 460, 470, 496 524, 559, 612, 624, Β' 193, 285, 316 318, 361, 364.
- Θρακήσιος Α' 741.
- Θρησκευτικαὶ διαλέξεις (συζητήσεις) πρὸς τοὺς Ἀρμενίους Α' 170· ἐν Κ/πόλει Β' 101. ἐν τῇ αὐτῇ τῶν Σασσανιδῶν Α' 124, 386
- Θρῦλος Γ' 693 ξ.
- Θρῦλος περὶ τῶν αὐτοκρατόρων, βυζαντινογερμανικὸς Β' 448 σημ. 9, Γ' 26.
- Θωμᾶς ὁ ἀπόστολος Α' 365, 370, 409.
- Θωμᾶς ὁ ἐξ Aquino Α' 66, 132, 182, 193, 198, 200, 214, 235, 278, 427, 435, Β' 566 (κανὼν εἰς τὸν ἅγιον Θωμᾶν τὸν Ἀγχίνουν), Γ' 70.
- Θωμᾶς ὁ ἐκ Celano Β' 573 (ἐν τέλει).
- Θωμᾶς, ἐπίσκοπος Κλαυδιουπόλεως Α' 127.
- Θωμᾶς μάγιστρος Α' 272 * 274, Β' 145 σημ. * 284 ξ., 289, 292, 295, 379.
- Θωμᾶς Παλαιολόγος, δεσπότης Γ' 514 ξ.
- Θωμᾶς, πατρίκιος Β' 648.
- Θωμᾶς, μνηστήρ τοῦ θρόνου Γ' 347, 550.
- Θωμᾶς, πρωτοσπαθάριος Α' 224.
- Jahja Ἀντιοχεύς, χρονογράφος Α' 403, 747.
- Ἰάκωβος, ὁ ἀπόστολος Α' 401· ἀπόκρυφος βίος τῆς Παναγίας ὑπὸ Ἰακώβου Α' 387.
- Ἰάκωβος, μητροπολίτης Βουλγαρίας Β' 748.
- Ἰάκωβος, ἐπίσκοπος Ἐδέσσης (+ 708) Α' 95.
- Ἰάκωβος ὁ νέος Α' 389, 395.
- Ἰάκωβος, μοναχὸς Α' 387.
- Ἰάκωβος, μοναχὸς τῆς μονῆς Κοκκινόβαφον, ἐγκωμιαστής Α' 343.
- Ἰάκωβος, μοναχὸς, ἀντίπαλος τοῦ Ψελλοῦ Β' 571.
- Ἰακωβίται Α' 93, 129, 134, 154, 820, Β' 723, Γ' 377.
- Ἰάμβλιχος, ἐρωτικὸς Α' 524.
- Ἰάμβλιχος, νεοπλατωνικὸς Β' 61, 71, 318, 386, 667.
- Ἰανός, δεσπότης Δυρραχίου Β' 768.
- Ἰανός, βασιλεὺς Κύπρου Γ' 229.
- Jarmuk (Ἰερομίαξ), ποταμὸς Γ' 318.
- Jaroslavie Vsevolod, ἴδε Γιαροσλάβιτς Βσεβόλωδ.
- Ἰασίτης Ἰώβ, ἀντιρρητικὸς Α' 180.
- Ἰατρικὴ * Α' 533, Β' 60, 72, 86, * 414 ξ.
- Ἰατρὸς Ματθαῖος μοναχὸς Β' 44.
- Ἰατρός, ἱατροσοφιστής, ἐν Βυζαντίῳ δὲ ἀκτουάριος Α' 532, Β' 429.
- Ἰατροσόφια Β' 417 ξ., * 425 ξ., Γ' 235.
- Ἰατροσοφιστής Β' 415, 429.
- Ἰβάρκος Β' 166, 168.

- Ἰβάγκος, ἔμπιστος τοῦ Ἰωάννου
Α' Ἀσέν Γ' 464.
Ἰβάκ Γ' 394.
Ἰβάν ὁ υἱὸς τοῦ ἐμπόρου Γ' 47.
Ἰβὰς ὁ Ἐδέσσης Γ' 264.
Ἰβηρες, ἴδε Γεωργιανοί.
Ἰβν-Χισδαί Γ' 206.
Ignis volans, ἴδε πυροτεχνικὴ
καὶ ἑλληνικὸν πῦρ.
Ἰγνάτιος, ἐπίσκοπος Ἀντιοχείας
Α' 176, 290, 308, 415, 426.
Ἰγνάτιος, πατριάρχης Ἀντιοχείας
Α' 196-197, 202.
Ἰγνάτιος, διάκονος καὶ σκευοφύ-
λαξ Α' 138, 265, 632, 656,
712, 720, * Β' 634 (§ 297),
Γ' 218 σημ. 5.
Ἰγνάτιος, ποιητής Β' 637.
Ἰγνάτιος, γραμματ. Β' 643, 656.
Ἰγνάτιος, ἱερομόναχος Α' 369.
Ἰγνάτιος, ποιητής, εἰκονοκλάστης
Α' 127.
Ἰγνάτιος, πατρ.Κ/πόλεως Α' 331,
335, 394, 632, Β' 219, Γ' 353.
Ἰγνάτιος, ἰδρυτὴς τῆς μονῆς τοῦ
λειμῶνος Α' 645.
Ἰγνάτιος ἐκ Μελιτηνῆς Α' 748.
Ἰγνάτιος, ἐπίσκοπος Σηλυμβρίας,
συναξαριστής Α' 413.
Ἰγώρ Α' 58 σημ.1, Γ' 371.—Ἔπος
περὶ Ἰγώρ Α' 60.
Ἰδάτιος Α' 687.
Ἰδρίζι, γεωγράφος Β' 9.
Ἰδύλλιον Β' 273.
Jean de Saint Maure, ἴδε Ἰωάν-
νης Λευκάδιος (Α' 190).
Jean de Brienne Γ' 480,
Jean d'Ibelin Γ' 226.
Ἰερακοσόφιον Β' 453, 454.
Ἰερακοτροφία Β' 453.
Ἰέραξ, μέγας λογοθέτης Α' 628.
Ἰέραξ, κυνήγιον δι' ἱεράκων Γ'
148, 159 ἴδε καὶ φαλκῶνιν.
Ἰερόθεος, ἀλχημιστής Β' 456.
Ἰερόθεος Ἀθηνῶν Α' 160.
Ἰερόθεος, ἡγούμενος Α' 302, 304.
Ἰερόθεος, μοναχός Α' 180, 181,
285, Β' 572.
Ἰερόθεος, σακελλάριος Α' 204.
Ἰεροκλῆς, χριστιανικὴ διασκευὴ
ὑπομνήματος τοῦ Ἰ. Α' 282.
Ἰεροκλῆς, πρόσωπον διαλόγου Β'
264.
Ἰεροκλῆς, γεωγράφος Α' 513, * Β'
22 ἔ., Γ' 378.
Ἰεροκλῆς, ἱππίατρος Α' 533.
Ἰεροκλήρυες καὶ πανηγυρισταί Α'
352.
Ἰεροκρατία Α' 61.
Ἰερομίαξ, ποταμός, ἴδε Jarmuk.
Ἰερουσαλήμ Β' 204 (βιβλιοθήκη
ἐν Ἰ.), Γ' 312, 315, 544, 565.
Ἰερώνυμος, ὁ ἑλληνικὸς Ἰ. Α'
124, 430.
Ἰερώνυμος, πατὴρ τῆς ἐκκλησίας
Α' 144, 187, 216, 656, Γ' 184.
Ἰκαρία Γ' 628.
Ἰκασία, ἴδε Κασία.
Ἰκόνιον Α' 55, 574, Γ' 462 τὸ
κράτος τοῦ Ἰκονίου (Ρούμ) Γ'
427.
Ἰλάριος ὁ ἅγιος, πατὴρ τῆς ἐκ-
κλησίας Α' 193, 216.
Ἰλαρίων Α' 808.
Ἰλαρίων, μοναχικὸν ὄνομα τοῦ
Προδρόμου Β' 701.
Ἰλαρίων, ἡγούμενος Στουδίου Α'
300.
Hilderich, ἴδε Χιλδέριχος.
Ἰλιάς, λατινικὴ Β' 603.

- Ἰλλος Γ' 267 ἔ.
 Ἰλλούστριος (ἄξιωμα) Α' 465, 653 (§ 139).
 Ἰμβέριος καὶ Μαργαρώνα Β' 479, * Γ' 166 ἔ.,
 Ἰμβρος Α' 624 § 135, Β' 174.
 Ἰμέριος, ναύαρχος Α' 402.
 Ἰμέριος σοφιστής Α' 19, Β' 338.
 Ἰνδαί Β' 14.
 Ἰνδικτιών Γ' 599.
 Ἰνδικὸν κράτος. θρῦλος περὶ αὐτοῦ Α' 60, Γ' 26 σημ. 4, 135 σημ. 3.
 Ἰννοκέντιος Α', πάπας Γ' 257.
 Ἰννοκέντιος Γ', πάπας, Α' 179, Γ' 464, 466.
 Ἰννοκέντιος, ἐπίσκοπος Μαρω-
 νείας Α' 103 σημ. 6.
 Institutiones, ἴδε εἰσηγήσεις.
 Joca monachorum Α' 282
 σημ. 7.
 Johannan Mar Γ' 377.
 Josua, στυλῆτης, ἴδε Ὡσηέ στυ-
 λῆτης.
 Ἰουδαῖοι Α' 55, Γ' 557, 604·
 ἀπολογητικὴ κατὰ Ἰουδαίων Α',
 88, 91 ἔ. συγγράμματα κατὰ
 Ἰουδαίων Α' 122, 124, 134,
 136, 175, 185, 206, 215, 235,
 259, 335, 383, 421.
 Ἰουλιανή, ἡ ἁγία Α' 402.
 Ἰουλιανός, αὐτοκράτωρ Α' 19,
 144, 482, Β' 114, 127 (ὑπό-
 θεσις ἡθοποιίας), 229, * Γ'
 547, 582.
 Ἰουλιανός Αἰγύπτιος, ἐπιγραμ-
 ματοποιὸς Β' 654.
 Ἰουλιανός, ἐπίσκοπος Ἀλικαρνα-
 σοῦ Α' 93, * 95, 104 σημ. 7,
 120 σημ. 6.
 Ἰουλιανός, μαρτύριον τοῦ Ι. Α'
 370 (ἐν τέλει).
 Ἰουλίττα ἡ ἁγία, μάρτυς Α' 340,
 375.
 Ἰούλιος Α', πάπας Α' 176.
 Ἰούλιος Σέξτος Ἀφρικανός, ἴδε
 Σέξτος Ἰούλιος Ἀφρικανός.
 Ἰουνίλιος Α' 243.
 Ἰουστίνος Α', αὐτοκράτωρ Α'
 246, * Γ' 280 ἔ.
 Ἰουστίνος Β', αὐτοκράτωρ Α'
 287, 235 * Γ' 302 ἔ., 549.
 Ἰουστινιανός, αὐτοκράτωρ Α' 1,
 7, 18, 67, 84, 93, * 106 ἔ.,
 111, 243, 246, 287, 463 ἔ.,
 479 ἔ., Β' 18, 185, 395, 455,
 517, * 283 ἔ., * 548.
 Ἰουστινιανός Β', Γ' 324, * 327 ἔ.
 Ἰουστίνος, χρονογράφος Α' 811.
 Ἰουστίνος, μάρτυς Α' 70, 170,
 176, 209, 255, 415, 420, 426,
 777, Γ' 178.
 Ἰοῦστος ἐκ Τιβεριάδος Β' 223.
 Ἰππιατρικά * Α' 533, Β' 420.
 Ἰπποδρόμιον Γ' 573 ἔ., 631 ἔ.—
 Φατρίαι τοῦ ἱπποδρομίου Α'
 514, Γ' 284, 573.
 Ἰπποκράτης, ἱατρός Β' 122, 614,
 421· θυγάτηρ τοῦ Ἰπποκρά-
 τος (ὁ θρῦλος περὶ τῆς θυγα-
 τρός τοῦ Ἰπ.) Γ' 26.
 Ἰπποκράτης, κτηνίατρος Α' 533.
 Ἰππόλυτος, συγγραφεὺς ἀνα-
 γραφῶν τῶν Ἀποστόλων Α'
 795.
 Ἰππόλυτος Ρώμης Α' 255, 415,
 426, 431.
 Ἰππόλυτος Θηβαῖος Α' 387.
 Ἰππομέδων Γ' 140.
 Ἰππότης, ὁ πρέσβυς ἰ. Γ' 161.

- Ἰρλανδοί, αἱ ἑλληνικαὶ αὐτῶν σπουδαί Α' 53.
- Ἰσαὰκ Α' Κομνηνός, αὐτοκράτωρ Β' 57, 66, * Γ' 412 ξ, 553.
- Ἰσαὰκ Β' Ἀγγελος, αὐτοκράτωρ Α' 179, 573, 577, Β' 125, 131, 134, 262, * 457 ξ.
- Ἰσαάκ, ἴδε Ἀργυρός.
- Ἰσαάκ, καθολικὸς Μεγάλης Ἀρμενίας Α' 155, 171.
- Ἰσαὰκ Κομνηνός, ἴδε Κομνηνός.
- Ἰσαὰκ Κωνσταντῖνος, ἀσκητικός Α' 319.
- Ἰσαάκ, μετρικὸς Β' 377.
- Ἰσαάκ, πορφυρογέννητος Β' 236.
- Ἰσαάκ ὁ Σύρος, ἀσκητικὸς Α' 194, 288.
- Ἰσαάκ, μοναχὸς ἐν Θεσσαλονίκῃ Α' 205 σημ. 4.
- Ἰσαῖος Β' 319.
- Ἰσανροί Α' 22, Γ' 334 ξ.
- Ἰσης, πρωτοστράτωρ Γ' 479.
- Ἰσίδωρος, πατριάρχης Ἀντιοχείας Α' 97-98.
- Ἰσίδωρος, διάκονος Β' 379.
- Ἰσίδωρος, ἱερομόναχος Α' 226, 229.
- Ἰσίδωρος, πατριάρχης Κ/πόλεως Α' 197, 201, 208 σημ. 4.
- Ἰσίδωρος, μάρτυς Α' 353.
- Ἰσίδωρος Μιλήσιος Β' 430.
- Ἰσίδωρος Πηλουσιώτης Α' 279.
- Ἰσίδωρος, ἀρχιεπίσκοπος Θεσσαλονίκης Α' 350, 352.
- Ἰσίδωρος Σεβίλλης Α' 285.
- Ἰσίδωρος Θεσσαλονικεύς, καρδινάλιος Α' 629 σημ. 6, 632 σημ. 7, Γ' 519.
- Ἰσλαμισμός, ἀντιρρητικὴ κατὰ τοῦ Ἰ. * Α' 89 ξ, 92 σημ. 5, 130, 134 σημ. 6, 149 σημ. 3, 150, 154, 159, 177, 206, 218 ξ, 236.
- Ἰσλανδία Β' 34.
- Ἰσοκράτης Β' 96, 100, 102, 144, 165, 233, 319, 391, Γ' 36.
- Ἰσόψηφα Α' 695, Β' 660-661.
- Ἰσπανία, σχέσεις πρὸς τὸ Βυζάντιον Β' 210 (κατάλογοι χειρογράφων), Γ' 498 ξ.
- Ἰσπεριχ Γ' 325.
- Ἱστορικοὶ βυζαντινοὶ Α' 440 ξ, * 457 ξ.
- Ἱστορικοὶ εἰδικοί Α' 466, 541 σημ., 796 ξ, 799 ξ.
- Ἱστορικὰ συγγράμματα περὶ Βυζαντίου Γ' 537 ξ.
- Historia de preliis Γ' 131.
- Italicus (ἀκροστιχίς) Β' 603.
- Ἱταλικὸς Μιχαήλ Β' 116.
- Ἱταλία, σχέσεις πρὸς τὸ Βυζάντιον Α' 5, * 52 ξ, Γ' 208 ξ. (κατάλογ. χειρογράφων) * 411 ξ, 563, 738 ξ, * Γ' 544, 557, 593, 640 ἐπίσημα ἔγγραφα ἐξ Ἱταλίας Α' 449.
- Ἱφιγένεια Α' 140.
- Ἰχνηλάτης, ἴδε Στεφανίτης.
- Ἰωακείμ, ὁ θεοπάτωρ Α' 337 σημ. 5, 343 σημ. 4.
- Ἰωακείμ, μητροπολίτης Ζίχνης Α' 639.
- Ἰωακείμ, πατρ. Βουλγαρίας Γ' 481.
- Ἰωάννης σχολαστικὸς, ἐπίσκοπος Σκυθοπόλεως Α' 104 (ἴδε καὶ Ἰωάννης Σκυθοπόλεως).
- Ἰωάννης, μαθητὴς τοῦ Βαρσανουφίου Α' 109, 288 (τοῦ Σερίδου).
- Ἰωάννης Σκότος Ἡριγενής (Erigena) Α' 66, 118, 271, Β' 183.

- Ἰωάννης Σικελιώτης Α' 681 ἐ., 725, * 783 ἐ ἴδε καὶ Δοξοπατρῆς Ἰωάννης.
- Ἰωάννης, ἡγούμενος Σινᾶ, ἄσκη-
κικός Α' 319.
- Ἰωάννης Σιλεντιάριος, ἴδε Ἰωάν-
νης Ἡσυχαστής.
- Ἰωάννης, ἴδε Σκυλίτης.
- Ἰωάννης Σκυθοπόλεως Α' 97,
* 104 σημ. 3, 271.
- Ἰωάννης, ἴδε Σταυράκιος.
- Ἰωάννης, ἴδε Στοβαῖος.
- Ἰωάννης, πατριάρχης τῶν Θεοδο-
σιανῶν Α' 93, 98.
- Ἰωάννης, ἀρχιεπίσκοπος Θεσσα-
λονίκης, συναξαριστής Α' 385.
- Ἰωάννης, ἐπίσκοπος Τράνων (ἐν
Ἀπουλίᾳ) Α' 153.
- Ἰωάννης Urosh, ἡγεμὼν τῆς
Σερβίας Α' 600.
- Ἰωάννης Νικομηδείας συναξαρι-
στής Α' 411.
- Ἰωάννης ἐξ Ὑδροῦντος (Otranto)
Β' 738.
- Ἰωάννης Α', πάπας Α' 108, Γ'
282.
- Ἰωάννης Η', πάπας Γ' 354, 360.
- Ἰωάννης ΚΑ', πάπας Α' 188.
- Ἰωάννης ΚΒ', πάπας Γ' 70,
σημ. 2.
- Ἰωάννης πατρίκιος μαθητῆς τοῦ
Ψελλοῦ Α' 74.
- Ἰωάννης, ἴδε Πεδιάσιμος.
- Ἰωάννης, ἴδε Πετρηνός.
- Ἰωάννης, ἴδε Φιλόπονος.
- Ἰωάννης, ἴδε Φουρνῆς.
- Ἰωάννης ὁ πρεσβύτερος καὶ βα-
σιλεὺς Α' 60.
- Ἰωάννης, πρωτοσπαθάριος Β'
296, 300, * 302 σημ. 4.
- Ἰωάννης, ἴδε Ψιχαίτης.
- Ἰωάννης, ἡγούμενος Ραΐθου Α'
284.
- Ἰωάννης, ῥήτωρ (=Μαλάλας) Α'
665, 676.
- Ἰωάννης, μοναχὸς Ρόδου Α' 401,
Β' 231.
- Ἰωάννης, μητροπ. Ρόδου Α' 393.
- Ἰωάννης, μητροπολίτης Ρωσσίας
Α' 154, 157 σημ. 8.
- Ἰωάννης, μοναχὸς τῆς μονῆς τοῦ
ἁγίου Σάββα, ἴδε Ἰωάννης ἡ-
συχαστής.
- Ἰωάννης, ἐπίσκοπος Σάρδεων Α'
401.
- Ἰωάννης σχολαστικός, πατριάρχης
Κ/πόλεως Α' 97.
- Ἰωάννης, ἴδε Κωστομήτρος.
- Ἰωάννης, ἴδε Κουβουκλήσιος.
- Ἰωάννης, ἴδε Κουκουζέλης.
- Ἰωάννης, ἴδε Κυπαρισσιώτης.
- Ἰωάννης, ἐπίσκοπος Κυζίκου Α'
117, 139.
- Ἰωάννης Λυδός, Α' 480, 765,
788, Β' 37, 41, 196, 274, 428
σημ. 7.
- Ἰωάννης Λυδός, μοναχός Α'
744.
- Ἰωάννης, ἴδε Μαλάλας.
- Ἰωάννης ὁ Μαρμικόνιος Α' 825
σημ. 8.
- Ἰωάννης Λευκάδιος, βιβλιογρά-
φος (Jean de Saint Maure)
Α' 190.
- Ἰωάννης, ἴδε Μανρόπους.
- Ἰωάννης ἴδε Μαξέντιος.
- Ἰωάννης, μητροπολίτης Μελιτη-
νῆς Α' 746 σημ. 3 (ἐπίγραμμα
εἰς Νικηφόρον Φωκᾶν).
- Ἰωάννης, μοναχός, συγγραφεὺς

- τοῦ (μυθιστορήματος) Βαρλαάμ Γ' 204.
- Ἰωάννης μοναχός, δῆθεν συγγραφεὺς τῆς Διόπτρας Β' 687 σημ. 1.
- Ἰωάννης μοναχός μελωδός Β' 516.
- Ἰωάννης μοναχός, πανηγυριστής Α' 353 σημ. 10.
- Ἰωάννης, ἴδε Μόσχος.
- Ἰωάννης, μητροπολίτης Ναυπάκτου, ἀντιρρητικός Α' 180, Β' 137-138.
- Ἰωάννης, ἐπίσκοπος Νεγρὰν Α' 110.
- Ἰωάννης ἀρχιεπίσκοπος Νικαίας Α' 149 σημ. 2.
- Ἰωάννης, ἴδε Νικιότης.
- Ἰωάννης Νικίου Α' 95, 650, 665. * 817.
- Ἰωάννης, εἰκονοκλάστης ποιητής Α' 127.
- Ἰωάννης, Ἰταλὸς Α' 74, 153, 63, 172, Β' 46, 49, * 77 ξ, 122.
- Ἰωάννης Καισαρεύς, ἴδε Ἰω. γραμματικός.
- Ἰωάννης, ἴδε Καλέκας.
- Ἰωάννης, ἴδε Καματηρός.
- Ἰωάννης, ἴδε Καμενιάτης.
- Ἰωάννης, ἴδε Καναβούτζης.
- Ἰωάννης, ἴδε Κανανός.
- Ἰωάννης, ἴδε Κάπος.
- Ἰωάννης, ὁ Καππαδόκης ὑπουργὸς τοῦ Ἰουστινιανοῦ Γ' 284.
- Ἰωάννης, ἐπίσκοπος Καρπάθου, ἀσκητικός Α' 281 σημ. 3. 292 σημ. 3.
- Ἰωάννης, καθολικός Α' 825.
- Ἰωάννης, ἴδε Κίνναμος.
- Ἰωάννης, ἐπίσκοπος Κίτρους Α' 180, Β' 408.
- Ἰωάννης, μητροπολίτης Κλαυδιουπόλεως Α' 175.
- Ἰωάννης, τῆς κλίμακος, ἀσκητικός Α' 152, 272, * 283 ξ, 288, 313, 426, 437, Β' 493.
- Ἰωάννης, πατριάρχης Κ[υ]πόλεως (+ 715) Α' 126, 4.
- Ἰωάννης ΙΒ', πατριάρχης Κ[υ]πόλεως.
- Ἰωάννης Ἀντιοχεύς, χρονογράφος Α' 524, 651, 665, * 679 ξ, 689, 753, 765, 784, Β' 191, 317, 319, Γ' 122.
- Ἰωάννης, πατριάρχης Ἀντιοχείας, ἀσκητικός Α' 277, * 309 ξ.
- Ἰωάννης, πατριάρχης Ἀντιοχείας, μονοφυσίτης Α' 679, Β' 398.
- Ἰωάννης, ἴδε Ἀργυρόπουλος.
- Ἰωάννης Ἀσίας Α' 820.
- Ἰωάννης ὁ Βαπτιστής Α' 274, 295, 298, 328, 331, 339, 370, Β' 131, 286.
- Ἰωάννης ἐκ Βάριος Α' 557.
- Ἰωάννης, ἑξαρχος Βουλγαρίας Α' 133.
- Ἰωάννης ἐκ Καπύης Γ' 220.
- Ἰωάννης Χαλκηδόνος Ἱερομνήμων, πατριάρχης Κ[υ]πόλεως, ἐξηγητής Α' 266.
- Ἰωάννης, ἴδε Χάραξ.
- Ἰωάννης, ἴδε Χεῖλας.
- Ἰωάννης Χρυσόστομος Α' 71, 130, 131, 152, 158, 159, 173, 186, 209, 260, 263, 268, 275 σημ. 5 (σχόλια εἰς τὸν Χρ.), 289, 303, 308, 321, 334, 337 σημ. 5, 339, 343 σημ. 3, 385 σημ. 5, 406, 411, 415, 430, 435, 436, 694, 777, Β' 64, 157, 175 (εἰκὼν τοῦ Χρ.), 292

- (ποίημα εἰς τὸν Χρ.), 297 σημ. 2, 318, 427, 507. 508, 515, 667, Γ' 51, 178, 184, * Γ' 256 ξ., Γ' 548, * 582 ξ.
- Ἰωάννης Ζ' ἀνταυτοκράτωρ (1390) Γ' 510, 512.
- Ἰωάννης Η', αὐτοκράτωρ Α' 221, 224, 227, 229, 234, 420, 451 (ἀργυρόβουλλον), 621, Β' 40, 160, 175, 767 σημ. 3, 4. * 514, 516.
- Ἰωάννης Α', αὐτοκράτωρ Τραπεζοῦντος Γ' 489.
- Ἰωάννης Β', αὐτοκράτωρ Τραπεζοῦντος Α' 579, Γ' 489.
- Ἰωάννης Δ', αὐτοκράτωρ Τραπεζοῦντος Γ' 490.
- Ἰωάννης Β' Κομνηνὸς Ἀγγελοδούκας, δεσπότης Ἡπείρου Γ' 123.
- Ἰωάννης Ἀλέξανδρος Ἀσέν, τσάρος Βουλγαρίας Γ' 501.
- Ἰωάννης Ἀσέν Α', τσάρος Βουλγαρίας Γ' 464.
- Ἰωάννης Ἀσέν Β', τσάρος Βουλγαρίας Γ' 479 ξ.
- Ἰωάννης Βλαδισλάν, τσάρος τῶν Βουλγάρων Γ' 394.
- Ἰωάννης, βασιλεὺς τῶν Ἀρμενίων Γ' 397.
- Ἰωάννης Ἀγγελος, δεσπότης Ἡπείρου Γ' 482-483.
- Ἰωάννης, διάκονος ἐξ Ἀδριανουπόλεως Β' 767 σημ. 4.
- Ἰωάννης Αἰγεάτης Α' 93.
- Ἰωάννης, ἐθνικὸς ἅγιος τῶν Αἰγυπτίων Α' 379.
- Ἰωάννης, ἀκουάριος Α' 532, Β' 416, 422.
- Ἰωάννης Ἀλεξανδρεὺς, ἱατρός Β' 415, 420.
- Ἰωάννης Ἀλεξανδρείας, ὁ ἐλεήμων Α' 376, 377 σημ. 2, 381 σημ. 2, 383 σημ. 1.
- Ἰωάννης, ἴδε Ἀναγνώστης.
- Ἰωάννης Α' Τσιμισκῆς, αὐτοκράτωρ Α' 39, 541, Β' 173, 665, * Γ' 380 ξ., 552.
- Ἰωάννης Β' Κομνηνός, αὐτοκράτωρ Α' 39, 555, 565, 638, 642, Β' 117, 118, 132, 718, Γ' 38, * 438 ξ.
- Ἰωάννης Γ' Δούκας Βατάτζης, αὐτοκράτωρ Νικαίας Α' 580, 639, Β' 83, 141, 404 σημ. 14, 737 σημ. 5, 739, * Γ' 477 ξ., 635.
- Ἰωάννης Δ' Λάσκαρις, αὐτοκράτωρ Νικαίας * Γ' 484, 494.
- Ἰωάννης Ε', αὐτοκράτωρ Α' 314, 451 (χρυσόβουλλον), Β' 160, 162, * Γ' 502 ξ., 554.
- Ἰωάννης Σ' Καντακουζηνός, αὐτοκράτωρ Α' 88, 89, 197, 198 σημ. 2, 201, * 206 ξ., 210, 219, 314, 317 σημ. 2, 349, 595, * 600 σημ. 3, Β' 146, 158, 160, * Γ' 502 ξ.
- Ἰωάννης Γάζης Α' 17, Β' 487, 654.
- Ἰωάννης, στρατηγὸς ἐπὶ Ζήνωνος Γ' 270.
- Ἰωάννης γεωμέτρης, ἴδε Κυριώτης.
- Ἰωάννης, ἴδε Γεωργίδης.
- Ἰωάννης, ἴδε Γλυκὺς.
- Ἰωάννης, ἐπίσκοπος Γοτθίας Α' 389, 395, 418.
- Ἰωάννης, γραμματικὸς, Καισαρεύς, ἀντιρρητικὸς Α' 94, 104.
- Ἰωάννης μέγας δομέστικος Β' 132.
- Ἰωάννης, ἴδε Ἀγιοηλίτης.

- Ἰωάννης, ἀρχιεπίσκοπος Ἡρακλείας Α' 411, 593.
- Ἰωάννης, ἡσυχαστής Α' 372 ξ.
- Ἰωάννης Ἱερομνήμων, ἴδε Ἰω. Χαλκηδόνος.
- Ἰωάννης, πατριάρχης Ἱεροσολύμων Α' 128, 133 σημ. 3, 390, Β' 560.
- Ἰωάννης, πατριάρχης Ἱεροσολύμων (ιβ αἰῶνος) Α' 175.
- Ἰωάννης Δρουγγάριος, συγγραφεὺς σειρῶν Α' 424, 431 ξ.
- Ἰωάννης Ἐφέσου Α' 95, 106 σημ. 2, 664, 672, *818 Γ' 301.
- Ἰωάννης Ἐπιφανεύς * Α' 495, 498, 504, 559, 698.
- Ἰωάννης Ἡπειρώτης, μάρτυς Α' 412.
- Ἰωάννης ὁ ἑσκαμματισμένος Γ' 221 σημ. 2.
- Ἰωάννης Εὐχαΐτης, ἴδε Μαυρόπουλος.
- Ἰωάννης, ἴδε Εὐγενικός.
- Ἰωάννης Εὐκράτας, ἴδε Μόσχος Ἰωάννης.
- Ἰωάννης ὁ εὐαγγελιστής Β' 81.
- Ἰωάννης ὁ νηστευτής, πατριάρχης Κπόλεως * Α' 285, 375, 306.
- Ἰωάννης ὁ νηστευτής, μοναχός Α' 351.
- Ἰωάννης, ἐπίσκοπος Γαβάλων Α' 95.
- Ἰωάννης, ἴδε Γαβράς.
- Ἰωάννης Λαμασκηνός Α' 21, 59, 60, 66, 67, 68, 85, 100, 105, 111, 118, 123, 127, * 128 ξ, 141, 158, 168 σημ. 4, 172, 186, 209, 243, 244, 269 σημ. 5, 287, 296, 331 σημ. 3, 337 σημ. 4, 379, 383, 401 σημ. 5, 410, 412
- σημ. 2, 419, 435, 437 σημ. 2, 665, 777, Β' 46, 49, 218, 262, 306, 381, 385, 426, 482 * 558 ξ, * 568, 600, Γ' 204.
- Ἰωάννης, διάκονος ἐν Κπόλει, δογματικός Α' 153, 155, 419.
- Ἰωάννης διάκονος συναξαριστής Α' 395
- Ἰωάννης. Διακρινόμενος Α' 500 σημ. 3, Β' 36.
- Ἰωάννης, ἴδε Δοκειανός.
- Ἰωάννης, ἐπίσκοπος Κίτρους Β' 408,
- Ἰωάννης Ἀλεξανδρείας Α' 384.
- Ἰωάννης Βριέννης (Jean de Brienne) Γ' 480.
- Ἰωάννης Ἰβελίνος (Jean d'Ibelin) Γ' 226.
- Ἰωάννης, ἴδε Ξιφιλίνος.
- Ἰωάννης, ἴδε Ζωναράς.
- Ἰωαννίκιος, μοναχός ἐν Ὀλύμψ Α' 391.
- Ἰωάσαφ, ἱερομόναχος Α' 352.
- Ἰωάσαφ, μοναχικὸν ὄνομα τοῦ αὐτοκράτορος Ἰωάννου Καντακουζηνοῦ Α' 601.
- Ἰώβ Ἀντιοχείας Α' 331 σημ. 3.
- Ἰώβ ἁμαρτωλός, ἐξηγητής Α' 268.
- Ἰώβ, ἴδε Ἰασίτης.
- Ἰώβ ὁ προφήτης Γ' 248 σημ. 1.
- Ἰώβιος μοναχός, ἀντιρρητικός Α' 103 σημ. 1.
- Ἰωήλ, χρονογράφος Α' 782.
- Ἰωνᾶς (βιβλίον τῆς Π.Δ.), Γ' 248.
- Ἰωνᾶς, στίχοι περὶ Ἰωνᾶ Β' 729
- Ἰωνιά, τίτλος βιβλίου Β' 392.
- Ἰωσαφάτ πρεσβύτερος, συναξαριστής Α' 399.
- Ἰωσαφάτ, ἴδε Βαρλαάμ καὶ Ἰωσαφάτ.

- Ἰώσηπος, μοναχὸς ἐν Θεσσαλονίκῃ Α' 236.
- Ἰώσηπος Φλάβιος, Α' 59, 443, 524, 589, 755, Β' 240, 290, 319, 391, * Γ' 247.
- Ἰώσηπος ἱεροδιάκονος, ὁμιλητικὸς Α' 353.
- Ἰωσήφ, ποίημα περὶ Ἰ. Γ' 76 σημ. 3.
- Ἰώσηπος, ἴδε Βρυνένιος.
- Ἰωσήφ de la Bella Β' 178.
- Ἰωσήφ ἐκ Grotta Ferrata Β' 566.
- Ἰωσήφ ὁ ὕμνογράφος Α' 293, 389, 395, Β' 197, * 563, 567.
- Ἰωσήφ, ἴδε Καλοθέτης.
- Ἰωσήφ, ἴδε Φιλάργης.
- Ἰωσήφ ὁ φιλόσοφος Β' 146, 148 σημ. 3, 178, 286, Β' 290.
- Ἰωσήφ Στουδίτης, * Β' 564, 580, 584.
- Ἰωσήφ, ἀρχιεπίσκοπος Θεσσαλονίκης Α' 333.
- Ἰωσήφ, ἐπίσκοπος Μεθώνης, ἀντιρρητικός Α' 222, 225, 226, * 232 ἔ.
- Ἰωσήφ, πατριάρχης Κ πόλεως Α' 180, 228 σημ. 4, 420.
- Καβάδης, βασιλεὺς τῶν Περσῶν Γ' 274, 293.
- Καβαλαρόπουλος Β' 154.
- Καβάσιλας Δημήτριος, καλλιγράφος Β' 146.
- Καβάσιλας Γεώργιος Β' 770.
- Καβάσιλας, μέγας διοικητὴς Β' 148.
- Καβάσιλας Νεῖλος, μητροπολίτης Θεσσαλονίκης, ἀντιρρητικός Α' 197, 200, 206, 208, * 213 ἔ, 226, 314, 315.
- Καβάσιλας Νικόλαος, μυστικός Α' 197, 206, 213, 215, 223, 279, 302, * 314 ἔ, 411, Β' 156, 160, 166, 434.
- Καββαλιστική, ἴδε δεισιδαιμονία.
- Κάδμος Β' 766.
- Καζόλη (Casole) Β' 739.
- Καθαρολογία γλωσσική, ἴδε Ἀττικισμός καὶ γραφομένη γλῶσσα.
- Καθρέπτης γυναικῶν Α' 772.
- Καῖσαρ Β' 275.
- Καيسάρεια ἢ ἐν Καππαδοκίᾳ Α' 694, 233, 348.
- Καيسάρεια ἢ ἐν Παλαιστίνῃ Α' 464.
- Καῖκοσροῦ, σουλτάνος Γ' 465, 476.
- Καῖρον Β' 207.
- Καλαβρία Α' 276, 360, * 391 ἔ, Γ' 593, 640.
- Καλάβρυνα Γ' 425.
- Καλανδίων, πατριάρχης Ἀντιοχείας Γ' 270.
- Καλέκας Ἰωάννης, πατριάρχης Κ πόλεως, ὁμιλητικὸς Α' 197, 202, 206, 216, 314, * 349.
- Καλέκας Μανουήλ, μοναχός, δογματικός Α' 69, 77, 85, 197, * 216 ἔ.
- Καλέκας Θεόφιλος ὁμιλητικὸς Α' 353.
- Καλιὰ βα-Διμνά, ἴδε Στεφανίτης.
- Καλλιέργης Ζαχαρίας Β' 188.
- Καλλιθέα, ἴδε Ἀρίστανδρος.
- Καλλικλῆς Νικόλαος Β' 113, * 690 ἔ.
- Καλλίμαχος, δητορικὸν γύμνασμα Β' 285.
- Καλλίμαχος, ποιητὴς Ἀλεξανδρινός Β' 319.
- Καλλίμαχος καὶ Χρυσορρόη Β' 755, * Γ' 141 ἔ, 155.

- Καλλίνικος, μηχανικός ἐπὶ Κωνσταντίνου Δ' Γ' 324.
 Καλλίνικος, πατριάρχης Κ/πόλεως Γ' 330.
 Καλλίνικος μοναχός Γ' 686.
 Καλλίνικον, μάχη παρὰ τὸ Κ. Γ' 293.
 Καλλιοπᾶς, ἑξαρχος Ραυέννης Α' 115.
 Καλλίοπολις Β' 160.
 Καλλίοπολις, ἡ ἐν Καλαβρίᾳ Β' 739.
 Καλλισθένης, Ψευδοκαλλισθένης Α' 687, Β' 240, Γ' 120, * 131.
 Κάλλιστος Ἀνδρόνικος Β' 188, 189.
 Κάλλιστος, ἴδε Καταφυγιώτης.
 Κάλλιστος, πατριάρχης Κ/πόλεως, ὁμιλητικὸς καὶ συναξαριστής Α' 197, 312, 313, 349, 350.
 Κάλλιστος, ἴδε Μελιτηνιώτης.
 Κάλλιστος, ἴδε Τηλικούδης.
 Κάλλιστος, ἴδε Ξανθοπούλου.
 Καλλιστράτων, μονὴ Α' 386.
 Καλόχητος Ἀλέξιος Α' 197.
 Καλόη παρὰ τὸν Τμῶλον Α' 540.
 Καλογιάννης, τσάρος τῶν Βουλγάρων Γ' 464 ἔ, 474.
 Καλοπέτρος, τσάρος τῶν Βουλγάρων Γ' 464.
 Καλορίτης Μακάριος Β' 637, 642 σημ. 27.
 Καλοσυνᾶς Ἀντώνιος Α' 616.
 Καλοθέτης, οἰκογένεια Κ. Γ' 568.
 Καλοθέτης Ἰωσήφ, ἡσυχαστής Α' 206.
 Καλούφης Νικηφόρος Γ' 446.
 Καμαριώτης Ματθαῖος, ἀντιρρητικὸς καὶ ῥήτωρ Α' 237, 239, Β' 89, 179, 188, 566.
 Καματηρόπουλος Β' 113.
 Καματηρός Ἀνδρόνικος, ἀντιρρητικὸς Α' 144, * 173 ἔ, 187, Β' 131.
 Καματηρός Βασίλειος, πατριάρχης Κ/πόλεως Β' 131, 133.
 Καματηρός, ἑπαρχος Β' 243.
 Καματηρός, οἰκογένεια τοῦ Κ. Β' 238.
 Καματηρός Γρηγόριος Β' 692, 719.
 Καματηρός Ἰωάννης, ἀστρονόμος Β' 443, * 721 ἔ.
 Καματηρός Ἰωάννης, πατριάρχης Κ πόλεως, ἀντιρρητικὸς Α' 178, 785, Β' 127, 133.
 Καματηρός Πετρωνᾶς Γ' 348.
 Καμενιάτης Ἰωάννης Α' 510, * 538 ἔ, 608, Β' 17, 103, 174.
 Καμύτζης Γ' 464.
 Καμύτζης Ἰωάννης, στρατηγός Γ' 479.
 Καμύτζης Κωνσταντῖνος Β' 712.
 Καναβούτζης Ἰωάννης * Β' 307, 456.
 Κανανὸς Ἰωάννης Α' 607 ἔ.
 Κανανὸς Λάσκαρις Β' 33 ἔ.
 Κανδαύλης καὶ Γύγης Β' 140.
 Κάνδιδος Α' 17, 757.
 Κανίδιος ὁ ἅγιος, μάρτυς Α' 342 σημ. 1.
 Κανικλείου, ἐπὶ τοῦ Κ. Β' 143.
 Κανὼν τῆς ἁγίας Γραφῆς Α' 243 ἔ, 246.
 Κανόνες (ἐν τῇ ἐκκλησιαστικῇ ποιήσει) Α' 184, 343, Β' 502, * 557 ἔ, * 596, 599· ἐν τῷ κανονικῷ δικαίῳ Β' 398, 409.
 Κανονιστικὰ συγγράμματα Α' 168, 295, 435, 398 ἔ, 407 ἔ.

- Καντακουζηνὸς Ἰωάννης, μέγας δο-
μέστικος Β' 146, 150, 751-752.
Καντακουζηνὸς Ἰωάννης Γ', ἴδε
Ἰωάννης.
Καντακουζηνὸς Ἰωάννης, στρα-
τηγὸς ἐπὶ Ἰσαὰκ Β', Γ' 460.
Καντακουζηνὸς Ματθαῖος, ἴδε
Ματθαῖος.
Καντακουζηνὸς Μιχαὴλ Β' 196.
Καπιλαβάστου Γ' 202.
Καπίτων Α' 681.
Κάπος Ἰωάννης, δογματικὸς Α'
217 σημ. 3.
Καππαδόκης Γεώργιος καὶ Θεο-
χάριστος Α' 638.
Καππαδοκία Γ' 85.
Καππαδόκαι Α' 158, 186, 209,
263, 345.
Καραντηνὸς Κωνσταντῖνος Γ'
403-404.
Καρβέας, ἀξιωματικὸς Γ' 352-353.
Καρία Α' 663.
Καρίνων, ἄσκητὴς Β' 668.
Καρκῖνοι (στίχοι) Β' 645, 748.
Καρὶν (Θεοδοσιούπολις) Γ' 260.
Κάρολος Ἀνδεγαυίας (Anjou)
Γ' 494.
Κάρολος ὁ μέγας Α' 8, 14, 41,
Γ' 343 ἔ., 558 ἔ., 694.
Κάρολος ὁ ὠραῖος (Charles le
Bel) Β' 293, Γ' 587.
Καρπάθιος, ἴδε Ἰωάννης, ἐπίσκο-
πος Καρπάθου.
Καρχιδών Β' 290.
Καρύκης Δημήτριος Β' 82.
Καρύκης Θεοφάνης Γ' 590.
Καρυοφύλλης Ματθαῖος, ἀρχιεπί-
σκοπος Ἰκονίου Α' 214.
Κάρυστος Γ' 567.
Κασανδρινὸς Ἀλέξιος Β' 161.
Κασία, ποιήτρια Β' 564, 567, 618,
* 631 ἔ.
Κασίων Κλαύδιος Β' 339.
Κασιμάτης Πέτρος Γ' 205.
Κασσία, ἴδε Κασία.
Κασσιανή, ἴδε Κασία.
Κασσιανὸς Α' 193, 283, 286 σημ. 7.
Κασσιανὸς Βάσσος, ἴδε Βάσσος.
Κασσιόδωρος Α' 14, 480.
Champ-Litte, Guillaume de
Γ' 103.
Chansons de geste Γ' 78, 148.
Κασταμών Β' 710.
Κασταμονίτης Ἰωάννης Β' 133.
Κάστωρ, Ψευδοκάστωρ Ρόδιος
Β' 90.
Καστορία Β' 131.
Κάστρα, ἀλληγορικά Γ' 145 ἔ.
Καστρηνὸς Δημήτριος Β' 188.
Κάστρον Β' 11 σημ. 8.
Κασσωβώνιος (Casaubonus), ἴδε
Eclogarius Cas.
Κατακαλὼν, στρατηγὸς Β' 680,
Γ' 412.
Κατακύλας Λέων, μάγιστρος Β'
648.
Καταλάνοι Γ' 499, 566.
Κατάλογοι αὐτοκρατόρων, πα-
τριαρχῶν κτλ. Α' 589, * 794,
795 ἔ.
Καταναῖος (Cataneo) Γ' 501.
Καταφρύγιοι Α' 136.
Καταφυγιώτης Κάλλιστος, μυστι-
κὸς Α' 280, * 318.
Chateau d'amour Γ' 148 ἔ.,
ἴδε καὶ Ἐρωτόκαστρον.
Catena Lipsiensis Α' 247, 249,
422, 427.
Κάτων, ὁ πρεσβύτερος Β' 275,
Γ' 116.

- Centurione, ἡγεμὼν Ἀχαΐας Γ' 513.
 Cesarini Giulio Γ' 516.
 Κατελοῦζοι Α' 617.
 Κατελούζιος Γεώργιος Β' 166.
 Κατηγήσεις Α' 179 (κατηχητικοὶ λόγοι), 294.
 Κατηχούμενοι Α' 323.
 Κατήφορος Ἀντώνιος Β' 230.
 Κάτις καὶ ποντικός, ποίημα Γ' 199.
 Κατομομαχία Β' 704.
 Κάτοπτρον γυναικὸς Περὶ γυναικὸς ἀγαθῆς—Περὶ γυναικὸς κακῆς Β' 299, Γ' 77 (σύναξις εὐγενικῶν γυναικῶν καὶ ἀρχόντων).
 Κάτοπτρον ἡγεμόνος, ἴδε Ἐκθεσις κεφαλαίων παραινетиκῶν Β' 99, Κεφάλαια παραινетиκὰ Β' 101, παιδεία βασιλική Β' 114, Ὑποθήκαι βασιλικῆς ἀγωγῆς Α' 165, Λόγος περὶ βασιλείας Α' 285· ἴδε καὶ Στεφανίτης καὶ Ἰγνηλάτης. — Ἰδε καὶ Σιμωνίδης Ἀμοργίνος.
 Κατωτικὸς Παῦλος Β' 138.
 Κατράρης Ἰωάννης Β' 760.
 Κανκαδηνὸς Θεόδωρος Β' 166.
 Κανλέας Ἀντώνιος, πατριάρχης Κ/πόλεως Α' 394, 401, 411.
 Καχριέ-δζιαμί, Γ' 638, 656· ἴδε καὶ μονὴ τῆς χώρας.
 Κεδρηνὸς Γεώργιος Α' 444, 504, 600, 652, 666, 683, 708, 719, 736, 745, * 748ε., 757, 766, 777, 788, Β' 650.
 Κεϊτούκειτος Β' 398.
 Κεκαυμένος Α' 546, Γ' 575.
 Κεκαυμένος Βασίλειος Γ' 685.
 Κεκοχλημένος Α' 154 (ἐν τέλει).
 Κέκος Β' 257 σημ. 3.
 Κελαιναί Γ' 450.
 Κεντουριπίνος Λέων, συναξαριστής Α' 394, 401.
 Κεραμεὺς Γρηγόριος, Ἰωάννης, Νικηφόρος Φίλιππος Α' 344.
 Κεραμεὺς Θεοφάνης, ἀρχιεπίσκοπος ἐν Rossano, ὁμιλητικός * Α' 344 ε., 409.
 Κέρκυρα Α' 451, 620, 774, Γ' 118, 543, 628.
 Κέρτς (Kertsch) Γ' 649, 4.—Γ' 659 (ἐν μέσῳ).
 Κεφάλαια γνωμικά Α' 406.
 Κεφάλαια πρακτικά, φυσικά, γνωστικά, θεολογικά Α' 117, 155 σημ. 2, 202, 278, 292 σημ. 3, 300, 301 σημ. 1, 303, 306-307, 313, 317.—Ἡ περὶ τῶν τριῶν κεφαλαίων ἔρις Α' 107.
 Κεφαλᾶς Κωνσταντῖνος Α' 26, 535, Β' 649, * 655 ε., 660.
 Κεφαλληνία Γ' 543, 568, 628.
 Κέως Β' 125.
 Κῆπος, περιγραφὴ κήπου Β' 670.
 Κήρινθος, αἵρετικός Α' 415.
 Κηρουλάριος Μιχαήλ, πατριάρχης Κ/πόλεως Α' 127, 153, * 154, 156, Β' 57, 63, 75, * 77, 675, Γ' 408, 413.
 Κήρυγμα τοῦ θείου λόγου, ἴδε ἐκκλησιαστικὴ ῥητορικὴ.
 Κήρυγμα ἐπὶ παρομιμῶν Γ' 247.
 Κήρυκος ὁ ἅγιος, μάρτυς Α' 340, 375 σημ. 8, Β' 667.
 Κιβυρραιῶται Γ' 330.
 Cid Γ' 85, 89.
 Κικέρων Α' 663, 275.
 Κιλίτζ-Ἀρσλάν Γ' 433 ε.

- Κιλίτσ-Ἀρσλάν ὁ Β', Γ' 450.
 Κίνα, σχέσεις πρὸς τὸ Βυζάντιον
 Α' 508, Β' 14 ἔ., Γ' 605.
 Κινέζοι Α' 440.
 Κίνναμος Ἰωάννης Α' 5, 27, 460,
 * 564 ἔ., 571, 572, 600 σημ. 4,
 Β' 97.
 Cinthio, Γ' 172.
 Κιρακὸς ἐκ Γαντζάκ Β' 825 σημ.
 11.
 Κίονες ἐν Κ/πόλει ἴδε Γλυπτική.
 Κιστέρναι Γ' 650.
 Κλαρὺ (Clary) Ροβέρτος Α' 573.
 Κλασικισμός, ἴδε Ἀττικισταί, Ἀν-
 θρωπισμός, Γραφομένη γλῶσσα.
 Κλαύδιος, αὐτοκράτωρ Α' 481.
 Κλαύδιος, μάρτυς Α' 275
 Κλεόδημος, πρόσωπον διαλόγου
 Β' 273
 Κλεόλαος Β' 105.
 Κλεομήδης Β' 298.
 Κλίμαξ, ἴδε Ἰωάννης τῆς Κλί-
 μακος.
 Κλιμακωτοὶ στίχοι Β' 255, 713,
 726.
 Κλεισθένης Α' 333.
 Κλειτοβός, Κλειτοφῶν Γ' 152.
 Κλήμης Ἀλεξανδρείας Α' 129,
 256, 258, 260, 263, 290, 308,
 387, 415, 421, 422, 496 Γ'
 178, μαρτύριον τοῦ Κλ. Α'
 370.
 Κλήμης, ἀρχιεπίσκοπος Βουλγα-
 ρίας Α' 264, 394, 401, Γ' 354.
 Κλήμης Β' πάπας Α' 157.
 Κλήμης Δ' πάπας Γ' 493.
 Κλήμης, ἡγούμενος Στουδίου Α'
 298.
 Κλητώρια βασιλικὰ Α' 516.
 Κλητωρολόγιον, ἴδε Κλητώρια.
 Coelestinus, πάπας Γ' 262.
 Κοδράτος ὁ ἅγιος, Κορίνθιος Α'
 411, 412 σημ. 3.
 Κοίμησις τῆς Θεοτόκου Β' 146.
 Κοινὴ διάλεκτος Γ' 5, * 9.
 Κοινὴ, παραλλαγὰι τῶν Ἑβδομή-
 κοντα Α' 242, 253.
 Κόϊντος Σμυρναῖος, ἐπικός Β' 240,
 247.
 Κοινωνικὴ θέσις τῶν βυζαντινῶν
 λογίων Α' 41.
 Κοκόνδριος Β' 89 ἔ.
 Κολβιάγοι, ἴδε Κουλίγγοι.
 Colbertaldo Antonio Γ' 232
 Κόλλουθος, ποιητὴς Β' 499,
 621.
 Κόλλουθος, μονοφυσίτης Α' 96-
 97.
 Κόλομαν, βασιλεὺς τῆς Οὐγγαρίας
 Γ' 441.
 Κολυβάς Σέργιος Β' 134.
 Κομητᾶς * Β' 644, 656.
 Κομητόπουλος Β' 666.
 Κομμοδιανός Β' 603.
 Κομνηνὴ Ἄννα Α' 27, 157, 160,
 444, 458, 460, 496. * 554 ἔ.,
 600, 789, Β' 63, 368 (οἱ ξυγ-
 γραφεῖς τῶν λεγομένων σχε-
 δῶν), 611.
 Κομνηνὴ Εἰρήνη, θυγάτηρ τοῦ
 Θεοδώρου Α' Λασκάρως Β'
 737.
 Κομνηνὴ Μαρία, σύζυγος τοῦ
 Ἰωάννου Η' Παλαιολόγου Β'
 767 σημ. 3.
 Κομνηνοὶ Γ' 553 ἔ.
 Κομνηνὸς Ἀλέξιος Α' ἴδε Ἀλέ-
 ξιος.
 Κομνηνὸς Ἀλέξιος, υἱὸς τοῦ Ἰωάν-
 νου Κομνηνοῦ Γ' 34.

- Κομνηνὸς Ἀλέξιος, υἱὸς τοῦ Νικηφόρου Βρυεννίου Β' 117.
- Κομνηνὸς Ἀνδρόνικος, ἴδε Ἀνδρόνικος.
- Κομνηνὸς Ἀνδρόνικος σεβαστοκράτωρ, υἱὸς τοῦ αὐτοκράτορος Ἰωάννου Κομνηνοῦ Β' 137, 710, 718, Γ' 40.
- Κομνηνὸς Ἀνδρόνικος Τορνίκης Β' 744.
- Κομνηνὸς, χρονογράφος Α' 800.
- Κομνηνὸς Δούκας Παλαιολόγος Ἀνδρόνικος Β' 754, 760, Γ' 145.
- Κομνηνὸς Ἰωάννης, υἱὸς τοῦ σεβαστοκράτορος Ἀνδρονίκου Β' 710.
- Κομνηνὸς Ἰωάννης ἴδε Ἰωάννης.
- Κομνηνὸς Ἰωάννης, «ὁ τελευταῖος Κομνηνός» Α' 606, Β' 212.
- Κομνηνὸς Ἰωάννης ἐκ Σωζοπόλεως Β' 761.
- Κομνηνὸς Ἰσαάκ, στρατηγὸς Γ' 424.
- Κομνηνὸς Ἰσαάκ, ἴδε Ἰσαάκ Κομνηνός, αὐτοκράτωρ.
- Κομνηνὸς Ἰσαάκ, σεβαστοκράτωρ ἀδελφὸς τοῦ Ἀλεξίου Α' Κομνηνοῦ Β' 132.
- Κομνηνὸς Ἰσαάκ, υἱὸς τοῦ Ἀλεξίου Α' Κομνηνοῦ Β' 238.
- Κομνηνὸς Κωνσταντῖνος Μαλιασηνός Β' 744.
- Κομνηνὸς Μανουήλ, ἴδε Μανουήλ Κομνηνός αὐτοκράτωρ.
- Κομνηνὸς Μανουήλ, ἀνεψιὸς τοῦ αὐτοκράτορος Ἰσαάκ Κομνηνοῦ Γ' 419.
- Κομνηνὸς Μανουήλ, σεβαστοκράτωρ Α' 778.
- Κομνηνὸς Μιχαήλ, βασιλόπαις Γ' 686.
- Κομνηνὸς Στέφανος, μέγας δρουγγάριος Β' 726.
- Κόμπος, ἀσηκρῆτις Β' 178.
- Κοντάκιον Β' 370, * 597.
- Κοντιανὸς Γαβριήλ Γ' 137.
- Κοντολέων Χριστοφόρος Β' 308.
- Κοντοστέφανος Ἀλέξιος Α' 779.
- Κοντοστέφανος Ἀνδρόνικος Γ' 445, 450, 454.
- Κοντοστέφανος Ἰωάννης Β' 711.
- Κόνων, ἀρχιεπίσκοπος Ἀπαμείας Γ' 273.
- Κόνων, ἀντίπαλος τοῦ Ἰωάννου Φιλοπόνου Α' 98 σημ. 7.
- Κόνων, μυθογράφος Β' 230.
- Κοπέρνικος Νικόλαος Α' 508.
- Κόπτει Γ' 319, 664.
- Κοραῖς Ἀδαμάντιος Β' 139.
- Κοράνιον Α' 30.
- Κορδύλη Γ' 80.
- Κόρινθος Β' 174, Γ' 446.
- Κόρις, ἐγκώμιον κόριος Β' 65.
- Κόρη ὑπὸ Γότθου ἀπατηθεῖσα ἐν Ἐδέσσει Β' 132.
- Κορνάρος Βιζέντζος Γ' 169.
- Cornutus, στωϊκός Β' 343.
- Κορυδαλεὺς Θεόφιλος Β' 53, 93.
- Κορωνάιος Ἰωάννης Γ' 117.
- Κορώνης Ξένος Β' 384.
- Κοσμάς, ἀλχημιστής Β' 456.
- Κοσμάς Ἀττικός, πατριάρχης Κ/ πόλεως Α' 164, Γ' 431 σημ.
- Κοσμάς Ἱεροσολύμων Α' 21, 129, 168, 590, * Β' 558 * 568.
- Κοσμάς Ἰνδικοπλεύστης Α' 59, 93, 96, 242, 244, * 252, 415, 426, 795, * Β' 12 ε, 454.

- Κοσμάς ὁ ἅγιος, μάρτυς Α' 184, 333, 334, Β' 428, 622.
- Κοσμάς, ἐπίσκοπος Μαΐουμᾶ, ἴδε Κοσμάς Ἱεροσολύμων.
- Κοσμάς σχολαστικός μοναχὸς ἐν Ἀλεξανδρείᾳ Α' 383.
- Κοσμάς, μοναχὸς Σικελὸς Α' 128.
- Κοσμάς, ἴδε Τζιντζιλούκιος (Α' 319).
- Κοσμάς Βεστήτωρ, ἐγκωμιαστής Α' 337.
- Κοσμητική, βυζαντινὴ Γ' 652 ἔ., 664.
- Κόσμος Α' 623.
- Κοσσυφοπέδιον, μάχη ἐν Κ. Α' 615, Γ' 510.
- Kosta ibn Luca Α' 530.
- Κοτερτζῆς Κωνσταντῖνος Β' 238, 243, 244.
- Κοτυαῖον Γ' 273.
- Quadrivium, ἴδε Σύνταγμα τῶν τεσσάρων μαθημάτων.
- Κουβουκλήσιος Ἰωάννης, ἀντιρρητικός Α' 222.
- Κουβράτ, ἡγεμὼν τῶν Βουλγάρων Γ' 316.
- Quirinus Laurus Β' 195 σημ., 392.
- Κουκουζέλης Ἰωάννης, μοναχὸς Ἀθωνίτης Α' 391, 398, Β' 382 ἔ., 566.
- Κουκούλιον Β' 598.
- Κουλπίγγοι Γ' 619.
- Κουμάνοι Γ' 416, 432, 460, * 618.
- Κουνοβίγια Γ' 516 (μάχη).
- Κούρ Γ' 382.
- Κουρκούας Ἰωάννης Α' 808, Γ' 369.
- Κουροπαλάτης Α' 741, Β' 38.
- Κουρού Γ' 214.
- Gursus ἐν τῷ λατινικῷ πεζῷ λόγῳ Α' 50, Γ' * 692 ἔ.
- Κουρτέσης Γεώργιος ὁ Σχολάριος Β' 371.
- Κρασοπατέρας, φιλοσοφία τοῦ κ. Γ' 52.
- Κράτης, κυνικός Β' 485.
- Κρήτη Β' 29, 107, 662, Γ' 18, 66, 73, 114, 117, 169 ἔ., 247, * 347, * 375, 543.
- Κριτής=τοπάρχης Β' 675.
- Κριτής, τοῦ βήλου, ἐπὶ τοῦ ἱπποδρόμου Α' 547, 548.
- Κριτίας Β' 105.
- Κριτοβουλος Ἰμβριος, ἱστορικός Α' 460, * 624 ἔ.
- Κριτόβουλος Μιχαήλ Α' 628.
- Κριτόπουλος Ρόδιος Κουνάλης Β' 398.
- Κροάται, ἴδε νότιοι Σλαῦοι.
- Chronica minora ἴδε χρονικά ἐλάσσω.
- Κρυπτοφερράτα Β' 209, 565 καὶ σημ.
- Κρούμ Γ' 345.
- Κτηματολογία, βυζαντινὰ Γ' 576.
- Κτησίας Α' 488. Β' 223.
- Κτητορικὰ μοναστηρίων, ἴδε Διάταξις, Τυπικόν.
- Κυδίων Β' 121.
- Κυδώνης Δημήτριος Α' 76, 193, 197, * 199 σημ. 3, 207, 214, 223, 303, 314, 316, 595 σημ., * Β' 157 § 207, 162, 166.
- Κυδώνης Πρόχορος, βαρλααμίτης Α' 197, * 199, 206, 214.
- Κυδώνης, υἱὸς τοῦ Κ., Β' 157.
- Κυδωνία πόλις Β' 162.
- Κυδώνιος Ἀθανάσιος, ἀντιρρητικός Α' 222.

- Κύθηρα Α' 815, Γ' 567.
Κύθνος Γ' 543.
Κυκλικοί Β' 191.
Κύκλωψ καὶ Ὀδυσσεύς ψηφιδω-
τόν Α' 768.
Κυναίγειρος, ῥητορικὸν προγύ-
μμασμα Β' 285.
Κυνηγέσιον Β' 755.
Κυνηγέσιον γεράνων, ἔκφρασις
(περιγραφή) αὐτοῦ Α' 768.
Κυνηγέσιον περδίκων καὶ λαγῶν,
περιγραφή αὐτοῦ Β' 133.
Κυνοσόφιον Β' 453.
Κυπαρισσιώτης Ἰωάννης Α' 77,
85, 123, 139, 197, * 208 ε., 213,
216.
Κυπριακά Γ' 140.
Κυπριανός, ὁ ἅγιος Β' 427.
Κυπριανός, μελδός Β' 554.
Κυπριανός, φιλόσοφος Β' 146.
Κυπριανός, ὁ ἅγιος, τῆς ἐκκλη-
σίας διδάσκαλος, Α' 193.
Κύπρος Α' 578, Β' 27. — (Χάρ-
της τῆς Κύπρου) Β' 138, 286,
761, Γ' 138, 159, * 226 ε., 543,
678.
Κυρανίδαι Β' 451.
Κυρήνη Β' 290.
Κυριακός, μητροπολίτης Χωνῶν
Β' 637.
Κυριακός, ὕμνογράφος Β' 517,
584.
Κυριακός, μάγιστρος Γ' 639.
Κυριακός ὁ ἅγιος, μοναχὸς ἐν
Παλαιστίνῃ Α' 372, 373.
Κύριλλος Ἀλεξανδρείας Α' 68,
71, 87, 99, 107, 113, 116, 121,
125, 130, 131, 142, 150, 158,
170, 180, 186, 209, 221, 241,
255, 257, 260, 263, 292, 320,
345, 415, 417, 424, 430, Β'
625, Γ' 262.
Κύριλλος Ἀλεξανδρείας, ψευδο-
Α' 740.
Κύριλλος, στρατηγός Γ' 278.
Κύριλλος Κ/πόλεως Α' 126, 382.
Κύριλλος Κυζίκου, ὁμιλητικὸς Α'
349, 350.
Κύριλλος (ψευδο -), λεξικογράφος
Α' 19, * Β' 325, 329.
Κύριλλος, ὁ λεγόμενος Κ., λεξικο-
γράφος * Β' 309, 325.
Κύριλλος, μοναχός Α' 741.
Κύριλλος, ἴδε Πετρινός.
Κύριλλος Σκυθοπολίτης Α' 276,
360, * 371 ε., Γ' 204.
Κύριλλος, ἀπόστολος τῶν Σλαύων
Α' 59, Γ' 354, * 609.
Κυριώτης Ἰωάννης ὁ γεωμέτρης,
ποιητὴς καὶ ἐγκωμιαστής Α'
337, 429, Β' 362, 619, 655,
* 663 ε.,
Κῦρος Γ' 214.
Κῦρος, ἐθνικὸς ἅγιος τῶν Αἰγυ-
πτίων Α' 379, Β' 667.
Κῦρος, πατριάρχης Ἀλεξανδρείας,
μονοθελήτης Α' 113, Γ' 317.
Κύων, ἐγκώμιον κυνός Β' 135.
Κωδίκια Α' 114.
Κωδινὸς Γεώργιος Β' 34 ε.
Κῶμον Α' 623.
Κωμφδία, μεταγενεστέρα σημασία
τῆς λέξεως Β' 141, 484.
Κωνσταντίνη, μάχη παρὰ τὴν Κ.
Γ' 306.
Κωνσταντίνεια ἐκλογαί Α' 482,
488, 504, * 523 ε., 666, 668 ε.,
681, 723, Β' 195, 317 ε.
Κωνσταντίνος, διήγησις περὶ αὐτο-
κράτορος Κωνσταντίου Γ' 139.

- Κωνσταντῖνος ὁ μέγας Α' 2, 8, 320, 359, 413, Β' 444, 651, Γ' 540 ἔ., * 546 ἔ., 694.
 Κωνσταντῖνος Β', Γ' 319.
 Κωνσταντῖνος Δ' Παγωνᾶτος, αὐτοκράτωρ Γ' 324 ἔ.
 Κωνσταντῖνος Ε' Κοπρώνυμος Α' 125, 127, 135, 136, * Γ' 339 ἔ.
 Κωνσταντῖνος Σ', Α' 293, Γ' 341.
 Κωνσταντῖνος Ζ' Πορφυρογέννητος Α' 11, 26, 29, 59, 273, 338, 403, 484, * 510 ἔ., 536, 696, 699, 706, Β' 6, 18, 25, 39, 137, 397, 415, 462, 467, 492, 565, 648, Γ' 14, 200, * 366.
 Κωνσταντῖνος Η' αὐτοκράτωρ Α' 522, Β' 462, Γ' 386, * 399.
 Κωνσταντῖνος Θ' μονομάχος, αὐτοκράτωρ Α' 194, 600, Β' 64, 397, 403, 675, 685, * Γ' 406.
 Κωνσταντῖνος Ι' Δούκας, αὐτοκράτωρ Α' 308, Β' 57, * Γ' 413.
 Κωνσταντῖνος ΙΑ' (Θ') Δραγάσης, αὐτοκράτωρ Α' 235, 239, 621, Β' 177, Γ' 79, * 517-518, 658.
 Κωνσταντῖνος, ἴδε Ἀκροπολίτης.
 Κωνσταντῖνος, ἴδε Χρυσομάλλης.
 Κωνσταντῖνος Διογένης Γ' 401.
 Κωνσταντῖνος Διογένης, ψευδο-, Γ' 432.
 Κωνσταντῖνος, ἐπιγραμματοποιός Α' 763 σημ. 4.
 Κωνσταντῖνος, πατὴρ τοῦ Γενεσίου Α' 535.
 Κωνσταντῖνος, ἴδε Ἀρμενόπουλος.
 Κωνσταντῖνος, ἱερομόναχος Α' 205.
 Κωνσταντῖνος ὁ Ἰουδαῖος, μοναχός Α'.
 Κωνσταντῖνος, ἴδε Κεφαλᾶς.
 Κωνσταντῖνος, ἴδε Μανασσῆς.
 Κωνσταντῖνος, ἴδε Μελιτηνιώτης.
 Κωνσταντῖνος, υἱὸς τοῦ αὐτοκράτορος Μιχαὴλ Δούκα Α' 262.
 Κωνσταντῖνος, ἐπίσκοπος Νακωλείας Α' 127, Γ' 338.
 Κωνσταντῖνος Νικαεύς, φιλόσοφος Β' 134.
 Κωνσταντῖνος ἴδε Παλαιοκάππας.
 Κωνσταντῖνος Παλαιολόγος, δεσπότης Γ' 514.
 Κωνσταντῖνος Α' πάπας Α' 126.
 Κωνσταντῖνος Ρηγῖνος Β' 415.
 Κωνσταντῖνος ὁ Ρόδιος * Β' 649, 656.
 Κωνσταντῖνος, σεβαστοκράτωρ, ἀδελφὸς τοῦ αὐτοκράτορος Ἰσαὰκ Ἀγγέλου Β' 131.
 Κωνσταντῖνος ὁ Σικελός Β' 66, 374, 637, * 648 ἔ.
 Κωνσταντῖνος, υἱὸς Ρωμανοῦ Α', Γ' 372.
 Κωνσταντῖνος, ἴδε Ταρσίτης.
 Κωνσταντινούπολις Α' 3 ἔ., 12, 611, Β' 667, Γ' 255. Ἀκαδημία ἐν Κ πόλει Α' 20, 26, 74, Γ' 357. πραγματεῖαι περὶ τῶν ἀλώσεων τῆς Κ/πόλεως Α' 629 ἔ., Γ' 554 ἔ., 565. ποιήματα, μονωδία περὶ τῆς ἀλώσεως τῆς Κ πόλεως (ἐν ἔτει 1453) Α' 629 ἔ., 783, 796, Β' 176, 179, * Γ' 111 ἔ. καλλιτεχνήματα ἐν Κ πόλει Γ' 638. τοπογραφία τῆς Κ/πόλεως * Β' 35, * Γ' 630 ἔ. βιβλιοθῆκαι ἐν Κ/πόλει Β' 205.

- Κώνστας, αὐτοκράτωρ Γ' 320 ἔ.
 Κώστα ἴδε Kosta.
- Κωστομητρος Ἰωάννης, μητροπολίτης Χαλκηδόνος, ἀσκητικός Α' 318.
- Λάβαρον Γ' 659
- Λαγγοβάρδοι Γ' 303, 304.
- Λάζαρος, διάκονος Β' 358.
- Λάζαρος ὁ τρυήμερος Α' 329.
- Λάζαρος μοναχός, ἀντιρρητικός Α' 222, 224.
- Λάζαρος ἐκ Pharb Α' 824.
- Λαζική (Λαζιστάν) Γ' 294.
- Λακαπηνός Γεώργιος Β' 149, * 303, 358.
- Λακαπηνός Λαομέδων Α' 782.
- Λακαπηνός Ρωμανός, ἴδε Ρωμανός Α' Λακαπηνός.
- Λαμπαδάριος Ἰωάννης Β' 566.
- Λάνδος Ἀγάπιος Α' 369, 400, 407, Γ' 235.
- Λαόνικος, ἴδε Χαλκονδύλης.
- Λαπίθης (Λαπήθης) Γεώργιος Α' 197, 198, 595, 769, * Β' 761 ἔ., Γ' 35.
- Λάσκαρις Ἀλέξιος, Φιλανθρωπινός Α' 230, 231.
- Λάσκαρις (Ἰανός) Ἰωάννης Β' 188, 201, 340.
- Λάσκαρις Κανανός, ἴδε Κανανός.
- Λάσκαρις Κωνσταντῖνος Β' 178, 184, 188, 189, 312, 348, 352.
- Λάσκαρις, ἴδε Θεόδωρος.
- Λατινικὴ ἀνατολή Γ' 100, * 564 ἔ., 677, 681 686.
- Λατινικὴ λογοτεχνία τοῦ μέσου αἰῶνος Α' 41.
- Λατινικὴ γλῶσσα, παρὰ τοῖς βυζαντινοῖς Α' 5, Β' 158, 272, 395, 413, 681, 744, 768, 303, Γ' 688.
- Λατινικὴ θεολογία, ἴδε Θεολογία.
- Λατῖνοι, ἀντιρρητικὴ κατὰ Λ. Α' 72, 74, 76, * 85-86, 143, 150-151, * 153-154, 173, 177, * 179 ἔ. § 27, 183, 184, 211, 213, 215, * 221 § 40, 235, 263, 264, 275, 306, 310, 315, 335, 348, 350, Β' 573, Γ' 186· ἀνώνυμοι πραγματεῖαι κατὰ Λατίνων Α' 90.
- Latifundia, ἴδε Γαιοκτησίαι.
- Λάτμος, ἴδε Λάτρος.
- Λατρεία τῶν αὐτοκρατόρων Γ' 573.
- Λάτρος, ἀσκητικὸν κέντρον ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ Α' 390, 397, Γ' 592.
- Λαύρα, ἴδε Μοναστήριον.
- Λαυρέντιος Rutiensis, βιβλιογράφος Α' 413.
- Λαυριώτης Κύριλλος Α' 814.
- Λαχανᾶς Ἰωάννης Β' 252.
- Λαχάρης Β' 90 σημ. 2.
- Λέανδρος Σεβίλλης Α' 285.
- Λεβούνιον Γ' 432.
- Λειτουργία, ἴδε Ἀκολουθία.
- Λειτουργία καὶ λειτουργικὰ βιβλία τῆς ἐλληνικῆς ἐκκλησίας * Β' 506 ἔ., 682.
- Λειτουργικὰ συγγράμματα Α' 117, 126, 211, 219, 226, 268, 295, 311, 315, 380, 381.
- Λειτουργοὶ τοῦ κράτους ἐν Βυζαντίῳ Α' 516, Γ' 572.
- Λεκαπηνός, ἴδε Λακαπηνός.
- Λέκας, παυλικιανός Γ' 431.
- Λεκτικὸν τῶν Βυζαντινῶν, ἴδε Γραφομένη βυζαντινὴ γλῶσσα.

- Λεξικά Β' 185, 224 έ., 280 έ.,
304 έ., * 309 έ.
- Λεξικά βεγκεριανά καὶ κοϊσλιανά,
ἴδε Λεξ. σεγουεριανά.
- Λεξικά, ἔτυμολογικά Β' 186, * 332,
683· ἴδε καὶ Ἑτυμολογικ. μέγα.
- Λεξικά, νομικά Β' 331 σημ. 5, 413.
- ἐκκλησιαστικά Β' 186,
226-227, 331.
- στρατιωτικά Β' 463.
- ὀρθογραφικά Β' 186, 337.
- πνευματολογικά Β' 337,
717 σημ. 3.
- ῥητορικά Β' 261, 319, 329.
- σεγουεριανά Β' 226 έ.,
* 328.
- συνωνύμων Β' 331.
- συντακτικά Β' 185, 315,
328, 329, 330, 359, 404.
- τεχνολογικά Β' 341.
- τῶν φωνῶν ζῶων Β' 331
σημ. 6.—[Πρβ. καὶ Ζῶα,
αὶ περὶ τὰ ζῶα ἱστορίαι
Γ' 140, * 175 έ., 219 έ.
— Ποίημα περὶ τῶν
ζῶων Β' 750 (περὶ ζῶων
ἰδιότητος, ἔκφρασις ἐλέ-
φαντος)].
- Λεξικόν Αἰμωδεῖν Β' 334.
- βαχμαννιανόν, ἴδε Λεξ.
σεγουεριανά.
- Κανταβοριγιανόν Β' 339 έ
- Messanense Β' 340.
- τοῦ Φωτίου * Β' 224 έ.,
231 έ.
- σαββαίτικόν Β' 25.
- σχεδογραφικόν Β' 367.
- βιενναῖον (Vindobo-
nense) Β' 340.
- τοῦ Ζωναρά Α' 763,
- Λεξικογραφία, ἴδε Λεξικά.
- Λεονάρδος Χῖος Α' 629.
- Λεοντάριον Γ' 511.
- Λεόντιος, πρεσβύτερος ἐν Κ/πό-
λει Α' 100, 383.
- Λεόντιος Νεαπόλεως Κύπρου Α'
88, 158, 360, 361, * 382 ε,
Β' 14, Γ' 205.
- Λεόντιος, ὁ ὠριγενιστὴς τοῦ βίου
τοῦ ἁγ. Σάββα Α' 373 σημ. 2.
- Λεόντιος πρεσβύτερος Α' 436.
- Λεόντιος, μοναχὸς τῆς μονῆς ἁγ.
Σάββα, συναξαριστὴς Α' 252,
* 254, 390, 396.
- Λεόντιος σχολαστικὸς Β' 654.
- Λεόντιος, αὐτοκράτωρ Γ' 329.
- Λεόντιος Ἀντιοχεύς, αἰρετικὸς Α'
144, Β' 229.
- Λεόντιος, μοναχὸς ἐν Ἀθῶ, συν-
αξαριστὴς Α' 398.
- Λεόντιος Βυζάντιος Α' 68, 84,
93, * 99 έ, 105, 107, 123, 130,
131, 141, 158, 243, 383, 436.
- Λεόντιος, στρατηκὸς ἐπὶ Ζήνωνος
Γ' 269.
- Λεόντιος. ἱστορικὸς τοῦ Ἀθῶ
Α' 398.
- Λεόντιος, πατριάρχης Ἱεροσολύ-
μων, ἀντιρρητικὸς Α' 175, 410,
412.
- Λεόντος πηγὴ Α' 651, 702.
- Λεονώρας θρῦλος Γ' 89.
- Le Quien Γ' 699.
- Λέρως Β' 206, Γ' 628.
- Λερούβνα ἐξ Ἑδέσσης Α' 824.
- Λέσβος Α' 617, 205.
- Λευκάς Γ' 628.
- Λεύθαρις Γ' 292.
- Levond, ἴδε Ghevond.
- Λέων, ἀρχιεπρεσβύτερος Γ' 131.

- Λέων Α', πάπας Α' 111, 113, 131, 150, 216, 387, Γ' 263.
 Λέων Γ', πάπας Α' 136.
 Λέων Θ', πάπας Α' 154, Γ' 408.
 Λέων Ι', πάπας Β' 194, 340, 392.
 Λέων Α', αυτοκράτωρ Γ' 265.
 Λέων Β', συναυτοκράτωρ Γ' 267.
 Λέων Γ' ὁ Ἰσανρος, αυτοκράτωρ Α' 20, 124, 127, 328, 522, Β' 22, 396, 462, 626, * Γ' 333, 550.
 Λέων Δ', αυτοκράτωρ Γ' 341.
 Λέων Ε' ὁ Ἀρμένιος, αυτοκράτωρ Α' 127, 135, 136, 529, 696, 709, Β' 355, * Γ' 345 ε.
 Λέων Ζ' ὁ σοφός, αυτοκράτωρ * Α' 335, 521, Β' 18, 402, 446, 452, 457, 565, 607, 637, 643, * 644 ε., Γ' * 49, 195, * 361 ε., 551 ε.
 Λέων, μητροπολίτης Ἀχαΐδος Α' 153, 156.
 Λέων, ἐπίσκοπος Ἀργους καὶ Ναυπλίας Α' 638, 642.
 Λέων ὁ Ἀσιάτης (Ἀσινός) Α' 540, 744.
 Λέων, ἴδε Βαλιανίτης.
 Λέων ὁ Βυζάντιος Α' 26.
 Λέων Κεντουριπίνος (ἐκ Centurbi), ἴδε Κεντουριπίνος.
 Λέων, ἀρχιεπίσκοπος Χαλκηδόνος, αἵρετικός Α' 163, Β' 78.
 Λέων Κύπριος Β' 154.
 Λέων διάκονος, ιστορικός Α' 460, * 540 ε., 559, 743, 744.
 Λέων, διάκονος ἐν Κ/πόλει Α' 338.
 Λέων διάκονος, φίλος τοῦ Θεοδοσίου Συρακηνοῦ Α' 509-510.
 Λέων, πρεσβευτὴς τοῦ Βασιλείου Βουλγαροκτόνου Β' 110.
 Λέων, γραμματικός Α' 652, 683, 719, 729, * 733, * 734 § 150.
 Λέων, ἱατροσοφιστής Β' 415.
 Λέων ὁ Κάρ Α' 540 § 117.
 Λέων, πατριάρχης Κ/πόλεως Α' 347.
 Λέων μάγιστρος, ἀνθύπατος καὶ πατρικίος, ἐξηγητής Α' 244, 258.
 Λέων μάγιστρος, ἴδε Κατακύλας.
 Λέων ὁ μαθηματικός Β' 431, 438, 441.
 Λέων νομοφύλαξ, ἀντιρρητικός Α' 237.
 Λέων, φιλόσοφος Β' 68, * 646 § 301, 677.
 Λέων, πρεσβύτερος (ἐν Κ/πόλει) Α' 338.
 Λέων, μητροπολίτης Πρεσλάνας Α' 222.
 Λέων, πρωτασηκρήτης Β' 150, 294.
 Λέων, ῥήτωρ Β' 646.
 Λέων, μητροπολίτης Ρωσσίας Α' 153, 156.
 Λέων Σικελός, ἴδε Κεντουριπίνος.
 Λέων, ἴδε Στυπιώτης.
 Λέων θαυματουργός, ἐπίσκοπος Κατάνης Α' 394, 400.
 Λέων Τριπολίτης Α' 538, Γ' 363, 368-369.
 Λεωνίδας Ἀλεξανδρεὺς Β' 661.
 Λῆμνος, ναυμαχία παρὰ τὴν Α. Γ' 369.
 Λιβαδηγὸς Ἀνδρέας Α' 205, Β' * 33.
 Λιβαδινάριος Ἀνδρέας Β' 770.
 Λίβανδρος Γ' 152.
 Λιβάνιος Α' 19, Β' 91, 96, 166, 193, 285, 303, 338, 667.

- Liber censuum (τοῦ κανονικοῦ Βενεδίκτου) Α' 519.
 Liber generationis Α' 803.
 Λιβεράτος, διάκονος Α' 106, 108 σημ. 2.
 Λιβέριος, πατρίκιος Γ' 292.
 Livre de la Conqueste Α' 101.
 Λίζιξ, ῥήτωρ Β' 117.
 Λιθονία, ἀρχιεπισκοπή Β' 22.
 Λιμενίτης, ἴδε Γεωργιλλᾶς.
 Λιταβία (Λιθονία, Litauen) Γ' 154.
 Λιουτπράνδος Κρεμώνης Α' 541 ἐ., Β' 482, Γ' 378.
 Λιχούδης Κωνσταντῖνος Β' 57, 63.
 Λογγιβάρδος, ὁ σοφός Β' 367.
 Λογγῖνος, ὁ ἅγιος Α' 370.
 Λογγῖνος, μετρικός Β' 373.
 Λογγῖνος, ἀδελφὸς τοῦ αὐτοκράτορος Ζήνωνος Γ' 273.
 Λόγγος Β' 727.
 Λογιστικὴ Β' 435.
 «Λογοθέτης», χρονογράφος Α' 708, 716, 720.
 Λόγος, ἐπὶ τῷ ἐν Βλαχέρναις γεγονότι θαύματι (ἐν ἔτει 1075) Β' 74-75.
 Λόγος παρηγορητικὸς περὶ εὐτυχίας καὶ δυστυχίας Γ' 54.
 Λογοτεχνία βυζαντινὴ, ἀνάπτυξις τῆς βυζαντινῆς λογοτεχνίας Α' 33, * 43 ἐ.
 Λολλῖνος, ἐπίσκοπος ἐν Beluno Β' 202.
 Λομβάρδος Πέτρος Β' 178.
 Λοπάδιον Β' 130.
 Λοπαδιώτης Ἀνδρέας Β' 154, 338, 339.
 Lorenzi Ἰωάννης Α' 616.
 Losco Antonio ἐκ Vincenza Α' 630.
 Λουγδούνου Βατανῶν (Leiden) πάπυρος Χ, Β' 455.
 Λουδοβίκος, ὁ εὐσεβής Α' 451.
 Λουδοβίκος, ὁ Β', Γ' 360.
 Λούθηρος Μαρτῖνος Β' 372.
 Λουκάνης Νικόλαος Γ' 126.
 Λουκᾶς ἐξ Ἀρμέντου, μοναχός Α' 392, 398.
 Λουκᾶς, ὁ εὐαγγελιστής Α' 353, ἴδε καὶ μοναστήριον τοῦ οὐρίου Λουκᾶ.
 Λουκᾶς, ἐπίσκοπος Bosiensis, πανηγυρικός Α' 353.
 Λουκᾶς ἐκ Corleone, μοναχός Α' 392, 398.
 Λουκᾶς, ἡγούμενος Κρυπτοφερράτης συναξαριστής Α' 392, 398.
 Λουκᾶς ὁ νέος, μοναχός Α' 393, 399.
 Λουκᾶς, μοναχὸς καὶ πρεσβύτερος, ἀσκητικός Α' 319.
 Λουκία, ἡ ἀγία Β' 257, 740.
 Λουκιανὸς Ἀντιοχεύς Α' 242.
 Λουκιανός, ῥήτωρ Α' 28, 196, 248, * Β' 105 ἐ, 122, 133, 169, * 173, 193, 234 240, 285, 318, 391, 482, 646, 714, 753.
 Λουκιλιανός, ὁ ἅγιος, μάρτυς Α, 353.
 Λούκιος, ὁ σκητὴς Β' 669.
 Λουλούδης Μιχαὴλ Β' 748.
 Λουπαρκός Γ' 476.
 Λουσινιάν (Lusignan) Γ' 229.
 Λουσινιάν, ἴδε Πέτρος Α' Λ.
 Λουσινιάν, ἴδε Στέφανος Λ.
 Λύβιστρος καὶ Ροδάμνη Β' 479, 707, * Γ' 152 ἐ, 177.
 Λυδός, ἴδε Ἰωάννης.

- Λυκίτης Κωνσταντῖνος Β' 142.
 Λυκολέων Β' 770.
 Λυκόφρων Β' 193, 240, * 251, 258, 428, 487, 694.
 Λυκοῦργος, νομοθέτης Α' 333, Β' 765.
 Λυκοῦργος, ῥήτωρ Β' 319.
 Λυγγεὺς Μιχαὴλ Β' 178.
 Λυρικὴ Β' 479 ἔ.
 Λυσίας Β' 240, 319.
 Μαγεῖαι, ἴδε ἔξορκισμοί.
 Μαγεντῖνος Λέων Β' 50, 54.
 Μαγικά βιβλία Β' 452 ἔ.
 Μάγιστρος, τίτλος Α' 547.
 Magister officiorum Μάγιστρος τῶν ὀφφικίων Α' 480 σημ. 2. Γ' 269.
 Μαγιστριανός Β' 422.
 Μεγιστάν (ἐκ τῶν ἐν τέλει), βυζαντινὸς τοῦ ια' αἰῶνος, ἴδε Κεκαυμένος.
 Μάγνης Μακάριος Α' 136.
 Μαγνήτης Στέφανος Α' 532 * Β' 421.
 Maguelone, ἴδε Ἱμπέριος.
 Μαγκαφᾶς Θεόδωρος Γ' 474.
 Μαγυάροι, ἴδε Οὐγγροι.
 Μάζαρις, ἀποδημία Μ. εἰς Ἀίδου Β' 163, * 169 ἔ., Γ' 71.
 Μάζαρις Μανουὴλ Β' 172.
 Μάζαρις Μάξιμος, ὁμιλητικὸς καὶ ὕμνογράφος Α' 353, Β' 172.
 Μαθηματικαὶ ἐπιστῆμαι, συνοπτικὸν σύνταγμα εἰς τὰς 4 μ. ἐπ. Β' 61.
 Μαθηματικὴ Β' 72, 274, 276, 280. * 429 ἔ.
 Μαθίας, βασιλεὺς τῆς Οὐγγαρίας.
 Μάϊτωρ τῶν ῥητόρων Β' 131.
 Μαῖονμᾶς, ἔδρα ἐπισκόπου Β' 559.
 Μακάριος Α' 254.
 Μακάριος Αἰγύπτιος Α' 406, 407, Γ' 236.
 Μακάριος, μητροπολίτης Ἀγκύρας ἀντιρρητικὸς Α' 221, 224.
 Μακάριος, πατριάρχης Ἀντιοχείας, μονοθελήτης Α' 114, 418, Γ' 326 σημ. 1.
 Μακάριος, ἀρχιμανδρίτης Α' 397.
 Μακάριος, ἀσκητικὸς Α' 279.
 Μακάριος Χρυσοκέφαλος, ὁμιλητικὸς, συγγραφεὺς σειρῶν κτλ. Α' 349, 350, 411, * 425 ἔ., 434, 766, * 391.
 Μακάριος ἱερομόναχος, λεξικογράφος Β' 312.
 Μακάριος ἱερομόναχος, ἀντιρρητικὸς Α' 224.
 Μακάριος, μοναχὸς Κ/πολίτης Α' 411.
 Μακάριος, ἴδε Μακρῆς.
 Μακάριος, μοναχὸς Α' 392, 398.
 Μακάριος Νικομηδείας, ἀντιρρητικὸς Α' 237, 240.
 Μακαρονισμὸς Γ' 20.
 Μακεδόνιος Β' 654.
 Μακεδονικὴ δυναστεία Γ' 358.
 Μακεδῶν Ἀναστάσιος, πατριάρχης Κ/πόλεως Α' 192.
 Μακρεμβολίτης Ἀλέξιος, ἀσκητικὸς Α' 318, Β' 758.
 Μακρεμβολίτης Εὐστάθιος, μυθιστοριογράφος Β' 477, 707, 709, * 729, 744, Γ' 157.
 Μακρεμβολίτισσα Εὐδοκία Β' 57, * Γ' 417.
 Μακρῆς Μακάριος, ἀντιρρητικὸς Α' 221, 223.
 Μακρόβιος Β' 275.

- Μακρογένειος, σάτυρα κατὰ Μ. Β. 706.
- Μακρεῖνός Μάρκος, ἀσκητικός, Α' 306.
- Μαλάκης, ἱατρός Β' 169.
- Μαλάκης Εὐθύμιος Β' 131.
- Μαλάας Ἰωάννης Α' 17, 29, 59, 485, 524, 650, * 658 ἔ., 681, 688, 698, 699, 719, 733, 753, 766, 788, 818, 821, Β' 237, 239, 247, 765, Γ' 13, 120, 130, 200.
- Μαλαξὸς Μανουήλ * Α' 812, Β' 44, * 399, 404.
- Μαλαξὸς Νικόλαος Α' 653, 812, Β' 567.
- Μαλεῖνος Εὐστάθιος Γ' 390.
- Μαλεῖνος Μιχαήλ, ἡγούμενος Α' 393, 400, Β' 664, 666.
- Μαλητῖνος Βασίλειος, ἀσκητικός Α' 312.
- Μαλητῖνων, λαύρα Α' 312.
- Μαλιασηνὸς Κωνσταντῖνος, ἴδε Κομνηνὸς Κ
- Μάλχος Α' 17, 524, 757, Β' 319.
- Μαμικόνιοι Γ' 259.
- Μάμμιας Γρηγόριος (Γρηγόριος δ' τῆς Μαμμῆς), πατριάρχης Κ πόλεως, ἀντιρρητικός Α' 222, 226, 230, * 233.
- Μαμούν, χαλίφης Γ' 348.
- Μαμούν, ὑπουργὸς τοῦ χαλίφου Β' 449.
- Μαμφρέδος Σικελίας Γ' 493.
- Μανασσῆς Κωνσταντῖνος Α' 59, 444, 652, 683, 757, * 763, 777, 787, Β' 137, 274, 477, 124, Γ' 248.
- Μάνδρα Β' 11.
- Μανεκίν, θρῦλος Μ. Β' 198, Γ' 168.
- Μανέθων Α' 693.
- Μανιάκης Γεώργιος Β' 685 (ποίημα εἰς αὐτόν), * Γ' 402.
- Μανιχαῖοι Α' 129, 136, 263, 551, ἴδε καὶ Πανλικιανοί.
- Μανουήλ Α' Κομνηνός, αὐτοκράτωρ Α' 39, 87, 163, 170, 172, 173, 177, 179, 266, 564, 768, Β' 118, 121, 130, 131, 134, 137, 238, 255, 262, 267, 432, * 443, 701, 711, 721-722, 726 (ἐπιτάφιος εἰς τὸν Μ.), Γ' 40, 44 ἔ., * 441 ἔ., 554.
- Μανουήλ Β' Παλαιολόγος, αὐτοκράτωρ Α' 89, 214, * 217 ἔ., 621, Β' 158, 161, * 163 ἔ., 169, * Γ' 510 ἔ.
- Μανουήλ Α', Β', Γ', αὐτοκράτορες Τραπεζοῦντος Γ' 489 ἔ.
- Μανουήλ, ἴδε Βρυνένιος.
- Μανουήλ Βυζάντιος, χρονογράφος Α' 744, 809.
- Μανουήλ, χαρτοφύλαξ Γ' 247.
- Μανουήλ Χριστόνυμος Α' 352.
- Μανουήλ, ἴδε Ὀλόβολος.
- Μανουήλ, ἴδε Καλέκας.
- Μανουήλ Καντακουζηνός, δεσπότης Γ' 505.
- Μανουήλ Πελοποννήσιος, ἀντιρρητικός Α' 228, 240.
- Μανουήλ, ἴδε Φιλῆς.
- Μανουήλ, μέγας δῆτωρ, Β' 770.
- Μανουήλ Τραπεζοῦντιος Β' 432.
- Μανσοῦρ Ἰωάννης, ἴδε Ἰωάννης Δαμασκηνός.
- Μανσοῦρ Πέτρος, ἴδε Πέτρος Δαμασκηνός.
- Μαντική δι' ἀριθμῶν Β' 451 ἔ. —

- Περὶ παλμῶν μαντικῇ Β' 451.
 — Μέθοδος προγνωστικῇ τοῦ
 θείου εὐαγγελίου ἢ τοῦ ψαλ-
 τήριον Β' 452.
 Μαντισκέρτ Γ' 419.
 Μαξέντιος Ἰωάννης, Σκύθης μο-
 ναχός Α' 101, 103.
 Μαξιμῖνος, πρεσβευτής Γ' 261.
 Μάξιμος, ὁπαδὸς τοῦ Γρηγορίου
 Ἀκινδύνου Α' 198.
 Μάξιμος ἴδε Χρυσοβέργης.
 Μάξιμος, ὁμολογητής Α' 60, 66,
 71, 84, 111, * 14 ξ, 122, 126,
 131, 141, 158, 186, 220, 244,
 271, 272, 279, 291, 313, 318,
 345, 379, 415, 418, 423, 426,
 436, 439, 777, * Β' 385, 554,
 Γ' 322.
 Μάξιμος, ἐξ ἀπορρήτων γραμμα-
 τεὺς τοῦ αὐτοκράτορος Ἡρα-
 κλείου Γ' 318.
 Μάξιμος, ἱερομόναχος Α' 369.
 Μάξιμος, ἴδε Ὀλόβολος.
 Μάξιμος, πατριάρχης Κ/πόλεως
 Α' 180.
 Μάξιμος, ἴδε Μαργούνιος.
 Μάξιμος, ἴδε Μάζαρις.
 Μάξιμος, μοναχός, ἀντιρρητικός
 Α' 222.
 Μάξιμος, ἴδε Πλανούδης.
 Μάξιμος Τύριος Β' 338.
 Μὰρ Ἀμπάς, ἴδε Ἀβὰς Κατίνας.
 Μὰρ Γιохαννάν, ἴδε Johannan
 Mar.
 Μαραφαρῆς, ἴδε Σκορδύλιος.
 Μαργαρίτα, σύζυγος τοῦ Ἰσαὰκ
 Ἀγγέλου Α' 574, Γ' 459.
 Μαργαρίτα, πορφυρογέννητος Γ'
 169.
 Margaritone Γ' 456.
 Μαργαρώνα, ἴδε Ἱμπέριος.
 Μαργούνιος Μάξιμος Α' 285.
 Μαρδαῖται Γ' 325, 328, 336.
 Μάρθα, ἡ ἀγία Α' 375.
 Μάρθα, ἡγουμένησσα ἐν Μονεμ-
 βασίᾳ Α' 393, 400.
 Μαρία ἡ Θεοτόκος (θεομήτωρ)
 Α' 125, 130, 144, 149 σημ. 4,
 160, 169, 184, 186 σημ. 1,
 219, 264, 268, 295, 309, 315,
 323, 328, 330, 337, 342, 343,
 350, 353, 384, 385, 589, Β'
 526 καὶ σημ., 668, 696, 763,
 Γ' 62, 645 (ἐν τῇ βυζαντηνῇ
 τέχνῃ).
 Μαρία δσία, ἡ Αἰγυπτία Α' 380,
 381, Β' 724, 744.
 Μαρία Ἀντιόχισσα, σύζυγος τοῦ
 Μανουήλ Α' Κομνηνοῦ Β'
 726, Γ' 444, 450.
 Μαρία, τῆς ζωηφόρου πηγῆς Α'
 590.
 Μαρία, ἡ νέα περιβλεπτος Β, 179.
 Μαρία, αὐτοκράτειρα (περὶ τὸ
 800) Α' 257.
 Μαρία, αὐτοκράτειρα (περὶ τὸ
 1078) Α' 262, 555.
 Μαρία, ἡ Μαгдаληνή Α' 268.
 Μαριανός, ἐπιγραμματοποιός Β'
 654.
 Μαρίνα, μαρτύριον τῆς ἀγίας Μα-
 ρίνης Α' 332, 364.
 Μαρίνος Ἀλβέρτος Α' 324.
 Μαρίνος, σύμβουλος Ἀναστασίου
 τοῦ Α', Γ' 275.
 Μαρίνος, φιλόσοφος Β' 318, 430.
 Μαρκέλλινος Β' 318.
 Μαρκεζίνη, ἐταῖρα τοῦ Ἰωάννου
 Βατάτζη, Β' 85.
 Μαρκιανός, αὐτοκράτωρ Γ' 264.

- Μαρκιανός, μελφδός Β' 516.
 Μαρκιανός, ἡγεμονόπαις Γ' 269.
 Μαρκίων, αἵρετικός Α' 415.
 Μάρκος, ἀσκητικός Α' 279, 281.
 Μάρκος, ἡγούμενος ἐν Ἀθῶ Α' 208.
 Μάρκος, ἴδε Εὐγενικός.
 Μάρκος, ὁ εὐαγγελιστής Α' 331.
 Μάρκος Μακρεῖνός, ἀσκητικός Α' 306.
 Μάρκος μοναχός, αἵρετικός Α' 190.
 Μάρκος μοναχός, ἀντιρρητικός Α' 208.
 Μάρκος, ἡγούμενος τῆς ἐν Παλαιστίνῃ μονῆς τοῦ ἁγ. Σάββα Α' 306.
 Μάρκος, μοναχός τῆς ἐν Ρώμῃ μονῆς τοῦ ἁγίου Σάββα Α' 254.
 Marchus Graecus Β' 462.
 Μαρτίνος Α', πάπας Α' 113, 115, Γ' 322, 326 σημ.
 Μαρτίνος Δ', πάπας Γ' 496.
 Μαρτίνος Ε', πάπας Α' 224.
 Μαρτίνα, σύζυγος τοῦ Ἡρακλείου Γ' 319.
 Μαρτινιανός, ὁ ἐρημίτης Α' 408.
 Μαρτύνωφ (Μαρτίνωφ) Γ' 701.
 Μάρτυρες, 60 τῆς Ἱερουσαλήμ Α' 389, 396· 20 μάρτυρες τῆς μονῆς τοῦ ἁγ. Σάββα Α' 389, 396· 42 μάρτυρες ἐν Συρίᾳ Α' 389, 396.
 Μαρτυρολογία Α' 334, *355, 366 ε, 370, 688· αἵρετικά Α' 375 σημ 8· ἴδε καὶ Συναξάρια (ἀγιολογία) καὶ τὰ ὀνόματα τῶν μαρτύρων.
 Μαρτύριος, μοναχός τῆς μονῆς Σινᾶ Α' 283.
 Μάρων Ἐδέσσης, ἀντιρρητικός Α' 104.
 Μαρτυρόπολις Γ' 307, 383.
 Μασσαλιανοί Α' 158, 162, 263.
 Μασλαμᾶς Γ' 335.
 Ματαράγκος Β' 148 σημ. 3.
 Ματασουίντα Γ' 288.
 Ματθαῖος Καντακουζηνός, αὐτοκράτωρ 215 σημ. 4, 267, *Β' 162, Γ' 504, 505.
 Ματθαῖος Ἀγγελος, ἴδε Πανάρετος.
 Ματθαῖος, ἴδε Βλαστάρης.
 Ματθαῖος, ἀρχιεπίσκοπος Βουλγαρίας, ἀντιρρητικός Α' 222.
 Ματθαῖος Ἐδέσσης Α' 826.
 Ματθαῖος, ἱερομόναχος, ἀντιρρητικός Α' 215.
 Ματθαῖος, ἴδε Ἰατρός Μ.
 Ματθαῖος, ἐπίσκοπος Ἰωνίας Β' 178.
 Ματθαῖος, ἴδε Καμαριώτης.
 Ματθαῖος μοναχός, ἀντιρρητικός Α' 222.
 Ματθαῖος, ἐπίσκοπος Μύρων Β' 573.
 Ματθαῖος, ὁπαδός τοῦ Παλαμᾶ Α' 205.
 Ματθαῖος, ὁ γραφεὺς Β' 479 σημ. 2.
 Μαθίας (Μαθίας) βασιλεὺς τῆς Οὐγγαρίας Α' 611.
 Ματρώνα, ἡ ἁγία ἐκ Χίου Α' 212, 411.
 Μανίας, χαλίφης Βαγδατίου Α' 301.
 Μαυρίκιος, αὐτοκράτωρ Α' 492, 497, 503, 741, Γ' 14, *306, 549, 702.
 Μαυρίκιος, στρατιωτικὸς συγγραφεὺς Β' 461, 464.
 Μαυροκορδάτος Γ' 568.

- Μαυρομάτης Νεόφυτος Α' 813.
 Μαυρόπουλος Σαμουήλ Β' 134.
 Μαυρόπουλος Εὐχαΐτης, ἴδε Μαν-
 ρόπους Ἰωάννης.
 Μαυρόπουλος Ἰωάννης Α' 27, *342 ἔ,
 409, Β' 68, 397, 565, 618,
 *681 ἔ.
 Μαῦρος Πατρίκιος Γ' 331.
 Μαυροζώμης Μανουήλ Γ' 474.
 Μαφριάν, ἐκκλησιαστικὸν ἀξίωμα
 Α' 820.
 Μαχαιρᾶς Λεόντιος Γ' 229.
 Μαχαιρᾶς Σταυριανός Γ' 229.
 Μαχάων Β' 712.
 Μαχητής Β' 138.
 Μεγάλη Πρεσβυτά Α' 381.
 Μεγαλοκομνηνοί Γ' 488 ἔ.
 Μεγαλομύτης Βασίλειος Β' 72,
 677.
 Μεγαλῶ, σύζυγος Θεοφάνους τοῦ
 ὁμολογητοῦ Α' 332.
 Μεθόδιος, γραμματικὸς Β' 334.
 Μεθόδιος ὁ ἅγιος Β' 481, 496,
 599, 603.
 Μεθόδιος, πατριάρχης Κ' πόλεως
 Α' 135, 180, *332, 357, 363,
 389, 395, 632, 704. Β' 228
 (στιχηρὸν εἰς τὸν πατρ. Μεθ.).
 563, 721. Γ' 350.
 Μεθόδιος, ἐπίσκοπος Ὀλύμπου Α'
 129, 255, 260, 263, 415, 431.
 Μεθόδιος Πατέρων Β' 444, 448.
 Μεθόδιος, ἀπόστολος τῶν Σλαύων
 Α' 58, Γ' 354, *609.
 Μεθόδιος ἐκ Συρακουσῶν, ὕμνο-
 γράφος, ἴδε Μεθόδιος πατριάρ-
 χης Κ' πόλεως.
 Μέθυσος, πρὸς μέθυσον, ῥητορι-
 κὸν προγύμνασμα Α' 166.
 Melazzo, ἴδε Μυλαί.
 Μελάμπους Β' 451.
 Μελάγχθων Β' 348.
 Μελανθία Γ' 155.
 Μελέαγρος Γαδάρων Β' 653, 659.
 Μελένικος Γ' 591.
 Μελέται Α' 583.
 Μελέτιος ὁμολογητής, ἀντιρρητι-
 κός Α' 181.
 Μελέτιος ὁ νέος Α' 165, 166.
 Μελέτιος, διδασκτικὸς ποιητής Β'
 637.
 Μελέτιος μοναχός, ποιητής Β'
 630.
 Μελέτιος μοναχός, ἱατρός Β' 415,
 420, 425.
 Μελέτιος, μοναχός, Α' 183.
 Μέλης Στέφανος Β' 117, 720.
 Μελίκ-Σιάχ Γ' 421, 437.
 Μέλισσα, ἴδε Ἀντώνιος Μέλισσα.
 Μέλισσαι (συναγωγαί) Α' 60, *Β'
 385 ἔ.
 Μελισσηνός, οἰκογένεια Β' 759,
 Γ' 568.
 Μελισσηνός Μανουήλ Β' 753, 769.
 Μελισσηνός Νικηφόρος Γ' 425,
 675.
 Μελισσηνός Θεόδωρος, πατριάρ-
 χης Κ' πόλεως Γ' 346.
 Μελίτη Γ' 593.
 Μελιτηνὴ Α' 819 ἔ., Β' 664, Γ'
 369.
 Μελιτηνιώτης Ἰωάννης Α' 267,
 Β' 763 ἔ.
 Μελιτηνιώτης, ποιητής Β' 754,
 *763 ἔ., Γ' 54.
 Μελιτηνιώτης Κάλλιστος, ἀσκητι-
 κός Α' 313 σημ. β, Β' 764.
 Μελιτηνιώτης Κωνσταντῖνος, μο-
 ναχός ἐν Κ' πόλει, ἀντιρρητι-
 κός Α' 172, 185, *189, Β' 764.

- Μελιτηνιώτης Μανουήλ Β' 154.
 Μελιτηνιώτης Θεόδωρος Α' 223, 267, 410, * Β' 433, 438, 764, 767.
 Μελιτηνὸς Θεοδόσιος Α' 652, 730, * 734.
 Μελίτων Σάρδεων Α' 176, 415.
 Μεμνόνιος, πατὴρ τοῦ Ἀγαθίου Α' 486.
 Μέμων Ἐφέσου Γ' 262.
 Μένανδρος, κωμικός Β' 62, 72, 192, 194, 200, 319.
 Μένανδρος, προτήκτωρ Α' 19, 458, 460, 480, 488, * 492 ε., 498, 503, 524, Β' 191, 319, 483.
 Μενάνδρου γινῶμαι Α' 60, Β' 192, * 387.
 Μενδόζας (Diego de Mendoza) Β' 196.
 Μεσαρεά Β' 11.
 Μεσσαλιανοί, ἴδε Μασσαλιανοί.
 Μεσλᾶς, ἀστρονόμος Β' 722.
 Μέσος αἰών, ὅρια αὐτοῦ Α' 14, Γ' 250 ε., 580.
 Μεσοποταμίτης Κωνσταντῖνος Β' 127.
 Μεσρώβ Α' 824 σημ. 4, Γ' 260.
 Μετάληψις, ἐν τῇ βυζαντινῇ τέχνῃ Γ' 644.—Ἡ περὶ τῆς Μεταλήψεως (ἀγίας εὐχαριστίας) ἔρις Α' 164, 166.
 Μετάνοια, πραγματεῖαι περὶ μετανοίας Α' 285.
 Μεταξᾶς Γ' 568.
 Μεταφράσεις βυζαντινῶν ἔργων εἰς τὴν Αἰθιοπικὴν Α' 817, Γ' 133· εἰς τὴν Ἀραβικὴν Α' 123, 285, 301, 530, 531, 727, 817, 414, 415· εἰς τὴν Ἀρμενικὴν Α' 123, 364, 531, 820, 822, Β' 621 (ἐν τέλει), Γ' 131 ε., 227 ε., εἰς τὴν Γαλλικὴν Γ' 209· εἰς τὴν Γεωργιανὴν Α' 666, 723, Β' 412, Γ' 134· εἰς τὴν Ἰταλικὴν Α' 619, Γ' 228· εἰς τὴν Λατινικὴν Α' 307, 370, 700, 713, Β' 324, 411, 414, 449, 556, Γ' 131· εἰς τὴν Σλαβικὴν Α' 89, 368, 373, 666, 677, 714, 722, 731, 757, 760, 766, 769, 827, Β' 15, 29, 43, 389, 410, 511, 578, 622, 688, Γ' 35, 122, 134, 138, 198· εἰς τὴν Ρομουνικὴν Α' 766, 770, 827, Β' 411, Γ' 123, 134 (ἐν τέλει), 171· εἰς τὴν Συριακὴν Α' 93, 369, 531, 816, Β' 390, Γ' 131· εἰς τὴν Τουρκικὴν Γ' 198· εἰς τὴν δημώδη Ἑλληνικὴν Α' 285, 396, 577, 760, Β' 398, 399, 425, 690, Γ' 131, 132, 205, 247· εἰς *διαφόρους γλώσσας* Α' 452 ε., 760, * Β' 573 ε., Γ' 100 (ἐν τέλει) ε., 134 (ἐν τέλει) ε., 165, σημ. 2 καὶ ε., 178 ε., 205 ε., 211 ε., 219 ε., 603 ε. Ἰδε καὶ παραφράσεις καὶ ἕνα ἕκαστον τῶν συγγραφέων.
 Μεταφράσεις (εἰς τὴν Ἑλληνικὴν) Ἀρμενικῶν συγγραμμάτων Α' 823· λατινικῶν συγγραμμάτων Α' 193, * 195, 200, 222, 231 ε., 235, Β' 274 ε., 447, Γ' 136· περσικῶν συγγραμμάτων Β' 417, 433, 452· συριακῶν καὶ Ἀραβικῶν συγγραμμάτων Α' 194, 288, 820 ε.
 Μετόχι Α' 11.

- Μετοχίτης Γεώργιος, ἀρχιδιάκονος ἐν Κ' πόλει, ἀντιρρητικός, Α' 183, 185, * 190, 193, 597, Β' 288.
- Μετοχίτης Νικηφόρος Β' 151.
- Μετοχίτης Θεόδωρος Α' 410, 593, 780, Β' 44, 46, 142, 151, 153, 183, 279, * 288 ξ., 279, 364, 433, 438, 441.
- Μετρική Β' 254, 256 ξ., 258, 266, 278, 295, * 372 ξ., * 487 ξ., * 588 ξ., 697, Γ' 21, 679, δημώδης μετρική Α' 12.
- Μεχιάρ, ὁ ἐξ Ἀϊριβὰγκ Α' 826.
- Μηδὲν Β' 434 (Τζίφρα παρὰ Πλανούδη).
- Μηλίτσης Μιχαήλ Β' 768.
- Μῆλον, ἐγκώμια τρία τοῦ μήλου Β' 670.
- Μῆλος Γ' 634.
- Μηναῖα Α' 362, 371, Β' 507.
- Μηνᾶς, πατριάρχης Κ' πόλεως Α' 106, 375.
- Μηνᾶς ὁ ἅγιος, μάρτυς Α' 333, 659.
- Μηνᾶς ῥήτωρ Γ' 675.
- Μῆνες, στίχοι εἰς τοὺς 12 μῆνας Β' 707.—Ἐκφρασις μηνῶν Β' 709.
- Μηνολόγια Α' 366 ξ., 371, Β' 506 ξ.
- Μηνῶν ἀττικῶν ὀνόματα Α' 585, Β' 709.
- Μηνῶν ῥωμαϊκῶν ὀνόματα Β' 709.
- Μηνῶν κύκλοι Β' 681, 692 * 707, 754, Γ' 157.
- Μητάτο Β' 11.
- Μητροφάνης Α' 342.
- Μητροφάνης, ὕμνογράφος Β' 564.
- Μητροφάνης μοναχός, συναξαριστής Α' 395.
- Μητροφάνης, ἀρχιεπίσκοπος Σμύρνης Α' 149, 261.
- Midrasch (μετὰ βυζαντινῶν στοιχείων) Α' 55, Γ' 689.
- Μιζῖσιος Γ' 324.
- Μιζιθράς, ἴδε Μυζιθράς.
- Μίμος Β' 480.
- Μιλίγγοι Γ' 352.
- Μιλούτιν, βασιλεὺς τῶν Σέρβων Γ' 497.
- Μιμάρος, Τζουὰν τὲ Γ' 230.
- Μίμερμος Β' 194.
- Μικρογραφίαι Β' 16, 291, Γ' 36, 652.
- Mirabilia, ἴδε Ἀξιοπερίεργα καὶ Παράδοξα.
- Μίρτσας, ἡγεμὼν Βλαχίας Γ' 511.
- Μισηανῶν πόλις Β' 519.
- Μικρὸς ἄνθρωπος, Ἐκφρασις ἀνθρώπου μικροῦ Α' 768.
- Μικροτεχνία Γ' 657 ξ.
- Μιλάνον Β' 158.
- Μιχαήλ Α' Παγγαβέ, αὐτοκράτωρ Α' 135, * Γ' 345.
- Μιχαήλ Β' αὐτοκράτωρ Α' 294, 332, 451, 535, Β' 351, Γ' 16, * 346 ξ.
- Μιχαήλ Γ' αὐτοκράτωρ Α' 26, 150, 535, * Γ' 350 ξ.
- Μιχαήλ Δ' αὐτοκράτωρ Β' 675, * Γ' 402 ξ.
- Μιχαήλ Ε' Καλαφάτης, αὐτοκράτωρ Β' 675, 770, * Γ' 406.
- Μιχαήλ Σ', στρατιωτικός, αὐτοκράτωρ Γ' 412, 553.
- Μιχαήλ Ζ' Παραπινάκης, αὐτοκράτωρ Α' 152, 262, 550, 751, Β' 57, 62, 75, 78, * Γ' 421 ξ.

- Μιχαήλ Η' Παλαιολόγος, αὐτοκράτωρ *Α' 181, 185, 193, 579, 639, 643, Β' 139, 734, 743, 759, *Γ' 484 ξ, 587.
- Μιχαήλ Θ' αὐτοκράτωρ Β' 150, 499.
- Μιχαήλ, τσάρος τῶν Βουλγάρων, ἴδε Βόγορις Α'.
- Μιχαήλ Ἀσέν, τσάρος Βουλγαρίας Γ' 484.
- Μιχαήλ, ἡγεμὼν τῆς Σερβίας Γ' 423.
- Μιχαήλ Ἀγγελος Κομνηνός, δεσπότης Ἡπείρου Γ' 474.
- Μιχαήλ, δεσπότης Ἡπείρου Α' 451, 578, Γ' 482.
- Μιχαήλ Β', δεσπότης Ἡπείρου Γ' 482, 494.
- Μιχαήλ, ἀρχιεπίσκοπος Συννάδων Α' 389, 396.
- Μιχαήλ, ὁ Σύρος, χρονογράφος Α' 821.
- Μιχαήλ Θεσσαλονικεὺς, αἵρετικὸς Α' 179, 244, Β' 131, 135.
- Μιχαήλ, ἴδε Ἀκομινάτος.
- Μιχαήλ, ἴδε Ἀγχίαλος.
- Μιχαήλ, ἴδε Ἀποστόλιος.
- Μιχαήλ, ἴδε Ἀτταλειάτης.
- Μιχαήλ, ἴδε Βουέννιος.
- Μιχαήλ Βυζάντιος, ἀντιρρητικὸς Α' 90.
- Μιχαήλ Δούκας ἴδε Γλαβᾶς.
- Μιχαήλ, ἐγγονος τοῦ Δούκα Α' 799.
- Μιχαήλ Ἐφέσιος Β' 49.
- Μιχαήλ Ἀρχάγγελος Α' 149, 177, 331, 340, Γ' 645 (ἐν τῇ βυζαντινῇ τέχνῃ).—Μιχαήλ ἀρχαγγέλου ἐκκλησία ἐν Χώναις Α' 340.
- Μιχαήλ, μητροπολίτης Εὐχαΐτων, ἀσκητικὸς Α' 319.
- Μιχαήλ, γραμματικὸς Β' 770.
- Μιχαήλ, ἴδε Ἀπλούχειρ.
- Μιχαήλ, ἴδε Γλυκᾶς.
- Μιχαήλ, ἱερομόναχος Β' 770.
- Μιχαήλ, ἴδε Ἰταλικός.
- Μιχαήλ, ἴδε Κηρουάριος.
- Μιχαήλ, πατριάρχης Κ/πόλεως, ὁμιλητικὸς Α' 353.
- Μιχαήλ, ἴδε Μαλεΐνος.
- Μιχαήλ, μοναχός, ἐγκωμιαστής Α' 353.
- Μιχαήλ Νικομηδεὺς Β' 57.
- Μιχαήλ, ἴδε Ψελλός.
- Μιχαήλ, ἴδε Σεναχηρείμ.
- Μιχαήλ, ἴδε Σικιδίτης.
- Μιχαήλ, σύγκελλος ἐν Ἱεροσολύμοις Α' 134, * 331, 389, 411, Β' 304, * 558, 631.
- Μνημονικὰ ποιήματα Β' 44 (ἴδε καὶ Διδακτικὰ ποιήματα).
- Μνημόσυνα Α' 374, Β' 428.
- Μογλενά Γ' 622.
- Μοδηνὸς Θεόδωρος Β' 157.
- Μόδεστος, πατριάρχης Ἱεροσολύμων * Α' 327, 379, 430.
- Μοῖρα, πρόσωπον διαλόγου Γ' 73.
- Μοῖρις, Β' 284, 328.
- Μοιχianoὶ Α' 295.—Ἡ περὶ τοῦ παρανόμου γάμου Κωνσταντίνου C' ἔρις Α' 293.
- Μοκηνὸς ἢ Μόκιος Γρηγόριος, σχολιαστής Α' 271, 273.
- Μολυβδόβουλα Γ' 569. Ἴδε καὶ Βοῦλλαι, Σιγίλλογραφία.
- Μομτσίλο Γ' 503.
- Μοναστήρια ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ Α' 276, 360.
- ἐν τῷ ὄρει Λάτρῳ Γ' 592.

- Μοναστήρια τοῦ ἁγ. Μελετίου Β' 748.
- Μοναστηριακοὶ κανόνες, μοναστηριακὴ διάταξις, ἴδε Τυπικόν.
- Μοναστηριολογία, ἴδε Μοναστήρια καὶ Μοναχισμός.
- Μοναστήριον ἐν Ἀνδρῶν Β' 206.
- ἐν τῇ νήσῳ Ἀντιγόνῃ Β' 131.
- ἐν Ἀρείᾳ Α' 638, 642 σημ. 7.
- τοῦ Ἀτταλειάτου Α' 637.
- Ἀταλινῆς ἐν Ἀγκύρᾳ Α' 289.
- Βατοπεδίου ἐν Ἀθῶν Α' 548, Β' 214.
- τῆς Βάτου Α' 212, 291.
- τοῦ Βουλγάρου ἐν τῇ νήσῳ Ὁξείᾳ Β' 179.
- τῶν Βυζαντιῶν Α' 325, 332.
- ἐν Βυλτζῇ παρὰ τὴν Ἀρταν Β' 206.
- Δαφνίου παρὰ τὰς Ἀθηνας Γ' 167, 639, 656.
- τοῦ ἁγίου Δημητρίου ἐν Κ/πόλει Α' 639, 643.
- τοῦ ἁγίου Δημητρίου ἐν Θεσσαλίᾳ Β' 206.
- τοῦ ἁγίου Διονυσίου (ἐν Ἀθῶν) Β' 214-215.
- τῆς Εὐεργέτιδος Α' 303, 378, 645.
- τοῦ ἁγίου Εὐθυμίου ἐν Παλαιστίνῃ Α' 371.
- ἐπὶ τοῦ ὅρους Γάνους Β' 154, 179.
- Κρυπτοφερράτας Β' 209, 565.
- τῶν Ἰβήρων Α' 640.
- Μοναστήριον τοῦ Ἰωάννου Προδρόμου ἐν Κ/πόλει Β' 682, 743, Γ' 632.
- τοῦ ἁγίου Ἰωάννου ἐν Πάτμῳ Α' 638, 642, Β' 29, 204 (βιβλιοθήκη), 215, Γ' 591-592.
- τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Προδρόμου παρὰ τὰς Σέρρας Α' 235, 639, 644, Β' 206.
- τῶν Καλλιστράτων Α' 386.
- τῆς Κεχαριτωμένης Α' 555, 638, 641.
- τῶν Κλημάδων Α' 774.
- Κοσμιδίων Α' 425.
- Κυριώτισσα Β' 364.
- Λαύρας (ἐν Ἀθῶν) Α' 637, Γ' 216.
- τοῦ Λειμῶνος (ἐν Λέσβῳ) Α' 645.
- Λέμβου παρὰ τὴν Σμύρνην Γ' 635.
- τοῦ ὁσίου Λουκᾶ ἐν Φωκίδι Γ' 591, 639.
- τῶν Μαγγάνων Α' 314, 601, Β' 684 σημ. 6, 753.
- τοῦ ἁγίου Μάμαντος ἐν Κ/πόλει Α' 302, 638, 642, Γ' 638.
- τῆς ἁγίας Μαρίνης Α' 302.
- τῆς Θεοτόκου τοῦ Μαχαιρᾶ Α' 639, 643.
- τοῦ Μεγάλου Ἀγροῦ (παρὰ τὴν Σιγριανήν) Α' 696, Β' 648, 743.
- τοῦ Μεγάλου Σπηλαίου Γ' 591.
- τῆς Μεταμορφώσεως ἐν Μετεώροις Α' 606.

- Μοναστήριον τοῦ Ἀρχαγγέλου Μιχαήλ (ἐν τῇ νήσῳ Ὁξείᾳ) Α' 639, 643.
- τῆς Νέας μονῆς ἐν Χίῳ Γ' 591.
- τῆς Νέας Σιών (ἐν Κύπρῳ) Α' 638.
- τοῦ ἁγίου Νικολάου ἐν Casole παρὰ τὸν Ὑδροῦντα (Otranto) Α' 639, 642, Β' 201, Γ' 640.
- τῆς Παμμακαρίσου Γ' 642.
- τοῦ Βαλουκλῆ (Ζωοδόχος Πηγὴ) Γ' 631.
- τοῦ ἁγίου Παντελεήμονος (ἐν Ἀθῶν) Β' 216.
- τοῦ Παντοκράτορος Α' 222, 235, 638, 642, Β' 767.
- τῆς Περιβλέπτου Α' 157.
- τῆς Πετριτζονιτίσεως Α' 637, 641, Β' 206.
- τῆς Πηγῆς Α' 302.
- τῆς ἁγίας Φιλοθέης ἐν Ἀθήναις Β' 639.
- Ραϊῦθου ἐν τῇ Χερσονήσῳ Σινᾶ Α' 283, 284, 308.
- τοῦ ἁγίου Σάββα παρὰ τὴν Ἱερουσαλὴμ Α' 276, 288, 306, 312, 376, 389, 396-397, 636, 639, Β' 558.
- τοῦ ἁγίου Σάββα ἐν Ρώμῃ Α' 252, 254.
- Σιγριανῆς, ἴδε τοῦ Μεγάλου Ἀγροῦ.
- ἐν Σινᾶ Α' 283, 312, Β' 204 (βιβλιοθήκη).
- Στουδίου ἐν Κ. πόλει, ἴδε Στούδιον.
- Μοναστήριον τῶν Σωσάνδρων Β' 84.
- τοῦ φιλανθρώπου Σωτῆ- Α' 644.
- τοῦ ἁγίου Θεοδώρου ἐν Κυθήροις Α' 815.
- τοῦ ἁγίου Θεοδοσίου Α' 376.
- τοῦ ἁγίου Θεογνίου Α' 373.
- τοῦ Χαρσιανίτου Β' 175.
- τῆς Χώρας (σήμερον Καχριέ-δζιαμί) Α' 595, Β' 288, 292, 767.
- Ξηροποτάμου (ἐν Ἀθῶν) Β' 215-216.
- Μοναχισμός, ὁ βυζαντινὸς μ. Α' 275, Β' 259, 263, 627 ἔ., 632. Ε' 40 ἔ., * 585.
- Μοναχοὶ=φιλόσοφοι Α' 506 σημ.
- Μοναχὸς τῆς μονῆς τοῦ ἁγίου Σάββα, στίχοι κατὰ τινος μ. Β' 65.
- Μοναχῶν βίοι Α' 359, 370, 372, * 389, 390· ἱστορικὴ ἀξία αὐτῶν Α' 360, 363· ἴδε καλσυναξάρια.
- Μονεμβασία Α' 815, Γ' 308.
- Μονεργισμός Α' 84.
- Μονοθελῆται Α' 67, 158, Γ' 322, 326, 332· μονοθελῆται συγγραφεῖς * Α' 113 ἔ., συγγράμματα κατ' αὐτῶν Α' 115, 122, 129, 174.
- Μονοθελητισμός Α' 115, 122, 418.
- Μονοφυσῖται Α' 67, 84, 287, 670, * Γ' 264, 398, 410, 583· μονοφυσῖται συγγραφεῖς * Α' 92 ἔ. συγγράμματα κατ' αὐτῶν Α' 100, 129, 134, 174.

- Montaldo Adam A' 630.
 Μοντανισαί Γ' 338.
 Μοντανός, αἰρετικός A' 415.
 Monte Casino, ναὸς τοῦ Ἀπόλ-
 λωνος αὐτόθι A' 10.
 Μονφδιά ἐπὶ τῷ ἀστρογλήνῳ τε-
 θνηκότι A' 767.
 Μορέας, ἐτυμολογία τοῦ ὀνόμα-
 τος B' 11· γεωγραφικὸς χάρ-
 της τοῦ M. B' 27· ἱστορία τοῦ
 M. Γ' 542 γεωγραφία Γ' 625.
 Morosi Gius Γ' 700.
 Μοροζίνης Θωμᾶς, λατῖνος πα-
 τριάρχης K/πόλεως Γ' 472.
 Moschamper Γεώργιος, ἀντιρ-
 ρητικός * A' 181, 187.
 Μοσχίων B' 389.
 Μοσχολέος Θεολόγητος Γ' 77.
 Μοσχόπουλος Μανουήλ A' 181,
 189, 410, B' 182, 184, * 279,
 285, 296, 300, 347, 367, 370,
 378, 434.
 Μοσχόπουλος Νικηφόρος B' 279.
 Μόσχος Δημήτριος B' 188.
 Μόσχος Ἰωάννης, συναξαριστής
 A' 113, 284, 325, 326, 360,
 374, * 376, 382, 383, B' 493,
 Γ' 204.
 Μόσχος Ἰωάννης ἀντιρρητικός A'
 237, 240.
 Μόσχος (ὁ αὐτὸς κατὰ πᾶσαν πι-
 θανότητα πρὸς τὸν προηγού-
 μενον) B' 177.
 Μουζάλων, ῥήτωρ B' 134.
 Μουζάλων Θεόδωρος, ἀντιρρητι-
 κός A' 181, B' 139, 146.
 Μουζάλων Γεώργιος B' 142.
 Μουζάλων, μέγας λογοθέτης A'
 190, 192, Γ' 485.
 Μουζάλων Νικόλαος, πατριάρχης
 K/πόλεως A' 164, 168, * 425,
 434, B' 134, Γ' 12.
 Müller Jos. Γ' 701.
 Μουνδῖρ Γ' 293.
 Μουνδίλας Γ' 289.
 Μοῦνδος, στρατηγός Γ' 285.
 Μουντανός Ramon Γ' 104.
 Μουντάνης Νικήτας, πατριάρχης
 B' 127.
 Μουράτ, ὁ A', B' 160, Γ' 508.
 Μουράτ, ὁ B', A' 607, 610, B'
 161, 165, Γ' 110, * Γ' 513 ἔ.
 Muralt Γ' 701.
 Μουρσινιώτης Νικήτας, ἀντιρρη-
 τικός A' 222.
 Μουσᾶ Γ' 212.
 Μουσαῖος, ἐπικός A' 16, B' 191,
 499, 727.
 Μοῦσαι, πραγματεία περὶ τῶν 9
 M. B' 298.
 Μουσεία τῆς βυζαντινῆς τέχνης
 Γ' 667.
 Μουσικὰ σημεῖα (νεύματα) B'
 579, 593.
 Μουσική, βυζαντινὴ A' 583, B'
 298, * 381 ἔ. 579 ἔ.
 Μουσταφᾶς, ψευδο- Γ' 513.
 Μουσταφᾶς ἀδελφὸς Μουράτ τοῦ
 B', Γ' 513.
 Μουσούρ Γ' 85.
 Μουσούρος Μάρκος B' 188.
 Μουτασήμ Γ' 348.
 Μπεργαδῆς Γ' 68.
 Μπεχήλ, ὄνομα Γ' 165.
 Μυῖα, ἐγκώμιον τῆς μ. B' 738.
 Μυζιθρᾶς, πόλις Λακωνικῆς A'
 451, 602 σημ. 1, Γ' 505, 511,
 639.
 Μυθιστόρημα τῶν ἐπὶ σοφῶν
 τῆς Ρώμης Γ' 213.

- Μυθιστορήματα Α' 28, 356, *474ε.,
* Γ' 139 ε.
Μῦθοι, ἴδε Αἴσωπος καὶ Βάβριος.
Μῦθοι, διασκευὴ ἐθνικῶν μ. Α' 355, 368· πῶς πραγματεύονται αὐτοὺς οἱ χρονογράφοι Α' 442, 660· χρησιμοποιοῦσι αὐτῶν ὑπὸ τῶν ῥητόρων Β' 151.
Μυθολογία δημώδης Β' 65, Γ' 27, *693.
Μυλαί, ναυμαχία παρὰ τὰς Μ. Γ' 364.
Μύρα, πόλις Λυκίας Β' 259.
Μυρεψός, Β' 429· ἴδε καὶ Νικόλαος Μυρεψός.
Μύρινα, πόλις Αἰολίδος Α' 486.
Μύρμηξ, ἐγκώμιον τοῦ μ. Β' 676.
Μυρτάνη Γ' 152.
Μυστικαὶ ἐπιστ., ἴδε ἐπιστῆμαι μ.
Μυστική, (μυστικὴ θεολογία) ἐν τῇ Δύσει Α' 280, 304· βυζαντινὴ Α' 70, 74, *278 ε., *506 ε.
Μυστήρια, τὰ ἀρχαῖα μ. Γ' 582.
Μυστράς, ἴδε Μυζιθράς.
Μωάμεθ, ὁ προφήτης Α' 698, Β' 431.
Μωαμεθανοί, ἴδε Ἰσλάμ.
Μωαυιά Γ' 321, 324.
Μωρέας, ἴδε Μορέας.
Μωσαϊκὰ βυζαντινὰ Γ' 655 ε.
Μωϋσῆς Β' 766.
Μωϋσῆς Bar Kephā Α' 96.
Μωϋσῆς, χημεία τοῦ Μ. Β' 455.
Μωϋσῆς ἐκ Χωρηνῆς (Khoren) Α' 476, *821, *Β' 10, Γ' 131.
Μωχάμετ, ὁ Α', Β' 164, *Γ' 512.
Μωχάμετ, ὁ Β', Α' 617, 624, Β' 768, *Γ' 518.
Ναασσηνοὶ Β' 513.
Νάββατος Β' 713.
Ναθαναήλ, μοναχικὸν ὄνομα τοῦ Νικηφόρου Χούμνου Β' 143.
Ναθαναήλ μοναχός, ἀσκητικὸς Α' 319, Β' 61, 70 ε., 306-307, 453 ε., 750 ε., Γ' 177.
Νάλλος Α' 592.
Νάξος Β' 239.
Ναρσῆς Α' 487, *Γ' 289.
Ναρσῆς, στρατηγὸς ἐπὶ Φωκᾷ Γ' 310.
Ναυκράτιος, ἡγούμενος Στουδίου Α' 299, Β' 630.
Ναυμαχίαι Β' 461, 465, 466.
Ναυμαχικὰ Β' 463.
Ναυτικόν, βυζαντινόν Γ' 439, 575.
Ναυτικὸς νόμος Β' 396.
Ναχώρ Β' 765.
Νέα Διαθήκη Β' 499 (παράφρασις), Γ' 11.
Νέα Ρώμη ἴδε Κων/πολις.
Νεαραὶ (διατάξεις) Α' 521, 544, Β' 397 ε.
Νεγρὰν, ἐπίσκοπος Νεγρὰν Α' 110.
Νεῖλος, αἰρετικὸς Α' 162.
Νεῖλος ἴδε Καβάσιλας.
Νεῖλος πατριάρχης Κων/πόλεως, ὁμιλητικὸς Α' 204, 349, 351.
Νεῖλος, ἀρχιεπίσκοπος Ρόδου Α' 212, 213, 214, 411.
Νεῖλος, ἀσκητικὸς Α' 136, 279, 281, Β' 389, 637, 639, 640, 672.
Νεῖλος, πρόσωπον διαλόγου Α' 602.
Νεῖλος ἐκ Κρυπτοφερράτης ἴδε Νεῖλος ἐκ Ρωσσανοῦ.
Νεῖλος, συναξαριστὴς Α' 392, 399.
Νεῖλος, μοναχός Β' 79.
Νεῖλος ἐκ Ρωσσανοῦ (Rossano) Α' 392, 398, Β' 565.

- Νεῖλος ἐπίσκοπος Ταμασίας Α' 639.
 Νεῖλος ἴδε Ταρχανιώτης.
 Νεκρὸς ἀδελφός, δημοτικὸν ᾄσμα περὶ τοῦ ν. ἁ. Γ' 91.
 Νεκτάριος ἐκ Casole Β' 739.
 Νεκτάριος Ἱεροσολύμων Α' 182.
 Νεκτάριος Κ πόλεως Α' 401.
 Νεμάνια, ἴδε Στέφανος.
 Νεοπλατωνισμός Α' 9, 17, Β' 45, * 53, 78, 143, Γ' 300.
 Νεόφρων, πρόσωπον διαλόγου Β' 273.
 Νεόφυτος ἐγκλειστος Α' 347, 425, 434, * 577 ἔ., 638.
 Νεόφυτος, μοναχός Β' 438.
 Νεόφυτος, ἴδε Προδρομενός.
 Νεόφυτος ῥήτωρ Β' 760.
 Νεύματα = μουσικὰ σημεῖα, ὅπερ ἴδε.
 Νέπως, αἵρετικὸς Β' 513.
 Νεροῦτσος Τάσσος Δημ. Γ' 701.
 Νερσής Kiajezi, Ἀρμένιος καθολικός Α' 170, 171.
 Νέστωρ, χρονογράφος Α' 59, * 723, 827.
 Νεστοριανοί, συγγράμματα κατ' αὐτῶν Α' 88, 100, 129, 134, 263, 287.
 Νεστοριανὸς χρονογράφος Α' 650, 662.
 Νεστόριος, αἵρετικὸς Α' 122, 417, Γ' 262.
 Νήφων Α' 313.
 Νήφων, πατριάρχης Κων/πόλεως Β' 145, 146, 286.
 Νήφων, ἀρχηγὸς τῶν βογομίλων Α' 164, 168.
 Νίκαια — στάσις Γ' 285, 548-549.
 Νίκαια, θεολογικὰ συγγράμματα τῶν πρὸ τῆς ἐν Νικαίᾳ συνόδου πατέρων, * Α' 70 ἔ., 255, 256, 290, 414.
 Νίκαια Α' 570, 578, 581, Β' 138, 141 (ἐγκώμιον εἰς τὴν Νίκαιαν), 269, 667, Γ' 191, * 473 ἔ., 656.
 Νικαεύς Β' 291.
 Νίκανδρος Β' 240, 252, 319.
 Νικήτας Α' 233.
 Νικήτας, ἴδε Ἀκομινάτος.
 Νικήτας Ἀνθύπατος, πατριάρχης Α' 268.
 Νικήτας Βυζάντιος, ἀντιρρητικός Α' 88, * 150 ἔ., 174.
 Νικήτας Δαυίδ, ἴδε Δαυίδ φιλόσοφος καὶ Νικήτας Παφλαγῶν.
 Νικήτας, διάκονος Α' 304.
 Νικήτας, ἴδε Εὐγενιανός.
 Νικήτας, στρατηγός Γ' 378.
 Νικήτας, μητροπολίτης Ἡρακλείας Β' 408.
 Νικήτας, μητροπολίτης Ἡρακλείας, ἴδε Νικήτας Σερραῶν.
 Νικήτας, κληρικὸς Α' 635.
 Νικήτας, μάγιστρος, συναξαριστής Α' 393, 399.
 Νικήτας, μάγιστρος, (ἴσως ὁ αὐτὸς πρὸς τὸν προσηγόμενον) Β' 178.
 Νικήτας Μαρωνεῖας, ἀρχιεπίσκοπος Θεσσαλονίκης * Α' 172, 180, 409.
 Νικήτας, ἡγούμενος τῆς μονῆς Μεδικίων Α' 389, 395.
 Νικήτας, ἱατρός Β' 421, 660.
 Νικήτας, ἴδε Μουρσινιώτης.
 Νικήτας, ἐπίσκοπος Ναυπάκτου, ἐξηγητής Α' 268, 270.
 Νικήτας, χαρτοφύλαξ Νικαίας Α' 154, 156.

- Νικήτας, ἀρχιεπίσκοπος Νικομηδείας Α' 168.
- Νικήτας Παφλαγών, πανηγυριστής Α' 153, 237, *334 ε, 343, 357, 394, 409 [διορθωτέον ἐν ταῦθα ἐν τῷ κειμένῳ: Γεώργιος ὁ Ν., Νικήτας Δ. Παφλαγών], 426, 536, 633, 733, 744, 777, Β' 234, 280, 283, *568.
- Νικήτας, πατρίκιος Α' 329.
- Νικήτας φιλόσοφος Β' 740.
- Νικήτας ἴδε Σαπωνόπουλος.
- Νικήτας σχολάρχης Β' 63.
- Νικήτας ἴδε Σείδης.
- Νικήτας Σεργῶν (καὶ Ἡρακλείας) Α' 251, 271, 273, 422, *424 ε, 428, 432 ε, Β' 113, *359 ε, 572.
- Νικήτας ἴδε Σκουνταριώτης.
- Νικήτας Στηθάτος, μυστικός καὶ ἀντιρρητικός Α' 74, 154, 276, 280, 303, *306, ε, 313, 409.
- Νικήτας, μητροπολίτης Θεσσαλονίκης Β' 408.
- Νικήτας, μοναχὸς ἐν Θεσσαλονίκῃ Α' 169.
- Νικηφορίτης Γ' 423.
- Νικηφόρος Γ' Βοτανειάτης, αὐτοκράτωρ Α' 152, 547, Β' 136, Γ' 416, *425.
- Νικηφόρος ἴδε Βασιλάκης.
- Νικηφόρος ὁ ἐπὶ τῶν δεήσεων Α' 768.
- Νικηφόρος ἴδε Βλεμμύδης.
- Νικηφόρος ἴδε Βρυέννιος.
- Νικηφόρος ἴδε Χρυσοβέργης.
- Νικηφόρος ἴδε Χοῦμνος.
- Νικηφόρος Ἐφέσου Β' 63.
- Νικηφόρος ἴδε Γρηγοῤῥας.
- Νικηφόρος ὁ ἅγιος, μάρτυς Α' 402, 408.
- Νικηφόρος, διδάσκαλος τοῦ Ἰωάννου γεωμέτρου Β' 663.
- Νικηφόρος, μοναχὸς (ἐν Ἀθῶ) Α' 314.
- Νικηφόρος, μοναχὸς ἐν Λάτρῳ Α' 390, 397.
- Νικηφόρος Μυτιληναῖος Β' 679.
- Νικηφόρος πατριάρχης Α' 59, 67, 85, 127, 128, 129, *134 ε, 209, 243, 268, 296, 389, 465, 524, 632, 652, 698, *709 ε, 719, 730, 757, 784, Β' 450, Γ' 344 ε.
- Νικηφόρος φιλόσοφος, συναξαριστής Α' 394, 401.
- Νικηφόρος φιλόσοφος, ἀντιρρητικός Α' 167, 224.
- Νικηφόρος διάκονος ὁ Φρύξ Α' 744.
- Νικηφόρος πρεσβύτερος (ἐν Κωνσταντινουπόλει), συναξαριστής Α' 390, 396.
- Νικηφόρος σκευοφύλαξ (ἐν Κωνσταντινουπόλει), συναξαριστής Α' 384, 395, 705.
- Νικηφόρος ἴδε Ξανθόπουλος.
- Νικηφόρος Α' αὐτοκράτωρ Α' 293, *Γ' 344.
- Νικηφόρος Β' Φωκᾶς, αὐτοκράτωρ Α' 39, 300, 403, 516, 541, 544, 545, 746. Β' 173, 661, 664 ε, Γ' 80, *376 ε, 552.
- Νικόσις μοναχὸς, ἀντιρρητικός Α' 104.
- Νικιότης Ἰωάννης, πατριάρχης Ἀλεξανδρείας Α' 250.
- Νικόδημος Ἀγιορείτης Α' 204.
- Νικόλαος Ἀνδίδων Α' 311.

- Νικόλαος, ἡγούμενος ἐν Casole A' 638.
 Νικόλαος Δαμασκηνός A' 524, B' 319.
 Νικόλαος διάκονος B' 569.
 Νικόλαος Γραμματικός, πατριάρχης Κ/πόλεως A' 640.
 Νικόλαος ὁ ἅγιος, δημῶδες ποίημα περὶ τοῦ βίου τοῦ ἁγ. Ν. Γ' 77.
 Νικόλαος, ἴδε Καβάσιλας.
 Νικόλαος Κερκύρας A' 120, 304, B' 114, * 693.
 Νικόλαος, πατριάρχης Κ/πόλεως (ἄδελφον τίς) B' 567.
 Νικόλαος Μεθώνης A' 75, 87, 144, * 63 ξ., 174, 176, 186, 248, 409, B' 117.
 Νικόλαος, ἴδε Μουζάλων.
 Νικόλαος, ἀρχιεπίσκοπος Μύρων ὁ θαυματουργός A' 328, 332, 589.
 Νικόλαος Μυρεψός A' 532, * B' 416, 422.
 Νικόλαος μυστικός, πατριάρχης Κ/πόλεως A' 336, 640, * B' 103, Γ' 365.
 Νικόλαος Ὑδροῦντος (Otranto), ἀντιρρητικός καὶ ποιητής A' 180, * Γ' 738.
 Νικόλαος, ἴδε Πεπαγωμένος.
 Νικόλαος πρεσβύτερος A' 415.
 Νικόλαος, ἴδε Ραβδάς.
 Νικόλαος, ἀρχιεπίσκοπος Ρηγίου, ἐξηγητής A' 261.
 Νικόλαος, ἴδε Σκληγγίας.
 Νικόλαος Στουδίτης A' 300, 390, B' 564.
 Νικόλαος ὁ κατὰ Φλωρον B' 131, 134.
 Νικόλαος, ἐπίσκοπος Ζακύνθου, ἀντιρρητικός A' 222.
 Νικόλαος A' πάπας A' 149, Γ' 355.
 Νικόλαος E' πάπας A' 241, 630.
 Νικόμαχος, μαθηματικός B' 430, 433.
 Νικομήδεια B' 55, 272.
 Νικόπολις, ἡ παρὰ τὴν Ν. μάχη Γ' 511, 555.
 Νῆκος Γ' 194.
 Νίκων μετανουητής, μοναχός A' 393, 400.
 Νίκων, μοναχός τῆς μονῆς Ραϊθοῦ, ἀσκητικός A' 308 ξ.
 Νινευή, μάχη παρὰ τὴν Ν. Γ' 314.
 Νιπτήρ B' 482 ξ.
 Νίσιβις Γ' 274, 370.
 Νοβάται Γ' 302.
 Νόθος σουλτάνος Γ' 47.
 Νοθεία (σιγγιλίου, βούλλας) A' 451.
 Νομικὴ σχολή B' 397.
 Νομική A' 521 ξ., 547 ξ., B' 63, 229, * 395 ξ., 226 ξ.
 Νομικοὶ A' 452.
 Νομοκάνων B' 227, * 398, 409, 410.
 Νομοφύλαξ B' 174.
 Νόννος, ἐπικός A' 16, 488, B' 151, 487, 499.
 Νόννος (ἄββᾶς), μυθογράφος καὶ σχολιαστής A' 270, 272, B' 343, * 570.
 Νόννος Θεοφάνης A' 533, 415.
 Νόννοσος * A' 485, B' 223.
 Νορμάννοι, σχέσεις τῶν Βυζαντινῶν πρὸς τοὺς Ν. B' 411, Γ' 408, 429 ξ., * 559.
 Νορβηγία B' 33.

- Νοταρᾶ Ἀννα Β' 188.
 Νοταρᾶς Χρυσάνθος Β' 199, 201.
 Notitiae episcopatum, ἴδε Ἀνα-
 γραφαὶ τῶν πατριαρχικῶν θρό-
 νων.
 Νούβιοι Γ' 302, 597.
 Νούκιος Ἀνδρόνικος Γ' 224.
 Νουμηνίου Ἀλέξανδρος Β' 110.
 Νομισματικὴ Α' 6, * Γ' 669 ἔ.
 Νουρεδδίν Γ' 444.
 Νυμφαῖον Γ' 486.
 Νύμφερρον (φυτόν) Β' 738.
 Νῶε, ἀπόκρυφος ἱστορία τοῦ Ν.
 Α' 59.
 Ξανθίνου ἄσμα Γ' 98.
 Ξανθόπουλος, μονωδία ἐπὶ Ξ. Β'
 85.
 Ξανθόπουλος Ἰγνάτιος, ἀσκητικὸς
 Α' 317.
 Ξανθόπουλος Κάλλιστος, πατριάρ-
 χης Κων/πόλεως, ἀσκητικὸς Α'
 317.
 Ξανθόπουλος Νικηφόρος Κάλλι-
 στος, ὁ πρεσβύτερος Α' 268.
 Ξανθόπουλος Νικηφόρος Κάλλι-
 στος, ἱστορικὸς ἐκκλησιαστικὸς
 Α' 215, 267, 271, 273, 318,
 409, 497, 500, 504, * 588 ἔ.,
 (2 127), Β' 44, 142 (§ 203),
 146, 292, 530 ὑποσημ., 566,
 568, 603, 637.
 Ξανθόπουλος Θεόδωρος Β' 146,
 292, 755.
 Ξεναὶ λέξεις ἐν τῇ βυζαντινῇ γλώσ-
 σῃ Α' 51, Γ' 687 ἔ.
 Ξεναῖας Ἱεραπόλεως Γ' 276.
 Ξενέδημος ἢ φωναί, διάλογος Β'
 716.
 Ξενιτεία, βίος ἐν τῇ ξενιτεῖᾳ
 (ποίημα) Γ' 61, * 66 ἔ.
 Ξενοφῶν, ἱστορικὸς Α' 460, 488,
 524, 554, 568, 755, Β' 114,
 290, 318, 667, 715.
 Ξενοφῶν, μυθιστοριογράφος Γ'
 136.
 Ξιφίας Νικηφόρος Γ' 393.
 Ξιφιλίνος Ἰωάννης, χρονογράφος
 * Α' 750 (§ 153), 755, Β' 191.
 Ξιφιλίνος Ἰωάννης, πατριάρχης
 Κ/πόλεως Α' 74, 153, 323 * 340
 ἔ. (§ 78), Β' 55, 57, 63, 77,
 397, Γ' 417 ἐν τέλει.
 Ξυλοκοντάρια Β' 121. ἴδε καὶ
 Τζόστρα.
 Ὀβίδιος Β' 275.
 Ὀδηγία, ἡ ἀρχαιοτάτη ἑλληνικὴ
 ὁδηγία πρὸς κατασκευὴν ζύθου
 Β' 455. ἴδε καὶ Ζώσιμος Πα-
 τοπολίτης.
 Ὀδοιπορικὰ Β 6, * 25 ἔ.
 Ὀδοιπορικὰ τῆς ἁγίας Γῆς Β' 6,
 * 28 ἔ.
 Ὀδοιπορικόν, ποίημα Α' 773.
 Ὀθμάν Γ' 321.
 Ὀθων Α' αὐτοκράτωρ Γ' 377.
 Ὀθων Γ' αὐτοκράτωρ Α' 392.
 Οἰκογενειακὰ ὀνόματα, βυζ. Γ 687.
 Οἰκολαμπάδιος Β 348.
 Οἶκος, ἐν τῇ ἐκκλησιαστικῇ ποιή-
 σει Β' 597.
 Οἰκουμένιος, ἐξηγητὴς Α' 130, 142,
 243, 244, * 259 ἔ., 263, 266,
 429.
 Οἰναιώτης Γεώργιος Β' 83.
 Οἰνόμαος, κυνικὸς Β' 485.
 Οἶνος, ἐγκώμιον τοῦ οἴνου Β' 138.

- Ὀκτώηχος Α' 590, Β' 506, 559, 578.
 Ὀλγα (Helga), Μεγάλη Δού-
 κισσα Α' 58, 375, 552.
 Ὀλλανδία, κατάλογοι χειρογράφων
 ἐν Ὀλλ. Β' 211.
 Ὀλόβολος Μανουήλ, πρόσωπον
 διαλόγου Β' 170.
 Ὀλόβολος Μανουήλ, ποιητής Β'
 278, * 742 ἐ, 758.
 Ὀλόβολος Μάξιμος, ἴδε Ὀλόβο-
 λος Μανουήλ.
 Ὀλυμπιόδωρος, ἀλχημιστής Β' 455.
 Ὀλυμπιόδωρος, διάκονος ἐν Ἀλε-
 ξανδρείᾳ, ἐξηγητής Α' 244,
 * 250 ἐ., 415, 432.
 Ὀλυμπιόδωρος, ἱστορικός Α' 17.
 Ὀλυμπιόδωρος, φιλόσοφος Β' 49,
 53, 381.
 Ὀλυμπος ἐν Βιθυνίᾳ Α' 340, 390,
 397, Β' 56.
 Ὀλύνθιοι, ὑπὲρ Ὀλυνθίων Β' 286.
 Ὀμάρ, χαλίφης Α' 335.
 Ὀμορτάγ Γ' 346.
 Ὀμφαλοψυχῆται Γ' 507.
 Ὀμηρος Α' 256, 274, 333, 507,
 537, 538, 542, 555, 597, 609,
 Β' 62, 72, 151, 177, 191, 192,
 236 ἐ 240, 244 ἐ, 260 ἐ, 269,
 281, 285, 304, 315, 318, 334,
 353, 364, 390, 646, 661, 685,
 715, 730, Γ' 87, 124, 128, 162.
 Ὀμηρεῖται, νόμοι τῶν Ὀμ. Α' 110,
 486 (§ 99 σημ. 2).
 Ὀμιλητική, ἴδε ἐκκλησιαστικὴ ῥη-
 τορικὴ.
 Ὀμιλητικὴ ἐν τῇ Δύσει Α' 321.
 Ὀμιλῖαι, ἴδε Κήρυγμα καὶ ἐκκλη-
 σιαστικὴ ῥητορικὴ.
 Ὀμιλῶν συναγωγαί, ἀγώνυμοι
 Α' 353.
 Ὀμοιοκαταληξία * Β' 604 ἐ., 769,
 Γ' 64, 116, 169, 172.
 Ὀμόλογος, διάκονος Β' 15.
 Ὀνειροκρίται Β' 449.
 Ὀνειρον, περὶ ὄνειρων Β' 165,
 κατ' ὄνειρον συμβάντα Γ' 72,
 153.
 Ὀνοματολόγος (τοῦ Ἡσυχίου)
 Α' 655 ἐ.
 Ὀνόσανδρος, τακτικός Β' 460.
 Ὀνοθρίαμβος Β' 133.
 Ὀνώριος, αὐτοκράτωρ Γ' 254.
 Ὀνώριος, πάπας Γ' 317.
 Ὀξίτης Μιχαήλ Β' 719.
 Hopf Karl, ἴδε Χόπφ Κάρολος.
 Ὀπτασία Α' 356, Β' 173.
 Ὀπίλιος, ἴδε Αὐρήλιος Ὀπίλιος.
 Ὀπις Β' 610.
 Ὀππιανός Α' 767 (Βίος τοῦ Ὀπ-
 πιανοῦ), Β' 240, 252.
 Ὀρβελιὰν Στέφανος Α' 826.
 Orbecche Γ' 172.
 Ὀρβίνιος, Β' 461, 464.
 Ὀργανον τοῦ Ἀριστοτέλους Β' 61.
 Ὀρέστης, πατριάρχης Ἱεροσολύ-
 μων, συναξαριστής Α' 392, 398.
 Ὀρέστης, ὕμνογράφος Β' 584.
 Ὀρθογραφία Β' 337, 346, 350,
 353, * 356, 360, 362.
 Ὀρθοδοξία, Κυριακὴ τῆς Ὀρ Α'
 68, 331, Γ' 351, 584.
 Ὀριβάσιος Α' 533, Β' 414, 421,
 Γ' 116.
 Ὀρμίσδας, πάπας Α' 108, Γ' 280.
 Ὀρμίσδας, βασιλεὺς τῶν Περσῶν
 Γ' 306.
 Ὀρνεοσόφιον Β' 454, 457.
 Ὀρνυτολογία * Β' 455, 765.
 Ὀρταῖοι Γ' 301.
 Ὀρφανοτρόφιός Β' 570.

- Ὁρφανοτρόφος, ἐπιστολὴ πρὸς ὄρ.
 Α' 590.
 Ὁρφεύς Α' 331, 538, Β' 191.
 Ὁρφικά Β' 240.
 Ὁσμάν Γ' 497.
 Otranto, ἴδε Ὑδροῦς.
 Οὐάριων Μάρκος Τερέντιος Α' 523.
 Οὐβερεντίνος Τουσκουλανὸς Brixien-
 ensis Α' 630.
 Οὐγγαρία Γ' 364, 439 ἔ., 552,
 563, 603, * 622 ἔ.
 Οὐγος Α', βασιλεὺς τῆς Κύπρου
 Γ' 227.
 Οὐγος Ἐθεριανὸς Α' 172.
 Οὐγος ἐξ ἁγίου Βίκτωρος Α' 271.
 Οἷζοι ἴδε Κουμάνοι.
 Οἷζοὺν-Χασάν Γ' 490.
 Οὐίτιγισ Α' 480, * Γ' 288.
 Οἰλδης Γ' 256.
 Οὐμβέρτος, καρδινάλιος Α' 153,
 194, 307, Γ' 409.
 Οὔννοι Α' 257, Γ' 260 ἔ., 292.
 Οδννιάδης Γ' 515 ἔ.
 Οὐπράβδα (Ἰουστινιανὸς δῆθεν)
 Α' 479.
 Οὔρα, περὶ οὔρων Β' 416, 417.
 Οὔρανὸς Νικηφόρος Α' 287 ἐν
 τέλει, 402 σημ. 5, Β' 232 ἐν
 τέλει, 637, 740 (ἴσως ἄλλο
 πρόσωπον), Γ' 393.
 Οὐρβανός Β' πάπας Γ' 433.
 Οὐρβανός Ε' πάπας Γ' 509.
 Οὐρβανὸς ἐκ Belluno Β' 348,
 352.
 Οὐρβίκιος, ἴδε Ὁρβίκιος.
 Oursel Bailleul Γ' 420, 424.
 Οὐσπένσκη Πορφύριος Γ' 700.
 Οὐρχάν, σουλτάνος Γ' 500.
 Οὐρχάν, ἡγεμονίδης Γ' 518.
 Οὔτε πρὸς φθόνον, ἀλλ' οὐδὲ πρὸς
 μῖσος ἢ καὶ πρὸς εὐνοίαν Α' 621.
 Οὐχτάνης ἐξ Urha Α' 825.
 Ὁφρουδᾶς Β' 64.
 Ὁφφίκια τοῦ παλατίου καὶ τῆς
 μεγάλης ἐκκλησίας Α' 38 ἔ. ἴδε
 καὶ Αὐλικά καὶ ἐκκλησιαστικά
 ἀξιώματα καὶ ἱεραρχία τῶν
 βυζ. λειτουργῶν τοῦ κράτους
 Γ' 570.
 Ὁχρίδα, ἴδε Ἀχρίς.
 Ὁψικιανὸς Β' 154.
 Ὁψικιανὸς Φιλόθεος Α' 311, 409.
 Παιάνιος Α' 681.
 Πάθη, τὰ πάθη τοῦ Χριστοῦ ὡς
 δράμα, ἴδε δράμα.
 Παιδεία βασιλική Β' 114. ἴδε καὶ
 Κάτοπτρον ἡγεμόνος.
 Παίγνια ποιητικά Β' 255, 256 ἔ.,
 495, 571 ἔ., Γ' 50 ἔ.
 Παῖσιος, Ἀγιαποστολίτης, μητρο-
 πολίτης Ρόδου (ἄδελον ἂν εἶνε
 ὁ αὐτὸς καὶ ὁ ἐπόμενος) Β' 33-34.
 Παῖσιος, μητροπολίτης Ρόδου, ὁ-
 μιλητικός Α' 353.
 Πακουριανὸς Γρηγόριος Α' 637,
 641, Β' 113, * Γ' 429, 432.
 Παλαιὰ Διαθήκη Α' 687, 693,
 694, 755, Β' 364, 391, 694,
 Γ' 69.
 Παλαιὰ καὶ Νέα Διαθήκη Α' 589,
 609, 694, Β' 151, Γ' 70. ἴδε
 καὶ Ἀγία Γραφή (Βίβλος).
 Παλαιὰ * Α' 807, Β' 69 * Γ' 695.
 Παλαιογραφία, ἑλληνική Α' 300.
 Παλαιοκάππας Κωνσταντῖνος Α' 587,
 Β' 50, 90, * Β' 271, 304, 343.

- Παλαιόκαστρον Γ' 80.
 Παλαιολογία Ραούλαινα Θεοδώρα Β' 745.
 Παλαιολόγος Ἀνδρόνικος, στρατηγὸς κατὰ τῶν Νορμάννων Α' 778.
 Παλαιολόγος Ἀνδρόνικος, υἱὸς Ἰωάννου Ε', Γ' 509.
 Παλαιολόγος ἴδε Ἀνδρόνικος Β'.
 Παλαιολόγος ἴδε Ἀνδρόνικος Γ'.
 Παλαιολόγος Δημήτριος, υἱὸς Ἰωάννου Η', Γ' 516.
 Παλαιολόγος Γεώργιος, σεβαστός Β' 691, 426.
 Παλαιολόγος ἴδε Ἑλένη.
 Παλαιολόγος Ἰωάννης, υἱὸς Ἀνδρονίκου Β', Β' 143, 292.
 Παλαιολόγος Ἰωάννης, δεσπότης Β' 143.
 Παλαιολόγος ἴδε Ἰωάννης Ε'.
 Παλαιολόγος ἴδε Ἰωάννης Η'.
 Παλαιολόγος Κωνσταντῖνος, ἀδελφὸς τοῦ Ἀνδρονίκου Β' 273.
 Παλαιολόγος Κωνσταντῖνος, πανσέβαστος σεβαστὸς Α' 779.
 Παλαιολόγος ἴδε Κωνσταντῖνος Θ'.
 Παλαιολόγος ἴδε Μανουὴλ Β'.
 Παλαιολόγος ἴδε Μιχαὴλ Η'.
 Παλαιολόγος Θεόδωρος, δεσπότης Β' 166, 177.
 Παλαιολόγος Θωμᾶς, δεσπότης Α' 451, 620, 623, Γ' 680.
 Παλαίφατος Β' 343.
 Παλαιστίνη Β' 25, * 28 ξ., 204, * Γ' 544, 639, 649, μοναστήρια ἐν Π. Α' 276-277, 360.
 Παλαίτιμος, πρόσωπον διαλόγου Β' 273.
 Παλαμᾶς Γρηγόριος Α' 87, 186, 195, 196, 198, * 200 ξ., 208, 209, 213, 216, 226, 230, 237, 315, 349, 351, 411, 422, * Β' 155 ξ., 158, 303.
 Παλέρομον, Capella Palatina ἐν Π. Α' 345· ἴδε καὶ Πάνορμος.
 Παλλάδιος Α' 359, 377.
 Παλλάδιος, ἱατρός Β' 428.
 Παλμῶν μαντική Α' 451.
 Πάμφιλος Β' 327.
 Παμπρέπιος Γ' 269.
 Παναγία, ἴδε Μαρία.
 Πανάρετος Ματθαῖος Ἀγγελος, ἀντιρρητικός Α' 181.
 Πανάρετος Μιχαὴλ * Α' 798 ξ., Β' 33.
 Πανάρετος Θεόδωρος Α' 798.
 Παντσιατάντρα Γ' 212, 219, 221.
 Πάνδαρος καὶ Διομήδης Β' 140.
 Πανεπιστήμιον (πανδιδακτήριον, ἀκαδημία) ἐν Κ/πόλει Α' 511, Β' 46, 56, 431, Γ' 357.
 Πανηγυρισμός, ἴδε ἐκκλησιαστικὴ ῥητορικὴ.
 Πανηγυρικόν, λειτουργικὸν βιβλίον Α' 325.
 Πανηγυρισταί, ἴδε ἱεροκήρυκες καὶ Π.
 Πανόρηα, κάστρον τῆς Π. Γ' 79.
 Panetius J. B. καρμηλῆτης Α' 133.
 Πανιώτης Β' 69.
 Πανόδωρος Α' 687, 692, 749.
 Πανοπλία, ἀνώνυμος Α' 421.
 Πάνορμος Α' 509, Β' 19, 738.
 Πανσέληνος Μανουὴλ Γ' 655.
 Πανταλέων, πρεσβύτερος τῆς μονῆς τῶν Βυζαντιῶν Α' 332.
 Πανταλέων, διάκονος ἐν Κ/πόλει, ἐγκωμιαστής Α' 332.
 Παντεχνῆς, ἀδελκὸς ἱατρός (ἀκτουάριος) Β' 137.

- Παντεχνῆς Κωνσταντῖνος Β' 133, 136.
 Παντελεήμων, ὁ ἅγιος, μάρτυς Α' 334, Β' 622, 669, 672.
 Παντομίμα Β' 480.
 Παπᾶς = ἱερεὺς Β' 264.
 Παπίας Ἱεραπόλεως Α' 255, 415
 Παπίσκος καὶ Φῖλων, Ἀντιβολὴ Παπίσκου καὶ Φῖλωνος Ἰουδαίων πρὸς μοναχόν τινα Α' 91.
 Πάππος Β' 429.
 Παπύριον, φρούριον Γ' 270.
 Παραβλεπτηνός Β' 120
 Παραδεισοπλαστία Β' 133.
 Παράδεισος τοῦ Ἰω. Γεωμέτρου Β' 668
 Παραδοξογράφων χειρόγραφον ἐν Χαϊδελβέργῃ Α' 535.
 Παράδοξα καὶ θαυμάσια Α' 501, (ἴδε καὶ ἄξιοπεριέργα, mirabilia).
 Παραινέσεις Α' 226, Β' 83, 99, 114, Γ' 33 ἔ.
 Παραινετικά κεφάλαια ἴδε κάτοπτρον ἡγεμόνος (Β' 99).
 Παράλληλα, τὰ ἱερὰ π. Α' 435, 529.
 Παραμύθια Α' 60, Γ' 143.
 Παρασκευή, ἡ ἁγία Α' 393, 400, Γ' 12.
 Παρασπόνδυλος, ἴδε Ζωτικός.
 Παραφράσεις συγγραμμάτων τῆς λογίας γλώσσης Α' 443 ἔ, 563, 277, 622 704 726, 766, 770, * 810, Γ' 83, 280 ἔ 295, 425, 668, Γ' 70, * 247 ἔ.
 Πάρδος, ἴδε Γρηγόριος Κορίνθιος.
 Παρεμβολίτης Β' 733.
 Πάρις, κρίσις τοῦ Π. Β' 770.
 Παρισιανὴ συναγωγὴ (Corpus) τῶν βυζαντινῶν ἱστορικῶν Α' 445.
 Παρκιά, Παροικία Β' 12.
 Πάρμα Β' 739, Γ' 203.
 Παροιμίαι Α' 60, 773, Β' 140, 151, 177, 274, 233, * 391 ἔ, 693, 744, * Γ' 236 ἔ., — Κήρυγμα ἐπὶ παροιμιῶν Γ' 247.
 Παροιμογραφία, ἴδε Παροιμίαι.
 Παρωδίαί Γ' 50, 198· ἴδε καὶ παίγνια.
 Πασπάτης Γ' 701.
 Πασχάλις Β' πάπας Γ' 436.
 Πασχάλιον χρονικόν Α' 350, 665, 672, * 686 749.
 Πασχάλιοι πίνακες Α' 688.
 Πάσχα κύκλοι Α' 689.
 Πάσχα εὗρεσις Β' 432.
 Πατάπιος ὁ ἅγιος Α' 329.
 Patelaro Eustachius Β' 556.
 Πατερικά Α' 377.
 Πατερικὸν εὐεργετινὸν Α' 378.
 Πάτμος Β' 197, 199, 200, 204, Γ' 628, 639.
 Πάτριαι Β' 233, Γ' 542, 684.
 Πάτρια Α' 256 (τὰ πάτρια Βυθωνῶν), 658 (τὰ π. Κυζίκου), * Β' 35 (τὰ π. Κ/πόλεως), 40, 650.
 Πατριάρχαι, ἱστορία τῶν π. Γ' 580 ἔ.,
 Πασχάλιον χρονικόν Α' 350, 665, 672, * 686, 749.
 Πατρίκιος Κωνσταντῖνος Β' 190.
 Πατρίκιος Μυτιληναῖος ἴδε Χριστοφόρος Μυτιληναῖος.
 Πατρίκιος Προυσαεὺς Α' 777.
 Πατρίκιος, μοναχὸς τῆς μονῆς τοῦ ἁγίου Σάββα Α' 288.
 Πατρίκιος, τίτλος * Α' 480 σημ., 547, * Γ' 569 ἔ.

- Πατριωότης Β' 754.
 Πανκάλεια Γ' 387.
 Παῦλος Γ' πάπας Β' 308-309.
 Παυλικιανοί Α' 83, 86, 129, 143, 145, 149, 158, 177, 725, Γ' 338, 352, 361, 381, 431 ε, 551 ε, 585, 587.
 Παῦλινος, βιογράφος τοῦ Ἀμβροσίου ἴδε Ἀμβρόσιος ὁ ἅγιος.
 Παῦλινος ἐκ Νώλας Γ' 236.
 Παῦλος Αἰγινήτης Β' 414, 418.
 Παῦλος, ὁ ἀπόστολος Α' 193, 334.
 Παῦλος, ἴδε Ἑλλαδικός.
 Παῦλος ὁ νέος, μάρτυς Α' 388, 394.
 Παῦλος ὁ νέος, μοναχὸς ἐν Λάτρῳ Α' 182, 390, 397, 403, 408.
 Παῦλος, ὕμνογράφος Β' 566.
 Παῦλος, ἰδρυτὴς μονῆς Α' 378, 645.
 Παῦλος, πατριάρχης Κ/πόλεως, μονοθελήτης Α' 113.
 Παῦλος, ὕπατος Α' 116.
 Παῦλος, ἐπίσκοπος Μονεμβασίας, συναξαριστὴς Α' 393, 400.
 Παῦλος, ἀντιρρητικός Α' 98.
 Παῦλος, πρεσβύτερος Α' 291.
 Παῦλος Σαμοσατεύς Α' 120, 415.
 Παῦλος Σιλεντιάριος Α' 18, 488, Β' 37, 280, 651, 654.
 Παῦλος, διάκονος Α' 357, 375.
 Παῦλος, Λατίνος πατριάρχης, Κ/πόλεως Α' 205, 206.
 Πανσανίας, χρονογράφος Α' 650, 662.
 Πανσανίας, λεξικογράφος, Β' 225, 261, 315, 329, 334.
 Πανσανίας ὁ περιηγητής Α' 487, Β' 274.
 Παχώμιος, βίος τοῦ ἁγ. Π. Α' 370.
 Παχώμιος, μοναχὸς ἐξηγητὴς Α' 268, 269.
 Παχώμιος, μοναχὸς ἐν Λάτρῳ Α' 390.
 Παχώμιος, ὁακενδύτης Β' 762.
 Παχώμιος, ἴδε Ῥουσανός.
 Παχώμιος, σχολιαστὴς Α' 160.
 Παχυμέρης Γεώργιος Α' 31, 181, 190, 271, * 581 ε, 596, 600, Β' 37, 47, 50, 52, 89, 382, 749.
 Παχυμέρης Ἰωάννης Β' 154.
 Πεδιάδης Βασίλειος Α' 180, * Β' 120, 724.
 Πεδιάσιμος Ἰωάννης Β' 139, 156 296, * 297 ε,
 Πεδιάσιμος Θεόδωρος Β' 156.
 Πεζόστρατος Γ' 170.
 Πενίη, Β' 716 (ἀνατροπὴ τοῦ Σοφίνην πενίη ἔλαχεν).
 Πεντηκοστή, στίχοι εἰς τὴν Π Β' 157.
 Πέρδιξ, μονωδία ἐπὶ τῷ πέρδικι Β' 118, 137.
 Περζωὲ (Barzoë) Γ' 220.
 Πελαγία ἡ μετανοήτρια Α' 409.
 Πελαγονία Γ' 486.
 Πελοπίδας Β' 290.
 Πελοπόννησος ἴδε Μορέας.
 Πεντάτευχος Γ' 248.
 Πεντηκοστάριον Β' 506.
 Πένθος θανάτου, ποίημα Γ' 76.
 Πεπαγωμένος Δημήτριος Β' 416, 421, 453.
 Πεπαγωμένος, ἀντεπιστέλλων τοῦ Ὑρτακηνοῦ Β' 151.
 Πεπαγωμένος Νικόλαος, πανηγυριστὴς Α' 353.
 Περδίκας Ἐφέσου Β' 30.
 Περιβλεπτηνός Β' 120.
 Περιβλεπτηνὸς Ἰωάννης Β' 120.

- Περικηγετική ἱστορία Β' 33.
 Περνίκιον Γ' 393.
 Περιοδικὰ περὶ τῶν βυζαντινῶν
 σπουδῶν Γ' 704 ἔ.
 Περίπλοι Β 25 ἔ, 27· ἴδε καὶ
 Πορτολάνοι.
 Πέρσαι Α' 55, 465, 697, Β' 432.
 Πετεινὸς Βασίλειος Γ' 463, Γ'
 375.
 Πετώσιρις, φιλόσοφος Β' 443.
 Πετράρκας Β' 46, 189, Γ' 60.
 Πετρίνα, χωρίον Β' 174.
 Πετρινὸς Ἰωάννης, συναξαριστής
 Α' 288.
 Πετρινὸς Κύριλλος, μοναχός, ἀν-
 τιρρητικός Α' 222.
 Πετριώτης, βαρλααμίτης Α' 197,
 211.
 Πετρίτζης Ἰγνάτιος Γ' 87.
 Πετρίτζι παρὰ τὴν Φιλιπούπολιν
 Α' 637.
 Πέτρος, τσάρος τῶν Βουλγάρων
 Γ' 368, 379.
 Πέτρος Δελεανός, τσάρος τῶν
 Βουλγάρων Γ' 405.
 Πέτρος ἐκ Προβηγίας, ἴδε Ἰμ-
 πέριος.
 Πέτρος Ἀλεξανδρεὺς Α' 106, 415,
 Γ' 180.
 Πέτρος Ἀλεξανδρεὺς, χρονογρά-
 φος Α' 808.
 Πέτρος, πατριάρχης Ἀντιοχείας
 Α' 154, 156, 408.
 Πέτρος ὁ Ἀπόστολος Α' 193, 253,
 333.
 Πέτρος, ἐπίσκοπος Ἀργους πα-
 νηγυριστής * Α' 333, 394.
 Πέτρος ἐν Ἄτρει, μοναχός Α' 391.
 Πέτρος χαρτουλάριος, μάρτυς Α'
 130.
 Πέτρος Δαμασκηνός, ἀσκητικός Α'
 312.
 Πέτρος, μητροπολίτης Δαμασκοῦ
 Α' 129.
 Πέτρος Δυτικός, συναξαριστής Α'
 392.
 Πέτρος Φούλων, πατριάρχης Ἀν-
 τιοχείας Α' 98.
 Πέτρος ἡγούμενος Α' 143, 148.
 Πέτρος, καθολικός (+1056) Γ' 410.
 Πέτρος Λαοδικεῖας, ἐξηγητής Α'
 269.
 Πέτρος Μανσοῦρ, ἴδε Πέτρος Δα-
 μασκηνός.
 Πέτρος, μοναχός ἐν Ἀθῶν Α' 203.
 Πέτρος, μοναχός, συναξαριστής Α'
 391, 397.
 Πέτρος πατρίκιος Α' 19, * 479 ἔ.,
 516, 681, 756, Β' 191, 329.
 Πέτρος, πρωτοσπαθάριος Β' 173.
 Πέτρος Σικελιώτης Α' 143, 148.
 Πέτρος, υἱὸς τοῦ Συμεὼν Βουλγα-
 ρίας Β' 104.
 Πέτρος Α' Λουσινιαν Γ' 79, 230.
 Πέτρος Χρυσολανός, ἀρχιεπίσκο-
 πος Μεδιολάνων Α' 62.
 Πέτρος Ἰσπανὸς (Hispanus)
 Β' 61.
 Πέτρος Λομβάρδος Α' 66, 132.
 Πέτρος de Monte Α' 388.
 Πέτρος Parthenopensis Α' 380.
 Πετсенέγοι (Παζινάκαι) Γ' 348,
 382, 399, 409, 432, 441, * 618.
 Πηλουσιώτης Θαδδαῖος Α' 185.
 Πηγὰι τῶν βυζαντ. ἱστορικῶν καὶ
 χρονογράφων, ἔρευνα περὶ αὐ-
 τῶν Α' 454 ἔ. ἴδε καὶ τῶν
 συγγραφέων ἕνα ἕκαστον.
 Piccolomini Aeneas Sylvius
 Α' 631.

- Pierre de la Provence ἴδε Ἰμ-
πέριος.
- Πικατόρος Ἰωάννης Γ' 71.
- Πιναρὸς Ἰωσήφ ῥακενδύτης Β' 89, 692, 762.
- Πίνδαρος, ποιητῆς Α' 274, 488, Β' 151, 177, 192, 240, 258, * 262, 280, 285, 295, 318, 361.
- Πῖος Β', παπας Α' 230.
- Πισιδης Γεώργιος Α' 18, 381, 698, 741, Β' 68, 318, 474, 487, 554, 617, * 621 ἐ., 654, 668, 692 756.
- Πίστις δημῳδης, ἴδε μυθολογία δημῳδης.
- Πίωρ, ἀσκητής Β' 669.
- Πλανούδης Μάξιμος Α' 76, 189, * 192 ἐ., 193, 200, 230, 411, 684, 766, Β' 89, 142, 183, * 272, 305, 377, 422, 425, 434, 499, 572, 749, Γ' 223, 239.
- Πλαστονική ἴδε τέχνη.
- Πλατσαφλώρα Γ' 163.
- Πλάτων, φιλόσοφος Α' 153, 196, 274, 488, 596, 603, Β' 46, 56, 59, 60 ἐ., 70, 78, 114 118, 143, 155, 158, 177, 193, 197, 218, 229, 234, 240, 274, 285, 289, 290, 328, 330, 364, 430, 646, 667, 682, 715, 768, Γ' 116, 129.
- Πλάτων, ἡγούμενος Σακκουδίων Α' 135, 293, 295, 390, Γ' 342.
- Πλατωνισμός Α' 74, 236, 341.
- Πλαῦτος Β' 603.
- Πλήθων Γεώργιος Γεμιστός Α' 31, 228, 229, 236, * 238 ἐ., 245, * Β' 47, 89, 178.
- Πλίνιος, ὁ πρεσβύτερος Α' 523.
- Πλόβδιβ=Φιλιπούπολις, Β' 12,
- Πλουσιαδηνὸς Ἰωάννης, ἴδε Ἰω-
σήφ Μεθώνης.
- Πλουσιδιανὸς Ἰωάννης Β' 384.
- Πλούταρχος Α' 681, 756, Β' 193, 238, 240, 249, 274, 290, 391, 394, 682.
- Πλούταρχος, Ψευδοπλούταρχος Β' 378.
- Πλόχειρος, ἴδε Ἀπλούχειρ.
- Πλωτῖνος, φιλόσοφος, Β' 61, 143, 148.
- Πλωτῖνος, ἀρχιεπίσκοπος Θεσσα-
λονίκης Α' 327.
- Ποδάγρα Α' 809, Β' 148, 416, 622 (κα' σημ.), 675.
- Πόθος Μανουήλ Β' 166.
- Πόθος ὄνομα Β' 302.
- Πόθος, βεστάρχης Β' 64, 74.
- Πόθος, ποίημα Β' 279.
- Ποθούλα, πρότυπον διαλόγου Γ' 72.
- Ποιήσεις, βυζαντιναὶ Α' 580, 583, 589, 597, 772, 773, 783, 796 ἐ., Β' 33, 65 ἐ., 75, 83, 86, 114, 125, 134, 137, 157, 159, 168, 175, 228, 233, 254, 255, 273, 277, 283, 291, 294, 304, 307, 393, 447 (ἐν τέλει), * 471 ἐ., ἴδε καὶ ἐπιγράμματα.
- ἐκκλησιαστικὴ ποίησις, διδα-
κτικὰ ποιήματα.
- Ποιμάνενον Γ' 474, 479.
- Πολέμαρχος Β' 285.
- Πολιορκητικὴ, ἴδε στρατηγική.
- Πολόβτσοι ἴδε Κουμάνοι.
- Πολιτεία, συγγράμματα βυζαντι-
νῶν περὶ π. Α' 482 ἐ. (περὶ
πολιτικῆς καταστάσεως, Περὶ
πολιτικῆς ἐπιστήμης), 512 ἐ.,
Β' 285.

- Πολιτεία, διοικήσεις κτλ τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους Γ' 570.
- Πολιτισμός, βυζαντινός Α' 11, Γ' 577· ανατολικός Α' 55, Γ' 664· ῥωμανικός Α' 52 ε., Γ' 661· σλανικός Α' 55 ε., Γ' 665 ε. ἴδε καὶ Ἀνατολῖται, Σλαῦοι κτλ.
- Πολιτιστικαὶ διεθνεῖς σχέσεις * Α' 52 ε., * Γ' 601 ε., * 661., 676 ε., 688 ε.
- Πολύαινος Β 460.
- Πολύβιος, γραμματικὸς Β' 339.
- Πολύβιος, ἱστορικός Α' 460, 472, 524, 529, 555, 559, 756, Β' 114 191, 255, 319.
- Πολύβοτος Γ' 437.
- Πολυδεύκης, ψευδο-, χρονογράφος Α' 652, 729, * 734 ε., 802.
- Πολυδεύκης, ἀττικιστής Β' 236.
- Πολύευκτος, πατριάρχης Κ/πόλεως Β' 664, Γ' 377, 380.
- Πολυῖστορες Α' 31.
- Πολύκαρπος Σμύρνης Α' 149, 290.
- Πολυκράτης, πρόσωπον διαλόγου Α' 501.
- Πολυξένη Γ' 129.
- Πολυτέλεια ἐν τῷ Βυζαντινῷ κράτει Γ' 576.
- Πολυχρόνιος Ἀπαμείας, ἐξηγητής, Α' 142, 415.
- Ποντικοί, καταγγελία κατὰ ποντικῶν Β 676.
- Πόρτιος Γρηγόριος Β' 556.
- Πόρτιος Σίμων Β' 28.
- Πορτολάνοι Β' 6, 7 * 27.
- Πορφύριος, φιλόσοφος Α' 130, Β' 53, 60 80 218, 253, 646, 667, 716.
- Πορφυρίτης, σήλη πορφυρίτου Β' 36.
- Ποτάκιος ἴδε Ποτάμιος.
- Ποτάμης Γ' 163, 166.
- Ποτάμιος Θεόδωρος Β' 162.
- Πουλχερία, ἀδελφὴ Θεοδοσίου τοῦ Β', Γ' 258.
- Πουολόγος Γ' 189.
- Πραγματεῖαι ὑπὲρ τῶν Λατίνων Α' 172 180 186 199, 216, 221, 232, 237, ε., 332· κρίσις Νικήτα Ἀκομινάτου Α' 572, Φραντζή Α' 622.
- Πράσινον, χρῶμα Β' 714.
- Πράσινον, εἰς τὸν Καίσαρα ἢ ὑπὲρ πρασίνου Β' 714.
- Πραίνεστος Β' 667.
- Πραξιτέλης, θρῦλος περὶ Π. Γ' 26.
- Πρελοῦμπος Α' 800.
- Πρεσβεῖται Α' 525.
- Πρεσβευτικὸς Β' 291.
- Πρεσλαύα Γ 382.
- Πρέσπα Γ 392.
- Πρίλαπος Γ' 394.
- Πριμάτιος, ἐπίσκοπος Ἀδρουμέτου Α' 427.
- Πριμισλάβ, βασιλεὺς τῆς Σερβίας Γ' 445.
- Πρισκιανὸς Α' 14. Β' 370· αἱ ἑλληνικαὶ αὐτοῦ σπονδαὶ Α' 53.
- Πρίσκος, στρατηγὸς Γ' 310.
- Πρίσκος, ἱστορικός Α' 17, 498, 524, 681, Β' 191, 319, Γ 261.
- Προδρομενὸς Νεόφυτος, ἀντιρρητικὸς καὶ βοτανικός Α' 206, 454.
- Προγνωστικὴ ἴδε Μαντική, Ψαλμοί.
- Προγυμνάσματα Α' 582, 590, * Β' 88 ε., 127.
- Πρόδρομος Θεόδωρος Α 168, 267, 277, 409, 764, 766, 772, Β 69, 117, 118, 119, 128, 133, 137, 152, 170, 347, 361, 477, 489,

- 560, 568, 572, 637, 692, 699,
*700 ἔ. 727, 728, 735, 756, 757,
758, *Γ' 38 ἔ. 158 191, 239.
- Πρόεδρος, ἀξίωμα Α' 547.
- Πρόκλος, χρηστομάθεια τοῦ Π.
Β' 119.
- Πρόκλος, χρονογράφος Α' 800.
- Πρόκλος, πατριάρχης Κ πόλεως
Β' 481, Γ' 258.
- Πρόκλος, νεοπλατωνικός Α' 143,
164, 165, 248, Β' 52, 54, 91,
248, 296, 300, 430, 435.
- Προκόπιος, διάκονος καὶ χαρτο-
φύλαξ, πανηγυριστής Α' 331.
- Προκόπιος Γαζαῖος, ῥήτωρ καὶ
ἐξηγητής Α', 164, 167, 244,
*246 ἔ, 251. 423, 434, Β' 53,
54, 391.
- Προκόπιος, ὁ ἅγιος, μάρτυς Α'
331, 334.
- Προκόπιος, ἱστορικός Α' 19, 458,
460, * 464 ἔ, 488, 498, 524,
542. 681, 698, 757, 788, Β' 37,
43, 240, 318, 329, Γ' 282-283.
- Προκόπιος, ὕμνογράφος Β' 566.
- Προκόπιος, σπαθάριος Β' 648
- Προκόννησος Γ' 628.
- Προμηθεύς, ἐφευρετής τῆς γραμ-
ματικῆς Β' 765.
- Πρόνοια, βυζαντινὴ καὶ νοτιοσλαβ-
ικὴ Γ' 576.
- Προσευχή, ποίημα περὶ πρ. Β' 69.
- Προσευχὴ ἁμαρτωλοῦ ποίημα Γ'
52 (ἁμαρτωλοῦ παράκλησις).
- Προσκύνησις τῆς Θεοτόκου Β'
526.
- Προσοῦχος, στρατηγός Β' 724
- Προσοῦχος Νικηφόρος Β' 724.
- Προσφώνησις δι' ἀρρηρημένων Γ'
572 ἔ.
- Προσφδία, ἴδε μετρική.
- Προσωπικαὶ περιγραφαὶ (τῶν χα-
ρακτηρῶν τοῦ προσώπου) Α'
441, 660, Β' 236, 476.
- Προσωποποιία τῆς ψυχῆς Β' 155.
- Πρότασις, νόμος τοῦ τέλους τῆς
προτάσεως Α' 13 * 49 ἔ, * Γ'
691.
- Πρόχειρον νόμων, ὁ πρόχειρος
νόμος Α' 521, 548, Β' 396,
402.
- Πρόχορος, ἴδε Κυδώνης.
- Προτέριος, πατριάρχης Ἀλεξαν-
δρείας Γ' 266.
- Προτήκτωρ, τίτλος Α' 492 § 102.
- Προῦσα Γ' 500.
- Προυσιανός, ἴδε Φρουζίν.
- Πρωτασηκρήτις Β' 294, 387, 638.
- Πρωτασίων (συνουσία τῆς Κ πό-
πόλεως) Β' 675 (ἐνθα διορθω-
τέον πρωτασίων ἀντὶ πρω-
τάσιον),
- Πρώτη, νῆσος Γ' 374.
- Πρωτοσπαθάριος, ἴδε Ἰωάννης
Πρωτοσπ.
- Πρωτόθρονος, ἐπιστολὴ Πρωτο-
θρόνου Β' 137.
- Πρωτοκκλησιῶν ἐκθεσις, ἴδε Ἀνα-
γραφὰ τῶν πατριαρχικῶν θρό-
νων.
- Πτηνὰ ἐν τῇ δημῳδαί ποιήσει Γ'
67, 130.
- Πτωχολέων Γ' 46.
- Πτωχοπρόδρομος, ἴδε Πρόδρομος.
- Πτολεμαῖος (Κλαύδιος), ἀστρονό-
μος Α' 316, 599, Β' 6, 13, 256,
273, 291, 433.
- Πτολεμαῖος Εὐεργέτης Β' 14.
- Πύρρος Ἀνδρέας Β' 554.
- Πύρρος, πατριάρχης Κ/πόλεως,

- μονοθελήτης Α' 113, 115 Γ' 320.
 Πυθαγόρας Α' 331, Β' 123, 769.
 Πυθαγόρου γνῶμαι Α' 282, Β' 388.
 Πῦρ, ἑλληνικὸν πῦρ Β' 462.
 Πυροτεχνική Β' 462.
 Πυρῖτις. ἴδε Πυροτεχνική.
 Πυρῖτις (ignis volans) Β' 462.
 Πωριζολόγος Γ' 197.
 Rabābnāma Γ' 53.
 Rabbi Meir Γ' 176.
 Ραβδᾶς Νικόλαος Β' 283, 306.
 * 434, 438.
 Ραγκαβῆς Γ' 568.
 Ραδινὸς Ἰωάννης Γ' 369.
 Ραδηνός Β' 154.
 Ραιδεστός Α' 547, Β' 199.
 Ραῖμοῦνδος Ἀντιοχείας Γ' 441.
 Ραῖμοῦνδος Meullion Α' 194.
 Ρακενδύτης, ἐπώνυμον Α' 727, Β' 762.
 Ρακενδύτης ἴδε Πιναρός.
 Ραούλ Μανουήλ Β' 166.
 Ραρτοῦρος Ἀλέξιος, Κερκυραῖος, ὁμιλητικὸς Α' 324.
 Ραρέννα Γ' 641, 656.
 Reali di Francia Γ' 171.
 Regesta τοῦ βυζαντινοῦ κράτους Α' 452.
 Registra βιβλιοθηκῶν τῆς Δύσεως Β' 199.
 Ρέθυμιον Γ' 71, 171.
 Reinhart Fuchs ἴδε Γαδάρου κτλ.
 Refrain ἴδε ἐφύμνιον, ἀκροτελεύτιον.
 Ρέντιος Θεόδωρος Β' 190.
 Ρημάτα κόρης καὶ νέου Γ' 65.
 Ρητορικὰ ἔργα (προγυμνάσματα, λόγοι) Α' 568, 569, 273, 580, 582, 597, 767, 768. Β' 17, 62, 63 ἔ, 73 ἔ, 81, 85, *87 ἔ, 668, 670, 738 ἔ, 744.
 Ρητορική ad Herennium Β' 275.
 Ρητορική ἐκκλησιαστική Α' 72· χαρακτηρ αὐτῆς * Α' 319 ἔ. (§ 70).
 Ρητορική τῶν ἱεροκηρύκων Α' 320, 347, Β' 90.
 Ρητορική, στρατηγική Α' 525.
 Ρητόριος, ἀστρονόμος Β' 439.
 Riant, Le Comte Γ' 700.
 Ricardus Florentinus Α' 200, 207.
 Ridolfi, καρδινάλιος Β' 202.
 Rimicio, ἴδε Rinuccio.
 Ρινάλδος καὶ Ἀρμίδα Γ' 172.
 Ρινόκερως Β' 14, Γ' 177.
 Rinuccio d'Arezzo Γ' 224.
 Ροβέρτος, αὐτοκράτωρ Κ/πόλεως Γ' 227, 478.
 Ροβέρτος Α' κόμης Φλανδρίας Γ' 553.
 Ροβέρτος Γυισκάρδος Α' 557, Β' 75, *Γ' 426.
 Ροβέρτος de Clary. ἴδε Clary.
 Ροβέρτος Lincoln Β' 324.
 Ρογέρος (Ρογέριος) Ὑδροῦντος (Otranto) Β' 738.
 Ρογέρος Β' Σικελίας Α' 345, Β' 19, Γ' 445.
 Ρογέρος de Flor Γ' 499.
 Ρογέρος Ἰωάννης καῖσαρ Γ' 34.
 Ροδάνθη καὶ Δοσικλῆς * Β' 703, 727.
 Ροδάμνη Γ' 152.
 *Ροδιακά· ἐρωτικά ἄσματα Γ' 55 ἔ.
 Ροδίων, νόμος Ροδίων ναυτικὸς Β' 396.

- Ροδοκανάκης Γ' 568.
 Ροδόφιλος Γ' 145 ε.
 Ρόδος Γ' 57, 116, 159, 543.
 Ροδωνιά Α' 766, * 391.
 Ρολάνδος, ἔπος τοῦ Ρολάνδου Γ' 85.
 Ρουσάνος Παχώμιος Α' 270, Β' 371.
 Ρουδόλφος τοῦ Ἑμς Γ' 206.
 Rousseau de Sully, Hugo le Γ' 496.
 Ρουφῖνος Γ' 255.
 Ροῦφος Β' 461.
 Ροῦμ, τὸ κράτος τοῦ Ἰκονίου Γ' 427.
 Ρουμᾶνοι Α' 60, 546 (Βλάχοι), 827, Β' 411, 575, Γ' 563 ε, * 595 ε., 610, 620 ε.
 Ρουμανία (ἐλληνικὰ χειρόγραφα ἐν Ρ.) Β' 207.
 Ρυζανὸς Ἰωάννης Β' 447.
 Ρυθμικὴ ποίησις, ἴδε ἐκκλησιαστικὴ ποίησις.
 Ρυνδακός, ποταμὸς Α' 565.
 «Ρωμαῖοι», τὸ ὄνομα Α' 5.
 Ρωμανία = Βυζαντηνὸν κράτος Β' 9.
 Ρωμανικὰ στοιχεῖα ἐν τῇ ἐλληνικῇ γλώσσῃ Γ' 687 ε.
 Ρωμανὸς Α' Λακαπηνός, αὐτοκράτωρ Β' 103, 104, 105, Γ' 86, * 367.
 Ρωμανὸς Β', αὐτοκράτωρ Α' 403, 512, Β' 105, * Γ' 375.
 Ρωμανὸς Γ', αὐτοκράτωρ Β' 675, * Γ' 400 ε.
 Ρωμανὸς Δ' Διογένης, αὐτοκράτωρ Β' 57, 121, * Γ' 417 ε.
 Ρωμανός, γραμματικὸς Β' 348.
 Ρωμανὸς Ἰωάννης Γ' 701.
 Ρωμανός, ὕμνογράφος Α' 18, 506, Β' 59, * 517 ε., 554, 574, 584, 601, 609, 667.
 Ρωμανὸς Λεκαπηνός, ἴδε Ρ. Α' Λακαπηνός.
 Ρωμανός, μαθητὴς τοῦ Βλεμμύδου Β' 83.
 Ρωμαντικὴ ποίησις Γ' 25, 139.
 Ρώμη Β' 739 (στίχοι λαμβικοὶ περὶ Ρώμης ὡς ὁμιλούσης πρὸς τὸν αὐτοκράτορα Φρειδερίκον) Γ' 601 ε.
 Ρωμοῦνοι ἴδε Ρουμᾶνοι.
 Ρῶς, ἴδε Ρῶσσοι.
 Ρωσσανὸν (Rossano) Γ' 545, 652.
 Rotulus = κοντάκιον Β' 597.
 Ρῶσσοι, αἱ σχέσεις αὐτῶν πρὸς τὸ Βυζάντιον * Α' 58, 401, 541, 816, Β' 22, 575, 754, * Γ' 353, 521, * 550, * 563, * 595, * 605 ε., * 617 ε., * 620.
 Ρωσσία (κατάλογος χειρογράφων ἐν Ρ.) Β' 211 — 212.
 Σάββας, ἐπιστέλλων τοῦ Βλεμμύδου Β' 85.
 Σάββας, βογομύλος, Α' 162.
 Σάββας, ἰδρυτὴς τῆς ἐθνικῆς ἐκκλησίας τῶν Σέρβων Γ' 506, 594.
 Σάββας ὁ ἅγιος Α' 101, 282, 303, 371, 373, τυπικὸν τοῦ ἁγ. Σάββα * Α' 281, 306. ἴδε καὶ μοναστήριον τοῦ ἁγ. Σάββα.
 Σάββας ὁ νέος, μοναχὸς ἐν Καλαβρίᾳ Α' 392, 398.
 Σάββας, μοναχός, συναξαριστής Α' 391, 397.
 Σαββινιανός, στρατηγός Γ' 271.
 Σαβελλιανισμός Α' 201.

- Σαβέλλιος, αίρετικός Α' 158, 415
 Σαγανὸς πασῶς Γ' 520.
 Σαγουδίνος Β' 154.
 Σαγγάριος, γέφυρα ἐπὶ τοῦ Σ. Α' 468.
 Σαῖτης Ἰωάννης Α' 88, 215
 Σακκελίων Ἰ. Γ' 701.
 Σαλαεδδίν Γ' 450, 461.
 Σάλερνον, μάχη παρὰ τὸ Σ. Γ' 360.
 Σαλλούστιος Α' 663.
 Σαλμάσια ἀποσπάσματα Α' 681, 685.
 Σαμαρεῖται, αίρεσις τῶν Σ. Α' 287, Γ' 300
 Σαμονᾶς, ἐπίσκοπος Γάζης, ἀντιρρητικός Α' 154, 157.
 Σαμονᾶς, μάρτυς ἐν Ἐδέσση, Α' 256.
 Σάμιος Γ' 628.
 Σαμοθράκη Α' 696, 705.
 Σαμουήλ, τσάρος τῶν Βουλγάρων Γ' 391.
 Σαμουήλ ἐξ Ani Α' 826.
 Σάμψ Μπουχαρής Β' 432.
 Sandschi Γ' 509.
 Sanquinatius Γεώργιος Β' 425.
 Σανιάνα Γ' 16.
 Σανουῶδος Μαρίνος Γ' 104.
 Σαπρώ, Α' 663, Β' 191, 194.
 Σαπωνόπουλος Νικήτας, ἐξηγητής Α' 266.
 Σαρακηνοί Α' 158, 177, 485, Β' 111, (ὁ κατὰ Σαρακηνῶν λόγος), ἴδε καὶ Ἰσλάμ.
 Σαρανηνὸς Μανουήλ Β' 134.
 Σαραπλακάν Γ' 314.
 Σαρβάραζος Γ' 314, 315.
 Σαρδική Γ' 345, 392
 Σαρδινία Γ' 602.
 Σαρκέλ Γ' 348, 551.
 Σάρονος ποταμός, μάχη παρὰ τὸν Σ. Γ' 291.
 Σατανισμός, ἴδε Διαβολισμός (Γ' 51).
 Σάτυρα Α' 28, Γ' 186 ἴδε καὶ παρωδαί, Πρόδρομος, παίγνια, ἱστορίαι περὶ τὰ ζῶα (Λεξικὸν τῶν φωνῶν τῶν ζῴων) κτλ.
 Σατουρνίνος, αίρετικός Α' 415.
 Σαχάκ (Sahak) Γ' 260.
 Σαχλίκης Στέφανος Α' 769, Β' 171, Γ' 35 *63 ἔ., 75.
 Σβιατοσλάβ Γ' 379.
 Σβινθίλας Γ' 315.
 Sborniki Α' 60.
 Σγουρόπουλος Β' 154.
 Σγουρόπουλος Στέφανος Β' 763.
 Σγουρὸς Ἀνδρόνικος Δούκας, ἀντιρρητικός Α' 222.
 Σγουρὸς Λέων Β' 125, Γ' 465.
 Σεβάστεια Γ' 397.
 Σεβαστόπολις Γ' 329.
 Sebeos Α' 822, *824.
 Σεΐδης Νικήτας Α' 63.
 Σειραί *Α' 71, 117, 243, 247, 250, 251, 252, 256, 260, 267, 327, 378, *413 ἔ.
 Σεκοῦνδος, φιλόσοφος 300.
 Σελδζουκικαὶ γνῶμαι Γ' 53.
 Σελδζοῦκ Ναμέ Α' 588.
 Σελδζοῦκοι Γ' 396, 397, 410, 411, 414, 415, 418 ἔ., 439.
 Σελέχ, ἀστρονόμος Β' 722.
 Σεληνιασμός Β' 65.
 Σελήνης κύκλοι Β' 432.
 Σεμπρώνιος Ἀσελίων Α' 443 σημ.
 Σεναχηρεῖμ Μιχαήλ Β' 141, *268 ἔ.
 Σεναχηρεῖμ (Senekerim) Γ' 397.
 Σέξτος Ἰούλιος Ἀφρικανός Α'

- 650, 662, 681, 687, 692, 693, 738, Β' 765.
- Σεράϊον, βιβλιοθήκη τοῦ σ. Β' 197, 205.
- Σεραπίων, ἐπίσκοπος ἐν Thmuis Β' 508.
- Σέρβοι Α' 517, Β' 399, 575, Γ' 562, 594. ἴδε καὶ Σλαῦοι, νότιοι Σλαῦοι.
- Σέρβιος Τούλλιος Β' 239.
- Σέργιος Ἐμισσηνός Β' 350.
- Σέργιος, γραμματικός Β' 350, 352.
- Σέργιος εἰκονοκλάστης Α' 127.
- Σέργιος, ἐκκλησία τοῦ ἁγ. Σ. Α' 56.
- Σέργιος Α', πατριάρχης Κ/πόλεως Α' 18, 113, 114 506, 686, Β' 526, * 553 ε., 584, 599, Γ' 313, 317, 327.
- Σέργιος Β', πατριάρχης Κ/πόλεως Α' 302.
- Σέργιος, πατρίκιος Β' 219.
- Σέργιος, παυλικιανός Γ' 352.
- Σέργιος Πέρσης Α' 488, * 491.
- Σέργιος ἐκ Resaina Α' 477, 491, 530.
- Serdica, ἴδε Σαρδική.
- Σερίδου, ἴδε Ἰωάννης μαθητῆς Βαρσανουφίου.
- Σέρροι, πόλις Α' 424, 815, Β' 156, Γ' 479, * 634.
- Σευηριανοί Α' 121.
- Σευηριανός Α' 260, Γ' 257.
- Σευήρος, πατριάρχης Ἀντιοχείας Α' 93, * 94 ε., 99, 103, 113, 120, 251, 375, Β' 349, 515, 662 * Γ' 276 ε.
- Σευήρος Ἐδέσσης, Σύρος. συγγραφεὺς σειρῶν Α' 427, 434.
- Σημαία, βυζαντινή, Γ' 660.
- Σημεῖα μουσικά, ἴδε μουσικά σημεῖα (Β' 579, 593).
- Σήθ Συμεών Α' 532, 547, 809, Β' 416, 420, * Γ' 220.
- Σημίται, Α' 485, ἴδε Ἀραβες, Ἰουδαῖοι, Σύροι, Ἀνατολίται.
- Σηροτροφία, ἴδε σκωληκοτροφία.
- Σήτης, μελωδός, Β' 516.
- Σιάχ-ναμέ (Shah Nameh) Γ' 171.
- Σιβύλλαι Β' 191, 602.
- Siddhapati Γ' 212.
- Siddharta Γ' 202.
- Σιγίλλογραφία Γ' 679 (ἴδε καὶ βοῦλλαι, ἀργυρόβουλλα, χρυσόβουλλα).
- Σιγισμουῖνδος, βασιλεὺς τῆς Οὐγγαρίας Γ' 511.
- Σιγριανή Α' 696.
- Σιδράχ, ἀσκητικός Α' 319.
- Σικελιώτης, ὁ Σικελιώτης διδάσκαλος Α' 744· ἴδε Ἰωάννης ὁ Σικελός.
- Σικιδίτης Μιχαήλ, αἵρετικός Α' 177, 179.
- Σιλεντιάριος, ἴδε Παῦλος.
- Σιλέντιον Α' 574.
- Σίλκον (βασιλέως) ἐπιγραφή Β' 14, Γ' 13.
- Σίλβεστρος, ὁ ἅγιος Α' 275.
- Σίλβεστρος, ἴδε Συρόπουλος.
- Σιμακός Α' 488.
- Σιμβάτ, Γ' 370.
- Σιμβάτ, Β', Γ' 396.
- Σιμεών, ἴδε Συμεών.
- Σιμετόκολος Ἐμμανουήλ καὶ Ἰωάννης Β' 178.
- Σιμιτέκολος Βενέδικτος Β' 178.
- Σίμλερ Γεώργιος Β' 348.

- Σιμμίας Β' 745.
 Σιμόκτος, ἴδε Σιμοκάτης.
 Σιμοκάτης Θεοφύλακτος Α' 19, 458, 460, 496, *500 ἔ., 524, 698, Β' 95, 240, 318.
 Σιμπλίκιος Β' 49, 430, 667.
 Σίμων, πρῶτος τοῦ ἁγίου Ὁρους Β' 168.
 Σίμων, ἀρχιεπίσκοπος Θηβῶν Α' 606.
 Σιμωνάκης Ἰωάννης Β' 178.
 Σιμωνίδης Ἀμοργίνος Β' 239, 299, 702, ἴδε καὶ κάτοπτρον γυναικός.
 Συναγρίπ Γ' 224.
 Σινά Β' 197 Γ' 629, 635, 640.
 Sindbad Sindibad ἴδε Συντίπας.
 Sine ira et studio Α' 621.
 Σινώπη Β' 206.
 Σίξτος Δ', πάπας Γ' 70.
 Σίρα ἡ ἁγία, μάρτυς Α' 376.
 Sirlet, καρδινάλιος Β' 203.
 Σίρμιον Γ' 304, 445, 684 (ἐπιγραφή).
 Σιρόης (Seroe) Γ' 315.
 Sisebut, βασιλεὺς τῶν Βισιγόθων Γ' 315.
 Σισίνιος γραμματικός, Α' 92.
 Σισίνιος ὁ ἅγιος Γ' 694.
 Σισίνιος, πατριάρχης Κ/πόλεως Α' 153, 155, *340, Β' 408.
 Σισμάν, τσάρος Γ' 383, 391.
 Sjunikh Α' 826.
 Σίσυφος ὁ Κῶς Α' 662, Γ' 120.
 Σιτία (ἐν Κορήτῃ) Γ' 169.
 Siwas ἴδε Σεβάστεια.
 Σικελία Β' 110, 563 ἔ., Γ' 323 ἔ., 347, 360, 398, 544. μοναστήρια ἐν Σ. Α' 391.
 Σκενδέρμπεϋς Γ' 517, 555.
 Σκανδινανία Γ' 602.
 Σκητιώτης Λανιήλ, συναξαριστής Α' 378.
 Σκέλπε, Γ' 157.
 Σκιαγραφία, ἐγχειρίδιον ῥητορικῆς Β' 90.
 Σκλάβος Μανουήλ Γ' 117.
 Σκληγγίας Νικόλαος, ἀντιρρητικός Α' 221, 222.
 Σκλέτζας Ἀνδρέας Γ' 70.
 Σκλήραινα Β' 65, Γ' 407.
 Σκληρὸς Βάρδας Β' 666, Γ' 387, Σκορδύλιος Ζαχαρίας Β' 399.
 Scott Walter Γ' 703.
 Scotus Erigena, ἴδε Ἰωάννης Scotus Erigena.
 Σκριπὸν (Ὁρχομενὸς Βοιωτίας) Β' 661, Γ' 499, 648.
 Σκουταριώτης Νικήτας, ὁμηλικός Α' 353.
 Σκουταριώτης Θεόδωρος Α' 178, 792.
 Σκυλίτζης Γεώργιος Α' 174.
 Σκυλίτζης Ἰωάννης, χρονογράφος Α' 537, 541, 549, 552, 600 ἔ., 652, 709, *741 ἔ., 749, 757, 777, 782, 808, 811, Β' 63, 105.
 Σκυλίτζης Στέφανος Β' 719.
 Σκυτοδέψης, ἴδε Φιλοπλάτων (Β' 715).
 Σκύθαι Α' 793.
 Σκοληκοτροφία Α' 492 (εἰσαγωγή αὐτῆς εἰς Βυζάντιον) Γ' 446 ἔ., 577.
 Σκωπτικοὶ σίχοι Β' 65 ἔ., 173, 651 ἔ., 682, 760, Γ' 14.
 Σκωτίας βασιλεὺς (Ρῆς) Γ' 118.
 Σλαῦοι νότιοι Α' 58 ἔ., 457, 517, Γ' 616. ἴδε καὶ Βούλγαροι, Σέρβοι.

- Σλαῦοι, αἱ πρὸς τὸ Βυζάντιον
σχέσεις των * Α' 56 ἐ., 66, 89,
646, 664, 666, 827, Β' 410,
510 ἐ., * Γ' 308, * 340 ἐ., 542,
560, * 605 ἐ., 616, 664.
- Σλαβικὸν ξήτημα ἐν Ἑλλάδι (τὸ
περὶ τῆς ἐποικίσεως τῶν Σλ.
εἰς τὴν Ἑλ.) Γ' 309 ἐ., 614 ἐ.
- Σλαβικαὶ ἀπηχήσεις τῆς βυζαντι-
νῆς χρονογραφίας Α' 457· ἴδε
καὶ μεταφράσεις.
- Σμάλτον Γ' 659.
- Σμύρνη Β' 205.
- Σογδαῖα Γ' 627.
- Σολιμάν, ἴδε Σουλεϊμάν.
- Σολομών Βάσσης Β' 386.
- Σολομών, χαρτουλάριος Β' 679.
- Σολομών, Γ' 35, 184. — Ὁ περὶ
Σολομώντος θρύλος Α' 59-60,
Γ' 123, 694. — Διδαχὴ Σολο-
μώντος Β' 33.
- Σολομών, δομέστικος Γ' 287.
- Σόλων Α' 333.
- Σουετώνιος Β' 240, 261,
- Σουηδία Β' 34, Γ' 211 (κατά-
λογοι χειρογράφων).
- Σουΐδας, ἱστορικός Β' 324.
- Σουΐδας, λεξικογράφος Α' 26,
465, 529, 535, 656, 684, Β'
37, 167, 184, 198, 226, 261,
* 311 ἐ. (§ 233), 343, 560,
656.
- Σουλεϊμάν, χαλίφης (ἡ' αἰῶνος)
Γ' 333.
- Σουλεϊμάν, στρατηγὸς Σελδζοῦκος
Γ' 424.
- Σουλεϊμάν Α', Β' 164, Γ' 512.
- Σουλεϊμάν Β' Β' 196.
- Σοφία, ὁ ναὸς τῆς ἁγίας Σοφίας
ἴδε Ἀγία Σοφία.
- Σοφία (Βουλγαρίας) Γ' 639· ἴδε
καὶ Σαρδική.
- Σοφριανὸς Νικόλαος Β' 188, Γ'
28.
- Σοφριανὸς Β' 157.
- Σοφοκλῆς Β' 192, 285, 295, 315,
318, 338, 387, 390, 667, 765.
- Σοφονίας Β' 50, 51.
- Σόφος Γ' 218,
- Σπανέας Α' 769, Β' 198, * Γ'
33 ἐ.
- Σπανὸς Ἀλέξιος Β' 398.
- Σπανός, ἴδε Ἀκολουθία τοῦ σπα-
νοῦ.
- Σπλήνιος Β' 428.
- Σπονδύλης Γ' 399.
- Σπυρίδων, ἐπίσκοπος Τριμυθοῦν-
τος Α' 382, 384, 409.
- Sredece, Serdika=Σαρδική (Σα-
φία).
- Σταδιασμός Β' 27.
- Σταδιοδρομικά Β' 25-26.
- Στάθης, δρᾶμα Γ' 174.
- Σταμάτιος ἐν Κορώνῃ Β' 769.
- Σταμπούλ, ἐτυμολογία τῆς λέξεως
Β' 12, ἴδε Κωνσταντινούπολις.
- Stanza=στροφή (ῥοδῆς) Β' 598.
- Σταυράκιος, αὐτοκράτωρ Γ' 345.
- Σταυράκιος Ἰωάννης, διάκονος ἐν
Θεσσαλονίκῃ, συναξαριστής Α'
385.
- Σταυράκιος, πατρίκιος Γ' 341.
- Σταυρός, λόγοι εἰς τὴν εὐρεσιν τοῦ
τιμίου σταυροῦ Α' 326, 349.
- Σταυροφορεῖαι Α' 52, * Γ' 434 ἐ.,
564 ἐ.
- Σταφιδάκης Β' 179.
- Σταφίδας Ἰωάννης Γ' 236.
- Σταφυλή, καταδίκη τῆς στ. Γ' 197.
- Στέφανος Δούσιαν Β' 161, Γ' 500,

- Στέφανος Lusignan Γ' 232.
 Στέφανος Νεμάνια, μέγας ζου-
 πάνος Γ' 445, 462.
 Στέφανος Β' Ουγγαρίας Γ' 441.
 Στέφανος Urosch Α', Γ' 484,
 497 ξ.
 Στέφανος Γ'. πάπας Α' 150.
 Στεφανίται Β' 133.
 Στεφανίτης καὶ Ἰγνηλάτης Α' 60,
 Β' 198, 764, Γ' 192, 203,
 * 219 ξ.
 Στέφανος Ἀλεξανδρεὺς Β' 49,
 415, * 430, 437, 456.
 Στέφανος ἀντικήσωρ (anteces-
 sor) Β' 396.
 Στέφανος Ἀθηναῖος Β' 415,
 419.
 Στέφανος Βυζάντιος Α' 513, Β'
 6, 9, 22, 240, 261.
 Στέφανος ἴδε Γόβαρος.
 Στέφανος γραμματικὸς Β' 371.
 Στέφανος ὁ ἅγιος, πρωτομάρτυς
 Α' 217, Β' 117 (ὑπόθεσις ἡθο-
 ποιίας)
 Στέφανος, ἐπίσκοπος Ἱεραπό-
 λεως, συναξαριστὴς Α' 375.
 Στέφανος εἰκονοκλάστης Α' 127.
 Στέφανος ὁ νέος, μάρτυς Α' 388,
 394.
 Στέφανος, ὕμνογράφος Β^α 584
 Στέφανος, διάκονος ἐν Κ πόλει,
 συναξαριστὴς Α' 388, 394.
 Στέφανος, πατριάρχης Κων/πό-
 λεως Γ' 362
 Στέφανος ἴδε Μαγνήτης.
 Στέφανος, μαθηματικὸς, ἴδε Στ.
 Ἀλεξανδρεὺς.
 Στέφανος, ὑπουργὸς Ἰουστινια-
 νοῦ τοῦ Β', Γ' 329.
 Στέφανος, μονοθελήτης Α' 114
 Στέφανος, ἀντιρρητικός Α' 98.
 Στέφανος, ὁ Σαββαΐτης Α' 390,
 396, Β' 482.
 Στέφανος, υἱὸς Ρωμανοῦ τοῦ Α',
 Γ' 372.
 Στέφανος, ἐπίσκ. Σουγδαΐας (Σου-
 ροζίας) Α' 389, 395, Γ' 608.
 Στέφανος, σύγκελλος Α' 302.
 Στέφης αὐτοκράτορος Α' 606
 σημ. 2 (στέφης τοῦ αὐτοκρ.
 Ἀνδρονίκου Γ') Γ' 573 (ἐθι-
 μοταξία κατὰ τὴν στέφιν) 643
 (ἐν τῇ βυζαντ. τέχνῃ).
 Στυλβῆς Κωνσταντίνος Β' 120,
 * 724 ξ.
 Στυλίων Γ' 255.
 Stirione Giovanni Γ' 465.
 Στίχος, πολιτικὸς στίχος Α' 13,
 Β' 273, 473, * 490 ξ., 607,
 615, 747, Γ' 15.
 Στίχοι ὕφαντοί Α' 583.
 Στοβαῖος Ἰωάννης Β' 385.
 Στόλος, ἴδε ναυτικόν.
 Στράβων Α' 466, Β' 6, 240,
 261, 274, 319.
 Στραβορωμανὸς Μανουὴλ Β' 115.
 Στραβορωμανὸς Νικηφόρος Β'
 115.
 Strambaldi Διομήδης Γ' 231.
 Στρατηγόπουλος Ἀλέξιος Γ' 487.
 Srafioti (Estradiots) Γ' 118.
 Στράτων Σαρδιανὸς Β' 653, 656.
 Στριγόνικοι Γ' 596.
 Στρογγυλὸς Γρηγόριος, ἀντιρ-
 ρητικός Α' 215.
 Στρυφνός, ναύαρχος Γ' 463.
 Στούδιον, τὰ Στουδίου, μοναστή-
 ριον Α' 221, 276, 292 ξ,
 * 300, 302, 306, 636, 639, * Β'
 563 ξ., 581, 665, 667, Γ' 413.

- Στουνδίται ἴδε Στούδιον καὶ τὰ κύρια ὀνόματα.
 Στουνδίτης Δαμασκηνός Α' 324, Γ' 180.
 Στρατός, βυζαντηνός Γ' 574.
 Στρατηγική Α' 522, 544 (περὶ παραδρομῆς πολέμου), 546, Β' 65, * 460 (§ 262), Γ' 75· ἴδε καὶ στρατός.
 Στρατιωτικὸς νόμος Β' 396, 406.
 Στρογγύλη τράπεζα ἴδε Artus.
 Στροφάδες Α' 270.
 Στρουθία, στίχοι εἰς τὰ στ. Β' 676.
 Στυλιανὸς Μάππας, ἀρχιεπίσκοπος Νεοκαισαρείας Α' 145, 149, Γ' 363.
 Στυλιανός, πρωτασηκρήτης Β' 769-770.
 Στυλῖται Α' 286, 311.
 Στυλίτης, ἴδε Ὡσηέ.
 Στύπαξ Β' 133
 Στυπιώτης Λέων πατριάρχης Κ/ πόλεως Α' 179.
 Στυπιώτης Θεόδωρος Β' 710.
 Σύγκελλος, ἀξίωμα Α' 691 ὑποσημ.
 Σύγκελλος, ἴδε Γεώργιος.
 Σύγκελλος, ἴδε Ἡλίας.
 Σύγκελος, ἴδε Μιχαήλ.
 Σύγκλητος τοῦ ἀνατολικοῦ ῥωμαϊκοῦ κράτους Γ' 570, 571.
 Συγκρητισμὸς ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς λογοτεχνίας Α' 43.
 Συγχρονιστικὴ μέθοδος ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς λογοτεχνίας Α' 43 (ἴδε καὶ Εἰδολογία Α' 43).
 Συκαί Γ' 278.
 Συκεώτης Θεόδωρος, ἀρχιμανδρίτης Α' 384.
 Συμβάτιος Γ' 358.
 Συμβολαίων τύποι (συμβολαιογραφικὰ ὑποδείγματα) Β' 92, 228 σημ. 1.
 Συμβόλαια βυζαντηνά Α' 452.
 Συμβολισμὸς τῆς φύσεως, ἴδε φυσιολόγος.
 Σύμβολον, ἐξήγησις τοῦ συμβόλου Α' 159, 161· τοῦ συμβόλου τῆς Νικαίας Α' 220.
 Ὑμβουλευτικός Β' 159.
 Συμεών, τσάρος τῆς Βουλγαρίας Α' 258, Β' 103, 104, 648, Γ' 364, 367 ε.
 Συμεών, βογομίλος Α' 162.
 Συμεών, Χῖος, ὁμιλητικὸς Α' 353.
 Συμεών, ὁ «μέγας γραμματικὸς» Β' 335.
 Συμεών, πατριάρχης Ἱεροσολύμων Α' 154, 157.
 Συμεών, ὕμνογράφος Β' 585.
 Συμεών, μάγιστρος καὶ λογοθέτης Α' 403, 407, 537, 633, 652, 683, 698, 720, 724, * 728 ε, (§ 149), 736, 738, 749, 757, 765, 788, 816, Β' 43, 637, 640, 769 ἐν τέλει.
 Συμεών, μάγιστρος καὶ λογοθέτης, συντάκτης συνόψεως κανονικοῦ δικαίου Β' 398.
 Συμεών Μεσοποταμίας, ἀσκητικὸς Α' 288 σημ. 5.
 Συμεών μεταφράστης Α' 26, 152, 186, 226, 254, 288, 311, 334, 340, 345, * 356 ε., 360, 361, 370, 383, 394 ε., 399 ε., * 402 (§ 89), 426, 429, 535, Β' 137, * 638 ε.
 Συμεὼν μοναχός, ἀσκητικὸς Α' 306 σημ. 4.
 Συμεὼν ὁ σαλός Α' 382.

- Συμεών, ψευδο-, Α' 729, 733 σημ.
 1, 748, 765.
 Συμεών Σήθ, ἴδε Σήθ.
 Συμεών Στουδίτης, ἀσκητικός Α'
 276, 302, 303, 305 σημ. 4-306.
 Συμεών στυλῖτης ὁ νέος, ἀσκητι-
 κός * Α' 286 (§ 57), 384 σημ.
 3, Β' 535 σημ. 3.
 Συμεών ὁ νέος θεολόγος, μυστι-
 κός Α' 74, 279-280, * 302 ε.,
 (§ 63), 307, 313.
 Συμεών, ἀρχιεπίσκοπος Θεσσαλο-
 νίκης, λειτουργικός Α' 69, * 219
 (§ 39), 317, 352.
 Σύμμαχος, μετάφρασις τῆς ἁγίας
 Γραφῆς ὑπὸ Σ. Α' 241 (ἐν τέ-
 λει). 250.
 Σύμμαχος, σχολιαστής Β' 315.
 Συναγωγή, ἐν τῇ βυζαντινῇ τέ-
 χνῃ Γ' 643.
 Συναδηνός, στρατηγὸς τοῦ αὐτο-
 κράτορος Τραπεζοῦντος Δαυίδ
 Γ' 476.
 Συναδηνός, ἀνεψιὸς τοῦ Νικηφό-
 ρου Βοτανειάτου Γ' 426.
 Συναδηνός, πρωτοστράτωρ Γ' 500.
 Συναδινός, ἱερεὺς Α 815, Γ' 115.
 Συναξάρια, ἴδε ἁγιολογία.
 Συναξάριον Α' 268 σημ. 1, 361 ε.,
 371.
 Συναξάριον τοῦ τιμημένου γαδά-
 ρου Γ' 192.
 Σύναξις εὐγενικῶν γυναικῶν καὶ
 ἀρχόντων Β' 77.
 Συνέκδημος ἦτοι πολιτικὴ γεω-
 γραφία τοῦ βυζαντινοῦ κρά-
 τος Β' 22, 23.
 Συνέσιος, ἀλχημιστής Β' 455.
 Συνέσιος ἐπίσκοπος Κυρήνης Α'
 196, 272, 598 Β, Β' 64, 114,
 274, 285, 291, 318, 391, 498 ε'
 Συνέσιος, ἱατρός Β' 415 (ἐν τέ-
 λει).
 Συνοδικαὶ ἀποφάσεις τῶν οἰκου-
 μενικῶν συνόδων Α' 71, 308,
 Β' 227.
 Σύνοδος πέμπτη οἰκουμενικὴ Α'
 417 (ἐν τέλει).
 — ἔκτη οἰκ. Α' 113 (§ 11),
 114, 418.
 — ἑβδόμη οἰκ. Α' 111 (ἐν
 τέλει), 125, 126 (§ 15),
 135, 138, 418, Γ' 342.
 — ἡ ἐν Βασιλείᾳ τῆς Ἑλβε-
 τίας Γ' 588.
 — ἡ ἐν Χαλκηδόνι Α' 3, Γ'
 264.
 — ἡ ἐν Ἐφέσῳ Α' 417, 497,
 Γ' 262.
 — ἡ ἐν Φερράρᾳ Α' 224, 235,
 241, * Γ' 588 ε.
 — ἡ ἐν Φλωρεντίᾳ Α' 213,
 222, 224, 230, 232, 233,
 238, 239, 240, Γ' 515,
 * 588 ε.
 — ἡ ἐν Λυών Α' 181, 579,
 Γ' 495.
 — ἡ ἐν Νικαίᾳ Γ' 582.
 — ἡ ἐν Σιδῶνι Γ' 277.
 — ἡ τελευταία λεγομένη ἡ
 ἐν τῇ ἁγίᾳ Σοφίᾳ Γ'
 589.
 — ἡ ἐν Τρούλλῳ δευτέρα Α'
 71, 241, 320, 375, Β'
 483.
 — ἡ ἐν Τύρῳ Γ' 277.
 Συνόδων ἀναγραφαὶ Α' 808, Β'
 63, 307.
 Συνοδικὸν τῆς Ὁρθοδοξίας Γ'
 384 (ἐν τέλει).

- Συνοδικὸν τῆς ἐκκλησίας Θεσσαλονίκης Α' 350.
 Συνοπτικὸν σύνταγμα εἰς τὰς τέσσαρας μαθηματικὰς ἐπιστήμας Β' 61.
 Σύνοψις Βρυξελλῶν Α' 804.
 Σύνοψις Σάθα Α' 573, 580, 765, 784, 785, *788, (§ 159), 792.
 Σύνταγμα τῶν τεσσάρων μαθημάτων (ἀριθμητικῆς, μουσικῆς, γεωμετρίας καὶ ἀστρονομίας) Α' 583.
 Συντεχνίαι, βυζαντιναί Β' 402, Γ' 577· ἴδε καὶ βιομηχανία.
 Συντίπας Α' 60, * Γ' 211 ἐ., (§ 393).
 Συρακοῦσαι Α' 510, Γ' 685.
 Συρία Β' 563.
 Συριακαὶ χρονογραφίαι Α' 478 σημ. 7., *816 ἐ (§ 169).
 Συρίγος Μελέτιος Α' 207.
 Σύροι Α' 55, *816 ἐ, Γ' 597, 603. Ἰδε καὶ Ἀνατολίται.
 Συρόπουλος Β' 154.
 Συρόπουλος Ἰωάννης Β' 134.
 Συρόπουλος Μεθόδιος Β' 154.
 Συρόπουλος Σίλβεστρος, ἱστορικός Α' 239.
 Συστήματα τοῦ Παντός, καταπολέμησις τῶν ἀρχαίων συστημάτων Β' 5 ἐ., 13.
 Σφραγιστική, ἴδε Βούλλαι.
 Σχέδαι, ἴδε Σχεδογραφία.
 Σχέδη μνός Β' 715.
 Σχεδογραφία Β' 366.
 Σχετλιασμοὶ εἰς τὴν Πρόνοιαν Β' 712.
 Σχετλιασμοὶ ἐπὶ τῇ ἀτιμίᾳ τοῦ λόγου Γ' 706.
 Σχίσμα ἐκκλησιαστικόν Α' 65, 86, 139 ἐ, 154, 172, 179 ἐ (§ 27), 185 (§ 29), 213, 221, 224 (§ 41), 229 ἐ, * Γ' 586 ἐ.
 Schamsaldin ἐκ Βουχάρας Β' 432.
 Σχιζηνός Β' 134.
 Σχολάριος, ἴδε Γεώργιος.
 Σχολαστικὴ θεολογία, δυτικὴ Α' 66, 76, 85, 209, 216.
 Σχολαστικός, τίτλος καὶ ἐπώνυμον (=δικηγόρος) Α' 486, 495, 644.
 Σχολιασταί, συγγραμμάτων τῶν πατέρων τῆς ἐκκλησίας Α' 245, * 270 ἐ ἀρχαίων συγγραφέων: ἴδε τοὺς οἰκείους συγγραφεῖς.
 Σχολικοὶ διάλογοι Β' 309.
 Σχολεῖα, βυζαντινὰ Β' 87, 346, 356, 358, 366 ἐ, Γ' 577 ἐ.
 Σωζομενός, ἱστορικός τῆς ἐκκλησίας Α' 359, 497, 588, 698, 737.
 Σῶθις, βιβλίον τοῦ Σώθιος Α' 693.
 Σωκράτης, ἱστορικός τῆς ἐκκλησίας Α' 497, 588, 681, 698, 822, Β' 318.
 Σωκράτης, ὁ φιλόσοφος Α' 333, Β' 289.
 Σωρανός Β' 421.
 Σωσάννα, δρᾶμα Β' 482.
 Σωσάννα, ποίημα περὶ Σ. Γ' 75.
 Σωτήριχος Παντεύγενος Α' 164, 167, 179, 317, Β' 131.
 Σωφρόνιος, πατριάρχης Ἀλεξανδρείας Α' 139, Β' 350.
 Σωφρόνιος, ἱερομόναχος Α' 284, 369.
 Σωφρόνιος, πατριάρχης Ἱεροσολύμων Α' 115, 130, 186, 275, 287, 376, * 379 ἐ, 383, 419, 795, Β' 50, 499, *554, 556, 605, *Γ' 317 ἐ, 319.
 Σωφρόνιος, μοναχός Α' 90.

- Σωφρόνιος, Ψευδο- Α' 126, 381.
 Σωφρόνιος, μεταφραστής (;) τοῦ
 Ἱερωνύμου Α' 665.
- Ταβουλάριος Α' 452.
 Ταγίνα Γ' 291.
 Ταγιαπέρα Γ' 118.
 Ταγκρέδος ἐκ Lecce Γ' 456.
 Τακτική, τακτικοὶ συγγραφεῖς ἴδε
 στρατηγική.
- Ταλαντοῦχος Ἑρμῆς Β' 133.
 Ταλμάτσοι Γ' 619.
 Τάνταλος Β' 62.
 Τάξις τῶν θρόνων τῶν μητρο-
 πολιτῶν ἴδε Ἀναγραφαὶ κτλ.
 Ταξιότης Ἰσαάκ Β' 417 (περὶ
 οὔρων).
- Ταρασικοδίσσα Γ' 266.
 Ταράσιος, πατριάρχης Κων πό-
 λεως Α' 21, 135, * 138, 186,
 289, 389, 632ε., 691, Β' 217,
 444 (ἐν τέλει).
- Ταράσιος, ἀδελφὸς τοῦ Φωτίου Β'
 221.
- Taron Α' 825.
 Ταρονίτης Β' 710.
 Ταρσίτης Κωνσταντῖνος Α' 291.
 Ταρχανιώτης Μιχαήλ Γ' 496
 Ταρχανιώτης Νεῖλος, ἀντιρρητικός
 Α' 222.
- Τατιανὸς Β' 235.
 Ταυρόκιον Γ' 432.
 Ταφή τῶν αὐτοκρατόρων, Πα-
 τριαρχῶν Γ' 574.
 Tafel G. L. Fr. Γ' 699.
 Ταχυδρομεῖα Γ' 570.
 Teia Γ' 291.
 Τέλλος, θρύλος περὶ T. Γ' 92.
 Τέμενος Κωνσταντῖνος Γ' 137.
 Τέρβελις Γ' 330.
- Τετραδίων χαρτῶν Α' 114.
 Τετράποδα, ἴδε Διήγησις παιδιό-
 φραστος τῶν τετραπόδων ζώων.
- Τέχνη, βυζαντινὴ Α' 12, 54, Β'
 35, 668, 681, 707, 753, 756,
 * Γ' 181, 636 ἔ. ἑλληνικὴ ἐν
 Κωνπόλει Α' 573, 577, Γ'
 638· γερμανορωμανικὴ Α' 54,
 Γ' 661 ἔ.; σλαβικὴ Α' 61, Γ'
 664.
- Τέχνη τῶν ἐν μεταναστάσει ἐθνῶν
 Γ' 666 ἔ.
- Τεχνητὴ γλῶσσα, ἴδε Γραφομένη
 γλῶσσα.
- Τεχνικός = γραμματικός Β' 351.
 Τεχνολογία (γραμματικὴ) Β' 280,
 303, 339, 370.
- Τζάτζων Γ' 286.
 Τζαχᾶς Γ' 433.
 Τζελοῦ-χάν Γ' 432.
 Τζέτζης Ἀνδρόνικος Β' 253.
 Τζέτζης Ἰσαάκ Β' 251, 257.
 Τζέτζης Ἰωάννης Α' 28, 683, Β'
 89, 137, 178, 198, 237, *238 ἔ.,
 296, 375, 621, 700, 735, 758,
 Γ' 81, 124.
- Τζίκαιον Α' 623.
 Τζιμισκῆς, ἴδε Ἰωάννης Τσιμιτ-
 σκῆς.
- Τζιντζιλούκιος Κοσμᾶς, ἀσκητικός
 Α' 319.
- Τζίφρα = μηδέν Β' 434.
 Τζόστρα Γ' 169.
 Τζουρουλού Γ' 508.
 Τζυκανδύλης Β' 154.
 Τηίας, ἴδε Teia.
- Τηλικούδης Κάλλιστος, ἀσκητικός
 Α' 317.
- Τῆνος Γ' 567.
 Τιβέριος Α' αὐτοκράτωρ Α' 481.

- Τιβέριος Β αὐτοκράτωρ τοῦ Βυ-
ζαντίου Α' 7, 497, * Γ' 303 ἔ.
Τιβέριος Γ' αὐτοκράτωρ Γ' 330.
Τιβέριος, υἱὸς Ἰουστινιανοῦ τοῦ
Β', Γ' 332.
Τιμαὶ εἰς τοὺς αὐτοκράτορας, ἴδε
Λατρεία τῶν αὐτοκρατόρων.
Τίμαιος, λεξικογράφος Β' 226
328.
Τιμαρίων Β' 58, * 121 ἔ., Γ' 71.
Τιμαριωτισμός, ἴδε Γαιοκτησίαι
καὶ Φεουδαλισμός.
Τιμόθεος, ἀρχιεπίσκοπος Ἀλεξαν-
δρείας Α' 359.
Τιμόθεος, μονοφυσίτης πατριάρ-
χης Ἀλεξανδρείας Α' 93, 96,
113.
Τιμόθεος Βασιλικός, πατριάρχης
Ἀλεξανδρείας Γ' 267.
Τιμόθεος, πρεσβύτερος ἐν Ἀν-
τιοχείᾳ Α' 326.
Τιμόθεος, μαθητὴς τοῦ ἀποστό-
λου Παύλου Α' 409.
Τιμόθεος, χρονογράφος, Α' 650.
662.
Τιμόθεος Γάξης, γραμματικὸς καὶ
ζωολόγος Α' 533, * Β' 350,
360, * 453, 457.
Τιμόθεος, πρεσβύτερος ἐν Ἱερου-
σαλήμ Α' 326.
Τιμόθεος, πρεσβύτερος ἐν Ἀντιο-
χείᾳ Α' 326.
Τιμόθεος, ἰδρυτὴς μονῆς Α' 645.
Τιμόθεος Κ/πόλεως Α' 109, 130.
Τιμόθεος, πατριάρχης Β' 479.
Τιμοκλῆς Β' 516.
Τιμοῦρ Λέγκ Α' 618, Β' 166, * Γ'
109 (Ταμυρλάγγος). 512.
Τιπούκειτος Β' 398.
Τιράχ, ἴδε Τυράκ.
Τίτλοι ἐπισκόπων κτλ Β' 18 ἔ., 92 ἔ.
Τίτλοι παντοίων λειτουργῶν τοῦ
κράτους κτλ. Γ' 572 ἴδε καὶ
Τύποι ἐπιστολικοὶ καὶ Ἐπιστο-
λάρια.
Τίτος Βόστρων Α' 429.
Τίτος, μαθητὴς τοῦ ἀποστόλου Παύ-
λου Α' 328.
Τογρίλ μπέϋς Γ' 411, 414.
Τολστόϊ Λέων Α' 57, Β' 475.
Τόνος, ἡ κατὰ τὸν τονισμὸν τῶν
λέξεων ποιήσις, ἴδε μετρικὴ καὶ
ῥυθμικὴ ποιήσις. — Τονισμὸς
τῶν λέξεων ἐν τέλει προτάσεως,
ἴδε πρότασις.
Τονικὰ παραγγέλματα Β' 349.
Τοπάρχης, Γότθος Α' 544.
Τοπογραφία Γ' 630 ἔ.
Τορκουάτος Τάσσος Γ' 172.
Τορνίκιος (Τορνίκης) Δημήτριος,
ἀντιρρητικὸς Α' 175, Β' 131,
135.
Τορνίκιος (Τορνίκης) Γεώργιος
Β' 131.
Τορνίκιος Λέων Β' 682, Γ' 411,
553.
Τοτίλας Γ' 290 ἔ.
Turba philosophorum Β' 459
σημ. 2.
Τοῦρκοι Α' 56, Γ' 303 ἐν τέλει,
498 ἔ., 505 ἔ. πρώτη μνεΐα τῶν
Τ. Α' 492· καταγωγὴ τῶν Τ.
Α' 742, * Γ' 622 ἔ. Ἰδε καὶ
Σελδζοῦκοι.
Τουραχάν Γ' 514, 518.
Τουργένιεφ Α' 57.
Τουρίνου συνεράνισμα Α' 600.
Τουσκουλανὰ ἀποσπάσματα Α'
665
Tractatus Harlejanus Β' 377.

- Τραγικοί, οἱ Ἕλληνες τρ. Α' 555.
 Τραγουδῶ Β' 485.
 Τραγωδία, σημασία τῆς λ. Β' 484.
 Τραϊανός, αὐτοκράτωρ Α' 481.
 Τραϊανὸς πατρίκιος, χρονογράφος Α' 651, 653.
 Τραπεζοῦς * Α' 798, Β' 33, 174, Γ' 79, * 487, 543, 640, 671.
 Τρανλός, πανλικιανὸς Γ' 432.
 Treviso Γ' 118.
 Τριαδίτσα (Σαρδική, Σόφια) Α' 540.
 Trjasavicy, αἱ 12 Tr. Α' 60 ὑποσημ.
 Τριβιγίλδος Γ' 255.
 Triviez Bernard Γ' 166.
 Τριβόλης Ἰάκωβος Γ' 118.
 Τριεφῶν Β' 105.
 Τριθεῖσμός Α' 98.
 Τριθεῖσται, ἀντιρρητική κατὰ τρ. Α' 134.
 Τριάμαρον Γ' 286.
 Τρικανᾶς Β' 287.
 Τρικλίνιος Δημήτριος Β' 285, 294, 377, 379.
 Τρίμετρον, βυζαντηνόν Β' 487 ἔ.
 Τριχᾶς Ἰωάννης Β' 374 ἔ.
 Τριχᾶς Κωνσταντῖνος Β' 375.
 Τριχᾶς, μετρικὸς Β' 375.
 Τριώδιον Α' 268, 590, Β' 506 ἔ., * 580 ἔ.
 Τροία, τρωϊκὸς μῦθος Α' 60, * Γ' 120 ἔ.
 Τροπάριον Α' 287, Β' 574.
 Τροπολόγιον Β' 582.
 Τρόπος, ἐν τῇ ἐκκλησιαστικῇ ποιήσει Β' 574.
 Τροφή, Περὶ τροφῶν δυνάμεων Β' 416.
 Τροφώνιος Β' 111.
 Tschiuwaschi Γ' 623.
 Τρυφιδώδωρος Β' 247, 499.
 Τρύφων, γραμματικὸς Β' 361, 363.
 Τρύφων, ὁ ἅγιος Α' 184.
 Τσάκων Νικόλαος Β' 770.
 Τσάκωνες Α' 815, Β' 172, * Γ' 614.
 Τύανα Γ' 331, 344.
 Τυπικὰ κτητορικά Α' 282, 636.
 Τυπικὴ διάταξις, ἴδε τυπικόν.
 Τυπικόν, βιβλίον λειτουργικόν Α' 282, 736, Β' 506.
 Τυπικόν (τῶν μοναστηρίων) Α' 278 τοῦ ἁγ. Σάββα 281, 640 τοῦ Στουδίου 282 τοῦ Ἀτταλειάτου 548, 549 τοῦ Νεοφύτου 578 τοῦ αὐτοκράτορος Ἰωάννου Παλαιολόγου 645 τοῦ Βλεμμύδου Β' 81 διάφορα Α' 635 ἔ. ἴδε καὶ μοναστήρια καθ' ἕκαστον.
 Τύποι ἐπιστολικοὶ Β' 91, 93.
 Τυράκ, χάνης τῶν Πετσενέγων Γ' 409.
 Τύρνοβον Γ' 480, 511.
 Τύχη Α' 471, Γ' 144.
 Τύχη Κ/πόλεως Γ' 645.
 Τυχικός, βογομίλος Α' 161 (ἐν τέλει).
 Τωβίτ Γ' 224.
 Ὑδάτιος Α' 687.
 Ὑδροῦς Β' 738 ἔ.
 Ὑλίας Ἰωάννης Α' 127, 128.
 Ὑμνοὶ, ἐκκλησιαστικοὶ Α' 211, 219, 268, 287, Β' 501, 502, * 515 ἔ., * 596 ἔ., 600.
 Ὑμνολόγιον, ἀρχαῖον χριστιανικόν Α' 512.

- Ὕμνος Φῶς ἱλαρόν Α' 353, ὁμι-
 λια εἰς Α' 352 ἐν τέλει.
 Ὑπατία Β' 192.
 Ὑπάτιος, ἀνεψιὸς Ἀναστασίου
 Α' Γ' 285.
 Ὑπατος τῶν φιλοσόφων Β' 56,
 77, 82, 133, 146.
 Ὑπατων ἀναγραφαί Α' 688.
 Ὑπερέσχιος, γραμματικός Β' 341.
 Ὑπερίδης Β' 319.
 Ὑπέρτιμος, τίτλος Β' 56, 63.
 Ὑπογραφεὺς=γραμματεὺς τοῦ αὐ-
 τοκράτορος Β' 675.
 Ὑπόθεσις Ὀδυσεείας Α' 681,
 Β' 122.
 Ὑποθῆκαι βασιλικῆς ἀγωγῆς Α'
 165 ἴδε καὶ κάτοπτρον ἡγε-
 μόνος.
 Ὑποκρισία, περὶ ὅ. Β' 263.
 Ὑποτύπωσις=Τυπικόν, ὅπερ ἴδε.
 Ὑπουργήματα τῶν λειτουργῶν τοῦ
 κράτους, ἴδε ἀξιώματα καὶ Β'
 263, Γ' 570 (Ἱεραρχία).
 Ὑρτακηνὸς Θεόδωρος Β' 143,
 * 150 ἔ., 292, 752 σημ. 2.
 Ὑρτακος, πόλις Β' 154.
 Ὑσμίνη καὶ Ὑσμινίας Β' 729.
 Ὑψηλάντης Ἀθανάσιος Κομνη-
 νός, Α' 629.
 Ὑφάσματα, καλλιτεχνικά Γ' 660.
 Φαβωρῖνος, λεξιμογράφος * Β' 340,
 342, 343, 345.
 Φαιδροκάζα Γ' 147.
 Φαεινός, σχολιαστής Β' 315.
 Facundus ἐξ Hermiane Γ' 299.
 Φακρασῆς, οἰκογένεια Β' 273 σημ.
 Φακρασῆς Ἰωάννης Β' 273.
 Φακρασῆς Ἰωάννης, παρακοιμώ-
 μενος Β' 44.
 Φακρασῆς, λογοθέτης τῶν ἀγγελῶν
 Β' 146.
 Φακρασῆς Μανουήλ Β' 759.
 Φακρασῆς, πριμικήριος Β' 161.
 Φακρασῆς, πρωτοστράτωρ, ἀντιρ-
 ρητικός Α' 205.
 Φαναριῶται Γ' 568.
 Φαράν, λαύρα Α' 325.
 Φατρίαι τοῦ ἱπποδρομίου, ἴδε Ἱπ-
 ποδρόμιον.
 Φαλιέρος Μαρίνος (Falieri Ma-
 rino) Γ' 35, * 71 ἔ.
 Φαλκῶνιν Γ' 148, 159.
 Φαλλμεράνερ Γ' 700.
 Φάμουσα=λίβελλοι Β' 173.
 Φαντῖνος, μοναχός Α' 392.
 Fasti Siculi, ἴδε Πασχάλιον Χρο-
 νικόν.
 Φαῦστος Βυζάντιος Α' 466, 476,
 * 823.
 Φειδίας, θρῦλος περὶ Φ. Γ' 26.
 Φεουδαλισμός ἐν Βυζαντίῳ Γ'
 149 ἔ., 156, 384, 455 ἴδε καὶ
 Γατοκτησίαι.
 Φερεκράτης Β' 338.
 Φερράρα, ἴδε Σύνοδος ἐν Φ.
 Φῆλιξ Γ', πάπας Γ' 269.
 Φθεῖρ, ἐγκώμιον φθειρός Β' 65.
 Φιαλίτης Β' 687.
 Φιλάγαθος, ἀντίπαπας Β' 110.
 Φιλάγαθος Ἰωάννης Α' 345.
 Φιλάγαθος, φιλόσοφος Α' 344, 345.
 Φιλάργης Ἰωσήφ, ἀντιρρητικός Α'
 222.
 Φιλαδέλφεια Β' 56.
 Φιλανθρωπινὸς Ἀθανάσιος Α' 638.
 Φιλάρετος, στρατηγὸς τοῦ Ρωμα-
 νοῦ Διογένους Γ' 419.
 Φιλάρετος, μοναχὸς ἐν Καλαβρίᾳ
 Α' 392, 399.

- Φίλαρμος Γ' 145.
 Φίλελφος Φραγκῖκος Α' 629, * Β' 188, 345.
 Φίλελφος Jean-Mario Α' 630.
 Φιλήμων, ὁ ψευδοφ. Β' 340, * 341 ἐ.
 Φιλήμων, κωμικός Β' 194 200.
 Φιλῆς Εὐμολπος, σχολιαστής Α' 271, 273.
 Φιλῆς Μανουήλ Α' 425, 582, 767, Β' 149, 152, 305, 425, 454, 554, 625, 657, 691, * 749, Γ' 62.
 Φιλία ἐν τῇ ἐξορίᾳ Β' 705.
 Φιλιππικὸς Βαρδάνης, αὐτοκράτωρ Α' 328, * Γ' 331.
 Φίλιππος Β' Ἀνδεγανίας (Anjou) Α' 451.
 Φίλιππος Σουεβίας (Schwaben) Γ' 467.
 Φίλιππος τῆς Ναυάρρας (de Navarre) Γ' 226, 233.
 Φίλιππος, ἴδε Κεραμίτης.
 Φίλιππος Σίδης Α' 500, 589.
 Φίλιππος (Σολιτάριος) Μονότροπος Α' 155, 772, Β' 57, * 685 ἐ.
 Φίλιππος Θεσσαλονικεὺς Β' 653.
 Φίλιππος ἐξ Ἀριμίνου Α' 631.
 Φιλιπούπολις Α' 570, Β' 116· βουλγαρικὸν ὄνομα αὐτῆς Β' 12.
 Φιλιστίων, γινῶμαι τοῦ Φ. Β' 387.
 Φιλόγονος, βασιλεὺς Γ' 172.
 Φιλόθεος, ἀρχιεπίσκοπος Σηλυμβρίας, συναξαριστής Α' 411, 413.
 Φιλόθεος, μοναχὸς τῆς μονῆς τῆς Βάτου * Α' 212, 313.
 Φιλόθεος Κόκκινος, πατριάρχης Κων/πόλεως Α' 197, 201, 204, * 210, 351, 353, 411, 595 σημ.
 Β' 160, 566, 567, * 763.
 Φιλόθεος, ἴδε Ὀψικιανός.
 Φιλόθεος πρωτοσπαθάριος Α' 516.
 Φιλόθεος Σηλυμβρίας, συναξαριστής Α' 411, 413.
 Φιλόξενος, ψευδο-, λεξικογράφος Β' 309.
 Φιλόξενος, ἐπίσκοπος Mabug Α' 99.
 Φιλόπατρις, διάλογος Β' 105 ἐ.
 Φιλοπλάτων ἢ Σκυτοδέψης Β' 715.
 Φιλόπονος Ἰωάννης, ὁ πρεσβύτερος Β' 349.
 Φιλόπονος Ἰωάννης Α' 19, 93, * 97, 111, Β' 49, 53, Β' 318, 348 ἐ., 352, 361, 430, 436.
 Φιλοπόρνου, κατὰ φ. γραφὸς Β' 705.
 Φιλοσοφία Α' 74, 87, 583, 596, Β' 45, 143, 289, 292, 348, 716, 744.
 Φιλοσόφων λόγοι Β' 386.
 Φιλοστόργιος, ἐκκλησιαστικὸς ἱστορικός Α' 178, 401, 656, Β' 231, 603.
 Φιλόστρατος, ὁ πρεσβύτερος Β' 91.
 Φιλόστρατος ὁ τρίτος Β' 174, 280, 285, 318, 367, 667.
 Φιλόχορος Β' 200.
 Φύλων ἐκ Βύβλων Β' 317.
 Φύλων Ἰουδαῖος Α' 249, 256, 431, Β' 52, 290, 598.
 Φύλων, τακτικός Β' 460, 463.
 Filocolo Γ' 163 ἐ.
 Φίνλαιν (Finlay) Γ' 700.
 Fiorio, ἴδε Φλώριος.
 Φλαυιανὸς Ἀντιοχείας Β' 515, Γ' 277.
 Φλαυιανός, πατριάρχης Κ/πόλεως Γ' 263.

- Φλέγων Τραλλιανός Β' 602.
 Fleck Konrad Γ' 165.
 Florimont Γ' 140.
 Flore καὶ Blanchefleur Γ' 163.
 Florence de Rome Γ' 140.
 Φλωρέντιος ἢ περὶ σοφίας διά-
 λογος Α' 196, 598.
 Φλώριος καὶ Πατζιαφλώρα Γ'
 163 ἔ.
 Φλώρος (ὁ κατὰ Φλώρον) Β' 131,
 134, * 137.
 Φοιβάμων Β' 112.
 Φορολογία, βυζαντινὴ Γ' 570 ἔ.
 Φόρτιος Λεονάρδος Β' 188, Γ' 75.
 Φουλγέντιος Ροῦσπε Α' 200.
 Φουρνῆς Ἰωάννης, ἀντιρρητικός
 Α' 158, * 62, 186, Β' 179.
 Φραγγόπουλος Μανουήλ Β' 154.
 Φραγκικὸν βασίλειον Γ' 558.
 Φραγκῖσκος, δομινικανός Α' 240.
 Φραγκοελληνικὸν ἰδίωμα (μῆξο-
 βάρβαρος ἑλληνικὴ γλῶσσα) Β'
 26, Γ' 231.
 Φράγκοι, = Δευτικοί Α' 52.
 Φραγκόπουλος Β' 166.
 Φραγκόπουλος (Φραγγόπουλος)
 Ἀνδρόνικος Β' 141, 269.
 Φραγκόπουλος (Φραγγόπουλος)
 Ἰωάννης Β' 133.
 Φραντζῆς Γεώργιος Α' 224, * 620 ἔ,
 372.
 Φρανίτας Γ' 256.
 Φρεδεγάρ Γ' 13.
 Φρειδερίκος Α', αὐτοκράτωρ Γ'
 449, 461.
 Φρειδερίκος Β', αὐτοκράτωρ, Β'
 141, 397, 411, 739, Γ' 482.
 Φρονεῖν, Πάντα τὰγαθὰ ἐν μόνῳ
 τὸ φρονεῖν ἐστὶ προγύμνασμα
 ῥητορικόν Α' 582.
 Φρουζίν Γ' 394, 401.
 Φρυγία Β' 8.
 Φρύνιχος, ἀπτικιστής Β' 284, 315,
 328, 329.
 Φυλακτήρια Β' 427, Γ' 658.
 Φυσικὴ Β' 440.
 Φυσιολόγος Α' 60, 776, Γ' 175,
 * 177 ἔ, 186.
 Φυσιογνωμικὴ * Β' 429 684
 Φυσιογραφικὰ συγγράμματα Α'
 501 ἔ, Β' 61.
 Φυσικὰ ἀπορήματα, (Quaestio-
 nes physicae) Α' 501
 Φυτὰ, ποίημα περὶ τῶν φ. Β'
 454, 750.
 Φώκαια Α' 617.
 Φωκᾶς, αὐτοκράτωρ Γ' 15, * 310.
 Φωκᾶς Βάρδας Β' 666, Γ' 374,
 387 ἔ.
 Φωκᾶς Ἰωάννης, περιηγητής Β' 29.
 Φωκᾶς Κωνσταντῖνος Γ' 375.
 Φωκᾶς Λέων, στρατηγός Γ' 367.
 Φωκᾶς Λέων, ὁ νεώτερος Γ' 375,
 381.
 Φωκᾶς, μάρτυς Α' 205.
 Φωκᾶς, ὁ θαυματουργός Β' 33.
 Φωτεινός, πρεσβύτερος ἐν Κ/ων-
 πόλει, βιογράφος Α' 286, 375.
 Φωτεινός, μανιχαῖος, διάλογος με-
 ταξὺ αὐτοῦ καὶ χριστιανοῦ Β'
 55.
 Φωτεινός, πατὴρ τοῦ Θεοδώρου
 Στουδίτου Α' 292.
 Φώτιος Α' 26, 73, 85 ἔ, 88, 93,
 97, 104, 106, 113, 119, 125,
 134, * 139 ἔ, 158, 163, 167,
 174, 176, 187, 220 241, 243,
 244, 246, 252, 260 274, 281,
 284, 292, 327, 330, 334, 357,
 377, 415, 419, 485, 504, 656,

- 683, 712, Β' 14, 37, 42, 91, 96, 102, 183, 198, * 216 ἔ., 315, 398, 477, 567, 572, 607, 647, * Γ' 355 ἔ.
- Φώτιος, διάκονος ἐν Κων/πόλει, πανηγυριστής Α' 353.
- Φώτιος ὁ ἅγιος ἐν Θεσσαλονίκῃ Α' 399.
- Χαζάροι, Γ' 314, 330, 331, 348, 619.
- Χαϊκάρ Γ' 225 ἐν τέλει.
- Χαιρέμων Β' 70.
- Χακίμ, χαλίκης Γ' 401.
- Χαλδαϊκά λόγια, ἴδε χρησμοί.
- Χαλδία, ἡγεμόνες αὐτῆς Γ' 466.
- Χαλέπον Α' 56, Β' 661.
- Χαλὶλ-πασσᾶς Γ' 518.
- Χάλκη Β' 200.
- Χαλκηδὼν Α' 480.
- Χαλκίτου, τοῦ Χ. δεσποτήριον Β' 629.
- Χαλκοκονδύλης, ἴδε Χαλκονδύλης.
- Χαλκονδύλης Δημήτριος Α' 611 ἔ., * 616, Β' 188, * 188, 348.
- Χαλκονδύλης Λαόνικος Α' 5, 440, 460, 462, * 609 ἔ., 619.
- Χαλκοπρατεῖα, ἐκκλησία τῶν Χ. Γ' 633.
- Χαμάετος, ἴδε Καβάσιλας Νικόλαος.
- Χαμζά Ἰσπαχάνης Α' 442.
- Χάνδαξ Γ' 63, 69, 375.
- Χανδρινός Β' 286.
- Χάραξ Ἰωάννης Α' 19, Β' * 350, 352.
- Χάραξ Ἰωάννης ὁ νέος, πατριάρχης Β' 351 ἔ.,
- Χάραξ Ἡλίας Β' 377.
- Χαρικλῆς ἴδε Δροσίλλα.
- Χαριστικάρια Α' 277, 281, 310, * 636, 645.
- Χαρίτων, πατριάρχης Κων/πόλεως Β' 404.
- Χαρίτων, μυθιστοριογράφος Β' 477.
- Χάρος Γ' 62, 65, 67 ἔ., 130.
- Χαρσενίτης Φίλιππος Β' 690.
- Χάρται, γεωγραφικοί Β' 9, * 26 ἔ., * Γ' 624.
- Χαρτοφύλαξ Β' 299, 351, 399, * 403, 621, 733, Γ' 572.
- Χασμωδία Β' 594.
- Χειρογράφων συλλογαὶ καὶ κατάλογοι Β' 196-217.
- Χειμῶνος καὶ θέρους (ἔαρος) συγκρίσεις, ῥητορικά προγυμνάσματα Α' 574, Β' 27.
- Χελιδόνισμα Α' 521.
- Χερσών Γ' 331, * 348, 388.
- Χιαστί στίχοι Β' 723.
- Χιλανδάρη Γλ 506.
- Χιλᾶς Ἰωάννης, μητροπολίτης Ἐφέσου Α' 190, * 191.
- Χιλᾶς, μοναχός, Α' 815.
- Χιλιάδες (τοῦ Τζέτζη) Β' 241.
- Χιλδέριχ Γ' 286 ἐν τέλει.
- Χιονιάδης Γρηγόριος, ἀστρονόμος Β' 142, * 432.
- Χίος Β' 306, 307, Γ' 567, 628, 677.
- Χλοδοβῖκος Α' 14.
- Χοιρῖνος Βασίλειος Β' 679.
- Χοιροβοσκὸς Γεώργιος Α' 19, 252, 599, Β' 334, 345, 350, * 351 ἔ., 373.
- Χοιροσφάκτης Β' 651.
- Χομιακῶφ Α' 57.
- Χόφφ Κάρολος Γ' 700.
- Χορίκιος Α' 19, 246, Β' 135, 391, 483, 731.

- Χορτασμένος Ἰγνάτιος Β' 90.
 Χορτάτζης Γεώργιος Γ' 171 ξ.
 Χοσρόης Α', Α' 480, 483, Γ' 289, 293 ξ. 306.
 Χοσρόης Β', Α' 495 ξ, Γ' 307, * 310 ξ.
 Χουμαρίται Γ' 348.
 Χουῦμος Γεώργιος Γ' 69.
 Χουῦμος Ἰωάννης Α' 597, Β' 146, 148.
 Χουῦμος Εἰρήνη Β' 143, 145, 146.
 Χουῦμος Μιχαήλ Β' 149.
 Χουῦμος Νικηφόρος Α' 215, 410, Β' 44, 139, * 142, 273, 292, 391.
 Χράμ Γ' 441.
 Χρειώδη, προμήθεια τῶν χρειωδῶν εἰς τὰς μεγαλουπόλεις τοῦ βυζαντ. κράτους Γ' 570.
 Χρησμοί, χαλδαϊκοί Β' 60, 70, 119.
 Χρησιμολόγια Β' 431, * 444, 446, 602, Γ' 49.
 Χριστιανισμός Α' 8, 10, 58 ξ, Β' 105 ξ, 122, 428, 477, Γ' 11 609.
 Χριστόδουλος ἰδρυτῆς τῆς ἐν Πάμφω μονῆς τοῦ Ἰωάννου Α' 393, 400, Β' 199, τυπικὸν τοῦ Χρ. Α' 400, 637, 641.
 Χριστόδουλος, πρόσωπον διαλόγου καὶ ψευδώνυμον τοῦ Ἰω. Καντακουζηνοῦ ὡς συγγραφέως Α' 602, 607.
 Χριστόδωρος ἐκ Κοπτοῦ Β' 653.
 Χριστὸς πάσχων Β' 390, 482, 489, * 694.
 Χριστοῦ γέννησις, ἐν τῇ βυζαντ. τέχνῃ Γ' 644 ξ.
 Χριστοῦ βάπτισις, ἐν τῇ βυζ. τέχνῃ Γ' 644.
 Χριστοῦ εἰκὼν ἐν Ἐδέσῃ Α' 388.
 Χριστοῦ πάθη ποίημα Γ' 76.
 Χριστογέννα, ποίημα Β' 674.
 Χριστουγέννων «γοτθικὴ» τελετὴ Α' 515.
 Χριστοφόρος πρωτασκηρῆτις Β' 638.
 Χριστοφόρος, υἱὸς Ρωμανοῦ Α', Γ' 367, 372.
 Χριστοφόρος, ῥήτωρ Β' 113.
 Χριστοφόρος, πατὴρ Σάββα τοῦ νέου Α' 392, 398.
 Χριστοφόρος a secretis Β' 681.
 Χριστοφόρος, πατριάρχης Ἀλεξανδρείας, ὁμιλητικὸς Α' 331.
 Χριστοφόρος, ὁ ἅγιος Β' 427.
 Χριστοφόρος Μυτιληναῖος Α' 27, 809, Β' 68 ξ., 618, * 675 ξ, 758.
 Χριστοφόρος πατρίκιος, ἴδε Χριστοφόρος Μυτιληναῖος.
 Χριστοφόρος Φλωρεντῖνος Γ' 171.
 Χρονικά ἐλάσσω, συναγωγὴ τῶν βυζ. ἐλ. χρον. Α' 810.
 Χρονικά πόλεων Α' 650, 662, 698, 703, 804. * 814.
 Χρονικὸν Ἀλεξανδρινόν, τῆς Κ/πόλεως, Πασχάλιον, ἴδε Πασχάλιον Χρονικόν.
 Χρονικὸν ἀνώνυμον Α' 737.
 Χρονικὸν παλατῖνον Α' 666, 676.
 Χρονικὸν Ἀργυροκάστρου Α' 800.
 Χρονικὸν τοῦ Μωρέως Α' 812, Γ' * 100.
 Χρονικὸν ἐπίτομον Α' 784, 787, * 803.
 Χρονικὸν μερικόν Α' 804 ξ.
 Χρονικὸν παλαιόν Α' 693.
 Χρονογραφεῖον σύντομον Α' 737, 740, * 802.
 Χρονογραφία, βουλγαρικὴ Α' 615.

- Χρονογραφία Ἐδέσσης Α' 818.
 Χρονογραφία, συριακή (ed. Guidi) Α' 819.
 Χρονογραφία Ἰουλίου Πολυδεύκους (« Ἱστορία φυσική ») νοθεία Α' 736.
 Χρονογραφία τοῦ Ἰω. Μαυρόποδος Β' 683.
 Χρονογραφίαι κυπριακαί Γ' 230.
 Χρονογραφίαι ἑμμετροὶ Α' 652, 764 ἔ., 792, 768 ἔ., Γ' 100 ἔ.
 Χρονογράφοι (χαρακτηρισμός) Α' 440 ἔ. * 646 ἔ.
 Χρονογράφος μέγας Α' 651 654, 804.
 Χρονολογία, βυζαντινὴ Α' 3, 687 ἔ., 697 ἔ. Β' 434, Γ' 598 ἔ.
 Χρονολογικὸς καθορισμὸς βυζαντινῶν συγγραμμάτων Α' 46.
 Χρόνων ἀρίθμησης καὶ ὁμᾶς Α' 803.
 Χρύσανθος, ἴδε Νοταρᾶς.
 Χρυσάντζα Γ' 145.
 Χρυσάφης Μανουήλ Β' 382, 566.
 Χρυσάριος, εἰδουῆχος Γ' 258.
 Χρύσιππος Στωϊκός Β' 389.
 Χρυσοβέργης Λουκάς, πατριάρχης Β' 120, 130, * 723.
 Χρυσοβέργης Μάξιμος, εἰρηνικός Α' 221.
 Χρυσοβέργης Νικηφόρος Β' 127.
 Χρυσόβουλλα Γ' 569· ἴδε βοῦλλαι (σιγίλλια).
 Χρυσοβούλλου νοθεία Α' 451.
 Χρυσόχειρ, πανλίκιανός Γ' 361.
 Χρυσοκέφαλος ἴδε Μακάριος.
 Χρυσοκέφαλος Ματθαῖος Β' 168.
 Χρυσοκόκκης Γεώργιος Β' 432 ἔ.
 Χρυσολωρᾶς Δημήτριος Α' * 214, Β' 166, 189.
 Χρυσολωρᾶς Κωνσταντῖνος Β' 154.
 Χρυσολωρᾶς Μανουήλ Α' 221, Β' 40, 166, 184 188, 190, 312, 348.
 Χρυσομάλλης Κωνσταντῖνος, αἰρετικὸς Α' 179.
 Χρυσοποιία Β' 455, 456.
 Χρυσορρόη ἴδε Καλλίμαχος.
 Χρῦσος, βασιλεὺς Γ' 153.
 Χρυσόστομος, ἴδε Δίων καὶ Ἰωάννης.
 Χωματιανὸς Δημήτριος Α' 264, * Β' 399, 404, 408, Γ' 478.
 Χῶναι ἐν Φρυγίᾳ, Α' 340, 569, Β' 124, Γ' 419.
 Χωνιάτης ἴδε Ἀκομινάτος.
 Χωνιάτης Γεώργιος Β' 417.
 Ψαλμοί, στίχοι εἰς τοὺς ψ. Β' 75· σχόλια εἰς τοὺς ψ. Β' 355· παρὰ φρασὶς τῶν ψ. Β' 498· μέθοδος προγνωστικὴ διὰ τοῦ ψαλτηρίου Β' 452.
 Ψαλτήριον, στίχοι εἰς τὸ ψ. Β' 75, 674.
 Ψαλτήριον τοῦ Οὐσπένσκη Α' 696.
 Ψαλτήριον Β' 506.
 Ψαλτοπούλος Κωνσταντῖνος Β' 133.
 Ψαρολόγος Γ' 199.
 Ψελλὸς Κωνσταντῖνος, ἴδε Ψελλὸς Μιχαήλ.
 Ψελλὸς Μιχαήλ ὁ πρεσβύτερος Β' 55.
 Ψελλὸς Μιχαήλ, ὁ νεώτερος Α' 27, 73, * 151 ἔ., 267, 285, 340, 341, 402, 404, 409, 426 541 553

- 558, 743, 744, 757, 806, B, Ψυχαγωγία B' 197, * 369.
 46, 49, * 55 ε., 89, 113, 122 137. Ψώρα, ποίημα εἰς τὴν Ψ. B' 66.
 184, 191, 200, 256, 267. 344, Ὡμοπλιτοσκοπία B' 72.
 360, 379, 416, 420, 431, 438, Ὡραι τοῦ ἔτους, ποίημα εἰς αὐ-
 455, 456, 463, * 571, 677, 681, τας. B 676.
 686, Γ' 239, 417. Ὡριγένης A' 70, 106, 125, 165,
 Ψηφιδωτὰ βυζαντηνά, ἴδε μω- 243, 249, 269, 415, 420, 423,
 σαϊκά. 430, 431, Γ' 178.
 Ψιχαΐτης Ἰωάννης (τῆς μονῆς τοῦ Ὡριγενισταί, κατὰ Ὡ. A' 100,
 Ψιχαῖ) A' 389, 395. * 108, 371.
 Ψύλλα, ἐγκώμιον ψύλλης B' 65. Ὡρίων B' 334.
 Ψυχή, διηγήσεις μεσαιωνικαὶ περὶ Ὡρος B' 330, 334, 352.
 τῆς μεταξὺ σώματος καὶ ψυ- Ὡσηέ Στυλῆς * A' 478, 818,
 χῆς ἔριδος A' 282, B' 686. σημ. 2, Γ' 273.
 στίχοι εἰς τὴν Ψ. A' 772.

Ε Π Ι Λ Ο Γ Ο Σ

Ὁ ἀναγνώστης θὰ συγχωρήσῃ τυπογραφικά τινα παροράματα, τῶν ὁποίων δὲν ἠδυνήθην ν' ἀπαλλάξω τὸ λαμπρὸν βιβλίον. Καὶ ἄλλαι τινὲς ἀβλεψαίαι δὲν λείπουσιν ἴσως ἐξ αὐτοῦ, ἂν καὶ οὐδεμία τούτων ἐλπίζω θὰ θεωρηθῇ οὐσιώδους. Πάντοτε δὲν μοι ἦτο δυνατὸν νὰ καταφεύγω καὶ εἰς βοηθήματα, τῶν ὁποίων τινὰ μάλιστα εἶνε καὶ ὅλως ἀπρόσιτα παρ' ἡμῖν. Ὁ εἰδήμων ἄλλως δὲν θὰ δυσκολευθῇ νὰ διαγνώσῃ τὸ ὀρθὸν καὶ ὅπου περὶ τὴν ἐξακριβώσιν αὐτοῦ ἡμάρτησα. Οἱ δὲ λοιποὶ τοῦ βιβλίου φίλοι δὲν θὰ προσκρούσωσιν εἰς οὐδὲν τοιοῦτο σφάλμα.

Ὅ,τι ὅμως ἐν τέλει τῆς [καὶ διὰ τὸν μεταφραστὴν μεγάλης καὶ πολλάκις πάνυ κοπιώδους ταύτης ἐργασίας ἐπιθυμῶ νὰ μνημονεύσω εἶνε αἱ χάριτες, τὰς ὁποίας μεταφραστῆς καὶ ἀναγνώσται ὀφείλομεν ἐκ βάθους ψυχῆς νὰ ἀποδώσωμεν πρὸς τε τὸν σοφὸν συγγραφέα καὶ τὸν μεγάλθυμον κ. Μαρασλῆν. Τὴν Ἑλλάδα πᾶσαν πληροῦσιν αἱ εὐεργεσίαι τοῦ ἀνδρός, τοῦ ὁποίου εὐγενέστερον καὶ φιλοτιμότερον δὲν ἐξέθρεψεν ἴσως ἡ πατρίς μέχρι τοῦδε. Ἡ βιβλιοθήκη, δι' ἧς ἤρχισε τὸ μέγα αὐτοῦ στάδιον ὡς ἐθνικοῦ εὐεργέτου, εἶνε σήμερον τὸ μικρότατον τῶν ἀγαθῶν, δι' ὧν προικίζει τὸ ἔθνος καθ' ἐκάστην. Ἀλλὰ δὲν εἶνε καὶ τὸ ἥττον πολύτιμον. Εἶνε θησαυρός, τοῦ ὁποίου τὴν ἀξίαν — ἔστω βέβαιος ὁ μεγάλτιμος ἀνὴρ — γνωρίζουσι νὰ ἐκτιμήσωσι δεόντως ὅσοι ἐξ αὐτοῦ ἀντλοῦσιν. Ἀλλὰ καὶ τοῦ σοφοῦ συγγραφέως πῶς νὰ μὴ μνημονεύσῃ ὁ Ἕλλην ἀναγνώστης μετὰ βαθείας εὐγνωμο-

σύνης; Ὡς λόγιος κατώρθωσεν ἀληθῶς γιγάντειον ἔργον, πρὸς τοῦ ὁποίου τὴν συντέλεσιν δὲν διστάζω νὰ εἶπω, ὅτι οὐδενὸς τῶν λοιπῶν ἐν τῇ Δύσει Βυζαντηνολόγων αἱ δυνάμεις ἐξήρκουν. Ὡς φίλος τῆς Ἑλλάδος παρέδωκεν εἰς χεῖρας τῶν Ἑλλήνων τὸν δὲ κάλλιστον συνέκδημον τῆς μακραίωνος καὶ μεγάλης ἡμῶν ιστορίας κατὰ τοὺς μέσους χρόνους, θεμέλιον ἀσφαλὲς ἅμα καὶ ἀφορμὴν ἀρίστην πρὸς περαιτέρω μελέτας εἰς πάντα ἐρευνητὴν αὐτῶν. Ἄς εἶνε βέβαιος ὁ φίλος συγγραφεὺς ὅτι πολλοὶ πλεῖστον ὅσον εὐγνωμονοῦσι πρὸς αὐτὸν ἐπὶ τούτῳ ἐν Ἑλλάδι.

Γ. Σ.

ΠΙΝΑΞ ΤΟΥ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟΥ

ΤΟΜΟΣ Α'

Είσαγωγή

"Εννοια καὶ γενικὴ ἱστορία τῆς βυζαντινῆς λογοτεχνίας.....	σελ. 1
Χαρακτηρισμός.....	» 34
Διεθνεῖς πολιτιστικαὶ σχέσεις.....	» 52

ΤΜΗΜΑ ΠΡΩΤΟΝ

Πεζογραφία

1. Θεολογία (ὕπὸ Α. Ehrhard).....	» 65
Χαρακτήρ καὶ γενικὴ ἱστορία.....	» 65
Α. Δογματικὴ καὶ ἀντιρρητικὴ.....	» 84
Β. Ἑρμηνευτικὴ.....	» 241
Γ. Ἀσκητικὴ καὶ μυστικὴ.....	» 275
Δ. Ἐκκλησιαστικὴ ῥητορικὴ.....	» 319
Ε. Συναξάρια.....	» 353
Ζ. Σειραὶ.....	» 413
2. Ἱστορικοὶ καὶ χρονογράφοι.....	» 440
Εἰσαγωγή.....	» 440
Α. Οἱ ἱστορικοὶ.....	» 457
Β. Οἱ χρονογράφοι.....	» 646

ΤΟΜΟΣ Β'

3. Γεωγραφία.....	» 5
4. Φιλοσοφία.....	» 45
5. Ῥητορικὴ, σοφιστικὴ καὶ ἐπιστολογραφία.....	» 87
6. Φιλολογία.....	» 181
Γενικὸς χαρακτήρισμός.....	» 181
Α. Φιλολόγοι πολυῖστορες καὶ σχολιασταί.....	» 190
Β. Λεξικά.....	» 309
Γ. Γραμματικὴ.....	» 315
Δ. Μετρικὴ καὶ μουσικὴ.....	» 372
Ε. Ἀποφθέγματα καὶ παροιμίαι.....	» 385

7. Ἐπιστήμαι	σελ. 395
Νομική	» 395
Ἱατρική	» 414
Μαθηματική καὶ ἀστρονομία	» 429
Ζωολογία, βοτανική, ὀρυκτολογία, ἀλχημεία	» 453
Στρατηγική	» 460

ΤΜΗΜΑ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

Ποίησις

Γενικός χαρακτηρισμός, διαίρεσις, τὰ μέτρα	» 471
1. Ἐκκλησιαστικὴ ποίησις	» 496
Α. Ἱστορία τῆς ρυθμικῆς ἐκκλησιαστικῆς ποιήσεως	» 500
Β. Ἡ μορφή τῆς ρυθμικῆς ἐκκλησιαστικῆς ποιήσεως	» 588
2. Θύραθεν ποίησις	» 615

ΤΟΜΟΣ Γ΄

Δημώδης ἐλληνικὴ λογοτεχνία

Εἰσαγωγή	» 5
----------------	-----

ΠΡΩΤΟΝ ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ

Ποίησις

1. Διδακτικὰ καὶ περιστατικὰ ποιήματα. Παντοῖα	» 33
2. Μυθολογικὰ καὶ ἱστορικὰ ποιήματα ἐθνικῆς ὑποθέσεως	» 78
3. Μυθιστορίαι ῥωμαντικαὶ ἔμμετροι, ἔχουσαι ὑποθέσεις ἀρχαίας	» 120
4. Ῥωμαντικὰ ποιήματα μεσαιωνικῆς καὶ ἐν μέρει δυτικῆς ὑποθέσεως	» 139
5. Αἱ περὶ τὰ ζῶα ἱστορίαι	» 175

ΔΕΥΤΕΡΟΝ ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ

Προθεωρία	» 200
Βαρλαάμ καὶ Ἰωσαφάτ	» 201
Συντίπας	» 211
Στεφανίτης καὶ ἰχνηλάτης	» 219
Βίος Αἰσώπου	» 223
Αἱ ἀσίζαι τῶν βασιλέων Ἱερουσαλήμ καὶ Κύπρου	» 226
Αἱ χρονολογίαι τοῦ Ἀεοντίου Μαχαιρά καὶ τοῦ Γεωργίου Βουστρώνη	» 229
Ἱατροσόφια	» 235
Παροιμίαι	» 236
Παραφράσεις καὶ μεταφράσεις	» 247

Παράρτημα

Ἐπίτομος βυζαντινὴ ἱστορία ὑπὸ H. Gelzer.....	σελ. 250
Πρόλογος τῆς πρώτης ἐκδόσεως.....	» 522
Πρόλογος τῆς δευτέρας ἐκδόσεως.....	» 527

ΓΕΝΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΛΟΓΙΑ

A' Πολιτικὴ ἱστορία.....	» 537
B' Ἑσωτερικὴ ἱστορία.....	» 568
Γ' Ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία.....	» 579
Δ' Χρονολογία.....	» 598
Ε' Διεθνεῖς πολιτιστικαὶ σχέσεις.....	» 601
Σ' Ἐθνογραφία.....	» 612
Ζ' Γεωγραφία.....	» 624
Η' Τοπογραφία.....	» 630
Θ' Ἱστορία τῆς τέχνης.....	» 636
Ι' Νομισματικὴ.....	» 669
ΙΑ' Συγγιλλογραφία.....	» 679
ΙΒ' Ἐπιγραφικὴ.....	» 682
ΙΓ' Γλῶσσα.....	» 687
ΙΔ' Θρόνος, δημόδης πίστις κτλ.....	» 693
ΙΕ' Ἱστορία τῆς βυζαντινῆς φιλολογίας.....	» 696
ΙΣ' Τὸ Βυζάντιον ἐν τῇ μυθιστορίᾳ καὶ τῇ ποιήσει.....	» 702
ΙΖ' Περιοδικὰ, βιβλιολογικὰ βοηθήματα.....	» 704
Ἀναγραφὴ ἡγεμόνων καὶ ἱεραρχῶν.....	» 707
Περιοδικὰ κτλ. συντεταγμένως σημειούμενα.....	» 721
Εὐρετήριον προσώπων καὶ πραγμάτων.....	» 723

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Βέροιας

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Βέροιας

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Βέροιας

